

VU Research Portal

Een geschiedenis van de classis

van den Broeke, C.

2005

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van den Broeke, C. (2005). *Een geschiedenis van de classis: Classicale typen tussen idee en werkelijkheid (1571-2004)*. Kok.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

EEN GESCHIEDENIS VAN DE CLASSIS

SERIE

THEOLOGIE EN GESCHIEDENIS

ONDER REDACTIE VAN

DR. HERMAN J. SELDERHUIS

© 2005 Uitgeverij Kok
Omslagontwerp Douglas Design BNO
ISBN 90 435 0993 0
NUR 700

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

VRIJE UNIVERSITEIT

Een geschiedenis van de classis
Classicale typen tussen idee en werkelijkheid (1571-2004)

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor aan
de Vrije Universiteit Amsterdam,
op gezag van de rector magnificus
prof.dr. T. Sminia,
in het openbaar te verdedigen
ten overstaan van de promotiecommissie
van de faculteit der Godgeleerdheid
op woensdag 18 mei 2005 om 13.45 uur
in de aula van de universiteit,
De Boelelaan 1105

door

Cornelis van den Broeke

geboren te Kruijningen

promotor: prof.dr. C.P.M. Burger
copromotor: dr. J. Vree

*Ter nagedachtenis aan Bram van den Broeke (1939-1999),
mijn eerste leermeester die mij over de classis vertelde*

Dit onderzoek werd mogelijk gemaakt door:

- *Haak Bastiaanse-Kunemanstichting*
- *Stichting “Aanpakken”*
- *Stichting “Ad Pias Causas”*
- *Stichting Dr Hendrik Muller’s Vaderlandsch Fonds*
- *J. E. Jurriaanse Stichting*
- *Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht*

Woord vooraf

Na een vergadering van de Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden van de Raad van Deputaten Samen op Weg besloot ik een dissertatie te schrijven. De secretaris van de werkgroep, drs. L. C. van Drimmelen, reageerde enthousiast en stelde voor dat het over de classis zou moeten gaan. Dat onderwerp had ik ook op het oog. Zonder zijn betrokkenheid en die van een aantal andere mensen en instanties zou dit boek niet zijn verschenen.

U, prof. dr. C. P. M. Burger, dank ik dat u de rol van promotor op u wilde nemen. U inspireerde mij niet alleen oog te hebben voor de grote lijnen, maar ook voor de details om zo met acribie te werken. Met genoegen denk ik terug aan de halfjaarlijkse bijeenkomsten van uw promovendi.

U, dr. J. Vree, werd mijn copromotor. Ik ben u dankbaar dat u mijn kennis van met name de negentiende eeuwse kerkgeschiedenis wilde aanvullen. U leerde mij aandacht te hebben voor de (kerk)historische context van kerkorden.

U, drs. L. C. van Drimmelen, dank ik dat u als mijn oud-docent kerkrecht dagelijks begeleider van het onderzoeksproject wilde zijn. U was voor mij een kerkjurist en een mentor tegelijk.

U, drs. W. Punt, werd mij in de laatste fase toegevoegd als *'sparring partner'*. U toonde zich een gedreven cultuurhistoricus.

Ik dank de leden van de leescommissie voor het bestuderen en het bekritisieren van mijn dissertatie en voor hun congenialiteit met het onderwerp.

De volgende mensen dank ik voor hun collegiale en/of vakinhoudelijke inbreng: drs. Garbrich Baalbergen, Jan Boone, drs. Guda Borger-Koetsier, dr. mr. P. Estié, drs. Stefan Francke, dr. Gerard van Manen, dr. F. P. van Stam, ing. Peter Verhage, drs. Barend Wallet, drs. Willy Wouters-Maljaars en Aafke Zijlstra-Bakker.

Dankbaar ben ik voor de medewerking van Tresoar in Leeuwarden, het Utrechts Archief in Utrecht, het Zeeuws Archief in Middelburg, de Zeeuwse Bibliotheek in Middelburg, het Landelijk Dienstencentrum in Utrecht (de Werkgroep Kerkorde), de gereformeerde Classis Drachten, de hervormde Classicale Vergadering Leeuwarden, de gereformeerde Classis Utrecht, de hervormde Classicale Vergadering Utrecht, de gereformeerde Classis Zeeuws-Vlaanderen en de hervormde Classicale Vergadering IJzendijke.

Als predikant van de Gereformeerde Kerk 'De Mandé' van Bakkeveen en later van de Protestantse Gemeente te Biggekerke/Meliskerke was ik in de gelegenheid studieverlof op te nemen. Zo kon ik me terugtrekken in de archieven of de studeerkamer om daarna opgefrist en met vreugde het werk in de gemeente en in de kerk te hervatten.

Epifanie 2005

Inhoudsopgave

Woord vooraf	7
Inhoudsopgave	8
Lijst van afkortingen	18
Inleiding	35
1. Classicale typen tot 1816	48
1.1. De oorsprong van de classis	48
1.1.1. De superintendent	51
1.1.2. Classicale prototypen	53
1.1.2.1. De <i>Prophezey</i> in Zürich	53
1.1.2.2. De <i>Convocaß</i> in Straatsburg	54
1.1.2.3. De classis in Vaud	54
1.1.2.4. De Classis Neuchâtel	56
1.1.2.5. De <i>Vénérable Compagnie des pasteurs</i> in Genève	56
1.1.2.6. De <i>coetus</i> in Emden	57
1.1.2.7. De <i>coetus</i> in Londen	58
1.1.2.8. De <i>colloque</i> en de classis in Frankrijk	59
1.1.2.9. De synoden 'onder het kruis' van 1563 tot en met 1566	60
1.1.3. Het Wezelse en het Emdense type	61
1.1.3.1. Het Convent van Wezel van 1568	61
1.1.3.2. De Synode van Emden van 1571	63
1.2. De indeling in en de ontwikkeling van classes	66
1.3. De kerkordelijke vormgeving tussen 1571 en 1618/1619	69
1.3.1. De Synode van Dordrecht van 1574	70
1.3.1.1. De synode	70
1.3.1.2. Het Dordtse type van 1574	70
1.3.2. De Synode van Dordrecht van 1578	71
1.3.2.1. De synode	71
1.3.2.2. Het Dordtse type van 1578	71
1.3.3. De <i>Middelburgse Kerkorde van 1581</i>	72
1.3.3.1. De Synode van Middelburg van 1581	72
1.3.3.2. Het Middelburgse type van 1581	73
1.3.4. De <i>Haagse Kerkorde van 1586</i>	74
1.3.4.1. De Synode van 's-Gravenhage van 1586	74
1.3.4.2. Het Haagse type van 1586	74
1.3.5. De <i>Kerkenordening van de Staten van Utrecht (1590)</i>	76
1.3.5.1. De kerkorde	76
1.3.5.2. Het Utrechts type van 1590	76
1.3.6. De <i>Zeeuwse Kerkorde van 1591</i>	77
1.3.6.1. De kerkorde	77
1.3.6.2. Het Zeeuwse type van 1591	77

1.3.7. De classis in Friesland	78
1.3.7.1. Geen eigen Friese kerkorde	78
1.3.7.2. Het Friese type tot 1619	78
1.3.8. De <i>Kerkenordering van de Staten van Utrecht</i> (1612)	79
1.3.8.1. De kerkorde	79
1.3.8.2. Geen Utrechts classicaal type van 1612	79
1.4. Het Dordtse type (1619)	79
1.4.1. De <i>Dordtse Kerkorde van 1619</i>	79
1.4.2. De samenstelling	81
1.4.3. Het arbeidsveld	81
1.4.4. De werkwijze	83
1.5. Typen na 1619	84
1.5.1. Het Friese type (1722)	85
1.5.1.1. De samenstelling	85
1.5.1.2. Het arbeidsveld	85
1.5.1.3. De werkwijze	86
1.5.2. Het Walcherse type (1780)	88
1.5.2.1. De Classis Walcheren	88
1.5.2.2. De samenstelling	91
1.5.2.3. Het arbeidsveld	92
1.5.2.4. De werkwijze	96
1.5.3. Het Utrechtse type (1793)	101
1.5.3.1. De Classis Utrecht	101
1.5.3.2. De samenstelling	102
1.5.3.3. Het arbeidsveld	104
1.5.3.4. De werkwijze	106
1.6. Het Friese type (1806)	110
1.6.1. Het <i>Wetboek van 1806</i>	110
1.6.2. De samenstelling	111
1.6.3. Het arbeidsveld	111
1.6.4. De werkwijze	113
1.7. Dordt vergelijkenderwijs	115
1.8. Samenvatting	117
2. Het bestuurtype	120
2.1. De ontstaansgeschiedenis van het <i>Algemeen Reglement van 1816</i>	120
2.1.1. De Commissie Te Water	121
2.1.2. Het <i>Concept van 1809</i>	124
2.1.3. De commissie D'Alphonse	129
2.1.4. Het <i>Algemeen Reglement van 1816</i>	130
2.2. Overzicht van de bepalingen van het <i>Algemeen Reglement van 1816</i> over het classicaal bestuur en de classicale vergadering	136
2.2.1. Algemene opmerkingen	137
2.2.2. De samenstelling van het classicaal bestuur en de classicale vergadering	138

2.2.2.1. De samenstelling van het classicaal bestuur	138
2.2.2.2. De samenstelling van de classicale vergadering	139
2.2.3. Het arbeidsveld van het classicaal bestuur en de classicale vergadering	139
2.2.3.1. Het arbeidsveld van het classicaal bestuur	139
2.2.3.2. Het arbeidsveld van de classicale vergadering	141
2.2.4. De werkwijze van het classicaal bestuur en de classicale vergadering	142
2.2.4.1. De werkwijze van het classicaal bestuur	142
2.2.4.2. De werkwijze van de classicale vergadering	142
2.3. <i>Reglement op de verkiezing en beroeping van predikanten bij de hervormde gemeenten in Vriesland</i>	143
2.4. De classicale praktijk (1816-1825)	144
2.4.1. De ressorten	144
2.4.2. De presentie in het classicaal bestuur en in de classicale vergadering	145
2.4.2.1. De presentie in het classicale bestuur	145
2.4.2.2. De presentie in de classicale vergadering	146
2.4.3. De werkzaamheden van het classicaal bestuur en de classicale vergadering	146
2.4.3.1. De werkzaamheden van het classicaal bestuur	146
2.4.3.2. De werkzaamheden van de classicale vergadering	153
2.4.4. De werkwijze van het classicaal bestuur en de klassikale vergadering	154
2.4.4.1. De werkwijze van het classicaal bestuur	154
2.4.4.2. De werkwijze van de classicale vergadering	156
2.5. Samenvatting van de praktijk	157
2.6. Kritiek op het <i>Algemeen Reglement van 1816</i>	158
2.7. De ontstaansgeschiedenis van het <i>Algemeen Reglement van 1852</i>	161
2.7.1. Het <i>Concept van 1847</i>	162
2.7.2. Het <i>Concept van 1848</i>	163
2.7.3. De Synode van 1849	166
2.7.4. De Synodes van 1850 en 1851	168
2.8. Overzicht van de bepalingen van het <i>Algemeen Reglement van 1852</i> over het classicaal bestuur en de classicale vergadering	170
2.8.1. Algemene opmerkingen	170
2.8.2. De samenstelling van het classicaal bestuur en de classicale vergadering	172
2.8.2.1. De samenstelling van het classicaal bestuur	172
2.8.2.2. De samenstelling van de classicale vergadering	173
2.8.3. Het arbeidsveld van het classicaal bestuur en de classicale vergadering	173
2.8.3.1. Het arbeidsveld van het classicaal bestuur	173
2.8.3.2. Het arbeidsveld van de classicale vergadering	174
2.8.4. De werkwijze van het classicaal bestuur en de classicale vergadering	175

2.8.4.1. De werkwijze van het classicaal bestuur	175
2.8.4.2. De werkwijze van de classicale vergadering	175
2.9. De classicale praktijk (1852-1861)	175
2.9.1. De ressorten	176
2.9.2. De presentie	176
2.9.3. De werkzaamheden van het classicaal bestuur en de classicale vergadering	179
2.9.3.1. De werkzaamheden van het classicaal bestuur	179
2.9.3.2. De werkzaamheden van de classicale vergadering	193
2.9.4. De werkwijze van het classicaal bestuur en de classicale vergadering	194
2.9.4.1. De werkwijze van het classicaal bestuur	194
2.9.4.2. De werkwijze van de classicale vergadering	198
2.10. Samenvatting van de praktijk	199
2.11. Kritiek op het <i>Algemeen Reglement van 1852</i>	200
2.12. Samenvatting	204
3. Het neo-Dordtse type	207
3.1. De <i>Dordtse Kerkorde van 1619</i> in de negentiende en twintigste eeuw	207
3.1.1. De <i>Dordtse Kerkorde van 1619</i> en de Afscheiding	210
3.1.1.1. De afgescheidenen en de strijd om de <i>Dordtse Kerkorde van 1619</i>	210
3.1.1.2. De Vereniging van 1869 en het <i>Reglement van 1869</i>	213
3.1.1.3. Herziening van de <i>Dordtse Kerkorde van 1619</i>	216
3.1.2. De <i>Dordtse Kerkorde van 1619</i> en de Doleantie	217
3.1.2.1. Kuyper en de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk	217
3.1.2.2. De invloed van Voetius op Kuyper en Rutgers	223
3.1.2.3. Het doleantiekerkrecht	230
3.1.2.4. Het <i>Reglement van 1869</i> als een belemmering voor vereniging	230
3.1.2.5. 'Oud kerkrecht' en 'nieuw kerkrecht'	232
3.1.3. De <i>Dordtse Kerkorde van 1619</i> en de Gereformeerde Kerken in Nederland	234
3.1.3.1. De classis	234
3.1.3.2. De herziening van de <i>Dordtse Kerkorde van 1619</i> in en na 1905	236
3.1.4. Het neo-Dordtse type	239
3.2. De classicale praktijk (1892-1901 en 1922-1931)	239
3.2.1. De ressorten	240
3.2.2. De presentie	242
3.2.3. De werkzaamheden	245
3.2.3.1. Het classicaal examen	245
3.2.3.2. Approbatie	247
3.2.3.3. Geen werkzaamheden van mindere of meerdere vergaderingen	250

3.2.3.4. Alleen kerkelijke zaken?	253
3.2.3.5. De consulent	254
3.2.3.6. Kerkvisitatie	257
3.2.3.7. Bezwaarschriften	259
3.2.3.8. De afvaardiging naar de particuliere synode	260
3.2.3.9. Zending	261
3.2.3.10. Evangelisatie en instituering	262
3.2.3.11. Opheffing	269
3.2.3.12. Vermaan en tucht	271
3.2.3.13. De classicale preek	277
3.2.3.14. Advisering	277
3.2.4. De werkwijze	277
3.2.4.1. De vergaderfrequentie	278
3.2.4.2. De 'classis contracta'	280
3.2.4.3. De vergaderplaats	280
3.2.4.4. De samenroepende kerk	281
3.2.4.5. De credentiebrief	282
3.2.4.6. De 'aanroeping des Naam Gods' en de dankzegging	283
3.2.4.7. Het moderamen	283
3.2.4.8. De acturius	285
3.2.4.9. De maaltijd	285
3.2.4.10. Commissies en deputaten	286
3.2.4.11. Het archief	288
3.2.4.12. De financiën	289
3.3. Samenvatting van de praktijk	289
3.4. Samenvatting	292

4. Het hervormde type	296
4.1. De ontstaansgeschiedenis van de <i>Hervormde Kerkorde van 1951</i>	296
4.1.1. Hoedemakers reorganisatievoorstellen	298
4.1.2. Andere reorganisatievoorstellen	300
4.1.3. Het <i>Ontwerp van 1929</i>	303
4.1.3.1. De samenstelling	304
4.1.3.2. Het arbeidsveld	305
4.1.3.3. De werkwijze	306
4.1.4. Het ontstaan van Kerkherstel en Kerkopbouw	307
4.1.5. Het <i>Ontwerp van 1933</i>	310
4.1.5.1. De samenstelling	310
4.1.5.2. Het arbeidsveld	311
4.1.5.3. De werkwijze	312
4.1.6. Vergelijking tussen het <i>Ontwerp van 1929</i> en het <i>Ontwerp van 1933</i>	313
4.1.7. Het Akkoord van 1936	314
4.1.8. Het <i>Ontwerp van 1938</i>	316
4.1.8.1. De samenstelling	317
4.1.8.2. Het arbeidsveld	318

4.1.8.3. De werkwijze	319
4.1.9. Vergelijking tussen het Akkoord van 1936 en het <i>Ontwerp van 1938</i>	320
4.1.10. De commissie voor beginselen van kerkorde	320
4.1.11. Het Bouwplan Wagenaar	322
4.1.11.1. De samenstelling	323
4.1.11.2. Het arbeidsveld	325
4.1.11.3. De werkwijze	325
4.1.12. Het <i>Ontwerp van 1947</i>	327
4.2. Overzicht van de bepalingen van de <i>Hervormde Kerkorde van 1951</i> over de classicale vergadering	328
4.2.1. De <i>Hervormde Kerkorde van 1951</i>	328
4.2.2. De samenstelling	329
4.2.3. Het arbeidsveld	330
4.2.4. De werkwijze	331
4.3. De classicale praktijk (1951-1960 en 1989-1998)	332
4.3.1. De ressorten	332
4.3.2. Omschakeling	333
4.3.3. De classicale herindeling van 1992	334
4.3.4. De presentie	335
4.3.4.1. De presentie in de Classicale Vergadering Leeuwarden	335
4.3.4.2. De presentie in de Classicale Vergadering Utrecht	336
4.3.4.3. De presentie in de Classicale Vergadering IJzendijke	338
4.3.4.4. De ouderling-kerkvoogd	339
4.3.5. De werkzaamheden	340
4.3.5.1. Bespreking van verslagen	340
4.3.5.2. Consideraties	341
4.3.5.3. Predikanten en predikantsplaatsen	341
4.3.5.4. De afvaardiging naar de provinciale kerkvergadering	343
4.3.5.5. De gemeenten	343
4.3.5.6. Het apostolaat en het diaconaat	344
4.3.5.7. Bezinning	346
4.3.5.8. Kerkvisitatie	346
4.3.5.9. Het Samen-op-Wegproces	347
4.3.6. De werkwijze	350
4.3.6.1. De opening en de sluiting	350
4.3.6.2. De vergaderstukken en de agenda	351
4.3.6.3. Het moderamen	352
4.3.6.4. De vergadertijd	354
4.3.6.5. De vergaderplaats	354
4.3.6.6. Classicale commissies	355
4.3.6.7. De verkiezingen	356
4.3.6.8. De Schoolkwestie te Hardegarijp	359
4.3.6.9. De financiën	359
4.3.6.10. Ervaringen en verwachtingen	360

4.3.6.11. Het breed moderamen	362
4.3.6.12. Overige opmerkingen	369
4.4. Samenvatting van de praktijk	369
4.5. Samenvatting	371
5. Het gereformeerde type	374
5.1. De ontstaansgeschiedenis van de <i>Gereformeerde Kerkorde van 1959</i>	374
5.2. Overzicht van de bepalingen in de <i>Gereformeerde Kerkorde van 1959</i> over de classis	380
5.2.1. Algemene opmerkingen	380
5.2.1.1. Kerkordelijke ontwikkeling na 1959	380
5.2.1.2. Het presbyteriaal-synodale stelsel	380
5.2.1.3. De <i>Gereformeerde Kerkorde van 1959</i>	382
5.2.1.4. Het ressort	382
5.2.2. De samenstelling	383
5.2.3. Het arbeidsveld	384
5.2.3.1. Algemene opmerkingen	384
5.2.3.2. Kerkvisitatie	385
5.2.3.3. De consulent	386
5.2.3.4. De afvaardiging naar de particuliere synode	386
5.2.3.5. Niet-ambtsdragers in de classis	387
5.2.4. De werkwijze	388
5.2.4.1. De vergaderfrequentie	388
5.2.4.2. De classis contracta	388
5.2.4.3. De vergaderplaats	389
5.2.4.4. De samenroepende kerk	389
5.2.4.5. Het moderamen	390
5.2.4.6. Deputaatschap en commissie	390
5.2.5. Rechtspersoonlijkheid	390
5.3. De classicaal praktijk (1959-1968 en 1989-1998)	391
5.3.1. De ressorten	391
5.3.2. De presentie	393
5.3.3. De werkzaamheden	397
5.3.3.1. Het classicaal examen	397
5.3.3.2. Approbatie	398
5.3.3.3. Alleen kerkelijke zaken?	399
5.3.3.4. Geen zaken van mindere of meerdere vergaderingen overnemen	400
5.3.3.5. De consulent	401
5.3.3.6. Kerkvisitatie	402
5.3.3.7. De afvaardiging naar de particuliere synode	404
5.3.3.8. Bezinning	405
5.3.3.9. Interkerkelijke contacten	407
5.3.3.10. Het ondertekeningsformulier	408
5.3.3.11. De classis als appèlinstantie	409
5.3.3.12. Instituering en opheffing	409

5.3.3.13. De Classis Drachten en het diaconaat	410
5.3.3.14. Het missionaire werk van de classes	410
5.3.4. De werkwijze	411
5.3.4.1. Algemene opmerkingen	411
5.3.4.2. De vergaderfrequentie	413
5.3.4.3. De classis contracta	414
5.3.4.4. De vergaderplaats	414
5.3.4.5. De samenroepende kerk	415
5.2.4.6. De 'aanroeping van de naam Gods' en de dankzegging	415
5.3.4.7. De credentiebrieven	416
5.3.4.8. Het moderamen	416
5.3.4.9. De maaltijd	418
5.3.4.10. Commissies en deputaten	419
5.4 Samenvatting van de praktijk	421
5.5. Samenvatting	422
6. Het protestantse type	424
6.1. Inleiding	424
6.2. De ontstaansgeschiedenis van het Samen-op-Wegproces	426
6.2.1. Kerkordelijke gesprekken tussen 1949 en 1959	426
6.2.2. De Achttien	428
6.2.3. De landelijke kerk en de oproep van de jongeren	431
6.3. De classis en de classicale vergadering in de 'Vergelijkende Studie'	431
6.4. De classis en de classicale vergadering in de Tussenorde	437
6.4.1. De <i>Tussenorde</i> (1983)	437
6.4.2. De classis en de classicale vergadering in de <i>Tussenorde</i> (1983)	439
6.4.3. De classis en de classicale vergadering in de <i>Tussenorde</i> (2000)	442
6.4.4. De financiën van de classis in de <i>Tussenorde</i> (2000)	444
6.4.5. Het classicale type in de <i>Tussenorde</i>	444
6.5. De Werkgroep Toekomstige Vormgeving	445
6.5.1. De Commissie Toekomstmodel	445
6.5.2. De Werkgroep Toekomstige Vormgeving	446
6.5.2.1. De 'Voorlopige Schets 1984'	446
6.5.2.2. Het classicale type van 1984	449
6.5.2.3. De 'Schets van 1986'	449
6.5.2.4. Het classicale type van 1986	451
6.5.2.5. De 'Schets van 1988'	452
6.5.2.6. Het classicale type van 1988	455
6.5.2.7. De 'Schets van 1989'	455
6.5.2.8. Het classicale type van 1989	460
6.6. De classicale herindeling	460
6.7. De classis, de classicale vergadering en de algemene classicale vergadering in de <i>Kerkorde van de Verenigde Reformatorische Kerk in Nederland van 1992</i> , de <i>Ontwerp-Kerkorde van 1994</i> en in de <i>Ontwerp-Ordinaties van 1997</i>	464
6.7.1. Algemene opmerkingen	464

6.7.2. De samenstelling van de classicale vergadering	468
6.7.3 Het arbeidsveld van de classicale vergadering	468
6.7.4. De werkwijze van de classicale vergadering	472
6.7.5. <i>Les Eglises Wallones</i> en <i>Die Evangelisch-altreformierte Kirche</i>	474
6.7.6. De samenstelling van de algemene classicale vergadering	474
6.7.7. Het arbeidsveld van de algemene classicale vergadering	474
6.7.8. De werkwijze van de algemene classicale vergadering	475
6.7.9. Het classicale type van 1992-1997	476
6.8. Reacties op de <i>Ontwerp-Kerkorde van 1994</i> en de <i>Ontwerp-Ordinaties van 1997</i>	477
6.8.1. Consideraties en reacties van de ambtelijke vergaderingen op de <i>Ontwerp-Kerkorde van 1994</i> en de <i>Ontwerp-Ordinaties van 1997</i>	477
6.8.1.1. Consideraties en reacties op de <i>Ontwerp-kerkorde van 1994</i>	477
6.8.1.2. Consideraties en reacties op de <i>Ontwerp-Ordinaties van 1997</i>	481
6.8.2. 'De Classicale Vergadering in de VPKN'	489
6.8.3. 'De Classis van A tot Z'	493
6.8.4. 'De bestuurlijke organisatie in de toekomstige verenigde kerk'	495
6.8.5. 'Nota van de Projectgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten SoW'	497
6.9. De classicale vergadering en de algemene classicale vergadering in de <i>Protestantse Kerkorde van 2004</i>	501
6.9.1. De <i>Protestantse Kerkorde van 2004</i>	502
6.9.1.1. De samenstelling van de classicale vergadering	504
6.9.1.2. Het arbeidsveld van de classicale vergadering	504
6.9.1.3. De werkwijze van de classicale vergadering en de taken van het moderamen en het breed moderamen	505
6.9.1.4. De financiële zaken van de classis	506
6.9.1.5. De samenstelling van de algemene classicale vergadering	507
6.9.1.6. Het arbeidsveld van de algemene classicale vergadering	507
6.9.1.7. De werkwijze van de algemene classicale vergadering	508
6.9.2. De regionale raad van advies	509
6.9.3. Het protestantse type	509
6.10. Historische analyse	509
6.11. Systematische analyse	512
6.12. Samenvatting	513
7. Samenvatting en slotbeschouwing	516
Summary and concluding remarks	533
Bijlagen	551
1. Afgevaardigden naar de hervormde classicale vergaderingen (1951-1960 en 1989-1998)	551
2. Onderwerpen van bezinning in de hervormde classicale	

vergaderingen (1951-1960 en 1989-1998)	558
Lijst van mondelinge bronnen	565
Lijst van elektronische bronnen	565
Lijst van ongepubliceerde bronnen	565
Lijst van gepubliceerde bronnen	569
Literatuurlijst	576
Lijst van persoonsnamen	598

LIJST VAN AFKORTINGEN

<i>Acta Gen. Syn. Geref. Kerken</i>	<i>Acta van de Generale Synoden der Gereformeerde Kerken in Nederland, 1888-... Van 1888-1892: Neder-duitsche Geref. Kerken.</i>
<i>Adres van 1836</i>	<i>Adres ingediend aan Zijne Majesteit den Koning en opwekking der gemeente tot de heiliging van eenen algemeenen dank-, vast- en bededag door de synode der Christelijke Gereformeerde Kerk onder het kruis in Nederland, 's Gravenhage 1836.</i>
<i>Adres van 1842</i>	<i>Adres aan de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, over de formulieren, de academische opleiding der predikanten, het onderwijs en het kerkbestuur, Leiden 1842.</i>
<i>Algemeen Reglement van 1816</i>	<i>Algemeen Reglement voor het bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden (1816).</i>
<i>Algemeen Reglement van 1852</i>	<i>Algemeen Reglement voor het bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden (1852).</i>
<i>Van Alphen, NKH</i>	<i>Nieuw Kerkelijk Handboek, benevens naamlijst van predikanten in de provincie Noord-Holland sedert de Reformatie, verzameld door M. W. L. van Alphen jr., Gouda 1910.</i>
<i>Van Alphen, NKHF</i>	<i>Nieuw Kerkelijk Handboek, benevens naamlijst van predikanten in de provincie Friesland sedert de Reformatie, verzameld door M. W. L. van Alphen jr., Gouda 1911.</i>
<i>Van Alphen, NKHNNH</i>	<i>Nieuw Kerkelijk Handboek, benevens naamlijst van predikanten in de provincie Noord-Holland sedert de Reformatie, verzameld door M. W. L. van Alphen jr., Gouda 1910.</i>
<i>Van Alphen, NKHU</i>	<i>Nieuw Kerkelijk Handboek, benevens naamlijst van predikanten in de provincie Utrecht sedert de Reformatie, verzameld door M. W. L. van Alphen jr., Gouda 1910.</i>
<i>Van Andel, Hervormden en gereformeerden</i>	<i>C. P. van Andel, Hervormden en gereformeerden onderweg 's Gravenhage 1973.</i>
<i>De Achttien, Aanvaardt elkander</i>	<i>De Achttien, Aanvaardt elkander. Tweede publicatie in de serie 'Van Kerken tot Kerk', Amsterdam 1962 (Carillon-reeks 26).</i>
<i>De Achttien, Van Kerken tot Kerk</i>	<i>De Achttien, Van Kerken tot Kerk. Hervormd-Gereformeerd Gesprek, Amsterdam 1961 (Carillon-reeks 22).</i>

- De Achttien, *Nieuw land*
- Bachiene, *Kerkelyke geographie*
- Bakker, *Afscheiding*
- Bakker, *Doleantie*
- Balke, Oostenbrink-Evers,
Commissie voor de Kerkorde
- Balke, Oostenbrink-Evers,
Commissie voor de Werkorde
- Bannier, *Grondwetten*
- Bartels, *Tien jaren*
- Bestuurlijke org.
- Biesterveld, Kuyper,
Kerk. handboekje
- Bijvoeg. Stb.*
- De Achttien, *Nieuw land. Derde publikatie in de reeks 'Van Kerken tot Kerk', Amsterdam 1965 (Carillon-reeks 35).*
- W. A. Bachiene, *Kerkelyke geographie der Vereenigde Nederlanden, 4 dln., Amsterdam 1768-1773.*
- W. Bakker e.a. (red.), *De Afscheiding van 1834 en haar geschiedenis, Kampen 1984.*
- W. Bakker e.a. (red.), *De Doleantie van 1886 en haar geschiedenis, Kampen 1986.*
- De Commissie voor de Kerkorde (1945-1950). Bouw-plan, agendastukken en notulen van de vergaderingen ter voorbereiding van de nieuwe kerkorde (1951) van de Nederlandse Hervormde Kerk, bew. door W. Balke en H. Oostenbrink-Evers, Zoetermeer 1993.*
- De Commissie voor de Werkorde (1942-1944) oorspronkelijk ingesteld als de Commissie voor beginselen van een kerkorde, [uitg. door] W. Balke en H. Oostenbrink-Evers, Zoetermeer 1995.*
- Grondwetten van Nederland. Teksten der achtereenvolgende staatsregelingen en grondwetten sedert 1795, met verschillende andere staatsstukken, historische toelichtingen en eenige tabellen, uitg. door G. W. Bannier, Zwolle 1936.*
- H. Bartels, *Tien jaren strijd om een belijdende kerk. De Nederlandsche Hervormde Kerk van 1929 tot 1939, Den Haag 1946.*
- De bestuurlijke organisatie in de toekomstige verenigde kerk. Notitie van het Interregionaal Moderamen voor het Interregionaal Beraad d.d. 26 januari 1999.
- Kerkelijk handboekje bevattende de bepalingen der Nederlandsche synoden en andere stukken van betekenis voor de regeering der kerken, uitg. door P. Biesterveld en H. H. Kuyper, Kampen 1905.*
- Bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, inhoudende alle besluiten, resolutien, dispositien, decisien, reglementen, instructien 1813-*

- 1820 I, bew. door C. C. E. d'Engelbronnen, Gorinchem 1852.
- BLGNP *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, o.r.v. D. Nauta e.a., 5 dln., Kampen 1978.
- Boddaert, *Tegenw. staat* P. Boddaert, e.a., *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden, behelzende eene beschrijving van Zeeland. Met eene Kaart, Plans van Steden en kunstige Printverbeeldingen versierd*, Amsterdam 1751-1753.
- Boersma, *Vluchtig voorbeeld* O. Boersma, *Vluchtig voorbeeld. De Nederlandse, Franse en Italiaanse vluchtelingenkerken in Londen, 1568-1571*, Kampen 1994.
- Bos, *Archiefstukken* *Archiefstukken betreffende de afscheiding* bew. door F. L. Bos, 4 dln., Kampen 1939-1946.
- Bos, *Kruisdominees* F. L. Bos, *Kruisdominees. Figuren uit de Gereformeerde Kerk onder 't kruis*, Kampen 1953.
- Bouterse, *Acta cl. Rotterdam* *Classicale Acta 1573-1620 Particuliere synode Zuid-Holland, III: Classis Rotterdam en Schieland 1580-1620*, bew. door J. Bouterse, 's-Gravenhage 1991 (RGP, kl.s., 69).
- Bouterse, *Acta cl. Walcheren en Zd. Beveland* *Classicale Acta 1573-1620 Provinciale synode Zeeland, IV: Classis Walcheren 1602-1620, Classis Zuid-Beveland 1579-1591*, bew. door J. Bouterse, Den Haag 1995 (RGP, kl.s., 79).
- Bouwman, *Geref. kerkrecht* H. Bouwman, *Gereformeerd Kerkrecht. Het recht der Kerken in de praktijk*, 2 dln., Kampen 1928-1934.
- Bouwman, *Voetius* M. Bouwman, *Voetius over het gezag der Synoden*, Amsterdam 1937.
- Brabantse Kerkorde van 1843* *De Dordrechtsche Kerk-Ordening van het jaar 1619, zoo als dezelve met de noodzakelijkste veranderingen tot eene algemeene kerke-ordening is aangenomen door de Christelijke Afscheidene gemeente in de provincie Noord-Brabant 1843; Handelingen en verslagen van de Algemene Synoden van de Christelijk Afscheidene Gereformeerde Kerk (1836-1869)*, Houten/ Utrecht 1984, 1167-1197.
- Brouwer, *Kerkorganisatie* A. M. Brouwer, *De kerkorganisatie der eerste eeuw en wij*, Baarn [1937].
- BWdN A. J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons*

- vaderland hebben vermaard gemaakt, voortgezet door K. J. R. van Harderwijk en C. D. J. Schotel, 21 dln., Haarlem 1852-1878.*
- Biographisch woordenboek van protestantse godgeleerden in Nederland, o.r.v. J. P. de Bie e.a., 6 dln., 's Gravenhage [1903]-1949. Dl. 1 en 2 oorspronkelijk uitg. als: Het prot. Vaderland. Biographisch woordenboek van prot. Godgeleerden in Nederland, door H. Visscher en L. A. van Langeraad, Utrecht [1903].*
- Christelijke Encyclopaedie, o.r.v. F. W. Grosheide en G. P. van Itterzon, 6 dln., 2^e dr., Kampen 1956-1961.*
- Centraal Weekblad voor de gereformeerde kerken in Nederland, (1971)-...; voortz. van: Centraal Weekblad ten dienste van de gereformeerde kerken in Nederland.*
- Classis*
 De Classicale Vergadering in de VPKN. Rapport van de ad hoc werkgroep van de Raad van Deputaten SoW [1997].
- De Classis van A tot Z. Een kritische leeswijzer voor de behandeling van de ontwerp-ordinanties VPKN. Aangeboden door de Interregionale Werkgroep Kerkorde onder verantwoordelijkheid van het Interregionaal Moderamen van de Particuliere synoden GKN en Provinciale Kerkvergaderingen NHK [1998].*
- Compendium der Kerkelijke Wetten van Vriesland geëxtraheert uit 's lands en synodale resolutien, uitg. door G. Nauta, [Leeuwarden 1722].*
- Concept-reglement op de organisatie van het Hervormd Kerkgenootschap in het Koninkrijk Holland. Oude kerkordeningen der Nederlandsche hervormde gemeenten (1563-1638) en het Concept-Reglement op de organisatie van het hervormd kerkgenootschap in het Koninkrijk Holland (1809), verzameld en met inleiding voorzien door C. Hooijer, Zaltbommel 1865, 521-551.*
- Concept-Wijzigingen in het Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden; Hand. Syn. Herv. Kerk 1847, 513-519.*
- Gerevideerd Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der*

- Nederlanden; *Hand. Syn. Herv. Kerk 1848*, 168-271.
- CZV
Van Dale Classis Zeeuws-Vlaanderen
Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal, uitg. door G. Geerts en T. den Boon, 13^e dr., Utrecht/Antwerpen 1999.
- Dekker, Heitink, *Samen* G. Dekker en G. Heitink, *Samen op de goede weg? Een pleidooi voor een eigentijdse kerk*, Baarn 2002
- Van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen* A. Th. van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Van Oldenbarnevelt*, Franeker 1998.
- Dingemans, *Een huis* G. D. J. Dingemans, *Een huis om in te wonen. Schetsen en bouwstenen voor een Kerk en een Kerkorde van de toekomst*, 's Gravenhage 1987 (*Praktisch Theologische Handreiking* 55, o.r.v. G. D. J. Dingemans e.a.).
- Dingemans, *De stem* G. D. J. Dingemans, *De stem van de Roepende. Pneumatologie*, Kampen 2000.
- Discipline Ecclésiastique van 1559* *Quant a la Discipline Ecclesiastique, en voicy le premier proiect rapporté à la substance d'icelle, comme elle est contenue és escrit de Apotres*, in: *Bekennisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*, hrsg. von W. Niesel, 2e Aufl., Zollikon-Zürich, 75-79.
- Dordtse Kerkorde van 1619* *Kerken-ordeninghe; ghestelt in den nationalen synode der Ghereformeerde Kercken; Kerkelijk handboekje, bevattende de Bepalingen der Nederlandsche Synoden en andere stukken van beteekenis voor de Regeering der Kerken*, in: *Kerkelijk handboekje bevattende de Bepalingen der Nederlandsche Synoden en andere stukken van beteekenis voor de Regeering der Kerken*, uitg. door P. Biesterveld en H. H. Kuyper, Kampen 1905.
- Douwes, *Armenkerk* P. A. C. Douwes, *Armenkerk. De Hervormde diaconie te Rotterdam in de negentiende eeuw*, Rotterdam 1977.
- Douwes, Feith, *Kerk. wetboek* *Kerkelijk wetboek. De reglementen en verordeningen der Nederlandsche Hervormde Kerk, met aantekeningen*, uitg. door J. Douwes en H. O. Feith, 2^e dr., Groningen 1899.
- DR *Documenta Reformatoria. Teksten uit de geschiedenis van Kerk en Theologie in de Nederlanden sedert de Hervorming* o.r.v. J. N. Bakhuizen van den Brink, W. F. Dankbaar, W. J. Kooiman e.a., 2 dln., Kampen 1960-1962.

- Van Drimmelen, *ABC* L. C. van Drimmelen, *Het ABC van SOW. Woordenlijst bij de vijf kerkordes*, Zoetermeer 2000.
- Dros, *Samen* L. Dros, e.a. (red.), *Samen op Weg Een lange strijd om vereniging* Amsterdam 2004 (*Trouw Dossier* 29).
- Estié, *Stichting* P. Estié, *De stichting van een kerkgenootschap. Ontstaan en aanvaarding van het Algemeen Reglement van 1818 voor het bestuur der Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden*, Amsterdam 1982.
- Fabius, *Regl. '52* D. P. D. Fabius, *Het Reglement van '52. Historisch-juridische studie over het hervormd kerkbestuur*, Amsterdam 1888.
- Fuchs, Weijers, Gumbert, *Lex. Lat.* *Lexicon latinitatis nederlandicae medii aevi. Woordenboek van het middeleeuws Latijn van de Noordelijke Nederlanden*, comp. J. W. Fuchs, O. Weijers en M. Gumbert, Leiden 1981.
- Gemeenten en predikanten* *Gemeenten en predikanten van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Publikatie ter gelegenheid van 100 jaar Gereformeerde Kerken in Nederland 17 juni 1992*, uitg. door het Algemeen Secretariaat van de Gereformeerde Kerken in Nederland, z.p. 1992.
- Gereformeerde Kerkorde van 1959* *Kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland, 1959-...*
- Ginkel, *Ouderling* A. van Ginkel, *De ouderling Oorsprong en ontwikkeling van het ambt van ouderling en de functie daarvan in de Gereformeerde Kerk der Nederlanden in de 16e en 17e eeuw*, Amsterdam 1975.
- 's Gravezande, Te Water, *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779* *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren voor dezen, door last der gemelde classis, uit verscheiden synodaale en classicaale besluiten byéénvergaderd; van tyd tot tyd overgezien; en nu wederom vermeerderd, en aangevuld uit de handelingen der classis, door A. 's Gravezande en J. W. te Water, Middelburg 1779.*
- GTT *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift*, jrg. 1 (1901)-
...

- Guillaume Farel
Guillaume Farel, 1489-1565: biographie nouvelle. Écrite d'après les documents originaux par une groupe d'historiens, professeurs et pasteurs de Suisse, de France et d'Italie. Ornée d'un portrait en couleurs et de vingt-cinq planches hors texte, Neuchatel/Paris 1930.
- Haagse Kerkerde van 1581
Kercken-ordeninghe der Nederlandsche Ghereformeerde Kercken van beyder talen, ghestelt inden Nationalen Synode, Te samen beroepen ende ghehouden by last van zijn Excelentie, in s' Graven-Haghe den 20 Junii Anno 1586, in: Acta van de Nederlandsche synoden der zestiende eeuw, verzameld en uitg. door F. L. Rutgers, 2^e dr., Dordrecht 1980, 487-506.
- Haitjema, *Ned. herv. kerkrecht*
 Th. L. Haitjema, *Nederlands hervormd kerkrecht*, Nijkerk 1951.
- Hand.
Hand. syn. Chr. Afsesch. Geref. Kerk
 Handelingen
Handelingen en verslagen van de Algemene Synoden van de Christelijk Afscheidene Gereformeerde Kerk (1836-1869), Houten/Utrecht 1984.
- Hand. syn. Chr. Geref. Kerk*
 Handelingen van de Synoden der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland 1872-1892, 2dln., Kampen-Leusden 1988.
- Hand. Syn. Herv. Kerk*
 Handelingen van de Algemeene (christelijke) Synode der (Ned.) hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, 1816-1945. Handelingen van de vergaderingen van de Generale Synode der Ned. Hervormde Kerk, 1945/1946-...
- Heineken, *Staat*
 W. Heineken, *De staat en het kerkbestuur der Nederlandsch-hervormden sedert het herstel onzer onafhankelijkheid*, Leiden 1868.
- Hendriks, *De gemeente*
 J. Hendriks, *Gemeente als herberg. Een concrete utopie*, 4^e dr., Kampen 2001.
- Heraut*
De Heraut van de gereformeerde kerken in Nederland 1887-1913, o.r.v. A. Kuyper. Voort. van *De Heraut 1877-1887*.
- Hervormde Kerkerde van 1951*
Kerkerde der Nederlandse Hervormde Kerk, 1951-...
- Heussi, *Kompendium*
 K. Heussi, *Kompendium der Kirchengeschichte*, 16^e Aufl., Tübingen 1981.
- Van den Heuvel, *Herv. kerkerde*
 P. van den Heuvel, *De hervormde kerkerde. Een praktische toelichting* 2^e dr., Zoetermeer 2001.
- Hoedemaker,
Ontwerp tot reorganisatie
 Ph. J. Hoedemaker, *Ontwerp tot reorganisatie der Hervormde Kerk naar de beginselen der Presbyteriale Kerkregeering* Amsterdam 1901.

- Hoedemaker,
Ter classicale vergadering? Ph. J., Hoedemaker, *Ter classicale vergadering Sneek 1888.*
- Hoffmann, *Kirchenverfassungsrecht* H. E. Hoffmann, *Das Kirchenverfassungsrecht der niederländischen Reformierten bis zur Beginne der Dordrechten Nationalsynode von 1618/9, Leipzig 1902.*
- Hollestelle, *Werken* L. M. Hollestelle (red.), *Werken met Zeeuwse bronnen. Tekst en uitleg bij het lezen van archiefstukken, Amsterdam 1998 (Kartons voor geschiedenis en letterkunde 3).*
- Hooijer, *Kerk. wetten* *Kerkelijke wetten voor de hervormden in het Koninkrijk der Nederlanden, verzameld en met aantekeningen voorzien door C. Hooijer, Zaltbommel 1846.*
- Hooijer, *Oude kerkordeningen* *Oude kerkordeningen der Nederlandsche hervormde gemeenten (1563-1638) en het Concept-Reglement op de organisatie van het hervormd kerkgenootschap in het Koninkrijk Holland (1809), verzameld en met inleiding voorzien door C. Hooijer, Zaltbommel 1865.*
- Hulst, *Bestuurlijke vormgeving* R. Hulst, *De bestuurlijke vormgeving van regionale beleidsvoering. Een vergelijkende studie op het terrein van de volkshuisvesting Delft 2000.(Binnenlands Bestuur in Verandering 6).*
- IIMO Interuniversitair Instituut voor Missiologie en Oecumenica.
- Jaarb. Geref. Kerken* *Jaarboek (ten dienste) van de Gereformeerde Kerken in Nederland, jg. 1 (1917)-...*
- Jaarboek Herv. Kerk* *Jaarboek voor de Ned. Hervormde Kerk, jg. 1-27, 1916-1943.*
- Jansen, *Korte verkl.* Joh. Jansen, *Korte verklaring van de kerkorde, 3^e dr., Kampen 1952.*
- JGGK *Jaarboek voor de Geschiedenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland, 1987-...*
- JGNP *Jaarboek voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme na 1800, 1993-...*
- De Jong, *Ned. kerkgeschiedenis* O. J. de Jong, *Nederlandse kerkgeschiedenis, 3^e dr., Nijkerk 1985.*
- Joosse, *Scoone dingen* L. J. Joosse, *'Scoone dingen sijn swaere dingen'. Een onderzoek naar de motieven en activiteiten in de Nederlanden tot verbreiding van de gereformeerde religie gedurende de eerste helft van de zeventiende eeuw, Leiden 1992.*

Jürgens, *Johannes a Lasco*

H. P. Jürgens, *Johannes a Lasco in Ostfriesland*, Tübingen 2002 (*Spätmittelalter und Reformation. Neue Reihe* 18, hrsg. von B. Hamm).

Kalma, *Naamlijst*

Naamlijst der Friese hervormde predikanten (1880-1959), door J. J. Kalma, Leeuwarden 1959.

KB.

Klassikaal Bestuur

Kerkinformatie

Kerkinformatie. Officieel orgaan van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, (1994)-...; voortz. van: Kerkinformatie van de gereformeerde kerken in Nederland, 1971-1993.

KT

Kerk en Theologie, jg. 1 (1950)-...

Kleyn, *Alg. kerk*

H. G. Kleyn, *Algemeene kerk en plaatselijke gemeente. Proeve van historisch onderzoek naar de verhouding van beiden ten opzichte van de inwendige en van de stoffelijke belangen; naar aanleiding van de Rechtsbevoegdheid onzer Plaatselijke Kerken van Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman en Dr. F. L. Rutgers*, Dordrecht 1888.

KOA

Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden van de Raad van Deputaten Samen op Weg

De Kruijff, *Utrechtsch d. handboekje van 1793*

Utrechtsch classicaal handboekje of voornaame hoofdsaakelijke inhoud der classica van de classis van Utrecht van 1619 tot 1791. I. Uijt het Classicaal Repertorium van 1619-1719. II. Uijt de Classicaale Aanvullingen van 1720-1789 en uijt de Classicaale Handelingen selve meede, ook tot 1791, en verder ook uijt de Orders in het houden der Classis, en uijt de Agenda Deputatorum en het Quaestors Reglement, tot III. Een verder Classicaal Repertorium zaamgesteld en opgemaakt en op verzoek van de Classis van Utrecht, om dit ten nutte van de geheele Classis te doen strekken, aan de Classis van Utrecht geschonken, uitg. C. de Kruijff, z.p. 1793.

Kuiper, *Voormannen*

D. Th. Kuiper, *De voormannen. Een sociaal-wetenschappelijke studie over ideologie, konflikt en kerngroepvorming binnen de gereformeerde wereld in Nederland tussen 1820 en 1930*, Kampen 1972.

Kuyper, *Post-acta syn. Dordr.*

De post-acta of de nahandelingen van de rationale synode van Dordrecht in 1618 en 1619 gehouden, uitg. door H. H. Kuyper, Amsterdam 1899.

Kuyper, *Tract. v. d. ref.*

A. Kuyper, *Tractaat van de Reformatie der Kerken. Aan de zonen de reformatie hier te lande op*

- Luther's vierde Eeuwfeest aangeboden, Amsterdam 1883.
- Kuyper, *Wat moeten wij doen?*
A. Kuyper, *Wat moeten wij doen: het stemrecht ons zelve houden of de kerkeraad machtigen? Vraag bij de uitvoering van art. 23 toegelicht*, Culemborg 1867.
- KV.
Langman, *Kuyper*
Klassikale Vergadering
H. J. Langman, *Kuyper en de volkskerk. Een dogmatisch-ecclesiologische studie*, Kampen 1950.
- L.c.*
Van Leeuwen, *Kerkebegrip*
Loco citato
P. A. van Leeuwen, *Het kerkebegrip in de theologie van Abraham Kuyper*, Franeker 1946.
- Van Lieburg, *Repertorium I*
F. A. van Lieburg, *Profeten en hun vaderland. De geografische herkomst van de gereformeerde predikanten in Nederland van 1572 tot 1816*, Zoetermeer 1996 (Bijlage I: *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816*).
- Van Lieburg, *Repertorium II*
F. A. van Lieburg, *Profeten en hun vaderland. De geografische herkomst van de gereformeerde predikanten in Nederland van 1572 tot 1816*, Zoetermeer 1996. (Bijlage II: *Repertorium van Nederlandse hervormde gemeenten tot 1816*).
- Livre synodal*
Livre Synodal contenant les articles résolus dans les synodes des Eglises wallones des Pays-bas, publié par la Commission de l'histoire des Eglises wallones, 2 tom., La Haye 1896-1904.
- Locher, *Reformation*
G. W. Locher, *Die Zwinglische Reformation im Rahmen der europäischen Kirchengeschichte*, Göttingen 1979.
- De Savornin Lohman, Rutgers
Rechtsbevoegdheid
A. F. de Savornin Lohman en F. L. Rutgers, *De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken*, 1^e dr. Utrecht 1886, 2^e dr., Amsterdam 1887.
- Van Loon, *Alg. Regl. 1816*
J. C. A. van Loon, *Het Algemeen Reglement van 1816*, Wageningen 1942.
- Luttikhuis, *Grensgeval*
B. A. M. Luttikhuis, *Een grensgeval. Oorsprong en functie van het territoriale beginsel in het gereformeerde kerkrecht*, Gorinchem 1992.
- Meiners, *Oostvrieschlandt kerk. geschiedenis*
E. Meiners, *Oostvrieschlands kerkelyke geschiedenis of een historische en oordeelkundig verhaal van het gene nopens het kerkelyke in Oostvrieschlandt, en byzonder te Emden, is voorgevallen, zedert den tydt der Hervorminge, of de jaren 1519 en 1520 tot op den huidigen dag* 2 dln., Groningen 1738-1739.

Mensen en structuren

Mensen en structuren. Voorstel voor de vormgeving van de gezamenlijke bovenplaatselijke organisatie van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, opgesteld door de Commissie Structuur-vragen in opdracht van het breed moderamen van de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk, deputaten Personeel, Financiën en Organisatie (PFO) van de Gereformeerde Kerken in Nederland en de synodale com-missie van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden [1994/ 1995].

Van der Meij, *Alg. Col. v. Toez.*

W. van der Meij, *125 jaar Algemeen College van Toezicht. Een terug blik op het beheer der kerkelijke goederen en fondsen van de hervormde gemeenten in Nederland en het toezicht daarop in de jaren 1870 tot 1996*, Zoetermeer 1995.

Middelburgse Kerkorde van 1581

Kerckenordeninghe inden generalen Synodo der Nederlandtschen Kercken, vergadert tot Middelburch, ghestelt A^o 1581=Ecclesiastici ordinis articuli, in generali belgicarum ecclesiarum Synodo constituti Middelburgi mense Junio a^o XV^cLXXXI, in: *Acta van de Nederlandsche synoden der zestiende eeuw*, verzameld en uitg. door F. L. Rutgers, 2^e dr., Dordrecht 1980, 376-401.

[Molenaar], *Adres*

[D. Molenaar], *Adres aan alle mijne hervormde geloofsgenooten*, Amsterdam 1827.

Nauta, *Nat. Syn. Dordrecht 1578*

D. Nauta en J. P. van Dooren (red.), *De nationale synode van Dordrecht 1578. Gereformeerden uit de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden bijeen*, Amsterdam 1978.

Nauta, *Verbindende kracht*

D. Nauta, *De verbindende kracht van de belijdenisgeschriften. Verhandeling over de formulierkwestie in de negentiende eeuw in Nederland*, Kampen 1969.

Nauta, *Verkl. v.d.kerkorde*

D. Nauta, *Verklaring van de kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Kampen 1971.

- Ned.AK* *Nederlands Archief voor de Kerkgeschiedenis*, n.s., dl. 1 (1902)-...
- NedP 1* *Nederland's Patriciaat*, 1^e jrg., 's-Gravenhage 1910.
- NedTT* *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, (1946)-...
- Niesel, Bekenntnisschriften* *Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*, hrsg. von W. Niesel, 2^e Aufl., Zürich z.j.
- NNBW* *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek*, o.r.v. P. C. Moolhuysen en P. J. Blok, 10 dln., Leiden 1911-1937.
- Noordmans, Verz. werk V* O. Noordmans, 'Om de recht orde der kerk', in: J. M. Hasselaar e.a. (red.) *Verzamelde werken V*, Kampen 1978.
- Noordzij, Handboek* H. Noordzij, *Handboek van de Reformatie. De Nederlandse kerkhervorming in de zestiende eeuw*, Kampen 2003.
- Not.* Notulen
- Nota Projectgroep Class. Verg.* Nota van de Projectgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten SoW [2001].
- Notulen alg. verg. Geref. Kerk onder het kruis* *Notulen van de algemene kerkelijke vergaderingen van de Gereformeerde Kerk onder het kruis (1844-1869)*, Utrecht 1982.
- OER* H. J. Hillenbrand (ed.), *The Oxford Encyclopedia of the Reformation*, 4 vol., New York/Oxford 1996
- Ontwerp-kerkorde van 1994* *Ontwerp-kerkorde van de (Verenigde) Protestantse Kerk in Nederland (Bijlage bij Ontwerp-ordinanties behorende bij de ontwerp-kerkorde van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland, z.p. 1997)*.
- Ontwerp-ordinanties van 1997* *Ontwerp-ordinanties behorende bij de ontwerp-kerkorde van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland, z.p. 1997*.
- Ontwerp van 1929* *Ontwerp van een nieuw Algemeen Reglement voor de Nederlandse Hervormde Kerk, z.p. z.j.*
- Ontwerp van 1933* *Ontwerp van een nieuw Algemeen Reglement en eenige organieke reglementen voor de Ned. Hervormde Kerk, opgesteld namens de vereniging Kerk-opbouw, Baarn 1933.*

- Ontwerp van 1938* *Ontwerp van een nieuw Algemeen Reglement en eenige organieke reglementen voor de Nederlandse Hervormde Kerk, z.p. z.j.*
- Ontwerp van 1947* *Ontwerp voor een kerkorde der Nederlandsche Hervormde Kerk, z.p. z.j.*
- Oostenbrink-Evers, Beginselen* *H. Oostenbrink-Evers, Beginselen en achtergrond van de kerkorde van 1951 van de Nederlandse Hervormde Kerk. Een kerkrechtelijk onderzoek naar de structuur van de Nederlandse Hervormde Kerk, zoals die werd ontworpen door de Commissie voor beginselen van Kerkorde (1942-1944) en de Commissie voor de Kerkorde (1945-1947), Zoetermeer 2000.*
- Ord.* *Ordinantie*
- Ouderlingenblad* *Ouderlingenblad. Maandblad voor pastoraat en Gemeenteopbouw. Voortz. van: Ouderlingenblad. Maandblad voor ouderlingen en andere pastorale werkers. Voortz. van: Ouderlingenblad. Maandblad voor ouderlingen en andere pastorale werkers in de gereformeerde kerken. Voortz. van: Ouderlingenblad. Maandblad ten dienste van hen, die de gereformeerde kerken in het ambt dienen, (1922)-...*
- PCV* *Projectgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten Samen op Weg*
- Post, Sikkel* *J. J. H. Post, Een sikkel in een vreemde oogst? De juridische verhouding tussen hervormde gemeenten en de Nederlandse Hervormde Kerk in het bijzonder bij kerkfusie, Heerenveen 2003.*
- Protestantse Kerkorde van 2004* *Kerkorde en ordinanties van de Protestantse Kerk in Nederland inclusief de overgangsbepalingen, Zoetermeer 2003.*
- Rapport Classicale Herindeling van 1990* *'Rapport 1990 van de Commissie "Classicale Herindeling" van de Raad van Deputaten Samen op Weg'*
- Rapportage aan de Synode ELK* *Rapportage aan de Synode van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden met betrekking tot de commentaren van de kerkenraden op de Ontwerp-Ordinaties van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland.*
- Rasker, Ned. Herv. Kerk* *A. J., Rasker, De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795. Geschiedenis, theologische ontwikkelingen en de verhouding tot haar zusterkerken in de*

- negentiende en twintigste eeuw*, 6^e dr., Kampen [2000].
- Reglement van 1869 *Reglement van de Inrichting en het Bestuur der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland; Handelingen van de Synoden der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland 1872-1892* 2, Kampen-1988, [8]-[9].
- De Regt, Naamlijst Naamlijst der predikanten van Zeeland 1572-1938 2 dln, bew. door W. M. C. de Regt, z.p. z.j.
- RGG *Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, hrsg. von H. D. Betz u.a., 5 Bde., Tübingen 2002.
- RGP kl.s. *Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine serie.*
- Richard, *Untersuchungen* W. Richard, *Untersuchungen zur Genesis der reformierten Kirchenterminologie der Westschweiz und Frankreichs*, Bern 1959 (*Romanica Helvetica* 57, ed. J. Jud et A. Steiger).
- Richter, *Ev. Kirchenordnungen* A. L. Richter, *Die evangelischen Kirchenordnungen des sechszehnten Jahrhunderts. Urkunde und Regesten zur Geschichte des Rechts und der Verfassung der evangelische Kirche in Deutschland*, Leipzig 1871.
- Royaards, *Hed. Kerkregt* H. J. Royaards, *Hedendaagsch kerkregt bij de hervormden in Nederland*, Utrecht 1834.
- Rutgers, *Acta* *Acta van de Nederlandsche synoden der zestiende eeuw*, verzameld en uitg. door F. L. Rutgers, 2^e dr., Dordrecht 1980.
- Rutgers, *Kerk. adviezen* F. L. Rutgers, *Kerkelijke adviezen*, 2 dln., Kampen 1921-1922.
- Santing-Wubs, *Kerken* A. H. Santing-Wubs, *Kerken in geding. De burgerlijke rechter en kerkelijke geschillen*, z.p. 2002 (*CRBS-dissertatiereeks* 9)
- 'Schets van 1986' Schets van 1986 voor de toekomstige vereniging van de herenigde (hervormde en gereformeerde kerk), samengesteld door de Werkgroep Toekomstige Vormgeving SoW. Aangeboden aan de Raad van Deputaten Samen op Weg, ten behoeve van de gemeenschappelijke vergadering van de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk en de generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, op 13-15 november 1982.

- 'Schets van 1988' Schets van 1988 voor de toekomstige vormgeving van de herenigde kerk. Bestemd voor de gemeenschappelijke vergadering van synoden van 27-29 oktober 1988.
- Schutte, *Indisch Sion* G. J. Schutte (red.), *Het Indisch Sion. De Gerefor-meerde kerk onder de Verenigde Oost-Indische Com-pagnie*, Hilversum 2002 (*Serta Historica VII. Voordrachten van leden van het Gezelschap van Christelijke Historici in Nederland*).
- Streiter, *Superintendentenamnt* A. Streiter, *Das Superintendentenamnt. Ursprung, geschichtliche Entwicklung und heutige Rechts-gestalt des mittleren Ephoralamtes in den deutschen evangelischen Landeskirchen*, Köln 1973.
- SPV Samenwerking Plaatselijk Vlak van de Raad van Deputaten Samen op Weg
- TRE *Theologische Realenzyklopädie*, hrsg. von H. R. Balz, Berlin-New York, 1977-...
- Tussenorde *Tussenorde ten dienste van de samenwerking van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland, de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden*, Utrecht 2000.
- TV Werkgroep Toekomstige Vormgeving van de Raad van Deputaten Samen op Weg
- UA Utrechts Archief
- Utrechtse Kerkorde van 1837* Kerkeördening ten dienste van de gemeente Jesu Chris-ti in Nederland, in orde gebragt door de opzieners dier gemeente in de nationale synode, gehouden te Utrecht den 28 sten September en volgende dagen, anno 1837, 's Gravenhage 1837
- Van Veen, *Voor tweehonderd jaren* S. D. van Veen, *Voor tweehonderd jaren. Schetsen van het leven onzer gereformeerde vaders*, 2^e dr., Utrecht 1905.
- 'Vergelijkende studie' Vergelijkende studie van de kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland en die van de Nederlandse Hervormde Kerk [1978].
- Versl. SoW. Kerken* *Verslagen van de Gezamenlijke Synoden van de Samen-op-Wegkerken 1973-...*
- Verweij, Verdam, *Midd. Woordb.* *Middelnederlandsch woordenboek*, bew. door E. Verwijs en J. Verdam, 's-Gravenhage 1889.
- De Visser, *Kerk en staat* J. Th. de Visser, *Kerk en Staat* 3 dln, Leiden 1927.
- Voetius, *Pol. Eccl.* G. Voetius, *Gisberti Voetii Tractatus selecti de politica ecclesiastica*, F. L. Rutgers (ed.), 2 dln., Amsterdam 1885-1886.

- 'Voorlopige Schets van 1984' Voorlopige Schets van de toekomstige vormgeving der herenigde kerk; Verslag SoW. Kerken 1984, 235-243.
- Vree, *Herziening AR* J. Vree Azn., 'De herziening van het hervorm-de Algemeen Reglement (1846-1952)', in: *JGNP* 6, 22-63.
- Vuilleumier, *Histoire* H. Vuilleumier, *Histoire de l'Église réformée du pays de Vaud sous le régime bernois*, 4 tom., Lausanne 1927.
- Te Water, *Kort verhaal* W. te Water, *Kort verhaal der Reformatie van Zeeland in de zestiende eeuw. Benevens eenige verhandelingen dienende tot ophelderinge van de historie der kerk-hervorming aldaar, voltooid en uitg. door J. W. te Water, Middelburg 1766.*
- Te Water, *Levens-berigt* J. W. te Water, *Levens-berigt van Jona Willem te Water, te Leyden overleden den 19 October des jaars 1822, door hem zelve vervaardigd en door deszelfs erfgenamen woordelijk gevolgd en in het licht gegeven, z. p. 1823.*
- Wetboek van 1806* *Wetboek en Kerken-orde. Alsmede manier van procederen voor kerkenraden, klassen, en synode, voor de Herformde Kerk in Vriesland, Franeker 1806.*
- Woord en dienst* *Woord en dienst. Opinieblad voor alle SoW-kerken, (1995)-...; voortz. van: Woord en dienst. Veertiendaags orgaan voor het Hervormde kerkenwerk, 1951-1994.*
- Wouters, Abels, *Nieuw en ongezien* A. Ph. F. Wouters en P. H. A. M. Abels, *Nieuw en ongezien. Kerk en samenleving in de classis Delft en Delfland 1572-1621*, Delft 1994 (WVNK 1).
- Wouters, *Spreken* D. N. Wouters, *Spreken over samen op weg 's Gravenhage 1984.*
- WPNR *Weekblad voor privaatrecht, notariaat en registratie, (1975)-...; voortz. van: Weekblad voor privaatrecht, notaris-ambt en registratie.*
- WVNK *Werken van de Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis.*
- Ypey, Dermout, *Gesch. Ned. Herv. Kerk* A. Ypey en I. J. Dermout, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*, 4 dln., Breda 1827.
- Zeeuwse Kerkorde van 1591* *Acta ofte Handelingen des Provincialen Synodi van Zeelandt, by authorisatie vande Ed. Heeren Staaten gehouden binnen Middelburgh, den eersten Februarii 1591; C. Hooijer, Oude kerkordeningen der*

Nederlandsche hervormde gemeenten (1563-1638) en het Concept-Reglement op de organisatie van het hervormd kerkgenootschap in het Koninkrijk Holland (1809), verzameld en met inleiding voorzien door C. Hooijer, Zaltbommel 1865, 306-321.

INLEIDING

Aanleiding

De verschijning van de *Ontwerp-kerkorde van 1994*,¹ maar met name de uitoefening van het scribaat van de Classis Drachten van 1995 tot 1998 vormde voor mij de directe aanleiding tot het verrichten van onderzoek naar classicale typen zoals die in de loop van de tijd in protestantse kerkorden zijn ontworpen en daarnaast in de praktijk zijn ontstaan. Nadat de gezamenlijke vergadering van synoden de consideraties en reacties van de kerkelijke vergaderingen op de *Ontwerp-kerkorde van 1994* en de *Ontwerp-ordinanties van 1997* had verwerkt, verscheen in juni 2003 de *Protestantse Kerkorde van 2004*.² Deze kerkorde beschrijft het meest recente classicale type.

Excurs: etymologie en definitie

Voordat over het functioneren van de classis een nadere uiteenzetting volgt, stel ik allereerst de terminologie van het woord 'classis' aan de orde. H. Bouwman ziet in het woord 'classis' een verband met het Griekse woord *κλῆσις* (van het werkwoord *καλέω*), dat (bijeën)roepen betekent.³ Joh. Jansen legt een verband met het Latijnse werkwoord *calare*, dat roepen, bijeenroepen, of samenroepen betekent.⁴ Daarnaast is er de betekenis van lichaam, college of afdeling.⁵ Vanuit deze optiek moet de classis als een samengeroepen lichaam, college of afdeling worden voorgesteld. Ook is er de betekenis van vloot.⁶ In *Van Dale: Groot woordenboek der Nederlandse taal* wordt de classis omschreven als 'onderafdeling van een provinciaal kerkbestuur'.⁷ Deze omschrijving is gebaseerd op het taalgebruik en de kerkelijke organisatie zoals in het *Algemeen Reglement van 1816* is beschreven. Het *Lexicon latinitatis nederlandicae medii aevi. Woordenboek van het middeleeuws Latijn van de Noordelijke Nederlanden* geeft van het woord classis twee betekenissen.⁸ Met een classis wordt een vloot aangeduid. Een *classicarius* is een stuurman of een

¹ Hoewel deze kerkorde in 2003 werd vastgesteld, trad hij op 1 mei 2004 in werking. Ik noem deze en andere kerkorden steeds met het jaartal waarin zij werden ingevoerd.

² *Kerkorde en ordinanties van de Protestantse Kerk in Nederland inclusief de overgangsbepalingen*, Zoetermeer 2003.

³ H. Bouwman, *Gereformeerd kerkrecht* II, Kampen 1934, 126.

⁴ Joh. Jansen, *Korte verklaring van de kerkorde*, 3^e dr., Kampen 1952, 138; *NedAK* (2002), n°. 82.2, 325.-

⁵ H. E. Hoffmann, *Das Kirchenverfassungsrecht der niederländischen Reformierten bis zum Beginne der Dordrechter Nationalsynode von 1618/19, Leipzig 1902*, 128 noot 7 "Classis=corpus:collegium... vgl. 1.21 Cod. Theod. De Divers. Offic. VIII, 7: Classes urbis Constantinopolitanae. Das Wort wird in der ref. Kirche ursprünglich für Predigerversammlungen gebraucht, z.B. in Languedoc 1563 für die Colloques"; H. E. Hoffmann, *Das Kirchenverfassungsrecht der niederländischen Reformierten bis zum Beginne der Dordrechter Nationalsynode vom 1618/1619, Leipzig 1902*, 128 noot 7.

⁶ H. Bouwman, *Gereformeerd kerkrecht* II, Kampen 1934, 126; *NedAK* (2002), n°. 82.2, 325.

⁷ *Van Dale: Groot woordenboek der Nederlandse taal* I, uitg. door G. Geerts en T. den Boon, 13^e dr., Utrecht/Antwerpen 1999, dertiende, herziene uitgave, I, 613. *De volledige overgave is onderafdeling van een provinciaal kerkbestuur. Deze omschrijving identificeert overigens de sifce van het Algemeen Reglement 1816.*

⁸ *Lexicon latinitatis nederlandicae medii aevi. Woordenboek van het middeleeuws Latijn van de Noordelijke Nederlanden*, comp. J. W. Fuchs, O. Weijers en M. Gumbert II, Leiden 1981, C438.

scheepsman en het woord 'classicus' betekent 'van de vloot'.⁹ De tweede betekenis is die van een bijeenkomst (*congregatio*). De classis moet worden voorgesteld als een verzameling schepen, die gezamenlijk een vloot vormen, of een verzameling afdelingen, die gezamenlijk een groter geheel vormen, omdat ze elk op zich zelf niet kunnen bestaan. Zij hebben de ander(en) nodig.

D. Nauta gaf de volgende definitie van de classis: de classis is een 'kerkelijke vergadering van afgevaardigden van een aantal in elkanders nabijheid gelegen kerken, welke zich in kerken van gereformeerde oorsprong gevormd heeft tussen kerkeraad en synode'.¹⁰ L. C. van Drimmelen sluit daarbij aan als hij de classis definieert als 'een gemeenschappelijke vergadering van de kerkenraden van een aantal in elkaars nabijheid gelegen kerken door middel van afgevaardigden, om leiding te geven aan het gezamenlijke leven en werken van de in het ressort van de classis gelegen kerken'.¹¹ Het interessante van de definitie van Nauta is dat zij de positie van de classis ten opzichte van zowel de kerkenraden als de synode bepaalt. Het sterke in de definitie van Van Drimmelen is de precisering van de functie van de classis: 'leiding geven aan het gezamenlijke leven en werken'. Dat wordt versterkt door het gebruik van het woord 'gemeenschappelijk'. Zelf zou ik een combinatie van beide definities willen maken. De classis is de ambtelijke vergadering waarin een aantal afgevaardigde ambtsdragers van in elkaars nabijheid gelegen kerken bijeenkomt om leiding te geven aan het gezamenlijke leven en werken in haar ressort. De classis neemt daarbij een positie in tussen enerzijds de kerkenraad en anderzijds de synode en geeft leiding aan het gezamenlijke leven en werken in haar ressort.

In de *Hervormde Kerkerode van 1951* en in de *Protestantse Kerkerode van 2004* wordt een onderscheid gemaakt tussen de woorden 'classicale vergadering' en 'classis'. Met classis wordt bedoeld de 'gemeenschap van gemeenten in een (geografisch) deel van een kerkprovincie/regio van het land'.¹² De klassicale vergadering is 'de ambtelijke vergadering die leiding geeft aan het leven van de classis'.¹³ Indien er in dit boek sprake is van een hiervan afwijkende terminologie wordt dit steeds aangegeven.

Belang van onderzoek

De classis is in de gereformeerde ecclesiologie opgevat als (mede-)representant van het kerkverband. Tegenover het kerkverband stond de plaatselijke kerk. Deze laatste is in die ecclesiologie volledig kerk. Bouwman schetst het treffend: het kerkverband, dus ook de classis, hoort niet tot het *wezen*, maar tot het *welwezen* van de kerk.¹⁴ Hetzelfde kan gezegd worden van een kerkerode.¹⁵ Waarom dan toch zo'n uitgebreide studie over de classis indien deze niet tot het *wezen* van de kerk hoort? Ik zou kunnen volstaan met een beroep op het Schriftwoord: 'Laat alles

⁹ Fuchs, Weijers, Gumbert, *Lex. Lat.*, C 438.

¹⁰ D. Nauta, 'Classis', in: *Christelijk E*, II, red. F.W. Groshede e.a., 220.

¹¹ L. C. van Drimmelen, *Het ABC van SOW. Woordenlijst bij de vijf kerkerodes*, Zoetermeer 2000, 26.

¹² *L.c.*, 26.

¹³ *L.c.*, 26.

¹⁴ Bouwman, *Geref. kerkrecht* II, 9.

¹⁵ Jansen, *Korte verkl.*, 3^e dr., 10.

betamelijk en in goede orde geschieden',¹⁶ maar door een verwijzing naar de Heilige Schrift is de eigen verantwoording niet al geschied, hoewel het wel een heilige opdracht voor de canonist is overeenkomstig dit woord te arbeiden. Een canonist wil een bijdrage leveren aan een ordentelijke, zorgvuldige en verantwoorde wijze van kerk-zijn. Ik wil in deze studie verantwoording afleggen van een onderzoek naar classicale typen. Er zijn kerkelijke typen ontworpen waarin geen rol weggelegd is voor de classis. De kerk overleeft dat wel. Echter, sinds de Reformatie zijn er steeds weer classicale typen ontworpen die in mindere of meerdere mate het gezicht van de kerk in de regio bepaalden. De Protestantse Kerk in Nederland heeft niet met die eeuwenoude traditie gebroken en heeft de classicale vergadering een ereplaats in de kerkorde gegeven.

De classicale vergadering neemt in het bestel van de Protestantse Kerk in Nederland een cruciale plaats in. Twee van de architecten van de *Protestantse Kerkorde van 2004* hebben in het nabije verleden daarover hoog opgegeven. Tijdens een vergadering van de Werkgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten Samen op Weg op 18 juni 1996 stelden zij: "Als de classicale vergadering mislukt, mislukt de VPKN" en: "Een slecht functionerende classis draagt het risico in zich dat dit op plaatselijk vlak het congregationalisme versterkt en op het bovenplaatselijk vlak de functionarissen verstevigt."¹⁷

In de in 2003 verschenen bundel *Verenigd* bevestigt L. J. Koffeman het belang van de classicale vergadering voor de Protestantse Kerk in Nederland:

De sleutel voor de samenhang van de gemeenten ligt echter bij de classicale vergadering. Daar ontmoeten vertegenwoordigers van alle gemeenten in een bepaalde regio elkaar ... De classicale vergadering speelt tegelijk een beslissende rol in een andere richting. Zij vormt de verbinding tussen de landelijke kerk en de plaatselijke gemeenten. Alle gemeenten zijn vertegenwoordigd in de classis, en elke classis heeft een vertegenwoordiging in de generale synode.¹⁸

De classicale vergadering is een belangrijke vergadering in de Protestantse Kerk in Nederland door het wegvallen van de gereformeerde particuliere synode, de hervormde provinciale kerkvergadering en de gefedereerde provinciale synode. De Protestantse Kerk in Nederland is een bovenlokale kerk. Zij is immers een kerk in Nederland en vormt volgens de *Protestantse Kerkorde van 2004* de voortzetting van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Nederlandse Hervormde Kerk, art. II.1. In lid 2 van datzelfde artikel wordt uiteengezet dat de Protestantse Kerk in Nederland uit de evangelisch-lutherse gemeenten, de gereformeerde kerken, de hervormde en de protestantse gemeenten bestaat. Als een kerk zich zowel lokaal als bovenlokaal manifesteert, komt de vraag op of er een ontmoetingspunt is waar de lokale gemeenten en de bovenlokale kerk elkaar ontmoeten. Het antwoord luidt: in de classicale vergadering. Ik citeer:

¹⁶ 1 Korintiërs 14:40.

¹⁷ L. C. van Drimmelen en B. Wallet verklaarden er geen bezwaar tegen te hebben dat hun namen in dit verband worden genoemd met het oog op de niet-openbare stukken; Not. Werkgroep Classicale Vergadering, 18 juni 1996.

¹⁸ L. J. Koffeman, 'De mazen en het net' in: B. Plaisier en L. Giethoorn (red.), *Verenigd. Op de drempel van de Protestantse Kerk in Nederland*, Zoetermeer 2003, 105-106.

In de classicale vergadering komen de hoofdlijnen van de ambtelijke structuur van de verenigde kerk bij elkaar. In de classicale vergaderingen ontmoeten de gemeenten elkaar, maar in de afgevaardigden naar de generale synode ontmoeten zij daar ook het geheel van de kerk.¹⁹

Naast deze misschien wel te hooggespannen verwachting van de classicale vergadering zijn er in de praktijk ook zorgen over het protestantse type. Ik denk daarbij aan het wegblijven van afgevaardigde ambtsdragers in de classicale vergadering, de geringe betrokkenheid bij het classicale werk, de toename van de werkdruk voor hen die wel betrokken zijn en het gevoel dat de Protestantse Kerk in Nederland een bureaucratische kerk is geworden, waar functionarissen het meer dan ambtsdragers voor het zeggen krijgen.²⁰ Daarbij komt de zorg over de betaalbaarheid van de kerkelijke organisatie. Deze zorgen worden versterkt doordat met de *Protestantse Kerkorde van 2004* een nieuwe ambtelijke vergadering werd geïntroduceerd: de algemene classicale vergadering. Daarin werkt een aantal door de kleine synode²¹ aangewezen classicale vergaderingen in een regio samen aan:

- de dienstverlening ten behoeve van de opbouw van de gemeenten,
- de kerkvisitatie;
- het opzicht;
- de behandeling van beheerszaken en
- de behandeling van bezwaren en geschillen'.²²

Uit art. II lid 2 van de *Protestantse Kerkorde van 2004* blijkt dat plaatselijk vier soorten gemeenten naast elkaar kunnen functioneren zonder elkaar te hoeven ontmoeten. Het zijn een evangelisch-lutherse gemeente, een hervormde gemeente, een gereformeerde kerk en een protestantse gemeente. Feitelijk kan er echter een vijfde type gemeente bestaan. Dat leid ik af uit de *Generale regelingen*.²³ Het vijfde

¹⁹ *Toelichtingen bij de ontwerp-ordinanties behorende bij de ontwerp-kerkorde van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland*, Zoetermeer 1997.

²⁰ *Verslag SoW. Kerken* (25-27 januari 1996); Th. Klein, 'Het vergadergewicht van classes' in: *Friesch Dagblad*, 11 oktober 1997; De Classicale Vergadering in de VPKN. Rapport van de ad hoc werkgroep van de Raad van Deputaten SoW (1997); De Classis van A tot Z. Een kritische leeswijzer voor de behandeling van de ontwerp-ordinanties VPKN. Aangeboden door de Interregionale Werkgroep Kerkorde onder verantwoordelijkheid van het Interregionaal Moderamen van de Particuliere synoden GKN en Provinciale Kerkvergaderingen NHK (1998); De bestuurlijke organisatie in de toekomstige verenigde kerk. Notitie van het Interregionaal Moderamen voor het Interregionaal Beraad d.d. 26 januari 1999; 'Synodelid Speolstra ontevreden over behandeling classes', in: *Centraal Weekblad*, 10 november 2000; Nota van de Projectgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten SoW (2001); D. den Hoedt, 'Zorgen om de classis', in: *Woord & Dienst*, 7 december 2002, 3.

²¹ "Naast de moderamenleden worden jaarlijks voor de tijd van een jaar nog vijftwintig andere leden van de generale synode gekozen die met het moderamen het breed moderamen, de kleine synode genaamd, vormen," Ord. 4-27-4 van de *Protestantse Kerkorde in Nederland van 2003*.

²² Ord. 4-19-1 van de *Protestantse Kerkorde in Nederland van 2003*.

²³ *Generale regelingen behorende bij de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland*, 29-37. Ord. 2-11-7 van de *Protestantse Kerkorde van 2004* geeft overigens ook een marginale aanwijzing naar het bestaan van gefedereerde gemeenten in de Protestantse Kerk in Nederland.

type gemeente, de gefedereerde gemeente,²⁴ wordt niet in art. II lid 2, maar wel in Ord. 2-11-7 van de *Protestantse Kerkorde van 2004* vermeld en heeft in de Protestantse Kerk in Nederland bestaansrecht.

In de classicale vergadering worden de afgevaardigde ambtsdragers geacht elkaar niet langer te ontlopen, maar de ontmoeting met elkaar aan te gaan. Zullen de modaliteiten elkaar ook werkelijk ontmoeten? De kerkordelijke voorschriften kunnen nog zo scherp geformuleerd zijn, de kerkelijke praktijk is weerbarstig. Er is een verschil tussen het *ius constitutum* (hoe de kerk feitelijk is) en het *ius constituendum* (hoe de kerk zou moeten zijn) of zoals ook aangeduid is in de subtitel van de onderhavige studie, er bestaat een spanningsveld tussen idee en werkelijkheid. L. J. Koffeman wees al in 1996 op het feit dat heldere kerkordelijke voorschriften geen garantie bieden voor een vruchtbare ontmoeting tussen modaliteiten:

Zelfs als kerkorde en Ordinantie de taken van met name de classicale vergaderingen afdoende helder omschrijven, is daarmee nog geen cultuur geschapen waarin de eenheid-in-verscheidenheid van kerk ook werkelijk vruchtbaar beleefd wordt.²⁵

Wie de classis onderzoekt en naar voorbeelden uit het verleden zoekt, bemerkt dat zowel de regelgeving als ook de praktijk nog geen afzonderlijk onderwerp van onderzoek is geweest. Wel verschenen er deelonderzoeken zoals de bronnenuitgave van de acta van diverse classes in de serie *Rijks-geschiedkundige Publicatiën* en de studie *Nieuw en ongezien* van P. H. A. M. Abels en A. Ph. F. Wouters²⁶ die van belang zijn voor het bestuderen van de classis tot aan of tot net na de Synode van Dordrecht van 1619, maar er bestaat geen systematisch overzicht van het geheel. Tevens moet gewezen worden op de in 2001 verschenen kerkhistorische bundel over het functioneren van de Classis Rotterdam van 1572

²⁴ Federatie is de 'derde fase in het SoW-proces waarin de betrokken gemeenten, classes of provinciale kerkvergadering/particuliere synode hun activiteiten bundelen op grond van een federatieovereenkomst; in geval van federatie behouden de betrokken gemeenten (kerk) hun zelfstandigheid ten opzichte van elkaar; de officiële kerkordelijke aanduiding van federatie is 'brede interkerkelijke samenwerking'; Van Drimmelen, *ABC*, 40.

²⁵ L. J. Koffeman, *Relatief en rekbaar. Bovenplaatselijke facetten van de Kerk bij Abraham Kuiper*. Rede uitgesproken op de 142^e dies natalis van de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen op 6 december 1996, Kampen 1996 (*Kamper oraties 10*), 21.

²⁶ *Classicale Acta 1573-1600. Particuliere synode Zuid-Holland, I: Classis Dordrecht 1573-1600*, bew. door J.P. van Dooren, 's-Gravenhage 1980 (*RGP, kl.s.*, 49); *Classicale Acta 1573-1620. Particuliere synode Zuid-Holland, II: Classis Dordrecht 1601-1620, Classis Breda 1616-1620*, bew. door J. Roelevink, 's-Gravenhage 1991 (*RGP, kl.s.*, 68), 's-Gravenhage 1991; *Classicale Acta 1573-1620 Particuliere synode Zuid-Holland, III: Classis Rotterdam en Schieland 1580-1620*, bew. door J. Bouterse, 's-Gravenhage 1991 (*RGP, kl.s.*, 69); *Classicale Acta 1573-1620 Provinciale synode Zeeland, IV: Classis Walcheren 1602-1620, Classis Zuid-Beveland 1579-1591*, bew. door J. Bouterse, Den Haag 1995 (*RGP, kl.s.*, 79); *Classicale Acta 1573-1620 Provinciale synode Zuid-Holland, V: Classis Leiden 1585-1620, Classis Woerden 1617-1620*, bew. door M. Kok Den Haag 1996 (*RGP, kl.s.*, 88); *Classicale Acta 1573-1620 Provinciale synode Overijssel, VI: Classis Deventer 1601-1620, Classis Kampen 1596-1601 en 1618-1620, Classis Steenwijk/Vollenhove 1601-1620*, bew. door J. van Gelderen, C. Ravensbergen en J. van den Berg, Den Haag 2000 (*RGP, kl.s.*, 90); *Classicale Acta 1573-1620 Provinciale synode Zuid-Holland, VII: Classis Delft en Delfland 1572-1620*, bew. door P. H. A. M. Abels en A. Ph. F. Wouters, Den Haag 2001 (*RGP, kl.s.*, 93), Den Haag 2001; A. Ph. F. Wouters en P. H. A. M. Abels, *Nieuw en ongezien. Kerk en samenleving in de classis Delft en Delfland 1572-1621*, 2 dln., Delft 1994 (*Werken van de Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis 1*).

tot 1951: *Geloof, opbouw en strijd*.²⁷ In de kerkrechtelijke literatuur is de classis als meerdere vergadering voorwerp van onderzoek geweest als het om de vraag naar de bevoegdheid van de meerdere vergadering ging.²⁸ Een studie die een

²⁷ H. ten Boom e.a. (red.), *Geloof, opbouw en strijd. De geschiedenis van de classis Rotterdam*, Delft 2001 (*Werken van de Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* 3).

²⁸ Zonder de pretentie van volledigheid geef ik hier een overzicht van de belangrijkste literatuur op dit gebied: Barnard, Tj., *De wissel verlegd. Een onderzoek naar het denken over de tuchtmacht der meerdere vergaderingen binnen de Gereformeerde Kerken in Nederland tussen 1880 en 1940*. Onuitgegeven doctoraalscriptie, Leiden 1994; Barnard, Tj., *De wissel verlegd. Over het gereformeerde kerkrecht rond de kwestie-Geelkerken*, in: G. Harinck (red.), *De kwestie-Geelkerken. Een terugblik na 75 jaar*, Barneveld 2001 (*Ad Chartasreeks* 5), 147-159; M. Bouwman, *Voetius over het gezag der Synoden*, Amsterdam 1937; M. Bouwman, *Tweeërlei Kerkrecht? Het zoogenaamde oude kerkrecht noch oud, noch gereformeerd*, Amsterdam 1940; D. Deddens, *Het Doleantiekerkrecht en de Afscheidenen*, in: D. Deddens e.a. (red.), *Doleantie-Wederkeer. Opstellen over de Doleantie*, Haarlem 1986, 57-150. D. Deddens, *De Gereformeerde Kerken in Nederland: een bond van kerken, geen kerk*, in: D. Deddens en M. te Velde (red.), *Vereniging in wederkeer. Opstellen over de Vereniging van 1892*, Barneveld 1992, 45-86. D. Deddens, *Het manuscript 'Kerkrechtelijke studiën'*. Greijdanus over gereformeerd kerkrecht, in: G. Harinck (red.), *Leven en werk van prof. dr. Seakle Greijdanus*, Barneveld 1998 (*Ad Chartasreeks* 3), 233-261; Drimmelen, L. C. van, *Kerk of kerken?*, in: L. C. van Drimmelen e.a., *Kerk in orde. Opstellen voor E. Hazelaar ter gelegenheid van zijn afscheid als algemeen secretaris van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Kampen 1987, 68-76; Joh. Jansen, *De Beginselen van ons Gereformeerde Kerkrecht in de zaak Geelkerken*, Zutphen 1926. Joh. Jansen, *Het tuchtrecht der meerdere vergaderingen*. Referaat met debat, gehouden op de gereformeerde predikantenconferentie van 11-12 april 1928, Wierden 1928; Jansen, Joh., *De bevoegdheid der meerdere vergaderingen*, z.p. z.j., (*Schild en pijl*, 9-10, o.r.v. F. W. Grosheide); Joh. Jansen, *Oud of nieuw kerkrecht?*, z.p. 1938; J. van Lonkhuyzen, 'Apollonius' uitspraak is geen bewijs', in: *GTT* 38 (1937), 19-40; H. H. Kuyper, 'Afzetting van een kerkenraad', in: *Heraut* n°. 2363 (1923); H. H. Kuyper, *Kerkrecht. Dictaat van prof. H. H. Kuyper voor de cursus 1932-1933*, z.p. z.j.; H. H. Kuyper, 'Napleiten I-XIII', in: *Heraut* n°. 2830-2842 (1932); H. H. Kuyper, 'Het oude Kerkrecht der Christelijke Gereformeerde Kerk', in: *Heraut* n°. 3166 (1938); J. van Lonkhuyzen, *Gereformeerd ook in uw kerkrecht*, Chigago 1923; J. van Lonkhuyzen, *Een ernstige fout. Het besluit der generale synode te Assen inzake de afzetting van een of meer kerkeraden. Gewogen en te licht bevonden*, Chicago 1926; J. van Lonkhuyzen, 'Iets over geref. Kerkrecht', in: *GTT* 31, (1930-1931), 353-361; J. van Lonkhuyzen, 'Onderscheid in geref. Kerkrecht', in: *GTT* 31, (1930-1931), 417-431; J. van Lonkhuyzen, 'De tuchttoefeningen van de generale synoden der Fransche Geref. Kerken over de mindere vergaderingen', in: *GTT* 31 (1930-1931) 459-478; J. van Lonkhuyzen, 'Een belangrijk boek, een nieuw geval en een reeks onhoudbare argumenten, benevens een inleiding', in: *GTT* 32 (1931-1932), 401-425, 449-463; J. van Lonkhuyzen, 'Geen "napleiten" maar tijdig waarschuwen', in: *GTT* 33 (1932-1933), 182-212; J. van Lonkhuyzen, 'In eigen rechte lijn', in: *GTT* 32 (1931-1932), 257-288; J. van Lonkhuyzen, 'Debat niet mogelijk', in: *GTT* 33 (1932-1933), 529-543; J. van Lonkhuyzen, 'Dr. M. Bouwman' s dissertatie nader getoetst', in: *GTT* 38 (1937), 513-531 en 569-620; J. van Lonkhuyzen, *Is het nieuwe kerkrecht niet een ernstige dwaling?*, Franeker 1939; J. van Lonkhuyzen, 'Goed onderscheiden!', in: *GTT* 40 (1939), 466-473. S. Greijdanus, 'Over vragen van Gereformeerde kerkverband. Voetius over het gezag der Synoden', in: *De Reformatie* jrg. 17 n°. 42 (1937); S. Greijdanus, 'Nieuw kerkrecht', in: *De Reformatie*, jrg. 18 n°. 33 (1938); S. Greijdanus, 'Het nieuwe kerkrecht in de praktijk', in: *De Reformatie* jrg. 18 n°. 29 (1938); S. Greijdanus, 'De quaestie van het nieuwe kerkrecht', I-VI, in: *De Reformatie* jrg. 19 n°. 1-6 (1938); S. Greijdanus, 'Het wezen der meerdere kerkelijke vergaderingen volgens Voetius', I-VIII, in: *De Reformatie* jrg. 18 n°. 31-39 (1938); S. Greijdanus, *Over gereformeerd kerkrecht*, z.p. z.j.; S. Greijdanus, *De nadere verklaring van 'de Generale Synode' over hare aldoorgaande continuatie en handelingen*, z.p. 1943; S. Greijdanus, 'Over Gereformeerd Kerkrecht', in: *De Wachter*, jrg. 41 n°. 12-15 en 18-21 (1943); S. Greijdanus, *Schriftbeginselen van kerkrecht inzake meerdere vergaderingen*, Enschede 1946;

geschiedenis van de classis beschrijft, is nog niet eerder verschenen. In die leemte wil dit onderzoek voorzien. Ik hecht eraan te benadrukken - zoals de titel het weergeeft - dat het om *een* geschiedenis van de classis gaat.

Centrale vraagstelling en begrenzing

Welke klassicale typen werden ontworpen in kerkorden, dan wel ontstonden er in de praktijk, vanaf de Synode van Emden van 1571 tot en met de *Protestantse Kerkorde van 2004*; hoe hebben die typen de volgende en elkaar beïnvloed en wat was daarbij de staatkundige, maatschappelijke en kerkelijke context?

Deze centrale vraagstelling splits ik uit in zes deelvragen, die in de achtereenvolgende hoofdstukken 1 tot en met 6 zullen worden behandeld. Ze luiden als volgt:

1. Welke klassicale typen werden ontworpen, dan wel ontstonden er in de praktijk, tot aan het *Algemeen Reglement van 1816*?
2. Welke klassicale typen werden ontworpen in het *Algemeen Reglement van 1816* en het *Algemeen Reglement van 1852*? Ontstond er in de praktijk een ander classicaal type en, zo ja, welk?
3. Welk classicaal type werd ontworpen in de *Dordtse Kerkorde van 1619*, zoals die aanvankelijk bij de afgescheidenen en dolerenden, maar met name in de Gereformeerde Kerken in Nederland sinds 1892 werd toegepast? Ontstond er in de praktijk een ander classicaal type en, zo ja, welk?
4. Welk classicaal type werd ontworpen in de *Hervormde Kerkorde van 1951*? Ontstond er in de praktijk een ander classicaal type en, zo ja, welk?
5. Welk classicaal type werd ontworpen in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*? Ontstond er in de praktijk een ander classicaal type en, zo ja, welk?
6. Welke klassicale typen werden ontworpen in de ontstaansgeschiedenis van en in de *Protestantse Kerkorde van 2004*?

De achterliggende motieven om voor een bepaald type te kiezen, wil ik op het spoor komen. Vandaar mijn keuze om aan het begin van elk hoofdstuk ruim aandacht te schenken aan de ontstaansgeschiedenis en de maatschappelijke, staatkundige en kerkelijke context van een kerkorde met het oog op de typen die geleid hebben tot het uiteindelijke, in een kerkorde vastgelegde type.

De lezer zal zien dat in mijn verhaal over de praktijk soms aanzienlijke verschuivingen optreden als het gaat om de samenstelling, het arbeidsveld of de werkwijze van de classis. Het is dan de vraag wat daarvan de achtergrond vormde en hoe dit werd opgevangen. Met andere woorden, welke typen van classis ontstonden er in de praktijk? Vandaar de subtitel: 'classicale typen tussen idee en werkelijkheid'.

Als raster hanteer ik bij de behandeling van de typen steeds drie vragen:

1. Hoe is de betreffende classis of klassicale vergadering samengesteld?
2. Hoe ziet het arbeidsveld van de betreffende classis of klassicale vergadering eruit?

3. Hoe is de werkwijze van de betreffende classis of classicale vergadering geregeld?

Dit drietal is ontleend aan het in de juridische wetenschap toegepaste Justiniaanse onderscheid van de samenstelling (*de personis*), het arbeidsveld (*de rebus*) en de werkwijze (*de processibus*). Deze rubricering is ook toegepast in de *Hervormde Kerkorde van 1951* en de *Protestantse Kerkorde van 2004*.²⁹ De *Gereformeerde Kerkorde van 1959* kende dit onderscheid niet.

De Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden was de derde partner in het Samen-op-Wegproces en kreeg derhalve in de Protestantse Kerk in Nederland met de classis te maken. Sommige evangelisch-lutherse kerkenraden vaardigden reeds een ambtsdrager naar de gefedereerde classicale vergadering af. De *Ordeningen voor de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden* kenden echter geen ambtelijke vergadering zoals de classicale vergadering.³⁰

De oorsprong van de classis als bijeenkomst van predikanten moet worden gezocht in het buitenland, te weten in Duitsland, Engeland, Frankrijk en Zwitserland. De voorschriften voor de kerkelijke situatie in de Nederlanden in Duitsland (het Convent van Wezel van 1568 en de Synode van Emden van 1571) werden eveneens in het buitenland vastgesteld (deze oorsprong en ontwikkeling beschrijf ik ook). Het gaat in dit onderzoek echter om de kerkelijke situatie in Nederland. Een onderzoek naar classicale typen in de buitenlandse zusterkerken, als Canada, de Verenigde Staten van Amerika of Zuid-Afrika valt buiten de grenzen van deze publicatie. Een dergelijk vergelijkend onderzoek is een studie op zich waard.³¹ Classicale typen buiten de (voormalige) Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland en de ontstaansgeschiedenis van de Protestantse Kerk in Nederland vallen buiten dit onderzoek, omdat ze niet in beeld kwamen bij de totstandkoming van de protestantse classicale vergadering.

Uitvoering

Dit is een kerkjuridisch onderzoek met een kerkhistorische onderbouwing. Met dit onderzoek concentreer ik mij op twee deelgebieden van het kerkrecht. De eerste vijf hoofdstukken bewegen zich op het terrein van het historisch kerkrecht. Ik onderzoek welke classicale typen werden ontworpen in synodale acta en kerkorden, dan wel ontstonden er in de praktijk vanaf 1571 (de Synode van Emden) tot aan de start van de Protestantse Kerk in Nederland in 2004. Hoofdstuk 6 bevat ook historisch kerkrecht als het gaat om de beschrijving (van de ontstaansgeschiedenis) van het Samen-op-Wegproces en met name de typen die ontwikkeld werden in de aanloop tot de Protestantse Kerk in Nederland. Slechts het laatste gedeelte van dit hoofdstuk 6 bevat positief kerkrecht. In dit deelgebied van kerkjuridisch onderzoek gaat het om de geldende kerkordelijke

²⁹ Ord. 1-4, 1-5 en 1-6 van de *Hervormde Kerkorde van 1951*. Ord. 4-14, 4-15 en 4-16 van de *Protestantse Kerkorde van 2004*.

³⁰ *Ordeningen voor de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden*, z.p. [1955'] 1998.

³¹ Ik denk hierbij aan de in 1995 verschenen studie van A. Janssen, *Gathered at Albany. A history of a Classis*, Grand Rapids 1995 (*The Historical Series of the Reformed Church in America* 25).

bepalingen, in dit geval de *Protestantse Kerkerde van 2004*. Dit is het laatste type dat ik beschrijf. Dit onderzoek beweegt zich voornamelijk op het terrein van het historisch kerkrecht en is descriptief en comparatief van aard. Beschouwingen over de toekomst van de protestantse classicale vergadering vallen buiten de grenzen van dit onderzoek.

Afgezien van hoofdstuk 1 dat een inleidend hoofdstuk is en hoofdstuk 6 dat over de classis en de classicale vergadering in de Protestantse Kerk in Nederland gaat, is de opbouw van de resterende hoofdstukken 2, 3, 4 en 5 in hoofdlijnen identiek. Elk hoofdstuk begint met een beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van een kerkerde. Vervolgens wordt een overzicht gegeven van de betreffende kerkerde(n) als geheel en van de daarin voorkomende bepalingen die op de classis of de classicale vergadering betrekking hebben.³² Daarna onderzoek ik het kerkelijk leven. Ik doe dit aan de hand van hetgeen in de notulen over tweemaal tien jaar 'leven' van een aantal classes is beschreven.³³ De begrenzing van tien jaar heeft als voordeel dat zaken die langere tijd speelden, gevolgd konden worden. De periodes vangen telkens aan op het moment dat een kerkerde in werking treedt. Zo'n dertig à veertig jaar na de eerste onderzoeksperiode vindt opnieuw een onderzoek van de classicale handelingen of notulen gedurende een decennium plaats. Deze keuze is niet ingegeven door willekeur. Ik heb me hierbij laten leiden door de bestudering van het *Algemeen Reglement van 1816* dat ruim dertig jaar later werd vervangen door het *Algemeen Reglement van 1852* en door onderzoek van de Hervormde Kerkerde die in 1951 en de Gereformeerde Kerkerde die in 1959 werd ingevoerd. In 1998 begon ik met de bestudering van de notulen van de hervormde classicale vergaderingen en de gereformeerde classes van de periode 1959 tot en met 1968. Bestudering van kerkordelijke en met name classicale ontwikkelingen drie à vier decennia na invoering van een kerkerde, kan leiden tot beschrijving van nieuwe ontwikkelingen. Er is immers een nieuwe generatie die de classis in de praktijk vorm geeft op basis van nieuwe inzichten. Er kan dan een vergelijking plaatsvinden tussen beide periodes en tussen theorie en praktijk. Het selectie criterium voor een aantal classes is gebaseerd op drie overwegingen: een doorlopend archief, het gemiddelde van drie classes en geografische spreiding. Een doorlopend archief is van belang voor het onderzoek omdat van alle onderzoeksperiodes de classicale bronnen toegankelijk dienen te zijn. Het voordeel van onderzoek naar drie classes - verspreid over Nederland - is dat afwijkingen aan het licht kunnen komen en dat er een gemiddelde uit de resultaten naar voren kan komen. Bovendien wordt duidelijk dat deze studie meer is dan een puur kerkhistorisch onderzoek dat slechts één classis als object van onderzoek neemt en vooral historiografisch van aard is. Ik heb er bewust van afgezien om te kiezen voor oude en vooraanstaande classes zoals de Classis Amsterdam, de Classis Delft, de Classis Dordrecht en de Classis Walcheren, hoe waardevol een onderzoek naar deze classes ook is. Ik heb de keuze gemaakt voor geografische spreiding van drie classes, een classis in het noorden van het land: de Classis

³² Een kleine afwijking komt voor in hoofdstuk 2. Daarin is namelijk sprake van twee reglementen: het *Algemeen Reglement van 1816* en het *Algemeen Reglement van 1852*.

³³ De notulen van het classicaal bestuur en de classicale vergadering ten tijde van het *Algemeen Reglement van 1816* en het *Algemeen Reglement van 1852* werden 'handelingen' genoemd.

Leeuwarden of de Classis Drachten; een classis in het midden van het land: de Classis Utrecht, en een classis in het zuiden van het land: de hervormde Classis IJzendijke en de gereformeerde Classis Axel, die in 1964 Classis Zeeuws-Vlaanderen is gaan heten.³⁴ Daarbij heb ik gekeken of er een classis bij was waarin zich een grote stadskerk bevond. Mogelijk werpt dit immers een ander licht op het classicale leven dan in een plattelandsgebied of een grenssituatie. Voor een keuze van een classis in het midden van het land kwam ik op de Classis Utrecht. Daarnaast heb ik gekeken hoe een classis in een grensgebied van Nederland opereerde. Vandaar de keuze voor de hervormde Classicale Vergadering IJzendijke en de gereformeerde Classis Axel/Zeeuws-Vlaanderen. Na beschrijving van het kerkelijk leven van deze classes geef ik steeds een analyse van de classicale notulen en tot slot maak ik een tussentijdse balans op.

In het inleidende hoofdstuk 1 komt de oorsprong, de ontwikkeling, de indeling en de vormgeving van de classis tot 1816 aan de orde. Vooral de acta en kerkorden van de zestiende-eeuwse synoden en de *Dordtse Kerkorde van 1619* zijn belangrijke bronnen. Omdat hoofdstuk 1 een inleidend hoofdstuk is en een voorgeschiedenis bevat van het onderzoek dat betrekking heeft op de negentiende en twintigste eeuw, geef ik niet een beschrijving aan de hand van classicale acta, maar volsta ik met de classicale handboeken, de *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*³⁵ en het *Utrechtsch classicaal handboekje van 1791*.³⁶ Neveneffect hiervan is dat ik inga op de opmerking van Nauta in 1957 dat er tot die tijd weinig werk was gemaakt van de bestudering van de classicale handboeken.³⁷ Voor de Friese classes baseer ik mij op het *Compendium van 1722*³⁸ en het *Wetboek van 1806*. Deze wetboeken verschaft eveneens een beeld hoe de Friese classes functioneerden.³⁹ Aan de hand van de genoemde bronnen zal ik de ontwikkeling van classis tussen 1618 en 1816 tekenen. Deze ontwikkeling heeft een voorlopig eindpunt gevonden in het *Algemeen Reglement van 1816*.

In hoofdstuk 2 worden het *Algemeen Reglement van 1816*, het *Algemeen Reglement van 1852* en de handelingen van de Classicale Besturen en Classicale Vergaderingen

³⁴ De handelingen of de notulen bevinden zich grotendeels in *Tresoor* in Leeuwarden, het Utrechts Archief in Utrecht en het Zeeuws Archief in Middelburg. De notulen van de Classis Drachten bevinden zich in het Gemeentearchief Smallingerland te Drachten. De meest recente bronnen worden door de scriba of de actuaire van de betreffende classis thuis bewaard.

³⁵ *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren voor dezen, door last der gemelde classis, uit verscheiden synodaale en classicaale besluiten byéénvergaderd; van tyd tot tyd overgezien; en nu wederom vermeerderd, en aangevuld uit de handelingen der classis*, Middelburg 1779.

³⁶ *Utrechtsch classicaal handboekje of voornaame hoofdsaakelijke inhoud der classialia van de classis van Utrecht van 1619 tot 1791*. I. *Uijt het Classicaal Repertorium van 1619-1719*. II. *Uijt de Classicaale Aanvullingen van 1720-1789 en uijt de Classicaale Handelingen selve meede, ook tot 1791, en verder ook uijt de Orders in het houden der Classis, en uijt de Agenda Deputatorum en het Quaestors Reglement, tot III. Een verder Classicaal Repertorium*, uitg. door C. de Kruyff, z.p. 1793.

³⁷ D. Nauta, 'Classicale handboekjes', in: *CE* II, 220.

³⁸ *Compendium der Kerkelijke Wetten van Vriesland geëxtraheert uit 's lands en sijnodale resolutien*, uitg. door G. Nauta, [Leeuwarden] 1722.

³⁹ *Wetboek en Kerken-orde. Alsmede manier van procederen voor kerkenraden, klassen, en synode, voor de Herformde Kerk in Vriesland*, Franeker 1806.

Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke van 1816 tot en met 1825 en van 1852 tot en met 1861 onderzocht. Het *Algemeen Reglement van 1816* had grote gevolgen voor het Dordtse type. De klassicale vergadering als ambtelijke vergadering werd geminimaliseerd. Met de invoering van het *Algemeen Reglement van 1852* kreeg de klassicale vergadering meer bevoegdheden. Net als in het *Algemeen Reglement van 1816* werd het klassicale werk evenwel grotendeels door het classicaal bestuur verricht. Voor het onderhavige onderzoek is vooral de in 1942 verschenen dissertatie *Het Algemeen Reglement van 1816* van J. C. A. van Loon van belang.⁴⁰ Daarentegen is de belangstelling in publicaties voor het *Algemeen Reglement van 1852* gering. W. Heineken wijdde er in 1868 zijn dissertatie *De staat en de Nederlandsch-hervormden sedert het herstel onzer onafhankelijkheid* aan.⁴¹ Daarnaast valt te wijzen op de dissertatie *Het reglement van '52* van D. P. D. Fabius,⁴² het uitvoerige werk *Kerk en staat* van J. Th. de Visser,⁴³ de dissertatie *De leer der Nederlandsche Hervormde Kerk (1816-1852)*⁴⁴ van W. Volger en de dissertatie *Carel Willem Pape 1788-1872*⁴⁵ van A. Vroon. Van jonger datum is een artikel van de hand van J. Vree over de invloed van de grondwetwijziging van 1848 op de herziening van het *Algemeen Reglement van 1816*.⁴⁶ Belangrijk onderzoeksmateriaal over vooral de periode 1846 tot en met 1852, waarin het proces van reglementswijziging plaatsvond, is in de handelingen van de hervormde synode te vinden.

De invoering van het *Algemeen Reglement van 1816* leidde mede tot het ontstaan en de verbreding van de Afscheiding. De afgescheidenen voerden het reglement daarom niet in in hun nieuwe kerk, de Christelijk Afscheidene Gereformeerde Kerk.⁴⁷ Aanvankelijk leek invoering van de *Dordtse Kerkorde van 1619* voor de hand te liggen, maar de meningen hierover waren verdeeld. Uiteindelijk werd in 1840 de *Dordtse Kerkorde van 1619* toch ingevoerd. De Dolerenden kozen van meet af aan onverkort voor de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Toen de vereniging van de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland en de Nederduitse Gereformeerde Kerken in 1892 plaatsvond, besloot de synode van de nieuwe Gereformeerde Kerken in Nederland de *Dordtse Kerkorde van 1619* als haar kerkorde in te voeren. Dat hield ook in dat het Dordtse type van classis werd gehanteerd. Omdat meer dan in de zeventiende en achttiende eeuw het kerkordelijk type nauwgezet werd toegepast, wordt het classicaal type in het hoofdstuk niet het Dordtse type, maar het neo-Dordtse type genoemd. Dit type is

⁴⁰ J. C. A. van Loon, *Het Algemeen Reglement van 1816*, Wageningen 1942.

⁴¹ W. Heineken, *De staat en de Nederlandsch-hervormden sedert het herstel onzer onafhankelijkheid*, Leiden 1868.

⁴² Fabius, D. P. D., *Het reglement van '52. Historisch-juridische studie over het Hervormd Kerkbestuur*, Amsterdam 1888.

⁴³ De Visser, *Kerk en staat* III, 334-387.

⁴⁴ W. Volger, *De leer der Nederlandsche Hervormde Kerk (1816-1852)*, Franeker 1946.

⁴⁵ A. Vroon, *Carel Willem Pape 1788-1872. Een Brabants predikant en kerkbestuurder*, Tilburg 1992 (*Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland* 91, uitg. door Stichting Zuidelijk Historisch Contact).

⁴⁶ J. Vree, 'De herziening van het hervormde Algemeen Reglement (1846-1852)', in: G. J. Schutte en J. Vree (red.), *Om de toekomst van het protestantse Nederland. De gevolgen van de grondwetsherziening van 1848 voor kerk, staat en maatschappij*, Zoetermeer 1998 (JGNP 6).

⁴⁷ Vanaf 1872 werd droeg zij de naam 'Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland'.

anders dan het Dordtse type. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de tekst van de kerkorde zoals die vanaf 1892 in de Gereformeerde Kerken van toepassing was. Deze was anders dan die in 1619. Bovendien vond er in 1905 een herziening van de kerkorde plaats waarin een aantal wijzigingen voor de classis werd aangebracht. Door de toevoeging 'neo' te gebruiken, sluiten we tevens aan bij dit in de voor de negentiende eeuw zo kenmerkende spraakgebruik. Of dit neo-Dordtse type in het kerkelijk leven werkbaar was, moet blijken uit de notulen van de Classis Drachten, de Classis Utrecht en de Classis Axel van 1892 tot en met 1902 en van 1922 tot en met 1931. Aangezien de Classis Drachten pas vanaf 1893 bestond, konden de notulen pas vanaf dat jaar worden bestudeerd.

Niet alleen de afgescheidenen hadden hun kerkordelijke strijd.⁴⁸ In de hervormde kring hield de strijd over de reglementenbundel de Hervormde Kerk gedurende de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw bezig. Pas tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog lukte het eindelijk om een kerkorde voor te bereiden die voor alle richtingen aanvaardbaar was. Het resultaat was de *Hervormde Kerkorde van 1951*. Hierin werd de classicale vergadering als ambtelijke vergadering met bevoegdheden in ere hersteld. Dit betekende een breuk met het Algemeen Reglement en de daarbijbehorende reglementenbundel. Toch bleven restanten van het oude classicaal bestuur te vinden in het breed moderamen van de classicale vergadering. Dat zal aan de hand van de geschiedenis aangetoond worden. De resultaten van het onderzoek naar de notulen van de Classicale Vergadering Leeuwarden, de Classicale Vergadering Utrecht en de Classicale Vergadering IJzendijke van 1951 tot en met 1960 en van 1989 tot en met 1998, evenals de verslagen van hun brede moderamina voorzover de verslagen daarvan beschikbaar zijn, worden in hoofdstuk 4 beschreven.

In de Gereformeerde Kerken in Nederland ontdekte men al spoedig na 1892 dat de *Dordtse Kerkorde van 1619*, als men deze naar de letter wilde handhaven, niet zomaar toegepast kon worden op het kerkelijk leven, zelfs niet na de wijzigingen die in 1905 door de Synode van Utrecht waren aangebracht. De scheuringen in het kerkverband in 1926 door de 'kwestie Geelkerken' en in 1944 door de 'kwestie Schilder' noopten bovendien tot bezinning op de bevoegdheden van de meerdere vergaderingen. Daarnaast vonden er in 1947 contacten plaats met de leden van de hervormde Commissie voor de Kerkorde over de nieuwe hervormde kerkorde.⁴⁹ Dit alles leidde in 1949 tot de opdracht van de synode aan de door haar benoemde deputaten de generale herziening van de kerkorde ter hand te nemen.⁵⁰ De Gereformeerde Kerken in Nederland kregen geen nieuwe, maar een herziene kerkorde. In 1959 werd de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* ingevoerd. Of het kerkordelijk type werd toegepast in het kerkelijk leven van de Classis Drachten, de

⁴⁸ H. Bouwman, *De crisis der jeugd. Enige bladzijden uit de geschiedenis van de kerken der Afscheiding* Kampen 1914.

⁴⁹ *De Commissie voor de Kerkorde (1945-1950). Bouwplan, agendastukken en notulen van de vergaderingen ter voorbereiding van de nieuwe kerkorde (1951) van de Nederlandse Hervormde Kerk*, bew. door W. Balke en H. Oostenbrink-Evers, Zoetermeer 1993, 588-595.

⁵⁰ *Acta Syn. Geref. Kerken, 's-Gravenhage 1949/1950*, art. 341.

Classis Utrecht en de Classis Axel/Zeeuws-Vlaanderen van 1959 tot en met 1968 en van 1989 tot en met 1998 blijkt uit het vervolg van hoofdstuk 5.

In hoofdstuk 6 wordt in vogelvlucht de geschiedenis van het Samen-op-Wegproces beschreven. Met dat proces wordt de beoogde vereniging van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Nederlandse Hervormde Kerk bedoeld. Daarbij wordt uiteraard veel aandacht besteed aan de vormgeving van de kerkelijke organisatie en vooral aan de klassicale typen die vóór het verschijnen van de *Protestantse Kerkorde van 2004* werden gemaakt. Daarna wordt het laatste klassicale type beschreven. Dit is het in de laatstgenoemde kerkorde beschreven protestantse type. Aan het einde van dit hoofdstuk wordt de kritiek vanuit een aantal notities van kerkelijke organen op de klassicale vergadering in de Protestantse Kerk in Nederland weergegeven. Alleen reeds omdat er nog geen onderzoek naar de notulen van de klassicale vergaderingen kan plaatsvinden, heeft dit hoofdstuk een andere, meer systematische opbouw.

1. CLASSICALE TYPEN TOT 1816

Welke classicale typen werden ontworpen, dan wel ontstonden er in de praktijk, tot aan het *Algemeen Reglement van 1816*? Op deze deelvraag probeer ik in dit hoofdstuk een antwoord te vinden. Dat doe ik op basis van zestiende- en zeventiende-eeuwse synodale acta en kerkorden tot en met 1619 en achttiende en vroege negentiende-eeuwse classicale handboeken en Friese wetboeken. Ik zie daarbij het volgende traject voor me. Allereerst beschrijf ik de oorsprong van de classis aan de hand van het ambt van superintendent, de predikantensamenkomsten als prototypen van de classis en de classicale typen van Wezel (1568) en Emden (1571), paragraaf 1.1. De indeling in en de ontwikkeling van classes beschrijf ik in paragraaf 1.2. De kerkordelijke vormgeving van de classis tot 1618/1619 komt in paragraaf 1.3. aan de orde. Het classicale type in de *Dordtse Kerkorde van 1619* schets ik in paragraaf 1.4. De classis ontwikkelde zich na 1619 verder. Dat blijkt uit het door G. Nauta⁵¹ opgestelde *Compendium van 1722*, de *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779* en het *Utrechtsch classicaal handboekje van 1793*, paragraaf 1.5. In paragraaf 1.6. komt het Friese *Wetboek van 1806* aan de orde. Ik maak gebruik van deze classicale handboeken en wetboeken die de Friese, Utrechtse en Zeeuwse classicale typen beschrijven, omdat in de volgende hoofdstukken steeds de Friese, Utrechtse en Zeeuwse typen centraal staan. Een tussentijdse balans van het Dordtse type en de Friese, Utrechtse en Walcherse typen in de classicale handboeken en de Friese wetboeken geef ik in paragraaf 1.7. Een samenvatting van hoofdstuk 1 volgt in paragraaf 1.8.

1.1. De oorsprong van de classis

“Im praktischen kirchlichen Leben fällt auf die Klassis das größte Gewicht, also eine kirchliche Institution der Zukunft.”⁵² Met deze woorden beschrijft Goeters in de jubileumbundel *Weseler Konvent. Eine Jubiläumsschrift*, die ter gelegenheid van het vierhonderd jarig bestaan van het Convent van Wezel 1568 verscheen, het belang van de classis. Goeters zet na vierhonderd jaar uiteen dat de classis een instituut van de toekomst was. Is de classis werkelijk een instituut van en voor de toekomst geweest en is zij dat gebleven tot 1816? A. Th. van Deursen noemt de Hollandse Kerk ‘een samenstelsel van classicale verbanden’.⁵³ De positie van de classes werd bovendien door de uitoefening van hun bevoegdheden versterkt.⁵⁴ Dat geeft een aanwijzing in de richting dat de classes van groot belang waren. Temeer is Van Deursens opmerking relevant, omdat de overheid tussen 1618/1619 en 1816 het

⁵¹ G. Nauta (1674-1751), predikant te Scherpenzeel (F.) 1703, Itens 1705, Oudkerk c.a. 1715; *BLGNP* II, 340.

⁵² J.F.G. Goeters, “Der Weseler Konvent niederländischer Flüchtlinge vom 3. November 1568”, in: *Weseler Konvent. Eine Jubiläumsschrift*, Düsseldorf 1968, 90.

⁵³ A. Th. van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldenbarnevelt*, Franeker [1^e druk 1974] derde druk 1919, 5v.

⁵⁴ A. Th. van Deursen, *De hartslag van het leven. Studies over de Republiek der Verenigde Nederlanden*, Amsterdam 1996, 277.

bijeenkomen van een generale synode niet toestond. In Zeeland mocht na 1638 zelfs geen provinciale synode meer worden gehouden.⁵⁵ Ook Knetsch toont aan dat de classes van betekenis waren. Hij maakt gebruik van aanduidingen als 'succesful' en 'major contribution to the success of building up the Reformed Church in the Netherlands' om dit tot uitdrukking te brengen.⁵⁶ In het onlangs verschenen *Handboek van de Reformatie. De Nederlandse kerkhervorming in de zestiende eeuw* stelt H. Noordzij dat de classes een centrale positie in het kerkelijk leven van de zestiende eeuw hadden en dat de classes bij uitstek het instrument van de reformatie waren.⁵⁷

Deze opmerkingen versterken het belang van het onderzoek naar de vraag welke klassicale typen er vanaf de Reformatie tot 1816 werden ontworpen. Hoe kreeg de classis in de zestiende eeuw en in het begin van de zeventiende eeuw vorm en inhoud? Hoe was zij samengesteld, wat was haar arbeidsveld en wat was haar werkwijze? Ontstonden er meerdere klassicale typen? Eerst echter is het van belang de oorsprong van de classis op het spoor te komen en haar ontwikkeling te beschrijven.

Met de Reformatie werd niet alleen de geloofsleer anders. Ook de organisatie van het kerkelijk leven werd anders gestructureerd. Toch werden de wortels met het verleden niet radicaal doorgesneden, soms uit verlegenheid met de nieuwe situatie. Dat blijkt bij het ontstaan van de classis. In het episcopaal-hiërarchische kerkrechtstelsel behartigt de bisschop de belangen van de kerk in de regio. In hem komt de eenheid van de kerk tot uitdrukking. Toen het bisschopsambt voor de organisatie van de kerken der Reformatie geen optie bleek te zijn, moest de lege plaats opgevuld worden. De successievelijke zestiende- en zeventiende-eeuwse kerkorden waren ecclesiologisch gefundeerd op de Nederlandse Geloofsbelijdenis van 1561. Derhalve bevatten deze kerkorden geen belijdend preambule. In art. 31 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis staat:⁵⁸

Wat de dienaren des Woords betreft, zij hebben, op welke plaats zij ook zijn, gelijke macht en gezag, omdat zij allen dienaren van Jezus Christus zijn, de enige, algemene Bisschop en het enige hoofd van de kerk.

Quantum vero attinet divini verbi Ministros, ubicumque locorum sint, eandem illi potestatem et autoritatem habent, ut qui omnes sint Christi, unici illius Episcopi universalis, unicusque capituli Ecclesiae, Ministri.

⁵⁵ Na 1638 vonden er voor het eerst in 1806, 1807 en 1808 bijeenkomsten van de Provinciale Synode van Zeeland plaats. Deze bijeenkomsten werden gehouden in respectievelijk Goes, Bergen op Zoom (!) en Veere; Z. Paspoort, *Beschrijving van Zeeland. Zijnde het negende en tiende deel van de Tegenwoordigen staat der Vereenigde Nederlanden*, Middelburg 1820, 143-145.

⁵⁶ F. R. J. Knetsch, 'The first decades of the regional church organization of the reformed church in Holland', in: ~~redactie~~ *NedAK* n°. 82.2 (2002), 328 en 341.

⁵⁷ H. Noordzij, *Handboek van de Reformatie. De Nederlandse kerkhervorming in de zestiende eeuw*, Kampen 2003, 78-80.

⁵⁸ *Belijdenisgeschriften voor de Protestantse kerk in Nederland*, Heerenveen/Zoetermeer 2004, 186; *Bekennisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*, hrsg. von W. Niesel, 2. Auf., Zürich 1938, 132.

Alleen Jezus Christus is bisschop. Hij wordt in de Nederlandse Geloofsbelijdenis van 1561 beleden als dé Bisschop. Er wordt geen ruimte gelaten voor andere bisschoppen.

Het accent mocht evenmin eenzijdig op de plaatselijke gemeente liggen, zoals in het congregationeel-independente systeem, waarbij gemeenten volledig autonoom zijn. De classis is daarmee bij uitstek de exponent van het presbyteriaal-synodale stelsel dat een tussenpositie inneemt tussen enerzijds het episcopaal-hiërarchische kerkrechtstelsel en anderzijds het congregationeel-independente kerkrechtstelsel. In het presbyteriaal-synodale stelsel gaat het zowel om het presbyterium - lees: kerkenraad - als om de meerdere vergadering: classis, provinciale of generale synode, dus om de plaatselijke gemeente en de regionale, provinciale of landelijke kerk, die geleid worden door respectievelijk de kerkenraad en de meerdere vergaderingen. Een meerdere vergadering is de 'ambtelijke vergadering waarbij meer plaatselijke gemeenten of kerken betrokken zijn'.⁵⁹ De classis is bijvoorbeeld ten opzichte van de kerkenraad een meerdere vergadering. Ten opzichte van de particuliere synode is de classis een mindere vergadering. Dat houdt niet in dat er sprake is van een hoger of lager orgaan, maar dat er meer kerken bij het bovenplaatselijke werk betrokken zijn.⁶⁰ De Synode van Emden van 1571 maakte voor het eerst melding van het beginsel van de meerdere vergadering.⁶¹ De Synode van Dordrecht van 1578 sprak in art. 18 over 'grootere versamelingen' en in art. 19 over meerdere 'versamelingen'.⁶² Het onderscheid tussen meerdere en mindere vergadering ziet Jansen in drie punten.⁶³ Allereerst is het aantal kerken dat samenkomt. Ten tweede in de graad van het gezag. De aard van het gezag is in de kerkenraad, de classis en de synoden hetzelfde en draagt een ambtelijk karakter, maar in graad is het gezag van de meerdere vergadering meerder dan dat van de mindere vergadering. In de meerdere vergadering vindt een cumulatie van de machten plaats, die de mindere vergaderingen er samenbrengen. Ten derde handelt de meerdere vergadering niet dan over a. particuliere zaken die tot de mindere vergaderingen behoren, maar daar niet afgehandeld konden worden vanwege onmacht, wanbestuur of hoger beroep; b. gemeenschappelijke zaken die tot haar arbeidsveld behoren, omdat ze alle kerken die er samenkomen, aangaan.

Uiteindelijk kwam de classis in de plaats van de bisschop. Ik leg dat hieronder als volgt uit: in het Duitse Rijk werd de superintendent als opvolger van de bisschop gezien. Mede met het oog op het ontstaan van de *coetus* en de gevolgen hiervan

⁵⁹ Van Drimmelen, *ABC*, 61.

⁶⁰ Hier wijs ik er reeds op dat we in hoofdstuk 2 de hierboven genoemde definitie moeten bijstellen. Onder het regime van het *Algemeen Reglement van 1816* en het *Algemeen Reglement van 1852* werd op een andere wijze tegen de meerdere vergadering aangekeken. Toen was er wel degelijk sprake van een hoger c.q. lager bestuur. Dat correspondeert met een collegialistisch kerkrechtstelsel.

⁶¹ *Acta van de Nederlandsche synoden der zestiende eeuw*, verzameld en uitg. door F. L. Rutgers, 2^e dr., Dordrecht 1980, 107, 133, 117 en 118.

⁶² W. van 't Spijker, 'Acta synode van Dordrecht 1578', in: D. Nauta en J. P. van Dooren (red.), *De nationale synode van Dordrecht 1578. Gereformeerden uit de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden bijeen*, Amsterdam 1978, 148.

⁶³ Joh. Jansen, *Korte verklaring van de kerkorde der gereformeerde kerken*, 3^e dr., Kampen 1952, 144-145.

voor Londen beschrijf ik de kerkelijke situatie in Oost-Friesland (paragraaf 1.1.1). Samenkomsten van predikanten kenmerk ik als prototypen van de Nederlandse classis (paragraaf 1.1.2.). In Zürich (paragraaf 1.1.2.1.), Straatsburg (paragraaf 1.1.2.2.), Vaud (paragraaf 1.1.2.3.), Neuchâtel (paragraaf 1.1.2.4.), Genève (paragraaf 1.1.2.5.), Emden (paragraaf 1.1.2.6.), Londen (paragraaf 1.1.2.7.) en in Frankrijk (paragraaf 1.1.2.8.) kwamen de predikanten regelmatig bijeen. Deze bijeenkomsten hadden diverse namen: *Prophezey* in Zürich, *Kirchenkonvent* in Straatsburg; *congrégation* en later *Vénéralbe Compagnie des pasteurs* in Genève; *coetus* in Emden en Londen en *colloque* in Frankrijk. In Vaud werd de bijeenkomst van predikanten in een bepaald gebied classis genoemd (paragraaf 1.1.2.3.). De synoden onder het kruis, die van 1563 tot en met 1566 in de Zuidelijke Nederlanden bijeenkwamen, hadden het karakter van een classis (paragraaf 1.1.2.9.). In paragraaf 1.1.3. wordt aangetoond dat de keuze voor het opvolgen van de bisschop in de Nederlanden niet op de superintendent noch op een bijeenkomst van predikanten viel, maar op de classis als een bijeenkomst van de kerkenraden uit een aantal naburige gemeenten. De artikelen van het Convent van Wezel (paragraaf 1.1.3.1.) en de Acta van de Synode van Emden van 1571 (paragraaf 1.1.3.2.) introduceerden de classis voor de kerkelijke situatie in de Nederlanden.

1.1.1. De superintendent

In het Duitse Rijk werd een aanvankelijke oplossing voor de leemte, die ontstond door het afwijzen van het bisschopsambt enerzijds en de keuze voor de autonomie van de plaatselijke gemeente anderzijds, gevonden in het aanstellen van een superintendent.⁶⁴ Sinds 1527 kwam het ambt van superintendent voor in Kursachsen.⁶⁵ Het ambt ontstond uit de behoefte aan visitatie en aan een regeling van de kerkelijke aangelegenheden. Graaf Enno II (1505-1540) van Oost-Friesland heeft het ambt van superintendent van de Lutherse Duitse *Landeskirchen* overgenomen en dan met name van die van Braunschweig 1528.⁶⁶ Na het overlijden van zijn vader graaf Edzard I (1462-1528) regeerde Enno II twaalf jaar over Oost-Friesland.⁶⁷ Het aanstellen van een superintendent werd mogelijk op grond van de *Orderinge und Artikele, zo wy Enno Grave und Heer tho Oestfreeslandt &c.*

⁶⁴ Zie voor het ambt van superintendent en de ontwikkeling ervan: A. Streiter, *Das Superintendentenamnt. Ursprung, geschichtliche Entwicklung und heutige Rechtsgestalt des mittleren Ephoralamtes in den deutschen evangelischen Landeskirchen*, Köln 1973.

⁶⁵ K. Heussi, *Kompendium der Kirchengeschichte*, 16^e Aufl., Tübingen 16^e dr., 1981, 308, § 81i.

⁶⁶ Een Landeskirche 'ist die historische überkommene (Selbst-)Bezeichnung für eine seit der Reformation in Deutschland und in der Schweiz etstandene besondere Erscheinungsform der "Kirche als Institution", die dadurch gekennzeichnet ist, daß die äußere Grenzen dieser Kirche ursprünglich mit einem staatlichen Hoheitsgebiet (z.B. Land, Kanton, Stadt) zusammenfielen; J. Mehlhausen, 'Landeskirchen', in: *TRE* 20, 427.

⁶⁷ E. Meiners, *Oostvrieschlandts kerkelyke geschiedenis of een historische en oordeelkundig verhaal van het gene nopens het kerkelyke in Oostvrieschlandt, en byzonder te Emden, is voorgevallen, zedert den tydt der Hervorminge, of de jaren 1519. En 1520. Tot op den huidigen dag* 2 dln., Groningen 1738-1739, 30 en 219.

inn unzen landen allen Predikanten und Underdanen gebaden hebben, ernstlich thoe holden, zee nutlichen tho leezen die door Enno II in 1529 waren ingesteld.⁶⁸

Eerst trad een visitatiecommissie op, die uit twee theologen en twee ambtenaren van landsheren bestond en visitatie verrichtte in de gemeenten.⁶⁹ Na afloop van de visitatie kreeg een predikant de opdracht naar aanleiding van de bevindingen en de ervaringen van de visitatiecommissie te handelen. Hij werd 'Superintendent' of 'Superattendent' genoemd.⁷⁰ De hoofdtaak van de superintendent was allereerst het uitoefenen van opzicht over de leer en het leven van de predikanten.⁷¹ Ten tweede was de superintendent bij het installeren van een nieuwe predikant betrokken. Hij onderzocht of de nieuwe predikant in leer en leven geschikt was en of hij en de gemeente bij elkaar pasten. Ten derde had de superintendent disciplinaire bevoegdheden, indien een predikant zijn ambt verzaakte. Ten vierde was de superintendent belast met de rechtspraak in huwelijkse aangelegenheden.

Aan het einde van 1542 stelde gravin Anna van Oldenburg⁷² op grond van de 'Lüneburger Ordnung'⁷³ Johannes à Lasco⁷⁴ aan tot superintendent voor de kerk in Oost-Friesland.⁷⁵ Tevens werd hij predikant in Emden. Zijn taak werd het orde te scheppen in de verwarde en verstrooide kerkelijke situatie. Als superintendent oefende hij het opzicht over gemeenten, scholen, predikanten en leraren uit.⁷⁶ Hij zag evenwel het ambt van superintendent niet als het enige geschikte instrument om orde op zaken te stellen.⁷⁷ De angst voor het episcopale element, de heerschappij van een enkeling over de kerk, was te groot, ook al kon de

⁶⁸ *Orderinge und Artikele, zo wy Enno Grave und Heer tho Oestfreeslandt &c. inn unzen landen allen Predikanten und Underdanen gebaden hebben, ernstlich thoe holden, zee nutlichen tho leezen, 1529*; Meiners, *Oostvrieschlands kerk. geschiedenis*, 575-590. In deze ordening werd onder de titel '[Eerstlich van den Superattendenten und zeinen Adjutor](#)' het volgende bepaald: '[Voer allen willen wy uns ton allervorderlichsten beflittigen, dat wy einen geschickten, geleerden und framen man in unzen lande bekamen, de dar allenthalven up de Prediger und Schoelmester unzes landes schal achtunge hebben, darmede allenthalven beide in predigern und thohoreren gene secten, partyen, noch unrecht vorstant der Schrift erwassen und uthbreken mochte](#)'. Meiners, *Oostvrieschlandt kerk. geschiedenis*, 576.

⁶⁹ Streiter, *Superintendentenamt*, 14-15.

⁷⁰ *L.c.*, 15.

⁷¹ *L.c.*, 28-29.

⁷² Gravin Anna van Oldenburg trouwde in 1530 met Enno II. Zij was een dochter van Johan XIV, graaf van Oldenburg en Delmenhorst en Anna prinses van Anhalt; Meiners, *Oostvrieschlands kerk. geschiedenis*, 31.

⁷³ Zie voor de 'Lüneburger Ordnung': H. P. Jürgens, *Johannes a Lasco in Ostfriesland*, Tübingen 2002 (*Spätmittelalter und Reformation. Neue Reihe* 18), 219-221.

⁷⁴ Johannes à Lasco (1499-1560) was de eerste superintendent van Oost-Friesland. Na veel politieke druk verliet A Lasco Emden en week in 1550 uit naar Londen. Daar werd hij superintendent. Na de dood van koning Edward VI moest hij in 1553 Londen verlaten. Hij keerde terug naar Emden. Ditmaal werd hij geen superintendent, maar gewoon predikant. In 1555 stichtte hij een gemeente in Frankfurt am Main ten behoeve van de daar woonachtige Vlamingen. Anderhalf jaar later verliet hij Frankfurt am Main en reisde naar Polen, waar hij zich inspande voor de ontwikkeling en de organisatie van het kerkelijk leven; M. Smid, Laski, in: *TRE* 20, 448-451

⁷⁵ [D. Nauta, Emden toevluchtsoord van ballingen, in: D. Nauta e.a. \(red.\), De Synode van Emden 1571-1971, Kampen 1971, 9](#). Zie voor het leven en het werk van Johannes à Lasco: Jürgens, *Johannes a Lasco*.

⁷⁶ Streiter, *Superintendentenamt*, 68.

⁷⁷ [Hoffmann, Kirchenverfassungsrecht, 3](#).

superintendent - evenals de bisschop - bij uitstek de eenheid symboliseren, zowel naar buiten in de verhouding tussen de kerken en de overheid in Oost-Friesland, als naar binnen voor wat betreft de geloofsleer. De superintendent riep echter teveel herinneringen aan de bisschop op. A Lasco introduceerde later het ambt van superintendent ook in Londen.⁷⁸

In Straatsburg, Vaud, Neuchâtel, Genève, Emden en Londen kwamen predikanten regelmatig bijeen. Afgezien van Emden en Londen, waar naast een superintendent ook een *coetus*⁷⁹ functioneerde, was er geen plaats voor de superintendent in de kerkelijke organisatie van deze plaatsen of streken. Dat gold ook voor de Nederlanden. Uit de artikelen van het Convent van Wezel van 1568 en de *Acta van de Synode van Emden van 1571* blijkt dat het ambt van superintendent voorgoed is verdwenen.⁸⁰ De vrees voor heerschappij leidde ertoe dat niet alleen het ambt van bisschop, maar ook het ambt van superintendent werd afgewezen.

1.1.2. Prototypen

In deze paragraaf laat ik zien dat vóór de Reformatie in de Nederlanden predikanten daarbuiten samenkwamen. Deze samenkomsten zie ik als prototypen van de Nederlandse classis zoals die ontstond sinds het Convent van Wezel van 1568 en met name sinds de Synode van Emden van 1571.

1.1.2.1. De *Prophezey* in Zürich

Op 19 juni 1525 om acht uur in de ochtend vond in Zürich een bijeenkomst plaats die het begin van een ontwikkeling zou worden. Hyldrich Zwingli introduceerde op die dag de zogenaamde *Prophezey*. Hiermee beoogde Zwingli het proces van heropvoeding van priesters tot predikanten en de opleiding van studenten in de theologie.⁸¹ De naam *Prophezey* was afgeleid van 1 Korintiërs 14:26-33. Daarin schrijft de apostel Paulus over de wijze van en de orde in de samenkomsten met betrekking tot het spreken in tongen, de uitleg ervan en het profeteren. De studenten van het *Carolinum* (de Latijnse school van Zürich), de buitenlandse gastwetenschappers, predikanten en geïnteresseerde leken uit Zürich kwamen voortaan in de *Prophezey* bijeen.⁸²

De bijeenkomsten verliepen als volgt. Allereerst werd een gebed om verlichting met de Heilige Geest uitgesproken. Ten tweede werd het voor die dag bestemde bijbelgedeelte uit de *Vulgaat*⁸³ gelezen. Ten derde werd datzelfde bijbelgedeelte uit

⁷⁸ O. Boersma, *Vluchtig voorbeeld. De Nederlandse, Franse en Italiaanse vluchtelingenkerken in Londen, 1568-1585*, Kampen 1994, 101.

⁷⁹ Zie de paragrafen 1.1.2.6. en 1.1.2.7.

⁸⁰ Zie de paragrafen 1.1.3.1. en 1.1.3.2..

⁸¹ G. W. Locher, *Die Zwinglische Reformation im Rahmen der europäischen Kirchengeschichte*, Göttingen 1979, 625.

⁸² J. Wayne Baker, 'Zurich academy', in: *OER* 4, 316.

⁸³ De *Vulgata* is de aanduiding van de in de Rooms-Katholieke Kerk van ouds gebruikte Latijnse bijbelvertaling van de kerkvader Hieronymus; W. Steunenberg, 'Vulgata', in: *CE VI*, 553-555.

de grondtekst gelezen. Ten vierde werd hetzelfde bijbelgedeelte uit de *Septuaginta*⁸⁴ gelezen. Ten vijfde werd ter voorbereiding op de preek een meditatie over het bijbelgedeelte gehouden in het Latijn. Ten zesde werd een preek in het Duits over het bijbelgedeelte gehouden.⁸⁵ Tenslotte werden de bijeenkomsten van de *Prophезey* afgesloten met een lange voorbede.⁸⁶

1.1.2.2. De *Convocaß* in Straatsburg

Aanvankelijk kwamen de predikanten in Straatsburg eenmaal in de week bijeen. In 1534, na de invoering van de *Straßburger Kirchenordnung* veranderde deze frequentie in eenmaal per twee weken.⁸⁷ De vergadering, waarvoor ook de vicarissen waren uitgenodigd, kwam op donderdag bijeen. Deze bijeenkomst werd *Convocaß* genoemd en had een verplichtend karakter.⁸⁸ Slechts een geldige reden voor afwezigheid werd aanvaard. Later werd het *Convocaß* in *Kirchenkonvent* veranderd. Zowel in het *Convocaß* als in het *Kirchenkonvent* spraken de predikanten over de geloofsleer en kerkelijke aangelegenheden.

1.1.2.3. De classis in Vaud

De aanduiding van de bijeenkomst van predikanten van Straatsburg als *Konvokation* en later als *Kirchenkonvent* werd niet voor de bijeenkomsten van predikanten in het door Bern veroverde Vaud (Waadtland) gebruikt. De Synode van Lausanne, die op 13 en 14 mei 1537 bijeenkwam en door K. Megander werd geleid, besloot de organisatie van de kerk in Vaud ter hand te nemen. Zij verdeelde Vaud in zes classes: Gex, Lausanne, Morges, Payerne, Thonon en Yverdon.⁸⁹

⁸⁴ De *Septuaginta* is de oudste bestaande Griekse vertaling van het Oude Testament; J. L. Koole, 'Seputaginta', in: *CE VI*, 145-147.

⁸⁵ G. W. Locher, *Zwingli's thought. New perspectives*, Leiden 1981, 28.

⁸⁶ Locher, *Reformation*, 162.

⁸⁷ *Straßburger Kirchenordnung*, A. L. Richter, *Die evangelischen Kirchenordnungen den 17en Jahrhunderts I*, Leipzig 1871, 235.

⁸⁸ W. Richard, *Untersuchungen zur Genesis der reformierten Kirchentерminologie der Westschweiz und Frankreichs mit besonderer Berücksichtigung der Namengebung*, Bern 1959 (*Romanica Helvetica* 57), 133-134 noot 5.

⁸⁹ Guillaume Farel 1489-1564. *Biographie nouvelle, écrite d'après les documents originaux par une groupe d'historiens, professeurs et pasteurs de Suisse, de France et d'Italie. Ornée d'un portrait en couleurs et de vingt-cinq planches hors texte*, Neuchâtel/Paris 1930, 412-414. Nauta, die zich ondermeer op H. Vuilleumier baseert, vermeldt slechts vier van de zes classes, namelijk Lausanne, Payerne, Yverdon en Morges; Nauta, Lausanne, in: *CE 4*, 389; Een verklaring voor dit verschil in aantal classes trof ik bij H. Vuilleumier en E. Marion aan. De classes Gex en Thonon werden in 1567 teruggegeven aan de hertog van Savoie; H. Vuilleumier, *Histoire de l'Eglise réformée du Pays de Vaud 1*, Lausanne 1927, 279; E. Marion, *La Réformation au Pays de Vaud*, Vevey 1936, 77. Richard vermeldt in plaats van de Classis Yverdon de Classis Yverdon-Orbe; Richard, *Untersuchungen*, 134. **C.P.M. Burger attendeerde mij op de kerkorganisatie en de rol van Kasper Megander daarin. Laatstgenoemde was sinds 1528 predikant in Bern en leraar aan de theologische school aldaar. Hij was de eerste die een huishoudelijk reglement voor de classes schreef met als titel *Jusjurandum quod Ministri Novicacstri daturi sunt*.**

Het woord 'classis' was de *terminus technicus* om de kerkelijke arrondissementen in het door Bern veroverde en gereformeerde gebied aan te duiden.⁹⁰ De classes waren analoog aan de kapittels. De kapittels waren in 1530 voor het Duitse deel van het kanton gevormd.⁹¹ Waar de kapittels te herleiden zijn tot de oude roomse dekenaten, sluiten de classes wat vorm en ressort betreft aan bij de baljuwschappen. Een baljuwschap was een rechtsgebied van een baljuw, die door de heer van een heerlijkheid met de rechtspraak was belast.⁹² Met de classis werd in de loop der jaren evenwel niet alleen het kerkelijke arrondissement aangeduid, maar ook de bijeenkomst van predikanten van dat arrondissement.

De leiding van een classis werd in handen van een deken gelegd.⁹³ De leden van de classis kozen zowel de deken als de vier gezworenen, die de deken assisteerden.⁹⁴ Zij moesten van onbesproken gedrag zijn. Zij waren belast met het opzicht over de predikanten in een deel van de classis. De gezworenen visiteerden de gemeenten. Daarbij dienden zij zich ervan te vergewissen of de predikanten hun werkzaamheden zorgvuldig verrichtten, zich toewijdden aan de studie, hun gezin bestuurden. Ook controleerden zij of de erediensten dikwijls werden bezocht. De gezworenen moesten ervoor zorgen dat er vrede en broederlijke eendracht tussen de predikanten heersten. De classes moesten aan de Raad van Bern mededelen wie de nieuwe deken was geworden.⁹⁵ De deken hield opzicht over de leer en het leven van de predikanten in de classis.⁹⁶ Hij zag erop toe dat geen enkele predikant zich zonder zijn toestemming mengde in de aangelegenheden van een andere gemeente en dat de predikanten de voorschriften aangaande de eredienst naleefden. De classes, die elke woensdag of donderdag bijeenkwamen, examineerden aanstaande predikanten en ze onderzochten de benoeming van predikanten.⁹⁷ Eén van de predikanten leidde de bespreking van een bijbelgedeelte in. Eens in de maand werden de visitatieverslagen besproken. De predikanten hielden onderling opzicht en de predikanten en de baljuws hielden opzicht over elkaar. De baljuws woonden de bijeenkomsten van de classes bij. In de praktijk bleek het opzicht van predikanten over de baljuw nauwelijks uitvoerbaar. Het was voor een predikant een delicate aangelegenheid opzicht uit te oefenen over het leven en de leer van baljuws. De uitoefening van deze taak kon schadelijk zijn voor zijn carrière. Bij het onderlinge opzicht ging het er niet altijd zachtzinnig aan toe. De broederlijke liefde werd nogal eens op de proef gesteld.⁹⁸ Na de vergadering volgde er een maaltijd.

Omdat de classes te groot werden bevonden, besloot de synode in 1539 de classes in *colloques* onder te verdelen, waarin predikanten uit een aantal in elkanders nabijheid gelegen kerken elkaar soms wekelijks, soms maandelijks ontmoetten om

⁹⁰ Guillaume Farel, 412 noot 1.

⁹¹ Richard, *Untersuchungen*, 135.

⁹² [Van Dale I, 279.](#)

⁹³ Nauta, Lausanne, in: *CE* 4, 389.

⁹⁴ Vuilleumier, *Histoire* I, 281.

⁹⁵ *L.c.* I, 280.

⁹⁶ *L.c.* I, 281.

⁹⁷ E. Marion, *La Réformation au Pays de Vaud*, Vevey 1936, 77-78; Vuilleumier, *Histoire* I, 285.

⁹⁸ Vuilleumier, *Histoire* I, 286.

te spreken over de geloofsleer en de tucht.⁹⁹ De Classis Lausanne was bijvoorbeeld onderverdeeld in drie *colloques*: Lausanne, Vevey en Aigle. De *colloques* zijn te vergelijken met de ringen die in de kerkelijke organisatie van Nederland een plaats hebben gevonden. Vanaf dat moment kwamen de classes viermaal per jaar bijeen.¹⁰⁰ De *colloques* in Vaud verdwenen in 1549, maar de classes bleven viermaal per jaar bijeenkomen.¹⁰¹

1.1.2.4. De Classis Neuchâtel

Neuchâtel profiteerde van de wijze waarop de kerk in Vaud was georganiseerd.¹⁰² Als gevolg hiervan ontstond in 1538 de Classis Neuchâtel. In plaats van 'Classis Neuchâtel' werd zij ook wel *Compagnie des Pasteurs* of *Vénérable Classe* genoemd.¹⁰³ Een verschil met de classes in Vaud was dat de Classis Neuchâtel niet - zoals de classes in Vaud - van de overheid in Bern afhankelijk was. Een belangrijke taak van de Classis Neuchâtel was de zorg voor de theologische opleiding van aanstaande predikanten.

1.1.2.5. De *Vénérable Compagnie des pasteurs* in Genève

J. Calvijn¹⁰⁴ vond het *Kirchenkonvent* van Straatsburg hét voorbeeld voor de bijeenkomst van predikanten in Genève.¹⁰⁵ De bijeenkomsten van predikanten in Genève - die reeds sinds 1538¹⁰⁶ werden gehouden - werden door de *Ordonnances ecclésiastiques van 1541* kerkordelijk vastgelegd:

Premierement sera expedient que touz les ministres, pour conserver purete et concorde de doctrine entre eulx, conviennent ensemble un iour certain la sepmaine pour avoir conference des escriptures et que nul ne sen exempte sil na excuse legitime.¹⁰⁷

De predikanten van de stad Genève en van de omliggende dorpen kwamen elke vrijdag in de Notre-Dame-la Neuve bijeen.¹⁰⁸ De naam van deze bijeenkomst was *congrégation*. Omstreeks 1550 veranderde deze naam in *compagnie*. Later onderging deze naam een uitbreiding: *Vénérable Compagnie des pasteurs*.¹⁰⁹ Vanaf 1559, toen de

⁹⁹ Richard, *Untersuchungen*, 141.

¹⁰⁰ Vuilleumier, *Histoire* I, 286.

¹⁰¹ Richard, *Untersuchungen*, 141.

¹⁰² Nauta, 'Neuchâtel', in: *CE* 5, 192-193; *Guillaume Farel*, 399.

¹⁰³ G. Hammann, 'Neuchâtel', in: *TRE* 24, 296-299.

¹⁰⁴ W. J. Bouwsma, *Johannes Calvijn. De man en zijn tijd*, Alphen aan den Rijn 1991.

¹⁰⁵ Richard, *Untersuchungen*, 133-134 noot 5.

¹⁰⁶ *L.c.*, 135.

¹⁰⁷ *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*, ed. J. W. Baum, E. Cunitz et E. Reuss, dl. X,1 (Braunschweig 1871), col. 18.

¹⁰⁸ Richard, *Untersuchungen*, 134.

¹⁰⁹ *L.c.*, 134.

academie werd gesticht, hoorden ook de hoogleraren in de theologie en de letteren tot de *Vénérable Compagnie des pasteurs*.¹¹⁰

Sehling is van mening dat de classis zoals die bijvoorbeeld door het Convent van Wezel van 1568 en de Synode van Emden van 1571 in de Nederlanden is geïntroduceerd, gevormd is naar het voorbeeld van de *Vénérable Compagnie des pasteurs*.¹¹¹ Het is niet vreemd in een samenkomst van predikanten en doctoren een voorloper van de classis te zien. Velen beweren immers hetzelfde van de *coetus*. Toch gaat de vergelijking van de *Vénérable Compagnie des pasteurs* met de classis niet helemaal op omdat in heel Genève met de omliggende dorpen slechts één kerkenraad functioneerde. Sehlings staat dan ook alleen in zijn mening.

1.1.2.6. De *coetus* in Emden

A Lasco richtte in de zomer van 1544 de *coetus* op.¹¹² Dat was de vergadering van predikanten uit Oost-Friesland. Hij voerde voor de plaatselijke kerk in Emden de kerkenraad in. Jürgens schrijft hierover:

So, wie sich der Emdener Kirchenrat auf der Gemeindeebene um die Kirchenzucht kümmern sollte und sich zu einer dauerhaften, wirkmächtigen Einrichtung fortbildete, so gelang a Lasco auch für die übergemeindlichen Leitungsaufgaben die Gründungen eines Gremiums, das bis heute Bestand hat: des Coetus der ostfriesischen Prediger. In und mit dieser Versammlung ... nahm er sein Superintendentenamts wahr.¹¹³

Dit hield een verandering van het ambt van superintendent in. Dat ambt was van belang geweest voor het ontstaan en de ontwikkeling van de *coetus* en later van de classis.¹¹⁴ Dalton schreef over de *coetus* als 'de belangrijkste en meest ingrijpende instelling van Laski, die een schitterend getuigenis aflegt van zijn reformatorische begaafdheid'.¹¹⁵ A Lasco was evenwel niet de bedenker van de *coetus*. Hij had voorbeelden in de Geneefse *Ordonnances Ecclésiastiques*¹¹⁶ de *Züricher Predicantenordnung*¹¹⁷ en de *Kölner Reformation*.¹¹⁸ De *coetus* kreeg taken die eerder aan

¹¹⁰ D. Nauta, 'Venerable Compagnie des Pasteurs', in: *CE* 6, 458.

¹¹¹ E. Sehling, *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts* XIV, Tübingen 1969, 54.

¹¹² W. van 't Spijker, *Stromingen onder de reformatorisch gezinden te Emden*, in: D. Nauta e.a. (red.), *De Synode van Emden 1571-1971*, Kampen 1971, 56. Ten onrechte stelt J. J. H. Post dat A Lasco de predikanten van Oost-Friesland in een classicaal verband samenbracht; J. J. H. Post, *Een sikkel in een vreemde oogst? De juridische verhouding tussen hervormde gemeenten en de Nederlandse Hervormde Kerk in het bijzonder bij kerkfusie*, Heerenveen 2003, 27.

¹¹³ Jürgens, *Johannes a Lasco*, 305.

¹¹⁴ Hoffmann, *Kirchenverfassungsrecht*, 7-9vv.

¹¹⁵ H. Dalton, *Johannes à Lasco. Bijdragen tot de hervormingsgeschiedenis van Polen, van Duitsland en van Engeland*, Utrecht 1885, 283.

¹¹⁶ "Premierement sera expedient que touz les ministres. pour conserver purete et concore de doctrine entre eulx. conviennent ensemble un iour certain de la sepmaine pour avoir conference des escriptures et que nul sen exempte sil na excuse legitime. Si quelque y estoit negligent quil en soit admonnestex; Richter, *Ev. Kirchenordnungen I. [aartal en plaatsnaam]*—343; Hoffmann, *Kirchenverfassungsrecht*, 6.

¹¹⁷ Zie het hoofdstuk 'Von dem Synodo und wie der gehalten' van de *Predicantenordnung*; Richter, *Evang.-Kirchenordnungen I.* 172-173vv.

de superintendent toegekomen waren: het onderzoek van nieuwe predikanten, het handhaven van de geloofsleer en het opzicht over de levenswandel van predikanten.¹¹⁹

In de *coetus* van Emden kwamen alleen de predikanten samen.¹²⁰ De wekelijkse bijeenkomsten op maandagmiddag, van Pasen tot en met St. Michiel (29 september), verliepen als volgt.¹²¹ Na het openingsgebed werd een voorzitter gekozen.¹²² Onder leiding van de voorzitter vond een onderzoek naar de leer en het leven van de predikanten plaats en naar de toestand van de gemeenten. Indien nodig paste de *coetus* maatregelen van tucht toe. Een volgend agendapunt betrof het afnemen van examens van kandidaten voor het ambt van predikant. Daarna vonden er debatten plaats over de geloofsleer. Tenslotte namen de aanwezigen besluiten over bezwaarschriften die predikanten of kerkenraden hadden ingediend.

De *coetus* in Oost-Friesland functioneerde dus niet slechts als een bijeenkomst van predikanten waardoor zij toezicht hielden op elkaar, maar ook als appèlinstantie met betrekking tot besluiten van de kerkenraden.

1.1.2.7 De *coetus* in Londen

Naast de reeds genoemde *coetus* van Emden bestond er de *coetus* van Londen en de Franse *colloque*. Volgens J. Plomp in de jubileumbundel *De Synode van Emden 1571-1971* zijn zowel de *coetus* van Londen als de Franse *colloque*²³ als prototypen van de classis te beschouwen.¹²⁴

Johannes à Lasco heeft na zijn vlucht uit Emden de *coetus* in 1560 in Londen geïntroduceerd. De *coetus* was de maandelijkse bijeenkomst van predikanten van de Franse, Italiaanse en Nederlandse gemeenten in Londen.¹²⁵ Deze *coetus* ontwikkelde zich van een maandelijkse samenkomst van predikanten tot een

¹¹⁸ ["Dann weil leider beide de rechte verstandt vnnd gebrauch des waren hirten dienstes, so schwerlich verfallen ist, wöllen wir durch die Visitatoren, so vil möglichen an den gelegenen orten, etliche furneme Pastoren vnnd Lehrer verordnen, zu welchen die nechst vmbliedenden pastoren vnnd kirchendiener, alle wochen, oder wie man die ziet wurd fuglich bestimmen mögen, sich versammeln, derselben lection vnnd vermanung hören, auch was jee begegnet, darin sie sich selbst nicht wissen zu berichten, guten rath vnnd underricht vernemen mögen; L. A. Richter, *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16ten Jahrhunderts*, II, Leipzig 1871, 53.](#)

¹¹⁹ Jürgens, *Johannes a Lasco*, 308.

¹²⁰ "Der Coetus war ein reines Theologengremium"; Jürgens, *Johannes a Lasco*, 308.

¹²¹ Meiners, *Oostvrieschlands kerk. geschiedenis*, 279-280.

¹²² "Dies erst nach Abschaffung des Superintendentenamtes"; Hoffmann, *Kirchenverfassungsrecht*, 6 noot 7. De bijeenkomsten vonden, vanwege de geschikte toestand van de wegen, in de zomer plaats vanwege de geschikte toestand van de wegen.

¹²³ Zie paragraaf 1.1.2.8.

¹²⁴ J. Plomp, 'De kerkorde van Emden', in: D. Nauta e.a. (red.), *De Synode van Emden 1571-1971*, Kampen 1971, 110. Plomp is van mening heeft ongelijk als hij stelt dat in de *coetus* en in het *colloque* alleen predikanten bijeenkwamen en in de classis ook ouderlingen en diakenen. In de *coetus* van Londen kwamen echter niet alleen de predikanten, maar ook ouderlingen en diakenen samen. Het Franse *colloque* werd na 1559 een bijeenkomst waarin naast de predikanten ook de andere ambten aanwezig waren.

¹²⁵ J. F. G. Goeters, 'Der Weseler Konvent niederländischer Flüchtlinge vom 3. November 1568', in: [Rechtshistorie 27 - Weseler Konvent 1568-1968. Eine Jubiläumsschrift](#), Düsseldorf 1968, 106.

'conventus Ministrorum, Seniorum ac Diaconorum omnium simul peregrinarum Ecclesiarum'.¹²⁶ Boersma wijst erop dat de diakenen aanvankelijk wel en later niet deel uitmaakten van de *coetus*.¹²⁷ De ouderlingen maakten wel deel uit van de *coetus*. In maart 1561 werd besloten de ambtsdragers die te laat op de bijeenkomsten van de *coetus* verschenen, een boete op te leggen. Het geld kwam ten goede aan de diaconieën. Zoals uit het vervolg van dit onderzoek blijkt, vond dit boetesysteem navolging in meer classes in de Nederlanden.

De *coetus* vergaderde eenmaal in de maand en wel op maandagavond.¹²⁸ Tijdens deze vergaderingen werd steeds aan uniformiteit op het gebied van organisatie en tucht gewerkt.

1.1.2.8 De *colloque* en de *classis* in Frankrijk

De synode die de *Discipline Ecclésiastique van 1559* vaststelde, kwam op 28 mei 1559 in Parijs bijeen.¹²⁹ De *Discipline Ecclésiastique van 1559* bevatte veertig artikelen, die niet werden gerubriceerd. Het eerste voor het presbyteriaal-synodale stelsel van kerkregering zo kenmerkende artikel luidde:

Premierement que nulle eglise ne pourra pretendre principauté ou domination sur l'autre.¹³⁰

Dat wil zeggen dat geen enkele kerk aanspraak kan maken op heerschappij over andere kerken. Dit artikel keerde in verschillende bewoordingen later terug in opeenvolgende gereformeerde kerkorden.

De *Discipline Ecclésiastique van 1559* maakte geen melding van de *classis*. De ambtelijke vergaderingen waren: de kerkenraad, de provinciale vergadering en de synode. De provinciale vergadering was het aanspreekpunt voor de plaatselijke gemeenten. Dat blijkt uit art. 6:

Que les Ministres seront esleus au Consistoire par les anciens et Diacres: et seront présentés au peuple, pour lequel ils seront ordonnés: et s'il y a opposition ce sera au Consistoire de la iuger: et au cas qu'il y eust mescontentement d'une part oud d'autre que le tout sera rapporté au Concile Provincial, non pour contraindre le peuple à recevoir le Ministre esleu, mais pour sa iustification.¹³¹

Dat de provinciale vergadering het aanspreekpunt voor de plaatselijke gemeenten was, blijkt ook uit art. 39:

¹²⁶ "Praeterea, quoniam plures sunt peregrinorum sub uno Superintendente Ecclesiae, sic ut una sine altera periclitari non possit, habetur etiam singulis mensibus, primo die Lunae cuiusque mensis, conventus Ministrorum, Seniorum ac Diaconorum omnium simul peregrinarum Ecclesiarum"; J. à Lasco, *Opera tam edita quam inedita* II, ed. A. Kuyper, Amsterdam-'s Gravenhage 1866, 230; Boersma, *Vluchtig voorbeeld*, 22.

¹²⁷ Boersma, *Vluchtig voorbeeld*, 25, 103.

¹²⁸ *L.c.*, 22-25.

¹²⁹ W. Niesel (hrsg.), *Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*, hrsg. von W. Niesel, 23e Auflage, Zürich z.j. 75-79vv.

¹³⁰ Niesel, *Bekenntnisschriften*, 75.

¹³¹ Art. 6 *Discipline Ecclésiastique van 1559*; Niesel, *Bekenntnisschriften*, 76.

Nulle Eglise ne pourra rien faire de grande consequence, ou pourroit estre compris l'interest et dommage des autres Eglises, sans l'avis du Synode Provincial, s'il est possible de l'assembler. Et si l'affaire la pressoit, elle communiquera et aura l'avis et consentement des autres Eglises de la Province, par lettres pour le moins.¹³²

De *Discipline Ecclésiastique van 1559* was de eerste gereformeerde kerkorde die een regeling voor bovenplaatselijke vergaderingen als de provinciale en de generale synode trof. Verder is het van belang te wijzen op het feit dat deze kerkorde model heeft gestaan voor de 'kerkorde', zoals we die in de Acta van de Synode van Emden van 1571 tegen zullen komen.¹³³

De *Discipline Ecclésiastique van 1559* kende ook een wekelijkse vergadering van predikanten, die *colloque* werd genoemd:

Qu'un President en chacun colloque ou Synode sera esleu d'un commun accord pour presider au colloque ou Synode et faire ce qui y appartient: et finira ladite charge avec chacun colloque ou Synode et Concile.¹³⁴

De leiding werd aan een president toevertrouwd. Aanvankelijk vormde de *colloque* een vergadering van predikanten. Na de organisatie van het synodale verband in Frankrijk op grond van de *Discipline Ecclésiastique* is de *colloque* tot een vergadering uitgegroeid waarvan naast predikanten ook ouderlingen en diakenen deel uitmaakten.

De derde synode die na 1559 werd gehouden, was de Synode van Lyon van 1563. In een reactie op de voorstellen van de Staten van Languedoc maakte de synode gebruik van de meervoudige vorm van het woord 'classis', namelijk 'classes':

Touchant les 9. 10. & 11. articles, par lesquels les Etats demandent qu'obéissance soit renduë aux Magistrats, & principalement qu'ils soient apelés aux Consistoires, Classes & Synodes communiqués aux parties, ils se sont trouvés d'accord là-dessus.¹³⁵

1.1.2.9 De synoden 'onder het kruis' van 1563 tot en met 1566

Sommige synoden die tussen 1563 en 1566 in de Zuidelijke Nederlanden werden gehouden, hadden het karakter van een classis: gemeenten die samenkwamen in

¹³² Art. 39 *Discipline Ecclésiastique van 1559*; Niesel, *Bekennisschriften*, 79.

¹³³ [Haitjema laat zien dat de Synode van Emden van 1571 teruggreep op de *Discipline Ecclésiastique van 1559*, terwijl de artikelen van het Convent van Wezel teruggaan op de *Ordonnances Ecclésiastiques*. Het is de vraag of Van den Heuvel gelijk heeft als hij stelt dat zowel de artikelen van het Convent van Wezel van 1568 als de Synode van Emden van 1571 teruggrijpen op de *Discipline Ecclésiastique van 1559*. Zijn opmerkingen die verwoord zijn in noot 18 zijn m.i. wel correct; Th. L. Haitjema, 'Calvijn en de oorsprongen van het Nederl. Geref. Kerkrecht', in: *Christendom en Historie. Lustrumbundel uitgedoor het Gezelschap van christelijke historici*, Amsterdam 1925, 212; Van den Heuvel, *Herv. kerkorde*, 36.](#)

¹³⁴ Niesel, *Bekennisschriften*, 76.

¹³⁵ Art. 2. van de 'Faits particuliers' behorende bij de Acta van de Synode van Lyon 1563; J. Aymon, *Tous les synodes nationaux des églises réformées de France* 1, La Haye 1710, 38.

een regionaal kerkverband.¹³⁶ Vanwege vervolging en verdrukking werden zij synoden 'onder het kruis' genoemd. Zij moesten in het geheim bijeenkomen. Voor de plaatsen van samenkomst werden alleen voor ingewijden bekende namen gebruikt: La Palme was pseudoniem voor Tournai (Doornik), Le Bouton voor Armentières en La Vigne voor Anvers (Antwerpen).¹³⁷ Hooijer meent echter dat deze synoden het karakter van een provinciale synode hadden, omdat sommige van de bijeenkomsten op dezelfde dag, namelijk op 26 april 1563 werden gehouden.¹³⁸ Moreau gaat er vanuit dat er in 1563 in Antwerpen op drie data synoden bijeenkwamen: op 26 april, 24 juni en 15 oktober.¹³⁹ De acta van deze synoden geven enkele aanwijzingen over de organisatie van de kerken in de Zuidelijke Nederlanden.

De Synode die op 26 april te Armentières plaatsvond, gaf in art. 1 aan dat de kerken een 'Concile Provincial' (provinciale synode) kenden:

Es lieux où l'ordre de Eglise n'est point encore dressé, tant les Diacres que les Anciens seront esleus par la voix commune de tout le peuple avec leur Pasteurs. Mais où la discipline sera desia dressee, seront esleus au Senat de l'Eglise, avec les Ministres et les Diacres, ausquels l'on dira leurs charges, et signeront la confession de foy arrestee entre nous, puis seront presentez au peuple, et s'il ya opposition, la cause sera debatue et vuidee au Consistoire, et s'ils ne [se] peuvent accorder, sera renvoyee au Concile Provincial.¹⁴⁰

De synode die op 1 mei 1564 in La Vigne (Antwerpen) werd gehouden, bepaalde in art. 2:

Nulle Eglise ne pourra pretendre primauté ne domination l'une sur l'autre, ne semblablement les Ministres les uns sur les autres, et notamment ceux qui sont d'une mesme Eglise, ne semblablement les Diacres et Anciens.¹⁴¹

Met dit voorschrift sloot de synode aan bij art. 1 van de *Discipline Ecclésiastique van 1559*.

Ook het voorschrift over de *colloque* dat de synode, die bijeenkwam op 15 oktober 1563 in La Vigne (Antwerpen), opstelde, sloot bij de *Discipline Ecclésiastique van 1559* aan:

Les articles qui auront esté passez aux colloques, seront leus en chacune compagnie, et ce qui concerne particulièrement un chacun, et en general, afin que personne ne puisse ignorer les articles qui ont esté passez pour l'utilité de l'Eglise.¹⁴²

1.1.3. Het Wezelse en het Emdense type

¹³⁶ Jansen, *Korte verkl.*, 186.

¹³⁷ Een verklaring voor Teur was moeilijk te vinden; G. Moreau, 'Les synodes des églises Wallones des Pays-Bas en 1563', in: *NedAK* 47 (1965-1966), 2 noot 1.

¹³⁸ C. Hooijer, *Oude Kerkordeningen der Nederlandsche Hervormde Gemeenten (1563-1638)*, Zaltbommel 1865, 3.

¹³⁹ G. Moreau, 'Les synodes des églises Wallones des Pays-Bas en 1563', in: *NedAK* 47 (1965-1966), 11.

¹⁴⁰ *Livre synodal contenant les articles résolus dans les synodes des églises Wallones des Pays-Bas, publié par la Commission de l'histoire des Eglises Wallones 1563-1685 I*, La Haye 1896, 4.

¹⁴¹ *L.c.*, 6.

¹⁴² *L.c.*, 6.

De classicale vormgeving voor de Nederlanden kreeg gestalte door het Convent van Wezel van 1568 en de Synode van Emden van 1571. In deze paragraaf beschrijf ik de classicale typen die werden ontworpen in deze bijeenkomsten.

De apostel Paulus schrijft voor, dat in de kerke Gods alle dingen betamelijk en met orde moeten geschieden, opdat niet alleen in de leer maar ook in de orde zelve en de kerkelijke regeering van het ambt een eenparige overeenstemming van de kerk vaststa en onderhouden worde. Opdat nu en in alle Nederlandsche kerken een volkomen gelijke regeling van deze zaken in acht kunne genomen worden, heeft het [ons] goedgedacht deze navolgende punten, waaromtrent [wij] bij de best gereformeerde kerken zijn te rade gegaan, naar orde voor te stellen, opdat zij tot eene voor de kerk heilzame vrucht door de Nederlandsche dienaren met eenparige overeenstemming bezegeld en onderhouden moge worden.

Praecipit Apostolus Paulus vt in ecclesia Dei omnia fiant ordine et decenter: Quò non modò vnanimis ecclesiae in doctrina, verum etiam in ipso ordine et politica ministerii gubernatione constet ac habeatur consensus. Vt autem earum rerum consimilis ratio in omnibus Belgicis ecclesiis seruari possit, visum fuit haec subsequèntia capita, de quibus apud optimè reformatas ecclesias consultatum est, ordine proponere, quò ad salutarem ecclesiae fructum à Belgii ministris vnanimi consensu et obsignentur et obseruentur.

1.1.3.1. Het Convent van Wezel van 1568

Waarschijnlijk vond in Wezel in 1568 een convent plaats.¹⁴³ Art. 2 van dit convent gaf voorschriften over een indeling van de provincies in 'classes seu paroeciae'.¹⁴⁴ Hierin klinkt de bedoeling door: een vergadering in het leven roepen van naburige gemeenten. Een vastomlijnd concept van de classis werd evenwel niet vastgesteld. De artikelen van het Convent van Wezel van 1568 bevatten een uitgebreide inleiding.¹⁴⁵

¹⁴³ De onzekerheid over de datering van het Convent van Wezel van 1568 en de vraag of dit convent ooit werkelijk werd gehouden, roept bij de onderzoeker een zekere verlegenheid op; Noordzij, *Handboek*, 58. Hoewel dit convent en de Synode van Emden van 1571 vaak gemakshalve in één adem worden genoemd, gaat een dergelijke vanzelfsprekendheid voorbij aan de onduidelijkheid die het convent oproept. De acta van de Synode van Emden van 1571 refereerden niet aan het Convent van Wezel van 1568. Eerst de Synode van Dordrecht van 1618/1619 wijst naar het Convent van Wezel. Ook de datering van het Convent van Wezel van 1568 roept vragen op. J. P. van Dooren neigt naar een datering in 1566 of 1567; J. P. van Dooren, 'Der Weseler Konvent 1568. Neue Forschungsergebnisse', in: *Monatshefte für Evangelische Kirchengeschichte des Rheinlandes* 31 (1982), 41-55. Het Convent van Wezel zou in dat geval de laatste bijeenkomst zijn geweest van de synodes onder het kruis, die van 1563 tot 1566 in Antwerpen werden gehouden. Wezel zou de naam van een voorstad/dorp in Antwerpen zijn geweest. Boersma gaat uit van een datering in de zomer van 1571. Dit convent, meende hij, was - net als de Synode van Bedburg die op 3 juli 1571 werd gehouden - een voorbereiding op de Synode van Emden van 1571; Boersma, *Vluchtelingenkerken*, 197-206. Dit vraagstuk kan hier niet opgelost worden.

¹⁴⁴ Rutgers, *Acta*, 10.

¹⁴⁵ L.c., 9. De Nederlandse vertaling is afkomstig uit het *Kerkelijk Handboekje, bevattende de bepalingen der Nederlandsche synoden en andere stukken van beteekenis voor de Regeering der Kerken*, uitg. door P. Biesterveld en H. H. Kuyper, Kampen 1905, 1.

De inleiding werd gevolgd door 124 artikelen, die in acht hoofdstukken waren onderverdeeld, waarbij het hoofdstuk over de classes samen met de (opleidings)colleges als eerste hoofdstuk vooropging. De classes kwamen aan de orde in de artt. 2,5 en 7 van het Convent van Wezel:¹⁴⁶

Art. 2 ...en [opdat] tevens de onderscheidene Nederlandsche provinciën in bepaalde en vaste classen of parochiën worden afgedeeld, ten einde een iedere kerk weten kunne met wie zij heeft te handelen en te raadplegen over alle meer gewichtige zaken, die haars inziens het algemeene belang betreffen.

Et simul Belgiae singulae provinciae in certas ac ratas classes seu paroecias distribuatur: quò cuique ecclesiae constare possit, cum quibus grauiora quaeque negocia quae ad publicam vtilitatem spectare videbuntur ei sunt conferenda consultandaque.

Art. 5 ...en desgelijks de vaste en billijke afdeeling der provinciën in classen of parochiën, de vaste bijeenkomsten zoowel van iedere classis afzonderlijk als van alle classen in het gemeen, haar orde, regeling, gezag en censuur.

Ac item de prouinciarum rata et aequabili per classes seu paroecias distributione, de singularum classium sigillatim atque omnium vniersim rati conuentibus, eorundemque ordine, ratione, autoritate, censura.

Art. 7 Indien zij echter zulk eene Synode om de zwaarigheid der zaken of tijden geenszins kan verkregen worden, dan oordeelen wij, dat uit al de voornaamste kerken der provinciën eenige zeer uitmuntende mannen zullen gekozen worden, die wel eerst elk op zich zelf of indien [hun] dit goeddunkt, met zijn tweeën of drieën de best mogelijke regeling op schrift brengen zoowel ter verdeeling der classen als ter instelling van het college, voorts ter oplossing van de overige moeilijke zaken, kortom ter ordening van de geheele kerk; daarna echter zullen zij gemeenschappelijk beraadslagen en uit al deze [concepten] een zeker formulier ontwerpen, hetwelk òf door de stem van iedere kerk afzonderlijk en van alle kerken saam zal worden goedgekeurd, òf zoo iets verbetering behoefde, met eenparige toestemming verbeterd en in een juisteren vorm gebracht zal worden.

Sin autem eiusmodi Synodus vel rerum vel temporum difficultate iniri omnino non poterit, tum censemus ex praecipuis quibusque prouinciarum ecclesiis praestantissimos aliquot viros fore deligendos, qui tum distribuendarum Classium tum Collegii instituendi, coeterorumque difficilium negotiorum explicandorum, ac totius denique ecclesiae constituendae rationem quam optimam, primum quidem pro se singuli, aut si videbitur bini, aut terni quique perscribant: deinde vero in commune conferant, et certam aliquam ex omnibus formulam concipiant, quae singularum atque omnium ecclesiarum calculo vel approbetur, vel si quid erit correctione dignum, communi consensu corrigatur, ac in meliorem formam reducatur.

De Artikelen van het Convent van Wezel van 1568 regelden noch de frequentie en de vergaderplaats van de bijeenkomsten van de classis, noch de verkiezing van een preses, de samenstelling van de classis, haar werkwijze en haar arbeidsveld. Het mag duidelijk zijn dat we hier slechts te maken hebben met een grondpatroon van een kerkorde en dus ook slechts met een schets van een classis.

De opstellers van de artikelen van het Convent van Wezel van 1568 hebben, zoals uit het bovenstaande blijkt, de classis niet uitgevonden. Wel hebben zij de classis als vergadering van kerken in de Nederlandse situatie geïntroduceerd.

¹⁴⁶ Rutgers, *Acta*, 10 en 11.

1.1.3.2. De Synode van Emden van 1571

Meer dan de artikelen van het Convent van Wezel van 1568 zijn de Acta van de

Art. 1 Gheen Kercke sal over een ander Kercke, gheen Dienaar des Woorts, geen Ouderlinck noch Diaken, d'een over d'ander heerschappie voeren, maar een yeghelijck sal hen voor alle suspicien, ende aenlockinge om te heerschappen wachten.

Synode van Emden van 1571 van betekenis geweest, omdat die een weergave vormen van een met zekerheid gehouden synode waar afgevaardigden bijeen waren. Verder handelden de artikelen van het Convent van Wezel van 1568 meer over de plaatselijke gemeente dan over het kerkverband en was dat convent niet meer dan een voorbereidende vergadering voor een te houden eerste generale

Art. 7 Benevens desen Consistorie, sullen oock alle drieofte ses maenden Classische versamelinghen ghehouden werden van sommige Kercken die by een gheleghen zijn, nae hare gheleghentheyte ende nootdrufft.

Praeter hos consessus erunt Classici tertio vel sexto quoque mense vicinarum aliquot Ecclesiarum conventus, pro earum commoditate et necessitate.

synode.

De Synode van Emden van 1571 vond van 4 tot en met 13 oktober 1571 in Emden plaats. Gezien de politieke en staatkundige situatie was het niet mogelijk een bijeenkomst in de Nederlanden af te spreken. Het houden van een bijeenkomst van een synode in de havenstad Emden tijdens een drukke jaarmarkt viel minder in het oog dan in menig ande

De Acta van de Synode van Emden
De artikelen werden ingeleid door art. 1
Ecclesiastique - waaruit blijkt dat alle hiërar

Nulla Ecclesia in alias, nullus minister in ministros, nullus Senior in Seniores, Diaconus in Diaconos primatum seu dominationem obtinebit, sed potius ab omni et suspitione et occasione cauebit.

Het Emdense type

De vierde afdeling handelde specifiek over de classes. In art. 7 werden de 'Classische versamelinghen' geïntroduceerd:¹⁴⁹

In de artt. 10, 11 en 12 werd een classicale indeling geboden voor de Nederlandse, Zuidnederlandse en Duitse gemeenten.¹⁵⁰ Tevens werden de gemeenten in Engeland aangespoord de vorming en de indeling van classes te regelen. Niet voorgeschreven was welke ambtsdragers en hoeveel ambtsdragers een kerkenraad naar de classis, die drie- of zesmaandelijks werd gehouden, mocht afvaardigen. Het concept van de classis was nog in ontwikkeling. Het takenpakket van de

¹⁴⁷ W. van 't Spijker, 'Stromingen onder de reformatorisch gezinden te Emden', in: D. Nauta, J. P. van Dooren en O. J. de Jong, *De Synode van Emden 1571-1971. Een bundel opstellen ter gelegenheid van de vierhonderdjarige herdenking*, Kampen 1971, 50.

¹⁴⁸ Rutgers, *Acta*, 55 en 56. De Nederlandse vertaling is overgenomen uit Rutgers, *Acta*, 55 en 56.

¹⁴⁹ *L.c.*, 58.

¹⁵⁰ Zie paragraaf 1.2.

classis zag er als volgt uit: het tonen van betrokkenheid bij de komst en het vertrek van predikanten (artt. 13 en 40), vermaan en tucht (artt. 33 en 34), evangelisatie en kerkorganisatie (art. 42), onderzoek naar te drukken boeken over de geloofsleer (art. 51). Uit de *Acta particularia aut quaestiones particulares* bij de Acta van de Synode van Emden van 1571 blijkt dat op voorstel van de afgevaardigden van Antwerpen de classis als taak had te beoordelen of een predikant die geen gemeente diende en een beroep kreeg, maar dat niet aannam, tot de aanneming van dat beroep kon worden gedwongen.¹⁵¹ Meer nog dan uit de Acta van de Synode van Emden van 1571 zelf blijkt dat uit hoofdstuk II van de *Acta particularia aut quaestiones particulares*,¹⁵² met als titel 'De Classicis Conventibus', hoe de classis diende te functioneren:¹⁵³

- één van de predikanten hield een preek, waarover een nagesprek volgde;
- met algemene stemmen van de predikanten werd een president gekozen;
- de voorzitter sprak een gebed uit;
- de voorzitter vroeg:
 - ◆ of de kerkenraden samenkwamen;
 - ◆ of de kerkelijke tucht werd gehandhaafd;
 - ◆ of er strijd was met ketters;
 - ◆ of er twijfel over de geloofsleer bestond;
 - ◆ of er voor de armen werd gezorgd;
 - ◆ of er voor onderwijs werd gezorgd;
 - ◆ of de kerkenraden het advies van de andere predikanten behoefden.
- de voorzitter stelde één of meer kwesties over het verschil in geloofsleer met de papisten aan orde, om elkaar op die wijze aan te scherpen en tot studie op te wekken;
- de classis wees de afvaardiging naar de provinciale synode aan; de afvaardiging bestond uit twee predikanten en twee ouderlingen of diakenen; ook was het mogelijk één predikant met een ouderling of een diaken af te vaardigen;
- men las de acta, voordat de agendapunten voor de volgende provinciale synode werden aangereikt;
- men sprak de datum, de tijd en de vergaderplaats van de volgende bijeenkomst van de classis af;
- de voorzitter ging voor in het dankgebed.

Van de hierboven als eerste genoemde taak - het houden van een classicale preek - was het doel niet het verlenen van een stichtelijk karakter aan de bijeenkomsten van de classis. De preek was bedoeld om de predikanten aan te scherpen in de uitleg van de Bijbel en om de eenheid in de geloofsleer te bewaren. Wat het eerste doel betreft, valt terug te verwijzen naar de classicale prototypen zoals die in

¹⁵¹ Rutgers, *Acta*, 96 en 97.

¹⁵² *L.c.*, 88-118

¹⁵³ *L.c.*, 105-109.

paragraaf 1.1.2. zijn beschreven. Predikanten kwamen samen in predikantensamenkomsten om zichzelf en elkaar te oefenen in de uitleg van de Bijbel. Dit was vooral nodig in een tijd waarin veel predikanten maar een geringe opleiding hadden genoten.¹⁵⁴

In de classes konden alleen die zaken worden behandeld die de kerken van de classis gezamenlijk aangingen. Tegen een besluit van de classis was beroep op de provinciale synode mogelijk.

Zowel bij het Convent van Wezel van 1568 als bij de Synode van Emden van 1571 moet men er rekening mee houden dat de kerk van het Nederlandse gereformeerde protestantisme van onderaf werd opgebouwd: via gemeenten en regionale kerkvergaderingen als classis en provinciale synode naar de generale of nationale synode. Daarnaast wordt duidelijk dat zowel de artikelen van Wezel als de Acta van Emden een raamwerk boden voor de classis. De details ontbraken. Op de Franse Synode van Nîmes van 1572 is de *colloque* datgene geworden dat sinds de Synode van Emden van 1571 in de Nederlanden als classis functioneerde.¹⁵⁵ Zo ontstond er een wederzijdse beïnvloeding wat betreft de kerkelijke organisatie tussen Frankrijk en de Nederlanden.

1.2. De indeling in en de ontwikkeling van classes

Nu het ontstaan van de classis en haar introductie voor Nederlandse kerkelijke situatie is beschreven, wordt in deze paragraaf uiteengezet hoe de indeling in en de ontwikkeling van de classes sinds de Synode van Emden van 1571 verliep tot en met de Synode van Dordrecht van 1618/1619. De klassicale indeling kwam door de Tachtigjarige Oorlog geleidelijk aan tot stand. Omtrent de onderlinge verdeling van de Nederlanden in classes bepaalde de Synode van Emden in 1571:¹⁵⁶

De Dienaren ende Ouderlinghen der Classen die onder 't Cruys zijn, sullen in allen Steden ende Dorpen onder haren Classe, ofte daer omtrent gheleghen, naerstelijck ondersoecken ende vernemen nae den ghenen, die tot de reyne Religie gheneghen zijn, om de selve tot haren schuldighen plicht te vermanen: Derhalven sullen sy pooghen, Kercken, ofte ten minsten beginselen der Kercken te vergaederen; Ende om sulcx te beter na te comen, soo sullen de Classes, alle die naest-gheleghen Steden ende Dorpen onder haer verdeylen, op dat niet versuymt en werde. Die selve sorghe sullen die verstroyde Ghemeenten over die Steden ende andere by-legghende plaetsen draeghen, voornamelijck die wijt van den Classe gheleghen zijn. Die verstroyde gheloovighen sullen die Kercken-Dienaren der Classen onder 't Cruys hier in helpen, hen voorsichtelijck aenghevende die namen der ghenen die sy weten dat tot de Religie gheneghen zijn gheweest in die plaetsen, daer sy uytgheworpen, ofte uyt gheweken zijn.

Ministri et Seniores Classium quae sunt sub cruce, in omnibus civitatibus et pagis Classium suarum et vicinis diligenter inquirent eos, qui propensi sunt ad puram religionem, ut eos ad officium hortentur. Itaque Ecclesias aut saltem Ecclesiarum initia colligere studebunt; quod ut melius exequutioni mandetur, partientur classes hae inter se civitates, et pagos vicinos, ne quid negligatur. Eandem curam gerent Ecclesiae dispersae ciuitatum et aliorum locorum vicinorum, praesertim à classibus procul dissitorum. Fideles dispersi illos classium sub cruce ministros hac in re iuvabunt, indicando circumspèctè nomina eorum, quos cognoverint ad religionem esse propensos in iis locis vnde eiecti vel digressi sunt.

Uit paragraaf 1.1. kwam naar voren dat in de Nederlanden niet één ambtsdrager (superintendent) en ook geen vergadering van predikanten (*coetus* of *colloque*), maar een vergadering van een aantal kerkenraden de lege plaats van de bisschop en zijn bisdom zou gaan opvullen: de classis.¹⁵⁷ G. D. J. Dingemans typeert de classis als 'een soort eerherstel van het oude diocees'.¹⁵⁸ P. van den Heuvel vergelijkt de classis met het bisdom.¹⁵⁹ Anderen wijzen op het dekenaat als een parallel voor de classis. O. J. de Jong ziet in de omvang van de classis (kerken die maximaal een halve dagreis van de centrale gemeente aflagen) een overeenkomst met het dekenaat.¹⁶⁰ Waar A. M. Brouwer geen overeenkomst ziet tussen het Apostelconvent¹⁶¹ en de classicale vergadering, ziet hij dat wel tussen het dekenaat en de classicale vergadering:

Dat elk 'provinciaal kerksticht' in de Nederlanden in klassen werd verdeeld, geschiedde in overeenstemming met de oude Rooms-Katholieke indeeling. Ieder bisschoppelijk sticht was namelijk verdeeld in onderscheidene dekenschappen; het district van ieder dekenschap in onderscheidene parochiën. Gewoonlijk kwamen de priesters der bijzondere parochiën in een dekenschap eenmaal in de maand samen om over de gemeentelijke belangen te spreken. Dit werd in de Gereformeerde kerkorde overgenomen, al was de indeeling geheel nieuw en veranderde naarmate het aantal gemeenten toenam. De oorsprong der classicale vergaderingen is dus zuiver historisch te verklaren.¹⁶²

C. Hooijer,¹⁶³ Brouwer¹⁶⁴ en Dingemans¹⁶⁵ menen dat de gereformeerden zich aansloten bij de geografische indeling zoals de Rooms-Katholieke Kerk die kende.

¹⁵⁷ Van den Heuvel, *Herv. kerkorde*, 96 en 110.

¹⁵⁸ K. Runia (red.), 'De Heer nu is de Geest'. Kritische kanttekeningen van een 'gereformeerd' theoloog, in: J. P. Heering e.a. (red.), *Leidse lezingen. De kerk verbouwen. Dingemans' ecclesiologie kritisch bekeken*. Nijkerk 1989, 42.

¹⁵⁹ Van den Heuvel, *Herv. Kerkorde*, 46 noot 19.

¹⁶⁰ "Op den duur bleek het doelmatig om de omvang van een classis te beperken tot de kerken die ten hoogste ene halve dagreis van de centrale gemeente af lagen. Ze verschilden in grootte dus niet veel van de dekenaten. Maar die pasten in een rangorde tussen bisdom en parochies, terwijl bij de classes van geen rangorde sprake mocht zijn"; O. J. de Jong, *Nederlandse Kerkgeschiedenis*, 3^e dr., Nijkerk 1985, 134.

¹⁶¹ De bijeenkomst van apostelen en oudsten in Jeruzalem over het onderhouden van de geboden en in het bijzonder de besnijdenis door de niet-Joden, wordt 'Apostelconvent' genoemd; *Handelingen* 15.

¹⁶² A. M. Brouwer, *De kerkorganisatie der eerste eeuw en wij*, Baarn [1937], 39.

¹⁶³ Hooijer, *Oude kerkordeningen*, 30.

¹⁶⁴ Brouwer, *Kerkorganisatie*, 39.

¹⁶⁵ G. D. J. Dingemans, *Een huis om in te wonen*, 's Gravenhage 1987, 64 en 112. Op pagina 64 verwijst Dingemans naar H. B. Weijland, die het voorstel deed 'de classis uit te roepen tot de territoriale eenheid (zoals de oude bisdommen in de katholieke kerk de eenheid representeerden) met voldoende variatiemogelijkheden en pluriformiteit voor eigen geloofsbeleving van gemeenteleden'; H. B. Weijland, "A en B". *Een onderzoek naar de geografische gemeente als bijdrage in het beraad over een oecumenisch beleid*, Kampen 1984, 45.

H. E. Hoffmann, C. A. Tukker en B. A. M. Luttikhuis¹⁶⁶ menen dat de staatkundige indeling is gevolgd.¹⁶⁷ Zo constateert Tukker een verband tussen de grenzen van de Classis Dordrecht en het baljuwschap.¹⁶⁸ Rond iedere stad werd een classis gevormd. Het één sluit het ander niet uit. Ook de bisdommen en de dekenaten hebben zich in de loop van de tijd aangepast aan de wijze waarop de samenleving zich organiseerde. De studie *Nieuw en ongezien* van A. Ph. F. Wouters en P. H. A. M. Abels toont aan dat niet altijd oude kerkelijke of bestuurlijke indelingen werden gevolgd.¹⁶⁹ De Classis Delft en Delfland was zowel geografisch als historisch een noviteit. De 'provinciale' Synode van Dordrecht van 1574 had namelijk bij de indeling van de classes geen rekening gehouden met de 'politiek-juridische of waterstaatkundige grenzen van het gelijknamige hoogbaljuwschap of hoogheemraadschap'. Ook vond er geen aansluiting met de reeds bestaande kerkelijke indeling plaats: de Classis Delft en Delfland bevatte slechts de helft van de parochies van het dekenaat Delfland, 'aangevuld met (delen) van enkele parochies uit de dekenaten Rijnland en Schieland'.¹⁷⁰

Een andere vraag, die zich bij de indeling in classes opdringt, is welke reden de Synode van Emden van 1571 had om in te delen wat nog niet in te delen was. Luttikhuis heeft deze vraag in zijn dissertatie *Een grensgeval* behandeld.¹⁷¹ Hij ziet in de territoriale classicale indeling van de Synode van Emden van 1571 een pastoraal werkplan. Hij vraagt zich af of het niet voorbarig was in te delen, terwijl er soms niets in te delen viel, omdat bepaalde gebieden in Spaanse handen waren. Een antwoord vindt hij in de zinsnede van art. 42 'opdat niet versuymt en werde'. Het Latijn geeft hier de woorden '*ne quid negligatur*'.¹⁷²

De indeling in classes door de Synode van Emden van 1571 was van pastoraal-organisatorische aard. Zij had te maken met het proces van calvinisering.¹⁷³ De bedoeling mag duidelijk zijn: verstrooide, jonge en kwetsbare gemeenten werden bijeengehouden, doordat ze in één groot regionaal lichaam bijeengebracht werden.

Een voorzichtige aanzet tot indeling in acht classes werd in artt. 10 en 11 gegeven.¹⁷⁴ De acta van de Provinciale Synode van Dordrecht van 1574 voorzagen

¹⁶⁶ B. A. M. Luttikhuis, *Een grensgeval. Oorsprong en functie van het territoriale beginsel in het gereformeerde kerkrecht*, Gorinchem 1992, 62.

¹⁶⁷ "Es ist offenbar, dass die Emdener Synode sich bei der Einteilung in Provinzen und Klassen möglichst der politischen Gliederung angeschlossen hatte: Hoffmann, *Kirchenverfassungsrecht*, 54. "Der Grundsatz der Discipline Ecclésiastique von 1559, dass kirchliche und politische Provinz die gleichen Grenzen haben sollen, ist in den Niederlanden schliesslich völlig durchgeführt worden": *L.c.*, 61.

¹⁶⁸ C. A. Tukker, *De classis Dordrecht van 1573-1609*, Leiden 1965, 65-66.

¹⁶⁹ A. Ph. F. Wouters en P. H. A. M. Abels, *Nieuw en ongezien. Kerk en samenleving in de classis Delft en Delfland*, Delft 1994 (WVVK 1), 21.

¹⁷⁰ Wouters, Abels, *Nieuw en ongezien*, 21.

¹⁷¹ Luttikhuis, *Grensgeval*, 61-62.

¹⁷² Rutgers, *Acta*, 78-79.

¹⁷³ Van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen*, 9.

¹⁷⁴ Art. 10: "Classes Ecclesiarum Belgicarum per Germaniam et Phrisiam Orientalem dispersae. Classicum conventum constituent utraque Ecclesia Francfortensis, Schonoviensis, Gallica Heydelbergensis, Franckenthalensis et S. Lambertana. Alium utraque Coloniensis, utraque Aquisgranensis, Traiectensis, Limburgensis, Nouesiensis, et quae in Juliacensi sunt ditione. Alium Wesaliensis, Embricensis, Gochgensis, Resensis, Gennepensis, et si quae aliae sunt in Clivensi ditione. Alium Embdana cum peregrinis ministris et Senioribus Brabantiae, Hollandiae, et Phrisiae

in veertien classes, art. 9.¹⁷⁵ In het aanhangsel, getiteld ‘Afdeylinge der Particuliere Synoden by prouisie, tot welcke de Classes hare ghedeputeerde schicken sullen’, bij de acta van de Synode van Dordrecht van 1578 was er sprake van zesentwintig classes.¹⁷⁶ Een aantal classes vormde een particuliere synode. Tot de particuliere synode van Noord-Holland behoorden volgens de acta van 1578 vier classes, van Zuid-Holland vijf classes, van Zeeland vier classes, van Brabant zes classes, van het Graafschap Valkenburg twee classes en van Utrecht vijf classes. De Acta van de Synode van Middelburg van 1581 laten een verdere ontwikkeling van het aantal classes zien.¹⁷⁷ Noord-Holland had zes classes, Zuid-Holland acht, Zeeland drie, Gelderland vier, Utrecht drie, Overijssel vijf, Brabant één. In totaal ging het toen om dertig classes. Sinds de Synode van Emden van 1571 is het aantal classes toegenomen.

occiduae/Beyde de Franckfortsche Ghemeenten, die Schoenausche, die Françoische tot Heydelbergh, die Franckendaelsche, ende die van S. Lambert sullen eene Classem maecken. Een ander Classem sullen maecken beyde de Ceulsche Kercken, beyde die Aecksche, die van Maestricht, die van Limburgh, die van Nuys, ende die int Landt van Guylick zijn. Een ander Classem sullen maecken die van Wesel, van Embrick, van Gogh, van Rees, van Gennep, ende anderen die daer meer int Landt van Cleef souden mogen zijn. Een ander Classem sullen maecken die Kercke van Embden met den vreemden Dienaren des Woorts ende Ouderlinghen van Brabant, Hollandt, ende West-Vrieslant”; Rutgers, *Acta*, 59-60. Art. 11 “Classes Ecclesiarum sub cruce. Classicum conventum constituit Ecclesia utraque Antwerpiana, Buscoducensis, Bredana, Bruxellensis, et si quae aliae sunt in Brabantia. Alium Gandensis, Marterensis, Roncensis, Aldernadensis, Verwicensis, Rominensis, et ceterae quae in ultraque Flandria sunt. Alium Tornacensis, Insulensis, Atrabatensis, Duacensis, Armentiriensis, Valencinensis, et ceterae idiomatici Gallici. Alium Amsterodamensis, Delffensis, et ceterae Hollandicae, Transisulanae et Phrisae occiduae/Beyde die Ghemeenten tot Antwerpen, die Ghemeente van ’s Hertogen-Bosch, van Breda, van Brussel, ende andere die in Brabant zijn mochten, sullen oock een Classem maecken. Een andere Classem sullen maecken die van Gent, van Ronsen, van Oudenaerden, van Comen, ende die andere die in Oost- ende West-Vlaenderen zijn. Een ander Classem sullen maecken die Doornicksche, Rijsselsche, Atrechtische, Armentiersche, Valencijnsche, ende die andere Walsche Kercken. Een ander Classem sullen maecken die Ghemeente van Amsterdam, van Delft, ende andere Hollandsche, Overijsselsche, ende West-vriessche Kercken; Rutgers, *Acta*, 60-61.

¹⁷⁵ “De deijlinge der Classen. 1. Walcheren. 2. Scouwen ende Duelandt. 3. T’landt van Voorn, Putten behaluen Roon ende Portegael, Item Ouerflackee ende Goedereede tot der tijdt toe dat de Kercken beter versien sullen wesen, ende dat die van Ouerflackee eene Classem op hunseluen connen maecken. 4. Delft, Woudt, Schipluij, Lier, Maeslandt, Naeldtwijck, Ouwerschie, Pinaicker, Berckel, Nootdorp, Bleijswijck, Soetermeer. 5. Haghe, Rijswijck, Voorburch, Wassenaer, Monster, Sgrauenzandt, Loosduijnen, Eickenduijnen, Scheueringhe, Wateringhe. 6. Rotterdam, Schiedam, Hillgondtsberch, Delfshauen, Vlaerdinghen, Capelle, Cralinghen, Seuenhuijse, Iselmonde, Portegael, Roon. 7. Bommel, Buren, Leerdam, Hueckelom, Asperen, Gorichom, met haren ommeliggenden Dorpen. 8. Dordrecht, Gheertruijdenberch, T’eijlandt van Swijndrecht met sijnen dorpen, Petershoeck met den sijnen. De Clundert ende de Finert sullen onder Dordrecht behooren, soo langh als die Flackee gheen Classe op haerseluen en maeckt. 9. Ter Gow, Schoonhouen, Oudewater, Woerden, met haren dorpen, ende met allen den dorpen die daar legghen, tusschen de Leck ende Isel, met Nieupoort, Langheraeck ende Amers. 10. Leijden met gantsch Rijnlandt. 11. Alckmaer. 12. Enchuijsen. 13. Hoorn. 14. Eedam”; Rutgers, *Acta*, 135-136.

¹⁷⁶ Rutgers, *Acta*, 278-281.

¹⁷⁷ *L.c.*, 374-375.

Het proces van indeling naar classes was rond 1620 grotendeels voltooid, zowel binnen de kerk als in de verhouding kerk en staat. Deze indeling bleef gedurende de zeventiende en achttiende eeuw gehandhaafd.¹⁷⁸

1.3. De kerkordelijke ontwikkeling tussen 1571 en 1618/1619

Hoe verliep de kerkordelijke ontwikkeling na de Synode van Emden van 1571 tot aan de Synode van Dordrecht van 1618/1619 en wat waren de implicaties daarvan voor de classis? Ontstonden er steeds weer nieuwe classicale typen of werd het Emdense type van 1571 tot norm verheven en eventueel uitgebreid door opeenvolgende synodes? Achtereenvolgens beschrijf ik deze kerkordelijke ontwikkeling inzake de classis door te onderzoeken wat de synodes hierover besloten in de bovengenoemde periode: de Synode van Dordrecht van 1574, paragraaf 1.3.1.; de Synode van Dordrecht van 1578, paragraaf 1.3.2.; de Synode van Middelburg van 1581, paragraaf 1.3.3. en de Synode van 's-Gravenhage van 1586, paragraaf 1.3.4. Tussen de laatstgenoemde synode en de Synode van Dordrecht van 1618/1619 vond geen generale synode plaats. Wel valt op kerkordelijke ontwikkelingen in de afzonderlijke gewesten te wijzen. In Utrecht werd de *Kerkordening van de Staten van Utrecht* (1590) ingevoerd, paragraaf 1.3.5.; in Zeeland de *Zeeuwse Kerkerde van 1591*, paragraaf 1.3.6. Hoe de kerkordelijke ontwikkeling zich na 1586 in Friesland voltrok, komt in paragraaf 1.3.7. aan de orde. De Staten van Utrecht besloten in 1612 tot een nieuwe *Kerkenordening van de Staten van Utrecht*, paragraaf 1.3.8.

1.3.1. De Synode van Dordrecht van 1574

1.3.1.1. De synode

De Synode van Dordrecht van 1574 kan een generale synode worden genoemd, maar was eigenlijk een particuliere of provinciale synode.¹⁷⁹ Immers: alleen de afgevaardigden van de kerken van Holland en Zeeland, voorzover ze van de Spaanse overheersing waren bevrijd of niet door de Spaanse bezetters verhinderd werden naar Dordrecht te reizen, waren vertegenwoordigd. De synode werd van 16 tot en met 28 juni in Dordrecht gehouden.

1.3.1.2. Het Dordtse type van 1574

¹⁷⁸ *Classicale Acta 1573-1620. Particuliere synode Zuid-Holland. I: Classis Dordrecht 1573-1600*, bew. door J. P. van Dooren, in: *RGP*, kl.s. 49, IX.

¹⁷⁹ "Omdat de kerkelijke en de politieke grenzen ongeveer samenvielen, werden de namen particuliere en provinciale synode beide en soms door elkander gebruikt;" Bouwman, *Geref. kerkrecht* II, 192.

De acta van de Synode van Dordrecht van 1574 gaven een definitie van het begrip classes: 'verzamelingen van sommige Kerken by malkanderen gelegen', art. 9. De classicale vergadering gaf leiding aan het leven en het werken van de classis. Elke maand werd er een bijeenkomst gehouden, behalve in Dordrecht en Gouda die een tweemaandelijks frequentie onderhielden, art. 10. Daarnaast was er de mogelijkheid buitengewone bijeenkomsten te houden. Uit ditzelfde artikel blijkt dat alleen de predikanten bijeenkwamen. Over de afvaardiging van ouderlingen was niets voorgeschreven. Voordat de vergadering uiteenging, werd de vergaderplaats van de eerstvolgende bijeenkomst afgesproken. In art. 11 was voorgeschreven dat de bijeenkomsten van de classis 'op verscheiden plaetsen d'een na d'ander' gehouden werden.¹⁸⁰ In de artikelen werd een actieve rol voor de classis weggelegd met betrekking tot de dienaren en de dienst van het Woord, het huwelijk en de scholen.

Art. 16 van de acta van de Synode van Emden van 1571 schreef voor dat de predikanten aangaande leer en leven geëxamineerd zouden worden. Dit artikel bepaalde niet nader wie het examen diende af te nemen. In art. 13 van de acta van de Synode van Dordrecht van 1574 werd dit wel aangegeven.¹⁸¹ De classis nam de examens af. Onnauwkeurig is de voorstelling die Post geeft. Het was niet zo dat de classes toelatingsexamens instelden voor aanstaande predikanten. Art. 13 van de acta van de Synode van Dordrecht van 1574 bedeede de bevoegdheid tot het afnemen van examens toe aan de classis. De classis examineerde predikanten op grond van dit artikel.¹⁸²

1.3.2. De Synode van Dordrecht van 1578

1.3.2.1. De synode

Een nationale synode op Nederlandse bodem vond voor het eerst plaats in juni 1578. De acta van Dordrecht 1578 bevatten honderdtwee artikelen, die onderverdeeld waren in zes hoofdstukken. Het eerste artikel van de acta van Emden 1571 was in de Acta van de Synode van Dordrecht van 1578 nu het laatste artikel geworden, art. 102:

Gheen kercke en sal over andere kercken, gheen dienaar over andere dienaers, gheen ouderlinck noch diaken over andere ouderlinghen ofte diakenen eenighe heerschappie voeren ofte overhant hebben, maer liever sal hem een yghelick van alle oorsake ende suspitie van dien wachten, hoewel uut plicht der liefde de eene kercke de andere, de een dienaar den anderen etc. niet alleen moghen, maer oock behooren te vermanen.¹⁸³

De ingevoegde zinsnede die begon met 'hoewel wt plicht der liefde' was nieuw en bovendien uniek. Zij keerde niet terug in latere kerkorden. Van 't Spijker vermoedt dat deze toevoeging te maken had met gerezen problemen in de

¹⁸⁰ Rutgers, *Acta*, 141.

¹⁸¹ *L.c.*, *Acta*, 137.

¹⁸² Post, *Sikkel*, 29.

¹⁸³ W. van 't Spijker, 'Acta synode van Dordrecht 1578', in: Nauta, *Nat. Syn. Dordrecht 1578*, 165.

gemeente van Aken. De Classis Keulen verklaarde bij voorbaat zich niet onder de tucht van de synode te willen plaatsen.¹⁸⁴

1.3.2.2. Het Dordtse type van 1578

De acta van Dordrecht 1578 bevatten voorschriften voor de classis. Het voorschrift over de frequentie voor de bijeenkomsten van de classis laat zien dat de classes in dat opzicht enige speelruimte hadden. Art. 26 schreef een frequentie van eenmaal in de vier of zes weken voor. De classes mochten vaker of minder vaak bijeenkomen, mits ze het voorschrift van tenminste een driemaandelijkse frequentie niet overtraden. De keuze van de vergaderplaats werd vrijgelaten. Art. 26 sprak over 'plaatsen' in het meervoud. Dat geeft een aanwijzing dat er niet één vaste vergaderplaats was voorgeschreven.

Elke kerkenraad vaardigde een predikant en een ouderling af. Andere predikanten en ouderlingen uit een kerkenraad mochten ook in de classis verschijnen, maar hadden geen keurstem.

In elke bijeenkomst van de classis diende er een preses te worden gekozen. Hij moest aan de aanwezige afgevaardigden vragen of

- de kerkenraden bijeenkwamen;
- de kerkelijke tucht werd gehandhaafd;
- er ter plaatse ketterijen bestonden;
- er twijfel ten aanzien van de geloofsleer bestond;
- er voor de armen werd gezorgd;
- er voor onderwijs werd gezorgd;
- de kerkenraden het advies van de classis behoefden.

In elke bijeenkomst hield één van de predikanten een preek. Dat gebeurde bij toerbeurt. De preek werd daarna besproken. Aan het einde van de bijeenkomst werd censuur uitgeoefend over diegene die in de vergadering iets strafwaardig had gezegd of gedaan. Ook werd censuur uitgeoefend over diegenen die de vermaningen van hun kerkenraad hadden versmaad, art. 31. Vervolgens werd de verkiezing van de afgevaardigden naar de particuliere synode gehouden, art. 32. Tenslotte werden de tijd en de plaats van de volgende bijeenkomst vastgesteld, art. 33.

De classes mochten geen andere dan kerkelijke zaken behandelen, art. 17. Dit voorschrift moest de invloed van de classis op politieke zaken vermijden. Verder mocht de classis - trouw aan het oerbeginsel van het Emdense type dat alle hiërarchie vermeden diende te worden - geen zaken behandelen die de kerkenraden zelf konden afhandelen, art. 18. Bij haar konden leden van een gemeente of ambtsdragers in beroep gaan tegen een besluit van een kerkenraad, art. 19.

¹⁸⁴ W. van 't Spijker, 'De kerkorde van Dordrecht (1578)', in: Nauta, *Nat. Syn. Dordrecht 1578*, 130; W. van 't Spijker, 'De Acta Synode van Dordrecht 1578', in: *L.c.*, 165 noot 40.

Om goede ordene inder Ghemeijnte Christi te onderhouden, zijn daer inne noodich, de Diensten, Tsamencoemsten, Opsicht der Leere, Sacramenten ende ceremonien, ende Christelicke straffe: waer van hier na ordentlick gehandelt sal werden.

Legittimus ecclesiasticae disciplinae ordo positus est in functionibus, conventibus, doctrina, sacramentis et aliis ritibus, denique in censuris.

1.3.3. De Middelburgse Kerkorde van 1581

1.3.3.1. De Synode van Middelburg van 1581

De tweede nationale synode op Nederlandse bodem kwam op dinsdag 30 mei tot en met woensdag 21 juni 1581 in Middelburg bijeen. Er waren meer afgevaardigden uit de Zuidelijke Nederlanden aanwezig dan op de Synode van Dordrecht van 1578. De Synode van Middelburg van 1581 ordende de stof van de acta van 1571, 1574 en 1578 zo, dat sindsdien van een echte kerkorde gesproken kan worden. De grondstructuur daarvan is door de latere synoden intact gelaten.

De kerkorde die de Synode van Middelburg opstelde, omvatte negenenzestig artikelen. Dat

waren er drieëndertig minder dan in de Acta van de Synode van Dordrecht van 1578. Als eerste artikel werd de bepaling opgenomen:¹⁸⁵

De negenenzestig artikelen werden gerubriceerd in vier hoofdstukken: 'Van den Diensten', 'Van den Kerckelicken tsamencoemsten', 'Van der Leere, Sacramenten ende anderen Ceremonien' en 'Van den Censuren ende Kerckelicken Vermaninghen'.

1.3.3.2. Het Middelburgse type van 1581

De classes werden gevormd door naburige kerken, die elk een predikant en een ouderling afvaardigden. De afgevaardigden hadden alleen stemrecht, indien ze een ondergetekende credentiebrief konden overhandigen.¹⁸⁶ De afspraken over een volgende bijeenkomst van de classis en de plaats van vergadering werden aan het einde gemaakt. De vergaderfrequentie was bepaald op tenminste eenmaal in de drie maanden. De predikanten waren beurtelings preses. Een handreiking voor de werkwijze werd in de kerkorde opgenomen. De preses moest vragen of de kerkenraden

- kerkenraadsvergaderingen hielden;
- de tucht uitoefenenden;

¹⁸⁵ W. van 't Spijker, 'De acta van de synode van Middelburg (1581)', in: J. P. van Dooren, *De nationale synode te Middelburg in 1581. Calvinisme in opbouw in de noordelijke en zuidelijke Nederlanden*, Middelburg 1981 (*Werken uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen I*), 82 en 91.

¹⁸⁶ Een credentiebrief is een geloofsbrief 'aan de hand waarvan de leden van een meerdere vergadering aantonen dat zij wettig afgevaardigd zijn'; Van Drimmelen, *ABC*, 31.

- voor de armen en de scholen zorgden;
- het oordeel of de hulp van de classis behoeften.

Vervolgens hield een predikant een korte preek, waarover een nagesprek volgde. Tot slot werd

censuur gehouden over degene die iets strafwaardigs in de bijeenkomst had gedaan of de vermaningen van zijn kerkenraad had versmaad. In de laatste bijeenkomst van de classis voor de vergadering van de particuliere synode werd de afvaardiging naar deze vergadering samengesteld.

De classis mocht alleen kerkelijke zaken behandelen en bovendien alleen zaken die de kerkenraden zelf niet konden afhandelen. Bij de classis konden gemeenteleden en ambtsdragers in beroep gaan tegen een besluit van een kerkenraad. De bijeenkomsten vingen steeds aan met aanroeping van de Naam van God en werden met dankzegging besloten.

1.3.4. De Haagse Kerkorde van 1586

1.3.4.1. De Synode van 's-Gravenhage van 1586

De Synode van 's-Gravenhage kwam op 20 juni 1586 onder auspiciën van Robert Dudley, graaf van Leicester (1533-1588) bijeen. Zij stelde een gewijzigde kerkorde vast: de *Kerkenordeninge der Nederlandsche Gereformeerde Kerken van beider Talen, gesteld in den nationalen Synode: te samen beroepen ende gehouden by last van zyn Exellentie in 's Gravenhage den 20 Juny Anno 1586*. Deze kerkorde bevatte negenenzeventig artikelen. De indeling in vier afdelingen of hoofdstukken bleef gelijk aan die van de *Middelburgse Kerkorde van 1581*. Als art. 77 werd het eerste artikel van de Acta van de Synode van Emden van 1571 opgenomen:

Geen Kercke sal over andere Kercken, geen Dienaer zal over andere Dienaren, geen Ouderlinck noch Diaken over andere Ouderlinghen ofte Diakenen eenighe heerschappije voeren.¹⁸⁷

De voorschriften over de classis in de *Haagse Kerkorde van 1586* waren, zowel wat de inhoud als de tekst betreft, vrijwel identiek aan die van de *Middelburgse Kerkorde van 1581*.¹⁸⁸ Een verschil echter is dat van de *Middelburgse Kerkorde van 1581* een officiële Latijnse vertaling is gemaakt.¹⁸⁹ H. van den Corput¹⁹⁰ nam die voor zijn rekening. Hij was tweede scriba van de Synode van Middelburg van 1581. Volgens Rutgers werden van alle zestiende-eeuwse kerkorden Latijnse vertalingen gemaakt.¹⁹¹ Alleen de Latijnse vertaling van de *Middelburgse Kerkorde van 1581* droeg

¹⁸⁷ Rutgers, *Acta*, 505.

¹⁸⁸ Hoewel de *Haagse Kerkorde van 1586* negenenzeventig artikelen kende, tien artikelen meer dan de *Kerkorde van Middelburg van 1581*, werd er aan de opzet en de uitwerking van de laatstgenoemde kerkorde niets veranderd; Nauta, *Verkl. v. d. kerkorde*, 21.

¹⁸⁹ Van 't Spijker, *Acta 1581*, 67.

¹⁹⁰ H. van den Corput (1536-1601), advocaat te Breda tot 1567, predikant Hochum (Palts) 1574-1576(?), Dordrecht 1578; *BLGNP* III, 83-85.

¹⁹¹ Rutgers, *Acta*, 347.

een officieel karakter, omdat zij ondertekend was door de gecommiteerden van de synode. Van de *Haagse Kerkorde van 1586* heeft Rutgers geen officiële Latijnse vertaling opgenomen.

1.3.4.2. Het Haagse type van 1586

De *Haagse Kerkorde van 1586* liet in art. 38 het bijvoeglijk naamwoord ‘etteelicke’ weg uit art. 30 (“De Classicale vergaderinghen sullen bestaen vut ettelicke ghenabuerde Kercken.”) van de *Middelburgse Kerkorde van 1581*.¹⁹² Bij strikte toepassing zou dat kunnen betekenen dat de classes kleiner in omvang zouden mogen zijn.

Een ander verschil is dat de *Haagse Kerkorde van 1586* tweemaal voorschreef dat de ambtsdragers door de kerkenraad met een credentiebrief naar de classis moesten worden afgevaardigd.¹⁹³

De *Haagse Kerkorde van 1586* nam verder in art. 40 een nieuw voorschrift op:

Sal oock de Classis daer sulcx noot zijn sal, de vrijheyt hebben eenighe haerder Dienaren van d'eene Classicale vergaderinghe tot de andere te authoriseren, om opsicht te nemen op de leere ende t'leven der Predicanten ende den standt der Kercken onder die selve Classe sorterende, ende daer van op de naeste vergaderinghe rapport te doen.¹⁹⁴

Dit artikel bood de classis de mogelijkheid deputaten te benoemen die in haar naam in de tijd tussen twee bijeenkomsten van de classis in konden handelen ten aanzien van kerken of predikanten die in problemen waren verwickeld of die hulp behoeften. Hoewel dat hier niet zo vermeld staat, kunnen deze deputaten ook ‘kerkvisitatoren’ genoemd worden. In art. 40 werd het benoemen van deputaten of kerkvisitatoren echter facultatief, niet imperatief gesteld. Het waren de kerken van Zeeland, Oost-Vlaanderen en Engeland die de Synode van Middelburg van 1581 hadden voorgesteld ‘Inspectores of Superintendentes’ te benoemen, zoals de Provinciale Synode van Zeeland daartoe op 25 februari 1581 in Vlissingen had besloten.¹⁹⁵ Dit laatste besluit betrof overigens een visitatie die tweemaal per jaar plaatsvond. Dit voorstel werd door de generale synode echter niet overgenomen omdat ze het benoemen van kerkvisitatoren ‘onnoedich ende zorghelick’ vond. Dat had te maken met de angst voor hiërarchie waar de Synode van Emden in haar eerste artikel voor gewaarschuwd had. Alleen al de benaming ‘Inspectores of Superintendentes’ was een reden om kerkvisitatie af te wijzen. Het riep bovendien teveel de associatie op met de bisschop die regelmatig de parochies in zijn bisdom visiteerde. Toch werd vanaf 1586 visitatie een instrument van de classis. Ze ontkwam er niet aan. Het wederzijdse toezicht van de kerken door middel van

¹⁹² *L.c., Acta*, 386.

¹⁹³ De *Middelburgse Kerkorde van 1581* had alleen in art. 25 een voorschrift over de credentiebrief opgenomen. De *Haagse Kerkorde van 1586* schreef zowel in art. 30 als in art. 38 voor dat afgevaardigde ambtsdragers naar de classis een credentiebrief mee dienden te brengen; Rutgers, *Acta*, 385, 494 en 496.

¹⁹⁴ Rutgers, *Acta*, 496.

¹⁹⁵ Bouwman, *Geref. kerkrecht II*, 164; Van 't Spijker, *Acta 1581*, 108 particuliere vraag [64] 28.

afgevaardigden in de classis functioneerde niet. Toen bovendien het rouleren van de vergaderplaats in de praktijk niet bleek te werken - het meesjouwen van het classicale archief alleen al was niet altijd zonder risico - was de vraag naar afzonderlijke visitatie opgekomen en vond vanaf 1586 facultatief plaats. Het was bovendien nodig dat er toezicht van de classis was, omdat veel gemeenten zich in een betreurenswaardige toestand bevonden.¹⁹⁶ De Synode van 's-Gravenhage van 1586 voegde een aanhangsel aan de acta toe. Dit aanhangsel regelde 'de forma van de inspectie of visitatie by den Classen, te doen volgens den 40. Artikel van de Kerken-Ordening'.¹⁹⁷

1.3.5. De Kerkenordening van de Staten van Utrecht (1590)¹⁹⁸

1.3.5.1. De kerkorde

In het gewest Utrecht bleef de *Haagse Kerkorde van 1586* niet van kracht.¹⁹⁹ De overheid in het gewest Utrecht wilde meer bevoegdheden in kerkelijke zaken naar zich toetrekken. Dat kwam ook tot uitdrukking in de vaststelling van de provinciale *Kerkenordening van de Staten van Utrecht (1590)*.²⁰⁰ Het beroepen van een predikant, de verkiezing van ouderlingen en diakenen, het houden van kerkelijke vergaderingen en het opstellen van een afvaardiging naar de classis of de synode werd afhankelijk van de goedkeuring van de overheid gesteld. Met het oog hierop spreekt De Visser zelfs van 'overheids-despotisme'.²⁰¹ De *Kerkenordening van de Staten van Utrecht (1590)* was beknopt en bevatte vijftieng artikelen.

1.3.5.2. Het Utrechtse type van 1590

Het benoemen van predikanten, ouderlingen en diakenen werd aan de overheid toebedeeld. De classis had daarin geen enkele zeggenschap. Bijeenkomsten van de classis mochten bovendien slechts 'met consent en believen van de Staten ofte hare gedeputeerden' worden gehouden, art. XIII. Daarnaast moest de agenda voor de bijeenkomst van de classis aan de Staten voorgelegd worden. Wanneer de

¹⁹⁶ Bouwman, *Geref. kerkrecht* II, 163.

¹⁹⁷ Rutgers, *Acta*, 506-507.

¹⁹⁸ *Kerkenordening van de Staten van Utrecht; Klein Plakkaatboek van Nederland. Verzameling van ordonnantiën en plakaten betreffende regeeringsvorm, kerk en rechtspraak (14e eeuw tot 1749)*, bew. door A. S. de Blécourt en N. Japikse, Den Haag 1919, 189-193.

¹⁹⁹ De Provinciale Synode Utrecht had de predikanten H. Moded en W. Helmichius naar de Generale Synode van 's Gravenhage van 1586 afgevaardigd; Rutgers, *Acta*, 528. H. Moded (ca. 1520-1603), hoogleraar te Keulen 1555, hofprediker en hoogleraar te Kopenhagen 1558, predikant te Antwerpen 1560, Norwich 1567, Zierikzee 1572-1575, Norwich 1576-1578 en Utrecht 1580-1585 en 1586-1587; Van Lieburg, *Repertorium* I, 169. W. Helmichius (1551-1608), predikant te Frankfort aan de Main 1574, Utrecht 1578, politiek afgezet 1589, predikant te Delft 1590 (bij lening Hoorn 18 oktober 1597-20 februari 1598), Amsterdam 1602; Van Lieburg, *Repertorium* I, 93.

²⁰⁰ Noordzij, *Handboek*, 172-173.

²⁰¹ De Visser, *Kerk en staat* II, 222.

Staten het houden van een bijeenkomst van de classis goedkeurden, vaardigden zij enige gedeputeerden af die in die bijeenkomst aanwezig waren om ook op die wijze de classes te controleren.

1.3.6. De Zeeuwse Kerkorde van 1591

1.3.6.1. De kerkorde

Op 1 februari 1591 kwam de Provinciale Synode van Middelburg bijeen.²⁰² Het was de derde provinciale synode die in Zeeland werd gehouden. Hoewel de Staten van Zeeland de *Haagse Kerkorde van 1586* hadden geaprobeerde, werd er in 1591 toch een nieuwe kerkorde vastgesteld. Deze kerkorde leek op die van 1586. Op een aantal punten werd er een nieuwe regeling opgesteld. De sterkere greep van de overheid op het kerkelijk leven had hier mede aan bijgedragen. Hieronder worden de meest relevante wijzigingen genoemd. Deze kerkorde bevatte tachtig artikelen en was onderverdeeld in vier hoofdstukken. Deze indeling was identiek aan die van de *Middelburgse Kerkorde van 1581* en van de *Haagse Kerkorde van 1586*.

1.3.6.2. Het Zeeuwse type van 1591

Tot 1591 beriep een kerkenraad een predikant. De overheid probeerde het beroep. Vanaf 1591 werd er een andere regeling getroffen, artt. III, IIII. De beroepingen werden voortaan uitgebracht door een *collegium qualificatum*. Dat was een vergadering van leden van de kerkenraad en van de overheid. Het aantal afgevaardigden van overheidswege was verschillend: in Middelburg was er bijvoorbeeld sprake van vijf magistraten, in Veere van drie en op de dorpen was het alleen de ambachtsheer. Het aantal aanwezigen van overheidswege was altijd kleiner dan het aantal aanwezigen dat door de kerkenraden was afgevaardigd. De invloed van de Zeeuwse magistraten of ambachtsheren op de kerken daarentegen was groot. De classis was echter de instantie die een beroep, door een kerkenraad van een vacante gemeente uitgebracht, mocht approberen.

De vrije verkiezing van ouderlingen door de kerkenraad zoals die in art. 20 van de *Haagse Kerkorde van 1586* was voorgeschreven, werd gewijzigd. De benoeming van ouderlingen moest eveneens worden voorgelegd aan het *collegium qualificatum*.

Een nieuwe regeling betrof de verplaatsing van predikanten. Indien een predikant de gemeente die aan hem was toevertrouwd, niet met stichting kon dienen, moest de classis, als zij aan de situatie niets kon veranderen, de predikant

²⁰² Hooijer, *Oude kerkordeningen*, 299-323.

verplaatsen, art. XVII. Hem werd een verklaring van onschuld meegegeven. Dit nieuwe artikel werd in 1722 ook opgenomen in het *Compendium der kerkelijke wetten van Friesland*.²⁰³

De bevoegdheid tot het schorsen en het afzetten van predikanten die in de *Haagse Kerkorde van 1586* werd geattribueerd aan de particuliere synode, werd in de *Zeeuwse Kerkorde van 1591* aan het *collegium qualificatum* toebedeeld, art. LVIII. Een maatregel van schorsing kon slechts met advies van de classis worden genomen. Over de status van het advies van de classis liepen de meningen uiteen.²⁰⁴ Het kwam in de praktijk voor dat predikanten zonder advies van de classis op de uitdrukkelijke wens van de magistraat of de ambachtsheer werden geschorst. Het besluit tot afzetting van een predikant werd aan het *collegium qualificatum* overgelaten. Dit is een aanwijzing dat de functie van de classis in Zeeland niet overschat moet worden.

De classes in Zeeland moesten zo mogelijk elke drie maanden bijeenkomen, art. XXXVI. Elke kerkenraad vaardigde een predikant en een ouderling af. De mogelijkheid werd geboden meer ambtsdragers af te vaardigen. Telkens diende een nieuwe preses te worden gekozen.

De *Zeeuwse Kerkorde van 1591* maakte het mogelijk dat de Zeeuwse classes afgevaardigden benoemden die de bijeenkomsten van de andere classes bij konden wonen, art. XXXIX.

1.3.7. De classis in Friesland

1.3.7.1. Geen eigen Friese kerkorde

De kerken in Friesland bleven zich houden aan de voorschriften van de zestiende-eeuwse nationale synoden. Ze kenden niet zoals de kerken in Utrecht en Zeeland een eigen kerkorde. De Synode van Dokkum van 1591 besloot bijvoorbeeld de classicale vergaderingen overeenkomstig de besluiten van de Synode van Dordrecht van 1578, de Synode van Middelburg van 1581 en de Synode van 's Gravenhage van 1586 eenmaal per twee maanden te laten plaatsvinden.

1.3.7.2. Het Friese type tot 1619

Het al dan niet afvaardigen van ouderlingen naar de bijeenkomsten van de classis gaf redenen tot onenigheid onder de predikanten. De Synode van Harlingen van 1584 besloot dat ook ouderlingen in de classicale bijeenkomsten aanwezig dienden te zijn. Ondanks nadere regelingen bleven de classes in Friesland vooral bijeenkomsten van predikanten.

²⁰³ [Titulus IX, art. II: *Compendium der kerkelijke wetten van Friesland*, bew. door G. Nauta.](#) [Leeuwarden] 1722.

²⁰⁴ [Hooijer, *Oude kerkordeningen*, 303, 305; P. Boddaert e.a., *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden*, Amsterdam 1751, 464-472, 478-480.](#)

In 1605 besloot de Synode van Leeuwarden dat de classes na het openingsgebed een korte preek moesten aanhoren, die door een nagesprek werd gevolgd. In 1644 besloot de Synode van Franeker evenwel de resolutie van 1605 in te trekken, omdat 'het classes haer tijt wel van noden heeft tot andere kercklike besoignen'.²⁰⁵

Tijdens de winterperioden, als de wegen onbegaanbaar waren en de trekschuiten door de vorst niet konden varen, werden de lopende zaken afgehandeld door twee tot vier door de classicale vergadering benoemde predikanten. Zij werden 'deputati-classis' of 'winterdeputaten' genoemd.²⁰⁶ Deze handelwijze correspondeerde met het in paragraaf 1.3.4. genoemde art. 40 van de *Haagse Kerkerde van 1586* over de mogelijkheid tot het benoemen van deputaten.

1.3.8. De Kerkenordering der Staten van Utrecht (1612)²⁰⁷

1.3.8.1. De kerkerde

De *Kerkenordering der Staten van Utrecht* (1590) werd in 1593 en in 1606 aangepast. De wijzigingen van 1606 droegen een provisioneel karakter. Men verwachtte immers een definitieve kerkerde die door een nationale synode vastgesteld zou worden. Op 28 november 1610 echter besloten de Staten van Utrecht toch een nieuwe kerkerde vast te stellen. Zij wilden de verdeeldheid in de kerk tegengaan. Op 28 augustus 1612 kreeg de nieuwe kerkerde rechtsgeldigheid: de *Kerkenordering der Staten van Utrecht* (1612) Slechts zeven jaar is deze kerkerde voor het kerkelijk leven van Utrecht van toepassing geweest. In 1619 werd er de *Dordtse Kerkerde van 1619* van kracht. Elk hoofdstuk of afdeling van de *Kerkenordering der Staten van Utrecht* (1612) begon met een nieuwe nummering van de artikelen.

De beroeping van predikanten geschiedde voortaan door een college dat bestond uit vier leden van de magistraat en vier afgevaardigden van de kerkenraad van de vacante gemeente, art. II ('Van de beroepinge der pastoren ofte predicanten').

1.3.8.2. Geen Utrechts classicaal type van 1612

De classis werd in deze kerkerde niet genoemd, behalve in de uitleg waarom er voor haar geen kerkordelijke plaats was, omdat ze 'in dese provincie noyt en syn in train gebrocht ende vermits de cleynheit der Provincie ende andere redenen niet nodich en syn voorsalnoch in train gebrocht te werden', art. VI ('Van de kerkelyke vergaderingen ende byeenkomsten'). Volgens deze kerkerde kon het gewest

²⁰⁵ [Inventaris van het archief van de hervormde Classis van Sneek 1583-1951, bew. door R. de Beer, Ljouwert/Leeuwarden 1976, in: redactie, \(–Monumenta Frisica 23\), III, Ljouwert/Leeuwarden 1976.](#)

²⁰⁶ L.c.

²⁰⁷ *Kerkenordeningen der Staten van Utrecht; Klein Plakkaatboek van Nederland. Verzameling van ordonnantiën en plakkatn betreffende regeeringsvorm, kerk en rechtspraak (14e eeuw tot 1749)*, bew. door A. S. de Blécourt en N. Japikse, Den Haag 1919, 216-240.

Utrecht het zonder classes stellen. De particuliere synode mocht wel bijeenkomen, zij het met goedkeuring van en bijeengeroepen door de Staten van Utrecht.

1.4. Het Dordtse type van 1619

1.4.1. De *Dordtse Kerkorde van 1619*

Na een periode van een halve eeuw, waarin de kerk zich zowel inhoudelijk als organisatorisch had ontwikkeld, besloot de Synode van Dordrecht van 1619 tot invoering van de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Omdat nadien, tot 1816, van de overheid geen synode meer mocht bijeenkomen, is de *Dordtse Kerkorde van 1619* een belangrijke kerkorde geworden. Voor concrete situaties voorzag zij in een behoefte, mede omdat zij sinds 1571 het sluitstuk van een halve eeuw kerkordelijke ontwikkeling was. Om die reden besteed ik in deze paragraaf uitvoerig aandacht aan deze kerkorde. Een andere reden daarvoor is dat deze paragraaf een opmaat is voor hoofdstuk 3 waarin ik beschrijf dat de Afscheidenen en Dolerenden teruggrepen op de *Dordtse Kerkorde van 1619*.

De *Dordtse Kerkorde van 1619* werd weliswaar niet in alle gewesten ingevoerd, maar haar inhoud bleef doorwerken, omdat zij in belangrijke mate terugging op haar voorgangsters, de *Middelburgse kerkorde van 1581* en de *Haagse Kerkorde van 1586*, die wel door de overheid waren geaprobeerde.²⁰⁸ Na het sluiten van de Synode van Dordrecht van 1618/1619 trok een commissie onder leiding van J. Bogerman²⁰⁹ naar de Staten-Generaal met het verzoek om approbatie van hetgeen de synode had besloten. Ondanks de invloed die de Staten-Generaal aanwendden, waren de Staten van de gewesten niet eensgezind. Uiteindelijk hechtten alleen de Staten van Utrecht en de Staten van Overijssel er hun goedkeuring aan. De Staten van Utrecht deden dit na een aanvankelijke aarzeling inzake het beroepingswerk. De Staten van Gelderland namen de kerkorde over op een drietal wijzigingen na, waarvan er twee betrekking hadden op het onderhoud van de predikant, artt. XI en XIII. De derde wijziging had betrekking op de classes in Gelderland. Zij mochten alleen samenkomen met goedkeuring van de overheid en zelfs dan niet meer dan tweemaal per jaar.²¹⁰ De Staten van Friesland keurden de *Dordtse Kerkorde van 1619* niet goed.²¹¹ Zij meenden dat deze kerkorde niet met vrucht in de kerken van Friesland toegepast kon worden. Zij hielden het bij de besluiten van de synoden van 1578, 1581 en 1586.²¹² De Staten van Zeeland namen de *Dordtse Kerkorde van 1619* evenmin aan.²¹³ Zij handhaafden de *Zeeuwse Kerkorde van 1591*. Hooijer vermeldt dat de Staten van Groningen de *Dordtse Kerkorde van 1619* naar alle waarschijnlijk ook niet overnamen en bleven bij de *Christlicke und schriftmetige*

²⁰⁸ Nauta, *Verkl. v.d. kerkorde*, 22; Hooijer, *Oude kerkordeningen*, 445-448.

²⁰⁹ J. Bogerman (1576-1637), predikant te Sneek 1599, Enkhuizen 1603, Leeuwarden 1604, hoogleraar te Franeker 1636; *BLGNP* II, 73-76.

²¹⁰ Hooijer, *Oude kerkordeningen*, 448.

²¹¹ *L.c.*, 446-447.

²¹² *Wetboek en Kerken-orde, alsmede manier van procederen voor kerkenraden, klassen, en synode, voor de Herformde Kerk in Vriesland*, Franeker 1806.

²¹³ Hooijer, *Oude kerkordeningen*, 447.

kercken ordenung van 1595.²¹⁴ De Staten van Holland konden ook niet tot approbatie van de *Dordtse Kerkorde van 1619* komen en bleven bij de 'Kercken-ordeninghe gemaect by eenighe Politijcken ende Ecclesiastijcken inden Haghe, in Februario Anno 1591'.²¹⁵

De *Dordtse Kerkorde van 1619* kende zesentachtig artikelen die met Romeinse cijfers waren genummerd. De artikelen werden onderverdeeld in vier afdelingen: 'Van de Diensten'; 'Van de Kerckelijke t'samen-komsten'; 'Van de Leere, Sacramenten, ende andere Ceremonien'; 'Van de Censure ende Kerckelijcke vermaninghe'. Het geheel werd voorafgegaan door enkele inleidende artikelen. Art. XXIX schreef voor dat er vier kerkelijke vergaderingen zouden zijn:

Vierderley Kerckelijcke t'samen-comsten sullen onderhouden worden, de Kercken-raet, de Classicale verghaderinghen, de particuliere Synodus, ende de Generale ofte Nationaale.²¹⁶

Over de afbakening van het ressort liet de kerkorde zich niet uit. Art. XLI bepaalde slechts dat de classicale vergaderingen bestonden uit naburige kerken. Over het aantal kerken werd niets voorgeschreven. Wel diende er sprake te zijn van enige overeenkomst. Het ging immers om naburige kerken.

1.4.2. De samenstelling

Elke kerkenraad vaardigde één predikant en één ouderling af, art. XLI. Geen voorschrift werd uitgevaardigd voor het geval dat een kerk vacant werd. Indien een kerk meerdere predikanten had, mochten alle predikanten naar de bijeenkomsten van de classis worden afgevaardigd, art. XLII. Bovendien hadden zij allen stemrecht. Zo werd het mogelijk dat alle deskundige en ervaren predikanten uit de steden hun bijdrage aan de classis konden leveren.²¹⁷

Diakenen maakten geen deel uit van de afvaardiging naar de classis. Aangezien de classis een vergadering van kerkenraden was, was het logisch dat diakenen niet werden afgevaardigd. De diakenen maakten immers geen deel uit van de kerkenraad, art. XXXVII. Art. XLI van de *Dordtse Kerkorde van 1619* week hiermee af van de artt. XXX en XXXI van de Nederlandse Geloofsbelijdenis van 1561 waarin staat

²¹⁴ *L.c.*, 448. *Christlicke und schriftmetige kercken ordenung* Hooijer, *Oude kerkordeningen*, 362-373.

²¹⁵ *L.c.*, 338-350, 446. Zie voor de strijd over de kerkorde in het gewest Holland: T. M. Hofman, *Eenich Achterdencken. Spanning tussen Kerk en Staat in het gewest Holland tussen 1570 en 1620*, Heerenveen 1997, 93-95.

²¹⁶ Biesterveld, Kuyper, *Kerk. handboekje*, 233.

²¹⁷ Jansen, *Korte verkl.*, 193-194. De Particuliere Synode van Schoonhoven van 1597 en de Particuliere Synode van Tholen van 1602 namen hierover reeds eerder besluiten, die geen oplossing boden. In de Classis Rotterdam leidde de regeling van de Synode van Dordrecht van 1578 tot een conflict. De Rotterdamse gastheren ontzegden de afgevaardigden naar de Classis Rotterdam in een bijeenkomst van 1604 de toegang tot de vergaderruimte; *Classicale Acta 1573-1620 Particuliere synode Zuid-Holland, III: Classis Rotterdam en Schieland 1580-1620*, bew. door J. Bouterse, 's-Gravenhage 1991 (RGP, *kl.s.*, 69), [XVII](#). Het vraagstuk van het stemrecht van boventallige afgevaardigde predikanten bleef voor deze kerken lange tijd onopgelost. Eerst de Synode van Utrecht van 1905 van de Gereformeerde Kerken in Nederland bracht hierin duidelijkheid. (Zie: paragraaf 3.1.3.2.).

voorgeschreven dat de regering der kerk aan de dienaren des Woords, de ouderlingen en de diakenen toekwam. De afwezigheid van diakenen in de classis bleef tot in het midden van de twintigste eeuw realiteit.

1.4.3. Het arbeidsveld

Het arbeidsveld van de classis in de *Dordtse Kerkorde van 1619* was omvangrijk. De classis

- adviseerde de kerkenraad en de diaconie inzake het beroepingswerk, art. IV;
- ordineerde nieuwe predikanten die in de kerken onder het kruis gingen werken, art. IV;
- examineerde aankomende predikanten, art. IV;
- aprobeerde het door de kerkenraad en de diaconie uitgebrachte beroep op een predikant, art. V;
- examineerde schoolmeesters, handarbeiders en andere personen die niet gestudeerd hadden om zich ervan te gewissen dat zij bijzondere gaven voor het ambt van predikant hadden, art. VIII;
- keurde het vertrek van predikanten die een beroep hadden ontvangen en aangenomen, goed, art. X;
- oordeelde of de predikant die door zijn kerkenraad financieel niet goed werd onderhouden, verplaatst kon worden, art. XI;
- oordeelde of een predikant tot een andere staat des levens mocht overgaan, art. XII;
- oordeelde of een predikant die al dan niet aan een gemeente was verbonden, diensten mocht leiden op plaatsen waar (nog) geen gemeente bestond, art. XV;
- verleende advies over de taken die met name predikanten dienden te verrichten en over een evenwichtige verdeling van taken tussen predikanten, art. XVII;
- was instantie van hoger beroep, art. XXXI;
- adviseerde indien op plaatsen de ambten werden ingesteld en een kerkenraad werd opgericht, art. XXXVIII;
- verrichtte de taken die de kerkorde aan een kerkenraad toebedeelde, indien er op plaatsen geen kerkenraad was, art. XXXIX;
- besprak de preek die een predikant hield, art. XLI;
- hield aan het einde van haar bijeenkomsten censuur over degenen die iets strafwaardigs in de bijeenkomsten hadden gedaan of de vermaningen van de kerkenraad hadden versmaad, art. XLIII;
- verrichtte door tenminste twee van de oudste, geschiktste en meest ervaren predikanten kerkvisitatie, art. XLVIII;
- vaardigde twee predikanten en twee ouderlingen naar de particuliere synode af, art. XLVII;

- adviseerde de roepende kerk van de particuliere of generale synode inzake het bijeenroepen van de bijeenkomsten van de synoden, met name de tijd en de plaats ervan, artt. XLVII en L;
- schorste de predikanten die de Heidelbergse Catechismus en de Nederlandse Geloofsbelijdenis weigerden te ondertekenen, art. LIII;²¹⁸
- keurde de boeken die personen wilden (laten) drukken of uitgeven goed, art. LV;
- oordeelde of de avondgebeden in kerken afgeschaft moesten worden, art. LXIV;
- adviseerde of een lid van een kerk afgesneden mocht worden, art. LXXVI;
- adviseerde of een kerkenraad over kon gaan tot de tweede trap van de censuur, art. LXXVII;
- oordeelde of een predikant afgezet kon worden, indien deze een openbare grove zonde had begaan, art. LXXIX;
- diende de *Dordtse Kerkorde van 1619* te onderhouden, art. LXXXVI.

Voordat iemand predikant werd, diende hij in de classis een preparatoir (voorbereidend) examen af te leggen. Als een kandidaat hiervoor slaagde, dan werd hij proponent en kreeg hij de bevoegdheid voor te gaan in de eredienst. Hij kon proponeren; dat is: zich voorstellen aan de (vacante) kerk. Als een proponent een beroep kreeg, dan diende hij het zogenaamde peremptoir (beslissend) examen af te leggen om wettelijk toegelaten te worden tot de dienst van het Woord. Proponenten en predikanten moesten eveneens regelmatig een preek houden in de classis, art. XLI.

Stelde de Synode van 's-Gravenhage van 1586 de kerkvisitatie facultatief en niet imperatief, de Synode van Dordrecht van 1619 daarentegen bepaalde in art. XLVIII dat de kerkvisitatie verplicht was. Dat was een aanscherping van de zienswijze die verwoord was in art. XL van de *Haagse Kerkorde van 1586*. Opvallend is overigens de continuering van de benoeming van de kerkvisitatoren, zeker in het licht van een tijd waarin elke mogelijkheid tot hiërarchie vermeden diende te worden. Toch schreef art. XLVIII niet voor dat de benoemde kerkvisitatoren na een jaar hun taak dienden neer te leggen. Het was eerder andersom: de classis moest goede redenen aandragen om hen niet telkens te herbenoemen. De visitatoren mochten zelf ook aan de classis vragen van hun benoeming tot visitor ontheven te worden.

Art LV bepaalde dat iemand die een godsdienstig boek had geschreven, dit niet mocht laten verschijnen zonder medeweten van de classis. Door middel van de boekencensuur diende de classis de geloofsleer te bewaken.

1.4.4. De werkwijze

De classis diende overeenkomstig art. XLI viermaal per jaar samen te komen. De weersgesteldheid, de toestand der wegen of voorschriften van de overheid

²¹⁸ De commissie die een concept-ondertekeningsformulier inleverde, was vergeten hierin de Dordtse Leerregels op te nemen. In 1905 wijzigde de Synode van Utrecht van de Gereformeerde Kerken in Nederland de zinsnede 'belijdenisse des Gheloofs' in 'de drie Formulieren van enigheid'; Jansen, *Korte verkl.*, 236.

noopten soms tot een andere frequentie. De kerkorde regelde wel de frequentie van de classes, maar niet de vergaderplaats. Daarover dienden de afgevaardigden elke keer voor het sluiten van de vergadering een afspraak te maken voor de volgende vergadering.

Na het openingsgebed moest er allereerst een preses worden gekozen. Alleen predikanten kwamen voor deze functie in aanmerking. Een preses mocht deze functie niet meer dan tweemaal achtereen bekleden, art. XLI.

Naast de preses was er een scriba die notulen maakte, art. XXXIV. Nergens stond voorgeschreven dat de scriba predikant moest zijn. Ook een ouderling kon deze functie uitoefenen.

Na de verkiezingen van de preses en de scriba werden de acta van de vorige bijeenkomst gelezen. Aan de hand daarvan werd nauwkeurig nagegaan of de opdrachten aan de deputaten uitgevoerd waren.

Art. XLI bood een agenda voor de classis. De preses vroeg of de kerkenraden vergaderden, of de armen en scholen werden bezocht of de kerken zich in omstandigheden bevonden waarbij de kerkenraden het oordeel of de hulp van de classis behoefden. Nadat deze agendapunten waren afgehandeld, hield één van de predikanten - daartoe in de vorige vergadering aangewezen - een preek die werd besproken. Tenslotte diende - in de laatste bijeenkomst van de classis voor de particuliere synode - de afvaardiging naar de particuliere synode opgesteld te worden.

Volgens art. XLIII diende aan het einde van de bijeenkomsten van de classis onderzoek naar de zeden (*censura morum*) gehouden te worden. Dit moet onderscheiden worden van de artt. XXXV (censuur in alle kerkelijke vergaderingen) en LXXXI (censuur in elke kerkenraad over de ambtsbediening).²¹⁹ Art. XLIII ging specifiek over de censuur in de bijeenkomsten van de classis, de particuliere en de generale synode. Art. XXXV bepaalde dat de preses erop moest toezien dat een ieder orde hield in het spreken en dat hij de 'knibbelachtighen' en 'die te heftigh zijn int spreken' moest bevelen dat zij zouden zwijgen.²²⁰ Indien zij niet zwegen, werden zij gecensureerd. Deze censuur vond plaats aan het einde van een classicale of meerdere vergadering over hen die iets strafwaardigs in de vergadering hadden gedaan of de bijeenkomsten van de mindere vergadering hadden verzuimd, art. XLIII. Het ging niet over de wijze waarop iemand zijn ambt uitoefende, noch over zijn leer of leven, maar over zijn gedrag in de vergadering. Wellicht was dit artikel nodig gezien de houding van en de verhouding tussen de afgevaardigden in de bijeenkomsten van de classis.

1.5. Typen na 1619

De vraag die nu aan de orde dient te komen, is: heeft het ook allemaal zo gewerkt als in de *Dordtse Kerkorde van 1619* was beschreven? Om dit te onderzoeken raadpleeg ik een aantal bronnen. Dit is voor Friesland het *Compendium der Kerkelijke wetten van 1722*, paragraaf 1.5.1.; voor de Classis Walcheren de *Wetten der classicaale*

²¹⁹ Jansen, *Korte verkl.*, 196.

²²⁰ Biesterveld, Kuyper, *Kerk. handboekje*, 235.

1.5.1.1. De samenstelling

Het *Compendium van 1722* schreef voor dat elke kerkenraad een predikant en een ouderling naar de classis diende af te vaardigen, art. 1 van hoofdstuk XXIII. De kerkenraden van de gemeenten in de steden mochten twee ouderlingen afvaardigen. De ouderlingen mochten niet worden geweerd. Zij moesten wel zelf de kosten voor de classicale maaltijd betalen. Predikanten van wie het beroep nog niet was geaprobeerde, hadden geen toegang tot de bijeenkomsten van de classis, art. 2. De predikanten die op de zogenaamde 'scheidplaatsen' woonden, mochten kiezen tot welke classis zij wensten te behoren, art. 3. Indien predikanten niet verschenen in de bijeenkomsten van de classis, moesten ze een boete van zes stuivers betalen, art. 6.

1.5.1.2. Het arbeidsveld

Het *Compendium van 1722* schreef voor dat de taak van de classicale vergadering betrekking diende te hebben op de leer van Christus, de besturing van Gods Kerk, de discipline, het examineren van de kandidaten, het approberen van de uitgebrachte beroepen, het dimitteren van predikanten en de bestelling van vacante gemeenten, art. 10 van hoofdstuk XXIII.

Tweemaal per jaar vond er *censura morum* plaats: in de eerste en in de laatste classicale vergadering van een kalenderjaar, art. 11 van hoofdstuk XXIII. Er werd aan de afgevaardigden gevraagd of

- op zondag twee erediensten plaatsvonden en of in de tweede eredienst uit de Heidelbergse Catechismus werd gepreekt;
- catechisatie werd gehouden;
- het heilig avondmaal werd gevierd;
- kerkvisitatie plaatsvond;
- kerkenraadsvergaderingen werden gehouden, de notulen werden bijgehouden en de
- kerkelijke discipline werd uitgeoefend;
- de administratie van zowel doop- als belijdende leden werd bijgehouden;
- de armen, de scholen en de schoolmeesters werden onderhouden;
- de predikanten niet - tot schade van de gemeenten - teveel op reis waren.

Elke classis vaardigde twee predikanten en twee ouderlingen (met hun plaatsvervangers) via stemming naar de provinciale synode af, art. 16 van hoofdstuk XXIII. Expliciet verbood art. 16 dat de afvaardiging door loting werd vastgesteld. De classis die de synode voor de zondag na Pasen bijeen diende te roepen, heette 'classis synodaal'. De classicale vergadering moest bij een examen, het verlenen van approbatie, de dimissie van een predikant, of het huwen van een predikant, vijftwintig gulden in rekening brengen bij de kandidaat of de predikant, art. 23 van hoofdstuk XXIII. Als restrictie was voorgeschreven dat de classicale vergadering niet meer dan dit bedrag mocht invorderen.

1.5.1.3. De werkwijze

Het *Compendium van 1722* schreef voor dat de classicale vergaderingen elke maand bijeen dienden te komen en uiterlijk eens in de drie maanden, art. 8 van hoofdstuk XXIII. Voor het sluiten van de classicale vergadering werd de tijd van de volgende bijeenkomst afgesproken. De vergaderplaats werd enigszins vrijgelaten, omdat men dit zo gewoon was in Friesland. Bovendien mochten de bijeenkomsten niet in de dorpen plaatsvinden, art. 7 van hoofdstuk XXIII. De classes hadden in beperkte mate vrijheid van handelen. Iedere classicale vergadering koos een nieuwe preses en een nieuwe scriba met meerderheid van stemmen, art. 9 van hoofdstuk XXIII. Ook mochten de predikanten beurtelings het scribaat vervullen. Het was niet mogelijk tweemaal achtereens preses of scriba te zijn. De preses sprak een gebed uit en deed een voorstel voor de agenda. Hij moest erop toezien dat er orde heerste. Hij moest de 'kijfachtigen en heftigen in het spreken doen zwijgen', art. 9 van hoofdstuk XXIII.

Aan het einde van de classicale vergaderingen dienden de classicale acta voorgelezen te worden, art. 14 van hoofdstuk XXIII.

De classicale maaltijden mochten niet in een herberg plaatsvinden, art. 23 van hoofdstuk XXIII. Volgens dit artikel waren er betere gelegenheden te vinden, zoals de pastorie. In Friesland ging het er bij de classicale maaltijd nogal heftig aan toe. Een broederlijke maaltijd onttaarde niet zelden in dronkenschap, doordat de consumptie van bier en wijn niet gering was. Bouwman noemde de classicale maaltijd zelfs 'de zwarten maaltijd'.²²⁵ S. D. van Veen schreef het volgende over de classicale maaltijd: 'bij 't begin gaat het nog; maar aan 't eind...dan komt waarlijk ook bij dezen Toren van Babel de spraakverwarring, maar alleen op eene andere wijze en in andere vormen dan oudtijds'.²²⁶ Dat sommige predikanten meer deden dan zich in de alcohol verliezen blijkt uit het volgende citaat:

De meeste dier sterk borrelende dominé's laten het blijven bij Wijntje, maar als de sluiers eens opgelicht werden, gij zoudt, vooral onder de ongehuwde predikanten en weduwnaars ook nog al eenigen vinden, die gansch niet afkeerig zijn van Wijntje's zuster Trijntje.²²⁷

²²⁵ Bouwman, *Geref. kerkrecht* II, 156.

²²⁶ S. D. van Veen, *Voor tweehonderd jaren. Schetsen van het leven onzer gereformeerde vaders*, 2^e dr., Utrecht 1905, 95.

²²⁷ *L.c.*, 97.

1.5.2. Het Walcherse type (1779)

Ik introduceer de Classis Walcheren en ook haar belang buiten haar ressort in paragraaf 1.5.2.1. Vervolgens gaat het over de samenstelling, paragraaf 1.5.2.2.; het arbeidsveld, paragraaf 1.5.2.3.; en over de werkwijze van deze classis, paragraaf 1.5.2.4.

1.5.2.1. De Classis Walcheren

De Classis Walcheren was een grote classis. Boddaert,²²⁸ Te Water²²⁹ en Bachiene beweren dat de Classis Walcheren niet alleen de talrijkste classis van Zeeland, maar zelfs van alle classes van de Vereenigde Nederlanden was 'dewyl tot dezelve behooren, niet min, dan LXXVII predikanten'.²³⁰

C. Augustijn meent dat de Classis Dordrecht de grootste classis was in de Republiek. Hij baseert dat in tegenstelling tot Boddaert, Te Water en Bachiene niet op het aantal predikanten, maar op het aantal steden en dorpen die tot de Classis Dordrecht hoorden, namelijk vijftig.²³¹ Naar mijn indruk was de Classis Walcheren aanvankelijk de belangrijkste classis in de Nederlanden. Later heeft de Classis Amsterdam die leidende rol overgenomen vanwege de betrokkenheid bij het werk van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en de West-Indische Compagnie.²³²

Boddaert vermeldt dat er zesenvijftig gemeenten tot de Classis Walcheren behoorden: de gemeenten op het eiland Walcheren, vier gemeenten op het eiland Noord-Beveland, vijf gemeenten onder het zogenaamde *Committimus*: Axel, Biervliet, Hoek, Terneuzen en Zaamslag, achttien gemeenten in Staats-Vlaanderen en de vier gemeenten van de barrièresteden Doornik, Meenen, Veurne en Yperen

²²⁸ Boddaert, *Tegenw. staat*, 122.

²²⁹ Te Water, *Kort verhaal*, 336.

²³⁰ Bachiene, *Kerkel. geographie* 3, 10.

²³¹ C. Augustijn, 'Classis', in: *OERI*, 361.

²³² Het archief van de classicale gedeputeerden voor de buitenlandse kerken 1636-1804 van de Classis Amsterdam bevat gegevens over de banden met ondermeer de kerken in Oost-Indië (1630-1791), Ceylon (1631-1792), Kaap de Goede Hoop (1655-1792), Suriname (1681-1785), Curaçao (1640-1791), overige West-Indische eilanden, waarbij St. Thomas, St. Croix en Berbice (1710-1791) en New York (1700-1787), Brazilië (Recife), Constantinopel, Duitsland, Elmina (West-Afrika), Jamaica (Long-Island), Polen, Rusland (o.a. St. Petersburg), Smyrna; J. G. J. van Booma, *Onderzoek in protestantse kerkelijke archieven in Nederland. Handleiding, tevens beknopte gegevens over de geschiedenis van de kerkelijke instellingen, over het kerkelijk archiefrecht en het kerkelijk archiefbeheer*, 's Gravenhage 1994, 91-92. Zie voor de Classis Brazil, die later in de classes Paraíba en Pernambuco werd onderverdeeld: F. L. Schalkwijk, *The Reformed Church in Dutch Brazil (1630-1654)*, Zoetermeer 1998 (*Mission* 24, o.r.v. J. A. B. Jongeneel e.a.), 82-98. Zie voor de relatie tussen de Classis Amsterdam en de Hervormde Gemeente te Sint-Petersburg: G. Brinkman, P. N. Holtrop en Th. J. S. van Staaldoune, *Hervormd in Sint-Petersburg. Verkenningen van de geschiedenis van de Hollandse Hervormde Kerk in Sint-Petersburg 1717-1927*, Zoetermeer 1999 (*Uitgaven van de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Nederlandse Zending en Overzeese Kerken, Kleine reeks* 4, o.r.v. P. Holtrop e.a.). Zie ook: J. D. Wielenga, *De Classis Walcheren en de zending van 1603-1675* Middelburg 1915 (Overgedrukt uit: *Archief*, uitg. door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1915).

met het Fort Knokke.²³³ Het *Committimus* was het gebied rondom de steden Axel en Terneuzen dat in 1586 op Spanje werd heroverd. Het bestuur van dit gebied werd in handen van de Gecommitteerde Raden van Zeeland gelegd.²³⁴ Barrièresteden waren steden in de Zuidelijke Nederlanden zoals Namen en Doornik, die ten tijde van de Republiek van 1715 tot 1783 door een Noord-Nederlands garnizoen waren bezet, opdat invallen vanuit Frankrijk tegen gehouden konden worden.²³⁵ Het aantal gemeenten in Belgisch- en Zeeuws-Vlaanderen was door veroveringen door de Hertog Alexander Farnese en daarop volgende rekatholisering gering geworden. Deze gemeenten lagen zover uit elkaar dat zij geen classis meer konden vormen. Besloten werd de overgebleven gemeenten als Sluis, Terneuzen, Oostende en Axel tot de Classis Walcheren te laten horen. Sluis viel na een paar jaar in Spaanse handen. Door veroveringen van prins Maurits en de stichting van nieuwe gemeenten groeide het verlangen naar een vijfde classis in Zeeland. Pogingen daartoe mislukten sinds 1608 steeds. Vanaf 1645 behoorden de gemeenten van Hontenisse, Hulst en de Polder van Namen tot de Classis Zuid-Beveland. Colijnsplaat op Noord-Beveland behoorde sinds 1602 tot de Classis Walcheren, evenals sinds 1645 de Engelse kerken van Middelburg en Veere en van 1669-1693 de Schotse kerk van Veere.²³⁶

Hieruit blijkt dat de Classis Walcheren een belangrijke positie in Zeeland had, zeker toen er na 1638 geen provinciale synode meer werd gehouden.²³⁷ In Zeeland hadden ook daarvoor al weinig bijeenkomsten van de Provinciale Synode plaatsgevonden: in 1591 te Middelburg, 1593 te Middelburg, 1597 te Goes, 1602 te Tholen, 1618 te Zierikzee, 1620 te Goes en 1638 te Tholen.²³⁸ De Staten van Zeeland keurden slechts de besluiten van de synoden van 1591, 1620 en 1638 goed. De bijeenkomsten van de synoden konden slechts gehouden worden met toestemming van de Staten van Zeeland. Zij waren door twee commissarissen op de bijeenkomsten van de synoden vertegenwoordigd. Bachiene vermeldt dat de Staten van Zeeland een verzoek van de Zeeuwse classes een provinciale synode te houden, zouden hebben ingewilligd.²³⁹ Een belangrijke voorwaarde voor de Staten van Zeeland bleef evenwel de eis van aanwezigheid van twee commissarissen bij een eventueel te houden provinciale synode.

²³³ Boddaert, *Tegenw. staat*, 122-123.

²³⁴ Bouterse, *Acta d. Walcheren en Zd.-Beveland*, XV.

²³⁵ Boddaert, *Tegenw. staat*, 124-125.

²³⁶ Bouterse, *Acta d. Walcheren en Zd.-Beveland*, XIII-XX.

²³⁷ Te Water, *Kort verhaal*, 342; Daarnaast stond de Classis Walcheren om de zogenaamde 'Walcherse Artikelen' bekend. In 1693 nam de classis het besluit dat aanstaande predikanten vijf artikelen dienden te ondertekenen om op die wijze te verklaren dat de opvattingen van H. A. Röell (1653-1718), J. Vlak (ca. 1635-1697) en B. Bekker (1634-1698) niet overeenkwamen met de Formulieren van Enigheid. De vijf artikelen handelen over de 'verdorvenheit der Menschlijke Reeden', de 'Aenbidlijcke Drij-Eenigheit', de 'Rechtsveerdigmaeckinghe', de 'Toereekeninge der sonde Adams' en de 'werkingen der Goede en Quade Engelen'; *De Walcherse Artikelen. Bijvoegzel tot het bovenstaende Formulier van Onderteijckeninge der Predickanten*, Opgesteld en hier ingevoegt volgens Resolutjen des E. Classis in dato van den 3 Sept. en 5 Nov. 1693; Biesterveld, Kuyper, *Kerkelijk handboekje*, 319-332; Vgl. De Jong, *Ned. kerkgeschiedenis*; 239-240.

²³⁸ Boddaert, *Tegenw. staat*, 130-131.

²³⁹ Bachiene, *Kerkel. geographie* 3, 1-2.

De Nederduitse gereformeerde kerk van Calais, die omstreeks 1600 werd gesticht, behoorde aanvankelijk tot de Classis Walcheren.²⁴⁰ Dit op verzoek van deze kerk zelf. De Franstalige gemeente van Calais behoorde tot de Classis Picardië.²⁴¹ In het begin regelde de classis voor deze gemeente de tijdelijke waarneming door predikanten uit met name Walcheren.²⁴² Toen J. de Coster, predikant van de gemeente te 'Calis ende Marcq', de Classis Walcheren verzocht wegens ouderdom te mogen vertrekken, ging de classis op zoek naar een andere predikant.²⁴³ Voor een periode van zes weken werd in 1619 J. (Gregorius) Hoets, predikant van Westkapelle, naar Calais gezonden.²⁴⁴ Zijn kerkenraad en de magistraat gingen ermee akkoord. Intussen besloot de classis de voorzitter en de scriba naar de Classis Zuid-Beveland af te vaardigen om gedaan te krijgen dat de predikant van Oudelande naar Calais zou afreizen om Hoets te vervangen.

De classis zorgde verder voor predikanten voor het eiland Camphy (Canvey aan de Thames) in 1648, Jarmuijen (Yarmouth) in 1650, Medston (Maidstown) in 1651, Sandwich in 1667 en Colchester in 1668, 1676 en 1692.²⁴⁵ Zij was betrokken bij de kerk te Abbeville in Frankrijk. J. van Robais uit Middelburg had zijn lakenfabriek van Middelburg naar Abbeville verplaatst.²⁴⁶ Daardoor was er een band tussen de Classis Walcheren en de kerk van Abbeville ontstaan. Reeds eerder had de classis predikanten aan Antwerpen, Brugge, Mechelen, Goes en Utrecht uitgeleend. Ook zorgde de Classis Walcheren voor predikanten, die in Oost-Indië en West-Indië konden werken. De Verenigde Oost-Indische Compagnie was op 20 maart 1602 opgericht.²⁴⁷ Zij was een samenwerkingsverband van een aantal compagnieën. Er waren zes kamers van de Verenigde Oost-Indische Compagnie actief: Amsterdam, Delft, Enkhuizen, Hoorn, Middelburg en Rotterdam. Elke kamer zorgde voor de rekrutering en de uitzending van personeel dat in Indië een werkkring vond. Aanvankelijk zorgden de kamers ook voor de werving en aanstelling van predikanten en ziekentroosters.²⁴⁸ Toen de Verenigde Oost-Indische Compagnie groeide, ontstond er contact met de publieke gereformeerde kerk. De Classis Walcheren correspondeerde door haar deputaten met de overzeese kerken en verzorgde de beroepingen van predikanten aldaar. Zij benoemde in 1620 *deputati ad res Indicas*.²⁴⁹

²⁴⁰ In 1628 werd het kerkgebouw van de Nederduitsch-Gereformeerde Kerk te Calais door de Spanjaarden verwoest. De gemeente hield haar diensten noodgedwongen in de kerk van de Franstalige gemeente te Calais. Bouterse vermoedt dat zij tenslotte in de Franse Gemeente is opgegaan; Bouterse, *Acta d. Walcheren en Zd.-Beveland*, XVI.

²⁴¹ Bouterse, *Acta d. Walcheren en Zd.-Beveland*, XVI.

²⁴² *L.c.*, 319, 326 en 331.

²⁴³ J. de Coster (Gregorius Costerus) was sinds 1597 predikant van de Kruiskerken in Vlaanderen en van 1614 tot en met 1619 predikant van Calais; Bouterse, *Acta Cl. Walcheren en Zd. Beveland*, 454.

²⁴⁴ J. (Gregorius) Hoets (overleden 1631), was van 1603 tot en met 1631 predikant van Westkapelle; *L.c.*, 457.

²⁴⁵ 's Gravezande, *Te Water, Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren*, XI.

²⁴⁶ *Levensberichten van Zeeuwen*. Zijnde een vervolg op P. de La Rue, *Geletterd, staatkundig en heldhaftig Zeeland*, uitg. door F. Nagtglas 2, Middelburg 1893, 54.

²⁴⁷ G. J. Schutte, 'De kerk onder de Compagnie', in: G. J. Schutte (red.), *Het Indisch Sion. De Gereformeerde Kerk onder de Verenigde Oost-indische Compagnie*, Hilversum 2002, 43.

²⁴⁸ F. A. van Lieburg, 'Het personeel van de Indische Kerk', in: Schutte, *Indisch Sion*, 71-72.

²⁴⁹ Bouterse, *Acta d. Walcheren en Zd.-Beveland*, 370. L. J. Joosse, *Scoone dingen sijn swaere dingen. Een onderzoek naar de motieven en activiteiten in de Nederlanden tot verbreiding van de gereformeerde religie gedurende de eerste helft van de zeventiende eeuw*, Heerenveen 1992, 366.

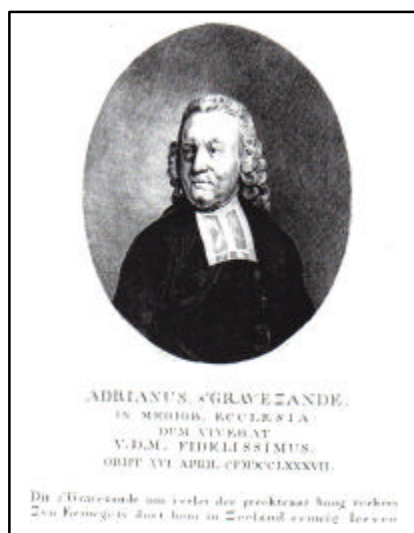
Dat waren gedeputeerden voor de Oost-Indische kerkzaken. Op initiatief van de Classis Walcheren werd in 1622 het *Seminarium Indicum* te Leiden opgericht.²⁵⁰ Twee jaar na de oprichting van de West-Indische Compagnie in 1621 benoemde de classis aparte deputaten voor de West-Indische kerkzaken.²⁵¹

In 1779 probeerde de Classis Walcheren de *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*. De predikanten A. 's Gravezande²⁵² en J. W. te Water²⁵³ verzorgden de uitgave hiervan, die in 1779 verscheen.

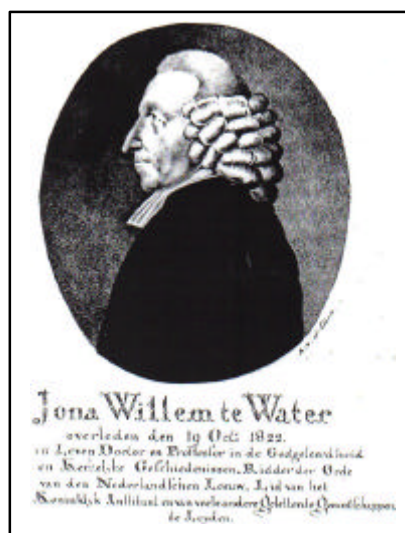
1.5.2.2. De samenstelling

Alle predikanten werden volgens de *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779* op de bijeenkomst van de classis verwacht.²⁵⁴ De predikanten van de zogenaamde 'overwatersche kerken' werden zoveel mogelijk in de bijeenkomsten van de classis van juni en september verwacht. Met de 'overwatersche kerken' werden alle kerken die niet op het eiland Walcheren lagen, bedoeld.

Afbeelding 1.2. Adriaan 's Gravezande²⁵⁵

Afbeelding 1.3. Jona Willem te Water²⁵⁶

²⁵⁰ Bouterse, *Acta d. Walcheren en Zd.-Beveland*, XVII.

²⁵¹ Joosse, *Scoone dingen*, 366.

²⁵² A. 's Gravezande (1714-1787), predikant te Noordwijk aan Zee 1742, Asperen 1743, Gorinchem 1745 en Middelburg 1749; Van Lieburg, *Repertorium* I, 78.

²⁵³ J. W. te Water (1740-1822), predikant te Haamstede 1761, Veere 1763, Vlissingen 1765, hoogleraar wijsbegeerte en vaderlandse geschiedenis Illustre School Middelburg 1780, hoogleraar kerkgeschiedenis Leiden 1785, [De Staten van Zeeland benoemden hem in 1776 tot historieschrijver van Zeeland vanwege zijn verdiensten op historisch gebied](#); *BLGNP* II, 454-456.

²⁵⁴ 's Gravezande, Te Water, *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, 8-9.

²⁵⁵ Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, *Zelandia Illustrata* deel IV nr 408.

²⁵⁶ Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, *Zelandia Illustrata* deel IV nr 922.

Uit elke ring (krei[t]s) diende tenminste één predikant, 'indien weder en wind zulks toelaten', aanwezig te zijn.²⁵⁷ Een ring diende de waarneming van de erediens ten in vacante kerken te regelen.²⁵⁸ Alle predikanten die ouder dan zestig jaar waren, mochten naar eigen goedvinden ter vergadering verschijnen. Indien een stadskerk meer dan twee predikanten had, mocht zij twee ouderlingen afvaardigen. Een kerk met één predikant vaardigde één ouderling af. Ouderlingen werden alleen toegelaten indien zij een credentiebrief aan de preses konden overhandigen. De credentiebrieven werden voorgelezen, de namen van de ouderlingen werden voorgelezen en daarvan werd aantekening gemaakt. Pas dan kregen zij stemrecht. De ouderlingen zaten naast de predikant(en) van hun gemeente.²⁵⁹

De afgevaardigden moesten om tien uur in de ochtend aanwezig zijn en zij dienden tot het einde van de bijeenkomst te blijven. De afgevaardigden van de kerken van Westkapelle, Domburg, Aagtekerke, Oostkapelle, Zoutelande, Meliskerke, Biggekerke, Vrouwenpolder en de 'overwatersche kerken' mochten in de maanden november, december en maart een uur later in de bijeenkomst van de classis verschijnen.²⁶⁰ De koster waarschuwde de preses wanneer de klok tien uur en half één sloeg.²⁶¹ Na één uur in de middag werden geen nieuwe zaken meer behandeld. Afgevaardigden waren verontschuldigd, indien zij ziek waren, in het buitenland verbleven, dezelfde of de volgende dag moesten prediken of ingeval van sterfgevallen van bloedverwanten.

Wie een buitengewone vergadering aanvraag, diende tien ponden Vlaams te betalen.²⁶² Indien een predikant van Walcheren geheel afwezig bleef, moest hij een kwart rijksdaalder boete betalen.²⁶³ Indien hij na het gebed binnenkwam, moest hij drie stuivers betalen. Als hij na elf uur in de classis verscheen, (dan) betaalde hij een achtste rijksdaalder. Vertrok een predikant vóór het sluiten van de vergadering, betaalde hij drie stuivers. Indien een predikant bij de sluiting afwezig was, verbeurde hij een achtste rijksdaalder. Een pretor vorderde de boeten in.²⁶⁴ Hij ontving daarvoor een jaarlijks honorarium van twee ponden Vlaams.

1.5.2.3. Het arbeidsveld

Classicale preek

Beurtelings moesten de predikanten een preek over een gedeelte van de Heidelbergse Catechismus houden.²⁶⁵ De predikanten van de 'overwatersche kerken' moesten beurtelings in de bijeenkomst van juni of september een preek houden; de andere predikanten verzorgden de preek in de bijeenkomsten van

²⁵⁷ 's Gravezande, Te Water, *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, 9.

²⁵⁸ Zie paragraaf 1.5.2.4.

²⁵⁹ 's Gravezande, Te Water, *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, 18.

²⁶⁰ *L.c.*, 10.

²⁶¹ *L.c.*, 11.

²⁶² *L.c.*, 86. Eén pond Vlaams was gelijk aan zes pond Hollands of zes gulden; Hollestelle, *Werken*, 29.

²⁶³ 's Gravezande, Te Water, *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, 89-90.

²⁶⁴ *L.c.*, 91.

²⁶⁵ *L.c.*, 23.

maart en december.²⁶⁶ Predikanten die ouder dan zestig jaar waren en de Engelse, Franse en Duitse predikanten waren hiervan vrijgesteld.²⁶⁷ Deze preken vonden eenmaal in de drie maanden plaats. Het nagesprek mocht niet langer dan een half uur duren. Een predikant die zijn beurt niet waarnam, verbeurde vijf schellingen.

Kerkvisitatie

Volgens de *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779* had de classis het recht kerkvisitatie te houden in kerken waar problemen waren.²⁶⁸ Zij bevatten geen voorschriften over reguliere kerkvisitatie. Ook de *Zeeuwse Kerkorde van 1591* kende geen bepalingen over de kerkvisitatie. De Classis Walcheren ging niet over tot het verrichten van jaarlijkse kerkvisitatie. In 1807 besloot de classis daartoe wel over te gaan.²⁶⁹ Van 1808 tot en met 1810 vond een jaarlijkse kerkvisitatie plaats. In 1810 besloot de classis vanwege het tekort aan financiële middelen geen jaarlijkse kerkvisitatie meer te laten plaatsvinden.

Examen

Een kandidaat die toegelaten wilde worden tot het preparatoir examen diende zes ponden Vlaams aan de quaestor te betalen en één pond Vlaams aan de *oekonomos*. De *oekonomos* was voor de classicaale maaltijd verantwoordelijk.²⁷⁰ Hij ontving een jaarlijks honorarium van twee ponden Vlaams. Tevens mocht hij om niet aan de maaltijd deelnemen. De *oekonomos* werd voor een periode van drie jaar benoemd. De kandidaten die uit de classis afkomstig waren, mochten gratis deelnemen aan de classicaale maaltijd.²⁷¹ De preses gaf de preektekst op. Tenminste twee uur lang werd de kandidaat over zijn kennis van de Hebreeuwse taal, de Griekse taal en de geloofsleer geëxamineerd. Tijdens het peremptoir examen werd de kennis van de kandidaat op dezelfde aandachtsvelden opnieuw op de proef gesteld.²⁷² Hij diende ditmaal vier ponden Vlaams aan de quaestor te betalen en één pond aan de *oekonomos*. Daarna mocht hij aan de classicaale maaltijd deelnemen.

Indien een proponent werd toegelaten en de kerken van Oost- of West-Indië, één van de barrièrekerken, het leger of de vloot ging dienen, werd hij door de preses in de bijeenkomst van de classis met handoplegging bevestigd.²⁷³

De classis moest de bekwaamheid van kandidaat-voorlezers en kandidaat-voorzangers die in de dorpskerken wilden werken, onderzoeken.²⁷⁴ Na blijk van bekwaamheid werden de kandidaten toegelaten.

²⁶⁶ *L.c.*, 24.

²⁶⁷ *L.c.*, 25-26.

²⁶⁸ *L.c.*, 28.

²⁶⁹ Uit een aanvulling bij de bepaling op pagina 28, dat er alleen in bijzondere gevallen tot kerkvisitatie werd overgegaan, blijkt dit besluit van de Classis Walcheren uit 1807. Dit besluit is na de druk zoals vele andere besluiten met de hand geschreven op het in wit doorgesloten exemplaar van de *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*; *L.c.*, tegenover 28.

²⁷⁰ *L.c.*, 35.

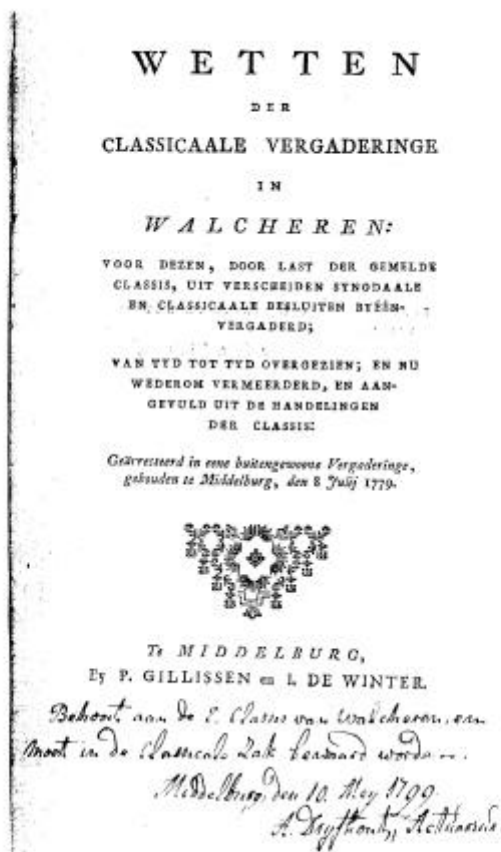
²⁷¹ 's Gravezande, Te Water, *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, 36.

²⁷² *L.c.*, 37-38.

²⁷³ *L.c.*, 39.

²⁷⁴ *L.c.*, 71.

Figuur 1.4. Titelblad Wetten der Classicaale Vergaderinge in Walcheren van 1779²⁷⁵

²⁷⁵ De actuarius die op het afgedrukte titelblad (figuur 4) een opmerking schreef, was A. Drijfhout (1742-1827), predikant te Weidum 1769, IJsselmonde 1771, Vlissingen 1779, Middelburg 1781, emeritus 1822; Van Lieburg, *Repertorium* I, 53.

Beroepingswerk

Als een vacante kerk een predikant wilde beroepen, stelde de kerkenraad één ambtsdrager uit haar midden als preses van het *collegium qualificatum* aan.²⁷⁶ De kerkenraad van de vacante kerk vroeg *handopening* en schreef vervolgens de proponenten uit de classis aan met het verzoek hun gaven te tonen. Het kwam ook voor dat proponenten zieke predikanten of vacante gemeenten hielpen. Zij functioneerden dan als hulpprediker. Het *collegium qualificatum* benoemde deputaten, die binnen veertien dagen nadat een beroep was uitgebracht de classis om approbatie verzochten. De vacante kerk diende de classis een bedrag voor de approbatie te betalen.²⁷⁷ Ter vergelijking: een dorpskerk op Walcheren betaalde iets meer dan drie ponden Vlaams; de kerk van Middelburg tien ponden Vlaams. Bovendien moesten de predikanten alle onkosten die de classis voor hun beroeping had gemaakt, vergoeden. Indien een predikant in zijn eerste jaar zijn kerk reeds verliet, moest hij honderdvijftig gulden, in het tweede jaar honderd gulden en in het derde jaar vijftig gulden aan de armen betalen.²⁷⁸ Wanneer een predikant uit de classis een op hem uitgebracht beroep door één van de kerken binnen de Classis Walcheren aannam, moest hij de onkosten die de classis maakte om hem ontslag te verlenen, vergoeden.²⁷⁹ Een predikant van een dorpskerk van Walcheren, Noord-Beveland of Vlaanderen betaalde hiervoor drie ponden Vlaams, predikanten van de kerk van Middelburg daarentegen tien ponden Vlaams. Nam de predikant een beroep aan dat door een kerk buiten de Classis Walcheren gelegen was uitgebracht, dan waren de kosten hoger.²⁸⁰ Als een predikant werd benoemd tot hoogleraar aan een academie of illustere school, dan was hij van het betalen van deze kosten vrijgesteld. Het werd aan zijn goedvinden overgelaten of hij een bijdrage aan de *oekonomos* wilde betalen voor de maaltijd op de dag van zijn afscheid.²⁸¹ Een vertrekkend predikant moest voor de classis verschijnen en daar afscheid nemen.²⁸²

Weduwenbeurzen

Uitvoerig zijn de voorschriften die 's Gravezande en Te Water in de *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779* over de 'Wetten van de oude weduwenbeurzen opgericht 9 maart 1724' opnamen.²⁸³ De classis benoemde elke drie jaar een *quaestor viduarum*. Hij ontving een jaarlijks honorarium van drie pond. Elke predikant betaalde aan het fonds ten behoeve van predikantsweduwen en -wezen jaarlijks één pond Vlaams. Indien een predikant had verzuimd zijn contributie te betalen, werd zijn weduwe, indien hij kwam te overlijden,

²⁷⁶ *L.c.*, 52-55. De classische wetten geven niet aan hoe de samenstelling van het *collegium qualificatum* was. Waarschijnlijk vond de samenstelling overeenkomstig de *Zeeuwse Kerkorde van 1591* plaats. Zie: paragraaf 1.3.6.2.

²⁷⁷ 's Gravezande, Te Water, *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, 58-59.

²⁷⁸ *L.c.*, 61.

²⁷⁹ *L.c.*, 62.

²⁸⁰ *L.c.*, 63.

²⁸¹ *L.c.*, 64.

²⁸² *L.c.*, 66-67.

²⁸³ *L.c.*, 111-120.

uitgesloten van een uitkering uit dit fonds. In 1752 werd een tweede classicaal fonds ten behoeve van weduwen van predikanten opgericht.²⁸⁴

1.5.2.4. De werkwijze

De vergaderfrequentie

Aanvankelijk kwam de Classis Walcheren viermaal per jaar bijeen. In 1602 was besloten dat de classis op de eerste maandag van de maanden maart, juni, september en december bijeen zou komen.²⁸⁵ In 1611 besloot de classis de bijeenkomsten in juni en september niet op de eerste maandag, maar op de eerste woensdag te doen plaatsvinden.²⁸⁶ Vanwege de werkzaamheden op het land besloot de classis in 1617 de bijeenkomsten van juni en september te verplaatsen naar mei en augustus.²⁸⁷ Daarnaast waren er buitengewone classicale vergaderingen. De classis kwam volgens de *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779* vanaf 1779 negenmaal per jaar bijeen. Dat waren vijf bijeenkomsten per jaar meer dan in 1602. Dit was mogelijk het gevolg van het feit dat de Provinciale Synode van Zeeland sinds 1638 niet meer bijeenkwam. Op de eerste donderdag in maart, april, mei, juli, oktober, november en december werd in de consistoriekamer van de Koorkerk te Middelburg vergaderd. Op de eerste donderdag van september vond de bijeenkomst in Vlissingen plaats en op de eerste woensdag in juli beurtelings in de overige kerken op Walcheren.²⁸⁸ Er vonden geen bijeenkomsten van de classis buiten het eiland Walcheren plaats. Een kerk had de mogelijkheid zich te verschonen van het ontvangen van de classis.²⁸⁹ De buitengewone bijeenkomsten van de classis vonden altijd in Middelburg plaats.²⁹⁰ De onkosten van een buitengewone bijeenkomst van de classis, die op verzoek van een predikant, een ouderling of een kerk op een dorp plaatsvond, bedroegen twaalf gulden en moesten door de aanvrager worden betaald.²⁹¹ Indien de buitengewone bijeenkomst plaatsvond op verzoek van een stadskerk of van de Oost-Indische of West-Indische Compagnie, bedroegen de kosten dertig gulden. Daarenboven moest aan de *oeconomus* tien ponden Vlaams voor de classicale maaltijd worden betaald.

Indien de agenda te uitgebreid was om in de ochtendzitting af te handelen, werd besloten in de middag verder te vergaderen.²⁹²

²⁸⁴ *L.c.*, 120-142.

²⁸⁵ Bouterse, *Acta cl. Walcheren en Zd.-Beveland*, XX.

²⁸⁶ *L.c.*, XX.

²⁸⁷ *L.c.*, XX.

²⁸⁸ 's Gravezande, Te Water, *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, 3.

²⁸⁹ *L.c.*, 4.

²⁹⁰ *L.c.*, 5.

²⁹¹ *L.c.*, 6-7.

²⁹² *L.c.*, 8.

De classicale maaltijd

Een classicale maaltijd werd bij elke bijeenkomst van de classis aangericht. Indien een kerk geen mogelijkheid had de classicale maaltijd te verzorgen, vond deze in een naastgelegen kerk plaats.²⁹³

Elke predikant van het eiland Walcheren betaalde jaarlijks in april één pond Vlaams voor de classicale maaltijd.²⁹⁴ De predikanten van de 'overwatersche kerken' hadden de vrijheid al dan niet aan de maaltijd deel te nemen. Een nieuwe predikant betaalde *pro introitu* één pond Vlaams aan de *oekonomos*. Van de stadskerken Middelburg, Vlissingen en Veere mochten twee ouderlingen aan de classicale maaltijd deelnemen. Van de Engelse kerken van Middelburg en Vlissingen en van alle andere kerken mocht één ouderling per gemeente deelnemen aan de classicale maaltijd. Hun predikanten moesten dan wel voor de ouderling, voor de periode van een jaar, intekenen. De kosten voor deelname aan de classicale maaltijd bedroegen voor de ouderlingen eveneens één pond Vlaams. Een ieder ontving bij de maaltijd een halve fles Franse wijn.

De ringen

De Classis Walcheren werd in tien ringen (kreisen, kreitsen of kreijtsen) ingedeeld: Middelburg, Vlissingen, Veere, Westkapelle, Domburg, Colijnsplaat (Noord-Beveland), Sluis, Retranchement, Oostburg en Terneuzen.²⁹⁵ De ringen verzorgden de waarneming van het werk, ingeval een kerk vacant raakte. De voorzitter van een ring moest, ingeval een kerk vacant raakte door het overlijden van de predikant, diens weduwe aanschrijven.²⁹⁶ Zij moest ervoor zorgen dat de predikant, die de predikbeurt kwam verzorgen, met de schuit, de wagen of het paard werd gehaald en thuisgebracht, dat zijn kosten werden betaald en dat hij van logement werd voorzien. Dit alles kwam ten laste van de weduwe zolang het *annus gratiae* duurde. Dat was de periode gedurende welke de weduwe van een predikant de inkomsten van de vacante kerk genoot.²⁹⁷ Voor elke preekbeurt in een vacante kerk ontving een predikant één dukaat. De vacaturebeurten binnen een ring waren naar volgorde van leeftijd geregeld. De oudste predikant stond boven aan de lijst.

De officieren

Met de officieren van de classis werden de preses, de scriba en de twee assessoren aangeduid. De ene assessor kwam uit de Zeeuwse en de andere assessor uit de Vlaamse kerken. Om de drie maanden werden de officieren vervangen. Predikanten van de 'overwatersche kerken' kwamen in aanmerking om de bijeenkomst van de classis in juni en juli voor te zitten. De scriba moest te allen tijde van het eiland Walcheren afkomstig zijn, omdat het classicale actaboek niet

²⁹³ *L.c.*, 5.

²⁹⁴ *L.c.*, 82-84.

²⁹⁵ *L.c.*, 40-41.

²⁹⁶ *L.c.*, 46-49.

²⁹⁷ *Annus gratiae* betekent letterlijk jaar van gratie; Van Dale, *Woordenboek I*, 1180. Volgens de *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779* ontving een weduwe gedurende een periode van negen maanden inkomsten van de vacante kerk; 's Gravezande, Te Water, *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, 44.

van het eiland mocht.²⁹⁸ Men kwam voor de functie van officier in aanmerking, indien men tenminste twee jaar predikant was. Dit zijn voorschriften die de *Dordtse Kerkorde van 1619* niet kende.

Indien de preses afwezig was verbeurde hij zes schellingen, de scriba een rijksdaalder plus de rijksdaalder, die hij als loon zou ontvangen; de assessoren verbeurden vier schellingen.²⁹⁹ De predikanten van de Engelse kerken die de Nederlandse taal niet machtig waren, waren van hun toerbeurt verschoond en hoefden geen boete te betalen.³⁰⁰ De preses opende, buiten de bijeenkomsten om, brieven gericht aan de classis in tegenwoordigheid van de andere officieren of een naburige predikant.³⁰¹

De preses zat in het midden achter de vergadertafel. De scriba zat aan zijn rechterhand en de assessoren aan zijn linkerhand. De preses stelde de agendapunten aan de orde, gaf opheldering, deed navraag, zorgde dat iedereen zijn orde in het zitten en in het spreken hield en controleerde bij het lezen van de acta of alles waartoe eerder was besloten afgehandeld was.³⁰²

De scriba was verantwoordelijk voor de ingekomen en uitgegane stukken. Hij hield het classicaal actaboek bij zich in een aktetas die met een slot werd afgesloten. De scriba bewaarde deze tas drie maanden. Aan het einde van deze termijn gaf hij de stukken over aan de bewaarder van de sleutels van de classicale kist.³⁰³ De scriba ontving het honorarium van één rijksdaalder, plus een schelling voor elke brief die hij had geschreven.

De assessoren tekenden de keurstemmen aan, lazen alle ingekomen stukken en de acta van de gehouden bijeenkomsten gedurende drie voorafgaande maanden voor.³⁰⁴

De deputaten

Uit de classicale wetten blijkt niet met welke frequentie deputaten vergaderden. In de Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779 was voorgeschreven dat de classis zo weinig mogelijk opdrachten aan deputaten mocht verstrekken. Indien het wel nodig was, moesten de aanvragers de kosten hiervan dragen.³⁰⁵ De preses en een assessor werden zoveel mogelijk tot deputaten benoemd. Indien nodig benoemde de classis een derde deputaat. Wanneer een onderzoek ter plaatse moest worden ingesteld, werd dit niet door de deputaten verricht, maar door twee of drie naburige predikanten. De rapportage van de

²⁹⁸ Het rouleren van de vergaderplaats was, met het oog op het classicale archief, niet altijd te prefereren. Uit de acta van de Classis Schieland blijkt dat er bij het transport van het archief, in de vorm van een aktezak of aktetas die steeds meereisde, iets misging: "Also het classisbouck door seker incident in 't waeter geraeckt ende heel beveleckt was, is goetgevonden, dat alle de acten wederom in een nieu bouck gestelt worden"; J. G. J. van Booma, *Onderzoek in protestantse kerkelijke archieven in Nederland. Handleiding, tevens beknopte gegevens over de geschiedenis van de kerkelijke instelling, over het kerkelijk archiefrecht en het kerkelijk archiefbeheer*, 's Gravenhage 1994, 35-36.

²⁹⁹ 's Gravezande, Te Water, *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, 13.

³⁰⁰ *L.c.*, 14.

³⁰¹ *L.c.*, 29.

³⁰² *L.c.*, 15.

³⁰³ *L.c.*, 15-17.

³⁰⁴ *L.c.*, 18.

³⁰⁵ *L.c.*, 29-32.

werkzaamheden van de deputaten vond zo mogelijk in de eerstvolgende bijeenkomst van de classis plaats. Indien de deputaten een nacht over moesten blijven, ontvingen zij voor elke dag werk twee gulden; indien zij 's avonds naar huis gingen, ontvingen ze één gulden. Daarnaast kregen ze een vergoeding voor de reiskosten, met als restrictie: 'waar omtrent alle zuinigheid moet betracht' worden.³⁰⁶

De actuarius

De classis benoemde een vaste actuarius die toegang tot de classicale archieven had.³⁰⁷ De actuarius zorgde ervoor dat elke nieuwe predikant een uitgave van het classicale wettenboek ontving. De actuarius was de aangewezen persoon om de scriba te ondersteunen en te adviseren. Hij was tevens de correspondent voor de *Boekzaal* en bewaarde het zegel der classis en de sleutels van de classicale kast en de classicale kist. Voor zijn werkzaamheden ontving hij een jaarlijks honorarium van zeven pond.

De quaestor

Elke drie jaar werd een nieuwe quaestor benoemd. Dat gebeurde steeds in de septembervergadering te Vlissingen. De functie rouleerde: eerst werd een predikant uit Middelburg benoemd, vervolgens een predikant uit Vlissingen, dan een predikant uit Veere en tot slot een predikant van het platteland.³⁰⁸ De quaestor mocht niet tegelijk *oconomos* zijn. Het honorarium van de quaestor bedroeg jaarlijks drie pond. De quaestor beheerde, namens de classis, tevens de landerijen, die P. Hondius de Classis Walcheren in 1621 had nagelaten.³⁰⁹ Van de opbrengst moesten jaarlijks drie studenten in de godgeleerdheid worden onderhouden.

De koster

De koster van de classis moest voor de brieven die bij hem binnenkwamen, zorgdragen en deze zo spoedig mogelijk aan de officieren van de classis overhandigen.³¹⁰ Hij moest de actuarius assisteren en kon altijd door de classis opgeroepen worden. Hij ontving een jaarlijks traktement van vierentwintig Zeeuwse rijksdaalders. Wanneer er een preparatoir of peremptoir examen plaatsvond, ontving hij telkens een rijksdaalder. Ook ontving hij één of meerdere rijksdaalders ingeval van approbatie of ontslag van een predikant door de classis.

De gecommiteerden

De Classis Walcheren benoemde een Middelburgse predikant voor het leven als gedeputeerde vanwege het legaat van juffrouw A. Porrenaar.³¹¹ Laatstgenoemde liet ten behoeve van de armen in Zeeland een aanzienlijk vermogen na. De

³⁰⁶ *L.c.*, 32.

³⁰⁷ *L.c.*, 71-76.

³⁰⁸ *L.c.*, 76-81.

³⁰⁹ P. Hondius (ca. 1578-1621), predikant te Terneuzen 1604; Van Lieburg, *Repetorium* I, 102.

³¹⁰ 's Gravezande, Te Water, *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, 142-144.

³¹¹ *L.c.*, 91. Zie voor het legaat van juffrouw A. Porrenaar: J. van den Baan, *Het legaat van A. Porrenaar. Geschiedkundige bijdrage voor de diaconien der hervormde gemeenten, zoowel vroeger als thans tot Zeeland behorende*, Middelburg 1873.

gecommitteerde diende zorg te dragen voor de samenkomsten met de andere voor het beheer van dit legaat benoemde gecommitteerden van de andere Zeeuwse classes.

In de *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779* werden de deputaten voor de West-Indische kerkzaken niet afzonderlijk genoemd.³¹²

De in 1620 ingestelde deputaten brachten samen met de overheid het beroep uit op predikanten en examineerden de ziekentroosters.³¹³ Bij de samenstelling van het deputaatschap werd de regel nageleefd dat twee deputaten uit Middelburg kwamen, één uit Vlissingen, één uit Veere of Arnemuiden en twee uit de andere gemeenten van de classis.

Indien er in één van de barrièrekerken een vacature ontstond, zocht de Raad van State een bekwame predikant of proponent.³¹⁴ Voor een examen ontving de classis zes pond, voor approbatie acht pond.

Daarnaast bestond de 'Commissie tot zaak van den Vlaamschen Olijfberg'.³¹⁵ Met de Vlaamse Olijfberg werden de gemeenten in Vlaanderen aangeduid. Een Olijfberg kan als een verzameling gemeenten gezien worden. S. J. M. Hulsbergen schrijft: "Die Olijfbergen zijn enigszins te vergelijken met wat men later verstond onder een classis."³¹⁶ Er bestond immers ook een Waalse en een Brabantse Olijfberg. De classis benoemde drie gedeputeerden voor de Vlaamse Olijfberg: de preses, de scriba en de assessor van de classis. De Zeeuwse classes stelden beurtelings een predikant ter beschikking voor de verzorgingen van de gemeenten van de Vlaamse Olijfberg.

De preses en de scriba werden benoemd tot leden van de commissie die de oorspronkelijke documenten van de synodale acten moesten nazien.³¹⁷

De classis benoemde twee afgevaardigden naar de *coetus* van Zeeland. Aangezien er na 1619 geen bijeenkomsten van de generale synode en na 1638 geen bijeenkomsten van de Provinciale Synode Zeeland plaatsvonden, konden diegenen die zich door een uitspraak van een classis of een *collegium qualificatum* bezwaard voelden, niet in beroep gaan. Om die reden werd de *coetus* van Zeeland als appèlinstantie opgericht. Hij bestond uit tien gecommitteerden.³¹⁸ Elke classis in Zeeland benoemde twee predikanten. Twee gecommitteerden uit de Staten van Zeeland maakten eveneens deel van de *coetus* uit.

Voor de zaak van noodlijdende kerken benoemde de classis een deputaat voor het leven, die om de drie jaar verantwoording aflegde.³¹⁹ Elke kerk van de Classis Walcheren betaalde een dukaat per predikant. Dit geld kwam ten goede aan de

³¹² 's Gravezande, Te Water, *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, 96.

³¹³ Boddaert, *Tegenw. staat*, 124.

³¹⁴ 's Gravezande, Te Water, *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, 96.

³¹⁵ *L.c.*, 99.

³¹⁶ S. J. M. Hulsbergen, 'De verhouding van Zeeland tot de protestanten in Vlaanderen van de XVIe tot de XIXe eeuw', in: M. P. de Bruijn (red.) *Zeeuws tijdschrift* jrg. 34 n°. 1 (1984), 15-22; .

³¹⁷ 's Gravezande, Te Water, *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, 101.

³¹⁸ Bij de *coetus* van Zeeland konden zij die zich door een besluit van een classis bezwaard voelden in appèl gaan. Bachiene meldt dat de *coetus* slechts zelden werd gehouden, omdat de bezwaarden vooraf 2.500 gulden dienden te betalen. Bachiene schrijft dat er in 1683, 1711, 1733 en 1737 een bijeenkomst van de *coetus* heeft plaatsgevonden; Bachiene, *Kerkel. geographie* 3, 3.

³¹⁹ 's Gravezande, Te Water, *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, 106-107.

kerken van Gulik, Bergh en kerken in de Paltz. Eenzelfde regeling werd getroffen voor de kerken van het Groothertogdom Litouwen,³²⁰ de kerk van Nayla in het Markgraafschap Brandenburg en voor de Waldenzen.³²¹

De classis benoemde een predikant die dienst moest doen in het leger of bij de vloot.³²² Hij ontving een tegemoetkoming voor zijn uitrusting. De predikanten die ouder dan zestig jaar waren, werden hiervan vrijgesteld.

De classis benoemde deputaten om bezwaarschriften aan de Staten van Zeeland te overhandigen, om aanwezig te zijn (de preses en de assessor) bij de ambtsaanvaarding door een overheidsfunctionaris en om aanwezig te zijn (de preses en de assessor) bij de nieuwjaarsreceptie van de Staten van Zeeland.³²³

Ook benoemde de classis twee leden die de commissie tot approbatie van gedrukte boeken vormden.³²⁴

1.5.3. Het Utrechtse type (1793)

In paragraaf 1.5.3. ga ik in op de classicale voorschriften van het *Utrechtsch classicaal handboekje van 1793*. Allereerst geef ik in paragraaf 1.5.3.1. een schets van de Classis Utrecht. Daarna volgen paragraaf 1.5.3.2. over de samenstelling van de Classis Utrecht; paragraaf 1.5.3.3. over het arbeidsveld van de Classis Utrecht en paragraaf 1.5.3.4. over de werkwijze van de Classis Utrecht.

1.5.3.1. De Classis Utrecht

Voor een goed begrip geef ik eerst de gegevens weer die op de Classis Utrecht betrekking hebben zoals Bachiene die in zijn *Kerkelyke geographie* heeft beschreven. In de provincie Utrecht waren de classes niet ingedeeld overeenkomstig de burgerlijke indeling die uit vier kwartieren bestond.³²⁵ Er vond in 1619 een indeling in drie classes plaats, die naar de steden Utrecht, Amersfoort en Rhenen/Wijk werden genoemd. Tot de Classis Utrecht behoorden zevententwintig gemeenten.³²⁶ De Classis Utrecht was onderverdeeld in vier ringen: de 'Vechtring', de 'Rhijning', de 'Jansring' en de 'Lekring'.³²⁷ Een andere verdeling die in de Classis Utrecht in 1633 werd ingevoerd, was die van zogenaamde 'lokaaten'.³²⁸ De

³²⁰ *L.c.*, 107.

³²¹ *L.c.*, 108.

³²² *L.c.*, 103-106.

³²³ *L.c.*, 109-110.

³²⁴ *L.c.*, 110.

³²⁵ [Bachiene, *Kerkel. geographie* 3, 84-85.](#)

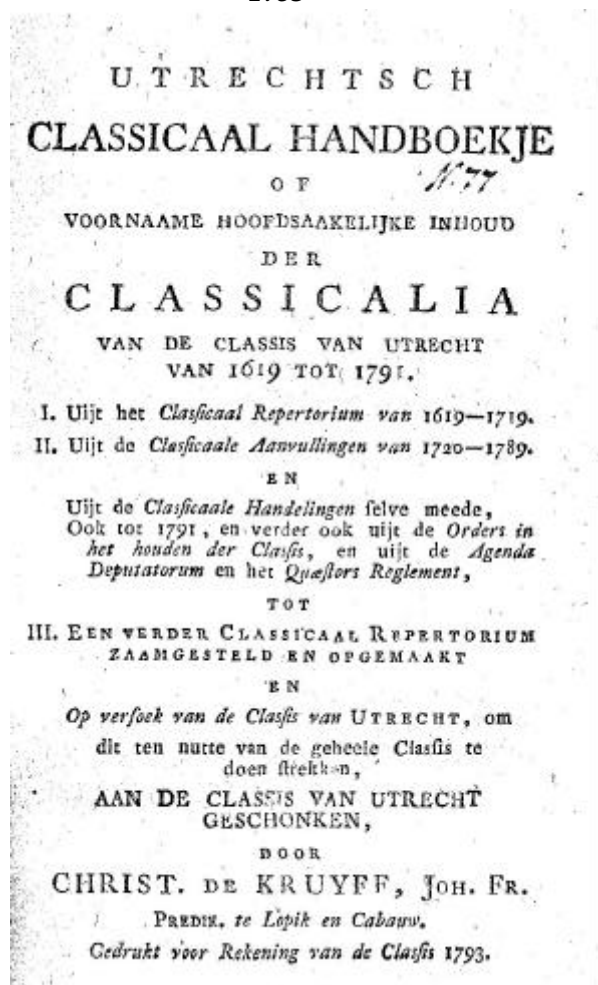
³²⁶ *L.c.*, [85-105.](#)

³²⁷ *L.c.*, [105.](#)

³²⁸ *L.c.*, [105.](#) Ook de Classis Schouwen en Duyveland in Zeeland had haar gebied in lokaten verdeeld; G. J. Vos, *Hoe men zich in de Nederlandsche Hervormde Kerk heeft te gedragen. Systematische uiteenzetting van het tegenwoordig Nederlandsch-hervormd kerkrecht*, Utrecht 1896 (*Serie Handboeken behandelende de praktische theologie*, o.r.v. A. W. Bronsveld e.a.), 313.

predikanten werden in drie lokaten onderverdeeld: de predikanten van de steden, de oudste predikanten en de jongste predikanten. Met de indeling van predikanten in lokaten werd een reeds bestaande rangorde onder predikanten vastgelegd. Op deze wijze vond er een evenredige verdeling in het benoemingsbeleid van de classis plaats. Indien er visitatoren of afgevaardigden naar de particuliere synode werden benoemd, werd uit elk lokaat één predikant benoemd. De preses van de classis werd bovendien benoemd uit het eerste lokaat, de assessor uit het tweede lokaat en de functie van scriba werd uitgeoefend door één van de jonge predikanten. De examens werden afgenomen door vier jonge predikanten.³²⁹

Figuur 1.5. Titelblad van het Utrechtsch classicaal handboekje van 1793³³⁰

³²⁹ [Bachiene, Kerkel. geographie 3, 106.](#)

³³⁰ UA, Classis Utrecht inv. n°. 24-146.

Om het jaar werd uit elk van de drie lokaten een quaestor benoemd.³³¹ De drie quaestores waren verantwoordelijk voor het invorderen van de boetes en het regelen van de classicale maaltijd. Naast de indeling in lokaten was er ook een ander verschil tussen predikanten. Ter vergelijking: een predikant die aan een gemeente op het platteland was verbonden, verdiende vijfhonderd gulden, terwijl zijn collega's in de stad Utrecht driemaal zoveel verdiende.³³²

1.5.3.2. De samenstelling

Het bleek voor ouderlingen niet altijd mogelijk de bijeenkomsten van de classis bij te wonen. Als reden voor absentie van de ouderling - overigens niet alleen in de Classis Utrecht - zijn te noemen: de reis- en verblijfkosten, de loonderving, de onbekwaamheid in kerkelijke zaken en de arbeidssituatie.³³³ Was het redelijk te verwachten dat een kerkenraad een ouderling afvaardigde in de oogsttijd, als de reis- en verblijfkosten hoog waren, evenals de loonderving? Daarnaast moet niet uit het oog worden verloren dat sommige gemeenten geen kerkenraad hadden en er geen ouderlingen waren die met een deugdelijke credentiebrief naar de classis konden worden afgevaardigd. In sommige plaatsen was de pastoor overgegaan naar de gereformeerde religie. Het gebeurde dat hij jarenlang als predikant in dezelfde gemeente werkte, zonder dat er een kerkenraad bestond. Impliciet werd dit verwoord in de Acta van de Classis Utrecht van 1624: "Sijn op dese classicale vergaederinge verscheenen meest alle de broeders der classis met hare ouderlingen die gereformeerde kerkenraden hebben."³³⁴ Van Ginkel noemt ook dat de ouderlingen die wel in de bijeenkomsten en bij de maaltijden van de classis verschenen, soms afgeschrikt werden door het gedrag of de houding van de predikanten.³³⁵ De bijeenkomsten van de classis zouden voor de ouderlingen eveneens te weinig belangrijk zijn geweest om het dagelijks werk in te steek te laten en de moeite te nemen naar de vergaderplaats te reizen.

Als er ouderlingen in de classis verschenen, kwamen ze soms later en verlieten ze soms eerder de bijeenkomst. Daar was niet altijd begrip voor. De kerkenraad van Baambrugge vaardigde in 1620 bijvoorbeeld Jacob Govertszoon af naar de Classis Utrecht.³³⁶ Hij verscheen toen tijdens de derde zitting van een bijeenkomst van de classis. Toen hij binnenkwam, vroeg hij de classis toestemming om tegen de avond huiswaarts te keren. De classis verleende voor deze ene keer toestemming met de beperking dat hieruit geen consequenties getrokken mochten worden voor volgende keren.

³³¹ [L.c., 106.](#)

³³² [L.c., 96, 106-107.](#)

³³³ [A. van Ginkel, De ouderling. Oorsprong en ontwikkeling van het ambt van ouderling en de functie daarvan in de Gereformeerde Kerk der Nederlanden in de 16^e en 17^e eeuw. Amsterdam 1975, 205-216.](#)

³³⁴ [Acta Classis Ultrajectinae. 2/3 juni 1624.](#)

³³⁵ [Van Ginkel, Ouderling, 214.](#)

³³⁶ [Acta Classis Ultrajectinae. 15/17 augustus 1620.](#)

De classis constateerde in 1638 dat namens geen enkele kerk ouderlingen werden afgevaardigd.³³⁷ Dit was volgens de classis niet in overeenstemming met het voorschrift van art. XLI van de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Bij de kerken werd erop aangedrongen - zoveel de gelegenheid het toeliet - toch ouderlingen af te vaardigen. Nog in 1698 was het uitzonderlijk dat een ouderling in de plaats van de predikant werd afgevaardigd. De predikant van Montfoort was tijdens een vergadering in dat jaar met kennisgeving afwezig en in zijn plaats werd een ouderling afgevaardigd die op grond van de meegebrachte credentiebrief tot de classis werd toegelaten. Blijkbaar was dit niet de normale gang van zaken.³³⁸

Figuur 1.6. laat zien hoe de opkomst van predikanten en ouderlingen in de Classis Utrecht in de periode van 1619 tot en met 1627 was, voorzover hierover gegevens bekend zijn.

Daaruit blijkt dat er in deze periode wel ouderlingen in de bijeenkomsten van de Classis Utrecht aanwezig waren. De predikanten waren echter ruim in de meerderheid.

1.5.3.3. Het arbeidsveld

Het arbeidsveld omvatte als hoofdtaken het examineren van aanstaande predikanten, het bijstaan van vacante kerken, het benoemen van afgevaardigden naar de provinciale synode, het verrichten van kerkvisitatie en het bespreken van de classicale preek die één van de proponenten of predikanten hield.

Vacaturebeurt

De predikanten in de Classis Utrecht gingen beurtelings voor in de eredienst van een vacante

kerk. Tot 1685 tweemaal per zondag, daarna eenmaal. Een predikant ontving hiervoor een bedrag van zes gulden. Wie zijn beurt verzuimde, verbeurde daarentegen zes gulden.³³⁹

Examen

In 1710 besloot de Classis Utrecht dat een examen altijd in een buitengewone bijeenkomst op maandag of dinsdag moest plaatsvinden; desnoods op woensdag, maar dan moesten de deputaten van de classis het examen afnemen. Een kandidaat moest voor een peremptoir examen 275 gulden betalen en een

³³⁷ De Kruyff, *Utrechtsch d. handboekje van 1793*, 40. Bachiene vermeldt eveneens dat het zeldzaam was dat ouderlingen daadwerkelijk aanwezig waren in de Classis Utrecht: "Uit elke gemeente dezer Klassis, mag ook een ouderling als lid dier Vergadering verschijnen: 't welk, echter, zelden voorvalt; uitgezonderd de Ouderlingen der Nederduitsche en Engelsche Kerken te Utrecht"; Bachiene, *Kerkel. geographie* 3, 108. Uit de notulen van de Classis Utrecht uit de periode van 1619 tot en met 1628 blijkt dat van de kerken van Utrecht en Montfoort wel ouderlingen aanwezig waren. Zij hadden een vooraanstaande maatschappelijke positie. Sommigen uit Utrecht waren schepen of advocaat; de ouderling uit Montfoort was burgemeester; Acta Classis Ultrajectinae, 15/17 augustus, 31 oktober/1 november 1626, 22/23 mei 1627, 6/7 november 1627, 13/14 mei 1628.

³³⁸ De Kruyff, *Utrechtsch d. handboekje van 1793*, 40.

³³⁹ *L.c.*, 153.

rijksdaalder aan elke deputaat van de Provinciale Synode van Utrecht die het examen moest bijwonen. Voor een kandidaat die dorpspredikant werd, betekende dit bedrag meer dan een helft van een jaarsalaris. Bij elk peremptoir examen moest ook een deputaat namens de overheid aanwezig te zijn.³⁴⁰ Eén van de deputaten van de classis moest de commissaris-politiek van huis ophalen en later weer thuisbrengen. De commissaris-politiek werd ook voor de classicale maaltijd uitgenodigd.

Voor een preparatoir examen dienden kandidaten veertig gulden te betalen.³⁴¹ Indien er meer kandidaten in dezelfde bijeenkomst examen moesten afleggen, betaalden zij elk dertig gulden. Kandidaten die uit de Classis Utrecht afkomstig waren, waren van het betalen van deze bedragen vrijgesteld. Wel dienden zij een dukaat³⁴² voor de deurwaarder en de oppasser te betalen. De jongste vier predikanten waren examinatoren.

Figuur 1.6. Aantal predikanten en ouderlingen in de Classis Utrecht van 1619 tot en met 1627

	Predikanten	Ouderlingen
Mei 1619	8	2
November/december 1619	10	3
April 1620	15	5
Augustus 1620	14	6
November 1620	20	6
Juni 1621	21	2
Augustus 1621	19	8
November 1621	16	7
Maart 1622	22	1
Juni 1622	20	7
Augustus 1622	21	2
November 1622	18	4
Maart 1623	14	7
Mei 1623	20	1
Juli 1623	23	4
Oktober 1623	21	5
Februari 1624	17	1
Juni 1625	?	4
Juni 1625 (tweede vergadering)	?	3
November 1625 (tweede vergadering)	9	?
Mei 1627	21	2

³⁴⁰ *L.c.*, 65-66.

³⁴¹ De Kruyff, *Utrechtsch cl. handboekje van 1793*, 101-104.

³⁴² De waarde van een dukaat was gelijk aan vier à vijf ponden Hollands of vier à vijf gulden. Een arbeider moest zes dagen werken om één pond Vlaams, ofwel zes gulden te verdienen; *Hollestelle, Werken*, 29.

De consulent

De consulenten moesten, in geval een predikant werd beroepen, kerkelijke handelingen in de kerkboeken van de vacante kerk aantekenen.³⁴³ Indien er in de vacante kerk onenigheid ontstond, diende de consulent de deputaten van de classis advies te vragen. De Classis Utrecht onderhield een lijst waarop vermeld stond welke predikant consulent van een vacante kerk werd. De predikant van gemeente A. was bijvoorbeeld altijd de consulent van gemeente B. De reiskosten van de consulent dienden vergoed te worden. 'Minorenes', dat waren predikanten die nog niet langer dan drie jaar predikant waren, mochten geen consulent zijn.³⁴⁴ Zij mochten ook geen andere functie in de classis bekleden tot de tijd waarop zij langer dan drie jaar predikant waren.

Noodlijdende kerken en enkelingen in het buitenland

De Classis Utrecht toonde zich betrokken bij noodlijdende kerken en enkelingen in het buitenland. Zij schonk geld aan de 'Classen van Cleef en Duijsberg' (vanwege oorlog), de Gereformeerde Kerk van Ludwigsburg (voor de opbouw van de kerk) en de Lutherse Gemeente te Düsseldorf.³⁴⁵ Aan een bekeerde joodse man gaf zij in 1720 zes gulden reisgeld.

De classicale preek

In 1726 schafte de Classis Utrecht het voorschrift af dat de predikanten beurtelings in een bijeenkomst van de classis een preek dienden te houden die nadien besproken werd.³⁴⁶

1.5.3.4. De werkwijze

De aanvang

De aanvang van de bijeenkomst van de classis in de consistoriekamer van de Domkerk in Utrecht vond plaats na klokgelui. De preses opende met gebed. De koster mocht niemand tijdens het gebed binnenlaten.³⁴⁷ De quaestor hield appel nominaal. De personen werden hierbij opgeroepen en namen op volgorde hun plaatsen in. Bij de *cenſura morum* werden de namen van alle aanwezigen opnieuw aangetekend. In 1678 werd besloten ook aan het einde van elke sessie alle namen op te lezen.³⁴⁸ Gedurende de bijeenkomst van de classis mocht niemand van zijn plaats opstaan. Een uitzondering werd gemaakt voor de bijeenkomsten van de classis die in de winter plaatsvonden:

Des winters sal 't den geenē, die koud geworden zjyn, vrijstaan sig bij 't vuur te gaan warmen; dog sullen dezelve verwarmd sijnde, sig aanstonds wederom op hunne

³⁴³ De Kruyff, *Utrechtsch cl. handboekje van 1793*, 67-71.

³⁴⁴ *L.c.*, 142.

³⁴⁵ *L.c.*, 139-140.

³⁴⁶ *L.c.*, 56.

³⁴⁷ *L.c.*, 49.

³⁴⁸ *L.c.*, 47-48.

plaatsen begeeven, en ook gehouden zijn sulks te doen ter vermaaning van den Praeses.³⁴⁹

De bijeenkomsten van de Classis Utrecht vonden op de eerste dinsdag èn woensdag in maart en juni, op de tweede dinsdag èn woensdag in augustus en op de laatste dinsdag èn woensdag in oktober plaats.³⁵⁰

De 'directores'

Tot 1633 rouleerde het voorzitterschap onder de predikanten van de kerk van Utrecht, de kerk van Montfoort en van dorpskerken. Een predikant was eerst preses, de volgende keer werd hij assessor en daarna scriba.³⁵¹ De preses, de assessor en de scriba werden gezamenlijk aangeduid als 'directores'. Vanaf 1633 leverden de drie lokaten bij driejaarlijkse toerbeurt een preses, een scriba of een assessor.³⁵² Als een 'director' te laat kwam, dan verving een ander uit hetzelfde lokaat hem. De scriba diende voor het eindigen van de bijeenkomst van de classis de acta gereed te hebben. De preses en de assessor moesten deze autoriseren.³⁵³

De deputaten

De deputaten van de classis zorgden ervoor, dat bij aanvang van de bijeenkomst van de classis het classicaal actaboek, het classicaal wettenboek, de voorzittershamer en de zandloper op de tafel van het bestuur van de bijeenkomst van de 'directores' lagen.³⁵⁴ Aanvankelijk waren er drie deputaten: één predikant uit de kerk van Utrecht en twee van respectievelijk de kerk van Montfoort en de dorpskerken.³⁵⁵ De deputaten van de classis mochten overigens niet dezelfde predikanten zijn die naar de Provinciale Synode van Utrecht afgevaardigd werden. Later werd uit elk lokaat één predikant benoemd. De jongste deputaat van de classis, dat is de deputaat uit het derde lokaat, diende het rapport van de kerkvisitatie voor het bijeenkomen van de classis in maart over te schrijven. Indien hij dit niet deed, verbeurde hij een dukaat.³⁵⁶

De deputaten beheerden de sleutel van de classicale kast, waarin het archief zich bevond. De classicale kast stond in de consistoriekamer van de Domkerk te Utrecht. De sleutel mocht aan niemand worden gegeven; bij het openen van de kast diende tenminste één van de deputaten aanwezig te zijn.³⁵⁷

Maaltijden

Aangezien de bijeenkomsten van de Classis Utrecht een aanvang namen op dinsdagochtend om tien uur, arriveerden de afgevaardigden van verafgelegen kerken reeds op maandagavond in Utrecht. Voor deze afgevaardigden was er dan

³⁴⁹ L.c., 46.

³⁵⁰ L.c., 57.

³⁵¹ L.c., 42.

³⁵² L.c., 43.

³⁵³ L.c., 7.

³⁵⁴ L.c., 49.

³⁵⁵ L.c., 81.

³⁵⁶ L.c., 85.

³⁵⁷ L.c., 51.

'een schotel etens'.³⁵⁸ In 1671 werd dit gebruik afgeschaft. De afgevaardigden die van ver kwamen, mochten voortaan boetevrij de eerste sessie van de classis, op dinsdagmorgen, verzuimen. Sinds 1694 werd op woensdagavond een maaltijd voor de 'buitenbroeders' in gereedheid gebracht. Ten behoeve van de classicale maaltijd moesten de predikanten van de dorpskerken, indien ze nieuw waren in de classis (*pro introitu*), indien ze de classis verlieten (*pro exitu*) of indien ze huwden (*pro matrimonio*), achttien gulden betalen.³⁵⁹ De stadspredikanten betaalden in die gevallen zesendertig gulden. Voor het middagmaal bestelde de quaestor vanaf 1712 wijn (een halve kan per man). Vanaf dat jaar namen veertig personen deel aan het middagmaal. Bij avond waren er twaalf kannen wijn voor vierentwintig personen beschikbaar. Een ieder kreeg een halve kan wijn te drinken. Daarnaast regelde de quaestor ook tabak en pijpen.³⁶⁰ De kosten die door het deelnemen aan de maaltijd door ouderlingen ontstonden, kwamen ten laste van de kerken of de plaatsen door welke zij werden afgevaardigd.³⁶¹ In 1718 werd besloten voortaan in de maanden maart en oktober geen classicale maaltijd te houden, omdat de financiën dit niet toelieten. De maaltijden vonden alleen in de zomermaanden plaats. Bovendien werd besloten alleen 's middags en 's avonds wijn te schenken. In 1734 vonden er nog meer bezuinigingen plaats: het schenken van koffie en brandewijn werd afgeschaft. Er mocht alleen wijn worden gedronken die de quaestor had besteld. Ook mochten niet langer gasten worden uitgenodigd, behalve op eigen kosten en met toestemming van de 'directores'. De Classis Utrecht stelde een oppasser aan die gedurende de bijeenkomst van de classis op het huis waar de maaltijd werd genuttigd, diende te letten.³⁶² Of de oppasser ook hielp in de bediening, valt niet te achterhalen.

Boetegelden

De Classis Utrecht hanteerde een boetesysteem.³⁶³ Wie een sessie niet bijwoonde, verbeurde drie stuivers.³⁶⁴ Voor elk uur dat een afgevaardigde te laat kwam, moest hij tien stuivers betalen. Datzelfde bedrag gold voor hem die de vergadering zonder toestemming van de preses verliet. Indien de preses, de scriba of de assessor zonder geldige reden om tien uur niet present waren, verbeurden zij twee dukaten. Alleen zij die ziek waren of tijdens de bijeenkomst van de classis als deputaat werk te verrichten hadden, waren van het betalen van boetes vrijgesteld.³⁶⁵ De jongste afgevaardigde naar de synode moest de acta van de synode in het classicaal actaboek schrijven voor de bijeenkomst van de classis in juni. Indien hij dit niet deed, moest hij twee dukaten betalen. Later werd besloten dit door de twee jongste afgevaardigden te laten verrichten. Zij ontvingen hiervoor elk een honorarium van acht gulden. Er gingen zogenaamde 'acta sijnodi

³⁵⁸ *L.c.*, 54.

³⁵⁹ *L.c.*, 52.

³⁶⁰ *L.c.*, 55.

³⁶¹ *L.c.*, 55.

³⁶² *L.c.*, 56.

³⁶³ *L.c.*, 2.

³⁶⁴ Eén gulden (ook wel één pond Hollands genoemd) werd onderverdeeld in twintig stuivers; Hollestelle, *Werken*, 29.

³⁶⁵ De Kruffyf, *Utrechtsch cl. handboekje van 1793*, 3.

ambulatoir' rond. Dat waren afschriften van de synodale acta die rondgingen, opdat elke classis deze kon overschrijven met het doel een eigen exemplaar in het classicale archief te hebben.³⁶⁶ De classis benoemde een correspondent voor de *Boekzaal*.³⁶⁷

Inkomsten

De Classis Utrecht genereerde inkomsten van predikanten die een beroep van elders hadden aangenomen en van predikanten die door de kerkenraad van een kerk in haar ressort was beroepen.

Wie predikant was van een kerk binnen de provincie Utrecht en een beroep aannam van een kerk die daar buiten lag, moest ingeval van een buitengewone vergadering voor het opstellen van de acte van ontslag naast een bedrag *pro exitu*, ook nog een bedrag van honderd gulden betalen als vergoeding voor de reiskosten van de predikanten van buiten de stad Utrecht (de zogenaamde 'buitenpredikanten'), de scriba, de quaestor, de deurwaarder en de oppasser (van de classicale maaltijd).³⁶⁸

De kosten voor approbatie van een beroep bedroegen voor een predikant die door een kerk op het platteland beroepen was, vijftig gulden.³⁶⁹ In 1759 besloot de Classis Utrecht dat de approbatie alleen in uiterste noodzaak door de deputaten van de classis mocht plaatsvinden. De classis kende in 1761 een vast formulier voor approbatie.³⁷⁰ Met dit formulier hield de classis het heft in handen. Ze liet de approbatie niet over aan de deputaten.

Beroepen en bevestigen

Een kerk mocht geen lijst van te beroepen predikanten opstellen zonder de aanwezigheid van naburige predikanten of de deputaten van de classis.³⁷¹ Eén van die naburige predikanten was de consulent. De bevestiging van een nieuwe predikant in de classis werd door een door de classis aangewezen predikanten, meestal één van de deputaten, verricht.³⁷² Indien een nieuwe predikant er toch voor koos zich door een andere predikant te laten bevestigen, diende een deputaat van de classis bij de bevestigingsdienst aanwezig te zijn. De te bevestigen predikant was in dat geval verplicht de kosten van de deputaat te vergoeden.

Nieuwe predikanten

Nieuwe predikanten dienden in de eerste vergadering van de classis die zij bewoonden, de stukken die betrekking op hun beroeping hadden, in het classicale actaboek in te schrijven.³⁷³ Welke deze stukken zijn, is niet duidelijk. Vermoedelijk zullen hiermee de attestatie, de acte van beroep en de acte van ontslag bedoeld

³⁶⁶ *L.c.*, 5-6.

³⁶⁷ *L.c.*, 33. In de *Boekzaal der geleerde wereld*, een periodiek, werden boeken besproken en berichten over de mutaties van predikanten geplaatst.

³⁶⁸ De Kruyff, *Utrechtsch cl. handboekje van 1793*, 8.

³⁶⁹ *L.c.*, 16.

³⁷⁰ *L.c.*, 19.

³⁷¹ *L.c.*, 26.

³⁷² *L.c.*, 31.

³⁷³ *L.c.*, 30.

zijn. Indien de nieuwe predikanten verzuimden de betreffende stukken in het classicale actaboek te schrijven, verbeurden zij een dukaat. Voor elke bijeenkomst van de classis waarop de nieuwe predikanten dit nalieten, werd de boete verdubbeld. De inschrijving diende plaats te vinden in een kamer naast de vergaderzaal. Pas dan mochten zij tot de classis worden toegelaten.

1.6. Het Friese type (1806)

1.6.1. Het *Wetboek van 1806*

Het *Wetboek en Kerken-orde, alsmede manier van procederen voor kerkenraden, klassen, en synode, voor de Herformde Kerk in Vriesland* werd in 1804 door de Synode van Heerenveen vastgesteld.³⁷⁴ In 1806 werd het als *Wetboek van 1806* gedrukt. Vanwege zijn bijzonder karakter, mede met betrekking tot de classis, wordt daaraan in dit hoofdstuk aandacht geschonken. Hoewel ik in de literatuur hiervoor geen aanwijzingen ben tegengekomen, kan het wetboek gezien worden als een voorspel op de overgang van de *Dordtse Kerkorde van 1619* naar het *Algemeen Reglement van 1816*.

Figuur 1.7. Titelblad van het *Wetboek van 1806*

³⁷⁴ *Wetboek en Kerken-orde, alsmede manier van procederen voor kerkenraden, klassen, en synode, voor de Herformde Kerk in Vriesland*. Franeker 1806.

Deze kerkorde die rechtsgeldigheid in Friesland kreeg, bestond uit tweeëntwintig afdelingen. Sommige afdelingen waren onderverdeeld in secties. Afdeling XIV had als titel: 'Van de Kerkelijke Vergaderingen in het gemeen'.

Blijkens afd. XIV, art. 1 kende het *Wetboek van 1806* vier kerkelijke vergaderingen: de kerkenraad, de classis, het deputaatschap van de synode en de synode zelf. Afd. XIV, sectie I ging specifiek over de 'Klassikale Vergaderingen'.

Ik schets de samenstelling van de Friese classes volgens dit wetboek, paragraaf 1.6.2.; het arbeidsveld van de Friese classes, paragraaf 1.6.3. en de werkwijze van de Friese classes, paragraaf 1.6.4.

1.6.2. De samenstelling

De classicale vergaderingen werden samengesteld uit predikanten of predikanten en ouderlingen 'welke behooren tot het Klassikaal District', art. 2. Niet langer was er sprake van het ressort van de classis, maar van het district. Dat correspondeerde met de terminologie van de *Staatsregeling voor het Bataafsche volk* van 1798, waarin van een districtvergadering sprake was.³⁷⁵ Iedere kerkenraad mocht een predikant en een ouderling afvaardigen. Zij hadden in dat geval echter gezamenlijk slechts één stem. De ouderlingen hadden wel het recht - evenals de predikanten - over alle voorkomende zaken hun advies te geven, art. 5. De ouderlingen moesten bovendien zelf de kosten voor het bijwonen van de classicale maaltijd betalen, art. 4. Predikanten van wie het beroep nog niet was geaprobeerd, hadden geen toegang tot de bijeenkomsten van de classis, art. 6. Een nieuwe predikant diende bij binnenkomst een acte te overleggen waaruit bleek dat hij predikant was van een gemeente die in het district van de classis lag. Geschorste en afgezette predikanten mochten de vergaderingen evenmin bijwonen, art. 7. De predikanten mochten alleen die bijeenkomsten van de classis bijwonen als hun gemeente behoorde tot het district van de classis.

art. 8. Bij afwezigheid werden er boetes ingevorderd, art. 9. Alleen de predikanten die door hoge

leeftijd en zwakte niet in staat waren de bijeenkomsten bij te wonen, kregen vrijstelling van het bezoeken van de classicale vergaderingen. Indien de predikanten na diverse aanmaningen hun boetes niet betaalden, liepen zij het risico afgezet te worden.

1.6.3. Het arbeidsveld

De taak van de classicale vergadering werd in art. 18 in algemene bewoordingen beschreven: het examineren van studenten en proponenten, het verlenen van approbatie op uitgebrachte beroepen, het losmaken van predikanten die een beroep hadden ontvangen, het benoemen van predikanten die nieuwe predikanten moesten bevestigen, het doen van uitspraak in geschillen. Ter

³⁷⁵ [Bannier, Grondwetten, 57-59.](#)

uitvoering van de laatstgenoemde taak was in het *Wetboek van 1806* een uitgebreid aantal artikelen opgenomen. Afdeling XXI, sectie II had als titel 'Manier van procederen voor de classis, in cas van censuur'. Deze sectie bevatte tweeënzestig artikelen, waarin uitvoerig de handelwijze werd uitgelegd indien iemand in beroep wenste te gaan bij de classis.

Daarnaast dienden de classicale vergaderingen de kerkelijke tucht te onderhouden, acht te geven op de leer, de dienst en de levenswijze van predikanten, art. 19. Daartoe werd aan het einde van de eerste en laatste bijeenkomsten in het jaar *censura morum* gehouden. De preses diende te vragen:

- I. Of de Predikanten, Leden der Vergadering zijnde, aan hunne Gemeenten getrouw zijn, in het waarnemen van hun Heilig Dienstwerk, in het Prediken; het Prediken volgens den Heidelbergschen Katechismus; de Bediening van den Doop en van het Avondmaal, op gezette tijden; het houden van openbare Catechisatiën, en bijzonder onderwijs der Jeugd en anderen, in de Waarheden van den Godsdienst, ten einde hen tot het doen van eene behoorlijke Belijdenis voor te bereiden.
- II. Of door hen, op den vereischten tijd, Huisbezoeking gedaan wordt.
- III. Of zij Kranken bezoeken.

De classicale vergadering had de kerkordelijke bevoegdheid predikanten, emeriti predikanten, kandidaten (en leden van een kerkenraad) die zich in leer of leven hadden schuldig gemaakt, onder de tucht te stellen of te verplaatsen, art. 20.

De classicale vergadering zorgde ook voor de waarneming in de vacante gemeenten, art. 23.

De classicale vergadering benoemde in haar eerste bijeenkomst na Pasen haar afgevaardigden naar de synode, art. 24. Dat waren twee predikanten en twee ouderlingen met hun plaatsvervangers, art. 25. De afgevaardigde predikanten moesten tenminste twee jaar predikant zijn. De afgevaardigden kregen een geloofs- of credentiebrief mee. Een concept hiervoor was in het *Wetboek van 1806* opgenomen (figuur 1.8.).³⁷⁶ Uit deze model-credentiebrief blijkt dat de afgevaardigden van de classis naar de synode niet zonder last en ruggespraak mochten stemmen. Zij waren gebonden aan de opvattingen van de kerkenraad die hen afvaardigde.

De classis moest de andere classes in Friesland en de classis-synodaal van de namen van de afgevaardigden in kennis stellen. Indien de classis dit vergat of de lijst met afgevaardigden te laat instuurde, kreeg zij een boete van drie gulden opgelegd. De classis-synodaal was de classis die de synode bijeen diende te roepen, aan welke de stukken voor de synode dienden te worden toegestuurd en die zorgde voor alles wat nodig was om de synode tot een goed einde te brengen.

Daarnaast vaardigde elke classis twee predikanten en twee ouderlingen af naar de vergadering van de deputaten, art. 26. Tevens benoemde elke classis hun plaatsvervangers. Deze deputaten

- voerden de opdrachten van de synode uit;
- bevorderden de eenheid van de Friese classes;

³⁷⁶ *Wetboek van 1806*, 70-71.

- waren verplicht om op alle voorstellen aan de synode gedaan hun consideraties en preadviezen te geven;
- dienden agendapunten in ter bevordering van de belangen van de Hervormde Kerk in Friesland;
- handelden spoedeisende zaken van de synode af en correspondeerden daarover met de deputaten van de corresponderende synoden;
- ontvingen de classicale weduwegelden, verdeelden deze en legden verantwoording aan de Friese classes af;
- committeerden jaarlijks drie leden om rapport aan de synode uit te brengen van de ontvangsten en uitgaven. Deze leden hadden adviserende stem en konden voorstellen hierover aan de synode doen;
- schreven de synodale akten uit (dit werd gedaan door één lid);
- bewaarden het synodale actaboek en het zegel van de synode;
- leverden tijdig verzoeken in om een synode te mogen houden met bijwoning van een commissaris-politiek namens de provinciale overheid;
- verzochten correspondenten om de Friese synode bij te wonen;
- behandelden alle kwestieuze zaken in appèl en deden hierin uitspraak;
- bevestigden of vernietigden na onderzoek de vonnissen van de afzonderlijke classes over de predikanten, de emeriti-predikanten, de kandidaten, kerkenraden of lidmaten.³⁷⁷

Ook benoemde iedere classis een predikant met een plaatsvervanger als correspondent naar provinciale synoden in andere gewesten, art. 27. De classicale correspondenten moesten contact onderhouden met de drukker van de *Boekzaal der geleerde wereld* over beroepingsberichten, bevestigings- en afscheidsdiensten met de daarin gebruikte bijbelteksten. In art. 28 stonden typen voor dergelijke berichten waarvan de classicale correspondenten gebruik dienden te maken.

1.6.4. De werkwijze

De bijeenkomsten van de classis werden vanaf de week na Pasen tot en met oktober maandelijks gehouden, art. 10. Dit artikel bood de gelegenheid de vergadering één of twee maanden uit te stellen, als er geen noodzaak tot vergaderen bestond. De classicale vergaderingen moesten wel begin juli bijeenkomen ter voorbereiding op de provinciale synode. De vaste vergaderplaatsen van de zes Friese classes werden in art. 11 aangewezen: Bolsward, Dokkum, Franeker, Heerenveen, Leeuwarden en Workum.

De preses diende de orde in de vergaderingen te bewaren, art. 14. Hij stelde de agenda voor en droeg zorg voor de verkiezingen. Elke vergadering moest door hem met gebed geopend en gesloten worden, art. 17. De scriba maakte de notulen van de vergadering. Het classicale notulenboek werd in de kast van de classicale vergaderkamer bewaard, art. 30. Van deze kast had alleen de predikant van de classicale vergaderplaats of - indien er meerdere predikanten in die plaats waren -

³⁷⁷ Art. 14 van het *Wetboek van 1806*.

één van de predikanten, een sleutel. Slechts onder overlegging van een schriftelijke verklaring kon aan een lid van de classis de sleutel overhandigd worden.

Figuur 1.8. 'Formulier van credentiaal voor de klassikale gecommiteerden naar de sijnode'

De Classis van... heeft in hare Vergadering van den ... Gecommitteerd, gelijk zij committeerd bij dezen, tot het bijwonen der Christelijke Sijnode van Vriesland, welke op den ... en volgende dagen zal gehouden worden te ...

Uit de Predikanten.

Den Wel Eerw. Heer ... }
V.D.M. te ... } als
Den Wel Eerw. Heer ... } Primi.
V.D.M. te ... }

en

Den Wel Eerw. Heer ... }
V.D.M. te ... } als
Den Wel Eerw. Heer ... } Secundi.
V.D.M. te ... }

Uit de Ouderlingen

N.N. Ouderling te ... } als
N.N. Ouderling te ... } Primi.

en

N.N. Ouderling te ... } als
N.N. Ouderling te ... } Secundi.

Met magt en last, om alles te helpen bevorderen, dat noodig is tot welstand der Herformde Kerk, en met Gods Woord en Sijnodale Resolutiën overeenkomt, des echter zich stiptelijk gedragende naar den Last en Instructie van Gecommitteerden, door de Classis gegeven, zonder dat dezelve, boven dien, iets finaal zullen mogen concluderen of helpen concluderen, zonder alvorens ruggespraak te hebben gehouden met hunne Committenten, met belofte van zulks voor goed, en van waarde te zullen gehouden.

Gegeven in onze Classis Vergadering,
gehouden te...den...

In kennis van mij

N.N...

Elke classis stelde eenmaal in de twee jaar een fiscus en een vice-fiscus aan, art. 13. Het was de taak van de fiscus de boetes in te vorderen, de financiën bij te houden en verantwoording af te leggen van het door hem gevoerde beheer. Van iedere nieuwe predikant in het district van de classis ontving de classis een bedrag van vijfendertig gulden, zelfs indien hij predikant werd van een andere gemeente in hetzelfde district, art. 29. Als de approbatie of dimissie in een buitengewone vergadering plaatsvond, werd dit bedrag verdubbeld. Indien een predikant in het huwelijk trad, moest hij eveneens vijfendertig gulden betalen. Een kandidaat betaalde de classis vijftig gulden voor de gemaakte kosten van het examen. Als het examen in een buitengewone vergadering plaatsvond, moest de kandidaat zeventig gulden betalen.

De classicale vergadering benoemde jaarlijks een commissie van tenminste vijf leden, die de door de wet opgedragen taken diende te verrichten en verder alles wat de classicale vergadering haar opdroeg, art. 16. Een belangrijke taak werd deze commissie in de 'manier van procederen voor de classis, in cas van censuur' toegekend.³⁷⁸ Het doel van deze commissie was het adviseren van de classis in kerkelijke processen, artt. 8, 43 en 61. Om deze taak uit te voeren

- onderzocht de commissie de schriftelijke stukken van de appellant die op zijn schorsing betrekking hadden, art. 8;
- verzocht zij aan de appellant of de kerkenraad ophelderingen, art. 9;
- was zij bevoegd een borgsom vast te stellen, art. 10;

Drie leden van de commissie die dichtbij de vergaderplaats van de classis woonden, werden benoemd tot commissarissen van de classis, art. 17. Zij hielden om de drie weken zitting op dezelfde dag van de week waarop de classis gewoon was bijeen te komen en op een door de classis vastgesteld tijdstip. De eerste commissaris besliste over een verzoek van de fiscus of deze een reactie mocht geven op een antwoord van de gedaagde op de bezwaren die de fiscus had opgesteld, art. 24. De commissarissen hadden het recht van elke getuige een bekrachtiging van diens getuigenis te vorderen, art. 38. Zij riepen de classicale commissie bijeen, art. 43. Nadat de classis het vonnis had geveld, ontbood de commissie de partijen om hen het vonnis mede te delen, art. 46.

1.7. Dordt vergelijkenderwijs

In deze paragraaf wordt de balans opgemaakt van het beeld dat de *Dordtse Kerkorde van 1619* van de classis oproept en van de typen zoals die in het *Compendium van 1722*, de *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, het *Utrechtsch classicaal handboekje van 1793* en het *Wetboek van 1806* zijn opgenomen.

Aan de met wit doorschoten exemplaren van de classicale handboeken - waarop met de hand nadere regelingen werden geschreven - en de Friese wetboeken valt af te lezen dat er nieuwe classicale typen ontstonden. De Classis

³⁷⁸ 'Afdeling XXI. Sectio II. Manier van procederen voor de classis, in cas van censuur' en 'in gevalle van andere geschillen'; *Wetboek van 1806*, 122-144.

Walcheren en de Friese classes ontwikkelden zich en kwamen daarmee verder af te staan van het Dordtse type. Dat gold ook voor de Classis Utrecht die in tegenstelling tot de Classis Walcheren en de Friese classes wel viel onder de geldigheid van de *Dordtse Kerkorde van 1619*, maar zich eveneens verder ontwikkelde. In de kerkelijke praktijk ontstond dus een ander type dan de Dordtse classis. De beide Friese typen, het Utrechtse en het Walcherse classicale type verschilden weinig van elkaar in hun ontwikkeling ten opzichte van het Dordtse type.

Anders dan het Dordtse type kenmerkten deze typen zich door gedetailleerde voorschriften inzake de classis. Ten opzichte van het Dordtse type vallen hiërarchische tendensen op. Het ontmoette geen bezwaar dat bijvoorbeeld de preses en de scriba veel taken verrichtten zonder daarbij per bijeenkomst van de classis te rouleren om het anti-hiërarchisch karakter van Dordt te bewaken. Men zocht onder invloed van de praktijk naar een doelmatige wijze van werken.

Ook bleef het verschil tussen een stadskerk en kerken op het platteland gehandhaafd. Ik denk aan de bepaling in Friesland dat kerkenraden van stadskerken twee ouderlingen naar de classis mochten afvaardigen. Dit voorschrift was ook in Zeeland geldig: indien er meer dan twee predikanten aan een stadskerk verbonden waren, mocht de kerkenraad twee ouderlingen afvaardigen. In Friesland mochten op grond van het *Compendium van 1722* geen bijeenkomsten van classes in de dorpen gehouden worden. Het Friese *Wetboek van 1806* bepaalde voor de zes classes de zes vaste vergaderplaatsen. Deze voorschriften kwamen niet overeen met art. XLI van de *Dordtse Kerkorde van 1619*, waarin stond dat de afgevaardigden met elkaar vóór het sluiten van de bijeenkomst van de classis de vergaderplaats van de volgende bijeenkomst van de classis dienden af te spreken. De bewering van Van Lieburg dat de kerkelijke vergaderingen - waaronder de classis - beurtelings in verschillende plaatsen werd gehouden, kan dan ook niet op onze bijval rekenen.³⁷⁹

De Classis Walcheren kreeg een grote taak inzake het werk van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en de West-Indische Compagnie. De leidende rol in dezen werd later door de Classis Amsterdam overgenomen. Ook hiervoor kende de *Dordtse Kerkorde van 1619* geen regelingen. De Classis Walcheren had overigens veel commissies. Veel van het werk van die commissies werd door de preses en de scriba verricht. Gezien het anti-hiërarchische karakter van de *Dordtse Kerkorde van 1619* is dat opvallend.

Door het vele werk dat de Classis Walcheren diende te verrichten, waren er meer dan de vier reguliere bijeenkomsten per jaar nodig. Predikanten die een bepaalde leeftijd hadden bereikt of grote afstanden moesten afleggen, kregen vrijstelling de bijeenkomsten van de classis te bezoeken. De financiën van de classes werden uitvoerig geregeld. De *Dordtse Kerkorde van 1619* voorzag daar evenmin in. Zo kenden de classes een uitgebreid boetesysteem voor afgevaardigden die te laat kwamen, de bijeenkomsten van de classis verzuimden of voor hun beurt spraken. Ook moesten predikanten die gingen trouwen, de classis verlieten of binnenkwamen een geldbedrag aan de classis betalen. Verder werden

³⁷⁹ Van Lieburg, *Profeten en hun vaderland. De geografische herkomst van de gereformeerde predikanten in Nederland van 1572 tot 1816*. Zoetermeer 1996. 50-51.

er bepalingen gemaakt ten behoeve van de classicale weduwenbeurzen. De *Dordtse Kerkorde van 1619* kende dergelijke bepalingen niet.

De Friese deputaten synodi vormden een soort algemene synodale commissie zoals die vanaf het *Algemeen Reglement van 1816* zou gaan functioneren.³⁸⁰ De *Dordtse Kerkorde van 1619* kende echter een dergelijke commissie niet.

De classes in Friesland, Utrecht en Zeeland kenden een onderverdeling in ringen of lokaten. Een dergelijke onderverdeling vermeldde de *Dordtse Kerkorde van 1619* niet.

Aangezien er sinds 1618/1619 geen nationale synode meer bijeenkwam, vaardigden particuliere synoden ambtsdragers, ook wel correspondenten geheten, naar bijeenkomsten van andere particuliere synoden af. Ook voor een dergelijke situatie bevatte de *Dordtse Kerkorde van 1619* geen nadere regelingen.

Uit de classicale handboeken wordt de greep die de Friese, Utrechtse en Zeeuwse overheden hadden op het kerkelijk leven duidelijk. Zij wilden niet dat de classis die toch al een grote zelfstandigheid had, in betekenis zou toenemen. Dergelijke bepalingen vinden we niet terug in de *Dordtse Kerkorde van 1619*, behalve dan de restrictie dat de classis alleen kerkelijke zaken mocht behartigen.

In de praktijk van de classes werd de behoefte gevoeld aan nadere voorschriften waarin de *Dordtse Kerkorde van 1619* niet voorzag. Dat leidt tot een ander beeld van de classis dan de Dordtse classis van 1619. Het is dat andere beeld dat een schakel vormt in de overgang naar het classicale type dat werd ontworpen in het *Algemeen Reglement van 1816*, dat in hoofdstuk 2 wordt behandeld.

1.8. Samenvatting

De oorsprong van de classis ligt in Zwitserland en niet in Frankrijk, zoals Noordzij ten onrechte meent.³⁸¹ De classis in Zwitserland was aanvankelijk een bijeenkomst van predikanten vergelijkbaar met de *Prophезey* in Zürich, de *Convocaß* van Straatsburg, de *Vénérable Compagnie* van Genève, de *coetus* van Emden, de *coetus* van Londen en de Franse *colloque*. De predikanten kwamen bijeen om gezamenlijk tucht uit te oefenen, te waken over de zuivere geloofsleer en aanstaande predikanten te examineren. Van de *coetus* van Londen maakten later ook ouderlingen en diakenen deel uit. De classes in Vaud functioneerden gedurende meer dan drie eeuwen als het gebinte en als het raderwerk en hebben bijgedragen aan de consolidatie van de jonge kerk.³⁸²

De hier genoemde predikantenbijeenkomsten kunnen gezien worden als prototypen van classis. De Synode van Emden van 1571 bepaalde dat predikanten en ouderlingen naar de classis werden afgevaardigd. Sinds Emden kan voor het

³⁸⁰ Zie voor de algemene synodale commissie die in de Hervormde Kerk sinds 1827 functioneerde: *Instructie voor de algemeene synodale commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk*; Hooijer, *Kerk. wetten*, 43-46.

³⁸¹ Noordzij, *Handboek*, 62.

³⁸² De classis in Waadtland 'subsista jusque dans la seconde moitié du XIXe me siècle et constitua pendant plus de trois cents ans l'ossature de notre Eglise et même à certains égards de notre vie nationale'; Marion, *Réformation*, 77. 'Cependant, malgré ses défauts, la Classe devint un rouage très précieux, qui contribua grandement à consolider ja jeune Eglise et par elle la Réforme elle-même'; *L.c.*, 78.

eerst van een classicaal type worden gesproken. Het Convent van Wezel van 1568 ontwierp geen classicaal type, maar gaf slechts de grondtrekken van een classis. De zestiende-eeuwse synodes na die van Emden bouwden het Emdense classicale type uit tot het type dat door de Synode van Dordrecht van 1619 werd ontworpen. Een uitzondering hierop vormde de door de Staten van Utrecht ingevoerde *Kerkenordening der Staten van Utrecht (1612)*. Deze kerkorde kende namelijk geen classis.

De classis is tot 1816 vooral een aangelegenheid van predikanten gebleven. Diakenen werden niet naar de classis afgevaardigd, omdat ze geen deel uitmaakten van de kerkenraad. Ouderlingen maakten in de theorie wel deel uit van de classis, maar niet altijd in de praktijk. Ze mochten dan niet afgevaardigd worden of waren door hun dagelijks werk verhinderd. Indien ze wel in de classis aanwezig waren, werden ze gedomineerd door de predikanten. Deze gegevens ontleen ik aan de acta, de classicale wetboeken en uit A. van Ginkel, *De ouderling*³⁸³ Ouderlingen maakten verder geen deel uit van de leiding van de classis. Ook hadden ze geen andere classicale taak, zoals deputaat of kerkvisitator. Dergelijke situaties ontlokten H. G. Kleyn tweeënhalve eeuw later de opmerking: “De praktijk leerde dat de theorie, in de kerkenordening nedergelegd, waardeloos was, dat het werk der ouderlingen, hoe nuttig ook in de plaatselijke Gemeente, niet de minste vrucht opleverde voor het bestuur van het geheel der kerken.”³⁸⁴ Toch pleitte hij in zijn tijd niet voor afschaffing van de aanwezigheid van ouderlingen in de classis ‘opdat de schijn vermeden worde, die in de 17de en 18de eeuw meer dan schijn was, dat de predikanten de Kerk zijn, en opdat zij kennis dragen van hetgeen in ruimer kring omgaat’.³⁸⁵

Na de Synode van Dordrecht van 1618/1619 maakte de classis een verdere ontwikkeling door. Dat had te maken met het feit dat de *Dordtse Kerkorde van 1619* niet overal was ingevoerd. Andere kerkorden bleven door toedoen van de overheid geldig. De invloed van de classis nam na 1619 toe, omdat er twee eeuwen lang geen nationale synode werd gehouden en in Zeeland na 1638 ook geen provinciale synode.

Uit de classicale handboeken en de Friese wetboeken kan een voortgaande ontwikkeling worden afgelezen. Het Dordtse type functioneerde niet in het kerkelijk leven van Friesland, Utrecht en Zeeland. De genoemde boeken bevatten voorschriften die tot in detail het functioneren van de classis regelden. De preses, de assessor en de scriba werden tot kerkvisitatoren benoemd. Ook werden zij vaak als deputaat of lid van een classicale commissie benoemd, hoewel de Classis Walcheren zo weinig mogelijk deputaten benoemde. Zij had wel een groot aantal vaste commissies ingesteld. Predikanten uit de stad hadden grotere bevoegdheden. Zij waren het meest capabel aan de classis leiding te geven en lid van het moderamen te zijn. Om die reden was er meestal meer dan één predikant uit de stadskerken aanwezig. Toch rouleerde in de classes in Friesland, in de Classis Utrecht en in de Classis Walcheren het lidmaatschap van het moderamen. In de Classis Utrecht werden daartoe zelfs lokaten opgericht die de verschillen tussen

³⁸³ Van Ginkel, *Ouderling*

³⁸⁴ H. G. Kleyn, *Algemeene kerk en plaatselijke gemeenten*, 2^e dr., Leiden 1927, 67.

³⁸⁵ Kleyn, *Alg. kerk*, 67.

predikanten onderling bevestigden. Een andere wijze van indeling vond in de Classis Walcheren plaats. Daar werd de classis onderverdeeld in ringen die de waarneming ingeval van een vacante gemeente verzorgden. De vergaderplaats, die aanvankelijk nog wel eens wisselde, was later meestal dezelfde: de hoofdplaats van de classis. De vergaderfrequentie was meer dan viermaal per jaar en kon wel oplopen tot negenmaal per jaar. In de winter was men afhankelijk van de toestand der wegen. Vergaderingen van de Classis Utrecht duurden twee dagen. Van een trouwe opkomst was zeker geen sprake, zoals uit de tabel van de Classis Utrecht blijkt. De ouderlingen konden niet altijd de bijeenkomsten van de classis bijwonen, omdat zij hun dagelijks werk moesten verrichten. Dat blijkt wel uit het strenge boetesysteem dat de absentie moest tegengaan en een bijdrage moest leveren aan de weduwenbeurzen. Daarnaast betaalden predikanten een bedrag aan de classis, indien ze voor het eerst in de classis verschenen, de classis verlieten, huwden of door de classis werden geëxamineerd.

Van de onderzochte classes had vooral de Classis Walcheren grote bevoegdheden inzake de kerken in de Zuidelijke Nederlanden, maar ook in andere landen. Zij was dan ook een grote en invloedrijke classis, maar de andere classes speelden eveneens een grote rol in het kerkelijk leven, althans voorzover de overheid het toeliet.

De classes vormden een belangrijke schakel in het kerkelijk leven van de zestiende, zeventiende, achttiende en vroege negentiende eeuw: in haar betrokkenheid op predikanten en gemeenten, in haar contacten met de overheid en de provinciale synoden, zo die werden gehouden. Dat gold dus zowel het Dordtse type als de Friese, Utrechtse en Walcherse typen. Ook in het gewest Utrecht dus, waar de *Dordtse Kerkorde van 1619* werd ingevoerd, ontstond een ander dan het Dordtse type, namelijk het Utrechtse type.

De Friese, Utrechtse en Zeeuwse overheden legden de invloed en de zelfstandige positie van de classes aan banden. Dat blijkt uit de tekst van de classicaal handboeken als het gaat om het mogen houden van een synode (Friesland), het afnemen van examens (Utrecht) en het beroepingswerk (Zeeland).

Ondanks die restricties waren de classes invloedrijk. Hun belangrijke rol zouden de classes door een centrale overheid in 1816 kwijtraken.

2. HET BESTUURSTYPE

Welke klassicale typen werden ontworpen in het *Algemeen Reglement van 1816* en het *Algemeen Reglement van 1852*? Ontstond er in de praktijk een ander classicaal type en, zo ja, welk? Deze deelvragen staan centraal in hoofdstuk 2. Om tot beantwoording van deze deelvragen te komen, heb ik hoofdstuk 2 als volgt opgebouwd. In paragraaf 2.1. beschrijf ik de ontstaansgeschiedenis van het *Algemeen Reglement van 1816*. Het *Concept van 1809* is daarbij ondermeer van belang. Het klassicale type in het *Algemeen Reglement van 1816* geef ik weer in paragraaf 2.2. Een tussenstap maak ik in paragraaf 2.3., als ik inga op het *Reglement op de verkiezing en beroeping van predikanten bij de hervormde gemeenten in Vriesland*. De vraag of er in de praktijk een ander classicaal type ontstond, behandel ik in paragraaf 2.4. aan de orde op basis van de handelingen van de Classicale Besturen en Classicale Vergaderingen Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke van 1816 tot en met 1825.³⁸⁶ Vervolgens geef ik in paragraaf 2.5. een samenvatting van de praktijk en het antwoord op de in paragraaf 2.4. gestelde vraag. Kritiek op het *Algemeen Reglement van 1816* beschrijf ik in paragraaf 2.6. De ontstaansgeschiedenis van het *Algemeen Reglement van 1852*, de opvolger van het *Algemeen Reglement van 1816*, beschrijf ik in paragraaf 2.7. Daarbij komen met name de klassicale typen zoals die beschreven zijn in het *Concept van 1847* en het *Concept van 1848* aan de orde. Het klassicale type in het *Algemeen Reglement van 1852* geef ik weer in paragraaf 2.8. De vraag of er in de praktijk een ander classicaal type ontstond, behandel ik in paragraaf 2.9 op basis van de handelingen van de Classicale Besturen en Classicale Vergaderingen Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke van 1852 tot en met 1861. Daarna geef ik hiervan een samenvatting van de praktijk en een antwoord op de in paragraaf 2.9. gestelde vraag in paragraaf 2.10. Kritiek op het *Algemeen Reglement van 1852* beschrijf ik in paragraaf 2.11. Tot slot biedt paragraaf 2.12. een samenvatting van het geheel.

2.1. De ontstaansgeschiedenis van het *Algemeen Reglement van 1816*

De ontstaansgeschiedenis van het *Algemeen Reglement van 1816* beschrijf ik in vier fasen. De zogenaamde Commissie Te Water die in 1808 onder leiding van J. W. te Water werkte aan herziening van de kerkelijke organisatie, paragraaf 2.1.1. Deze commissie bracht in 1809 het zogenaamde *Concept van 1809* uit, paragraaf 2.1.2. Door het vertrek van koning Lodewijk Napoleon kon dit concept niet ingevoerd worden. Keizer Napoleon wilde in 1812 een reorganisatie van het kerkelijke leven tot stand brengen. Hij benoemde een nieuwe commissie, de zogenaamde

³⁸⁶ In het *Algemeen Reglement van 1816* en het *Algemeen Reglement van 1852* is de schrijfwijze 'classikaal bestuur' en 'classikale vergadering'. De handelingen van de drie onderzochte classes werden in de praktijk aangeduid als 'Handelingen van de Klassikale Vergadering ...' of 'Handelingen van het Klassikaal Bestuur ...'. Alleen bij citaten zal deze schrijfwijze gebruikt worden, alsmede in de aanduidingen van de besturen in de betreffende periodes. Opmerkelijk is het gebruik in de praktijk om de klassicale vergadering ook aan te duiden met 'algemene klassikale vergadering'. Een enkele maal bediende een scriba van een classis zich van die term.

Commissie D'Alphonse, die onder leiding stond van Baron F. J. B. d'Alphonse, paragraaf 2.1.3. De plannen van deze commissie konden niet verwezenlijkt worden, omdat keizer Napoleon ten val kwam. Het was koning Willem I die een kerkelijke reorganisatie in 1816 wist in te voeren. De daaraan voorafgaande schetsen van 1814 en 1815 bevatten belangrijk materiaal over classicale typen, paragraaf 2.1.4.

Twee eeuwen na 1619 kwam er in 1816 voor het eerst weer een nationale synode bijeen. Koning Willem I voerde een landelijke kerkorde in, het *Algemeen Reglement van 1816*. Als gevolg hiervan verloren de in hoofdstuk 1 beschreven classicale typen hun geldigheid ten gunste van het bestuurstype zoals dat in het *Algemeen Reglement van 1816* werd ontworpen. De *Dordtse Kerkorde van 1619* en andere particuliere regelingen verloren immers hun geldigheid. De samenleving was na de laatstgehouden Synode van Dordrecht van 1619 aanzienlijk veranderd. Maatschappelijke en politieke opvattingen mondden vanaf 1795 uit in de scheiding van kerk en staat. Deze scheiding had ook gevolgen voor de kerkelijke organisatie. Op 5 augustus 1796 decreteerde de Nationale Vergadering: "Dat geen *bevoorrechte* noch *heerschende Kerk* in Nederland meer kan of zal geduld worden."³⁸⁷ De *Staatsregeling voor het Bataafsche volk* bevestigde de scheiding van kerk en staat: "Elk kerkgenootschap zorgt voor het onderhoud van Zijnen Eeredienst, deszelfs bedienaren en gestichten," art. 21.³⁸⁸ Opvallend is daarom de toenemende overheidsbemoeienis sinds 1806 met de kerkelijke organisatie. Napoleon verving in dat jaar de Bataafse Republiek door het Koninkrijk Holland waarvan hij zijn broer Lodewijk Napoleon tot koning benoemde. In 1810 werd het Koninkrijk Holland ingelijfd bij Frankrijk. Dit bleef zo tot de val van Napoleon in 1813.

2.1.1. De Commissie Te Water

De *Constitutie voor het Koninkrijk Holland* (1806) attribueerde aan koning Lodewijk Napoleon de bevoegdheid de organisatie van de kerken ter hand te nemen.³⁸⁹ Hij bepaalde bij Koninklijk Besluit van 2 augustus 1808 dat er een commissie moest worden benoemd. Deze commissie diende een nieuw en verbeterd stelsel van kerkregering voor te bereiden.³⁹⁰ Eén van de zaken waarop bezinning nodig was,

³⁸⁷ Art. 1 *DECREET van de Nationale Vergadering, betreffende de scheiding van kerk en staat* (5 augustus 1796); G. W. Bannier, *Grondwetten van Nederland*, Zwolle 1936, 36.

³⁸⁸ Bannier, *Grondwetten*, 46.

³⁸⁹ "De Koning zorgt voor de veiligheid en de waardigheid van den Staat, voor de handhaving en naarkoming der Wetten, voor de ongestoorde administratie der Justitie, als mede voor de Hooge Politie, zoo wel in Burgerlijke als Kerkelijke Zaken", art. 34 *Constitutie voor het Koninkrijk Holland*; Bannier, *Grondwetten*, 167; J. C. A. van Loon, *Het Algemeen Reglement van 1816*, Wageningen, 1942.

³⁹⁰ "Onze Minister van den Eeredienst zal eene Commissie benoemen, bestaande op zijn minst uit drie, en op zijn meest uit negen Personen van iedere erkende godsdienstige Gezindheid in het Rijk, om ieder dier Commissiën te raadplegen wegens de te nemen schikkingen tot het definitief regelen van al hetgene den Eeredienst der onderscheidene Gezindheden betreft. Hij zal Ons het Rapport, met zijne consideratiën vergezeld, aanbieden", art. 13 van het *DECREET ter regeling van de uitoefening van de Godsdienst, overeenkomstig de Constitutie en de Fundamentele Wetten van den Staat* (2 augustus 1808); Bannier, *Grondwetten*, 174.

was de classis. Volgens A. Ypey³⁹¹ en I. J. Dermout³⁹² functioneerden de classes niet goed. Zij droegen daarvoor een aantal redenen aan.³⁹³ Het aantal classes was te groot. Het per vergadering rouleren van het voorzitterschap en het scribaat functioneerde niet. Over de examens bestonden veel klachten. Niet altijd werden de meest bekwame predikanten als examinatoren aangewezen. Ook was er in de examens te weinig aandacht voor de exegese van het Oude en Nieuwe Testament, de bijbelse theologie, de christelijke zedenkunde en de pastorale organisatie. Daarnaast waren er teveel predikanten die te weinig bestuurlijk inzicht hadden in kerkelijke zaken en te gehecht waren aan oude, vastgeroeste ideeën. De kerkvisitatie verliep meestal ondoelmatig, omdat deze niet centraal was geregeld. Het beeld dat Ypey en Dermout over de classis oproepen, is niet uit hoofdstuk 1 gebleken. Het is de vraag of de classis zo slecht functioneerde als Ypey en Dermout suggereren, of dat hun beeld bepaald werd door de 'eisen' van de negentiende eeuw van een centraal geleide kerk waar één kerkorde geldig was en waarbinnen een beperkt aantal predikanten en ouderlingen de leiding in de classis toekwam.

De voorzitter van de commissie die een nieuw stelsel van kerkregering diende voor te bereiden was J. W. te Water, die samen met A. 's Gravezande in 1780 de redactie van de *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren* had verzorgd. Hij speelde als hoogleraar een belangrijke rol in de kerkelijke organisatie van de achttiende eeuw en de kerkelijke reorganisatie aan het begin van de negentiende eeuw. De andere leden waren: D. Delprat,³⁹⁴ J. Both Hendriksen,³⁹⁵ T. Hoog,³⁹⁶ S. B. Jantzon van Nieuwland,³⁹⁷ J. C. van der Kemp,³⁹⁸ J. G. Thin van Keulen,³⁹⁹ H. Husly Viervant⁴⁰⁰ en A. Rutgers.⁴⁰¹ De bevoegdheden van de commissie werden

³⁹¹ A. Ypey (1760-1837), predikant te Jutrijp en Hommerts 1784, Suawoude en Tietjerk 1788, Oenkerk, Giekerk en Wijns 1790, Gapinge 1793-1794, Eethen en Drongelen 1795, hoogleraar te Harderwijk 1799, hoogleraar te Groningen 1821, emeritaat 1831; *BLGNP* II, 468-171.

³⁹² I. J. Dermout (1777-1867), predikant te Zeist 1798, Amersfoort 1800, Zutphen 1803, 's-Gravenhage 1805-1848, tevens buitengewoon hofprediker 1816-1822, hofprediker 1822-1867, emeritus 1848; *BLGNP* IV, 114-116.

³⁹³ Ypey, Dermout, *Gesch. Ned. Herv. Kerk* IV, 384-388.

³⁹⁴ D. Delprat (1758-1841), predikant Waalse Gemeente te Zutphen 1788, Waalse Gemeente te Utrecht 1790, emeritus 1827; *BWdN* II, D36.

³⁹⁵ J. Both Hendriksen, raadsheer in het Gerechtshof van Utrecht; Ypey, Dermout, *Gesch. Ned. Herv. Kerk* IV, 389.

³⁹⁶ T. Hoog (1763-1829), predikant te Katwijk aan de Rijn 1787, Amersfoort 1788, Leeuwarden 1791, Rotterdam 1792; Van Lieburg, *Repertorium* I, 103; Ypey, Dermout, *Gesch. Ned. Herv. Kerk* IV, 389.

³⁹⁷ S. B. Jantzon Nieuwland, raadsheer van het hof van Brabant; Ypey, Dermout, *Gesch. Ned. Herv. Kerk* IV, 389.

³⁹⁸ J. C. van der Kemp, advocaat te 's Gravenhage, commissies bij de Raad van State 1793, secretaris van de Raad Amerikaanse Koloniën 1803, tweede voorzitter rechtbank te 's Gravenhage, advocaat-generaal Gerechtshof te 's Gravenhage, lid van de Raad van Koophandel en Koloniën, lid van de Tweede Kamer; Ypey, Dermout, *Gesch. Ned. Herv. Kerk* IV, 389; *BWdN* IV, K32-33.

³⁹⁹ J. G. Thin van Keulen, lid van de vroedschap (stedelijke regering) te Amsterdam; Ypey, Dermout, *Gesch. Ned. Herv. Kerk* IV, 389.

⁴⁰⁰ H. Husly Viervant (1754-1814), predikant te Scherpenzeel (Gelderland) 1775, Haastrecht 1777, Vlaardingen 1780, Haarlem 1783, Rotterdam 1788, Amsterdam 1792, afgezet wegens politieke redenen 1796, Amsterdam 1804; Van Lieburg, *Repertorium* I, 263; Ypey, Dermout, *Gesch. Ned. Herv. Kerk* IV, 389.

aan banden gelegd. J. H. Mollerus, minister van Eerediensten, bood een reeds door J. D. Janssen⁴⁰² - leerling van J. W. te Water - op het departement vervaardigd concept aan. Janssen heeft als ambtenaar veel invloed gehad op de negentiende-eeuwse kerkelijke (re)organisatie. Dit betreft dan de diverse concepten die er in de aanloop tot 1816 zijn verschenen als ook het *Algemeen Reglement van 1816*. Er was een gerucht verspreid dat onrust teweegbracht, namelijk dat Janssen een omkering van de kerkelijke organisatie beoogde met een hogere en een lagere geestelijke orde, met een aartsbisschop en bisschoppen.⁴⁰³ Te Water maakte in zijn *Levens-berigt* ook melding van dit gerucht.⁴⁰⁴ Hij noemde dat zelfs aan hemzelf werd gedacht als het over de bekleding van het ambt van aartsbisschop ging.

Ook zou er sprake zijn van de invoering van het ambt van superintendent. Toen Oost-Friesland aan het koninkrijk werd toegevoegd, kwam ook de *coetus* van Emden - die zoals uit paragraaf 1.1.2.6. bleek door J. à Lasco reeds in 1544 was opgericht - met een vaste voorzitter en een vaste secretaris, in beeld. Het concept ging echter uit van vijf kerkelijke colleges: de synode, het college der synodale deputaten, de classes, de classicale deputaten of inspecteurs en de kerkenraden.⁴⁰⁵ Elke classis was samengesteld uit predikanten en kerkenraadsleden. Zij mocht alleen op de kerkordelijk voorgeschreven momenten bijeenkomen. Als arbeidsveld werd genoemd: het examineren van studenten en proponenten, het uitoefenen van rechtspraak en het kiezen van de afgevaardigden naar de synode. De classes werden onderverdeeld in ringen. Een uniforme regeling voor de classes werd opgesteld, waarbij de afzonderlijke classes de mogelijkheid werd geboden zelf een huishoudelijk reglement op te stellen. De classes kozen deputaten die - buiten de bijeenkomsten van de classes om - lopende zaken konden afhandelen.⁴⁰⁶ Een half jaar later, in 1809, kon de commissie aan de nieuwe minister van Eredienst en Binnenlandse Zaken, G. A. G. Ph. van der Capellen,⁴⁰⁷ een rapport aanbieden, waarin een *Concept-Reglement op de organisatie van het hervormd*

⁴⁰¹ A. Rutgers (1751-1809), predikant te Doorn 1772, Oude Tonge 1774, Oostzaan 1777, Amersfoort 1778, Haarlem 1779; Van Lieburg, *Repertorium* I, 212; Ypey, Dermout, *Gesch. Ned. Herv. Kerk* IV, 389.

⁴⁰² J. D. Janssen (1775-1848), student theologie Leiden 1791, proponent Hervormde Kerk 1796, eerste commies bij de secretarie van het Uitvoerend Bewind 's-Gravenhage 1798, werkzaam bij het agentschap van nationale opvoeding 1799, werkzaam bij de raad voor binnenlandse zaken 1801, werkzaam onder de secretaris van staat 1805 en vanaf 1806 tevens rapporteur in kerkelijke zaken, chef van de eerste divisie ministerie van eredienst (resp. ministerie van eredienst en binnenlandse zaken, van 1810-1813 bij de intendance voor binnenlandse zaken), commissaris voor kerkelijke zaken ministerie van binnenlandse zaken 1814 (voorlopige benoeming 1813), secretaris ministerie van hervormde e.a. erediensten 1815, secretaris-generaal 1842; *BLGNP* III, 199-200. Zie voor een biografie over Janssen: C. W. Pape, *Het leven en werken van J. D. Janssen, 's-Hertogenbosch* 1855.

⁴⁰³ Ypey, Dermout, *Gesch. Ned. Herv. Kerk* IV, 391-392.

⁴⁰⁴ J. W. te Water, *Levens-berigt van Jona Willem te Water, te Leyden overleden den 19 October des jaars 1822*, door hem zelve vervaardigd en door deszelfs erfgenamen woordelijk gevolgd en in het licht gegeven, z. p. 1823, 115.

⁴⁰⁵ De Visser, *Kerk en Staat* III, 119.

⁴⁰⁶ *L.c.*, 120-121.

⁴⁰⁷ Baron G. A. G. Ph. van der Capellen (1778-1848) werd in 1809 minister van Eredienst en Binnenlandsche Zaken; *NNBW* I, kol. 569-578.

Kerkgenootschap in het Koninkrijk Holland was opgenomen.⁴⁰⁸ De commissie handhaafde meer van de *Dordtse Kerkorde van 1619* dan de regering lief was, omdat die een andere visie op het bestuur van de kerk had.⁴⁰⁹ Uiteindelijk werd het reglement niet ingevoerd, evenmin als het ontwerp 1809 voor de lutherse gemeenten.⁴¹⁰

Afbeelding 2.1. J. D. Janssen (1775-1848)

2.1.2. Het Concept van 1809

Tussen het *Concept van 1809* en het latere *Algemeen Reglement van 1816* bestond verschil in opbouw. Het *Concept van 1809* was opgebouwd in negen hoofdstukken:

1 ^{ste}	Hoofdstuk	<i>Over het hervormde kerkgenootschap in het gemeen.</i>
2 ^{de}	“	<i>Over de kerkeraden.</i>
3 ^{de}	“	<i>Over de klassen.</i>
4 ^{de}	“	<i>Over de synode en derzelver leden en deputaten.</i>
5 ^{de}	“	<i>Over kerkelijk opzicht en tucht.</i>
6 ^{de}	“	<i>Over de godsdienstige opvoeding der jeugd en opleiding tot leraren in de theologische scholen.</i>

⁴⁰⁸ Het *Concept-Reglement op de organisatie van het hervormd Kerkgenootschap in het Koninkrijk Holland*, Hooijer, *Oude kerkordeningen*, 518-552.

⁴⁰⁹ Hooijer, *Oude kerkordeningen*, 490, 494.

⁴¹⁰ Estié, *Stichting* 53-70.

- 7de “ *Over de beroepingen, demissiën en bezoldiging der leeraren.*
 8ste “ *Over de manier van kerkelijke zaken te behandelen.*
 9de “ *Over het bestuur der goederen, inkomsten en gebouwen der gemeenten.*⁴¹¹

Opvallend is het gebruik van de aanduiding ‘kerkgenootschap’ in plaats van ‘kerk’. Bovendien was de organisatie opgezet volgens de idee van het collegialisme. Een recente definitie van *collegialisme* luidt:

Kerkopvatting waarbij niet de verkiezing en roeping van Godswegen als grondslag van de kerk wordt gezien maar de vrijwillige aansluiting van de leden, zoals bij een wereldlijke vereniging het geval is; een dergelijke vereniging (of genootschap) wordt dan collegiaal bestuurd door besturen (colleges).⁴¹²

Ondanks het feit dat aansluiting werd gezocht bij voorgaande kerkorden onderging het *Concept van 1809* de invloeden van de in de achttiende eeuw ontstane collegialistische opvattingen.⁴¹³

Ter vergelijking met het *Concept van 1809* wordt hieronder de opbouw van het *Algemeen Reglement van 1816* geplaattst, dat in zeven afdelingen was opgebouwd:

EERSTE AFDEELING	<i>Algemeene Bepalingen.</i>
TWEEDE AFDEELING	<i>Van het Synode.</i>
DERDE AFDEELING	<i>Van het Provinciaal Kerkbestuur.</i>
VIERDE AFDEELING	<i>Van het Classikaal Bestuur.</i>
VIJFDE AFDEELING	<i>Over de Waalsche, Presbyteriaansche Engelsche en Schotsche Kerken.</i>
ZESDE AFDEELING	<i>Van de Ringen en derzelver bijeenkomsten.</i>
ZEVENDE AFDEELING	<i>Over het Kerkelijk Bestuur in de gemeenten.</i> ⁴¹⁴

Uit de vergelijking blijkt dat het *Concept van 1809* evenals de *Dordtse Kerkorde van 1619* van onderaf was opgebouwd. Na de bepalingen over het hervormd kerkgenootschap in het algemeen volgden de voorschriften voor de kerkenraad, de classes en de synoden. De opbouw van het *Algemeen Reglement van 1816*, dat van bovenaf was opgebouwd, begon na de algemene bepalingen bij de synode.

De eerste afdeling van het *Algemeen Reglement van 1816* bevatte vijftien artikelen met - zoals de naam ‘Algemeene Bepalingen’ aangaf - diverse voorschriften, zoals bijvoorbeeld het lidmaatschap van het hervormd kerkgenootschap, de kerkelijke besturen en de wijze van stemmen en veranderingen in het reglement.

Daarnaast waren onder meer de kerkordelijke bepalingen die betrekking hadden op de classis in beide reglementen, op sommige punten wezenlijk anders. Het *Concept van 1809* hanteerde de term ‘classicale vergadering’ sporadisch, maar

⁴¹¹ Hooijer, *Oude kerkordeningen*, 519.

⁴¹² Van Drimmelen, *ABC*, 27.

⁴¹³ Hooijer, *Oude kerkordeningen*, 490; Te Water, *Levens-berigt*, 118.

⁴¹⁴ Hooijer, *Kerk.wetten*, 24, 28, 32, 35, 38 en 39.

sprak over 'classe' of 'classis'. In hoofdstuk 1, §8, werd de classis als volgt geïntroduceerd:

Het kerkbestuur wordt geoeffend over elke bijzondere gemeente door een *kerkeraad*, over verscheidene gemeenten te zamen door eene *classis*, en over alle de gemeenten of het gansche kerkgenootschap door een *generaal Synode*

Wat opvalt in deze paragraaf is de afwezigheid van een vermelding van de provinciale synoden. Dat was uniek voor een protestantse kerkorde in Nederland. De provinciale synoden werden vervangen door één gezamenlijke synode.⁴¹⁵ Deze vervanging had te maken met de staatkundige indeling en het streven naar uniteit. De *Constitutionele Wetten van 1806* kenden geen provincies, maar negen departementen.⁴¹⁶

Van de negen hoofdstukken van het *Concept van 1809* was het derde hoofdstuk geheel gewijd aan de classis. Het begin schiep duidelijkheid. Alvorens andere zaken te regelen, gaf het *Concept van 1809* een definitie van de classis: "Eene classis is eene vergadering zamengesteld uit afgevaardigden van eenige gemeenten", § 1. Dit sterke begin werd afgezwakt in § 2. Waar de opstellers in § 1 spraken over 'afgevaardigden van eenige gemeenten', werd in § 2 duidelijk dat er geen sprake van afgevaardigden was.⁴¹⁷

Leden der classen zijn, alle de predikanten die bevestigd zijn, en als gewone leeraren in de gemeente dienen, bij welke gevoegd worden, de *emeriti* volgens § 30 van het 7de hoofdstuk, alsmede die predikanten, welke op hun verzoek *salvo honore*, van de dienst zijn ontslagen, volgens § 24 van hetzelfde hoofdstuk; voorts een ouderling uit de stad, alwaar de classis gehouden wordt, en een uit elken ring in welchen de classis is verdeeld. Met opzigt tot de laatst gemelde houden de gemeenten, die tot zoodanigen ring behooren, hare toerbeurten.⁴¹⁸

Hieruit blijkt duidelijk dat § 2 niet goed aansloot op § 1. De classis bestond immers niet uit afgevaardigde kerkenraadsleden, maar uit alle predikanten, emeriti, eervol ontslagen predikanten, één ouderling uit de classicale vergaderplaats en één ouderling uit elke ring van de classis. Uit hoofdstuk 1 bleek reeds dat de classes vaak een kerkordelijk voorgeschreven of door gewoonte vaste vergaderplaats kenden.

Het *Concept van 1809* belichtte daarnaast een aantal andere interessante aspecten. De classis nam de examens van proponenten en predikanten af, § 5c. Zij kwam tweemaal per jaar bijeen, § 10.⁴¹⁹ De eerste classicale vergadering in een kalenderjaar diende tussen half april en half mei vóór het bijeenkomen van de synode gehouden te worden. De tweede classicale vergadering moest na de bijeenkomst van de synode, tussen half september en half oktober, in de classicale hoofdplaats bijeenkomen, art. 65. Het *Concept van 1809* schreef dat niet expliciet voor, maar uit § 1 van het derde hoofdstuk valt op te maken dat de classes in een

⁴¹⁵ Ypey, Dermout, *Gesch. Ned. Herv. Kerk* IV, 397.

⁴¹⁶ Bannier, *Grondwetten*, 162. De negen departementen waren; Holland, Gelderland, Brabant, Friesland, Overijssel, Zeeland, Groningen, Utrecht en Drenthe.

⁴¹⁷ Hooijer, *Oude kerkordeningen*, 515.

⁴¹⁸ Een ring is een 'regionaal verband van gemeenten binnen een classis'; Van Drimmelen, *ABC*, 77.

⁴¹⁹ *Concept van 1809*, hoofdstuk 3, § 10; Hooijer, *Kerk.wetten*, 528.

stad bijeen moesten komen. De roepende gemeente - deze benaming vormde een overblijfsel van de *Dordtse Kerkorde van 1619* - moest de reis- en verblijfkosten van de afgevaardigden betalen, § 14 van het derde hoofdstuk. Daartoe diende de classis een tarief op te stellen naar rato van de reisduur van de afgevaardigden.

Het *Concept van 1809* voorzag in een inkrimping van het aantal classes. Tot dan toe waren de classes ingedeeld overeenkomstig de oude indeling van de soevereine gewesten.⁴²⁰ De opstellers van het *Concept van 1809* zochten - wat de classicale indeling betreft - aansluiting bij de toenmalige departementele indeling in het Koninkrijk Holland waartoe ook, als compensatie voor het verlies van Zeeuws-Vlaanderen, Oost-Friesland behoorde, § 3.⁴²¹ Dat leidde tot een indeling in negenendertig classes, § 4.⁴²² Van der Capellen vond deze indeling onnauwkeurig,

⁴²⁰ Hooijer, *Oude kerkordeningen*, 515.

⁴²¹ *L.c.*, 524.

⁴²² I Groningen, 4 classen in plaats van 7.

1. Groningen vereenigd met Appingadam.
2. Loppersum met Middelstum
3. Westerkwartier en de Marne.
4. Oldambt en Westwoldingerland.

II *Friesland*, 5 in plaats van 7.

1. Leeuwarden.
2. Dokkum.
3. Sneek en Workum.
4. Franeker.
5. Zevenwouden.

III *Drenthe*, 1 in plaats van 3.

IV *Overijssel*, 2 in plaats van 4.

1. Die van Kampen, Steenwijk en Zwol.
2. Deventer.

V *Gelderland*, 5 in plaats van 9.

1. Nijmegen.
2. Thiel en Bommel.
3. Zutphen.
4. Overbetuwe.
5. Nederveeluwe.

VI *Utrecht*, 2 in plaats van 3.

1. Utrecht.
2. Amersfoort, gecombineerd met Rhenen en Wijk.

VII *Amstelland*, 5 in plaats van 6.

1. Alkmaar.
2. Haarlem.
3. Amsterdam.
4. Hoorn en Enkhuizen gecombineerd.
5. Edam.

VIII *Maasland*, 7 in plaats van 11, die te voren de Zuidhollandsche Synode uitmaakten.

1. Dordrecht.
2. Delft en den Haag gecombineerd.
3. Leijden met Nederrijnland.
4. Schieland.
5. Gouda.
6. Gorinchem.
7. Voorne en Putten.

IX *Zeeland*, 3 in plaats van 4.

1. Walcheren.

omdat de opstellers van het *Concept van 1809* geen rekening met de destijds bestaande classes hadden gehouden.⁴²³ Het aantal classes moest verminderd worden. Daarom bepaalde hij het aantal classes op eenendertig.

Volgens een traktaat tussen Frankrijk en Nederland op 11 november 1807 gesloten, werd Oost-Friesland aan het Koninkrijk Holland toegevoegd.⁴²⁴ Staats-Vlaanderen (Zeeuwsch-Vlaanderen) was reeds in 1795 aan Frankrijk afgestaan. Het kerkelijk leven in Staats-Vlaanderen was dan ook naar Frans model georganiseerd. Er bestonden drie consistoriale kerken: Axel, IJzendijke en Sluis.⁴²⁵ Een consistoriale kerk omvatte zesduizend zielen: “Il y aura une église consistoriale par six mille ames de la même communion.”⁴²⁶

Een consistoriale raad gaf leiding aan het leven en werken van de consistoriale kerk. Vijf consistoriale kerken vormden samen het arrondissement van een synode: “Cinq églises consistoriales formeront l’arrondissement d’un synode.”⁴²⁷

H. W. C. A. Visser reageerde op het concept. Hij schreef weinig vleiende woorden over de vroegere classes en de provinciale synoden. Volgens hem waren de provinciale synoden bij gebrek aan nationaal kerkelijk bestuur slechts uitvoerders van de wil van de classes.⁴²⁸ Er was geen leidraad voor de werkzaamheden van de classis. Ze waren te talrijk. Telkens waren er andere presides, ‘zelden de bescheidenste en eerlijkste’.⁴²⁹

Het *Concept van 1809* is nooit ingevoerd. In 1810 werd koning Lodewijk Napoleon teruggeroepen naar Parijs en het Koninkrijk Holland werd zoals eerder vermeld, ingelijfd bij het keizerrijk Frankrijk.

-
2. Schouwen en Duiveland.
 3. Zuidbeveland en Tholen.

X *Braband*, twee

1. Breda.
2. 's Bosch.

XI *Oostvriesland* zal verdeeld worden in 2 classen.

XII *De Waalsche kerken*, maken te zamen maar ééne classis uit”; Hooijer, *Oude kerkordeningen*, 525-526.

⁴²³ Hooijer, *Oude kerkordeningen*, 525 noot § 4.

⁴²⁴ Ypey, Dermout, *Gesch. Ned. Herv. Kerk* IV, 356.

⁴²⁵ *Inventaris van de archieven der Hervormde Gemeente te IJzendijke 1604-1974*, door A. F. Francke, Middelburg 1983; J. de Hullu, *Uit de geschiedenis van de consistoriale kerk van Sluis 1803-1816*, Middelburg 1939 (Overgedrukt uit *Archief*, uitg. door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1939), 7-51. Ten onrechte beweren Ypey en Dermout dat er twee consistoriale kerken, namelijk Axel en Sluis, bestonden; Ypey, Dermout, *Gesch. Ned. Herv. Kerk* IV, 643.

⁴²⁶ Art. 16 *Articles organiques des cultes protestans*; De Visser, *Kerk en Staat* III, 163.

⁴²⁷ Art. 17 *Articles organiques des cultes protestans*, De Visser, *Kerk en Staat* III, 164.

⁴²⁸ H. W. C. A. Visser (1773-1826), predikant te Warns ca. 1795, Ijsbrechtum 1810; *BLGNP* IV, 438-439.

⁴²⁹ Van Loon, *Alg. Regl* 1816, 55.

2.1.3. De commissie D'Alphonse

Niettemin werd het gesprek over de kerkelijke organisatie korte tijd later hervat. Bij decreet van 24 januari 1812 bepaalde keizer Napoleon dat er commissarissen zouden worden benoemd voor de organisatie der christelijke kerkgenootschappen.⁴³⁰ Napoleon wilde de kerken in Nederland inrichten zoals dat in Frankrijk en in de reeds eerder door Frankrijk ingelijfde gewesten zoals Noord-Brabant en Zeeland was geschied. Voorzitter van de commissie werd F. J. B. Baron d'Alphonse, intendant-generaal van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken. De andere commissarissen waren: aartspriester van de Rooms-Katholieke Kerk J. Cramer,⁴³¹ de vicaris-generaal van de 'Bisschoppelijke Cleresie'⁴³² W. van Os,⁴³³ de hervormden J. H. Mollerus en J. W. te Water, D. Delprat namens de Waalse gemeenten, de remonstrant M. Stuart,⁴³⁴ de lutheraan C. H. Ebersbach,⁴³⁵ de doopsgezinde R. Koopmans⁴³⁶ en de lutheraan Kniphausen.⁴³⁷

D'Alphonse liet de commissarissen weten dat hij al een voorlopig reglement had voorbereid. Dit bleek gebaseerd te zijn op het *Concept van 1809*, dat hij had aangepast aan de *Articles organiques des cultes protestans* van 18 *Germinal* jaar 10 (8 april 1802).⁴³⁸ Een aanpassing van dit reglement was ook in zoverre nodig dat het tegemoet diende te komen aan de uitdrukkelijke wens van keizer Napoleon tot vermindering van het aantal kerkgenootschappen en in verband daarmee tot het samenbrengen van hervormden en remonstranten in één kerk, een vereniging van de rooms-katholieken met de jansenisten en een vereniging van de evangelisch-

⁴³⁰ De Visser, *Kerk en staat* III, 141-202.

⁴³¹ J. Cramer (1744-1824), pastoor Maagdenhuis te Amsterdam, aalmoezenier van Koning Lodewijk Napoleon 1808, aartspriester van Holland 1811; P. W. F. M. Hamans, *Geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland. I. Van missionering tot herstel van de hiërarchie in 1853*, Brugge 1992, 325 en 400.

⁴³² Ypey en Dermout spreken over 'jansenist'. Een jansenist werd aanhanger van het Jansenisme genoemd. Ik sluit mij overigens aan bij dit taalgebruik van de overheid. Het jansenisme was de beweging die in de tweede helft van de zeventiende eeuw in de Rooms-Katholieke Kerk ontstond. Zij voelden zich door de opvattingen van Cornelis Jansen over de leer van de genade geïnspireerd; L. Praamsma, *Jansenisme*, in: *CE* 4, 20-21. Het is correcter te spreken van 'Bisschoppelijke Cleresie' of 'Oud-Katholieke Kerk van Nederland'; D. J. Schoon, *De Oud-Katholieke Kerk*, Kampen 1999; A. Berlis, *De Oud-Katholieke Kerk van Nederland. Leer en leven*, Zoetermeer 2000.

⁴³³ W. van Os werd in 1813 benoemd tot aartsbisschop van de Bisschoppelijke Cleresie; *BWdN* V, O68.

⁴³⁴ M. Stuart (1765-1826), remonstrants predikant te Dokkum 1787, Utrecht 1790, Amsterdam 1793; *BWdN* VI, S330-331.

⁴³⁵ C. H. Ebersbach (1763-1858), luthers predikant te Bergen op Zoom 1789, Amsterdam 1796, tevens vanaf 1819 hoogleraar aan het Luthers Seminarie te Amsterdam; *BWdN* II, E1.

⁴³⁶ R. Koopmans (1770-1826), doopsgezind predikant te Blokzijl, Dokkum, Amsterdam 1796, hoogleraar Doopsgezind Seminarie te Amsterdam 1814; *BWdN* IV, K104-105.

⁴³⁷ Volgens De Visser was Kniphausen een lutheraan uit Aurich in Noord-Duitsland. Onderzoek naar biografische gegevens heeft echter niets opgeleverd. Estié had al eerder tevergeefs naar biografische gegevens gezocht. Hij vraagt zich af of met de naam Kniphausen soms de heerlijkheid Kniphausen, die in relatie met Oost-Friesland stond, bedoeld is. Ypey en Dermout vermelden de naam Kniphausen niet; Estié, *Stichting*, 75 noot 79; De Visser, *Kerk en staat* 3, 141 en 143; Ypey, Dermout, *Gesch. Ned. Herv. Kerk* IV, 508.

⁴³⁸ Zie voor de tekst van deze Franse Wet op de Kerkgenootschappen: De Visser, *Kerk en staat* III, 159-168.

luthers en hersteld-luthers. Daartoe werd een aantal subcommissies gevormd. Als leden van de subcommissie 'gereformeerde protestanten' werden Mollerus, Te Water, Delprat en Stuart benoemd.⁴³⁹ De priester Cramer en de jansenist Van Os vormden de subcommissie die de organisatie van alle katholieken ter hand moest nemen. De derde subcommissie - voor de evangelisch-luthers en hersteld-luthers - werd gevormd door Ebersbach en Kniphausen. Koopmans was verantwoordelijk voor de organisatie van de doopsgezinden.

Van de door Napoleon voorgestelde vereniging van de gereformeerden met de remonstranten en walen, de jansenisten met de rooms-katholieken en de evangelisch-luthers met de hersteld-luthers kwam uiteindelijk niets terecht. Janssen - inmiddels chef van de eerste divisie bij de intendance voor binnenlandse zaken - zag namelijk in dat de historie van het Nederlandse kerkelijk leven de verwezenlijking van het keizerlijk ideaal niet toeliet.

Het rapport van de commissie D'Alphonse ging uit van 130 consistoriale kerken van elk ongeveer 3.000 leden. In deze kerken zou voor 1.033 predikanten plaats zijn. De leiding van deze consistoriale kerken werd in handen van consistoriale raden gelegd, ter vervanging van de af te schaffen classicale vergaderingen. Vijf consistoriale kerken tezamen hadden de omtrek van een synode.⁴⁴⁰ Zoals in paragraaf 2.1.2. werd beschreven, hadden de kerken in Staats-Vlaanderen reeds ervaring met de consistoriale kerken opgedaan. Zij hielden zich onder meer bezig met de verzorging van de in paragraaf 1.5.2.4. genoemde kerken, die behoorden tot de Vlaamse Olijfborg.⁴⁴¹

In augustus 1812 werd het eindrapport verzonden naar het Ministerieel Departement in Parijs.⁴⁴² Dit rapport voorzag in de organisatie van vijf soorten van erediensten: 'Le culte Catholique Romain, le culte Réformé, le culte Luthérien, le culte Mennonite, le culte Israélite'.⁴⁴³ Omdat keizer Napoleon ten val kwam, kreeg dit concept geen rechtsgeldigheid.

2.1.4. Het Algemeen Reglement van 1816

Het reeds genoemde *Algemeen Reglement van 1816* kwam tot stand op initiatief van koning Willem I, hoewel er - zoals uit het bovenstaande blijkt - voor zijn tijd al plannen waren ontwikkeld voor een ingrijpende herziening van de kerkelijke organisatie in Nederland. Willem I bouwde niet voort op het rapport van de Commissie D'Alphonse. Hij voerde voor zowel de hervormden als de lutheranen één kerkorde voor alle provincies in, passend bij het ene Koninkrijk der Nederlanden. Daarmee wilde hij een einde maken aan de tot dan toe heersende situatie dat bijna iedere provincie een eigen kerkorde had. Daarin was geen plaats voor consistoriale kerken of consistoriale raden.

⁴³⁹ De Visser, *Kerk en staat* III, 143.

⁴⁴⁰ Ypey, Dermout, *Gesch. Ned. Herv. Kerk* IV, 481; Artt. 19-32 van het 'Projet d'articles organiques pour le culte réformé des Départements Hollandais'; De Visser, *Kerk en staat* III, 163-167.

⁴⁴¹ J. de Hullu, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Hervormde gemeente van den Vlaamschen Olijfborg nabij Oudenaarde 1805-1814*, Oostburg [1939].

⁴⁴² De Visser, *Kerk en staat* III, 688-779.

⁴⁴³ *L.c.*, 689.

Ten behoeve van de kerkelijke reorganisatie beriep Willem I zich op art. 139 van de *Grondwet voor de vereenigde Nederlanden* (1814):

Onverminderd het regt en de gehoudenis van den Souvereinen Vorst, om zoodanig toezicht over alle de godsdienstige gezindheden uitte oefenen, als voor de belangen van den Staat dienstig zal bevonden worden, heeft Dezelve bovendien in het bijzonder het regt van inzage en beschikking omtrent de inrigtingen van die gezindheden, welke, volgens een der voorgaande artikelen, eenige betaling of toelage uit 's Lands kas genieten.⁴⁴⁴

In de 'Korte schets eener kerk organisatie'⁴⁴⁵ van 15 juli 1814, die ontstond na overleg tussen H. H. Donker Curtius,⁴⁴⁶ Janssen en H. W. C. A. Visser, was de classis identiek aan de consistoriale kerk uit het rapport van de commissie d'Alphonse. De predikanten maakten deel uit van de classis. Of de ouderlingen er ook deel van uitmaakten, is de vraag. Achter het voorschrift dat de classis uit alle predikanten bestond, was toegevoegd: '(ouderlingen?)'.⁴⁴⁷ De classis moest een vaste preses hebben.

In de door Janssen vervolgens uitgewerkte 'Schets van een Ontwerp van organisatie der Hervormde Kerk' van 31 augustus 1814 werd de classicaal vergadering niet, maar het classicaal bestuur - in algemene zin - wel genoemd.⁴⁴⁸ Reeds in art. 1 werd voorgeschreven dat het bestuur van de kerk synodaal, provinciaal, classicaal en gemeentelijk werd uitgeoefend. Hier vond de omkering van de kerkelijke organisatie plaats. De Hervormde Kerk werd centralistisch georganiseerd. Daarvoor werd als het bestuur van de classis de classicaal commissie aangewezen, art. 31. Deze bestond uit vijf, zeven of negen leden, te weten een president, een examiner, twee, vier of zes assessoren en een vaste secretaris. De afgevaardigde naar de synode werd president. Zijn secundus werd vice-president, art. 32. De assessor en de secretaris werden door de koning benoemd; de eerste maal onmiddellijk, maar vervolgens uit drietalen, art. 33. Tot secretaris werd een predikant van de classicaal hoofdplaats of een plaats in de nabijheid daarvan benoemd, art. 35. De classicaal commissie had in het algemeen

⁴⁴⁴ *Grondwet voor de vereenigde Nederlanden*, Bannier, *Grondwetten*, 277-278. De Grondwet 1815 kende een bepaling met een andere strekking dan de Grondwet 1814: "De Koning zorgt dat geen Godsdienst gestoord worde in de vrijheid van uitoefening die de grondwet waarborgt. Hij zorgt tevens dat alle godsdienstige gezindheden zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat", art. 196 *Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden*, L.c., 280-349.

⁴⁴⁵ Van Loon, *Alg. Regl.* 1816, 88-89.

⁴⁴⁶ H. H. Donker Curtius (1778-1839), predikant te Blaricum en Laren (Noord-Holland) 1800, Muiderberg 1801, Arnhem 1802. Donker Curtius was van 1816-1824 vice-voorzitter en van 1825-1839 voorzitter van de synode. Van 1816-1839 was hij secretaris van het Provinciaal Kerkbestuur Gelderland. Om die reden waren zijn bijnamen "Paus van Arnhem", "Geldersche bisschop" en "Paus van Gelderland"; *BLGNP* V, 144-146.

⁴⁴⁷ Van Loon, *Alg. Regl.* 1816, 89.

⁴⁴⁸ Van Loon, *Alg. Regl.* 1816, 101 en 106, noot 57. Zie voor de 'Korte schets eener kerk organisatie' van 15 juli 1814: L.c., 88-89. Van Loon heeft het jaartal in de genoemde schets verkeerd weergegeven: 1815 in plaats van 1814. Bovenaan pagina 88 heeft Van Loon het jaartal wel correct weergegeven. Zie voor de 'Schets van een Ontwerp van een organisatie der Hervormde Kerk' 31 augustus 1814: L.c., 90-111.

tot taak het toezicht uit te oefenen over gemeenten, kerkenraden en predikanten, art. 36a. Nader uitgewerkt betekende het dat de classicale commissie

- de bijzondere zorg over vacante gemeenten uitoefende, in het bijzonder de waarneming van de kerkdiensten en de vervulling daarvan;
- bijzondere regelingen voor haar functioneren ontwierp onder goedkeuring van de secretaris van staat voor Binnenlandse Zaken;
- de administratie verrichtte van de classicale weduwenbeurzen en andere beurzen;
- geschillen tussen gemeenten of in kerkenraden beslechtte;
- als instantie van hoger beroep uitspraak deed;
- kerkelijke handopening,⁴⁴⁹ approbatie, losmaking en bevestiging verleende;
- studenten die predikant wilden worden, examineerde;
- predikanten en kerkenraadsleden suspendeerde;
- leden van een gemeente onder tucht stelde.

De classicale commissie vergaderde zesmaal per jaar: op de eerste woensdag van februari, april, juni, augustus, oktober en december, art. 37.

Er was niets over de classicale vergadering voorgeschreven. Wel stelde Janssen later nog voorschriften op over de classicale bijeenkomsten.⁴⁵⁰ Deze classicale bijeenkomst, waarmee in feite de ring werd bedoeld, werd als volgt ingericht. Het doel van de classicale bijeenkomst was het bewaren van de broederlijke band van vereniging tot nut van de gemeenten. Bovendien konden de predikanten en de gemeenten elkaar onderling van dienst zijn. Daarom werden de classes in ringen ingedeeld. De ringen verzorgden de waarneming van de dienst in vacante gemeenten en hielden een wakend oog over deze gemeenten. Zij verrichtten de administratie van de classicale weduwenbeurzen en andere fondsen. De ringen benoemden ieder een pretor, die de leiding over de ring had. Hij werd de eerste maal door het Departement voor de kerkelijke zaken benoemd. De ringen maakten een huishoudelijke regeling voor haar werkwijze. Zij boden de provinciale kerkbesturen jaarlijks een beknopt verslag van de werkzaamheden aan. Dezen zorgden ervoor dat de verslagen bij het Departement van Binnenlandse Zaken terecht kwamen. De ringen correspondeerden met de gemeenten en met de classicale commissie.

Op 12 oktober 1814 werd besloten dat de secretaris van staat van Binnenlandse Zaken,⁴⁵¹ W. F. Roëll,⁴⁵² 'voorgelicht door een consuleerende

⁴⁴⁹ Handopening, ook wel autorisatie genoemd, is een 'verklaring waardoor een persoon of een instantie bevoegd wordt tot het verrichten van een bepaalde handeling, bijv. tot het beroepen van een predikant'; Van Drimmelen, *ABC*, 17 en 47.

⁴⁵⁰ Dit blijkt uit een klad van de hand van Janssen dat die, vanwege opmerkingen van Donker Curtius, had geschreven en tussen een exemplaar van de 'Schets van een Ontwerp van organisatie der Hervormde Kerk' had ingevoegd; Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 106 noot 57. Van Loon voegde deze voorschriften in tussen art. 37 en 38 van de 'Schets van een Ontwerp' de 'classicale bijeenkomst'.

⁴⁵¹ Aan het hoofd van het Ministerie van Binnenlandse Zaken stond van 1813-1814 een commissaris-generaal, van 1814 tot 1815 een secretaris van staat en sinds 16 september 1815 een minister; A. J. H. van Ette, *Onze Ministers*, Alphen aan den Rijn 1948.

commissie, de noodige verordeningen aan den Vorst zou voordragen, ter nadere regeling van het bestuur der kerk'.⁴⁵³ Elf predikanten maakten deel uit van deze commissie: W. Broers,⁴⁵⁴ H. H. Donker Curtius, A. van Deinse,⁴⁵⁵ D. Delprat, C. Fransen van Eck,⁴⁵⁶ D. Hendriksz,⁴⁵⁷ Z. de Jongh,⁴⁵⁸ W. L. Krieger,⁴⁵⁹ C. van der Leeuw,⁴⁶⁰ N. Lobrij,⁴⁶¹ en G. Benthem Reddingius.⁴⁶² Op 28 mei 1815 werd het secretet besluit door de koning in Brussel getekend. De Raad van State, de koning en de kerken waren er vooraf niet in gekend. Roëll en J. D. Janssen wilden niet teveel bemoeienis van buitenaf.

Op 17 juni 1815 kregen de leden - die aanvankelijk niet van elkaars deelname wisten - een door Janssen opgesteld en bijgewerkt 'Ontwerp van een algemeen reglement voor het bestuur der Hervormde Kerk in de Nederlanden' toegestuurd.⁴⁶³ Dit ontwerp bevatte een aantal wijzigingen ten opzichte van de Schets van 1815. Het kerkelijk bestuur in een classis werd in dit ontwerp aan een commissie van moderatoren opgedragen, die uit een preses, assessor, scriba en één gecommiteerde uit elke ring bestond of twee gecommiteerden indien een classis één ring had, art. 46. De in de Schets van 1815 genoemde classicale bijeenkomsten werden hier ringen genoemd. De gecommiteerden werden door het departement uit de predikanten of ouderlingen uit het ressort van een ring benoemd, art. 49. Ouderlingen konden dus leden van de commissie van moderatoren zijn. De vergaderingen vonden op elke laatste woensdag van elke maand plaats, art. 50. Dat hield een verdubbeling in van de vergaderfrequentie ten opzichte van art. 37 van de Schets van 1815. De commissie had de bevoegdheid, vooral in de winter, een

⁴⁵² Baron W. F. Roëll (1767-1835) werd in 1808 minister van Binnenlandsche Zaken en in 1813 lid van de commissie die een ontwerp van een grondwet moest opstellen. In 1814 werd Roëll Secretaris van Staat van Binnenlandsche Zaken; *NNBW IX*, kol. 871-874.

⁴⁵³ Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 87.

⁴⁵⁴ W. Broers (1766-1858), predikant te Zutphen 1797, Voorschoten 1799, Zutphen 1797, Leiden 1802, Amsterdam 1808, emeritus 1837; Van Lieburg, *Repertorium I*, 37.

⁴⁵⁵ A. van Deinse (1764-1829), predikant te Gapinge 1787, Oostkapelle 1789, Zutphen 1792, Middelburg 1797; Van Lieburg, *Repertorium I*, 47.

⁴⁵⁶ C. Fransen van Eck (1764-1830), predikant te Hemmen 1787, Deventer 1788, afgezet om politieke redenen 1795, Deventer 1795, emeritus 1828, tevens hoogleraar 1799-1830); Van Lieburg, *Repertorium I*, 56.

⁴⁵⁷ D. Hendriksz (1766-1841), predikant te Zunderdorp 1789, Krimpen aan de Lek 1791, Groningen 1801; Van Lieburg, *Repertorium I*, 93.

⁴⁵⁸ Z. de Jongh (1774-1850), predikant te Haafden 1797, Almkerk 1802, 's Hertogenbosch 1805, hoogleraar 1809, emeritus 1835; Van Lieburg, *Repertorium I*, 93; Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 121 noot 91, 128.

⁴⁵⁹ W. L. Krieger (1745-1822), predikant te 's Graveland 1780, Zwolle 1781, Nijmegen 1784, Utrecht 1785, 's Gravenhage 1791, emeritus 1821; Van Lieburg, *Repertorium I*, 138.

⁴⁶⁰ C. van der Leeuw (1761-1825), predikant te Stevensweert 1761, Zonnemaire 1785, Brouwershaven 1788, Hoorn 1791, Utrecht 1804; Van Lieburg, *Repertorium I*, 148.

⁴⁶¹ N. Lobrij (1766-1818), predikant te Brakel 1788, Avezaath 1790, Zaandijk 1797, Vollenhove 1803, Gorinchem 1809, Leeuwarden 1810; Van Lieburg, *Repertorium I*, 152.

⁴⁶² Dr. G. Benthem Reddingius (1774-1844), predikant te Minnertsga 1795, Schildwolde 1796, Waardenburg 1807, Assen 1809. Hij was lid van de consulerende commissie van 1815 die de organisatie van de Nederlandse Hervormde Kerk diende voor te bereiden. Hij werd in 1816 lid van de synode. Hij werd lid en secretaris van het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe. In 1827 werd hij vice-preses van de synode. Van 1828 tot en met 1832 was hij lid van de algemene synodale commissie. Van 1840 tot en met 1842 was hij preses van de synode; *BLGNP IV*, 31-33.

⁴⁶³ Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 90-111.

bijeenkomst uit te stellen. Het Ontwerp van 1815 bood meer dan de Schets van 1815 voorschriften inzake het functioneren van de ringen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit art. 61. Daarin werd voorgeschreven dat de ringen voordrachten deden, maar ook lezingen en redevoeringen hielden over voor de godsdienst relevante onderwerpen. Doel van de ringen bleef het bewaren van de broederlijke band van vereniging. Ook ouderlingen konden tot de ringen worden toegelaten, art. 59. Daartoe ontwierp de ring nadere bepalingen.

H. H. Donker Curtius reageerde op dit ontwerp. Hij stemde toe dat de ‘Dordtse’ classis voor bestuur en administratie niet deugde: ‘als zoodanig is er nooit iets goeds van te maken’, maar zonder haar zouden de predikanten, zo vreesde hij, ‘te veel op zichzelf staan’ en zou ‘de band van vereeniging en samenwerking merkkelijk worden verslapt’.⁴⁶⁴ Daarom moest de synode volgens hem een plan ontwikkelen voor de classicale vergadering die belangrijk zou zijn voor de vorming van predikanten, tot nut voor de gemeenten, het beheer van de weduwefondsen en het doen van nominaties voor leden van het classicaal bestuur. Uiteindelijk zou dit leiden tot de formulering van artt. 65-67 van het *Algemeen Reglement van 1816*. G. K. van Hogendorp⁴⁶⁵ reageerde op de opbouw van het ontwerp-reglement:

Ik heb deze reflexie op het reglement dat het van boven begint dat is v.d. Synode, en met de Kerkenraden eindigt. Ik zou denken dat het duidelijker ware met de Kerkenraden te beginnen en met het Synode te eindigen.⁴⁶⁶

J. Weldijk⁴⁶⁷ wilde dat de classicale commissie uit niet meer dan vijf leden zou bestaan. Dat zou de besluitvorming ten goede komen.⁴⁶⁸

Nadat de reacties hierop ontvangen en verwerkt waren, kwamen de commissieleden in een aantal vergaderingen tussen 25 oktober en 4 november 1815 samen in Den Haag. De leden werden tevens benoemd tot leden van subcommissies die bijzondere reglementen dienden op te stellen.⁴⁶⁹

Lobrij wilde de classes kleiner maken, waardoor er meer classes ontstonden, en die alles laten doen wat niet aan de deputaten of synode was opgedragen, ook hetgeen aan de ring was toegedacht. Janssen tekende hierbij aan: “Dit raakt kant nog wal.”⁴⁷⁰ Lobrij had bovendien bedenkingen bij de opzet van een classicaal bestuur. De bestuursbevoegdheid zou aan een kleine groep mensen toekomen en hij vroeg zich af of deze gedachte overeenkwam met de geest van gelijkheid, die

⁴⁶⁴ Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 112.

⁴⁶⁵ G. K. van Hogendorp (1771-1834), vaandrig met de rang van luitenant bij de garde van de stadhouder in de compagnie van de erfprins, studie te Leiden, promotie 1786, pensionairs van Rotterdam, chef Amsterdams warenhuis, secretaris van Staat van Binnenlandsche Zaken 1813-1814, vice-president Raad van State, lid Staten-Generaal, voorzitter van de staatscommissie van 1815 voor de grondwetsherziening van 1814, lid van de Tweede Kamer; *NNBW II*, 587-593.

⁴⁶⁶ Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 145.

⁴⁶⁷ J. Weldijk (1763-1834), predikant te Egmond aan Zee 1788, Noord-Schermer 1791, Bloemendaal 1791, Gouda 1797. In 1814 legde hij zijn ambt neer; Van Lieburg, *Repertorium I*, 275; Van Alphen, *NKHZH*, 117.

⁴⁶⁸ Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 112.

⁴⁶⁹ *L.c.*, 149.

⁴⁷⁰ *L.c.*, 139.

volgens hem in de kerk altijd had geheerst; kwaad konden de classes toch niet en voor de predikanten zou het aangenaam wezen met hun ouderlingen 'nog eenigen invloed in het Kerkbestuur' te houden.⁴⁷¹

Uiteindelijk kon de koning het ontwerp op 13 november 1815 in ontvangst nemen. Hij benoemde drie leden van de Raad van State die het ontwerp moesten bestuderen: W. H. van Hambroick,⁴⁷² J. H. van Lijnden van Lunenburg⁴⁷³ en A. van Gennep.⁴⁷⁴ Zij besteedden er meer aandacht aan dan Janssen lief was.⁴⁷⁵ Nadat het ontwerp aan de koning was aangeboden, vonden er nog enkele kleine wijzigingen plaats. De woorden 'een meerdere vergadering' in art. 8 werden veranderd in: 'een hoger kerkelijk Collegie'.⁴⁷⁶ Ook art. 77 onderging een wijziging. Het bijvoeglijk naamwoord 'classicaal' werd in 'hooger' gewijzigd:

Zoo ten aanzien van het hooger als van het kerkenraadsbestuur wordt in het oog gehouden, dat de kerken, in het vorig artikel vermeld, de bijzondere huishoudelijke inrigtingen en regten behouden, welke aan dezelve afzonderlijk en privativelijk behooren.⁴⁷⁷

In deze wijziging kwam tot uitdrukking dat in het *Algemeen Reglement van 1816* de kerkbesturen opklommen in rang. Het classicaal bestuur is een hoger bestuur dan de kerkenraad. Dit betekende een breuk met de in hoofdstuk 1 genoemde gedachte dat de classis niet hoger is dan de kerkenraad.

Bij Koninklijk Besluit n°. 1 van 7 januari 1816 verleende Willem I het *Algemeen Reglement voor het bestuur der Hervormde Kerk van het Koninkrijk der Nederlanden 1816* rechtsgeldigheid.⁴⁷⁸ Dat 7 januari 1816 op een zondag viel, ontlokte Van Loon de opmerking: '...op den dag der vrijheid en der vreugde voor de Kerk des Heeren werd haar slavernij bezegeld'.⁴⁷⁹ Van Loon zag achteraf de invoering van het *Algemeen Reglement van 1816* die uitgerekend op een zondag viel, als een vorm van slavernij, omdat het de vrijheid van de kerk beknotte.

Tot 1 april 1816 was het mogelijk een bezwaarschrift in te dienen tegen de invoering van het reglement. Ondanks deze korte termijn kwamen er bezwaarschriften. Het meest bekende protest was dat van de Classis

⁴⁷¹ *L.c.*, 139 noot 123.

⁴⁷² Jhr. W. F. van Hambroick (1744-1822) werd in 1814 lid van de Raad van State; *NNBW* VIII, kol. 676-677. De Visser schrijft in plaats van 'Hambroick', 'Hambroinck'; De Visser, *Kerk en Staat* III, 223. Van Loon schrijft 'Hambroick' in het register en op pagina 81 noot 30, maar 'Hambroinck' op pagina 151; Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 81, 151 en 287.

⁴⁷³ J. H. Lijnden van Lunenburg (1765-1854), lid van de Raad van State 1815, lid van de Eerste Kamer 1830-1845; *NNBW* III, kol. 802.

⁴⁷⁴ A. van Gennep (1766-1846), advocaat te Rotterdam, voorzitter van de commissie belast met de voorbereiding van de invoering van de Code Napoleon in 1808, lid Raad van State van 1814-1826, waarnemend minister van Financiën 1837, lid Eerste Kamer van 1826-1846 en voorzitter van de Eerste Kamer van 1838-1845; *NNBW* VII, kol. 465-466.

⁴⁷⁵ Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 151.

⁴⁷⁶ *L.c.*, 153.

⁴⁷⁷ *L.c.*, 153 en 233.

⁴⁷⁸ *Bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, inhoudende alle besluiten, resolutien, dispositien, decisien, reglementen, instructien 1813-1820* I, bew. door C. C. E. d'Engelbronnen, Gorinchem 1852, 282-286.

⁴⁷⁹ Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 153.

Amsterdam,⁴⁸⁰ Terecht heeft Van Loon laten zien dat ook andere classes en een kerkenraad bezwaarschriften indienden. Het waren de Classis Haarlem,⁴⁸¹ de Classis Tiel,⁴⁸² de Classis Utrecht,⁴⁸³ de Classis Delft en Delftland,⁴⁸⁴ de Classis Tielerwaard,⁴⁸⁵ de Classis Gorcum⁴⁸⁶ en de Waalse Gemeente te Dordrecht.⁴⁸⁷ Het meest uitvoerig was het bezwaarschrift van de Classis Amsterdam. Twee maanden na de invoering van het *Algemeen Reglement van 1816* verscheen op 4 maart 1816 haar bezwaarschrift. O. Repelaer van Driel⁴⁸⁸ reageerde - in zijn functie van commissaris-generaal - venijnig op de bezwaarschriften.⁴⁸⁹ Velen reageerden niet of reageerden flegmatiek, zoals de scriba van de Classis Edam in 1816. Als reactie op de toezending van het *Algemeen Reglement van 1816* schreef hij in het notulenboek: 't welk alles voor notificatie werd aangenomen'.⁴⁹⁰ Afgezien van de bovengenoemde felle en minder felle protesten, leek het overgrote deel van de kerk zich te schikken. Rasker verklaart dat door de behoefte aan orde en rust, maar bovenal doordat de predikanten, die jarenlang in relatieve armoede hadden geleefd, hun bestaan verbeterd zagen door de financiële voorzieningen die de koning had getroffen.⁴⁹¹ De bezwaarschriften haalden dus niets uit.

2.2. Overzicht van de bepalingen van het *Algemeen Reglement van 1816* over het classicaal bestuur en de classicale vergadering

In deze paragraaf wordt een overzicht gegeven van de bepalingen van het *Algemeen Reglement van 1816* die betrekking hebben op het classicaal bestuur en de classicale vergadering. Welk classicaal type werd in dit reglement ontworpen? Deze paragraaf is als volgt opgebouwd: algemene opmerkingen, paragraaf 2.2.1., de samenstelling van het classicaal bestuur en de classicale vergadering, paragraaf 2.2.2.; het arbeidsveld van het classicaal bestuur en de classicale vergadering, paragraaf 2.2.3. en de werkwijze van het classicaal bestuur en de classicale vergadering, paragraaf 2.2.4.

⁴⁸⁰ W. Heineken, *De staat en het kerkbestuur der Nederlandsch-hervormden sedert het herstel onzer onafhankelijkheid*, Leiden 1868, 226-239.

⁴⁸¹ Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 240-244.

⁴⁸² *L.c.*, 236-239.

⁴⁸³ *L.c.*, 245-248.

⁴⁸⁴ *L.c.*, 249-252. De Classis Delft en Delftland noemde de classicale vergaderingen: 'de waarborgen voor den Godsdienst en de grondzuilen van vereeniging en Broederschap'; *L.c.*, 251.

⁴⁸⁵ *L.c.*, 253-254.

⁴⁸⁶ *L.c.*, 255-256.

⁴⁸⁷ *L.c.*, 263-264.

⁴⁸⁸ O. Repelaer van Driel (1759-1832), lid van de commissie die een nieuwe grondwet moest ontwerpen, lid van de Raad van State; *NNBW III*, kol. 1071-1072.

⁴⁸⁹ Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 159, 170-174, 263-267. De bezwaarschriften hebben niet geleid tot aanpassing van de tekst van het *Algemeen Reglement van 1816*.

⁴⁹⁰ *L.c.*, 154.

⁴⁹¹ Rasker, *Ned. Herv. Kerk*, 30; Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 68.

2.2.1. Algemene opmerkingen

Uit de opbouw van het *Algemeen Reglement van 1816*, zoals dat in paragraaf 2.1. is weergegeven, valt af te leiden dat het accent op de landelijke kerk werd gelegd. Na de eerste afdeling met algemene bepalingen volgde immers de tweede afdeling met bepalingen over de synode. De regelingen over het kerkelijk bestuur in de gemeenten vormden de sluitpost van deze reglementenbundel. Er was een duidelijke organisatiestructuur van boven naar beneden. De (landelijke) kerk werd gevormd door haar lidmaten, de doopleden 'en die gene, welke in andere landen, als tot het Hervormd Kerkgenootschap behoorende, erkend, zich hier te lande ter neder zetten, mits door behoorlijke bewijzen of attestatiën van hunnen doop of lidmaatschap buiten 's lands hebbende doen blijken', art. 1.⁴⁹² Hieruit blijkt hoe collegialistisch het *Algemeen Reglement van 1816* van aard was. Het subjectieve element van toetreding van de leden tot het 'Hervormd Kerkgenootschap' was van belang. Aan de classicale vergadering werd een marginale rol toebedeeld. Weliswaar stond in art. 3 beschreven: "Het bestuur der Hervormde kerk wordt synodaal, provinciaal, classikaal en gemeentelijk uitgeoefend,"⁴⁹³ op classicaal niveau werd het bestuur echter niet uitgeoefend door de classicale vergadering, maar door het classicaal bestuur. Dit gold trouwens ook voor het provinciale en synodale niveau. De ambtelijke vergaderingen moesten plaats maken voor besturen ofwel colleges. De vierde afdeling van het *Algemeen Reglement van 1816* kreeg als titel mee 'Van het Classikaal Bestuur'. De classicale vergadering werd in de opschriften van de zeven afdelingen van het *Algemeen Reglement van 1816* niet genoemd. Met het in werking treden van het *Algemeen Reglement van 1816* lag de classicale indeling in drieënveertig classes vast, art. 50:

Gelderland:	Arnhem, Nijmegen, Zutphen, Tiel, Bommel en Harderwijk
Zuidholland:	's Gravenhage, Rotterdam, Leyden, Dordrecht, Gouda en Brielle
Noordholland:	Amsterdam, Haarlem, Alkmaar, Hoorn en Edam.
Zeeland:	Middelburg, Zierikzee, Goes en IJzendijke.
Utrecht:	Utrecht, Amersfoort en Wijk.
Friesland:	Leeuwarden, Sneek, Franeker, Dokkum en Heerenveen.
Overijssel:	Zwolle, Deventer en Kampen.
Groningen:	Groningen, Winschoten, Appingadam en Onderdendam.
Noordbrabant:	's Hertogenbosch, Breda, Heusden en Eindhoven.
Drenthe:	Assen, Meppel en Coevorden.

Het waren vier classes meer dan in het *Concept van 1809*. Het Ministerieel Departement voor de Eredienst was voortaan belast met het vaststellen van de grenzen van de classes. Ten behoeve van de zorg voor vacante gemeenten en de mogelijkheid als predikanten samen te komen werden de classes onderverdeeld in ringen, art. 49. Kerkordelijk werd het functioneren van ringen, die in sommige classes vóór 1816 al in de praktijk bestonden, in dit artikel vastgelegd. Het was overigens de ring en niet de classicale vergadering aan wie de zorg voor vacante

⁴⁹² Hooijer, *Kerk. wetten*, 24.

⁴⁹³ *L.c.*, 25.

gemeenten werd geattribueerd. In drie artikelen, 65 tot en met 67, werd respectievelijk de samenstelling, de werkwijze en het arbeidsveld van de classicale vergadering beschreven.

2.2.2. De samenstelling van het classicaal bestuur en de classicale vergadering

2.2.2.1. De samenstelling van het classicaal bestuur

Het classicaal bestuur werd gevormd door ‘moderatoren’: twee tot zeven predikanten en één ouderling of oud-ouderling, die na een jaar aftraden, art. 55. Allen werden benoemd door de koning, artt. 57, 58. Elk lid van het provinciaal kerkbestuur was voorzitter van een classicaal bestuur, art. 56. Zijn plaatsvervanger voor het provinciaal kerkbestuur was assessor in het classicaal bestuur. Hij werd benoemd door de koning voor een periode van drie jaar, art. 56. De scriba diende uit de hoofdplaats ‘of derzelve nabuurschap’ van de classis te komen, art. 57. Bij zijn afwezigheid verving het jongste lid van de predikanten in het classicaal bestuur de scriba, art. 57.

In vergelijking met de *Dordtse Kerkorde van 1619* is het voorschrift dat de scriba voor een periode van drie jaar werd benoemd, opvallend. Daarin was immers een dergelijke bepaling ondenkbaar, omdat elke neiging tot hiërarchie daarin werd voorkomen. Daarom werd het scribaat bij toerbeurt vervuld. In het *Algemeen Reglement van 1816* paste zo’n bepaling wel. Er werd rekening gehouden met de hoeveelheid taken van de scriba. Weliswaar had een scriba vanouds altijd te maken met een uitgebreide taak, maar ten tijde van het *Algemeen Reglement van 1816* was de scriba secretaris van een administratieve, centraal geleide organisatie. Duidelijk blijkt dit uit de reeds eerder genoemde *Instructie voor de Secretarissen en Scriba’s*, waarin een afgedrukt voorbeeld te vinden is van een register van ingekomen stukken.⁴⁹⁴ Uit paragraaf 1.6.3. werd reeds duidelijk dat het *Wetboek van 1806* concepten bevatte.

Er was ten tijde van het *Algemeen Reglement van 1816* een onderscheid tussen predikanten. Verbondenheid aan de classicale hoofdplaats ‘of derzelve nabuurschap’ bleek van belang om ‘hogerop’ te kunnen komen. Dat hield niet alleen een onderscheid tussen predikanten in, maar ook tussen gemeenten binnen een classis. Zoals uit hoofdstuk 1 bleek, was dit geen nieuwe ontwikkeling: er was reeds in de zeventiende eeuw sprake van een dergelijke rangorde.⁴⁹⁵ Het *Wetboek van 1806* had hierover bovendien een voorschrift gegeven. Art. 30 regelde dat het classicale notulenboek moest worden bewaard in de classicale kamer. Alleen de predikant van de classicale hoofdplaats of, indien er meer predikanten aan de gemeente van de classicale hoofdplaats verbonden waren, één van de predikanten, bewaarde de sleutel van deze kast. Bovendien was het praktisch in de classicale hoofdplaats te vergaderen, omdat het classicale archief zich daar bevond.

⁴⁹⁴ *Min. Bep. v. 24 Februari 1816 n°.1.* (Instructie voor de Secretarissen en Scriba’s); Hooijer, *Kerk.wetten*, 252.

⁴⁹⁵ Bouwman, *Geref. kerkrecht* II, 142.

Naast een aantal predikanten maakte ook één ouderling of één oud-ouderling deel uit van het classicaal bestuur.

2.2.2.2. De samenstelling van de classicale vergadering

Gemeenten vaardigden eigenlijk geen ambtsdragers af naar de classicale vergadering. De predikanten waren, zoals uit art. 65 blijkt, van rechtswege lid van de classicale vergadering. Zij werden niet afgevaardigd. Het bijwonen van de classicale vergaderingen was voor de predikanten overigens een recht en geen plicht: 'dat...de Predikanten en wel allen het regt hebben, dezelve bij te wonen, maar geenszins daartoe verplicht zijn, of op eenigerhande wijze kunnen genoodzaakt worden'.⁴⁹⁶ Het bijwonen van de classicale vergadering werd niettemin gestimuleerd, zoals blijkt uit een Koninklijk Besluit van 1817: 'Dat wij nogtans het bijwonen dezer bijeenkomsten, en daardoor het verband tusschen de Leeraars der Hervormde kerk willende bevorderen, tot dat einde aan dezelve gelijksoortige toelagen of tegemoetkomingen oordeelen te moeten toestaan, als aan de respectieve Ringsvergaderingen reeds zijn verzekerd'.⁴⁹⁷ Hieruit blijkt opnieuw dat de classicale bijeenkomst vooral een vergadering van predikanten was, met het doel de onderlinge band tussen predikanten te versterken, ondanks de aanwezigheid van ouderlingen of oud-ouderlingen.⁴⁹⁸ Het aantal ouderlingen of oud-ouderlingen in de classicale vergadering werd naar oud gebruik of bij nieuw huishoudelijk reglement geregeld, art. 65.

2.2.3. Het arbeidsveld van het classicaal bestuur en de classicale vergadering

2.2.3.1. Het arbeidsveld van het classicaal bestuur

In algemene bewoordingen werd het arbeidsveld van de moderatoren omschreven in art. 60: 'De Moderatoren zorgen voor de belangen der kerken in hun ressort'. Daarnaast was er sprake van het 'houden van toezicht over de gemeenten, Kerkenraden en Predikanten daartoe behoorende', art. 60. Het classicaal bestuur onderhield als 'minder Kerkbestuur' correspondentie met het provinciaal kerkbestuur en als 'hooger Kerkbestuur' met de kerkenraad, art. 5. Nader gespecificeerd leverde dit het volgende takenpakket voor de classicale moderatoren op. Zij

- correspondeerden met de pretoren van de ringen, art. 61;

⁴⁹⁶ *Min. Disp. v. 17 Mei 1816, n°. 8* (Instructie voor de Klass. Vergad.); Hooijer, *Kerk.wetten*, 332-333.

⁴⁹⁷ *Kon. Besl. v. 1 April 1817, n°. 36* (Toelagen voor de Klassikale Vergaderingen); Hooijer, *Kerk.wetten*, 333.

⁴⁹⁸ H. J. Roijaards vond de classicale vergadering belangrijk omdat 'de onderlinge broederlijke vereeniging' op deze wijze werd versterkt. 'Deze broederlijke vergadering bevordere onderlinge liefde en bekendheid met elkander'; Roijaards, *Hed. kerkregt* I, 115.

- regelden datgene wat met komst en vertrek van predikanten te maken had, art. 61;⁴⁹⁹
- behartigden de belangen van predikantsweduwen en -wezen, art. 62;
- maakten een einde aan geschillen in of tussen kerkenraden, art. 63;
- namen beslissingen als appèlinstantie, art. 63;
- schorsten predikanten, kandidaten en kerkenraadsleden, art. 64.

De taak van kerkvisitatie werd in het *Algemeen Reglement van 1816* niet nader uitgewerkt. Art. 26 schreef wel voor dat de synode een reglement op de kerkvisitatie diende te ontwerpen. Het *Reglement op de Kerkvisitatie* trad, bij Koninklijk Besluit van 30 juli 1816, in werking: “Deze visitatie is aanbevolen aan de Klassikale Besturen”, art. 2.⁵⁰⁰ Het woord ‘Deze’ sloeg op de persoonlijke visitatie die aanvankelijk jaarlijks en later driejaarlijks plaatsvond. Van de persoonlijke kerkvisitatie dienden de gecommiteerden een verslag op te stellen, art. 3. In de tussenliggende jaren kon volstaan worden met schriftelijke visitatie, waarvan het classicaal bestuur een rapport opstelde, artt. 21 en 22. De visitatie werd opgedragen aan twee leden van het classicaal bestuur, art. 2. Dit tweetal mocht niet bestaan uit twee predikanten die in dezelfde gemeente werkzaam waren. De benoeming vond plaats in januari. De visitatoren kregen drie à vier maanden de tijd om de kerkenraden te visiteren. Richtlijn voor de visitatie werd gevormd door de vragen die geformuleerd waren in art. 12 van het *Reglement op de Kerkvisitatie*. De preses van de visitatoren stelde vragen over de predikant(en), ouderlingen, diakenen en in het algemeen aan de kerkenraad over ‘de staat van het Godsdienstig onderwijs in de gemeente’. Onder ‘Godsdienstig onderwijs’ werd ‘het onderrigt van eerstbeginnenden en meergevorderden in de bijbelsche geschiedenis, en in de christelijke geloofs- en zedeleer; bijzonder van de genen, die tot het lidmaatschap der Hervormde kerk verlangen toegelaten te worden; zoo door de Leeraren, als onder hun opzigt, door andere daartoe geschikte en bevoegde personen’ bedoeld.⁵⁰¹

Daarnaast was er de mogelijkheid van bijzondere visitatie in de jaren waarin er geen persoonlijke visitatie werd gehouden. Aanleiding daartoe vormden de toestand in de gemeente, het gedrag van de predikant of van andere leden van de kerkenraad. Het classicaal bestuur wees dan twee leden uit zijn midden aan. Dat konden dus andere leden van het classicaal bestuur zijn dan degenen die de reguliere visitatie verrichtten. Of bijzondere kerkvisitatie ook mogelijk was in het jaar waarin reeds persoonlijke visitatie was verricht en waarvan reeds na de maand mei verslag en verantwoording was afgelegd, bleef onduidelijk.⁵⁰² Volgens de geldende bepalingen bestond deze situatie niet, omdat bijzondere visitatie alleen kon geschieden in enig jaar waarin geen persoonlijke visitatie werd gehouden, welke meestal in mei werd afgerond. De visitatoren hadden hun taak dan volbracht. De scribe droeg de zorg en de verantwoordelijkheid voor alle

⁴⁹⁹ De afwikkeling van de aanvraag van handopening lag volgens art. 31 van het Reglement op de vacaturen echter bij het Departement voor de Eredienst.

⁵⁰⁰ Hooijer, *Kerk.wetten*, 90-91.

⁵⁰¹ Art. 1. *Reglement op het Godsdienstig onderwijs in het Algemeen*, Hooijer, *Kerk.wetten*, 99.

⁵⁰² Art. 23. *Reglement op de Kerkvisitatie*; Hooijer, *Kerk.wetten*, 93.

ingekomen en uitgegane stukken, dus ook van stukken die op de kerkvisitatie betrekking hadden.⁵⁰³

Aan een pas bevestigde predikant reikte het classicaal bestuur een acte van lidmaatschap van de classicale vergadering uit. De pretor van de ring ontving hiervan eveneens bericht.⁵⁰⁴

2.2.3.2 Het arbeidsveld van de classicale vergadering

Het takenpakket van de classicale vergadering was in art. 67 van het *Algemeen Reglement van 1816* voorgeschreven. Het zou zich bepalen:

1. Tot het formeren der nominatiën voor de keuze van een Scriba voor de classikale Moderatoren (art. 57) en van gecommiteerden tot het classikaal bestuur (art. 58).
2. Tot het afhooren en sluiten der rekeningen van de classikale weduwenbeurs en andere fondsen, alsmede tot het benoemen van Quaestors, en voorts daaromtrent te besluiten, zoo als geoordeeld wordt te behooren.⁵⁰⁵

De belangrijkste taak van de classicale vergadering was het stemmen over de kandidatenlijst voor de functie van scriba, van moderatoren en van gecommiteerden om tot voordracht te komen aan het provinciaal kerkbestuur. Met het oog op deze taak van de classicale vergadering moeten de aanduidingen 'kieskollegiën'⁵⁰⁶ of 'kerkelijk kiescollegie'⁵⁰⁷ worden verstaan. Het formeren van een lijst met zes kandidaten voor de leden van een classicaal bestuur leidde na 1841 meer dan eens tot een herstemming vanwege de toen ingebrachte eis van volstreckte meerderheid; dat wil zeggen: meer dan de helft van de geldig uitgebrachte stemmen.⁵⁰⁸ Deze bepaling werd in 1841 vanwege de verschillende wijze van stemmen in de classicale vergaderingen aan de bestaande regeling toegevoegd. De verwarring ontstond doordat in art. 11 *Algemeen Reglement van 1816*, dat over het stemmen ging, geen bepaling over volstreckte of relatieve meerderheid was opgenomen.⁵⁰⁹ Bij relatieve meerderheid wordt gekeken op welke persoon de meeste stemmen worden uitgebracht. Uit het *Algemeen Reglement van 1816* kunnen voor de classicale vergadering geen andere taken dan het reglementair voorgeschreven formeren van de zestallen en het 'horen en sluiten' van een aantal rekeningen en fondsen afgeleid worden. Ten behoeve van de uitvoering van deze laatste taak benoemde ze een quaestor voor de fondsen.

De leden van de classicale vergadering ontmoetten elkaar niet alleen rondom de vergadertafel, maar ook aan de zogenaamde classicale maaltijd.

⁵⁰³ Art. 2 *Instructie voor de Secretarissen en Scriba's*; Hooijer, *Kerk.wetten*, 250.

⁵⁰⁴ Art. 88 *Reglement op de Vacaturen*; Hooijer, *Kerk.wetten*, 80.

⁵⁰⁵ Hooijer, *Kerk.wetten*, 38.

⁵⁰⁶ Hooijer, *Kerk.wetten*, 333.

⁵⁰⁷ Roijaards, *Hed.kerkregt* I, 115.

⁵⁰⁸ Hooijer, *Kerk.wetten*, 27.

⁵⁰⁹ *Min. Circ. v. 21 Mei 1841, n°. 2* (Hoe de Zestallen te maken.); Hooijer, *Kerk.wetten*, 336-337.

2.2.4. De werkwijze van het classicaal bestuur en de classicale vergadering

2.2.4.1. De werkwijze van het classicaal bestuur

De moderatoren dienden hun vergaderingen zesmaal per jaar te houden in de classicale hoofdplaats op de laatste woensdag van de maanden januari, maart, mei, juli, september en november. Zij hadden het recht de vergaderingen uit te stellen, in het bijzonder tijdens de winter. De preses had bovendien het recht een buitengewone vergadering uit te schrijven, art. 59. Voor elk lid van een classicaal bestuur diende een secundus te worden benoemd.⁵¹⁰ Als een scriba een enkele maal afwezig was, werd hij vervangen door de jongste van de gecommiteerden, art. 57. In 1818 werd bij Koninklijk Besluit voorgeschreven dat de scriba ingeval van een vacature van het scribaat werd vervangen door een vaste secundus, behoudens het bepaalde in art. 57.⁵¹¹ Voor de assessor diende eveneens een secundus te worden benoemd, die moest optreden indien de assessor als secundus door het provinciaal kerkbestuur werd opgeroepen. Als secundus voor de assessor moest worden aangewezen: 'de Secundus van den oudsten in dienst der Klassikale Moderatoren'.⁵¹² De andere leden van het classicaal bestuur werden gecommiteerden genoemd. In elk classicaal bestuur hadden, afhankelijk van de grootte van de classis, twee, drie of vier gecommiteerde predikanten en een (oud)ouderling zitting, art. 55.

De scriba kon tevens quaestor (penningmeester) zijn. Dat was overigens geen verplichting. In een ministeriële circulaire werden de classicale besturen eraan herinnerd 'dat zij...volkomen vrij zijn in de keuze van hunne Quaestors, en tevens bevoegd, om ter verzekering hunner belangen, op derzelver beheer en verantwoording bepalingen te maken'.⁵¹³

Niet alleen hadden de moderatoren meer aanzien dan hun collega's in de classis, zij hadden het ook financieel beter. De moderatoren kregen presentiegeld. De preses ontving een dubbel presentiegeld. De scriba ontving een honorarium.⁵¹⁴

⁵¹⁰ *Min. Disp. v. 27 Mei 1817, n°. 4.* (Secundi voor al de leden); Hooijer, *Kerk.wetten*, 296.

⁵¹¹ *Kon. Besl. v. 27 Julij 1818, n°. 21.* (Secundi voor Assessoren en Scriba's); Hooijer, *Kerk.wetten*, 296.

⁵¹² *Min. Disp. v. 27 Julij 1818, n°. 21.* (Secundi voor Assessoren en Scriba's); Hooijer, *Kerk.wetten*, 296.

⁵¹³ *Min. Circ. v. 9 Apr. 1823, n°. 1.* (De verkiezing van Quaestoren vrij.); Hooijer, *Kerk.wetten*, 297.

⁵¹⁴ Hooijer, *Kerk.wetten*, 145-147.

2.2.4.2. De werkwijze van de classicale vergadering

De classicale vergadering diende op een kerkordelijk voorgeschreven dag bij elkaar te komen: 'op den laatsten Woensdag in de maand Junij' in de hoofdplaats van de classis, art. 65.⁵¹⁵ De vergadering van de Synode werd een week later, op de eerste woensdag in juli, gehouden, art. 20. De classicale vergadering werd voorbereid en geleid door de classicale moderatoren: de preses, de assessor en de scriba, art. 66.

2.3. Reglement op de verkiezing en beroeping van predikanten bij de hervormde gemeenten in Vriesland⁵¹⁶

Aangezien ook de notulen van de Classis Leeuwarden onderwerp van onderzoek zijn, acht ik het gewenst in het kort te wijzen op het *Reglement op de verkiezing en beroeping van predikanten bij de hervormde gemeenten in Vriesland*. De verkiezing en beroeping van predikanten in de hervormde gemeenten waren voor Friesland anders geregeld dan in andere provincies. In het *Wetboek van 1806*⁵¹⁷ werd vastgelegd 'dat alle hervormde grondeigenaars stemregt hebben zouden, naar dat elk floreenpligtig was'.⁵¹⁸ Bij de invoering van het *Algemeen Reglement van 1816* bleken de bezwaren tegen de verandering inzake de verkiezing en beroeping van predikanten zo groot, dat er - in afwijking van het *Algemeen Reglement 1816* - speciaal voor de vanouds gegroeide situatie in Friesland een ander reglement werd ingevoerd. Wat hield dit provinciale reglement in feite in? Art. 1 gaf daarover duidelijkheid:

Het regt van verkiezing of benoeming van Predikanten bij de Hervormde gemeenten in Vriesland behoort bij voortdoring...aan de dadelijks bezitters van floreenplichtige vastigheden; mits zijnde van de Hervormde Godsdienst...⁵¹⁹

De gemeenteleden die grondbelasting betaalden, waren dus gerechtigd een nieuwe predikant te kiezen en te beroepen.

De classicale besturen hadden op basis van dit provinciale reglement een taak in de verkiezing en beroeping van predikanten. Indien de consulent of diens secundus waren verhinderd de vergadering van floreenplichtigen bij te wonen, kon, met goedkeuring van de preses van het classicaal bestuur, een naburige predikant gevraagd worden aanwezig te zijn, art. 52. Indien de vergadering van

⁵¹⁵ Het kerkordelijk voorschrift van vastgestelde dagen voor het bijeenkomen van een classicale vergadering is niet nieuw. *De Kerkordening van het Landschap Drenthe 1638*, art. 45, legt deze data vast: op de tweede maandag na Pasen, op de eerste maandag in augustus en op de eerste maandag in oktober; *Klein Plakkaatboek van Nederland. Verzameling van ordonnantiën en plakaten betreffende regeeringsvorm, kerk en rechtspraak (14e eeuw tot 1749)*, bew. door A. S. de Blécourt en N. Japikse, Den Haag 1919. De tekst door Hooijer in zijn *Oude Kerkordeningen*, 475, weergegeven is incompleet. Hooijer gaf in art. 45 de vastgestelde dag van augustus niet aan.

⁵¹⁶ Zie voor de volledige tekst van de 82 artikelen: Hooijer, *Kerk.wetten*, 182-193.

⁵¹⁷ Zie paragraaf 1.6.

⁵¹⁸ De grondbelasting werd vanouds aangegeven en betaald in 'florenen' ofwel 'florijnen'; *Midd. Woordb.* II, 826.

⁵¹⁹ Hooijer, *Kerk.wetten*, 182-183.

floerenplichtigen geen beslissing nam, of niet kon verklaren wie de wettig benoemde was, moest de kerkenraad met de consulent alle stembiljetten met bijbehorende administratie binnen vier dagen bij de preses van het classicaal bestuur inleveren, opdat hij een buitengewone vergadering kon beleggen, artt. 67 en 68. Het classicaal bestuur deed na de buitengewone vergadering uitspraak en deelde de betrokkenen haar besluit mede, artt. 71 en 72. Een afschrift van zijn uitspraak diende het classicaal bestuur aan de kerkenraad van de vacante gemeente te zenden, art. 73. Indien partijen het niet eens waren met de uitspraak van het classicaal bestuur, konden zij - staande de buitengewone vergadering - in beroep gaan bij het provinciaal kerkbestuur, art. 74. In dat geval moest het classicaal bestuur binnen acht dagen alle betreffende stukken inclusief een afschrift van zijn uitspraak aan de president van het provinciaal kerkbestuur zenden, art. 75. Het provinciaal kerkbestuur moest binnen vier weken uitspraak doen en hiervan een afschrift aan het classicaal bestuur, de kerkenraad van de vacante gemeente en partijen doen toekomen, art. 78. Indien het classicaal bestuur of het provinciaal kerkbestuur niet binnen de vastgestelde termijnen de betreffende zaak hadden behandeld, waren de belanghebbenden gerechtigd hun beklag te doen bij de gouverneur van de provincie. Hij diende het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk op de hoogte te stellen, art. 82.

2.4 De classicale praktijk (1816-1825)

In paragraaf 2.4. geef ik het resultaat van een onderzoek naar de handelingen van de Classicale Besturen Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke en van de Classicale Vergaderingen Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke in de periode van 1816 tot en met 1825. De leidende vraag bij de bestudering van deze bronnen was steeds: ontstond er in de praktijk een ander classicaal type - en zo ja welk? - of hielden de onderzochte classes het kerkordelijk type voor ogen? Ik toetste dat aan de hand van de drieslag: de presentie van de classicale besturen en vergaderingen, paragraaf 2.4.2.; de werkzaamheden van de classicale besturen en vergaderingen, paragraaf 2.4.3. en de werkwijze van de classicale besturen en vergaderingen, paragraaf 2.4.4. Eerst geef ik in paragraaf 2.4.1. een overzicht van de ressorten van de genoemde classes om de praktijksituaties in de in paragraaf 2.4. genoemde gemeenten te kunnen plaatsen. Het antwoord op de hierboven gestelde vraag volgt in paragraaf 2.5.

2.4.1. De ressorten van de Classes Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke

De Classis Leeuwarden bestond in 1816 uit eenenveertig gemeenten:

Beetgum, Beers en Jellum, Berlikum en Wier, Boksum en Blessum, Boornbergum en Kortehemmen, Britsum, Deinum, Drachten, Engelum, Finkum en Hijum, Garijp en Suameer en Eernewoude, Goutum en Swichum, Grouw, Hallum, Hempens en Teerns, Hijaard-Huins-Lions, Huizum, Idaard Grouw, Idaard en Eegum en Friens, Jorwerd, Kornjum, Leeuwarden, Lekkum en Miedum, Mantgum en Schillaard, Marrum en

Nijkerk, Marssum, Menaldum, Oenkerk en Giekerk en Wijns, Oudega en Nijega en Opeinde, Oostermeer, Oudkerk en Roodkerk, Roordahuizum, Rottevalle, Rijperkerk en Hardegarijp, St. Anna- en Vrouwenparochie, Stiens, Suawoude en Tietjerk, Warga en Warsteins en Wartena, Weidum, Wirdum.

In Friesland waren er in 1816 nog vier andere classes: Dokkum, Harlingen, Heerenveen en Sneek.⁵²⁰

De Classis Utrecht telde in 1816 zesentwintig gemeenten:

Abcoude, Baambrugge, Benschop, Breukelen, Cockengen, De Meern, Harmelen, Jaarsveld, Jutphaas, Kamerik, Linschoten, Lopik, Lopik-Capel, Maarssen, Montfoort, Mijdrecht, Thamen, Ter Aa, Uithoorn-Kudelstaart, Utrecht, Vinkeveen, Vleuten, Vreeswijk, Wilnis, IJsselstein en Zegveld.

In de provincie Utrecht waren er naast de Classis Utrecht nog twee classes, namelijk de Classis Amersfoort en de Classis Wijk.⁵²¹

De Classis IJzendijke omvatte in 1816 drieëntwintig gemeenten:

Aardenburg, Axel, Biervliet, Breskens, Cadzand, Den Hoek, Groede, Hontenisse, Hoofdplaat, Hulst, Nieuwvliet, Oostburg, Retranchement, Sas van Gent, Schoondijke, Sluis, St. Anna ter Muiden, St. Kruis, Terneuzen, Waterlandkerkje, IJzendijke, Zaamslag en Zuidzande.

In de provincie Zeeland waren er naast de Classis IJzendijke nog drie andere classes, namelijk de Classis Goes, de Classis Middelburg en de Classis Zierikzee.⁵²²

2.4.2. De presentie in het classicaal bestuur en in de classicale vergadering

2.4.2.1. De presentie in het classicaal bestuur

De leden van het classicaal bestuur werden in de praktijk aangewezen zoals het *Algemeen Reglement van 1816* dat voorschreef. Dat ze werden aangewezen en benoemd, betekende niet per definitie dat ze ook ter vergadering verschenen. Regelmatig ontbraken er leden van het classicaal bestuur. Meestal werden de secundi opgeroepen. Het kwam voor dat ook de secundi ontbraken. Het waren overigens niet alleen de gecommiteerden die afwezig waren. Ook presides, assessoren, scriba's en ouderlingen verschenen soms niet ter vergadering. Het kwam wel eens voor dat bij aanvang van de vergadering bleek dat de preses of ouderling inmiddels overleden was⁵²³. De scriba van het Classicaal Bestuur

⁵²⁰ Art. 50 van het *Algemeen Reglement van 1816*; Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 230.

⁵²¹ Art. 50 van het *Algemeen Reglement van 1816*; Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 230.

⁵²² Art. 50 van het *Algemeen Reglement van 1816*; Van Loon, *Alg. Regl. 1816*, 230.

⁵²³ Hand. KB. IJzendijke, 27 november 1822, 28 september 1825; Hand. KB. Utrecht, 28 november 1821, 30 maart 1825; Hand. KB. Leeuwarden, 25 maart 1818.

Utrecht, F. L. Abresch, meldde zich eenmaal af, omdat zijn vrouw was overleden.⁵²⁴ In een vergadering van het Classicaal Bestuur Leeuwarden moest de vierde preses de vergadering leiden. De eerste preses was naar de synode, de tweede preses was op reis, de derde preses was ziek.⁵²⁵

Eén (oud)ouderling maakte deel uit van de classicale besturen. De notulen van de Classicale Vergadering IJzendijke informeren ons over de beroepen die de respectievelijke (oud)ouderlingen uitoefenden: burgemeester, 'vrederegter', notaris en districtscommissaris. Vaak behoorde dezelfde (oud)ouderling, komend uit de betere kringen, jarenlang tot het classicaal bestuur. In ieder geval kwam de benoemde (oud)ouderling bijna altijd uit de classicale hoofdplaats.

2.4.2.2. De presentie in de classicale vergadering

De 'Handelingen van de Klassikale Vergadering IJzendijke' geven inzicht in de presentie. In de bijeenkomsten van de Classicale Vergadering IJzendijke was de opkomst niet zo groot. Op de ene vergadering in het jaar ontbrak gemiddeld een kwart van het aantal leden. Alleen in 1817 kwam het voor dat alle predikanten en ouderlingen aanwezig waren.⁵²⁶

2.4.3. De werkzaamheden van het classicaal bestuur en de classicale vergadering

2.4.3.1. De werkzaamheden van het classicaal bestuur

Na een korte algemene beschrijving van de werkzaamheden van het classicaal bestuur in de praktijk volgt hieronder een beschrijving over de werkzaamheden van het bestuur inzake komst en vertrek van predikanten, het door hem uitgeoefende toezicht en de contacten die het onderhield met het provinciaal kerkbestuur en derden.

Het kerkelijk bestuur in een classicaal ressort was opgedragen aan het classicaal bestuur, art. 55. De werkzaamheden van het classicaal bestuur omvatten meer dan de werkzaamheden van de classicale vergadering, die geen bestuursbevoegdheden had. Aan de hand van de notulen is dat na te gaan. De agenda's van de classicale besturen verschilden in lengte aanzienlijk van die van de classicale vergaderingen. De classicale besturen fungeerden als schakel tussen enerzijds de kerkenraden en de ringen en anderzijds het provinciaal kerkbestuur. Duidelijk kwam dat uit de artt. 60 en 83 van het *Algemeen Reglement van 1816* naar voren. Het uitgebreide arbeidsveld kan als volgt worden samengevat: alles wat met de komst en vertrek van predikanten heeft te maken, 'toevoorzigt' over gemeenten en kerkenraden en correspondentie met het provinciaal kerkbestuur.

⁵²⁴ Hand. KB. Utrecht, 29 januari 1823; F. L. Abresch (1772-1856), predikant te Velp 1794, IJsselstein 1802, emeritus 1845; Van Lieburg, *Repertorium* I, 2.

⁵²⁵ Hand. KB. Leeuwarden, 31 juli 1816.

⁵²⁶ Hand. KV. IJzendijke, 1816-1825.

Predikanten: komst en vertrek

Het classicaal bestuur had een taak in het ontvangen van verzoeken tot handopening en het verlenen van approbatie.⁵²⁷ Een kerkenraad van een vacante gemeente verzocht het classicaal bestuur het Departement voor de Zaken der Hervormde Kerk handopening te vragen Wanneer een kerkenraad een beroep uitbracht op een predikant, was het de taak van het classicaal bestuur, alvorens het beroep goed te keuren, te beoordelen of de procedure van het uitgebrachte beroep overeenkomstig de kerkelijke wetten was verlopen.

Een wezenlijk onderdeel van de werkzaamheden van de classicale besturen vormde de betrokkenheid bij de vacante gemeenten. Het classicaal bestuur benoemde een gecommiteerde of een moderator als een predikant een beroep had aangenomen, art. 69 van het *Reglement op de Vacaturen*. Het aangewezen lid van het classicaal bestuur behandelde de procedure van losmaking (dimissie) en bracht daarvan verslag uit aan het bestuur. De gecommiteerde van het classicaal bestuur stelde een 'acte van dimissie van de Klasse' op en maakte daarbij gebruik van een concept, zoals dat vanwege het ministerie werd aangereikt (zie figuur 2.2).

Figuur 2.2. 'Acte van dimissie van de Klasse'

Ik ... lid van het Klassikaal Bestuur van ... en gecommiteerd tot de losmaking van Dus ... Predikant te ... beroepen te ... onder de Klasse van ... gezien en in orde bevonden hebbende al de vereischte stukken, tot dit beroep betrekkelijk, ontsla bij deze op eene vereerende wijze voornoemden D^s ... van alle betrekkingen op de Klasse van ... met de hartelijke bede, dat hij op zijn nieuwe standplaats en als lid zijner Klasse al dat nu stichte, waarvan hij hier het loffelijke voorbeeld gegeven heeft, en waardoor het Koninkrijk der waarheid en deugd ook in dien kring uitgebreid kan worden.

Den...

De Gecommiteerde van het Klassikaal Bestuur...⁵²⁸

De regels omtrent de komst en het vertrek van predikanten werden niet altijd nageleefd. Het Classicaal Bestuur Utrecht moest de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Harmelen aansporen over te gaan tot beroeping.⁵²⁹

De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Waterlandkerkje diende in 1818 na twee vruchteloze beroepen het verzoek in bij het Classicaal Bestuur IJzendijke tot het afgeven van een verklaring dat hij zijn taak nog niet voltooid had (de zogenaamde 'diligentverklaring').⁵³⁰ Het Classicaal Bestuur IJzendijke kon voor deze situatie in Waterlandkerkje begrip opbrengen, maar niet voor de situatie in Hoofdplaat. De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Hoofdplaat had in

⁵²⁷ Approbatie is de 'instemming en goedkeuring...met het oog op de bevestiging van een ambtsdrager'; Van Drimmelen, *ABC*, 15; Artt. 33 en 49 van het *Reglement op de Vacaturen, alsmede op de beroeping en het ontslag van Predikanten*; Hooijer, *Kerk.wetten*, 71.

⁵²⁸ *Min. Disp. v. 16 Aug. 1817, n°. 5*; Hooijer, *Kerk.wetten*, 253 en 255.

⁵²⁹ Hand. KB. Utrecht, 25 september 1816.

⁵³⁰ Hand. KB. IJzendijke, 27 mei 1818.

1820 aan het Classicaal Bestuur IJzendijke onbepaald uitstel van het beroepingswerk gevraagd vanwege het gebrek aan financiën.⁵³¹ Het Classicaal Bestuur IJzendijke verleende geen uitstel. Drie jaar later bleek dat er in Hoofdplaat nog steeds geen predikant werkzaam was. Daarop schreef het Classicaal Bestuur IJzendijke een brief aan de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Hoofdplaat met het verzoek een aanvang te maken met het beroepingswerk.⁵³²

'Toevoorzigt'

Een tweede taak van het classicaal bestuur was het 'toevoorzigt' op de gemeenten, de kerkenraden en de predikanten.

Regelmatig kwamen er bij de classicale besturen bezwaren binnen van kerkenraden tegen predikanten, van predikanten tegen kerkenraden, van ouderlingen tegen predikanten en van predikanten tegen ouderlingen, meestal vanwege ergerlijk gedrag of - wat in het geval van predikanten een aantal keren voorkwam - het verzuim van predikbeurten. Degenen die een ander bij het classicaal bestuur aanklaagden, kwamen er zelf niet altijd goed vanaf. Dat ondervond een ouderling uit Bergum die zich bij het Classicaal Bestuur Leeuwarden beklagde over een preek van zijn predikant, H. Nieubuur Ferf.⁵³³ Het classicaal bestuur oordeelde dat Nieubuur Ferf voor de volgende vergadering diende te reageren op de aanklacht van de ouderling. Er ging een vergadering overheen voordat de ouderling de bewuste preek van Nieubuur Ferf ontving. Hij moest binnen veertien dagen reageren op de preek. Naderhand werd de klacht van de ouderling ongegrond verklaard en hem werd te verstaan gegeven dat hij aan Nieubuur Ferf vergeving moest vragen. In een volgende vergadering bleek dat de ouderling dit weigerde, waarop besloten werd hem te vermanen en te schorsen. De koster van Bergum werd verzocht dit aan de gemeente kenbaar te maken door na de godsdienstoefening van dit besluit mededeling te doen vanaf de preekstoel.⁵³⁴

Het Classicaal Bestuur Leeuwarden kreeg te maken met de dronken B. Ijpma, predikant te Beetgum.⁵³⁵ De predikant was intussen geschorst en nadat hij vermaand en de bestraffing geschied was, zou de schorsing worden opgeheven. Zover kwam het eerst nog niet, want Ijpma had een bladzijde met een passage over hem uit het notulenboek van de kerkenraad gescheurd. Ijpma reageerde niet op het verzoek van het Classicaal Bestuur Leeuwarden ter vergadering te komen, maar gaf ook geen bericht van verhindering. Uit de notulen van een volgende vergadering bleek dat Ijpma was gevallen en daarom niet in de vergadering van het Classicaal Bestuur Leeuwarden kon verschijnen. Het Classicaal Bestuur Leeuwarden accepteerde deze verklaring, maar sprak wel een ernstige bestraffing

⁵³¹ Hand. KB. IJzendijke, 26 juli 1820.

⁵³² Hand. KB. IJzendijke, 24 september 1823.

⁵³³ H. Nieubuur Ferf (1776-1859), predikant te Molkwerum 1802, Bergum 1806, emeritus 1848; *BLGNP* III, 280-281.

⁵³⁴ Hand. KB. Leeuwarden, 29 mei, 25 september, 27 november, 6 december 1816.

⁵³⁵ B. Ijpma, predikant te Kolderwolde 1808, Beetgum 1809, afgezet in 1823; Van Lieburg, *Repertorium* I, 285; Van Lieburg, *Repertorium* II, 33; Van Alphen, *NKHF*, 142.

uit en veroordeelde de predikant tot het betalen van de kosten.⁵³⁶ Uiteindelijk werd Ijpma in 1823 afgezet.

Een andere situatie betrof die van A. Smit.⁵³⁷ De preses en de scriba van het Classicaal Bestuur Leeuwarden hadden op 15 februari 1821 het beroep geënciprobeerd dat de kerkenraad van de Hervormde Gemeente van Finkum en Hijum op hem had uitgebracht. Op 21 februari vernam de scriba bezwaren tegen Smit. Hij had een brief van Gartje Heikens uit Groningen ontvangen. Daarin schreef zij dat Smit verkering met haar gehad had en haar zelfs trouwbeloften gedaan, maar de relatie had verbroken. Zij vertelde dat de attestatie⁵³⁸ van kandidaat Smit niet in orde was. Smit had van zijn kerkenraad geen attest van zedelijk gedrag gekregen. Het complete Classicaal Bestuur Leeuwarden oordeelde dat de preses en de scriba terecht bezwaar hadden gemaakt en het besloot daarop een commissie in te stellen. Uit het onderzoek bleek dat Smit aan nog een andere jonge dame, Tetje Heeringa, zijn liefde had verklaard. Het classicaal bestuur verleende uiteindelijk goedkeuring aan het uitgebrachte beroep. Op de beroepingsbrief werd echter een aantekening gemaakt over de houding van Smit inzake het verbreken van zijn huwelijkse beloften.⁵³⁹ Het classicaal bestuur probeerde wel het beroep, maar niet de persoon en zijn levenswandel. De approbatie werd door koning Willem I vernietigd. Uiteindelijk probeerde het Classicaal Bestuur Leeuwarden op 25 juli alsnog het beroep dat de kerkenraad van de Hervormde Gemeente Finkum en Hijum op Smit had uitgebracht.⁵⁴⁰ Smit werd predikant van de Hervormde Gemeente te Finkum en Hijum en werd gerechtigd de bijeenkomsten van de classicale vergadering bij te wonen.⁵⁴¹

'Toevoorzigt' was ook nodig in de situatie rondom oefenaar J. W. Vijgeboom.⁵⁴² Door zijn manier van optreden ontstond een scheuring in de Hervormde Gemeente te Axel en in de Hervormde Gemeente te Terneuzen. Het Classicaal Bestuur IJzendijke kwam dit ter ore en het verzocht de kerkenraden hierover schriftelijk te rapporteren.⁵⁴³

Als de gemeenten hun financiële verplichtingen niet nakwamen, wezen de classicale besturen hen daarop. Regelmatig beklaagden de kerkenraden zich bij het

⁵³⁶ Hand. KB. Leeuwarden, 25 maart, 9 april, 27 mei, 29 juli, 30 september, 25 november 1818.

⁵³⁷ A. Smit, predikant te Finkum en Hijum 1822, overleden 1826; Van Alphen, *NKHF*, 150.

⁵³⁸ Attestatie is een 'verklaring van de kerkenraad omtrent de kerkelijke staat van een verhuizend gemeentelid of een student in de theologie...'; Van Drimmelen, *ABC* 16.

⁵³⁹ Hand. KB. Leeuwarden, 28 maart, 30 mei, 25 juli 1821.

⁵⁴⁰ Hand. KB. Leeuwarden, 26 september 1821.

⁵⁴¹ Hand. KB. Leeuwarden, 31 juli 1822.

⁵⁴² J. W. Vijgeboom (of met zijn Duitse naam: Fiegenbaum) werd geboren op 31 mei 1773 te Ladbergen bij Tecklenburg, in Duitsland. Hij trad vanaf 1822 op als oefenaar in Axel. Daar was een kring van gelovigen gevormd die het in de hervormde gemeente aldaar niet kon vinden. De kring groeide, hetgeen ook buiten de gemeente van Axel opviel. Het Classicaal Bestuur IJzendijke bemoeide zich ermee. Ook in de naburige gemeente Zaamslag waren er veel aanhangers van Vijgeboom. Later, na het ontstaan van scheuringen in de pas opgerichte 'Herstelde Kerk van Christus' in Axel, trok Vijgeboom door Friesland, Groningen, Gelderland en de Alblasserwaard. Hij werd predikant van de afgescheiden gemeente van Bunschoten. Daar werd hij geschorst. Hij overleed in 1845 te Middelburg; *BLGNP* I, 418-419; F. L. Bos, *Kruisdragers. Nieuwe verhalen uit afgescheiden kringen*, Kampen z.j., 6-13; *Archiefstukken betreffende de Afscheiding van 1834. Voorgeschiedenis (1822-1834)* I, bew. door F. L. Bos, Kampen 1939, 1-60.

⁵⁴³ Hand. KB. IJzendijke, 27 november 1822.

bestuur over de hoogte van de vastgestelde financiële bijdragen (quotatiecijfers). De classicale kosten werden voor een deel uit de bijdrage van het Departement voor de classis gefinancierd en voor een deel uit de classicale quota.⁵⁴⁴ De buitengewone kosten kwamen echter voor rekening van die gemeente of persoon ten behoeve van welke ze waren gemaakt. De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Drachten diende een verzoek in tot verlaging van de quotatiecijfers. Het Classicaal Bestuur Leeuwarden weigerde dit vanwege de grootte van de gemeente, maar ook omdat er in twaalf jaar tijd geen rekening was opgesteld.⁵⁴⁵

De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Harmelen moest aangeschreven worden omdat het quotum niet afgedragen was.⁵⁴⁶ De kerkenraad reageerde meermalen niet. Het Classicaal Bestuur Utrecht besloot de kerkenraad te ontbieden. Bovendien besloot het dat, indien de kerkenraad niet zou verschijnen, de rekening voor de gemaakte onkosten aan Harmelen gepresenteerd zou worden. Op de volgende vergadering verscheen er geen enkele ambtsdrager uit Harmelen. Wel was er een brief binnengekomen van de predikant, J. R. Immink, die alle schuld op zich nam.⁵⁴⁷ Hij beweerde dat hij een expresbrief aan de scriba van het bestuur had gericht die blijkbaar nooit gearriveerd was. Het Classicaal Bestuur Utrecht verwonderde zich erover dat de kerkenraad opnieuw niet was verschenen en niets van zich had laten horen. Vermoedelijk was de uitnodiging nooit aangekomen. Opnieuw werd er een brief opgesteld en verstuurd naar de predikant met het verzoek de volgende keer aanwezig te zijn. Maar de kerkenraad was wederom niet aanwezig. Uit de inmiddels gehouden bijzondere visitatie bleek dat de kerkenraad niet kon bewijzen dat de predikant onberispelijk van wandel was. Het Classicaal Bestuur Utrecht sprak daarover zijn afkeuring uit en verzocht de kerkenraad de volgende keer aanwezig te zijn in de vergadering van het classicaal bestuur. Toen verschenen Immink en de andere kerkenraadsleden in de bijeenkomst van het Classicaal Bestuur Utrecht, waar zij werden vermaand. Hierna legden zij een schuldbelijdenis af. De kwestie was hiermee voor de andere leden afgedaan, voor Immink echter nog niet. Uit een proces-verbaal van de schout bleek dat hij uit de archiefkist van de diaconie waardepapieren had genomen. De kist van de diaconie werd geopend in de pastorie aangetroffen. Intussen was Immink beroepen door een gemeente in het ressort van de Classis Alkmaar. Immink had dan ook het Classicaal Bestuur Utrecht verzocht om een getuigschrift van zedelijk gedrag. Het Classicaal Bestuur Utrecht gaf dit niet, maar beval de predikant wel aan. Dit bevreemde het Classicaal Bestuur Alkmaar, dat zich in verbinding stelde met het Classicaal Bestuur Utrecht. Intussen bleek dat de burgemeester Immink had vrijgesproken van de beschuldiging van het wegnemen van de waardepapieren.⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ In het jaar 1817 ontvingen alle classes gezamenlijk een bedrag van f 14.000, -- ter compensatie van de gemaakte kosten; Hooijer, *Kerk.wetten*, 146-147.

⁵⁴⁵ Hand. KB. Leeuwarden, 30 juli 1823.

⁵⁴⁶ Hand. KB. Utrecht, 29 september 1824.

⁵⁴⁷ J. R. Immink kwam in 1817 als predikant van Muiderberg naar Harmelen, 1825 bediening neergelegd, 1829 O.- en N. Asselt, 1844 overleden; Van Alphen, *NKHU*, 156.

⁵⁴⁸ Hand. KB. Utrecht, 24 november 1824, 26 januari, 30 maart, 25 mei, 27 juli, 28 september 1825.

De invloed van het classicaal bestuur was groot en beperkte de bevoegdheden van de kerkenraad. Er werd in de Classis IJzendijke een besluit genomen dat de kerkenraden niet zonder voorkennis van de consulent ingekomen post mochten openen.⁵⁴⁹ Toch trok het classicaal bestuur - hoe groot zijn werkteerrein en invloed ook was - zijn grenzen. Toen er een brief bij het Classicaal Bestuur Leeuwarden binnenkwam van een predikant die in verwarring was gebracht door een brief van de grietman (toenmalig hoofd van de rechtspraak en van het bestuur in een Friese landgemeente) over de wijze van aflezen van stukken vanaf de preekstoel - welke hem strijdig voorkwam met het synodaal besluit - durfde het Classicaal Bestuur Leeuwarden zich niet uit te spreken en besloot hij de synode hierover aan te schrijven.⁵⁵⁰

Het was het Classicaal Bestuur Leeuwarden duidelijk geworden dat niet alle predikanten gehoorzaamd hadden aan de oproep van de synode om op de verjaardag van Koning Willem I een godsdienstoefening te houden. Na overleg besloot het Classicaal Bestuur Leeuwarden geen brieven te sturen naar de betreffende predikanten met als motivatie: als ze niet luisteren naar de synode, luisteren ze ook niet naar het classicaal bestuur.⁵⁵¹

Toen de predikant van de Hervormde Gemeente te Montfoort, M. B. Romenij⁵⁵² en de kerkenraadsleden klaagden over de weigering van de commissie voor de instandhouding van de openbare godsdienst te voorzien in het nodige kaarslicht voor de door de synode voorgeschreven avonddienst op de laatste dag van het kalenderjaar 1821, schreef het Classicaal Bestuur Utrecht wel een brief aan de betreffende commissie met de opdracht de klacht te behandelen en af te doen, maar ook dat het zelf hiermee niet vermoeid mocht worden.⁵⁵³ Van de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Waverveen ontving het Classicaal Bestuur Utrecht een brief waarin vermeld werd dat de schout zijn plaatsgeld weigerde te betalen. Het Classicaal Bestuur Utrecht ging niet in op de zaak en verzocht de kerkenraad zich te richten tot de gouverneur.⁵⁵⁴

Een slepende zaak voor het Classicaal Bestuur Utrecht was de kwestie van mevrouw Van Diest-Van Dijk, die klaagde over haar echtgenoot, J. H. van Diest, predikant van de Hervormde Gemeente te Lopik.⁵⁵⁵ Het Classicaal Bestuur Utrecht verklaarde haar klacht niet-ontvankelijk en verwees de vrouw naar de kerkenraad of naar de wereldlijke rechter. In het antwoord, waarin het de niet-ontvankelijkheid van de klacht uitsprak, liet het bestuur niet na haar te vermanen om haar scherpe toon.⁵⁵⁶ Het Classicaal Bestuur Utrecht was echter nog niet van deze vrouw af. Zij bleef brieven schrijven, die het bestuur onbeantwoord liet.⁵⁵⁷

⁵⁴⁹ Hand. KB. IJzendijke, 24 september 1823.

⁵⁵⁰ Hand. KB. Leeuwarden, 28 januari 1818.

⁵⁵¹ Hand. KB. Leeuwarden, 27 september 1820.

⁵⁵² M. B. Romenij, kwam in 1819 van Grootebroek naar Montfoort, emeritus 1864, overleden 1873; Van Alphen, *NKHU*, 160.

⁵⁵³ Hand. KB. Utrecht, 30 januari 1822; *Syn. Verord. v. 11 Julij 1817* (Betreffende de Openb. Eeredienst); Hooijer, *Kerk. wetten*, 364.

⁵⁵⁴ Hand. KB. Utrecht, 28 mei 1823.

⁵⁵⁵ J. H. van Diest (1784-1862), predikant te Bathmen 1809, Doetinchem 1817, Lopik 1821, Hengelo (Gld.) 1824, emeritus 1860; Van Lieburg, *Repertorium* I, 49; Van Alphen, *NKHU*, 159.

⁵⁵⁶ Hand. KB. Utrecht, 2 juni 1824.

⁵⁵⁷ Hand. KB. Utrecht, 28 juli 1824, 25 mei 1825, 27 juli 1825.

Uiteindelijk besloot het bestuur haar brieven door te sturen naar de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Utrecht. Op een volgende vergadering ontving het bestuur een klacht van mevrouw Van Diest, omdat de kerkenraad haar gecensureerd had. Nu behoorde het wel tot de competentie van het bestuur deze zaak te behandelen, maar het voelde zich niet competent, omdat veel van de bestuursleden deel uitmaakten van de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Utrecht. Het bestuur besloot aan het Provinciaal Kerkbestuur Utrecht te verzoeken een naburig classicaal bestuur aan te schrijven, dat de zaak in behandeling kon nemen.⁵⁵⁸ Het Classicaal Bestuur Amersfoort bekrachtigde later de censuur van mevrouw Van Diest-Van Dijk. Zij werd veroordeeld tot het betalen van de gemaakte onkosten.⁵⁵⁹

Provinciaal Kerkbestuur en andere contacten

Als derde taak van het classicaal bestuur werd hierboven het contact met het provinciaal kerkbestuur genoemd. Hoe groot de bestuursbevoegdheden van het classicaal bestuur ook waren, op zijn beurt was het de mindere van het provinciaal kerkbestuur en in veel zaken daarvan afhankelijk.

Eenmaal overschreed het Classicaal Bestuur Utrecht, naar het oordeel van het Provinciaal Kerkbestuur Utrecht zijn bevoegdheden.⁵⁶⁰ Hij diende zich bij de kerkvisitatie te houden aan de regels en moest zich niet te buiten gaan aan bijzonderheden, zo luidde de waarschuwing van het provinciaal kerkbestuur.

Oud-ouderling B. van de Haar uit Leeuwarden werd aangewezen om namens het Classicaal Bestuur Leeuwarden een gesprek aan te gaan met de burgemeester van Leeuwarden over de markt op Goede Vrijdag.⁵⁶¹ Het bestuur vond het gewenst dat de markt op een andere dag gehouden zou worden. Het gesprek met de burgemeester leverde niet het gewenste resultaat op. Veel gemeenten bleven sindsdien overigens klagen over deze situatie.⁵⁶²

Een soortgelijke klacht ging over de openbare verkopeningen op rechterlijk gezag op zondag.

Het Classicaal Bestuur Leeuwarden oordeelde dat op grond van het 'thans nog vigerende wetboek' men geen kans zag zulks te weren.⁵⁶³ Een jaar later schreef het Classicaal Bestuur Leeuwarden alsnog een brief aan het ministerie over deze gerechtelijke verkopeningen op zondag.⁵⁶⁴ Zowel over het houden van de markt op Goede Vrijdag en de gerechtelijke verkopeningen op zondag stond het Classicaal Bestuur Leeuwarden echter in haar recht. Op grond van het Koninklijk Besluit van 1 maart 1815 mochten op zondagen en op 'godsdienstige feestdagen' geen beroepsbezigheden en geen openbare arbeid worden verricht. Ook mochten er geen markten worden gehouden, geen waren worden uitgesteld en verkocht 'met

⁵⁵⁸ Hand. KB. Utrecht, 28 september 1825.

⁵⁵⁹ Hand. KB. Utrecht, 30 november 1825.

⁵⁶⁰ Hand. KB. Utrecht, 29 november 1820.

⁵⁶¹ Hand. KB. Leeuwarden, 31 maart en 26 mei 1819.

⁵⁶² Hand. KB. Leeuwarden, 29 maart 1820.

⁵⁶³ Hand. KB. Leeuwarden, 31 maart 1819. Met dit wetboek werd het 'Code Civil des français' bedoeld, dat in Nederland van 1811 tot 1838 rechtsgeldig was; P. Scholten, *Algemeen Deel*, 3^e dr., Zwolle 1974 (*Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht*).

⁵⁶⁴ Hand. KB. Leeuwarden, 31 mei 1820.

uitzondering van geringe eetwaren'.⁵⁶⁵ De synode had in 1817 voorgeschreven dat er op Goede Vrijdag een godsdienstoefening gehouden diende te worden.⁵⁶⁶

2.4.3.2. De werkzaamheden van de classicale vergadering

De Classicale Vergaderingen Leeuwarden, Utrecht en IJzendinge deden wat hun in art. 67 *Algemeen Reglement van 1816* was opgedragen, namelijk het formeren van een kandidatenlijst voor de functies van scriba en gecommiteerden van het classicaal bestuur. Daarnaast hoorden zij en sloten zij de rekeningen van de classicale weduwenbeurs en andere fondsen. Verder werd er niets behandeld dat buiten de bevoegdheden van de classicale vergadering om ging. De agenda zag er in grote lijnen als volgt uit:

- gebed
- handelingen (van de vorige vergadering)
- nominaties
- rapportage over de weduwenbeurs
- rapportage van de quaestor over de classicale rekening
- dankzegging.

Wat opvalt zijn de openingsredes die G. O. Post, predikant van de Hervormde Gemeente te IJzendinge en preses van de Classicale Vergadering IJzendinge, aan het begin van vergaderingen hield.⁵⁶⁷ Over de openingsredes van de preses van de Classicale Vergadering Leeuwarden en de Classicale Vergadering Utrecht is overigens niets bekend. De titels van de openingsredes van Post waren:

- 'Leraarsambt in Staatsvlaanderen is teeder en verdient eene bijzondere zorg';⁵⁶⁸
- 'Over de waardigheid van eenen christen-leraar';⁵⁶⁹
- 'Dat het Leraarsambt in Staats Vlaanderen teeder is en eene bijzondere zorg verdient';⁵⁷⁰
- 'Over de genoegens welke aan het leraarsambt verbonden zijn';⁵⁷¹
- 'Over billijkheid van den yver voor het geloof';⁵⁷²
- 'Over Johannes, den discipel dien Jezus liefhad';⁵⁷³
- 'Over den yver van den apostel Paulus';⁵⁷⁴

⁵⁶⁵ § 39. Christelijke Vierdagen. *Kon. Besl. v. 1 Maart 1815*. (Omtrent de Christ. Vierdagen.); Hooijer, *Kerk.wetten*, 357-358.

⁵⁶⁶ § 43. Openbare Eeredienst. *Syn. Verord. v. 11 Julij 1817* (Betreffende de Openb. Eeredienst); Hooijer, *Kerk.wetten*, 364.

⁵⁶⁷ G. O. Post (1780-1825), predikant te Breskens 1805, IJzendinge 1807; De Regt, Naamlijst I, 124; Van Lieburg, *Repertorium I*, 195.

⁵⁶⁸ Hand. KV. IJzendinge, 30 juni 1816.

⁵⁶⁹ Hand. KV. IJzendinge, 24 juni 1818.

⁵⁷⁰ Hand. KV. IJzendinge, 30 juni 1819.

⁵⁷¹ Hand. KV. IJzendinge, 27 juni 1821.

⁵⁷² Hand. KV. IJzendinge, 26 juni 1822.

⁵⁷³ Hand. KV. IJzendinge, 25 juni 1823.

➤ ‘Over Thomas den zwaarmoedigen’.⁵⁷⁵

Het arbeidsveld mocht dan beperkt in omvang zijn en een administratief karakter dragen, toch waren er ook blijken van medeleven en betrokkenheid. De Classicale Vergadering Leeuwarden besloot om een brief te schrijven aan F. H. Cramer, predikant van de Hervormde Gemeente te Suawoude, omdat zijn echtgenote was overleden.⁵⁷⁶

2.4.4. De werkwijze van het classicaal bestuur en de classicale vergadering

2.4.4.1. De werkwijze van het classicaal bestuur

De Classicale Besturen Utrecht en IJzendijke hielden zich aan de voorgeschreven frequentie van zes vergaderingen per jaar in de oneven maanden van het kalenderjaar. Het Classicaal Bestuur Leeuwarden ging vrijer met dit voorschrift om dan de andere classicale besturen. Slechts in 1821 haalde dit bestuur de voorgeschreven frequentie. Eén van die bijeenkomsten betrof een buitengewone vergadering. Regelmatig sprak het Classicaal Bestuur Leeuwarden aan het einde van de vergaderingen in november uit dat de bijeenkomsten in januari zouden komen te vervallen. Het betrof de jaren 1817, 1819, 1820, 1822, 1823 en 1824, waarin vijf keer werd vergaderd in plaats van zes keer. In 1818 en 1825 werden er zeven vergaderingen gehouden, conform het bepaalde in art. 59. De preses had het recht buitengewone vergaderingen uit te schrijven, art. 59. Bovendien mochten vooral in de winter vergaderingen worden uitgesteld, art. 59.

Aan het voorschrift dat de vergaderingen in de classicale hoofdplaats dienden plaats te vinden, werd in de praktijk vastgehouden. De vergaderplaatsen waren voor de Classicale Vergadering Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke respectievelijk: Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke.

Te laat komen werd niet op prijs gesteld. In Leeuwarden moesten degenen die meer dan een kwartier te laat kwamen, ‘een zestehalf’ betalen.⁵⁷⁷ Aan het begin van elk jaar werden de nieuwe leden geïnstalleerd. Zij kregen van de preses de punten van orde te horen die golden in de vergadering. Tevens werd de rang van zitten bepaald. In het Classicaal Bestuur Utrecht werd deze bepaald naar jaren en vervolgens naar inkomen.⁵⁷⁸ Uit notulen van een paar jaar later blijkt dat de assessor aan de rechterhand en de scriba aan de linkerhand van de preses zat.⁵⁷⁹ In het Classicaal Bestuur Utrecht dienden de leden die later dan een kwartier na

⁵⁷⁴ Hand. KV. IJzendijke, 30 juni 1824.

⁵⁷⁵ Hand. KV. IJzendijke, 29 juni 1825.

⁵⁷⁶ Hand. KV. Leeuwarden, 25 juni 1823; F. H. Cramer (1758-1840), predikant te Suawoude 1787, afgezet 1788, Suawoude 1795, emeritus 1834; Van Lieburg, *Repertorium* I, 136.

⁵⁷⁷ Hand. KB. Leeuwarden, 27 maart 1816. Een ‘zestehalf’ (zesde stuiver half) stond gelijk aan vijf en een halve stuiver. Later werd de waarde tot vijf stuivers verminderd; J. Schulman, *Handboek van de Nederlandse munten van 1795 tot 1975. Suriname, Curaçao en Nederlandse Antillen van 1941 tot 1975*, 5^e dr., Amsterdam 1975.

⁵⁷⁸ Hand. KB. Leeuwarden, 27 maart 1816.

⁵⁷⁹ Hand. KB. Utrecht, 31 januari 1821.

aanvangstijd binnenkwamen, 27½ cent te betalen.⁵⁸⁰ De koster moest bij elke vergadering ‘het spelen van een kwartier over tien annouceren’.⁵⁸¹

Niet alle vergaderingen kenden een uitgebreide agenda. De agenda voor het Classicaal Bestuur IJzendijke zag er op 31 mei 1820 als volgt uit:

1. Gebed en notulen;
2. Zaak van ouderling X;
3. Omvraag en dankzegging.

Vergelijkbaar kort was de agenda van het Classicaal Bestuur Utrecht op 30 juli 1817. De preses sprak een gebed uit. Daarna waren er twee agendapunten:

1. Rapportage kerkvisitatie;
2. Notulen, dankzegging.

De meeste keren zag de agenda er overigens uitgebreider uit.

Bij afwezigheid van de scriba nam de jongste predikant deze taak over.⁵⁸² Het overige systeem van plaatsvervangende leden (*secundi*) die de afwezige leden vervingen, werkte meestal goed. Toch kwam het, zoals hierboven reeds beschreven, regelmatig voor dat tijdens een vergadering één of meer leden van het classicaal bestuur absenteerden en ook de *secundi* niet kwamen opdagen.

In de praktijk nam de scriba tevens de taak van *quaestor* op zich. Ondanks een brief van de Directeur-Generaal van het ministerie dat het classicaal bestuur de vrijheid had anderen dan de scriba tot *quaestor* te benoemen, bleef het Classicaal Bestuur Utrecht bij zijn besluit dat de scriba tevens *quaestor* was.⁵⁸³ De scriba was ook archivaris. Hij had de sleutel van de kast waarin zich de archieven van de *classis* bevonden. Van deze kast had ook de preses een sleutel.⁵⁸⁴ De scriba en de preses hadden ook op andere terreinen de leiding stevig in handen. Zo waren zij altijd kerkvisitator, lid van een commissie *ad hoc*, zoals een commissie voor de regeling van de *classicale* onkosten, examinatoren in de examencommissie voor admmissie van onderwijzers en onderhielden zij contact met het provinciaal kerkbestuur. In de eerste vergadering besloot het Classicaal Bestuur Leeuwarden in spoedgevallen de handopening over te laten aan de preses en de scriba.⁵⁸⁵ Later werden de preses en de scriba ook geautoriseerd een pas bevestigde predikant tot lid van de *classicale* vergadering te verklaren. Daarvoor hoefde dan niet meer het gehele classicaal bestuur bijeengeroepen te worden.⁵⁸⁶ Niet iedereen was gelukkig met deze opeenstapeling van functies en evenmin met de manier waarop sommigen zitting in een bestuur verkregen. J. P. Jongeneel, predikant van Sas van Gent, stoorde zich bijvoorbeeld aan de manier waarop sommigen een zetel in het

⁵⁸⁰ Hand. KB. Utrecht 25 juli 1821.

⁵⁸¹ Hand. KB. Utrecht, 26 september 1821.

⁵⁸² Hand. KB. IJzendijke, 26 mei 1819.

⁵⁸³ Hand. KB. Utrecht, 28 mei 1823. Met de brief van de Directeur-Generaal is bedoeld de *Min. Circ. v. 9 apr. 1823*, n°. 1. (De verkiezing van *Quaestoren* vrij); Hooijer, *Kerk.wetten*, 297.

⁵⁸⁴ Hand. KB. Utrecht, 28 mei 1823.

⁵⁸⁵ Hand. KB. Leeuwarden, 27 maart 1816.

⁵⁸⁶ Hand. KB. Leeuwarden, 29 juni 1825.

bestuur probeerden te verwerven. Hij beschuldigde het Classicaal Bestuur 'van ongeoorloofde, eerloze middelen, tot het bekomen van lidmaatschap in bestuur, door het geven van o.a. braadvarkens'.⁵⁸⁷

Door de vele taken zagen de scriba's wel eens iets over het hoofd. In het Classicaal Bestuur Utrecht was het classicale boek met de ingekomen en uitgegane stukken kwijt⁵⁸⁸ en het Classicaal Bestuur Leeuwarden was een beroepingsbrief kwijt; later werd die wel teruggevonden.⁵⁸⁹

2.4.4.2. De werkwijze van de classicale vergadering

Afgezien van het jaar 1816 waarin het *Algemeen Reglement van 1816* van kracht werd, hielden de Classicale Vergaderingen Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke zich aan de jaarlijkse vergaderfrequentie op de laatste woensdag in juni. De Classicale Vergadering Utrecht werd in 1816 niet bijeengeroepen. Het Classicaal Bestuur Utrecht oordeelde dat het niet zinvol was de Classicale Vergadering Utrecht bijeen te roepen. Als argumenten werden naar voren gebracht: het ontbreken van werkzaamheden, de onnodige moeite de vergadering bijeen te roepen en het kostenbesparende effect.⁵⁹⁰

Niet alleen de vergaderplaats (de classicale hoofdplaatsen: Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke) was van belang, maar ook de tafelschikking bij de classicale maaltijd luisterde nauw. Zo werd in Leeuwarden besloten dat de preses, de assessor en de scriba in het midden plaatsnamen. De anderen zaten dichterbij de preses, de assessor en de scriba naarmate ze langer lid van de Klassis Leeuwarden waren.⁵⁹¹

De classicale maaltijd werd ook wel 'ene vriendschappelijke maaltijd' genoemd.⁵⁹² In de Classicale Vergadering Utrecht regelde de preses de volgorde waarin de leden zaten: "Nadat de Leden zich naar de door den Praeses aangewezen plaatsen geschikt hadden, opende zijn Eerw[aa]rde]. de Vergadering met het gebed."⁵⁹³

Ondanks het beperkte aantal taken besloot de Classicale Vergadering Leeuwarden 1817 een commissie te benoemen die een reglement van orde moest opstellen om zo efficiënt mogelijk te kunnen werken.⁵⁹⁴ Een jaar later werd besloten het ontwerpen van een dergelijk reglement te laten vervallen. Niemand bleek bereid op basis van het *Algemeen Reglement van 1816* een reglement van orde op te stellen.⁵⁹⁵

⁵⁸⁷ J. P. Jongeneel (1791-1842), predikant te Retranchement 1815, Sas van Gent 1821, Heukelom 1824; De Regt, Naamlijst I, 7; Hand. KB. IJzendijke, 29 mei 1822.

⁵⁸⁸ Hand. KB. Utrecht, 28 januari 1818.

⁵⁸⁹ Hand. KB. Leeuwarden, 29 juli 1818.

⁵⁹⁰ Hand. KB. Utrecht, 29 mei 1816.

⁵⁹¹ Hand. KV. Leeuwarden, 30 juni 1824.

⁵⁹² Hand. KV. Utrecht, 25 juni 1817.

⁵⁹³ Hand. KV. Utrecht, 26 juni 1822.

⁵⁹⁴ Hand. KV. Leeuwarden, 25 juni 1817.

⁵⁹⁵ Hand. KV. Leeuwarden, 24 juni 1818.

2.5. Samenvatting van de praktijk

Kwamen de Classicale Besturen en Classicale Vergaderingen Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke in de periode 1816 tot en met 1825 tot een ander classicaal type dan het type dat in het *Algemeen Reglement van 1816* was ontworpen? De handelingen van de onderzochte classicale besturen en classicale vergaderingen laten geen ander classicaal type zien dan dat van 1816. De praktijk volgde in dezen de theorie. Er was geen aanleiding om tot een ander type te komen. De handelingen versterken eerder het beeld van een efficiënt opererend classicaal bestuur en classicale vergadering conform het classicaal type dat in het *Algemeen Reglement van 1816* was ontworpen.

De handelingen bevestigen ook het beeld dat het *Algemeen Reglement van 1816* reeds had opgeroepen, namelijk dat de classicale besturen en niet de classicale vergaderingen het eigenlijke werk in de classis verrichtten. De classicale vergaderingen speelden nauwelijks een rol van betekenis. De classicale besturen werden geholpen door de voorschriften van de uitvoerige reglementenbundel en de ministeriële beschikkingen ('disposities'⁵⁹⁶). De rol van de classicale vergadering was in de praktijk sinds 1816 duidelijk gemarginaliseerd.

Er valt aan de hand van de handelingen nog wel op een geringe afwijking van het classicaal type van het *Algemeen Reglement van 1816* te wijzen. Regelmatig ontbraken leden van het classicaal bestuur als er werd vergaderd. In die situaties werd de secundus opgeroepen om ter vergadering te verschijnen. Dat hield in dat de secundus, zodra hij bericht ontving dat zijn aanwezigheid in het classicaal bestuur gewenst was, zijn dagelijkse bezigheden onmiddellijk moest staken en zich naar de vergaderplaats van het classicaal bestuur diende te begeven. Ook kwam het voor dat de secundi niet werden opgeroepen of niet konden verschijnen. Wel valt ten opzichte van de Friese, Utrechtse en Walcherse typen - zoals die in hoofdstuk 1 werden beschreven - op dat er geen boetegeld meer werd opgelegd bij afwezigheid.

Van de Classicale Vergadering IJzendijke zijn gegevens bekend die weergeven dat gemiddeld een kwart van het aantal leden c.q. afgevaardigde ouderlingen afwezig was. Het is plausibel te veronderstellen dat de classicale vergadering minder gewicht had ten opzichte van het Dordtse type en de Friese, Utrechtse en Walcherse typen die in de classicale handboeken en Friese wetboeken werden ontworpen. De jaarlijks bijeenkomende classicale vergadering was ontmanteld ten gunste van het classicaal bestuur. Zo was het bepaald in het *Algemeen Reglement van 1816* en in de praktijk was de situatie niet anders.

De ouderlingen die deel uitmaakten van de classicale besturen waren overigens meestal oud-ouderling. Ze kwamen bovendien bijna altijd uit de classicale hoofdplaats. De handelingen van de Classicale Vergadering van Leeuwarden onthulden het beroep van deze (oud-)ouderlingen. Zij bekleedden in de samenleving vooraanstaande posities, zoals burgemeester, rechter, notaris en

⁵⁹⁶ Een beschikking is een 'eenzijdige wilsuiving (rechtshandeling) van een bestuursorgaan, niet van algemene strekking en gebaseerd op publiekrechtelijke grondslag'; *Fockema Andreea's verwijzend & verklarend juridisch woordenboek*, uitg. door N. E. Algra e.a., 12^e dr., Groningen 2001, 63.

districtscommissaris. Dat verhoogde ook het aanzien en de invloed van het classicaal bestuur.

Vooral de preses en de scriba hadden aanzien door de vele taken die zij verrichtten. De scriba's waren meestal ook quaestor en archivaris. Samen met de preses en/of de assessor maakten de scriba's vaak deel uit van een commissie die een bepaalde zaak moest behandelen. Een functie leverde voor de betreffende predikanten financieel en op z' n minst sociaal voordeel op. Het verschil in stand tussen predikanten was reeds in de zeventiende, achttiende en vroege negentiende eeuw status quo.

2.6. Kritiek op het *Algemeen Reglement van 1816*

Na de genoemde bezwaarschriften van een aantal classes (zie paragraaf 2.1.4) verschenen er andere protesten tegen het kerkelijk leven binnen de Hervormde Kerk. Die beschrijf ik hieronder.

N. Schotsman schreef in 1819 zijn *Eere-zuil, ter nagedachtenis van de voor twee hondert jaren te Dordrecht gehoudende Nationale Synode opgerecht*.⁵⁹⁷ Deze publicatie was niet zozeer een aanklacht tegen het *Algemeen Reglement van 1816*. Hij wilde de *Dordtse Kerkorde van 1619* eren vanwege de band met de belijdenis.

Feller was de inhoud van het in 1827 anoniem verschenen *Adres aan al mijn Hervormde Geloofsgenooten*, waarin de schrijver (naar later bleek D. Molenaar⁵⁹⁸) zijn zorg uitte over de 'quia-quotenuskwestie'.⁵⁹⁹ De belofte die proponenten, op grond van art. 38 van het *Reglement op het Examen en de toelating tot het Leeraar-ambt in de Hervormde Kerk* dienden af te leggen, kwam onder kritiek te liggen.⁶⁰⁰ Deze proponentenbelofte was enerzijds aangepast aan de tijd, anderzijds werd vastgehouden aan art. 9 van het *Algemeen Reglement van 1816*, namelijk het handhaven van de leer van de Hervormde Kerk. De kritiek spitste zich toe op de zinsnede 'de leer, welke overeenkomstig Gods Heilig Woord, in de aangenomen formulieren van eenigheid der Nederlandsche Hervormde kerk is vervat'. Werd de leer van de Formulieren van Enigheid door de proponenten aangenomen *omdat* (quia) zij met Gods Heilig Woord overeenstemde of *voorzover* (quatenus) zij daarmee overeenstemde? Molenaar vond dat het *Reglement op het Examen en de toelating tot het Leeraar-ambt* reglement met veel list en subtiliteit was opgesteld.⁶⁰¹

In 1834 vond de Afscheiding plaats. De afgescheidenen hadden kritiek op het functioneren van de Hervormde Kerk. Deze kritiek komt in hoofdstuk 3 uitgebreider aan de orde.

⁵⁹⁷ N. Schotsman (1754-1822), apotheker tot 1779, predikant te Spanbroek 1787, Oudshoorn 1788, Schoonhoven 1790, Leiden 1793, afgezet 1796, Molenaarsgraaf 1797, Sloten 1797, Sneek 1798, Leiden 1801; Van Lieburg, *Repertorium* I, 222.

⁵⁹⁸ D. Molenaar (1786-1865), predikant te De Vuursche 1809, Nieuw-Loosdrecht 1814, Doetinchem 1817, Middelburg 1821, 's-Gravenhage 1822, emeritus 1861; *BLGNP* IV, 328-329.

⁵⁹⁹ [D. Molenaar], *Adres aan alle mijne hervormde geloofsgenooten*, Amsterdam 1827.

⁶⁰⁰ Hooijer, *Kerk.wetten*, 56.

⁶⁰¹ [Molenaar], *Adres*, 15; *DR* II, 116.

G. Groen van Prinsterer⁶⁰² nam het in 1837 voor de afgescheidenen op. Hij deed dat in zijn brochure *De maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het staatsregt getoetst*.⁶⁰³ Daarin hield hij een pleidooi voor vrijheid van erediens voor de afgescheidenen, hoewel hij de Afscheiding als beweging afkeurde. Niet de afgescheidenen hadden zich van het 'Genootschap' - zoals Groen van Prinsterer - de Hervormde Kerk noemde, maar het Genootschap had zich volgens hem van de Gereformeerde Kerk afgescheiden.⁶⁰⁴

In 1841 richtte B. Moorrees⁶⁰⁵ zich tot de synode met het verzoek 'dat de Synode de Gereformeerde Kerk herstelle op hare oude en vaste grondslagen, door het handhaven van de Formulieren van Eenheid, door het herstellen van het oude formulier tot onderteekening voor aankomende Leeraren, en herziening der Kerkelijke Reglementen en Verordeningen, ten einde dezelve in overeenstemming te brengen met Gods Woord en de Kerke-Orde van Dordrecht'.⁶⁰⁶ Het adres was ondertekend door 8.790 mensen. De synode wees in 1841 het voorstel van Moorrees af, omdat het ongefundeerd was opgesteld 'en voor het wettig bestaande Kerkbestuur beleedigend gezegd is'.⁶⁰⁷ Volgens haar waren de oude en vaste grondslagen van de Gereformeerde Kerk door het *Algemeen Reglement van 1816* geenszins verlaten. Een reactie die daarop volgde was het *Adres aan de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk over de Formulieren, de Academische Opleiding der Predikanten, het Onderwijs en het Kerkbestuur*, van de z.g. 'zeven Haagse Heren', te weten: D. van Hogendorp,⁶⁰⁸ M. B. H. W. Gevers, A. Capadose,⁶⁰⁹ Groen van Prinsterer, P. J. Elout van Soeterwoude,⁶¹⁰ J. A. Singendonck⁶¹¹ en C. M. van der Kemp.⁶¹² In dit adres werd onder meer een pleidooi gevoerd voor eerherstel van de classicale vergadering. De ondertekenaars van het adres

⁶⁰² Mr. G. Groen van Prinsterer (1801-1876), advocaat 1823, verbonden aan het kabinet van koning Willem I als referendaris en vervolgens als secretaris. Daarna werd hij belast met het toezicht op het Koninklijk Huisarchief 1827-1833, lid van de Tweede Kamer van 1849-1857 en van 1862-1865, hoofdredacteur van *De Nederlander* van 1850-1855, redacteur van *Nederlandsche Gedachten* 1869-1876; *BLGNP* III, 147-151; Rasker, *Ned. Herv. Kerk*, 89-96.

⁶⁰³ G. Groen van Prinsterer, *De maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het staatsregt getoetst*, Leiden 1837.

⁶⁰⁴ *DR* II, 140.

⁶⁰⁵ B. Moorrees (1780-1860), predikant te Vuursche 1807, Bovenkarspel 1809, Wijk bij Heusden 1815, Nijkerk 1816, emeritus 1830, Wijk bij Heusden tweede maal 1831, emeritus 1851; *BLGNP* I, 193-194.

⁶⁰⁶ *Hand. Syn. Ned. Herv. Kerk* 1841, 21.

⁶⁰⁷ *L.c.*, 137-138.

⁶⁰⁸ Mr. D. Graaf van Hogendorp (1797-1845), substituut-officier van de rechtbank te Amsterdam, raadsheer van het Provinciaal Gerechtshof in Zuid-Holland; *BWdN* III, H295.

⁶⁰⁹ Dr. A. Capadose (1795-1874) studeerde medicijnen en werd arts in Amsterdam. Hij kwam uit een deftige portugees-joodse familie. In 1822 liet hij zich dopen; *NNBW* VI, kol. 266.

⁶¹⁰ Mr. P. J. Elout van Soeterwoude (1805-1893), rechter arrondissementsrechtbank te 's Gravenhage 1838, raadsheer in het Provinciaal Gerechtshof van Zuid-Holland 1847, lid van de Tweede Kamer 1853-1862, 1864-1874 lid van de Raad van State, lid Raad van State 1878, lid Tweede Kamer 1879-1880, lid Eerste Kamer 1886-1887; *NNBW* I, 813.

⁶¹¹ Jhr. mr. J. A. Singendonck (1809-1893) werd in 1843 commies van staat. Daarna werd hij commies-griffier en van 1850-1877 was hij griffier; *NNBW* VIII, 1284.

⁶¹² *Adres aan de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk over de Formulieren, de Academische Opleiding der Predikanten, het Onderwijs en het Kerkbestuur*, Leiden 1842. Mr. C. M. van der Kemp (1799-1861), advocaat te Den Haag, plaatsvervangend kantonrechter 1838, raadsheer in het Provinciaal Hof van Zuid-Holland 1858; *NNBW* IV, 829.

verlangden ‘aanvankelijke revisie der kerkelijke Reglementen, ter handhaving eener Christelijke kerkucht, in leer en in wandel, en ter voorbereiding eener Kerkvertegenwoordigende Synode door a. meerdere werkzaamheid en invloed der klassikale Vergadering’,⁶¹³ De synode besloot een commissie in te stellen. Als leden werden benoemd N. C. Kist, G. Ruitenschild en L. J. van Dam.⁶¹⁴ Het rapport van de commissie bracht de synode tot het oordeel dat de ervaring van kerkbesturen gebruikt kon worden ‘om verbeteringen of nadere wijzigingen in de vertegenwoordiging en het bestuur der Hervormde Kerk wenschelijk te achten’.⁶¹⁵ De synode besloot, voordat zij zou overgaan tot wijziging van art. 20, met het oog op de reacties van de provinciale kerkbesturen, de koning te vragen te komen tot een verandering van art. 15.⁶¹⁶ Deze wijziging hield in dat niet langer de koning op voorstel van of na voorafgaande overweging van de synode - na de consideraties van de provinciale kerkbesturen te hebben gehoord - het *Algemeen Reglement van 1816* kon veranderen. Voortaan kreeg de synode de bevoegdheid veranderingen in het *Algemeen Reglement van 1816* door te voeren. De koning bekrachtigde de besluiten daartoe.

De koning besloot op 25 juli 1843 de wijziging van art. 15 goed te keuren:

Geene veranderingen kunnen in dit Reglement gemaakt worden dan door de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, welke echter, vóór en aleer te dier zake een besluit te nemen, daarop de consideratien zal inwinnen der Provinciale Kerkbesturen; en zal zoodanig besluit, alvorens te worden uitgevoerd, aan Zijne Majesteit den Koning ter bekrachtiging worden aangeboden.⁶¹⁷

Dit was een belangrijke stap en een breuk met het *Algemeen Reglement van 1816*, waarin aan de koning verstrekkende bevoegdheden in kerkelijke aangelegenheden werden toegekend.⁶¹⁸ Zijn plaats werd nu ingenomen door de synode.⁶¹⁹ Aan de koning werd het recht toegekend de veranderingen te bekrachtigen. Het was discutabel of de synode de kerk werkelijk kon vertegenwoordigen.

⁶¹³ *Adres van 1842*, 52; *DR II*, 122.

⁶¹⁴ N. C. Kist (1793-1859), predikant te Zoelen 1818, 1823 buitengewoon hoogleraar te Leiden, 1827 gewoon hoogleraar te Leiden; D. Nauta, Kist, in: F. W. Grosheide en G. P. van Itterzon (red.), *CE* 4, 260. G. Ruitenschild was op dat moment predikant te 's-Gravenhage en lid van de Commissie tot de Zaken der Protestantsche Kerken in Neêrlands Oost- en West-Indië. L. J. van Dam was predikant in de Beemster en lid van het Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Holland; *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1842, 4.

⁶¹⁵ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1842, 157.

⁶¹⁶ De synode die in 1842 bijeenkwam, vergaderde over aanvulling of wijziging van art. 20 van het *Algemeen Reglement van 1816*: “De gewone Synodale vergadering wordt eenmaal 's jaars in 's Gravenhage gehouden op den eersten Woensdag in de maand Julij. Deze tijdsbepaling kan niet worden veranderd of eene buitengewone vergadering van het Synode beschreven dan met goedvinden van Zijne Majesteit.”

⁶¹⁷ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1843, 127.

⁶¹⁸ Fabius, *Regl.* '52, 297. De volledige tekst van art. 15 luidde: “Geene veranderingen kunnen in dit Reglement gemaakt worden, dan door ZIJNE MAJESTEIT, op voorstel, of immers na voorafgaande overweging bij het Synode, hetwelke echter, vóór en aleer ten dezen besluit te nemen, daarop de consideratiën zal inwinnen van de provinciale kerkbesturen.”

⁶¹⁹ *Bijvoeg. Stb.*, 25 juli 1843, 273.

In 1846 deed J. F. van Oordt JWzn.⁶²⁰ aan de synode het voorstel om een wijziging aan te brengen in de verkiezingen van de leden van de kerkelijke besturen. Volgens Vree hebben twee situaties ertoe geleid dat de synode over wilde gaan tot herziening van sommige reglementen.⁶²¹ Allereerst wijst hij op het geding van de kerkvoogden van de Hervormde Gemeente te Zutphen tegen mr. F. G. Nieuwenhuys over de principiële vraag naar de rechtsgeldigheid van het *Algemeen Reglement van 1816* en de daarin vervatte kerkelijke organisatie. De Hoge Raad deed in januari 1846 uitspraak in het geding. Hij sprak uit dat het door koning Willem I ingevoerde *Algemeen Reglement van 1816* verbindend was, omdat het *rebus ipsis et factis* was aangenomen.⁶²² De kritiek werd door dit arrest echter niet weggenomen. Vree vermoedt dat de synode zich bewust werd van de wenselijkheid tot het leggen van een kerkelijke basis onder haar organisatie.⁶²³ Ten tweede wijst Vree op de in februari 1846 gestarte actie van predikanten van de ring Noordwijk. De predikanten riepen om meer invloed van de classicale vergaderingen op de benoeming van leden van het classicaal bestuur. Deze ontwikkelingen hingen samen met de in die tijd opkomende democratische beweging. Zoals gezegd hield de Synode van 1846 zich niet doof voor deze signalen. Zij besloot over te gaan tot herziening van de kerkelijke reglementen.⁶²⁴

2.7. De ontstaansgeschiedenis van het *Algemeen Reglement van 1852*

In 1852 werd een vernieuwd reglement ingevoerd, het zogenaamde *Algemeen Reglement van 1852*. De ontstaansgeschiedenis van dit reglement wordt in deze paragraaf beschreven en dan vooral vanuit het gezichtspunt: welke classicale typen werden in de aanloop tot dit reglement ontworpen? Ik kom daarbij tot de volgende paragraafindeling: het *Concept van 1847*, paragraaf 2.7.1.; het *Concept van 1848*, paragraaf 2.7.2.; de besluiten van de Synode van 1849, paragraaf 2.7.3. en de besluiten van de Synoden van 1850 en 1851, paragraaf 2.7.4.

⁶²⁰ Dr. J. F. van Oordt JWzn. (1794-1852), predikant te Neerlangbroek 1819 Alkmaar 1822 en Utrecht 1823. Hoogleraar te Groningen 1829, hoogleraar te Leiden 1839; *BLGNP* I, 230-231.

⁶²¹ J. Vree, 'De herziening van het hervormde Algemeen Reglement (1846-1852)', in: *JGNP* 6, 22-63.

⁶²² De Hoge Raad overwoog in haar arrest van 2 januari 1846 (inzake mr. F. G. Nieuwenhuis tegen het college van kerkvoogden der Hervormde Gemeente te Zutphen): 'dat geschiedkundig *in facto* vast staat, dat, welke ook de oorsprong van evengemeld reglement van 1816 moge zijn, en aangenomen dat het min bevoegdlijk van den Koning afkomstig is, ofschoon het dan ook met kerkelijk overleg is ontworpen en ingesteld, in alle geval het Hervormd kerkgenootschap als zedelijk ligchaam bevoegd en bij magte was, om dat reglement, van wien ook afkomstig, aan te nemen, en zulks werkelijk heeft gedaan, en zich naar de daarbij gemaakte instellingen heeft gedragen, dezelve daadwerkelijk sedert de aanneming tot op heden heeft erkend als den grondslag van deszelfs bestaan, en daaraan zoowel algemeen als provinciaal en gemeentelijk uitvoering heeft gegeven, zoodat die instellingen niet stilzwijgend, maar uitdrukkelijk *rebus ipsis et factis*, zijn aangenomen en onderhouden door het zedelijk ligchaam zelf, als uitmakende de statuten van deszelfs bestaan'; *Weekblad van het regt. Verzameling van regtszaken, bouwstoffen voor wetgeving* mengelwerk 674, 8^e jrg. (1847); Fabius, *Regl.* '52, 130.

⁶²³ Vree, *Herziening AR*, 23.

⁶²⁴ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1846, 25 en 78.

2.7.1. Het Concept van 1847

Na kennis te hebben genomen van het hierboven genoemde voorstel van Van Oordt besloot de synode de behoefte aan herziening van sommige reglementen te erkennen. De synodale commissie kreeg de opdracht de synode hierover in 1847 te adviseren. De synodale commissie concludeerde in 1847 uit de vele adressen die bij haar uit het land waren binnengekomen, dat de classicale vergadering een ruimere werkkring diende te krijgen en dat zij meer invloed zou moeten uitoefenen op de vertegenwoordiging in kerkelijke besturen, waaronder het classicaal bestuur.⁶²⁵ Ook mochten predikanten en ouderlingen niet langer tegelijk lid zijn van het classicaal bestuur en het provinciaal kerkbestuur. De commissie erkende het gebrekkig functioneren van de classicale vergaderingen. Predikanten lieten nogal eens verstek gaan. Daarmee verzaakten ze hun kiesrecht. De commissie was van mening dat de classicale vergadering opgewaardeerd diende te worden. Ook het classicaal bestuur moest enigszins aangepast worden. De preses, de assessor en de scriba werden tot dusver door de koning uit tweetallen van gecommitteerde predikanten benoemd.⁶²⁶ Gecommitteerden waren leden van het classicaal bestuur naast de preses, de scriba en de assessor. Deze tweetallen werden door de classicale besturen waartoe zij behoorden, opgemaakt. Elke ring moest voortaan in het classicaal bestuur vertegenwoordigd zijn.⁶²⁷ De classicale vergadering kreeg voortaan een taak ten aanzien van de ring. Dat blijkt uit het voorgestelde art. 75:

De handelingen der Klassikale Vergaderingen bepalen zich:

1°. tot het opmaken der nominaties voor de keuze van leden der Klassikale en Provinciale Kerkbesturen

2°. tot het afhooren en sluiten der rekeningen van de Klassikale Weduwenbeurzen, en voorts omtrent die fondsen te besluiten, zoo als geoordeeld zal worden te behooren.

3°. tot onderlinge broederlijke vereeniging der Ringen, bevorderlijk aan het doel der Ringsvergaderingen, tot het aanhooren der verslagen van hetgeen in de bijeenkomsten der verschillende Ringen, gedurende het verloop jaar, werd behandeld, van hetgeen verrigt werd door het Klassikaal bestuur, en van de voorstellen, die door de Praetoren der Ringen in hunnen naam mogten gedaan en aan het Klassikaal bestuur zijn opgezonden; alles zonder deliberaties en besluiten.

Nieuw in dit concept was dat in plaats van de regering - aan wie alle ringverslagen werden toegezonden - de classicale vergadering de jaarlijkse verslagen van het classicaal bestuur en de ringen aanhoorde. Daarnaast maakte de classicale vergadering niet alleen de nominaties op voor de keuze van de leden van de classicale besturen, maar ook van de provinciale kerkbesturen. Bovendien leert een vergelijking tussen het oude art. 60 en het voorgestelde art. 68 dat het classicaal bestuur een taak toebedeeld kreeg op diaconaal terrein. Art. 60 luidde:

De Moderatoren zorgen voor de belangen der kerken in hun ressort, en houden toezicht over de gemeenten, Kerkenraden en Predikanten daartoe behoorende. Zij

⁶²⁵ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1847, 119, 129 en 136-138.

⁶²⁶ *L.c.*, 147.

⁶²⁷ *L.c.*, 147.

corresponderen, zoo met de Provinciale Kerkbesturen, als met de Kerkenraden der onderscheidene gemeenten.⁶²⁸

De commissie stelde als tekst van art. 68 voor:

De Klassikale besturen zorgen voor de belangen der kerken in hun ressort, en houden toezigt op de gemeenten, de Kerkeraden en derzelver onderscheidene leden. Inzonderheid behartigen zij de belangen der Diaconie in hunne respective ressorten, nemen kennis van alle misbruiken, welke in de administratie der Diaconie-fondsen bestaan, en stellen daarop orde. Voorts corresponderen zij, zoo met de Provinciale Kerkbesturen, als met de Kerkeraden der onderscheidene gemeenten.⁶²⁹

De synode nam in 1847 drie besluiten. Het eerste besluit betrof het overgaan tot een herziening van de kerkelijke reglementen. Het werd dus geen nieuw reglement, maar er werd vastgesteld dat wijzigingen nodig waren en verwerkt dienden te worden in een herziening reglement. Ten tweede besloot de synode niet langer, behoudens 'hoogst gewigtige gevallen, welke geen uitstel gedoogen', tot wijziging van enig artikel over te gaan. Ten derde besloot de synode om het werk van de herziening verder te laten rusten tot het volgende jaar.⁶³⁰

2.7.2. Het Concept van 1848

De grondwetsherziening van 1848 maakte het concept van revisie van 1847 onbruikbaar. Een concept-reglement diende immers met de geest en de behoefte van de 'tegenwoordige tijd' in overeenstemming te zijn. Een nieuwe commissie werd ingesteld, die met het *Concept van 1847* en de consideraties aan de slag moest. Verder diende zij te letten op veranderingen in de verhouding van kerk en staat.⁶³¹ De commissie bestond uit vijf personen uit het midden van de synode: L. G. Pareau,⁶³² A. Verwey,⁶³³ J. Steenmeijer,⁶³⁴ P. J. J. Mounier⁶³⁵ en H. P. Timmers Verhoeven.⁶³⁶ In haar verslag gaf de commissie aan dat zij zich in haar rapport had laten leiden door twee beginselen:

1. de zelfstandigheid der Kerk in betrekking tot den Staat. Dit beginsel is bij den Staat aangenomen, en alzoo mede aan de Nederlandsche Hervormde Kerk verzekerd door de

⁶²⁸ Hooijer *Kerk.wetten*, 37.

⁶²⁹ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1847, 148.

⁶³⁰ *L.c.*, 174-175.

⁶³¹ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1848, 68.

⁶³² L. G. Pareau (1800-1866) was vanaf 1831 hoogleraar te Groningen; *BLGNP* IV, 358-361.

⁶³³ A. Verwey (geb. 1793) predikant te Zwammerdam 1816, Leidschendam 1820, Leiden 1820, emeritaat 1852. Verwey was een aantal malen president van de synode; *NNBW* X, kol. 1098-1099.

⁶³⁴ J. Steenmeijer (1791-1864), predikant te Leimuiden 1813, Nieuw-Loosdrecht 1817, Elburg 1825, Arnhem 1828, emeritus 1858. Steenmeijer was jarenlang scriba van het Provinciaal Kerkbestuur Gelderland en vele malen lid van de synode; *NNBW* V, kol. 808-811.

⁶³⁵ Dr. P. J. J. Mounier was predikant van de Waalsche Gemeente te Amsterdam; *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1848, 4.

⁶³⁶ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1848, 137. Dr. H. P. Timmers Verhoeven (1804-1871), predikant te Arkel 1833, Hoorn 1837 en 's Gravenhage; *NNBW* IV, kol. 1379.

Grondwet; het is openlijk en onbewimpeld uitgesproken, in een Ministerieel Rescript d.d. 1 Julij 1842;

2. de zelfstandigheid der Kerk, met betrekking tot hare Vertegenwoordiging en haar eigen Bestuur. Zij zal niet van buiten bestuurd worden, en nog geheel noch gedeeltelijk den grond van haar bestuur buiten zich in den Staat hebben, zij moet dan den grondslag van hare inrigting en besturing in zichzelf zoeken en vinden. Er is dus vrije Kerkelijke verkiezing van hare Vertegenwoordigers en Bestuurders noodig, uitgaande van de Gemeenten zelven, die de Nederlandsche Hervormde Kerk uitmaken.⁶³⁷

De commissie wilde dat de democratie in de Hervormde Kerk toegepast werd, zodat de kerkenraden die gekozen werden, hun afvaardiging naar de classicale vergadering opstelden.

Pareau deelde namens de minister mede dat deze van het rapport 'met belangstelling heeft kennis genomen, en voor 's hands aan de zijde van den Staat geene bezwaren ziet, waardoor de behandeling bij de Synode eenigermate zou kunnen belemmerd worden'.⁶³⁸

Het door de genoemde commissie voorgestelde gerevideerde Algemeen Reglement - hierna *Concept van 1848* genoemd - bevatte een opbouw van onderaf. Na de inleidende algemene bepalingen ging het daaropvolgende gedeelte niet allereerst over de synode, maar over 'het bestuur over elke Gemeente in het bijzonder'.⁶³⁹ Ten opzichte van het *Algemeen Reglement van 1816* was dat een enorme wijziging.

Wat veranderde er ten opzichte van het *Algemeen Reglement van 1816* voor de classicale vergadering en het classicaal bestuur? In het *Concept van 1848* was het niet langer mogelijk een oud-ouderling naar de classicale vergadering af te vaardigen.⁶⁴⁰ De kerkenraad, die nu zelf ook gekozen werd, moest een dienstdoende ouderling afvaardigen.⁶⁴¹ De kerkenraad van een gemeente waaraan meerdere predikanten waren verbonden, mocht voortaan ook meer ouderlingen afvaardigen; het aantal ouderlingen mocht echter het aantal predikanten niet overtreffen. Dit was een verruiming van het oorspronkelijke plan van de commissie.⁶⁴² Zij had eerst voorgeschreven dat de verhouding tussen predikanten en ouderlingen in de classicale vergadering drie staat tot één was. De kerkenraden moesten de classicale vergadering voor aanvang van de bijeenkomst schriftelijk de namen van de afgevaardigden doen toekomen. Indien een kerkenraad om bijzondere redenen geen afvaardiging kon zenden, moest hij dit aan de classicale vergadering laten weten.

Het arbeidsveld van de classicale vergadering werd in dit *Concept van 1848* aanzienlijk uitgebreid. De classicale vergadering zou overeenkomstig art. 33 bevoegd zijn:

- te beraadslagen over hetgeen bevorderlijk kan zijn aan de belangen der bijzondere en gezamenlijke Gemeenten in het Klassikaal ressort, inzonderheid wat betreft het Godsdienstig en Kerkelijk leven;

⁶³⁷ *Hand. Syn. Herv. Kerk 1848*, 166-168.

⁶³⁸ *L.c.*, 221-271.

⁶³⁹ *L.c.*, 259.

⁶⁴⁰ *L.c.*, 262.

⁶⁴¹ Vree, *Herziening AR*, 31.

⁶⁴² *Hand. Syn. Herv. Kerk 1848*, 175.

- voorstellen harer leden in overweging te nemen, en ze, als de haren overnemende, aan de Klassikale en Provinciale Commissien, alsmede aan de Synode op te zenden;
- hare adviesen te geven of hare besluiten uit te brengen, ingeval hare respectie Klassikale Commissien over Klassikale, of hogere Kerkelijke Besturen over meer algemeene belangen, hare adviesen vragen of hare besluiten provoceren;
- over het verslag hetwelk hare respectie Commissien van bestuur wegens hare handelingen zullen indienen, met uitzondering van de zaken tot Kerkelijke tucht behoorende, hare meening en aanmerkingen uit te brengen.⁶⁴³

De aanduiding 'klassikaal bestuur' werd veranderd in 'klassikale commissie van bestuur' en 'provinciaal kerkbestuur' in 'provinciale commissie van bestuur. Deze verandering was een gevolg van de keuze voor de classicale vergadering als bestuurscollege. Dit was nadelig voor de positie van het classicaal bestuur. In volgende artikelen van het *Concept van 1848* waren nog andere taken van de classicale vergadering voorgeschreven. Zij

- hield toezicht op de ringen, art. 34;
- stelde de reglementen van de ringen vast inzake de zorg voor de vervulling van de diensten in vacante gemeenten, art. 35;
- koos de leden van de classicale commissie van bestuur, artt. 36 en 38;
- beval aan de commissie van bestuur aan hetgeen deze diende te behandelen, artt. 39 en 44;
- stelde samen met andere classicale vergaderingen in dezelfde provincie een provinciale commissie van bestuur in, art. 42;⁶⁴⁴
- benoemde de leden van de 'Collegien van Examinatoren der Kandidaten in de Godgeleerdheid', art. 47;
- benoemde jaarlijks de afgevaardigden naar de synode, art. 51;⁶⁴⁵
- had het recht zich in plaats van het provinciaal kerkbestuur uit te spreken over wijzigingen in het Algemeen Reglement. De classicale commissie van bestuur moest hierover de mening van de classicale vergadering horen.⁶⁴⁶

Dit concept was tamelijk revolutionair. Voor de classicale vergadering had dit concept grote gevolgen. Niet langer mochten oud-ouderlingen door de kerkenraad naar de classicale vergadering worden afgevaardigd. Bovendien nam het aantal ouderlingen in de classicale vergadering toe. Het arbeidsveld van de classicale vergadering werd ten koste van de classicale commissie verruimd. Dat niet langer van 'classicaal bestuur', maar van 'classicale commissie' sprake was, bevestigde het beeld dat het bestuur in de classis aan de classicale vergadering werd toebedeeld.

Nadat het rapport was besproken, besloot de synode het gerevideerd algemeen reglement voorlopig vast te stellen. Vervolgens werd het ter consideratie aan de

⁶⁴³ *L.c.*, 263.

⁶⁴⁴ Er kwam geen provinciale kerkvergadering.

⁶⁴⁵ Uit elke classis mocht jaarlijks één afgevaardigde door de classicale vergadering worden gekozen. Dit betekende 45 à 46 afgevaardigden in totaal; Vree, *Herziening AR*, 31.

⁶⁴⁶ Dit staat in de slotbepaling van het Concept van 1848 voorgeschreven; *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1848, 271.

provinciale kerkbesturen toegezonden en via deze ook aan de kerkenraden en de classicale besturen.

2.7.3. De Synode van 1849

Een jaar later - na kennis te hebben genomen van 641 reacties met name van kerkenraden uit alle classes - besloot een qua samenstelling fors veranderde synode het *Concept van 1848* 'in zijn geheel en onveranderd niet aan te nemen'.⁶⁴⁷ De discussie over revisie van het *Algemeen Reglement van 1816* werd heropend. Op voorstel van de president van de synode werd een commissie gevormd. Deze commissie bestond uit vijf personen: N. C. Kist, J. Rau van Gameren,⁶⁴⁸ J. S. Wor,⁶⁴⁹ H. J. H. Modderman⁶⁵⁰ en J. ab Utrecht Dresselhuis.⁶⁵¹ Zij diende de vraag te beantwoorden hoe de herziening van het *Algemeen Reglement van 1816* diende te geschieden. Tevens werd aan de commissie de vraag voorgelegd of het in 1843 gewijzigde art. 15 van het *Algemeen Reglement van 1816* als verbindend kon worden beschouwd.⁶⁵² De commissie gaf een bevestigend antwoord op deze vraag. Deze commissie had daarnaast de beide concepten van 1847 en 1848 bestudeerd. De synode besloot daarop op voorstel van de commissie in haar vergadering van 1849 de herziening van het *Algemeen Reglement van 1816* slechts voor een gedeelte ter hand te nemen, binnen de grenzen van art. 15.⁶⁵³ De synode besloot tevens de onderwerpen vast te stellen die zij in 1849 zou behandelen aangaande herziening:

1. Van den bepalingen betreffende de verkiezing en benoeming van de Leden der Hoogere Kerkbesturen;
2. Van de bepalingen betreffende de zamenstelling der bedoelde Collegien;
3. Van de zamenstelling der Klassikale Vergaderingen en de afvaardiging van hare Leden.⁶⁵⁴

Zij stelde als haar ontwerp op de 'Concept-Wijzigingen in het Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden' dat ter consideratie alleen aan de provinciale kerkbesturen werd voorgelegd. Dit nieuwe concept kende dezelfde opbouw als het *Algemeen Reglement van 1816*, dus een opbouw van bovenaf. Na de algemene bepalingen volgden de voorschriften over de synode. Wat veranderde er in dit concept voor de classicale vergadering en het classicaal bestuur? De commissie wilde de classicale vergadering opwaarderen. De classicale vergadering moest de vertegenwoordiging zijn van een aantal gemeenten in de

⁶⁴⁷ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1849, 162-164 en 382.

⁶⁴⁸ Mr. J. Rau van Gameren was ouderling van de Hervormde Gemeente te Arnhem; *L.c.*, 5.

⁶⁴⁹ J. S. Wor was predikant te Zwolle; *L.c.*, 5.

⁶⁵⁰ Dr. H. J. H. Modderman (1796-1859), advocaat te Veendam 1835, procureur rechtbank te Winschoten, lid van de Tweede Kamer 1840, kantonrechter te Winschoten 1843, lid van de Hoge Raad 1847; *NNBW IX*, kol. 681.

⁶⁵¹ J. ab Utrecht Dresselhuis (1789-1861), predikant te Hoofdplaat 1810, Wolphaartsdijk 1819; *NNBW IV*, kol. 523.

⁶⁵² *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1849, 383.

⁶⁵³ *L.c.*, 418.

⁶⁵⁴ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1849, 418.

classis.⁶⁵⁵ Zij moest de ‘grondvergadering’ van de kerk zijn. Wat de commissie met die aanduiding voor ogen had, vermelden de handelingen van de synode niet. Deze aanduiding werd overigens uit het staatsrecht overgenomen en had oorspronkelijk een andere betekenis. Voor het eerst kwam de aanduiding ‘Grond-Vergadering’ voor op 20 september 1797 tijdens de voorbereiding van wat een jaar later de *Staatsregeling voor het Bataafsche Volk 1798* zou gaan heten. De aanduiding ‘Grond-Vergadering’ was de Nederlandse vertaling van het Franse *l’assemblée primaire*. Art. 6 van de *Staatsregeling voor het Bataafsche Volk 1798* schreef voor dat de republiek naast een onderscheid in departementen, ringen en gemeenten nog eens verdeeld werd in ‘Grond-vergaderingen’ en ‘Districten’. Zij moesten dienen tot ‘algemeene verkiezingen en werkzaamheden des Volks’. Hoofdstuk II van deze staatsregeling droeg als opschrift: ‘Van de uitoefening van het Stemvermogen der Burgeren, in Grond- en Districts-vergaderingen’. De tweede afdeling daarin ging over de ‘Grond- en Districts-Vergaderingen’. Uit art. 18 blijkt wat een ‘Grond-vergadering’ is. Een grondvergadering was samengesteld uit ‘Huisen, Buurten of Wijken ... waarin de Stemmende Burgers uit iedere vijfhonderd Zielen ... bijéénkomen’. Kiezers uit veertig grondvergaderingen kwamen samen in een districtsvergadering.⁶⁵⁶ De stemmers werden ‘grondstemmers’ genoemd. Op grond van deze gegevens ga ik er voor alsnog vanuit dat de classicale vergadering als grondvergadering de betekenis heeft van kiescollege.

De leden van het classicaal bestuur werden voor een periode van drie jaar door de classicale vergadering benoemd, art. 56.⁶⁵⁷ Dat was dan ook wat het arbeidsveld betreft, de enige uitbreiding voor de classicale vergadering. Nieuw was ook het voorschrift dat van het classicaal bestuur één (oud)ouderling per tweetal predikanten lid was, art. 54.⁶⁵⁸ Niemand mocht tegelijk lid van het classicaal bestuur en het provinciale kerkbestuur zijn, art. 32.⁶⁵⁹ De kerkenraden hadden het recht een ouderling naar de classicale vergadering af te vaardigen, art. 65.⁶⁶⁰ Dit moest een dienstdoende ouderling zijn en geen oud-ouderling. De kosten hiervan kwamen voor rekening van de kerkenraad. De ouderling moest zijn afvaardiging schriftelijk kunnen aantonen.

Kortom, in de voorgestelde wijzigingen mochten de classicale vergaderingen thans de leden van de classicale en de provinciale besturen benoemen. Daarnaast werd het aantal ouderlingen in het classicaal bestuur vermeerderd. Ook mochten de kerkenraden een ouderling afvaardigen. Daartegenover stond dat er vergeleken met het *Concept van 1848* ook veel zaken teruggenomen werden:

- de verkiezing van de kerkenraden;
- de verkiezing van de synode (één lid per classis);
- alle overige in 1848 toegekende bevoegdheden van de classicale vergadering.

⁶⁵⁵ *L.c.*, 454.

⁶⁵⁶ Bannier, *Grondwetten*, 55-59. Zie ook paragraaf 6.8.5.

⁶⁵⁷ *Hand. Syn. Herv. Kerk 1849*, 518.

⁶⁵⁸ *L.c.*, 517.

⁶⁵⁹ *L.c.*, 516.

⁶⁶⁰ *L.c.*, 518.

Kenmerkend voor het geheel was dat de *top-down* structuur bleef, zodat de classicale vergadering eigenlijk geen grondvergadering kon zijn. Was zij in 1848 een echt bestuurscollege geworden, thans was zij alleen een kiescollege. Om die reden werden slechts de provinciale kerkbesturen uitgenodigd te considereren.

2.7.4. De synoden van 1850 en 1851

Op 19 april 1850 werden in een buitengewone synode de conceptwijzigingen gearresteerd.⁶⁶¹ Ook stelde de buitengewone synode overgangsbepalingen vast, die nodig waren, omdat de besturen per 1 januari 1851 door de kerk zelf gekozen zouden worden.⁶⁶² De gewone synode die in de zomer samenkwam, stelde daarna een herzien 'Concept Algemeen Reglement aangaande het bestuur' vast.⁶⁶³ Het concept-reglement was - in tegenstelling tot hetgeen in 1849 was besloten en begin 1850 aangenomen - van onderaf opgebouwd. Na de algemene bepalingen volgden allereerst de voorschriften voor 'het Kerkelijke Bestuur in de enkele Gemeenten, en de Ringen'.⁶⁶⁴ Het concept bevatte ook een aantal verdergaande wijzigingen ten opzichte van het *Algemeen Reglement van 1816*. Het ging uit van uitbreiding van het arbeidsveld van de classicale vergadering. Dat blijkt in het algemeen uit art. 39:

De belangen van de gezamenlijke Gemeenten, in de afzonderlijke gedeelten der Nederlandsche Hervormde Kerk, zijn toevertrouwd aan Classikale Vergaderingen (overeenkomstig de bepalingen van art. 40 tot 43), aan Classikale Besturen en Provinciale Kerkbesturen.⁶⁶⁵

- De classicale vergadering mocht - naast het doen van benoemingen en het opnemen en afsluiten der classicale rekeningen - de classicale besturen over classicale aangelegenheden en de hogere kerkbesturen over algemene belangen adviseren of haar besluiten uitbrengen, art. 43;
- daarnaast kreeg zij de bevoegdheid te beraadslagen over hetgeen bevorderlijk kon zijn voor de belangen van de afzonderlijke gemeenten en voor alle gemeenten gezamenlijk in de classis;
- tevens mocht zij voorstellen van afgevaardigden in overweging nemen en deze, indien zij daarachter stond, aan de hogere kerkbesturen zenden. Bij de benoeming van de leden van de classicale en provinciale besturen moest er rekening mee worden gehouden dat alle ringen zoveel mogelijk in de classicale besturen waren vertegenwoordigd, art. 40. De kerkenraden vaardigden de dienstdoende predikanten en even zovele dienstdoende ouderlingen af, art. 41. Het aantal ouderlingen mocht echter het aantal predikanten niet overstijgen;
- de kerkenraden vaardigden alle dienstdoende predikanten en even zovele dienstdoende ouderlingen af. Alle predikanten mochten afgevaardigd worden

⁶⁶¹ *Hand. Buitengewone Syn. Herv. Kerk 1850*, 47

⁶⁶² *L.c.*, 54.

⁶⁶³ *Hand. Syn. Herv. Kerk 1850*, 100.

⁶⁶⁴ *L.c.*, 550.

⁶⁶⁵ *L.c.*, 555.

en de ouderlingen moesten een bewijs van hun benoeming overhandigen, art. 41. Het aantal ouderlingen mocht echter het aantal predikanten niet overstijgen.

Het arbeidsveld van het classicaal bestuur werd in art. 46 voorgeschreven:

- 1°. het toezigt over de Gemeenten, Predikanten (emeriti zoowel als dienstdoende), Candidaten tot de Heilige dienst, Ouderlingen, Diakenen, Kerkvoogden en Notabelen);
- 2°. het kennis nemen van geschillen bij of tusschen de Kerkeraden der Gemeenten, alsmede tusschen dezen en de Ringen;
- 3°. de behandeling van geschillen, en van zaken, behoorende tot de Kerkelijke tucht, t.w. over de leden der Gemeenten in cas van appèl, en over de Predikanten, Candidaten tot de Heilige dienst, Ouderlingen, Diakenen, Kerkvoogden en Notabelen, ter eerster instantie;
- 4°. het afnemen van examen van degenen, die tot den post van Catechiseermeester of Catechiseermeesteresse verlangen te worden toegelaten, en het verleen van admmissie aan zoodanigen, bij gunstigen uitslag van het onderzoek;
- 5°. het waken voor de belangen van vacante Gemeenten, en van Predikantsweduwen en weezen in het ressort;
- 6°. het toezigt op de administratie der Diaconie-, en het acht geven op die der Kerkelijke goederen;
- 7°. het bepalen in geval van onzekerheid, het beslissen in geval van geschil, en het veranderen in geval van noodzakelijkheid, van de grensscheidingen tusschen de onderscheidene Gemeenten onder hun ressort, en, wat veranderingen betreft, onder goedkeuring van het Provinciaal Kerkbestuur.⁶⁶⁶

Daartoe correspondeerden zij met kerkelijke besturen, colleges en personen, verrichtten kerkvisitatie en onderzochten geschillen en aanklachten, beoordeelden deze en handelden deze af of brachten ze onder de aandacht van de hogere kerkbesturen, art. 47. Voortaan zouden de classicale besturen viermaal per jaar bijeenkomen: op de laatste woensdagen van de maanden maart, mei, september en november in de classicale hoofdplaats, art. 49.

Ondanks veranderingen bleef de classicale vergadering toch voornamelijk kiescollege, hetgeen ook daaruit blijkt dat zij evenals in 1816 slechts eenmaal per jaar vergaderde en niet (zoals in 1848) meerdere keren per jaar. Opnieuw werd alleen aan de provinciale kerkbesturen om consideratie verzocht.

De synode van 1851 kende na de uitgebreide discussie toch nog een niet onbelangrijk recht aan de classicale vergadering toe: zij mocht considereren aangaande reglementswijzigingen 'in al zulke zaken, die gerekend worden van hare bevoegdheid te zijn'.⁶⁶⁷ Andere voorstellen, bijvoorbeeld om de classicale vergaderingen ook de synode te laten kiezen, haalden het niet.

Op 9 september 1851 kon de synode met algemene stemmen op één na het nieuwe Algemeen Reglement finaal arresteren.⁶⁶⁸ Tevens nam de synode met algemene stemmen het besluit het nieuwe Algemeen Reglement ter bekrachtiging aan

⁶⁶⁶ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1850, 559.

⁶⁶⁷ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1851, 307.

⁶⁶⁸ *L.c.*, 558.

de koning aan te bieden.⁶⁶⁹ Bij Koninklijk Besluit van 23 maart 1852 werd het *Algemeen Reglement van 1852* bekrachtigd.

2.8. Overzicht van de bepalingen van het *Algemeen Reglement van 1852* over het classicaal bestuur en de classicale vergadering

In deze paragraaf wordt een overzicht gegeven van de bepalingen van het *Algemeen Reglement van 1852* die betrekking hebben op het classicaal bestuur en de classicale vergadering. Welk classicaal type werd in dit reglement ontworpen? Na een aantal algemene opmerkingen, paragraaf 2.8.1., wordt achtereenvolgens gekeken naar de samenstelling van het classicaal bestuur en de classicale vergadering, paragraaf 2.8.2.; hun arbeidsveld, paragraaf 2.8.3. en hun werkwijze, paragraaf 2.8.4.

2.8.1. Algemene opmerkingen

In vergelijking met het *Algemeen Reglement van 1816* valt het verschil in opbouw van het *Algemeen Reglement van 1852* op en daarmee ook het verschil in de organisatie van de kerk. In het *Algemeen Reglement van 1816* lag de nadruk op de landelijke kerk. Het *Algemeen Reglement van 1852* toonde echter een gewijzigde opbouw van de kerkelijke structuur. Die was meer van onderaf:

I. Algemeene Bepalingen (artt. 1-16)

II. Bijzondere Bepalingen

Hoofdstuk 1. Het kerkelijke bestuur in de enkele gemeenten en ringen

Eerste afdeeling De kerkeraden

Tweede afdeeling De ringen

Hoofdstuk 2. Het kerkelijke bestuur over meer gemeenten te zamen

Eerste afdeeling Algemeene bepalingen

Tweede afdeeling Het classicaal bestuur

Derde afdeeling Het provinciaal kerkbestuur

Hoofdstuk 3. Het kerkelijke bestuur over al de gemeenten te zamen

Eerste afdeeling De Synode

Tweede afdeeling De Algemeene Synodale Commissie

Slotbepaling.

Desondanks werd de classicale vergadering niet als ambtelijke vergadering zoals in de *Dordtse Kerkorde van 1619* beschreven, in ere hersteld. Het classicaal bestuur bleef de leiding in de classis behouden. Stond in art. 3 *Algemeen Reglement van 1816* nog enigszins vaag omschreven: 'Het bestuur der Hervormde kerk wordt...classikaal...uitgeoefend', het *Algemeen Reglement van 1852* liet er geen misverstand over bestaan dat deze uitoefening niet aan de classicale vergadering toekwam, maar aan het classicaal bestuur. Dat blijkt uit art. 4:

⁶⁶⁹ *L.c.*, 558.

Het bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk wordt uitgeoefend:

- 1^e. Over de gemeenten, door kerkeraden.
- 2^e. Over meer gemeenten verenigd, door classikale besturen en provinciale kerkbesturen.
- 3^e. Over al de gemeenten te zamen, door de Synode.

In art. 36 valt een verandering te ontdekken:

De belangen van de gezamenlijke gemeenten, in de afzonderlijke gedeelten der Nederlandsche Hervormde Kerk, zijn toevertrouwd aan classikale vergaderingen (overeenkomstig de bepalingen van artt. 37 tot 40), aan classikale besturen en provinciale kerkbesturen....⁶⁷⁰

Verder toonde art. 14: 'Een kerkelijk bestuur, dat vermeent door de besluiten van een in opklimmenden rang volgend bestuur...' eveneens aan dat het *Algemeen Reglement van 1852* niet brak met het collegialisme.

⁶⁷⁰ Art. 37 De leden der classikale en provinciale besturen worden benoemd door de classikale vergadering, jaarlijks op den laatsten Woensdag in de maand Junij te houden in de hoofdplaats der classe. De leden der commissie tot de zaken der Waalsche kerken worden benoemd door eene Waalsche vereeniging of réunie, welke, zoo veel zulks mag te pas komen, de classikale vergaderingen vervangende, jaarlijks gehouden wordt op zoodanige plaats, als door de réunie des vorigen jaars zal bepaald zijn. De leden van het kerkbestuur van *Limburg* worden benoemd door de jaarlijksche kerkelijke vergadering, op den laatsten Woensdag in de maand Junij te houden te *Maastricht*, welke kerkelijke vergadering ook, zoo veel zulks mag te pas komen, de classikale vergadering vervangt.

Art. 38 De classikale vergadering bestaat uit wettige vertegenwoordigers der kerkeraden, zijnde al de dienstdoende predikanten, benevens zoo vele dienstdoende ouderlingen, als door den kerkeraad van elke gemeente in het ressort, voor hare rekening, zullen worden afgevaardigd, mits het getal der predikanten niet te boven gaande. Het regt van afvaardiging van eenen ouderling heeft de kerkeraad ook, wanneer de gemeente vacant is. In gecombineerde gemeenten met meer kerkeraden zal de afvaardiging van de ouderling door hen bij toerbeurten geschieden. Afgevaardigde ouderlingen zullen, zonder schriftelijk bewijs van benoeming, niet ter vergadering worden toegelaten. De afgevaardigden ter classikale vergadering doen aan de kerkeraden verslag van hetgeen daar belangrijks is geschied.

Art. 39 Praeses, assessor en scriba van deze vergadering zijn zij, die deze betrekkingen bij het classikaal bestuur bekleeden; doch de overige leden des classikalen bestuurs hebben als zoodanig hier geene zitting.

Art. 40. Aan de classikale vergadering behoort:

1°. Het doen van benoemingen, welke haar zijn opgedragen.

2°. Het geven van consideratie op zoodanige punten in vast te stellen reglementen, of veranderingen in de bestaande, als zijn aangeduid bij het daaromtrent bepaalde in art. 12.

3°. Het opnemen en afsluiten der classikale rekeningen, de regeling van hetgeen betrekking heeft op de fondsen, waartoe die rekeningen behooren, en in het bijzonder het benoemen van een classikalen quaestor.

4°. Het beraadslagen over hetgeen bevorderlijk kan zijn aan de belangen der bijzondere en gezamenlijke gemeenten in het classikaal ressort, inzonderheid wat betreft het godsdienstig en kerkelijk leven.

5°. Het in overweging nemen van de voorstellen harer leden, om ze, als de haren overgenomen zijnde, aan de classikale besturen en provinciale kerkbesturen, alsmede aan de Synode, op te zenden.

6°. Het opnemen en afsluiten van de rekeningen der classikale weduwenbeurzen door die leden der vergadering, die tevens leden dezer beurzen zijn. Aan hen verblijft ook het benoemen van quaestoren dezer weduwenbeurzen, en de behandeling van alles, wat verder op haar betrekking heeft; *Hand. Syn. Herv. Kerk 1851*, 545-547.

Art. 34 regelde de indeling van provinciale ressorten in classes. Deze lag van tevoren kerkordelijk vast. Criterium bij de classicale indeling was 'in elkanders nabijheid gelegene gemeenten', art. 33. Alleen de synode kon de grenzen van de classes wijzigen op voorstel van de classicale besturen en gehoord hebbende het provinciale kerkbestuur of de provinciale kerkbesturen voor wie de eventuele grenswijziging gevolgen kon hebben.

2.8.2. De samenstelling van het classicaal bestuur en de classicale vergadering

2.8.2.1. De samenstelling van het classicaal bestuur

In het *Algemeen Reglement van 1852* werden de preses, de assessor, de scriba en de verdere leden van het classicaal bestuur, met hun secundi, door de classicale vergadering benoemd, artt. 37 en 42. Voorheen, in het *Algemeen Reglement van 1816*, benoemde de koning de leden van het classicaal bestuur. Vanaf 1852 bestond het bestuur uit tenminste een preses, assessor, scriba, twee of meer dienstdoende predikanten én één ouderling voor elk tweetal predikanten dat zitting had in het classicaal bestuur, art. 41. Hoe werd het juiste en vaste aantal overeenkomstig de bepaling 'twee of meer dienstdoende predikanten' bepaald? Art. 41 bood een nadere omschrijving:

Ressorten met 20 en minder predikantsplaatsen zullen twee; die van 21 tot 35 drie; van 36 en daarboven vier predikanten benoemen.⁶⁷¹

Het classicaal bestuur kon volgens de bepalingen waarmee het *Algemeen Reglement van 1852* (artt. 1-16) opende, in plaats van een ouderling ook een oud-ouderling benoemen. Hoeveel (oud)ouderlingen hadden zitting in het classicaal bestuur? Mijns inziens dienden de preses, de assessor en de scriba niet als dienstdoend predikant meegeteld te worden. Het minimum aantal ouderlingen in het classicaal bestuur - uitgaande van twee predikanten in het classicaal bestuur was één. Indien er in een classis - waartoe meer dan zesendertig gemeenten behoorden, vier predikanten - naast de preses, de scriba en de assessor - deel uitmaakten van het classicaal bestuur, was het aantal ouderlingen twee.

Een nadere bepaling voor wat betreft de scriba en zijn secundus, stond omschreven in art. 42. 'Bij voorkeur' ging de keuze namelijk uit naar de predikanten uit de classicale hoofdplaats. De woorden 'bij voorkeur' gaven een richting aan, maar geen verplichting. Achter de woorden 'van de classicale hoofdplaats' volgden de woorden: 'of hare nabijheid'. Als het niet anders kon, mochten de scriba en zijn plaatsvervanger blijkbaar ook verbonden zijn aan een andere gemeente dan die van de classicale hoofdplaats, mits hun gemeente in de nabijheid van de hoofdplaats lag.

Merkwaardig was de bepaling in art. 47. Werd hierboven duidelijk dat de leden van de classicale vergadering de leden van het classicaal bestuur en hun secundi

⁶⁷¹ *Hand. Syn. Herv. Kerk 1851*, 547.

benoemden - dus ook de secundus van de scriba -, aan het einde van art. 47 wordt duidelijk dat ook een ander dan de secundus de scriba kon vervangen 'bij onvoorziene afwezigheid'. Dan wees het classicaal bestuur één der leden aan die de scriba kon vervangen. Blijkbaar was het niet haalbaar om dan de secundus op te roepen. Die was immers ook niet meteen ingevoerd in de zaken. Art. 6 verhelderde deze situatie. De secundus van de scriba kwam alleen aan bod als de scriba tussentijds aftrad. De algemene regel was dat de secundus wel optrad 'bij tijdelijke ontstentenis van den primus', art. 6. Bovendien kwam de secundus op de stoel van de primus te zitten, indien de primus tussentijds aftrad. Indien de secundus de plaats had ingenomen van een primus, werd er een nieuwe secundus in zijn plaats verkozen.

Een lid van het provinciaal kerkbestuur kon overigens geen lid van het classicaal bestuur zijn en een lid van het classicaal bestuur geen lid van het provinciaal kerkbestuur. Dat was nieuw ten opzichte van het *Algemeen Reglement van 1816*. Hiermee werd belangenverstrengeling voorkomen. Als een lid van een classicaal bestuur werd benoemd tot lid van het provinciaal kerkbestuur, trad het af als lid van het eerstgenoemde bestuur, art. 5. Lid van het classicaal bestuur was men voor drie jaar. Jaarlijks trad dus eenderde deel af, art. 5.

2.8.2.2. De samenstelling van de classicale vergadering

Voor het eerst sinds de invoering van het *Algemeen Reglement van 1816* kon er sprake zijn van afvaardiging van kerkenraden naar de classicale vergadering. Een kerkenraad werd vertegenwoordigd door 'al de dienstdoende predikanten, benevens zoo vele dienstdoende ouderlingen, als door den kerkeraad van elke gemeente in het ressort, voor hare rekening, zullen worden afgevaardigd, mits het getal der predikanten niet te boven gaande', art. 38. Die vertegenwoordiging namens de kerkenraad kwam ook hierin tot uitdrukking dat dit artikel aan de afgevaardigden de taak toekende aan de kerkenraden verslag uit te brengen van wat in de classicale vergadering besproken en besloten was.

Indien een gemeente vacant was, had een kerkenraad het recht een ouderling af te vaardigen. De ouderlingen werden tot de vergadering toegelaten, indien zij een schriftelijk bewijs van hun benoeming konden overhandigen. Deze bepaling ging terug op het voorschrift van de *Dordtse Kerkorde van 1619* aangaande de credentie- of geloofsbriefen, maar die gold daar ook voor predikanten, art. XLI.

2.8.3. Het arbeidsveld van het classicaal bestuur en de classicale vergadering

2.8.3.1. Het arbeidsveld van het classicaal bestuur

In het algemeen was de taak van het classicaal bestuur dezelfde als die van het provinciaal kerkbestuur en die van de Algemeene Synodale Commissie, namelijk: 'de zorg voor de belangen, zoo van de Christelijke Kerk in het algemeen als van de

Hervormde in het bijzonder, de handhaving harer leer, de vermeerdering van de godsdienstige kennis, de bevordering van christelijke zeden, de bewaring van orde en eendragt, en de aankweeking van liefde voor Koning en Vaderland...’, art. 11. Op basis van artt. 15, 26, 28, 43, 44 en 45 kunnen de taken van het classicaal bestuur als volgt worden gespecificeerd:

- toezicht houden op de gemeenten, de (emeriti-)predikanten, de kandidaten tot de heilige dienst, de ouderlingen en de diakenen;
- kennisnemen van geschillen in of tussen de kerkenraden van de gemeenten, tussen dezen en de ringen, of tussen ringen onderling;
- behandelen van geschillen en zaken behorende tot de kerkelijke tucht, te weten over gemeenteleden, predikanten, kandidaten tot de heilige dienst, ouderlingen en diakenen;
- examineren van toekomstige godsdienstonderwijzers en het toelaten bij gunstige uitslag van het examen;
- waken over de belangen van vacante gemeenten, predikantsweduwen en -wezen in het ressort en de rechten van de classis op de classicale weduwenbeurzen;
- toezicht houden op de administratie van de diaconiegoederen en het acht slaan op de kerkelijke goederen;
- nemen van maatregelen in geval van grenswijzigingen;
- jaarlijks geven van een verslag aan de classicale vergadering;
- corresponderen met kerkelijke besturen, colleges en anderen;
- verrichten van visitatie - hetzij schriftelijk hetzij minstens eenmaal in de drie jaar persoonlijk;
- schorsen van predikanten, kandidaten tot de heilige dienst, ouderlingen en diakenen;
- functioneren als instantie van hoger beroep;
- considereren over voorstellen tot veranderingen in de bestaande verdeling van ringen;
- goedkeuren van de lijst van consulentenschappen, de huishoudelijke bepalingen over het godsdienstonderwijs, de openbare eredienst en het herderlijke werk in de hulpbehoevende gemeenten.

Bij het uitoefenen van haar taken diende het classicaal bestuur ervoor te waken dat het bleef binnen haar grenzen en niets behandelde dat tot de competentie van een ander college behoorde, art. 13.

2.8.3.2. Het arbeidsveld van de classicale vergadering

Het arbeidsveld van de classicale vergadering werd ten opzichte van het *Algemeen Reglement van 1816* verruimd, artt. 40 en 43 lid 8. Zij mocht voortaan considereren over - dat is zich beraden op voorgestelde veranderingen in bestaande reglementen of vast te stellen reglementen - die op haar betrekking hadden, artt. 12 en 40 lid 2. De classicale vergadering mocht voorstellen bij de synode, via het classicaal bestuur en het provinciaal kerkbestuur, indienen, art. 40 lid 5. Voorts beraadslaagde de classicale vergadering op welke wijze zij het beste het godsdienstig en kerkelijk leven kon bevorderen, art. 40 lid 4. De classicale vergadering ontving jaarlijks een werkverslag van het classicaal bestuur, art. 43 lid 8.

2.8.4. De werkwijze van het classicaal bestuur en de classicale vergadering

2.8.4.1. De werkwijze van het classicaal bestuur

De vergaderingen van het classicaal bestuur dienden in de hoofdplaats van de classis gehouden te worden en wel op de laatste woensdag van maart, mei, september en november. Was deze frequentie in het *Algemeen Reglement van 1816* zes keer per jaar, nu was deze gereduceerd tot vier keer per jaar. Wel bestond de mogelijkheid, indien dit noodzakelijk was, vergaderingen uit te stellen of te vervoegen. Daarnaast had de preses het recht een buitengewone vergadering uit te schrijven. Hiertoe was hij verplicht, indien twee of meer leden van het classicaal bestuur schriftelijk om een buitengewone vergadering verzochten, art. 46.

Het classicaal bestuur kon geen besluiten nemen indien minder dan tweederde van de leden aanwezig was. Een uitzondering hierop was de regel dat wanneer in de vorige vergadering waarop de betreffende zaak aan de orde was, minder dan tweederde van de leden aanwezig was geweest, een volgende vergadering wel het voorgenomen besluit kon nemen, ongeacht het aantal aanwezige leden, art. 9.

Van alle benoemingen in het classicaal bestuur, ook van de plaatsvervangende leden, werd niet alleen kennis gegeven aan de nieuw benoemden, maar ook aan het ministerie, de secretaris van de Synode en 'de onderscheidene kerkelijke besturen, die er belang bij hebben', art. 7.

2.8.4.2. De werkwijze van de classicale vergadering

In art. 66 werd geregeld wie de preses, de assessor en de scriba van de classicale vergadering moesten zijn. Dat waren de preses, de assessor en de scriba van het classicaal bestuur. De andere leden van het classicaal bestuur hadden geen zitting in het moderamen van de classicale vergadering. Zij werden benoemd door de classicale vergadering in de jaarlijkse vergadering op de laatste woensdag in de maand juni, art. 65. De vergaderfrequentie van de classicale vergadering bleef dus

beperkt tot één keer per jaar. Ook de plaats van samenkomst - in de classicale hoofdplaats - bleef ongewijzigd, art. 35.

2.9. De classicale praktijk (1852-1861)

In paragraaf 2.9. geef ik het resultaat van een onderzoek naar de handelingen van de Classicale Besturen Leeuwarden, Utrecht en IJzendinge en de Classicale Vergaderingen Leeuwarden, Utrecht en IJzendinge in de periode van 1852 tot en met 1861. De leidende vraag bij de bestudering van deze bronnen was steeds: ontstond er in de praktijk een ander classicaal type – en, zo ja, welk? - of hielden de onderzochte classes het kerkordelijke type voor ogen? Ik toetste dat aan de hand van de drieslag: de presentie van de classicale besturen en de classicale vergaderingen, paragraaf 2.9.2.; hun werkzaamheden, paragraaf 2.9.3. en hun werkwijze, paragraaf 2.9.4. De beantwoording van de hierboven genoemde vraag komt overigens in paragraaf 2.10. aan de orde. Allereerst beschrijf ik in paragraaf 2.9.1. de ressorten van de onderzochte classes.

2.9.1. De ressorten

De Classis Leeuwarden bestond in 1852 uit vijfenveertig gemeenten:

Beers c.a., Beetgum, Bergum, Bergumerheide, Berlikum, Boornbegum c.a., Boxum c.a., Britsum, Cornjum, Deinum, Dragten, Dragster Compagnie, Eernewoude, Engelum, Finkum c.a., Garijp c.a., Goutum, Grouw, Hallum, Hempens c.a., Hijlaard, Huizum, Idaard c.a., Jelsum, Jorwerd, Leeuwarden, Lekkum, Mantgum c.a., Marrum, Marsum, Menaldum, Oenkerk, Oostermeer c.a., Oudega c.a., Oudkerk c.a., Rijperkerk, Roordahuizum, Rottevalle, St. Annaparochie, Suawoude, Vrouweparochie, Warga c.a., Weidum, Wier en Wirdum.

De Classis Utrecht bestond in 1852 uit vijfentwintig gemeenten:

Abcoude, Baambrugge, Benschop, Breukelen, Cockengen, Harmelen, Jaarsveld, Jutphaas, Kamerik, Linschoten, Lopik, Lopiker-Capel, Maarssen, De Meern, Montfoort, Mijdrecht, Polsbroek, Ter Aa, Utrecht, Vinkeveen, Vleuten, Vreeswijk, Waverveen, Wilnis en Zegveld.

De Classis IJzendinge bestond in 1852 uit vierentwintig gemeenten:

Aardenburg, Axel, Biervliet, Breskens, Den Hoek, Groede, Hontenisse, Hoofdplaat, Hulst, Kadsand, Neuzen, Nieuwvliet, Oostburg, Philippine, Retranchement, Sas van Gent, Schoondijke, Sluis, St. Anna ter Muiden, St. Kruis, Waterland(kerkje), IJzendinge, Zaamslag en Zuidzande.

2.9.2. De presentie

Uit de handelingen van de Classicale Vergadering Leeuwarden van 1852 valt op te maken dat de benoemde ouderling en zijn secundus uit Leeuwarden kwamen. Zij waren respectievelijk apotheker en kantonrechter.⁶⁷² In 1853 was de benoemde ouderling notaris te Stiens en de secundus olieslager te Leeuwarden.⁶⁷³

De afgevaardigde ouderling van de Hervormde Gemeente te Drachten deed in 1852 het voorstel aan de Classicale Vergadering Leeuwarden dat zij er bij de synode op aan zou dringen dat aan ouderlingen gelijke deelneming en rechten in de besturen werden toegekend als aan de predikanten. De andere aanwezige ouderlingen steunden dit voorstel. Gezamenlijk stelden zij voor een commissie te benoemen. De Classicale Vergadering van Leeuwarden nam dit voorstel echter niet aan.⁶⁷⁴ Zoals uit figuur 2.3 blijkt, maakten er, naast zeven ouderlingen, negenendertig predikanten deel uit van die vergadering.

De ouderlingen overlegden schriftelijke bewijzen van hun afvaardiging bij binnenkomst van de classicale vergadering. De scriba van de Classicale Vergadering IJzendijke schreef in 1858: “De schriftelijke bewijzen, waarbij de ouderlingen afgevaardigd zijn ter bijwoning der vergadering, worden onderzocht en in orde bevonden”.⁶⁷⁵ De ouderlingen van de Classicale Vergadering Leeuwarden overlegden eveneens bij aanvang van de bijeenkomst hun bewijzen van toetreding. Nadat de bewijzen ter afvaardiging in orde waren bevonden, werden de ouderlingen door twee leden van de classicale vergadering binnengeleid. De predikanten waren al binnen als de ouderlingen werden binnengeleid.⁶⁷⁶

In de Classicale Vergadering Leeuwarden van 1858 waren er geen ouderlingen die binnengeleid konden worden. Geen enkele kerkenraad had namelijk een ouderling afgevaardigd. De (algemene) classicale vergadering van dat jaar bestond alleen uit predikanten. In het onderstaande overzicht wordt de verhouding tussen het aantal predikanten en afgevaardigde ouderlingen zichtbaar:

Voor de respectievelijke Classicale Vergaderingen Utrecht (figuur 2.4) en IJzendijke (figuur 2.5) zag de verhouding tussen predikanten en afgevaardigde ouderlingen er anders uit. Er waren in die classicale vergaderingen ten opzichte van de Classicale Vergadering Leeuwarden meer ouderlingen aanwezig, in enkele jaren zelfs meer dan predikanten.

Hoewel in figuur 2.5 veel cijfers ontbreken, biedt het van de jaren 1852, 1854 en 1856 toch een indruk van de verhouding predikanten - ouderlingen in de Classicale Vergadering IJzendijke. Het aantal predikanten en ouderlingen was in die jaren ongeveer gelijk.

⁶⁷² Hand. KV. Leeuwarden, 30 juni 1852.

⁶⁷³ Hand. KV. Leeuwarden, 29 juni 1853.

⁶⁷⁴ Hand. KV. Leeuwarden, 30 juni 1852.

⁶⁷⁵ Hand. KV. IJzendijke, 30 juni 1858.

⁶⁷⁶ Hand. KV. Leeuwarden, 26 juni 1861.

Figuur 2.3. Aantal predikanten en ouderlingen in de Classicale Vergadering Leeuwarden van 1852 tot en met 1861.⁶⁷⁷

Jaar	Predikanten	Ouderlingen	Totaal
1852	39	7	46
1853	29	3	32
1854	33	4	37
1855	31	2	33
1856	32	5	37
1857	38	6	44
1858	31	0	31
1859	31	3*	34
1860	39	2**	41
1861	33	6	39

Figuur 2.4. Aantal predikanten en ouderlingen tijdens in de Classicale Vergadering Utrecht van 1852 tot en met 1861

Jaar	Predikanten	Ouderlingen	Totaal
1852	20	10	30
1853	31	11	42
1854	17	12	29
1855	19	15	34
1856	18	18	36
1857	12	15	27
1858	17	14	31
1859	13	15	28
1860	19	14	33
1861	14	16	30

⁶⁷⁷ * en ** De getallen waar sterretjes achter staan, geven aan dat de ouderlingen in dat betreffende jaar alleen uit Leeuwarden kwamen.

Figuur 2.5. Aantal predikanten en ouderlingen tijdens de Classicale Vergadering IJzendijke van 1852 tot en met 1861:

Jaar	Predikanten	Ouderlingen	Totaal
1852	15	14	29
1853	?	?	27
1854	17	18	35
1855	?	?	?
1856	15	15	30
1857	?	?	34
1858	?	?	39
1859	?	?	39
1860	?	?	36
1861	?	?	31

2.9.3. De werkzaamheden van het classicaal bestuur en de classicale vergadering

2.9.3.1. De werkzaamheden van het classicaal bestuur

Algemeen

Het Classicaal Bestuur Leeuwarden considereerde ondermeer over het *Reglement voor de diaconieën van de Nederlandsche Hervormde Kerk*,⁶⁷⁸ het concept-Reglement Opzigt en Tucht, het *Reglement op de kerkenraden en vacaturen*.⁶⁷⁹ Het Classicaal Bestuur Leeuwarden benoemde de preses en scriba als leden van de commissie die aanwezig zouden zijn bij het bezoek van koning Willem III in Leeuwarden.⁶⁸⁰

Het Classicaal Bestuur IJzendijke benadrukte in een bijeenkomst van 1852 nog eens dat de werkzaamheden van de classicale vergadering bestonden uit het benoemen van opvolgers van aftredende leden van het classicaal bestuur.⁶⁸¹ De classicale besturen hadden meer taken, maar blijkbaar zag het Classicaal Bestuur IJzendijke de benoeming van opvolgers van aftredende leden als hoofdtaak.

⁶⁷⁸ Hand. KB. Leeuwarden, 28 maart 1855.

⁶⁷⁹ Hand. KB. Leeuwarden, 28 november 1855. Ook werden de ringen gevraagd te considereren over het concept- reglement Kerkenraden en Vacaturen.

⁶⁸⁰ Hand. KB. Leeuwarden, 31 maart 1852.

⁶⁸¹ Hand. KB. IJzendijke, 21 mei 1852.

Gemeenten

Uiteenlopende situaties in de gemeenten vroegen veel aandacht van de classicale besturen. Er waren ook zaken die de classicale besturen administratief en in korte tijd konden afhandelen.

Het Classicaal Bestuur Utrecht besloot een brief te schrijven aan de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Linschoten om hem te bestraffen voor het niet-aanvragen van de goedkeuring tot de herbenoeming van een ouderling.⁶⁸²

Een lidmaat van de Hervormde Gemeente te Oostburg weigerde zich te laten benoemen tot diaken. Toch had hij zich later laten bevestigen, maar na zijn bevestiging deed hij niets aan zijn diaconale taken. Het Classicaal Bestuur IJzendijke schorste, op grond van art. 45 van het *Algemeen Reglement van 1852*, de diaken en verzocht het Provinciaal Kerkbestuur Zeeland de diaken, op grond van art. 51 lid 3, af te zetten.⁶⁸³ Uit de notulen van de volgende bijeenkomst blijkt dat in de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Oostburg drie diakenen ontrouw en nalatig in de bediening van hun ambt waren.⁶⁸⁴

De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Waverveen leek op onwettige wijze te zijn samengesteld. Hij had geen vereiste autorisatie aangevraagd voor herbenoeming van de kerkenraadsleden die reglementair dienden af te treden.⁶⁸⁵ In de volgende vergadering van het bestuur werd besloten een commissie bestaande uit de preses en de scriba naar Waverveen af te vaardigen.⁶⁸⁶ In Waverveen bleek tevens de gebrekkige dienst van predikant E. C. van der Zaag wegens voortdurende ongesteldheid en afwezigheid, maar ook de gebrekkige dienst van de andere kerkenraadsleden een rol te spelen.⁶⁸⁷ Het classicaal bestuur besloot daarop aan de pretor (voorzitter) van de ring Mijdrecht te vragen de predikanten van de ring te verzoeken tot waarneming van de predikbeurten en bovendien aan het Provinciaal Kerkbestuur Utrecht te berichten dat, indien Van der Zaag niet zelf voor een hulpprediker zou zorgen, hem emeritaat zou worden verleend.⁶⁸⁸

Het Classicaal Bestuur Utrecht ontving een brief van de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Jutphaas die verzocht om een beslissing inzake het geschil met de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te De Meern over de buurtschap Heicop.⁶⁸⁹ Uit de handelingen blijkt dat een jaar later het bestuur bij zijn mening bleef 'dat geheele polder Heycop, gelegen onder burgerlijke gemeente den ouden Rijn, kerkelijk behoort tot de Hervormde Gemeente aan de Meern'.⁶⁹⁰

De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Linschoten meldde dat een aantal vergeefse benoemingen waren gedaan om de vacatures in de kerkenraad op

⁶⁸² Hand. KB. Utrecht, 24 november 1852.

⁶⁸³ Hand. KB. IJzendijke, 25 mei 1853.

⁶⁸⁴ Hand. KB. IJzendijke, 16 november 1853.

⁶⁸⁵ Hand. KB. Utrecht, 31 mei 1854.

⁶⁸⁶ Hand. KB. Utrecht, 30 augustus 1854.

⁶⁸⁷ E. C. van der Zaag, hulpprediker te Lutten, 1852 Waverveen, overleden 1855; Van Alphen, *NKHU*, 170.

⁶⁸⁸ Hand. KB. Utrecht, 28 maart 1855.

⁶⁸⁹ Hand. KB. Utrecht, 29 augustus 1855.

⁶⁹⁰ Hand. KB. Utrecht, 27 augustus 1856.

te vullen. Het Classicaal Bestuur Utrecht besloot de scriba, assessor en de ouderling naar Linschoten af te vaardigen.⁶⁹¹ Drie jaar later bleken de problemen er nog steeds te zijn. Het Classicaal Bestuur Utrecht spoorde de kerkenraad aan door te gaan met de benoemingen.⁶⁹² Een half jaar later bestonden de vacatures nog steeds. Het bestuur machtigde de preses met de kerkenraad te doen wat des kerkenraads was.⁶⁹³ Wanneer een gemeente een tekort aan kerkenraadsleden had, werd zij onder toezicht van het classicaal bestuur geplaatst volgens art. 18 van het *Algemeen Reglement van 1852*. Het classicaal bestuur verrichtte in dat geval samen met de predikant, of bij zijn afwezigheid met de consulent, de taken die de kerkenraad moest uitvoeren. Weer een half jaar later kon gemeld worden dat de kerkenraad voltallig was.⁶⁹⁴

De floreenplichtigen van Oude Bildtzijl hadden een verzoek ingediend bij het Classicaal Bestuur Leeuwarden; zij wilden in Oude Bildtzijl een eigen gemeente. Zij behoorden tot de Hervormde Gemeente te Vrouwenparochie. Het bestuur stelde het verzoek in handen van de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Vrouwenparochie.⁶⁹⁵ Deze honoreerde het verzoek van de gemeenteleden die in Oude Bildtzijl woonden. Het bestuur besloot daarop zich te wenden tot het Ministerie van Eeredienst, opdat in Oude Bildtzijl een gemeente gevormd kon worden.⁶⁹⁶

De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Hulst wilde de verantwoording voor de benoeming en de bevestiging van nieuwe ambtsdragers in handen leggen van de hulpprediker, K. Heringa.⁶⁹⁷ Een hulpprediker was een kandidaat tot de heilige dienst of een predikant buiten vaste bediening.⁶⁹⁸ Hij werd als vaste hulpprediker aangesteld in grote of nieuwe gemeenten en als tijdelijk hulpprediker in gemeenten waarvan de predikant ziek was, of in vacante gemeenten. Het Classicaal Bestuur IJzendijke gaf aan dat dit niet overeenkomstig de reglementen was en deelde de kerkenraad mede dat zulke werkzaamheden door een predikant dienden te worden verricht.⁶⁹⁹

Na veel vergaderingen verscheen er een rapportage van de commissie die zich bezig had gehouden met de overgang van de gemeenteleden te De Haar naar de Hervormde Gemeente te Vleuten. Het Classicaal Bestuur besloot namelijk dat De Haar voortaan kerkelijk tot Vleuten zou horen. In een mondeling onderhoud zou de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Kockengen verzocht worden de leden uit De Haar die kerkelijk tot zijn gemeente hoorden, te doen overgaan naar Vleuten⁷⁰⁰ In de voortgezette vergadering op de volgende dag verzocht de kerkenraad van Vleuten de medewerking van het Classicaal Bestuur Utrecht om

⁶⁹¹ Hand. KB. Utrecht, 25 maart 1857.

⁶⁹² Hand. KB. Utrecht, 28 maart 1860.

⁶⁹³ Hand. KB. Utrecht, 29/30 augustus 1860.

⁶⁹⁴ Hand. KB. Utrecht, 20 maart 1861.

⁶⁹⁵ Hand. KB. Leeuwarden, 30 maart 1859.

⁶⁹⁶ Hand. KB. Leeuwarden, 25 mei 1859.

⁶⁹⁷ K. Heringa, hulpprediker Hulst 1858, Haringkarspel 1861; De Regt, Naamlijst I, 390.

⁶⁹⁸ § 5. Reglement op het hulppredikerschap in de Nederlandsche Hervormde Kerk; Hooijer, *Kerk.wetten*, 83.

⁶⁹⁹ Hand. KB. IJzendijke, 7 december 1859.

⁷⁰⁰ Hand. KB. Utrecht, 30 mei 1860.

van de kerkenraad van de Hervormde Gemeente Kockengen toestemming te krijgen zodat de tot ouderling van zijn gemeente uitverkoren broeder, woonachtig te De Haar, deze benoeming zou kunnen aanvaarden. Het Classicaal Bestuur Utrecht vond dit verzoek niet gepast en verzocht de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Vleuten een ander tot ouderling te benoemen. De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Kockengen bleef intussen volharden in zijn weigering de gemeenteleden woonachtig te De Haar over te laten gaan naar de Hervormde Gemeente te Vleuten.⁷⁰¹ Over deze kwestie werd gesproken in het Classicaal Bestuur Utrecht in aanwezigheid van drie ouderlingen, twee diakenen, de predikant van de Hervormde Gemeente te Kockengen en twee ouderlingen en twee diakenen uit Vleuten. Het Classicaal Bestuur Utrecht stelde de overgang van de gemeenteleden te De Haar naar de Hervormde Gemeente te Vleuten vast en vroeg goedkeuring aan het Provinciaal Kerkbestuur Utrecht. De afgevaardigden van de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Kockengen bleven bij hun weigering hieraan mee te werken en verlieten vervroegd de vergadering.

Een half jaar later ontstonden er in de Hervormde Gemeente te Vleuten moeilijkheden. Drie aftredende ambtsdragers meenden dat de gewone aftreding per 1 januari 1861 niet had plaatsgevonden. Daarom waren zij van mening dat de kerkenraad niet wettig was samengesteld. De kerkenraad verdedigde zich met de opmerking dat het tijdens een predikantsvacature ongepast was zijn samenstelling te wijzigen. Het Classicaal Bestuur Utrecht achtte de klacht van de drie afgetreden ambtsdragers onjuist, aangezien de predikant emeritus was verklaard op 30 december 1860 en de vacature derhalve op 30 december 1860 was ontstaan. De drie aftredende ambtsdragers werden veroordeeld tot het betalen van de kosten voor deze extra vergadering: f 25,50 voor reiskosten en f 20,-- voor verblijfkosten.⁷⁰² In de daaropvolgende bijeenkomst stelde het Classicaal Bestuur de drie klagers opnieuw aansprakelijk voor de kosten van de buitengewone bijeenkomst. Daar bleek dat er meer problemen in Vleuten waren. Een diaken zong de Evangelische Gezangen niet mee en er werd geen catechisatie gehouden. Het Classicaal Bestuur veroordeelde het niet meezingen van de Evangelische Gezangen en riep de kerkenraad op tot het houden van geregelde catechisatie.⁷⁰³

In Vinkeveen en Waverveen werden er geen of weinig middagdiensten gehouden. Het Classicaal Bestuur Utrecht stelde een onderzoek in. Dat er in Waverveen weinig of geen godsdienstoefeningen in de middag waren, kwam door de slechte opkomst. In Vinkeveen was dit te wijten aan de langdurige ongesteldheid van de predikant. Het Classicaal Bestuur Utrecht besloot een opwekkende en vermanende brief te zenden naar de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Waverveen.⁷⁰⁴

Predikanten: komst en vertrek

De classicale besturen benoemden zogenaamde 'gecommitteerden'. Dat waren gevolmachtigden die zodanige regelingen konden treffen dat predikanten die

⁷⁰¹ Hand. KB. Utrecht, 29/30 augustus 1860.

⁷⁰² Hand. KB. Utrecht, 20 februari 1861.

⁷⁰³ Hand. KB. Utrecht, 20 maart 1861.

⁷⁰⁴ Hand. KB. Utrecht, 28 augustus en 27 november 1861.

elders beroepen waren, van hun gemeente afscheid konden nemen. De gecommiteerden brachten steeds verslag uit van hun taak.

De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Utrecht verzocht in 1855 om approbatie van een uitgebracht beroep. Het Classicaal Bestuur Utrecht verzocht de kerkenraad de notulen te overleggen die betrekking hadden op het beroep. Daarna konden de leden van het bestuur schriftelijk reageren. Indien de meerderheid van het bestuur bezwaren had tegen approbatie, kon de preses een buitengewone vergadering bijeenroepen.⁷⁰⁵ Er kwam een buitengewone vergadering, waarin het classicaal bestuur geen approbatie verleende. Bij het formeren van een lijst met drie kandidaten was namelijk geen der ouderlingen aanwezig geweest. Deze vergadering was door de kerkenraad belegd om de lijst van zes naar drie predikanten terug te brengen. Ook ontbraken er vier predikanten. Het bestuur vroeg zich af of de kerkenraadsvergadering wel wettig was geweest.⁷⁰⁶ In de daaropvolgende vergadering kon het bestuur evenmin het uitgebrachte beroep goedkeuren, ook al had de preses een volledig afschrift van de notulen van de kerkenraad ontvangen en had de kerkenraad opnieuw een beroep uitgebracht op dezelfde predikant.⁷⁰⁷ Pas daarna werden de preses en de scriba gemachtigd tot approbatie na ontvangst van een getuigschrift over het zedelijk gedrag en de traktementsverzekering. De kerkenraad ontving een nota voor de kosten die het classicaal bestuur had gemaakt voor approbatie op het uitgebrachte beroep.⁷⁰⁸ De kerkenraad gaf te kennen deze nota niet te willen betalen. Bovendien verzocht hij het bestuur het beroep goed te keuren. Het bestuur machtigde de preses en de assessor de approbatie te verlenen wanneer de schriftelijke verzekering van betaling door de kerkenraad was ontvangen.⁷⁰⁹

De assessor van het Classicaal Bestuur Utrecht wees er in 1856 op dat het schadelijk zou zijn als de vacature in Polsbroek langer zou duren. Daarop besloot het bestuur de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Polsbroek aan te sporen tot het beroepen van een predikant.⁷¹⁰

Een beroepingsbrief van de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Drachten werd in 1858 door het Classicaal Bestuur Leeuwarden niet goedgekeurd. De formulering van de beroepingsbrief was namelijk niet overeenkomstig het model 'Beroep-Brief'.⁷¹¹

Predikanten: problemen

Tegen K. H. ter Winkel, predikant van de Hervormde Gemeente te Sas van Gent en Philippine waren vele bezwaren van lidmaten ingebracht. De lijst met bezwaren besloeg drieëntwintig pagina's. De eerste bezwaren waren reeds in 1852 geuit.⁷¹²

⁷⁰⁵ Hand. KB. Utrecht, 28 november 1855.

⁷⁰⁶ Hand. KB. Utrecht, 23 januari 1856.

⁷⁰⁷ Hand. KB. Utrecht, 26 maart 1856.

⁷⁰⁸ Hand. KB. Utrecht, 7 mei 1856.

⁷⁰⁹ Hand. KB. Utrecht, 27 augustus 1856.

⁷¹⁰ Hand. KB. Utrecht, 24 maart 1858.

⁷¹¹ Hand. KB. Leeuwarden, 31 maart 1858. Zie voor het model 'Beroep-Brief': § 20. Formulieren voor Handelingen van Kerkelijke Besturen. *Min. Disp. v. 16 Aug. 1817, n°. 5* (Formulieren voor Handelingen van Kerkelijke Best.); Hooijer, *Kerk.wetten*, 254.

⁷¹² Hand. KB. IJzendijke, 31 maart 1852.

Het Classicaal Bestuur IJzendijke schorste hem voor drie maanden.⁷¹³ Daarna kwamen er meer en meer bezwaren tegen Ter Winkel bij het classicaal bestuur binnen. Zo bleek dat hij zich bomen en een schuurtje had toegeëigend.⁷¹⁴ Het bestuur bemoeide zich met de onwettige samenstelling van de kerkenraad, deed wat des kerkenraads was en ging over tot benoeming van nieuwe leden. De bezwaren bleven echter daarna doorgaan. Een pas bevestigde diaken klaagde over de handelwijze van Ter Winkel tijdens de bevestigingsdienst. De klacht werd in handen van Ter Winkel gesteld.⁷¹⁵ Andere klachten werden niet in behandeling genomen. Omgekeerd had Ter Winkel ook bezwaren, bijvoorbeeld tegen de benoeming van een ouderling. Het Classicaal Bestuur IJzendijke achtte deze klacht ongegrond.⁷¹⁶ De problemen namen toe. Ouderlingen en/of diakenen konden het onderling niet altijd met elkaar vinden. Er bleken bezwaren te zijn tegen de benoeming van drie nieuwe ouderlingen. Het bestuur achtte de bezwaren ongegrond.⁷¹⁷ Opnieuw dienden kerkenraadsleden een klacht in tegen Ter Winkel. Dit keer was hij niet op het verzoek van de kerkenraadsleden tot het houden van een kerkenraadsvergadering ingegaan. Het bestuur achtte zich niet bevoegd, maar besloot wel een brief aan Ter Winkel te zenden.⁷¹⁸ Uiteindelijk bleef Ter Winkel tot aan zijn emeritaat in 1882 verbonden aan de Hervormde Gemeente te Sas van Gent en Philippine.⁷¹⁹

Tegen A. Heyblom, predikant van de Hervormde Gemeente te Axel, waren in 1853 bezwaren ingebracht inzake het niet dopen van een kind.⁷²⁰ Een commissie onderzocht de zaak en het Classicaal Bestuur IJzendijke besloot daarop dat de bezwaren ongegrond waren.⁷²¹

Over J. B. Schultze, predikant van de Hervormde Gemeente te Beers, werd in het dorp in 1853 het gerucht verspreid dat hij aan de drank verslaafd zou zijn.⁷²² Het Classicaal Bestuur Leeuwarden benoemde een commissie die uit de assessor, de scribe en een ouderling bestond, om het gerucht te onderzoeken.⁷²³ Uiteindelijk schorste het Classicaal Bestuur Leeuwarden hem voor een tijdvak van vijf maanden met verlies van traktement.⁷²⁴ Nadat er een buitengewone kerkvisitatie in Beers was gehouden en Schultze in appèl was gegaan bij het Provinciaal Kerkbestuur Friesland, werd deze zaak tot klaarheid gebracht, althans voorlopig. In 1858 legde Schultze tijdelijk zijn ambt neer en werd in hetzelfde jaar predikant van de Hervormde Gemeente te Roden.

⁷¹³ Hand. KB. IJzendijke, 26 september 1855.

⁷¹⁴ Hand. KB. IJzendijke, 27 oktober 1852.

⁷¹⁵ Hand. KB. IJzendijke, 11 maart 1857.

⁷¹⁶ Hand. KB. IJzendijke, 27 mei 1857.

⁷¹⁷ Hand. KB. IJzendijke, 24 maart, 11 mei 1858.

⁷¹⁸ Hand. KB. IJzendijke, 23 juni 1858.

⁷¹⁹ De Regt, Naamlijst II, 165.

⁷²⁰ A. Heyblom (1806-1857), predikant te Axel 1846, emeritus 1856; De Regt, Naamlijst I, 69; Hand. KB. IJzendijke, 25 mei 1853.

⁷²¹ Hand. KB. IJzendijke, 16 november 1853.

⁷²² J. B. Schultze, hulpprediker te Berlicum, Beers en Jellum 1846, bediening neergelegd 1858, Roden 1858; Van Alphen, *NKHF*, 141; Hand. KB. Leeuwarden, 30 november 1853.

⁷²³ Hand. KB. Leeuwarden, 6 januari 1854.

⁷²⁴ Hand. KB. Leeuwarden, 29 maart 1854.

S. K. Thoden van Velzen, jarenlang preses van zowel het Classicaal Bestuur Leeuwarden als van de Classicale Vergadering Leeuwarden, voelde zich in 1854 bezwaard over de notulen van zijn kerkenraad waarin op negatieve wijze gesproken werd over zijn afwezigheid bij de kerkvisitatie.⁷²⁵ Het Classicaal Bestuur Leeuwarden meende dat het daarover geen oordelen mocht uitspreken.⁷²⁶

Een ouderling en een diaken van de Hervormde Gemeente te Linschoten brachten in 1858 bezwaren in tegen hun predikant, G. Moot,⁷²⁷ bij het Classicaal Bestuur Utrecht.⁷²⁸ Een gemeentelid, dat jonger was dan 21 jaar, had de predikant gezien tijdens een oneerbare handeling met een vrouwelijk gemeentelid. De getuige had een schriftelijke verklaring opgesteld in tegenwoordigheid van de predikant en een diaken. Moot en de vrouw ontkenden de oneerbare aanraking. Bovendien weigerde Moot het proces-verbaal te ondertekenen. Het bestuur besloot dat er geen voldoende wettige gronden waren overspel aan te nemen en dat er derhalve geen redenen waren voor het toepassen van een tuchtmaatregel. Wel waarschuwde het bestuur Moot voor omgang met deze vrouw, zelfs in de ambtelijke sfeer. Het bestuur bestrafte Moot wel vanwege het niet ondertekenen van het proces-verbaal. In de daaropvolgende vergadering bleek dat de voorlezer en voorzanger, C. van Boeschoten, namens tien gemeenteleden van Linschoten een bezwaarschrift tegen Moot had ingediend bij het Classicaal Bestuur Utrecht. Laatstgenoemde zou de voorlezer en voorzanger beledigd hebben. Het bestuur wees Moot terecht.⁷²⁹ Na nog enige strubbelingen van de zijde van Moot kon in het bestuur geconcludeerd worden dat de rust in de kerkenraad was weergekeerd.⁷³⁰

H. van Manen,⁷³¹ predikant van de Hervormde Gemeente te Benschop, verzocht in 1861 het classicaal bestuur tot afzetting en schorsing van een ouderling en een diaken wegens ondankbaarheid, trouweloosheid, meined, 'verwatenheid en domheid'.⁷³² Bovendien klaagde hij over de handelwijze van een kandidaat die contacten had met één van de ouderlingen. Volgens Van Manen maakte de kandidaat van het contact met de ouderling gebruik met als doel predikant van Benschop te kunnen worden. Het was bekend dat Van Manen niet ver meer van zijn emeritaat af was. De betreffende kandidaat was Ph. S. van Ronkel.⁷³³ Het Classicaal Bestuur Utrecht stelde het bezwaarschrift in handen van een commissie. De commissie rapporteerde in de volgende bijeenkomst. Het classicaal bestuur besloot daarop dat er geen aanleiding bestond over te gaan tot schorsing en afzetting van de ouderling en de diaken van Benschop. Ook zag het geen aanleiding aan het beklag over de kandidaat gevolg te geven. Het bestuur

⁷²⁵ S. K. Thoden van Velzen (1809-1900), predikant te Metslawier 1835, Wolvega 1839, Nijmegen 1842, Leeuwarden 1846, emeritus 1883; *BLGNP* II, 418-419.

⁷²⁶ Hand. KB. Leeuwarden, 31 mei 1854.

⁷²⁷ G. Moot, predikant te Linschoten 1839, overleden 1863; Van Alphen, *NKHU*, 158.

⁷²⁸ Hand. KB. Utrecht, 24 maart 1858.

⁷²⁹ Hand. KB. Utrecht, 26 mei 1858.

⁷³⁰ Hand. KB. Utrecht, 30 maart 1859.

⁷³¹ H. van Ma(a)nen (1812-1871), predikant te Noordeloos 1838, Veere 1845, Benschop 1848, emeritus 1861; De Regt, *Naamlijst* II, 271; Van Alphen, *NKHU*, 152.

⁷³² Hand. KB. Utrecht, 20 maart 1861.

⁷³³ Dr. Ph. S. van Ronkel (1829-1890), predikant te Maasland 1861, IJlst 1866, Haarlem 1872, Amsterdam 1873, Zetten 1881, Leiden 1883; *BLGNP* I, 294-296.

schreef aan Van Manen een brief waarin deze werd opgeroepen zich te houden aan het *Algemeen Reglement van 1852* en de gemeente met vrede te dienen om zo een toonbeeld te zijn van inschikkelijkheid en christelijke ootmoed.⁷³⁴ De klacht over Van Ronkel kreeg een vervolg. Van Ronkel werd beroepen te Maasland. De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Maasland vroeg aan het Classicaal Bestuur Utrecht om nadere informatie te geven over de klacht van Van Manen over Van Ronkel. Ook het Classicaal Bestuur Rotterdam verzocht het Classicaal Bestuur Utrecht informatie te verstrekken over de klacht. Van Manen was tegen de uitspraak van het Classicaal Bestuur Utrecht bij het Provinciaal Kerkbestuur Utrecht in beroep gegaan. Daarbij had hij belang bij eervol ontslag. De kwestie bleek meer gevolgen voor Van Manen te hebben dan voor Van Ronkel. De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Benschop wilde Van Manen namelijk niet eervol ontslaan. De consulent maakte bekend dat Van Manen er verantwoordelijk voor was dat bij de schriftelijke kerkvisitatie de tabellen niet waren ingevuld. Van Manen vroeg aan het classicaal bestuur of hij, indien de kerkenraad weigerde tot eervol ontslag over te gaan, wel het archief of niet moest afstaan? De kerkenraad had intussen geklaagd over het feit dat Van Manen het archief niet wilde afstaan. Het Classicaal Bestuur Utrecht benoemde een commissie, die bestond uit de preses en de assessor. De uitleg van het bestuur werd terstond aan Van Manen, die opgeroepen was, voorgelegd. Laatstgenoemde nam niet met minder genoegen dan onvoorwaardelijk eervol ontslag. Het bestuur sprak langdurig over de wijze van ontslag. Uiteindelijk besloot het Classicaal Bestuur Utrecht de kerkenraad te machtigen over te gaan tot het verlenen van ontslag.⁷³⁵ De notulen maken melding van ontslag ‘op vereerende wijze’.

Ook in Axel waren er problemen rondom de predikant ontstaan. Er werd in 1861 een klacht wegens onzedelijk gedrag tegen G. Kroeze ingediend. Sindsdien verbleef hij buiten de gemeente zonder zich om haar te bekommeren.⁷³⁶ Aan het eind van 1861 werd Kroeze door het Provinciaal Kerkbestuur van Zeeland vanwege zijn onzedelijke levenswandel uit het ambt gezet.⁷³⁷

Examen catechetiseermeester

In de vergadering van het Classicaal Bestuur Utrecht van 28 maart 1860 werden vijf verzoeken tot toelating tot het examen van catechetiseermeester behandeld. Eén aanvraag werd niet gehonoreerd, omdat de man kort nadien was vertrokken naar een ander classicaal ressort. De andere vier kandidaten werden gedurende drie uur geëxamineerd door vier leden van het bestuur.⁷³⁸ Eerder had het Classicaal Bestuur Utrecht twee aanvragen voor het examen van godsdienstonderwijzer afgewezen. De twee aanvragers waren namelijk korter dan twee jaar werkzaam in het godsdienstonderwijs.⁷³⁹ Drie maanden later werd het

⁷³⁴ Hand. KB. Utrecht, 10 april 1861.

⁷³⁵ Hand. KB. Utrecht, 29 mei 1861.

⁷³⁶ Hand. KB. IJzendijke, 6 augustus 1861.

⁷³⁷ G. Kroeze, predikant te Loon op Zand 1844, Axel 1857; De Regt, Naamlijst I, 69.

⁷³⁸ Hand. KB. Utrecht, 30 mei 1860.

⁷³⁹ Art. 17 van het *Reglement op het godsdienstig onderwijs in de Nederlandsche Hervormde Kerk*; Hooijer, *Kerk.wetten*, 101; *Hand. KB. Utrecht*, 31 augustus 1859.

verzoek alsnog ingewilligd, omdat de kandidaten bijna dertig jaar bleken te zijn.⁷⁴⁰ Art. 17 van het *Reglement op het Godsdienstig onderwijs* schreef voor dat de kandidaten niet ouder dan dertig jaar mochten zijn en dat ze langer dan twee jaar als godsdienstonderwijzer ervaring dienden te hebben.⁷⁴¹

Diaconale zaken

Hoewel art. 89 van het *Algemeen Reglement van 1816* en de artt. 26-31 van het *Algemeen Reglement op de zamenstelling en werkzaamheden der Kerkenraden bij de Hervormde gemeente in het Koninkrijk der Nederlanden* de zorg voor de armen aan de diaconen hadden toebedeeld, bleef er gedurende langere tijd onduidelijkheid bestaan over het functioneren van de diaconie en de verhouding tot de overheid.⁷⁴² In 1818 had de overheid een nieuwe wet op het domicilie van onderstand ingevoerd.⁷⁴³ Een belangrijk verschil was dat de zogenaamde akten van indemniteit door een regeling van het domicilie van onderstand werd vervangen.⁷⁴⁴ Een akte van indemniteit was een garantieverklaring van de plaats van herkomst van een persoon waarin deze de overheid van de nieuwe woonplaats beloofde haar te vrijwaren van de kosten van ondersteuning. Vanaf 1818 gold het domicilie van onderstand.⁷⁴⁵ Dat was de plaats van geboorte. Pas indien iemand vier jaar of langer elders had gewoond en belasting had betaald, kon hij een beroep doen op de diaconale fondsen van die gemeente. H. J. Royaards⁷⁴⁶ probeerde in 1834 de synode te overtuigen van de noodzaak van een reglement op de diaconie, maar de synode zag de noodzaak hiervan niet in, omdat ze van mening was dat de overheid de bedeling van armen goed had geregeld. In 1844 voerde de synode wel een *Reglement op de diaconie-administratie bij de Nederlandsche Hervormde Kerk* in, nadat Royaards zijn voorstellen bij de synode had ingediend.⁷⁴⁷ Dit reglement plaatste de diaconieën in een onafhankelijke positie ten opzichte van de overheid. In 1857, dus na de invoering van het *Algemeen Reglement van 1852*, werd dit reglement aangepast. De naam van dit reglement werd veranderd in: *Reglement voor de diaconiën der Nederlandsche Hervormde Kerk*.⁷⁴⁸

⁷⁴⁰ Hand. KB. Utrecht, 30 november 1859.

⁷⁴¹ Hooijer, *Kerk.wetten*, 101.

⁷⁴² Hooijer, *Kerk.wetten*, 40, 114 en 115.

⁷⁴³ *Wet van den 28sten november 1818, houdende bepalingen tot aanwijzing der plaats, waar de behoeftigen in den gemeenen onderstand deelen kunnen*, Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden 1818, Brussel 1818.

⁷⁴⁴ P. A. C. Douwes, *Armenkerk. De Hervormde diaconie te Rotterdam in de negentiende eeuw*, Rotterdam 1977, 60.

⁷⁴⁵ Douwes, *Armenkerk*, 62.

⁷⁴⁶ Dr. H. J. Royaards (1794-1854), 1818 predikant te Meerkerk, 1823 buitengewoon hoogleraar in Utrecht, 1826 hoogleraar in Utrecht; F. G. M. Broeyer, 'H. J. Royaards (1794-1854) en de kerkgeschiedenis van zijn vaderstad Utrecht', in: J. H. van de Bank e.a. (red.), *Theologie en kerk in het tijdperk van de Camera Obscura. Studies over het Nederlandse protestantisme in de eerste helft van de negentiende eeuw*, Utrecht 1993 (*Utrechtse theologische reeks*. Publikaties vanwege de Faculteit der Godgeleerdheid van de Universiteit Utrecht 18), 137-156; F. G. M. Broeyer, 'H. J. Royaards, de vakbroeder van N. C. Kist', in: A. de Groot en O. J. de Jong (red.), *Vier eeuwen theologie in Utrecht*, Zoetermeer 2001, 174-184. Royaards schreef ondermeer: *Hedendaagsch kerkregt bij de hervormden in Nederland. Een handboek voor akademische lessen; alsmede ten gebruike van predikanten en leden van kerkelijke vergaderingen*, 2 dln., Utrecht 1834-1837.

⁷⁴⁷ Hooijer, *Kerk.wetten*, 115-121.

⁷⁴⁸ Douwes, Feith, *Kerk. wetboek*, 87-106.

Naar aanleiding van de diaconale fondsen in Jaarsveld vroeg het Classicaal Bestuur Utrecht informatie op bij de kerkenraad over de bewaarplaats van de diaconale fondsen, hoe deze stukken werden bewaard en of de jaarlijkse rekening nog kwam.⁷⁴⁹ Een half jaar later was er een schriftelijk antwoord binnengekomen van de kerkenraad, maar de brief bevatte onvoldoende informatie. Het bestuur verzocht een kopie van de laatste diaconierekening op te sturen.⁷⁵⁰ Drie maanden daarna ontving het bestuur een brief van de kerkenraad met de opgave van de redenen waarom de predikant nog geen brief had geschreven. Het bestuur besloot opnieuw een brief te schrijven naar de kerkenraad van Jaarsveld.⁷⁵¹ Uiteindelijk duurde het tot begin 1854, voordat de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Jaarsveld het bestuur de verlangde informatie deed toekomen.⁷⁵²

Ondanks de diaconale voorschriften ontstonden er geschillen over de bedeling. Vooral in de Classis Utrecht kwamen veel diaconale geschillen voor. Met het oog daarop had het Classicaal Bestuur Utrecht een *commissie ad diaconalia* ingesteld die geschillen op diaconaal gebied moest onderzoeken en oplossen. Ook vroegen diaconieën aan de classicale besturen plannen voor nieuwbouw, verbouwing, aankoop, verkoop of verhuur van diaconiewoningen goed te keuren.⁷⁵³ Daarnaast bestonden er andere problemen in of rondom diaconiewoningen.

De burgemeester van Waverveen deed een verzoek uitgaan aan het Classicaal Bestuur Utrecht een beslissing te nemen in een geschil tussen hem en de kerkenraad van Waverveen over de bedeling. Het bestuur stelde de brief van de burgemeester in handen van de kerkenraad.⁷⁵⁴ In de daaropvolgende vergadering besloot het bestuur een brief te schrijven aan de burgemeester dat het van de kerkenraad van de Hervormde Gemeente Waverveen voldoende opheldering had ontvangen omtrent de bedeling.⁷⁵⁵

De kerkvisitatoren van het Classicaal Bestuur Utrecht meldten dat de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Kockengen wel een vrouw wilde bedelen, maar de kinderen niet. Het bestuur was het oneens met het besluit van deze kerkenraad.⁷⁵⁶

De diaconie van de Hervormde Gemeente te Vleuten bleef weigerachtig een broeder uit de gemeente te ondersteunen. Het Classicaal Bestuur Utrecht betreurde dit en droeg de diaconie op te betalen, tenzij deze kon bewijzen dat de broeder geen lid van de gemeente was.⁷⁵⁷

In de vergadering van het Classicaal Bestuur Utrecht van 26 november 1856 werden vijf zaken tussen diaconieën van de volgende gemeenten behandeld: Benschop en IJsselstein; Maarssen en Vleuten; Kockengen en Zegveld; Zuilen en Kockengen; Laag Nieuwkoop en Wilnis. Bovendien werden nog twee persoonlijke

⁷⁴⁹ Hand. KB. Utrecht, 31 maart 1852.

⁷⁵⁰ Hand. KB. Utrecht, 25 augustus 1852.

⁷⁵¹ Hand. KB. Utrecht, 24 november 1852.

⁷⁵² Hand. KB. Utrecht, 29 maart 1854.

⁷⁵³ Hand. KB. Leeuwarden, 28 november 1860; Hand. KB. Utrecht, 1 juni 1853.

⁷⁵⁴ Hand. KB. Utrecht, 25 augustus 1852.

⁷⁵⁵ Hand. KB. Utrecht, 24 november 1852.

⁷⁵⁶ Hand. KB. Utrecht, 14 juni 1855.

⁷⁵⁷ Hand. KB. Utrecht, 28 november 1855.

diaconale zaken behandeld. In de daaropvolgende vergadering werden vier diaconale zaken besproken.⁷⁵⁸

Het gemeentebestuur van Sluis verzocht het Classicaal Bestuur Leeuwarden om tussenkomt inzake de alimentatie voor een vrouw die lid was van de Hervormde Gemeente te Leeuwarden. Deze werd ten laste van het gemeentebestuur van Sluis verpleegd. De reactie van de diaconie van de gemeente te Leeuwarden was dat alleen lidmaten die in Leeuwarden domicilie van onderstand hadden en daar verpleegd werden, alimentatie konden ontvangen.⁷⁵⁹

Een lidmaat van de Hervormde Gemeente te Vinkeveen, de heer R. Jansen, klaagde in 1860 over de weigering van de kerkenraad hem wegens ongodsdienstige levenswandel, onordelijke en verkwistende wijze van leven financieel te ondersteunen. Het Classicaal Bestuur Utrecht stelde de kerkenraad op grond van art. 11 van het *Reglement voor de diaconiën der Nederlandsche Hervormde Kerk*⁷⁶⁰ in het gelijk.⁷⁶¹

De *commissie ad diaconalia* meldde in 1860 aan het Classicaal Bestuur Utrecht dat de burgemeester en wethouders zich hadden beklaagd over het diaconaal bestuur van Abcoude, omdat deze geweigerd had het onwettig kind van mevrouw J. K. Noë te onderhouden. Het Classicaal Bestuur Utrecht zag geen mogelijkheden de diaconie van de Hervormde Gemeente te Abcoude te verplichten in het onderhoud van het betreffende gemeentelid te voorzien.⁷⁶² Hoewel het kind in de Hervormde Gemeente te Abcoude was gedoopt, was het lidmaatschap van mevrouw Noë van de Hervormde Gemeente te Abcoude niet gebleken en bovendien bleek de verwekker van het kind, J. R. Gruijter, rooms te zijn. Ook hield het classicaal bestuur rekening met de overweging dat mevrouw Noë - naar later bleek - zich aan misleiding had schuldig gemaakt door te doen voorkomen dat haar verblijf te Abcoude slechts tijdelijk en kortstondig was, terwijl ze een bewijs van overschrijving bij de burgerlijke gemeente te Abcoude had ingediend, waardoor Abcoude als haar domicilie van onderstand werd aangewezen.⁷⁶³ Ondanks het feit dat het classicaal bestuur oordeelde dat de kerkenraad juist had gehandeld, werd de suggestie van de commissie dat de kerkenraad zich op een of andere wijze iets zou moeten aantrekken van het lot van het onschuldige kind, aan de kerkenraad doorgegeven.

Kerkvisitatie

In de Classis Leeuwarden werden de preses en de scriba meestal benoemd tot kerkvisitatoren. In de Classis Utrecht waren het niet per definitie de preses en de scriba die als kerkvisitatoren benoemd dienden te worden. De visitatoren van de

⁷⁵⁸ Hand. KB. Utrecht, 25 maart 1857.

⁷⁵⁹ Hand. KB. Leeuwarden, 29 september 1858.

⁷⁶⁰ Art. 11: "Allereerst zien diakenen toe, dat zij door hunne ondersteuning geen luiheid of onmatigheid, noch eenige zedeloosheid bevorderen. Zij trachten het gebruik van sterken drank bij hunne bedeeden tegen te gaan, en verleen hun, die zich aan misbruik daarvan schuldig maken, in geen geval eenige *geldelijke* ondersteuning"; Douwes, Feith, *Kerk. wetboek*, 87.

⁷⁶¹ Hand. KB. Utrecht, 29/30 augustus 1860.

⁷⁶² Hand. KB. Utrecht, 31 mei 1860.

⁷⁶³ Hand. KB. Utrecht, 28 maart 1860.

Classis Utrecht bezochten in 1852 acht kerkenraden. De andere kerkenraden werden schriftelijk gevisiteerd.

Het Classicaal Bestuur IJzendijke benoemde steeds twee predikanten uit de Ring Sluis, twee predikanten uit de Ring IJzendijke en twee predikanten uit de Ring Axel tot kerkvisitatores.⁷⁶⁴ Uit het kerkvisitatieverslag van 1853 blijkt dat er bij twee gemeenten slechts één ouderling of één diaken bij de visitatie aanwezig was.⁷⁶⁵ Waarschijnlijk was dit het gevolg van het feit dat de visitatie overdag plaatsvond en niet 's avonds. De ouderlingen en diakenen hadden overdag werk te verrichten.

Bij de rapportage van de kerkvisitatie van 1854 in het ressort Utrecht bleek dat zowel de predikant van de Hervormde Gemeente te Breukelen, M. Macalester Loup, als de kerkenraad de kerkvisitatie tot hun leedwezen waren vergeten te melden aan de gemeente.⁷⁶⁶ Zij ontvingen geen berisping omdat ze het niet met opzet hadden gedaan. Het voorstel om alsnog gemeenteleden van Breukelen de kans te geven met de kerkvisitatores te spreken, werd verworpen.⁷⁶⁷

Uit de rapportage van de kerkvisitatie in 1855 in het ressort van Utrecht bleek dat door een misverstand twee kerkenraden bij de schriftelijke visitatie de tabellen niet hadden ingevuld. Het Classicaal Bestuur Utrecht gaf ze acht dagen de tijd deze alsnog in te vullen en op te zenden. De tabellen van de kerkenraad van Utrecht waren niet behoorlijk ingevuld.⁷⁶⁸ Het bestuur besloot een commissie een onderzoek te laten doen, omdat het niet behoorlijk invullen van de tabellen behorende bij de schriftelijke kerkvisitatie een gevolg was van bezwaren die enkele kerkenraadsleden hadden. In de volgende vergadering van het bestuur bleek dat de tabellen alsnog behoorlijk waren ingevuld.⁷⁶⁹ De bezwaren van enkele kerkenraadsleden van Utrecht bleven echter. De commissie die de zaak diende te onderzoeken, was daar twee maanden later nog niet aan toegekomen.⁷⁷⁰ Een jaar later, bij het rapport van de kerkvisitatie, werd duidelijk wat de moeilijkheden waren in Utrecht. Een diaken achtte zich niet in staat te verklaren dat predikanten en hoogleraren onberispelijk waren in de leer. Bovendien vond hij dat hem onrecht was aangedaan tijdens de kerkvisitatie van 1855.⁷⁷¹ In 1857 was tijdens de kerkvisitatie duidelijk geworden dat er opnieuw problemen met de kerkenraad van Utrecht waren. Een aantal kerkenraadsleden had geweigerd enkele vragen te beantwoorden, met name die vragen die de onberispelijkheid in leer en belijdenis betroffen. Het bestuur besloot dat in het vervolg alle kerkenraadsleden een brief zouden ontvangen waarin zou komen te staan dat alle vragen beantwoord dienden te worden.⁷⁷² Hetzelfde bestuur nam het besluit dat het niet gewenst was dat een

⁷⁶⁴ Hand. KB. IJzendijke, 30 maart 1853.

⁷⁶⁵ Hand. KB. IJzendijke, 25 mei 1853.

⁷⁶⁶ M. Macalester Loup, predikant te Zalk, Breukelen 1844, emeritus 1873, overleden 1883; Van Alphen, *NKHU*, 153.

⁷⁶⁷ Hand. KB. Utrecht, 31 mei 1854.

⁷⁶⁸ Hand. KB. Utrecht, 30 mei 1855.

⁷⁶⁹ Hand. KB. Utrecht, 14 juni 1855.

⁷⁷⁰ Hand. KB. Utrecht, 29 augustus 1855.

⁷⁷¹ Hand. KB. Utrecht, 28 mei 1856.

⁷⁷² Hand. KB. Utrecht, 28 augustus 1857.

predikant zijn eigen gemeente visiteerde.⁷⁷³ In het *Reglement op de Kerkvisitatie* werd in 1859 in art. 5 opgenomen dat een classicaal bestuur bij de benoeming van de twee visitatoren erop moest toezien dat de beide visitatoren niet tot dezelfde gemeente behoorden die zij moesten visiteren.⁷⁷⁴ Eén van de visitatoren mocht dus wel zijn eigen gemeente visiteren.

Bij het visitatieverslag van de kerkvisitatie in 1857 werd gemeld dat er geruchten waren vernomen over W. A. van Beusekom,⁷⁷⁵ predikant van de Hervormde Gemeente te Vinkeveen, 'wegens verzuim in het herderlijk ziekenbezoek' en over A. L. van Woerden,⁷⁷⁶ predikant van de Hervormde Gemeente te Waverveen, wegens misbruik van sterke drank. Van Beusekom, die tekortschoot in het ziekenbezoek, verontschuldigde zich op bescheiden wijze. Het classicaal bestuur aanvaardde deze verontschuldiging. Van Woerden ontkende het drankgebruik ten zeerste. Het classicaal bestuur besloot dat twee van zijn leden een gesprek met hem zouden aangaan vanwege 'de onvoegzame toon en geest in zijn brief'.⁷⁷⁷

Uit de notulen van een vergadering van het Classicaal Bestuur Utrecht die in 1860 werd gehouden, blijkt dat tien kerkenraden persoonlijk waren gevisiteerd op twee opeenvolgende dagen in mei - in dit geval op 7 en 8 mei - en dat de andere zestien kerkenraden schriftelijk waren gevisiteerd.⁷⁷⁸ Dat betekende dat de visitatoren gemiddeld vijf kerkenraden per dag visiteerden. Mede gezien de afstanden tussen de gemeenten kan het niet anders dan dat de visitatie overdag plaatsvond.

Synode, provinciaal kerkbestuur en ringen

De ring Mijdrecht vroeg in 1852 het Classicaal Bestuur van Utrecht de verandering op de lijst van consulentenschappen goed te keuren. Het bestuur wilde deze lijst echter alleen goedkeuren onder de voorwaarde dat de leden van de ring deze ook goedkeurden.⁷⁷⁹

Het Provinciaal Kerkbestuur Zeeland vroeg in 1853 de consideraties van de classicale vergadering over een aantal concept-regelingen. Het Classicaal Bestuur IJzendijke werd verzocht hiervan kennis te geven aan de ringen, zodat de predikanten dit konden doorgeven aan hun kerkenraden.⁷⁸⁰

De regeling van het consulentenschap in de ring Stiens ondervond in 1855 geen bezwaren bij het Classicaal Bestuur Leeuwarden.⁷⁸¹ Hetzelfde bestuur keurde in 1860 de regeling voor de consulentenschappen in de ring Bergum niet zonder meer goed. De bezwaren die een predikant hiertegen had, werden aan de ring

⁷⁷³ Hand. KB. Utrecht, 25 maart 1857.

⁷⁷⁴ Douwes, Feith, *Kerk. wetboek*, 188.

⁷⁷⁵ W. A. van Beusekom, kwam in 1854 als predikant van Kootwijk naar Vinkeveen, Hoogeloon 1874; Van Alphen, *NKHU*, 168.

⁷⁷⁶ A. L. van Woerden, Waverveen 1855, Vleuten 1868; Van Alphen, *NKHU*, 157.

⁷⁷⁷ Hand. KB. Utrecht, 26 augustus 1857.

⁷⁷⁸ Hand. KB. Utrecht, 31 mei 1860.

⁷⁷⁹ Hand. KB. Utrecht, 25 augustus 1852.

⁷⁸⁰ Hand. KB. IJzendijke, 30 maart 1853.

⁷⁸¹ Hand. KB. Leeuwarden, 30 mei 1855.

doorgegeven.⁷⁸² Anderhalf jaar later werd het concept alsnog goedgekeurd.⁷⁸³ De ring Mijdrecht verzocht aan het Classicaal Bestuur Utrecht goedkeuring van een drietal wijzigingen in het reglement van de ring.⁷⁸⁴

De synode riep in 1858 de classicale besturen op steeds aan haar mede te delen wat zij aangaande de kosterijgoederen in hun ressort mochten vernemen.⁷⁸⁵ Ook schreef zij dat het *Reglement voor de diaconiën der Nederlandsche Hervormde Kerk* getrouwd nageleefd diende te worden. Tevens verzocht de synode dat het Classicaal Bestuur Utrecht kerkenraden diende aan te schrijven met de vraag hoe zij omgingen met hun taak op het gebied van het godsdienstonderwijs der jeugd.⁷⁸⁶ Ook wilde de synode weten of de kerkenraden het *Reglement voor de diaconiën der Nederlandsche Hervormde Kerk* naleefden. De classicale besturen dienden de kerkenraden hierover aan te schrijven, hetgeen zij ook deden. De reacties van de kerkenraden werden naar de synode verzonden.⁷⁸⁷

De ringen boden het classicaal bestuur altijd een ringverslag over een kalenderjaar aan. Het Classicaal Bestuur Leeuwarden besprak het altijd in november. Het Classicaal Bestuur IJzendijke besprak het in maart. In het Classicaal Bestuur Utrecht werden de ringverslagen niet op een vaste vergadering aangeboden of besproken.

Het Classicaal Bestuur Utrecht stelde aan de ringen de vraag hoe de samenstelling van de ringbesturen was. De scriba van de Ring Utrecht bleek ook quaestor te zijn. Het classicaal bestuur vroeg zich af of dit volgens de reglementen mogelijk was.⁷⁸⁸

De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Benschop had er problemen mee dat de Ring IJsselstein niet had voorzien in een vacaturebeurt op Hemelvaart. De Ring IJsselstein legde uit dat het reglement voorschreef dat een vacaturebeurt plaatsvond op zondag of op een eerste christelijke feestdag.⁷⁸⁹ Daar viel Hemelvaart niet onder, meende de Ring IJsselstein.⁷⁹⁰ Een soortgelijke kwestie speelde in de Classis Leeuwarden. Het Classicaal Bestuur Leeuwarden ontving een brief van de Ring Bergum die goedkeuring verzocht van het besluit van de ring op tweede feestdagen niet in de waarneming van de vacaturebeurten te voorzien.⁷⁹¹

⁷⁸² Hand. KB. Leeuwarden, 28 maart 1860.

⁷⁸³ Hand. KB. Leeuwarden, 25 september 1861.

⁷⁸⁴ Hand. KB. Utrecht, 25 mei 1859.

⁷⁸⁵ Hand. KB. Leeuwarden, 29 september 1858. Vanwege de nieuwe onderwijswet van 1857 meende P. Hofstede de Groot dat de synode beter gebruik moest maken van de kosterijgoederen. Daarmee zou de aanstelling van capabele hervormde onderwijzers worden bevorderd. De Groot stelde zelfs een concept-reglement aan voor de centrale registratie van eigendomsrechten op de kosterijgoederen. De synode wees in 1858 dit concept af en wenste uiteindelijk niet in te grijpen in het beheer van de kosterijgoederen; J. Vree, "In kerk, huis, school en staat het Christendom". P. Hofstede de Groot en de opvoeding van de Nederlandse natie (1834-1861)', in: J. de Bruijn red. (e.a.), *Geen heersende kerk, geen heersende staat. De verhouding tussen kerken en staat 1796-1996*, Zoetermeer 1998, 276.

⁷⁸⁶ Hand. KB. Utrecht, 27 november 1861.

⁷⁸⁷ Hand. KB. Leeuwarden, 28 november 1860.

⁷⁸⁸ Hand. KB. Utrecht, 26 mei 1858.

⁷⁸⁹ § 39 Christelijke Vierdagen. *Kon. Besl. v. 1 Maart 1815* (Omtrent de Christ. Vierdagen); Hooijer, *Kerk.wetten*, 357.

⁷⁹⁰ Hand. KB. Utrecht, 29 mei 1861.

⁷⁹¹ Hand. KB. Leeuwarden, 30 november 1859.

Het Provinciaal Kerkbestuur Utrecht nodigde, namens de synodale commissie, het Classicaal Bestuur Utrecht uit een onderzoek in te stellen naar de inrichting van de onder kerkelijk beheer staande weeshuizen in de Classis Utrecht.⁷⁹² Volgens een bericht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het Ministerie van Eeredienst zouden er in sommige weeshuizen gebreken zijn aangetroffen. Daarbij werd gewezen op bekrompenheid van de gebouwen, het ontbreken van toezicht op de slaapzalen, het ontbreken van een ziekenzaal en het feit dat jongens in de leeftijd van vijftien tot twintig jaar met z'n tweeën en soms wel met z'n drieën in één 'kribbe of bedstede' sliepen. De preses en de scriba van het Classicaal Bestuur Utrecht troffen bij hun onderzoek in geen van de weeshuizen in de Classis Utrecht dergelijke gebreken aan.

Financiën

Het college van kerkvoogden van de Hervormde Gemeente te Waverveen verzocht ontslag van de verplichte financiële afdracht. Het Classicaal Bestuur Utrecht besloot het college van kerkvoogden te wijzen op art. 8 van het *Reglement op de klassikale kosten*. Daaraan voegde het de mededeling toe dat er voor 1852 geen mogelijkheden meer aanwezig waren ontslagen te worden van de verplichte afdracht.⁷⁹³ Drie jaar later probeerde het college van kerkvoogden van Waverveen opnieuw ontslagen te worden van de verplichte financiële afdracht. Daarbij gaf het classicaal bestuur het college van kerkvoogden de waarschuwing mee dat het college, indien het niet zou betalen, geen aanspraak kon maken op het fonds voor noodlijdende kerken.⁷⁹⁴

Het college van kerkvoogden van de Hervormde Gemeente te Polsbroek verzocht ook nog in 1853 verlaging van de vastgestelde financiële bijdrage.⁷⁹⁵ Hoewel het Classicaal Bestuur Utrecht te kennen gaf dat het hierover niet kon beslissen, probeerde het alles in het werk te stellen om te zorgen dat het college van kerkvoogden minder zou hoeven bij te dragen.

2.9.3.2. De werkzaamheden van de classicale vergadering

De synode verzocht de classicale vergaderingen te inventariseren wat de kerkenraden ondernamen om tot een meer plechtige viering van de Goede Vrijdag te komen. De Classicale Vergadering Leeuwarden benoemde in 1852 een commissie.⁷⁹⁶ Pas in 1854 kon het rapport naar de synode worden gezonden.⁷⁹⁷

In de Classicale Vergadering IJzendijke was het G. P. Wijnmalen, predikant van de Hervormde Gemeente te IJzendijke, die een aanzet had gegeven Goede Vrijdag als een plechtige feestdag te vieren. De vergadering ging in 1852 akkoord met zijn voorstel en machtigde het moderamen een brief naar de kerkenraden te

⁷⁹² Hand. KB. Utrecht, 29/30 augustus 1860.

⁷⁹³ Hand. KB. Utrecht, 24 november 1852.

⁷⁹⁴ Hand. KB. Utrecht, 28 november 1855.

⁷⁹⁵ Hand. KB. Utrecht, 30 maart 1853.

⁷⁹⁶ Hand. KV. Leeuwarden, 30 juni 1852.

⁷⁹⁷ Hand. KV. Leeuwarden, 29 juni 1853 en 28 juni 1854.

zenden.⁷⁹⁸ De discussies over de Goede Vrijdag waren onderdeel van een landelijke trend. In 1853 verstuurde de algemene synodale commissie een *Brief van opwekking aan de kerkeraden tot eene meer waardige viering van den Goeden Vrijdag* aan de kerkenraden.⁷⁹⁹

De Classicale Vergadering Leeuwarden considereerde over het concept-Reglement voor de kerkenraden en vacatures en kerkelijke opzigt en tucht,⁸⁰⁰ art. 40.2 van het herziene *Reglement op de kerkvisitatie*, amptiatie art. 62 van het *Reglement op het godsdienstonderwijs*,⁸⁰¹ wijziging art. 18 van het *Reglement voor de diaconiën der Nederlandsche Hervormde Kerk*, revisie art. 213 van het *Reglement op het Godsdienstonderwijs* en amptiatie art. 3 van het *Reglement op het Hulppredikerschap*.⁸⁰² Een aantal van deze consideraties liet de Classicale Vergadering Leeuwarden over aan het Classicaal Bestuur Leeuwarden. De Classicale Vergaderingen Utrecht en IJzendinge considereerden over dezelfde reglementen.⁸⁰³

De Classicale Vergaderingen Leeuwarden, Utrecht en IJzendinge hoorden elk jaar het verslag van de arbeid van de Classicale Besturen Leeuwarden, Utrecht en IJzendinge aan. De scribe las dit verslag voor. De notulen wekken niet de indruk dat de classicale vergaderingen kritiek op dit verslag en daarmee op het opereren van de classicale besturen uitten.

Op verzoek van een predikant benoemde de Classicale Vergadering Leeuwarden in 1849 een commissie 'aan welke het onderzoek aangaande regten der Herv. Kerk op het regt en het bezit der kosterijgoederen, alsmede op de betrekking, in welke die goederen tot het schoolwezen mogten staan' werd opgedragen.⁸⁰⁴ Een jaar later was de commissie nog niet gereed met het rapport wegens de ongesteldheid der leden.⁸⁰⁵ In 1861 was het rapport nog niet klaar.⁸⁰⁶ Uit de stukken valt niet op te maken of de commissie alle tijd voor haar werkzaamheden nam of de kerkenraden talmden met het verstrekken van gegevens. Een combinatie van beide factoren is niet uit te sluiten.

2.9.4 De werkwijze van het classicaal bestuur en de classicale vergadering

2.9.4.1. De werkwijze van het classicaal bestuur

Gebed

Als de vergaderingen werden geopend, gingen de presides voor in gebed. Aan het einde van de vergaderingen spraken de presides opnieuw een gebed uit. Bij afwezigheid van de preses verzorgde de assessor het gebed. Daarna werd in elke

⁷⁹⁸ G. P. Wijnmalen (1811-1900), predikant te IJzendinge 1842, emeritus 1896; De Regt, Naamlijst II, 389; Hand. KV. IJzendinge, 30 juni 1852.

⁷⁹⁹ Douwes, Feith, *Kerk. wetboek*, 79-81.

⁸⁰⁰ Hand. KV. Leeuwarden, 25 juni 1856.

⁸⁰¹ Hand. KV. Leeuwarden, 30 juni 1858.

⁸⁰² Hand. KV. Leeuwarden, 27 juni 1860.

⁸⁰³ Zie bijvoorbeeld Hand. KV. IJzendinge, 30 juni 1858.

⁸⁰⁴ Hand. KV. Leeuwarden, 29 juni 1859.

⁸⁰⁵ Hand. KV. Leeuwarden, 27 juni 1860.

⁸⁰⁶ Hand. KV. Leeuwarden, 26 juni 1861.

eerste vergadering van het jaar het reglement van orde voorgelezen. Nieuwe leden werden met een zegenbede welkom geheten.⁸⁰⁷

Vergadertijd

Soms drongen spoedeisende werkzaamheden ertoe de vergadering eerder te laten plaatsvinden.⁸⁰⁸ Ook kwam het voor dat vergaderingen werden uitgesteld of werden afgelast.⁸⁰⁹ Het Classicaal Bestuur IJzendijke achtte het verantwoord de novembervergadering van 1854 te laten vervallen, omdat er geen werkzaamheden waren.⁸¹⁰ Interessant zijn de redenen die werden aangevoerd om tot een andere vergaderdatum te komen. Zo was er in het Classicaal Bestuur Utrecht verwarring over de vergaderdatum: augustus of september. Volgens art. 46 van het *Algemeen Reglement van 1852* dienden de classicale besturen in september bijeen te komen. Het Classicaal Bestuur Utrecht achtte dat bezwaarlijk vanwege de huisbezoeken in september, de aanneming van lidmaten en het feit dat de dagen in september korter werden; dat was lastig met name voor hen die ver moesten reizen. Het Classicaal Bestuur Utrecht nam de vrijmoedigheid in augustus bijeen te komen met een beroep op het *Algemeen Reglement van 1852* dat mogelijkheden bood om een vergadering te vervroegen.⁸¹¹ Art. 56 schreef alleen de mogelijkheid van uitstellen en niet van vervroegen voor. In de praktijk kwam het tevens voor dat een vergadering niet werd gehouden. Als het Classicaal Bestuur Utrecht aan het einde van de middag niet klaar was met haar agenda schorste het de vergadering om 15:30, 16:00 of 16:30 uur en vergaderde het verder om 18:00, 18:30 of 19:00 uur in een voortgezette vergadering.⁸¹² Niet altijd lukte dat. Zo moest in 1854 de preses vertrekken. De assessor wilde waarnemen, maar een aantal leden van het bestuur moest ook vertrekken. Niet alleen het eerder naar huis willen gaan, maar ook het te laat ter vergadering komen, vormde soms een probleem. Daarom besloot het Classicaal Bestuur Utrecht in 1854: 'wanneer een der leden $\frac{1}{4}$ uur na het bepaalde uur in de Vergadering komt, hij 50 cent zal betalen ten voordeele der Kas'.⁸¹³

Kosten en vergoedingen

Gezien het toegenomen aantal vergaderingen en als gevolg daarvan de stijging van de kosten, besloot het Classicaal Bestuur Utrecht in 1854 aan het Ministerie van Eredienst verhoging voor de toelage te verzoeken.⁸¹⁴

G. J. Brandt Wijsmuller, predikant van de Hervormde Gemeente te IJsselstein, verzocht het Classicaal Bestuur Utrecht informatie te verstrekken, omdat hij niet

⁸⁰⁷ Hand. KB.Utrecht, 29 augustus 1855.

⁸⁰⁸ Hand. KB. IJzendijke, 11 maart 1857.

⁸⁰⁹ Hand. KB. IJzendijke, 4 april en 6 juni 1855. Hand. KB. Leeuwarden, 9 november 1854 en 27 augustus 1856.

⁸¹⁰ Hand. KB. IJzendijke, 22 september 1854.

⁸¹¹ Hand. KB.Utrecht, 25 augustus 1852.

⁸¹² Hand. KB.Utrecht, 30 november 1853, 8 februari 1854, 24 maart 1858.

⁸¹³ Hand. KB.Utrecht, 29 november 1854.

⁸¹⁴ Hand. KB. Utrecht, 8 februari 1854.

betaald werd voor zijn consulentschap.⁸¹⁵ Het bestuur vond het begrijpelijk dat hij niet werd betaald, aangezien hij predikant was van dezelfde gemeente met de vacature. Brandt Wijsmuller was dan ook geen consulent en hoefde derhalve niet extra betaald te worden.⁸¹⁶

Op voorstel van de preses van het Classicaal Bestuur Utrecht ontvingen de buiten de stad Utrecht wonende leden van het bestuur voor buitengewone vergaderingen dezelfde reiskostenvergoeding als voor gewone vergaderingen.⁸¹⁷ Uit de notulen van het Classicaal Bestuur Utrecht 1860 blijkt dat de leden drie gulden aan reiskosten vergoed kregen. Eén lid ontving echter vier gulden.⁸¹⁸ Een jaar later besloot het bestuur dat alle leden vier gulden aan reiskosten zouden ontvangen.⁸¹⁹ De scriba ontving daarnaast ook 'defroijementsgelden'.⁸²⁰ De pas benoemde J. F. Wetter, predikant van de Hervormde Gemeente te Vreeswijk, die buiten de classicale hoofdplaats woonde, kreeg dezelfde vergoeding als voorheen in de functie van assessor.⁸²¹ Dat betekende dat hij boven op de gebruikelijke vijf gulden nog eens twee gulden en twintig cent ontving.⁸²²

Preses, scriba en assessor

De preses, de scriba en de assessor kregen veel taken toebedeeld. Zo werden in Leeuwarden de preses en de scriba tot kerkvisitatoren benoemd.⁸²³ Dit gebeurde overigens niet altijd. Het Classicaal Bestuur Utrecht benoemde als kerkvisitator naast de preses ook wel een ander lid van het bestuur, of de assessor en een lid.⁸²⁴ Daarnaast werden de preses, de scriba's en de assessoren meestal benoemd om ervoor zorg te dragen dat een predikant die elders was beroepen, werd losgemaakt.⁸²⁵ Ook verrichtten zij de volgende werkzaamheden: het onderzoeken of de kerk en de pastorie van Sas van Gent tegen brandschade gewaarborgd was,⁸²⁶ het onderzoeken van ondersteuning van de kerkgebouwen op de Bergumerheide,⁸²⁷ het approuveren van een beroep uitgebracht door de Hervormde Gemeente te Bergum,⁸²⁸ het inwilligen van een verzoek tot continuering van kerkenraadsleden,⁸²⁹ het maken van een nieuwe ligger,⁸³⁰ het

⁸¹⁵ G. J. Brandt Wijsmuller, predikant te Moerdijk, IJsselstein 1845, overleden 1880; Van Alphen, *NKHU*, 172.

⁸¹⁶ Hand. KB. Utrecht, 28 november 1855.

⁸¹⁷ Hand. KB. Utrecht, 21 oktober 1857.

⁸¹⁸ Hand. KB. Utrecht, 29/30 augustus 1860 en 28/29 november 1860.

⁸¹⁹ Hand. KB. Utrecht, 27 november 1861.

⁸²⁰ Defroyeren betekent 'de kosten voor iemand betalen, hem zijne uitgaven vergoeden'; Verweij, Verdam, *Midd. Woordb.* II, 102.

⁸²¹ J. F. Wetter, predikant te Vreeswijk 1830, emeritus 1870, overleden 1876; Van Alphen, *NKHU*, 169.

⁸²² Hand. KB. Utrecht, 24 november 1858.

⁸²³ Hand. KB. Leeuwarden, 30 maart 1853 en 27 maart 1861.

⁸²⁴ Hand. KB. Utrecht, 28 maart 1860, 20 maart 1861.

⁸²⁵ Hand. KB. Leeuwarden, 9 november 1854.

⁸²⁶ Hand. KB. IJzendijke, 25 mei 1853.

⁸²⁷ Hand. KB. Leeuwarden, 29 maart 1854. Zie over de kerkbouw te Bergumerheide ook: J. Vree, Veertig kerken voor een nieuwe wereld. Hervormde kerkbouw in het Noorden (1830-1870), in: *JGNP* 10, 47-92.

⁸²⁸ Hand. KB. Leeuwarden, 27 augustus 1856.

⁸²⁹ Hand. KB. Utrecht, 24 maart 1858.

afnemen van het examen van catechetiseermeesters,⁸³¹ het in handen van beklagden geven van bezwaarschriften zonder de eerstvolgende vergadering af te wachten.⁸³² Leden van de classicale besturen hadden soms lange tijd zitting. In het Classicaal Bestuur IJzendijke bijvoorbeeld had een predikant gedurende een lange reeks van jaren het scribaat uitgeoefend: de in 1854 overleden J. A. Janssen was meer dan zeventig jaar scriba van het Classicaal Bestuur en de Classicale Vergadering IJzendijke.⁸³³ Een ander lid van het Classicaal Bestuur IJzendijke, G. Vrolijk, overleed in 1857⁸³⁴ na veertien jaar lidmaatschap van het Classicaal Bestuur IJzendijke.⁸³⁵

De leden van de classicale besturen, met name de presides, de scriba's en de assessoren waren door ziekte of andere vergaderingen nogal eens afwezig. De preses van het Classicaal Bestuur Leeuwarden, S. K. Thoden van Velzen, was in het jaar 1854 opvallend vaak afwezig. Van de vijf vergaderingen van het Classicaal Bestuur Leeuwarden zat hij er slechts één voor. In 1853 was hij tweemaal afwezig. Wat daarvan de reden was, is niet bekend. Zowel de notulen, de ingekomen stukken als het verslag van de werkzaamheden van het classicaal bestuur zwijgen daarover.⁸³⁶ In het Classicaal Bestuur Utrecht was tijdens één van de vergaderingen de scriba afwezig, maar ook de secundus moest eerder weg. Het bestuur benoemde een ander in zijn plaats.⁸³⁷ Tijdens een vergadering in 1857 waren zowel de scriba als de drie andere leden van het Classicaal Bestuur Utrecht afwezig. De assessor nam de taak van scriba op zich. Voor de andere drie leden verscheen er slechts één secundus.⁸³⁸ De scriba, R. Rodenburgh Mentz,⁸³⁹ pas benoemd na het overlijden van zijn collega L. Dibbits,⁸⁴⁰ was ziek. De assessor werd tijdelijk scriba en quaestor. Hij kreeg voortaan in die hoedanigheid het honorarium dat een scriba toekwam.

Benoemingen

De voordrachten voor benoeming van een lid en een plaatsvervangend lid voor het Provinciaal Kerkbestuur Zeeland waren onopzettelijk niet opgemaakt in de Classicale Vergadering IJzendijke. Het Classicaal Bestuur IJzendijke besloot daarop de predikanten en de ouderlingen in het ressort aan te schrijven en zo schriftelijk te stemmen, in plaats van dat er een buitengewone classicale

⁸³⁰ Een ligger is een 'overzicht van de aan de beroepen predikant toegezegde inkomsten en rechten'; Van Drimmelen, *ABC*, 60; Hand. KB. Leeuwarden, 31 maart 1858.

⁸³¹ Hand. KB. Utrecht, 25 maart 1857.

⁸³² Hand. KB. Utrecht, 24 maart 1858.

⁸³³ J. A. Janssen (1786-1853), predikant te St. Anna ter Muiden 1811-1853 (tevens predikant van de Waase gemeente te Oostburg 1812-1814); Van Lieburg, *Repertorium* I, 112; Hand. KB. IJzendijke, 29 maart 1854.

⁸³⁴ G. Vrolijk (1809-1857), predikant te Schoondijke 1835; De Regt, Naamlijst II, 182.

⁸³⁵ Hand. KB. IJzendijke, 30 september 1857.

⁸³⁶ Het verslag van de werkzaamheden van het classicaal bestuur van het jaar 1854 bevindt zich niet in het classicale archief.

⁸³⁷ Hand. KB. Utrecht, 23 januari 1856.

⁸³⁸ Hand. KB. Utrecht, 21 oktober 1857.

⁸³⁹ R. Rodenburgh Mentz, kwam als predikant van Franeker naar Utrecht 1829, emeritus 1861, overleden 1876; Van Alphen, *NKHU*, 167.

⁸⁴⁰ L. Dibbits, predikant te Utrecht 1830; *BWPGN* II, 477.

vergadering moest worden belegd. Als reden hiervoor droeg het Classicaal Bestuur IJzendijke de slechte toestand van de wegen in het najaar en de niet geringe onkosten aan.⁸⁴¹

Blijkbaar was het lidmaatschap van het classicaal bestuur niet voor iedereen een felbegeerde bijbaan. Het Classicaal Bestuur Utrecht kreeg te maken met twee predikanten die bedankten voor het lidmaatschap als secundus van het bestuur.⁸⁴² Het kwam ook voor dat een lid noodgedwongen het lidmaatschap van het classicaal bestuur diende neer te leggen. Het overkwam wegens langdurige ziekte onder andere één van de leden, ouderling H. D. G. A. Immink, van het Classicaal Bestuur Utrecht.⁸⁴³

De ouderlingen in het Classicaal Bestuur Utrecht werden zelden in een commissie benoemd. Opvallend is het daarom dat ouderling mr. C. G. de Balbian van Doorn,⁸⁴⁴ lid van het Classicaal Bestuur Utrecht en G. H. Fabius,⁸⁴⁵ predikant van de Hervormde Gemeente te IJsselstein, benoemd werden tot leden van de commissie *ad diaconalia* 1860.⁸⁴⁶ Ook werd door het Classicaal Bestuur Utrecht een ouderling benoemd om samen met de preses een onderzoek te doen naar het niet financieel ondersteunen van een vrouwelijk gemeentelid⁸⁴⁷ en door het Classicaal Bestuur Leeuwarden werd een ouderling tot visitator benoemd voor het verrichten van buitengewone visitatie in Beers.⁸⁴⁸

2.9.4.2. De werkwijze van de classicale vergadering

De werkwijzen van de drie classicale vergaderingen leken erg op elkaar. Opmerkelijk zijn de redes die de preses van de Classicale Vergadering IJzendijke, W. van Riet, aan het begin van de vergaderingen van respectievelijk 1852 tot en met 1854 uitsprak:

- ‘Apostel Paulus, een onwraakbaar getuige voor de waarheid en goddelijkheid van het evangelie onzes Heeren?’.
- ‘Rede over de apostel Paulus’.
- ‘Godsdienstige en zedelijke gesteldheid van de eerste getuigen des Heeren’.⁸⁴⁹

⁸⁴¹ Hand. KB. IJzendijke, 27 oktober 1852.

⁸⁴² Hand. KB. Utrecht, 30 november 1853 en 21 oktober 1857.

⁸⁴³ Hand. KB. Utrecht, 25 mei 1859.

⁸⁴⁴ Mr. C. G. de Balbian van Doorn (1809-1888), kantonrechter te Utrecht, lid van de raad van Utrecht; *NedP.* 1 (1910), 124.

⁸⁴⁵ G. H. Fabius, kwam in 1858 als predikant van Broek in Waterland naar IJsselstein, overleden 1860; Van Alphen, *NKHU*, 172.

⁸⁴⁶ Hand. KB. Utrecht, 30 november 1859.

⁸⁴⁷ Hand. KB. Utrecht, 30 augustus 1854.

⁸⁴⁸ Hand. KB. Leeuwarden, 28 maart 1855.

⁸⁴⁹ W. van Riet (±1800-1871), predikant te St. Kruis 1830. Overleden 1871; De Regt, Naamlijst I, 468; Hand. KV. IJzendijke, 30 juni 1852, 29 juni 1853, 28 juni 1854.

De preses van de Classicale Vergadering Leeuwarden verzorgde de openingen en eindigde de vergaderingen met gebed. Hij nodigde de ouderlingen uit voor de classicale maaltijd.⁸⁵⁰ Het was niet vanzelfsprekend dat ouderlingen deelnamen aan deze maaltijd. De Classicale Vergadering IJzendijke besloot ook de emeritipredikanten uit te nodigen voor de classicale maaltijd en ze tevens de vrijheid te geven zich elk jaar uitgenodigd te weten.⁸⁵¹

De scriba's van de Classicale Vergadering Leeuwarden, G. van Troijen,⁸⁵² en de Classicale Vergadering Utrecht, R. Rodenburgh Mentz, waren tevens quaestor.⁸⁵³ De reeds eerder genoemde Janssen, scriba van de Classicale Vergadering IJzendijke, was in 1853 wegens ongesteldheid niet in staat het scribaat uit te voeren. De secundus, Batteké, nam het over.⁸⁵⁴ Een jaar later deelde Janssen mede 'dat groote bezwaren in veelvuldige ambtsbezigheden én in den zwakken staat zijner gezondheid, hem buiten staat stelden om het scribaat waar te nemen'.

Een predikant deed in 1854 aan de Classicale Vergadering Utrecht het voorstel het formeren van de lijst met de kandidaten voor het Provinciaal Kerkbestuur Utrecht te herzien.⁸⁵⁵ In zijn ogen verliep deze weinig efficiënt. De Classicale Vergadering Utrecht benoemde in 1855 een commissie. Tevens werden alle aanwezigen uitgenodigd hierover na te denken.⁸⁵⁶ In 1856 waren de leden van de commissie niet ter vergadering aanwezig.⁸⁵⁷ Van het uitstel dat toen in acht werd genomen, kwam afstel. De notulen vermelden verder niets meer over deze commissie.

In de Classicale Vergadering IJzendijke was het niet vanzelfsprekend dat de preses uit de classicale hoofdplaats IJzendijke kwam. Uit de notulen van 1856 blijkt dat de preses, G. Batteké, niet aan de Hervormde Gemeente te IJzendijke, maar aan de Hervormde Gemeente te Breskens was verbonden.⁸⁵⁸ Aangezien de predikant van de Hervormde Gemeente te IJzendijke, Wijnmalen, geen preses was, had hij dan ook alle vrijheid een voorstel aan de classicale vergadering te doen ervoor te zorgen 'dat het personeel van het klassikaal bestuur niet voortdurende tot dezelfde personen zich bepale', maar afgewisseld zou worden.⁸⁵⁹

De Classicale Vergadering IJzendijke bepaalde dat de agenda veertien dagen voor aanvang van de vergadering zou worden toegezonden.⁸⁶⁰

Op voorstel van een predikant besloot de Classicale Vergadering IJzendijke met wijziging van art. 1 van de huishoudelijke regeling te bepalen dat de vergaderingen voortaan in de kerk of de kerkenraadkamer mochten worden

⁸⁵⁰ Hand. KV. Leeuwarden, 29 juni 1853, 28 juni 1854, 27 juni 1855.

⁸⁵¹ Hand. KV. IJzendijke, 25 juni 1856.

⁸⁵² G. van Troijen, predikant te Finkum en Hijum 1829, emeritus 1877, overleden 1892; Van Alphen, *NKHF*, 150.

⁸⁵³ Hand. KV. Leeuwarden, 30 juni 1852; Hand. KV. Utrecht, 24 juni 1855.

⁸⁵⁴ Hand. KV. IJzendijke, 29 juni 1853.

⁸⁵⁵ Hand. KV. Utrecht, 28 juni 1854.

⁸⁵⁶ Hand. KV. Utrecht, 24 juni 1855.

⁸⁵⁷ Hand. KV. Utrecht, 25 juni 1856.

⁸⁵⁸ G. Batteké (1804-1883), predikant te Breskens 1832, emeritus 1875; Hand. KV. IJzendijke, 25 juni 1856.

⁸⁵⁹ Hand. KV. IJzendijke, 24 juni 1857.

⁸⁶⁰ Hand. KV. IJzendijke, 25 juni 1856.

gehouden.⁸⁶¹ Uit de notulen valt niet op te maken waar de bijeenkomsten voorheen plaatsvonden.

2.10. Samenvatting van de praktijk

Kwamen de Classicale Besturen en Classicale Vergaderingen Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke in de periode 1852 tot en met 1861 tot een ander classicaal type dan het type dat in het *Algemeen Reglement van 1852* was ontworpen? Op basis van de handelingen van de onderzochte classicale besturen en classicale vergaderingen kom ik tot de conclusie dat in de classicale praktijk van de periode 1852 tot en met 1861 geen ander classicaal type ontstond. Er waren geen ontwikkelingen in de praktijk die aanleiding gaven tot een ander classicaal type te komen. Het type van het *Algemeen Reglement van 1852* werd daarmee in de praktijk bevestigd.

Evenals in de periode 1816 tot en met 1825 hadden ook in deze onderzoeksperiode de ouderlingen van de classicale besturen vooraanstaande functies in de samenleving. De notulen van het Classicale Bestuur Leeuwarden maakten melding van een apotheker, kantonrechter, notaris en een olieslager. Dit verhoogde de status en de invloed van het classicaal bestuur. De invloedrijke functies van de ouderlingen waren ook wenselijk toen de staatssteun door de scheiding van Kerk en Staat in 1848 wegviel. Wel moest in de classicale vergaderingen de verhouding tussen predikanten en ouderling duidelijk gemaakt worden. Dat deed men als volgt: de ouderlingen werden binnengeleid. Dat hield blijkbaar in dat de predikanten reeds aanwezig waren en vervolgens de ouderlingen binnenkwamen. De ouderling kreeg gaandeweg iets meer invloed. In de diaconale commissie van de Classis Utrecht werd zelfs een ouderling benoemd. De in paragraaf 2.9.1.2 weergegeven tabellen over het aantal predikanten en ouderlingen in een classicale vergadering maken de verhouding tussen predikanten en ouderlingen inzichtelijk. In de Classicale Vergadering Leeuwarden vormden ouderlingen een minderheid of waren zelfs afwezig. In de andere twee classes waren soms meer ouderlingen dan predikanten aanwezig. Desondanks hadden ze minder invloed op het classicale werk dan de predikanten.

De bevoegdheden van de classicale besturen bleven, ondanks het feit dat de classicale vergaderingen meer taken kregen, onverminderd groot. Er speelden in deze periode veel kwesties in en/of tussen gemeenten en predikanten, waarbij de classicale besturen nauwgezet, maar tevens met geduld en betrokkenheid probeerden met de partijen tot een oplossing te komen. Met name het Classicaal Bestuur Utrecht moest veel diaconale kwesties behandelen. De classicale besturen kwamen minder frequent bijeen dan in de periode van 1816 tot en met 1825, maar de classicale vergaderingen bleven, ondanks de toename van hun taken, slechts eenmaal per jaar bijeenkomen. Blijkbaar was die jaarlijkse vergaderfrequentie voldoende om de taken - die uitgebreider waren dan die van het classicaal bestuur ten tijde van het *Algemeen Reglement van 1816* - te kunnen verrichten.

⁸⁶¹ Hand. KV. IJzendijke, 24 juni 1857.

2.11. Kritiek op het Algemeen Reglement van 1852

Na 1852 bleef de rechtsgeldigheid van het *Algemeen Reglement van 1816* omstreden. Het kerkbestuur zoals koning Willem I het had ingevoerd met het *Algemeen Reglement van 1816*, was echter bevestigd met het *Algemeen Reglement van 1852*.⁸⁶² Minister P. Ph. van den Bosse liet zich in 1853 als volgt uit over het Koninklijk Besluit van 23 maart 1852:

Die goedkeuring is niet het werk *der Regering*. Het was het eenzijdig werk van een harer leden, waarmee de Regering zich niet heeft kunnen verenigen.⁸⁶³

J. R. Thorbecke beweerde hetzelfde: 'dat het KB van 23 maart 1852 buiten de Regeering in haar geheel is omgegaan'.⁸⁶⁴

Was nu met de invoering van het *Algemeen Reglement van 1852* de herziening van het *Algemeen Reglement 1816* voltooid? Het antwoord is tweeledig. Aan de ene kant moet deze vraag bevestigend worden beantwoord, want de synode liet het Algemeen Reglement in 1852 in werking treden, nadat het was bekrachtigd door het Koninklijk Besluit van 23 maart 1852. Aan de andere kant, het proces van herziening ging na 1852 door. Dat blijkt uit de *Handelingen van de Algemeene Synode der (Nederlandsche) Hervormde Kerk 1853*, die nieuwe voorstellen tot wijziging van bepaalde artikelen lieten zien.

Ondanks de invoering van het Algemeen Reglement in 1852 werd toch een beperking aangelegd in de bevoegdheid van de synode. Minister J. T. H. Nedermeijer Ridder van Rosenthal⁸⁶⁵ had in het Koninklijk Besluit van 23 maart 1852 elf reserves⁸⁶⁶ opgenomen.⁸⁶⁷ Hij, en niet de regering als geheel, was de man

⁸⁶² *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden 1852*, n°. 3, 's-Gravenhage 1852. Fabius beweert: "Eigenlijk is het minder juist om het Reglement naar het jaar 1852 te noemen. De Synode naar de organisatie van 1842/43 heeft haar Reglement definitief gearresteerd in het jaar 1851. De 'bekrachtiging' door de Regering, die niet had mogen geschieden, is voor het bestaan en de kracht van het Reglement onverschillig. Men heeft te doen met een Reglement van 1851. Dat de Synode dit Reglement eerst met Mei des volgenden jaars heeft ingevoerd en opgelegd, is evenmin een voldoende grond om het jaarcijfer te veranderen;" Fabius, *Regl.* '52, 335 noot 1.

⁸⁶³ Fabius, *Regl.* '52, 322.

⁸⁶⁴ *L.c.*, 323.

⁸⁶⁵ Mr. J. Th. H. Nedermeijer Ridder Von Rosenthal (1792-1857), was ondermeer advocaat te Culemborg 1816, substituut-officier bij de rechtbank te Arnhem 1817, auditeur-militair in het provinciaal commandement van Gelderland te Arnhem 1821, lid van de Raad van Arnhem 1833, wethouder te Arnhem 1841, lid Tweede Kamer der Staten Generaal 1841, Minister van Justitie 1849 en tevens van het Departement van de zaken der hervormde en andere erediensten. Op 15 juli 1852 nam hij ontslag als minister; *NNBW IX*, 884-886. Het *BWdN V*, N30-31 vermeldt in plaats van de rechtbank te Arnhem de rechtbank te Amsterdam.

⁸⁶⁶ De elf reserves waren: "1°. dat, in verband tot de in het reglement voorkomende bepalingen omtrent de magt, bevoegdheid of roeping der Synode en Synodale Commissie, of van andere collegien van kerkelijk bestuur, Onze bekrachtiging niet zal kunnen worden opgevat als eene erkenning van het regt des kerkbestuurs tot eenige uitbreiding van gezag of bevoegdheid, welke niet zou kunnen worden overgebracht met het beginsel, tot grondslag van het herzieningswerk gelegd; 2°. dat bij name het vaststellen van bepalingen omtrent de administratie der bijzondere kerk-, pastorie-, kosterij- en andere gemeentefondsen en goederen niet kon geacht worden daardoor als eene bevoegdheid der Synode te zijn erkend; 3°. dat Onze bekrachtiging van dit Algemeen

achter de goedkeuring van het *Algemeen Reglement van 1852*. Deze reserves beperkten de handelingsbevoegdheid van de synode aanzienlijk.⁸⁶⁸

In 1853 werd een nieuwe wet ingevoerd: de *Wet van den 10den September 1853, tot regeling van het toezigt op de onderscheidene kerkgenootschappen*.⁸⁶⁹ De reeds genoemde elf reserves verkeerden sindsdien op gespannen voet met art. 1 van deze wet. Dit artikel luidde:

Aan alle kerkgenootschappen is en blijft de volkomen vrijheid verzekerd alles wat hunne godsdienst en de uitoefening daarvan in hunne eigen boezem betreft, te regelen. De bepalingen betreffende de inrigting en het bestuur worden, voor zooveel zij niet reeds aan Ons bekend zijn gemaakt, binnen eene maand na de afkondiging dezer wet, door de bestuurders of hoofden der kerkgenootschappen aan Ons medegedeeld. Nieuw te maken bepalingen worden mede vóór of bij het in werking brengen daarvan, op gelijke wijze ter Onzer kennis gebracht. Voor zooveel er zich onder de bepalingen, bij dit artikel bedoeld, eenige bevindt, welke de medewerking van het staatsgezag vereischt, wordt die medewerking niet verleend, tenzij de bepaling door Ons is goedgekeurd.

Reglement niet zal kunnen worden opgevat in zoodanigen zin, alsof zij op zich zelve en buiten verband met andere verordeningen, geacht zou kunnen worden eenige bepaling van dit Algemeen Reglement of van speciale reglementen of kerkelijke voorschriften, in het vervolg, buiten Onze goedkeuring vast te stellen, buiten de Kerk verbindend te maken, hetzij ten aanzien der regering of der Staats-ambtenaren, hetzij ten aanzien der tot de inrigting van den Staat behorende besturen en collegiën; 4°. dat uit het voorkomende aan het slot van art. 4 niets zal kunnen worden afgeleid ten aanzien der bevoegdheid van de Synode der Nederlandsche *Hervormde Kerk*, tot regeling der belangen en betrekkingen van de *Protestantsche Kerken* in Neêrlandsch Oost- en West-Indië, waar omtrent Wij Ons voorbehouden de bestaande bepalingen, zoo noodig, te wijzigen, in verband tot de behoeften en belangen dier Kerken, de regten van den Staat en de aanspraken welke, naast de Hervormde Kerk, ook de andere daarbij betrokken kerkgenootschappen kunnen doen gelden; 5°. dat alle eventuele veranderingen, hetzij in het thans bekrachtigde Algemeen Reglement, hetzij in andere reglementen of reglementaire bepalingen, dadelijk ter kennis van de Regering zullen worden gebracht, door het collegie van kerkelijk bestuur, 't welk die veranderingen, reglementen of reglementaire bepalingen vaststelt, of, zoo daarop goedkeuring of bekrachtiging van hooger kerkelijk bestuur wordt vereischt, door het collegie van bestuur 't welk de goedkeuring of bekrachtiging verleent; 6°. dat mede van alle benoemingen en veranderingen in het personeel der besturen boven den Kerkeraad, dadelijk aan de Regering zal worden kennis gegeven, door het collegie 't welk de benoeming heeft gedaan, of waarin de verandering van personeel heeft plaats gehad; 7°. dat geene verandering van jurisdictie of begrenzing, hetzij van kerkelijke besturen, hetzij van kerkelijke gemeenten, zal kunnen worden tot stand gebracht, zonder Onze goedkeuring; 8°. dat de artikelen van het Algemeen Reglement, welke van invloed zijn ten aanzien der betrekking tusschen Staat en Kerk, niet zullen kunnen worden veranderd zonder Onze bewilliging; 9°. dat alle bestaande verordeningen verbindend blijven, zoolang zij niet op wettige wijze zijn vervangen of afgeschaft; 10°. dat uit art. 24 niets zal kunnen worden afgeleid ten nadeele der regten van collatoren en floreenpligtigen; 11°. dat Onze bekrachtiging van het Algemeen Reglement geen grond zal kunnen opleveren, om van Staatswege voorziening in te roepen in de meerdere kosten, welke het kerkbestuur, hetzij door meer talrijke vergaderingen van de Synode of anderszins moet vorderen.”; Visser, *Kerk en staat* III, 795-796.

⁸⁶⁷ Vree, *Herziening AR*, 56-58.

⁸⁶⁸ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1853, 20, 140, 226-230. De elf reserves werden opgenomen in het Koninklijk Besluit van 23 maart 1852; De Visser, *Kerk en staat* III, 795-796.

⁸⁶⁹ *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden 1853*, n°. 102, 's-Gravenhage 1853; *Nederlandse Wetgeving Studenteneditie* I, o.r.v. J. M. M. Maeijer en M. Scheltema, Deventer 1984, 267-268.

Door deze wet kregen de kerken in Nederland vrijheid van organisatie, zowel inzake hun bestuur als beheer. Die vrijheid gold voor alle kerken, behalve de Nederlandse Hervormde Kerk die gebonden was aan de reserves. Deze werden aangebracht omdat de staat wilde voorkomen dat de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk wanbeleid zou voeren. De staat kon zich dit niet veroorloven omdat meer dan de helft van de Nederlandse bevolking van deze kerk lid was.⁸⁷⁰ De reserves verloren pas hun kracht toen ze door het Koninklijk Besluit van 22 juli 1870 werden ingetrokken.⁸⁷¹

Volgens art. 23 van het *Algemeen Reglement van 1852* kwam het recht tot benoeming van ouderlingen en diakenen én de beroeping van predikanten aan de stemgerechtigde leden van de gemeente toe. Niet langer was er sprake van coöptatie, waarbij leden van de kerkenraad door de kerkenraad werden gekozen. Het duurde echter tot 1 maart 1867 voordat de synode hieraan uitvoering gaf door een reglement in te voeren dat dit nader regelde, het *Reglement op de benoeming van ouderlingen en diakenen en de beroeping van predikanten*.⁸⁷²

Stemgerechtigd waren 'alle manslidmaten, die onder haar ressort wonen, den ouderdom van 23 jaren bereikt hebben en ten minste één jaar geleden bij den Kerkeraad geloofsbelijdenis hebben afgelegd, of op ingediende attestatie of bewijs van lidmaatschap als lidmaten der gemeente erkend zijn'.⁸⁷³ Manslidmaten die door een diaconie werden bedeed, of onder censuur of curatele stonden, waren van deze stembevoegdheid uitgesloten.

A. Kuyper schreef in 1867, in de pastorie van Beesd, de brochure: *Wat moeten wij doen, het stemrecht aan ons zelve houden of den kerkeraad machtigen? Vraag bij de uitvoering van art. 23 toegelicht*.⁸⁷⁴ Binnen drie maanden na de invoering van het 'Reglement op de benoeming van ouderlingen en diakenen en de beroeping van predikanten' op 1 maart 1867 moest de kerkenraad de stemgerechtigde leden der gemeente de vraag voorleggen of zij zelf het recht tot benoeming van ouderlingen en diakenen en de beroeping van predikanten wensten uit te oefenen of dat zij de kerkenraad hiertoe machtigden. Kuyper was van mening dat art. 23 in strijd was met de beginselen van de reformatie en met de historisch-kerkelijke ontwikkeling. Daardoor mocht volgens hem art. 23 niet als een normale regeling van de toenmalige kerkelijke toestand worden aanvaard.⁸⁷⁵ Hij had er ook moeite mee dat alle vrouwen en de mannen die jonger waren dan drieëntwintig jaar, van het kiesrecht werden uitgesloten. Toch was zijn conclusie dat van de vrijheid die art.

⁸⁷⁰ Vree, *Herziening AR*, 57-58.

⁸⁷¹ De Visser, *Kerk en staat* III, 798-799.

⁸⁷² Douwes, Feith, *Kerk. wetboek*, 230-236.

⁸⁷³ Art. 1. *Reglement op de benoeming van ouderlingen en diakenen en de beroeping van predikanten*, Douwes, Feith, *Kerk. wetboek*, 230.

⁸⁷⁴ A. Kuyper, *Wat moeten wij doen, het stemrecht aan ons zelve houden of den kerkeraad machtigen? Vraag bij de uitvoering van art. 23 toegelicht*, Culemborg 1867. Dr. A. Kuyper (1837-1920), Beesd 1863, Utrecht 1867, Amsterdam 1870-1874. Na de Doleantie was hij emeritus predikant van de Gereformeerde Kerk van Amsterdam, in 1901 eervol ontslagen, hoogleraar aan de door hem opgerichte Vrije Universiteit te Amsterdam 1879 (1880)-1901 (1908), hoofdredacteur van *Heraut* 1871-1920, lid van de Tweede Kamer 1874-1877 en 1894-1901, minister-president en minister van Binnenlandse Zaken 1901-1905, lid van de Tweede Kamer 1908-1912, lid van de Eerste Kamer 1913-1920; *BLGNP* IV, 276-283.

⁸⁷⁵ Kuyper, *Wat moeten wij doen?*, 17.

23 bood, gebruik gemaakt moest worden. Er zou dan eindelijk een aanvang gemaakt kunnen worden met het constitueren van de kerk, meende Kuyper.⁸⁷⁶ Hij vergeleek de Hervormde Kerk met een ingestort kerkgebouw dat herbouwd moest worden. De samenstelling van de kerkenraden en de besturen konden in belangrijke mate worden gewijzigd, hetgeen Kuyper in zijn strijd voor reorganisatie van de kerk goed uitkwam.⁸⁷⁷

Naast de wijzigingen in het bestuursreglement ontstond een nieuwe situatie op het beheersterrein, doordat er een beheersreglement werd ingevoerd.⁸⁷⁸ De tweede van de elf reserves had betrekking op het beheer van de kerkelijke goederen en werd in 1866 ingetrokken. In dat jaar besloot koning Willem III zich als opperkerkvoogd terug te trekken uit het terrein van het beheer van kerkelijke goederen van de Nederlandsche Hervormde Kerk.⁸⁷⁹ Vanaf 1870, toen het beheersreglement werd ingevoerd, kon niet langer gesproken worden van een Algemeen Reglement zonder nadere aanduiding en diende er onderscheid gemaakt te worden tussen het *Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden* en het *Algemeen Reglement op het Beheer der Kerkelijke goederen en fondsen van de Hervormde gemeenten in Nederland en het toezigt daarop*.⁸⁸⁰

2.12. Samenvatting

De *Dordtse Kerkorde van 1619* en aanverwante kerkorden moesten in het begin van de negentiende eeuw plaats maken voor het *Algemeen Reglement van 1816*. Concepten die hieraan voorafgingen, konden vanwege de staatkundige situatie van voorheen niet worden ingevoerd. Het *Algemeen Reglement van 1816*, dat door koning Willem I werd ingevoerd, was en bleef omstreden. Het was niet opgesteld door predikanten en theologen. De belangrijkste auteur was J. D. Janssen. De invoering ervan had ingrijpende gevolgen voor de classis. Er ontstond een nieuw classicaal type dat ik het bestuurstype noem, omdat het classicaal bestuur zich niet met geloofszaken bezighield, maar een puur bestuurlijk karakter had. Het classicaal bestuur had als taak leiding te geven aan het classicale werk. Sinds 1816 had het classicaal bestuur de bevoegdheden die voorheen aan de classis toekwamen. Zij bestonden uit een beperkt aantal leden. De preses, de scriba en de assessor kregen grotere bevoegdheden dan in de *Dordtse Kerkorde van 1619*. De classicale handboeken en Friese wetboeken laten zien dat een beperkt aantal predikanten in voorgaande eeuwen reeds grote bevoegdheden en daarmee sociaal aanzien hadden. Een dergelijke constatering onderstreept dat het *Algemeen Reglement van 1816* niet uit de lucht kwam vallen, maar voortbouwde op kerkelijke en ook

⁸⁷⁶ *L.c.*, 19.

⁸⁷⁷ *L.c.*, 30 en 34. Zie ook paragraaf 3.1.2.1.

⁸⁷⁸ Het beheersreglement werd op 1 oktober 1870 ingevoerd, art. 54. Zie voor een uitgebreide studie over dit reglement: W. van der Meij, *125 Jaar Algemeen College van Toezicht. Een terugblik op het beheer der kerkelijke goederen en fondsen van de hervormde gemeenten in Nederland en het toezicht daarop in de jaren 1870 tot 1996*, Zoetermeer 1995.

⁸⁷⁹ Koninklijk Besluit van 9 februari 1866 (S. 10); Van der Meij, *Alg. Col. v. Toez.*, 196-201.

⁸⁸⁰ Zie voor de volledige tekst van het *Algemeen Reglement op het beheer der kerkelijke goederen en fondsen, en het toezicht daarop*. Douwes, Feith, *Kerk.wetboek*, 280-294.

politieke ontwikkelingen. De koning wilde in zijn eenheidsstreven, dat paste bij de politieke ontwikkelingen aan het begin van de negentiende eeuw, een nieuwe kerkorde die in het hele land zou gelden. Nieuw was de aanwezigheid van een oud-ouderling in het classicaal bestuur. In de praktijk bleek dat de (oud-)ouderling meestal een vooraanstaande functie in de samenleving had. De bijeenkomsten werden, op enkele uitzonderingen na, in de classicale hoofdplaats gehouden. Daarmee werd de gewoonte gecodificeerd. Indien er problemen waren, werden gemeenteleden, ouderlingen, diakenen en predikanten voor de vergadering van het classicaal bestuur ontboden. Soms ging een commissie van het classicaal bestuur een zaak ter plaatse onderzoeken.

De bevoegdheden van het classicaal bestuur gingen echter ten koste van de die van de classicale vergadering. Deze werd hiermee - afgezien van het horen en sluiten van de rekeningen van de weduwenbeurzen, het doen van nominaties voor de besturen en het houden van een jaarlijkse classicale maaltijd - in feite gemarginaliseerd. Het is te danken aan H. H. Donker Curtius dat het *Algemeen Reglement van 1816* een kerkordelijke plaats toekende aan de classicale vergadering. Hij was niet lovend over de classes, maar hij meende dat ze ook niet gemist konden worden. Zonder de classes zouden de predikanten teveel op zichzelf staan en zou er geen sprake zijn van samenwerking en vereniging.

In de classicale praktijk van de onderzochte periode 1816 tot en met 1825 ontstond geen nieuw classicaal type. Er was geen aanleiding om tot een ander type te komen. Het type van 1816 volstond blijkbaar.

In 1852 werd - na een intensief proces van enige jaren, waarbij vooral het *Concept van 1848* vernieuwend was - een herzien reglement ingevoerd. Door staatkundige ontwikkelingen die uitmondde in de scheiding van Kerk en Staat was het type dat was ontworpen in het *Concept van 1847* onbruikbaar geworden. Het type van het *Concept van 1848* was te radicaal en te democratisch. De bevoegdheden van de koning werden aan de synode overgedragen, uitgezonderd het beheer. De classicale vergaderingen kozen nu zelf de leden van het classicaal bestuur. De rol van de classicale vergadering nam in 1852 ten opzichte van het *Algemeen Reglement van 1816* toe, maar uiteindelijk bleef het classicaal bestuur hét bestuurscollege van de classis. De classicale besturen kwamen minder vaak bijeen. De classicale vergaderingen bleven ondanks de verruiming van het takenpakket eenmaal per jaar samenkomen.

Het aantal ouderlingen nam toe. Ook hun positie verbeterde enigszins. De classicale besturen en de classicale vergaderingen functioneerden in beide onderzoeksperiodes vooral als administratieve colleges, die zich niet met de geloofsleer bezig hielden. De invoering van een aantal andere reglementen naast het *Algemeen Reglement van 1816* en het *Algemeen Reglement van 1852* versterkten die indruk. Desondanks moet ook geconcludeerd worden dat de beide colleges doelmatig functioneerden en dat er zich weinig spanningen voordeden tussen de reglementen en de praktijk. Er waren dan ook uit de handelingen van de Classes Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke - afgezien van de actie van J. P. Jongeneel, predikant van de Hervormde Gemeente te Sas van Gent, die de wijze van lidmaatschap van het Classicaal Bestuur IJzendijke aan de kaak stelde - nauwelijks bezwaren te vernemen. Praktijksituaties tonen een grote betrokkenheid van de

classicale besturen op predikanten en/of gemeenten. De klassicale besturen verrichtten hun taak met geduld.

Er bleek in de klassicale praktijk van de onderzochte periode 1852 tot en met 1861 geen aanleiding te zijn geweest om tot een ander classicaal type dan dat van 1852 te komen. Op basis van de onderzochte handelingen kan geconstateerd worden dat het bestuurtype van 1852 volstond. Dat allen zich schikten in de opgelegde reglementen en kerkorganisatie is echter teveel gezegd. Uit de kritiek op de reglementenbundel blijkt dat velen zich niet thuis voelden in de Hervormde Kerk. Om die reden verlangden zij terug, met afschaffing van de administratieve colleges, naar het ideaal van Dordt en het ideaal van het Dordtse type dat, zoals uit hoofdstuk 1 bleek, vooral een ideaal in theorie bleef. In de praktijk waren er immers andere klassicale typen ontstaan. Bij het terugverlangen naar het ideaal van Dordt moet vooral gedacht worden aan de herinvoering van de ambtelijke vergaderingen - waaronder de classis - van de *Dordtse Kerkorde van 1619*, zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken.

3. HET NEO- DORDTSE TYPE

Welk classicaal type werd ontworpen in de *Dordtse Kerkorde van 1619* zoals die aanvankelijk bij de afgescheidenen en dolerenden, maar met name in de Gereformeerde Kerken in Nederland sinds 1892 werd toegepast? Ontstond er in de praktijk een ander classicaal type en, zo ja, welk? Deze deelvragen staan in hoofdstuk 3 centraal. Daarbij besteed ik aandacht aan de ontstaansgeschiedenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland in 1892 waarbij vooral van belang zijn de strijd die de afgescheidenen om de kerkorde voerden en het doleantiekerkrecht van A. Kuyper en F. L. Rutgers.⁸⁸¹ De afgescheidenen en de dolerenden wilden immers terug naar Dordt. Dat impliceerde een herinvoering van de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Deze zeventiende-eeuwse kerkorde bleek niet zonder meer toepasbaar op het kerkelijk leven van de negentiende en de twintigste eeuw. Vooral de afgescheidenen konden het niet eens worden over de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Dit proces duurde tot aan de Synode van Zwolle van 1854. De dolerenden onder leiding van A. Kuyper en F. L. Rutgers herinterpreteerden de *Dordtse Kerkorde van 1619* met name op het punt van de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk. Deze herinterpretatie en het proces van heroriëntatie wordt het doleantiekerkrecht genoemd. De Gereformeerde Kerken in Nederland voerden in 1892 de *Dordtse Kerkorde van 1619* in. Zij kwamen in 1905 tot een herziening van deze kerkorde. De gevolgen hiervan voor de classis waren beperkt. Ik geef slechts de verschillen aan van 1892 en 1905 ten opzichte van 1619. Dit alles wordt in paragraaf 3.1. beschreven. Paragraaf 3.2. beschrijft het onderzoek naar de vraag of er in de praktijk een ander classicaal type ontstond. Dit onderzoek vond plaats op basis van de notulen van de Classis Drachten, de Classis Utrecht en de Classis Axel in de perioden 1892 tot en met 1901 en 1922 tot en met 1931 Een samenvatting van deze onderzoeksgegevens vind plaats in paragraaf 3.3. In paragraaf 3.4. geef ik een samenvatting van het gehele hoofdstuk.

3.1. De *Dordtse Kerkorde van 1619* in de negentiende en twintigste eeuw

Wat was de positie van de *Dordtse Kerkorde van 1619* in de negentiende en twintigste eeuw? Ontstonden er andere kerkorden en daarmee andere classicale typen? In deze paragraaf probeer ik tot een beantwoording van deze vragen te komen. Ik deel paragraaf 3.1. als volgt in. Paragraaf 3.1.1. gaat over de *Dordtse Kerkorde van 1619* en de Afscheiding; paragraaf 3.1.2. over de *Dordtse Kerkorde van 1619* en de Doleantie en paragraaf 3.1.3. over de *Dordtse Kerkorde van 1619* en de Gereformeerde Kerken in Nederland. De beantwoording van de hierboven genoemde vraag volgt in paragraaf 3.1.4.

Op 4 maart 1816 had de Classis Amsterdam een krachtig protest laten horen tegen de wijze van invoering en de inhoud van het *Algemeen Reglement van 1816*, omdat ze

⁸⁸¹ Dr. F. L. Rutgers (1836-1917), predikant te Soesterberg 1860, Eibergen 1865, Brummen 1867, Vlissingen 1874,

's-Hertogenbosch 1877, Amsterdam 1878, hoogleraar kerkgeschiedenis, kerkrecht en exegese van het Oude Testament aan de Vrije Universiteit te Amsterdam van 1879-1910; *BLGNPI*, 303-304.

bang was dat de reglementenbundel aanleiding zou geven tot verdeeldheid en scheuring.⁸⁸² Haar vrees werd bewaarheid. In de loop van de negentiende eeuw vonden er twee scheuringen in de Nederlandse Hervormde Kerk plaats, in 1834 (de Afscheiding) en in 1886 (de Doleantie). In 1892 vond de fusie tussen de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland en de Nederduitse Gereformeerde Kerken plaats. De naam van deze gefuseerde kerk werd: Gereformeerde Kerken in Nederland. Op de vraag hoe de classis functioneerde in de Gereformeerde Kerken in Nederland wordt in dit hoofdstuk een antwoord gegeven. Daarbij wordt de kerkhistorische achtergrond geschetst van Afscheiding en Doleantie, waarbij in het bijzonder aandacht besteed wordt aan de kerkrechtelijke opvattingen over de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk en de bevoegdheid van de meerdere vergaderingen.

De afgescheidenen hadden moeite met de geloofsleer van de Hervormde Kerk.⁸⁸³ De nieuwe gezangenbundel van 1805 was hun een doorn in het oog, evenals de lossere wordende binding met de belijdenisgeschriften. De komst van het *Algemeen Reglement van 1816* had gevolgen voor die lossere binding met de belijdenis. Dat bleek bijvoorbeeld uit de nieuwe proponentenbelofte, verwoord in art. 38 van het *Reglement op het examen en de toelating op het leraarsambt in de Hervormde Kerk*.⁸⁸⁴ Het compromiskarakter van art. 9 van het *Algemeen Reglement van 1816* - zich enerzijds aanpassen aan de tijdgeest en anderzijds handhaven van de geloofsleer - riep heftige reacties op.⁸⁸⁵ Er was meer aan de hand dan alleen aanpassing aan de tijdgeest. De theologie had zich verder ontwikkeld en dat leverde nieuwe inzichten op. Men stond voor de vraag welke de gevolgen hiervan waren voor de ondertekening van de belijdenisgeschriften. Daarnaast wilde men tot een eenheid in de kerk komen, zodat in alle provincies dezelfde proponentenformule zou gelden. In Friesland werd van de predikanten niet gevraagd naast de Heidelbergse Catechismus en de Nederlandse Geloofsbelijdenis ook de Dordtse leerregels te ondertekenen.⁸⁸⁶ Vanaf 1816 was dat wel het geval.

⁸⁸² Heineken, *Staat*, bijlage A, 226-239.

⁸⁸³ W. Bakker e.a. (red.), *De Afscheiding van 1834 en haar geschiedenis*, Kampen 1984.

⁸⁸⁴ Art. 38: "Wij ondergeschrevenen door het Provinciaal Kerkbestuur van ... (of door de Commissie tot de zaken der Waalsche kerken) tot de openbare Predikdienst in de Nederlandsche Hervormde kerk geadmitteerd, verklaren bij deze opregtelijk, dat wij de belangen, zoo van het Christendom in het algemeen, als van het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap in het bijzonder, door leer en wandel, zorgvuldig zullen behartigen; dat wij de leer, welke overeenkomstig Gods Heilig woord, in de aangenomen formulieren van eenigheid der Nederlandsche Hervormde Kerk is vervat, ter goeder trouw aannemen en hartelijk gelooven, - dat wij dezelve naarstig zullen leeren en handhaven, - en dat wij op de bevordering van Godsdienstige kennis, Christelijke zeden, orde en eendragt ons met allen ijver zullen toeleggen; verbindende wij ons, bij deze onze handteekening, tot al het voorschrevene, en om, zoo wij bevonden worden tegen eenig gedeelte van deze verklaring en belofte gehandeld te hebben, deswege ons te zullen onderwerpen aan de uitspraken der bevoegde Kerkelijke vergaderingen"; Hooijer, *Kerkelijke wetten*, 56.

⁸⁸⁵ Rasker, *Ned. Herv. Kerk*, 42; D. Nauta, *De verbindende kracht van de belijdenisgeschriften. Verhandeling over de formulierkwestie in de negentiende eeuw in Nederland*, Kampen 1969.

⁸⁸⁶ P. Hofstede de Groot vermeldde dat G. Benthem Reddingius en L. J. Meyer Brouwer in Friesland kerkelijk examen hadden afgelegd en dat men daar niet gewoon was de Dordtse Leerregels te ondertekenen; J. Vree, 'H. de Cock en de Groninger vrienden' (II), in: *JGK* 5, 25; J. Vree, 'Het Berigt van J. Heringa Ezn. en diens nederlaag in de hervormde synode van 1835', in: *NedAK* 72 (1992), 166-194, m.n. 185. L. J. Meyer Brouwer, predikant te Uithuizen 1829, emeritus 1858,

Na de Afscheiding in 1834 bleek dat de afgescheidenen de *Dordtse Kerkerde van 1619* als leidraad voor de kerkelijke organisatie kozen.⁸⁸⁷ Achteraf verklaarden zij dat zij van het *Algemeen Reglement van 1816* geen herstel van de Hervormde Kerk hadden verwacht.⁸⁸⁸ Zij hadden vooral moeite met het feit dat de ambtelijke vergaderingen door kerkelijke besturen waren vervangen.⁸⁸⁹ Speciale kritiek op het functioneren van de classes ben ik niet tegengekomen; wel begon juist hier het conflict.

Directe aanleiding tot de Afscheiding was immers de schorsing van H. de Cock, predikant te Ulrum.⁸⁹⁰ Het Klassikaal Bestuur Middelstum schorste hem op 19 december 1833 onder meer omdat hij in zijn *Verdediging van de ware Gereformeerde leer* twee van zijn collega's, J. Meyer Brouwer van Uithuizen en G. Benthem Reddingius van Assen, betiteld had als twee wolven die de schaapskooi van Christus hadden aangetast, omdat zij openlijk hun moeite lieten blijken met het feit dat De Cock zonder overleg kinderen doopte en catechisatie gaf aan kinderen die tot andere gemeenten dan die van Ulrum behoorden.⁸⁹¹ De genoemde publicatie van De Cock was bovendien een reactie op de geschriften van respectievelijk Meyer Brouwer en Benthem Reddingius: *Noodige waarschuwing en heilzame raad aan mijn gemeente*⁸⁹² en *Brieven over de tegenwoordige verdeeldheden en bewegingen in de Hervormde Kerk*.⁸⁹³ In hoger beroep schorste het Provinciaal Kerkbestuur Groningen De Cock voor twee jaar met verlies van traktement. Uiteindelijk zette het Provinciale Kerkbestuur Groningen hem op 29 mei 1834 af. De Cock liet het er niet bij zitten en ging in beroep bij de synode. Deze gaf De Cock op 16 juli een half jaar bedenktyd.⁸⁹⁴ Voordat deze termijn was verstreken, proclameerde de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Ulrum op 13 oktober de 'Acte van Afscheiding of Wederkeering'.⁸⁹⁵ De breuk was een feit. Op tal van plaatsen werden in de daaropvolgende jaren afgescheiden gemeenten gesticht.

overleden 1872; NKHG, 170. Zie voor de biografische gegevens van Benthem Reddingius: paragraaf 2.1.4.

⁸⁸⁷ *Hand. syn. Chr. Afgesch. Geref. Kerk*, Amsterdam 1836, art. 28.

⁸⁸⁸ *Adres ingediend aan Zijne Majesteit den Koning en opwekking der gemeente tot de heiliging van eenen algemeenen dank-, vast- en bededag* door de synode der Christelijke Gereformeerde Kerk onder het kruis in Nederland, 's Gravenhage 1836, 6.

⁸⁸⁹ *Adres van 1836*, 10; *Adres ingediend aan Z. M. den Koning, ter begeleiding der provinciale kerkeördening, door inwoners van de provinciën Zuid-Holland, Utrecht, Noord-Brabant en Gelderland*, Amsterdam 1837, 4-5; *Adres aan de edelmogende heeren Staten-Generaal, Tweede Kamer, ingediend door Afgescheidene gereformeerden*, Amsterdam 1838, 1-2.

⁸⁹⁰ Hendrik de Cock (1801-1842), predikant te Eppenuizen 1824, Noordlaren 1827, Ulrum 1829. Ulrum 1834. Smilde (voor de afgescheiden gemeenten in Groningen en Drenthe) 1835, Groningen 1837; *BLGNP* II, 129-132.

⁸⁹¹ H. de Cock, *Verdediging van de ware Gereformeerde leer en van de ware Gereformeerden, bestreden en ten toon gesteld door twee zoogenaamde Gereformeerde leeraars, of de schaapskooi van Christus aangetast door twee wolven*, Groningen 1833, III; Bos, *Archiefstukken I*, 241-242; *DR* II, 130-131.

⁸⁹² L. Meyer Brouwer, *Noodige waarschuwing en heilzame raad aan mijn gemeente*, Groningen 1833.

⁸⁹³ G. Benthem Reddingius, *Brieven over de tegenwoordige verdeeldheden en bewegingen in de Hervormde Kerk*, Groningen 1833.

⁸⁹⁴ *DR* II, 132.

⁸⁹⁵ Zie voor de facsimile-uitgave: G. Keizer, *De Afscheiding van 1834. Haar aanleiding naar authentieke brieven en bescheiden beschreven*, Kampen 1934, tegenover 576; *DR* II, 133-134.

3.1.1. De *Dordtse Kerkorde van 1619* en de Afscheiding

De Afscheidenen konden het aanvankelijk niet eens worden over de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Er ontstonden andere, regionale kerkorden. Dat blijkt uit paragraaf 3.1.1.1. In 1869 vond er een fusie plaats tussen de Christelijk Afscheidene Gemeenten en de Gereformeerde Kerk onder het kruis, de zogenaamde Vereniging van 1869. In datzelfde jaar werd het Reglement van 1869 aan de *Dordtse Kerkorde van 1619* toegevoegd, paragraaf 3.1.1.2. Vanaf 1879 stond de positie van de *Dordtse Kerkorde van 1619* opnieuw ter discussie omdat bleek dat deze zeventiende-eeuwse kerkorde niet goed aansloot bij het kerkelijk leven van de negentiende eeuw, paragraaf 3.1.1.3.

3.1.1.1. De afgescheidenen en de strijd om de *Dordtse Kerkorde van 1619*

De afgescheidenen kwamen in synodaal verband voor het eerst in 1836 te Amsterdam bijeen. Zij stonden daar toen voor de vraag hoe de zeventiende-eeuwse *Dordtse Kerkorde van 1619* kon functioneren in de eenheidsstaat die Nederland in de negentiende eeuw was geworden. De synode besloot de *Dordtse Kerkorde van 1619* te laten gelden 'zoo veel zulks door het gebrek aan Herders en Leeraars in de gemeente en den toestand der Kerk in derzelver verdrukking geschieden kan'.⁸⁹⁶ Het duurde echter tot 1854 voordat de afgescheidenen het eens werden over de invoering van de *Dordtse Kerkorde van 1619*.⁸⁹⁷ H. P. Scholte had namelijk na het bijeenkomen van de Synode van Amsterdam van 1836 een eigen kerkorde opgesteld.⁸⁹⁸ In Zuid-Holland, Utrecht en in een gedeelte van Gelderland en Noord-Brabant werd op basis van dit ontwerp een kerkorde vastgesteld met de bedoeling dat die ook in de andere provincies zou worden ingevoerd. De volledige titel van deze kerkorde was: *Kerkeoërdening van de Gemeente Jesu Christi, welke zich heeft afgescheiden van het in 1816 opgerigte Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap in de provinciën Zuid-Holland, Utrecht, een gedeelte van Noord-Brabant en Gelderland, na voorafgaande onderzoek door de opzieners dier Gemeente vastgesteld op de provinciale synoden, welke gehouden zijn in Julij en Augustus 1837*.

Ondanks deze door Scholte opgestelde kerkorde deed G. F. Gezelle Meerburg in 1837 het voorstel om de *Dordtse Kerkorde van 1619* artikel voor artikel na te zien.⁸⁹⁹ Hij was evenals Scholte van mening dat een ongewijzigde *Dordtse Kerkorde van 1619* niet van toepassing kon zijn op de situatie van de negentiende eeuw. De Synode van

² *Hand. syn. Chr. Afsch. Geref. Kerk*, Amsterdam 1836, art. 28.

⁸⁹⁷ Zie voor een overzicht van de kerkordelijke strijd tussen 1836 en 1840: C. Veenhof, *Kerkgenootschap en kerkorde. Kort overzicht van de strijd, gevoerd in de afgescheiden kerken tussen 1836 en 1840 over de kerkgenootschap en kerkorde*, Amsterdam 1974; H. Bouwman, *De crisis der jeugd. Eenige bladzijden uit de geschiedenis van de kerken der Afscheiding*, Kampen 1914.

⁸⁹⁸ H. P. Scholte (1805-1868), predikant te Doeveren, Gansoyen en Genderen 1833. Genderen 1834, Utrecht 1837, overgegaan naar de Dutch Reformed Church in de Verenigde Staten te Pella 1847; *BLGNP II*, 370-373.

⁸⁹⁹ *Hand. syn. Chr. Afsch. Geref. Kerk*, Utrecht 1837, art. 49. G. F. Gezelle Meerburg (1806-1855), hervormd predikant te Almkerk-Emmikhoven 1833, afgescheiden predikant te Almkerk 1835; *BLGNP II*, 219-220. Gezelle Meerburg gaf in 1843 uit: *De Dordrechtsche kerkordening van het jaar 1619, zoals dezelve met de noodzakelijkste verandering tot eene algemeene kerkeoërdening is aangenomen door de chr. Afscheiden gemeente in Noord-Brabant, Delft 1843*.

Utrecht van 1837 besloot naast het artikelsgewijs nazien van de *Dordtse Kerkorde van 1619* tevens het opschrift dat boven de Artikelen van het Convent van Wezel van 1568 stond, aldus aan te nemen: 'Kerkeördening, waarin de opzieners der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland vervat hebben hetgeen zij tot welstand derzelve oordeelen, ten deele noodzakelijk, ten deele profijtelijk te zijn'.⁹⁰⁰ Deze *Kerkeördening ten dienste van de gemeente Jesu Christi in Nederland, in orde gebragt door de opzieners dier gemeente in de nationale synode, gehouden te Utrecht den 28 sten September en volgende dagen, anno 1837* had ten opzichte van de *Dordtse Kerkorde van 1619* een aantal afwijkende bepalingen die betrekking hadden op de classis. Aan deze kerkorde waren vijf dogmatische artikelen en acht andere artikelen toegevoegd die in de *Dordtse Kerkorde van 1619* niet voorkwamen. Predikanten en ouderlingen die naar de classes werden afgevaardigd, werden 'opzieners' genoemd, artt. 55 en 60.⁹⁰¹ Niet duidelijk wordt hoeveel opzieners een kerkenraad naar de classis mocht afvaardigen. Evenmin werd voorgeschreven hoe de afvaardiging naar de provinciale synode verliep. Een classis werd niet gevormd door een aantal naburige kerken, maar door een aantal naburige gemeenten. Bij het beschrijven van het arbeidsveld van de classis kwam het houden van een classicale preek niet voor.

Voor een deel van de afgescheidenen was deze zogenaamde *Utrechtse Kerkorde van 1837* onaanvaardbaar. Op 28 juni 1838 werd in Zwolle een vergadering gehouden door de opzieners van de afgescheiden kerken van Deventer, Hasselt, Hattem, Kampen, Linschoten, Mastenbroek, Rouveen, Woerden, Zalk en Zwolle. Zij besloten tot een heruitgave van de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Deze verscheen in 1838 te Zwolle bij C. A. Rigter en droeg als titel: *Kerkordening ten dienste van de Christelijke Gereformeerde Gemeente in Nederland in orde gebragt door de leden der Nationale Synode te Dordrecht in de jaren 1618*.⁹⁰²

Op de Synode van Amsterdam van 1840 bleek hoe groot de verdeeldheid was, die door het besluit van de Synode van Utrecht van 1837 was ontstaan. De daar vastgestelde kerkorde van 1837 was maar in een paar provincies ingevoerd. De Synode van Amsterdam van 1840 verklaarde de *Dordtse Kerkorde van 1619* geldig met verwerping van het patronaatsrecht en met terzijdestelling van alle hierboven genoemde eigengemaakte kerkorden.⁹⁰³ Ondanks dit besluit stelde de Provinciale Synode van Noord-Brabant in 1843 onder leiding van Gezelle Meerburg opnieuw

⁹⁰⁰ Het exacte opschrift in de Artikelen van het Convent van Wezel van 1568 luidde: 'Certa quaedam Capita seu articuli quos in ministerio ecclesiae Belgicae Ministri eiusdem ecclesiae partim necessarios partim viles esse iudicarunt'; Rutgers, Acta 9. Een vertaling hiervan: 'Eenige bepaalde punten of artikelen, welke de Dienaren der Nederlandsche Kerk voor den dienst dezer kerk deels noodzakelijk, deel nuttig hebben geoordeeld'; Biesterveld, Kuyper, *Kerk. Handboekje*, 1; *Hand. syn. Chr. Afgesch. Geref. Kerk*, Utrecht 1837, 141, 1122-1157. De titel van de kerkorde: *Kerkeördening ten dienste van de gemeente Jezus Christi in Nederland*. In orde gebracht door de opzieners dier gemeente in de nationale synode gehouden te Utrecht den 28sten september en volgende dagen, anno 1837, 's Gravenhage 1837.

⁹⁰¹ *Kerkeördening ten dienste van de gemeente Jesu Christi in Nederland, in orde gebragt door de opzieners dier gemeente in de nationale synode, gehouden te Utrecht den 28 sten September en volgende dagen, anno 1837*, Amsterdam 1837; *Hand. Syn. Chr. Afgesch. Geref. Kerk*, 1141 en 1143.

⁹⁰² Zie voor de voorrede van deze kerkorde: *Hand. syn. Chr. Afgesch. Geref. Kerk*, 1161-1163.

⁹⁰³ *Hand. syn. Chr. Afgesch. Geref. Kerk*, Amsterdam 1840, 203-222. Het patronaatsrecht of *ius patronatus* was het recht van de beschermheer van een kerk om bijvoorbeeld een predikant voor te dragen voor beroeping en bevestiging.

een kerkorde op: *De Dordrechtsche Kerk-Ordening van het jaar 1619, zoo als dezelve met de noodzakelijkste veranderingen tot eene algemeene kerke-ordening is aangenomen door de Christelijke Afgescheidene gemeente in de provincie Noord-Brabant 1843*.⁹⁰⁴ Deze *Brabantse Kerkorde van 1843* bevatte dezelfde afwijkingen als de *Utrechtse Kerkorde van 1837* ten opzichte van de *Dordtse Kerkorde van 1619* inzake de classis.⁹⁰⁵ De Synode van Amsterdam van 1843 nam deze kerkorde evenmin aan. Bij de opening ontstond er verdeeldheid over de vraag of men vergaderde onder de geldigheid van de *Dordtse Kerkorde van 1619*, zoals deze door de Synode van Amsterdam van 1840 was aangenomen, of niet. De Provinciale Synoden van Noord-Holland, Groningen, Drenthe en Friesland wilden niet vergaderen met hen die de besluiten van de synode van 1840 niet onvoorwaardelijk aanvaardden. Na twee dagen verlieten de afgevaardigden van de Provinciale Synoden van Overijssel, Gelderland, Utrecht, een deel van Zuid-Holland, Noord-Brabant en Zeeland de Synode van Amsterdam van 1843.

Opnieuw volgde er een bevestiging van eerder genoemde besluiten, toen de Synode van Groningen van 1846 tot uitdrukking liet komen 'te blijven bij de kerkeorde, zoo als die met het voorberigt in 1840 is aangenomen'.⁹⁰⁶ Dit besluit was een reactie op het voorstel van de afgevaardigden van Zuid-Holland de tekst van de *Dordtse Kerkorde van 1619* aan te passen waar dat nodig was. De Synode van Amsterdam van 1849 besloot dat aan de *Dordtse Kerkorde van 1619* werd vastgehouden met terzijdestelling van alle eigengemaakte kerkorden.⁹⁰⁷ Ondanks de lastbrief van de Provinciale Synode Noord-Brabant om de *Dordtse Kerkorde van 1619* te veranderen, bevestigde de synode de geldigheid van de *Dordtse Kerkorde van 1619*:

Deswege werd geoordeeld: Dat het voor het tegenwoordige niet raadzaam is, de Kerkeordening te veranderen, maar wel te blijven bij het besluit, vermeld in art. 93 der Synode gehouden te *Groningen* in 1846. In het bedoelde besluit is de Kerkeörde bevestigd, zoo als zij in 1840 is aangenomen.⁹⁰⁸

Nog tweemaal probeerde de Provinciale Synode Noord-Brabant de synode te bewegen de *Dordtse Kerkorde van 1619* te herzien. De Synode van Amsterdam van

⁹⁰⁴ *Hand. Syn. Chr. Afgesch. Geref. Kerk*, 1167-1197.

⁹⁰⁵ *De Dordrechtsche Kerk-Ordening van het jaar 1619, zoo als dezelve met de noodzakelijkste veranderingen tot eene algemeene kerke-ordening is aangenomen door de Christelijke Afgescheidene gemeente in de provincie Noord-Brabant 1843*; *Hand. syn. Chr. Afgesch. Geref. Kerk*, 1183, 1185-1186.

⁹⁰⁶ *Hand. syn. Chr. Afgesch. Geref. Kerk*, Amsterdam 1843, 269.

⁹⁰⁷ Art. 1, "De Kerkeordening van Dordrecht van 1618 en 1619 wordt bij deze, als eenige regel in de regering der Gereformeerde Kerk in Nederland, aangenomen, met last om dezelve uit te oefenen overeenkomstig Gods Woord en de Formulieren van eenigheid, naar de mening en geest der Dordsche Vaderen, uitgedrukt in de Handelingen en Post-Acta der Synode van 1618 en 1619 en vroegere Kerkeordeningen, tot stichting en opbouw der gemeente Jezus Christi, tot onderlinge liefde en vereeniging en tot wering van alle heerschappijvoering. art. 2 Alle andere Kerkeordeningen, die sinds onze Af scheiding tot hertoe gemaakt zijn, worden terzijde gesteld en, als zoodanig, vervallen verklaard. art.3 De Herders en Leeraars zullen de Kerkenordening van Dordrecht, overeenkomstig het vorenstaande eerste artikel, onderteekenen. De Ouderlingen zullen belooven, volgens dezelve de Gemeente te helpen regeren. art. 4 Hoewel elke Gemeente haar eigen huishoudelijk Reglement hebben kan, behoort hetzelfde nogtans aan onze algemeene Kerkeordening onderworpen te zijn"; *Hand. syn. Chr. Afgesch. Geref. Kerk*, Amsterdam 1840, art. 1, 221-222; *Hand. syn. Chr. Afgesch. Geref. Kerk*, Groningen 1846, art. 93; *Hand. syn. Chr. Afgesch. Geref. Kerk* Amsterdam 1849, 458-459.

⁹⁰⁸ *Hand. syn. Chr. Afgesch. Geref. Kerk*, Amsterdam 1849, 458.

1851 moest opnieuw een verzoek van de Provinciale Synode Noord-Brabant in behandeling nemen waarin herziening van de *Dordtse Kerkorde van 1619* gevraagd werd. De synode besloot het voorstel niet over te nemen: “Deswegen werd door allen geoordeeld, dat dit voor het tegenwoordige niet raadzaam is”.⁹⁰⁹ De Synode van Zwolle van 1854 besloot daartoe niet over te gaan.⁹¹⁰ Vanaf 1854 werd tot aan de Synode van Middelburg 1869 niet meer over de *Dordtse Kerkorde van 1619* gesproken.

3.1.1.2. De Vereeniging van 1869 en het *Reglement van 1869*

Tijdens de Synode van Middelburg van 1869 fuseerden de Christelijk Afgescheidene Gemeenten en de Gereformeerde Kerk onder het kruis.⁹¹¹ De laatstgenoemde kerk had zich in 1844, tien jaar na de Afscheiding, officieel losgemaakt van de Christelijk Afgescheidene Gemeenten. Op 4 en 5 juni 1844 kwamen ‘opzieners uit onderscheidene gemeenten der Oud-Gereformeerde Kerk in Nederland’ te Linschoten bijeen. Daaraan ging een proces van enige jaren vooraf.⁹¹²

Vanaf 1837 was er bij sommige afgescheidenen weerstand tegen de kerkorde, zoals die door de Synode van Utrecht van 1837 was vastgesteld, gegroeid. Zij die later de Gereformeerde Kerk onder het kruis zouden vormen, wensten de *Dordtse Kerkorde van 1619* te onderhouden. Dat blijkt uit de gegevens van een bijeenkomst in 1838, toen er een vergadering in het huis van diaken Carel Tobias van Ommen te Zwolle werd gehouden. Toch erkenden ook zij die later de Gereformeerde Kerk onder het kruis zouden vormen dat deze kerkorde niet volledig toepasbaar was op de kerkelijke situatie in de eerste helft van de negentiende eeuw: ‘ofschoon er Artikelen in gevonden worden, welke wij thans onmogelijk kunnen naleven in een tijd als deze, nu de Kerk *onder het kruis* is’.⁹¹³ De algemene kerkelijke vergadering van 1844 bevestigde dit standpunt:

De Dordrechtsche Kerk-ordening van het jaar 1618 en 1619, blijft de regel waarna de Kerk zal worden geregeerd, alles echter in voegen is uitgedrukt in de voorrede, voorkomende in de uitgave dezer Kerk-ordening, (op last onzer algemeene Kerk-vergadering van den 28 Junij 1838;) uitgegeven bij C. A. Rigter te *Zwolle*⁹¹⁴

Naast het kerkrechtelijk verschil van inzicht, waarbij met name de verhouding van de kerk tegenover de overheid in het geding was, meenden de kruisgezinden dat oefenaars niet door een predikant hoefden te worden bevestigd om predikant te worden.⁹¹⁵ Tijden van verwarring mochten de kerken als reden aangrijpen een

⁹⁰⁹ *Hand. syn. Chr. Afgesch. Geref. Kerk*, Amsterdam 1851, 540-541.

⁹¹⁰ *Hand. syn. Chr. Afgesch. Geref. Kerk*, Zwolle 1854, art. 8, 627.

⁹¹¹ *Hand. syn. Chr. Afgesch. Geref. Kerk*, Middelburg 1869, 996; *Notulen van de algemene kerkelijke vergaderingen van de Gereformeerde Kerk onder het kruis (1844-1869)*, Amsterdam 1869, artt. 23, 24, Utrecht 1982.

⁹¹² *Notulen alg. verg. Geref. Kerk onder het kruis*, 15-26; F. T. Bos, *Kruisdominees. Figuren uit de Gereformeerde Kerk onder 't kruis*, Kampen 1953.

⁹¹³ *Notulen alg. verg. Geref. Kerk onder het kruis*, 9.

⁹¹⁴ *Notulen alg. verg. Geref. Kerk onder het kruis*, Linschoten 1844, art. X.

⁹¹⁵ J. van Gelderen, “Scheuring” en Vereniging -1837-1869’, in: W. Bakker e.a. (red.), *De Afscheiding van 1834 en haar geschiedenis*, Kampen 1984, 124.

predikant niet alleen te beroepen, maar ook zelf te bevestigen. Dat gebeurde in Noordwijk aan Zee met Cors Noorduin en in Woerden met Abraham Flier.⁹¹⁶ De kring van de kruisgezinden werd groter, toen afgescheiden gemeenten erkenning van de overheid vroegen. De afgescheiden gemeenten werden door de regering niet erkend. Dat maakte het Koninklijk Besluit van 5 juli 1836 duidelijk. Deze gemeenten konden alleen erkend worden en van vervolging worden ontslagen, indien zij:

- a. zich tot den Koning wendden met overlegging van haar reglementen
- b. dat deden bij een door alle leden persoonlijk ondertekend adres, waarvan de naamtekeningen nog moesten gecertificeerd zijn door den burgemeester,
- c. zich onthielden van titel of naam, waarop het Ned. Herv. Kerkgenootschap aanspraak bezit
- d. nooit aanspraak maakten op eenige bezittingen, inkomsten en rechten der Herv. Kerk en
- e. zelf zouden voorzien in de behoeften van eeredienst en armen.⁹¹⁷

De eerste synode van de afgescheiden gemeenten zond in maart 1836 een verzoek aan de regering om als 'christelijke gereformeerde kerk onder het kruis in Nederland' erkend te worden. De overheid wilde de afgescheiden gemeenten alleen erkenning geven indien zij de naam 'gereformeerd' zouden opgeven. Bovendien kon erkenning slechts plaatsvinden op plaatselijk verzoek, indien de gemeenten afzagen van aanspraak op de kerkelijke goederen en indien zij hun armen zouden kunnen verzorgen. De meerderheid was hiertoe bereid en koos als naam Christelijk Afgescheidene Gereformeerde Kerk, maar de minderheid, die werd gevormd door de kruisgemeenten, wilde hier van niet weten. Ondanks het feit dat de afgescheiden gemeenten landelijk geen Gereformeerde Kerk mochten heten, bleef de Christelijk Afgescheidene Gereformeerde Kerk wel de *Dordtse Kerkorde van 1619* onderhouden, want door het aannemen van een nieuwe kerkorde zou de indruk kunnen ontstaan dat zij een nieuwe kerk was, terwijl ook zij de pretentie had de aloude gereformeerde kerk te zijn.

Tijdens de Synode van Zwolle 1854 werd de behoefte gevoeld de inmiddels gegroeide geestelijke eenheid ook organisatorisch vorm te geven. De nieuwe *Wet van den 10den September 1853, tot regeling van het toezigt op de onderscheidene kerkgenootschappen* bood nieuwe mogelijkheden.⁹¹⁸ De synode stelde een reglement op dat ondertekend werd door 165 gemeenten. De Christelijk Afgescheidene Gereformeerde Kerk diende het reglement in bij de regering, maar de regering maakte bezwaar. De zaak werd aangehouden tot 1869.

In dat jaar presenteerde de nieuwe kerk zich aan de regering onder de nieuwe naam Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland. Zij liet de aanmelding vergezeld gaan van het *Reglement van de inrichting en het Bestuur der Christelijke*

⁹¹⁶ C. Noorduin (1780-1852), Noordwijk-Buiten 1836; *Gemeenten en predikanten*, 342. A. Flier (1781-1857), oefenaar te Woerden 1836, predikant te Woerden 1838, emeritus 1844, hulpprediker te 's Gravenmoer 1850-1851; *Gemeenten en predikanten*, 298; J. C. van der Does, *Kruisgezinden en separatisten*, 2^e dr., Franeker [1940], 12-22; Bos, *Kruisdominees*, 11-26.

⁹¹⁷ Besluit van den 5den Juli 1836 nopens onwettig bestaande godsdienstige vereenigingen en bijeenkomsten; *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden 1836*, n°. 42, 's Gravenhage 1837.

⁹¹⁸ *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden 1853*, n°. 102, 's-Gravenhage 1853.

Gereformeerde Kerk in Nederland.⁹¹⁹ Volgens art. 1 wilde deze kerk 'zooveel de omstandigheden het niet verhinderen' de *Dordtse Kerkorde van 1619* onderhouden:

De Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland erkent volledig en zonder eenige zinsbehouding als uitdrukking van haar geloof: de Nederlandsche Geloofsbelijdenis, vervat in 37 artikelen, den Heidelbergschen Catechismus, en de Leerregels vastgesteld in de Synode van Dordrecht van 1618 en 1619; in de openbare godsdienstoefening gebruikt zij de Formulieren van Doop, Avondmaal, Oefening der kerkelijke tucht, Bevestiging der kerkedienaren en Inzegening des huwelijks, die in de Synode van Dordrecht van 1618 en 1619 zijn goedgekeurd, in het bestuur der kerk wordt zooveel de omstandigheden het niet verhinderen, de kerkorde gevolgd van de Synode van Dordrecht van 1618 en 1619.⁹²⁰

Toen de aanvraag om erkenning onder voorwaarden tengevolge van de Wet van 1853 wegviel, was er voor de Gereformeerde Kerk onder het kruis die in 1844 was ontstaan een aanzienlijke drempel in het contact met de Christelijke Afscheidene Gemeenten weggenomen. Er werd (door beide partners) in 1869 een nieuw reglement opgesteld naar het model van 1854. Bijna alle gemeenten stelden de regering in kennis van hun bestaan als gemeenten der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland.

In 1870 kwam er een derde versie van het reglement tot stand. Tot 1892 - het jaar waarin de Gereformeerde Kerken in Nederland ontstonden door vereniging van de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland met de Nederduitsch Gereformeerde Kerken - heeft de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland onder dit reglement geleefd. Veel gemeenteleden waren nauwelijks op de hoogte van het bestaan van dit reglement.⁹²¹ In 1886 kwam het reglement weer ter sprake vanwege een mogelijke wijziging met het doel de synodale commissie meer bevoegdheden te geven. De synode besloot te blijven bij het reglement zoals het was vastgesteld.⁹²² Toch kwam het reglement daarna ter discussie te staan vanwege het gesprek met de dolerenden die dit reglement collegialistisch vonden en in strijd met de *Dordtse Kerkorde van 1619*.⁹²³

⁹¹⁹ J. van Gelderen, "'Scheuring' en Vereniging - 1837-1869", in: Bakker, *Afscheiding*, 115.

⁹²⁰ *Reglement van 1869, met toelichting van ds. H. Bouma*; *Hand. syn. Chr. Geref. Kerk II/12*, [3]-[11]; *Memorie van Toelichting bij de concept-acte van ineensmelting van de Christelijke Gereformeerde Kerk en de Nederduitsche Gereformeerde Kerken*; *Hand. syn. Chr. Geref. Kerk II/12*, [92]-[128]. De titel van het reglement in 1870 luidde niet 'Reglement van', maar 'Reglement op'; a.w., [8] en [10].

⁹²¹ *Memorie van Toelichting bij de Concept-acte van ineensmelting van de Christelijke Gereformeerde Kerk en de Nederduitsche Gereformeerde Kerken*, Leiden 1889; *Hand. syn. Chr. Geref. Kerk II/12*, [96].

⁹²² *Hand. syn. Chr. Geref. Kerk II/6*, Rotterdam 1885, art. 21.

⁹²³ Zie paragraaf 3.1.2.4.

3.1.1.3. Herziening van de *Dordtse Kerkorde van 1619*

De Synode van Dordrecht van 1879 ontving twee verzoeken de *Dordtse Kerkorde van 1619* aan te passen. De kerkenraad van de Christelijke Gereformeerde Gemeente te Enschede vroeg 'dat de Synode in toepassing brenge art. 86 [dat over wijziging van de kerkorde ging] der Dordsche Kerkorde van 1618/19, opdat in kerkelijke handelingen alle willekeur voorkomen worde'. Het tweede verzoek kwam van de Provinciale Synode van Zuid-Holland. Deze merkte op dat art. XXII - dat de verkiezing van ouderlingen regelde - niet in alle gemeenten werd toegepast en verzocht de synode de classes de bevoegdheid te geven dispensatie van dit artikel te verlenen. Tevens verzocht zij: "Wijl in de thans vigeerende Kerkorde zoo vele bepalingen voorkomen, die niet meer nageleefd worden, wordt aan de Synode in overweging gegeven die bepalingen aan te wijzen, opdat iedereen ze kan kennen".⁹²⁴ Op dit verzoek ging de synode niet in, omdat het niet concreet genoeg was. Het advies van de commissie van rapport niet te voldoen aan het verzoek van de kerkenraad van de Christelijke Gereformeerde Gemeente te Enschede 'omdat het werk, daaraan verbonden, te veel omvattend is voor het praktisch belang, en de noodzakelijkheid daarvan niet is gebleken', was voor de synode aanleiding het verzoek niet in te willigen. De synode meende 'dat het herzien van de Kerkorde groote moeielijkheden zou opleveren, terwijl het niet-herzien tot hiertoe geene moeielijkheden heeft gebaard; dat de Kerkorde door de Synodale Bepalingen reeds gewijzigd is, en er nog op ieder Synode eigenlijk herziening plaats heeft'.⁹²⁵

De Synode van Rotterdam van 1885 behandelde een voorstel van de Classis Sneek tot herziening van de *Dordtse Kerkorde van 1619* over te gaan.⁹²⁶ Het voorstel van de Classis Sneek werd toegelicht:

1. In de vigeerende Kerkorde zijn onderscheidene artikelen, die niet behoeven gehouden te worden.
2. In de vigeerende Kerkorde zijn eenige artikelen, die niet kunnen gehouden of zonder bezwaar afgeschaft worden.
3. In de vigeerende Kerkorde zijn vele artikelen, die niet gehouden worden, (hetzij geheel of gedeeltelijk) schoon zij nooit afgeschaft of gewijzigd zijn.
4. In de vigeerende Kerkorde zijn onderscheidene artikelen, die reeds verklaard, vermeerderd of verminderd zijn.
5. Door de Synode zijn sedert 1836 reeds nieuwe bepalingen gemaakt, die in de Kerkorde niet gevonden worden.⁹²⁷

De synode echter weerlegde de bezwaren van de Classis Sneek:

- a. Een herziening zou allicht onrust in de gemeente teweeg brengen.
- b. Wij moeten eerbied hebben voor den arbeid der Vaderen.
- c. Wij zijn reeds aan het herzien.
- d. Het is een te veel omvattende taak en onze Kerk bezit niet de daarvoor benodigde

⁹²⁴ *Hand. syn. Chr. Geref. Kerk I/4*, Dordrecht 1879,

⁹²⁵ *L.c.*, art. 105.

⁹²⁶ *Hand. syn. Chr. Geref. Kerk II/6*, Rotterdam 1885, art. 133.

⁹²⁷ *L.c.*, art. 209.

degelijke krachten.

e. Wij moeten wachten met herziening, totdat alle Gereformeerden in den lande één zullen zijn.⁹²⁸

De Provinciale Synode van Friesland diende ook een voorstel in: “De Synode vermindere, vermeerdere en lichte toe de artikelen der D. Kerkerde, zoodat wij een Kerkerde verkrijgen overeenkomstig den toestand en de behoefte onzer Kerk.”⁹²⁹ De Provinciale Synode van Noord-Brabant kwam met het voorstel een commissie te benoemen ‘tot herziening van verscheidene bepalingen der Dordsche Kerkerde en samenstelling van een handboekje, bestaande uit de naar de tegenwoordige behoeften der Kerk, overeenkomstig Gods Woord aangevulde en gewijzigde bepalingen der vroegere Gereformeerde Synoden’.⁹³⁰ De synode achtte het niet wenselijk in te gaan op deze beide verzoeken en droeg de synodale commissie op de algemene bepalingen aan te vullen met de besluiten, tot dusver genomen, en met de verschillende reglementen. Tevens achtte zij het raadzaam de artikelen die achterhaald waren, met een andere letter aan te duiden.⁹³¹

3.1.2. De Dordtse Kerkerde van 1619 en de Doleantie

Voor de Dolerenden was de *Dordtse Kerkerde van 1619* in tegenstelling tot de Afscheidenen geen punt van discussie. Wel vond er een herinterpretatie van deze kerkerde plaats op het terrein van de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk. A. Kuyper maakte hiermee een begin, paragraaf 3.1.2.1. Welke invloeden Kuyper en zijn medestander F. L. Rutgers op dit punt ondergingen, beschrijf ik in 3.1.2.2. Samen werden zij de vertegenwoordigers van het zogenaamde ‘doleantiekkerkrecht’, paragraaf 3.1.2.3. Voor de dolerenden was het Reglement van 1869 van de afscheidenen een belemmering om tot de Vereniging van 1892 te komen. De dolerenden eisten een onverkorte toepassing van de *Dordtse Kerkerde van 1619*, paragraaf 3.1.2.4. De overaccentuering van de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk die in mindering kwam op de positie van het kerkverband en de bevoegdheden van de meerdere vergaderingen leidde in de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland tot scheiding der kerkjuridische en kerkelijke wegen. Dat valt te adstrueren aan de hand van de begrippen ‘oud kerkrecht’ en ‘nieuw kerkrecht’, paragraaf 3.1.2.5.

3.1.2.1. Kuyper en de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk

In 1882 besloot de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk de proponentsbelofte zodanig aan te passen dat elke verwijzing naar de bijbel en de belijdenis verviel.⁹³² De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Amsterdam

⁹²⁸ *L.c.*, art. 209.

⁹²⁹ *L.c.*, art. 208.

⁹³⁰ *L.c.*, art. 208.

⁹³¹ *L.c.*, art. 213.

⁹³² *Hand. Syn. Herv. Kerk 1882*, 165-188, 243.

probeerde het belijdend karakter van de gemeente in ere te houden. Op 11 april 1883 werd op zijn initiatief een conferentie gehouden, waar 250 ambtsdragers bijeen waren.⁹³³ Door intekening op de presentielijst verklaarden zij de drie Formulieren van Enigheid te aanvaarden als akkoord van kerkelijke gemeenschap. A. Kuyper had hiertoe een nieuwe uitgave van *De drie formulieren van eenigheid, met de kerkorde, gelijk die voor de Gereformeerde Kerken dezer landen zijn vastgesteld in haar laatstgehouden Nationale Synode* het licht doen zien.⁹³⁴ De uitgave markeerde een nieuwe ontwikkeling in de kerkelijke strijd. In 1836 had H. P. Scholte een eerste editie van de drie formulieren het licht doen zien, die voorheen alleen afzonderlijk verkrijgbaar waren. Kuyper voegde daar nu de kerkorde bij. De ondertekening door niet-predikanten ging ook verder dan de bepalingen van de Dordtse Kerkorde van 1619.⁹³⁵

Kuyper stelde reeds in 1883 in zijn *Tractaat van de Reformatie der Kerken, aan de zonen der reformatie hier te lande op Luther's vierde eeuwfeest aangeboden* de plaatselijke kerk centraal.⁹³⁶ Een paar citaten mogen dit illustreren: 'dat de *plaatselijke* kerk de primaire openbaring van de gemeente Jesu Christi is, en de classen en landskerken eerst secundair door *foederatie* van deze locale kerken ontstaan'.⁹³⁷ Kuyper verwees naar de begintijd van de Reformatie in Nederland, toen de locale kerken reeds bestonden en hun kerkverband hadden:

Desniettemin hebben onze vaders geen ogenblik gearzeld, om onverwijld weer tot de locale kerk terug te gaan, en eerst uit deze locale kerken het kerkverband voor land en volk weder te doen herleven.⁹³⁸

Kuyper beargumenteerde dat door te wijzen op de bijbel, waarin hij geen spoor ontdekte van het idee dat ineensmelting van plaatselijke kerken tot nationale eenheid voorwaarde was tot behoud en het wezen van een kerk. Verder wees hij erop dat de apostelen zich in hun brieven richten tot de plaatselijke kerken. Kuyper zweeg in zijn verhandeling over de plaatselijke kerk over het zogenaamde Apostelconvent dat in Handelingen 15 wordt beschreven. Op grond van de bijbel, de kerkgeschiedenis en de begripsonderscheiding verzette hij zich ertegen 'om aan de plaatselijke kerken als zoodanig het *wezen* van een kerk te betwisten. En kan dit heur niet betwist, zoo staat het dan ook vast, dat de kerkeenheid, waarvan we hebben uit te gaan, niet in wereldkerk, noch ook in landskerk of classen, maar uitsluitend in de *locale kerk* gegeven is'.⁹³⁹ Kuyper ging voorbij aan de indeling in classes die het Convent van Wezel van 1568 en de Synode van Emden van 1571 maakten. Kerkhistorisch en kerkjuridisch is zijn mening aanvechtbaar. Gemeenten besloten in de zestiende eeuw

⁹³³ DR II, 313-316.

⁹³⁴ *De drie formulieren van eenigheid, met de kerkorde, gelijk die voor de Gereformeerde Kerken dezer landen zijn vastgesteld in haar laatstgehouden Nationale Synode. Voor kerklijk en huislijk gebruik*, uitg. door A. Kuyper, Amsterdam 1883.

⁹³⁵ Jansen, *Verkl. v.d. kerkorde*, 240.

⁹³⁶ A. Kuyper, *Tractaat van de Reformatie der Kerken, aan de zonen der reformatie hier te lande op Luther's vierde eeuwfeest aangeboden*, Amsterdam 1883.

⁹³⁷ Kuyper, *Tract. v. d. ref.*, 34.

⁹³⁸ *L.c.*, 35.

⁹³⁹ Kuyper, *Tract. v. d. ref.*, 36.

niet uit eigen beweging zich tot een classis aaneen te voegen. Zij werden ingedeeld bij een classis.

Afbeelding 3.1. A. Kuyper (1837-1920)

In paragraaf 19 schreef hij over vijf stelsels van kerkregering. Eén daarvan was het gereformeerde stelsel, waarvan hij zei dat het algemeen bekend stond onder de naam 'van het Presbyteriale of Synodale systema'.⁹⁴⁰ Kuyper verwoordde kernachtig zijn gedachten: '...zoodat de *plaatselijke kerk* uitgangspunt voor alle kerkregeering wordt; 2°. dat deze plaatselijke kerken *confoederatief* verbonden worden in classis en synodale landskerken, en, zij het ook in zwakkere mate, tot wereldconciënen'.⁹⁴¹ Hij sprak over het presbyteriale of synodale stelsel en niet over het presbyteriaal-synodale stelsel. Heeft Kuyper dat bewust zo verwoord? Hij leek de keuze gemaakt te hebben voor

⁹⁴⁰ Wat Kuyper met 'het Presbyteriale of Synodale systema' bedoelde, kennen wij onder de aanduiding het 'presbyteriaal-synodale kerkrechtstelsel'.

⁹⁴¹ Kuyper, *Tract. v. d. ref.*, 47.

het presbyteriale stelsel: “Op den voorgrond als hoeksteen van geheel het stelsel staat de theorie der *plaatselijke kerk*.”⁹⁴² en: “Dit confoederatieve gezag van classis en synode mag intusschen nimmer het karakter der kerk als een kerk der geloovigen krachtens de uitverkiezing vernietigen.”⁹⁴³ Verderop in zijn boek beschreef hij zijn visie nog eens beeldend:

Zoo is het dus één georganiseerd leven Christi, gelijk het ééne licht der zon om heel de aarde en in den hemel één is. En ook is het op aarde één huis, één kerk, waarin de onderscheidene kerken slechts lokalen of vertrekken, of kamers vormen, en die van nature door goede deuren gemeenschap met elkander hebben; maar het licht dat in allen instraalt, komt van buiten en maakt elk vertrek tot een *eigen* vertrek, met *eigen* licht en *eigen* leven. Dit is de dringende reden, waarom nooit mag toegelaten, dat een plaatselijke kerk, als een onderdeel, een afdeeling of compartiment van eenige landskerk zal worden beschouwd. Dit toch rooft heur eere als kerk. Ze is onderdeel, afdeeling, compartiment, of om liever organisch te spreken, ze is lid of cel van de ééne ondeelbare kerk van Christus, en ontvangt als zoodanig haar licht, haar liefde, haar leven rechtstreeks uit Hem. Ze zou dus kerk blijven, ook al vielen alle andere locale kerken, waarmee ze verbonden is, weg. Ze bestaat niet doordien, noch ook omdat de nationale kerk bestaat, maar eenvoudig omdat het leven Christi in haar openbaar wordt. Wel mag dus gezegd dat ze een deel is van de algemeene, catholieke, heilige kerk op aarde, maar nooit dat ze een compartiment of afdeeling is van eenige kerkengroep op aarde.⁹⁴⁴

Naast de wijziging van de proponentformule deden zich spanningen in de Nederlandse Hervormde Kerk omtrent het aannemen van lidmaten (belijdende leden) voor. De synode van 1879 had uitgesproken dat kerkenraden geen gronden mochten aanvoeren om toekomstige lidmaten af te wijzen.⁹⁴⁵ De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Amsterdam weigerde ondanks deze synodale richtlijnen nieuwe leden aan te nemen zonder voorafgaand onderzoek naar hun geloofsovertuiging. Degenen die tot lidmaat wensten aangenomen te worden, probeerden dat via een omweg alsnog te bereiken. Men kon in een andere gemeente op vertoon van een attest van goed, zedelijk gedrag als lidmaat worden aangenomen. Vervolgens meldden de nieuwe lidmaten zich aan bij de kerkenraad van herkomst om zo toegang tot het heilig avondmaal te krijgen. De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Amsterdam weigerde daartoe attesten af te geven.⁹⁴⁶

De kerkenraad had tevens in december 1885 op voorstel van F. L. Rutgers de instructie van de ‘Commissie tot het bestuur over de Kerkgebouwen, goederen, fondsen en inkomsten der Nederduitsche Hervormde Gemeente’ gewijzigd. Deze schreef nu voor dat indien de kerkenraad of een deel ervan geschorst of afgezet werd, omdat hij trouw bleef aan de bijbel en de belijdenis der kerk, de commissie deze kerkenraad als enige wettige zou erkennen.⁹⁴⁷ Rutgers was voorzitter van deze

⁹⁴² *L.c.*, 48.

⁹⁴³ *L.c.*, 48.

⁹⁴⁴ *L.c.*, 147-148.

⁹⁴⁵ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1879, 351-360.

⁹⁴⁶ C. H. W. van den Berg, ‘De ontstaansgeschiedenis van de Doleantie te Amsterdam’, in: W. Bakker e.a. (red.), *De Doleantie van 1886 en haar geschiedenis*, Kampen 1986, 98-99.

⁹⁴⁷ C. H. W. van den Berg, *De ontstaansgeschiedenis van de Doleantie te Amsterdam*, in: Bakker, *Doleantie*, 99-100.

commissie. Deze bepaling leidde ertoe dat op 4 januari 1886 tachtig leden van de kerkenraad, waaronder A. Kuypers die sinds begin 1882 ouderling was, werden geschorst en op 1 december 1886 werden afgezet.⁹⁴⁸ Daarop zegden zij op 16 december de gehoorzaamheid aan de synode op en constitueerden zich als kerkenraad van de Nederduitse Gereformeerde Kerk (Doleerende) te Amsterdam. De toevoeging 'Doleerende', dat klagen betekent, had te maken met de aanspraken die de kerkenraad wenste te maken op de goederen en de rechten.⁹⁴⁹ Nadat er verschillende processen hierover waren gevoerd, sprak de Hoge Raad op 15 juni 1888 uit dat de Doleantiekerken geen recht hadden op de bezittingen die toebehoorden aan de Nederlandsche Hervormde Kerk.⁹⁵⁰

In februari 1886 hadden andere kerkenraden reeds met de synodale organisatie gebroken. Het waren de kerkenraden van de Hervormde Gemeente te Kootwijk, de Hervormde Gemeente te Reitsum en de Hervormde Gemeente te Voorthuizen.⁹⁵¹ Aanleiding hiertoe vormde het feit dat de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Kootwijk kandidaat J. H. Houtzagers wilde beroepen na het examen dat hem was afgenomen met medewerking van de kerkenraden van de Hervormde Gemeente te Nijkerk en de Hervormde Gemeente te Voorthuizen.⁹⁵² Dat examen was niet reglementair verlopen. Houtzagers was de eerste afgestudeerde theoloog van de op 20 oktober 1880, door A. Kuypers, opgerichte Vrije Universiteit te Amsterdam. Hij werd om die reden niet toegelaten tot het proponentsexamen zoals dat in de Hervormde Kerk gold.

Van 11 tot 14 januari 1887 werd door de kerkenraad van Amsterdam het Gereformeerd Kerkelijk Congres bijeengeroepen.⁹⁵³ Rutgers hield het eerste referaat, getiteld: 'De hiërarchie in haar kerkbedevend karakter'. A. F. de Savornin Lohman⁹⁵⁴ was de tweede spreker op het congres. Zijn rede ging over het thema: 'Door wat schuld de tweede hiërarchie opkwam'. Als laatste spreker trad Kuypers op met een rede getiteld: 'Wat ons tegenover de tweede hiërarchie te doen staat'.

⁹⁴⁸ DR II, 322.

⁹⁴⁹ W. Bakker, *De Doleantie in den lande. Uitbreiding en consolidatie*, in: W. Bakker e.a. (red.), *De Doleantie van 1886 en haar geschiedenis*, Kampen 1986, 125.

⁹⁵⁰ *Weekblad van het recht. Rechtskundig Nieuws- en Advertentie-blad*, 50e jrg, n°. 5571 (1888).

⁹⁵¹ DR II, 323.

⁹⁵² J. H. Houtzagers (1857-1940), predikant te Kootwijk 1886, emeritus 1918; *Gemeenten en predikanten*, 313. Zie voor de toezegging van beroep: J. C. Rullmann, *De Doleantie in de Nederlandsch Hervormde Kerk der XIXe eeuw*, Kampen 1936, 9-10.

⁹⁵³ *Gereformeerd kerkelijk congres. Het juk der tweede hiërarchie*. Drie referaten, op den 11den Januari 1887 in "Frascati" voorgedragen door F. L. Rutgers, A. F. de Savornin Lohman en A. Kuypers, Amsterdam 1887.

⁹⁵⁴ Jhr. mr. A. F. de Savornin Lohman (1837-1924), rechter te Appingedam 1862, rechter te 's-Hertogenbosch 1866, raadsheer te 's-Hertogenbosch 1872, lid van de Tweede Kamer 1879 (hij was lid van de Tweede Kamer van 1879-1890 en van 1894-1921), hoogleraar rechten aan de Vrije Universiteit te Amsterdam 1884, minister van Binnenlandse Zaken 1890, 1896 ontslag als hoogleraar 1896, raadsheer te 's-Gravenhage; *Biografisch Woordenboek van Nederland* 1, o.r.v. J. Charité, 's-Gravenhage 1979, 522-525. De Savornin Lohman was ouderling van de Waalse Gemeente te 's-Hertogenbosch. Later werd hij lid van de Nederduitse Gereformeerde Kerk van 's-Hertogenbosch. Kuypers maakte hem tot medewerker van *Heraut*; *BLGNPI*, 103.

Afbeelding 3.2. F. L. Rutgers (1836-1917)

De kerken die meegingen met de kerkelijke beweging, genaamd de Doleantie, wierpen wat zij zagen als 'het juk van de reglementenbundel' van zich af om terug te keren tot de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Onder leiding van A. Kuyper en F. L. Rutgers werd gestreden voor een presbyteriaal-synodale kerkregering. Rutgers publiceerde samen met A. F. de Savornin Lohman het boek: *De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken*, waarbij hij de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk zozeer benadrukte dat dit in mindering leek te komen op de betekenis van het kerkverband en daarmee op de zeggenschap van de meerdere vergaderingen.⁹⁵⁵ De aanleiding tot deze publicatie was de schorsing - twee maanden eerder - van tachtig leden van de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Amsterdam. De vraag die De Savornin Lohman en Rutgers stelden was:

Is er één Nederlandsche Hervormde Kerk, wel is waar verdeeld in locale afdelingen met een zeker zelfbestuur, doch alzoo, dat die afdelingen onafscheidbare deelen zijn van de

⁹⁵⁵ F. L. Rutgers, A. F. de Savornin Lohman, *De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken*, 1e dr., Utrecht 1886, 2e druk, Amsterdam 1887.

geheele corporatie, wier leden derhalve de individuen zijn, die, waar dan ook, behooren tot genoemde Kerk; dan wel, zijn er onderscheidene plaatselijke kerken, wel is waar vereenigd tot een geheel met een zeker gemeenschappelijk bestuur, doch alzoo, dat dit geheel slechts de samenvoeging is van deelen die eigenlijk ieder op zich zelf een geheel zijn, welk plaatselijk geheel dan gevormd wordt door de individuen die op die bepaalde plaats tot de Hervormde Kerk behooren?⁹⁵⁶

Zij hadden er moeite mee dat het Klassikaal Bestuur Amsterdam zich in de plaats van de kerkenraad had geplaatst, omdat de kerkenraad na de schorsing van een groot aantal ambtsdragers niet voltallig was.⁹⁵⁷ Het in appèl gaan tegen besluiten van het Klassikaal Bestuur betekende voor De Savornin Lohman en Rutgers erkenning van de bevoegdheden van dit bestuur.⁹⁵⁸ Volgens De Savornin Lohman en Rutgers waren de kerkenraden de voornaamste kerkelijke colleges.⁹⁵⁹ Kerkenraden van naburige kerken vaardigden één of meer predikanten of ouderlingen met een credentiebrief naar de classis af.⁹⁶⁰ Dat hield in dat het mandaat van de afgevaardigden met het sluiten van de classis afliep. De classis was geen permanente vergadering, maar bestond alleen wanneer de afgevaardigden bijeenkwamen. De Savornin Lohman en Kuyper baseerden zich in deze studie op Voetius. Het gezag van de classis, de particuliere en de generale synoden gold naar hun opvatting uit kracht van de vrijwillige toetreding tot het kerkverband.⁹⁶¹ De classis en de synoden hadden geen absolute, maar slechts een afgeleide macht. De kerkenraden moesten niettemin uitvoeren hetgeen de classes en de synoden bepaalden, tenzij dit met Gods Woord strijdig was, omdat het op de keper beschouwd ging om besluiten van een gezamenlijke vergadering van de betrokken kerkenraden.⁹⁶²

Kuyper trof met name in Rutgers een warm pleitbezorger van de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk. Gezamenlijk waren ze de geestelijke vaders van het doleantiekerkrecht, waarin de nadruk kwam te liggen op de plaatselijke kerk en op het vrijwillig karakter van het kerkverband.⁹⁶³ Met het doleantiekerkrecht richtten Kuyper en Rutgers zich tegen het geldende kerkrecht in de Hervormde Kerk. De plaatselijke kerken gezamenlijk verenigden zich - in hun visie - in een confederatief kerkverband.

3.1.2.2. De invloed van Voetius op Kuyper en Rutgers

De studies van H. J. Langman en P. A. van Leeuwen tonen aan dat Kuyper, hoe origineel ook in zijn opvattingen, werd beïnvloed door anderen.⁹⁶⁴ Volgens Van

⁹⁵⁶ Rutgers, *De Savornin Lohman, Rechtsbevoegdheid*, 1^e dr., 3.

⁹⁵⁷ *L.c.*, 62-63.

⁹⁵⁸ *L.c.*, 64.

⁹⁵⁹ *L.c.*, 28.

⁹⁶⁰ *L.c.*, 18.

⁹⁶¹ *L.c.*, 103.

⁹⁶² *L.c.*, 23.

⁹⁶³ D. Deddens, *Het Doleantiekerkrecht en de Afscheidenen*, in: D. Deddens en J. Kamphuis (red.), *Doleantie-Wederkeer. Opstellen over de Doleantie van 1886*, Haarlem 1986.

⁹⁶⁴ H. J. Langman, *Kuyper en de volkskerk. Een dogmatisch-ecclesiologische studie*, Kampen 1950; P. A. van Leeuwen, *Het kerkbegrip in de theologie van Abraham Kuyper*, Franeker 1946.

Leeuwen viel Kuyper inzake de nadruk op de plaatselijke kerk geheel terug op G. Voetius,⁹⁶⁵ wiens theorie van het confederatieve kerkverband hij zag als een garantie voor zijn zuiver gereformeerd kerkrecht.⁹⁶⁶ Voetius was een autoriteit op kerkrechtelijk gebied in de zeventiende eeuw. Na zijn overlijden in 1676 bleef zijn invloed in het kerkelijk leven aanwezig; zelfs tot in de negentiende eeuw. Langman beweert zelfs '...bij Voetius hebben we de eigenlijke vorming van Kuyper te zoeken'.⁹⁶⁷ Een onderzoek van Kuypers *Tractaat der Reformatie* levert echter geen enkele verwijzing naar Voetius op. Terecht wijzen Langman - en ook Van Leeuwen - op de invloed die Kuyper van de zogenaamde vrije kerken in Zwitserland, Schotland en Amerika onderging. Van de vrije kerken, die vrij zijn van de staat en van de synodale organisatie, verwachtte Kuyper het herstel van de vaste kerkvorm.⁹⁶⁸ In dat rijtje mag Londen niet onvermeld blijven. Kuyper was gefascineerd door de kerkelijke organisatie te Londen in de zestiende eeuw. Zijn fascinatie gold zeker ook het optreden van A Lasco over wie hij in zijn studententijd had geschreven om mee te dingen naar de hoofdprijs in een prijsvraag over een vergelijkend onderzoek naar de kerkbegrippen van Calvijn en A Lasco. Deze prijsvraag was uitgeschreven door de theologische faculteit van de Groninger universiteit. Kuyper won de prijs. Zijn dissertatie handelde ook over dit onderwerp.⁹⁶⁹ Daarnaast liet Kuyper zich in zijn visie op de kerkelijke organisatie ook leiden door het voorbeeld van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Hoewel Kuyper eigenlijk weinig van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen moest hebben, waardeerde hij de gedachte van de vrijwillige organisatie en de door vrije burgers zelfstandig beheerde departementen c.q. locale afdelingen.⁹⁷⁰

M. Bouwman toonde in zijn dissertatie *Voetius over het gezag der synoden* uit 1937 aan dat Voetius minder de nadruk legde op de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk dan velen - en wellicht ook Kuyper - dachten.⁹⁷¹ Bouwman had ontdekt dat dit vooral te maken had met een verkeerde interpretatie door Rutgers:

Van deze wijze van polemiseren van Voetius tegen de denkbeelden van in dit verband niet nader met name genoemde auteur is Prof. Rutgers in de haast van het debat tegen Dr

⁹⁶⁵ G. Voet(ius) (1589-1676), predikant te Vlijmen en Hedikhuizen 1611, Heusden 1617 (uitgeleend aan 's-Hertogenbosch 1629-1630), hoogleraar Utrecht 1634 en vanaf 1637 tevens predikant; *BLGNP* II, 443-449.

⁹⁶⁶ Van Leeuwen, *Kerkbegrip*, 257.

⁹⁶⁷ Langman, *Kuyper*, 173.

⁹⁶⁸ A. Kuyper, *Wat moeten wij doen: het stemrecht ons zelve houden of de kerkeraad machtigen? Vraag bij de uitvoering van art. 23 toegelicht*, 6; A. Kuyper, *Vrijmaking der kerk* (Overgedrukt uit de *Heraut*), Amsterdam 1869, 11; Van Leeuwen, *Kerkbegrip*, 75.

⁹⁶⁹ A. Kuyper, *Disquisitio historico-theologica exhibens Johannis Calvinii et Johannis à Lasco de Ecclesia Sententiarum inter se Compositionem*, Den Haag 1862.

⁹⁷⁰ J. Vree, 'Organisme en instituut. De ontwikkeling van Kuypers spreken over kerk-zijn (1867-1901)', in: C. Augustijn en J. Vree, *Abraham Kuyper: vast en veranderlijk. De ontwikkeling van zijn denken*, Zoetermeer 1998, 91 en 107.

⁹⁷¹ M. Bouwman, *Voetius over het gezag der synoden*, Amsterdam 1937. Mr. dr. M. Bouwman (1901-1961), studeerde rechten en theologie. Hij was predikant in Baambrugge 1928, Nieuwendam 1931, buiten bediening 1945. Vervolgens werd hij advocaat; *BLGNP* III, 54-55.

Kleyn, die niet zonder reden hem deze vragen 22 en 23 van Voetius voor de voeten wierp, het slachtoffer geworden.⁹⁷²

H. G. Kleyn⁹⁷³ had het geschrift *De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken*⁹⁷⁴ van Rutgers en De Savornin Lohman bestreden met zijn *Feiten of verzinsels. Beschouwing der rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken contra jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman en dr. F. L. Rutgers*⁹⁷⁵ Op de tweede druk van *De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken*⁹⁷⁶ reageerde Kleyn met zijn *Algemeene kerk en plaatselijke gemeente* Kleyn legde anders dan Rutgers en Lohman niet de nadruk op de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk en het behoud van de kerkelijke goederen bij uittreding uit het kerkverband. Hij wees daarentegen op de grote rol die de classis in de eerste eeuw van de publieke kerk had gespeeld. Het accent moest volgens hem niet op de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk, maar op het kerkverband liggen. Hij verdedigde het belang van het kerkverband en de rechtsgeldigheid van het *Algemeen Reglement van 1816*, omdat het *rebus et ipsis factis* was gevestigd. Kleyn bestreed de gedachte van Rutgers en De Savornin Lohman dat plaatselijke kerken zich vrijwillig verenigden in een kerkverband en stelde:

⁹⁷² *Quaestio 22* van Voetius' *Politica ecclesiastica*: "Of elk deel van de kerkelijke macht ook de excommunicatie, ingeval van wanbestuur, ongeneeslijk verderf, aan de synodale vergadering der kerken kan worden toegekend en door haar uitgeoefend? Antwoord: Ik zie niet waarom dit in bovenvermelde zaken en gevallen ontkend kan worden. Door sommige nieuweren wordt bezwaar gemaakt in betrekking tot de macht om te excommuniceren; hetgeen door anderen door onderscheiding en verzoening der tegengestelde meeningen aldus wordt opgeheven, dat men zegt, dat ingeval van wanbestuur aan de synode het bestuur en de praeformatie van het vonnis toekomt, dat echter de excommunicatie zelf in forma of liever de uitvoering ervan, aan de particuliere kerk moet worden overgelaten, zooals in I Cor. 5 vergeleken met Matth. 18"; Bouwman, *Voetius*, 342. De Nederlandse vertaling is van zijn hand.

Quaestio 23: "Of de bestuurs- of regeermacht zoo aan den kerkeraad vastgehecht is, dat zij hem in geval van noodzakelijkheid en niet te reformeeren verderf niet tot heil en stichting van het lichaam der kerk ontnomen kan worden, hetzij wat het recht betreft hetzij wat aangaat de uitoefening, en naar elders overgebracht...Aangezien juist door middel van de kerk deze macht is opgedragen aan de dienaren en de ouderlingen, kan zij hun stellig door middel van diezelfde kerk in geval van noodzakelijkheid en om gegronde redenen ontnomen worden...De reden is deze: omdat door denzelfde, door wien op kerkelijk gebied wettig iets wordt opgedragen, te weten door macht te geven aan dezen of genen persoon, datzelfde ook weer wettig ontnomen wordt, wanneer de noodzakelijkheid dit aldus vordert. Welnu, het zijn de gemeenteleden, door wier wettige verkiezing hetzij onmiddellijk door henzelf, hetzij middellijk in den kerkeraad, en daardoor oorspronkelijk, de macht aan dezen of genen persoon wordt gegeven. Bijaldien de helpende macht der door den synodalen band saamverbonden kerken onwillig of niet in staat is hier te hulp te komen, doe de kerk zelf in geval van noodzaak dit uit eigen hoofde. Maar indien ook dit niet geschieden kan wegens afdoende verhindering, onttrekke zij zich aan dien kerkeraad of aan die ambtsdragers, zooals ten tijde van het begin der reformatie en in het bijzonder ten tijde van de woelingen der Remonstrantsche factie in Nederland op vele plaatsen geschied is, en wettig heeft kunnen geschieden"; Bouwman, *Voetius*, 354-355.

⁹⁷³ Dr. H. G. Kleyn (1859-1896), Wijngaarden 1884, Hoge Zwaluwe 1886, hoogleraar Utrecht 1888; *BLGNP IV*, 254-255.

⁹⁷⁴ A. F. de Savornin Lohman en F. L. Rutgers, *De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken*, 1^e dr., Utrecht 1886.

⁹⁷⁵ H. G. Kleyn, *Feiten of verzinsels? Beschouwing der rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken contra jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman en dr. F. L. Rutgers*, Dordrecht 1886.

⁹⁷⁶ A. F. de Savornin Lohman en F. L. Rutgers, *De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken*, 2^e dr., Amsterdam 1887.

- 1^e dat de Classen niet ontstaan door vrijwillige vereeniging van Kerken, maar door een samenvoegen namens het geheel der Kerken;
- 2^e dat de Synode zich gerechtigd acht den omvang der Classen te bepalen;
- 3^e dat zij aan de Classen een gebied schenkt waarop zij hebben te reformeeren en geenszins alleen de bestaande Kerken samenvoegt;
- 4^e dat de Kerken, die in het gebied der Classen allengskens ontstaan, krachtens de Kerkenordering komen bij de Classen in wier gebied zij liggen, en dus niet vrij zijn zich aan de eene of andere correspondentie aan te sluiten.⁹⁷⁷

Rutgers identificeerde, aldus Bouwman, Voetius met de zogenaamde *Middle-way-men*. Met deze naam werd reeds aangegeven dat zij gematigd independentistisch waren in tegenstelling tot de extremistische of rigoristische independenten. De *Middle-way-men* waren van mening dat de synode niet het excommunicatierecht inzake ambtsdragers had, maar dat ze het vonnis van excommunicatie wel kon voorbereiden.⁹⁷⁸ De extremistische of rigoristische independenten wezen echter het excommunicatierecht van de synode af.⁹⁷⁹

Voetius schreef de hierboven genoemde *quaestio 22* in 1644 tijdens de bijeenkomsten van de Westminster Synode in Engeland.⁹⁸⁰ Rutgers meende dat in het antwoord van Voetius op *quaestio 22* met als onderwerp het synodale excommunicatierecht bij ernstig wanbestuur der plaatselijke kerk niet van drieërlei standpunt, maar van tweeërlei standpunt sprake was. Het eerste standpunt luidde als volgt: de synoden hadden en oefenden het volle excommunicatierecht uit en konden dus ingrijpen in de plaatselijke kerk. Op dit standpunt stonden de gereformeerden en Voetius. Het tweede standpunt hield in dat de synoden geen enkel excommunicatierecht hadden. Deze opvatting werd verdedigd door de Brownisten en de Independenten.⁹⁸¹ Voetius erkende dit synodale excommunicatierecht en deelde vervolgens mede dat 'sommige nieuweren' - waarmee hij de extremistische independenten op het oog had - bezwaar maakten. Hij trachtte dit weg te nemen door met de 'anderen' - de *Middle-way-men* - onderscheid te maken tussen enerzijds bestuur of leiding en het tevoren ontwerpen (preformatie) van het banvonnis, hetgeen aan de synode toekwam en anderzijds de formele excommunicatie zelf of de uitvoering, die aan de plaatselijke kerk toekwam.⁹⁸²

De weergave van Voetius' opvattingen door Rutgers zoals die hierboven is geboden, was onterecht. De door Rutgers weergegeven opvatting van Voetius bleek

⁹⁷⁷ Kleyn, *Alg.kerk*, 60.

⁹⁷⁸ Bouwman, *Voetius*, 331-340.

⁹⁷⁹ *L.c.*, 335.

⁹⁸⁰ Voetius gaf de aandachtspunten die hij in zijn *Politica Ecclesiastica*, 4 part., Amstelodami 1663-1676, behandelde in de vorm van vraag en antwoord weer.

⁹⁸¹ 'Brownisten' is een andere benaming voor 'congregationalisten'. Brownisten zijn de aanhangers van de denkbeelden van Robert Browne (ca. 1550-1633) die wordt gezien als de grondlegger van het congregationalisme, dat zijn uitgangspunt in het algemeen priesterschap van gelovigen nam; D. Nauta, Brownisten, in: *CE II*, 36-37; D. Nauta, Browne, in: *CE II*, 35; L. D. Terlaak Poot, Congregationalisme, in: *CE II*, 282-283. Terwijl de congregationalisten uitgaan van de congregatie, de gemeente, leggen de independentisten het accent op de onafhankelijkheid van de kerk ten opzichte van bisschop, vorst, synode of concilie; D. Nauta, Independentisme, in: *CE III*, 588-589.

⁹⁸² Bouwman, *Voetius*, 343.

niet van Voetius zelf afkomstig te zijn, maar van de independentisten uit de tijd van de Westminster Synode, waarmee Voetius in gesprek was en wiens invloed hij heeft ondergaan. Bouwman concludeert: “De these der Middle-way-men is dus niet die van Voetius”.⁹⁸³

Zo ontstond door toedoen van Rutgers het beeld dat Voetius zelf independentistisch was, hetgeen niet het geval was. Voetius heeft in werkelijkheid geen bezwaar gehad tegen het ingrijpen van de synode bij wanbestuur in de plaatselijke kerk, behalve als de hele gemeente wegbleef uit de eredienst of zich keerde tegen de synode. Rutgers gaf dit in zijn *De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken* onjuist weer, alsof Voetius in geval van tucht bij wanbestuur van de plaatselijke kerk aan de kerkenraad een groter aandeel in de tucht toekende en aan de synode een relatief kleiner aandeel.⁹⁸⁴ Bouwman heeft aangetoond dat dit niet de mening van Voetius was. Een enkel citaat uit de *Politica Ecclesiastica* mag deze opvatting adstrueren:

Wanneer wij echter de kerkeraden noemen, sluiten wij de classen of synoden niet uit, die immers niet anders zijn dan de kerkeraden van verscheidene kerken, welke (raden) door een bijzonder verbond vereenigd zijn.⁹⁸⁵

Met dit ‘bijzonder verbond’ wordt het confederatieve kerkverband bedoeld. Ik wijs nog op een ander citaat in dit verband:

De synode, de classis en de kerkenraad of hun bevoegdheden, zijn niet met elkaar in strijd, en zijn toch niet aan elkaar gelijkgesteld, maar in een hiërarchische orde geplaatst; ze verschillen niet wezenlijk van elkaar, ook al zijn ze niet hetzelfde, maar ze verschillen in formeel opzicht, zoals filosofen een onderscheid maken tussen soort en verschijningsvorm.⁹⁸⁶

Rutgers omstreden weergave van Voetius’ opvattingen inzake *quaestio* 22 had ook gevolgen voor zijn weergave van *quaestio* 23. Voetius ontzegde de meerdere vergaderingen niet het recht in te grijpen in de plaatselijke kerk als er van een afwijking van de geloofsleer, of een schisma sprake was.

Latere canonisten als H. H. Kuypers,⁹⁸⁷ H. Bouwman,⁹⁸⁸ Joh. Jansen⁹⁸⁹ en ook M. Bouwman zelf hebben aanvankelijk de lijn van Rutgers vastgehouden, totdat zij sinds de tuchtkwesties inzake J. B. Netelenbos (1919) en vooral inzake J. G. Geelkerken (1926) na nadere, intensieve bestudering van Voetius’ geschriften en handelingen van

⁹⁸³ *L.c.*, 350.

⁹⁸⁴ De Savornin Lohman, Rutgers, *Rechtsbevoegdheid*, 2^e dr., 32 en 38.

⁹⁸⁵ Vertaling van M. Bouwman; *Tweeërlei kerkrecht*, Amsterdam 1944, 35; Voetius, *Politica Ecclesiastica* IV, 865.

⁹⁸⁶ Synodus, classis, synedrium, aut potestas eorum non pugnans, nec sunt coordinata sed subordinata; non differunt

realiter, quamvis non sint eadem, sed differunt formaliter; uti philosophi iudicant de genere & specie. De vertaling is van J. Oranje; Voetius, *Pol. Eccl.* IV, 137.

⁹⁸⁷ Dr. H. H. Kuypers (1864-1945), predikant te Baarn 1891, Leeuwarden 1896, emeritus 1899, hoogleraar Vrije Universiteit 1900, emeritus hoogleraar 1940; *BLGNP* III, 233-236.

⁹⁸⁸ Dr. H. Bouwman (1863-1933), predikant te Berlikum 1893, Hattum 1897, emeritus 1903, hoogleraar Theologische School Kampen 1903; *Gemeenten en predikanten*, 280.

⁹⁸⁹ Joh. Jansen (1873-1956), predikant te 's-Gravenmoer 1901, Nieuw-Buinen 1904, Burum 1906, Ten Boer 1915, Ilmuiden 1922, Wierden 1926, emeritus 1935; *Gemeenten en predikanten*, 315.

de synoden tot andere inzichten kwamen.⁹⁹⁰ Dat gaven zij later ook toe. H. H. Kuyper had nog in 1923 de uit Amerika binnengekomen vraag of een classis een kerkenraad kon afzetten, met een beroep op Voetius ontkennend beantwoord.⁹⁹¹ Negen jaar later verklaarde H. H. Kuyper echter:

Bij nauwkeuriger bestudeering van Voetius' *Politica Ecclesiastica* en vooral van de handelingen der synode van Delft bleek me later, dat Prof. Rutgers de bedoeling van Voetius niet juist had weergegeven.⁹⁹²

H. Bouwman sloot zich in 1934 daarbij aan:

De wijze, waarop Prof. Rutgers in het boek, door hem met Prof. Lohman geschreven, citaten van Voetius aanhaalt in de bestrijding van Dr H. G. Kleyn, heeft aanleiding tot misverstand gegeven, zoodat licht de indruk kon gevestigd worden, alsof de synode nooit zelfstandig met de tucht optreedt tegen de kerkeradsleden, ook wanneer een geschil organisch naar de meerdere vergadering is gebracht. Daardoor gold langen tijd in de Gereformeerde Kerken als algemeen gevoelen dat de synode wel autoriteit bezat, maar niet in dien zin, dat zij in buitengewone gevallen de macht bezat om predikanten en kerkeradsleden af te zetten en dat vonnis uit te voeren. De synode kon in een kwestie uitspraak doen, maar de uitvoering daarvan moest zij overlaten aan de plaatselijke kerk, of de classis in verband met de gemeente. Ook ik heb, evenals Prof. Dr H. H. Kuyper, afgaande op het gezag van Prof. Rutgers meermalen in dien geest geadviseerd. Doch door de nadere bestudeering van de canonici, vooral van Voetius, en van de handelingen der synoden ben ik tot het inzicht gekomen, dat deze voorstelling niet juist was, en eenigszins independentistisch gekleurd, en de autoriteit der meerdere vergaderingen niet genoegzaam tot haar recht liet komen.⁹⁹³

Jansen liet in 1952 in de derde druk van zijn *Korte verklaring van de kerkerode der Gereformeerde Kerken*, die na de schorsing van Schilder en andere vrijgemaakte predikanten in 1944 uitkwam, de volgende passage weg, die in de eerste en in de tweede druk wel was afgedrukt:

In het Roomsche stelsel is de macht van de paus het ruimst. In het Lutherse stelsel berust de hoogste macht bij de overheid. In het Collegiale stelsel bij de synode. Maar in het Gereformeerde stelsel berust de uitgebreidste macht bij de kerkeraad. Immers een kerkeraad handelt over alle zaken zijner gemeente, een classe alleen over de zaken die de kerkeraden niet af kunnen, of die alle kerken der classe gezamenlijk aangaan, enz. De kerkeraden brengen dus op de classe niet hun volledige machten samen, maar alleen die, welke noodig zijn om datgene af te doen, wat op de mindere niet afgedaan

⁹⁹⁰ Dr. J. B. Netelenbos (1879-1934), predikant te Oostkapelle 1905, Heerenveen 1910, Middelburg 1912. Buiten bediening 1920. Overgegaan naar de Nederlandse Hervormde Kerk 1920. Hervormd predikant te Heinkenszand 1921, Roermond 1928, Groenlo 1931-1934.; *BLGNP* I, 208-209. De Synode van Leeuwarden 1920 bevestigde het besluit inzake de afzetting van Netelenbos door de Particuliere Synode van Zeeland van 2 en 3 juni 1920; *Acta Syn. Geref. Kerken*, Leeuwarden 1920, art. 140, bijlage II. Netelenbos werd afgezet vanwege zijn afwijkende leer van de artt. 4 en 5 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Evenmin werd het gewaardeerd dat Netelenbos op zondag 10 juni 1917 was voorgegaan in een kerkdienst van de Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage.

⁹⁹¹ H. H. Kuyper, 'Afzetting van een Kerkeraad', in: *Heraut*, n°. 2363 (1923).

⁹⁹² H. H. Kuyper, 'Napleiten V', in: *Heraut*, n°. 2834 (1932).

⁹⁹³ Bouwman, *Geref. kerkrecht* II, 80.

kan worden en wat alle kerken, die er samenkomen gemeenschappelijk aangaat. Hierdoor wordt de macht der meerdere vergaderingen zeer beperkt, want tegenover tien zaken, die een kerkeraad wèl af kan, staat er misschien één, die de hulp van meerdere kerken vraagt.⁹⁹⁴

In de derde druk verwees Jansen - in zijn verklaring van art. XXX van de *Dordtse Kerkorde van 1619* - naar het begin van de zeventiende eeuw, toen remonstrantse kerkenraden werden afgezet.⁹⁹⁵ Daarmee gaf hij een ruimere invulling aan de bevoegdheid van de meerdere vergadering dan hij eerst voor mogelijk had gehouden.

Waarom gaven Rutgers en zijn volgelingen zo hoog op van Voetius? Sinds Voetius was de studie van de *Dordtse Kerkorde van 1619* in onbruik geraakt. De bestudering van het kerkrecht en het Algemeen Reglement werd in de Nederlandse Hervormde Kerk in de negentiende eeuw voortgezet door canonisten als G. van der Tuuk,⁹⁹⁶ H. J. Royaards, C. Hooijer,⁹⁹⁷ H. M. C. van Oosterzee⁹⁹⁸ en J. J. Prins.⁹⁹⁹ Toen Rutgers zich in het kerkrecht verdiepte om het *Algemeen Reglement van 1852* te bestrijden, zocht hij aansluiting bij Voetius, dé canonist van de zeventiende eeuw. Dat ontlokte aan Rutgers' tegenstander Kleyn de cynische opmerking:

Wanneer men 'De Rechtsbevoegdheid onzer Plaatselijke Kerken' (vooral de 2de uitg.) opslaat, treft men telkens het Ipse dixit aangaande den vermaarden Hoogleraar Gisbertus Voetius aan. Het is alsof al wat deze man gezegd heeft op kerkrechtelijk gebied het einde is van alle tegenspreking.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁴ Jansen, *Korte verkl.*, 1^e dr. Kampen 1923, 2^e dr. Kampen 1937.

⁹⁹⁵ *L.c.*, 145.

⁹⁹⁶ G. van der Tuuk (1772-1845), predikant te Schiermonnikoog 1794, Oenkerk 1796, Goutum 1802, Berlikum 1809; *BLGNP* IV, 432-433. Van der Tuuk schreef ondermeer: *Handboek voor hervormde predikanten en kerkeraadsliden, of Volledige verzameling van wetten en verordeningen op de inrigting en het bestuur der Hervormde Kerk verzameld*, 4 dln., Leeuwarden 1820-1843 en *Compendium of kort begrip van het handboek voor hervormde predikanten en kerkeraadsliden, houdende zakelijk al de wetten en verordeningen op de inrigting en het bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk sedert 1813 tot 1834*, Leeuwarden 1836.

⁹⁹⁷ C. Hooijer (1802-1873), predikant te Heumen, Malden en Groesbeek 1827, Zaltbommel 1829, emeritaat 1862; *BLGNP* V, 260-261. Hooijer publiceerde ondermeer: *Kerkelijke wetten voor de hervormden in het koninkrijk der Nederlanden*, Zaltbommel 1846, *Alphabetisch register op de wetten en besluiten, vervat in de verzameling der kerkelijke wetten*, Zaltbommel 1848, *Iets over de benoeming van ouderlingen en diakenen door de gemeente*, Zaltbommel 1854 en *Oude kerkordeningen der Nederlandsche Hervormde Gemeenten (1563-1638) en het Handboek-reglement op de organisatie van het hervormd kerkgenootschap in het koninkrijk Holland (1809)*, Zaltbommel 1865.

⁹⁹⁸ H. M. C. van Oosterzee (1806-1877), predikant te Elkerzee 1830, Oirschot 1844, emeritus 1872; *BLGNP* I, 234. Van Oosterzee schreef ondermeer: *De Ned. Herv. Kerk in hare inrichting en bestuur. Handboek van het kerkrecht, ten gebruike van leden der vergaderingen van kerkelijk bestuur*, Schiedam 1861, *De Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk en de leervrijheid. Volledige verzameling van officieële bescheiden deswegens uit de synodale handelingen 1816-1864*, Schiedam 1865, *De Nederlandsche Hervormde Kerk in haren uitwendigen toestand. Handboek der kerkelijke geographie*, Schiedam 1865 en *Bijdrage ter reorganisatie van het bestuur in de Ned. Herv. Kerk*, Amsterdam 1873.

⁹⁹⁹ Dr. J. J. Prins (1814-1898), predikant te Eemnes 1838, Alkmaar 1840, Rotterdam 1843, hoogleraar te Leiden 1855-1885; *BLGNP* V, 413-414. Prins publiceerde ondermeer: *Korte schets van het hedendaagsche kerkregt der Nederlandsche Hervormde Kerk, ten gebruike bij de academische lessen*, Leiden 1859 en *Het kerkrecht der Nederlandsche Hervormde Kerk historisch-critisch beschreven*, Leiden 1870.

¹⁰⁰⁰ Kleyn, *Alg. Kerk*, 315.

3.1.2.3. Het doleantiekkerkrecht

Het doleantiekkerkrecht van Kuypers en Rutgers was bepalend voor de totstandkoming van de vereniging van 1892 en voor het verdere kerkelijk leven in de Gereformeerde Kerken in Nederland. De verhouding van de plaatselijke kerk tot de landelijke kerk - of omgekeerd: de verhouding van de landelijke kerk tot de plaatselijke kerk - hield de gereformeerden met name in 1926 (de kwestie Geelkerken) en 1944 (de kwestie Schilder)¹⁰⁰¹ bezig. Overigens, de invloed van Kuypers en Rutgers is tot in het Samen-op-Wegproces nog altijd aanwezig.¹⁰⁰² Hun nadruk op de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk is tot op heden onderwerp van verhitte discussies. Het eenzijdig benadrukken van de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk kan leiden tot gematigd of sterk independentisme en daarmee tot betekenisverlies van de classis.

De opvattingen van Kuypers en Rutgers hadden gevolgen voor de vereniging van 1892. Er waren diverse obstakels die de vereniging belemmerden. Eén daarvan was het reglement dat de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland in 1869 had aanvaard.

3.1.2.4. Het *Reglement van 1869* als een belemmering voor vereniging

De afgescheidenen en de dolerenden vonden elkaar in 1892, toen de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland en de Nederduitsch Gereformeerde Kerken fuseerden. De naam van het nieuwe kerkverband werd de 'Gereformeerde Kerken in Nederland'. Dat ging niet zonder het oplossen van een ingewikkeld probleem: het *Reglement van 1869*, dat in de Christelijke Gereformeerde Kerk als raamwerk voor de *Dordtse Kerkorde van 1619* van toepassing was, was voor de dolerenden een onoverkomelijke hindernis. De dolerenden meenden ten eerste dat de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland met het reglement de indruk wekte dat de *Dordtse Kerkorde van 1619* van ondergeschikt belang was. Ten tweede hadden zij moeite met de inhoud van het reglement, dat zij in strijd vonden met de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Het reglement noemde 'kerk' wat de *Dordtse Kerkorde van 1619* 'kerken' noemde, het kende een kerkelijke structuur die van bovenaf was georganiseerd. De *Dordtse Kerkorde van 1619* had een kerkelijke organisatiestructuur die van onderaf was opgebouwd, terwijl er in het reglement sprake was van 'leden'. In het reglement werd niet over meerdere vergaderingen gesproken, maar over besturen en het wees de bestuursmacht van de kerk toe aan een bijzondere synodale commissie die veel macht had. Zij bleef ook aan indien de synode niet bijeen was.

Zeven van de tien provinciale synoden van de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland spraken uit dat zij niet aan het reglement hechtten. Het opheffen van het reglement was evenwel niet zonder problemen: wie moest het reglement opzeggen: de synode of de kerkenraden? Het oordeel van de Synode

¹⁰⁰¹ Zie voor een bibliografie over de ontwikkelingen in de Gereformeerde Kerken in Nederland die hebben geleid tot de Vrijmaking: J. van Gelderen en R. H. Veldman (red.), *Schisma 1944 in geschriften. Bibliografie over de geschillen in de Gereformeerde Kerken in Nederland (1936-1952)*, Kampen 1994.

¹⁰⁰² Zie hierover hoofdstuk 6.

van Assen van 1888 luidde dat de vereniging niet mocht afspringen vanwege het reglement:

De Synode der Christelijke Gereformeerde Kerk, ofschoon niet willende verdedigen het Reglement van 1869, tegen welks inhoud ook binnen onzen kring ernstige bedenkingen bestaan; Overwegende, dat er verschillende bezwaren zijn, waarom zij niet voetstoots de erkenning der Christ. Geref. Kerk als één geheel van Kerken door de Regeering kan prijsgeven; Draagt aan de eventueel te benoemen Deputaten onzerzijds op, om die bezwaren met de Deputaten der Voorloopige Synode te Utrecht [van de dolerende Nederduitsch Gereformeerde Kerken] te bespreken en te pogen om tot overeenstemming te komen, ten einde eene volgende Synode daarover dan nader oordeele.¹⁰⁰³

De Synode van Leeuwarden van 1891 nam een voorstel van H. Bavinck¹⁰⁰⁴ aan:

De Algemeene Synode der Christ. Geref. Kerk

- a. gelet hebbende op de bezwaren, die binnen onzen eigen kring tegen het Reglement van 1869 worden ingebracht;
- b. over het al of niet gegronde dier bezwaren zich niet uitsprekende, maar overwegende dat geen enkele Provinciale Synode op behoud van dit Reglement gesteld is, indien maar de eenheid der Christ. Geref. Kerk bewaard blijft en hare goederen rechtszekerheid behouden, besluit ook afgezien van de Vereeniging:
1^e pogingen in 't werk te stellen om het Reglement alzo te wijzigen, dat de Dordtsche Kerkenorde de plaats daarvan inneme en den dienst daarvan vervulle;
2^e eene Commissie te benoemen, die de toestemming der gemeenten verzoekt;
3^e en die Commissie te benoemen om na verkregene toestemming bij de Regeering de daarvoor noodige stappen te doen.¹⁰⁰⁵

De Christelijke Gereformeerde Kerk was bereid het reglement op te geven als daardoor de weg naar de vereniging zou vrijkomen. De deputaten kregen opdracht de wijziging of opheffing van het *Reglement van 1869* omwille van de vereniging met de Nederduitsch Gereformeerde Kerken tot stand te brengen. Zij schreven daartoe de kerkenraden aan met het verzoek een verklaring tot opheffing van het reglement te ondertekenen. Op 15 december 1891 schreven de deputaten in naam van de Synode van Leeuwarden van 1891 aan regentes Emma een brief 'met kennisgeving dat de Synode tot wijziging van het *Reglement van 1869* had besloten in dien zin, dat de Dordtsche Kerkenordering de plaats daarvan zou innemen'.¹⁰⁰⁶

Op 17 Juni 1892 verklaarde de Synode van Amsterdam van 1892 het *Reglement van 1869* voor vervallen. Dat reglement riep te veel herinneringen op aan de reglementenbundel van de Nederlandsche Hervormde Kerk. De op die datum

¹⁰⁰³ *Hand. syn. Chr. Geref. Kerk* II/7, Assen 1888, art. 58.

¹⁰⁰⁴ Dr. H. Bavinck (1854-1921), predikant te Franeker 1881, hoogleraar Theologische School Kampen 1883, hoogleraar Vrije Universiteit te Amsterdam; *BLGNP* I, 42-45.

¹⁰⁰⁵ *Hand. syn. Chr. Geref. Kerk* II/9, Leeuwarden 1891, art. 168.

¹⁰⁰⁶ *L.c.*, bijlage A: Rapport der Deputaten tot correspondentie met de Voorl. Synode van 's Gravenhage aangaande de besluiten der Synode van Leeuwarden betreffende de vereeniging, en tot correspondentie met de Regeering betreffende de wijziging van het Reglement van 1869, 3.

gevormde Gereformeerde Kerken in Nederland kozen voor de *Dordtse Kerkorde van 1619*.¹⁰⁰⁷

3.1.2.5. 'Oud kerkrecht' en 'nieuw kerkrecht'¹⁰⁰⁸

Het spanningsveld van de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk en de bevoegdheden van de meerdere vergaderingen werd ook wel aangeduid als de strijd tussen 'oud kerkrecht' en 'nieuw kerkrecht'. Dat wordt in deze paragraaf nader uitgewerkt. Ik pak daarmee de draad van paragraaf 3.1.2.2. weer op waarin de invloed van Kuyper en Rutgers op het kerkelijk leven en hun overaccentuering van de plaatselijke kerk beschreven werd evenals de positie van Voetius waarover M. Bouwman zijn dissertatie schreef. Zoals beschreven, leidde dit kerkrechtelijke spanningsveld meermalen tot een kerkscheuring.

De Synode van Assen van 1926 besloot om J. G. Geelkerken en de meerderheid van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Amsterdam-Zuid af te zetten.¹⁰⁰⁹ Hierdoor raakten de kerkrechtelijke opvattingen over de bevoegdheid van meerdere vergaderingen verdeeld.¹⁰¹⁰ J. van Lonkhuyzen¹⁰¹¹ en S. Greijdanus¹⁰¹² bleven zich

¹⁰⁰⁷ *Acta Syn. Nederd. Geref. Kerken*, Amsterdam 1892, art. 2, 660-661.

¹⁰⁰⁸ D. Nauta, 'Oud en nieuw kerkrecht', in: *CEV*, 342; Joh. Jansen, *Oud of nieuw kerkrecht?*, z.p. 1938; M. Bouwman, *Tweeërlei kerkrecht? Het zoogenaamde oude kerkrecht noch oud, noch gereformeerd*, Amsterdam 1944, 41-54; L. C. van Drimmelen, 'Kerk of kerken', in: L. C. van Drimmelen e.a. (red.), *Kerk in orde. Opstellen voor E. Hazelaar*, Kampen 1987; Tj. Barnard, *De wissel verlegd. Een onderzoek naar het denken over de tuchtmacht der meerdere vergaderingen binnen de gereformeerde kerken in Nederland tussen 1880 en 1940*, onuitgegeven doctoraalscriptie RUG Leiden 1994.

¹⁰⁰⁹ Dr. J. G. Geelkerken (1879-1960), predikant te Epe 1911, Amsterdam-Zuid (Overtoom) 1915, overgegaan naar de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband: Amsterdam-Zuid 1926, hervormd predikant Amsterdam-Zuid, emeritus 1946; *Gemeenten en predikanten*, 299; *BLGNP* II, 206-209.

¹⁰¹⁰ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Assen 1926, artt. 209 en 234.

¹⁰¹¹ Dr. J. van Lonkhuyzen (1873-1943), predikant te Wilnis 1899, Aarlanderveen 1902, gedelegeerde in de Nederlandse Kerken van Argentinië (Zuid-Amerika) 1908, Rijswijk (Z.H.) 1909, overgegaan naar de Christian Reformed Church in de Verenigde Staten van Amerika 1911, Zierikzee 1928, emeritus 1939; *Gemeenten en predikanten*, 332-333; *BLGNP* II 309-310. Van Lonkhuyzen schreef in 1926 zijn brochure: *Een ernstige fout. Het besluit der Generale Synode te Assen inzake de afzetting van een of meer kerkeraden gewogen en te licht bevonden*, Chicago 1926. Daarin bracht hij zijn bezwaren in tegen de Generale Synode van Assen 1926 die volgens hem een kerkrechtelijke dwaling beging met het afzetten van J. G. Geelkerken en een meerderheid van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Amsterdam-Zuid. Van Lonkhuyzen die al eerder op kerkrechtelijk terrein van zich had laten horen met zijn: *Gereformeerd ook in uw kerkrecht*, Chicago 1923, publiceerde vooral in de jaren dertig van de twintigste eeuw over het gereformeerde kerkrecht: 'Iets over geref. Kerkrecht', in: *GTT* XXXI, (1930-1931), 353-361; 'Onderscheid in geref. Kerkrecht', in: *GTT* XXXI, (1930-1931), 417-431; 'De tucht oefeningen van de generale synoden der Fransche Geref. Kerken over de mindere vergaderingen', in: *GTT* XXXI (1930-1931) 459-478; 'In eigen rechte lijn', in: *GTT* XXXII (1931-1932), 257-288; 'Een belangrijk boek, een nieuw geval en een reeks onhoudbare argumenten, benevens een inleiding', in: *GTT* XXXII (1931-1932), 401-425, 449-463; 'Geen "napleiten" maar tijdig waarschuwen', in: *GTT* XXXIII (1932-1933), 182-212; 'Debat niet mogelijk', in: *GTT* XXXIII (1932-1933), 529-543; 'Apollonius' uitspraak is geen bewijs', in: *GTT* XXXVIII (1937), 19-40; 'Dr. M. Bouwman's dissertatie nader getoetst', in: *GTT* XXXVIII (1937), 513-531 en 569-620; 'Goed onderscheiden!', in: *GTT* XL (1939), 466-473; *Is het nieuwe kerkrecht niet een ernstige dwaling?*, Franeker 1939;

verzetten tegen het besluit van de synode, omdat zij meenden dat de synode niet de bevoegdheid had een predikant te schorsen. Zij zagen zichzelf als de voortzetters van 'oud kerkrecht'. Anderen die instemden met het besluit van de synode en die een andere interpretatie van art. LXXIX aanvaardden, werden bestempeld als aanhangers van 'nieuw kerkrecht'.¹⁰¹³

M. Bouwman stelde dat juist de aanhangers van 'oud kerkrecht' een nieuw kerkrecht aanhingen en dat de aanhangers van 'nieuw kerkrecht' de lijn van het reformatorische kerkrecht voortzetten. De aanhangers van 'oud kerkrecht' beweerden dat de synode niet mocht ingrijpen in de plaatselijke kerk door te doen wat des kerkenraads was. De aanhangers van 'nieuw kerkrecht' beweerden dat zij geen nieuw kerkrecht verdedigden, maar dat zij uit de verkeerde interpretatie door Rutgers van Voetius hun conclusies trokken: een meerdere vergadering mocht in bepaalde situaties ingrijpen in de plaatselijke kerk. Dat was geen vorm van *synodocratie* of hiërarchisme, waarvan de aanhangers van 'oud kerkrecht' hen beschuldigden. Anderzijds betoogden de aanhangers van 'oud kerkrecht' dat zij ten onrechte werden beschuldigd van independentisme.

D. Th. Kuiper wijst in zijn dissertatie *De voormannen. Een sociaal-wetenschappelijke studie over ideologie, konflikt en kerngroepvorming binnen de gereformeerde wereld in Nederland tussen 1820 en 1930* op een interessante parallel met de politieke sector, waar zich eveneens een evolutie van decentralisatie naar centralisatie voordeed.¹⁰¹⁴ Hij baseert zich daarbij op een studie van Brasz die de gedachten over gemeentelijke autonomie van A. Kuyper en H. Colijn in de context plaatst van minderheidspositie en voorkeur voor communalisme.¹⁰¹⁵ Brasz beargumenteert dat op grond van Het Program van 1878 van A. Kuyper, dat herstel van de gewestelijke en gemeentelijke autonomie door decentralisatie wenste.¹⁰¹⁶ Volgens de inschatting van Colijn kon een te grote gemeentelijke autonomie mede door het misbruik van de sociaal-democratie een gevaar voor de openbare financiën opleveren.¹⁰¹⁷ Het accent op de burgerlijke gemeente in het laatste kwart van de negentiende eeuw had te maken met het zich sterk maken tegenover de overmacht van de liberalen in de politiek. Het accent op de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk was een instrument tegen de

¹⁰¹² Dr. S. Greijdanus (1871-1948), predikant te Rozenburg 1904, Zuid-Beijerland 1911, Paesens 1915, hoogleraar Theologische Hogeschool 1917, emeritus hoogleraar 1943, overgegaan naar de Gereformeerde Kerken (Vrijgemaakt) 1945; *Gemeenten en predikanten*, 303.

¹⁰¹³ Art. LXXIX wees in geval van schorsing en afzetting van ouderlingen en diakenen en in geval van schorsing van een predikant de kerkenraad daarin bijgestaan door de kerkenraad van een naburige kerk aan als bevoegde instantie. De aanhangers van het 'oude kerkrecht' protesteerden tegen toepassing van dit artikel toen bleek dat de synode de schorsing voltrok. Het moderamen van de Synode van Assen van 1926 betoogde in een open brief op 12 maart 1926 dat de synode niet buiten haar boekje is gegaan door te doen wat tot de taak van de kerkenraad of de classis behoort. Het moderamen legde uit dat art. LXXIX wil voorkomen dat een kerkenraad op eigen houtje ambtsdragers zou schorsen zonder overleg. Wat twee kerkenraden samen konden doen, dat konden zeker alle kerkenraden van het kerkverband samen.

¹⁰¹⁴ D. Th. Kuiper, *De voormannen. Een sociaal-wetenschappelijke studie over ideologie, konflikt en kerngroepvorming binnen de gereformeerde wereld in Nederland tussen 1820 en 1930*, Kampen 1972.

¹⁰¹⁵ Kuiper, *Voormannen*, 342; H. A. Brasz, *Veranderingen in het Nederlands communalisme. De gemeentebesturen als element in het Nederlandse stelsel van sociale beheersing*, Arnhem 1960, 71-76.

¹⁰¹⁶ A. Kuyper, *Ons Program*, 2e dr., Hilversum 1907, 169-173.

¹⁰¹⁷ H. Colijn, *Saevis Tranquillus in Undis*, Amsterdam 1934, 239-243.

vrijzinnigheid.¹⁰¹⁸ Zowel in de politiek als in de kerk vond in de twintiger en dertiger jaren van de twintigste eeuw, volgens Kuiper en Brasz, die kentering van decentralisatie naar centralisatie plaats. Geelkerken werd door de Synode van Assen 1926, die naar centralisatie overhelde, afgezet en in 1933 maakte Colijn met het oog op de sociaal-democratie duidelijk dat de burgerlijke gemeente niet te veel zelfstandigheid mocht worden toegekend.

Nadat het kerkverband in 1926 was gescheurde, vond er in 1944 nog een breuk plaats toen de Synode van Utrecht van 1944 besloot K. Schilder als hoogleraar te ontslaan en hem voorts op grond van de artikelen LXXIX en LXXX af te zetten als emeritus-predikant. Schilder erkende met een beroep op artikel XXXI de bevoegdheid en derhalve het besluit van de synode niet. De gespannen verhouding tussen de plaatselijke kerk en het kerkverband liep opnieuw hoog op.

3.1.3. De Dordtse Kerkorde van 1619 en de Gereformeerde Kerken in Nederland

In deze paragraaf over de positie van de *Dordtse Kerkorde van 1619* in de Gereformeerde Kerken in Nederland beschrijf ik de keuze van de Synode van Amsterdam van 1892 voor de *Dordtse Kerkorde van 1619* en de opdrachten die zij de classes gaf, paragraaf 3.1.3.1. In paragraaf 3.1.3.2. beschrijf ik de herziening van de kerkorde door de Synode van Utrecht van 1905 en daarna. Omdat ik reeds in hoofdstuk 1 het Dordtse kerkordelijke type heb beschreven, geef ik in paragraaf 3.1.3.2. slechts de verschillen aan van de herziening van 1905 en daarna ten opzichte van de *Dordtse Kerkorde van 1619*. De weergave van deze verschillen betreffen uiteraard slechts die verschillen die betrekking hebben op de classis.

3.1.3.1. De classis

De Gereformeerde Kerken in Nederland hadden in 1892 en 1893 de geldigheid van de *Dordtse Kerkorde van 1619* bevestigd.¹⁰¹⁹ Daarmee werd de keuze gemaakt voor een terugkeer tot de vormgeving van de classis zoals de Synode van Dordrecht 1619 die voor ogen had. Na hun sterk gereduceerde bevoegdheid en arbeidsveld ten tijde van de reglementenbundel, kregen de classes hun oorspronkelijke bevoegdheden en taken terug. Er was niet langer sprake van classicale besturen. Voorafgaande aan de vereniging in 1892 werden de plaatselijke kerken in classes ingedeeld.¹⁰²⁰ De eerste synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland gaf in verband met de vereniging de classes opdrachten mee. Dat is een

¹⁰¹⁸ Kuiper, *Voormannen*, 343.

¹⁰¹⁹ De Gereformeerde Kerken in Nederland kozen voor de *Dordtse Kerkorde van 1619* 'zoals die onderhouden wordt door de Gereformeerde Kerken in Nederland, en door deze bij de Overheid is bekend gemaakt, volgens het besluit der Generale Synode van Amsterdam in den jare 1892'; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Dordrecht 1893, 231-243.

¹⁰²⁰ *Hand. syn. Chr. Geref. Kerk*, Amsterdam 2/X, 86-101; *Acta Syn. Nederd. Geref. Kerken*, Amsterdam 1892, 584-599.

bijzonder gegeven, omdat vooral de dolerenden zo de nadruk op de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk legden. De opdrachten luiden:

1. Onderzoek van de geloofsbriefen onder leiding van de samenroepende Kerk of Kerken.
2. Keuze van een moderamen en (zoo dit noodig geacht wordt) tijdelijke vaststelling van eenige bepalingen van orde voor de nu te houden vergadering.
3. Opteekening in de notulen (waarvoor een model gepubliceerd wordt) van de besluiten der Generale Synode:
 - a. van de verandering van den naam der Kerken; b. van de vereeniging der Kerken en c. van den overgang
 - b. van den eigendom c.a., waar deze betrekking heeft op Classicalen eigendom.
4. Herinnering aan de Kerkeraden, om in hunne notulen dezelfde opteekening te doen (waarvoor een model gepubliceerd is).
5. Bepaling omtrent de bewaring der beiderzijdsche notulenboeken en verdere archiefstukken uit den tijd vóór de vereeniging.
6. Tijdelijke regeling van eenige belangen, die terstond voorziening vereischen, als b.v. administratiën of verplichtingen inzake ondersteuning van minvermogende studenten, of inzake pensioen aan Emeriti-predikanten, weduwen en weezen; enz.
7. Benoeming van Deputaten om bij de eerstvolgende Classe eene concept-regeling voor de Classicale vergaderingen in te dienen (ook tot regeling van de voorziening in de kosten der Classe).
8. Behandeling van eventueele voorstellen aan de Provinciale Synode tot wijziging van de grenzen der Classen.
9. Benoeming van Deputaten om bij de eerstvolgende Classe eene concept-regeling van de grenzen der plaatselijke Kerken (voorzoover daarover verschil is) in te dienen.
10. Benoeming van twee predikanten en twee ouderlingen als afgevaardigden naar de Provinciale Synode van Augustus.
11. Benoeming van Deputaten voor de hulpbehoevende Kerken der Classe (tot ontvangst van gelden en tot uitkeering van hetgeen de Classe nu reeds mocht toekennen, terwijl voorts hun mandaat in de bovenbedoelde Classicale regeling nader te omschrijven is).
12. Benoeming van Deputaten voor de Kerkvisitatie (thans met het algemene mandaat van art. 44 der Kerkenordering, dat voorts nader kan omschreven worden in de bovenbedoelde Classicale regeling).
13. Benoeming (voor zoover dit noodig geacht wordt) van een Classicalen quaestor, actuaire, correspondent of nog andere deputaten.
14. Aanwijzing van Consulente[n] voor de vacante Kerken.
15. Regeling der vacaturebeurten.
16. Aanwijzing, met betrekking tot plaatsen, waar nog geen Gereformeerde Kerkeraad is, van de Kerken, welke voor die plaatsen te zorgen hebben.
17. De vragen van art. 41 der Kerkenordering.
18. Bepaling van tijd en plaats en samenroepende Kerk voor de eerstvolgende Classe (en voorziening voor het geval, dat reeds vroeger eene buitengewone Classe mocht noodig zijn).¹⁰²¹

¹⁰²¹ Synode van Amsterdam 1892, in: *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, art. 19.

3.1.3.2. De herziening van de *Dordtse Kerkorde van 1619* in en na 1905

Toen de Gereformeerde Kerken in Nederland in 1892 kozen voor de *Dordtse Kerkorde van 1619*, ontdekten ook zij dat een bijna driehonderd jaar oude kerkorde niet geheel bruikbaar was.¹⁰²² De Provinciale Synode van Noord-Brabant en Limburg en de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Nieuw-Loosdrecht deden voorstellen aan de Synode van Middelburg van 1896 enkele artikelen van de kerkorde te wijzigen. Op voorstel van commissie IV van de synode, bij monde van J. Hania,¹⁰²³ besloot de synode dat de tijd voor een ingrijpende wijziging van de kerkorde nog niet rijp was.¹⁰²⁴ Uit het rapport van commissie IV blijkt dat het de ervaring van de jonge Gereformeerde Kerken in Nederland was dat er in een drie eeuwen oude kerkorde bepalingen voorkwamen die niet meer pasten bij een kerk op de drempel van de twintigste eeuw.¹⁰²⁵ Herziening werd echter pas noodzakelijk geacht als de kerken in het algemeen de noodzakelijkheid daarvan zouden aangeven. In 1899, zeven jaar na de vereniging, stelden de Particuliere Synode van Gelderland, de Particuliere Synode van Friesland en de Classis Haarlem voor over te gaan tot herziening van de kerkorde.¹⁰²⁶ De commissie van rapport was verdeeld en kon geen eenstemmig advies geven. De meerderheid van de commissie stelde voor deputaten te benoemen die aan de mindere vergaderingen de vraag zouden voorleggen of de tijd gekomen was de herziening van de *Dordtse Kerkorde van 1619* ter hand te nemen. De minderheid meende een algehele wijziging van de *Dordtse Kerkorde van 1619* te moeten ontraden. Zij adviseerde tot incidentele herziening. Bezwaarschriften konden worden ingediend tegen artikelen die wijziging behoefden. De minderheid was bang dat aan de herziene kerkorde een te groot belang zou worden gehecht. Bovendien werd gevreesd voor 'het ontstaan van een bundel bepalingen in strijd met het karakter van wat een gereformeerde Kerkenorde zijn moet'.¹⁰²⁷ De Synode van Groningen 1899 besloot het voorstel van de minderheid aan te nemen.¹⁰²⁸ Er kwam geen herziening van de *Dordtse Kerkorde van 1619* tot stand.

De Synode van Arnhem van 1902 nam een brief van H. Franssen in behandeling. Daarin had Franssen bezwaren geuit tegen verschillende artikelen van de *Dordtse Kerkorde van 1619* die niet aansloten bij de kerkelijke praktijk.¹⁰²⁹ De synode besloot daarop deputaten te benoemen die de Synode van Utrecht van 1905 van advies moesten dienen inzake de wijziging van artikelen van de *Dordtse Kerkorde van 1619*.¹⁰³⁰ De deputaten - H. Bavinck, F. L. Rutgers en J. Hania - beperkten zich op een zodanige wijze tot een wijziging van artikelen dat ondermeer de bepalingen die verouderd waren, vervallen dienden te worden verklaard en bepalingen die tot

¹⁰²² L.c., art. 2.

¹⁰²³ Dr. J. Hania (1861-1929), predikant te Oosterbierum 1889, Steenwijk 1898, De Bilt 1918, Geldermalsen 1920; *Gemeenten en predikanten*, 307.

¹⁰²⁴ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Middelburg 1896, art. 86.

¹⁰²⁵ L.c., bijlage M3.

¹⁰²⁶ L.c., art. 47.

¹⁰²⁷ L.c., bijlage H.

¹⁰²⁸ L.c., art. 88.

¹⁰²⁹ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Arnhem 1902, art. 22, bijlage C; Dr. H. Franssen (1860-1928), predikant te Ankeveen 1885 en Winterswijk 1889, buiten bediening 1899, emeritus 1906; *Gemeenten en predikanten*, 299.

¹⁰³⁰ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Arnhem 1902, art. 39.

misverstanden aanleiding gaven, verduidelijkt moesten worden. Met drie stemmen tegen besloot de synode tot herziening over te gaan binnen het kader dat de deputaten hadden aangegeven.¹⁰³¹ Het concept van de deputaten werd overgenomen op een aantal kleine veranderingen na.

De Synode van Utrecht van 1905 stelde de tekst van de herziene *Dordtse Kerkorde van 1619* vast en verzocht de deputaten tot een revisie van de Kerkenorde te komen en een uitgave van de gerevideerde Kerkenorde te verzorgen, voorafgegaan door een inleiding.¹⁰³² Wat waren de gevolgen van de kerkordeherziening in 1905 voor de classis? De *Dordtse Kerkorde van 1619* gaf geen voorschriften inzake de consulent. Kerkordelijk bestond de consulent niet, althans niet in de uitgave zoals die te vinden is in de *Acta van de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, Dordrecht 1893*.¹⁰³³ Wel werd in art. IV voorgeschreven dat er geen verkiezing mocht plaatsvinden zonder 'voorweten of advies van de Classes'. Bij de herziening van de kerkorde in 1905 werd de consulent expliciet, als instrument van de classis, genoemd.¹⁰³⁴ De verkiezing van een nieuwe dienaar des Woords vond plaats door de kerkenraad en de diakenen 'met advies van de Classe of van den hiertoe door de Classe aangewezen consulent, waar zulks tot nog toe gebruikelijk is geweest'. In kerken waar meer dan twee dienaren des Woords waren, hoefde geen consulent aangesteld te worden. De zinsnede in art. IV 'waar zulks tot nog toe gebruikelijk is geweest', gaf aan dat er gehandeld werd naar gewoonte.¹⁰³⁵ Aanvankelijk gaven de classes in haar bijeenkomsten advies aan de kerkenraad van een vacante kerk. Ook kwam het voor dat de classis deputaten of naburige predikanten aanwees die de kerkenraad met raad en daad moesten bijstaan. In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw wezen de classes in toenemende mate afzonderlijke consulenten aan die slechts een consulerende, dat is een raadgevende en geen beslissende stem hadden.¹⁰³⁶ Een ander gevolg van de kerkordeherziening betrof de zogenaamde 'classicale preek'. In de herziening van de *Dordtse Kerkorde van 1619* door de Synode van Utrecht van 1905 werd deze niet langer genoemd, omdat zij haar doel miste. Dit voorschrift dateerde uit de zestiende eeuw, toen gewezen pastoors, monniken en handwerklieden predikant werden. De klassicale preek was bedoeld om gebrekkig opgeleide predikanten aan te scherpen. Toen het opleidingsniveau en de examens voor predikanten beter werden, verviel ook de behoefte aan het houden en aanhoren van een klassicale preek. Bovendien werd de preek als middel gehanteerd om elkaar bij de ware geloofsleer te houden. Jansen schreef naar aanleiding van het vraagstuk van de klassicale preek: "Classes zijn geen stichtelijke, maar kerkelijke samenkomsten tot het afdoen van een door God opgelegde taak."¹⁰³⁷

Met de wijziging van art. XLII werd in 1905 duidelijkheid geschapen ten aanzien van de afvaardiging naar de classis door de kerkenraad van een kerk

¹⁰³¹ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Utrecht 1905, art. 67, bijlagen XL en Xla.

¹⁰³² *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Utrecht 1905, art. 72.

¹⁰³³ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Dordrecht 1893, 231.

¹⁰³⁴ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Utrecht 1905, 324.

¹⁰³⁵ Jansen, *Korte verkl.*, 25.

¹⁰³⁶ *L.c.*, 25.

¹⁰³⁷ *L.c.*, 191-192.

waaraan meerdere predikanten waren verbonden. Vanaf 1905 had slechts één predikant stemrecht. Andere predikanten mochten door de kerkenraad afgevaardigd worden, maar zij kregen een adviserende stem.

De Synode van Middelburg van 1933 besloot een nieuw artikel over de stoffelijke aangelegenheden van de gezamenlijke kerken aan de *Dordtse Kerkorde van 1619* toe te voegen, art. LXXXIV.¹⁰³⁸ De classis verkreeg rechtspersoonlijkheid. In en buiten rechte werd de classis vertegenwoordigd door deputaten.¹⁰³⁹ De Middelburgse synode had wel besloten dat de classis rechtspersoonlijkheid zou hebben, maar het was niet duidelijk of dit besluit ook civielrechtelijk effect had. Kon de classis bijvoorbeeld met recht aan de plaatselijke kerken quota opleggen en de betaling daarvan afdwingen? Er werd een proefproces gevoerd dat heeft geleid tot een arrest van de Hoge Raad van 13 mei 1938.¹⁰⁴⁰ De Gereformeerde Kerk van Eindhoven ontving onverschuldigd van de classis een bedrag van 450 gulden. Vervolgens vorderde de classis ditzelfde bedrag met rente en kosten terug. De Gereformeerde Kerk van Eindhoven weigerde de terugbetaling. Zij motiveerde haar weigering door te stellen dat de classis geen rechtspersoonlijkheid had. De Hoge Raad sprak uit dat de Classis 's Hertogenbosch rechtspersoonlijkheid had en als zodanig de betaling van de aan de plaatselijke kerken uit haar ressort opgelegde quota kon vorderen (NJ 1938, n°. 7348).

Sedert de uitgave van de *Dordtse Kerkorde van 1619* in 1946 werd niet langer van 'classe', maar over 'classis' gesproken.¹⁰⁴¹

De bevoegdheid van de meerdere vergadering bleef in de Gereformeerde Kerken in Nederland een omstreden onderwerp. De Particuliere Synode van Drenthe en de Particuliere Synode van Friesland (Noordelijk Gedeelte) deden voorstellen aan de Synode van Sneek van 1939 inzake de bevoegdheid van de meerdere vergaderingen. De synode besloot vijf deputaten te benoemen, die zes maanden voor het bijeenkomen van een volgende synode een rapport over het tuchtrecht van de meerdere vergaderingen moesten indienen.¹⁰⁴² In plaats van vijf deputaten benoemde de synode zes deputaten: W. A. van Es, S. Greijdanus, G. M. den Hartogh, H. H. Kuyper, D. Nauta en M. Bouwman. Door de oorlogsomstandigheden en de gebeurtenissen die tot de Vrijmaking hadden geleid, konden de deputaten eerst in 1946 hun rapport uitbrengen. De Synode van Zwolle van 1946 besloot de bespreking van het rapport over te laten aan de volgende synode.¹⁰⁴³ Het werd als onbevredigend ervaren dat het rapport slechts

¹⁰³⁸ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Middelburg 1933, art. 265.

¹⁰³⁹ De Christelijke Gereformeerde Kerken ontleenden in 1947 dit artikel aan de kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland; M. te Velde, 'Kerkverband en rechtspersoonlijkheid', in: J. W. Maris, H. G. L. Peels en H. J. Selderhuis (red.), *Om de Kerk. Theologische opstellen, aangeboden aan prof. dr. W. van 't Spijker bij zijn afscheid als hoogleraar aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn*, Leiden 1997.

¹⁰⁴⁰ Nauta, *Verklaring* 340-342; M. te Velde, 'Kerkverband en rechtspersoonlijkheid', in: *a.w.*, 176-208; Santing-Wubs, *Kerken*, 188-210. F. T. Oldenhuis, 'Kerkelijke geschillen; de burgerlijke rechter en kerkelijke conflicten', in: L. C. van Drimmelen en T. J. van der Ploeg (red.), *Kerk en recht*, Utrecht 2004 (*Overheid-Particulier Initiatief Reeks* 4), 175-187; A. H. Santing-Wubs, 'Kerkelijke geschillen; de burgerlijke rechter en geloofskwesties', in: *l.c.*, 189-197.

¹⁰⁴¹ *Kerkenordening van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, o.r.v. Joh. Jansen en D. Pol, 6^e druk, Wageningen 1946.

¹⁰⁴² *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Sneek 1939, artt. 183, 319, bijlage XXXVI.

¹⁰⁴³ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Zwolle 1946, art. 281, bijlage LVIII.

enkele dagen voor het bijeenkomen van de synode aan de kerken was toegezonden. Voor de bestudering van een rapport dat zozeer de fundamenteën van het gereformeerde kerkrecht raakte, was meer tijd nodig. De Synode van 's Gravenhage 1949 besloot eveneens de behandeling van het rapport uit te stellen.¹⁰⁴⁴ De reden was een verzoek tot samenspreking met de Gereformeerde Kerken in Nederland (Vrijgemaakt). Er werd gevreesd dat de behandeling van het rapport over het tuchtrecht van de meerdere vergadering een belemmering voor een mogelijke samenspreking zou vormen. Het was de Synode van Rotterdam van 1952/1953 die het rapport in behandeling nam. Zij oordeelde dat het niet noodzakelijk, noch wenselijk was over alle opvattingen die het rapport opriep een uitspraak te doen. Hoezeer de opvattingen ook uiteenliepen, de synode ging ervan uit dat de kerken eenstemmig van mening waren 'dat in het kerkelijk handelen de bevoegdheid der meerdere vergaderingen niet minder dan de bevoegdheid van de kerkeraad dient geëerbiedigd te worden, aangezien zowel in de plaatselijke kerk als in het kerkverband de eenheid van het éne Volk Gods en het éne Lichaam van Christus tot openbaring komt'.¹⁰⁴⁵ De synode besloot de deputaten die belast waren met de herziening van de kerkorde, op te dragen in hun arbeid rekening te houden met hetgeen was besproken. Dit resulteerde in een omschrijving van de bevoegdheid van de meerdere vergadering in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*.¹⁰⁴⁶

3.1.4. Het neo-Dordtse type

Uit het hierboven beschreven onderzoek blijkt dat de aanduiding 'Dordtse type' in dit hoofdstuk niet langer gerechtvaardigd is. Zowel de kerkordeherziening in en na 1905 als ontwikkelingen in het kerkelijk leven geven aanleiding om de aanduiding 'Dordtse type' nader te kwalificeren en wel als 'neo-Dordtse type'. De kerkordeherziening in 1905 met de wijzigingen voor de classis: het expliciet opnemen van de consulent, het laten vervallen van de classicale preek en de verandering inzake het stemrecht voor kerkenraden van kerken met meerdere predikanten; het verlenen van rechtspersoonlijkheid aan de classis in 1933 en de kentering in het kerkrechtelijk denken in de kwesties Geelkerken (1926) en Schilder (1944) in het spanningsveld van de plaatselijke kerk en het kerkverband markeren deze verschuiving van het Dordtse naar het neo-Dordtse type.

3.2. De classicale praktijk (1892-1901 en 1922-1931)

In paragraaf 3.2. geef ik het resultaat van een onderzoek naar de notulen van de Classes Drachten, Utrecht en Axel/Zeeuws-Vlaanderen van 1892 tot en met 1901 en van 1922 tot en met 1931. De beantwoording van deze vraag volgt in paragraaf 3.3. Ik hield bij het bestuderen van deze bronnen de vraag voor ogen: volgde de classicale

¹⁰⁴⁴ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, 's Gravenhage 1949, art. 452, bijlage LXXXVIII. In art. 452 is abusievelijk sprake van bijlage XXXVIII.

¹⁰⁴⁵ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, 's Gravenhage 1949, art. 452.

¹⁰⁴⁶ Daarover meer in hoofdstuk 5.

praktijk het neo-Dordtse type van classis of ontstond in de praktijk een ander type en, zo ja, welk? Ik toetste dat aan de hand van de drieslag: de presentie van de classis, paragraaf 3.2.2.; de werkzaamheden van de classis, paragraaf 3.2.3. en de werkwijze van de classis, paragraaf 3.2.4. In paragraaf 3.2.1. beschrijf ik de ressorten van de Classes Drachten, Utrecht en Axel/Zeeuws-Vlaanderen.

3.2.1. De ressorten

De Classis Drachten werd pas in 1893 gevormd. Vóór 1893 behoorde bijvoorbeeld de Gereformeerde Kerk van Drachten tot de Classis Kollum.¹⁰⁴⁷ In de ochtend van 3 augustus 1893 vergaderde de Classis Kollum. 's Middags vergaderde de nieuwe Classis Drachten.

Bij de Classis Drachten hoorden in 1893 de volgende zes gereformeerde kerken:

Boorbergum en Kortehebben, Drachten, Opeinde en Nijega, Oudega (Smallingerland), Rottevalle en Surhuisterveen.

Later kwam daar de Gereformeerde Kerk van Ureterp bij. De Classis Drachten was in 1922, het begin van de tweede onderzoeksperiode, groter dan in 1893.¹⁰⁴⁸ In 1922 hoorden zeventien gereformeerden kerken bij de Classis Drachten:

Beetsterzwaag, Bergum, Boornbergum en Kortehebben, Donkerbroek, Drachten, Drachtster-Compagnie, Drogeham, Duurswoude, Garijp, Harkema-Opeinde, Nieuw-Beets, Opeinde en Nijega, Oudega (Smallingerland), Rottevalle, Suameer, Surhuisterveen en Ureterp.

Aan het einde van de tweede onderzoeksperiode, in 1931, werd de lijst aangevuld met twee kerken: Opende en Siegerswoude.¹⁰⁴⁹

De Classis Utrecht bestond aan het begin van de eerste onderzoeksperiode, in 1892, uit afgevaardigden van de kerkenraden van de Gereformeerde Kerken van:

Amerongen en Leersum, Benschop, (De) Bilt, Doorn, Driebergen A, Driebergen B, Harmelen A, Harmelen B, Linschoten, Lopik A, Lopik B, Montfoort, Utrecht A, Utrecht B, Vreeswijk, IJsselstein, Zeist A en Zeist B.

In de loop van 1892 behoorde ook de Gereformeerde Kerk van Zuilen tot de Classis Utrecht.

In 1922, aan het begin van de tweede onderzoeksperiode, zag de lijst er als volgt uit:¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁷ De schrijfwijze van deze plaatsnamen wisselde nogal eens. Zo is er bijvoorbeeld de ene keer sprake van Dragten en de andere keer van Drachten.

¹⁰⁴⁸ *Jaarb. Geref. Kerken*, (1922), 82-86.

¹⁰⁴⁹ *Jaarb. Geref. Kerken*, (1931), 103-107.

¹⁰⁵⁰ *Jaarb. Geref. Kerken*, (1922), 145-150.

Amerongen, Benschop, De Bildt, Doorn, Driebergen en Rijssenburg, Harmelen, Linschoten, Lopik, Montfoort, Utrecht, Vleuten en De Meern, Vreeswijk, IJsselstein, Zeist en Zuilen.

In 1931, aan het einde van de tweede onderzoeksperiode, was de naam '(De) Bilt' veranderd in 'De Bilt en Bilthoven', 'Driebergen en Rijssenburg' in 'Driebergen'.

De Classis Axel bestond in 1892 uit afgevaardigden van de kerkenraden van de Gereformeerde Kerken van:

Axel A, Axel B, Oostburg, Schoondijke, Ter Neuzen, Zaamslag A en Zaamslag B.

In 1922, aan het begin van de tweede onderzoeksperiode, was de Gereformeerde Kerk van Hoek een nieuwe kerk in de Classis Axel.¹⁰⁵¹ Bij de Classis Axel hoorden toen zes gereformeerden kerken:

Axel, Hoek, Oostburg, Schoondijke, Terneuzen en Aardenburg.

In 1928 werd de Gereformeerde Kerk van Aardenburg geïnstitueerd.¹⁰⁵²

De landelijke vereniging van de Nederduitse Gereformeerde Kerken en de Christelijke Gereformeerde Kerk in 1892 betekende niet dat - overal waar zowel een kerk uit de Afscheiding als een kerk uit de Doleantie naast elkaar bestonden - zij zich ook ter plaatse meteen verenigden. Dan werd daar, om de beide plaatselijke kerken met dezelfde naam te onderscheiden, de oudste gemeente met toevoeging van de letter A en de 'jongere' gemeente met toevoeging van de letter B aangeduid.¹⁰⁵³ In 105 van de 112 plaatsen was de Christelijke Gereformeerde Gemeente de oudste gemeente. In enkele gevallen - die van Dieren en Grijpskerke - was de Nederduitse Gereformeerde Kerk de oudste. De Nederduitse Gereformeerde Kerk kreeg dan de letter A in plaats van de letter B toegevoegd. In vijf plaatsen waren er na 1869 twee kerkformaties blijven bestaan: Haarlem, Leiden, Dordrecht, Middelburg en Zierikzee. In deze plaatsen kregen de twee Christelijke Gereformeerde Gemeenten de letters A en B. De Nederduitse Gereformeerde Kerk kreeg de letter C. In Middelburg heetten de Christelijke Gereformeerde Gemeente in de Lange Delft 'Gereformeerde Kerk A', de Christelijke Gereformeerde Gemeente in de St. Pietersstraat 'Gereformeerde Kerk B' en de Nederduitse Gereformeerde Kerk 'Gereformeerde Kerk C'. In de loop van de jaren werden de kerken één. De ineensmelting van de Gereformeerde Kerk van Lopik A en de Gereformeerde Kerk van Lopik B vond reeds in november 1892 plaats.¹⁰⁵⁴ De Gereformeerde Kerk van Utrecht A en de Gereformeerde Kerk van Utrecht B werden op 4 juli 1894 één. De Gereformeerde Kerk van

¹⁰⁵¹ *Jaarb. Geref. Kerken*, (1922), 211-213.

¹⁰⁵² Not. Cl. Axel, 8 mei 1928.

¹⁰⁵³ *Acta Gen. Syn. Nederduitse Geref. Kerken*, Amsterdam 1892, 679-685.

¹⁰⁵⁴ Not. Cl. Utrecht, 2 november 1892; *Gemeenten en predikanten*, 135-136.

Driebergen A en de Gereformeerde Kerk van Driebergen B, de Gereformeerde Kerk van Harmelen A en de Gereformeerde Kerk van Harmelen B, de Gereformeerde Kerk van Zeist A en de Gereformeerde Kerk van Zeist B kwamen in 1901 ook samen.¹⁰⁵⁵ De Gereformeerde Kerk Zaamslag A en de Gereformeerde Kerk Zaamslag B fuseerden op 24 maart 1910.¹⁰⁵⁶ De Gereformeerde Kerk van Axel A en de Gereformeerde Kerk van Axel B fuseerden in 1913.¹⁰⁵⁷ De fusie van de Gereformeerde Kerk van Drogeham A en de Gereformeerde Kerk van Drogeham B kwam in 1919 tot stand.¹⁰⁵⁸

3.2.2. De presentie

Deze paragraaf geeft weer hoe de presentie in de Classes Drachten, Utrecht en Axel/Zeeuws-Vlaanderen was in de perioden 1892 tot en met 1901 en 1922 tot en met 1931? Bestudering van de classicale bronnen leidt tot de volgende opmerkingen.

1892-1901

De afgevaardigden van de negen kerkenraden naar de Classis Drachten waren trouw aanwezig. Alleen de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drogeham B schitterde in het begin door afwezigheid. Op de vraag van de preses waarom ze de vorige keer niet aanwezig waren, antwoordden de afgevaardigden dat de werkzaamheden op het land het bijwonen van de bijeenkomst van de classis niet toelieten. Dit antwoord leverde hun een afkeuring op.¹⁰⁵⁹ Eenmaal werd er een secundus-ouderling in plaats van de *primus* afgevaardigd. De afgevaardigde ouderling van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drogeham B was ziek geworden.¹⁰⁶⁰

Voor de arbeidssituatie van de ouderlingen had de classis niet altijd begrip.¹⁰⁶¹ Indien de afwezige afgevaardigden de classis hiervan niet in kennis hadden gesteld, sprak de classis haar leedwezen uit.¹⁰⁶²

De kerkenraden in de Classis Utrecht vaardigden in plaats van een ouderling regelmatig een diaken af. De classis verleende de diakenen, nadat de reden was aangehoord, stemrecht, behalve als er een kerkelijk examen plaatsvond.¹⁰⁶³ Toch vond de Classis Utrecht het geen goede zaak wanneer diakenen afgevaardigd werden als hulpouderling. Zij gaf aan dat het geen regel mocht worden,¹⁰⁶⁴

¹⁰⁵⁵ De Gereformeerde Kerken van Driebergen A en B fuseerden net als de Gereformeerde Kerken van Harmelen A en B reeds in 1892; *Gemeenten en predikanten*, 61 en 97-98. De Gereformeerde Kerken van Zeist A en Zeist B fuseerden op 24 augustus 1896; *Gemeenten en predikanten*, 255.

¹⁰⁵⁶ *Gemeenten en predikanten*, 252.

¹⁰⁵⁷ *L.c.*, 26 en 252.

¹⁰⁵⁸ *L.c.*, 62.

¹⁰⁵⁹ Not. Cl. Drachten, 1 november 1893 en 7 augustus 1894.

¹⁰⁶⁰ Not. Cl. Drachten, 6 februari 1900.

¹⁰⁶¹ Not. Cl. Utrecht, 2 november 1892.

¹⁰⁶² Not. Cl. Utrecht, 7 november 1894, 6 mei 1896, 2 mei 1900.

¹⁰⁶³ Not. Cl. Utrecht, 2 mei 1898.

¹⁰⁶⁴ Not. Cl. Utrecht, 1 februari 1893.

onregelmatig was,¹⁰⁶⁵ voortaan niet meer mocht plaats hebben.¹⁰⁶⁶ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Benschop had op 6 december 1899 een andere reden in plaats van de ouderling de diaken af te vaardigen: de ouderling bleek de vorige dag te zijn overleden.¹⁰⁶⁷

Niet alleen de afwezigheid vormde een probleem, maar ook de wens vroegtijdig huiswaarts te keren voor het sluiten van de vergadering. Zo vroegen de afgevaardigden van de kerkenraden van de Gereformeerde Kerk van Lopik, de Gereformeerde Kerk van Benschop en de Gereformeerde Kerk van Montfoort verlot de vergadering te mogen verlaten 'wegens het ver gevorderde uur'. Het was echter de wens van de preses dat de leden bleven tot de volgende morgen. Hij beloofde 'de volgende keer' op tijd te zullen stoppen, zodat alle afgevaardigden konden 'reizen onder lichte maan'.¹⁰⁶⁸ Voor de predikanten zal dit minder een probleem zijn geweest dan voor de ouderlingen en diakenen die naast het kerkelijke ook ander werk te verrichten hadden. Het kwam voor dat afgevaardigden de vergadering zonder toestemming verlieten.¹⁰⁶⁹ De afgevaardigden van de Gereformeerde Kerk van Lopik hadden de vergadering zonder toestemming verlaten om te voorkomen dat ze 'met donkere maan' moesten reizen.¹⁰⁷⁰ Een predikant vroeg verlot de vergadering tussen 12:00 en 14:30 uur te mogen verlaten, omdat hij een huwelijk moest inzegenen.¹⁰⁷¹

In de bijeenkomsten van de Classis Axel waren de afgevaardigden van de zeven kerkenraden meestal aanwezig. Slechts driemaal bleken er afgevaardigden van kerkenraden afwezig te zijn: van de Gereformeerde Kerk van Oostburg,¹⁰⁷² de Gereformeerde Kerk van Zaamslag A, de Gereformeerde Kerk van Zaamslag B,¹⁰⁷³ en de Gereformeerde Kerk van Schoondijke.¹⁰⁷⁴ Zelden ontbrak er een afgevaardigde zonder geldige reden.¹⁰⁷⁵ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Schoondijke vaardigde naast de predikant of de ouderling een enkele keer een diaken af, die stemrecht kreeg.¹⁰⁷⁶ De afgevaardigden van de kerkenraden van de Gereformeerde Kerk van Oostburg en de Gereformeerde Kerk van Schoondijke woonden eenmaal een klein gedeelte van de bijeenkomst bij. Zij arriveerden bij agendapunt negen in Axel en moesten bij agendapunt tien de vergadering weer verlaten.¹⁰⁷⁷

Enkele afgevaardigden in de Classis Axel meenden dat ze niet konden oordelen over de notulen, omdat ze de vorige bijeenkomst niet afgevaardigd geweest waren. L. Bouma, predikant van de Gereformeerde Kerk van Terneuzen, weerlegde dit

¹⁰⁶⁵ Not. Cl. Utrecht, 9 mei 1894.

¹⁰⁶⁶ Not. Cl. Utrecht, november 1895.

¹⁰⁶⁷ Not. Cl. Utrecht, 6 december 1899.

¹⁰⁶⁸ Not. Cl. Utrecht, 1 november 1893.

¹⁰⁶⁹ Not. Cl. Utrecht, 2 november 1892, 4 augustus 1897, 8 maart 1900.

¹⁰⁷⁰ Not. Cl. Utrecht, 8 maart 1899.

¹⁰⁷¹ Not. Cl. Utrecht, 27 november 1901.

¹⁰⁷² Not. Cl. Axel, 24 mei 1894. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Oostburg liet per telegram weten niet te kunnen komen. De Classis Axel toonde begrip.

¹⁰⁷³ Not. Cl. Axel, 9 juli 1896.

¹⁰⁷⁴ Not. Cl. Axel, 21 januari 1897.

¹⁰⁷⁵ Not. Cl. Axel, 14 juli 1898, 24 november 1898.

¹⁰⁷⁶ Not. Cl. Axel, 24 mei 1894, 24 oktober 1895, 8 april 1897, 9 november 1899.

¹⁰⁷⁷ Not. Cl. Axel, 8 november 1900.

op kerkrechtelijke gronden.¹⁰⁷⁸ Welke die gronden waren, vermelden de notulen niet.

Naast de afgevaardigden waren er soms ook gasten aanwezig. Een enkele maal betrof het een predikant uit een andere classis.¹⁰⁷⁹ J. Bakker, predikant van de Gereformeerde Kerk van Bunschoten, was aanwezig op een bijeenkomst van de Classis Drachten.¹⁰⁸⁰

1922-1931

De Classis Drachten sprak haar afkeuring uit over de afwezigheid van de assessor, J. H. Kuiper, predikant van de Gereformeerde Kerk van Drachten, die zich had vergist in de vergaderdatum en derhalve met vakantie was.¹⁰⁸¹ Evenmin accepteerde de classis de houding van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Boornbergum. Deze vaardigde geen ambtsdragers af omdat hij geen agenda ontvangen had.¹⁰⁸² Daarentegen trad de Classis Drachten soepel op tegen de ambtsdragers die een verzoek indienden de vergadering te verzuimen, vervroegd te verlaten of later te bezoeken vanwege het leiden van een begrafenis of ingeval van ziekte of anderszins.¹⁰⁸³

De Classis Utrecht trad hier ook niet streng tegen op. De preses van de februarivergadering van 1922 verliet eerder de bijeenkomst om een huwelijksdienst te leiden.¹⁰⁸⁴ Wel sprak de vergadering haar afkeuring uit over H. Brinkman, de predikant van de Gereformeerde Kerk van Harmelen, die wegbleef omdat hij catechisatie moest geven. Volgens hem ging het plaatselijke, kerkenwerk voor. De vergadering stelde daarentegen dat het bijwonen van de bijeenkomsten van de classis belangrijker was dan het geven van catechisatie.¹⁰⁸⁵

De Classis Axel had meer moeite met de afwezigheid van ambtsdragers. In 1925 sprak zij uit 'dat ambtelijke werkzaamheden in de gemeente voor predikanten geen voldoende reden kunnen geacht worden tot het niet bijwonen der meerdere vergaderingen'.¹⁰⁸⁶ Een predikant die toestemming vroeg de vergadering te mogen verlaten omdat hij twee huwelijken moest inzegenen, ontving geen toestemming. De preses meende namens de classis dat hij dit niet kon toelaten gezien het besluit van de classis van 16 juli 1925. Toch verliet de

¹⁰⁷⁸ L. Bouma (1855-1935), predikant te Driesum 1882, Terneuzen 1889, Emlichheim 1896, Middelburg 1898, emeritus 1925, hulpprediker Hijjum en Finkum 1925-1932; *Gemeenten en predikanten*, 280; Not. Cl. Axel, april 1895.

¹⁰⁷⁹ Not. Cl. Axel, 14 juli 1898.

¹⁰⁸⁰ J. Bakker, (1846-1931), predikant te Stroobos 1872, Broek op Langendijk 1876, Sexbierum 1877, Ommen 1882, Emlichheim 1893, Bunschoten 1896, Emmen 1903, emeritus 1920; *Gemeenten en predikanten*, 270.

Not. Cl. Drachten, 6 februari 1900.

¹⁰⁸¹ Not. Cl. Drachten, 7 augustus 1928. J. H. Kuiper (1895-1963), predikant te Winsum (Fr.), 1921, Drachten 1924, Zwolle 1929, emeritus 1931; *Gemeenten en predikanten*, 327.

¹⁰⁸² Not. Cl. Drachten, 23 juni 1931.

¹⁰⁸³ Not. Cl. Drachten, 1 augustus 1922, 3 mei 1927, 6 november 1928, 3 februari 1931, 5 mei 1931.

¹⁰⁸⁴ Not. Cl. Utrecht, 7 juni 1922.

¹⁰⁸⁵ H. Brinkman (1875-1963), predikant te Oldemarkt 1902, Duurswoude 1906, Glanerbrug 1913, Westerlee 1918, Harmelen 1923, emeritus 1939; *Gemeenten en predikanten*, 282; Not. Cl. Utrecht, 24 maart 1926.

¹⁰⁸⁶ Not. Cl. Axel, 16 juli 1925.

predikant de vergadering. De vergadering sprak hierover haar afkeuring uit. Een andere predikant vroeg toestemming de vergadering te mogen verlaten om catechisatielessen te geven. Hij kreeg dit echter niet. De predikant verliet toch de classis.¹⁰⁸⁷ Ook deze predikant gaf het plaatselijke kerkenwerk voorrang boven het bijwonen van de classis.

In de Classis Drachten en in de Classis Utrecht vaardigden kerkenraden veelvuldig diakenen af. In de Classis Axel kwam dit sporadisch voor.¹⁰⁸⁸ De Classis Utrecht verleende de diakenen van de kerkenraden van de Gereformeerde Kerk van Montfoort en de Gereformeerde Kerk van IJsselstein keurstem, maar sprak tevens uit dat dit toch een uitzondering moest blijven.¹⁰⁸⁹ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Montfoort vaardigde nog vele malen daarna een diaken af en telkens ontving de diaken keurstem. Eenmaal vaardigde de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Montfoort zelfs twee diakenen af, die beiden keurstem ontvingen.¹⁰⁹⁰ De notulen van de classis zwijgen over de reden waarom de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Montfoort vaak een diaken afvaardigde.

3.2.3. De werkzaamheden

Welke werkzaamheden verrichtten de Classes Drachten, Utrecht en Axel/Zeeuws-Vlaanderen in de perioden 1892 tot en met 1901 en van 1922 tot en met 1931? Op basis van de classicale bronnen kom ik tot de volgende indeling van deze paragraaf over de classicale werkzaamheden: het classicaal examen, paragraaf 3.2.3.1.; approbatie, 3.2.3.2.; geen werkzaamheden van mindere of meerdere vergaderingen, 3.2.3.3.; alleen kerkelijke zaken 3.2.3.4.; de consulent, 3.2.3.5.; kerkvisitatie, 3.2.3.6.; bezwaarschriften, 3.2.3.7.; de afvaardiging naar de particuliere synode, 3.2.3.8.; zending, 3.2.3.9.; evangelisatie en instituering, 3.2.3.10.; opheffing, 3.2.3.11.; vermaan en tucht, 3.2.3.12 en andere werkzaamheden, 3.2.3.13.

3.2.3.1. Het classicaal examen

1892-1901

In de Classis Drachten vonden in deze onderzoeksperiode twee preparatoire en vier peremptoire examens plaats.¹⁰⁹¹ De uitslag van het eerste preparatoir examen werd door de oudste predikant aan de examenkandidaat medegedeeld.¹⁰⁹² Laatstgenoemde kon het ondertekeningsformulier niet ondertekenen, want het boek waarin de predikanten door middel van hun handtekening hun instemming

¹⁰⁸⁷ Not. Cl. Axel, 15 januari 1929.

¹⁰⁸⁸ Not. Cl. Axel, 18 januari 1923 en 15 januari 1929.

¹⁰⁸⁹ Not. Cl. Utrecht, 3 juni 1925.

¹⁰⁹⁰ Not. Cl. Utrecht, 6 maart 1929.

¹⁰⁹¹ Not. Cl. Drachten, 26 oktober 1895 (preparatoir examen), 3 augustus 1897, 25 april 1898, 25 juni 1898, 15 november 1898 (preparatoir examen), 10 mei 1900.

¹⁰⁹² Not. Cl. Drachten, 26 oktober 1895.

betuigen met het belijden der kerk, was afwezig.¹⁰⁹³ Dit gebeurde dan alsnog in een volgende bijeenkomst.¹⁰⁹⁴ Dat de examens niet altijd volgens afspraak verliepen, wordt duidelijk uit de opmerking in de Classis Drachten de examens in het vervolg meer volgens de huishoudelijke regeling te laten verlopen.¹⁰⁹⁵ Proponent K. Bakker moest zijn peremptoir examen overdoen.¹⁰⁹⁶ De deputaten gaven te kennen dat ze niet de vrijmoedigheid hadden Bakker toe te laten. Het herexamen waarvoor hij alsnog slaagde, vond tijdens de volgende bijeenkomst plaats.¹⁰⁹⁷

In de Classis Utrecht vonden er acht examens plaats: vijf preparatoire en drie peremptoire examens.¹⁰⁹⁸ De Classis Utrecht examineerde G. Davelaar. Daar de man geen theologische studie gevolgd had, gebeurde dit volgens art. VIII van de *Dordtse Kerkerde van 1619*. De provinciale deputaten hadden eerst een onderzoek verricht naar zijn vermeende singuliere gaven. Daarop werd hij tot het preparatoir examen toegelaten. Zijn examen verliep niet gunstig. De classis was van mening dat hij een jaar extra studie onder leiding van drie predikanten uit de classis nodig had.¹⁰⁹⁹ Het peremptoir examen van een andere kandidaat verliep evenmin gunstig. Hij werd afgewezen met 14 tegen 14 stemmen. Het voorstel van een predikant in dit geval te concluderen dat de kandidaat gezakt was, werd met 25 tegen 2 stemmen en een onthouding aangenomen.¹¹⁰⁰ Bij het aanhoren van de voor hem ongunstige uitslag van het preparatoir examen was een andere kandidaat zo geschokt dat hij aan de classis vroeg of hij alle studie moest opgeven. De classis gaf te kennen zich daarover niet uit te laten.¹¹⁰¹ Bij twee andere preparatoire examens drong de Classis Utrecht er bij de proponenten op aan dat zij ijverig moesten studeren en meer studie moesten maken van het voorbereiden van een preek.¹¹⁰² Kandidaat J. P. Klarhamer was de enige kandidaat in de Classis Utrecht die slaagde voor een examen zonder dat deze hierbij kanttekeningen plaatste.¹¹⁰³

De Classis Utrecht nam in 1895 het besluit dat een kandidaat indien hij tweemaal voor zijn peremptoir zakte, nog eenmaal examen mocht afleggen. Als de

¹⁰⁹³ Door de handtekening te plaatsen verklaarden de predikanten instemming met de drie formulieren van eenigheid. De Synode van Dordrecht 1618/1619 had in de 164^e en 175^e sessie het ondertekeningsformulier vastgesteld; Kuiper, *Post-acta syn. Dordr.*, 186-188.

¹⁰⁹⁴ Not. Cl. Drachten, 4 februari 1896.

¹⁰⁹⁵ Not. Cl. Drachten, 2 november 1897.

¹⁰⁹⁶ K. Bakker (1873-1955), predikant te Rottevalle 1898, Morrha 1901, Nieuw-Dordrecht 1907, De Krim 1911, Niezijl 1917, Lutten aan de Dedemsvaart 1920, emeritus 1939; *Gemeenten en predikanten*, 270; Not. Cl. Drachten, 25 april 1898.

¹⁰⁹⁷ Not. Cl. Drachten, 25 juni 1898.

¹⁰⁹⁸ Not. Cl. Utrecht, 24 januari 1894 (peremptoir examen), 6 februari 1895 (peremptoir examen), 6 november 1895, 13 januari 1897 (13 januari 1897), 5 mei 1897, 3 november 1897, 2 mei 1898, 13 juni 1900 en 29 mei 1901.

¹⁰⁹⁹ Not. Cl. Utrecht, 6 november 1895. G. Davelaar (1848-1927), Oefenaar te Ede 1887, Kamerik 1890, De Bilt 1895, Giessendam 1898. Predikant te Giessendam 1901, Sleeuwijk 1902, Aalst en Well c.a. 1905, Lunteren 1912, emeritus 1918; *Gemeenten en predikanten*, 288. Davelaar werd pas in 1901 predikant en bleef tot die tijd oefenaar.

¹¹⁰⁰ Not. Cl. Utrecht, 6 februari 1895.

¹¹⁰¹ Not. Cl. Utrecht, 3 november 1897.

¹¹⁰² Not. Cl. Utrecht, 13 juni 1900 en 13 juni 1900.

¹¹⁰³ J. P. Klarhamer (1873-1933), Marken 1898, Wommels 1904, Dokkum 1919; *Gemeenten en predikanten*, 321; Not. Cl. Utrecht, 2 mei 1898.

uitslag van dat examen ook negatief was, kwam hij niet langer in aanmerking voor het peremptoir examen.¹¹⁰⁴ Mede omdat de *Dordtse Kerkorde van 1619* hierover geen richtlijnen bood, is het de vraag of dit strenge besluit van de classis kerkordelijk juist was.

In de Classis Axel vonden er vier peremptoire examens plaats en geen preparatoir examen.¹¹⁰⁵

1922-1931

In de Classis Drachten vonden er vijftien examens plaats: drie preparatoire en twaalf peremptoire examens.¹¹⁰⁶ Tweemaal bleken de desbetreffende stukken niet in orde te zijn. Toch gingen de examens door.¹¹⁰⁷ Eenmaal vond er, na het slagen van kandidaat K. van der Meulen uit Garijp voor het preparatoir examen, een onderzoek naar zijn beweegredenen plaats.¹¹⁰⁸ Van der Meulen beloofde 'van harte de Here te willen dienen', maar zei dat hij dit onderzoek liever voor een commissie in plaats van voor een publieke vergadering had ondergaan. Deze opmerking stelde de classis teleur, waarop hij die later herriep. De kandidaat gaf na de felicitaties te kennen zich niet direct beroepbaar te stellen. Opnieuw werd de classis in Van der Meulen teleurgesteld. Navraag van de classis leerde dat zijn gezondheidstoestand het niet toeliet als predikant te functioneren. De Classis Drachten aanvaardde deze situatie.¹¹⁰⁹ In diezelfde bijeenkomst werd uitgesproken dat het niet langer geoorloofd werd dat iemand het preparatoir examen aanvraag die nog geen kandidaatsexamen had afgelegd. De notulen geven niet weer wat de aanleiding tot dit besluit is geweest. Wellicht had een kandidaat het preparatoir examen aangevraagd, voordat hij het universitaire kandidaatsexamen aflegde en was hij voor dit examen gezakt.

In achttien bijeenkomsten van de Classis Utrecht vond er een examen plaats. Tweemaal was er een peremptoir examen,¹¹¹⁰ veertien keer van een preparatoir examen¹¹¹¹ en eenmaal vond er een onderzoek plaats naar een lerend ouderling die toegestaan werd een stichtelijk woord binnen de classis te spreken.¹¹¹² Daarnaast vond er een examen plaats vanwege vermeende singuliere gaven op basis van art. VIII.¹¹¹³ Tweemaal werd een geslaagde kandidaat te verstaan gegeven in de

¹¹⁰⁴ Not. Cl. Utrecht, 1 mei 1895.

¹¹⁰⁵ Not. Cl. Axel, 13 oktober 1892, 24 mei 1894, 4 oktober 1894 en 21 januari 1897.

¹¹⁰⁶ Not. Cl. Drachten, 9 mei 1922, 12 februari 1924 (preparatoir examen), 19 augustus 1924, 20 oktober 1925, 15 december 1925 (preparatoir examen), 16 februari 1926, 1 februari 1927, 23 februari 1928, 1 mei 1928, 6 november 1928, 26 februari 1929, 5 november 1929, 2 december 1930, 3 februari 1931, 23 juni 1931 (preparatoir examen).

¹¹⁰⁷ Not. Cl. Drachten, 1 mei 1928 en 21 december 1930.

¹¹⁰⁸ K. van der Meulen, (1895-1978), predikant te Kommerzijl 1924, Landsmeer 1948, emeritus 1959, hulpdiensten te Elim 1959-1960; *Gemeenten en predikanten*, 337

¹¹⁰⁹ Not. Cl. Drachten, 12 februari 1924. Uit het *Jaarb. Geref. Kerken*, (1925), 44, blijkt dat Van der Meulen in 1924 alsnog predikant is geworden.

¹¹¹⁰ Not. Cl. Utrecht, 1 juni 1927 en 24 juni 1930.

¹¹¹¹ Not. Cl. Utrecht, 7 juni 1922, 7 maart 1923 (twee kandidaten), 5 maart 1924, 3 december 1924, 18 maart 1925, 24 maart 1926, 2 maart 1927, 5 december 1928 (twee kandidaten), 6 maart 1929 (twee kandidaten), 5 juni 1929, 4 maart 1931, 3 juni 1931 en 2 december 1931.

¹¹¹² Not. Cl. Utrecht, 5 december 1923.

¹¹¹³ Not. Cl. Utrecht, 30 mei 1928.

toekomst meer te studeren. De eerste kandidaat moest zich meer toeleggen op de dogmatiek en de tweede kandidaat diende er in de toekomst voor te waken dat hij te overhaast studeerde.¹¹¹⁴ Op voorstel van H. Kaajan, predikant van de Gereformeerde Kerk van Utrecht, besloot de Classis Utrecht in 1929 dat een preparatoir of een peremptoir examen minstens vier weken voor een bijeenkomst van de classis diende te worden aangevraagd.¹¹¹⁵ Een dergelijk beleid was overigens niet landelijk geregeld.

In acht bijeenkomsten van de Classis Axel vond er een examen plaats.¹¹¹⁶ Bij een peremptoir examen waren de deputaten van de Particuliere Synode Zeeland, art. XLIX, verhinderd. Ondanks hun afwezigheid ging de Classis Axel toch over tot het examineren van de kandidaat. Zij stelde het examen niet uit tot een volgende bijeenkomst, waarbij de deputaten van de synode wel aanwezig zouden kunnen zijn. Eén keer werd in dezelfde bijeenkomst zowel een preparatoir als een peremptoir examen gehouden.¹¹¹⁷ Het scheelde niet veel of kandidaat S. J. Koster was gezakt voor het preparatoir examen.¹¹¹⁸ De Classis Axel besloot hem met zeven tegen vijf stemmen toe te laten, maar niet voordat zij hem een ernstige vermaning meegegeven had.

3.2.3.2. Approbatie

1892-1901

De betrokkenheid van de classis bij het beroepen van een predikant door een kerkenraad ging verder dan het formeel goedkeuren van een uitgebracht beroep op een dienaar des Woords. Tijdens een bijeenkomst van de Classis Utrecht werd verslag gedaan van het besluit van de kerkenraden van de Gereformeerde Kerk van Linschoten en de Gereformeerde Kerk van Montfoort gezamenlijk een predikant te beroepen.¹¹¹⁹ Later bleek deze combinatie te zijn verbroken.¹¹²⁰ De classis ondernam een poging de twee kerken opnieuw aan elkaar te verbinden. Kort daarna gingen ze gezamenlijk over tot het beroepingswerk.¹¹²¹ Drie jaar later werd de samenwerking inzake het beroepingswerk tussen de Gereformeerde Kerk van Linschoten en de Gereformeerde Kerk van Montfoort weer verbroken.¹¹²² Er werd geen gezamenlijke predikant beroepen. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Lopik had volgens de classis te weinig gedaan om een predikant te beroepen. De afgevaardigden van de kerkenraad van de

¹¹¹⁴ Not. Cl. Utrecht, 3 december 1924 en 5 juni 1929.

¹¹¹⁵ Not. Cl. Utrecht, 5 juni 1929. Dr. H. Kaajan (1879-1940), hulpdiensten te Woubrugge 1904, predikant te Woubrugge 1905, Huizen (N.H.) 1907, Bussum 1909, Rotterdam 1912, Utrecht 1920; *Gemeenten en predikanten*, 318; *BLGNP*IV, 245-246.

¹¹¹⁶ Not. Cl. Axel, 8 maart 1923, 8 mei 1924, 30 oktober 1924, 21 februari 1926, 6 mei 1926, 1 februari 1927, 7 januari 1930 en 21 mei 1931.

¹¹¹⁷ Not. Cl. Axel, 21 mei 1931.

¹¹¹⁸ S. J. Koster (geboren 1894), predikant te Wons 1926, St. Anna Parochie 1928, buiten bediening 1951; *Gemeenten en predikanten*, 325; Not. Cl. Axel, 21 februari 1926.

¹¹¹⁹ Not. Cl. Axel, 1 november 1893.

¹¹²⁰ Not. Cl. Axel, 7 augustus 1895.

¹¹²¹ Not. Cl. Axel, november 1895.

¹¹²² Not. Cl. Utrecht, 7 december 1898.

Gereformeerde Kerk van Lopik werd aangespoord over te gaan tot spoedige beroeping.¹¹²³

Een aantal keren kwam het voor dat een kerkenraad twee keer achtereen op dezelfde predikant een beroep uitbracht, bijvoorbeeld het door de kerkenraden van de Gereformeerde Kerken van Montfoort en Linschoten uitgebrachte beroep op A. L. Ruijs.¹¹²⁴ De Classis Utrecht onderstreepte dat in 1900 op grond van artikel 165 van de *Acta Generale Synode Gereformeerde Kerken in Nederland*, Dordrecht 1893, in een dergelijke situatie toestemming nodig was van de classis.¹¹²⁵ De consulent, P. J. W. Klaahamer,¹¹²⁶ biechte op dat hij vergeten was overeenkomstig de voorschriften toestemming van de classis te vragen. De classis betreunde de vergeetachtigheid van de consulent, maar berustte in het feit. Reeds in 1893 had de Classis Utrecht, naar aanleiding van de vraag of een kerkenraad twee keer een beroep op dezelfde predikant mocht uitbrengen, besloten een verzoek in te dienen bij de synode de bepaling van de Synode van Dordrecht van 1893 in te trekken. De Classis Utrecht deed dat op grond van het oordeel: 'dat eigenlijk geen meerdere vergadering het recht heeft, om in deze de plaatselijke kerk te binden, en acht zij deze bepaling een ongeoorloofd ingrijpen in de vrijheid der kerken'.¹¹²⁷

In de Classis Axel speelde in 1897 een dergelijke kwestie. R. W. de Jong,¹¹²⁸ predikant van de Gereformeerde Kerk van Terneuzen, maakte op een bijeenkomst van de classis bezwaar tegen het beroepen van K. J. Kapteyn¹¹²⁹ door de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Axel. Kapteyn bleek twee keer achtereen te zijn beroepen. De Jong grondde zijn bezwaar op basis van sessie 164 van *De post-acta of de nahandelingen van de nationale synode van Dordrecht in 1618 en 1619 gehouden*. De Classis Axel wilde echter dit keer de hand over het hart strijken: of De Jong, die bezwaar indiende, maakte een vergissing of de scriba tekende het onjuist op.¹¹³⁰ Bedoeld werd art. 164 van de *Acta van de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland Dordrecht 1893*.

De Classis Drachten vermaande in 1901 de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Rottevalle, omdat deze reeds was begonnen met het beroepingswerk zonder handopening te vragen.¹¹³¹ Hoewel een classis eerder onder het Algemeen

¹¹²³ Not. Cl. Utrecht, 6 september 1899.

¹¹²⁴ Not. Cl. Utrecht, 5 december 1900. A. L. Ruijs (1863-1945), predikant te Fijnaart 1892, Serooskerke (W.) 1894, Ooltgensplaat 1897, Montfoort en Linschoten 1901, Dinteloord 1908, emeritus 1932, hulpdiensten te Olst 1938-1939; *Gemeenten en predikanten*, 354.

¹¹²⁵ Not. Cl. Utrecht, 5 december 1900. Bedoeld zal zijn art. 164 van de *Acta van de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Dordrecht 1893. In art. 164 stond: "Het voor de tweede maal beroepen van denzelfden Dienaar des Woords in dezelfde vacature, zal niet zonder toestemming der Classis mogen geschieden."

¹¹²⁶ P. J. W. Klaahamer (1848-1920), hervormd predikant te Hilversum 1882, Middelburg 1886, 'gereformeerd' predikant te Middelburg 1887, Utrecht 1891, emeritus 1919; *Gemeenten en predikanten*, 321.

¹¹²⁷ Not. Cl. Utrecht, 3 mei 1893.

¹¹²⁸ R. W. de Jong (1868-1942), predikant te Marrum 1891, Holten 1894, Terneuzen 1897, Noordwijk aan Zee 1902, Haarlemmermeer (Hoofddorp) 1908, Werkendam 1912, Broek op Langendijk 1915, emeritus 1927; *Gemeenten en predikanten*, 317.

¹¹²⁹ K. J. Kapteyn (1871-1925), predikant te Andel (N.B.) 1895, Axel A 1897, Giessendam 1903, Zwolle 1919; *Gemeenten en predikanten*, 319.

¹¹³⁰ Not. Cl. Axel, 8 april 1897.

¹¹³¹ Not. Cl. Drachten, 5 november 1901.

Reglement geen handopening aan de overheid hoefde te vragen ten behoeve van het beroepingswerk in een vacante kerk, werd de aanduiding 'handopening' in de notulen van de classes wel gebezigd, maar dan als toestemming van de classis om tot het beroepingswerk over te mogen gaan. De handelwijze van de kerkenraad was in strijd met artt. IV en V van de *Dordtse Kerkorde van 1619*. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zaamslag A vond het in 1897 blijkbaar niet nodig handopening, in dit geval goedkeuring een beroep te mogen uitbrengen, aan te vragen. Als argument voerde hij aan dat hij geen subsidie van de classis kreeg; dat wil zeggen dat hij geen uitkering uit het fonds van hulpbehoevende kerken kreeg.¹¹³²

1922-1931

De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Opeinde-Nijega vroeg advies inzake het voor de tweede keer (in dezelfde vacature beroepen) van dezelfde predikant.¹¹³³ Een door de classis ingestelde commissie adviseerde de classis dat zij de kerkenraad diende op te roepen het beroep in te trekken. Anderhalf jaar later vroeg de kerkenraad opnieuw advies van de classis. De door hem beroepen predikant had het beroep aangenomen, maar later het beroep teruggegeven. De classis adviseerde de kerkenraad de handelwijze van de predikant af te keuren.¹¹³⁴

3.2.3.3. Geen werkzaamheden van mindere of meerdere vergaderingen

1892-1901

Soms hoorde een zaak tot de competentie van de particuliere synode, de generale synode of de kerkenraad. Er was overleg nodig met een andere classis of de zaak diende afgehandeld te worden door de naburige kerken of in overleg met de consulent. In de classes kwamen zaken aan de orde die niet tot de competentie van de classis behoorden.

De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Ureterp verzocht tot de Classis Drachten te mogen behoren. Hij behoorde namelijk tot de Classis Heerenveen. De Classis Drachten wilde het verzoek graag inwilligen, maar moest de zaak eerst met de Classis Heerenveen overleggen.¹¹³⁵ Op de volgende bijeenkomst bleek dat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Ureterp geen reactie had vernomen van de Classis Heerenveen. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Ureterp vroeg of het terecht was dat de Classis Heerenveen had aangegeven dat dit verzoek aan de Particuliere Synode van Friesland (Zuidelijk Gedeelte) voorgelegd moest worden. Tevens vroeg hij of de classes samen met de kerkenraad hierover geen besluit konden nemen. "Heeft de Particuliere Synode wel zeggenschap over besluiten van de kerkenraad en de

¹¹³² Not. Cl. Axel, 16 september 1897.

¹¹³³ Not. Cl. Drachten, 7 februari 1922.

¹¹³⁴ Not. Cl. Drachten, 6 november 1923.

¹¹³⁵ Not. Cl. Drachten, 3 augustus 1893.

classis?”, zo vroeg hij.¹¹³⁶ De kerkenraad was zich niet bewust van art. XXXVI van de *Dordtse Kerkorde van 1619*:

’t Zelfde zeggen heeft de Classe over den Kerkeraad, ’t welk de particuliere Synode heeft over de Classe, en de Generale Synode over de Particuliere.

De Classis Axel antwoordde in 1893 op een vraag of iemand uit de Nederlandse Hervormde Kerk tot het heilig avondmaal mocht worden toegelaten, dat zij dit overliet aan het oordeel van de kerkenraad.¹¹³⁷

Op de vraag van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Lopik in 1894 of hij met drie ouderlingen en drie diakenen uit voldoende ambtsdragers bestond, antwoordde de Classis Utrecht dat een dergelijk oordeel aan de kerkenraad zelf toekwam.¹¹³⁸

Een aantal keren kwam er een brief van gemeenteleden bij de classes binnen. De classis verwees de schrijvers terug naar de kerkenraad.¹¹³⁹

De Classis Axel wees in 1897 ook naar de kerkenraden, toen er een verzoek binnenkwam van de Classis Klundert haar te helpen bij de arbeid in Antwerpen. Zij antwoordde dat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Antwerpen zich maar moest richten tot de kerkenraden.¹¹⁴⁰ Beide kwesties behoorden tot de competentie van de kerkenraden en niet tot die van de classis.

Een verzoek tot steunbetuiging aan het Bestuur van de *Nederlandse Vereniging tegen Prostitutie* in 1897 werd afgewezen. De Classis Drachten wilde het verzoek wel ondersteunen, maar achtte zich daartoe onbevoegd.¹¹⁴¹

De Classis Drachten in 1897 ging niet in op een instructie¹¹⁴² van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Oudega/Nijega, die aan de classis advies vroeg hoe hij diende te handelen met de doop van kinderen van volwassen doopleden.¹¹⁴³ De classis was wel van mening dat de kerkenraad er goed aan had gedaan de doop van een kind van volwassen doopleden te weigeren. De Classis Drachten ging evenmin op verzoeken van de kerkenraden van de Gereformeerde Kerk van Rottevalle en de Gereformeerde Kerk van Ureterp in, die in 1901 wilden dat de classis zich zou uitspreken over de beoogde vereniging tussen de Theologische Hogeschool in Kampen en de theologische faculteit van de Vrije

¹¹³⁶ Not. Cl. Drachten, november 1893.

¹¹³⁷ Not. Cl. Axel, 19 oktober 1893.

¹¹³⁸ Not. Cl. Utrecht, 24 januari 1894.

¹¹³⁹ Not. Cl. Drachten, 6 februari 1894, 6 augustus 1895; Not. Cl. Utrecht, 24 januari 1894.

¹¹⁴⁰ Not. Cl. Axel, 21 januari 1897.

¹¹⁴¹ Not. Cl. Drachten, 4 mei 1897.

¹¹⁴² Een instructie betekent in dit geval een ‘mededeling van de afvaardigende mindere vergadering in de aan de afgevaardigden mee te geven credentiebrieven aan de betrokken meerdere vergadering; de instructie kan bestaan uit een vraag (om opheldering), een verzoek (bijv. tot het aanwijzen van een consulent) of een opvatting van de afvaardigende vergadering over een kerkelijke aangelegenheid; een afgevaardigde is niet gebonden aan zo’n opvatting want hij zit ter vergadering zonder last of ruggespraak’; Van Drimmelen, *ABC*, 51.

¹¹⁴³ Not. Cl. Drachten, 4 mei 1897.

Universiteit in Amsterdam. De classis achtte dit 'niet wijs' en 'weinig vruchtbaar'.¹¹⁴⁴

1922-1931

De classes namen veel bezwaarschriften niet in behandeling, omdat de bezwaarders verzuimd hadden een afschrift aan de kerkenraad te zenden, of hun bezwaar niet eerst aan hun kerkenraad hadden voorgelegd.

Een slepende kwestie betrof het lidmaatschap van het gezin M. Kooistra uit Rottevalle. De heer des huizes gaf in 1922 te kennen tot de Gereformeerde Kerk van Drachtstercompagnie te willen behoren, zoals ook aan vroegere bewoners van het huis dat hij bewoonde, door de classis was toegestaan. De classis achtte het verzoek niet-ontvankelijk.¹¹⁴⁵ Later stelde de classis een commissie in die de overwegingen en besluiten van de Synode van Rotterdam van 1917 inzake het kerkelijk lidmaatschap van de vorige bewoners onderzocht.¹¹⁴⁶ Opnieuw had de familie het verzoek ingediend te mogen behoren tot de Gereformeerde Kerk van Drachtstercompagnie.¹¹⁴⁷ De commissie rapporteerde en adviseerde de classis het verzoek van het gezin in te willigen. De classis besloot dat de vrouw wegens zwakheid de erediensten in Drachtstercompagnie mocht bijwonen en daar als gast aan het heilig avondmaal mocht deelnemen. De rest van het gezin moest de erediensten in Rottevalle bezoeken. Kerkelijk bleven de leden van het gezin lid van de Gereformeerde Kerk van Rottevalle.¹¹⁴⁸ Met dit besluit ging het gezin niet akkoord. Het wilde kerkelijk niet gescheiden worden en ging in beroep bij de Particuliere Synode Friesland. De Classis Drachten nam dit voor kennisgeving aan.¹¹⁴⁹ De Particuliere Synode Friesland besloot dat het gezin gedurende de ziekte van de vrouw als gezin mocht 'inwonen' bij de Gereformeerde Kerk van Drachtstercompagnie. De Classis Drachten legde zich in 1923 bij dit besluit neer.¹¹⁵⁰

Uit de notulen van de Classis Drachten blijkt dat alle kerken in 1924 steun verleenden aan de gereformeerden die in Hannover en Brandenburg woonden.¹¹⁵¹ Het besluit van de Classis Utrecht te collecteren voor Hongaarse studenten werd door de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zeist niet opgevolgd. Nadat de kerkenraad informatie bij de kerkjurist H. Bouwman had ingewonnen, besloot de kerkenraad zelfs bezwaar aan te tekenen. De classis meende dat zij geen andere mogelijkheid had dan zich bij het besluit van de kerkenraad van de Gereformeerde

¹¹⁴⁴ Not. Cl. Drachten, 5 februari 1901 en 7 mei 1901; *Acta Syn. Geref. Kerken* Groningen 1899, artt. 16-52.

¹¹⁴⁵ Not. Cl. Drachten, 1 augustus 1922.

¹¹⁴⁶ *Acta Syn. Geref. Kerken*, Rotterdam 1917, E8 en bijlage XLIV; *Acta Syn. Geref. Kerken*, 's-Gravenhage 1914, art. 122.

¹¹⁴⁷ Not. Cl. Drachten, 7 november 1922.

¹¹⁴⁸ Not. Cl. Drachten, 6 februari 1923.

¹¹⁴⁹ Not. Cl. Drachten, 1 mei 1923.

¹¹⁵⁰ Not. Cl. Drachten, 7 augustus 1923.

¹¹⁵¹ Not. Cl. Drachten, 12 februari 1924. Op 9 maart 1923 werd in het Kuypershuis te 's Gravenhage het comité opgericht 'voor de instandhouding en ondersteuning van het thans vooral zoo ernstig bedreigde Gereformeerde leven in dit ongelukkige land'; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Utrecht 1923, bijlage XVIIIb.

Kerk van Zeist neer te leggen.¹¹⁵² Iets soortgelijks deed zich in 1899 voor in de Classis Axel.¹¹⁵³ Toen het evangelisatiewerk ter sprake kwam, bleek dat slechts in één van de zeven kerken hiervoor was gecollecteerd. De kerkenraden van de Gereformeerde Kerk van Oostburg en de Gereformeerde Kerk van Schoondijke gaven te kennen dat ze zelfs reeds zoveel arbeid verrichtten dat ze de classis op dit punt geen gezag verleenden. Een compromis werd gevonden, doordat de classis besloot dat toch in alle kerken voor het evangelisatiewerk zou worden gecollecteerd en dat één van de predikanten in de volgende bijeenkomst de bevoegdheden van de classis jegens de kerkenraden zou uitleggen. In die volgende bijeenkomst bleek dat in alle kerken een collecte had plaatsgevonden.¹¹⁵⁴ Aan de hand van art. XXXI van de *Dordtse Kerkorde van 1619* lichtte een predikant het naleven van besluiten van de classis toe. Dit leverde geen stof tot discussie op.

Bezwaren van enkele broeders tegen de kerkbouw in De Bilt in 1924 nam de Classis Utrecht niet in behandeling. Zij achtte zichzelf niet competent.¹¹⁵⁵

De Classis Axel nam in 1925 de vraag van een broeder of het op de weg van de classis lag een waarschuwing uit te spreken tegen het gevaar van het luisteren naar de radio op de rustdag, niet in behandeling. De classis vond het voorstel niet concreet genoeg.¹¹⁵⁶

De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Nijbeets vroeg of de suggestie van de classis een eventuele combinatie met de Gereformeerde Kerk van Beetsterzwaag aan te gaan, als een opdracht of als een advies opgevat moest worden. De classis antwoordde dat zij een advies had geformuleerd.¹¹⁵⁷

Een vrouwelijk gemeentelid van de Gereformeerde Kerk van Oudega klaagde in 1927 in een brief die zij aan de Classis Drachten had geschreven, over de kerkbanken in het kerkgebouw aldaar. De classis verwees haar naar de kerkenraad.¹¹⁵⁸

De Classis Axel ging in 1928 niet in op het bezwaarschrift van een echtpaar, dat lid van de Gereformeerde Kerk van Hoek was. In hun brief maakte het echtpaar bezwaar tegen de kerkenraad die geen medewerking verleende tot het overschrijven van de attestatie naar de Gereformeerde Kerk van Terneuzen. De classis meende dat de kerkenraden van de Gereformeerde Kerk van Hoek en de Gereformeerde Kerk van Terneuzen deze zaak onderling dienden te bespreken.¹¹⁵⁹

Een bezwaarschrift van een broeder uit de Gereformeerde Kerk van Steenwijk tegen de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Duurswoude, omdat deze vanwege ingebrachte bezwaren een kerkelijke bevestiging van een aanstaand bruidspaar niet toestond, werd in 1931 niet in behandeling genomen. De Classis

¹¹⁵² Not. Cl. Utrecht, 18 maart 1925.

¹¹⁵³ Not. Cl. Axel, 24 november 1898.

¹¹⁵⁴ Not. Cl. Axel, 13 april 1899.

¹¹⁵⁵ Not. Cl. Utrecht, 4 juni 1924.

¹¹⁵⁶ Not. Cl. Axel, 15 oktober 1925.

¹¹⁵⁷ Not. Cl. Drachten, 20 oktober 1925.

¹¹⁵⁸ Not. Cl. Drachten, 3 mei 1927.

¹¹⁵⁹ Not. Cl. Axel, 16 oktober 1928.

Drachten adviseerde de broeder zich te richten tot de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Steenwijk.¹¹⁶⁰

Een bezwaar van een broeder tegen de door de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Axel vastgestelde regeling inzake zitplaatsen nam de classis niet in behandeling, omdat ze zichzelf niet competent achtte.¹¹⁶¹ Een ander verzoek van de kerkenraad van Axel de classis vergoeding van vacaturebeurten te laten vaststellen, wees zij ook af, omdat de classis niet kon bevelen maar slechts kon adviseren.¹¹⁶²

3.2.3.4. Alleen kerkelijke zaken?

Ter gelegenheid van de kroning van koningin Wilhelmina op 6 september 1898 werd een voorstel gedaan haar een telegram te sturen. De Classis Utrecht vond dit niet nodig, aangezien de Gereformeerde Kerken in Nederland reeds bij de kroning vertegenwoordigd waren geweest. Bovendien had die tweeënhalve week daarvoor plaatsgevonden.¹¹⁶³

Wat verder regelmatig door de classes werd besproken, was het christelijk onderwijs. Afgevaardigden, zowel in de Classis Drachten als in de Classis Utrecht, gaven aan dat zij meer aandacht wensten voor het christelijk onderwijs.¹¹⁶⁴

Regelmatig hielden de afgevaardigden hun classis op de hoogte van ontwikkelingen in het christelijk onderwijs in hun eigen woonplaats, zoals de oprichting van een schoolvereniging, het uitbreiden van de school of het stichten van een school.¹¹⁶⁵

Een voorstel van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Utrecht in 1901 om een bidstond te houden voor de verdrukten in de Boerenrepublieken Oranje Vrijstaat en Transvaal werd verworpen. De classis meende dat de kerkenraad zich moest wenden tot de deputaten voor het contact met de Hoge Overheid.¹¹⁶⁶

3.2.3.5. De consulent

1892-1901

Op elke bijeenkomst van de classis was 'de consulent' een vast agendapunt. Zodra een kerk vacant dreigde te worden of was geworden, vroegen de afgevaardigden om handopening, een consulent en voorziening in de vacaturebeurten.¹¹⁶⁷

¹¹⁶⁰ Not. Cl. Drachten, 3 november 1931.

¹¹⁶¹ Not. Cl. Axel, 16 juli en 15 oktober 1929.

¹¹⁶² Not. Cl. Axel, 20 oktober 1931.

¹¹⁶³ Not. Cl. Utrecht, 24 september 1898.

¹¹⁶⁴ Not. Cl. Drachten, 2 mei 1899; Not. Cl. Utrecht, 5 mei 1897, 24 september 1898.

¹¹⁶⁵ Not. Cl. Drachten, 6 februari 1900, 5 februari 1901; Not. Cl. Utrecht, 5 mei 1896.

¹¹⁶⁶ Not. Cl. Utrecht, 29 mei 1901. In oktober 1899 brak in Zuid-Afrika de Boerenoorlog uit die tot mei 1902 duurde; B. Nasson, *De Boerenoorlog 1899-1902*, Hilversum 1999.

¹¹⁶⁷ Zie bijvoorbeeld: Not. Cl. Drachten, 6 augustus 1901.

Predikanten verrichtten vacaturebeurten in vacante gemeenten. Over een dergelijke regeling of verplichting ontstond wel eens onenigheid. De afgevaardigden van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Vleuten klaagden in 1895 over de consulent, die op twee in plaats van drie zondagen het heilig avondmaal had bediend. De classis stelde de consulent echter in het gelijk.¹¹⁶⁸ De kerkenraad had aan het begin van een kwartaal met de consulent over de datum van de viering van het heilig avondmaal moeten overleggen.

In de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zuilen had in 1895 de consulent zitting, naast twee ouderlingen van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Utrecht.¹¹⁶⁹ De consulent gaf soms ook catechisatie. De Classis Utrecht wees de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van IJsselstein erop dat de consulent hulp kon bieden bij de catechisaties aldaar.¹¹⁷⁰ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van IJsselstein gaf een aantal jaren later aan dat hij pogingen in het werk wilde stellen tot een combinatie te komen met de Gereformeerde Kerk van Benschop. De classis adviseerde deze zaak met de consulent te bespreken.¹¹⁷¹

De reeds hierboven genoemde combinatie van de Gereformeerde Kerk van Linschoten en de Gereformeerde Kerk van Montfoort was verbroken. De classis, die deze breuk afkeurde, adviseerde beide kerkenraden in 1898 de kwestie met de consulenten te bespreken.¹¹⁷² Op de volgende bijeenkomst van de Classis Utrecht bleek dat er een bijeenkomst van de kerkenraden van de Gereformeerde Kerk van Linschoten en de Gereformeerde Kerk van Montfoort met de beide consulenten had plaatsgevonden.¹¹⁷³

De Synode van Amsterdam van 1892 had voorgeschreven dat onder leiding van de consulent tot het instelling der ambten in een te institueren kerk moest worden overgegaan.¹¹⁷⁴ In Jutphaas waren een ouderling en een diaken gekozen. De broeders aldaar verzochten in 1894 de Classis Utrecht de gekozenen te mogen bevestigen. De classis constateerde echter dat deze verkiezing zonder medewerking van de kerkenraad van de naburige Gereformeerde Kerk van Vreeswijk én de consulent was geschied en verklaarde haar op grond van art. XXXVIII ongeldig.¹¹⁷⁵ Volgens dat artikel had de verkiezing van ambtsdragers in Jutphaas met advies van de classis moeten plaatsvinden. Uiteindelijk is er nooit een Gereformeerde Kerk van Jutphaas geïnstitueerd.

De Classis Breukelen deed in 1898 een beroep op de Classis Utrecht vanwege de vele vacatures in haar ressort.¹¹⁷⁶ Zij verzocht de Classis Utrecht een consulent voor de Gereformeerde Kerk van Maarssen te benoemen.

¹¹⁶⁸ Not. Cl. Utrecht, 7 augustus 1895.

¹¹⁶⁹ Not. Cl. Utrecht, 1 mei 1895.

¹¹⁷⁰ Not. Cl. Utrecht, 6 februari 1895.

¹¹⁷¹ Not. Cl. Utrecht, 4 september 1901.

¹¹⁷² Not. Cl. Utrecht, 7 december 1898.

¹¹⁷³ Not. Cl. Utrecht, 4 september 1901.

¹¹⁷⁴ *Acta Syn. Geref. Kerken*, Amsterdam 1892, 110-111. Jansen legde vanaf 1923 uit dat een kerkenraad die door één ouderling en één diaken werd gevormd, niet wenselijk was. Met een beroep op het beginsel *tres faciunt collegium* (drie maken een college) pleitte hij voor een kerkenraad die uit tenminste drie leden bestond; Janssen, *Korte verkl.*, 176.

¹¹⁷⁵ Not. Cl. Utrecht, 1 augustus 1894.

¹¹⁷⁶ Not. Cl. Utrecht, 21 september 1898.

In de Classis Axel werd in 1893 een rooster voor het consulentschap vastgesteld. Zo stond bijvoorbeeld vast welke predikant voor welke kerk consulent zou worden indien een kerk vacant werd.¹¹⁷⁷ Het aanvaarden van een dergelijke regeling werd niet door allen geaccepteerd. Een ouderling van de Gereformeerde Kerk van Zaamslag A vond niet alleen de regeling van het consulentschap ongepast, maar zelfs het benoemen van een consulent. Hij meende dat 'het consulentschap niet in het gereformeerde kerkrecht wortelde maar een nieuwigheid is van de Haagsche Synode van 1816'.¹¹⁷⁸ Deze reactie ontlokte de Classis Axel de uitspraak dat de kwestie zou worden voorgelegd aan de Particuliere Synode van Zeeland als de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zaamslag A weigerachtig zou blijven een consulent te aanvaarden. Hoewel pas in 1905 de consulent een kerkordelijke plaats in de *Dordtse Kerkorde van 1619* kreeg, was de gewoonte toen kennelijk reeds stevig gevestigd en dit gewoonterecht in de Acta van de synoden vastgelegd.

1922-1931

Op een verzoek van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Opeinde-Nijega of de consulent catechisatie kon geven, adviseerde de Classis Drachten in 1922 de lichtste catechisaties door een ouderling te laten waarnemen en de zwaardere catechisaties door de consulent.¹¹⁷⁹

Op sommige vragen gaf de classis geen antwoord. Zij verwees de kerkenraad dan naar de consulent. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Rottevalle stelde in 1924 de vraag aan de Classis Drachten of een dooplid van de Hervormde Kerk als lid van de Gereformeerde Kerk van Rottevalle mocht worden ingeschreven.¹¹⁸⁰ De Classis Drachten antwoordde dat de kerkenraad dit diende te bespreken met de consulent. Op gelijke wijze reageerde de Classis Axel in 1929 op een vraag van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Schoondijke over het lidmaatschap.¹¹⁸¹

Ook vragen over vermaan en tucht werden niet altijd door de classis beantwoord. Zo adviseerde de Classis Axel de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Hoek in 1923 een vraag over de tucht te bespreken met de consulent.¹¹⁸²

Vacante kerkenraden vroegen een consulent of kregen er één toegewezen. Soms konden de classes geen consulent uit het eigen ressort benoemen, omdat er te weinig predikanten waren. Een oplossing werd dan gevonden door contact te zoeken met een naburige classis. De Classis Utrecht kreeg hulp van de Classis Breukelen, die een consulent wilde afstaan ten behoeve van de Gereformeerde Kerk van Tienhoven, die vacant was geworden.¹¹⁸³ De Classis Walcheren stond in 1922 J. Runia, de predikant van de Gereformeerde Kerk van Arnemuiden, af om consulent te zijn van de vacante Gereformeerde Kerk van Oostburg en de

¹¹⁷⁷ Not. Cl. Axel, 19 januari 1893.

¹¹⁷⁸ Not. Cl. Axel, 18 juli 1892.

¹¹⁷⁹ Not. Cl. Drachten, 7 november 1922.

¹¹⁸⁰ Not. Cl. Drachten, 12 februari 1924.

¹¹⁸¹ Not. Cl. Axel, 16 juli 1929.

¹¹⁸² Not. Cl. Axel, 3 mei 1923.

¹¹⁸³ Not. Cl. Utrecht, 1 september 1926.

eveneens vacante Gereformeerde Kerk van Schoondijke. De Classis Axel besloot Runia te benoemen.¹¹⁸⁴

Het was de kerkenraden niet altijd duidelijk of de consulent aanwezig diende te zijn bij de verkiezing van een predikant. Toen de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Beetsterzwaag in 1928 om een consulent vroeg, vroeg hij tevens of de consulent ook bij de verkiezing en beroeping van een predikant moest zijn.¹¹⁸⁵ De classis beantwoordde deze vraag bevestigend onder verwijzing naar de huishoudelijke regeling. Desondanks bleek een half jaar later dat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drachtstercompagnie een beroep op kandidaat R. Schippers¹¹⁸⁶ had uitgebracht zonder de consulent erbij te betrekken.¹¹⁸⁷ Het beroep werd toch door de classis geaprobeerd. Na het peremptoir examen op 6 november 1928 werd Schippers in de Gereformeerde Kerk van Drachtstercompagnie bevestigd.

Onduidelijkheid was er tevens over de rol van de consulent bij kerkvisitatie. Diende deze aanwezig te zijn als de vacante kerk werd gevisiteerd? De Classis Axel antwoordde in 1929 dat dit aan de kerkenraden overgelaten diende te worden. Indien de kerkvisitatoeren meenden dat de aanwezigheid van de consulent tot meerder nut zou zijn, konden zij hem in kennis stellen.¹¹⁸⁸

Zodra een predikant het beroep van een kerkenraad van een vacante kerk aannam en bevestigd werd, was de kerk niet langer vacant. De consulent had geen taak meer. De verzoeken van de kerkenraad van een vacante kerk om vacaturebeurten vervielen daarbij ook. In de Classis Drachten bedankten de predikanten en hun kerkenraden de consulenten voor de gehouden vacaturebeurten en de classis voor de geboden hulp. De afgevaardigden van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Opende bedankten ook voor de steun tijdens de vacature.¹¹⁸⁹

De notulen laten zich niet uit over verantwoording van het werk van de consulent aan de classis.

3.2.3.6. Kerkvisitatie

1892-1901

De kerkvisitatie vond in de Classis Drachten op de volgende wijze plaats: in de voorjaarsvergadering benoemde de classis de visitatoren. De visitatie vond eind augustus plaats en in de najaarsvergadering rapporteerden de visitatoren aan de classis. De classis benoemde altijd twee predikanten tot visitatoren. In 1898 'continueerde' de classis de visitatoren in hun benoeming. Dat was de omschrijving van de scriba's en als zodanig kwam het woord 'continuering'

¹¹⁸⁴ J. Runia (1861-1933), predikant te Coevorden 1904, Westmaas 1910, Arnemuiden 1915, emeritus 1931; *Gemeenten en predikanten*, 354; Not. Cl. Axel, 6 juli 1922.

¹¹⁸⁵ Not. Cl. Drachten, 23 februari 1928.

¹¹⁸⁶ Dr. R. Schippers (1907-1989), Drachtstercompagnie 1928, Wanswerd c.a. 1934, Rotterdam 1939, Watergraafsmeer 1948, hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam 1950, emeritus 1977; *Gemeenten en predikanten*, 61 en 357.

¹¹⁸⁷ Not. Cl. Drachten, 6 november 1928.

¹¹⁸⁸ Not. Cl. Axel, 30 april 1929.

¹¹⁸⁹ Not. Cl. Drachten, 19 augustus 1924 en 23 februari 1928.

regelmatig in de notulen terug. Bedoeld werd dat de kerkvisitatoren opnieuw werden benoemd.¹¹⁹⁰ Eén van de visitatoren bedankte overigens hiervoor. De classis besloot dat tenminste tweederde deel van de kerkenraadsleden aanwezig diende te zijn wanneer de visitatie werd gehouden. Indien niet tenminste tweederde deel aanwezig was, vond er geen visitatie plaats en waren de gemaakte kosten voor rekening van de kerkenraad.¹¹⁹¹

De Classis Utrecht kende geen jaarlijkse visitatie. Tijdens de rondvraag van een bijeenkomst in 1899 vroeg een afgevaardigde waarom de jaarlijkse visitatie niet werd gehouden. Sommige kerkenraden waren acht jaar lang niet gevisiteerd. De kerkenraden konden dus redelijk onafhankelijk functioneren. De classis sprak de wens uit dat vanaf 1899 elk jaar visitatie zou worden gehouden.¹¹⁹² Verschillende keren vond er bijzondere kerkvisitatie plaats. De classis gaf opdracht aan de visitatoren problemen op te lossen die zich binnen de kerken afspeelden.¹¹⁹³ Het advies van visitatoren werd overigens niet altijd opgevolgd.¹¹⁹⁴ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Doorn meende op schriftuurlijke, historische en kerkrechtelijke gronden het advies van de visitatoren de helft van de kerkenraad te laten aftreden, naast zich neer te kunnen leggen. Ook wees de kerkenraad erop dat er niet genoeg kandidaten voor een dubbeltal waren en dat degenen die dienden af te treden dit weigerden omdat zij zich 'weggezet' voelden. De Classis Axel benoemde steeds twee predikanten tot visitor. Niet duidelijk is of de visitatie ook altijd plaats vond of dat de rapportage achterwege bleef. In 1898 had er in ieder geval geen visitatie plaatsgevonden, omdat de visitatoren ziek waren.¹¹⁹⁵ De visitatie werd daarna blijkbaar toch gehouden, want vijf maanden later vond er tijdens een bijeenkomst van de classis een rapportage plaats. Daarin werd ook het al dan niet aanwezig zijn van kerkenraadsleden tijdens de visitatie besproken.¹¹⁹⁶ In 1895 was er sprake van bijzondere visitatie. De classis droeg de visitatoren op de financiële situatie van de Gereformeerde Kerk van Oostburg te onderzoeken.¹¹⁹⁷

Tijdens een bijeenkomst van de Classis Drachten kwam naar aanleiding van het verslag van de kerkvisitatoren de armenverzorging in de Gereformeerde Kerk van Ureterp ter sprake. Er was gebleken dat de kerk geen aparte diaconale administratie bijhield. De gelden die voor de diaconie bestemd waren, werden bij de gelden van de kerk gevoegd. Bovendien bleek dat de kerk slechts negen gulden aan de armen had gegeven. G. van Wageningen, de predikant van de Gereformeerde Kerk van Ureterp, verdedigde zich met de opmerking 'dat Judas de beurs droeg van alle gelden'.¹¹⁹⁸

¹¹⁹⁰ Not. Cl. Drachten, 25 april 1898.

¹¹⁹¹ Not. Cl. Drachten, 7 november 1899.

¹¹⁹² Not. Cl. Utrecht, 8 maart 1899.

¹¹⁹³ Not. Cl. Utrecht, 1 november 1893, 6 november 1895.

¹¹⁹⁴ Not. Cl. Utrecht, 3 januari 1896.

¹¹⁹⁵ Not. Cl. Axel, 24 november 1898.

¹¹⁹⁶ Not. Cl. Axel, 13 april 1899.

¹¹⁹⁷ Not. Cl. Axel, april 1895. De exacte datum van deze bijeenkomst is niet bekend.

¹¹⁹⁸ G. van Wageningen (1830-1908), Ihrhove 1869, Terwispeel 1876, Ureterp 1877, emeritus 1907; *Gemeenten en predikanten*, 379; Not. Cl. Drachten, 6 november 1900.

1922-1931

In de Classis Drachten vond kerkvisitatie in twee ringen plaats: in een noordelijke en in een zuidelijke ring. Uit het verslag van de kerkvisitatoren in 1928 valt op te maken dat het goed ging met de kerken, want er was 'stof tot dank dat de Koning der Kerk het wel maakt met onze gemeenten'.¹¹⁹⁹

In de Classis Utrecht werd de kerkvisitatie onregelmatig gehouden. Een predikant tekende protest aan tegen het besluit van de classis dat alleen kerkenraden die dit verlangden, de kerkvisitatoren op bezoek kregen. De classis lichtte toe dat dit besluit was genomen met het oog op de hoge kosten van de Synode van Utrecht van 1923. De predikant vond deze reden onaanvaardbaar.¹²⁰⁰ Ook in 1925 bleek dat alleen kerkvisitatie was gehouden bij die kerkenraden die een verzoek tot kerkvisitatie hadden ingediend. Dit had te maken met de drukke werkzaamheden van de kerkvisitatoren wegens een bijzondere kerkvisitatie.¹²⁰¹ In de jaren daarna vond er geen regelmatige kerkvisitatie plaats. In 1929 kwam de Classis Utrecht met een experiment: drie predikanten visiteerden elk drie kerkenraden. Dit experiment was 'niet onbevredigend' verlopen.¹²⁰² De rapportages van de kerkvisitatie gaven toch vaak reden tot dankbaarheid aan. De teneur was: 'stof tot dank, hoewel niet tot roemen'.¹²⁰³

Nadat in de Classis Axel enkele kerkenraden niet waren gevisiteerd, besloot zij terug te keren tot de oude regel: in de zomer vonden de visitaties plaats en in het najaar werden de verslagen besproken.¹²⁰⁴ Uit de notulen van 1930 blijkt dat de kerkvisitatie vaak nog in september gehouden moest worden.¹²⁰⁵ De afgevaardigden van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Axel meldden dat de kerkvisitatie onbevredigend was verlopen. De kerkvisitatoren hadden gehaast de kerkenraadsvergadering verlaten, omdat ze een bepaalde tram wilden halen om op tijd thuis te komen. De Classis Axel verwierp de handelwijze van de kerkvisitatoren.¹²⁰⁶

3.2.3.7. Bezwaarschriften

De Classis Drachten behandelde een bezwaarschrift van de diaconie van de Gereformeerde Kerk van Haulerwijk naar aanleiding van de handelwijze van de diaconie van de Gereformeerde Kerk van Duurswoude inzake een ziek gemeentelid dat in 1923 van Duurswoude naar Haulerwijk was verhuisd. De classis stelde de diaconie van de Gereformeerde Kerk van Duurswoude in het gelijk, maar adviseerde de diaconie van de Gereformeerde Kerk van Haulerwijk in

¹¹⁹⁹ Not. Cl. Drachten, 6 november 1928.

¹²⁰⁰ Not. Cl. Utrecht, 19 september 1923.

¹²⁰¹ Not. Cl. Utrecht, 25 november 1925.

¹²⁰² Not. Cl. Utrecht, 11 december 1929.

¹²⁰³ Not. Cl. Utrecht, 7 december 1927.

¹²⁰⁴ Not. Cl. Axel, 6 mei 1926.

¹²⁰⁵ Not. Cl. Axel, 15 juli 1930.

¹²⁰⁶ Not. Cl. Axel, 28 oktober 1930.

contact met de diaconie van de Gereformeerde Kerk van Duurswoude te treden.¹²⁰⁷

Een protest van zes gemeenteleden tegen de bevestiging van een diaken in de Gereformeerde Kerk van Doorn leverde een protest van negenendertig gemeenteleden op die vóór de bevestiging van de diaken waren.¹²⁰⁸ De diaken bleek regelmatig dronken te zijn. Later gaf de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Doorn toe dat ze niet voorzichtig was geweest in de benoeming en bevestiging van de diaken.¹²⁰⁹

De Classis Axel behandelde een bezwaarschrift van een aantal gemeenteleden van de Gereformeerde Kerk van Axel dat er bezwaar tegen maakte dat een niet-kerkelijke architect betrokken was bij de bouw van de pastorie.¹²¹⁰ De afgevaardigden van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Axel konden geen uitsluitsel geven, omdat ze niet betrokken waren bij het besluit van de kerkenraad deze architect te kiezen. Toen in de volgende bijeenkomst meer informatie boven tafel kwam, verwierp de classis het bezwaarschrift. Het motief van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Axel was indertijd: 'meest mogelijk op de minst kostbare wijze'.¹²¹¹

Een ander bezwaarschrift dat in de Classis Axel besproken werd, was dat van vier gemeenteleden van de Gereformeerde Kerk van Terneuzen die in 1931 bezwaar maakten tegen het aanblijven van een broeder in de kerkenraad, terwijl de gemeenteleden hierover niet waren gehoord. De classis sprak uit dat het correcter van de kerkenraad was geweest, indien hij de gemeente om advies had gevraagd. Toch achtte de classis dit niet voldoende grond de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Terneuzen te vragen zijn besluit te herzien.¹²¹²

3.2.3.8. De afvaardiging naar de particuliere synode

1892-1901

De afvaardiging naar de Particuliere Synoden van Friesland (Zuidelijk Gedeelte), Utrecht en Zeeland werd steeds gekozen. De afgevaardigden brachten verslag uit van de bijeenkomsten van de particuliere synode aan de classis. Steeds werden twee predikanten en twee ouderlingen afgevaardigd. Ook werden plaatsvervangers benoemd.

In de Classis Utrecht werd in 1892 het voorstel van een predikant besproken de afvaardiging van elke classis in het ressort van de Particuliere Synode van Utrecht te wijzigen van twee predikanten en twee ouderlingen in drie predikanten en drie ouderlingen. De classis stemde met dit voorstel in.¹²¹³ De afgevaardigden naar de Particuliere Synode van Utrecht kregen de instructie van de Classis

¹²⁰⁷ Not. Cl. Drachten, 16 februari 1926.

¹²⁰⁸ Not. Cl. Utrecht, 24 januari 1894.

¹²⁰⁹ Not. Cl. Utrecht, 1 augustus 1894.

¹²¹⁰ Not. Cl. Axel, 28 januari 1926.

¹²¹¹ Not. Cl. Axel, 6 mei 1926.

¹²¹² Not. Cl. Axel, 20 januari 1931.

¹²¹³ Not. Cl. Utrecht, 2 mei 1900.

Utrecht mee er bij de synode op aan te dringen dat er een regeling voor de wijze van visitatie werd ontworpen.¹²¹⁴

1922-1931

De Classis Drachten had een commissie, bestaande uit drie predikanten, benoemd die zich moest buigen over de vraag of de af te vaardigen predikanten naar de Particuliere Synode van Friesland volgens toerbeurt of bij stemming dienden te worden aangewezen.¹²¹⁵ De commissie antwoordde dat art. XLIV stemming voorschreef. Het bij toerbeurt aanwijzen van afgevaardigden was in de ogen van de commissie een miskennis van het apostolische getuigenis over verscheidenheid van gaven, zoals dat te vinden is in 1 Korintiërs 12.¹²¹⁶

De classes benoemden telkens een stembureau voor de verkiezing van de afgevaardigden naar de particuliere synode. Dit stembureau bestond gewoonlijk uit een predikant en een ouderling.

De preses van de Classis Axel verzocht in 1923 de afgevaardigden naar de Particuliere Synode van Zeeland tot het einde van de zittingen van de synode te blijven en niet voor de sluiting naar huis te gaan.¹²¹⁷

3.2.3.9. Zending

1892-1901

De Classis Axel besloot in 1894 een classicale zendingsdag te houden.¹²¹⁸ Hoewel het in de bedoeling lag die jaarlijks te houden, kwam het er in de praktijk niet altijd van. In 1901 bijvoorbeeld besloot de classis geen zendingsdag te houden.¹²¹⁹

De Classis Drachten wilde ook actief zijn op het gebied van de zending. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drachten verzocht de classis te komen tot een classicale zendingsdag. In de volgende bijeenkomst werd verslag van de voorbereidingen gedaan. In de daaropvolgende bijeenkomst werd over de gehouden classicale zendingsdag gerapporteerd. Daaruit blijkt dat de opkomst gering was. Er was ook weinig geld voor de zendingsdag beschikbaar gesteld.¹²²⁰

De Gereformeerde Kerk van Utrecht was als zendende kerk actief op het gebied van de zending. Een zending werd door een plaatselijke kerk beroepen en bevestigd in het ambt van predikant om vervolgens door die kerk te worden uitgezonden naar het zendingsveld. De Synode van Middelburg van 1896 had hiertoe regelingen opgesteld.¹²²¹ Indien een plaatselijke kerk een predikant wilde uitzenden, had zij de bewilliging van de classis nodig. Deze onderzocht of de predikant fysiek in staat was zijn dienst te verrichten, of hij zowel kennis had van het land waar hij heenging als kennis van de taal en de bevolking en of de

¹²¹⁴ Not. Cl. Utrecht, 7 september 1892.

¹²¹⁵ Not. Cl. Drachten, 7 februari 1922.

¹²¹⁶ Not. Cl. Drachten, 1 augustus 1922.

¹²¹⁷ Not. Cl. Axel, 3 mei 1923.

¹²¹⁸ Not. Cl. Axel, 29 maart 1894.

¹²¹⁹ Not. Cl. Utrecht, 25 juli 1901.

¹²²⁰ Not. Cl. Drachten, 6 februari, 1 mei en 7 augustus 1894.

¹²²¹ *Acta Syn. Geref. Kerken*, Middelburg 1896, art. 116.

zendende kerk beschikte over de middelen tot uitzending. De Synode van Groningen van 1899 benoemde de kerkenraad van Utrecht opnieuw als deputaatschap van de synode voor het zendingswerk.¹²²² De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Utrecht bracht aan de Synode van Groningen van 1899 verslag van zijn werkzaamheden voor de Zendingarbeid op Midden-Java ten Zuiden. De kerkenraad had deze werkzaamheden op 1 oktober 1897 overgenomen van de deputaten voor de zending op Midden-Java. De afgevaardigden van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Utrecht informeerden de andere afgevaardigden naar de Classis Utrecht over de arbeid in Batavia. De kerkenraad had contacten met de gereformeerde kerken in Gelderland en in Zeeland gelegd om tot samenwerking te komen ten behoeve van de arbeid in Batavia. Van de kerkenraden van de gereformeerde kerken in Gelderland en Zeeland hadden zij in maart 1901 nog geen antwoord ontvangen.¹²²³ Later in dat jaar gingen zij in de zogenaamde Zendingssynode samenwerken met de kerken in Gelderland. Alle classes in Gelderland en Utrecht vaardigden elk twee predikanten en twee ouderlingen naar de Zendingssynode af.¹²²⁴

1922-1931

Een predikant vroeg in één van de bijeenkomsten van de Classis Drachten of het gewenst was een classicale zendingsdag te houden. De classis vond het niet gewenst.¹²²⁵ Nog geen jaar later was het de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Donkerbroek die de classis verzocht een besluit te nemen tot het houden van een zendingsdag.¹²²⁶ Het bleef echter bij dit voorstel. De Classis Drachten stelde geen classicale zendingsdag in.

In de Classis Utrecht werd wel jaarlijks een classicale zendingsdag gehouden. Het was de samenroepende kerk van Utrecht aan wie de organisatie van die dag werd opgedragen.¹²²⁷

Ook in de Classis Axel kwam het houden van een classicale zendingsdag ter sprake. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Terneuzen had aan de classis voorgesteld een gereformeerde classicale zendingsdag te houden.¹²²⁸ De classis besloot echter te blijven bij het gemeenschappelijk houden van een classicale zendingsdag met de hervormden en christelijk-gereformeerden in Zeeuws-Vlaanderen, omdat de kerkenraden er niet voor voelden alleen als gereformeerden zoiets te organiseren. In 1929 sprak de classis opnieuw uit dat er geen afzonderlijke classicale zendingsdag zou worden gehouden. De kerkenraden

¹²²² *Acta Syn. Geref. Kerken*, Groningen 1899, artt. 102, 103, bijlagen N en O.

¹²²³ Not. Cl. Utrecht, 6 maart 1901.

¹²²⁴ Archief Zendende Kerk van Utrecht (1887) 1897-1972 (1973). Archief van de Zendingssynode van de provincies Gelderland en Utrecht. Notulen vanaf 1901; *Inventaris van het archief van zendende kerken*, uitg. door het Rijksarchief Utrecht, Utrecht 1997. In deze Zendingssynode werkten de kerken van Gelderland en Utrecht samen ten behoeve van het zendingswerk.

¹²²⁵ Not. Cl. Drachten, 4 augustus 1925.

¹²²⁶ Not. Cl. Drachten, 4 mei 1926.

¹²²⁷ Not. Cl. Utrecht, 5 mei 1930.

¹²²⁸ Not. Cl. Axel, 15 juli en 15 oktober 1925.

hadden zich hierover kunnen uitspreken. Uiteindelijk bleek dat de afgevaardigden er weinig voor voelden.¹²²⁹

Er werden door de Classis Drachten ook afgevaardigden naar de Zendingssynode gekozen. Steeds werden er twee predikanten en twee ouderlingen afgevaardigd.¹²³⁰ Het zendingswerk moest breed gedragen worden. Een deputaat voor de zending riep de 'jongedochtersverenigingen' op mee te doen met naaiwerk ten behoeve van de zending.¹²³¹

3.2.3.10. Evangelisatie en instituering

In deze paragraaf wordt het classicale werk beschreven op het terrein van evangelisatie en het effect daarvan op de instituering van gereformeerde kerken en de daarmee samenhangende wijzigingen van de kerkgrenzen. Dat een classis ook betrokken kan zijn bij de instituering van een kerk buiten Nederland blijkt uit de notulen van de Classis Axel met betrekking tot de gereformeerden in Gent (België).

Evangelisatie 1892-1901

De Classis Drachten was actief op het gebied van evangelisatie in de heidegebieden van Friesland. In 1895 maakte zij een aanvang met een onderzoek naar de mogelijkheden tot evangelisatie op de heide van Surhuisterveen te komen.¹²³² Na een start met verschillende activiteiten in en vanuit een daarvoor beschikbaar gebouw werd in 1898 een catechiseermeester benoemd.¹²³³ Hij kreeg van de Classis Drachten toestemming begrafenissen te leiden van mensen die geen lid van een (gereformeerde) kerk waren.¹²³⁴ De catechiseermeester bracht over zijn werkzaamheden rapport uit aan de classis.¹²³⁵

In de Classis Axel werd regelmatig gesproken over evangelisatiewerk in Sas van Gent, omdat daar geen gereformeerde kerk was. Oorspronkelijk viel Sas van Gent onder verantwoordelijkheid van de Gereformeerde Kerk van Axel, vanaf 1897 onder de Gereformeerde Kerk van Terneuzen.¹²³⁶ De classis besloot een jaar later de arbeid in Sas van Gent los te laten.¹²³⁷ De classis bleef wel betrokken bij het evangelisatiewerk in Aardenburg. In 1893 vaardigde zij drie ambtsdragers naar Aardenburg af.¹²³⁸ In de volgende bijeenkomst vroegen gemeenteleden uit Aardenburg aan de classis tot de Gereformeerde Kerk van Oostburg te mogen behoren.¹²³⁹ Vanaf 1895 verrichtten de predikanten van de classis zogenaamde

¹²²⁹ Not. Cl. Axel, 30 april en 16 juli 1929.

¹²³⁰ Not. Cl. Drachten, 1 mei 1923; Not. Cl. Utrecht, 19 september 1923; Not. Cl. Axel, 6 september 1922.

¹²³¹ Not. Cl. Drachten, 7 augustus 1923.

¹²³² Not. Cl. Drachten, 6 augustus 1895.

¹²³³ Not. Cl. Drachten, 15 november 1898.

¹²³⁴ Not. Cl. Drachten, 2 mei 1899.

¹²³⁵ Not. Cl. Drachten, 5 februari 1901.

¹²³⁶ Not. Cl. Axel, 21 januari 1897.

¹²³⁷ Not. Cl. Axel, 14 april 1898.

¹²³⁸ Not. Cl. Axel, 19 januari 1893.

¹²³⁹ Not. Cl. Axel, 4 mei 1893.

'liefdebeurten' teneinde het heilig avondmaal in Aardenburg te bedienen.¹²⁴⁰ Vanwege de afstand die de leden uit Aardenburg naar Oostburg moesten afleggen, vonden er geregeld samenkomsten in Aardenburg plaats.¹²⁴¹ In 1920 werd Aardenburg een wijk van Oostburg met een eigen ouderling en een eigen diaken. Pas in 1928 kwam het tot instituering van de Gereformeerde Kerk van Aardenburg.¹²⁴² Ook was de classis betrokken bij het evangelisatiewerk in Hoek. In 1900 werd besloten dat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerken van Terneuzen het nodige diende te verrichten om tot instituering van de Gereformeerde Kerk van Hoek te komen.¹²⁴³ Deze kerk werd in 1903 geïnstitueerd.¹²⁴⁴

De afgevaardigden van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Doorn moesten aan de Classis Utrecht rapporteren dat de pogingen tot 'reformatie' in Cothen en Langbroek te komen, mislukt waren.¹²⁴⁵ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harmelen rapporteerde inzake het evangelisatiewerk in Vleuten/De Meern, dat er door de week godsdienstoefeningen werden gehouden en dat er op zondag een preek werd gelezen.¹²⁴⁶ Een half jaar later waren er in Vleuten een ouderling en twee diakenen gekozen en bevestigd en in De Meern een ouderling, waarop de Classis Utrecht reageerde: "Geacht wordt eene kerk te bestaan."¹²⁴⁷

Het verzoek tot instituering van de Gereformeerde Kerk van Jutphaas willigde de classis Utrecht niet in. Zij achtte de kring in Jutphaas te zwak.¹²⁴⁸ Eerder was er een verzoek binnengekomen van mensen uit Jutphaas een ouderling en een diaken die gekozen waren te bevestigen. De verkiezing was echter zonder medeweten van de naburige Gereformeerde Kerk van Vreeswijk en de consulent gehouden. De verkiezing werd om die reden onwettig verklaard.¹²⁴⁹

Evangelisatie 1922-1931

In de Classis Drachten werden er drie kerken geïnstitueerd. Het waren de Gereformeerde Kerk van Beetsterzwaag,¹²⁵⁰ de Gereformeerde Kerk van Groninger-Opende¹²⁵¹ en de Gereformeerde Kerk van Siegerswoude.¹²⁵² De

¹²⁴⁰ Not. Cl. Axel, 24 oktober 1895. Liefdesbeurten zijn preekbeurten die voorgangers zonder financiële vergoeding verrichten.

¹²⁴¹ Onuitgegeven brochure: 50 Jaar Gereformeerde Kerk te Aardenburg. 16 september 1928 tot 16 september 1978, z. p. [1978].

¹²⁴² *Jaarb. Geref. Kerken*, (2000), 375. De Gereformeerde Kerk van Aardenburg werd op 16 september 1928 geïnstitueerd.

¹²⁴³ Not. Cl. Axel, 15 mei 1900.

¹²⁴⁴ *Jaarb. Geref. Kerken*, (2000), 375. De Gereformeerde Kerk van Hoek werd op 10 mei 1903 geïnstitueerd.

¹²⁴⁵ Not. Cl. Utrecht, 19 juli 1893.

¹²⁴⁶ Not. Cl. Utrecht, 24 januari 1894.

¹²⁴⁷ Not. Cl. Utrecht, 1 augustus 1894.

¹²⁴⁸ Not. Cl. Utrecht, 5 februari 1896.

¹²⁴⁹ Not. Cl. Utrecht, 1 augustus 1894.

¹²⁵⁰ Not. Cl. Drachten, 1 augustus en 7 november 1922. De Gereformeerde Kerk van Beetsterzwaag werd op 22 september geïnstitueerd; *Gemeenten en predikanten*, 31.

¹²⁵¹ Not. Cl. Drachten, 7 mei en 19 augustus 1924. De Gereformeerde Kerk van Groninger-Opende werd op 10 juni 1924 geïnstitueerd; *Gemeenten en predikanten*, 171.

kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Duurswoude vroeg de Classis Drachten raad en bijstand ten behoeve van de stichting van een evangelisatiegebouw in Bakkeveen. De classis adviseerde hiermee te wachten, om reden van stagnerende grensregeling tussen de Gereformeerde Kerken van Duurswoude en De Wilp.¹²⁵³ Later verzocht de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Duurswoude de classis de grenzen van een nieuw te vormen kerk in Bakkeveen vast te stellen en een besluit te nemen tot instituering van de Gereformeerde Kerk van Bakkeveen. De classis verwees de zaak terug; de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Duurswoude moest eerst met de kerkenraden van de Gereformeerde Kerken van De Wilp en Haulerwijk over de situatie in Bakkeveen spreken.¹²⁵⁴ Een half jaar later probeerde de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Duurswoude opnieuw tot instituering van de Gereformeerde Kerk van Bakkeveen te komen.¹²⁵⁵ Pas dertig jaar later, in 1959, zou de instituering van de Gereformeerde Kerk van Bakkeveen plaatsvinden; zie paragraaf 5.3.3.12.¹²⁵⁶

Zowel in Siegerswoude en Groninger-Opende was het reeds tot instituering van een gereformeerde kerk gekomen. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Ureterp had tegen het evangelisatiewerk in Siegerswoude geprotesteerd. Hij was bang dat zijn kerk te veel leden zou verliezen. De classis achtte de houding van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Ureterp onjuist. Onder verwijzing naar de *Acta van de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland Amsterdam 1892*, sprak zij uit dat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Ureterp reeds in 1892 een apart ledenboek voor de leden die in Siegerswoude woonden - naast het ledenboek voor de leden die in Ureterp woonden - had moeten aanleggen.¹²⁵⁷

Het was de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drachten, die namens enkele broeders uit Houtigehage het evangelisatiewerk aldaar onder de aandacht van de classis bracht. De Classis Drachten antwoordde dat de groep mensen uit Houtigehage contact moest zoeken met de kerkenraden van de Gereformeerde Kerken van Drachtstercompagnie en Rottevalle.¹²⁵⁸

In de Classis Utrecht werd een aanzet tot het evangelisatiewerk gegeven door de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zuilen. De Classis Utrecht was van mening dat de kerkenraad de zaak beter diende voor te bereiden.¹²⁵⁹

In de Classis Axel kwam het gesprek over evangelisatie in het begin van de jaren twintig wel op gang. De instituering van de Gereformeerde Kerk van

¹²⁵² Not. Cl. Drachten, 7 augustus en 6 november 1928. De Gereformeerde Kerk van (Frieschepalen-)Siegerswoude werd op 4 december 1924 geïnstitueerd; *Gemeenten en predikanten*, 75.

¹²⁵³ Not. Cl. Drachten, 2 november 1926.

¹²⁵⁴ Not. Cl. Drachten, 7 augustus 1928.

¹²⁵⁵ Not. Cl. Drachten, 5 februari 1929.

¹²⁵⁶ *Gemeenten en predikanten*, 28.

¹²⁵⁷ Not. Cl. Drachten, 23 februari 1928. "Zoolang in eenige nabij elkaar liggende plaatsen het getal der belijders, in elk dier plaatsen, nog niet sterk genoeg is, om plaatselijk eigen Diensten in te stellen, kunnen ze onder eenzelfde Kerkeraad blijven of gebracht worden, mits de inwoners van elk dier plaatsen afzonderlijk worden geboekt, en dan natuurlijk als leden met vollen rechte"; Amsterdam 1892, in: *Hand. syn. Chr. Geref. Kerken* 2/X, 184.

¹²⁵⁸ Not. Cl. Drachten, 5 augustus 1930.

¹²⁵⁹ Not. Cl. Utrecht, 6 december 1922.

Aardenburg had in 1928 plaatsgevonden.¹²⁶⁰ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Axel stelde de classis voor een evangelist aan te stellen met name voor het land van Cadzand. De taak van de evangelist was in contact te treden met rooms-katholieken, maar vooral met afgedwaalde hervormden. De classis was van mening dat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Axel het initiatief moest nemen en een evangelisatiecommissie moest instellen.¹²⁶¹ Deze commissie stelde voor niet tot het benoemen van een evangelist-colporteur over te gaan, omdat er onvoldoende financiële middelen aanwezig waren.¹²⁶² Het evangelisatiewerk was daarmee van de baan. Drie jaar later kwam de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Aardenburg met het voorstel een derde predikant te beroepen voor West-Zeeuws-Vlaanderen én voor het evangelisatiewerk, naast het functioneren van de predikant van de Gereformeerde Kerk van Oostburg en de predikant van de Gereformeerde Kerk van Schoondijke.¹²⁶³ Het voorstel van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Aardenburg werd besproken door de kerkenraden. Vooral de kerkenraden van de Gereformeerde Kerk van Terneuzen en de Gereformeerde Kerk van Zaamslag waren tegen het voorstel.¹²⁶⁴ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zaamslag ging daarin zo ver dat hij weigerde de commissie voor een gesprek te ontvangen.¹²⁶⁵ De Classis Axel sprak hierover haar teleurstelling uit en was van mening dat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zaamslag de commissie moest ontvangen. Deze bleef zich echter weigerachtig opstellen. Ditmaal voerde hij als reden de financiële situatie aan.¹²⁶⁶ De classis had moeite met de houding van de kerkenraad en stelde vast: 'In West-Zeeuws Vlaanderen moet Gods Woord verkondigd worden'.¹²⁶⁷

Grenswijzigingen

Resultaat van het classicale evangelisatiewerk en de daaruit voortvloeiende instituering van een gereformeerde kerk was het opnieuw vastleggen van de kerkelijke grenzen. Vooral in de periode 1922 tot en met 1931 kregen de classes veel grenskwesties te verwerken. Met name in de Classis Drachten was dat het geval. Dit had te maken met het voortschrijdende evangelisatiewerk en de daaruit voortvloeiende institueringen van de Gereformeerde Kerk van Beetsterzwaag, de Gereformeerde Kerk van Siegerswoude en de Gereformeerde Kerk van Groninger-Opende. Wat het vastleggen of wijzigen van kerkelijke grenzen bemoeilijkte, was de geringe bereidwilligheid van kerkenraden een gedeelte van hun ressort af te staan, zelfs indien grensverlegging ertoe leidde dat er een nieuwe kerk gesticht kon worden. Een kerk die minder leden ging tellen, vreesde voor een vermindering van de inkomsten. Ook grensregelingen die gevolgen hadden voor de naastliggende classis, bemoeilijkten vaak een spoedige oplossing. De

¹²⁶⁰ Not. Cl. Axel, 8 mei 1928.

¹²⁶¹ Not. Cl. Axel, 1 februari 1927.

¹²⁶² Not. Cl. Axel, 12 februari 1927.

¹²⁶³ Not. Cl. Axel, 7 januari 1930.

¹²⁶⁴ Not. Cl. Axel, 6 mei 1930.

¹²⁶⁵ Not. Cl. Axel, 15 juli 1930.

¹²⁶⁶ Not. Cl. Axel, 28 oktober 1930.

¹²⁶⁷ Not. Cl. Axel, 20 januari 1931.

kerkenraden van de Gereformeerde Kerk van Duurswoude en de Gereformeerde Kerk van De Wilp (in de provincie Groningen) werden het samen niet eens over een grenswijziging.¹²⁶⁸ Na ruim vier jaar was er ondanks intensieve bemoeienis van de classis geen oplossing gevonden. Vaak verzochten kerkenraden de classis de andere kerkenraden te bewegen tot medewerking. De classes besloten dat de kerkenraden er samen uit dienden te komen.

Het duurde langer dan twee jaar voordat de Classis Drachten de voorgestelde grenswijziging tussen de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde en de Gereformeerde Kerk van Drogeham kon vaststellen.¹²⁶⁹ Soms benoemden de classes een commissie, als bleek dat één kerkenraad onwillig was.

In de Classis Drachten vonden veertien grenswijzigingen plaats.¹²⁷⁰ In de Classis Utrecht vonden er drie grenswijzigingen plaats.¹²⁷¹

(De Gereformeerde Kerk van) Gent 1892-1901

De Classis Axel toonde haar betrokkenheid bij kerken buiten haar ressort. In 1898 verzocht een aantal Gentenaren tot de bijeenkomsten van de classis toegelaten te worden.¹²⁷² De classis besloot een commissie Gent te benoemen, bestaande uit twee predikanten en een ouderling, die de volgende keer dienden te rapporteren. De classis besloot dat de Gentenaren niet opgenomen konden worden in het gereformeerde kerkverband 'zonder onderwijs in de belijdenis onzer kerken'.¹²⁷³ Om die reden diende er één keer in de veertien dagen, op maandagavond, door de predikanten van de classis beurtelings in Gent gepredikt te worden. De classis vergoedde de reiskosten. In de volgende bijeenkomst vroegen de broeders uit Gent een maandelijks preekbeurt op zondag. Ze wilden niet langer van de diensten van de predikant van de Belgische Zendingkerk te Gent gebruik maken, omdat deze van mening was dat de kinderen op een staatschool thuishoorden, waar geen gebeden werden uitgesproken en niet uit de bijbel werd gelezen. De Gentenaren vonden hem te modern. De classis nam het voorstel inzake de maandelijks preekbeurt op zondag over.¹²⁷⁴ Tevens werd besloten dat bekeken moest worden onder het opzicht van welke kerkenraad de Gentenaren zouden vallen. Een jaar later vroegen de gereformeerden uit Gent of de predikanten die maandelijks kwamen preken, ook catechisatie konden geven aan de kinderen. Korte tijd nadien bleek dat er geen catechisanten waren.¹²⁷⁵

Na een verzoek vanuit Gent om steun, sprak de classis in 1901 over de mogelijkheid de arbeid in Gent los te laten. De classis schoof een beslissing door naar een volgende bijeenkomst. De kwestie Gent werd in die volgende bijeenkomst opnieuw doorgeschoven met als argument dat de kerkenraad van de

¹²⁶⁸ Not. Cl. Drachten, 4 november 1924 - 7 mei 1929.

¹²⁶⁹ Not. Cl. Drachten, 9 mei 1922, 6 november 1923, 19 augustus 1924.

¹²⁷⁰ Not. Cl. Drachten, 7 augustus 1923, 12 februari 1924, 4 november 1924, 3 februari 1924, 20 oktober 1925, 4 mei 1926, 1 mei 1928, 5 februari 1929, 7 mei 1929 en 5 mei 1931.

¹²⁷¹ Not. Cl. Utrecht, 1 maart 1922, 6 december 1922 en 11 december 1929.

¹²⁷² Not. Cl. Axel, 14 april 1898.

¹²⁷³ Not. Cl. Axel, 14 juli 1898.

¹²⁷⁴ Not. Cl. Axel, 24 november 1898.

¹²⁷⁵ Not. Cl. Axel, 9 november 1899.

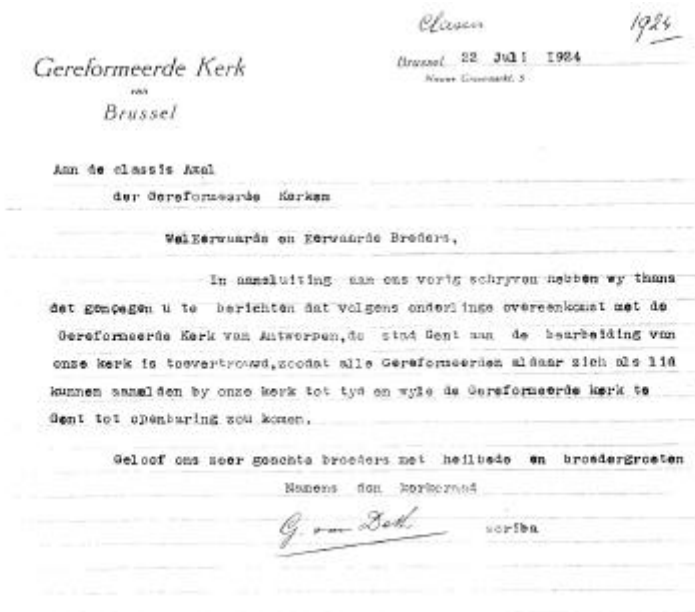
Gereformeerde Kerk van Antwerpen verantwoordelijk was voor de gereformeerden te Gent.¹²⁷⁶

(De Gereformeerde Kerk van) Gent 1922-1931

In 1923 wisten de gereformeerden in Gent niet meer tot welke Nederlandse kerk ze behoorden. Het bleek dat ze tot de Gereformeerde Kerk van Axel behoorden. Ze dienden een verzoek in dat de classis een predikant zou benoemen die een kind kon dopen.¹²⁷⁷

Een paar maanden later benoemde de Classis Axel een commissie om de mogelijkheden van de instituering van een Gereformeerde Kerk van Gent te onderzoeken.¹²⁷⁸ Bij de rapportage in de volgende vergadering bleek dat de commissie instituering van de Gereformeerde Kerk van Gent niet aandurfde.¹²⁷⁹ Er werd toen een voorstel ingediend de gereformeerden aan de zorgen van de

Figuur 3.3. Brief van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Brussel aan de Classis Axel over Gent¹²⁸⁰

Gereformeerde Kerk van Brussel toe te vertrouwen. Dat verzoek werd ondersteund door de betrokkenen van Gent zelf. Aan de afgevaardigden van de kerkenraden van de Gereformeerde

Kerk van Axel en de Gereformeerde Kerk van Terneuzen werd opgedragen in de archieven na te gaan waarom de gereformeerden van Gent ooit verbonden waren

¹²⁷⁶ Not. Cl. Axel, 11 april, 25 juli en 14 november 1901.

¹²⁷⁷ Not. Cl. Axel, 3 mei 1923.

¹²⁷⁸ Not. Cl. Axel, 12 juli 1923.

¹²⁷⁹ Not. Cl. Axel, 18 oktober 1923.

¹²⁸⁰ ZA, CZV, inv. nr. 640.1. Brief van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Brussel aan de Classis Axel over Gent, d.d. 22 juli 1924.

geweest aan de Gereformeerde Kerk van Axel.¹²⁸¹ De Gereformeerde Kerk van Brussel was belangstellend en besloot de zorg voor de Gentenaren op zich te nemen.¹²⁸² Binnen een paar maanden konden de afgevaardigden van Axel in de classis melden dat alle Gentenaren die lid van de Gereformeerde Kerk van Axel waren, hun attestaties hadden opgevraagd.¹²⁸³

Toen de Classis Axel in 1927 een verzoek van de Classis Dordrecht ontving de predikanten liefdebeurten te laten verrichten in de Gereformeerde Kerk van Gent, was deze kerk inmiddels geïnstitueerd.¹²⁸⁴ De Classis Axel gaf het verzoek van de Classis Dordrecht aan de kerkenraden in overweging. Toen de Gereformeerde Kerk van Gent een brief schreef met dank voor de hulp en met een verzoek om nieuwe vacaturebeurten, durfde de Classis Axel dit niet aan te bevelen. Ze liet het over aan de vrijheid der kerken.¹²⁸⁵

3.2.3.11. Opheffing

De classis had niet alleen een taak wanneer een kerk werd geïnstitueerd, maar eveneens wanneer een kerk werd opgeheven. Deze paragraaf beschrijft als voorbeeld de ontwikkelingen die uiteindelijk hebben geleid tot de opheffing van de Gereformeerde Kerk van Zuilen. Hieruit blijkt tevens dat een kerk wellicht wel eens te snel werd geïnstitueerd en niet levensvatbaar bleek.

De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zuilen hadden in 1899, zeven jaar nadat de kerk was geïnstitueerd, aan de kerkenraad van Utrecht als naburige kerk verzocht een onderzoek in te stellen naar de geschillen die te Zuilen waren ontstaan. Sinds de aanvang van 1899 werden er geen diensten meer in Zuilen gehouden.¹²⁸⁶ De afgevaardigden van de Gereformeerde Kerk van Utrecht stelden

¹²⁸¹ Not. Cl. Axel, 17 januari 1924.

¹²⁸² Not. Cl. Axel, 8 mei 1924 en 24 juli 1924.

¹²⁸³ Not. Cl. Axel, 30 oktober 1924.

¹²⁸⁴ Not. Cl. Axel, 3 mei 1927. De Gereformeerde Kerk van Gent werd geïnstitueerd op 10 december 1926. Op 1 januari 1929 werd de Gereformeerde Kerk van Gent opgenomen in het verband van de Verenigde Protestantse Kerk in België;

Gemeenten en predikanten, 79. De Synode van Middelburg van 1896 had besloten de Gereformeerde Kerk van Brussel op te nemen in het kerkverband en voorlopig te doen inwonen bij de Classis Dordrecht; *Acta Syn. Geref. Kerken*, Middelburg 1896, art. 132. Een besluit met dezelfde strekking had de Synode van Groningen van 1899 ten aanzien van de Gereformeerde Kerk van Antwerpen genomen; *Acta Syn. Geref. Kerken*, Groningen 1899, art. 97. De Classis Dordrecht kreeg de zorg over deze twee Belgische kerken. Later kwamen daar de Gereformeerde Kerken van Boechout, Denderleeuw, Gent en Mechelen in België én de Gereformeerde Kerken van Chatillon-Coligny, Parijs en Sens in Frankrijk bij; *Jaarb. Geref. Kerken*, (1966), 278-281. De Synode van Haarlem van 1973-1975 besloot de gereformeerde kerken in België - als zelfstandige Classis België - over te laten gaan naar het ressort van de Particuliere Synode Noord-Brabant en Limburg; *Acta Syn. Geref. Kerken*, Haarlem 1973-1975, artt. 62, 63, 290. De Synode van Zwolle van 1977-1979 besloot in te stemmen met het deelnemen van de Gereformeerde Kerken van België aan de fusie met de Protestantse Kerken van België en de Hervormde Kerk van België. De Classis België werd als ressort van de Particuliere Synode van Noord-Brabant en Limburg van de Gereformeerde Kerken in Nederland opgeheven; *Acta Syn. Geref. Kerken*, Zwolle 1977-1979, art. 240.

¹²⁸⁵ Not. Cl. Axel, 15 januari 1929.

¹²⁸⁶ Not. Cl. Utrecht, 6 september 1899.

voor dat de kerkenraadsleden van Zuilen zouden aftreden en dat er onder leiding van de consulent nieuwe ouderlingen en diakenen zouden worden gekozen.¹²⁸⁷ In 1922 bleek dat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zuilen per circulaire aan de andere kerken steun had gevraagd voor de bouw van een pastorie zonder de classis erin te kennen. De kerkenraad van Zuilen had zich independent opgesteld door de steunaanvraag niet aan de classis voor te leggen. De classis was van mening dat dit wel had dienen te gebeuren.¹²⁸⁸ In 1926 werd er door de classis een commissie voor de situatie in Zuilen ingesteld. Leden van de Gereformeerde Kerk van Zuilen wilden tot de kerk van Utrecht behoren. Een oplossing leek het wijzigen van de kerkelijke grenzen te zijn, maar daar wilde de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zuilen niet van horen. De classis zag een andere oplossing, namelijk het overschrijven van leden van de Gereformeerde Kerk van Zuilen naar de Gereformeerde Kerk van Utrecht.¹²⁸⁹ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zuilen verzocht de classis in de volgende bijeenkomst haar besluit terug te nemen. De classis reageerde afwijzend.¹²⁹⁰ Daarna ontving de classis een bericht van leden van de Gereformeerde Kerk van Zuilen, die zich erover beklaagden dat de kerkenraad niet meewerkte en weigerde de attestaties af te geven. De classis bleef bij haar besluit van juni 1925.¹²⁹¹

De kerkenraad verzocht in 1929 de Classis Utrecht om financiële hulp. De classis benoemde een commissie die uit twee predikanten en een ouderling bestond.¹²⁹² Toen de commissie in de volgende bijeenkomst rapporteerde, besloot de classis dat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zuilen in contact diende te treden met de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Utrecht om samen de problemen op te lossen. Tevens besloot de classis dat er in de andere kerken van de classis niet gecollecteerd hoefde te worden voor de Gereformeerde Kerk van Zuilen.¹²⁹³ Een half jaar later was er nog geen resultaat geboekt.¹²⁹⁴ Opnieuw vroeg de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zuilen advies aan de classis. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Utrecht wilde de predikant van de Gereformeerde Kerk van Zuilen beroepen en bevestigen om predikant van de Gereformeerde Kerk van Utrecht te worden. Voorwaarde was dat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zuilen zijn kerkgebouw zou verkopen. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zuilen gaf daarentegen te kennen dat hij de kerk graag opgenomen zag in de Gereformeerde Kerk van Utrecht, maar eigen morgendiensten te willen houden. De classis sprak haar wens uit dat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zuilen niet langer zou vasthouden aan het eigen gebouw en het zou verkopen. Indien de leden van de Gereformeerde Kerk van Zuilen voortaan tot de Gereformeerde Kerk van Utrecht zouden gaan behoren, zou de Gereformeerde Kerk van Utrecht de financiële steun krijgen die eerder aan de Gereformeerde Kerk van Zuilen

¹²⁸⁷ Not. Cl. Utrecht, 7 november 1894.

¹²⁸⁸ Not. Cl. Utrecht, 6 december 1922.

¹²⁸⁹ Not. Cl. Utrecht, 3 juni 1926.

¹²⁹⁰ Not. Cl. Utrecht, 3 september 1925.

¹²⁹¹ Not. Cl. Utrecht, 25 november 1925.

¹²⁹² Not. Cl. Utrecht, 4 september 1929.

¹²⁹³ Not. Cl. Utrecht, 11 december 1929.

¹²⁹⁴ Not. Cl. Utrecht, 4 juni 1930.

toegekomen was.¹²⁹⁵ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zuilen maakte bezwaar tegen het besluit van de classis, maar deze bleef desondanks bij haar besluit.¹²⁹⁶ De 'kwestie Zuilen' was daarmee nog geen verleden tijd. Een jaar later verzochten vijftientig leden van de Gereformeerde Kerk van Zuilen om een grenswijziging. De classis meende dat zij niet op dit verzoek kon ingaan en dat het aan de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zuilen lag dat de zaak nog niet gesloten was.¹²⁹⁷

Hoewel het buiten de onderzoeksperiode valt, vermeld ik hier dat twee decennia later, op 1 september 1950, de Gereformeerde Kerk van Zuilen werd samengevoegd met de Gereformeerde Kerk van Utrecht.¹²⁹⁸

3.2.3.12. Vermaan en tucht

Na een aantal algemene opmerkingen mede aan de hand van enkele casus inzake vermaan en tucht beschrijf ik hieronder twee uitgebreidere casus waarin naar voren komt welke bevoegdheden de Classis Utrecht en de Classis Drachten hadden in respectievelijk de 'kwestie Goudappel' en de 'kwestie Van Leeuwen'.

Algemene opmerkingen

In de bijeenkomsten van de classes werd vaak gesproken over aangelegenheden van vermaan en tucht. Kerkenraden vroegen advies van de classis hoe zij dienden te handelen met gemeenteleden die zij vanwege hun levenswijze hadden vermaand, maar die de vermaning van de kerkenraad verwierpen. Uit de vele situaties volgt hieronder een aantal voorbeelden. De Classis Drachten kreeg in haar bijeenkomst van 4 augustus 1896 drie vragen voorgelegd van kerkenraden. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Utrecht vroeg hoe hij diende te handelen met een gemeentelid dat na herhaaldelijke vermaning aan de alcohol verslaafd bleef. De classis adviseerde de tweede trap van de censuur toe te passen.¹²⁹⁹ In dat geval werd de vermaning met de naam van de zondaar of zondares aan de kerk meegedeeld.¹³⁰⁰ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Rottevalle vroeg hoe hij diende te handelen met een vrouwelijk gemeentelid dat haar ene kind wel wilde laten dopen, maar haar andere niet. De classis adviseerde de kerkenraad de moeder aan te sporen haar beide kinderen te laten dopen. Tevens vroeg de kerkenraad of hij een vrouw die haar man had verlaten, maar een week later was teruggekeerd, de toegang tot het heilig avondmaal mocht ontzeggen. De classis adviseerde de kerkenraad dat hij deze vrouw de toegang tot

¹²⁹⁵ Not. Cl. Utrecht, 10 september 1930.

¹²⁹⁶ Not. Cl. Utrecht, 3 december 1930.

¹²⁹⁷ Not. Cl. Utrecht, 2 december 1931.

¹²⁹⁸ *Gemeenten en predikanten*, 259.

¹²⁹⁹ Bij de eerste trap werd in de kerkdienst de vermaning uitgesproken over een gemeentelid zonder zijn of haar naam te noemen. Daarom werd deze 'trap' ook wel de stille censuur genoemd. Als de tweede trap werd toegepast werd de naam van het gemeentelid wel genoemd en het advies van de classis. Het uitsluiten van de gemeenschap van de kerk werd de derde trap genoemd; Jansen, *Korte verkl.*, 328-333.

¹³⁰⁰ Jansen, *Korte verkl.*, 331.

het heilig avondmaal zou ontzeggen. Een nadere motivering van de classis in de notulen ontbreekt.

Dat de adviserende functie van de classes niet onbepert was, blijkt uit de notulen van de Classis Axel. Op een verzoek van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Oostburg in 1899 om advies inzake een gemeentelid dat met een goed attest lid was geworden, maar wel van kwaad werd beticht, reageerde de classis door de zaak terug te verwijzen naar de kerkenraad. De Classis Axel meende dit aan de prudentie van de kerkenraad te moeten overlaten omdat zij - zo was haar merkwaardig argument - geen commissie van advies was.¹³⁰¹ De classis was immers voor kerkenraden wel degelijk een orgaan van advies. Wellicht dat het de classis wel eens stoorde dat zij overspoeld werd met vragen die de kerkenraden zelf konden en moesten oplossen.

De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Driebergen vroeg in 1930 advies over het toepassen van censuur op een proponent die gezondigd had tegen het zevende gebod. De Classis Utrecht meende dat in de onderhavige situatie het proponentenschap opgeheven zou moeten worden.¹³⁰² De classis benoemde drie afgevaardigden die de opdracht kregen het advies van de kerkjuristen H. H. Kuyper en H. Bouwman in te winnen. De beide professoren keurden de zienswijze van de classis goed.¹³⁰³ Een half jaar later verzocht de proponent de classis hem opnieuw beroepbaar te stellen. De classis willigde dit verzoek niet in. Een commissie moest eerst met hem spreken.¹³⁰⁴

De kwestie Goudappel

In een besloten bijeenkomst van de Classis Utrecht werd in 1923 gesproken over het verzoek van de predikant J. E. Goudappel tot vernietiging van het besluit dat tot zijn schorsing had geleid.¹³⁰⁵ Zowel de notulen van de classis als de acta van de synode geven geen nadere aanduiding waaruit die vermeende zonde bestond en wat er verder precies aan de hand was. Uit het artikel 'Kerkstrijd in het Sticht. Het ontstaan en de geschiedenis van het Hersteld Verband in Utrecht en Tienhoven (1926-1946)' van H. J. Ph. G. Kaajan blijkt dat Goudappel werd beschuldigd van 'een zondige nieuwsgierigheid naar het in Romeinen 1 vermelde kwaad'.¹³⁰⁶ In Romeinen 1, waarbij vooral op vers 27 gedoeld zal zijn, gaat het over homosexualiteit. Via een instructie had de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Utrecht melding van de schorsing van zijn predikant gemaakt. In de tweede zitting van dezelfde bijeenkomst werd gesproken over deze schorsing. De kerkenraad verzocht de classis een onderzoek in te stellen. Een commissie, die uit

¹³⁰¹ Not. Cl. Axel, 27 juli 1899.

¹³⁰² Not. Cl. Utrecht, 3 december 1930.

¹³⁰³ Not. Cl. Utrecht, 25 maart 1931.

¹³⁰⁴ Not. Cl. Utrecht, 2 december 1931.

¹³⁰⁵ J. E. Goudappel (1870-1951), predikant te Heteren en Randwijk 1901, Dieren 1905, Utrecht 1912, Emlichheim (Duitsland) 1924, emeritus 1935, hulpdiensten te Dieren 1949; *Gemeenten en predikanten*, 303; Not. Cl. Utrecht, 7 maart 1923.

¹³⁰⁶ H. J. Ph. G. Kaajan, 'Kerkstrijd in het Sticht. Het ontstaan en de geschiedenis van het Hersteld Verband in Utrecht en Tienhoven (1926-1946)', in: *JGCK* 6, 130-166.

drie predikanten en twee ouderlingen bestond, zette zich aan het werk.¹³⁰⁷ De kerkenraden van de Gereformeerde Kerken van Utrecht en Driebergen maakten tijdens een volgende bijeenkomst melding van de opheffing van de schorsing van Goudappel. Daarop deelde W. Verhoef, predikant van de Gereformeerde Kerk van Zeist, de classis mede dat hij in beroep zou gaan bij de Particuliere Synode van Utrecht.¹³⁰⁸

De Particuliere Synode van Utrecht sprak uit dat de rechtmatige schorsing van Goudappel 'onvoldoende' was. De Classis Utrecht legde zich bij deze uitspraak neer in afwachting van het rapport van de deputaten van de synode.¹³⁰⁹ De Synode van Utrecht van 1923 benoemde vijf deputaten, te weten: H. Bouwman, H. H. Kuyper, W. Breukelaar,¹³¹⁰ W. H. Gispén¹³¹¹ en J. Wessels,¹³¹² die de opdracht kregen 'om voordat Ds. J. E. Goudappel van de Kerk van Utrecht afscheid zou nemen, de bezwaren dezer Broederen te onderzoeken, over de al of niet gegrondheid der ingebrachte grieven haar oordeel uit te spreken, wanneer rechtskrenking heeft plaats gevonden, deze zoo mogelijk door hun bemiddeling uit den weg te ruimen, en alles te doen om de verdeeldheid weg te nemen en den onderlingen vrede te herstellen'.¹³¹³ De deputaten stelden voor dat de Classis Utrecht zich zou conformeren aan het besluit van de synode en dat aan Goudappel de acte van eervol ontslag verleend zou worden, opdat hij elders beroepen kon worden.¹³¹⁴ Op de volgende bijeenkomst van de classis kwamen er bezwaarschriften tegen het besluit van de generale synode bij de kerkenraad binnen van leden van de Gereformeerde Kerk van Utrecht. De classis sprak uit dat zij geen dwang kon uitoefenen ten einde het oordeel van de synode te wijzigen.¹³¹⁵ Intussen was Goudappel al vier maanden predikant van de Altreformierte Kirche Emlichheim.¹³¹⁶

De rol van de generale synode in deze kwestie uit 1923 is interessant gezien vanuit de toen reeds behandelde kwestie Netelenbos en de nog komende kwestie Geelkerken. In beide kwesties speelde de vraag of de generale synode als meerdere vergadering bevoegdheden had terzake van een plaatselijke kwestie.

De kwestie Van Leeuwen

¹³⁰⁷ Not. Cl. Utrecht, 25 april 1923.

¹³⁰⁸ W. Verhoef (1866-1935), predikant te Ridderkerk 1894, Gerkesklooster 1896, Berkel 1899, Zeist 1903, emeritus 1934; *Gemeenten en predikanten*, 373.

¹³⁰⁹ Not. Cl. Utrecht, 19 september 1923.

¹³¹⁰ W. Breukelaar (1865-1940), predikant te Leek 1888, Halfweg 1893, Zaandam 1900, emeritus 1929, hulpdiensten te Santpoort 1929-1935; *Gemeenten en predikanten*, 281.

¹³¹¹ W. H. Gispén (1871-1934), predikant te Breukelen 1895, Baarn 1899, Zwolle 1906, Scheveningen 1918; *Gemeenten en predikanten*, 301.

¹³¹² Dr. J. Wessels was ouderling van de Gereformeerde Kerk van Zuidlaren en afgevaardigde van de Particuliere Synode van Drenthe; *Acta Syn. Geref. Kerken*, Utrecht 1923, art. 2.

¹³¹³ *Acta Utrecht 1923*, artt. 59 en 65.

¹³¹⁴ Not. Cl. Utrecht, 5 december 1923.

¹³¹⁵ Not. Cl. Utrecht, 4 juni 1924.

¹³¹⁶ Goudappel werd op 27 januari 1924 bevestigd in Emlichheim; *Honderdvijftig jaar gemeenten en predikanten*, 53.

De problemen rondom N. D. van Leeuwen, de predikant van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde, ontstonden in 1926.¹³¹⁷ Naar aanleiding van de zogenaamde 'kwestie Geelkerken' had de Synode van Assen van 1926 een 'Woord van vermaan aan de kerken' gericht.¹³¹⁸ In een begeleidend schrijven aan de classes voegde de synode er de dringende aansporing aan toe 'dat de classes, zoo in het algemeen als ook inzonderheid bij de examina, naarstig zullen toezien, dat geenerlei leering in de kerken binnendringt, die met de letter of met den geest van bovengenoemde beslissing der synode in strijd is, en dus, hetzij op het hiergenoemde, hetzij op eenig ander punt, door een willekeurige Schriftuitlegging aan het gezag van 's Heeren Woord tekort doet'.¹³¹⁹ Dit 'Woord van vermaan aan de kerken' met begeleidend schrijven was door alle kerkenraden van gereformeerde kerken die tot de Classis Drachten behoorden, behalve door de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde, besproken. Van Leeuwen stemde niet met het synodale rapport in. Hij volgde als oudtestamenticus, gezien zijn proefschrift van 1920: *Het Bijbelsch-Akkadisch-Schumerisch zondvloedverhaal*, de verwickelingen rondom de opvattingen van J. G. Geelkerken over de hoofdstukken 1 tot en met 3 van het bijbelboek Genesis en de besluiten van de Synode van Assen van 1926 nauwgezet.¹³²⁰

Omdat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde niet instemde met het synodale rapport, besloot de Classis Drachten een commissie te benoemen, die uit drie predikanten en twee ouderlingen bestond.¹³²¹ Van Leeuwen gaf aan moeite te hebben zijn bezwaar bij deze synode te moeten inbrengen. De classis oordeelde dat hij hiertoe verplicht was.¹³²² Tijdens de daaropvolgende bijeenkomst kwamen de afgevaardigden van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde later binnen. De bespreking van de notulen was voor Van Leeuwen aanleiding uit te spreken dat hij de classis wantrouwde. De preses nam dit ernstig op. Van Leeuwen deelde mede dat hij zijn bezwaarschrift naar de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Assen, als samenroepende kerk van de Synode van Assen van 1926, zou zenden.¹³²³

De Synode van Assen van 1926 sprak in een voortgezette vergadering uit dat Van Leeuwen zijn bezwaarschrift bij haar had moeten indienen.¹³²⁴ Hij maakte

¹³¹⁷ Dr. N. D. van Leeuwen (1881-1961), predikant te Murmerwoude 1911, Harkema-Opeinde 1920, overgegaan naar de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband: Harkema-Opeinde 1927, Leeuwarden 1929. Na problemen in de gemeente van Leeuwarden werd Van Leeuwen hervormd predikant te Holysloot 1931. Emeritaat 1951; *Gemeenten en predikanten*, 331; *BLGNP* II, 304-305; D. Van Keulen, *Bijbel en dogmatiek. Schriftbeschuwing en schriftgebruik in het dogmatisch werk van A. Kuyper, H. Bavinck en G. C. Berkouwer*, Kampen 2003, 239, 239, 263-265, 279, 705 en 717. Na zijn dissertatie in 1920 schreef Van Leeuwen onder het pseudoniem 'Voxesylvis': *Om der waarheid wil. Een wetenschappelijk vertoog over Genesis 1-3 naar aanleiding van de zaak Geelkerken*, Amsterdam z.j. en *Gravamina*, Amsterdam 1926. Zie over de kwestie Van Leeuwen ook: D. Th. Kuiper, *Voormannen*, 303-306.

¹³¹⁸ *Acta [Buitengewone] Gen. Syn. Geref. Kerken*, Assen 1926, art. 87, bijlage XXIII.

¹³¹⁹ *L.c.*, bijlage XXIII.

¹³²⁰ N. D. van Leeuwen, *Het Bijbelsch-Akkadisch-Schumerisch zondvloedverhaal*, Amsterdam 1920.

¹³²¹ Not. Cl. Drachten, 4 mei 1926.

¹³²² Not. Cl. Drachten, 30 juni 1926.

¹³²³ Not. Cl. Drachten, 3 augustus 1926.

¹³²⁴ *Acta [Voortgezette Buitengewone] Gen. Syn. Geref. Kerken*, Assen 1926, artt. 305, 446 en 455.

hiertegen bezwaar. Een gemeentelid van de Gereformeerde Kerk Harkema-Opeinde had bezwaar tegen de handelwijze van de classis inzake Van Leeuwen aangetekend. De classis besloot een voortgezette bijeenkomst te beleggen die werd uitgeschreven door het moderamen.¹³²⁵

Op die bijeenkomst waren de voltallige kerkenraad en enkele gemeenteleden van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde aanwezig. De Synode van Assen van 1926 had het bezwaarschrift van Van Leeuwen ongegrond verklaard. Van Leeuwen ging niet akkoord met de uitspraken van de generale synode en had een verklaring voor de pers bij zich. Uiteindelijk gaf hij deze niet aan de pers, maar aan de classis. De classis overlegde met D. P. Koopmans,¹³²⁶ lid van de commissie van advies van de Provinciale Synode van Friesland (Zuidelijk Gedeelte).¹³²⁷

Koopmans maakte tijdens de volgende bijeenkomst van de Classis Drachten bekend dat van Leeuwen zijn bezwaarschrift diende in te trekken, maar die was daartoe niet bereid. Koopmans drong toen aan op schorsing. De Classis Drachten neigde echter naar een compromis. Uiteindelijk besloot de classis Van Leeuwen te schorsen. Die verliet daarop de vergadering. De classis benoemde opnieuw een commissie, bestaande uit twee predikanten en twee ouderlingen. Het was de opdracht van de commissie het besluit van de classis met de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde door te spreken, mede met het oog op de komende zondagsdiensten.¹³²⁸ Na advies van de commissie besloot de classis de schorsing op te heffen en de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde werd geadviseerd een gemeentevergadering te beleggen. Daarna kon Van Leeuwen weer voorgaan in de zondagse erediensten.¹³²⁹

Op 30 juni opende de preses van de commissie inzake Van Leeuwen een bijeenkomst van de Classis Drachten, waarbij ook Koopmans aanwezig was. Deze bijeenkomst was bijeengeroepen door de samenroepende kerk en twee andere kerkenraden en was dus wettig, zo melden de notulen. Hét agendapunt was de vraag hoe de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde verder kon functioneren. Deze kerkenraad had het advies van de classis gevraagd. Het grootste deel van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde was van mening dat Van Leeuwen zich moest conformeren aan de besluiten van de meerdere vergaderingen en dat de kerkenraad alles moest doen om een scheuring in de gemeente te voorkomen.¹³³⁰

In de bijeenkomst van 16 augustus 1927 behandelde de classis een verzoek om financiële steun van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde. De classis wees de kerkenraad erop dat deze voor zijn eigen financiën diende te zorgen, mede omdat de kerkenraad gedurende twee bijeenkomsten geen quota aan de classis had afgedragen. Kerkvisitatie had nog niet plaatsgevonden,

¹³²⁵ Not. Cl. Drachten, 2 november 1926.

¹³²⁶ D. Koopmans (1868-1940), predikant te Langerak 1890, Ee 1892, Sneek 1899, Beetsterzwaag 1931, emeritus 1937; *Gemeenten en predikanten*, 324.

¹³²⁷ Not. Cl. Drachten, 1 december 1926.

¹³²⁸ Not. Cl. Drachten, 18 januari 1927.

¹³²⁹ Not. Cl. Drachten, 3 mei 1927.

¹³³⁰ Not. Cl. Drachten, 30 juni 1927.

omdat één van de deputaten dat niet nodig geacht had. De classis vond dat hoognodig: 'aanstaande dinsdag'.¹³³¹

Aan het begin van een buitengewone bijeenkomst van de classis van september 1927 gaf de predikant van de samenroepende kerk van Oudega, W. E. Gerritsma, aan dat zijn kerkenraad zonder overleg met de kerkenraad van een naburige kerk deze bijeenkomst bijeen had geroepen, wat niet overeenkomstig de huishoudelijke regeling was.¹³³² Bovendien was deze bijeenkomst op verzoek van de Synode van Groningen van 1927 belegd. De classis nam met deze uitleg genoegen. De deputaten van de synode hadden van de synode de opdracht gekregen een onderzoek in te stellen naar de reden van de classis de schorsing van Van Leeuwen op te heffen. Bovendien wilden de deputaten dat de classis haar afkeuring zou uitspreken over het niet-verschijnen van Van Leeuwen voor de commissie van preadvies van de generale synode.¹³³³ De classis besloot

1. zich te wenden tot de Generale Synode van Groningen met de vraag, of dr. N. D. van Leeuwen met zijn afwijkend gevoelen inzake de slang in onze Gereformeerde Kerken mag worden geduld; 2. den toestand - met wederzijdsch goedvinden - te laten voortduren, zooals hij nu is, totdat de Generale Synode onder de onder 1. genoemde vraag uitspraak zal hebben gedaan;
2. Dr. N. D. van Leeuwen uit te nodigen op de Classicale Vergadering en hem te vragen of hij: a. bereid is zijn leedwezen te betuigen, dat hij tot driemaal toe geweigerd heeft te voldoen aan het verzoek van de Generale Synode, om voor de prae-adviseerende commissie te verschijnen; -of hij bereid is, bij een eventuele oproep van de Synode alsdan daaraan te voldoen.¹³³⁴

Uit het rapport van de synode blijkt dat Van Leeuwen niet geduld kon worden in de kerken.¹³³⁵ Van Leeuwen werd door twee predikanten van huis opgehaald, maar hij weigerde in de bijeenkomst van de classis te verschijnen. Hij zei tegen zijn collega's dat hij zowel met de kerk als met het kerkverband zou breken. De classis benoemde een commissie om Van Leeuwen het besluit dat hij niet langer geduld kon worden als predikant van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde, mede te delen. De bijeenkomst werd provisioneel gesloten. Afsproken werd een maand later opnieuw bijeen te komen. Er werden afspraken over de zondagse diensten in Harkema-Opeinde gemaakt en er werd een consulent benoemd. Zes afgevaardigden gaven te kennen er moeite mee te hebben een maand te moeten wachten.¹³³⁶ Negen dagen later vond de voortgezette bijeenkomst plaats. Van Leeuwen bleek niet thuis te zijn en daarom kon hem het besluit van de classis niet mondeling meegedeeld worden. Nadien wilde hij het doopboek niet afstaan. De classis besloot daarop, op advies van deputaten art. XLIX kerkorde, Van Leeuwen af te zetten 'wegens schismatieke trekken'. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde conformeerde

¹³³¹ Not. Cl. Drachten, 16 augustus 1927.

¹³³² W. E. Gerritsma (1896-1959), predikant te Oudega (Smallingerland) 1925, Aalten 1929, Zoetermeer 1948; *Gemeenten en predikanten*, 300.

¹³³³ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Groningen 1927, art. 264.

¹³³⁴ Not. Cl. Drachten, 28 september 1927.

¹³³⁵ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Groningen 1927, art. 293.

¹³³⁶ Not. Cl. Drachten, 1 november 1927.

zich aan het besluit van de classis. Van dit besluit werd Van Leeuwen per aangetekende brief op de hoogte gesteld. De kerkenraad keerde met zeven adviezen van de classis naar huis.¹³³⁷

Ongeveer zestig belijdende leden werden eveneens geschorst.¹³³⁸ Samen met hun gezinnen vormden zij de Gereformeerde Kerk in Hersteld Verband in Harkema. In 1928 betrokken zij een eigen kerkgebouw aan de Kerkstraat. Op 19 mei 1946 ging de Gereformeerde Kerk in Hersteld Verband in Harkema over naar de Nederlandse Hervormde Kerk.

3.2.3.13. De classicale preek

De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drachten stelde in 1894 de Classis Drachten de herinvoering van de classicale preek voor. Als argument droeg hij hiervoor aan dat de classicale preek 'echt-Dordsch' was. De Classis Drachten zag niets in het voorstel en verwierp het.¹³³⁹ De notulen van de andere twee classes verschaften geen duidelijkheid in het al dan niet houden van de classicale preek. Op grond daarvan ga ik er vanuit dat zij reeds opgehouden waren de classicale preek in ere te houden.

3.2.3.14. Advisering

Als art. XLI - de rondvraag der kerken - aan de orde kwam, vroegen de afgevaardigden de classis om advies. Vaak ging het over zaken in de sfeer van vermaan en tucht.

De Classis Utrecht wees de kleine kerken in 1929 op de mogelijkheid een combinatie met elkaar aan te gaan om gezamenlijk een beroep op een predikant te kunnen uitbrengen.¹³⁴⁰ Het was voor kleine kerken in een periode van economische malaise moeilijk zelfstandig een predikant te beroepen. Een combinatie met een andere kerk was een oplossing.

3.2.4. De werkwijze

Op welke wijze verrichtten de drie classes de hierboven beschreven werkzaamheden? Daarover gaat het in paragraaf 3.2.4. die uit de volgende

¹³³⁷ Not. Cl. Drachten, 10 november 1927. De zeven adviezen luiden: - "Gemeenteleden mogen niet met dr. v. Leeuwen meegaan; - de kerkenraad geve nauwkeurig acht wat er aanstaande zondag gebeurt; - wat het opvragen van het lidmatenboek betreft, moet getracht worden om tot een goede verstandhouding met dr. van Leeuwen te komen; - de kerkenraad maakt geen haast met verkiezing; - de kerkenraad vergadert en besluit hoelang ze het traktement nog zullen betalen; - de woning moet niet meteen vrijgemaakt worden opdat dr. van Leeuwen kan omzien naar een andere woning; - direct na de verkiezing dienen ambtsdragers zich te conformeren."

¹³³⁸ *Paadwizer. Kontaktblad van de Hervormde Gemeente te Harkema*. Jubileumnummer, 21^e jrg. n°. 7 (1996).

¹³³⁹ Not. Cl. Drachten, 6 februari 1894.

¹³⁴⁰ Not. Cl. Utrecht, 6 maart 1929.

subparagrafen bestaat: de vergaderfrequentie, 3.2.4.1.; de 'classis contracta', 3.2.4.2.; de vergaderplaats, 3.2.4.3.; de samenroepende kerk, 3.2.4.4.; de credentiebrief, 3.2.4.5.; de 'aanroeping des Naam Gods' en de dankzegging, 3.2.4.6.; het moderamen, 3.2.4.7.; de actarius, 3.2.4.8.; de maaltijd, 3.2.4.9.; commissies en deputaten, 3.2.4.10.; het archief, 3.2.4.11. en de financiën, 3.2.4.12.

3.2.4.1. De vergaderfrequentie

1892-1901

De Classis Drachten hield zich stipt aan de driemaandelijke vergaderfrequentie. De Classis Axel en de Classis Utrecht kenden ook de driemaandelijke vergaderfrequentie, maar hadden soms voor één bijeenkomst meerdere zittingen nodig, zoals in 1894, 1896 en 1900. In het laatste jaar waren er drie buitengewone bijeenkomsten.

In 1897 werd besloten dat vanaf 1898 de bijeenkomsten van de Classis Utrecht als volgt zouden zijn: de eerste woensdag in januari en april, de laatste woensdag in juni en de eerste woensdag in oktober. Op de derde woensdag van september vond de 'classicale zendingsdag' plaats.¹³⁴¹ Een bijeenkomst later werd deze afspraak herzien en werd een nieuw vergaderrooster opgesteld: de eerste woensdag van maart, juni, september en december.¹³⁴² In 1900 was de bijeenkomst van de Classis Utrecht een dag verplaatst, van 7 naar 8 maart. De aanleiding daarvoor was de bidstond die op 7 maart voor de 'broeders in Zuid-Afrika' werd gehouden vanwege de Boerenoorlog, die tussen 1899 en 1902 gevoerd werd.¹³⁴³ Ook kwam het voor dat de vergadering vervroegd moest worden vanwege de bijeenkomst van de particuliere synode.¹³⁴⁴

De Classis Axel kwam alleen in het jaar 1901 viermaal bijeen. In voorafgaande jaren was dat beperkt tot driemaal of zelfs tot tweemaal (1900). De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zaamslag A deed het voorstel in de winter niet bijeen te komen, tenzij er dringende zaken af te handelen waren. De classis ging hiermee akkoord.¹³⁴⁵ Een jaar later werd de classis verzocht drie keer per jaar bijeen te komen. De classis benoemde twee predikanten die de volgende keer advies moesten uitbrengen.¹³⁴⁶ Later vroeg een afgevaardigde of de classis tweemaal in plaats van driemaal per jaar bijeen kon komen.¹³⁴⁷ De classis nam geen besluit en schoof deze kwestie een aantal bijeenkomsten voor zich uit. Toen besloot ze drie keer per jaar - om de vier maanden - bijeen te komen.¹³⁴⁸ In 1900 was het de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Schoondijke die voorstelde in de zomer geen bijeenkomst van de classis te beleggen. De classis ging hiermee akkoord, waarop de afgevaardigden van de kerkenraad van de Gereformeerde

¹³⁴¹ Not. Cl. Utrecht, 4 augustus 1897.

¹³⁴² Not. Cl. Utrecht, 3 november 1897.

¹³⁴³ Not. Cl. Utrecht, 8 maart 1900.

¹³⁴⁴ Not. Cl. Utrecht, 5 februari 1896.

¹³⁴⁵ Not. Cl. Axel, 4 mei 1893.

¹³⁴⁶ Not. Cl. Axel, 29 maart 1894.

¹³⁴⁷ Not. Cl. Axel, 9 juli 1896.

¹³⁴⁸ Not. Cl. Axel, 14 april 1898.

Kerk van Oostburg erop aandrongen de bijeenkomsten van de classis met een zekere regelmaat te laten plaatsvinden.¹³⁴⁹

1922-1931

De vergaderfrequentie in alle drie de classes in de periode 1922 tot en met 1931 was in hoofdlijnen overeenkomstig de voorschriften. In geen enkel jaar was de frequentie lager dan de voorgeschreven driemaandelijkse. De Classis Drachten kwam in de jaren 1922 tot en met 1924 en in het jaar 1928 viermaal bijeen. In de jaren 1925, 1929 tot en met 1931 vijfmaal. Dan was er sprake van een buitengewone bijeenkomst of een reguliere bijeenkomst in twee zittingen. In 1926 vonden er vier reguliere bijeenkomsten plaats, waarbij tweemaal een voortgezette bijeenkomst nodig was. Het hoogste aantal bijeenkomsten van de Classis Drachten vond in 1927 plaats. In verband met de Synode van Assen van 1926 en de problemen in Harkema-Opeinde (de kwestie Van Leeuwen) werden er behalve de vier reguliere bijeenkomsten één buitengewone en drie voortgezette vergaderingen gehouden. Bij deze laatste ging het om een tweede zitting van een normale bijeenkomst: de agenda was te lang om in één zitting af te kunnen handelen. In de jaren 1926 en 1927 stond de kwestie rondom N. D. van Leeuwen op de agenda. Deze kwestie vergde veel aandacht van de Classis Drachten. De Classis Drachten hield zich aan de afgesproken vergaderdata. Een verzoek van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drachten tot vervroeging of verlating van de augustusvergadering te komen, werd afgewezen onder verwijzing naar de vastgestelde datum in de huishoudelijke regeling.¹³⁵⁰ Toch bleek later dat er aanpassingen mogelijk waren. Een vergadering bleek op verzoek van de quaestor één dag verzet te zijn.¹³⁵¹ Merkwaardig was de situatie in 1925. Er werd een vergadering gehouden op 20 oktober 1925. Pas bij agendapunt 12 deelde de preses officieel mede dat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Suameer een vervroegde bijeenkomst van de classis had aangevraagd.

De Classis Utrecht kon gedurende de meeste jaren volstaan met vier bijeenkomsten. In 1923, 1930 en 1931 kwam de classis vijfmaal bijeen. De extra bijeenkomsten waren of een voortgezette of een buitengewone bijeenkomst. In 1923 werd een buitengewone vergadering gehouden. De bijeenkomsten in 1930 en 1931 betroffen een voortgezette vergadering. Eenmaal ging het om een buitengewone vergadering en tweemaal om een voortgezette vergadering. In het jaar 1926 werden er vier gewone bijeenkomsten en twee buitengewone bijeenkomsten gehouden.

De Classis Axel kwam gedurende acht jaren op de voorgeschreven wijze bijeen: vier keer per jaar. In het jaar 1923 en 1925 was er een buitengewone vergadering nodig. Slechts eenmaal vond er een verzoek plaats om de driemaandelijkse frequentie aan te passen. Het betrof het verzoek van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Terneuzen in plaats van viermaal, driemaal per jaar te vergaderen. Dit verzoek wees de Classis Axel af.¹³⁵² De Classis

¹³⁴⁹ Not. Cl. Axel, 15 mei 1900.

¹³⁵⁰ Not. Cl. Drachten, 9 mei 1922.

¹³⁵¹ Not. Cl. Drachten, 1 augustus 1922.

¹³⁵² Not. Cl. Axel, 19 oktober 1922.

Axel besloot in 1926 niet langer op donderdag, maar op dinsdag te vergaderen. De huishoudelijke regeling diende daarop aangepast te worden.¹³⁵³

3.2.4.2. De 'classis contracta'

Een 'classis contracta' is de 'ambtelijke vergadering, samengesteld uit de afgevaardigden van enkele kerkenraden uit het ressort van de classis ten behoeve van de medewerking en het goedvinden van de classis met betrekking tot het vertrek of de binnenkomst van een predikant in het ressort van de classis'.¹³⁵⁴ De notulen van de eerste onderzoeksperiode maken geen melding van het houden van een classis contracta. Uit de notulen van de tweede onderzoeksperiode blijkt dat er in de Classis Drachten tweemaal een classis contracta plaatsvond.¹³⁵⁵ In de Classis Utrecht was dat driemaal.¹³⁵⁶ Het ging telkens over de approbatie van uitgebrachte beroepen. Er kwamen dan afgevaardigden van twee, drie of vier kerkenraden bijeen. De notulen van de Classis Axel maken geen melding van een classis contracta.

3.2.4.3. De vergaderplaats

1892-1901

De bijeenkomsten van de Classis Drachten vonden plaats in Drachten. Eenmaal vond een vergadering in Rottevalle plaats. De Classis Utrecht kwam meestal bijeen in Utrecht. Een aantal keren vond de bijeenkomst in Driebergen of in Zeist plaats. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Lopik verzocht de classis de bijeenkomsten voortaan in Utrecht te doen plaatsvinden vanwege de grote afstanden die afgelegd moesten worden. De Classis Axel hield haar bijeenkomsten roulerend in vier plaatsen: Axel, Aardenburg, Oostburg en Terneuzen. Het kwam de afgevaardigden van de Gereformeerde Kerk van Zaamslag beter uit als de bijeenkomsten voortaan in Terneuzen zouden plaatsvinden, maar de classis wees hun voorstel af.¹³⁵⁷

1922-1931

Alle bijeenkomsten van de Classis Drachten vonden plaats in de consistoriekamer van de Noorderkerk in Drachten. De Classis Utrecht kwam bijeen in de consistoriekamer van de Oosterkerk in Utrecht. De bijeenkomsten van de Classis Axel vonden in Oostburg (1 keer), Schoondijke (9 keer) of Terneuzen (29 keer) plaats. Van twee bijeenkomsten is de vergaderplaats niet in de notulen vermeld.¹³⁵⁸

¹³⁵³ Not. Cl. Axel, 15 juli 1927.

¹³⁵⁴ Van Drimmelen, *ABC*, 26. Jansen maakte melding van de classis contracta bij de behandeling van art. XLI. De *Dordse Kerkorde van 1619* maakte geen melding van de classis contracta. Kerkordelijk bestond zij niet. In de praktijk blijktbaar wel; Joh. Jansen, *Korte verkl.*, 188-189.

¹³⁵⁵ Not. Cl. Drachten, 5 november 1929 en 3 februari 1931.

¹³⁵⁶ Not. Cl. Utrecht, 3 juni 1925, 24 april en 25 september 1929.

¹³⁵⁷ Not. Cl. Axel, 9 november 1899.

¹³⁵⁸ Not. Cl. Axel, 19 januari 1922 en 28 oktober 1930.

3.2.4.4. De samenroepende kerk

1892-1901

De Gereformeerde Kerk van Drachten werd in 1893 aangewezen als samenroepende kerk voor de Classis Drachten.¹³⁵⁹ In de volgende bijeenkomst werd opgemerkt dat de Gereformeerde Kerk van Drachten alleen voor deze bijeenkomst samenroepende kerk was en dit niet permanent zou zijn.¹³⁶⁰ In 1895 bleek dat de Gereformeerde Kerk van Drachten toch vaker de samenroepende kerk was. Zo meldde de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drachten dat hij in overleg met de consulent besloten had - met het oog op de bijeenkomst van de Particuliere Synode van Friesland - de bijeenkomst van de classis een maand te vervroegen.¹³⁶¹

De Gereformeerde Kerk van Utrecht was vanaf 1892 permanent de samenroepende kerk van de Classis Utrecht. Het was evenwel niet de afgevaardigde predikant van de samenroepende kerk Utrecht die de bijeenkomsten van de classis opende, maar de preses van de vorige bijeenkomst van de classis.¹³⁶² De classis week hiermee af van de *Dordtse Kerkerde van 1619*. Zij handelde immers alsof de classis de vorige maal niet gesloten was. De juiste werkwijze was dat de samenroepende kerk de bijeenkomst van de classis opende en dat de preses de bijeenkomst sloot. Aan de Gereformeerde Kerk van Utrecht als samenroepende kerk werd de organisatie opgedragen van de 'classicale zendingsdag'.¹³⁶³ Het was ook de samenroepende kerk Utrecht die uitlegde waarom er in januari 1896 een buitengewone classis werd gehouden. Het had te maken met moeilijkheden in de Gereformeerde Kerk van Doorn.¹³⁶⁴ In de Classis Axel was de samenroepende kerk steeds een andere.

1922-1931

De predikant van de samenroepende kerk van Surhuisterveen legde de Classis Drachten uit waarom er een extra vergadering was uitgeschreven. De aanleiding hiertoe was het verzoek van vier kerken van twee kandidaten het peremptoir examen af te nemen. De classis antwoordde dat de samenroepende kerk de andere kerkenraden daarvan eerder in kennis had moeten stellen. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Surhuisterveen antwoordde dat de huishoudelijke regeling dat niet voorschreef en dat hij veertien dagen tevoren de vergadering had uitgeschreven.¹³⁶⁵

De afgevaardigde predikant van de Gereformeerde Kerk van Drachten, G. Staal, vroeg of de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drachten de ingekomen stukken die bij hem als correspondentie kerk van de Classis Drachten

¹³⁵⁹ Not. Cl. Drachten, 3 augustus 1893.

¹³⁶⁰ Not. Cl. Drachten, november 1893.

¹³⁶¹ Not. Cl. Drachten, 2 april 1895.

¹³⁶² Not. Cl. Utrecht, 14 juli 1892.

¹³⁶³ Not. Cl. Utrecht, 6 mei 1896.

¹³⁶⁴ Not. Cl. Utrecht, 3 januari 1896.

¹³⁶⁵ Not. Cl. Drachten, 19 augustus 1924.

binnenkwamen, mocht openen om de bijeenkomsten van de classis voorspoedig te laten verlopen. De classis ging hiermee akkoord.¹³⁶⁶

Een aantal keren bleek dat sommige kerkenraden in de Classis Drachten geen agenda hadden ontvangen.¹³⁶⁷ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Aardenburg moest in 1930 nog aan de Classis Axel vragen op de agenda opgenomen te worden, terwijl reeds in 1928 de Gereformeerde Kerk van Aardenburg was geïnstitueerd.¹³⁶⁸

3.2.4.5. De credentiebrieven

1892-1901

Voor de Classis Utrecht was de omgang met de credentiebrieven een bron van ergernis. In augustus 1896 werd opgemerkt dat de credentiebrieven onnauwkeurig en onvolledig waren ingevuld.¹³⁶⁹ Drie jaar later bleken tijdens een bijeenkomst negen credentiebrieven niet in orde te zijn.¹³⁷⁰ Zij bevatten niet de verklaring dat de kerkenraden de wettige besluiten van de classis voor 'vast en bondig' zouden houden. Twee jaar later lieten de credentiebrieven opnieuw te wensen over. De classis benoemde daarop twee predikanten die een model voor een credentiebrieven moesten opstellen en laten drukken.¹³⁷¹ Er bestond landelijk nog geen model-credentiebrieven.

De afgevaardigde ouderling van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Driebergen kreeg geen stemrecht, omdat de andere ouderling, die de credentiebrieven bij zich had, pas om 12 uur ter vergadering kon zijn.¹³⁷² Pas toen kreeg hij van de classis het stemrecht.

1922-1931

Tweemaal werd in de Classis Drachten uitgesproken dat enkele kerkenraden hadden verzuimd op de credentiebrieven te vermelden of de afgevaardigden predikant, ouderling of diaken waren. De classis verzocht de kerkenraad volledigheid te betrachten.¹³⁷³ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Vleuten-de Meern had verzuimd een credentiebrieven in te vullen en mee te geven. Toch werden de afgevaardigden door de Classis Utrecht toegelaten tot haar vergadering.¹³⁷⁴ De Classis Drachten benoemde een predikant en een ouderling als leden van de commissie die de credentiebrieven moesten beoordelen. De Classis Utrecht benoemde soms twee predikanten en soms een predikant en een

¹³⁶⁶ G. Staal (1884-1976), Culemborg 1924, Drachten 1929, emeritus 1941, overgegaan naar de Gereformeerde Kerken in Nederland (Vrijgemaakt) 1945; *Gemeenten en predikanten*, 363; Not. Cl. Drachten, 4 februari 1930.

¹³⁶⁷ Not. Cl. Drachten, 3 februari 1925, 5 februari 1929, 6 augustus 1929.

¹³⁶⁸ Not. Cl. Axel, 7 januari 1930.

¹³⁶⁹ Not. Cl. Utrecht, 5 augustus 1896.

¹³⁷⁰ Not. Cl. Utrecht, 8 maart 1899.

¹³⁷¹ Not. Cl. Utrecht, 27 november 1901.

¹³⁷² Not. Cl. Utrecht, 7 september 1892.

¹³⁷³ Not. Cl. Drachten, 12 februari 1924 en 23 februari 1928.

¹³⁷⁴ Not. Cl. Utrecht, 18 maart 1925.

ouderling als leden van de commissie die de credentiebrieven moesten beoordelen. In de Classis Axel werd de controle op de credentiebrieven uitgeoefend door twee ouderlingen.

3.2.4.6. De ‘aanroeping des Naam Gods’ en de dankzegging

1892-1901

De presides, die bij toerbeurt werden gekozen, openden de bijeenkomsten van de Classis Drachten. Ook de sluiting werd meestal verzorgd door de presides. Een enkele maal was het de scriba of een andere predikant die het dankgebed uitsprak. In de Classis Utrecht was het ook de preses die de opening verzorgde. Andere predikanten, maar ook ouderlingen, verzorgden de sluiting.¹³⁷⁵ De predikant die in de vorige bijeenkomst van de Classis Axel tot preses was benoemd, opende de volgende bijeenkomst van de classis. Zowel de preses als de scriba verzorgden de sluiting.¹³⁷⁶

1922-1931

Anders dan in de beginjaren vonden in de tweede onderzoeksperiode de opening en de sluiting van de bijeenkomsten van de classes overeenkomstig de voorschriften plaats. De bijeenkomsten van de Classis Utrecht werden, evenals in de andere classes geopend door de samenroepende kerk. Aangezien de Gereformeerde Kerk van Utrecht permanent samenroepende kerk was, waren het haar predikanten die de bijeenkomsten van de classis openden.

In de andere twee classes was er geen kerk die permanent samenroepende kerk was. De samenroepende kerk werd steeds aan het einde van een bijeenkomst aangewezen. Soms kwam het voor dat een samenroepende kerk vacant was. In dat geval opende niet één van de ouderlingen de bijeenkomst, maar de consulent van de samenroepende kerk.¹³⁷⁷ Meestal was het de preses die dankte en sloot.

In de Classis Utrecht werd de bijeenkomst na de maaltijd heropend. In de Classis Axel ging dit gepaard met het zingen van een psalm.¹³⁷⁸

3.2.4.7. Het moderamen

1892-1901

Veel werk werd verricht door de samenroepende kerk. In de Classis Drachten werd niet gesproken van een moderamentafel of een tafel waarachter het moderamen zitting nam, maar van een ‘bestuurstafel’. De voorzitter heette niet ‘preses’, maar ‘president’.¹³⁷⁹ G. Sybesma,¹³⁸⁰ de predikant van de Gereformeerde

¹³⁷⁵ Not. Cl. Utrecht, 1 november 1893.

¹³⁷⁶ Not. Cl. Axel, 24 oktober 1895, 14 november 1901.

¹³⁷⁷ Not. Cl. Drachten, 12 februari en 7 mei 1924.

¹³⁷⁸ Not. Cl. Axel, 19 januari 1922.

¹³⁷⁹ Not. Cl. Drachten, 6 november 1900.

Kerk van Oudega (Smallingerland), bleek voor de vierde keer achtereen tot preses te zijn gekozen.¹³⁸¹ De jongste predikant in dienstjaren werd scriba.¹³⁸² Datzelfde gold vanaf 1895 ook voor de jongste aankomende predikant in de Classis Utrecht.¹³⁸³ Hij stelde de notulen op.¹³⁸⁴ Het voorstel in de Classis Axel aan het einde van de bijeenkomst de korte notulen voor te lezen, werd verworpen.¹³⁸⁵ Degene die de vorige bijeenkomst voorzat, was meestal in de volgende bijeenkomst assessor.

Verscheidene keren kwam het voor dat dezelfde personen als in de voorafgaande bijeenkomst in het moderamen zitting hadden. Het ging dan om een voortgezette bijeenkomst, anders gezegd: het ging in zulke gevallen om de tweede zitting van dezelfde bijeenkomst van de classis. Daarom waren het dezelfde afgevaardigden en dezelfde leden van het moderamen.¹³⁸⁶ Omdat in een geval de preses van de tweede bijeenkomst van de Classis Utrecht de bijeenkomst een keer vroegtijdig moest verlaten, werd hij vervangen door de assessor.¹³⁸⁷ In de Classis Axel werd afgesproken dat de predikanten bij toerbeurt preses zouden zijn. De preses werd niet gekozen.¹³⁸⁸

1922-1931

De leden van het moderamen werden in de Classis Utrecht bij toerbeurt aangewezen. Meestal ging dit volgens een vastgesteld rooster. In de ene bijeenkomst was een predikant preses, in de volgende assessor en in de daaropvolgende scriba. Die lijn werd ook wel eens doorbroken. Uit de notulen bleek dat het slechts incidenteel voorkwam, dat iemand voor de tweede keer achtereen preses was.¹³⁸⁹

Opvallend is het gegeven dat in de Classis Axel ook ouderlingen assessor waren. De reden hiervan was, dat er op dat moment weinig predikanten in de classis waren.¹³⁹⁰

De Classis Utrecht bleek niet per vergadering een scriba te benoemen, maar voor een periode van een jaar.¹³⁹¹ De actuaire van de Classis Drachten kreeg jaarlijks een bedrag van vijftig gulden.¹³⁹² Onduidelijk is het of dit een vergoeding was voor gemaakte kosten of een honorarium. Dit besluit van de Classis Drachten doet denken aan de vergoeding die in de vorige eeuwen aan leden van het

¹³⁸⁰ G. Sybesma (1847-1930), Schoondijke 1885, Veenwoudsterwal 1887, Oudega (Smallingerland) 1892, Surhuisterveen 1895, Marrum 1901, Wijhe 1904, emeritus 1919, hulpdiensten te Hijum en Finkum 1921-1923; *Gemeenten en predikanten*, 366.

¹³⁸¹ Not. Cl. Drachten, 2 april 1895.

¹³⁸² Not. Cl. Drachten, 9 augustus 1900.

¹³⁸³ Not. Cl. Utrecht, 7 augustus 1895.

¹³⁸⁴ Not. Cl. Utrecht, 13/14 januari 1897.

¹³⁸⁵ Not. Cl. Axel, 14 juli 1898.

¹³⁸⁶ Not. Cl. Axel, 8 november 1900 en 24 januari 1901.

¹³⁸⁷ Not. Cl. Utrecht, 2 november 1892.

¹³⁸⁸ Not. Cl. Axel, 18 juli 1892.

¹³⁸⁹ Not. Cl. Utrecht, 2 juni en 1 september 1926.

¹³⁹⁰ Not. Cl. Axel, 6 juli 1922, 18 januari en 8 maart 1923.

¹³⁹¹ Not. Cl. Utrecht, 3 september 1925.

¹³⁹² Not. Cl. Drachten, 1 mei 1923.

moderamen van de classis of het classicaal bestuur en aan anderen die een taak in de classis uitoefenden werden toegekend.

3.2.4.8. De actuarius

Vanaf het einde van de negentiende eeuw kwam het voor dat het moderamen zich liet bijstaan door een actuarius. Hij hoefde geen ambtsdrager of afgevaardigde naar de classis te zijn. De actuarius was geen lid van het moderamen. Hij was slechts ambtelijk secretaris.¹³⁹³ De actuarius van de Classis Axel kreeg in 1896 toestemming een hectograaf te kopen.¹³⁹⁴ De Classis Drachten besloot dat de actuarius erop diende te letten dat op de agenda steeds vermeld stond welke collecten de kerkenraden moesten afdragen. De afdracht van deze collecten vond meestal plaats in of na de middagpauze.¹³⁹⁵ Het kwam nogal eens voor dat de quaestor er bij de kerken op moest aandringen de collecten af te dragen.¹³⁹⁶

3.2.4.9. De maaltijd

1892-1901

Aangezien de bijeenkomsten van de classis overdag plaatsvonden, werd er een middagmaal gehouden. In de Classis Drachten werd de maaltijd in de pastorie van de Gereformeerde Kerk van Drachten gebruikt.¹³⁹⁷ Tijdens een bijeenkomst van de Classis Drachten in 1901 was de maaltijd blijkbaar nogal bijzonder. De scriba notuleerde: 'een smaakvolle disch werd toeberaid'.¹³⁹⁸ In de Classis Utrecht werd de maaltijd in 1893 ingesteld. De morgenbijeenkomst werd met dankzegging beëindigd en aan het begin van de middagbijeenkomst werd de vergadering heropend.¹³⁹⁹ Er werd ook tijd voor de maaltijd genomen. Ze vond van 13:00 tot 14:30 uur plaats.¹⁴⁰⁰

1922-1931

Een ouderling beklaagde zich erover bij de Classis Drachten dat er bij de maaltijd niet altijd uit de bijbel werd gelezen. De classis bepaalde dat dit voortaan wel diende te gebeuren.¹⁴⁰¹ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Duurswoude stelde voor de warme maaltijd vanwege de hoge kosten te vervangen door een broodmaaltijd. De classis nam het voorstel niet over, omdat er geen sprake was van hoge kosten. Daarop trokken de afgevaardigden van de

¹³⁹³ Van Drimmelen, *ABC*, 10.

¹³⁹⁴ Not. Cl. Axel, 8 oktober 1896. Een hectograaf was een toestel waarmee van geschreven stukken verscheidene afdrucken konden worden gemaakt.

¹³⁹⁵ Not. Cl. Drachten, 12 februari 1924.

¹³⁹⁶ Not. Cl. Drachten, 4 februari 1896.

¹³⁹⁷ Not. Cl. Drachten, november 1893.

¹³⁹⁸ Not. Cl. Drachten, 5 februari 1901.

¹³⁹⁹ Not. Cl. Drachten, 1 februari 1893.

¹⁴⁰⁰ Not. Cl. Utrecht, 8 maart 1900.

¹⁴⁰¹ Not. Cl. Drachten, 7 februari 1922.

kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Duurswoude hun verzoek in.¹⁴⁰² In de Classis Utrecht stegen de kosten van de classis mede door het gebruik van een warme maaltijd. Het voorstel om in plaats van een warme een koude maaltijd te gebruiken, werd echter met een krappe meerderheid verworpen.¹⁴⁰³ Nog twee keer werden er voorstellen gedaan, de maaltijd te laten vervallen. De voorstellen waren afkomstig van respectievelijk de kerkenraden van de Gereformeerde Kerken van Zeist en De Bilt. Beide voorstellen werden verworpen.¹⁴⁰⁴

Ook in de Classis Axel werd gesproken over het al dan niet gebruiken van een warme maaltijd. Ondanks voorstellen tot het gebruik van een koude maaltijd bleef de warme maaltijd in ere.¹⁴⁰⁵

3.2.4.10. Commissies en deputaten

1892-1901

De classes Drachten, Utrecht en Axel benoemden deputaten ten behoeve van: approbatie en attesten van predikanten, kerkvisitatie, hulpbehoevende kerken, vacaturebeurten, provinciale kas, christelijke verzorging van behoeftige krankzinnigen, provinciale geldzaken, penningmeester, regeling van de examens, kas ondersteuning minvermogende studenten en inwendige zending. De deputaten voor deze taken werden jaarlijks benoemd of herbenoemd.¹⁴⁰⁶ Daarnaast benoemden de classes ook commissies, zoals de commissie volwassen doopleden,¹⁴⁰⁷ de commissie grenswijziging tussen de Gereformeerde Kerk van Oudega en de Gereformeerde Kerk van Opeinde-Nijega,¹⁴⁰⁸ de commissie grenswijziging tussen de Gereformeerde Kerk van Rottevalle en de Gereformeerde Kerk van Oostermeer,¹⁴⁰⁹ de commissie voor de regeling van de classicale werkzaamheden,¹⁴¹⁰ de commissie betreffende een dronken diaken,¹⁴¹¹ de commissie voor de ineensmelting van de Gereformeerde Kerk van Lopik A en de Gereformeerde Kerk van Lopik B¹⁴¹² en de commissie Gent.¹⁴¹³

¹⁴⁰² Not. Cl. Drachten, 12 februari 1924.

¹⁴⁰³ Not. Cl. Utrecht, 6 december 1922.

¹⁴⁰⁴ Not. Cl. Utrecht, 5 maart 1924 en 3 maart 1926.

¹⁴⁰⁵ Not. Cl. Axel, 15 januari 1925 en 1 februari 1927.

¹⁴⁰⁶ Not. Cl. Drachten, november 1893. De datum van deze bijeenkomst is niet bekend.

¹⁴⁰⁷ Not. Cl. Drachten, 7 augustus 1894. De commissie doopleden werd in 1894 benoemd na een instructie van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Rottevalle. De kerkenraad vroeg het advies van de classis hoe hij diende te handelen met volwassen doopleden die de kerkdiensten niet bijwoonden, geen catechisatie volgden en geen belijdenis des geloofs aflegden; Not. Cl. Drachten, 7 augustus 1894. De plaats van volwassen doopleden in de kerk hield de Gereformeerde Kerken in Nederland erg bezig. De Synode van Dordrecht van 1893 benoemde twee deputaten, H. Bavinck en F. L. Rutgers, die de synode moesten adviseren, artt. 99 en 222. De plaats van volwassen doopleden bleef de Gereformeerde Kerken in Nederland in de twintigste eeuw bezighouden. Zie ook mijn onuitgegeven doctoraalscriptie uit 1993: Stilstaan bij de doop. De plaats van doopleden in de kerk.

¹⁴⁰⁸ Not. Cl. Drachten, 2 november 1897.

¹⁴⁰⁹ Not. Cl. Drachten, 9 augustus 1900.

¹⁴¹⁰ Not. Cl. Utrecht, 14 september 1892.

¹⁴¹¹ Not. Cl. Utrecht, 9 mei 1894.

¹⁴¹² Not. Cl. Utrecht, 7 september 1892.

¹⁴¹³ Not. Cl. Axel, 14 april 1898.

1922-1931

De Classis Drachten benoemde deputaten voor diverse aangelegenheden. De classis benoemde ook ouderlingen als deputaten. In 1928 benoemde de Classis Drachten op verzoek van de synode een deputaat voor de evangelisatiearbeid in België.¹⁴¹⁴ Twee jaar later besloot de Classis Drachten de benoemingen voortaan ten behoeve van een correcte vermelding in het jaarboek in de novembervergadering te doen plaatsvinden.¹⁴¹⁵

De Classis Drachten benoemde een commissie die de bezwaren moest behandelen van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Kornhorn en van de Classis tegen de kerkbouw in Groninger-Opende. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Groninger-Opende wilde een vergadering beleggen met de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Kornhorn. Om tot een oplossing te komen moest er samen vergaderd worden, maar dat weigerde de laatstgenoemde. De classis sprak uit dat - waar in Groninger-Opende het kerkgebouw ook zou komen te staan - het voor de Gereformeerde Kerk van Kornhorn altijd gevolgen zou hebben. Daarmee handelde de Classis Drachten de kwestie af en stuurde een afschrift naar de Classis Grootegast.¹⁴¹⁶ Een half jaar later ontving de Classis Drachten een brief van de Classis Grootegast waarin deze uitsprak moeite te hebben met de kerkbouw in Groninger-Opende, mede omdat het overleg wel erg laat op gang was gekomen. De Classis Drachten bestreed dit: 'De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Kornhorn wilde immers niet samenspreken'.¹⁴¹⁷

Voor bevestigings- en intredediensten van een dienaar des Woords vroeg de kerkenraad van een vacante kerk altijd vertegenwoordiging. De classes benoemden afgevaardigden als deputaten die verslag over deze diensten uitbrachten.¹⁴¹⁸ Ook rapporteerde een afgevaardigde over de opening van het gebouw van de Theologische Hogeschool in Kampen.¹⁴¹⁹

De Classis Utrecht benoemde deputaten voor de examens, de hulpbehoevende kerken, het provinciaal studiefonds, de vacaturediensten, art. XIII kerkorde, de collecte voor de Theologische Hogeschool in Kampen, de zending, de jodenzending, de rusthuizen en de plotseling vacant wordende kerken.¹⁴²⁰ De kerk van Utrecht werd de archiefbewarende kerk van de Classis Utrecht. Uit de notulen van 1924 blijkt dat er ook 'deputaten voor Rijn-Pruisen' waren.¹⁴²¹ Door toedoen van de Particuliere Synode Gelderland kreeg de generale synode eveneens aandacht voor de gereformeerde Nederlanders die bij de overheid in Duitsland werkten.¹⁴²² In 1928 benoemde de Classis Utrecht een deputaat voor de geestelijke verzorging van militairen.¹⁴²³

¹⁴¹⁴ Not. Cl. Drachten, 1 mei 1928.

¹⁴¹⁵ Not. Cl. Drachten, 4 februari 1930.

¹⁴¹⁶ Not. Cl. Drachten, 4 november 1924.

¹⁴¹⁷ Not. Cl. Drachten, 5 mei 1925.

¹⁴¹⁸ Not. Cl. Drachten, 9 mei 1922, 19 augustus 1924, 4 november 1924.

¹⁴¹⁹ Not. Cl. Drachten, 4 november 1924.

¹⁴²⁰ Not. Cl. Utrecht, 6 september 1922.

¹⁴²¹ Not. Cl. Utrecht, 7 maart 1923; *Jaarb. Geref. Kerken*, (1924), 148.

¹⁴²² *Acta Syn. Geref. Kerken*, Utrecht 1905, art. 138.

¹⁴²³ Not. Cl. Utrecht, 30 mei 1928.

Uit de notulen blijkt dat ouderlingen nauwelijks werden benoemd tot deputaat of dat ze nauwelijks een classicale functie hadden. Vanwege het verzoek van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Utrecht tot schorsing van Goudappel besloot de Classis Utrecht een commissie in te stellen bestaande uit drie predikanten en twee ouderlingen.¹⁴²⁴ Verderop in de notulen - die van 1928 - blijkt dat de penningmeester van de Classis Utrecht een ouderling was en geen predikant.¹⁴²⁵

De Classis Axel benoemde in 1929 een commissie die de vraag diende te beantwoorden of een kerkenraad het recht had art. LXXVII toe te passen met voorbijgaan van art. LXXVI, indien een ambtsdrager tegen het zevende gebod had gezondigd.¹⁴²⁶ Art. LXXVI schreef de procedure voor afhouding van het avondmaal voor, ook wel 'kleine ban', 'stille censuur', 'tucht in engere zin' of 'voorloopige excommunicatie' genoemd.¹⁴²⁷ In art. LXXVII stond de procedure voor excommunicatie beschreven. Uit de notulen komt naar voren dat de commissie deze vraag bevestigend beantwoordde.¹⁴²⁸ F. L. Rutgers daarentegen had dertien jaar eerder, in 1916, de vraag of bij ergerlijke en opzienbarende zonde de kerkenraad terstond mocht overgaan tot de eerste trap van excommunicatie, waarbij de stille censuur werd overgeslagen, ontkennend beantwoord.¹⁴²⁹

3.2.4.11. Het archief

Het archief van de Classis Drachten bleek in 1923 niet compleet te zijn en was bovendien niet in orde bevonden. Er was geen passende ruimte voor het archief en bovendien ontbraken de *Acta van de Generale Synoden van de Gereformeerde Kerken in Nederland 1893* en latere jaren. De classis benoemde een commissie.¹⁴³⁰ Een jaar later bleek er geen rapportage van de commissie te kunnen plaatsvinden. Vanwege het slechte weer was het archief niet nagezien.¹⁴³¹ In de daaropvolgende bijeenkomst werd alsnog verslag gedaan. Daarop vroeg de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drachten de classis een brandveilige kluis aan te schaffen.¹⁴³² De classis stelde deze kwestie uit tot de volgende bijeenkomst. Toen bleek dat het archief nog steeds niet in behoorlijke staat was gebracht. Ook de verslagen van de kerkvisitatie bleken te ontbreken. Bovendien was de brandkast nog niet aangeschaft. Eerst moest er een commissie worden ingesteld.¹⁴³³ Vier jaar

¹⁴²⁴ Not. Cl. Utrecht, 7 maart 1923. Zie ook paragraaf 3.2.3.12.

¹⁴²⁵ Not. Cl. Utrecht, 5 september 1928.

¹⁴²⁶ Not. Cl. Axel, 15 januari 1929.

¹⁴²⁷ Jansen, *Korte verkl.*, 3^e dr., 325 en 329.

¹⁴²⁸ Not. Cl. Axel, 30 april 1929.

¹⁴²⁹ Rutgers, *Kerk. adviezen* II, 298-300. Het begin van art. LXXVII veronderstelde immers dat art. LXXVI al was toegepast. Volgens Jansen dacht men vaak dat de afhouding van het avondmaal de eerste van de drie trappen van censuur was. Jansen meende dat ook in zeer ernstige gevallen een kerkenraad de eerste acte van de tucht, de afhouding van het avondmaal, niet mocht overslaan door onmiddellijk tot toepassing van art. LXXVII over te gaan.

¹⁴³⁰ Not. Cl. Drachten, 6 november 1923.

¹⁴³¹ Not. Cl. Drachten, 3 februari 1925.

¹⁴³² Not. Cl. Drachten, 4 augustus 1925.

¹⁴³³ Not. Cl. Drachten, 20 oktober 1925.

later werd opnieuw gesproken over het aanschaffen van een brandkast. De classis nam geen besluit, maar gaf dit punt ter overweging mee aan de kerkenraden.¹⁴³⁴

3.2.4.12. De financiën

De afgevaardigden van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Amerongen klaagden in 1896 over de ongunstige financiële situatie van de kerk. Daarop beschuldigde de Classis Utrecht de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Amerongen van gierigheid.¹⁴³⁵ Een bijeenkomst later ontving de kerkenraad alsnog een uitkering uit het fonds van hulpbehoevende kerken.¹⁴³⁶

De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Surhuisterveen had bezwaar gemaakt tegen de verplichte financiële afdracht aan de Classis Drachten. De reden die hij daarvoor aanvoerde, was dat een derde deel van de kerk bij de Gereformeerde Kerk van Groninger Opende hoorde.¹⁴³⁷ De Classis Drachten besloot daarop het quotum dat de kerkenraad moest afdragen, met eenderde deel te verlagen.

Interessant is de opmerking van de afgevaardigden van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde in één van de bijeenkomsten van de Classis Drachten in 1925. De afgevaardigden van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde meldden dat de financiële draagkracht van de gemeente was teruggelopen, omdat draagkrachtige leden vertrokken waren. Daarnaast tobden de arbeiders met werkeloosheid. De Classis Drachten adviseerde de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde alles in het werk te stellen aan de financiële verplichtingen te voldoen. Eventueel kon de kerkenraad een beroep doen op het fonds voor hulpbehoevende kerken.¹⁴³⁸

3.3. Samenvatting van de praktijk

Op basis van de notulen van de bijeenkomsten van de Classes Drachten, Utrecht en Axel van 1892 tot en met 1901 en van 1922 tot en met 1931 kom ik tot de conclusie dat er in de praktijk geen ander classicale type ontstond. Men bleef het neo-Dordtse type trouw. Desondanks valt op een aantal opvallende zaken te wijzen.

De opkomst in de Classis Utrecht was bijvoorbeeld niet zoals in de andere twee classes waar telkens (bijna) alle afgevaardigden present waren en dus niet conform het neo-Dordtse kerkordelijke type.

Diakenen werden niet afgevaardigd naar de classis, omdat zij geen deel uitmaakten van de kerkenraad. In dat licht is het opvallend dat in de Classis Utrecht in plaats van een tweede af te vaardigen ouderling vaak een diaken tot

¹⁴³⁴ Not. Cl. Drachten, 30 april 1929.

¹⁴³⁵ Not. Cl. Utrecht, 4 november 1896.

¹⁴³⁶ Not. Cl. Utrecht, 13/14 januari 1897.

¹⁴³⁷ Not. Cl. Drachten, 3 februari 1925.

¹⁴³⁸ Not. Cl. Drachten, 3 mei 1925.

'hulpouderling' werd benoemd. De Classis Utrecht moest steeds besluiten of deze diaken stemrecht ontving hetgeen altijd het geval was. In de tweede onderzoeksperiode kwam het afvaardigen van een diaken als noodmaatregel niet alleen in de Classis Utrecht, maar ook in de Classis Drachten voor.

De Classis Drachten toonde echter weinig begrip voor de afwezigheid van ouderlingen die middenin de oogsttijd landarbeid hadden te verrichten en derhalve de bijeenkomsten van de classis niet bijwoonden. Vergelijking met hoofdstuk 2 leert dat er op de classes meer ouderlingen (en ook diakenen) aanwezig waren dan onder het regime van het Algemeen Reglement. Vanwege het tekort aan predikanten in de jaren 1922 en 1923 benoemde de Classis Axel een ouderling tot assessor. Structureel was dit niet. Toen er daarna meer predikanten door de kerken in Zeeuws-Vlaanderen werden beroepen en bevestigd, kon de Classis Axel steeds weer een predikant tot assessor benoemen. Wel controleerden de ouderlingen de credentiebrieven. Ouderlingen hadden verder weinig in te brengen in de classis. Kerkvisitator konden zij niet zijn. Tot deputaten werden altijd predikanten benoemd. Een enkele maal benoemde een classis een ouderling tot lid van een commissie. Kerkordelijk gezien kon de classis geen deputaten of commissies instellen, wel visitatoren, die in feite deputaten waren, art. XLIV. In de praktijk benoemden de classes wel deputaten en leden van commissies naast visitatoren.

In de notulen valt opvallend weinig van het spanningsveld tussen de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk enerzijds en het kerkverband anderzijds op te merken. Een aantal opvallende uitzonderingen hierop trof ik wel aan.

Allereerst, de classes hadden bijvoorbeeld weinig begrip voor predikanten die het werk in de eigen kerk lieten prevaleren boven de bijeenkomsten van de classis. Voorbeelden van het geven van prioriteit aan het plaatselijke kerkenwerk boven het classicale werk ben ik bij de hervormden onder het regime van het Algemeen Reglement niet tegengekomen.

Ten tweede, het besluit van de Classis Utrecht dat in de kerken voor Hongaarse studenten zou worden gecollecteerd, viel bij de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zeist niet in goede aarde. Deze won informatie in bij H. Bouwman. Op grond van zijn advies hield de kerkenraad voet bij stuk. De Classis Utrecht stond machteloos. Bouwman gaf dit advies in 1925. Het was het jaar voordat Geelkerken werd afgezet en heftige discussies plaatsvonden over de bevoegdheden van de meerdere vergaderingen en de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk.

Ten derde, de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Ureterp wilde dat de Gereformeerde Kerk van Ureterp niet langer tot de Classis Heerenveen, maar tot de Classis Drachten zou behoren. Eerst diende er correspondentie met de Classis Heerenveen en de Particuliere Synode Friesland te zijn, was het oordeel van de Classis Drachten. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Ureterp vroeg zich af of een particuliere synode wel iets te zeggen had over een classis en een kerkenraad. De houding van de kerkenraad is tekenend voor een independente houding van een kerkenraad ten opzichte van het kerkverband en de bevoegdheden van in dit geval de particuliere synode. Het is merkwaardig dat de zienswijze van de kerkenraad geen betrekking had op de bevoegdheden van de Classis Drachten of de Classis Heerenveen.

Ten vierde wijs ik op de opmerking van een ouderling van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zaamslag A. Toen het in een bijeenkomst van de Classis Axel om het benoemen van een consulent ging, uitte hij zijn wantrouwen tegenover een dergelijke benoeming. Volgens hem was de consulent een uitvinding van de Haagse Synode van 1816 en wortelde het consulentschap niet in het gereformeerde kerkrecht. In de *Dordtse Kerkorde van 1619* was er inderdaad geen sprake van een consulent, maar wel in de gewijzigde kerkorde sinds de Synode van Utrecht 1905. Bovendien was het sinds de zeventiende eeuw gewoonte dat er een consulent functioneerde.¹⁴³⁹ De opmerking van de ouderling kan als een gebrek aan kennis worden opgevat, maar ook als een fundamenteel wantrouwen jegens de classis als meerdere vergadering die zich inmengt in aangelegenheden van de plaatselijke kerk.

Mogen kerkvisitatoren trouwens een onderzoek naar de financiën van een kerk instellen? Deze vraag wordt opgeroepen door het onderzoek dat de kerkvisitatoren van de Classis Axel naar de financiën van de Gereformeerde Kerk van Oostburg instelden. Bij de taakomschrijving van de kerkvisitatoren in art. XLIV stond een onderzoek naar de financiën, de staat van het kerkgebouw of het notulenboek bijvoorbeeld niet expliciet vermeld. Wel stond in hetzelfde artikel dat de kerkvisitatoren de kerken van de classis met raad en daad terzijde staan tot vrede, opbouw en profijt van de kerken. Daartoe kon een onderzoek naar bijvoorbeeld de financiën behoren. Deze mogelijkheid was echter een uitzondering op de regel 'dat de classis niet moet indringen in het beheer des kerkerads'.¹⁴⁴⁰ De praktijk van kerkvisitatoren het notulenboek van de kerkenraad te ondertekenen, noemt Bouwman 'hierarchische zuurdesem' van de reglementenbundel van de Nederlandse Hervormde Kerk.¹⁴⁴¹ Inzage in het notulenboek van de kerkenraad door de kerkvisitatoren moest volgens Bouwman eerder uitzondering dan regel zijn.¹⁴⁴² Slechts in bijzondere gevallen kon inzage in het notulenboek niet worden geweigerd.¹⁴⁴³

De classes Drachten en Axel hielden zich intensief bezig met evangelisatie. Het is de vraag of dit tot het takenpakket van de classis behoort. In het licht van het uiteindelijke doel van evangelisatie - het institueren van een gereformeerde kerk - moet deze vraag echter bevestigend beantwoord worden. Een neveneffect van het institueren van kerken was het wijzigen van grenzen. Niet altijd verliep dit soepel. Naburige kerken moesten immers een deel van hun leden afstaan. Ondanks inspanningen van de classes kwamen sommige pogingen tot instituering niet van de grond.

¹⁴³⁹ Jansen, *Korte verkl.*, 25.

¹⁴⁴⁰ Bouwman, *Geref. kerkrecht* II, 185-186.

¹⁴⁴¹ Bouwman, *Geref. kerkrecht* II, 185.

¹⁴⁴² *L.c.*, 187.

¹⁴⁴³ Bouwman rekent daartoe: 'wanneer er een rechtmatige grond van twijfel is gerezen of de notulen wel in orde zijn, wanneer eene aanklacht door een lid des kerkerads of der gemeente bij de classis of bij de visitatoren is ingekomen, dat de voorgevallen zaken niet naar behooren zijn opgeteekend, of wanneer de meerdere vergadering in een zaak van appèl geroepen wordt uitspraak te doen, dan kan, krachtens het kerkverband, inzage van het notulenboek in de betrokken kwestie niet worden geweigerd.'; Bouwman, *Geref. kerkrecht* II, 187.

Het kwam voor dat een preses en scriba wel vier bijeenkomsten achtereen deel uitmaakten van het moderamen van de Classis Drachten. Er was dus niet altijd sprake van het bij toerbeurt gekozen worden tot lid van het moderamen. Dit is dus eveneens een afwijking van het neo-Dordtse type waarbij de leiding van de classis beurtelings door de predikanten werd waargenomen.

Ondanks deze afwijkingen ontstond in de praktijk geen ander classicaal type. Men volgde het neo-Dordtse type. Wellicht kan zelfs beweerd worden dat meer dan in de achttiende eeuw - ten tijde van de uitgave van de in hoofdstuk 1 besproken classicale handboeken - het Dordtse type ten volle werd toegepast. De toevoeging 'neo' bij de aanduiding 'Dordtse type' is daarom niet misplaatst.

3.4. Samenvatting

De afgescheidenen kenden in de eerste jaren van hun bestaan, van 1836 tot 1854, een kerkordelijke strijd. De toepassing van een zeventiende-eeuwse kerkorde bleek in een negentiende-eeuwse kerk niet zonder problemen te verlopen. Er ontstonden kerkorden die op het terrein van de classis afwijkende bepalingen bevatten ten opzichte van de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Zowel de *Utrechtse Kerkorde van 1837* als de *Brabantse Kerkorde van 1843* kenden dezelfde vijf afwijkende bepalingen ten opzichte van het Dordtse type:

- er werd alleen van afvaardiging van 'opziemers' gesproken. Niet duidelijk is het of daarmee de predikant, de ouderling of beiden werden bedoeld;
- er werd evenmin aangegeven hoeveel opziemers er naar de classis dienden afgevaardigd te worden;
- er was niets geregeld over een afvaardiging naar de provinciale synode;
- de classis werd niet gevormd door een aantal naburige 'kerken', maar door 'gemeenten';
- de classicale preek kwam niet langer voor in de tekst van de kerkorden.

De dolerenden kenden echter niet zoals de afgescheidenen een kerkordelijke strijd. Zij voerden de *Dordtse Kerkorde van 1619* onverkort in. Wel kwam door het doleantiekerkrecht - onder leiding A. Kuyper en van F. L. Rutgers - het accent op de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk te liggen ten nadele van de meerdere vergaderingen en het kerkverband. Dat spanningsveld werd in 1892 ingebracht in de Gereformeerde Kerken in Nederland. Deze kozen er in 1892/3 voor de *Dordtse Kerkorde van 1619* weer in te voeren. Dat hield voor een classis een aanzienlijke wijziging in. Na door het *Algemeen Reglement van 1816* ten gunste van het classicaal bestuur in betekenis en bevoegdheden te zijn geminimaliseerd, herkreeg zij nu weer haar oorspronkelijke status. De classes functioneerden in de geest van de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Wel dient hierbij de kanttekening te worden gemaakt dat meer dan in de zeventiende en achttiende eeuw het spanningsveld tussen de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk en de bevoegdheid van de classis als meerdere vergadering een rol speelde, hoewel dit in de praktijk minder een rol

speelde dan op grond van de ontwikkelingen in het kerkelijk leven verwacht mocht worden.

Met die ontwikkelingen bedoel ik het volgende: door een aantal tuchtprocedures gingen zowel in het kerkrecht als wetenschappelijke discipline als in het kerkrechtelijk denken binnen de kerk de kerkrechtelijke wegen uiteen. Het door Kuyper en Rutgers geïntroduceerde doleantiekerkrecht dat aanvankelijk gemeengoed was, werkte in de (tucht)procedures van Geelkerken (1926) en Schilder (1944) kerkscheidend doordat er twee kerkrechtelijke kampen ontstonden: 'oud kerkrecht' versus 'nieuw kerkrecht'. Aanhangers van 'oud kerkrecht' - als J. van Lonkhuyzen en S. Greijdanus - verdedigden de stelling dat de synode niet mocht ingrijpen in de plaatselijke kerk door te doen wat des kerkenraads was. Zij die het 'nieuw kerkrecht' aanhingen, trokken uit de verkeerde interpretatie van Voetius door Rutgers hun conclusies: in bepaalde situaties mocht de meerdere vergadering - dus ook de classis - ingrijpen in een plaatselijke kerk. Gereformeerde canonisten als H. Bouwman, H. H. Kuyper, M. Bouwman en Joh. Jansen maakten door de verdediging van 'nieuw kerkrecht' een omslag in hun kerkrechtelijk denken. In het spanningsveld tussen de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk versus het kerkverband legde het doleantiekerkrecht het accent op de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk. Deze door het doleantiekerkrecht gemaakt keuze bood echter onvoldoende kerkjuridische helderheid in de bovengenoemde (tucht)procedures. Er ontstonden in 1926 en 1944 kerkscheuringen. Daarbij nam het genoemde spanningsveld alleen maar toe. In de Gereformeerde Kerken in Nederland is sindsdien in dit spanningsveld van de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk versus het kerkverband het accent minder dan voorheen op de zelfstandigheid komen te liggen. Dat blijkt ook uit de onderstaande voorbeelden die deze ontwikkeling lijken te bevestigen. Ik beschrijf het met de nodige voorzichtigheid omdat het slechts om een aantal praktijkvoorbeelden gaat, maar het is wel tekenend voor de kentering in het kerkrechtelijk denken.

Een aantal voorbeelden uit de klassicale notulen onderstreept dat de nadruk op de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk lag. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Ureterp durfde in 1893 de bevoegdheid van de particuliere synode ten opzichte van classis en kerkenraad in twijfel te trekken. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zeist was het oneens met het besluit in 1925 door de Classis Utrecht genomen besluit in alle kerken te laten collecteren voor Hongaarse studenten.

Daarentegen laat een ander voorbeeld zien dat de classis als meerdere vergadering ingreep in een plaatselijke kerk en dat de kerkenraad zich dit liet welgevallen: de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde aanvaardde in 1927 evenwel de zeven adviezen die de Classis Drachten hem in de 'kwestie Van Leeuwen' meegaf. De macht van de classis was bovendien relatief. Uit de praktijk blijkt dat de classes ervoor waakten teveel bevoegdheden - die aan de kerkenraden toebehoorden - naar zich toe te trekken. Aangelegenheden bijvoorbeeld die niet tot het arbeidsveld van de classes behoorden, werden door de classes naar andere ambtelijke vergaderingen verwezen.

Hoewel men aan het einde van de negentiende en begin van de twintigste eeuw nog huiverig stond tegenover een herziening van de kerkorde - men dacht immers aan uitbreiding en derhalve een te omvangrijke bundel met kerkelijke bepalingen - bracht de Synode van Utrecht van 1905 een herziening van de *Dordtse Kerkorde van 1619* tot stand. De laatstgenoemde kerkorde voldeed immers niet meer: sommige voorschriften waren verouderd en andere voorschriften gaven aanleiding tot misverstand. Voor wat betreft de bepalingen die betrekking hebben op de classis kan er op een drietal wijzigingen gewezen worden. De functie van consulent werd expliciet als instrument van de classis inzake het beroepingswerk in de tekst van de kerkorde opgenomen. Ten tweede, de bepaling over het houden van de classicale preek werd geschrapt. De *Utrechtse Kerkorde van 1837* en de *Brabantse Kerkorde van 1843* maakten bij de beschrijving van het arbeidsveld van de classis geen melding van de classicale preek. Voor de opstellers van de beide kerkorden was de classicale preek reeds passé. Ten derde konden kerkenraden van kerken met meerdere predikanten nog steeds meer dan één predikant afvaardigen naar de bijeenkomsten van de classis. Vastgelegd was nu echter dat slechts één predikant stemrecht had. Deze ontwikkelingen versterken het beeld van een neo-Dordts type dat een wijziging markeert van het Dordtse type van 1619.

De bijeenkomsten van de classes ten tijde van de beide onderzoeksperiodes roepen het beeld op van een predikantenclassis. Slechts een enkele maal hadden de ouderlingen een taak te verrichten in de classis en dan was dat meestal genoopt door de omstandigheden. Natuurlijk hadden de ouderlingen wel een taak. Namens hun kerkenraad werden zij afgevaardigd naar de classis en hadden zij stemrecht, deden voorstellen of uitten hun mening. Soms konden de ouderlingen niet komen. De reden daarvoor waren hun werkzaamheden. Als de classes in juli of augustus vergaderden, hielden zij immers weinig rekening met de oogst die binnengehaald moest worden. Probleem was soms ook het vervoer om de bijeenkomsten bij te wonen. Regelmatig kwam het voor dat de ouderlingen werden vervangen door diakenen. Hoewel deze situatie niet gewenst was, lieten de classes het oogluikend toe. Het beeld dat de classes te allen tijde compleet waren, stemt overigens niet met de werkelijkheid overeen. Vooral in de Classis Utrecht waren afgevaardigden nogal eens afwezig. De andere classes toonden een grotere mate van trouw in de opkomst. Ook laten de notulen zien dat sommige predikanten het plaatselijke kerkenwerk boven het bijwonen van een bijeenkomst van de classis stelden. De classes reageerden daar fel op: de bijeenkomsten van de classis gaan vóór het werk in de gemeente. Hierin kwam reeds iets naar voren van het spanningsveld van de plaatselijke kerk en het kerkverband waarvan de classis ook een exponent was. Ook afgevaardigden die de preses gezien het ver gevorderde uur verzochten huiswaarts te mogen keren, kregen geen toestemming. Indien het te laat zou worden huiswaarts te keren, moesten zij maar overnachten in de plaats waar de classis bijeenkwam en de volgende morgen huiswaarts keren. Daarbij werd geen rekening gehouden met de vraag of dit de ouderlingen met het oog op hun dagelijkse werkzaamheden wel uitkwam.

Opvallend was naast het vele andere werk als het approberen van uitgebrachte beroepen, het afnemen van examens, het verrichten van visitatie, behandeling van

zaken betreffende vermaan en tucht, het missionaire werk van de classes, iets dat onder het Algemeen Reglement bij de hervormden niet voorkwam.

Afgezien van te verwaarlozen afwijkingen ontstond er in de praktijk geen ander classicaal type. De classes konden blijkbaar goed uit de voeten met het neo-Dordtse type. Dat werd nog meer dan het Dordtse type in de zeventiende en achttiende eeuw trouw nageleefd, zozeer dat de aanduiding 'neo-Dordts type' terecht is.

Wel moet gewezen worden op de kentering in het kerkrechtelijk denken in het tweede kwart van de twintigste eeuw. Vanuit die optiek valt de toevoeging 'neo' ook om een andere reden te verdedigen. De Synode van Middelburg zorgde ervoor dat de classes in 1933 rechtspersoonlijkheid kregen. Ook dit gegeven op het gebied van de stoffelijke aangelegenheden van de classis markeert een kerkordelijke ontwikkeling - onder invloed van kerkelijke en maatschappelijke tendenzen - ten opzichte van het Dordtse type. De kerkscheuring van 1926 had immers tot het inzicht geleid dat de *Dordtse Kerkorde van 1619* onvoldoende (kerk)juridische waarborgen zou kunnen bieden voor behoud van vermogen en bezittingen in geval van een nieuwe kerkscheuring. Die vrees bleek niet ongegrond. In 1944 ontstond er een nieuwe kerkscheuring.

Zo opereerden de classes in de Gereformeerde Kerken in Nederland. Men koos bewust voor de *Dordtse Kerkorde van 1619* en leefde daarnaar ook; over de reglementenbundel van het hervormd genootschap sprak men slechts in afkeurende zin. Maar de kritiek op het Algemeen Reglement, ook nadat die in 1852 grondig was herzien, klonk ook in hervormde kring. Regelmatig werden er voorstellen gedaan ter verbetering of zelfs vervanging. De discussie strekte zich uit tot diep in de twintigste eeuw.

4. HET HERVORMDE TYPE

Welk classicaal type werd ontworpen in de *Hervormde Kerkorde van 1951*? Ontstond er in de praktijk een ander classicaal type en, zo ja, welk? Op deze deelvragen probeer ik in hoofdstuk 4 een antwoord te vinden. Daarbij onderzoek ik tevens de classicale typen die werden ontworpen in de ontstaansgeschiedenis van de *Hervormde Kerkorde van 1951*, paragraaf 4.1. Daarbij vormen de reorganisatievoorstellen die in de Hervormde Kerk in de negentiende en van de eerste helft van de twintigste eeuw werden gedaan belangrijk studiemateriaal om de uiteindelijke vormgeving van de hervormde classicale vergadering te verstaan. Ik baseer mij hierbij met name op het *Ontwerp van een nieuw Algemeen Reglement voor de Nederlandse Hervormde Kerk van 1929*, het *Ontwerp van een nieuw Algemeen Reglement en eenige organieke reglementen voor de Ned. Hervormde Kerk, opgesteld namens de vereniging Kerkopbouw van 1933*, het *Akkoord van 1936* en het *Ontwerp van een nieuw Algemeen Reglement en eenige organieke reglementen voor de Nederlandse Hervormde Kerk van 1938*. Het classicale type dat werd ontworpen in de *Hervormde Kerkorde van 1951* komt in paragraaf 4.2. aan de orde. Of er in de praktijk een ander classicaal type ontstond, onderzoek ik op basis van de notulen van de Classicale Vergaderingen Leeuwarden, Utrecht en IJzendinge met hun brede moderamina van 1951 tot en met 1960 en van 1989 tot en met 1998, paragraaf 4.3. Een samenvatting van dit deelonderzoek en beantwoording op de in paragraaf 4.3. gestelde vraag vindt plaats in paragraaf 4.4.. Tenslotte kom ik in paragraaf 4.5. tot een samenvatting.

4.1. De ontstaansgeschiedenis van de *Hervormde Kerkorde van 1951*

In deze paragraaf over de ontstaansgeschiedenis van de *Hervormde Kerkorde van 1951* volg ik het volgende spoor. Allereerst geef ik de reorganisatievoorstellen weer van Hoedemaker, paragraaf 4.1.1. Daarna volgen andere reorganisatievoorstellen uit de vroege twintigste eeuw, paragraaf 4.1.2.; het *Ontwerp van 1929*, paragraaf 4.1.3.; het ontstaan van Kerkherstel en Kerkopbouw, paragraaf 4.1.4.; het *Ontwerp van 1933*, paragraaf 4.1.5.; een vergelijking tussen het *Ontwerp van 1929* en het *Ontwerp van 1933*, paragraaf 4.1.6.; het *Akkoord van 1936*, paragraaf 4.1.7.; het *Ontwerp van 1938*, paragraaf 4.1.8.; een vergelijking tussen het *Akkoord van 1936* en het *Ontwerp van 1938*, paragraaf 4.1.9.; de commissie voor beginselen van kerkorde, paragraaf 4.1.10.; het *Bouwplan Wagenaar*, paragraaf 4.1.11. en het *Ontwerp van 1947*, paragraaf 4.1.12. De leidende vraag hierbij is steeds: welke classicale typen werden ontworpen in de ontstaansgeschiedenis van de *Hervormde Kerkorde van 1951*?

Uit de hoofdstukken twee en drie bleek reeds dat er niet alleen bij de afgescheidenen en dolerenden, maar ook bij velen van hen die in de Nederlandse Hervormde Kerk bleven, onvrede over de leervrijheid en de reglementenbundel bestond. In dit hoofdstuk staan de classicale vergadering en de classis in de *Hervormde Kerkorde van 1951* en de Classicale Vergaderingen Leeuwarden, Utrecht

en IJzendijke van de Nederlandse Hervormde Kerk van 1951 tot en met 1960 en van 1989 tot en met 1998 centraal.¹⁴⁴⁴

In de tweede helft van de negentiende eeuw werden in de Nederlandse Hervormde Kerk steeds meer voorstellen gedaan en pleidooien gehouden om de ambtelijke vergaderingen, waaronder de classicale vergadering, in ere te herstellen. De afgescheidenen en dolerenden hadden inmiddels gekozen voor de *Dordtse Kerkerde van 1619*, maar binnen de Nederlandse Hervormde Kerk bleef de reglementenbundel van kracht, ook al werden diverse pogingen ondernomen te komen tot een nieuwe kerkerde. Over de methode tot verbetering van de organisatie van de kerk en tot herstel van het belijdend karakter waren de meningen verdeeld. De zogenaamde juridische weg of richting, aan wie de naam van G. Groen van Prinsterer was verbonden, predikte: 'door reorganisatie tot reformatie'. Groen van Prinsterer achtte zowel kerkrechtelijke strijd tegen dwalingen (de strijd voor toepassing van de Formulieren van Enigheid) als de strijd voor reorganisatie onmisbaar. De tegenhanger, die de medische weg of richting vertegenwoordigde, verkondigde: 'door reformatie tot reorganisatie'.¹⁴⁴⁵ I. da Costa, het gezicht van de 'medische richting', had minder op met een kerkrechtelijke strijd.¹⁴⁴⁶ Er moest volgens hem genezing plaatsvinden door verdieping en zuivering van het geestelijk leven. Dat was het medicijn voor herstel.

De herziening van 1848 bracht ook voor de classis revolutionaire voorstellen, maar in het *Algemeen Reglement van 1852* was daar weinig van over gebleven. Toch bleef de onvrede na 1848 bestaan en A. Kuiper bouwde daar in 1869 op voort.¹⁴⁴⁷ Drie jaar later, op 9 oktober 1872 richtte Kuiper te Amsterdam een vereniging op van gelijkgezinde kerkenraadsleden: de vereniging 'Beraad'. De aanleiding hiertoe vormde de strijd met de modernen. Indien deze strijd in een conflict met de hogere kerkbesturen zou ontaarden, moesten vooraf de kerkelijke goederen veilig worden gesteld. Op 25 februari 1875 stemde de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Amsterdam tegen een door Kuiper in 1873 ontwikkeld plan tot vrijwillige kerspelvorming.¹⁴⁴⁸ Zijn voorstel luidde om de gemeente in vijf kerspelen in te delen: twee orthodoxe kerspelen, twee moderne kerspelen en één kerspel voor hen die geen keuze wilden maken. Elk kerspel zou de beschikking over twee kerkgebouwen krijgen. De kerspelen hadden de bevoegdheid alles te regelen op het gebied van de erediensten, de aanneming van lidmaten, het pastoraat en de financiën. De kerkenraad kreeg slechts de bevoegdheid toezicht te houden in administratieve zin. Van hem werd geen geestelijke leiding verwacht.

¹⁴⁴⁴ In dit hoofdstuk wordt onderscheid gemaakt tussen de woorden 'classis' en 'classicale vergadering'. Een classis in de Nederlandse Hervormde Kerk is een 'gemeenschap van gemeenten in een (geografisch) deel van een kerkprovincie/regio van het land'; Van Drimmelen, *ABC* 26. Een classicale vergadering geeft leiding aan het leven en werken van de classis.

¹⁴⁴⁵ Rasker, *Ned. Herv. Kerk*, 83-84; Nauta, *Verbindende kracht*.

¹⁴⁴⁶ Mr. I. da Costa (1798-1860), advocaat te Amsterdam; *BLGNP* III, 85-88; Rasker, *Ned. Herv. Kerk*, 78-85; De Jong, *Ned. kerkgeschiedenis*, 322-323.

¹⁴⁴⁷ A. Kuiper, *De werking van art. 23. (Overgedrukt uit De vereeniging: 'Christelijke stemmen')*, Amsterdam 1869.

¹⁴⁴⁸ Zie voor de tekst van dit plan: G. J. Vos Azn., *Het keerpunt in de jongste geschiedenis van kerk en staat. De eerste bladzijde der tweede afscheiding*, Dordrecht 1887, 12-14.

Kuyper zag later in dat dit voorstel in strijd was met het gereformeerde kerkrecht dat sinds 1619 geldig was.

4.1.1. Hoedemakers reorganisatievoorstellen

Aan het einde van de negentiende en aan het begin van de twintigste eeuw is het met name Ph. J. Hoedemaker geweest die zich sterk maakte voor reorganisatie van de kerk.¹⁴⁴⁹ Aanvankelijk was hij medestander van A. Kuyper. Hij werd hoogleraar aan de in 1880 gestichte Vrije Universiteit. Zeven jaar later legde hij zijn hoogleraarschap neer, na verschil van mening en als gevolg daarvan een breuk met Kuyper. Hoedemaker was het eens met Kuyper over de toestand waarin de kerk zich bevond, maar hij verschilde met hem van mening over de wijze waarop de kerk gereorganiseerd diende te worden. Uitgangspunt bij Hoedemaker was de eenheid van de kerk. Op het Kerkelijk Congres dat van 11 tot en met 14 januari 1887 in Amsterdam werd gehouden om tot doleantie te komen, werd Hoedemaker de toegang ontzegd. Hij had geweigerd de verklaring van het afwerpen van het juk van de synodale hiërarchie te ondertekenen. Vanaf 1887 - toen hij zijn hoogleraarschap aan de Vrije Universiteit te Amsterdam neergelegd had - ijverde hij steeds meer voor reorganisatie binnen de Hervormde Kerk. Tien jaar later volgde een nieuwe breuk in Hoedemakers leven. Ditmaal met de Confessionele Vereeniging.¹⁴⁵⁰ Hij schreef in 1897 een brochure waarin hij de woorden 'heel de kerk en heel het volk' tot een adagium verhief.¹⁴⁵¹ Reeds eerder had Hoedemaker zijn gedachten over de kerkelijke organisatie onder woorden gebracht. In zijn *Ter classicale vergadering? Waarom en waartoe?* liet Hoedemaker weten dat hij achttien jaar, sinds 1870, de classicale vergadering niet meer had bijgewoond, omdat hij moeite met de bevoegdheid van de besturen in de kerk had.¹⁴⁵² Deze bevoegdheid was volgens hem in strijd met de beginselen van een schriftuurlijke kerkregering.¹⁴⁵³ Hij wenste de bijeenkomsten van de classicale vergadering niet langer bij te wonen, omdat hij dan door het kiezen van de bestuursleden mede verantwoordelijk zou zijn voor het in stand houden van de besturen in de kerk. Verder gaf hij te kennen moeite te hebben met partijvorming als middel om de bestuursbevoegdheid in handen te krijgen.¹⁴⁵⁴ Hij vond dit in strijd met het bestaan van een kerkgemeenschap. Hij stelde voor dat de kerk van haar besturen vrijgemaakt diende te worden. Dat werd volgens Hoedemaker niet bereikt door de *Dordtse Kerkorde van 1619* opnieuw in te voeren. Hij stelde voor:

¹⁴⁴⁹ Dr. Ph. J. Hoedemaker (1839-1910), hervormd predikant te Veenendaal 1868, Rotterdam 1873, Amsterdam 1876-1880, hoogleraar Vrije Universiteit Amsterdam, hervormd predikant te Nijland 1888, Amsterdam 1890, emeritus 1909; *BLGNP* IV, 198-202; G. Abma en J. de Bruijn (red.), *Hoedemaker herdacht*, Baarn 1989.

¹⁴⁵⁰ De Confessionele Vereeniging werd in 1864 door Groen van Prinsterer opgericht; Oostenbrink-Evers, *Beginselen*, 41.

¹⁴⁵¹ Ph. J. Hoedemaker, *Aan Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman. Heel de Kerk en heel het volk. Een protest tegen het optreden der gereformeerden als partij, en een woord van afscheid aan de Conf. Vereeniging* z. p. 1897.

¹⁴⁵² Ph. J. Hoedemaker, *Ter classicale vergadering? Waarom en waartoe?*, Sneek 1888, 3.

¹⁴⁵³ Hoedemaker, *Ter classicale vergadering?*, 5.

¹⁴⁵⁴ *L.c.*, 4.

“Laat het voorshands blijven bij het herstel der oude classis. Het beginsel zal wel doorwerken.”¹⁴⁵⁵ Tegelijk gaf Hoedemaker te kennen dat de classis niet te veel taken aankon of toebedeeld zou moeten krijgen:

Ook in de Synodale organisatie is trouwens ook veel, wat in den nieuwen toestand dient behouden te blijven. Er is nl. allerlei, dat niet kan worden overgebracht naar de Classis, maar in handen moet blijven van deputaten, vaste commissies, of Colleges van Bestuur, mits onder controle van de Kerk zelve.¹⁴⁵⁶

Hoedemaker meende dat vanuit de classicale vergaderingen een motie zou moeten uitgaan, waarvan de strekking zou moeten zijn:

De Synode benoeme eene consuleerende commissie, om haar te dienen van advies, omtrent alle vragen, die met de Reorganisatie van de Kerk en het Kerkbestuur in verband staan en geve haar in mandaat een zoodanig plan tot Reorganisatie te ontwerpen, dat het Presbyteriaal karakter onzer Kerk daarin tot zijn recht kome, de werkring van de Classicale vergaderingen worde uitgebreid, en het bestuur der Kerk in overeenstemming worde gebracht met de beginselen van de oude Kerkorden, met behoud van alles wat in de tegenwoordige organisatie moet worden geacht, eene ontwikkeling en verbetering daarvan te zijn.¹⁴⁵⁷

In zijn referaat *Ontwerp tot reorganisatie der Hervormde Kerk* dat hij in 1901 hield, werkte Hoedemaker zijn gedachten verder uit.¹⁴⁵⁸ Hij ging er vanuit dat er slechts een geringe wijziging van het Algemeen Reglement nodig was. De taak van vermaan en tucht moest weer aan de classicale vergadering worden toebedeeld.¹⁴⁵⁹ In de classicale vergaderingen zouden geestelijke en kerkelijke belangen moeten worden behandeld en er diende gemeenschap met zusterkerken te zijn.¹⁴⁶⁰ De classicale vergaderingen zouden volgens hem niet eenmaal, maar minstens tweemaal per jaar moeten bijeenkomen.¹⁴⁶¹ Daarnaast zouden er drie organen, vaste commissies of deputaten nodig zijn voor de toepassing van de tucht, de behandeling van de geestelijke en kerkelijke belangen en het contact met de zusterkerken.

Drie jaar later verscheen Hoedemakers *De Kerk en het moderne staatsrecht*¹⁴⁶² Daarin pleitte hij er nogmaals voor dat de Hervormde Kerk - die naar zijn opvatting beroofd was van haar meerdere vergaderingen, onder besturen was gebracht en in een genootschap was omgezet - haar classicale vergaderingen terugkreeg. Hij pleitte voor eerherstel van de classis, opdat het geestelijk gesprek

¹⁴⁵⁵ L.c., 24.

¹⁴⁵⁶ L.c., 24.

¹⁴⁵⁷ L.c., 25.

¹⁴⁵⁸ Ph. J. Hoedemaker, *Ontwerp tot reorganisatie der Hervormde Kerk, naar de beginselen der presbyteriale kerkregering in overeenstemming met den eisch des tijds*. Referaat gehouden in de vergadering van ambtsdragers te Utrecht den 23sten April 1901.

¹⁴⁵⁹ Hoedemaker, *Ontwerp tot reorganisatie*, 7.

¹⁴⁶⁰ L.c., 12.

¹⁴⁶¹ L.c., 12.

¹⁴⁶² Ph. J. Hoedemaker, *De Kerk en het moderne staatsrecht*, dl. 1 De Kerk naar Goddelijk recht (niet verder verschenen), Amsterdam-Kaapstad 1904, 5 en 219.

weer zou worden gevoerd. Ook zou de classicale vergadering de tucht als instrument moeten gaan hanteren.

4.1.2. Andere reorganisatievoorstellen

Op de drempel van de twintigste eeuw wees J. H. Gunning in zijn publicaties *De opbouw der kerk op haren grondslag*¹⁴⁶³ en *Niet bij elkander houden, maar uit den grond opbouwen*¹⁴⁶⁴ op de noodzakelijkheid de classicale vergaderingen in staat te stellen zich voortaan tot de synode te wenden.¹⁴⁶⁵ Gunning, Hoedemaker en P. J. Kromsigt stuurden een brief naar de classicale vergaderingen.¹⁴⁶⁶ Van de in totaal vijfenveertig classicale vergaderingen reageerden er drieëntwintig.¹⁴⁶⁷ De commissie van rapport van de synode begreep niet wat er aan de kerkelijke organisatie mankeerde, ook al erkende zij 'dat de bestaande organisatie der Kerk als instituut beschouwd...niet is uitgezonderd van het lot der onvolkomenheid'.¹⁴⁶⁸ Gunning had de synode van 1901 verzocht hem toestemming te verlenen tot bijwoning van haar vergadering. De synode besloot echter 'dat de Synode geen termen heeft kunnen vinden om aan zijn verzoek...te voldoen'.¹⁴⁶⁹

Een ander reorganisatievoorstel verscheen een jaar later. Het werd ingediend door de Classicale Vergadering Amsterdam. Daarin valt de hand van G. J. Vos¹⁴⁷⁰ te bespeuren.¹⁴⁷¹ De Classicale Vergadering Amsterdam stelde voor de classicale besturen te laten vervangen door classicale commissies (*classes contractae*) en in een toename van de bevoegdheden voor de classicale vergaderingen (*classes plenae*) te voorzien, die het eigenlijke bestuur in handen moesten hebben. De commissie van rapport achtte het streven de bevoegdheden van de classicale vergaderingen uit te breiden gevaarlijk. De classicale vergaderingen moesten geen regeermacht krijgen, vonden de leden van de commissie: T. Cannegieter,¹⁴⁷² A. W. Bronsveld¹⁴⁷³ en B. D. Breunese.¹⁴⁷⁴ Zij motiveerden hun afwijzing aldus: "Wij

¹⁴⁶³ J. H. Gunning, *De opbouw der kerk op haren grondslag*, Nijmegen 1900.

¹⁴⁶⁴ J. H. Gunning, *Niet bij elkander houden, maar uit den grond opbouwen*, z. p. 1901.

¹⁴⁶⁵ Dr. J. H. Gunning jr. (1829-1905), hulpprediker Prot. Kerk Antwerpen jan.-jun. 1852, onderwijzer te Barneveld jan.-jun. 1953, hervormd hulpprediker Heusden jul.-dec. 1853, hervormd predikant te Blauwkapel 1854, Hilversum 1857, Den Haag 1861, hoogleraar Amsterdam 1885, hoogleraar Leiden 1889, emeritus 1899; *BLGNP* IV, 165-172.

¹⁴⁶⁶ Dr. P. J. Kromsigt (1866-1941), predikant te Scherpenisse 1892, Wierden 1989, Rotterdam 1900, Amsterdam 1909, emeritus 1934; *BLGNP* II, 289-290.

¹⁴⁶⁷ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1901, 488.

¹⁴⁶⁸ *L.c.*, 489-490.

¹⁴⁶⁹ *L.c.*, 54-55.

¹⁴⁷⁰ Dr. G. J. Vos (1836-1912), hervormd predikant te Oostermeer en Eestrum 1862, Spannum en Eden 1865, Goes 1869, Middelburg 1872, Amsterdam 1875; *BLGNP* III, 386-389.

¹⁴⁷¹ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1902, 458-467.

¹⁴⁷² Dr. T. Cannegieter (1847-1929), hervormd predikant te Niehove 1870, Hoogezand 1875, Tzum 1878, hoogleraar Utrecht 1878, 1916 emeritus; *BLGNP* IV, 84-86.

¹⁴⁷³ Dr. A. W. Bronsveld (1839-1924), hervormd predikant te Ophemert 1862, Charlois 1860, Haarlem 1868, Utrecht 1880, tevens van 1880-1920 docent aan de Rijksuniversiteit Utrecht, emeritus 1915; *BLGNP* II, 100-103.

vreezen, dat onze Kerk daarvan zeer droevige gevolgen zou ondervinden, dat het confessionalisme met al zijn bittere vruchten er door zou worden binnengehaald.”¹⁴⁷⁵ Volgens de commissie zou het geen bezwaar zijn als de klassicale vergaderingen meer dan eenmaal per jaar zouden bijeenkomen. Aan deze mogelijkheid waren echter voorwaarden verbonden: het moderamen moest hiertoe besluiten, de klassicale vergadering moest met volstreekte meerderheid voor stemmen en minstens eenderde deel van het aantal kerkenraden in de classis moest dit met opgave van redenen bij het moderamen aanvragen.¹⁴⁷⁶ De voorstellen van de Classicale Vergadering Amsterdam werden daarom door de synode afgewezen.¹⁴⁷⁷ De synode ging wel over tot de voorgestelde uitbreiding van het aantal klassicale vergaderingen.¹⁴⁷⁸ Een discussie die hieraan voorafging, laat zien dat de president van de synode, G. J. van der Flier, het niet eens was met de voorgestelde kerkordewijziging, omdat hij signaleerde dat in tal van klassicale vergaderingen het aantal aanwezigen afnam, zodra de verkiezingen voorbij waren.¹⁴⁷⁹ Zij verlieten dan de vergadering, omdat zij het verder bijwonen van de klassicale vergadering niet zinvol achtten. Mede gezien de mogelijkheid van partijvorming en strijd om de regeermacht achtte hij ‘het een levensgevaar voor de Kerk, dat men dezen weg betreden zal’, indien de regeermacht bij de klassicale vergadering zou liggen.¹⁴⁸⁰

J. R. Slotemaker de Bruine¹⁴⁸¹ en L. J. Blanson Henkemans¹⁴⁸² stelden daarop in 1905 een ‘Concept van een gewijzigd Algemeen Reglement’ voor. Dit concept ging uit van een beperkte uitbreiding van de bevoegdheid van de klassicale vergadering.¹⁴⁸³ De klassicale vergaderingen werd de behartiging van de geestelijke belangen opgedragen. Zij kregen bovendien als taken de tuchttoefening over predikanten en de bespreking van het jaarverslag van de klassicale commissie toebedeeld. Deze klassicale commissie was vergelijkbaar met het classicaal bestuur, maar zij zou minder taken moeten verrichten dan het classicaal bestuur. Een verandering ten opzichte van het Algemeen Reglement was het voorstel dat er evenveel dienstdoende ouderlingen als predikanten in de klassicale commissie

¹⁴⁷⁴ Dr. B. D. Breunese, hervormd predikant Hall 1880, Heino 1883, Raalte 1890; Van Alphen, *NKH* 1900, 227.

¹⁴⁷⁵ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1902, 485.

¹⁴⁷⁶ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1902, 493-494.

¹⁴⁷⁷ *L.c.*, 503; *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1904, 307-310.

¹⁴⁷⁸ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1902, 505-506.

¹⁴⁷⁹ Dr. G. J. van der Flier (1841-1909), predikant te Eemnes-Binnen 1867, Heemstede 1870, Delft 1873, 's Gravenhage 1878, hofprediker 1894. Van 1900-1909 was Van der Flier preses van de synode; *BLGNP* IV, 133-134.

¹⁴⁸⁰ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1902, 503-504.

¹⁴⁸¹ Dr. J. R. Slotemaker de Bruine (1869-1941), predikant te Haulerwijk 1894, Beilen 1897, Middelburg 1900, Nijmegen 1903, Utrecht 1907-1916, tevens docent sociologie aan de Universiteit te Utrecht 1908, hoogleraar 1916-1926, lid Eerste Kamer 1922-1926, minister van Arbeid, Handel en Nijverheid 1926-1929, lid Tweede Kamer 1929-1933, hulpprediker Wassenaar 1930-1932, minister van Sociale Zaken 1933-1935, Minister van Onderwijs, Kunst en Wetenschappen 1935-1939, lid Tweede Kamer 1939-1941, hulpprediker Wassenaar 1939-1941; *BLGNP* II, 404-406. *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1905, 626.

¹⁴⁸² L. J. Blanson Henkemans, predikant te Lathum, 1888 Pijnacker, Wolvega 1894, Zaandam 1899; *Naamlijst der Friese hervormde predikanten (1880-1959)*, door J. J. Kalma, Leeuwarden 1959.

¹⁴⁸³ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1905, 643-646.

zitting zouden hebben. De oud-ouderling werd daarmee uit de classicale commissie verbannen. Er zouden provinciale synoden in plaats van provinciale kerkbesturen bijeenkomen en er zou een grote synode gehouden worden. Elke classicale vergadering zou twee predikanten en twee ouderlingen moeten afvaardigen naar de provinciale synode. De classicale vergaderingen zouden voortaan minstens tweemaal per jaar moeten samenkomen: op de laatste woensdag in mei en op de laatste woensdag in november. Op dit concept reageerden veel classicale vergaderingen positief.¹⁴⁸⁴ De commissie van rapport die onder de indruk was van de positieve reacties van de classicale vergaderingen, meende dat de Hervormde Kerk aan Slotemaker de Bruine en Blanson Henkemans 'warme dank is verschuldigd voor de groote moeite, welke zij zich met bijzondere bekwaamheid hebben getroost, om de waarlijk niet gemakkelijke taak der samenstelling van dit in al zijne deelen doorwrocht concept te volvoeren'.¹⁴⁸⁵ Over de voorgestelde wijzigingen inzake de classicale vergadering en het classicaal bestuur oordeelde de commissie van rapport:

Deze niet geringe uitbreiding van de werkzaamheid der Classicale Vergadering komt Uwe Commissie in beginsel voor veel meer in overeenstemming te zijn met het gewicht der grondvergadering onzer Kerk, dan de vigeerende regeling, waarbij zij in zoo menig geval niet veel meer dan een stembureau is, en te nauwnood aan hetgeen de Kerk beweegt, werkzaam deelneemt... Zoodat Uwe Commissie meent U te moeten adviseeren, ook deze verheffing van de Classicale Vergadering, naar haar eigenlijke natuur en recht, althans in beginsel te aanvaarden.¹⁴⁸⁶

Uit dit citaat blijkt dat de aanduiding 'grondvergadering' gebruikt werd om daarmee de classicale vergadering te typeren.

De synode durfde dit concept niet af te wijzen en ging over tot het benoemen van een reorganisatiecommissie.¹⁴⁸⁷ Daarin zaten: J. A. Bruins,¹⁴⁸⁸ J. G. Busch Keiser,¹⁴⁸⁹ W. Ellens,¹⁴⁹⁰ I. M. J. Hoog,¹⁴⁹¹ H. A. Leenmans jr., G. J. Weyland¹⁴⁹² en G. J. Vos Azn.¹⁴⁹³

¹⁴⁸⁴ *L.c.*, 626-627, 633.

¹⁴⁸⁵ *L.c.*, 634. Leden van deze commissie waren: H. A. Leenmans jr. (predikant te Harlingen), C. van Dis (predikant te Silvolde), K. A. de Groot Azn. (predikant te Houten), H. G. Tonsbeek (predikant te Roswinkel), Ph. H. Edling (predikant te Budel), dr. M. A. Gooszen (ouderling Waalsche Gemeente te Leiden en hoogleraar dogmatiek, kerkrecht en zendingsgeschiedenis te Leiden; *BLGNP* IV, 146-148).

¹⁴⁸⁶ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1905, 645-646.

¹⁴⁸⁷ *L.c.*, 667, 695.

¹⁴⁸⁸ Dr. J. A. Bruins (1872-1947), hervormd predikant te Terwispel c.a. 1896, Knijpe 1906, Stiens 1906, emeritus 1936; *BLGNP* III, 63-64.

¹⁴⁸⁹ Dr. J. G. Busch Keiser, hervormd predikant te Schingen c.a. 1857, Ulrum 1861, Noorddijk 1871, Dalen 1878; Van Alphen, *NKH* 1900, 315. Busch Keiser was in 1905 predikant te Amersfoort; *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1905, 695.

¹⁴⁹⁰ W. Ellens, hervormd predikant Hoorn (Terschelling) 1873, Melissant 1877, Kuinre 1879, Avereest 1880, Purmerend 1884, Usquert 1885; Van Alphen, *NKH* 1910, 259.

¹⁴⁹¹ Dr. I. M. J. Hoog (1858-1928), predikant te Abbenbroek 1885, Terwolde 1887 en Nijmegen 1900; *BLGNP* II, 255-256.

¹⁴⁹² Dr. G. J. Weyland (1860-1935), hervormd predikant te Austerlitz 1886-1893, secretaris Nederlands Zendelinggenootschap en directeur van het Zendelinghuis te Rotterdam 1894-1896,

De commissie van onderzoek, die uit M. A. Gooszen,¹⁴⁹⁴ K. A. de Groot Azn.,¹⁴⁹⁵ G. A. Hulsebos,¹⁴⁹⁶ C. G. Chavannes¹⁴⁹⁷ en H. G. Tonsbeek¹⁴⁹⁸ bestond, stelde de synode in 1906 voor niet te voldoen aan het verzoek van de reorganisatiecommissie tot reorganisatie van de kerk.¹⁴⁹⁹ De synode besloot het voorstel van de commissie van onderzoek te verwerpen.¹⁵⁰⁰ Uiteindelijk liep het werk van de reorganisatiecommissie op niets uit. Dat verwonderde Haitjema in 1951 niet, gezien de synodale samenstelling van de reorganisatiecommissie.¹⁵⁰¹ De commissie was volgens hem te weinig homogeen samengesteld.

4.1.3. Het *Ontwerp van 1929*

Vanaf 1929 brak er een periode van tien jaar strijd om een belijdende kerk aan. De richtingstrijd in de kerk maakte het onmogelijk tot overeenstemming te komen, waarbij het ene reorganisatievoorstel na het andere sneuvelde. H. Bartels beschreef deze periode in zijn proefschrift: *Tien jaren van strijd om een belijdende kerk*.¹⁵⁰²

De Confessionele Vereeniging besloot op 8 juni 1927 de synode te verzoeken een commissie te benoemen 'ten einde te overwegen en voorstellen te ontwerpen, op welke wijze de organisatie onzer Kerk dient veranderd, om te komen tot eene kerkregering, waarbij ten volle gerekend wordt met de ambten der Kerk, en waardoor de ware eenheid bevorderd wordt, en onze Kerk weder eene belijdende Kerk zij in het midden van ons volk'.¹⁵⁰³ De synode van 1927 besloot met tien tegen negen stemmen een commissie voor de reorganisatie te benoemen.¹⁵⁰⁴ De synode bestond uit negentien personen: dertien predikanten en zes ouderlingen, art. 56 Algemeen Reglement. In de commissie voor de reorganisatie hadden zitting: M. van Grieken,¹⁵⁰⁵ Th. L. Haitjema,¹⁵⁰⁶ H. C. S. Locher,¹⁵⁰⁷ J. Riemens¹⁵⁰⁸

predikant te Veere 1896-1935. Weyland was in 1915 vice-president en in 1917 president van de synode; *BLGNPI*, 426-427.

¹⁴⁹³ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1905, 695.

¹⁴⁹⁴ Zie noot 1485.

¹⁴⁹⁵ Zie noot 1485.

¹⁴⁹⁶ Dr. G. A. Hulsebos, oud-ouderling van de Hervormde Gemeente te 's Gravenhage; *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1906, 45.

¹⁴⁹⁷ C. G. Chavannes, Waals predikant Mortiers (Zwitserland) 1865, Leeuwarden 1872, Leiden 1874; Van Alphen, *NKH* 1900, 319.

¹⁴⁹⁸ Zie noot 1485.

¹⁴⁹⁹ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1906, 148.

¹⁵⁰⁰ *L.c.*, 163.

¹⁵⁰¹ Th. L. Haitjema, *Nederlands Hervormd kerkrecht*, Nijkerk 1951, 74.

¹⁵⁰² H. Bartels, *Tien jaren strijd om een belijdende kerk. De Nederlansche Hervormde Kerk van 1929 tot 1939*, Den Haag 1946.

¹⁵⁰³ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1927, 277.

¹⁵⁰⁴ *L.c.*, 281.

¹⁵⁰⁵ M. van Grieken (overleden in 1949 in de leeftijd van 73 jaar), hervormd predikant te Nieuwerkerk aan de IJssel 1900, Ameide 1902, Delft 1910, Rotterdam 1920, emeritaat 1940. Grieken was één van de voormannen van de Gereformeerde Bond; J. van der Graaf, *Delen of helen? Kroniek van hervormd kerkelijk leven in en met de gereformeerde bond, 1951-1981*, Kampen 2002, 94, 226 en 314.

¹⁵⁰⁶ Dr. Th. L. Haitjema (1888-1972), hervormd predikant in De Meern, Hoogmade en Apeldoorn, hoogleeraar Groningen. Hij werd in 1945 benoemd tot lid van de Commissie voor de Kerkorde;

en A. B. te Winkel.¹⁵⁰⁹ De commissie maakte niet zozeer gebruik van de *Dordtse Kerkorde van 1619* alswel van het in paragraaf 2.1.2 beschreven *Concept van 1809* in haar poging met behulp van het door haar geschreven *Ontwerp van 1929* het belijdend karakter van de kerk te herstellen.¹⁵¹⁰ Het *Ontwerp van 1929* had overigens de vorm van het Algemeen Reglement. De commissie had zich bij haar werkzaamheden laten leiden door het beginsel 'wat in de Wereldkerk aller eeuwen het centrale is: de belijdenis van Jezus Christus, Gods eeniggeboren zoon, onzen Heer, omdat de Kerk, als Kyriakè, bij den Heer behoort, en Zijnen Naam belijdt'.¹⁵¹¹ De commissie was van mening dat het *Concept van 1809* niet zo ver van de *Dordtse Kerkorde van 1619* af stond en was ontworpen met het oog op de staatsrechtelijke situatie aan het begin van de negentiende eeuw.

Wat betekende het *Ontwerp van 1929* voor de classicale vergadering?¹⁵¹² In dit *Ontwerp van 1929* werd de classicale vergadering weer een ambtelijke vergadering die het bestuur en het opzicht over de gemeenten in de classis kreeg, art. 5. Dit bestuur en opzicht beoogde 'in het bijzonder de toegewijde zorg voor den bloei der Nederlandsche Hervormde Kerk, de handhaving harer leer, met name van de eerbiediging van Gods Woord als regel van geloof en leven (art. 7, Nederlandsche Geloofsbelijdenis) en de prediking van het heilig Evangelie van Jezus Christus, Gods eeniggeboren Zoon, onzen Heer (Zond. 6, Heidelb. Catech.), de uitbreiding van Gods Koninkrijk, de bevordering van de kennis der heilswaarheid en van christelijke zeden, en de aankweeking van liefde voor Vorstenhuis en Vaderland', art. 9.¹⁵¹³ Het type van de classicale vergadering dat in het *Ontwerp van 1929* werd geschetst, betekende een breuk met het classicale type zoals dat in het *Algemeen Reglement van 1852* was opgenomen. Het aantal classes werd ten opzichte van de bepalingen van het Algemeen Reglement niet gewijzigd. De gezamenlijke Waalse gemeenten vormden een classis die voortaan tot het ressort van één provinciale synode zou behoren, art. 7.¹⁵¹⁴

4.1.3.1. De samenstelling

De classicale vergadering werd samengesteld door de predikanten en afgevaardigde ouderlingen, art. 39. De predikanten waren op grond van hun predikantschap lid van de classis. De ouderlingen werden afgevaardigd. Hier

Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde, XXX-XXXI*. Zie ook: A. J. Visser, 'Tets over leven en werk van prof. Haitjema', in: M. H. Bolkstein e.a. (red.), *Schrift en kerk. Een bundel opstellen van vrienden en leerlingen aangeboden aan prof. dr. Th. L. Haitjema op 10 november 1953*, Nijkerk 1953.

¹⁵⁰⁷ Dr. H. C. S. Locher, hervormd predikant te Birdaard 1893, Waspik 1899, Leiden 1916, emeritus 1938; *Jaarboek Herv. Kerk*, (1936), 117; *BLGNPI*, 133-134.

¹⁵⁰⁸ Dr. J. Riemens, hervormd predikant te Hoogland 1901, Dedemsvaart 1908, Leiden 1917; *Jaarboek Herv. Kerk*, (1940), 117.

¹⁵⁰⁹ A. B. te Winkel (1880-1939), hervormd predikant te De Meern 1905, Arnhem 1910, 's Gravenhage 1916; *BLGNPI*, 432.

¹⁵¹⁰ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1929, 107.

¹⁵¹¹ *L.c.*, 109.

¹⁵¹² De tekst van het *Ontwerp van 1929* in: *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1929, 110-175.

¹⁵¹³ H. Bartels, *Tien jaren*, 234.

¹⁵¹⁴ *L.c.*, 232.

tekende zich opnieuw een verschil tussen de predikanten en de ouderlingen af. Het aantal ouderlingen dat door de kerkenraad van een gemeente afgevaardigd werd, hing af van het aantal predikantsplaatsen. De ouderlingen werden alleen tot de classicale vergadering toegelaten, als zij met een schriftelijk bewijs konden aantonen dat zij door hun kerkenraad waren afgevaardigd. De afgevaardigden brachten, na de gehouden bijeenkomst van de classicale vergadering, verslag uit aan hun kerkenraad.

4.1.3.2. Het arbeidsveld

Het arbeidsveld van de classicale vergadering werd in art. 42 onderverdeeld in achttien punten. De classicale vergadering

1. bezon zich op de belangen van de gemeenten in haar ressort;
2. hield toezicht op de gemeenten, predikanten en kandidaten tot de heilige dienst;
3. waakte over de belangen van de vacante gemeenten;
4. vestigde, op aanvraag van de kerkenraad en onder goedkeuring van de provinciale synode, predikantsplaatsen en hief ze op;
5. hield persoonlijke en schriftelijke kerkvisitatie en rapporteerde hierover aan de provinciale synode;
6. nam het examen af van hen die godsdienstonderwijs wilden geven;
7. hield toezicht op de administratie van de diaconieën;
8. benoemde de leden van de algemene classicale commissie met hun secundi en de leden van de bijzondere commissies; daarnaast benoemde zij, telkens voor een periode van een jaar, de classicale quaestor uit de predikanten van de classis;
9. besprak de verslagen van de algemene classicale commissie en de bijzondere commissies;
10. nam de classicale rekening op en sloot ze af; regelde hetgeen betrekking had op de fondsen waartoe de rekeningen behoorden;
11. nam de rekening der classicale weduwenbeurzen op en sloot ze af;
12. onderzocht geschillen en aanklachten;
13. nam kennis van geschillen bij of tussen kerkenraden, alsmede tussen kerkenraden en ringen of tussen ringen onderling;
14. behandelde geschillen en zaken over gemeenteleden in geval van appèl, en over predikanten, emeriti-predikanten, kandidaten, ouderlingen en diakenen, met uitzondering van het schorsingsrecht van de kerkenraad, over de ouderlingen en de diakenen;
15. benoemde de leden van de provinciale synode en het lid van de algemene synode;
16. correspondeerde met kerkelijke vergaderingen en andere colleges;
17. nam voorstellen van afgevaardigden en leden tot wijziging der reglementen in overweging en zond ze door naar de provinciale synode;

18. considereerde op de haar door de provinciale synode toegezonden nieuwe reglementen.

4.1.3.3. De werkwijze

De classicale vergadering kwam tweemaal per jaar bijeen: op de eerste woensdag in maart en de eerste woensdag in oktober in de classicale hoofdplaats. Dat was een verdubbeling van het aantal bijeenkomsten ten opzichte van het Algemeen Reglement, waarin één jaarlijkse bijeenkomst van de classicale vergadering aangegeven werd. Het was ook mogelijk een buitengewone classicale vergadering bijeen te roepen, art. 43.

De leiding van de classis werd aan een 'algemeene classicale commissie' toevertrouwd die uit een preses, een assessor, een scriba en twee ouderlingen bestond, art. 40. Dat is vergelijkbaar met het *Concept van 1848* waarin geen besturen meer werden genoemd, maar commissies. Op classicaal niveau moest toen het accent op de classicale vergadering komen te liggen. De preses, de assessor en de scriba moesten dienstdoende predikanten zijn. De ouderlingen moesten dienst doen in hun eigen gemeente, dat wil zeggen dat de oud-ouderling, zoals die in de tijd van het Algemeen Reglement optrad, niet langer binnen de classicale vergadering functioneerde. Slotemaker de Bruine en Blanson Henkemans hadden dit in hun 'Concept van een gewijzigd Algemeen Reglement' reeds uitgewerkt. De leden van de algemene classicale commissie hadden drie jaar zitting volgens het *Ontwerp van 1929*. Zij werden in de oktoberbijeenkomst van de classicale vergadering gekozen. De algemene classicale commissie kwam viermaal per jaar in de classicale hoofdplaats bijeen: op de voorlaatste woensdag in de maanden februari, mei, september en november. Indien omstandigheden daartoe aanleiding gaven, was het mogelijk de bijeenkomsten te vervroegen of uit te stellen. De algemene classicale commissie kreeg acht kerkordelijke taken toebedeeld, art. 44. Zij

1. zorgde voor ordelijke uitvoering van de door de classicale vergadering genomen besluiten; bereidde de agenda van de classicale vergadering voor en rapporteerde aan de classicale vergadering over de door haar verrichte werkzaamheden;
2. gaf kerkelijke goedkeuring aan aangenomen beroepen, verleende acte van ontslag en verleende een acte van lidmaatschap aan nieuwe predikanten in de classis;
3. had de bevoegdheid predikanten en kandidaten te schorsen;
4. deed wat des kerkenraads is in geval een kerkenraad uit te weinig ambtsdragers bestond, of indien een kerkenraad tijdelijk zijn bevoegdheid verloor;
5. zorgde voor het archief;
6. sloeg acht op de kerkelijke goederen en de pastoriegoederen;

7. waakte zowel voor de belangen van de predikantsweduwen en wezen in het ressort als ook voor de rechten van de classis op de classicale weduwenbeurzen;
8. correspondeerde met de kerkenraden, de algemene provinciale commissies en de provinciale synoden.

Daarnaast benoemde de classicale vergadering een aantal bijzondere commissies: een commissie voor de rechtspraak, een commissie voor de zending, een commissie voor het examen overeenkomstig art. 19 van het *Reglement op het Godsdienstonderwijs* en een commissie voor de behartiging van de diaconale belangen, art. 41. Activiteiten op het gebied van de zending waren voor de Nederlandse Hervormde Kerk nieuw. De Gereformeerde Kerken in Nederland waren reeds sinds het einde van de negentiende eeuw actief op het zendingsterrein. Kerkelijk zendingswerk kwam nu ook voor de hervormden in de plaats van de genootschapszending.

De vergadering mocht de genoemde werkzaamheden ook aan de algemene classicale commissie opdragen. Daarnaast was het mogelijk om andere commissies te benoemen. De zittingstijd van de commissieleden was drie jaar. De bijzondere commissies brachten verslag aan de classicale vergadering uit.

4.1.4. Het ontstaan van Kerkherstel en Kerkopbouw

De synode van 1929 besloot in januari 1930 een buitengewone synode te houden om het *Ontwerp van 1929* te bespreken.¹⁵¹⁵ Het *Ontwerp van 1929* werd met tien tegen negen stemmen door de synode van 1930 verworpen.¹⁵¹⁶ Een aantal mensen dat elkaar rondom het *Ontwerp van 1929* had gevonden nam het initiatief tot de oprichting van het Nederlandsch Hervormd Verbond tot Kerkherstel, kortweg Kerkherstel genoemd. De oprichtingsvergadering vond op 10 juni 1930 plaats, vijf maanden na het besluit over het *Ontwerp van 1929* van de synode van 1930. Aanvankelijk bestond het voorlopige bestuur uit: Th. L. Haitjema (voorzitter), R. B. Evenhuis (secretaris),¹⁵¹⁷ G. P. van Itterzon,¹⁵¹⁸ M. Jongebreur en G. Oorhuys.¹⁵¹⁹ Later werd het bestuur uitgebreid met J. Riemens en G. van der Zee.¹⁵²⁰ Kerkherstel wilde terug naar een belijdende kerk. De artikelen 1 en 2 van het reglement van Kerkherstel zeggen daarover het volgende:

¹⁵¹⁵ *Hand. Syn. Herv. Kerk*, 1929, 102.

¹⁵¹⁶ *Hand. Syn. Herv. Kerk*, 1930, 77-78.

¹⁵¹⁷ Dr. R. B. Evenhuis, hervormd predikant te Winschoten 1924, Noordhorn 1928, Zaandam-Oost 1931, Scheveningen 1935, Amsterdam 1947, emeritus 1960; Van Alphen, *NKH* 1970, 406.

¹⁵¹⁸ Dr. G. P. van Itterzon, hervormd predikant te Getselaar 1924, Alblasserdam 1928, 's Gravenhage 1932; *Jaarboek Herv. Kerk*, (1940), 105.

¹⁵¹⁹ Dr. G. Oorhuys (1876-1959), hervormd predikant te Brakel 1902, Leiden 1906, Amsterdam 1910, emeritus 1943; *BLGNP* III, 287-288. Oorhuys was één van de voormannen van de Confessionele Vereniging.

¹⁵²⁰ G. van der Zee, hervormd predikant te Hagestein 1924, Den Bommel 1926, Wapenveld 1929, Vaassen 1931, Ridderkerk 1936, Baambrugge 1950, emeritus 1957; Van Alphen, *NKH* 1966, 536.

Art. 1. Beginsel

Er bestaat een Nederlandsch Hervormd Verbond tot Kerkherstel, welks leden gemeenschappelijk uitgaan van de waarheid van het stuk der heilige, algemeene Christelijke Kerk, zooals deze door het Gereformeerd Protestantisme, inzonderheid in Antw. 54 van den Heid. Catechismus, beleden wordt. Zij erkennen, dat deze belijdenis consequenties van kerkrechtelijken aard voor de inrichting van het Hervormd-kerkelijk leven met zich brengt.

Art. 2. Doel

Het Verbond stelt zich ten doel voor te staan, en zoo mogelijk te bevorderen, een reorganisatie der Ned. Herv. Kerk in den geest en volgens de grondlijnen van het reorganisatie-rapport 1929.¹⁵²¹

De eerste activiteit van Kerkherstel naar buiten toe was het verzenden van een brief aan de synode.¹⁵²² Daarin verzocht Kerkherstel de synode haar besluit ten aanzien van het *Ontwerp van 1929* te herzien. De synode van 1930 verwierp het verzoek van Kerkherstel met vijftien tegen vier stemmen.¹⁵²³ De synode stemde blijkbaar in met de commissie van de synode, die bij monde van rapporteur J. Boonstra¹⁵²⁴ liet weten een dergelijk verzoek, dat zo kort na het houden van de buitengewone synode van 1930 werd ingediend, ongepast te vinden. Bovendien had de kerk volgens de commissie behoefte aan rust. Gezien de kerkelijke verhoudingen was behandeling van het vraagstuk van de reorganisatie vruchteloos. Ook hadden de toon en de bewoording van de brief de commissie onaangenaam getroffen. Bovendien had het verzoek weinig weerklank in de kerk gevonden.¹⁵²⁵

Tegenstanders van het *Ontwerp van 1929* organiseerden zich in de 'Vereeniging Kerkopbouw', kortweg 'Kerkopbouw' genoemd. Het voorlopige bestuur bestond uit: W. Th. Boissevain,¹⁵²⁶ A. M. Brouwer, J. G. W. Goedhard,¹⁵²⁷ J. F. B. van Hasselt, W. A. Hoek,¹⁵²⁸ Ph. Kohnstamm, F. W. A. Korff,¹⁵²⁹ G. van der Leeuw,¹⁵³⁰ O. Noordmans,¹⁵³¹ G. W. Oberman,¹⁵³² mej. M. E. Serton en W. A.

¹⁵²¹ Bartels, *Tien jaren*, 37.

¹⁵²² Oostenbrink-Evers, *Beginselen*, 47.

¹⁵²³ *Hand. Syn. Herv. Kerk*, 1930, 351.

¹⁵²⁴ J. Boonstra, hervormd predikant te Gasselte 1907, Dwingelo 1912, Odoorn 1915, Gieten 1926; Van Alphen, *NKH* 1947, 269.

¹⁵²⁵ *Hand. Syn. Herv. Kerk*, 1930, 348-349.

¹⁵²⁶ Dr. W. Th. Boissevain, hervormd predikant te Wilhelminadorp 1907, Leiden 1918; *Jaarboek Herv. Kerk*, (1940), 117.

¹⁵²⁷ J. G. W. Goedhard, hervormd predikant te Lemele 1908, Windesheim 1912, Leiden 1922, Zeist 1927, emeritus 1950; Van Alphen, *NKH* 1960, 502.

¹⁵²⁸ W. A. Hoek, hervormd predikant te Anlo 1911, Laren 1913, Amsterdam 1922, emeritus 1951; Van Alphen, *NKH* 1970, 411.

¹⁵²⁹ Dr. F. W. A. Korff (1887-1942), hervormd predikant te Hoogersmilde 1913, Dedemsvaart 1917, Heemstede, hoogleraar Leiden 1932; *BLGNPIV*, 261-264.

¹⁵³⁰ Dr. G. van der Leeuw (1890-1950), hervormd predikant te 's Heerenberg 1916, hoogleraar Groningen 1918; *BLGNPI*, 114-120.

¹⁵³¹ O. Noordmans (1871-1956), hervormd predikant te Idsegahuizen en Piaam 1903, Suameer 1910, Laren (Gelderland) 1923, emeritus 1943; *BLGNP I*, 220-223. Noordmans publiceerde ook op kerkordelijk gebied; Noordmans, *Verz. werken V*.

Zeydner.¹⁵³³ De 'Vereeniging Kerkopbouw' propageerde de medische weg in de lijn van Da Costa. Kerkherstel was van mening dat eerst de bestuursorganisatie zoals die toen gold, vervangen moest worden.¹⁵³⁴ Pas dan zou de kerk aan de vraagstukken inzake het belijden toekomen. Kerkherstel volgde daarmee de juridisch weg of richting van Groen van Prinsterer. Kerkopbouw wilde zich allereerst aan de bezinning op allerlei terreinen van het kerkelijk leven wijden. Daarna wilde Kerkopbouw aan de organisatie werken. Kerkherstel wilde de gereformeerde structuur hersteld zien en hield aan de classis vast. Kerkopbouw wilde eveneens herstel; zij legde echter het accent niet op de classis, maar op de provinciale vergadering.

Ter voorbereiding op de oprichtingsvergadering van 16 februari 1931 had het voorlopige bestuur een werkprogramma met vijftien beginselen opgesteld. Hierin werd gewezen op de ontredde toestand waarin de kerk zich volgens de sympathisanten van Kerkopbouw bevond en waaraan allen schuldig waren. Verder wees men op de gebrekkige wijze waarop de kerk haar taak in de wereld verrichtte. Het bestuur benadrukte tevens de noodzakelijke bewustwording van de eenheid en oecumeniteit van de kerk. Op 30 september 1931 vond een algemene ledenvergadering plaats waarin de statuten van Kerkopbouw werden vastgesteld. De eerste artikelen luiden als volgt:

Art. 1

De vereeniging 'Kerkopbouw' stelt zich ten doel allereerst in de Nederlandsche Hervormde Kerk het kerkelijk bewustzijn te verlevendigen en daardoor tot nieuw kerkelijk leven te geraken; zulks op den grondslag van het door haar oprichters opgestelde en op de vergadering van 16 Februari 1931 te Utrecht aangenomen werkprogram.

Art. 2

Zij tracht dit doel te bereiken door:

- a. besprekingen van de leden onderling;
- b. besprekingen zoowel met andere leden der Ned. Herv. Kerk, als met leden van andere Kerken;
- c. het vormen van studie-commissies;
- d. het uitgeven van geschriften;
- e. het houden van openbare vergaderingen;
- f. andere haar dienstig voorkomende, wettige middelen.¹⁵³⁵

¹⁵³² Dr. G. W. Oberman, hervormd predikant te Bovensmilde 1918, Leeuwarden 1922, Utrecht 1926, tijdelijk in dienst van de Indonesische Kerk 1947, overgegaan naar de Indonesische Kerk 1949, predikant te Jakarta, terugkeer naar Nederland 1950; Van Alphen, *NKH*, 1950, 442.

¹⁵³³ W. A. Zeydner (1890-1965), hulppredikant Uithuizen 1917, hervormd predikant te 's Heerenberg 1918, Dedemsvaart 1927, Rotterdam 1932, emeritus 1956. Zeydner werd in 1945 preses van de generale synode; Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde*, XXXIV.

¹⁵³⁴ Oostenbrink-Evers, *Beginselen*, 49.

¹⁵³⁵ Bartels, *Tien jaren*, 45.

4.1.5. Het *Ontwerp van 1933*

'Kerkopbouw' had een reorganisatiecommissie benoemd die onder leiding van P. Scholten een ontwerp tot wijziging van het Algemeen Reglement moest voorbereiden.¹⁵³⁶ Tot leden van de reorganisatiecommissie werden benoemd: A. M. Brouwer,¹⁵³⁷ D. Eilerts de Haan,¹⁵³⁸ C. J. van Paassen,¹⁵³⁹ W. H. van de Pol, P. Scholten, C. G. Wagenaar¹⁵⁴⁰ en G. H. Wagenaar.¹⁵⁴¹ Toegevoegd werden Ph. Kohnstamm en O. Noordmans als leden van de commissie voor contact met 'Kerkherstel'. De commissie nam een aanvang met haar werkzaamheden op dinsdag 5 januari 1932 en kwam in twaalf zittingen bijeen. Op 20 en 21 juni kon de commissie een ontwerp aan het moderamen van Kerkopbouw voorleggen. Nadat over het ontwerp enige besprekingen met Kerkherstel waren gevoerd, publiceerde Kerkopbouw het zogenaamde *Ontwerp van 1933*.¹⁵⁴²

4.1.5.1. De samenstelling

De classicale vergadering bestond uit al de dienstdoende predikanten en een aantal ouderlingen overeenkomstig het aantal predikanten, art. 48. Dat betekende dat predikanten automatisch lid waren van de classis en dat ouderlingen door hun kerkenraad werden afgevaardigd. Afgevaardigde ouderlingen werden alleen tot de classicale vergadering toegelaten, indien zij een schriftelijk bewijs van hun afvaardiging konden overhandigen. Als adviseurs van de classicale vergadering konden de leden van de algemene classicale commissie die door hun kerkenraad niet werden afgevaardigd, worden toegelaten.

De classicale vergadering kwam jaarlijks tweemaal bijeen: op de eerste woensdag van maart en op de eerste woensdag van oktober, art. 52. De bijeenkomst van de classicale vergadering in oktober werd de 'Breede Classicale Vergadering' genoemd. Niet alleen de dienstdoende predikanten van de classis en de afgevaardigde ouderlingen zouden aanwezig moeten zijn, maar ook de buitengewone leden met adviserende stem: afgevaardigden van erkende huisgemeenten in de classis (elke huisgemeente mocht één afgevaardigde

¹⁵³⁶ Mr. Paul Scholten (1875-1946), advocaat 1899-1907, raadsheer-plaatsvervanger in het Gerechtshof Amsterdam 1915-1945, hoogleraar aan de juridische faculteit der Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam 1907-1945. In 1942 werd hij voorzitter van de Commissie voor beginselen van kerkorde en in 1945 voorzitter van de Commissie voor de Kerkorde; *BLGNP* IV, 387-389.

¹⁵³⁷ Dr. A. M. Brouwer (1875-1948), hervormd predikant te Haamstede 1902, Meppel 1906, rector Nederlandse Zendingsschool 1910, hoogleraar vanwege de Nederlandse Hervormde Kerk te Utrecht 1921, gewoon hoogleraar te Utrecht 1935-1946; *BLGNP* IV, 65-68.

¹⁵³⁸ D. Eilerts de Haan, hervormd predikant te Borger 1890, Heiloo 1904; *NKHNH*, 119.

¹⁵³⁹ C. J. van Paassen, hervormd predikant te Garrelsweer 1907, Delfzijl 1913, Zutphen 1917, emeritus 1947; Van Alphen, *NKH* 1960, 81.

¹⁵⁴⁰ Dr. C. G. Wagenaar, hervormd predikant te Markelo 1910, Usquert 1914, Leeuwarden 1927, hoogleraar Groningen; Van Alphen, *NKH*, 1947, 167.

¹⁵⁴¹ G. H. Wagenaar (1866-1941), hervormd predikant te Aalsmeer 1890, Leeuwarden 1895, Rotterdam 1907, emeritus; *BLGNP* V, 553-554.

¹⁵⁴² Zie voor het *Ontwerp van 1933*: Bartels, *Tien jaren*, 226-330.

aanwijzen) en twee vertegenwoordigers van de commissie voor de uitwendige zending, twee vertegenwoordigers van de commissie voor de inwendige zending, twee vertegenwoordigers van de commissie voor de diaconieën en twee van de commissie voor de beheerszaken, art. 52.¹⁵⁴³ Alle leden en adviseurs moesten lidmaat van de kerk zijn.

4.1.5.2. Het arbeidsveld

Het arbeidsveld van de classicale vergadering werd in drie gedeelten opgesplitst. Allereerst waren er algemene taken, art. 53A. De classicale vergadering

1. bezon zich op de belangen van de gemeenten;
2. hield toezicht op de (huis)gemeenten, de predikanten en de kandidaten;
3. keurde reglementen en bepalingen van de kerkenraden en de ring goed;
4. besprak het halfjaarlijkse verslag van de algemene classicale commissie;
5. besprak het verslag van de kerkvisitatie;
6. bracht adviezen uit in tuchtzaken de belijdenis betreffende.

Ten tweede waren er taken die de classicale vergadering in haar bijeenkomst van maart diende te behartigen, art. 53B. De classicale vergadering

1. benoemde de leden van de algemene classicale commissie met hun plaatsvervangers, de leden van de bijzondere commissies en de quaestor (uit de predikanten);
2. benoemde de afgevaardigden naar de provinciale synode met hun secundi;
3. benoemde de buitengewone leden van de 'Breede Classicale Vergadering';
4. erkende nieuwe gemeenten, de splitsing van gemeenten en het tot stand brengen van combinaties van gemeenten;
5. vestigde predikantsplaatsen op aanvraag van de kerkenraad onder goedkeuring van de provinciale synode of hief ze op;
6. nam de classicale rekeningen op en sloot ze af;
7. behandelde het verslag van de besturen van de classicale weduwenbeurzen;
8. behandelde voorstellen van haar leden of van kerkenraden;
9. considereerde over de door de provinciale synode toegezonden nieuwe reglementen of veranderingen in de bestaande reglementen;
10. correspondeerde met kerkelijke vergaderingen, colleges, functionarissen of personen.

¹⁵⁴³ Leden van een gemeente kunnen zich nader organiseren tot een huisgemeente voor de evangelieprediking, het godsdientonderwijs en het pastoraat. De vorming van huisgemeenten werd als een noodmaatregel gezien in ontredde kerkelijke situaties; Bartels, *Tien jaren*, 261-265; Oostenbrink-Evers, *Beginselen en achtergrond van de kerkorde van 1951 van de Nederlandse Hervormde Kerk. Een kerkrechtelijk onderzoek naar de structuur van de Nederlandse Hervormde Kerk, zoals die werd ontworpen door de Commissie voor beginselen van Kerkorde (1942-1944) en de Commissie voor de Kerkorde (1945-1947)*, Zoetermeer 2000, 56.

Ten derde schreef het *Ontwerp van 1933* een aantal taken voor die de 'Breede Classicale Vergadering' diende te behartigen, art. 54. De 'Breede Classicale Vergadering' behandelde

1. het verslag van de bijzondere commissie voor de uitwendige en de inwendige zending;
2. het verslag van de bijzondere commissie voor de diaconieën;
3. het verslag van de bijzondere commissie voor de beheerszaken;
4. het verslag van de bijzondere commissie voor de huisgemeenten;
5. spoedeisende zaken die eigenlijk aan de classicale vergadering toekwamen.

4.1.5.3. De werkwijze

De classicale vergadering kwam tweemaal per jaar in de hoofdplaats van de classis bijeen: op de eerste woensdag van maart en op de eerste woensdag van oktober, art. 52. Verder was het mogelijk een buitengewone classicale vergadering bijeen te roepen, art. 56.

De algemene classicale commissie had de leiding over de classis, art. 49. Zij bestond uit een preses, een assessor, een scriba en twee ouderlingen. De preses, de assessor en de scriba waren predikant. De ouderlingen moesten dienstdoend ouderling in hun gemeenten zijn; zij mochten dus geen oud-ouderling zijn, zoals dat wel mogelijk geweest was in het Algemeen Reglement. De leden van de commissie met hun plaatsvervangers werden voor een tijdvak van drie jaar gekozen. De algemene classicale commissie kwam viermaal per jaar bijeen: op de voorlaatste woensdagen van de maanden februari, mei, september en november. Indien de omstandigheden dit vereisten, was het mogelijk de bijeenkomsten te vervroegen of uit te stellen.

De taak van de algemene classicale commissie was vastgesteld in art. 50. De algemene classicale commissie

1. zorgde voor de ordelijke uitvoering van de door de classicale vergadering genomen besluiten, bereidde de agenda van de classicale vergadering voor en rapporteerde over haar werkzaamheden aan de classicale vergadering;
2. keurde aangenomen beroepen goed, verleende actes van ontslag en reikte actes van lidmaatschap van de classis uit;
3. deed wat des kerkenraads is, zoals bedoeld in art. 23 van het reglement (*Ontwerp van 1933*);
4. zorgde voor de administratieve controle over de gemeenten in het ressort, overeenkomstig de bepalingen in het Reglement voor de kerkvisitatie;
5. bracht advies uit aan de classicale vergadering over de bepalingen en reglementen door kerkenraden en ringen gemaakt, overeenkomstig artt. 27, 33 en 34 van dit reglement (*Ontwerp van 1933*);
6. zorgde voor het archief;
7. hield toezicht op de kerkelijke goederen en de pastoriegoederen;

8. waakte voor de belangen van de predikantsweduwen en -wezen, alsmede voor de rechten van de classis op de classicale weduwenbeurzen;
9. correspondeerde met kerkelijke vergaderingen, commissies en functionarissen;
10. handelde spoedeisende zaken af die tot de taak van de classicale vergadering behoorden;

De classicale vergadering kon naast de algemene classicale commissie ook vijf bijzondere commissies benoemen: een commissie voor uit- en inwendige zending, een commissie voor de diaconale belangen, een commissie voor het examen inzake het godsdienstonderwijs, een commissie voor de huisgemeenten en een commissie voor de beheerszaken, art. 51. De laatstgenoemde commissie moest bemiddelend en adviserend optreden indien zich moeilijkheden over het beheer in de classis voordeden, art. 51e. Daarnaast liet het *Ontwerp van 1933* het aan de classicale vergadering over of zij nog andere commissies wilde instellen, bijvoorbeeld voor het jeugdwerk of de sociale belangen. De leden van deze commissies moesten lidmaat van de kerk zijn, maar hoefden geen afgevaardigde naar de classicale vergadering te zijn. Hun zittingstijd bedroeg ten hoogste drie jaar en zij waren terstond herkiesbaar. Jaarlijks rapporteerden de bijzondere commissies schriftelijk aan de classicale vergadering.

4.1.6. Vergelijking van het *Ontwerp van 1929* en het *Ontwerp van 1933*

Een vergelijking tussen de classicale typen in het *Ontwerp van 1929* en het *Ontwerp van 1933* laat naast overeenkomsten ook enige verschillen zien in de samenstelling, het arbeidsveld en de werkwijze van de classicale vergadering en de algemene classicale commissie. In beide ontwerpen stond de classicale vergadering als besturend lichaam centraal, daarom moest de aanduiding 'classicaal bestuur' plaats maken voor 'algemene classicale commissie'.

De classicale vergaderingen kwamen tweemaal per jaar bijeen. In het *Ontwerp van 1933* werd de bijeenkomst van de classicale vergadering in oktober de 'breede classicale vergadering' genoemd. Aanwezig waren dan niet alleen de predikanten en de afgevaardigde ouderlingen, maar ook de buitengewone leden met adviserende stem, zoals in paragraaf 4.1.5.1. is beschreven. De verslagen van de bijzondere commissies werden dan besproken.

De classicale vergadering in het *Ontwerp van 1929* had meer bevoegdheden dan de classicale vergadering in het *Ontwerp van 1933*. De tucht over ambtsdragers en de verkiezing van afgevaardigden naar de algemene synode kwam in het *Ontwerp van 1929* aan de classicale vergadering toe, in het *Ontwerp van 1933* daarentegen aan de provinciale synode. De laatstgenoemde classicale vergadering kreeg meer een taak in het benoemen van leden en afgevaardigden en het behandelen van voorstellen en verslagen. Hierin uit zich het verschil tussen Kerkherstel en Kerkopbouw. Kerkherstel stond in de traditie van de Confessionele Vereniging die sinds het begin van de twintigste eeuw onophoudelijk heeft aangedrongen op herstel van de rechten van de classicale vergadering en herstel van een

presbyteriaal-synodale kerkorganisatie in de geest van Hoedemaker en de zijnen. Ik vermoed dat er nog een oorzaak valt aan te dragen voor eerherstel van de classicale vergadering door Kerkherstel. Het *Ontwerp van 1929* greep terug op het *Concept van 1809*. Dit kende vanwege de staatkundige situatie - er bestonden geen provincies - geen provinciale synoden, maar wel classes.

De algemene classicale commissie in het *Ontwerp van 1929* had in tegenstelling tot de algemene classicale commissie in het *Ontwerp van 1933* de bevoegdheid predikanten en kandidaten te schorsen. De algemene classicale commissie in het *Ontwerp van 1933* had daarentegen de bevoegdheid te zorgen voor de administratieve controle over de gemeenten overeenkomstig de voorschriften in het Algemeen Reglement. Verder mocht de algemene classicale commissie aan de classicale vergadering advies uitbrengen over bepalingen en reglementen door de kerkenraden en ringen opgemaakt. Ook mocht de algemene classicale commissie spoedeisende zaken afhandelen.

4.1.7. Het Akkoord van 1936

Nadat de synode in januari 1935 ook het ongewijzigde *Ontwerp van 1933* met 14-5 stemmen had afgewezen, zocht Kerkherstel contact met Kerkopbouw met als doel "om gezamenlijk een adres aan de Synode te richten met het verzoek, wel te willen overgaan tot het benoemen van een commissie, bestaande uit vertegenwoordigers van de Hoofdbesturen van 'Kerkopbouw' en 'Kerkherstel', welke Commissie tot taak zal hebben eventueel een nieuw Ontwerp-Reorganisatie bij de Synode in te dienen."¹⁵⁴⁴ Kerkopbouw reageerde positief:

Het moderamen van Kerkopbouw heeft de eer, U te berichten, dat het overeenkomstig het reeds in Januari genomen besluit gaarne een bespreking van eenige harer leden met eenige leden van Kerkherstel zal doen houden.¹⁵⁴⁵

Na enige correspondentie kwamen het hoofdbestuur van Kerkherstel en het moderamen van Kerkopbouw op 26 september 1935 bijeen. Onder leiding van P. Scholten werd gesproken over de contouren van een nieuwe kerkelijke organisatie. Daarbij kwam ook de vraag aan de orde of de afgevaardigden naar de synode door de classicale vergadering óf door de provinciale synode dienden te worden gekozen en de mogelijke rol van de classicale vergadering in tuchtzaken.

De besturen van zowel Kerkopbouw als Kerkherstel benoemden commissieleden die onder leiding van P. Scholten in de winter van 1935/1936 zevenmaal bijeenkwamen. Naast Scholten hadden daarin namens Kerkherstel zitting: Th. L. Haitjema, R. B. Evenhuis, H. Mulderije,¹⁵⁴⁶ J. E. Uitman¹⁵⁴⁷ en namens Kerkopbouw: B. J. Aris,¹⁵⁴⁸ G. van der Leeuw, O. Noordmans en

¹⁵⁴⁴ *Hand. Syn. Herv. Kerk*, 1935, 70. Na deze stemming werd gestemd over de vraag of het *Ontwerp van 1933* met amendementen aan het oordeel der Kerk zou worden voorgelegd. Dit voorstel werd met 10-9 stemmen verworpen.

¹⁵⁴⁵ Bartels, *Tien jaren*, 109.

¹⁵⁴⁶ Mr. H. Mulderije (1896-1970), advocaat te Amsterdam, minister van Justitie 1951-1952, lid van Kerkherstel, medeopsteller van het Akkoord van 1936; Noordmans, *Verz. werk* V, 569 noot 2.

C. G. Wagenaar. De zeven bijeenkomsten leidden tot het Akkoord van 1936. De besturen van zowel Kerkherstel als Kerkopbouw namen het Akkoord van 1936 over.

De artt. 1 en 2 van het *Ontwerp van 1933* waren door het gewijzigde art. 9 uit het *Ontwerp van 1929* vervangen. De aanhef luidde nu:

Het wezen en doel der Nederlandsche Hervormde Kerk, door haar zelve tot uiting gebracht in hare historische belijdenisgeschriften en liturgische formulieren, sluit in voor al haar lidmaten bij de vervulling van hun roeping, voor alle ambtsdragers bij hun ambtsbediening, voor den Kerkvisitator en den Moderator bij de vervulling van hun taak en voor alle kerkelijke vergaderingen bij bestuur en opzicht over de gemeenten volgens art. 5 van dit Alg. Regl., voor allen binnen de grenzen van elks bevoegdheid:

1. de zorg voor de prediking van het heilig Evangelie, de bediening der heilige Sacramenten en wat verder tot den openbaren Eeredienst behoort;
2. de herderlijke zorg voor haar leden tot opbouw in kennisse Gods en christelijken levenswandel;
3. de zorg voor de opleiding van de dienaren des Woords;
4. de zorg voor en handhaving van hare belijdenis, opdat het geloof der Kerk in hare symbolische en liturgische geschriften en in hare verkondiging steeds zuiverder tot uitdrukking kome en opdat de openbaring van God, Vader, Zoon en Heiligen Geest naar de heilige Schrift, als regel van geloof en leven worde geëerbiedigd en het karakter der Kerk als Kerk van Christus worde bewaard;
5. de zending, in het bijzonder in het Koninkrijk der Nederlanden binnen en buiten Europa;
6. het onderhouden van betrekkingen met andere deelen van de eene Algemeene Christelijke Kerk;
7. het getuigen van den eisch, dien Gods gebod stelt ten aanzien van het leven van enkeling, maatschappij en staat, ook door te arbeiden aan de ordening van het leven.

Het Akkoord van 1936 maakte de keuze voor de getrapte benoeming van synodeleden. Dat wil zeggen dat niet de classicale vergaderingen, maar de provinciale synoden de afgevaardigden naar de synode benoemden, zoals in het *Ontwerp van 1933* van Kerkopbouw aanbevolen werd. Wel diende de benoeming van de afgevaardigden naar de synode door de provinciale synoden uit de verschillende classes plaats te vinden. De classicale vergadering kreeg een taak in de tuchtprocedure, zoals eerder door Kerkherstel in het *Ontwerp van 1929* was voorgesteld.

Het bereikte akkoord betekende een grote vooruitgang in het proces van reorganisatie van de kerk, te meer omdat het akkoord onder alle richtingen aanhangers vond.

¹⁵⁴⁷ J. E. Uitman, hervormd predikant te Moerkapelle 1930, Vollenhoven 1935, Groningen 1936; Van Alphen, *NKH* 1967, 153.

¹⁵⁴⁸ B. J. Aris, hervormd predikant te Hoogezand 1924, Oudkerk en Roodkerk, Amsterdam 1932; Kalma, *Naamlijst*, 97.

Noordmans, die betrokken was bij het Akkoord van 1936, hield op 29 november 1935 een inleiding voor de vergadering van Kerkopbouw.¹⁵⁴⁹ Hij meende dat de grenzen van de gemeente, de classis en de provinciale vergadering van de zeventiende eeuw een andere betekenis hadden dan die van de negentiende en de twintigste eeuw:

Daarom houd ik het hardnekkig vasthouden van kerkherstel aan de functies van de classis voor een hobby. Het is een stukje van de romantiek waarover ik in stelling 2 sprak. Welke was omhult deze oude classicale begrenzing, dat aan die historische nevel het wel en wee van de huidige kerk zou moeten opgeofferd worden. Dat de classis in oude tijden prachtig werk gedaan heeft kan men in de oude akten nalezen. Maar toen was de kerk in haar geheel een dorpskerk en de classis was een werelddeel. De doorsneemans kwam nooit buiten zijn classis... Mijn catechisanten gaan op de fiets bijna iedere zondagmiddag buiten de classis. Daarom moet de kerkelijke aardrijkskunde geestelijk zijn en bekendheid tonen met wijzigingen in het mensenleven... Wij hebben wel iets nodig als de classis van vroeger. Maar wij hebben te zoeken naar een middel dat nu werkt als de classis vroeger.¹⁵⁵⁰

Noordmans had al in 1932 de betekenis van de classis gerelativeerd:

De geografische classis bijv. moge als grondslag van kerkelijke vertegenwoordiging moeilijk geheel te vervangen zijn, ze mag toch niet zulk een heilig huisje blijven als ze dit tot heden in het gereformeed kerkrecht is.¹⁵⁵¹

De classis bleef wel belangrijk als de plaats waar het geestelijk gesprek weer gevoerd zou worden, waardoor de classicale vergadering weer een geestelijk lichaam zou worden.¹⁵⁵²

4.1.8. Het *Ontwerp van 1938*

‘Kerkopbouw’ en ‘Kerkherstel’ vonden gehoor bij de synode. Deze besloot in 1936 een reorganisatiecommissie in te stellen die het Akkoord van 1936 als uitgangspunt voor haar werkzaamheden diende te nemen.¹⁵⁵³ De commissie bestond uit veertien personen: de negen personen die het Akkoord van 1936 tot stand hadden gebracht; drie waarnemers van de synode, te weten F. T. Tammens,¹⁵⁵⁴ L. S. van Zwet,¹⁵⁵⁵ J. W. J. Addink¹⁵⁵⁶ en verder J. G. Woelderink¹⁵⁵⁷

¹⁵⁴⁹ O. Noordmans, Inleiding voor vergadering kerkopbouw 29 november 1935, in: *Verz. werk V*, 326-332.

¹⁵⁵⁰ O. Noordmans, Inleiding voor vergadering kerkopbouw 29 november 1935, in: *Verz. werk V*, 329.

¹⁵⁵¹ O. Noordmans, *Beginselen van kerkorde*, Assen 1932, in: *Verz. werk V*, 178.

¹⁵⁵² O. Noordmans, *Wat wil kerkopbouw?*, in: *Verz. werk V*, 238.

¹⁵⁵³ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1936, 454.

¹⁵⁵⁴ F. T. Tammens, predikant te Nes (Ameland) 1910, Ureterp 1913, Niezijl 1919, Makkinga 1926; *Jaarboek Herv. Kerk*, (1940), 244.

¹⁵⁵⁵ L. S. van Zwet, predikant te Hoogersmilde 1901, Almelo 1908; *Jaarboek Herv. Kerk*, (1936), 254.

¹⁵⁵⁶ J. W. J. Addink, predikant te Herkingen 1906, Heeze 1920; *Jaarboek Herv. Kerk*, (1940), 304.

namens de Gereformeerde Bond¹⁵⁵⁸ en A. S. de Blécourt als vertegenwoordiger van de Waalse Kerk. Scholten werd ook van deze commissie voorzitter en leidde de vijftien zittingen. Het door de commissie geproduceerde *Ontwerp van 1938* werd in 1937 aan de synode aangeboden en in een buitengewone zitting van de synode op 12 januari 1938 besproken.¹⁵⁵⁹ Voor het bestuur van de kerk werd teruggegrepen op het *Ontwerp van 1933* van Kerkopbouw, met uitzondering van het tuchtrecht van de classicale vergadering, dat haar op basis van het *Ontwerp van 1938* werd toebedeeld. De meningen over het *Ontwerp van 1938* bleken verdeeld. Hoewel Kerkherstel en Kerkopbouw elkaar in het Akkoord van 1936 hadden gevonden, bleek dat een deel van Kerkopbouw zich toch niet met het *Ontwerp van 1938* kon verenigen. De synode besloot in 1938 het *Ontwerp van 1938* in eerste aanleg met tien tegen negen stemmen aan te nemen.¹⁵⁶⁰ De provinciale kerkbesturen en de classicale vergaderingen mochten over het *Ontwerp van 1938* considereren.

In de eerste helft van 1938 hield het *Ontwerp van 1938* velen door gesprekken, vergaderingen en publicaties intensief bezig. Voor- en tegenstanders lieten van zich horen. Bartels verwoordde de strijd kernachtig: “Men was geen toeschouwer meer, men was persoonlijk in de strijd geheel betrokken.”¹⁵⁶¹ Volgens berekeningen van Bartels waren er dertig leden van de provinciale kerkbesturen voor het *Ontwerp van 1938* en drieëndertig tegen.¹⁵⁶² Ook van de classicale vergaderingen was een minderheid vóór het *Ontwerp van 1938*. Hiermee werd voortgebouwd op het reeds in het Akkoord van 1936 vastgelegde besluit om geen regelingen op te nemen inzake huisgemeenten.

4.1.8.1. De samenstelling

De classicale vergadering bestond volgens het *Ontwerp van 1938* uit de dienstdoende predikanten en een aantal ouderlingen overeenkomstig de predikantsplaatsen, art. 41. Afgevaardigde ouderlingen werden alleen tot de classicale vergadering toegelaten, indien zij een schriftelijk bewijs van afvaardiging konden overhandigen. In de bijeenkomst van de classicale vergadering in de

¹⁵⁵⁷ J. G. Woelderink, predikant te Ottoland 1909, Mijdrecht 1912, Randwijk 1917, Hoornaar 1927, Vreeswijk 1930, Ouderkerk aan de IJssel 1933, Zijderveld 1946, emeritus 1950. Woelderink ontving in 1951 een eredoctoraat van de Rijks universiteit Utrecht; *Jaarboek Herv. Kerk*, (1940), 134; *BLGNP* III, 406-408.

¹⁵⁵⁸ De aanleiding tot de oprichting van de Gereformeerde Bond tot Verbreiding en Verdediging van de Waarheid in de Nederlandsche Hervormde (Gereformeerde) Kerk in 1906, was de procedure tegen dr. L. A. Bähler, predikant van de Hervormde Gemeente te Oosterwolde (Friesland). Bähler had zich in zijn brochure in 1903 verschenen *Het christelijk barbaendom in Europa*, positief over het boeddhisme uitgelaten en negatief over het christendom. Nadat hij door het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland was geschorst, werd hij door de synode als predikant gehandhaafd; Rasker, *Ned. Herv. Kerk*, 262-266.

¹⁵⁵⁹ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1937, 17; *Hand. (Buitengewone) Syn. Herv. Kerk* 1938. Zie voor de tekst van het *Ontwerp van 1938*: Bartels, *Tien jaren*, 226-337.

¹⁵⁶⁰ *Hand. (Buitengewone) Syn. Herv. Kerk* 1938, 138.

¹⁵⁶¹ Bartels, *Tien jaren*, 192.

¹⁵⁶² *L.c.*, 194-195.

maand oktober, die 'Breede Classicale Vergadering' werd genoemd, werden buitengewone leden met adviserende stem toegelaten, art. 45. De buitengewone leden waren: twee leden van de commissie voor de uitwendige zending (zending in het buitenland), twee leden van de commissie voor de inwendige zending (evangelisatie in Nederland), twee leden van de commissie voor de diaconale belangen, twee leden van de commissie voor het examen inzake godsdienstonderwijs en twee leden van de commissie voor de beheerszaken. Het *Ontwerp van 1938* kende geen huisgemeenten.

4.1.8.2. Het arbeidsveld

Het arbeidsveld van de classicale vergadering was, zoals in het *Ontwerp van 1933* beschreven, in drie gedeelten opgesplitst, artt. 46 en 47. De classicale vergadering, art. 46A

1. bezon zich op de belangen van de gemeenten;
2. hield toezicht op de gemeenten, de ringen, de predikanten en de kandidaten;
3. keurde de reglementen en bepalingen van de kerkenraden en de ringen goed;
4. besprak de halfjaarlijkse verslagen van de algemene classicale commissie;
5. besprak het verslag van de kerkvisitatie;
6. behandelde tuchtzaken die de belijdenis betroffen.

Speciaal voor de bijeenkomst van de classicale vergadering in maart werden de volgende voorschriften inzake het arbeidsveld bepaald, art. 46B. De classicale vergadering

1. benoemde de leden van de algemene classicale commissie met hun plaatsvervangers, de leden van de bijzondere commissies en de classicale quaestor;
2. benoemde de afgevaardigden naar de provinciale synode;
3. benoemde de buitengewone leden van de 'breede' classicale vergadering;
4. erkende nieuwe gemeenten, regelde de splitsing van gemeenten, het tot stand brengen van combinaties van gemeenten en het wijzigen van de grenzen tussen gemeenten;
5. vestigde predikantsplaatsen op aanvraag van een kerkenraad onder goedkeuring van de provinciale synode of hief ze op;
6. nam de classicale rekeningen en de regeling van het beheer van de fondsen op en sloot ze af;
7. behandelde het verslag van de besturen van de classicale weduwenbeurzen;
8. behandelde voorstellen van haar leden of van kerkenraden;
9. considereerde op de haar door de provinciale synode toegezonden nieuwe reglementen of veranderingen in de bestaande reglementen;

10. correspondeerde met kerkelijke vergaderingen, colleges, functionarissen en personen.

Voor de breede classicale vergadering die in oktober bijeenkwam, was het arbeidsveld eveneens voorgeschreven, art. 47. De brede classicale vergadering

1. behandelde de verslagen van de commissie voor de uitwendige zending en van de commissie voor de inwendige zending;
2. behandelde het verslag van de commissie voor de diaconieën;
3. behandelde het verslag van de commissie voor de beheerszaken;
4. behandelde spoedeisende zaken die tot de competentie van de classicale vergadering behoorden.

4.1.8.3. De werkwijze

De classicale vergadering kwam jaarlijks tweemaal in de classicale hoofdplaats bijeen: op de eerste woensdag in maart en op de eerste woensdag in oktober, art. 45. De bijeenkomst van oktober werd de 'Breede Classicale Vergadering genoemd'.

Een 'Algemeene Classicale Commissie' had de leiding in de classis, art. 42. Zij bestond uit een preses, een assessor, een scriba en twee ouderlingen. De ouderlingen moesten in de gemeente ambtswerk verrichten; zij mochten dus geen oud-ouderlingen zijn. De leden van de algemene classicale commissie werden samen met hun plaatsvervangers benoemd voor een periode van drie jaar. De bijeenkomsten van de algemene classicale commissie waren voorgeschreven: op de voorlaatste woensdagen van de maanden februari, mei, september en november in de hoofdplaats van de classis. De mogelijkheid bestond deze bijeenkomsten te vervroegen of uit te stellen, indien de omstandigheden hierom vroegen.

De taak van de algemene classicale commissie was in art. 43 omschreven. De algemene classicale commissie

1. zorgde voor de ordelijke uitvoering van de door de classicale vergadering genomen besluiten, bereidde de agenda van de classicale vergadering voor, rapporteerde over haar werkzaamheden aan de classicale vergadering;
2. keurde de aangenomen beroepen goed, verleende de acte van ontslag en lidmaatschap van de classis aan predikanten;
3. deed wat des kerkenraads was indien dit nodig was;
4. zorgde voor de administratieve controle over de gemeenten;
5. bracht advies uit aan de classicale vergadering over bepalingen en reglementen door kerkenraden of ringen gemaakt;
6. zorgde voor het archief;
7. hield toezicht op de kerkelijke goederen en de pastoriegoederen;

8. waakte voor de belangen van de predikantsweduwen en -wezen, alsmede voor de rechten van de classis op de classicale weduwenbeurzen;
9. correspondeerde met kerkelijke vergaderingen, commissies en functionarissen;
10. handelde spoedeisende zaken af die tot de taak van de classicale vergadering behoorden.

De classicale vergadering benoemde een aantal bijzondere commissies: een commissie voor de uitwendige zending, een commissie voor de inwendige zending, een commissie voor de diaconale belangen, een commissie voor het examen inzake het godsdienstonderwijs en een commissie voor de beheerszaken, art. 44. Daarnaast had de classicale vergadering de mogelijkheid andere commissies te benoemen, bijvoorbeeld voor het jeugdwerk of de sociale belangen. De leden van de bijzondere commissies, die voor een periode van drie jaar waren benoemd, dienden lidmaat van de kerk te zijn, maar hoefden geen afgevaardigden naar de classicale vergadering te zijn. De bijzondere commissies brachten jaarlijks aan de classicale vergadering schriftelijk rapport van hun werkzaamheden uit.

4.1.9. Vergelijking tussen het Akkoord van 1936 en het *Ontwerp van 1938*

In het Akkoord van 1936 was vastgelegd dat de classicale vergadering een rol zou spelen in tuchtzaken. De afgevaardigden naar de generale synode werden echter door de provinciale synode benoemd. In het *Ontwerp van 1938* werden beide afspraken overgenomen. De classicale vergadering, de algemene classicale commissie en de bijzondere commissies waren sterk geënt op het *Ontwerp van 1933* en niet op het *Ontwerp van 1929*.

4.1.10. De commissie voor beginselen van kerkorde

De synode besprak op 10 augustus 1938 het *Ontwerp van 1938* in tweede lezing. Zij besloot met algemene stemmen, op grond van het advies van de rapporterende synode commissie en op grond van de consideraties, het *Ontwerp van 1938* niet aan te nemen.¹⁵⁶³ Tevens besloot zij de reorganisatie van de kerk in handen te leggen van de algemene synodale commissie, die zich in overleg met de gezamenlijke kerkelijke hoogleraren moest bezinnen op de consideraties. Bartels meent dat de synode slechts heeft getracht 'de ideeën der Classicale Vergaderingen uit te voeren'.¹⁵⁶⁴ Hier valt op een ontwikkeling te wijzen in de rol die de classicale vergaderingen in de kerkelijke organisatie speelden; niet langer waren zij monddood. De algemene synodale commissie bracht drie reorganisatievoorstellen onder de aandacht van de synode. Ze waren afkomstig van G. Oorthuys uit

¹⁵⁶³ *Hand. Syn. Herv. Kerk 1938*, 534.

¹⁵⁶⁴ Bartels, *Tien jaren*, 203.

Amsterdam; van zes hoogleraren: W. J. Aalders,¹⁵⁶⁵ F. W. A. Korff, G. Sevenster,¹⁵⁶⁶ S. F. H. J. Berkelbach van der Sprenkel, Th. L. Haitjema en J. H. Semmelink;¹⁵⁶⁷ én van K. H. E. Gravemeijer. Alledrie de voorstellen werden door de synode van 1939 verworpen.¹⁵⁶⁸ Deze voorstellen richtten zich vooral op de wijze van reorganisatie.¹⁵⁶⁹ Het ging daarin niet zozeer om de classicale vergadering.¹⁵⁷⁰ De reorganisatie van de kerk was mislukt. De hoop op een oplossing was verder weg dan ooit.¹⁵⁷¹ De Nederlandse Hervormde Kerk was door de richtingenstrijd verdeeld.

Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd onverwachts mogelijk wat decennialang voor onmogelijk werd gehouden. De oorlogsomstandigheden brachten de strijdende partijen tot elkaar. In de oorlog werd bereikt wat jarenlang niet tot stand gekomen was: het ontwerpen van een nieuwe kerkorde. De Werkgroep Kerk en Gemeentepbouw, die één van de subcommissies van de in 1940 door de synode in het leven geroepen Commissie voor kerkelijk Overleg was, riep in februari 1942 de Commissie voor beginselen van Kerkorde in het leven.¹⁵⁷² Voorzitter van deze commissie werd opnieuw P. Scholten.¹⁵⁷³ Onder zijn leiding gelukte het te komen tot een uitzonderlijk resultaat gezien in het licht van voorafgaande decennia: het ontwerpen van de later genaamde 'Werkorde', waaruit de *Hervormde Kerkorde van 1951* voortkwam. De Werkorde is de aanduiding voor 'het voorstel tot een beperkte wijziging van het Algemeen Reglement, dat als resultaat van het werk van de Commissie voor beginselen van Kerkorde in april 1944 aan de Algemene Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk wordt aangeboden'.¹⁵⁷⁴ De synode benoemde op 11 december 1945 de Commissie voor de Kerkorde. Haar opdracht werd het een ontwerp voor een kerkorde te maken.

De Commissie voor beginselen van Kerkorde stelde na twee jaar arbeid de eindtekst van de Werkorde vast. Op 26 april 1944 aanvaardde de synode de Werkorde in eerste lezing met algemene stemmen.¹⁵⁷⁵ De eindstemming kon door de procedure voor reglementswijziging en door de oorlogsomstandigheden pas ruim een jaar later plaatsvinden. Op 25 juli 1945 werd de Werkorde met

¹⁵⁶⁵ Dr. W. J. Aalders (1870-1945), hervormd predikant te Buiksloot 1894, Beesd 1901, hoogleraar vanwege de Nederlandse Hervormde Kerk te Groningen 1915, gewoon hoogleraar 1923, emeritus 1940; *BLGNPI*, 23-27.

¹⁵⁶⁶ Dr. G. Sevenster (1895-1985), hervormd predikant te Anloo 1921, Hoorn (Terschelling) 1923, Purmerend 1928, Boxum c.a. 1930, hoogleraar vanwege de Nederlandse Hervormde Kerk 1933, gewoon hoogleraar 1953, emeritus 1966; *BLGNPV*, 464-466.

¹⁵⁶⁷ Dr. J. H. Semmelink, hervormd predikant te Kleverskerke 1913, Wehl 1917, Almen 1927, hoogleraar Groningen 1937; Van Alphen, *NKH* 1970, 430 en 504.

¹⁵⁶⁸ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1939, 165.

¹⁵⁶⁹ Haitjema, *Ned. herv. kerkrecht*, 90-91.

¹⁵⁷⁰ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1939, 143-144, bijlage B 175-176 en 179-181.

¹⁵⁷¹ *L.c.*, 205-207.

¹⁵⁷² Oostenbrink-Evers, *Beginselen*, 71-83.

¹⁵⁷³ De Werkgroep Kerk en Gemeentepbouw werd ingesteld door de Commissie Kerkelijk Overleg die een tiental werkgroepen had opgericht; Oostenbrink-Evers, *Beginselen*, 77.

¹⁵⁷⁴ Oostenbrink-Evers, *Beginselen*, 125. Zie voor de tekst van de Werkorde: Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Werkorde*, 175-189. H. Oostenbrink-Evers publiceerde in 2000 de resultaten van een onderzoek naar de Commissie voor beginselen van Kerkorde (1942-1944) en de Commissie voor de Kerkorde (1945-1947), in haar *Beginselen*.

¹⁵⁷⁵ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1944, 54.

tweeënzestig tegen twee stemmen aangenomen.¹⁵⁷⁶ Tekenend voor de situatie was de zowel historische als symbolische daad die de secretaris van de algemene synode K. H. E. Gravemeyer op 3 augustus 1945 verrichtte.¹⁵⁷⁷ Hij legde de bijbel boven op de reglementenbundel, waarbij hij de bede uitsprak 'dat de Vader van onzen Heere Jezus Christus door Zijn Heiligen Geest zoo sterke, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk als Christus belijdende volkskerk de groote opdracht in samenwerking met de andere Kerken kan vervullen en de herkerstening van het Nederlandsche volk kan ter hand genomen worden. Veni creator Spiritus!'¹⁵⁷⁸ Vanaf 20 september 1945 trad de Werkorde in werking. Op basis hiervan kon op 31 oktober 1945 een nieuwe synode bijeengeroepen worden.¹⁵⁷⁹ Opnieuw was de symboliek tekenend. Het was de dag van de Reformatie. De vergaderplaats was niet Den Haag, maar Amsterdam. Voordat de synode haar werkzaamheden aanpakte, werd een bidstond gehouden.

4.1.11. Het Bouwplan Wagenaar

De synode nam het werk voor een nieuwe kerkorde serieus. Zij benoemde op 11 december 1945 de leden van de Commissie voor de Kerkorde. Op de eerste bijeenkomst besloten zij het zogenaamde Bouwplan Wagenaar als leidraad voor verdere besprekingen te nemen.¹⁵⁸⁰ H. M. J. Wagenaar had in de hongerwinter een gedetailleerd bouwplan uitgewerkt op basis van de werkorde.¹⁵⁸¹ Zijn plan werd een concreet vergaderstuk voor de Commissie voor de Kerkorde, die nagenoeg uit dezelfde mensen bestond als de Commissie voor beginselen van Kerkorde. Het Bouwplan Wagenaar verwoordde hoe de ambtsdragers bij de regering der kerk in vergaderingen bijeen moesten komen. Deze vergaderingen waren: de kerkeraad, de classicale vergadering, de synode-provinciaal, de synode-generaal, art. V.

¹⁵⁷⁶ *L.c.*, 212.

¹⁵⁷⁷ K. H. E. Gravemeijer, (1883-1970), predikant te Giessen-Oudekerk 1911, Voorburg 1915, 's-Gravenhage 1920. Secretaris algemene synode Nederlandse Hervormde Kerk 1940-1945. Algemeen gedelegeerde 1946-1952. Predikant Nederduitse Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika, Cottislaw 1953-1954; *BLGNP* IV, 149-151. Gravemeijer werd in 1942 benoemd tot lid van de Commissie voor beginselen van Kerkorde en in 1945 tot lid van de Commissie voor de Kerkorde; Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde*, XXIII en XXX. Oostenbrink-Evers vermeldt dat Gravemeijer in 1979 overleed. Dit moet 1970 zijn; *BLGNP* IV, 149-151.

¹⁵⁷⁸ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1945, 19.

¹⁵⁷⁹ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1945/1946.

¹⁵⁸⁰ Zie voor het overzicht van de inhoud van het Bouwplan en het Bouwplan zelf: Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde*, LIX-LXVIII en 1-127.

¹⁵⁸¹ Dr. mr. H. M. J. Wagenaar (1901-1999), jurist in dienst bij de Centrale Kas voor de Predikantstractementen der Nederlandse Hervormde Kerk 1926 en vanaf 1930 directeur, lid van de Commissie voor beginselen van Kerkorde 1942, secretaris van de Commissie voor beginselen van Kerkorde 1943, secretaris van de Commissie voor de Kerkorde 1945; Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde*, XXVIII.

4.1.11.1. De samenstelling

Het Bouwplan Wagenaar bestond uit twee gedeelten. Het eerste gedeelte, dat met Romeinse artikelen werd aangeduid, vormde de grondwet. Het tweede gedeelte bestond uit ordinanties die te vergelijken waren met de organieke wetten uit het staatsrecht. Een definitie van een organieke wet is: 'wet, betrekking hebbend op de organen, de organisatie van de staat en zijn onderdelen die uitdrukkelijk door de Grondwet is voorgeschreven, zoals de Gemeentewet, de Provinciewet en de Kieswet'.¹⁵⁸²

De klassicale vergaderingen waren in het plan van Wagenaar samengesteld 'uit de dienstdoende predikanten en afgevaardigden', art. V.¹⁵⁸³ Art. 7 van 'Ordinantie voor de ambtelijke vergaderingen der kerk' van het Bouwplan Wagenaar gaf aan dat de dienstdoende dienaren des Woords afgevaardigd zouden worden:

De kerkeraden der classis komen in classicale vergadering bijeen. Tot deze vergadering worden door elke kerkenraad afgevaardigd alle dienstdoende dienaren des Woords en telkens voor het eerstvolgende kalenderjaar uit zijn midden voor elke gewone predikantsplaats bij toerbeurt telkens één jaar een presbyter, het volgende jaar een quaestor, en het derde jaar een diaken, naar een rooster opgenomen in de lijst van gemeenten...en wel zo, dat één derde of zo na mogelijk één derde van deze afgevaardigden is aangewezen uit de presbyters, één derde uit de quaestoren en één derde uit de diakenen.¹⁵⁸⁴

Afbeelding 4.1. Dr. mr. H. M. J. Wagenaar (1901-1999)

¹⁵⁸² Fockema Andreae's verwijzend & verklarend juridisch woordenboek, o.r.v. N. E. Algra en H. R. W. Gokkel, Groningen, 12e dr., 2001, 349.

¹⁵⁸³ Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde*, 3. In de tekst staat dat de classicale vergaderingen werden samengesteld uit de dienstdoende predikanten en afgevaardigden en dat die aangewezen werden door de classes. M.i. werden deze niet aangewezen door de classes, maar door de kerkeraden.

¹⁵⁸⁴ *L.c.*, 11-12; Van Drimmelen, *ABC*, 73.

Dat de (ouderling-)quaestor betrokken werd bij het werk van de classicale vergadering had te maken met het opheffen van de scheiding tussen bestuur en beheer zoals die sinds de Middeleeuwen en de Reformatie gegolden had. Met de (ouderling-)quaestor werd in het Bouwplan Wagenaar de later in de *Hervormde Kerkorde van 1951* zogenaamde 'ouderling-kerkvoogd' en niet de penningmeester van een ambtelijke vergadering bedoeld. Een kerkenraad kon meerdere quaestores hebben.

Omdat de afvaardiging van de (ouderling-)quaestoren een novum was, hadden zowel de Commissie voor beginselen van Kerkorde als de Commissie voor de Kerkorde uitvoerig gesproken over de vraag of quaestoren naar de classicale vergadering afgevaardigd dienden te worden. J. Severijn¹⁵⁸⁵ vond dat de afvaardiging vrijgelaten moest worden en alleen afhankelijk diende te zijn van de onderwerpen die in de vergaderingen aan de orde kwamen. G. Vixsebockse,¹⁵⁸⁶ en K. H. E. Gravemeyer vonden de getallen in de afvaardiging niet zo belangrijk. W. A. Zeydner hield er volgens A. A. van Ruler¹⁵⁸⁷ een te revolutionaire mening op na. Zeydner meende dat de vergaderingen klein van getal dienden te zijn en met zorg moesten worden gekozen.¹⁵⁸⁸ De predikanten zouden volgens hem niet altijd naar de classicale vergadering afgevaardigd hoeven te worden. De ambten konden rouleren. Wagenaar stelde namens de werkcommissie voor de classicale indeling voor het aantal classes op eenenvijftig te stellen. Daarmee had hij een andere opvatting dan Zeydner. Wagenaar stelde verder voor:

- a) het principe van de kleine classes niet te aanvaarden;
- b) de samenstelling van de classicale vergadering aldus te laten zijn: 1 predikant en daarnevens 1 ouderling, 1 ouderling-quaestor of 1 diaken, dus bijvoorbeeld in een classis met 30 predikantsplaatsen 30 predikanten, 10 ouderlingen, 10 quaestoren en 10 diakenen (bij toerbeurt om de 3 jaren verspringend);
- c) te komen tot een totaal aantal classes van 51 met 54 afgevaardigden, waarvan bij toerbeurt om de vijf jaren verspringend: 27 predikanten, 8+1 ouderlingen, 8+1 quaestoren, 8+1 diakenen.¹⁵⁸⁹

Het totale aantal afgevaardigden dat in een classicale vergadering samen diende te komen, was vierenvijftig.

¹⁵⁸⁵ Dr. J. Severijn (1883-1966), predikant te Wilnis 1915, Leerdam 1918, Dordrecht 1921-1929, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1929-1931, hoogleraar Utrecht 1931-1953, bijzonder hoogleraar vanwege de Gereformeerde Bond 1951; *BLGNP* III, 328-329.

¹⁵⁸⁶ Mr. G. Vixsebockse (1884-1963). Van 1926-1948 was hij president-kerkvoogd in de Hervormde Gemeente te Almelo. Hij werd in 1931 gekozen tot lid, zelfs tot vice-voorzitter, van het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen. Vixsebockse werd in 1945 lid van de Commissie voor de Kerkorde. In 1953 werd hij directeur van de textiel fabriek 'Katoenmaatschappij Scholten', lid van de Eerste Kamer en voorzitter van de algemene kerkvoogdijraad; Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde*, XXXIII.

¹⁵⁸⁷ Dr. A. A. van Ruler (1908-1970), predikant te Kubaard 1933, Hilversum 1940, hoogleraar Rijksuniversiteit Utrecht. Hij werd in 1942 lid van de Commissie voor beginselen van de kerkorde en in 1945 lid van de Commissie voor de Kerkorde; Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde*, XXXII.

¹⁵⁸⁸ *L.c.*, 423.

¹⁵⁸⁹ *L.c.*, 408.

Naast de discussies over de positie van de ouderling-quaestor is de discussie over de positie van de diaken in de afvaardiging naar de classicale vergadering interessant. Noordmans was van mening dat de diaken wel in een buitengewone classicale vergadering zitting diende te hebben, maar niet in een reguliere vergadering.¹⁵⁹⁰ Een aantal commissieleden was het daarmee niet eens. Haitjema vond het noodzakelijk dat de diakenen met de andere ambtsdragers zouden vergaderen. Wesseldijk, Wagenaar, Emmen en Zeydner reageerden op soortgelijke wijze. Uiteindelijk kreeg de diaken een plaats in de classicale vergadering in het Bouwplan Wagenaar.

4.1.11.2. Het arbeidsveld

De classicale vergadering had op grond van Ord. 1.8 tot taak

- algemene leiding te geven aan het kerkelijk leven en de arbeid van de kerk in haar ressort, in samenwerking met de daartoe door haar of in de ordinantiën der kerk aangewezen lichamen;
- gedachten en ervaringen uit te wisselen betreffende de belangen der gemeenten uit de classis;
- de samenwerking - in classicaal verband- te bevorderen tussen de gemeenten en kerkelijke organen uit haar ressort ten behoeve van gemeenschappelijke belangen, instellingen en werkzaamheden;
- voorlichting en oordeel te geven aan de synode-provinciaal en -generaal;
- uiting te geven jegens de meerdere vergaderingen der kerk aan hetgeen er leeft in de kerkeraden van haar ressort;
- datgene te verrichten hetgeen van haar in of krachtens de ordinantiën der kerk wordt gevraagd¹⁵⁹¹

4.1.11.3. De werkwijze

Het Bouwplan Wagenaar schreef zes zogenaamde gecommiteerden-classicaal als leden van het breed moderamen voor: de preses, de assessor, de secretaris (een predikant), een presbyter (ouderling), een (ouderling)quaestor en een diaken voor drie jaar. Zij werden benoemd door de classicale vergadering. Het moderamen werd gevormd door de preses, de assessor en de scriba (secretaris van gecommiteerden-classicaal). De classicale vergadering koos de preses bij haar eerste vergadering in het kalenderjaar 'onder leiding van de in de leeftijd oudste van de aanwezige predikanten'.

Ord. 1.9 schreef voor dat de classicale vergadering twee keer per jaar zou samenkomen en wel 'in de maand april en in de maand oktober'. H. J. F. Wesseldijk¹⁵⁹² opteerde voor een jaarlijkse frequentie nadat S. F. H. J. Berkelbach van

¹⁵⁹⁰ *L.c.*, 400.

¹⁵⁹¹ *L.c.*, 12.

¹⁵⁹² H. J. F. Wesseldijk (1908-1977), predikant te Schoonoord 1933, Eindhoven 1939. In 1943 werd hij lid van het Provinciaal Kerkbestuur Noord-Brabant en afgevaardigde naar de algemene synode. In 1945 werd hij assessor van de generale synode. Hij vertegenwoordigde het moderamen van de synode in de

der Sprenkel de vraag stelde of er wel twee vaste classicale vergaderingen nodig waren.¹⁵⁹³ In eerste instantie besloot de commissie te kiezen voor de optie van Wesseldijk en wel zo dat de vaste classicale vergadering bijeen zou komen op de tweede woensdag in mei.¹⁵⁹⁴ Deze jaarlijkse vergaderfrequentie van de classicale vergadering betekende eveneens een beperking ten opzichte van art. 39 van het *Ontwerp van 1929*,¹⁵⁹⁵ art. 52 van het *Ontwerp van 1933*¹⁵⁹⁶ en art. 45 van het *Ontwerp van 1938*.¹⁵⁹⁷ Opvallend is de terugkeer tot het principe dat de classicale vergadering de vergaderplaats van de volgende bijeenkomst diende af te spreken. Daarmee werd afgezien van het voorschrift uit de reglementenbundel dat de classicale vergadering in de classicale hoofdplaats bijeen diende te komen. De classicale vergadering bepaalde daarnaast ook de datum van de volgende vergadering. Daarnaast was het uitschrijven van een extra classicale vergadering mogelijk, indien

- het moderamen daartoe redenen aanwezig achtte;
- minimaal tien kerkenraden daarom verzochten;
- de synode-provinciaal, gecommitteerden-provinciaal, de synode-generaal of gecommitteerdengeneraal dit verlangden.

De gecommitteerden-classicaal hielpen de classicale vergadering haar algemene taak te realiseren door haar bijzondere taak

- het voorbereiden van de door de classicale vergadering te behandelen zaken;
- het ten uitvoer leggen van haar besluiten;
- het volvoeren van hetgeen hun door de vergadering wordt opgedragen;
- het uit naam van de vergadering en onder haar verantwoordelijkheid leiding geven aan het dagelijks leven van de classis en het afdoen van telkens voorkomende of spoedeisende zaken;
- het geven van voorlichting en bijstand aan de kerkeraden van de classis;
- het coördineren van de arbeid van deputaten-classicaal en van de door de classicale vergadering in het leven geroepen classicale commissies;
- het verrichten van hetgeen hun in de ordinantiën van de kerk verder tot taak wordt gesteld, Ord. I.10.

Wat de taak van het moderamen was, valt uit het Bouwplan Wagenaar niet op te maken. Het accent lag veel meer op de gecommitteerden-classicaal. Daarnaast

Commissie voor de Kerkorde. Hij was preses van de generale synode van 1948-1951; *L.c.*, XXXIII-XXXIV.

¹⁵⁹³ Dr. S. F. H. J. Berkelbach van der Sprenkel (1882-1967), predikant te Wijk aan Zee en Duin 1907, Purmerend 1915, Haarlem 1919, Rotterdam 1925, Amsterdam 1933-1935, hoogleraar vanwege de Nederlandse Hervormde Kerk 1932-1952, emeritus 1952. Berkelbach van der Sprenkel werd in 1942 lid van de Commissie voor beginselen van Kerkorde en was vice-voorzitter. In 1945 werd hij lid van de Commissie voor de Kerkorde en werd tevens vice-voorzitter. Na het overlijden van Scholten werd hij voorzitter; Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde*, XXVII.

¹⁵⁹⁴ Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde*, 405.

¹⁵⁹⁵ Bartels, *Tien jaren*, 268.

¹⁵⁹⁶ *L.c.*, 275.

¹⁵⁹⁷ *L.c.*, 275.

werden, krachtens ordinantie, deputaten-classicaal voor twee jaar aangesteld, Ord. I.11. Elk jaar brachten deputaten-classicaal verslag uit aan de classicale vergadering. Deze deputaten-classicaal hadden tot taak 'om - in samenwerking met gecommiteerden-classicaal - leiding te geven aan en te doen hetgeen bevorderlijk is voor het leven van de kerk op het hun toevertrouwde arbeidsveld, zich daarbij houdende aan de hoofdlijnen, door de classicale vergadering getrokken'.¹⁵⁹⁸

4.1.12. Het *Ontwerp van 1947*

Gedurende drieëndertig vergaderingen over een periode van twee jaar bespraken de commissieleden het Bouwplan Wagenaar. Als vrucht van de besprekingen kwam op 24 oktober 1947 het *Ontwerp voor een kerkorde der Nederlandsche Hervormde Kerk* gereed.¹⁵⁹⁹ Op 24 november 1947 bood de commissie het aan de synode aan.¹⁶⁰⁰ Nadien kwam de commissie achtmaal bijeen, onder meer om te spreken met de afgevaardigden van de Gereformeerde Kerken in Nederland: G. M. den Hartogh,¹⁶⁰¹ D. Nauta¹⁶⁰² en L. Praamsma^{1603;1604} een delegatie van de Waalse Reünie;¹⁶⁰⁵ een delegatie van de Remonstrantse Broederschap;¹⁶⁰⁶ een delegatie van de Algemene Doopsgezinde Sociëteit, van de Evangelisch- Lutherse Kerk en van de Hersteld Evangelisch-Lutherse Kerk.¹⁶⁰⁷ De synode aanvaardde, na besprekingen en amenderingen, het *Ontwerp voor een kerkorde der Nederlandsche Hervormde Kerk* op 14 oktober 1949 in eerste lezing met 39 tegen 3 stemmen.¹⁶⁰⁸ De verdubbelde synode stelde het *Ontwerp voor een kerkorde der Nederlandsche Hervormde Kerk* vast op 7 december 1950 met 76 tegen 14 stemmen.¹⁶⁰⁹ Op 1 mei 1951 trad de nieuwe kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk in werking. Na 135 jaar kwam er definitief een einde aan de reglementenbundel.

De Commissie voor de Kerkorde was in 1946 van mening dat een classicale herindelings nodig was om de classicale vergaderingen beter tot hun recht te laten komen. Zij verzocht in een brief aan de generale synode een subcommissie in te mogen stellen die moest komen tot een 'geografisch, sociologisch, economisch en

¹⁵⁹⁸ Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde*, 13.

¹⁵⁹⁹ *Ontwerp voor een kerkorde der Nederlandsche Hervormde Kerk*, z.p. 1947.

¹⁶⁰⁰ *Hand. Syn. Herv. Kerk 1947*, 385-389.

¹⁶⁰¹ Mr. Dr. G. M. den Hartogh (1899-1959), predikant te Hazerswoude 1929, hoogleraar Theologische School Kampen 1934; *BLGNP IV*, 183-184.

¹⁶⁰² Dr. D. Nauta (1898-1994), hulpprediker Alphen aan den Rijn 1922-1926, predikant te Woubrugge 1927, hoogleraar kerkgeschiedenis en kerkrecht Vrije Universiteit te Amsterdam 1936; *Jaarb. Geref. Kerken*, (1994), 277; *Jaarb. Geref. Kerken*, (1995), 568-569.

¹⁶⁰³ Dr. L. Praamsma (1910-1984), predikant te Nieuwolda 1935, Stadskanaal 1944, Groningen 1949, Groningen-Zuid 1957, overgegaan naar de Christian Reformed Church in Canada 1958; *Gemeenten en predikanten*, 349.

¹⁶⁰⁴ Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde*, 588-595.

¹⁶⁰⁵ *L.c.*, 595-597. De Waalse gemeenten, die het Frans in de eredienst gebruiken, zijn bijeengebracht in de Waalse Reünie, de Réunion Wallone; Van Drimmelen, *ABC*, 59.

¹⁶⁰⁶ Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde*, 598-601.

¹⁶⁰⁷ *L.c.*, 602-606.

¹⁶⁰⁸ *Hand. Syn. Herv. Kerk 1949*, 1068.

¹⁶⁰⁹ *Hand. Syn. Herv. Kerk 1950*, 1876.

kerkelijk verantwoord voorstel'.¹⁶¹⁰ Toen deze subcommissie later met een plan van indeling kwam, vond de Commissie Kerkorde dit plan 'kerkelijk, sociologisch, geografisch en verkeerstechnisch logisch en verantwoord'.¹⁶¹¹ A. F. N. Lekkerkerker, één van de geleerden aan wie de Commissie Kerkorde om een reactie vroeg, vond de nieuwe indeling in kerkprovincies te revolutionair.¹⁶¹² Hij vond het meer gewenst dat bij de herindeling rekening met de staatsrechtelijke indeling werd gehouden. Uiteindelijk vond de herindeling van classes toch plaats, zoals die door de subcommissie werd voorgesteld.

4.2. Overzicht van de bepalingen van de *Hervormde Kerkorde van 1951* over de classicale vergadering

Paragraaf 4.2. bevat een overzicht van de bepalingen van de *Hervormde Kerkorde van 1951* over de classicale vergadering. Ik deel deze paragraaf als volgt in: in paragraaf 4.2.1. geef ik een inleiding op de *Hervormde Kerkorde van 1951*. Daarna beschrijf ik de samenstelling van de classicale vergadering, paragraaf 4.2.2.; haar arbeidsveld, paragraaf 4.2.3. en haar werkwijze, paragraaf 4.2.4.

4.2.1. De *Hervormde Kerkorde van 1951*

De *Hervormde Kerkorde van 1951* zoals die in 1951 werd aangenomen, bestond uit twee gedeelten: een kerkorde in engere zin, waarvan de artikelen genummerd waren met Romeinse cijfers en een kerkorde in ruimere zin die uit ordinanties bestond. Een opvallend gegeven was de volgorde van de Romeinse artikelen van de kerkorde in engere zin. Het getuigde van het missionaire elan art. VIII over het apostolaat eerder te plaatsen dan art. X over het belijden der Kerk. J. Bruin schreef hierover: "Er is wellicht niet één begrip te vinden dat in het Hervormde zelfbeeld in de naoorlogse jaren zo'n voorname rol gespeeld heeft als het begrip 'apostolaat'."¹⁶¹³

Volgens art. V *Hervormde Kerkorde van 1951* waren er vier ambtelijke vergaderingen in de Nederlandse Hervormde Kerk: 1. de kerkenraad, 2. de classicale vergadering, 3. de provinciale kerkvergadering, 4. de generale synode. Ordinantie 1 begint met bepalingen voor de kerkenraad, daarna komen de bepalingen van respectievelijk de classicale vergadering, de provinciale kerkvergadering en de generale synode aan de orde. Hoewel de Nederlandse Hervormde Kerk een landelijke kerk was die bestond uit plaatselijke gemeenten, was de volgorde in dit artikel toch van dien aard dat ze begint met de regeling van het plaatselijke vlak.

Eén van de hoofdgedachten van de Commissie voor de Kerkorde was deze dat er een noodzaak bestond tot verandering van de classicale vergadering. Deze

¹⁶¹⁰ Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde*, 159.

¹⁶¹¹ *L.c.*, 460.

¹⁶¹² *L.c.*, 571.

¹⁶¹³ J. Bruin, *Kerk en vernieuwing. Een praktisch-ecclesiologisch onderzoek naar de betekenis van 'Gemeenteopbouw' voor de Nederlandse Hervormde Kerk*, Zoetermeer 1992, 128.

kreeg een grotere rol toebedeeld. Ten opzichte van de reglementenbundel kon dat ook niet anders.

E. Emmen typeerde in een brief aan P. Scholten de classis als grondvergadering van de kerk, zonder daarbij te verwijzen naar de *Staatsregeling voor het Bataafsche Volk 1798* of andere publicaties.¹⁶¹⁴ ‘Grondvergadering’ was de term die in de Nederlandse Hervormde Kerk klonk als aanduiding van de classicale vergadering.¹⁶¹⁵ Uit paragraaf 2.7.3. bleek dat dit woord oorspronkelijk uit het staatsrecht is overgenomen en daar een andere betekenis had.

4.2.2. De samenstelling

De afvaardiging naar de classicale vergadering was niet beperkt tot de predikant en de ouderling zoals in de *Dordtse Kerkorde van 1619*, maar bestond uit alle predikanten - ook die voor bijzondere werkzaamheden - én uit andere door de kerkenraad aangewezen ambtsdragers (art. V, Ord. 1-4-2, 1-4-3 en 1-4-4). Het is de vraag of strikt genomen van afgevaardigde predikanten gesproken kan worden, omdat immers de predikanten ambtshalve deel uitmaakten van de classicale vergadering. Ingeval van een buitengewone (wijk)gemeente was er wel sprake van afvaardiging van een predikant, Ord. 2-27-8. Onder de afgevaardigde ambtsdragers konden ook ouderling-kerkvoogden zijn. Werd in het Bouwplan Wagenaar door de Commissie voor de Kerkorde nog gesproken over de ‘quaestor’, in het *Ontwerp van 1947* werd deze naam vervangen door de naam ‘ouderling-kerkvoogd’. Voor het eerst in de geschiedenis van de classis was deze aanwezig op de classicale vergaderingen. Het beheer werd in de *Hervormde Kerkorde van 1951* toevertrouwd aan een college van kerkvoogden. Dit college oefende zijn taak uit in overleg met en in verantwoordelijkheid aan de kerkenraad in zijn geheel. Dit college was in de kerkenraad betrokken bij het geestelijk leiding geven aan de gemeente. Het legde alvorens de begroting en de rekening vast te stellen deze aan de kerkenraad voor. Deze belangrijke wijziging geschiedde evenwel op basis van vrijwilligheid van de gemeenten. Sindsdien waren er in de Nederlandse Hervormde Kerk drie vormen van beheer.¹⁶¹⁶ Een meerderheid van de gemeenten had het beheer aangepast aan de *Hervormde Kerkorde van 1951*.

¹⁶¹⁴ Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Werkorde*, 69. Dr. E. Emmen (1902-1985), predikant te Kuinre 1929, Noordwolde 1931, Breda 1935, Haarlem 1939, predikant in algemene dienst: secretaris-generaal van de Nederlandse Hervormde Kerk 1945, emeritus 1967. In 1942 werd Emmen lid van de Commissie voor beginselen van Kerkorde en in 1945 lid van de Commissie voor de Kerkorde; Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde*, XXIX.

¹⁶¹⁵ Oostenbrink-Evers, *Beginselen*, 129; P. van den Heuvel, *De hervormde kerkorde. Een praktische toelichting*, 2^e dr., Zoetermeer 2001, 153; J. D. Th. Wassenaar, ‘De kerkorde en de classicale vergadering’, 163, in: W. Balke e.a. (red.), *De kerk op orde? Vijftig jaar hervormd leven met de kerkorde van 1951*, Zoetermeer 2001. Zie ook: paragraaf 6.8.5.

¹⁶¹⁶ Van den Heuvel berekende dat er op 1 januari 1990 68,5% van de gemeenten zich inzake het beheer had aangepast aan de voorschriften van de *Hervormde Kerkorde van 1951*. Een tweede groep gemeenten kende het zogenaamde ‘oude toezicht’, dat wil zeggen dat de rekening en de begroting worden voorgelegd aan het provinciaal college van toezicht voor goedkeuring. Volgens Van den Heuvel kende op 1 januari 1990 13% van de gemeenten dit oud toezicht. In deze gemeenten was de

De afvaardiging naar de classicale vergadering geschiedde in centrale gemeenten per wijkgemeente, Ord. 1-4-7. Een centrale gemeente was een grote gemeente met meerdere predikantsplaatsen die in wijkgemeenten was gesplitst, Ord. 2-9-1. Adviseurs van de classicale vergadering waren: de quaestor, van elk orgaan van bijstand één lid én de afgevaardigde van de classicale vergadering naar de generale synode, indien deze niet afgevaardigd was naar de classicale vergadering, Ord. 1-4-8. De Waalse gemeenten vormden een afzonderlijke Waalse classis, Ord. 1-14.

Een hulpprediker kon, ingeval van ontstentenis of ontbreken van de predikant, de classicale vergadering als gast bijwonen, Ord. 13-37-4.

4.2.3. Het arbeidsveld

De classicale vergadering gaf leiding om het kerkelijk leven in haar ressort te bevorderen, Ord. 1-5. Zij mocht echter niet behandelen wat tot taak van de mindere vergadering of meerdere vergadering behoort, artikel V. Nader toegespitst betekende dit dat de classicale vergadering

- opzicht hield over belijdenis en wandel van de leden der kerk en over behoorlijke vervulling van ambten, bedieningen en functies;
- zich uitsprak naar de meerdere vergadering over wat er leefde in de gemeenten en kerkenraden;
- considereerde over vragen van belijden en kerkorde;
- verslagen van afgevaardigden naar meerdere vergaderingen behandelde;
- deed wat de *Hervormde Kerkorde van 1951* verder van haar vroeg.

Dit algemene arbeidsveld werd in de diverse ordinanties nader uitgewerkt.

In vergelijking met het arbeidsveld van de classicale vergadering in het *Ontwerp van 1938* valt op dat het arbeidsveld van de classicale vergadering in de *Hervormde Kerkorde van 1951* beknopter was weergegeven.

Het werk van kerkvisitatie attribueerde de *Hervormde Kerkorde van 1951* niet aan de classicale vergadering, maar aan de provinciale kerkvergadering, Ord. 11-1, 11-2 en 11-3.

4.2.4. De werkwijze

Onder leiding van de oudste aanwezige predikant werden in de eerste classicale vergadering van het jaar een preses en een assessor gekozen, Ord.1-6-4. De scriba werd gekozen voor vijf jaar, Ord. 1-6-5. De preses, de scriba en de assessor vormden

kerkvoogd geen lid van de kerkenraad. De derde groep gemeenten houdt vast aan het zogenaamde 'vrij beheer', dat wil zeggen dat het college van kerkvoogden onafhankelijk is van de kerkenraad en dat het toezicht wordt gehouden door de notabelen. Van den Heuvel noemt een percentage van 18,5; Van den Heuvel, *Herv. Kerkorde*, 371.

samen het moderamen, Ord. 1-6-6. Een beperking werd aangebracht in Ord. 1-16-13: men kon niet tegelijkertijd lid zijn van het moderamen van een classicale vergadering en van het moderamen van de provinciale kerkvergadering.¹⁶¹⁷

Naast het moderamen diende de classicale vergadering een breed moderamen in te stellen, art. V.8. Het breed moderamen bestond uit drie predikanten, drie ouderlingen, onder wie een kerkvoogd, een diaken en de quaestor van de classis als adviseur, Ord. 1-22-1. De classicale vergadering benoemde een quaestor voor de periode van vijf jaar. Deze was lidmaat en hoefde geen ambtsdrager te zijn, Ord. 1-6-7. Het breed moderamen deed denken aan het classicaal bestuur uit de reglementenbundel. De taak van het breed moderamen werd in de *Hervormde Kerkorde van 1951* niet expliciet omschreven. Uit Ord. 1-22 valt op te maken dat het breed moderamen met name bedoeld was om te functioneren in de tijd dat de classicale vergadering niet bijeen was. Verspreid in de *Hervormde Kerkorde van 1951* stonden veel taken opgesomd. Het breed moderamen van de classicale vergadering kende, in de artikelen van Ord. 1 die op de classicale vergadering betrekking hadden, de volgende taken: het breed moderamen

- stelde het rooster op welke aangaf welke kerkenraad een ouderling, diaken of ouderling-kerkvoogd afvaardigde, Ord. 1-4-1;
- wees de leden van de classicale organen van bijstand aan die als adviseurs deelnamen aan de beraadslagingen van de classicale vergadering, Ord. 1-4-8;
- gaf met de classicale vergadering en de classicale organen van bijstand leiding aan het leven en werken van de classis, Ord. 1-5-1.

De classicale vergadering diende minstens driemaal per jaar bijeen te komen. Kerkordelijk voorgeschreven waren de tijdstippen: in de tweede helft van januari, in de tweede helft van mei en in de tweede helft van september, Ord. 1-6-1. Bovendien kon de provinciale kerkvergadering of de generale synode (of hun moderamina) het verlangen kenbaar maken dat de classicale vergaderingen in een extra vergadering zouden komen, Ord. 1-6-3.

De preses en de scriba van een classicale vergadering kwamen met de andere presides en scribae van andere classicale vergaderingen in een kerkprovincie minimaal eenmaal per jaar onder leiding van het breed moderamen van de provinciale kerkvergadering bijeen. Dit was het zogenaamde '1-6-8-beraad', genoemd naar Ord. 1-6-8, waar bepaald was:

De praesides en scribae der classicale vergaderingen in een kerkprovincie komen ten minste eenmaal per jaar bijeen om onder leiding van het breed moderamen der provinciale kerkvergadering de hun toevertrouwde belangen te bespreken.

De classicale vergadering stelde classicale commissies (organen van bijstand) in, Ord. 1-23-1. De *Hervormde Kerkorde van 1951* schreef niet voor - zoals het *Ontwerp van 1929*, het *Ontwerp van 1933* en het *Ontwerp van 1938* - welke de classicale commissies waren.

¹⁶¹⁷ In de uitgave januari 1951 van de *Hervormde Kerkorde van 1951* staat dit voorschrift opgenomen in Ord. 1-16-10.

4.3. De klassicale praktijk (1951-1960 en 1989-1998)

In deze paragraaf geef ik het resultaat van een onderzoek naar de notulen van de Classicale Vergaderingen Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke in de periode van 1951 tot en met 1960 en van 1989 tot en met 1998. De vraag dringt zich op: ontstond er in de praktijk een ander type - en, zo ja, welk? - of opereerden de klassicale vergaderingen volgens het kerkordelijke type? Na opmerkingen over de ressorten, paragraaf 4.3.1.; de omschakeling, paragraaf 4.3.2. en de klassicale herindeling, 4.3.3. geef ik het verslag weer van het onderzoek naar de notulen van de genoemde klassicale vergaderingen. Ik splits dat uit in de volgende paragrafen: de presentie van de klassicale vergadering, paragraaf 4.3.4., haar werkzaamheden, paragraaf 4.3.5. en haar werkwijze, paragraaf 4.3.6.

4.3.1. De ressorten

Bij de Classis Leeuwarden hoorden in 1951 de volgende gemeenten:

Beers-Weidum, Beetgum, Bergum, Berlikum, Boornbergum, Boxum-Blessum, Britsum, Deinum, Drachten, Drachtstercompagnie, Eernewoude, Engelum, Finkum, Garijp, Goutum, Grouw, Hallum, Hardegarijp, Hempens, Hijlaard-Huins, Huizum, Irnsum, Idaard, Jorwerd, Leeuwarden, Lekkum, Mantgum, Marrum, Marsum, Menaldum, Nijega, Noordbergum, Oenkerk, Oostermeer, Oudega, Oudkerk, Rijperkerk, Roordahuizen, Rottevalle, St. Anna Parochie, St. Jac. Parochie, Stiens, Suameer, Suawoude, Tietjerk, Vrouweparochie, Warga, Wartena en Wirdum.

De klassicale herindeling in 1992 leidde tot een andere Classis Leeuwarden:

Berlikum, Boksum-Blessum en Deinum en Hijlaard, Britsum-Cornjum-Jelsum, Dronrijp, Grouw, Leeuwarden, Leeuwarden-Huizum en Goutum c.a., Lekkum-Miedum, Marssum en Beetgum en Engelum, Menaldum, Roordahuizum en Idaard, Stiens, Wartegake, Wirdum.¹⁶¹⁸

Bij de Classis Utrecht hoorden in 1951:

Benschop, De Meern, Harmelen, IJsselstein, Jaarsveld, Jutphaas, Linschoten, Lopik, Lopikerkapel, Montfoort, Polsbroek, Utrecht, Vleuten, Vreeswijk en Zuilen.

Door de klassicale herindeling in 1992 werd de Classis Utrecht gewijzigd:

Blauwkapel-Groenekan, 't Waal en Honswijk, Houten, Jutphaas, Maartensdijk, De Meern, Nieuwegein, Utrecht, Vleuten, Vreeswijk en Westbroek.¹⁶¹⁹

Bij de Classis IJzendijke hoorden in 1951 de volgende gemeenten:

¹⁶¹⁸ *Jaarb. Herv. Kerk*, (1993), 348-351.

¹⁶¹⁹ *L.c.*, 312-315.

Aardenburg, Axel, Biervliet, Breskens, Cadzand, Groede, Hoek, Hontenisse, Hoofdplaat, Hulst, IJzendijke, Nieuwvliet, Oostburg, Philippine, Retranchement, Sas van Gent, Schoondijke, Sluis, Sluiskil, Sint Anna ter Muiden, Sint Kruis, Terneuzen I, Terneuzen II, Waterlandkerkje en Zaamslag.

Als gevolg van de classicale herindeling in 1992 zag de Classis IJzendijke er als volgt uit:

Aardenburg en Sint Kruis, Axel, Biervliet-IJzendijke-Hoofdplaat, Breskens, Cadzand en Retranchement en Sluis-Sint Anna ter Muiden, Hoek, Hontenisse en Hulst, Nieuwvliet, Oostburg en Zuidzande, Sas van Gent en Sluiskil, Schoondijke en Groede en Waterlandkerkje, Terneuzen en Zaamslag.¹⁶²⁰

4.3.2. Omschakeling

In de Classis Leeuwarden moest men aan de nieuwe kerkorde en de nieuwe classicale vergadering wennen. Bij de eerste officiële bijeenkomst na de invoering van de *Hervormde Kerkorde van 1951* dacht de preses terug aan de fijne wijze waarop de leden van het oude Classicaal Bestuur Leeuwarden hadden samengewerkt.¹⁶²¹ Een tweede aanwijzing voor het gewenningsproces in de Classis Leeuwarden laat zich in de notulen van 29 mei 1952 vinden. Het korte overzicht van de werkzaamheden van het breed moderamen ontlokte een predikant de vraag waarom sommige zaken hierin niet expliciet werden genoemd. Hij pleitte voor meer openheid. De preses gaf te kennen dat het breed moderamen aan de nieuwe kerkordelijke situatie moest wennen. Hij beloofde dat het breed moderamen zich op deze vraag nader zou bezinnen.¹⁶²²

Bij de opening van de septemberbijeenkomst in 1952 sprak de preses van de Classicale Vergadering Leeuwarden uit dat het goed was 'voor het volle winterwerk bijeen te zijn en te ervaren, dat wij bij elkander horen. In veel gemeenten is te veel individualisme, dat niet de afhankelijkheid voelt van wat in het grote geheel plaatsvindt. De afstand tussen top en grondvlak is te groot. In het verslag van de Synodezittingen zullen belangrijke dingen aan de orde komen, welke ook de gemeenten aangaan.'¹⁶²³ In de notulen van de andere classes trof ik geen beschouwing over het nut van de classis aan.

De eerste bijeenkomst van de Classis IJzendijke na invoering van de *Hervormde Kerkorde van 1951* werd als rommelig ervaren. Er was al grote teleurstelling over de lage opkomst en ook bleek dat de uitnodiging zonder een agenda was verzonden. Het moderamen was ervan uitgegaan dat de generale synode richtlijnen zou geven. Verder gaf het aan: 'De open agenda heeft dit voordeel, dat nu tal van kwesties aan behandeling toekomen, die tijdens vorige vergaderingen niet of zeer summier

¹⁶²⁰ *L.c.*, 308-311.

¹⁶²¹ Not. CV. Leeuwarden, 24 mei 1951.

¹⁶²² Not. CV. Leeuwarden, 29 mei 1952.

¹⁶²³ Not. CV. Leeuwarden, 25 september 1952.

besproken werden'.¹⁶²⁴ Veel vragen kwamen aan bod bij de rondvraag, waaraan daardoor de meeste vergadertijd besteed werd.

4.3.3. De classicale herindeling van 1992

Met het oog op de beoogde fusie van de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland vond in 1992 een classicale herindeling plaats. De bedoeling hiervan was de grenzen van de hervormde en gereformeerde classes zo mogelijk te laten samenvallen. In paragraaf 6.6. ga ik nader in op deze classicale herindeling. Hieronder beschrijf ik kort welke gevolgen de classicale herindeling voor de Classicale Vergadering van Leeuwarden en Utrecht had. Gezien de geografische ligging van de Classis IJzendijke had de classicale herindeling voor haar geen gevolgen. In het noorden werd de classis begrensd door de Westerschelde, in het zuiden en in het oosten door de grens met België en in het westen door de Noordzee en de grens met België.

Een predikant in de Classis Leeuwarden meende in 1991: "Door de nieuwe indeling kunnen de classes beter contact leggen. De Classis Leeuwarden krijgt op deze manier voor beide kerkgenootschappen hetzelfde gebied. 1 Januari 1992 moet de herindeling een feit zijn. Er is helaas niet veel meer te kiezen. Het is 'slikken of stikken'." ¹⁶²⁵ Voor de herindeling van de classes in Friesland was men van de burgerlijke grenzen uitgegaan. De discussie leverde verontruste reacties op. Eerst dienden de kerkenraden zich hierover uit te spreken, vond men. In de daaropvolgende bijeenkomst van de Classicale Vergadering Leeuwarden werd het voorstel tot classicale herindeling aangenomen. ¹⁶²⁶

In de kerkprovincie Utrecht bestonden er sinds 1 januari 1992 geen vier, maar zes classes. Deze classicale herindeling prikkelde een predikant tot de vraag of er geen nieuwe kerkelijke 'leefvorm' gecreëerd diende te worden. ¹⁶²⁷

Op 1 juli 1992 hadden nog niet alle provinciale kerkvergaderingen de nieuwe classicale indeling ingevoerd. ¹⁶²⁸

4.3.4. De presentie

Het onderzoek naar de presentie in de drie onderzochte classicale vergaderingen splits ik uit in de volgende paragrafen: de presentie in de Classicale Vergadering Leeuwarden, paragraaf 4.3.4.1.; de presentie in de Classicale Vergadering Utrecht, paragraaf 4.3.4.2. en de presentie in de Classicale Vergadering IJzendijke, paragraaf 4.3.2.3. Daarna volgt in paragraaf 4.3.4.4. een schets over de presentie van de ouderling-kerkvoogd in de classicale vergadering.

¹⁶²⁴ Not. CV. IJzendijke, 22 mei 1951.

¹⁶²⁵ Not. CV. Leeuwarden, 23 mei 1991.

¹⁶²⁶ Not. CV. Leeuwarden, 10 oktober 1991.

¹⁶²⁷ Not. CV. Utrecht, 21 januari 1991.

¹⁶²⁸ Not. CV. Utrecht, 20 januari 1992.

4.3.4.1. De presentie in de Classicale Vergadering Leeuwarden

1951-1960

Het kwam regelmatig voor dat enkele gasten de bijeenkomsten van de classis bijwoonden. In een bijeenkomst van de Classis Leeuwarden in 1954 waren bijvoorbeeld een luchtmachtpredikant en twee werkers in kerkelijke arbeid (wika's) aanwezig.¹⁶²⁹ De luchtmachtpredikant hield een verhaal over 'kerk en strijdkrachten'.

Het quorum (dat is het 'aantal leden van een vergadering dat aanwezig moet zijn om rechtsgeldige besluiten te kunnen nemen), was niet altijd aanwezig.¹⁶³⁰ De *Hervormde Kerkorde van 1951* bepaalt het quorum op tenminste de helft der leden, Ord. 1-21-10.¹⁶³¹ Het moderamen van de Classicale Vergadering Leeuwarden stelde in 1953 voor de bijeenkomst toch voort te zetten met de punten waarover geen beslissing genomen diende te worden.¹⁶³² In 1955 was er vanwege de lage opkomst aanleiding te discussiëren over de vraag of ondanks het niet gehaalde quorum toch verkiezingen gehouden konden worden. Uiteindelijk werd besloten dat dit niet mogelijk was.¹⁶³³ Toen op de volgende bijeenkomst opnieuw het quorum niet werd gehaald, vroeg een predikant zich af of de afwezigheid niet te maken had met het houden van een voorvergadering. De preses lichtte in 1954 toe dat de 'voorvergadering' - lees 'het breed moderamen' - geen antiquiteit was en sinds een aantal jaren bevestigend functioneerde.¹⁶³⁴

Nieuwe predikanten in de Classis Leeuwarden werden aan de andere afgevaardigden voorgesteld. Overleden predikanten werden herdacht. De lage opkomst op de bijeenkomst van mei 1955 gaf een predikant aanleiding de classicale vergadering te adviseren een brief over de slechte opkomst aan de kerkenraden te schrijven.¹⁶³⁵ Het bleek geen vaste regel te zijn dat afgevaardigden bericht van verhindering gaven. De preses drong er in 1958 dan ook op aan om in geval van verhindering de classicale vergadering daarvan op de hoogte te stellen.¹⁶³⁶ In de daarop volgende bijeenkomst gaven drie predikanten en twee ouderlingen bericht van verhindering.¹⁶³⁷

1989-1998

Een predikant uit de Classis Leeuwarden vroeg in 1997 tijdens de rondvraag of er niet meer ouderling-kerkvoogden afgevaardigd dienden te worden. Hij vond dat er zo weinig ouderling-kerkvoogden aanwezig waren.¹⁶³⁸ Een andere predikant was

¹⁶²⁹ Not. CV. Leeuwarden, 5 oktober 1954.

¹⁶³⁰ Van Drimmelen, *ABC*, 73.

¹⁶³¹ Indien een kerkelijk lichaam uit vijftien of minder leden bestaat, moet tenminste twee derde gedeelte van de leden aanwezig zijn.

¹⁶³² Not. CV. Leeuwarden, o.a. 2 juni 1953.

¹⁶³³ Not. CV. Leeuwarden, 25 mei 1955.

¹⁶³⁴ Not. CV. Leeuwarden, 25 mei 1954.

¹⁶³⁵ Not. CV. Leeuwarden, 25 mei 1955.

¹⁶³⁶ Not. CV. Leeuwarden, 29 mei 1958.

¹⁶³⁷ Not. CV. Leeuwarden, 2 oktober 1958.

¹⁶³⁸ Not. CV. Leeuwarden, 23 januari 1997.

van mening dat predikanten te gemakkelijk de bijeenkomsten van de classis afzegden. Voor de bewuste bijeenkomst in 1998 hadden tien predikanten zich afgemeld. Hij sprak als volgt over het bijwonen van de classicale vergadering door predikanten: “Het hoort wel bij het werk van de predikant. Bovendien wordt het werk van de classis in de toekomst alleen maar belangrijker.”¹⁶³⁹ Met de toekomst doelde de predikant op de toekomstige verenigde kerk. Een andere predikant reageerde hierop door te wijzen op de vele combigemeenten in de classis met parttimepredikanten. Dat leidde tot de reactie van een derde predikant, die opmerkte dat door elkaar te bemoedigen de opkomst zou kunnen groeien.

4.3.4.2. De presentie in de Classicale Vergadering Utrecht

1951-1960

Wat het ledenaantal betreft, overheerste de Hervormde Gemeente te Utrecht de andere hervormde gemeenten. Tegen die achtergrond moet de opmerking van de preses in de eerste classicale vergadering van 1951 geplaatst worden, toen hij een ernstig beroep deed op de gehele classis ‘en ook op de stad Utrecht dat er geen overheersing kome, of blokvorming. Zo gemakkelijk kan de stad de dorpsgemeenten overheersen’.¹⁶⁴⁰ Dat dit gevaar niet denkbeeldig was, bleek uit de verkiezingen voor de classicale vergadering die door de Centrale Kerkenraad van Utrecht waren voorbereid. Een centrale kerkenraad is de kerkenraad van een (centrale) gemeente, die in wijkgemeenten is ingedeeld.¹⁶⁴¹

Een predikant stelde de Classicale Vergadering Utrecht in 1951 de vraag of men voor één vergadering was afgevaardigd of voor een langere periode. De preses antwoordde dat de broeders voor een bepaalde zittingsperiode worden afgevaardigd.¹⁶⁴² De preses zal hierbij het voorschrift van Ord. 1-4-4 voor ogen hebben gehad. Daarin staat dat ouderlingen, diakenen en ouderling-kerkvoogden voor een periode van drie jaar als afgevaardigde naar de classicale vergadering worden benoemd.

Een ouderling maakte in 1951 aan de Classicale Vergadering Utrecht zijn verlangens bekend dat alle afgevaardigden tot het einde van de vergadering bleven.¹⁶⁴³ Reeds eerder gaf een predikant de Classis Utrecht te verstaan dat hij het betreunde dat niet alle kerkenraden vertegenwoordigd waren. De classicale vergadering besloot daarop de (wijk)kerkenraden aan te schrijven en hun de reden van hun afwezigheid te vragen.¹⁶⁴⁴ Vooral de gemeente van Montfoort was nauwelijks vertegenwoordigd in de Classis Utrecht. Uiteindelijk leidde dit in 1958 tot de aantekening in de notulen: “De gemeente Montfoort zond, zoals gewoonlijk, geen afgevaardigden.”¹⁶⁴⁵ De leden van de Hervormde Gemeente te

¹⁶³⁹ Not. CV. Leeuwarden, 29 januari 1998.

¹⁶⁴⁰ Not. CV. Utrecht, 14 februari 1951.

¹⁶⁴¹ Van Drimmelen, *ABC*, 25.

¹⁶⁴² Not. CV. Utrecht, 14 februari 1951.

¹⁶⁴³ Not. CV. Utrecht, 26 september 1951.

¹⁶⁴⁴ Not. CV. Utrecht, 25 mei 1951.

¹⁶⁴⁵ Not. CV. Utrecht, 24 februari 1958.

Montfoort behoorden destijds en behoren tot op heden (2003) voor een groot deel tot de gereformeerde bond.

Een predikant klaagde in 1953 bij de Classicale Vergadering Utrecht over de slechte opkomst van de afgevaardigden uit de kleine gemeenten en vroeg of daaraan niets te doen was. Het breed moderamen wilde dit overwegen.¹⁶⁴⁶ De preses herinnerde aan het einde van deze vergadering de afgevaardigden eraan 'om van alles, wat op deze vergadering besproken en besloten werd, verslag uit te brengen in de kerkeraden'.¹⁶⁴⁷

Tijdens een buitengewone classicale vergadering in 1959 werd, vanwege het bezoek van het moderamen van de generale synode, geschetst dat het vanwege zeer grote verschillen in modaliteit en maatschappelijke structuur niet eenvoudig was een classis als die van Utrecht, die uit een grote stadsgemeente en veertien kleinere gemeenten bestaat, goed te laten functioneren.¹⁶⁴⁸

De opmerking van een ouderling uit de stad Utrecht in 1959 vulde deze constatering aan toen hij zijn teleurstelling uitte over het feit dat er zo weinig van een gesprek tussen de modaliteiten die in de Classis Utrecht 'te scherp tegenover elkaar staan' terechtkwam.¹⁶⁴⁹ De scriba stelde voor om 's avonds te vergaderen, omdat het anders moeilijk zou worden voor de ambtsdragers van de stad Utrecht de vergaderingen bij te wonen.¹⁶⁵⁰ Reeds in 1951 was dit door de preses aan de orde gesteld.

1989-1998

De Classicale Vergadering Utrecht telde in 1989 een groot aantal (wijk)gemeenten. In de eerste bijeenkomst van 1992 na de classicale herindeling heette de oudste aanwezige afgevaardigde predikant de nieuwe afgevaardigden van de kerkenraden van de hervormde gemeenten te Maartensdijk, Westbroek en Blauwkapel/Groenekan welkom in de Classis Utrecht.¹⁶⁵¹

Vaak werd over de geringe opkomst van afgevaardigden ter classicale vergadering gesproken. De Classicale Vergadering Utrecht deed in 1993 een dringende oproep aan de afgevaardigden een bericht van verhindering te sturen, indien men afwezig zou zijn.¹⁶⁵² Was verhindering altijd te wijten aan persoonlijke omstandigheden of speelden meer zaken een rol? Het volgende citaat lijkt in de laatste richting te wijzen:

Dikwijls, zo wordt opgemerkt, zijn de kerken de classis weinig genegen als het om de afvaardiging gaat. Men spreekt daarom wel van een gebrek aan 'affectie'. Het tijdsbeslag voor een afgevaardigde is betrekkelijk gering, daar er meestal slechts sprake is van een drietal vergaderingen per jaar, terwijl het 'leeswerk' meestal wel te overzien is, in elk geval geen dag per jaar vergt. Hoe de kerken te overtuigen, dat men tegenover de meerdere vergadering verplichtingen heeft, zoals er ook rechten zijn, al realiseert

¹⁶⁴⁶ Not. CV. Utrecht, 27 mei 1953.

¹⁶⁴⁷ Not. CV. Utrecht, 27 mei 1953.

¹⁶⁴⁸ Not. CV. Utrecht, 26 januari 1959. Dit was een buitengewone vergadering.

¹⁶⁴⁹ Not. CV. Utrecht, 26 januari 1959.

¹⁶⁵⁰ Not. CV. Utrecht, 20 mei 1959.

¹⁶⁵¹ Not. CV. Utrecht, 20 januari 1992.

¹⁶⁵² Not. CV. Utrecht, 22 september 1993.

men zich dikwijls niet dat de gemeente gebruik maakt van de mogelijkheden van het grote geheel.¹⁶⁵³

Uit de notulen blijkt dat bij het appèl-nominaal alle aanwezigen zich aan elkaar voorstelden.¹⁶⁵⁴

Op de vergaderingen van september 1991, januari 1993,¹⁶⁵⁵ januari 1994, mei 1994, mei 1995 en april 1996 werd het quorum niet gehaald. Van de vergaderingen van mei 1990, september 1993, september 1994, september 1996, januari 1997 en april 1997 kan alleen opgemerkt worden dat het quorum wel aanwezig was. Van de vergaderingen van februari 1994, januari 1995, februari 1995, januari 1996, februari 1996, september 1997, januari 1998, april 1998 en september 1998 zijn geen gegevens beschikbaar.

4.3.4.3. De presentie in de Classicale Vergadering IJzendijke

1951-1960

In de eerste bijeenkomst van de Classis IJzendijke, nog geen maand na het begin van de watersnood van 1953, constateerde een ouderling 'dat er geen kerkelijke schade is in de classis'. De scriba tekende uit de mond van de ouderling op: "Hij vindt het zeer bemoedigend in de classicale vergadering te zijn."¹⁶⁵⁶

Een ouderling gaf in 1955 in een bijeenkomst van de Classis IJzendijke aan dat hij graag zag dat er geloofsbriefjes gebruikt zouden worden. Er werd geoordeeld dat dit niet kerkordelijk was voorgeschreven. De meerderheid wilde de situatie houden zoals die was en de kerkorde van harte trouw blijven.¹⁶⁵⁷ Kerkordelijk staat echter in Ord. 1-21-1 voorgeschreven dat de afgevaardigden naar een meerdere ambtelijke vergadering een geloofsbrief tonen die is afgegeven door de vergadering die hen afvaardigde.

1989-1998

Vanwege de beslissing te federeren met de gereformeerde Classis Zeeuws-Vlaanderen werd in 1996 de opmerking gemaakt dat het voor de meeste gemeenten moeilijk zou zijn aan het vereiste aantal afgevaardigden per gemeente te voldoen.¹⁶⁵⁸ Problematisch bleek het halen van het quorum te zijn. Veel kleine gemeenten hadden moeite de afvaardiging naar de classicale vergadering steeds rond te krijgen. De Classis Zeeuws-Vlaanderen constateerde in 1997 dat dit een structureel probleem zou blijven, gezien de bezetting van de kerkenraden van

¹⁶⁵³ Not. CV. Utrecht, 30 januari 1997.

¹⁶⁵⁴ Not. CV. Utrecht, 29 januari 1990.

¹⁶⁵⁵ Het quorum werd in deze januari-bijeenkomst niet gehaald. De Classicale Vergadering Utrecht besloot op grond van Ord. 1-21-11 van het recht gebruik te maken de besluiten van de vorige vergadering alsnog te bekrachtigen.

¹⁶⁵⁶ Not. CV. Leeuwarden, 26 februari 1953.

¹⁶⁵⁷ Not. CV. IJzendijke, 24 februari 1955.

¹⁶⁵⁸ Not. CV. IJzendijke, 25 januari 1996.

kleine gemeenten. Daarom besloot zij deze kwestie bij de provinciale kerkvergadering en de particuliere synode aanhangig te maken.¹⁶⁵⁹

De voorzitter van de Classicale Vergadering IJzendijke deed op deze bijeenkomst in 1998 een dringende oproep de ontbrekende afgevaardigden te wijzen op het belang van aanwezigheid.¹⁶⁶⁰ In de daaropvolgende bijeenkomst moest worden vastgesteld 'dat voor de tweede opeenvolgende vergadering het quorum ontbrak. Dit was een slechte zaak, zeker ten opzichte van hen die wel steeds aanwezig waren. De vergadering was van mening dat besluitvorming omtrent het considereren van de ordinanties doorgang moest vinden'.¹⁶⁶¹ Er werden afspraken gemaakt om de kerkenraden een brief te sturen met het dringende verzoek het benodigde aantal afgevaardigden te zenden.¹⁶⁶² Tevens werd besloten met ingang van het nieuwe jaar de stukken veertien dagen voor de datum van de bijeenkomst rechtstreeks aan de afgevaardigden te sturen. De Classicale Vergadering IJzendijke hoopte door deze directe benadering een positieve uitwerking op de opkomst te bereiken.¹⁶⁶³ Ook werd aanbevolen de agenda in de kerkenraadsvergaderingen te bespreken.

4.3.4.4. De ouderling-kerkvoogd

Een predikant in de Classis Utrecht vroeg in 1953 of er niet iets gedaan kon worden aan de situaties in gemeenten waar de kerkvoogdijen nog niet aangepast waren aan de nieuwe eisen zich toch vooral te voegen naar de bepalingen van de kerkorde.¹⁶⁶⁴ De Classicale Vergadering Utrecht diende in 1953 een ouderling-kerkvoogd af te vaardigen naar de generale synode. Toen bleek dat er slechts twee gemeenten waren die ouderling-kerkvoogden in de kerkenraad hadden: de Hervormde Gemeente te Zuilen en de Hervormde Gemeente te Jutphaas. Uiteindelijk werd een ouderling-kerkvoogd van de Hervormde Gemeente te Zuilen naar de generale synode afgevaardigd.¹⁶⁶⁵

Van de vierentwintig hervormde gemeenten in Zeeuws-Vlaanderen hadden er in 1991 zes geen aangepast beheer. De niet-aangepaste gemeenten vonden in 1991 de voorgestelde regeling maar niets.¹⁶⁶⁶ Die nieuw voorgestelde regeling hield in voortaan slechts één beheersvorm te laten gelden.¹⁶⁶⁷

¹⁶⁵⁹ Not. Gez. CV. IJzendijke, 25 september 1997.

¹⁶⁶⁰ Not. Gez. CV. IJzendijke, 24 september 1998.

¹⁶⁶¹ Not. Gez. CV. IJzendijke, 26 november 1998.

¹⁶⁶² Not. Gez. CV. IJzendijke, 26 november 1998.

¹⁶⁶³ Not. Gez. CV. IJzendijke, 26 november 1998.

¹⁶⁶⁴ Not. CV. Utrecht, 23 september 1953.

¹⁶⁶⁵ Not. CV. Utrecht, 23 september 1953.

¹⁶⁶⁶ Not. CV. IJzendijke, 24 januari 1991.

¹⁶⁶⁷ Sinds het besluit van de synode van 1991 tot kerkordewijziging aangaande het beheer, vocht een aantal gemeenten tevergeefs deze nieuwe regeling aan. Een juridische, slepende kwestie was het gevolg; Van den Heuvel, *Herv. kerkorde*, 372-385.

4.3.5. De werkzaamheden

Met welke werkzaamheden hielden de Classicale Vergaderingen Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke zich in de perioden van 1951 tot en met 1960 en van 1989 tot en met 1998 bezig? Op basis van onderzoek naar de werkzaamheden van de drie onderzochte classicale vergaderingen kom ik tot de volgende indeling van deze paragraaf: bespreking van verslagen, paragraaf 4.3.5.1.; consideraties, paragraaf 4.3.5.2.; predikanten en predikantsplaatsen, paragraaf 4.3.5.3.; de afvaardiging naar de provinciale kerkvergadering, paragraaf 4.3.5.4.; de gemeenten, paragraaf 4.3.5.5.; het apostolaat en het diaconaat, paragraaf 4.3.5.6.; bezinning, paragraaf 4.3.5.7.; kerkvisitatie, paragraaf 4.3.5.8. en het Samen-op-Wegproces, paragraaf 4.3.5.9.

4.3.5.1. Bespreking van verslagen

1951-1960

De Classis Leeuwarden besprak in haar vergaderingen diverse verslagen over kerkvisitatie, jeugdwerk, zendingswerk en andere werkzaamheden. Uit één van de verslagen, namelijk van de gehouden kerkvisitatie, kwam in 1958 naar voren dat de richtingenstrijd in Friesland het kerkenwerk soms bemoeilijkte.¹⁶⁶⁸ Verder besprak zij de verslagen van de commissie voor geestelijke en maatschappelijke opbouw in Oostelijk-Friesland,¹⁶⁶⁹ de ziekenhuispredikante,¹⁶⁷⁰ het sinds 1952 verrichte werk door de classicale jeugdraad,¹⁶⁷¹ de commissie kerkdag¹⁶⁷² en de classicale zendingscommissie.¹⁶⁷³

Eens gaf de rapportage van een gehouden vergadering van de synode ouderling uit de Hervormde Gemeente te Rottevalle aanleiding in 1952 op te merken: 'er hapert iets aan de kerkorde: moet niet in de eerste plaats de vrouw in het ambt?'¹⁶⁷⁴ In de daaropvolgende bijeenkomst besloot de Classicale Vergadering Leeuwarden uit te spreken dat zij vóór toelating van de vrouw tot het ambt was.¹⁶⁷⁵ Ter gelegenheid van de consideratie inzake de kerkordewijziging betreffende de 'openstelling van het ouderlingen- en diakenambt voor de vrouw en het in bepaalde gevallen voor bepaalde werkzaamheden ook van het predikambt', bevestigde zij dit vijf jaar later.¹⁶⁷⁶ Bij de rondvraag van diezelfde

¹⁶⁶⁸ Not. CV. Leeuwarden, 29 mei 1958.

¹⁶⁶⁹ Not. CV. Leeuwarden, 5 oktober 1954.

¹⁶⁷⁰ Not. CV. Leeuwarden, 4 februari 1959. Zij maakte hierbij een opmerking bestemd voor de gemeentepredikanten die hun gemeenteleden kwamen opzoeken. Zij vroeg ervoor te zorgen dat er niet meer dan één keer per dag op de zalen uit de bijbel zou worden gelezen

¹⁶⁷¹ Not. CV. Leeuwarden, 19 september 1956.

¹⁶⁷² Not. CV. Leeuwarden, 2 oktober 1958. Deze kerkendag werd in 1959 te Oostermeer gehouden.

¹⁶⁷³ Not. CV. Leeuwarden, 29 mei 1997. In de tweede onderzoeksperiode verviel het aanbieden en bespreken van het verslag omdat er geen vertegenwoordigers waren. Het ontging de afgevaardigden dan ook niet dat er allang niets meer gerapporteerd was. Voorgesteld werd om te denken aan een schriftelijk verslag.

¹⁶⁷⁴ Not. CV. Leeuwarden, 25 september 1952.

¹⁶⁷⁵ Not. CV. Leeuwarden, 2 juni 1953.

¹⁶⁷⁶ Not. CV. Leeuwarden, 5 februari 1958.

bijeenkomst memoreerde de preses dat er in een gemeente in de Classis Leeuwarden reeds een vrouwelijke ouderling was benoemd 'hetgeen enig opzien heeft gebaard'. In de februaribijeenkomst van 1959 kon de eerste vrouwelijke ouderling in de Classicale Vergadering Leeuwarden worden verwelkomd.¹⁶⁷⁷ In diezelfde bijeenkomst vroeg een predikant het moderamen de volgende bijeenkomst over toelating van de vrouwelijke ambtsdragers tot de meerdere vergaderingen goed voor te bereiden. Opmerkelijk was het verzoek van de generale synode aan de Classicale Vergadering Utrecht een adviseur naar de volgende bijeenkomst van de generale synode te zenden, mede vanwege het besluit over de vrouw in het ambt.¹⁶⁷⁸ In de Classicale Vergadering IJzendijke werd met vierentwintig tegen acht stemmen het voorstel van de generale synode over de toelating van de vrouw tot het ambt aangenomen.¹⁶⁷⁹

1989-1998

Bespreking van verslagen van de generale synode en provinciale kerkvergadering konden in de Classicale Vergadering Leeuwarden niet altijd plaatsvinden, omdat de afgevaardigden naar die vergaderingen afwezig waren in een classicale bijeenkomst.¹⁶⁸⁰ De afgevaardigde van de Classicale Vergadering IJzendijke naar de generale synode vond in 1991 het classicale agendapunt 'verslag generale synode' overbodig. Hij was van mening dat het verslag in het kerkblad *Hervormd Zeeuws-Vlaanderen* voldoende was.¹⁶⁸¹ De Classicale Vergadering IJzendijke besprak ook verslagen. Soms lukte dat niet doordat degene die verslag moest uitbrengen, ontbrak of het verslag vergeten was.

Een predikant gaf in een bijeenkomst van de Classis IJzendijke in 1991 aan er prijs op te stellen dat het visitatierapport voortaan besproken zou kunnen worden.¹⁶⁸²

In 1993 werd duidelijk dat de afgevaardigden naar de Classicale Vergadering Leeuwarden behoefte hadden vaker over de bijeenkomsten van de Provinciale Kerkvergadering Friesland geïnformeerd te worden.¹⁶⁸³

4.3.5.2. Consideraties

De classicale vergaderingen hadden tot taak te considereren over een flink aantal voorgestelde ordinantiewijzigingen.¹⁶⁸⁴ Eenmaal moesten er niet minder dan zevenentwintig ordinantiewijzigingen worden behandeld.¹⁶⁸⁵ Een predikant merkte in 1956 in de Classicale Vergadering Leeuwarden over de behandeling van de

¹⁶⁷⁷ Not. CV. Leeuwarden, 4 februari 1959.

¹⁶⁷⁸ Not. CV. Utrecht, 21 september 1955.

¹⁶⁷⁹ Not. CV. IJzendijke, 24 januari 1958.

¹⁶⁸⁰ Not. CV. Leeuwarden, 23 mei 1991.

¹⁶⁸¹ Not. CV. IJzendijke, 26 september 1991.

¹⁶⁸² Not. CV. IJzendijke, 24 januari 1991.

¹⁶⁸³ Not. CV. Leeuwarden, 30 september 1993.

¹⁶⁸⁴ Not. CV. Leeuwarden, 21 september 1955.

¹⁶⁸⁵ Not. CV. Leeuwarden, 12 oktober 1955.

consideraties op, dat het prettig zou zijn wanneer op de agenda in het kort omschreven zou worden wat de inhoud van de voorgestelde wijzigingen was.¹⁶⁸⁶

Voor de consideraties was soms hulp nodig. Zo werden de consideraties rond de wijziging c.q. aanvulling van de *Hervormde Kerkorde van 1951* en Ord. 15 (het diaconaat), Ord. 16 (de kerkelijke financiën en Ord. 18 (het toezicht) op verzoek van de Classicale Vergadering Utrecht door de voorzitter van de provinciale kerkvoogdijcommissie ingeleid.¹⁶⁸⁷

4.3.5.3. Predikanten en predikantsplaatsen

1951-1960

De Classicale Vergadering Utrecht besloot in 1951 een predikant, die naar Australië vertrok, te benoemen tot predikant voor buitengewone werkzaamheden. De classicale vergadering motiveerde dat met een beroep op het bestaan van predikanten in algemene dienst in Brussel en Paramaribo (Suriname).¹⁶⁸⁸ Uiteindelijk bleken er drie predikanten van de Hervormde Gemeente te Utrecht naar Australië te vertrekken. Zij werden predikanten voor buitengewone werkzaamheden, Ord. 13-3.¹⁶⁸⁹

De scriba van de Classicale Vergadering Leeuwarden wees in 1960 namens het breed moderamen op de kerkrechtelijke procedure ingeval een gemeente vacant werd en bij het uitbrengen van een beroep op een predikant. Er was namelijk een predikant uit zijn gemeente en uit de Classis Leeuwarden vertrokken zonder dat het moderamen daarvan op de hoogte was.¹⁶⁹⁰

1989-1998

In de Classicale Vergadering IJzendijke werd in 1989 gesproken over de herindeling van West-Zeeuws-Vlaanderen in verband met de instandhouding van de predikantsplaatsen. Er waren zeven plannen. Tijdens de discussie greep de scriba van de Provinciale Kerkvergadering Zeeland in. Hij zei: "Laten we nu niet stemmen voor of tegen een streekgemeente...Dat idee moet in de kerkeraden nog maar eens nader bekeken worden. Laten we op de september-vergadering nader beslissen." ¹⁶⁹¹ Omdat het laat werd, besloot de Classis IJzendijke conform dit voorstel. Anderhalf jaar later werd de combinatie van zes gemeenten rondom Oostburg ontbonden.¹⁶⁹²

¹⁶⁸⁶ Not. CV. Leeuwarden, 2 mei 1956.

¹⁶⁸⁷ Not. CV. Utrecht, 21 januari 1991.

¹⁶⁸⁸ Not. CV. Utrecht, 26 september 1951.

¹⁶⁸⁹ Not. CV. Utrecht, 24 september 1952.

¹⁶⁹⁰ Not. CV. Leeuwarden, 28 september 1960.

¹⁶⁹¹ Not. CV. IJzendijke, 18 mei 1989.

¹⁶⁹² Not. CV. IJzendijke, 24 september 1990.

4.3.5.4. De afvaardiging naar de provinciale kerkvergadering

1951-1960

Een predikant wees de Classicale Vergadering Leeuwarden in 1953 op het slechte bezoek van haar afgevaardigden naar de provinciale kerkvergadering. Hij vertelde over een bijeenkomst waarbij slechts een kwart van de afgevaardigden aanwezig was. De preses riep daarom op tot trouw bezoek aan de bijeenkomsten van de meerdere vergadering.¹⁶⁹³

1989-1998

In 1996 vaardigde de Classicale Vergadering IJzendijke de ziekenhuispredikant naar de Provinciale Kerkvergadering Zeeland af.¹⁶⁹⁴ Ord. 1-7-2 schrijft voor dat elke classis voor een tijdvak van vijf kalenderjaren drie predikanten en drie andere ambtsdragers afvaardigt ingeval een kerkprovincie minder dan vijf classes omvat. Deze ordinantie schrijft niet voor dat de afgevaardigden 'uit haar midden' moeten worden afgevaardigd.¹⁶⁹⁵ Ook andere ambtsdragers uit het ressort die geen lid van de classicale vergadering zijn, kunnen worden afgevaardigd, bijvoorbeeld een ziekenhuispredikant.

4.3.3.5. De gemeenten

De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Boksum-Blessum stelde in 1954 de vraag aan de Classicale Vergadering Leeuwarden of het niet wenselijk was de bijeenkomsten van de synode openbaar te maken. Deze vraag was ontstaan, omdat men merkte dat brede lagen van de bevolking niet voldoende in de geestelijke worsteling waren geïnteresseerd. Volgens de kerkenraad eiste het apostolaat contact met het volk. Hierop volgde een levendige discussie waarin onder meer de angst voor de pers, die de pikante details eruit zou kunnen lichten, aan de orde kwam.¹⁶⁹⁶ De classicale vergadering besloot de generale synode over de vraag van de openbaarheid van de bijeenkomsten aan te schrijven.

Het breed moderamen van de Classicale Vergadering Leeuwarden meldde in 1989 het besluit tot samenvoeging van de Hervormde Gemeente te Hallum met de Hervormde Gemeente te Finkum-Hijum. Goedkeuring was aangevraagd bij de Provinciale Kerkvergadering Friesland.¹⁶⁹⁷

¹⁶⁹³ Not. CV. Leeuwarden, 2 juni 1953.

¹⁶⁹⁴ Not. CV. IJzendijke, 25 januari 1996.

¹⁶⁹⁵ Van den Heuvel, Herv. Kerkorde, 154.

¹⁶⁹⁶ Not. CV. Leeuwarden, 3 februari 1954.

¹⁶⁹⁷ Not. CV. Leeuwarden, 11 mei 1989.

4.3.5.6. Het apostolaat en het diaconaat

1951-1960

De kerk van na 1945 wilde overal in de samenleving aanwezig zijn. In de Classis Utrecht was er een contactpersoon voor het werk van Silo in België. Tijdens de Wereldtentoonstelling in 1880 hadden er in Brussel evangelisatiebijeenvkomsten plaatsgevonden.¹⁶⁹⁸ Hieruit kwam later afzonderlijke stadsevangelisatie voort met posten op verschillende locaties in Brussel. Laken was de oudste en belangrijkste locatie in Brussel. Het werd het centrum van het Silowerk. Dit was Nederlandstalig evangelisatiewerk dat in Vlaanderen werd verricht.¹⁶⁹⁹ In 1959 vloeide het werk van Silo samen met de Protestantse Evangelische Kerk van België. Het werk van Silo leefde niet zo erg in de Classis Utrecht. Voor de folders die ten behoeve van dit werk waren gemaakt, had alleen de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Linschoten belangstelling. De scriba verzocht de andere gemeenten zich niet onbetuigd te laten.¹⁷⁰⁰ Die oproep leverde reacties van drie andere hervormde gemeenten op. De preses vond dit een te gering aantal en sprak uit dat elke gemeente bij dit werk betrokken diende te zijn.¹⁷⁰¹ Uiteindelijk verscheen er een oproep van het moderamen van de generale synode zoveel mogelijk het werk van Silo in de stad Brussel en de regio Vlaanderen te gedenken.¹⁷⁰²

In de eerste vergadering van de Classis IJzendijke van 1951 werd over de gezinszorg in West- Zeeuws-Vlaanderen, de geestelijke verzorging van Ambonezen¹⁷⁰³ die vanaf 1951 naar Nederland kwamen en het godsdienstonderwijs gesproken.¹⁷⁰⁴ De Classicale Vergadering IJzendijke besloot onderzoek door de scriba, de quaestor en de pretoren van de ringen te laten verrichten.¹⁷⁰⁵

Een afgevaardigde naar de Classicale Vergadering Utrecht merkte in 1951 op het verontrustend te vinden dat het werk onder de militairen geen aandacht had. De classis besloot dat dit werk onder de aandacht van de Provinciale Kerkvergadering Utrecht moest worden gebracht. Uiteindelijk resulteerde het in een 'commissie geestelijke verzorging militairen'.¹⁷⁰⁶

¹⁶⁹⁸ N. de Jonge (1845-1898), hervormd predikant te Lexmond 1870 en in de Nederlandse Evangelisatie Kerk te Brussel van 1874-1886 legde zijn bediening in 1886 neer om directeur van de stadsevangelisatie in Brussel te worden. Dit werk verrichtte hij tot 1893. Van 1896 tot 1898 was hij godsdienstleraar in de gevangnissen te Utrecht; BLGNP I, 94.

¹⁶⁹⁹ Acta Syn. Geref. Kerken, Zwolle 1977/1979, bijlage 49.

¹⁷⁰⁰ Not. CV. Utrecht, 24 september 1952.

¹⁷⁰¹ Not. CV. Utrecht, 27 mei 1953.

¹⁷⁰² Not. CV. Utrecht, 23 september 1953.

¹⁷⁰³ *Ambonezen in Nederland. Rapport van de commissie ingesteld bij besluit van de minister van maatschappelijk werk d.d. 24 september 1957 nr. U 2598*, 's Gravenhage 1959.

¹⁷⁰⁴ Een paar jaar later kreeg de Classicale Vergadering IJzendijke het verzoek de mogelijkheden te onderzoeken om te komen tot de benoeming van een hervormd geestelijk verzorger voor het toenmalige rooms-katholieke St. Antoniusziekenhuis te Oostburg, dat in 1963 een algemeen karakter kreeg; G. A. C. van Vooren, *Het Sint-Antoniusziekenhuis te Oostburg 1886-1986. Kroniek van een eeuw bejaarden- en ziekenzorg in West Zeeuwsch-Vlaanderen*, [Oostburg] 1986.

¹⁷⁰⁵ Not. CV. IJzendijke, 25 februari 1954.

¹⁷⁰⁶ Not. CV. Utrecht, 25 mei 1951.

De Classicale Vergadering IJzendijke sprak over de geestelijke verzorging van patiënten uit West-Zeeuws-Vlaanderen die in het ziekenhuis 'De Honte' te Terneuzen werden verpleegd. Er werd in 1954 besloten contact te zoeken met het bestuur over het benoemen van een geestelijk verzorger.¹⁷⁰⁷

Er werd in 1954 in de Classis IJzendijke gesproken over de borgstelling diaconieën voor het bejaardentehuis 'Rozenoord' te Sluis.¹⁷⁰⁸ De Classicale Vergadering IJzendijke constateerde in 1955 dat er te weinig personeel in de huishouding van het bejaardentehuis werkte.¹⁷⁰⁹

In de Classis IJzendijke werd er in 1956 voor de noodlijdende protestantse kerken in België gecollecteerd.¹⁷¹⁰

In 1957 werd het tienjarig bestaan van de classicale gezinszorg in West-Zeeuws-Vlaanderen gevierd. De assessor werd naar dit jubileum afgevaardigd.¹⁷¹¹

In de Classicale Vergadering IJzendijke werd in 1959 melding gemaakt van een nieuw opgerichte Interkerkelijke Stichting Protestantse Economische Samenwerking. Het doel van deze stichting was niet alleen agrarische bedrijven, maar alle protestanten de helpende hand te bieden om hen zodoende in hun minderheidspositie tussen de rooms-katholieken te steunen.¹⁷¹²

1989-1998

Tijdens de rondvraag in één van de bijeenkomsten van de Classicale Vergadering IJzendijke in 1989 werd een dringend beroep op de aanwezigen gedaan in de voorbeden te denken aan allen die leed zouden ondervinden van de voortijdige vrijlating van de 'twee van Breda'.¹⁷¹³

De Classicale Vergadering IJzendijke benoemde in 1989 twee bestuursleden voor de Stichting Steun Protestantse Ziekenzorg in Zeeuws-Vlaanderen.¹⁷¹⁴ Een predikant stelde de Classicale Vergadering Utrecht voor, vanwege de Golfoorlog die in januari 1991 plaatsvond, een brief te schrijven aan de Joodse gemeenschap in de regio Utrecht. De brief zou een uiting van medeleven met de Joodse Gemeenschap moeten verwoorden. Overwogen werd een dergelijke brief ook te verzenden naar de Islamitische gemeenschap in de regio Utrecht.¹⁷¹⁵

In Zeeuws-Vlaanderen is de 'Stichting Lumen Maris' actief. Zij is ontstaan door een particulier initiatief en werkt onafhankelijk van de kerken in het apostolaat aan zeevarenden. Van deze stichting ontving de Classis IJzendijke het beleidsplan. Waardering voor dit werk werd in 1993 uitgesproken door middel van een brief.¹⁷¹⁶ De classis ondersteunde dit werk ook financieel.

¹⁷⁰⁷ Not. CV. IJzendijke, 9 december 1954.

¹⁷⁰⁸ Not. CV. IJzendijke, 30 september 1954.

¹⁷⁰⁹ Not. CV. IJzendijke, 24 februari 1955.

¹⁷¹⁰ Not. CV. IJzendijke, 24 mei 1956.

¹⁷¹¹ Not. CV. IJzendijke, 14 februari 1957.

¹⁷¹² Not. CV. IJzendijke, 22 mei 1959. Op welke wijze deze stichting steun verleende, viel uit de notulen niet op te maken.

¹⁷¹³ Not. CV. IJzendijke, 26 januari 1989. In 1989 werden de twee overgeblevenen van de zogenaamde groep oorlogsmisdadigers 'de Vier van Breda', die in de Koepelgevangenis van Breda waren opgesloten, vrijgelaten.

¹⁷¹⁴ Not. CV. IJzendijke, 18 mei 1989.

¹⁷¹⁵ Not. CV. Utrecht, 21 januari 1991.

¹⁷¹⁶ Not. CV. IJzendijke, 27 mei 1993.

Op voorstel van een predikant besloot zowel de Classicale Vergadering IJzendijke van de Nederlandse Hervormde Kerk als de Classis Zeeuws-Vlaanderen van de Gereformeerde Kerken in Nederland gezamenlijk in 1995 een brief te schrijven aan het bedrijf van Philips te Terneuzen als protest tegen de voorgenomen afslanking van de fabriek.¹⁷¹⁷

4.3.5.7. Bezinning

Bezinning was een belangrijk onderdeel van de agenda van de classicale vergadering. Meestal bestond een vergadering uit twee gedeelten. Vóór de pauze kwamen de bestuurlijke zaken aan de orde en na de pauze volgde er een inhoudelijk onderwerp. Een spreker leidde een onderwerp in waarover nadien met elkaar van gedachten werd gewisseld. In bijlage 1 vindt de lezer een overzicht van de uiteenlopende onderwerpen waarop de classicale vergaderingen zich bezonnen.

De onderwerpen geven een indruk van de maatschappelijke context waarin de classicale vergaderingen functioneerden. Niet alleen bespraken de classicale vergaderingen synodale geschriften en theologische onderwerpen, maar ook kwesties als die van de Ambonezen, Nieuw-Guinea, de veranderende situatie op het platteland, de atoombewapening, het maatschappelijk werk. In de tweede onderzoeksperiode komen andere onderwerpen aan de orde, zoals New Age, de relatie tussen de kerk en de Islam, het vluchtelingenwerk en de vergrijzing.

4.3.5.8. Kerkvisitatie

Zoals uit paragraaf 4.2.3. bleek, werd de kerkvisitatie in de Nederlandse Hervormde Kerk op grond van Ord. 11 niet classicaal, maar provinciaal geregeld. De kerkvisitatie was een taak van de provinciale kerkvergadering. Wel benoemde elke classicale vergadering twee visitatoren-provinciaal voor een periode van vijf jaar, Ord. 11-2-3. De brede moderamina van de classicale vergaderingen in een kerkprovincie stonden de visitatoren-provinciaal bij. Zij konden in overleg met de visitatoren-provinciaal overgaan tot het houden van een bijzondere visitatie binnen hun classis, Ord. 11-3-2. De gemeenten in een classis werden tenminste eenmaal in de vijf jaren door twee visitatoren-provinciaal bezocht, Ord. 11-3-1.¹⁷¹⁸

In de *Tussenorde* van de Samen-op-Wegkerken was geen aparte interimregeling voor de kerkvisitatie opgesteld.¹⁷¹⁹ Wel stond in art. 21 sub a van de 'Interimregeling provinciale synode' dat het college van visitatoren-provinciaal een orgaan van bijstand van de provinciale synode was.¹⁷²⁰ De gefedereerde classicale vergadering benoemde elk jaar ambtsdragers die de gefedereerde gemeenten

¹⁷¹⁷ Not. CV. IJzendijke, 18 mei 1995.

¹⁷¹⁸ In de uitgave van januari 1951 van de *Hervormde Kerkorde van 1951* stond in Ord. 11-3-1 voorgeschreven dat de visitatie tenminste in de vier jaren plaatsvond.

¹⁷¹⁹ Zie voor de *Tussenorde*: paragraaf 6.4.

¹⁷²⁰ *Tussenorde* (2000), 59.

dienden te visiteren, art. 9 van de 'Interimregeling classicale vergadering'.¹⁷²¹ Er werd echter geen frequentie voorgeschreven.

In de gezamenlijke bijeenkomst van het moderamen van de Classicale Vergadering Utrecht van de Nederlandse Hervormde Kerk en de Classis Utrecht van de Gereformeerde Kerken in Nederland werd gesproken over kerkvisitatie in het Samen-op-Wegverband.¹⁷²² De praktijk in de gereformeerde Classis Utrecht was dat de kerkvisitatie tweejaarlijks plaatsvond. In de hervormde Classicale Vergadering Utrecht hield men zich aan de kerkordelijk voorgeschreven vijfjaarlijkse frequentie. Het voorstel luidde de Samen-op-Weggemeenten eenmaal in de drie jaar te visiteren. Een predikant stelde in 1990 voor deze kwestie aan het provinciaal college van kerkvisitatores voor te leggen.¹⁷²³ In de daaropvolgende gezamenlijke classicale vergadering ging de vergadering in meerderheid akkoord met het voorstel gefedereerde gemeenten eenmaal in de drie jaar te visiteren en zij besloot de Provinciale Kerkvergadering Utrecht te vragen aan een dergelijke regeling mee te werken.¹⁷²⁴ Daarmee waren de problemen in de praktijk nog niet opgelost. Zo vroeg een hervormde predikant in 1991 aandacht voor de gezamenlijke visitatie, omdat het moeilijk bleek in de praktijk een gereformeerde kerkvisitator bereid te vinden Samen-op-Weggemeenten te visiteren.¹⁷²⁵ In 1997 bleek het voor de moderamina nodig te zijn nogmaals te overleggen over de wijze van gezamenlijke kerkvisitatie.¹⁷²⁶

4.3.5.9. Het Samen-op-Wegproces

1951-1960

Het Samen-op-Wegproces begon in 1961 tussen de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Nederlandse Hervormde Kerk, waarbij in 1986 ook de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden kwam.¹⁷²⁷ Echter - reeds voordat er officieel van het Samen-op-Wegproces gesproken kan worden - waren er in de Classis IJzendijke contacten met de gereformeerden.

De notulen van de hervormde Classis IJzendijke meldden dat er in 1957 gesprekken met gereformeerden (en vrije-evangelischen) in West-Zeeuws-Vlaanderen werden gevoerd.¹⁷²⁸

Bezwaar was er in 1960 tegen het benoemen van een gereformeerd maatschappelijk werker in het bestuur van het oecumenisch vormingscentrum Hedenesse te Cadzand. Dit was volgens de Classicale Vergadering IJzendijke

¹⁷²¹ *L.c.*, 44.

¹⁷²² De notulen van de twee andere classicale vergaderingen bieden geen gegevens over de kerkvisitatie.

¹⁷²³ Not. CV. Utrecht, 29 januari 1990.

¹⁷²⁴ Not. Gez. CV. Utrecht, 14 mei 1990.

¹⁷²⁵ Not. Gez. CV. Utrecht, 28 mei 1991.

¹⁷²⁶ Not. Gez. CV. Utrecht, 30 januari 1997.

¹⁷²⁷ Zie hoofdstuk zes voor de ontstaansgeschiedenis van het Samen-op-Wegproces.

¹⁷²⁸ Not. CV. IJzendijke, 16 mei 1957.

kerkordelijk onmogelijk.¹⁷²⁹ Korte tijd later kwam men erachter dat de statuten hiervoor wel de ruimte boden.¹⁷³⁰

1989-1998

Aan het einde van een bijeenkomst van de Classicale Vergadering IJzendijke in 1990 stelde de scriba de afgevaardigden de vraag of zij voor een gezamenlijke vergadering met de gereformeerden voelden. Sommigen gaven aan dat ze daar langzamerhand aan toe waren. Het voorstel de septembervergadering te laten samenvallen met een geplande spreekbeurt werd aangenomen.¹⁷³¹ Een predikant in de Classis IJzendijke stelde in 1992 de vraag aan de orde of het lang zou duren voor er een gezamenlijke vergadering met de gereformeerde Classis Zeeuws-Vlaanderen zou worden gehouden.¹⁷³²

De Classicale Vergadering Leeuwarden nam in 1993 het besluit met de gereformeerde Classis Leeuwarden een gezamenlijke deputaat voor Kerk en Israël te benoemen. In diezelfde bijeenkomst sprak de vergadering zich positief uit over een te vormen gezamenlijke provinciale synode.¹⁷³³

De Classicale Vergadering Utrecht keurde in 1993 de intentieverklaring aangaande de federatie met de gereformeerde Classis Utrecht goed. Daarna volgde een gesprek over alle voor- en nadelen van het Samen-op-Wegproces, zowel op plaatselijk, classicaal als landelijk niveau.¹⁷³⁴

Uitgebreid werd in 1993 ook gesproken over het conceptrapport aangaande fusie van bovenplaatselijke organen in Samen-op-Wegverband, zoals de vorming van het regionaal dienstencentrum.¹⁷³⁵

Bij de rondvraag vroeg een predikant in 1994 naar de mogelijkheid van contact met de Classis Leeuwarden van de Gereformeerde Kerken in Nederland, aangezien de classicale grenzen inmiddels gelijk getrokken waren. De voorzitter antwoordde hierop dat de nieuwe Provinciale Synode Friesland dit zou gaan entameren.¹⁷³⁶ Twee jaar later sprak de Classicale Vergadering Leeuwarden de intentie tot samenwerking met de Classis Leeuwarden van de Gereformeerde Kerken in Nederland uit. De Classicale Vergadering Leeuwarden gaf in 1996 het breed moderamen opdracht hieraan te werken.¹⁷³⁷ De gereformeerde predikanten bleken bereid mee te willen doen met de hervormde ringen.¹⁷³⁸

In een bijeenkomst van 1994 werden de meningen van de kerkenraden gepeild over een federatie van de Classis IJzendijke met de gereformeerde Classis Zeeuws-Vlaanderen. Dit onderwerp was nog niet in alle (wijk)kerkenraden aan de orde geweest. Ook waren niet alle gemeenten vertegenwoordigd. De classis besloot vanwege het ontbreken van een duidelijke afwijzing en het aanhoren van

¹⁷²⁹ Not. CV. IJzendijke, 24 mei 1960.

¹⁷³⁰ Not. CV. IJzendijke, 23 september 1960.

¹⁷³¹ Not. CV. IJzendijke, 15 februari 1990.

¹⁷³² Not. Gez. CV. IJzendijke, 24 november 1992.

¹⁷³³ Not. CV. Leeuwarden, 30 september 1993.

¹⁷³⁴ Not. CV. Utrecht, 20 januari 1993.

¹⁷³⁵ Not. CV. Utrecht, 22 september 1993.

¹⁷³⁶ Not. CV. Leeuwarden, 19 mei 1994.

¹⁷³⁷ Not. CV. Leeuwarden, 25 januari 1996.

¹⁷³⁸ Not. CV. Leeuwarden, 26 september 1996.

overwegend positieve meningen dat de reactie van de hervormde classis aangaande een federatie positief was.¹⁷³⁹ In de daaropvolgende gezamenlijke vergadering bleek dat alle gereformeerde kerken positief stonden tegenover federatie met de hervormde Classicale Vergadering IJzendijke. Van de hervormde gemeenten waren de meeste gemeenten vóór federatie. Een aantal (wijk)kerkenraden had het onderwerp nog niet besproken. De combiclassis besloot een commissie in te stellen die als opdracht kreeg het voorbereiden van een federatie. Dit zou een tussenstap zijn onderweg naar fusie van de beide classes, indien de landelijke kerken zouden fuseren. De opdracht en het tijdpad werden opgesteld.¹⁷⁴⁰

De Classicale Vergadering IJzendijke besloot in 1995 een ambtsdrageravond over de nieuwe kerkorde te organiseren. Elke gemeente mocht de reguliere afgevaardigden met daarnaast twee à drie gemeenteleden hiervoor uitnodigen. Deze bijeenkomst werd als een extra bijeenkomst van de classicale vergadering gezien.¹⁷⁴¹ Tijdens deze bijeenkomst groeide bij de Classicale Vergadering IJzendijke het besef dat de meerdere vergaderingen in de nieuwe kerk weinig bevoegdheden zouden hebben, omdat volgens haar uit de opzet van het rapport 'Mensen en Structuren' bleek dat de toekomstige verenigde kerk een kerk zou zijn waar de functionarissen het voor het zeggen zouden hebben.¹⁷⁴² Dit rapport werd besproken in een gezamenlijke vergadering van de Classicale Vergadering IJzendijke van de Nederlandse Hervormde Kerk en de Classis Zeeuws-Vlaanderen van de Gereformeerde Kerken in Nederland.¹⁷⁴³

De provinciale Samen-op-Wegcommissie keurde overigens de federatieovereenkomst van de Classis IJzendijke en de Classis Zeeuws-Vlaanderen af, omdat deze niet geheel conform de *Tussenorde* was opgesteld. De nieuwe overeenkomst bleek echter wel in orde te zijn en werd in 1996 naar de kerkenraden toegestuurd met de vraag hierop te reageren.¹⁷⁴⁴ Volgens de notulen vond de eerste vergadering van de gefedereerde Classis IJzendijke/Zeeuws-Vlaanderen op 30 januari 1997 in Terneuzen plaats. Het *Jaarb. Herv. Kerk*, (2001) en (2002) en het *Jaarb. Geref. Kerken*, (2001) en (2002) laten echter zien dat deze gefedereerde classis officieel pas bestond in de loop van 2001 of begin 2002.¹⁷⁴⁵

4.3.6. De werkwijze

Op welke wijze verrichten de drie classicale vergaderingen de hierboven beschreven werkzaamheden? In paragraaf 4.3.6. hanteer ik daarbij de volgende indeling: de opening en de sluiting, paragraaf 4.3.6.1.; de vergaderstukken en de agenda, paragraaf 4.3.6.2.; het moderamen, paragraaf 4.3.6.3.; de vergadertijd,

¹⁷³⁹ Not. CV. IJzendijke, 22 september 1994.

¹⁷⁴⁰ Not. Gez. CV. IJzendijke, 17 november 1994.

¹⁷⁴¹ Not. CV. IJzendijke, 26 januari 1995.

¹⁷⁴² Not. CV. IJzendijke, 9 maart 1995.

¹⁷⁴³ Not. Gez. CV. IJzendijke, 18 mei 1995.

¹⁷⁴⁴ Not. CV. IJzendijke, 26 september 1996.

¹⁷⁴⁵ *Jaarb. Herv. Kerk*, (2001), 606; *Jaarb. Herv. Kerk*, (2002), 630; *Jaarb. Geref. Kerken*, (2001), 444; *Jaarb. Geref. Kerken*, (2002), 449.

paragraaf 4.3.6.4.; de vergaderplaats, paragraaf 4.3.6.5.; de organen van bijstand, paragraaf 4.3.6.6.; de verkiezingen, paragraaf 4.3.6.7.; de Schoolkwestie te Hardegarijp, paragraaf 4.3.6.8.; de financiën, paragraaf 4.3.6.9.; de sfeer, paragraaf 4.3.6.10.; het breed moderamen, paragraaf 4.3.6.11. en overige opmerkingen, paragraaf 4.3.6.12.

4.3.6.1. De opening en de sluiting

In de eerste bijeenkomst van de Classicale Vergadering Leeuwarden in 1953 opende de oudste aanwezige predikant met een inleiding over de watersnood in het zuiden van het land.¹⁷⁴⁶

Een predikant vroeg zich in 1992 af waarom de bijeenkomsten van de Classicale Vergadering Utrecht niet met gebed werden afgesloten. Hij betreurde dit. De preses antwoordde dat in het breed moderamen de afspraak was gemaakt de bijeenkomsten van de classis op een sobere manier te openen en te sluiten.¹⁷⁴⁷ Deze toelichting was voor de predikant niet voldoende. In een volgende bijeenkomst kwam de kwestie opnieuw aan de orde. De preses legde uit dat ook een psalm of een gezang als een gebed kan dienen. Een andere predikant vond deze uitleg een teken van geestelijke armoede. Bij het zingen van een lied miste hij de concentratie en de kracht van het gebed. De preses bleef om ruimte bij de afweging van de invulling van de opening en de sluiting vragen.¹⁷⁴⁸ Een andere afgevaardigde, afgevaardigd door de kerkenraad van een gereformeerde bondsgemeente, betreurde het zingen van gezangen, omdat die hem vreemd waren. Hij pleitte voor het zingen van psalmen. De preses antwoordde dat dit aan de preses werd overgelaten. Markant detail: op die avond werd de bijeenkomst afgesloten met een psalm.¹⁷⁴⁹ Sommige bijeenkomsten van de Classis Utrecht werden na de avondvergadering met een (korte) vesper beëindigd.¹⁷⁵⁰

4.3.6.2. De vergaderstukken en de agenda

1951-1960

In de Classis Utrecht achtte een predikant het een verbetering wanneer het voorlezen van notulen en verslagen achterwege bleef. Hij stelde in 1953 voor deze aan de kerkenraden toe te zenden. Het breed moderamen wilde dit overwegen.¹⁷⁵¹ Uit het verslag van de daaropvolgende vergadering bleek dat het breed moderamen dit voorstel had afgewezen.¹⁷⁵² Vijf jaar later kwam dezelfde kwestie opnieuw aan de orde. De scriba deelde mee dat het moderamen de nieuwe

¹⁷⁴⁶ Not. CV. Leeuwarden, 11 februari 1953.

¹⁷⁴⁷ Not. Gez. CV. Utrecht, 19 mei 1992.

¹⁷⁴⁸ Not. CV. Utrecht, 20 januari 1993.

¹⁷⁴⁹ Not. CV. Utrecht, 21 september 1992.

¹⁷⁵⁰ Not. Gez. CV. Utrecht, 28 mei 1991.

¹⁷⁵¹ Not. CV. Utrecht, 27 mei 1953.

¹⁷⁵² Not. CV. Utrecht, 23 september 1953.

werkwijze niet wilde invoeren, omdat het toezenden van de notulen en verslagen te veel geld zou kosten.¹⁷⁵³

Een predikant in de Classis Leeuwarden maakte in 1954 de opmerking dat de stukken voor de bijeenkomst zeker twee zondagen van tevoren in het bezit van de kerkenraad dienden te zijn.¹⁷⁵⁴ Een predikant beval in 1955 de Classicale Vergadering Leeuwarden aan bij aanvang van de volgende bijeenkomst appèl nominaal te houden, opdat de leden van de classis elkaar zo konden leren kennen, hetgeen anders niet vanzelfsprekend was.¹⁷⁵⁵

Een ouderling van de Classis Utrecht vroeg in 1955 om vroegtijdige toezending van de agenda en een nadere omschrijving van agendapunten.¹⁷⁵⁶

1989-1998

In een bijeenkomst van de gezamenlijke classicale vergadering van Utrecht in 1990 werd gesproken over de vergaderfrequentie en vaste agendapunten. Men sprak zich uit over het nut van deze bijeenkomst, hoewel een predikant aangaf liever een classicale vergadering bij te wonen die zich bezighield met bestuurlijke aangelegenheden, terwijl een andere predikant meer voelde voor een classicale vergadering waar ruimte was om zich op een onderwerp te bezinnen. De classicale vergadering besloot beide aandachtspunten recht te doen door voortaan de bijeenkomsten te splitsen in een zakelijk en een inhoudelijk gedeelte.¹⁷⁵⁷ Vergaderstukken kwamen soms te laat aan bij de afgevaardigden. Het moderamen verontschuldigde zich daarvoor.¹⁷⁵⁸ Desondanks bleven de afgevaardigden aandacht vragen voor een vroegtijdige toezending van de vergaderstukken.¹⁷⁵⁹ Een enkele maal bleek dat de notulen niet aan alle afgevaardigden waren toegezonden. Ze werden ter vergadering uitgedeeld, gelezen en vastgesteld.¹⁷⁶⁰

Een reguliere agenda van de classicale vergadering zag er in alle drie de classes in grote lijnen meestal als volgt uit, zie figuur 4.1.

Hierbij moet de aantekening gemaakt worden dat de eerste vier agendapunten alleen voorkwamen in de eerste bijeenkomst in een nieuw kalenderjaar, met dien verstande dat er wel steeds een opening plaatsvond, maar die werd in de andere vergaderingen in het kalenderjaar niet langer door de oudste predikant die aanwezig was, verzorgd.

Een predikant gaf in 1997 aan dat hij graag een tijdsplanning op de agenda zag staan. Hij was van mening dat een bijeenkomst van de Classicale Vergadering Leeuwarden te veel was uitgelopen.¹⁷⁶¹ De notulen geven niet weer hoelang de vergadering duurde.

¹⁷⁵³ Not. CV. Utrecht, 24 februari 1958.

¹⁷⁵⁴ Not. CV. Leeuwarden, 25 mei 1954.

¹⁷⁵⁵ Not. CV. Leeuwarden, 25 mei 1955.

¹⁷⁵⁶ Not. CV. Utrecht, 25 mei 1955.

¹⁷⁵⁷ Not. Gez. CV. Utrecht, 14 mei 1990.

¹⁷⁵⁸ Not. CV. Utrecht, 11 september 1989.

¹⁷⁵⁹ Not. CV. Utrecht, 21 september 1992, 17 januari 1994.

¹⁷⁶⁰ Not. Gez. CV. Utrecht, 17 september 1998.

¹⁷⁶¹ Not. CV. Leeuwarden, 29 mei 1997.

Figuur 4.2. Agenda voor een classicale vergadering¹⁷⁶²

- Opening door de oudste predikant die aanwezig is¹⁷⁶³
- Verkiezing van preses en assessor
- Verkiezing van andere kandidaten
- Overdracht van de leiding
- Appèl-nominaal
- Notulen
- Ingekomen stukken
- Verslagen generale synode, provinciale kerkvergadering, commissies
- Consideraties
- Pauze
- 'Inhoudelijk gedeelte'
- Rondvraag
- Sluiting

4.3.6.3. Het moderamen

1951-1960

Uit de notulen van de Classis Leeuwarden van 1953 blijkt dat niet iedereen zich een benoeming tot lid van het moderamen liet welgevalen: één lid bedankte. De anderen aanvaardden wel de benoeming.¹⁷⁶⁴ Wel maakte de nieuwe preses een opmerking hierbij. Hij vond het minder gewenst, dat een predikant die de agenda niet mede had voorbereid, toch een gedeelte van de bijeenkomst zou leiden. De vorige preses gaf aan het hiermee niet eens te zijn.¹⁷⁶⁵

Een scriba kon lang zitting hebben. De Classis Leeuwarden nam afscheid van haar scriba in de bijeenkomst van februari 1958. De scriba was aangesteld in 1951.¹⁷⁶⁶ Datzelfde gold voor de scriba van de Classis IJzendijke. Hij was ook in 1951 benoemd en gaf zeven jaar later aan dat hij zijn functie wilde neerleggen.¹⁷⁶⁷

Een predikant was in 1959 reeds vijf jaar preses van de Classicale Vergadering Leeuwarden. Hij gaf aan vanwege de samenstelling van het moderamen nog één jaar preses te willen zijn.¹⁷⁶⁸ Toen hij wilde aftreden, bleek er geen opvolger te zijn. Het voorstel was met de benoeming van een voorzitter te wachten tot de meivergadering.¹⁷⁶⁹ Toen memoreerde hij bij zijn afscheid: "Vertrouwen is bij het

¹⁷⁶² Er staat in de *Hervormde Kerkorde van 1951* geen concept-agenda voorgeschreven.

¹⁷⁶³ Ord. 1-6-4.

¹⁷⁶⁴ Not. CV. Leeuwarden, 11 februari 1953.

¹⁷⁶⁵ Not. CV. Leeuwarden, 11 februari 1953.

¹⁷⁶⁶ Not. CV. Leeuwarden, 5 februari 1958.

¹⁷⁶⁷ Not. CV. IJzendijke, 24 januari 1958.

¹⁷⁶⁸ Not. CV. Leeuwarden, 4 februari 1959.

¹⁷⁶⁹ Not. CV. Leeuwarden, 10 februari 1960.

classicale werk onmisbaar. Voor alles vertrouwen jegens God, dat Hij de arbeid zal zegenen, maar ook vertrouwen jegens elkaar. Er is in de Kerk dikwijls nog teveel wantrouwen. De Classis Leeuwarden is een classis met een grote geografische, sociologische en geestelijke verscheidenheid.”¹⁷⁷⁰

De preses, die in 1952 door de Classicale Vergadering Utrecht werd gekozen, bleef in functie tot 1961.

De preses van de Classis IJzendijke was tijdens een bijeenkomst in 1957 afwezig. De assessor nam de leiding waar. Deze assessor was geen predikant, maar een ouderling.¹⁷⁷¹

1989-1998

Een herkozen preses van de Classis IJzendijke ging in 1989 in op de opmerking dat een jongere preses wenselijk zou zijn. Hij waarschuwde tegen het in de samenleving voorkomende verschijnsel ouderen voortijdig af te schrijven: “Dat behoort in de kerk niet voor te komen.”¹⁷⁷² In 1990 legde hij het presidium neer, nadat hij vijf jaar deze functie had bekleed.¹⁷⁷³ De duur van deze termijn verbleekt bij die van de quaestor van de Classis IJzendijke. Van hem werd in 1993 afscheid genomen, nadat hij dertig jaar lang quaestor was geweest.¹⁷⁷⁴

Werd een benoeming tot lid van het moderamen voorheen als een eer beschouwd, in de laatste onderzoeksperiode, van 1989 tot en met 1998, was daarvan geen sprake meer. De scribe van de Classicale Vergadering Utrecht tekende in 1996 uit de mond van een nieuw benoemde preses de volgende woorden op:

Hij vertrouwt ons nog toe dat hij het moeilijk vindt om louter formeel bezig te zijn en heeft moeite met het meedoen aan het Samen-op-Wegproces. Tevens spreekt hij zijn zorg uit over de onderbezetting van de functies binnen Classis en Ring. Hij ziet dat voor de toekomst ook somber in (na eventuele samenvoegingen van Classes). Wij moeten ervoor waken dat, als de Classes samengevoegd worden, er geen gemeenten zijn die in een isolement raken.¹⁷⁷⁵

4.3.6.4. De vergadertijd

In de eerste jaren van de eerste onderzoeksperiode vonden de vergaderingen overdag plaats. De bijeenkomsten begonnen om 9:45 of 10:00 uur en duurden meestal tot het einde van de middag. Halverwege de vergadering was er een middagpauze. Vanaf 1952 duurden de vergaderingen soms ook van 13:30 uur tot en met 16:30 of 17:00 uur. Maar reeds in 1951 werd in de Classicale Vergadering Leeuwarden door de preses de vraag gesteld hoe de broeders dachten over avondvergaderingen. De kerkenraden werden uitgenodigd hun reacties kenbaar te

¹⁷⁷⁰ Not. CV. Leeuwarden, 18 mei 1960.

¹⁷⁷¹ Not. CV. IJzendijke, 16 mei 1957.

¹⁷⁷² Not. CV. IJzendijke, 26 januari 1989.

¹⁷⁷³ Not. CV. IJzendijke, 15 februari 1990.

¹⁷⁷⁴ Not. CV. IJzendijke, 28 januari 1993.

¹⁷⁷⁵ Not. CV. Utrecht, 5 februari 1996.

maken bij de scriba.¹⁷⁷⁶ Uiteindelijk werd op voorstel van de scriba vanaf 1959 's avonds vergaderd vanwege overdag werkende predikanten, ouderlingen, ouderlingen-kerkvoogd en diakenen¹⁷⁷⁷

Bij wijze van proef liet de Classicale Vergadering IJzendijke in 1960 haar bijeenkomsten een keer in de middag beginnen. De opkomst bleek niet groter te zijn dan wanneer de vergadering 's morgens begon.¹⁷⁷⁸

4.3.6.5. De vergaderplaats

1951-1960

De bijeenkomsten van de Classis Leeuwarden vonden plaats in de Klanderij, in Hotel Amicitia, de Harmonie of het Irenegebouw te Leeuwarden. Hotel Amicitia werd een enkele maal noodgedwongen als vergaderlocatie gekozen. De preses verontschuldigde zich namens het moderamen voor deze locatie, omdat deze niet op de convocatie vermeld was.¹⁷⁷⁹

De bijeenkomsten van de Classis Utrecht vonden in het Dienstgebouw aan het Domplein te Utrecht of in het diaconiegebouw aan de Muntstraat plaats. Een ouderling had in 1955, met het oog op de verstaanbaarheid, om een andere lokaliteit dan het Dienstgebouw gevraagd.¹⁷⁸⁰ Een predikant vroeg twee jaar later om hetzelfde.¹⁷⁸¹ Zijn verzoek had succes: de vergaderingen vonden vanaf 1957 plaats in het diaconiegebouw aan de Muntstraat in Utrecht. Een ouderling van de Hervormde Gemeente te Utrecht vroeg of het mogelijk was ook eens in een andere plaats dan Utrecht te vergaderen.¹⁷⁸²

De bijeenkomsten van de Classis IJzendijke vonden allereerst in IJzendijke plaats. Er werd gevraagd de bijeenkomsten ook eens in Oost-Zeeuws-Vlaanderen te laten plaatsvinden.¹⁷⁸³

1989-1998

De bijeenkomsten van de Classis Leeuwarden vonden in de Kyrioskerk te Leeuwarden plaats. Die van de Classis Utrecht vonden in het Marcuscentrum, de Stefanuskerk, wijkgebouw Zuylendael, wijkgebouw Ons Huis (allen te Utrecht) en sinds de federatie met de Classis Utrecht van de Gereformeerde Kerken in Nederland in kerkgebouw De Bron te Nieuwegein plaats. De Classicale Vergadering IJzendijke kwam in Axel, Biervliet, Cadzand, Groede, Hoek, Kloosterzande, Oostburg, Philippine, Schoondijke, Sluiskil, Terneuzen, IJzendijke en Zaamslag bijeen.

¹⁷⁷⁶ Not. CV. Leeuwarden, 25 mei 1951.

¹⁷⁷⁷ Not. CV. Utrecht, 21 september 1959.

¹⁷⁷⁸ Not. CV. IJzendijke, 23 september 1960.

¹⁷⁷⁹ Not. CV. Leeuwarden, 25 mei 1955.

¹⁷⁸⁰ Not. CV. Utrecht, 25 mei 1955.

¹⁷⁸¹ Not. CV. Utrecht, 22 mei 1957.

¹⁷⁸² Not. CV. Utrecht, 16 september 1958.

¹⁷⁸³ Not. CV. IJzendijke, 22 mei 1951.

4.3.6.6. Classicale commissies

1951-1960

In de Classicale Vergadering Leeuwarden werd in 1951 gesproken over de mogelijkheid tot het instellen van zeven classicale commissies: de commissie kerk en samenleving, de commissie kerk en cultuur, de commissie diaconaat, de commissie eredienst, de commissie kerk en ziekenzorg, de commissie kindzorg en reclassering en de commissie jeugdwerk.¹⁷⁸⁴ Nadat hierover correspondentie was gevoerd met de synode en het breed moderamen zich hierover had beraden, besloot de Classicale Vergadering Leeuwarden in 1952 tot het instellen van de zeven commissies.¹⁷⁸⁵ Op deze wijze wilde de Classicale Vergadering Leeuwarden ernst maken met de apostolaire opdracht zoals die in art. VIII van de kerkorde is verwoord. Een predikant zette de plannen tot de stichting van een jeugd- en vormingscentrum dat zou uitgaan van de Classicale Vergadering Leeuwarden, uiteen.¹⁷⁸⁶

Uit een rapportage van de classicale jeugdwerkcommissie van de Classicale Vergadering Utrecht in 1951 blijkt dat het werk van de commissie als zinvol werd ervaren: de cursussen voor jeugdleiders trokken veel belangstelling, ook van buiten de stad Utrecht.¹⁷⁸⁷

Eén van de afgevaardigden naar de Classicale Vergadering Utrecht sprak in 1951 zijn verontrusting uit over het totaal ontbreken van aandacht van de classicale vergadering voor de geestelijke verzorging onder militairen. De classicale vergadering besloot daarop dit werk onder de aandacht van de Provinciale Kerkvergadering Utrecht te brengen.¹⁷⁸⁸ Uit een rapportage van de Provinciale Kerkvergadering Utrecht aan de Classis Utrecht blijkt dat de kerkenraden over deze kwestie waren aangeschreven.¹⁷⁸⁹ Een half jaar later kon reeds een 'commissie voor de geestelijke verzorging van het militaire werk in de gemeenten der classis, uitgaande van de actie Kerk en Strijdkrachten van de Raad voor de Herderlijke Zorg', ingesteld worden. De commissie bestond uit drie leden: een predikant en twee ouderlingen.¹⁷⁹⁰

1989-1998

In de Classicale Vergadering IJzendijke werd in 1993 gesproken over het aftreden van de leden van de classicale jeugdwerkcommissie West-Zeeuws-Vlaanderen, omdat er in de regio geen enkele behoefte aan het organiseren van activiteiten ten behoeve van de jongeren bleek te bestaan.¹⁷⁹¹

De Classicale Vergadering Utrecht betreurde het dat pas in september 1994 het jaarverslag van de classicale zendingscommissie over het jaar 1992 besproken kon

¹⁷⁸⁴ Not. CV. Leeuwarden, 24 mei 1951.

¹⁷⁸⁵ Not. CV. Leeuwarden, 6 februari 1952.

¹⁷⁸⁶ Not. CV. Leeuwarden, 2 mei 1956.

¹⁷⁸⁷ Not. CV. Utrecht, 26 september 1951.

¹⁷⁸⁸ Not. CV. Utrecht, 25 mei 1951.

¹⁷⁸⁹ Not. CV. Utrecht, 26 september 1951.

¹⁷⁹⁰ Not. CV. Utrecht, 28 mei 1952.

¹⁷⁹¹ Not. CV. IJzendijke, 27 mei 1993.

worden. In hetzelfde gesprek kwam de relatie tussen de Classicale Vergadering Utrecht en de kerken in Oost-Java ter sprake.¹⁷⁹²

Verder blijkt dat de Classis Utrecht een band onderhield met buitengewone zendingsarbeiders. Deze werden door een stichting uitgezonden, maar het was volgens de classis wenselijk dat ze contact met een gemeente hadden. Aangezien de Hervormde Gemeente te Houten een sterke band met een zendingsechtpaar had, was voor dit echtpaar een band met de Classis Utrecht aangevraagd. De vergadering ging in 1996 hiermee akkoord met dien verstande dat de classicale zendingscommissie contact met het echtpaar moest onderhouden.¹⁷⁹³ Uiteindelijk bleek het vanwege onderbezetting bijna onmogelijk deze commissie te laten functioneren. Er werd zelfs overwogen de commissie te ontbinden. Van de Raad voor de Zending was een brief binnengekomen met het verzoek een echtpaar dat in Utrecht-West (Vredeskerk-Lombok) als zendingsarbeiders had gewerkt, door de Classis Utrecht uit te zenden. De Classicale Vergadering Utrecht sprak de bereidheid daartoe uit, mits het Utrechts Diakonaal Missionair Orgaan de begeleiding op zich wilde nemen. De voortzetting van de commissie werd niet zinvol geacht. Een predikant zou in overleg treden met de gereformeerde commissie om de mogelijkheden van een Samen-op-Wegcommissie te onderzoeken. Verder besloot de vergadering contacten met zendingswerkers door de zendende gemeente te doen onderhouden.¹⁷⁹⁴

4.3.6.7. De verkiezingen

1951-1960

De voorzitter van de Classicale Vergadering Utrecht maakte in 1951 tegenover de gehele classis en in het bijzonder de Hervormde Gemeente te Utrecht de opmerking dat er van overheersing, geen sprake mocht zijn en evenmin van blokvorming. Hij vreesde dat de Hervormde Gemeente te Utrecht de dorpsgemeenten zou overheersen. Dat de predikant deze opmerking plaatste, bleek niet geheel ongegrond. Hij had namelijk een brief van de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Utrecht ontvangen waaruit was af te lezen dat er in het Utrechtse ministerie reeds verkiezingen waren 'klaargemaakt'. De voorzitter van de kerkenraad lichtte de zaak toe en gaf aan dat er voor de verkiezingen van het moderamen van de classicale vergadering, de afvaardiging naar de Provinciale Kerkvergadering Utrecht en de Generale Synode tweeënzestig stemmingen gehouden zouden moeten worden, waarbij het gevaar van eindeloze herstemmingen niet ondenkbaar was. Na deze uitleg bleek er begrip voor de handelwijze van het ministerie van Utrecht te zijn. Toch vond de oudste aanwezige predikant het jammer dat in dit beraad niet één of meerdere kerkenraadsleden uit de dorpsgemeenten was betrokken.¹⁷⁹⁵ De verkiezingen waren nodig om onder meer de volgende benoemingen te doen: preses, assessor,

¹⁷⁹² Not. CV. Utrecht, 19 september 1994.

¹⁷⁹³ Not. Gez. CV. Utrecht, 25 april 1996.

¹⁷⁹⁴ Not. Gez. CV. Utrecht, 17 september 1998.

¹⁷⁹⁵ Not. CV. Utrecht, 14 februari 1951.

scriba, quaestor, secundus-assessor,¹⁷⁹⁶ secundus-scriba, secundus-quaestor, tertius-assessor, tertius-scriba, tertius-quaestor, leden van het breed moderamen met secundi en tertii, afgevaardigden naar de provinciale kerkvergadering met secundi en tertii, afgevaardigde naar de generale synode met secundus en tertius, leden van de classicaale zendingscommissie, leden van de classicaale jeugdcommissie, leden van de classicaale commissie voor het opzicht met secundi en tertii en voordracht voor visitatoren-provinciaal met secundi en tertii, adviserend lid van Kinderzorg, contactpersoon voor het evangelisatiewerk in België, leden van de commissie voor de verzorging van het militaire werk in de gemeenten der classis een en ander uitgaande van de actie 'Kerk en Strijdkrachten' van de Raad voor de Herderlijke Zorg en de leden van de Zuiderzeecommissie.

De notulen van de Classis IJzendijke melden dat er voor de verkiezingen in de eerste van de drie classicaale vergaderingen in 1951 2500 stembiljetten nodig waren.¹⁷⁹⁷

Verkiezingen waren niet voor iedereen zo belangrijk. Een predikant merkte in de Classicale Vergadering Leeuwarden in 1956 op dat een verslag van de generale synode niet opnieuw tot de middagzitting uitgesteld diende te worden en stelde voor er op aan te dringen de verkiezingen zo snel en geruisloos mogelijk te laten plaatsvinden.¹⁷⁹⁸ Blijkbaar werd het signaal opgepakt, want de Classicale Vergadering Leeuwarden besloot een commissie in te stellen die met voorstellen moest komen over een andere wijze van verkiezing.¹⁷⁹⁹ Het stembureau van de Classicale Vergadering Leeuwarden bestond gewoonlijk uit een predikant, een ouderling en een diaken;¹⁸⁰⁰ soms uit twee predikanten en twee ouderlingen;¹⁸⁰¹ soms ook uit twee predikanten.¹⁸⁰² Later werd er gebruik gemaakt van een collectief stembiljet waarop de namen van de kandidaten zelfs niet eens meer behoeften te worden ingevuld, waardoor spoedig de uitslag van de stemming bekend gemaakt kon worden.¹⁸⁰³ Dat er nogal wat tijd aan de verkiezingen werd besteed, blijkt wel uit de hoeveelheid stembiljetten die nodig waren.

1989-1998

De preses van de Classicale Vergadering Leeuwarden meldde in 1990 dat er voor het breed moderamen barre tijden aanbraken vanwege de vele vacatures.¹⁸⁰⁴ Dat bleek vanaf 1993, toen er twee vacatures ontstonden in het breed moderamen die niet werden vervuld.¹⁸⁰⁵ Velen waren benaderd, maar dit had weinig opgeleverd. Ten opzichte van de onderzoeksperiode 1951 tot en met 1960 was het een verandering dat dergelijke langdurige vacatures in het (breed) moderamen of een

¹⁷⁹⁶ De secundus is de plaatsvervanger van de eerste afgevaardigde. De tertius is de plaatsvervanger van de secundus.

¹⁷⁹⁷ Not. CV. IJzendijke, 14 februari 1951.

¹⁷⁹⁸ Not. CV. Leeuwarden, 29 februari 1956.

¹⁷⁹⁹ Not. CV. Leeuwarden, 2 mei 1956.

¹⁸⁰⁰ Not. CV. Leeuwarden, 20 februari 1957.

¹⁸⁰¹ Not. CV. Leeuwarden, 5 februari 1958.

¹⁸⁰² Not. CV. Leeuwarden, 4 februari 1959.

¹⁸⁰³ Not. CV. Leeuwarden, 5 februari 1958.

¹⁸⁰⁴ Not. CV. Leeuwarden, 27 september 1990.

¹⁸⁰⁵ Not. CV. Leeuwarden, 4 februari 1993, 23 januari 1997.

classicaal orgaan van bijstand ontstonden. Het moderamen kreeg de opdracht in de bestaande vacatures te voorzien.¹⁸⁰⁶ Al eerder had de Classicale Vergadering Leeuwarden in 1989 vanwege de vacatures besloten: "E.e.a. wordt mee naar huis gegeven als 'huiswerk'. Gelieve er serieus over na te denken. Het is een belangrijke zaak!"¹⁸⁰⁷

De Classicale Vergadering IJzendijke kon in 1990 een lang openstaande vacature voor de Provinciale Werkgroep Kerk en Israël opvullen. Dit was voor de vergadering een reden tot grote dankbaarheid.¹⁸⁰⁸

Naar aanleiding van de onvervulde functie van assessor in de Classicale Vergadering Utrecht reageerde in 1993 een predikante, die haar bezorgdheid uitsprak over het feit dat vacatures niet opgevuld konden worden. Zij vond dit een zorgwekkende toestand en gaf aan dat dit spanning in de vergadering gaf. De classicale vergadering besloot de kerkenraden een brief te schrijven met het verzoek mee te werken aan het vinden van kandidaten voor het classicale werk. Een predikant reageerde hierop met de opmerking dat het moeilijk zou blijven ambtsdragers te motiveren tot het dragen van medeverantwoordelijkheid voor de classis. Toch werd na deze discussie een assessor gekozen. Een predikant stelde voor uit de Hervormde Gemeente te Utrecht de tien predikanten beurtelings naar het breed moderamen te laten komen. De classicale vergadering stemde hiermee in.¹⁸⁰⁹ Desondanks bleven vacatures onvervuld.¹⁸¹⁰ In 1998 bleek het aantal vacatures ook in de moderamina problematisch te zijn. Een predikante die voor de laatste maal in een bijeenkomst van de Classis Utrecht aanwezig was, benadrukte het belang van de classicale vergadering, mede als een reactie op een eerder geplaatste opmerking dat de bijeenkomsten van de classis niet altijd boeiend waren. Zij riep de afgevaardigden op zich te verdiepen in de materie.¹⁸¹¹

Een interessant gesprek deed zich in 1993 voor toen er voor de vacature van ouderling-secundus naar de Provinciale Kerkvergadering Utrecht een kandidaat werd genoemd. Een predikant maakte bezwaar tegen deze kandidaat. Stond dat bezwaar niet haaks op de wens de vacatures op te vullen? De ouderling-secundus bleek lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal te zijn en de predikant maakte daartegen bezwaar op grond van verstrengeling van functies. Hij vroeg om een schriftelijke stemming. Een andere predikant maakte bezwaar en vroeg zich af waarom deze kwestie niet eerder was besproken. Er werd gestemd en het Tweede Kamerlid werd gekozen.¹⁸¹²

¹⁸⁰⁶ Not. CV. Leeuwarden, 29 januari 1998.

¹⁸⁰⁷ Not. CV. Utrecht, 29 mei 1989.

¹⁸⁰⁸ Not. CV. IJzendijke, 17 mei 1990.

¹⁸⁰⁹ Not. CV. Utrecht, 20 januari 1993.

¹⁸¹⁰ Not. CV. Utrecht, 17 januari 1994 en 19 september 1994; Not. Gez. CV. Utrecht, 18 september 1997.

¹⁸¹¹ Not. Gez. CV. Utrecht, 17 september 1998.

¹⁸¹² Not. CV. Utrecht, 22 september 1993.

4.3.6.8. De Schoolkwestie te Hardegarijp

In Hardegarijp werd gewerkt aan de oprichting van een christelijke school.¹⁸¹³ Een gevolg hiervan zou zijn dat de op te richten school leerlingen aan scholen in de naburige dorpen Rijperkerk en Tietjerk zou onttrekken. Deze twee scholen waren zogenaamde C.V.O.-scholen. De afkorting C.V.O. staat voor Vereniging voor Christelijk Volksonderwijs. De oprichting van de christelijke school in Hardegarijp zou ook consequenties hebben voor de plaatselijke openbare school. De Hervormde Raad voor de zaken van Kerk en School werd in 1951 bij deze schoolkwestie betrokken. Deze raad kwam tot de conclusie dat bijzonder-christelijk onderwijs in Hardegarijp niet gewenst was. Dit riep felle reacties op bij voor- en tegenstanders van protestants-christelijk onderwijs. De synode schaarde zich in 1952 achter de Raad voor de zaken van Kerk en School.

Pas in de notulen van de Classicale Vergadering Leeuwarden van 1952 kwam het schoolvraagstuk ter sprake.¹⁸¹⁴ Wellicht dat de kwestie voor onze onderzoeksperiode, dus eerder dan 1951, aan de orde is geweest. In de classicale bijeenkomst van 29 mei 1952 werd door de Raad voor de zaken van Kerk en School een inleiding over het christelijk onderwijs in het algemeen en in het bijzonder over de situatie in Hardegarijp gehouden.

4.3.6.9. De financiën

1951-1960

De Classicale Vergadering Utrecht besloot in 1952 dat er voor de reiskosten, de verblijfskosten en de presentiegelden in het vervolg geen gelden meer ter beschikking zouden worden gesteld. De gemeenten dienden zelf de kosten voor de afvaardiging te betalen.¹⁸¹⁵ Blijkbaar was dit nog niet bij iedereen duidelijk geworden, want een predikant beklagde zich er een jaar later over dat hij geen presentiegeld meer ontving.¹⁸¹⁶

Met het oog op de onkosten vroeg een predikant in 1959 in de Classicale Vergadering Leeuwarden of de gemeenschappelijke koffiemaaltijd niet een te zware belasting voor de gemeenten vormde. Vanwege het grote belang dat zij aan de koffiemaaltijd hechtte, wees de classicale vergadering zijn bezwaar af.¹⁸¹⁷

1989-1998

De Classicale Vergadering IJzendijke sprak in 1989 over haar vermogen en besloot dat giften voortaan aan projecten in de hele classis en niet meer alleen aan

¹⁸¹³ *Documenten Nederlandse Hervormde Kerk. Verklaringen, kanselafkondigingen, boodschappen, herderlijke brieven en rapporten*, uitgevaardigd door of namens de generale synode der Nederlandse Hervormde Kerk in de jaren 1945-1955,

's Gravenhage z.j., 213-216; *Kerk in Nederland 1945-1984*. Teksten gekozen en ingeleid door C. Augustijn, Delft 1984, 36-37.

¹⁸¹⁴ Not. CV. Leeuwarden, 29 mei 1952.

¹⁸¹⁵ Not. CV. Utrecht, 1 april 1952.

¹⁸¹⁶ Not. CV. Utrecht, 27 mei 1953.

¹⁸¹⁷ Not. CV. Leeuwarden, 4 februari 1959.

het jeugdwerk besteed mochten worden. Het breed moderamen zou voortaan over concrete bestedingen beslissen.¹⁸¹⁸ De hervormde Classicale Vergadering IJzendijke had een eigen vermogen door de verkoop van het gebouw van het oecumenisch vormingscentrum Hedenesse te Cadzand.¹⁸¹⁹ In principe heeft een hervormde classis geen eigen vermogen. De classicale vergaderingen krijgen volgens regelingen in de Nederlandse Hervormde Kerk jaarlijks een vergoeding van de Generale Financiële Raad, want daarvan kunnen ze de kosten van de bijeenkomsten van de classicale vergadering betalen. Hierin is ook een vergoeding voor de voorzitter, de scriba en de quaestor inbegrepen. In dit geval werd in overleg met de Generale Financiële Raad een uitzondering gemaakt door de opbrengst aan het werk van de classicale vergadering ten goede te doen komen. Door renteopbrengsten nam het vermogen toe.¹⁸²⁰

De bespreking van het financiële jaarverslag van de Classicale Vergadering IJzendijke van 1992 leidde tot de opmerking dat de middelen door de rente waren gegroeid. De classicale vergadering zelf gaf aan dit te betreuren, omdat deze groei het gevolg was van een te geringe ontplooiing van het aantal activiteiten. Een voorstel kwam op tafel een kerkendag te organiseren.¹⁸²¹

4.3.6.10. Ervaringen en verwachtingen

1951-1960

De eerste vergadering van de Classicale Vergadering IJzendijke in 1951 was voor de preses een teleurstelling.¹⁸²² Een andere predikant was het overigens niet met hem eens.

De hooggespannen verwachtingen over de classicale vergadering als grondvergadering kwamen in 1953 ter sprake in een andere bijeenkomst van de Classicale Vergadering IJzendijke. Er werd opgemerkt dat er van de classicale vergaderingen veel werd verwacht 'als zij zich straks, nu de Synode een Commissie voor 't richtingsvraagstuk heeft ingesteld, gaan bezinnen, hoe 't gezag van de Bijbel, van Gods Woord, van Christus functioneert in de Kerk'.¹⁸²³

Er was in 1957 een enquête gehouden over de werkwijze van de Classicale Vergadering Leeuwarden. Resultaat daarvan was dat de bijeenkomsten om ongeveer 15:00 uur begonnen en dat de vergaderingen niet langer dan een halve dag duurden. Dat ontlokte aan het einde van de tweede bijeenkomst opmerkingen van de afgevaardigden in termen als 'waardering' en 'lof'.¹⁸²⁴ De bijeenkomst werd om 21:00 uur beëindigd. Over een andere bijeenkomst die toch overdag werd

¹⁸¹⁸ Not. CV. IJzendijke, 26 januari 1989.

¹⁸¹⁹ Not. CV. IJzendijke, 21 september 1995.

¹⁸²⁰ Uit een brief van de scriba aan de quaestor, gedateerd 8 januari 1990, die bij de notulen van de Classis IJzendijke zat, valt op te maken dat de scriba een jaarlijkse uitkering ontving van f 432,50; Not. CV. IJzendijke, 21 september 1989.

¹⁸²¹ Not. CV. IJzendijke, 28 januari 1993.

¹⁸²² Not. CV. IJzendijke, 22 mei 1951.

¹⁸²³ Not. CV. IJzendijke, 26 februari 1953.

¹⁸²⁴ Not. CV. Leeuwarden, 20 februari 1957.

gehouden, vermeldde de scriba dat de preses om half vier 'deze snelle en kwalitatief hoogstaande vergadering met gebed' besloot.¹⁸²⁵

1989-1998

De scriba van de Classis IJzendijke tekende in 1990 aan: "Zo eindigde deze weinig spectaculaire maar dan ook vredig verlopen vergadering nog bepaald in een opgeluchte stemming en bovendien op een zeer gunstig tijdstip (niet ver over tien)."¹⁸²⁶ De voorzitter van de Classicale Vergadering Leeuwarden constateerde dat de vergadering in een goede sfeer had plaatsgevonden.¹⁸²⁷

Na de sluiting van de eerste bijeenkomst van de Classicale Vergadering IJzendijke in 1992 waren er hapjes en drankjes.¹⁸²⁸ Een dergelijk informeel samenzijn vond in de Classis IJzendijke overigens vaker plaats, bijvoorbeeld in de vorm van een nieuwjaarsborrel.¹⁸²⁹ De Classis IJzendijke had hiervoor geld genoeg.

Een afgevaardigde ambtsdrager naar de Classicale Vergadering Utrecht, wiens termijn verstreken was, bedankte in 1993 de classicale vergadering voor de fijne tijd die hij in de classis had ervaren.¹⁸³⁰

Tijdens een rondvraag van de Classicale Vergadering IJzendijke plaatste een predikant in 1996 de opmerking dat hij het betreunde dat een bevestigings- en intrededienst van een collega op een zondagmorgen plaatsvond, zodat hij en andere collega's niet aanwezig konden zijn.¹⁸³¹

Bij de opening van de classicale vergaderingen werden nieuwe afgevaardigden welkom geheten. Ook besteedden de voorzitters aandacht aan jubilea van afgevaardigden. Uitgebreider werd stilgestaan bij overleden leden van de classicale vergadering.

4.3.6.11. Het breed moderamen¹⁸³²

Het breed moderamen van de Classis Leeuwarden van 1951 tot en met 1960

De voorzitter gaf in 1952 aan dat hij met een ander lid van het breed moderamen de hoorzitting zou leiden vanwege de op handen zijnde fusie tussen de Hervormde Gemeente te Beetgum en de Hervormde Gemeente te Engelum.¹⁸³³

Ook werden de taken van de classis, zoals die kerkordelijk voorgeschreven zijn, bestudeerd. Het breed moderamen besloot, vanwege de structurele

¹⁸²⁵ Not. CV. Leeuwarden, 4 februari 1959.

¹⁸²⁶ Not. CV. IJzendijke, 17 mei 1990.

¹⁸²⁷ Not. CV. Leeuwarden, 29 september 1994.

¹⁸²⁸ Not. CV. IJzendijke, 23 januari 1992.

¹⁸²⁹ Not. CV. IJzendijke, 26 januari 1995.

¹⁸³⁰ Not. CV. Utrecht, 22 september 1993.

¹⁸³¹ Not. CV. IJzendijke, 25 januari 1996.

¹⁸³² Omdat van de Classicale Vergadering Leeuwarden en de Classicale Vergadering Utrecht de notulen van brede moderamina grotendeels afwezig zijn, is er onevenredig veel aandacht voor het breed moderamen van de Classicale Vergadering IJzendijke.

¹⁸³³ Not. BM. Leeuwarden, 27 oktober 1992.

afwezigheid van de afgevaardigden in de classicale vergadering, een brief te schrijven aan de (wijk)kerkenraden.

Het breed moderamen van de Classis Utrecht van 1951 tot en met 1960

Het breed moderamen achtte in 1959 de proef met de avondvergaderingen geslaagd en besloot voort te gaan met het houden van de classicale vergadering in de avond.¹⁸³⁴

Het benoemen van een secundus-afgevaardigde naar de generale synode deed in 1989 de vraag rijzen of het beslist een afgevaardigde naar de classicale vergadering diende te zijn of dat ook andere ambtsdragers uit het midden van de classis voor benoeming in aanmerking kwamen. Het breed moderamen besloot dit nader te bekijken.¹⁸³⁵

Niet alleen bereidde het breed moderamen de classicale vergadering voor, het evalueerde ook steeds de laatst gehouden vergadering.

De presentie in het breed moderamen van de Classis IJzending van 1951 tot en met 1960

Op de eerste vergadering van het breed moderamen van de Classis IJzending in 1951 waren vijf predikanten, vier ouderlingen en de scriba aanwezig.

Bij aanvang van de bijeenkomst van 11 april 1951 waren te weinig leden van het breed moderamen aanwezig. Uiteindelijk bleken er vijf predikanten en een oud-ouderling aanwezig te zijn.

Het breed moderamen nam in 1955 afscheid van een ouderling, omdat deze de leeftijd van zeventig jaar had bereikt. Uit de notulen blijkt dat deze ouderling dertig jaar lang de bijeenkomsten van de classicale vergadering had bijgewoond.¹⁸³⁶

De werkzaamheden van het breed moderamen van de Classis IJzending van 1951 tot en met 1960

In het begin van de eerste onderzoeksperiode waren er voorzichtige contacten tussen de Classicale Vergadering IJzending van de Nederlandse Hervormde Kerk en de Classis Axel van de Gereformeerde Kerken in Nederland ontstaan. Naar aanleiding van een rapport van de Commissie Inwendige Zending werd in 1951 uitgesproken dat er samenwerking met andere kerken zou moeten zijn.¹⁸³⁷ Aangaande het ziekenhuispastoraat bleek dat er moeilijk samen te werken viel met de Classis Axel van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Uit de notulen valt niet op te maken waarom de samenwerking met de gereformeerden zo moeizaam verliep. Het breed moderamen stelde voor dit te bespreken in de classicale vergadering.¹⁸³⁸ Twee jaar later was er van de Classis Axel van de Gereformeerde Kerken in Nederland een brief binnengekomen met de mededeling dat zij wilde participeren in een interkerkelijk gesprek.¹⁸³⁹ Het bestuur van het vormingscentrum Hedenesse verwonderde zich er in 1959 over dat de Classicale Vergadering IJzending bezwaar aantekende tegen de benoeming in het bestuur

¹⁸³⁴ Not. BM. Utrecht, 27 oktober 1959.

¹⁸³⁵ Not. BM. Utrecht, 9 mei 1989.

¹⁸³⁶ Not. BM. IJzending, 28 november 1955.

¹⁸³⁷ Not. BM. IJzending, 31 januari 1951.

¹⁸³⁸ Not. BM. IJzending, 28 november 1951.

¹⁸³⁹ Not. BM. IJzending, 8 april 1953.

van een gereformeerd lid dat vroeger zelf door de classicale vergadering was gekozen.¹⁸⁴⁰

Vanwege het 'Fonds Kerkewerk West' werd in 1951 het verzoek om een 'hulpmotorwiel' voor de predikant van de Hervormde Gemeente te Nieuwvliet, gehonoreerd.¹⁸⁴¹ Het breed moderamen keurde zowel de huishoudelijke regeling voor de 'Stichting Hervormd Jeugdcentrum West- Zeeuws-Vlaanderen' als de instructie voor een directeur voor Hedenesse goed.¹⁸⁴² Het breed moderamen besprak de bouwtekening voor de bouw van het Sociaal Centrum te Oostburg.¹⁸⁴³ Een aanvraag van de openbare lagere school te Hontenisse financiële steun uit het 'Fonds Kerkewerk Oost' te ontvangen, om leerkrachten voor het godsdienstonderwijs aan te stellen, werd gehonoreerd.¹⁸⁴⁴ Op verzoek van de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Breskens stelde het breed moderamen aan de classicale vergadering voor een brief te schrijven aan de gemeenteraad over de kermis op zondag en over het daarmee gepaard gaande drankmisbruik.¹⁸⁴⁵ Het breed moderamen ging akkoord met het aanbevelen aan de kerkenraden van een collecte voor België. Ook ondersteunde het breed moderamen het verzoek van een predikant in Zeeuws-Vlaanderen te betrekken bij de theologische faculteit van de Vrije Universiteit te Brussel.¹⁸⁴⁶ Het breed moderamen wilde echter geen aanbeveling doen in de gemeenten te laten collecteren voor kerkbouw in de Noord-Oostpolder. Voor het instellen van een nieuw classicaal orgaan bijstand, in dit geval voor de zondagsscholen, voelde het breed moderamen niets.¹⁸⁴⁷ Het evangelisatiewerk van Silo vroeg het breed moderamen een contactpersoon ten behoeve van dit werk in België aan te stellen. Het breed moderamen sprak echter uit dat dit tot de bevoegdheden van de classicale vergadering behoorde.¹⁸⁴⁸

Het breed moderamen werkte aan zijn apostolaire taak. Op zaterdag 5 september 1953 voerde het breed moderamen een gesprek met de hervormde leden van het bestuur van de Stichting Protestantse Ziekenzorg Zeeuws-Vlaanderen. In dit gesprek werd afgesproken dat in de toekomst meer diakenen het werk van deze stichting dienden te dragen. De classis zou daarom voorlichtingsbijeenkomsten voor diakenen gaan houden. Het breed moderamen was aanwezig in een vergadering met een vertegenwoordiging van de Vereniging voor Volksonderwijs en besturen van christelijke scholen in West-Zeeuws-Vlaanderen inzake de oprichting van een school voor Bijzonder Lager Onderwijs.¹⁸⁴⁹ Er werd vaak en langdurig gesproken over het bejaardentehuis 'Rozenoord' te Sluis.

¹⁸⁴⁰ Not. BM. IJzendijke, 3 september 1959.

¹⁸⁴¹ Not. BM. IJzendijke, 15 juni 1951.

¹⁸⁴² Not. BM. IJzendijke, 15 juni 1951.

¹⁸⁴³ Not. BM. IJzendijke, 25 juli 1951.

¹⁸⁴⁴ Not. BM. IJzendijke, 28 november 1951.

¹⁸⁴⁵ Not. BM. IJzendijke, 5 november 1952.

¹⁸⁴⁶ Not. BM. IJzendijke, 12 juli 1956.

¹⁸⁴⁷ Not. BM. IJzendijke, 5 maart 1956.

¹⁸⁴⁸ Not. BM. IJzendijke, 11 september 1951.

¹⁸⁴⁹ Deze vergadering vond plaats op donderdag 9 december 1954 in Schoondijke. De vergadering besloot op 6 januari 1955 opnieuw bijeen te komen onder auspiciën van het breed moderamen.

In 1954 hield het breed moderamen een vergadering in Sluiskil. Daar waren problemen tussen de predikant en de gemeente gerezen vanwege de 'afwijking' van de predikant in de doopleer van de algemeen gedeelde opvattingen. Door de problemen werden de verkiezingen voor ambtsdragers uitgesteld. Het breed moderamen stelde de kerkenraad en de leden van de Hervormde Gemeente te Sluiskil voor de zaak aan de provinciale commissie voor het opzicht voor te leggen.¹⁸⁵⁰ De visitatoren waren in de tussentijd bij de situatie in Sluiskil betrokken. Het eerste gesprek met de predikant was bemoedigend verlopen, maar het tweede gesprek niet. De predikant kreeg respijt, waarin hij kon nadenken over de vraag wat hij wilde.¹⁸⁵¹ Uiteindelijk werd de zaak behandeld door het provinciale college voor het opzicht. De commissie besloot dat de predikant een jaar lang niet mocht dopen. De leerkwestie over de doop werd voorgelegd aan de Provinciale Kerkvergadering Zeeland.¹⁸⁵² De generale commissie vernietigde echter in hoger beroep het besluit van de provinciale commissie voor het opzicht.¹⁸⁵³ Uit de notulen valt niet op te maken wat daarvan de reden was. De generale commissie voor het opzicht oordeelde verder dat de predikant losgemaakt zou worden van de Hervormde Gemeente te Sluiskil. Daarop traden op twee ambtsdragers na alle kerkenraadsleden af. Het breed moderamen vulde de kerkenraad aan met een predikant en een ouderling-kerkvoogd.¹⁸⁵⁴ Toen konden nieuwe kerkenraadsleden worden gekozen.¹⁸⁵⁵

Vanwege de financiële noodtoestand van de Hervormde Gemeente te Sas van Gent/Philippine schreef het breed moderamen in 1954 een vergadering uit met de kerkvisitatoren, de predikant en een ouderling uit elke gemeente van Oost-Zeeuws-Vlaanderen, opdat deze gemeente definitief en duurzaam geholpen zou worden.¹⁸⁵⁶

In West-Zeeuws-Vlaanderen had in 1957 een gesprek plaatsgevonden tussen hervormden, gereformeerden en vrije-evangelischen. De rapporteur meldde dat het gesprek nuttig was geweest, 'hoewel er voor een Hervormde veel ootmoed bij nodig' was geweest.¹⁸⁵⁷ De predikant van de Evangelisch-Lutherse Gemeente te Groede participeerde overigens eveneens in het vormingswerk, dat in het vormingscentrum Hedenesse plaatsvond.¹⁸⁵⁸

Voor het gesprek met het moderamen van de synode in 1957 gaf het breed moderamen te kennen te willen spreken over de achteruitgang van het protestantse kerkelijk leven, omdat veel protestanten, vanwege hun werkzaamheden of baanloosheid, wegtrouwen uit Zeeuws-Vlaanderen. Er waren bovendien zorgen over de opkomst van de industrialisatie in Zeeland en de eventuele komst van een vaste oeververbinding. Verder wilde het breed moderamen spreken over de contacten met het Belgisch Protestantisme en

¹⁸⁵⁰ Not. BM. IJzendijke, 1 februari 1954.

¹⁸⁵¹ Not. BM. IJzendijke, 1 april 1954.

¹⁸⁵² Not. BM. IJzendijke, 6 januari 1955.

¹⁸⁵³ Not. BM. IJzendijke, 16 maart 1955.

¹⁸⁵⁴ Not. BM. IJzendijke, 6 juni 1955.

¹⁸⁵⁵ Not. BM. IJzendijke, 5 september 1955.

¹⁸⁵⁶ Not. BM. IJzendijke, 1 april 1954.

¹⁸⁵⁷ Not. BM. IJzendijke, 17 januari 1957.

¹⁸⁵⁸ Not. BM. IJzendijke, 17 januari 1957.

koppelde daaraan de vraag vast of Zeeuws-Vlaanderen wat deze problematiek betrof niet meer bij Noord-Brabant en Limburg hoorde dan bij België. Tot slot gaf het breed moderamen aan met het moderamen van de synode te willen spreken over het recreatiewerk.¹⁸⁵⁹

In het breed moderamen werd melding gemaakt van een gesprek dat het moderamen had met de classicale commissie Gezinszorg Oost-Zeeuws-Vlaanderen. De gereformeerde kerken in Oost-Zeeuws-Vlaanderen hadden aangegeven te willen participeren in dit werk. Het breed moderamen trok in 1958 de conclusie dat de commissie omgevormd zou moeten worden tot een stichting.¹⁸⁶⁰

Het breed moderamen voerde in 1958 het besluit uit van de Classicale Vergadering IJzendijke, kerkenraden een brief te sturen, waarin gewezen werd 'op de strikte noodzakelijkheid van de aanwezigheid der afgevaardigden'.¹⁸⁶¹

De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Sluis verzocht in 1958 het breed moderamen door overleg met de overheid ervoor te zorgen dat douaniers en politiemensen de erediensten op zondag konden bijwonen. Het breed moderamen ging er niet op in, omdat dit reeds in de reglementen voor ambtenaren was vastgelegd.¹⁸⁶²

De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Sluis legde in 1960 de vraag voor aan het breed moderamen of tijdens de ziekte van de predikant een ouderling voorzitter van de kerkenraad mocht zijn. Het breed moderamen gaf te kennen moeite te hebben met een ouderling als voorzitter van een kerkenraad.¹⁸⁶³ Ord. 1-3-2 schrijft voor dat de predikant preses van de kerkenraad is. Ingeval van een vacature neemt de consulent het werk waar. Het is dan logisch dat de vice-preses de leiding van de preses overneemt. Ingeval van ziekte van korte duur treft de predikant met de ouderlingen en het breed ministerie een regeling voor die ambtelijke werkzaamheden die niet tijdelijk achterwege kunnen blijven, Ord. 13-22-2. Als de ziekte langer duurt, heeft het breed moderamen de bevoegdheid het breed ministerie op te dragen de standplaats voor de waarneming van het dienstwerk als vacant te beschouwen, Ord. 13-22-3. In die situatie komt de consulent in beeld.¹⁸⁶⁴

De werkwijze van het breed moderamen van de Classis IJzendijke van 1951 tot en met 1960

Ter voorbereiding op de classicale vergadering van 25 september 1951 achtte de preses het raadzaam 'op de convocatie te vermelden dat uit elke gemeente twee afgevaardigden moeten komen, ook uit de vacante gemeenten'.¹⁸⁶⁵ Het breed moderamen sprak uit dat het meer dan twee, liefst vier classicale vergaderingen per jaar wilde.¹⁸⁶⁶ Op een vraag van een lid van het breed moderamen of een kerkenraadslid kerkvoogd kon zijn, werd geantwoord: 'Ja, indien de kerkvoogdij

¹⁸⁵⁹ Not. CV. IJzendijke, 21 november 1957.

¹⁸⁶⁰ Not. BM. IJzendijke, 29 december 1958.

¹⁸⁶¹ Not. BM. IJzendijke, 6 maart 1958.

¹⁸⁶² Not. BM. IJzendijke, 6 maart 1958.

¹⁸⁶³ Not. BM. IJzendijke, 3 november 1960.

¹⁸⁶⁴ Zie ook: Van den Heuvel, *Herv. kerkorde*, 313.

¹⁸⁶⁵ Not. BM. IJzendijke, 25 juli 1951.

¹⁸⁶⁶ Not. BM. IJzendijke, 28 november 1951.

de kerkorde tot nu toe niet geaccordeerd heeft.¹⁸⁶⁷ Indien de gemeente aangepast beheer had, maakten ouderling-kerkvoogden deel uit van de kerkenraad, Ord. 16.

De scriba schreef in 1952 een uitvoerige notitie over de verhouding tussen het breed moderamen en de classicale vergadering. De vraag naar de verhouding tussen het breed moderamen en de classicale vergadering kwam overigens van de scriba zelf. Dit leidde ter vergadering tot 'een acute bestudering van de kerkorde. Besloten wordt, dat op elke classicale vergadering verslag van de werkzaamheden van het breed moderamen zal worden uitgebracht & tevens de plannen voor de toekomst zullen worden uitgestippeld. Een & ander zal uitdrukkelijk ter discussie in de vergadering worden gesteld.'¹⁸⁶⁸ De scriba was blijkbaar nogal met zichzelf ingenomen. Hij notuleerde: "De reeds meergenoemde scriba lamenteert nu over de grote slordigheid, die een aantal kerkeraden & predikanten betracht bij 't beantwoorden van brieven & verzoeken, uitgaande van het breed moderamen. Ook zou hij graag een verbetering in de stijl van de classicale vergadering zien opbloeien onder de soepele & toch straffe leiding van de praeses. Men is diligent in dezen & zal zo nodig bij onverbeterlijkheid de visitatie inschakelen." Dezelfde scriba stelde het breed moderamen voor dat alle classicale commissies in het vervolg een jaarverslag zullen presenteren. Het breed moderamen nam dit voorstel over.¹⁸⁶⁹ Op verzoek van de scriba werd besloten dat elk orgaan van bijstand eens per twee jaar een rapportage aan het breed moderamen zal aanbieden.¹⁸⁷⁰

Het breed moderamen besloot in 1952 dat iedere nieuwe predikant door een lid van het breed moderamen zal worden bezocht.¹⁸⁷¹

Onzekerheid bestond er over de vraag of het aftreden van de leden van het breed moderamen per 1 januari of per eerste classicale vergadering in een kalenderjaar zou moeten beginnen. De scriba gaf zijn mening te kennen: 'dat de kerkorde hieromtrent niets heeft bepaald, omdat de praeses & assessor een *mandaat* van de Classicale Vergadering hebben & géén bestuursfunctie, zodat zij beiden de vergadering slechts te vragen hebben, hun mandaat te geven tot de eerste c.v. in 1953, waarop nieuwe verkiezingen kunnen plaatshebben. Bij niet-verlening van dit mandaat neemt de assessor waar & indien ook hij aftreedt de oudst aanwezige predikant. Aldus wordt eenstemmig geconcludeerd'.¹⁸⁷²

De werkzaamheden van het breed moderamen van de Classis IJzendijke van 1989 tot en met 1998
De kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Sluis had te maken met onderbezetting. Hij deed in 1993 een beroep op het breed moderamen tijdelijk in ambtsdragers te voorzien. Voor het breed moderamen was het een vraag of het ook een lid die geen ambtsdrager was, kon aanwijzen voor de uitoefening van deze taak, zoals de quaestor. Het breed moderamen was onzeker in de beantwoording van deze vraag en besloot twee ambtsdragers te kiezen.¹⁸⁷³

¹⁸⁶⁷ Not. BM. IJzendijke, 28 november 1951.

¹⁸⁶⁸ Not. BM. IJzendijke, 16 januari 1952.

¹⁸⁶⁹ Not. BM. IJzendijke, 26 maart 1952.

¹⁸⁷⁰ Not. BM. IJzendijke, 1 april 1954.

¹⁸⁷¹ Not. BM. IJzendijke, 2 juli 1952.

¹⁸⁷² Not. BM. IJzendijke, 5 november 1952.

¹⁸⁷³ Not. BM. IJzendijke, 9 september 1993.

Ook de kerkenraden van de Hervormde Gemeenten te Retranchement en Cadzand hadden te maken met onderbezetting. Zij hadden, net zo min als de Hervormde Gemeente te Sluis, hun beheer aan de Hervormde Kerkorde van 1951 aangepast. Dat betekende bijvoorbeeld dat ook zij geen ouderling-kerkvoogden kenden en dat de verhouding tussen kerkenraad en het college van kerkvoogden niet volgens de Hervormde Kerkorde van 1951 was geregeld. De drie kerkenraden wilden niet samenwerken en nog minder federeren. Het breed moderamen ging akkoord met het volgen van een onkerkordelijke weg: het instellen van een centrale kerkenraad voor drie gemeenten met in elke gemeente een kerkenraadscommissie. Deze commissie maakte de agenda op voor de centrale kerkenraad, die de beslissingen zou nemen. Deze situatie zou gedoogd worden tot 1 januari 1996. Op die datum zou de landelijke verplichting tot aanpassing voor alle kerkvoogdijen van kracht worden. Daarmee zou een fusie mogelijk zijn.¹⁸⁷⁴ Deze plannen liepen bijna stuk op de weigering van de kerkvoogdij van de Hervormde Gemeente te Cadzand zich aan te passen voor wat betreft het beheer.¹⁸⁷⁵ Uiteindelijk leidde het er zelfs toe dat de kerkvoogden en de notabelen aldaar aftraden.¹⁸⁷⁶ De kerkenraden van de Hervormde Gemeente te Sluis, Sas van Gent en Philippine verzochten wel tot één gemeente te mogen fuseren.¹⁸⁷⁷

De werkwijze van het breed moderamen van de Classis IJzendijke van 1989 tot en met 1998

Wat was de positie van de quaestor? Het breed moderamen oordeelde in 1990 als volgt: “Kerkordelijk maakt de quaestor wel deel uit van het breed moderamen, niet van het moderamen. In het moderamen is de quaestor mee gaan draaien in de tijd dat het scribaat niet functioneerde”. Het breed moderamen wilde weer terugkeren naar de normale samenstelling. Daarin was alleen voor de preses, de scriba en de assessor plaats.¹⁸⁷⁸

Over het gezamenlijke consulentenschap oordeelde de gereformeerde classis dat een gereformeerde kerk een hervormde consulent kon aanwijzen. De hervormde classis zag in 1990 veel meer in een rooster waarin alle predikanten participeren.¹⁸⁷⁹ Het breed moderamen kwam tot de conclusie dat een gereformeerde consulent niet meer dan adviseur van de kerkenraad was en zag het functioneren van een hervormde predikant in een gereformeerde kerk als consulent en van een gereformeerde predikant in een hervormde gemeente niet als een mogelijkheid.¹⁸⁸⁰

Ten behoeve van het zogenaamde ‘1-6-8 beraad’ sprak het breed moderamen in 1990 uit dat de zaak van stichting en opheffing van predikantsplaatsen en indeling van gemeenten allereerst een classicale en geen provinciale zaak is.¹⁸⁸¹

Het breed moderamen besloot in 1994 meer sprekers in de classicale vergadering uit te nodigen die een inleiding over relevante onderwerpen als het

¹⁸⁷⁴ Not. BM. IJzendijke, 16 december 1993.

¹⁸⁷⁵ Not. BM. IJzendijke, 20 april 1995.

¹⁸⁷⁶ Not. BM. IJzendijke, 14 december 1995.

¹⁸⁷⁷ Not. BM. IJzendijke, 15 december 1994.

¹⁸⁷⁸ Not. BM. IJzendijke, 25 april 1990.

¹⁸⁷⁹ Not. BM. IJzendijke, 25 april 1990.

¹⁸⁸⁰ Not. BM. IJzendijke, 22 augustus 1990.

¹⁸⁸¹ Not. BM. IJzendijke, 12 december 1990.

godsdienstonderwijs op scholen, het ziekenhuispastoraat en het jeugdwerk, zouden moeten houden om het bezoek aan de classicale vergadering te stimuleren.¹⁸⁸²

In een gezamenlijke moderamenvergadering in 1996 werd nagedacht over het toekomstig beleid van de gefedereerde classis. Er werd ook inhoudelijk over de wijze van kerk-zijn in Zeeuws-Vlaanderen nagedacht. Men zag een stimulerende rol voor gemeenteopbouw en toerusting. De classicale vergadering zou meer inhoudelijk van aard moeten zijn en de vergadering van het (breed)moderamen meer zakelijk.¹⁸⁸³

In het breed moderamen werd in 1998 besloten dat de stukken voor de classicale vergadering voortaan twee weken van tevoren zouden worden toegestuurd. Dit betekende dat het breed moderamen een maand voor de classicale vergadering bijeen diende te komen.¹⁸⁸⁴

Algemene opmerkingen betreffende het breed moderamen van de Classis Leeuwarden van 1989 tot en met 1998

De ingekomen stukken gaven aanleiding tot het besluit dat de leden van het breed moderamen van de Classis Leeuwarden niet zullen schromen in de kerkorde te 'duiken' als zulks wenselijk is.¹⁸⁸⁵ De vergaderingen van het breed moderamen werden niet alleen als zinvol, maar ook als gezellig ervaren.¹⁸⁸⁶ Wel was er een probleem met het taalgebruik. Een afgevaardigde gaf in 1994 te kennen dat hij geen Fries verstond. Hij vroeg of de vergadering rekening wilde houden met mensen die het Fries niet machtig waren. Bij het breed moderamen was één reactie over het gebruik van de Friese taal binnengekomen en die was zonder meer positief.¹⁸⁸⁷ Later bleken er meer mensen, zelfs drie kerkenraden, moeite te hebben met het gebruik van de Friese taal in de classicale vergadering.¹⁸⁸⁸ Op een bijeenkomst in 1995 waren ook de leden van het moderamen van de gereformeerde classis aanwezig.¹⁸⁸⁹

4.3.6.12. Overige opmerkingen

Motie?

Een afgevaardigde naar de Classis Utrecht verwoordde in 1996 zijn zorg over de financiën vanwege de aankoop van het voormalige Militair Hospitaal te Utrecht als toekomstig Landelijk Dienstencentrum. Hij wilde dit doen door een motie in te dienen. Negen afgevaardigden schaarden zich achter deze motie, totdat een andere afgevaardigde uitlegde dat de classicale vergadering geen moties kent. Toch bleek uit de gesprekken dat de zorg die in de zogenaamde motie werd verwoord, door

¹⁸⁸² Not. BM. IJzendijke, 24 augustus 1994.

¹⁸⁸³ Not. gezamenlijke moderamen CV. IJzendijke en Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 4 juni 1996.

¹⁸⁸⁴ Not. BM. IJzendijke, 10 november 1998.

¹⁸⁸⁵ Not. BM. Leeuwarden, 11 juni 1992.

¹⁸⁸⁶ Not. BM. Leeuwarden, 2 maart 1993.

¹⁸⁸⁷ Not. BM. Leeuwarden, 12 oktober 1994.

¹⁸⁸⁸ Not. BM. Leeuwarden, 18 november 1997.

¹⁸⁸⁹ Not. BM. Leeuwarden, 11 oktober 1995.

de vergadering werd gedeeld. Daarom besloot de classicale vergadering deze zorg aan de generale synode over te brengen.¹⁸⁹⁰

Classicale dag

Op de Tweede Pinksterdag in 1958 werd in de Classis Utrecht een classicale dag gehouden. Dit was een interclassicale aangelegenheid te Zeist, omdat deze mede georganiseerd was door en voor de Classis Amersfoort.¹⁸⁹¹ Bij de voorbereiding en bespreking ervan in de Classicale Vergadering Utrecht bleek dat de Hervormde Gemeente te Utrecht meer voor een interclassicale dag voelde dan de andere gemeenten.¹⁸⁹²

Streekverband van ouderlingen en diakenen?

In de Classicale Vergadering IJzendijke werd een pleidooi voor het vormen van een streekverband van ouderlingen in West-Zeeuws-Vlaanderen gevoerd.¹⁸⁹³ Al eerder waren soortgelijke voorstellen gedaan voor een diaconaal werkverband en in 1958 werd het opstellen van een concept-reglement voor het streekverband van diakenen voor West-Zeeuws-Vlaanderen gedelegeerd aan het breed moderamen.¹⁸⁹⁴

4.4. Samenvatting van de praktijk

De *Hervormde Kerkorde van 1951* bood een andere visie op de classicale vergadering dan het *Algemeen Reglement van 1816*, het *Algemeen Reglement van 1852* en de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Er ontstond in de praktijk geen ander classicaal type. Wel moet op basis van de notulen geconstateerd worden dat ondanks het ideaal van de classicale vergadering als grondvergadering al spoedig na de invoering van de kerkorde in 1951 het ideaal botste met de werkelijkheid. In de tweede onderzoeksperiode van 1989 tot en met 1998 kwam dit nog duidelijker tot uitdrukking. Ik draag daarvoor de volgende argumenten aan.

Allereerst, sinds de invoering van de *Hervormde Kerkorde van 1951* konden ook diakenen en ouderling-kerkvoogden naar de classicale vergadering worden afgevaardigd. De tabellen over de afgevaardigden laten zien dat er vooral in de eerste jaren naar verhouding weinig diakenen en ouderling-kerkvoogden deel uitmaakten van de classicale vergaderingen. Deze tabellen zijn als bijlage 1 achterin dit boek opgenomen. Soms was er geen enkele diaken en/of ouderling-kerkvoogd aanwezig. Het totaal aantal ambtsdragers was ook wisselend. Over het algemeen is het opvallend dat de drie classicale vergaderingen reeds in de periode van 1951 tot en met 1960 klaagden over de geringe opkomst. In de onderzoeksperiode van 1989 tot en met 1998 klonk de kritiek steeds luider van hen die wel aanwezig waren op hen die afwezig waren. De lage opkomst in alle drie de classicale

¹⁸⁹⁰ Not. CV. Utrecht, 26 september 1996.

¹⁸⁹¹ Not. CV. Utrecht, 24 februari 1958.

¹⁸⁹² Not. CV. Utrecht, 24 september 1957.

¹⁸⁹³ Not. CV. IJzendijke, 23 september 1960.

¹⁸⁹⁴ Not. CV. IJzendijke, 24 januari 1958.

vergaderingen had ook gevolgen voor het behalen van het quorum. De absentie had niet altijd met onwil van de afgevaardigden te maken, maar soms ook met de onmogelijkheid een ambtsdrager af te vaardigen. Dit speelde vooral in kleine gemeenten.

Ten tweede, het aantal vacatures in de moderamina, de brede moderamina, de afvaardiging naar de provinciale kerkvergadering steeg in de onderzochte periodes aanzienlijk. De classicale vergaderingen maakten zich daar zorgen over. Waar de ene afgevaardigde echter pleitte voor een bijeenkomst die zich meer zou bezighouden met bestuurlijke zaken, zag een andere ambtsdrager meer heil in een bijeenkomst die zich inhoudelijk zou bezinnen. Degenen die zich wél inspanden voor de meerdere vergaderingen, zagen de werkdruk toenemen bij een toenemend aantal vacatures. Soms bleek dat het werk voor de classis juist als positief werd ervaren. Sommige mensen spanden zich in met inzet en verantwoordelijkheid. Een blijk van trouw was te vinden in de Classis IJzendijke. Na dertig jaar moest de Classicale Vergadering IJzendijke afscheid nemen van haar quaestor, die in 1963 was benoemd en er pas in 1993 mee stopte. De scribae van de Classicale Vergadering Leeuwarden en de Classicale Vergadering IJzendijke bleken hun functie lang uit te kunnen oefenen. De preses van de Classicale Vergadering Utrecht was meer dan tien jaar preses.

Ten derde, het inhoudelijke gedeelte van de agenda leidde niet automatisch tot een toename van de presentie of vergroting van de betrokkenheid bij de classicale vergadering terwijl toch de ontmoetingsgedachte van het hervormde type zo bepalend was. In de praktijk bleek dit niet zo te werken.

Desondanks zijn er ook positieve ontwikkelingen te constateren. In de Classicale Vergadering Leeuwarden werden de nieuwe afgevaardigden aan elkaar voorgesteld. In de Classicale Vergadering Utrecht stelden de afgevaardigden zich bij het appèl-nominaal aan elkaar voor. Beurtelings mochten gemeenten zich in de Classicale Vergadering Utrecht en in de Classicale Vergadering IJzendijke presenteren.

Vooraf uit de notulen van het breed moderamen van de Classicale Vergadering IJzendijke valt op te maken dat het breed moderamen een grote rol speelde op het terrein van het apostolaat, dat zo kenmerkend is voor de *Hervormde Kerkorde van 1951*. Daarnaast bleek het breed moderamen betrokken te zijn bij het komen tot een zo goed mogelijke werkwijze van de classicale vergadering.

De Classicale Vergadering IJzendijke had reeds in de jaren vijftig van de vorige eeuw contacten met de Classis Axel van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Ook had zij contacten met de Vrije-Evangelische gemeenten. De minderheidspositie, de kleinschaligheid en de geografische ligging van Zeeuws-Vlaanderen en de opkomst van de recreatie hebben hieraan bijgedragen. De contacten met de gereformeerde classes groeiden en wel zozeer dat in toenemende mate in alle classes samen met de gereformeerde classes werd vergaderd.

Met het oog op de Protestantse Kerk in Nederland en daarmee het wegvallen van de provinciale kerkvergadering, de particuliere synode en de provinciale synode valt te wijzen op de vrees van alle drie de classicale vergaderingen voor het vele werk dat op hen komt. Er bestond angst voor de toekomst.

4.5. Samenvatting

Ten opzichte van het *Algemeen Reglement van 1816* had het takenpakket van de classicale vergadering onder het regime van het *Algemeen Reglement van 1852* een uitbreiding ondergaan. Toch was dit niet voldoende in de ogen van hen die nadien naar reorganisatie van de Nederlandse Hervormde Kerk streefden. Hoedemaker bleef streven naar eerherstel van de classis zonder dat hij de *Dordtse Kerkorde van 1619* wilde herinvoeren. De classis moest in zijn ogen niet teveel taken toebedeeld krijgen. Het leek hem het beste de meeste taken toe te vertrouwen aan deputaten of vaste commissies. Eerherstel van de classis was volgens hem van belang opdat in de bijeenkomsten van de classis het geestelijke gesprek weer gevoerd zou kunnen worden.

De classicale typen die na hem werden ontworpen door respectievelijk de Classicale Vergadering Amsterdam (1902), Slotemaker de Bruine en Blanson Henkemans (1905) en in *het Ontwerp van 1929*, *het Ontwerp van 1933*, het Akkoord van 1936, *het Ontwerp van 1938* en het Bouwplan Wagenaar (1944) pleitten in diezelfde geest voor eerherstel van de classis. De classicale vergadering moest weer een ambtelijke vergadering worden. Een aantal taken moest toevertrouwd worden aan een (algemene) classicale commissie. Geconstateerd kan worden dat de reorganisatievoorstellen elkaar beïnvloed hebben. Er weer steeds verder gebouwd op voorafgaande ontwerpen. In *het Ontwerp van 1929* werd zelfs teruggegrepen op *het Concept van 1809*.

Hoewel het niet expliciet uit de bronnen blijkt, moet bij de oorsprong van de wijziging van een sterk opererend classicaal bestuur in een classicale commissie gewezen worden op *het Concept van 1848* dat reeds hiervoor pleitte ten gunste van de classicale vergadering. In het Bouwplan Wagenaar (1944) kwam voor het eerst de aanduiding 'breed moderamen' in plaats van 'classicale commissie' voor. Het daarin gepresenteerde voorstel dat kerkenraden niet alleen predikanten en ouderlingen konden afvaardigen, maar ook ouderlingen-quaestor (de ouderlingkerkvoogd van de *Hervormde Kerkorde van 1951*) en diakenen was een novum. Dit is uiteindelijk door de *Hervormde Kerkorde van 1951* overgenomen.

Het kerkordelijk classicaal type vertoont veel kenmerken van het type van *het Ontwerp van 1933*, zij het dat de afvaardiging naar de generale synode door de classicale vergadering overeenkomstig *het Ontwerp van 1929* was. Dit classicaal type kenmerkte zich daardoor dat de classicale vergadering considereerde over vragen van kerkorde en belijden; de classicale vergadering sprak zich uit naar de meerdere vergaderingen over hetgeen er in de gemeenten en kerkenraden in de classis leefde; in de bijeenkomsten van de classicale vergadering verslag werd gedaan van de bijeenkomsten van de provinciale kerkvergadering en de generale synode en doordat het geestelijk gesprek in de bijeenkomsten van de classicale vergaderingen werd gevoerd.

Met de invoering van de *Hervormde Kerkorde van 1951* werd daarom in principe veel van de classicale vergadering verwacht. Nadat het Algemeen Reglement 135 jaar rechtsgeldig geweest was in de Nederlandse Hervormde Kerk, was de classicale vergadering weer een ambtelijke vergadering geworden. Een historische

term uit het staatsrecht kwam eraan te pas om het belang van de classicale vergadering aan te geven: 'grondvergadering'.

Ondanks de idealen van de Commissie voor beginselen van Kerkorde en de Commissie voor de Kerkorde en de verwachtingen die daarvoor en daarna geuit werden, bleek dat de eerste teleurstellende ervaringen zich spoedig aandienen. Reeds in de eerste onderzoeksperiode vielen de eerste kritische geluiden over de tegenvallende opkomst te horen. Het duurde ook enige tijd voordat diakenen en/of ouderling-kerkvoogden in de classicale vergaderingen verschenen. In de tweede onderzoeksperiode nam de absentie van afgevaardigde ambtsdragers naar de classicale vergaderingen toe. Als gevolg daarvan kon steeds vaker het quorum niet worden gehaald. Door de toenemende afwezigheid en de geringe betrokkenheid bij het classicale werk konden sommige vacatures, zoals die van het lidmaatschap van het (breed) moderamen, afgevaardigde naar de provinciale kerkvergadering of synode steeds moeilijker vervuld worden. Als gevolg daarvan kwam dit werk steeds meer te drukken op de schouders van hen die zich wel voor de classicale vergadering inspanden.

De gedachte dat het sinds 1951 bergafwaarts zou zijn gegaan met de classis, moet echter geenszins postvatten. De preses van de Classicale Vergadering Leeuwarden had reeds in 1952 geconstateerd dat het goed is bij elkaar te horen, omdat hij voor die tijd teveel individualisme in gemeenten ontwaard had. Verderop werd in de notulen vaker over 'een kwalitatief hoogstaande vergadering' gesproken. In de tweede onderzoeksperiode werden nieuwe afgevaardigden voorgesteld en alle afgevaardigden werden aan elkaar voorgesteld. Het gebruik nam toe dat gemeenten zich beurtelings aan de classicale vergadering presenteerden.

Uit de notulen van de Classicale Vergadering IJzendijke blijkt verder dat het breed moderamen een grote rol heeft gespeeld op bestuurlijk terrein, maar ook op het gebied van het apostolaat en het diaconaat.

Ook blijkt dat de classicale vergaderingen inderdaad de afgevaardigden naar de provinciale kerkvergadering en de synode, de leden van het moderamen en het breed moderamen verkozen. Daarnaast considereerden zij over voorstellen tot ordinantiewijzigingen en zij hoorden de mondelinge verslagen van de afgevaardigden naar de provinciale kerkvergadering, de synode of de classicale organen van bijstand aan. Daarnaast werd veel ruimte op de agenda ingeruimd voor bezinning op een onderwerp over het belijden van de kerk en het apostolaat.

Hoewel het moeilijk meetbaar is of het geestelijke gesprek in de classicale vergadering beantwoordde aan de verwachtingen zoals deze geformuleerd werden in het kerkordelijke type kan daarnaast aan de hand van bijlage 2 vastgesteld worden dat het geestelijke gesprek in de onderzochte classicale vergadering werkelijk gevoerd werd.

De verschillen in modaliteit binnen de Classis Utrecht leidden tot verschil van opvatting over de wijze van afsluiting van de vergaderingen. Het slechts zingen van een gezang vonden sommigen ongepast. Men verwachtte minstens een gebed. Ook werd het zingen van een psalm gemist. De bijeenkomsten werden in latere tijd afgesloten met een vesper. Voor het overige blijkt uit de notulen niet zozeer dat de richtingenstrijd in deze classes een rol speelde.

Ondanks de verschillen werden er in de Classicale Vergadering IJzendijke reeds in de jaren vijftig de eerste voorzichtige contacten gelegd met de Classis Axel van de Gereformeerde Kerken in Nederland en met vertegenwoordigers van de Vrije-Evangelische gemeenten in Zeeuws-Vlaanderen. De apostolaire opdracht en de geografische ligging van Zeeuws-Vlaanderen droegen hieraan bij.

Er ontstond in de praktijk dus geen ander classicaal type. Wel kan geconstateerd worden dat de classicale idealen van het kerkordelijk type wellicht te hoog gegrepen waren. Er werd meer van de classicale vergadering verwacht dan in de praktijk mogelijk bleek te zijn. Dat geldt met name voor de tweede onderzoeksperiode toen de presentie in en de betrokkenheid bij de classicale vergadering laag waren en daarmee een geringer aantal mensen verantwoordelijk werd voor het classicale werk.

De hervormde classicale vergaderingen en de gereformeerde classes werkten in de tweede onderzoeksperiode (1989-1998) nauw samen en bereidden een classicale federatie voor. De volgende stap was de fusie van deze respectievelijke vergaderingen in de Protestantse Kerk in Nederland. Voordat we aan de behandeling van de beschrijving daarvan toekomen, dient eerst een ander onderwerp aangesneden te worden, namelijk de vraag: hoe ziet het gereformeerde classicale type eruit?

5. HET GEREFORMEERDE TYPE

Welk classicaal type werd ontworpen in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*? Ontstond er in de praktijk een ander classicaal type en, zo ja, welk? Deze deelvragen worden behandeld in hoofdstuk 5. Ik beschrijf de ontstaansgeschiedenis van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* in paragraaf 5.1 en het classicale type in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* in paragraaf 5.2. Of er een ander classicaal type ontstond in de praktijk onderzoek ik op basis van de notulen van de Classes Drachten, Utrecht en Axel/Zeeuws-Vlaanderen van 1959 tot en met 1968 en van 1989 tot en met 1998. Op 15 september 1964 besloot de Classis Axel haar naam te wijzigen in 'Classis Zeeuws-Vlaanderen'.¹⁸⁹⁵ De *Gereformeerde Kerkorde van 1959* kent niet zoals de *Hervormde Kerkorde van 1951* een onderscheid tussen de woorden 'classicale vergadering' en 'classis'. Alleen het woord 'classis' is in deze kerkorde bekend. De betekenis van het woord 'classis' is in de Gereformeerde Kerken in Nederland dezelfde als hier in de hoofdstukken 1 en 3.¹⁸⁹⁶ In paragraaf 5.4. geef ik een samenvatting op basis van de notulen en een antwoord op de in paragraaf 5.3. gestelde vraag. Paragraaf 5.5. geeft een samenvatting van dit deelonderzoek.

5.1. De ontstaansgeschiedenis van de Gereformeerde Kerkorde van 1959

Na de Tweede Wereldoorlog gingen er steeds meer stemmen op de tot dan toe geldende *Dordtse Kerkorde van 1619* te moderniseren. Een drietal deputaten, G. M. den Hartogh, D. Nauta en L. Praamsma had in 1948 contact met de hervormde Commissie voor de Kerkorde inzake de totstandkoming van de *Hervormde Kerkorde van 1951*. Dat gaf aanleiding tot bezinning over de kerkorde in de Gereformeerde Kerken in Nederland.¹⁸⁹⁷

De Provinciale Synode van Zuid-Holland-Noord diende een voorstel in bij de Synode van 's-Gravenhage van 1949/1950 tot een herziening van de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Zij onderstreepte in haar voorstel de gebrekkigheid van de *Dordtse Kerkorde van 1619*, omdat sommige artikelen 'niet juist zijn (...), of nodig duidelijker geformuleerd dienden te worden (...), of archaïstische uitdrukkingen bevatten'.¹⁸⁹⁸ De commissie van preadvies (commissie VI) wees er, bij monde van D. Nauta, op dat het werk der herziening van een kerkorde niet al te lichtvaardig opgevat diende te worden. Verder signaleerde Nauta dat de kloof met verwante kerken die ook de *Dordtse Kerkorde van 1619* onderhielden, niet groter moest worden. Toch was ook commissie VI van mening dat de *Dordtse Kerkorde van 1619* een kerkorde was uit de zeventiende eeuw, die niet geheel toepasbaar bleek in de twintigste eeuw. De wijzigingen in 1905 hadden een beperkt karakter gehad. Een besluit tot te veel incidentele wijzigingen zou het ontstaan van een omvangrijke reglementenbundel in de hand kunnen werken. Nauta maakte ook melding van

¹⁸⁹⁵ Not. Cl. Axel, 15 september 1964.

¹⁸⁹⁶ Zie voor de definitie van het woord 'classis' pagina 2.

¹⁸⁹⁷ Balke, Oostenbrink-Evers, *Commissie voor de Kerkorde*, 588-595.

¹⁸⁹⁸ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken, 's-Gravenhage 1949/1950*, bijlage LXI.

een brief van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van 's- Gravenhage-West, waarin deze een pleidooi voerde voor het nemen van maatregelen om de kerkelijke goederen veilig te stellen indien een kerkenraad zou besluiten met het kerkverband te breken. De kerkenraad doelde daarmee op de processen die als gevolg van de Vrijmaking over de kerkelijke goederen voor de burgerlijke rechter waren gevoerd. Bovendien had de Provinciale Synode van Friesland-Noord een brief van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harlingen doorgezonden, waarin deze kerkenraad de moeilijkheden die hij ondervond 'bij het voeren van processen voor de burgerlijke rechter als gevolg van een onduidelijke en minder scherpe formulering van sommige artikelen der kerkorde' onder de aandacht van de synode bracht.¹⁸⁹⁹ De Synode van 's-Gravenhage van 1949/1950 besloot tot generale herziening van de kerkorde en stelde vijf deputaten aan die zich moesten beraden op de wijze en de strekking van de generale herziening van de kerkorde. De deputaten kregen ook de opdracht zich in verbinding te stellen met andere kerken die de *Dordtse Kerkorde van 1619* onderhielden.¹⁹⁰⁰

Foto 5.1. D. Nauta (1898-1994)

¹⁸⁹⁹ L.c., bijlage LXI.

¹⁹⁰⁰ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken, 's-Gravenhage 1949/1950*, art. 341.

De Synode van Rotterdam van 1952/1953 besloot dat de arbeid voor de generale herziening van de kerkorde moest worden voortgezet.¹⁹⁰¹ Daarmee groeide het aantal concrete opdrachten voor de deputaten. De deputaten dienden onder meer:

- nodeloze afwijkingen van de *Dordtse Kerkorde van 1619* te vermijden;
- overleg te plegen met andere kerken die de *Dordtse Kerkorde van 1619* onderhielden;
- voor een al te grote omvang van de herziene kerkorde te waken;
- zo weinig mogelijk wijzigingen aan te brengen in de bestaande indeling van de kerkorde in vier hoofdstukken;
- nadere regelingen omtrent de taak van de consulent te ontwerpen;
- zich te beraden op het verzoek van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van 's-Gravenhage-West aan de Synode van 's-Gravenhage 1949/1950 inzake de veiligstelling van kerkelijke goederen.¹⁹⁰²

De deputaten zochten contact met kerken die de *Dordtse Kerkorde van 1619* eveneens in (on)gewijzigde vorm onderhielden, te weten de Christian Reformed Church of America, de Nederduitse Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika, de Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika, de Gereformeerde Kerken in Indonesië, de Javaanse Kerken van Midden-Java, de Chinese Kerken van Midden-Java, de Reformed Church of America, de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland en de Protestant Reformed Church of the United States.¹⁹⁰³ Uit het gesprek met de deputaten van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland, P. J. de Bruin,¹⁹⁰⁴ J. Hovius¹⁹⁰⁵ en J. C. Maris,¹⁹⁰⁶ bleek de deputaten dat de synode van deze kerken reeds in 1947 besloten had tot herziening van de *Dordtse Kerkorde van 1619*.

De Synode van Leeuwarden van 1955/1956 besloot over te gaan tot de behandeling van de intussen door de deputaten opgestelde ontwerp-kerkorde voor de Gereformeerde Kerken in Nederland.¹⁹⁰⁷ De mindere vergaderingen die hun mening hierover gaven, formuleerden uiteenlopende bezwaren. Toch koos de synode voor een herziening van de kerkorde. De Synode van Assen van 1957/1-958 besloot per 1 januari 1959 de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* in werking te laten treden. Tevens besloot zij deputaten de opdracht te geven verder te werken

¹⁹⁰¹ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Rotterdam 1952/1953, art. 252.

¹⁹⁰² *L.c.*, art. 252.

¹⁹⁰³ *L.c.*, bijlage XLVII.

¹⁹⁰⁴ P. J. de Bruin (1897-1966), christelijk-gereformeerd predikant te Bunschoten 1920, Veenendaal 1923, Boskoop 1947, emeritus 1964; *Jaarb. Christ. Geref. Kerken*, (2001), 171.

¹⁹⁰⁵ J. Hovius (1900-1979), christelijk-gereformeerd predikant te Sneek 1924, Nieuwe Pekela 1927, Zwolle 1941, hoogleraar te Apeldoorn 1947, emeritus 1972; *Jaarb. Christ. Geref. Kerken*, (2001), 173.

¹⁹⁰⁶ J. C. Maris (1910-2000), christelijk-gereformeerd predikant te Sneek 1937, Oud-Beijerland 1941, Haarlem-Noord 1946, Haarlem-Noord (voor het secretariaat van de International Council of Christian Churches) 1954, emeritus 1978; *Jaarb. Christ. Geref. Kerken*, (2001), 174.

¹⁹⁰⁷ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Leeuwarden 1955/1956, art. 247.

aan een officiële uitgave, waarin zij ook aandacht dienden te besteden aan de taalkundige aspecten van de kerkorde.¹⁹⁰⁸

Wat op dat moment nog niet uitgekristalliseerd was, was de plaats van de diakenen in de meerdere vergaderingen. Pas na de invoering van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* kreeg het besluit van de Synode van Assen van 1957/1958 een vervolg. De laatstgenoemde synode had namelijk besloten dat 'in de meerdere vergaderingen de diakenen niet alleen mede zullen beraadslagen en beslissen, in de aangelegenheden van de dienst der barmhartigheid, maar ook in zaken die de algemene leiding der kerken betreffen, behalve die betrekking hebben op het opzicht, de tucht, de belijdenis, de Woorddienst'.¹⁹⁰⁹ Gevolg van dit besluit was dat men de mindere vergaderingen moest raadplegen, voordat een volgende synode een definitief standpunt kon bepalen. Uiteindelijk werd dit resultaat bereikt door de Synode van Apeldoorn van 1963/1964. Wel hield het definitieve besluit een beperking in van de plaats van de diakenen in de meerdere vergadering ten opzichte van het besluit van de Synode van Assen van 1957/1958: 'De diakenen die afgevaardigde zijn naar een meerdere vergadering, zullen niet deelnemen aan de behandeling van zaken, welke betrekking op het opzicht en op de tucht' hebben.¹⁹¹⁰ Dit betekende dat de diakenen uiteindelijk niet dezelfde rechten als de ouderlingen en de predikanten hadden.¹⁹¹¹

Grote beroering heeft de invoering van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* niet veroorzaakt. Wel waren er tal van bezwaren en suggesties, maar verder verliep de voorbereiding en de invoering van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* zonder al te grote problemen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de jaaroverzichten van 1949 tot 1959 in de serie *Jaarboek van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, waarin slechts twee maal kort aan de vernieuwde kerkorde werd gerefereerd. In het jaaroverzicht van 1952 schreef F. C. Meyster over het werk van de deputaten voor de herziening van de Kerkorde en over het kader waarbinnen zij hun arbeid verrichtten.¹⁹¹² In het jaaroverzicht van 1958 maakte hij melding van de invoering van de kerkorde per 1 januari 1959 en van het feit dat het zolang had geduurd, omdat 'met allerlei bezwaren gerekend moest worden'.¹⁹¹³ Meyster somde de hoofdredenen op die tot herziening hadden geleid, zoals die hierboven ook reeds genoemd zijn. Daarnaast schreef hij dat er bij de bezwaarden angst was voor een reglementenbundel die de kloof met de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt nog groter zou kunnen maken, omdat in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* het gezag van de meerdere vergaderingen kerkordelijk werd vastgelegd.

¹⁹⁰⁸ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Assen 1957/1958, art. 476.

¹⁹⁰⁹ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Assen 1957/1958, art. 422.

¹⁹¹⁰ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Groningen 1963/1964, art. 358.

¹⁹¹¹ In 1989 besloot de Synode van Emmen dat de restrictie dat de diakenen niet mochten deelnemen aan de behandeling van zaken welke betrekking hebben op het opzicht en op de tucht uit de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* te verwijderen; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Emmen 1989, art. 172.

¹⁹¹² *Jaarb. Geref. Kerken*, (1953), 381. F. C. Meyster (1881-1959), predikant te Zegwaart (en Zoetermeer) 1910, Rotterdam 1912, emeritus 1954; *Gemeenten en predikanten*, 338.

¹⁹¹³ *Jaarb. Geref. Kerken*, (1959), 462.

Ook in de christelijke pers was de totstandkoming en invoering van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* geen groot nieuws. Volgens H. N. Ridderbos¹⁹¹⁴ moest men zich geen al te revolutionaire voorstelling maken van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*.¹⁹¹⁵ Dat kwam omdat er sprake was van een herziene en niet van een nieuwe kerkorde. Toch oordeelde hij positief over de kerkorde:

Dit alles is niet kerk- of wereld-schokkend, maar het heeft een grote en minutieuze deskundigheid vereist. Daarom zal men niet alleen de komende Synodes gelukkig mogen prijzen, dat deze zaak eindelijk tot voltooiing is gebracht, maar ook waardering moeten hebben voor degenen, die deze zelfverloochening vragende arbeid gedurende zovele jaren op zich hebben genomen.¹⁹¹⁶

Een onderzoek in de jaargangen 1949 tot en met 1959 van de *Zeeuwse Kerkbode* leverde vier artikelen over de totstandkoming van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* op. In 1955 schreef hoofdredacteur C. Stam¹⁹¹⁷:

Wanneer dit 'voorstel-Kerkorde' wordt aangenomen, dan hebben wij een nieuwe Kerkorde, die in overeenstemming met de bestaande kerkelijke praktijk is. Niet, dat zij naar de praktijk is opgesteld. Dit is een principieel stuk.¹⁹¹⁸

Over de verantwoordelijkheid die de kerkelijke vergaderingen 'elk naar hun eigen aard, kerkelijk gezag, haar door Christus verleend' hebben, schrijft hij: 'Daarmee is dus uitgesproken, dat ook de meerdere vergaderingen zich voor haar gezag beroepen op Christus. Dat is het belangrijke element'.¹⁹¹⁹ Stam meent dat er duidelijkheid ontstond over het gezag van de meerdere vergadering: "We hebben al jaren gevoeld dat in dit opzicht de kerken zich duidelijker moesten verklaren. Dit ogenblik is nu dan gekomen."¹⁹²⁰

Ondanks deze woorden bleek ook de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* in de loop van de tijd niet helemaal te voldoen. De contacten met hervormde canonisten hadden niet geleid tot een geheel nieuwe gereformeerde kerkorde vergelijkbaar met de *Hervormde Kerkorde 1951*. De Gereformeerde Kerken in Nederland wilden geen breuk met andere kerken die de *Dordtse Kerkorde van 1619* onderhielden. Daarom bleef het bij een herziene kerkorde, wat naast het voordeel van historische continuïteit nadelen met zich meebracht. De acta laten door de jaren heen veel voorstellen tot kerkordewijziging zien.

¹⁹¹⁴ Dr. H. N. Ridderbos, Eefde-Gorssel 1934, Rotterdam-Charlois 1939, hoogleraar Theologische School te Kampen 1943, buitengewoon hoogleraar Theologische Hogeschool te Kampen 1975-1978; *Jaarb. Geref. Kerken*, (2002), 359;

E. Overeem, *Prof. Herman Ridderbos en het Gereformeerd Weekblad [1945-1982]*, Kampen 1998.

¹⁹¹⁵ H. N. Ridderbos, 'De synode naar huis', in: G. C. Berkouwer en H. N. Ridderbos (red.), *Gereformeerd Weekblad voor de opbouw van het gereformeerde leven*, 13^e jrg., n°. 46 (1958).

¹⁹¹⁶ *L.c.*

¹⁹¹⁷ Dr. C. Stam (1900-1961), predikant te Alteveer 1925, Pernis 1929, Goes 1946; *Gemeenten en predikanten*, 364.

¹⁹¹⁸ C. Stam, 'Herziening van de Kerkorde', in: C. Stam (red.), *Zeeuwse Kerkbode. Weekblad van de Gereformeerde Kerken in Zeeland* 10^e jrg. n° 42 (1955).

¹⁹¹⁹ C. Stam, 'De laatste etappe', in: C. Stam (red.), *Zeeuwse Kerkbode. Weekblad van de Gereformeerde Kerken in Zeeland*, 11^e jrg. n° 42 (1956).

¹⁹²⁰ *L.c.*

De Synode van Dordrecht van 1971/1972 was van mening dat de classes actiever betrokken dienden te worden bij het confessionele toezicht op ambtsdragers.¹⁹²¹ De Synode van Maastricht van 1975/1976 besloot 'met grote klem' er bij de classes op aan te dringen zich te houden aan het kerkordelijke voorschrift van de jaarlijkse kerkvisitatie.¹⁹²² Daarin zou de classis volgens de synode ruimte moeten bieden voor het gesprek over de belijdenis en de verkondiging.

De deputaten voor de officiële uitgave van de kerkorde konden twaalf jaar na invoering van de *Gereformeerde Kerkorde* van 1959 een kleine uitgave van deze kerkorde aan de Synode van Dordrecht van 1971/1972 aanbieden.¹⁹²³ De deputaten hadden in die twaalf jaar van opeenvolgende synoden steeds nieuwe opdrachten gekregen. De kleine uitgave fungeerde als basis voor een uitgebreidere, losbladige uitgave in een groene band, die in het voorjaar van 1972 verscheen.¹⁹²⁴ Vijf jaar later verscheen er een nieuwe losbladige uitgave in een blauwe band.¹⁹²⁵ In deze uitgave werden ook voorgedrukte concepten en modellen opgenomen. Deze herinneren aan de voorgedrukte modellen die de scriba in de tijd van de reglementenbundel (1816 en 1852) kon hanteren bij zijn werkzaamheden, zie hoofdstuk 2. De gereformeerden stelden vanaf 1906 soortgelijke concepten op, die een handreiking aan de kerken vormden.¹⁹²⁶ Vanaf 1989 verscheen er een handzame twee- of driejaarlijkse uitgave in de vorm van een boek.¹⁹²⁷ Aan de losbladige uitgave was een einde gekomen. Concepten en modellen werden niet langer in de kerkorde opgenomen, maar waren afzonderlijk verkrijgbaar.

De gebreken die de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* vertoonde, vormden voor de Synode van Almere van 1987 aanleiding de deputaten voor de kerkorde de opdracht te geven een herziening van de kerkorde in studie te nemen.¹⁹²⁸ Een paar jaar later werd aan dit herzieningsproces een halt toegeroepen vanwege het Samen-op-Wegproces.¹⁹²⁹ De Synode van Emmen van 1989 vond het onverstandig en verwarrend de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* ingrijpend te herzien en

¹⁹²¹ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Dordrecht 1971/1972, art. 169.

¹⁹²² *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Maastricht 1975/1976, art. 252, bijlagen 41 en 42.

¹⁹²³ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, 1971/1972, art. 248; *Kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, vastgesteld door de generale synode van Assen (1957) met de door volgende synoden daarin aangebrachte wijzigingen en aangevuld met een aantal annexe bepalingen uitgegeven op last van de generale synode van Sneek (1969) van deze Kerken, Kampen 1971.

¹⁹²⁴ *Kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, vastgesteld door de generale synode van Assen (1957) met de door volgende synoden daarin aangebrachte wijzigingen, aangevuld met een aantal annexe bepalingen, voorts onder toevoeging van een reeks bijlagen en een aanhangsel, uitgegeven op last van de generale synode van Sneek (1969) van deze kerken, z.pl. 1972.

¹⁹²⁵ *Kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, vastgesteld door de generale synode van Assen (1957) met de door volgende synoden daarin aangebrachte wijzigingen, aangevuld met uitvoeringsbepalingen, enige bijlagen en een aantal concepten en modellen, z.p. 1977.

¹⁹²⁶ *Kerkenordering van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, gelijk deze laatstelijk op de Generale Synode te Utrecht in 1905 is herzien, benevens de daaraan verbonden besluiten van de Generale Synoden van Amsterdam (1892), Dordrecht (1893), Middelburg (1896), Groningen (1899), Arnhem (1902), Utrecht (1905), Amsterdam (1908), Zwolle (1911), 's-Gravenhage (1914), Rotterdam (1917), Leeuwarden (1920) en Utrecht (1923), benevens de Zendingsorde en onderscheidene bijlagen, verzameld door J.C. de Moor en Joh. Jansen, 4^e dr., Wageningen 1925, [3].

¹⁹²⁷ *Kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland 1989-...*, vastgesteld door de generale synode van Assen (1957) met de door volgende synoden daarin aangebrachte wijzigingen.

¹⁹²⁸ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Almere 1987, art. 239.

¹⁹²⁹ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Emmen 1989, art. 242.

zich tegelijk te moeten beraden op een ontwerp-kerkorde die geldig zou zijn voor de partners in het Samen-op-Wegproces.¹⁹³⁰ De *Gereformeerde Kerkorde van 1959* bleef zonder ingrijpende wijzigingen tot 1 mei 2004 van kracht.

5.2. Overzicht van de bepalingen in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* over de classis

Paragraaf 5.2. bevat een overzicht van de bepalingen in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* die betrekking hebben op de classis. Ik heb deze paragraaf als volgt opgebouwd. Na een schets met algemene opmerkingen over de kerkordelijke ontwikkeling na 1959 in paragraaf 5.2.1.1., het presbyteriaal-synodale stelsel, 5.2.1.2.; de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*, 5.2.1.3. en het ressort van de classis, 5.2.1.4. volgen hieronder de paragrafen 5.2.2., 5.2.3. en 5.2.4. over respectievelijk de samenstelling, het arbeidsveld en de werkwijze van het kerkordelijke type. Paragraaf 5.2.5. gaat over de rechtspersoonlijkheid van de classis.

5.2.1. Algemene opmerkingen

5.2.1.1. Kerkordelijke ontwikkeling na 1959

Ook na 1959 bleven incidentele wijzigingen noodzakelijk. Alles wat leeft, is immers aan verandering onderhevig. Dat geldt ook voor een levende kerk als gemeenschap van gelovigen en dat geldt dus ook voor de ordening voor die gemeenschap in de kerkorde. Daarom bleef de *Dordtse Kerkorde* 1618/1619 niet zonder wijziging van toepassing in de negentiende en twintigste eeuw en de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* niet in de decennia daarna. De *Gereformeerde Kerkorde van 1959* bracht de toenemende mondigheid van gelovigen te weinig onder woorden. Verder werden in de herziene kerkorde nauwelijks rechtskundige en maatschappelijke inzichten verwerkt, zoals de scheiding van machten met als voornaamste kenmerk onder andere onafhankelijke rechtsspraak. De Synode van Goes van 1997 had hier een wijziging in aangebracht door een particulier deputaatschap en een generaal deputaatschap voor appèlzaken in het leven te roepen, art. 32 van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*.¹⁹³¹

Ondanks de formuleringen in artt. 27 en 28 (= artt. 31 en 32 uit 1959) inzake de bevoegdheid van de meerdere vergaderingen bleef ook het spanningsveld van de plaatselijke kerk enerzijds en de landelijke kerk anderzijds aanwezig. Zoals in hoofdstuk 3 werd beschreven, nam de spanning hierover toe in de procedures rond J. B. Netelenbos in 1919, J. G. Geelkerken in 1926 en K. Schilder in 1944. In 1926 en 1944 waren de conflicten zo hoog opgelaaid dat het kerkverband scheurde. Deze kwesties waren zo ingrijpend voor het kerkelijk leven dat het besef doordrong dat een mogelijke nieuwe breuk moest worden voorkomen. Tegen deze achtergrond moet de wijze van behandeling van bezwaren tegen de opvattingen over het belijden

¹⁹³⁰ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Mijdrecht 1991, art. 183.

¹⁹³¹ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Goes 1997, art. 149. Zie de uitgave van 2001 van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*.

van theologen als H. Wiersinga¹⁹³² en H. M. Kuitert¹⁹³³ mede geplaatst worden. In het Samen-op-Wegproces speelde dit spanningsveld tussen de plaatselijke kerk en de landelijke kerk opnieuw op, toen de Synode van Enkhuizen in november 2000 en de Synode van Franeker in juni 2002 respectievelijk het rapport 'Kerken en kerkverband' van de deputaten voor de kerkorde en de reacties van meer dan vierhonderd kerkenraden bespraken.

5.2.1.2. Het presbyteriaal-synodale stelsel

In art. 27 werd uiteengezet dat de regering van de kerk, het opzicht en de tucht werden toevertrouwd aan vier vergaderingen: kerkenraad, classis, particuliere synode en generale synode. Hoofdstuk twee van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* ging over de 'vergaderingen van de kerk'. Art. 27, het eerste artikel, bevatte naast een aantal algemene bepalingen vervolgens bepalingen over de kerkenraad en de meerdere vergaderingen: classis, particuliere synode en generale synode. De classis was dus één van de vier ambtelijke vergaderingen. Tegenover de kerkenraad was zij één van de meerdere vergaderingen. Ten opzichte van de particuliere synode was zij één van de mindere vergaderingen. De meerdere vergaderingen mochten geen kwesties behandelen die tot het terrein van de mindere vergaderingen hoorden, artt. 30 (= art. 34 uit 1959) en 47.3. (= art. 49.3 uit 1959) Ook dienden de vergaderingen geen andere dan kerkelijke zaken te behandelen, art. 29.

In het licht van het kerkordelijke spanningsveld van de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk en het kerkverband in 1926 en 1944 moeten artt. 27 en 28 gelezen worden: de vier gewone vergaderingen, te weten de kerkenraad, de classis, de particuliere synode en de generale synode hebben elk een kerkelijk gezag haar door Christus verleend. Naast de kerkenraad werd ook de classis genoemd als een vergadering die door Christus verleend kerkelijk gezag heeft.¹⁹³⁴ Dit was een verdieping van art. XXXVI van de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Het gaf in het voortraject van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* geen reden tot principieel

¹⁹³² *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Dordrecht 1971/1972, artt. 321-323, 328, 405-406, 408, bijlagen 103a-c en 128; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Haarlem 1973/1975, artt. 233-236, 246, 303, 305-306, 351, 376; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Maastricht 1975/1976, artt. 176-185, 188-191, 219, 437; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Zwolle 1977/1979, art. 91. Dr. H. Wiersinga, predikant te Lewedorp 1952, Gent (België) 1955, Curaçao 1961, studentenpredikant te Amsterdam, studentenpredikant te Leiden 1978, emeritus 1989; *Jaarb. Geref. Kerken*, (2002), 372.

¹⁹³³ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Sneek 1969-1970, art. 444; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Dordrecht 1971/1972, artt. 218, 233, 271-275, 277, 288-289, 388, 392, 395-401, 412-416, bijlagen 72, 88, 126a-c; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Haarlem 1973/1975, art. 223; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Maastricht 1975/1976, artt. 88, 117-123, 125, 142, 150-151, 432, 434-436; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Zwolle 1977/1979, artt. 333-334. Dr. H. M. Kuitert, predikant te Scharendijke 1950, Amsterdam (voor de arbeid onder studerenden) 1955, wetenschappelijk hoofdambtenaar Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit te Amsterdam 1965, hoogleraar aldaar 1967, emeritus 1989; *Jaarb. Geref. Kerken*, (2002), 350.

¹⁹³⁴ "Door middel van die afvaardiging verkrijgen de meerdere vergaderingen de macht (potestas) als een van de kerken afgeleide (derivata), aan de afgevaardigden opgedragen (delegata) en in de meerdere vergaderingen samengebrachte (cumulata) macht. Het is dus principieel en in wezen dezelfde macht, welke Christus rechtstreeks aan de plaatselijke kerken schenkt en door middel van afvaardiging in de meerdere vergadering samenbrengt."; Jansen, *Korte verkl.*, 167.

verschil van inzicht. Nauta legde in 1971 uit dat de kerk geacht mag worden een instelling van Christus te zijn.¹⁹³⁵ Hij alleen heeft aan de door Hem gestichte kerk gezag verleend om door de kerkenraad te worden geoefend. Het is dan consequent, volgens Nauta, dat dit niet alleen van de kerkenraad, maar van alle kerkelijke vergaderingen als bijeenkomsten van een x-aantal kerkenraden gezamenlijk - dus ook van de classis - wordt gezegd, dat zij een kerkelijk gezag hebben haar door Christus verleend.

5.2.1.3. De Gereformeerde Kerkorde van 1959

De artikelen die betrekking hebben op de classis in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* waren gering in aantal. Er stonden slechts vier artikelen in - 49 tot en met 52 (= artt. 51 tot en met 54 uit 1959) - onder titel 'b. De classis'. Daarnaast bevatte de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* andere artikelen waarin de classis voorkwam. Zo hadden de algemene artikelen over de meerdere vergaderingen of mindere vergaderingen ook betrekking op de classis.

5.2.1.4. Het ressort

Eén van de manco's van de *Dordtse Kerkorde van 1619* was het ontbreken van voorschriften over de grootte van de classis. De *Gereformeerde Kerkorde van 1959* kende wel dergelijke voorschriften. De minimumgrens voor het vormen van een classis lag bij zes in elkanders nabijheid gelegen kerken, art. 49.1 (= art. 51.1 uit 1959). Indien de classis uit meer dan twaalf kerken bestond, kon tot splitsing van het ressort worden overgegaan. De maximumgrens lag bij meer dan twintig kerken. In dat geval moest tot splitsing van het ressort worden overgegaan, art. 49.2 (= art. 51.2 uit 1959). Een wijziging in de omvang van het ressort kon niet tot stand komen zonder medewerking en goedvinden van de particuliere synode, art. 49.3 (= art. 51.3 uit 1959). Een dergelijke wijziging kon gevolgen hebben voor aangrenzende classes. Splitsing van een classis kon gevolgen hebben voor de samenstelling van de particuliere synode. Een classis kon dus niet zelfstandig beslissingen nemen over splitsing van het ressort of wijziging van de omvang 'zonder medewerking en goedvinden van de particuliere synode'. 'Zonder medewerking' betekende dat de particuliere synode in dit geval bepaalde zaken mee moest helpen regelen. 'Goedvinden' betekende dat de particuliere synode beoordeelde of splitsing van het ressort of wijziging daarvan niet nadelig was voor naburige classes. Dit impliceerde de mogelijkheid dat de particuliere synode de voorgenomen splitsing van een classis of wijziging van haar omvang afwees. Het enige wat de classis dan kon ondernemen was in beroep gaan bij de generale synode, art. 31 lid 2 (=art. 35.2 uit 1959).

¹⁹³⁵ Nauta, *Verkl. v.d. kerkorde*, 121-125.

5.2.2. De samenstelling

De classis was een gemeenschappelijke vergadering door middel van afgevaardigden van kerkenraden van een aantal in elkaars nabijheid gelegen kerken, art. 50.1 (art. 52.1 uit 1959). Dat betekende dat de classis alleen bestond als de afgevaardigden bijeen waren. Zij was geen permanent college.¹⁹³⁶

Sinds 1964 een novum was de afvaardiging van diakenen. Voorheen bestond de mogelijkheid dat een diaken een ouderling verving, maar niet dan nadat de classis dit goedkeurde en de diaken keurstem verleende. Voor het eerst sinds 1892 maakten diakenen in de Gereformeerde Kerken in Nederland kerkordelijk deel uit van de classis.

Elke kerkenraad vaardigde één predikant en één ouderling af en sinds 1964 één predikant, één ouderling en één diaken.¹⁹³⁷ Naar gereformeerd kerkrecht was de grootte in ledental van een kerk hierbij irrelevant. Om een voorbeeld te geven: zowel de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Lippenhuizen-Hemrik (aantal gemeenteleden in 1959: 135 en in 1989: 156) als de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drachten (in 1959: 3.611 gemeenteleden en in 1989: 9.839 gemeenteleden) vaardigde elk drie ambtsdragers af naar de Classis Drachten.¹⁹³⁸ Er was dus geen evenredige vertegenwoordiging naar grootte van een kerk waaraan de kerkenraad leiding gaf. Het was niet verboden met meer dan drie afgevaardigde ambtsdragers aanwezig te zijn. De vierde en volgende ambtsdrager had geen stemrecht. Eventueel kon zij of hij toegelaten worden als adviserend lid. Sinds de Synode van Utrecht van 1905 was dit kerkordelijk vastgelegd en kwam er een einde aan de tegenstrijdigheid tussen de artikelen XLI en XLII die sinds 1618/19 voor verwarring zorgden. De *Gereformeerde Kerkorde van 1959* nam dit gewoon over. Indien een kerk vacant was, vaardigde de kerkenraad twee ouderlingen en een diaken af. Het kon dus in een classis met vacatures voorkomen dat de vergadering uit meer ouderlingen dan dienaren des Woords bestond. In de praktijk kwam het echter voor dat de predikanten meer invloed binnen de classis uitoefenden dan de ouderlingen, aangezien de ouderlingen meestal beurtelings werden afgevaardigd en hun ambtstermijn periodiek was. Als

¹⁹³⁶ "De in de classis bijeenkomende kerken vormen een lichaam dat rechtspersoonlijkheid heeft. Dat lichaam wordt in en buiten rechte vertegenwoordigd door de preses en de scriba van de classis of door de preses en de scriba van de door de classis benoemde deputaten;" art. 100.1 (=art. 105.1 uit 1959) van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*.

¹⁹³⁷ Het voorstel van de Particuliere Synode van Friesland (Noordelijke Gedeelte) en de Classis Kollum om aan lid 1 toe te voegen 'Kerken met meer dan één dienaar des Woords zullen deze in den regel beurtelings afvaardigen' is niet overgenomen. De commissie achtte het niet nodig dit op te nemen. Een ander voorstel - van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Rotterdam-Delfshaven - om tussen lid 1 en 2 een nieuw lid te plaatsen van de volgende strekking 'mocht een kerk meer dan één predikantsplaats hebben dan kunnen meerdere broeders afgevaardigd worden naar de vergaderingen van de classis. Het aantal afgevaardigden wordt door de classis vastgesteld', kon evenmin genade vinden in de ogen van de commissie. De classis zou te massaal worden en de classis zou dan gedomineerd kunnen worden door een aantal grote kerken die met meer ambtsdragers aanwezig zouden zijn dan kleinere kerken. De commissie wees de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Rotterdam-Delfshaven op de mogelijkheid van kerkplitsing om meer invloed uit te kunnen oefenen op en binnen de classis; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Leeuwarden 1955/1956, bijlage CI.

¹⁹³⁸ *Jaarb. Geref. Kerken*, (1959), 98-99; *Jaarb. Geref. Kerken*, (1989), 121 en 124.

zij of hij de enige dienaar des Woords was, kon zij of hij vaker de vergaderingen bezoeken, tenminste als overeenkomstig de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* werd gehandeld.

Niet-afgevaardigde ambtsdragers konden worden toegelaten als adviserende leden. Zij hadden geen stemrecht.¹⁹³⁹

5.2.3. Het arbeidsveld

Wat bepaalde het kerkordelijke type over het arbeidsveld? Na algemene opmerkingen in paragraaf 5.2.3.1. volgen achtereenvolgens de paragrafen 5.2.3.2. over de kerkvisitatie; 5.2.3.3. over de consulent; 5.2.3.4. over de afvaardiging naar de particuliere synode en de generale synode en 5.2.3.5. over niet-ambtsdragers in de classis.

5.2.3.1. Algemene opmerkingen

Art. 51.2 schreef in algemene, kernachtige bewoordingen de taak van de classis voor: toezien 'dat de kerken haar roeping en taak nakomen', advies en hulp 'bieden aan de kerkenraden, in het bijzonder deze bij gebleken behoefte in staat te stellen een dienaar des Woords te beroepen en de grenzen tussen de kerken van haar ressort vast te stellen'.

Contact over hulp of advies kon van de kerkenraad uitgaan. Ook was het denkbaar dat een classis zelf het initiatief nam hulp of advies te geven om een kerk bij haar roeping en taak te bepalen. Het toezicht en het initiatief van de classis waren overigens niet onbeperkt. Duidelijk moest zijn dat het geen toezicht was van een hogere instantie, maar van meerdere kerkenraden gezamenlijk.

Er werden kerkordelijke beperkingen in de taak van de classis aangegeven. Zij mocht 'geen andere dan kerkelijke zaken behandelen', art. 29 lid 1 (=art. 33.1 uit 1959). Verder mocht de classis als meerdere vergadering geen zaken behandelen die de mindere vergadering, de kerkenraad, zelf diende af te handelen.

Wat behoorde concreet tot haar arbeidsveld? De classis had met name als taak

- toezicht te houden op de taak en de roeping van de kerken. Concreet betekende dat het bieden van advies en hulp, met name inzake het beroepingswerk, artt.5-7 (= artt. 10-12 uit 1959) , 11-13 (zie o.a. artt. 13, 14.3 uit 1959), 15-19 (= artt. 19, 16, 22, 17 en 18 uit 1959) 42 (= art. 44 uit 1959), 69 (= art. 72 uit 1959), het beroepbaar verklaren van hen die geslaagd waren voor het kerkelijk examen, artt.5 (= art. 10 uit 1959), 56 (= art. 58 uit 1959) en het verlenen van preekconsent, art. 69 (= art. 72 uit 1959), het verrichten van visitatie art. 52 (= art. 54 uit 1959) en het benoemen van consulenten, art. 41 (= art. 43 uit 1959);
- het nemen van beslissingen als appèlinstantie, omdat zij ten opzichte van de kerkenraad de meerdere vergadering was, art. 31;¹⁹⁴⁰

¹⁹³⁹ Nauta was van mening dat alleen de niet-afgevaardigde predikanten de classis kunnen bijwonen om eventuele adviezen te geven. Waarom zou dat echter niet gelden voor niet-afgevaardigde ouderlingen en diakenen?; Nauta, *Verkl. v.d. kerkorde*, 193.

- het vermanen en uitoefenen van tucht over gemeenteleden en ambtsdragers, artt. 110 (= art. 112 uit 1959), 112 (= art. 114 uit 1959), 113, 116, 118-121 (= artt. 118-121 uit 1959), 124-126 (= artt. 124-125 uit 1959).

5.2.3.2. Kerkvisitatie

De kerkvisitatie was een belangrijk instrument, art. 52. De visitatoren hadden tot taak te onderzoeken of de ambtsdragers van een kerkenraad

- ‘zowel persoonlijk als gezamenlijk hun taak getrouw vervullen’;
- ‘zich aan de zuivere leer houden’;
- ‘de bepalingen van de kerkorde en de overige besluiten der meerdere vergaderingen onderhouden’
- ‘en naar vermogen het hunne doen om met woord en daad de opbouw en de uitbreiding der gemeente te bevorderen’.

De kerkorde attribueerde de bevoegdheid aan de visitatoren om, indien noodzakelijk, nalatige ambtsdragers te vermanen. De indruk kan hierdoor ontstaan dat de visitatoren controleurs waren. Het werk van de visitatoren stond echter geheel in het teken van ‘raad en bijstand’ verlenen aan de kerkenraad.

Het is de vraag of een classis elk jaar kerkvisitatie kon houden. Een tweede vraag is of tenminste twee dienaren des Woords in staat waren alle kerkenraden te visiteren. Om een voorbeeld te geven: voor de Classis Zwolle met zes kerken zal die frequentie eerder haalbaar zijn geweest dan voor de Classis Dokkum met negenentwintig kerken. Nu bood de kerkorde de mogelijkheid meer dan twee dienaren des Woords aan te wijzen. Bovendien kon de classis ‘ook andere, voor die taak bekwame ambtsdragers - bij voorkeur ouderlingen - aanwijzen’, art. 52.1 *Gereformeerde Kerkorde van 1959*. Dat was een nieuwe ontwikkeling in het gereformeerde kerkrecht, omdat voorheen alleen predikanten als kerkvisitator werden benoemd. Met name de kerkenraden van de Gereformeerde Kerk van Amsterdam en de Gereformeerde Kerk van Zutphen hadden de Synode van Leeuwarden 1955/1956 gevraagd de mogelijkheid te onderzoeken ouderlingen als visitator te laten functioneren. De Synode van Leeuwarden van 1955/1956 nam dit voorstel over. De kerken maakten niet alleen gebruik van de ervaring van predikanten, maar ook van andere ambtsdragers. In de oorspronkelijke tekst stond de zinsnede ‘oudste en meest ervaren’, wat betrekking had op de dienaren des Woords. Later is dit veranderd in: ‘meest ervaren en geschikte’. De oudste

¹⁹⁴⁰ Dit artikel is een begrip binnen de Gereformeerde Kerken in Nederland, gezien de tuchtprocedures rondom J. G. Geelkerken in 1926 en met name rondom K. Schilder in 1944. De gereformeerden die met Schilder meegingen, noemen zich ‘Gereformeerde Kerken in Nederland’ en voegen daar soms aan toe ‘onderhoudende artikel 31’ of ‘vrijgemaakt’. Met de verwijzing naar dit kerkordeartikel wilden de ‘vrijgemaakten’ aangeven dat art. 31 voorschreef dat a. gemeenteleden verplicht zijn in appèl te gaan als zij van mening zijn dat een besluit van een ambtelijke vergadering in strijd is met Gods Woord en b. dat zij niet verplicht zijn zich te onderwerpen aan de gewraakte beslissing of uitspraak zolang zij die in strijd achten met Gods Woord.

predikant hoefde immers niet per definitie de meest ervaren en meest geschikte te zijn.

Het onderscheid, dat in de praktijk bekend stond als 'gewone' en 'buitengewone' kerkvisitatie, was niet terug te voeren op de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*. Volgens Nauta stelde de Synode van Assen van 1926 vast dat verzoeken tot buitengewone kerkvisitatie geadresseerd dienden te worden aan de classis en niet aan de kerkvisitatoren zelf.¹⁹⁴¹ De visitatoren waren immers deputaten die werkten in opdracht van, onder verantwoordelijkheid van en in verantwoording aan de classis.

Het ging hier steeds om kerkvisitatoren in meervoud, omdat kerkvisitatie geen actie was van individuen of van hiërarchie. In art. 52 stond daarom: 'tenminste twee'.

Naast het visiteren was het bespreken van het verslag van de visitatie minstens even belangrijk. De visitatoren waren deputaten die verantwoording schuldig waren aan de classis, in de vorm van een schriftelijk rapport.

5.2.3.3. De consulent

Een niet minder belangrijk classicaal instrument dan de kerkvisitatie was de consulent, art. 41. Indien een kerk geen dienaar des Woords had, verzocht zij de classis een dienaar des Woords uit één der naburige kerken als consulent aan te wijzen. De consulent stond de vacante kerkenraad met raad en daad bij. Concreet kwam dat tot uitdrukking in de betrokkenheid bij het beroepingswerk. De consulent kon de vergaderingen van de kerkenraad bijwonen 'indien hij daartoe is uitgenodigd'. De *Dordtse Kerkorde van 1619* zoals die in 1905 werd herzien, schreef hierover niets voor. De mogelijkheid bestond dat de kerkenraad de consulent het voorzitterschap opdroeg. Het initiatief daartoe kon niet van de consulent uitgaan. Ongewenste inmenging en elke vorm van hiërarchie dienden te worden voorkomen. De consulent diende ook verantwoording over zijn werkzaamheden af te leggen aan de classis. 'De kerkenraad zal in belangrijke aangelegenheden', met name op het gebied van het beroepingswerk de consulent raadplegen, schreef art. 41 voor. De consulent ondertekende mede de beroepingsbrief, wanneer de kerkenraad van de vacante kerk overging tot beroeping, art. 41 lid 4. Met deze handeling werd uitgedrukt dat de kerkenraad de beroepingsprocedure volgens de aangewezen kerkordelijke weg had gevolgd.

Voor de overige werkzaamheden zoals de catechese en het pastoraat was niets geregeld, omdat deze niet tot de eigenlijke taken van de consulent behoorden, maar tot die van de vacante kerk zelf.

5.2.3.4. De afvaardiging naar de particuliere synode en de generale synode

De particuliere synode was de meerdere vergadering van de classis. Om het mogelijk te maken dat de particuliere synode bijeenkwam, vaardigde elke classis

¹⁹⁴¹ Nauta, *Verkl. v.d.kerkorde*, 205.

twee dienaren des Woords, twee ouderlingen en een diaken af, tenzij er in het gebied van de synode minder dan vijf classes waren. In dat geval vaardigde elke classis drie dienaren des Woords, drie ouderlingen en twee diakenen af, art. 54. Anders was de omvang van een particuliere synode met maximaal vier classes te klein, namelijk acht predikanten, acht ouderlingen en vier diakenen. Van de besprekingen en besluiten van de particuliere synode hielden de afgevaardigde ambtsdragers de classis op de hoogte. Zo werd de agenda van de classis niet alleen bepaald door wat in plaatselijke kerken gebeurde, maar ook door wat in de meerdere vergadering leefde.

Tot 2001 vaardigde elke particuliere synode twee predikanten, twee ouderlingen en een diaken af naar de generale synode, art. 59.1 (= art. 61.1 uit 1959). Met het oog op het proces van vereniging van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Nederlandse Hervormde Kerk vaardigde sinds 2001 elke classis bij toerbeurt een predikant, een ouderling of een diaken naar de generale synode af, art. 59.1.¹⁹⁴² Dit geschiedde aan de hand van een door het breed moderamen van de generale synode op te stellen rooster.

5.2.3.5. Niet-ambtsdragers in de classis

Deputaten hoefden niet per definitie ambtsdragers te zijn. Ook niet-ambtsdragers konden tot deputaat worden benoemd. Ook de actuaire, de ambtelijk secretaris van een meerdere vergadering, hoefde geen ambtsdrager te zijn.¹⁹⁴³

Deze ontwikkeling hing samen met een opvallend en relatief jong artikel (art. 67) waarin voorgeschreven was dat kerkelijke vergaderingen en ambtsdragers de taak hadden 'naar vermogen ruimte te scheppen en te laten voor initiatieven uit de gemeente'. Dat impliceerde de mogelijkheid van het inschakelen van de dienst van leden van de gemeente. Omdat art. 67 het eerste artikel was dat stond onder de titel 'Het werk van de kerk' werd het duidelijker: het ging in de kerk en in het kerkenwerk niet alleen om ambtsdragers en ambtelijke vergaderingen, maar ook om (andersoortige experimenten met) werkgroepen en gemeenteleden. Refererend aan de rapporten *Kerk in perspectief*¹⁹⁴⁴ en *Kerk in zuiver perspectief?*¹⁹⁴⁵ kon hierbij op de opkomst van het werkveld van gemeenteopbouw gewezen worden. Dat was ook de achterliggende gedachte van de Synode van Dokkum van 1983, toen zij besloot art. 67 in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* op te nemen.¹⁹⁴⁶ Enige discussie speelde zich toen af over de vraag of de betrokkenheid van de gemeente los van de ambten kerkordelijk verwoord diende te worden.

¹⁹⁴² Zie de uitgave van 2001 van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*.

¹⁹⁴³ Van Drimmelen, *ABC*, 10.

¹⁹⁴⁴ *Kerk in perspectief*. Rapport van de commissie gemeentestructuur ingesteld door generale deputaten voor de evangelisatie van de Gereformeerde Kerken in Nederland aangeboden aan de generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, z.pl., 6^e dr., 1980.

¹⁹⁴⁵ *Kerk in zuiver perspectief?* Rapport van de commissie gemeentestructuur ingesteld door generale deputaten voor de evangelisatie van de Gereformeerde Kerken in Nederland, 2^e dr., z.p. 1971.

¹⁹⁴⁶ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Dokkum 1983, art. 94, bijlage H2.

5.2.4. De werkwijze

Op welke wijze verricht de gereformeerde classis haar werkzaamheden? Ik beschrijf in deze paragraaf achtereenvolgens de vergaderfrequentie, paragraaf 5.2.4.1.; de classis contracta, paragraaf 5.2.4.2.; de vergaderplaats, paragraaf 5.2.4.3.; de samenroepende kerk, paragraaf 5.2.4.4.; het moderamen, paragraaf 5.2.4.5., en een deputaatschap of een commissie, paragraaf 5.2.4.6.

5.2.4.1. De vergaderfrequentie

Het voorschrift van art. XLI van de *Dordtse Kerkorde van 1619* dat de classis bij het uiteengaan de tijd en de plaats voor de volgende bijeenkomst diende af te spreken, was niet opgenomen in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*. Dat kon in de huishoudelijke regeling worden verwoord.¹⁹⁴⁷ De frequentie voor het houden van een bijeenkomst van de classis was in art. 51.1 omschreven als 'ten minste eens in het kwartaal'. Dat zei niet alleen iets over het aantal bijeenkomsten, maar ook over de regelmaat. 'Tenminste eens in het kwartaal' hoefde niet hetzelfde te betekenen als eens per drie maanden. Soms was er aanleiding de bijeenkomst in de eerste maand van een kwartaal te houden, soms in de tweede of de derde maand van een volgend kwartaal, zoals Nauta interpreteerde.¹⁹⁴⁸ In de regel kwam de classis minstens viermaal per jaar met een zekere regelmaat bijeen. Een toename van het aantal bijeenkomsten was mogelijk indien de agenda niet tijdig afgewerkt kon worden. Dit kon veroorzaakt worden door een classicaal examen, artt. 5.2 en 7.3, als het examen niet ingepast kon worden in een bijeenkomst, of door een losmakingsprocedure overeenkomstig artt. 18 of 19.

Het maakte voor de classis verschil of het om een voortgezette of om een extra bijeenkomst ging. Een voortgezette bijeenkomst werd heropend, niet geopend; de kerkenraad hoefde dan geen andere ambtsdragers af te vaardigen en geen nieuwe credentiebrieven in te sturen. Het waren immers dezelfde afgevaardigden die ter vergadering bijeen waren; de vergadering hoefde niet geconstitueerd te worden en ook functioneerde hetzelfde moderamen. Dat hield tevens in dat er geen notulen waren die besproken en vastgesteld werden. Een extra bijeenkomst daarentegen werd geopend: het was immers een nieuwe bijeenkomst.

¹⁹⁴⁷ De huishoudelijke regelingen van de gereformeerde classes werden meestal opgesteld naar landelijke voorbeelden zoals die te vinden zijn in: *Concepten en modellen bij de kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, uitg. in opdracht van de deputaten voor de Kerkorde van de generale synode, door het Algemeen Secretariaat GKN, z.p. [1996].

¹⁹⁴⁸ D. Nauta, *Verkl. v.d.kerkorde*, 194.

5.2.4.2. De classis contracta

Hoewel de classis ophield te bestaan als de kerken aan het einde van de classis uiteengingen, bestond de mogelijkheid dat tussen twee bijeenkomsten twee of meer kerkenraden samenkwamen in de zogenaamde classis contracta (art. 51.3 = art. 53.3 uit 1959) om datgene af te handelen wat nodig was voor de komst en vertrek van predikanten, zoals het verlenen van approbatie vanwege het beroepen van een predikant, het verlenen van een attestatie of het in ontvangst nemen van een attestatie. Hiervan legde de classis contracta verantwoording af aan de eerstvolgende bijeenkomst van de voltallige classis. Zij mocht nooit zelfstandig besluiten nemen buiten de aan haar kerkordelijk toegewezen ruimte en zelfs van de wél genomen besluiten diende zij dus verantwoording af te leggen. Zij mocht evenmin beslissingen nemen ingeval van ingebrachte wettige bezwaren tegen het verlangde getuigenis of het aanvaarden van het overlegde getuigenis.¹⁹⁴⁹

De kerkordelijke mogelijkheid als classis contracta te vergaderen, ontstond in de praktijk. De classis contracta had met het verschijnen van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* een kerkordelijke plaats gekregen.¹⁹⁵⁰ Met de nieuwe bepaling was zowel de ruimte als de beperking voor de classis contracta geschapen.

5.2.4.3. De vergaderplaats

Er was in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* geen bepaling opgenomen over de vergaderplaats. De classis had de vrijheid dat in de huishoudelijke regeling vast te leggen. Om praktische redenen kon één vaste vergaderplaats wenselijk zijn. Toch kon de betrokkenheid van de afgevaardigden vergroot worden, indien de vergaderingen bij toerbeurt in de plaatsen van de kerken gehouden werd.

5.2.4.4. De samenroepende kerk

Elke vergadering werd samengeroepen door de kerk die in de laatste vergadering daartoe aangewezen was. Deze kerk riep de classis bijeen en heet '(samen)roepende kerk', art. 46 (= art. 48 uit 1959) Zij controleerde de credentiebrieven. Bovendien controleerde zij of de credentiebrieven instructies bevatten: dat wil zeggen: mededelingen van de afvaardigende mindere vergadering aan de betrokken meerdere vergadering. In dit geval een mededeling van een kerkenraad aan de classis. De instructie kon een vraag, een verzoek of een opvatting over een kerkelijke aangelegenheid bevatten. De samenroepende kerk stelde een voorlopige agenda vast aan de hand van instructies, bezwaarschriften, vragen en mededelingen die de kerkenraden aan de afgevaardigden meegaven, art. 47.2 (= art. 49.2 uit 1959). Het was de classis zelf die de definitieve agenda vaststelde, art. 47.3 (= art. 49.3 uit 1959).

¹⁹⁴⁹ Nauta, *Verkl. v.d. kerkorde*, 199.

¹⁹⁵⁰ *L.c.*, 198.

5.2.4.5. Het moderamen

Het moderamen werd aangewezen door de classis. Het bestond uit tenminste een preses, een scriba en één of meerdere leden, art. 48.1 (= art. 50.1 uit 1959). De classis regelde in haar huishoudelijke regeling wie de leden van het moderamen waren, art. 48.3 (= art. 50.3 uit 1959). Dit artikel schreef niet voor of de leden van het moderamen predikant, ouderling of diaken dienden te zijn. Dit werd overgelaten aan het oordeel van de classis, die haar besluiten hierover kon verwoorden in de huishoudelijke regeling van de classis.

5.2.4.6. Deputaatschap en commissie

De kerkenraad had de mogelijkheid tot het instellen van een kerkenraadscommissie, art. 36.5. De particuliere synode en de generale synode hadden de mogelijkheid tot het instellen van deputaten, artt. 56 en 65. De classis kon niet met een beroep op de kerkorde deputaten of commissies instellen, behalve als het om de visitatoren ging, die in de praktijk 'deputaten' konden worden genoemd. Het enige classicale deputaatschap dat kerkordelijke status had, was dus dat van de kerkvisitatie. Ondanks het feit dat de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* niet voorzag in de kerkordelijke mogelijkheid deputaten te benoemen of commissies in te stellen, bestonden zowel deputaten als ook commissies in de praktijk wel.

Onderscheid diende gemaakt te worden tussen deputaten en commissies. De classis benoemde deputaten als het ging om werkzaamheden die voortdurend de aandacht hadden van de classis. Indien er in een bijeenkomst van de classis een kwestie aan de orde kwam waarover de classis ter plekke geen besluit kon of wilde nemen, benoemde ze een commissie die aan het einde van de werkzaamheden rapport uitbracht en één of meerdere voorstellen aan de classis deed.

5.2.5. Rechtspersoonlijkheid

De Synode van Middelburg van 1933 besloot dat de meerdere vergadering - dus ook de classis - rechtspersoonlijkheid kreeg. Dit werd vastgelegd in art. LXXXIV van de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Zoals in paragraaf 3.1.3.2. uiteengezet werd, had de kerkscheuring van 1926 en de vrees voor een nieuwe kerkscheuring tot dit synodale besluit geleid.

De *Gereformeerde Kerkorde van 1959* nam legde in art. 100 vast dat de in een meerdere vergadering bijeenkomende kerken een lichaam vormen dat rechtspersoonlijkheid had. Hierdoor werd nog eens duidelijk onderstreept dat plaatselijke kerken niet los van elkaar staan, maar een nauwe band hebben die ze met elkaar verenigd. Bovendien verkreeg de classis uit vermogensrechtelijk perspectief zekerheid.

5.3. De klassicale praktijk (1959-1968 en 1989-1998)

In paragraaf 5.3. geef ik het resultaat van een onderzoek naar de notulen van de Classes Drachten, Utrecht en Axel/Zeeuws-Vlaanderen van 1959 tot en met 1968 en van 1989 tot en met 1998. Ik heb bij het bestuderen van deze bronnen steeds de vragen voor ogen gehad: volgde de klassicale praktijk het kerkordelijke type of ontstond in de praktijk een ander klassicaal type en, zo ja, welk? Ik toetst dat aan de hand van de drieslag presentie, paragraaf 5.3.2.; de werkzaamheden, paragraaf 5.3.3. en de werkwijze, paragraaf 5.3.4. In paragraaf 5.3.1. beschrijf ik de ressorten van de Classes Drachten, Utrecht en Axel/Zeeuws-Vlaanderen.

5.3.1. De ressorten

De Classis Drachten bestond op 1 januari 1959 uit veertien kerken. Op 21 juni 1959 werd de Gereformeerde Kerk van Bakkeveen geïnstitueerd. Zij werd daarmee de vijftiende kerk van de Classis Drachten:

Beetsterzwaag c.a., Boornbergum en Kortehebben, Donkerbroek, Drachten, Drachtstercompagnie, Duurswoude, Gorredijk en Kortezwaag, Haulerwijk, Hoornsterzwaag, Lippenhuizen-Hemrik, Nij-Beets, Siegerswoude, Tijnje en Ureterp.

In 1989 zag de Classis Drachten er anders uit:

Bakkeveen, Beetsterzwaag, Boornbergum en Kortehebben, Donkerbroek, Drachten, Drachtstercompagnie, Frieschepalen-Siegerswoude, Gorredijk, Haulerwijk, Hoornsterzwaag, Lippenhuizen-Hemrik, Nij Beets, Tijnje, Ureterp en Wijnjewoude.

Vanaf 1 januari 1992 kwam er in verband met het Samen-op-Wegproces een nieuwe klassicale indeling.¹⁹⁵¹ De Gereformeerde Kerk van Hoornsterzwaag behoorde voortaan tot de Classis Heerenveen en de Friese kerken van Appelscha en Oosterwolde, die vele jaren bij de classis Assen (Drenthe) behoord hadden, bij de Classis Drachten. Ook de Gereformeerde Kerk van Nijega-Opeinde-De Tike behoorde sindsdien tot de Classis Drachten. De Classis Drachten telde zeventien kerken. Daarmee had deze classis de vrijheid tot splitsing van het ressort over te gaan. Zij kon dit doen zoals art. 49.2 aangaf, omdat zij meer dan twaalf kerken telde. De classis had voor de bestaande situatie gekozen en vanwege de nog jonge herindeling ging zij niet over tot splitsing.

¹⁹⁵¹ Appelscha, Bakkeveen, Beetsterzwaag, Boornbergum en Kortehebben, Donkerbroek, Drachten, Drachtstercompagnie, Frieschepalen-Siegerswoude, Gorredijk, Lippenhuizen-Hemrik, Nij Beets, Nijega-Opeinde-De Tike, Oosterwolde, Tijnje, Ureterp, Wijnjewoude.

Het ressort van de Classis Utrecht in 1959 bestond in de periode van 1959 tot en met 1968 uit twintig kerken:

Amerongen, Benschop, De Bilt, Bilthoven, Den Dolder, Doorn, Driebergen-Rijssenburg, Harmelen, Linschoten, Lopik, Maarn, Montfoort, Utrecht-Noord, Utrecht-Oost, Utrecht-West, Utrecht-Zuid, Vleuten-de Meern, Vreeswijk, IJsselstein en Zeist.

Per 1 januari 1962 behoorde ook de Gereformeerde Kerk van Oud- en Nieuw-Loosdrecht tot de Classis Utrecht. Indien dit getal eenentwintig was geweest, zou de classis kerkordelijk verplicht zijn geweest tot splitsing over te gaan, maar de Classis Utrecht was kleiner geworden.¹⁹⁵² In 1989 zag het ressort er anders uit:

Benschop, Harmelen, Houten, Linschoten, Lopik, Maartensdijk, Montfoort, Nieuwegein-Noord, Nieuwegein-Zuid, Nieuw-Loosdrecht, Oud-Loosdrecht, Utrecht, Utrecht-West, Vleuten-de Meern, Westbroek en IJsselstein.

In 1992 was ook hier een classicale herindeling gerealiseerd. De Classis Utrecht werd gehalveerd en bestond vanaf 1 januari 1992 uit de Gereformeerde Kerken:

Houten, Utrecht, Maartensdijk, Utrecht-West, Nieuwegein-Noord, Vleuten-de Meern, Nieuwegein-Zuid en Westbroek.

In de tweede onderzoeksperiode had de Classis Utrecht de vrijheid te splitsen, aangezien zij meer dan twaalf kerken omvatte. De verkleinde Classis Utrecht, die sinds 1992 bestond, had bestaansrecht, aangezien zij met acht kerken boven de minimumgrens van zes kerken uitkwam.

De Classis Axel bestond in 1959 uit de volgende negen kerken:

Aardenburg, Axel, Breskens, Hoek, Oostburg, Schoondijke, Terneuzen, Zaamslag en Zoutespui.

In 1989 bestond de Classis Zeeuws-Vlaanderen uit acht kerken:

Aardenburg, Axel, Breskens, Hoek, Oostburg, Schoondijke, Terneuzen en Zaamslag.

De Gereformeerde Kerk van Zoutespui werd in 1979 opgeheven.¹⁹⁵³ De Gereformeerde Kerk van Aardenburg, de Gereformeerde Kerk van Breskens, de Gereformeerde Kerk van Oostburg en de Gereformeerde Kerk van Schoondijke waren tot in 1993 gecombineerd voor de dienst des Woords. In beide periodes kwam

¹⁹⁵² In 1962 zag het ressort van de Classis Utrecht er echter als volgt uit: Benschop, Harmelen, Linschoten, Lopik, Maartensdijk, Montfoort, Nieuw-Loosdrecht, Oud-Loosdrecht, Utrecht-Noord, Utrecht-Oost, Utrecht-West, Utrecht-Zuid, Vleuten-de Meern, Vreeswijk, Westbroek, IJsselstein. De Classis Utrecht hoefde getalsmatig gezien niet over te gaan tot splitsing; *Jaarb. Geref. Kerken*, (1962), 188-193.

¹⁹⁵³ De Gereformeerde Kerk van Zoutespui werd op 29 december 1940 geïnstitueerd en op 1 mei 1979 opgeheven; *Gemeenten en predikanten*, 257.

de Classis Axel c.q. Zeeuws-Vlaanderen boven de minimumgrens van zes kerken uit, art. 49.1.

5.3.2. De presentie

Deze paragraaf beschrijft de presentie in de Classes Drachten, Utrecht en Axel/Zeeuws-Vlaanderen in de perioden 1959 tot en met 1968 en 1989 tot en met 1998. Uit de notulen van de drie classes blijkt het volgende.

1959-1968

In 1964 mochten de kerkenraden diakenen afvaardigen naar de classis. De kerkenraden in de Classis Drachten, de Classis Utrecht en de Classis Axel waren daarin aanvankelijk terughoudend.

In de Classis Drachten waren er vóór 1964 eenmaal diakenen aanwezig bij een vergadering. Er stond toen een diaconale aangelegenheid op de agenda. Dit was sinds het besluit van de Synode van 's-Gravenhage 1949 mogelijk.¹⁹⁵⁴ Zodra dat agendapunt besproken en afgesloten was, verlieten de diakenen de vergadering. Vooralsnog was er echter geen kerkordelijke mogelijkheid diakenen af te vaardigen. In dit licht moet ook de mening van de Classis Drachten tegenover die van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Duurswoude verklaard worden. Zij was naar de mening van de classis in de vergadering van 13 februari 1960 te voortvarend te werk gegaan door een diaken af te vaardigen.

In de Classis Axel waren enkele diakenen vóór 1964 meerdere malen aanwezig: vanwege de verkiezing van af te vaardigen diakenen naar de particuliere synode,¹⁹⁵⁵ maar ook vanwege een bespreking over het maatschappelijk werk.¹⁹⁵⁶ De kerkenraden van de Gereformeerde Kerk van Terneuzen en de Gereformeerde Kerk van Zoutespui hadden in 1961 een instructie over het besluit dat in de Particuliere Synode van Zeeland maatschappelijk werk in de provincie opgezet zou worden. Grote opschudding ontstond tijdens de bespreking van dit onderwerp, toen bleek dat de diakenen van de classis in 1961 een soort diaconale classicaal vergadering hadden gehouden over een stichting voor maatschappelijk werk, terwijl de classis daarvan nauwelijks op de hoogte was. Uit de notulen valt niet op te maken of het gaat om een provinciale stichting of een stichting in Zeeuws-Vlaanderen.¹⁹⁵⁷ Een half jaar later verklaarde de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Terneuzen dat de diakenen ontstemd waren, omdat was gebleken dat de classis goedkeuring had verleend aan de benoeming van een directeur maatschappelijk werk. Ter vergadering werden de stukken nagezien en

¹⁹⁵⁴ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, 's Gravenhage 1949, art. 382 '...de classes de vrijheid zullen hebben om te bepalen, dat naar haar vergaderingen, waar zaken van diaconale aard behandeld zullen worden, door de kerken naast een dienaar des Woords en een ouderling eveneens een diaken afgevaardigd zal worden, die alleen in zaken van diaconale aard keurstem zal ontvangen'.

¹⁹⁵⁵ Not. Cl. Axel, 7 februari 1961.

¹⁹⁵⁶ Not. Cl. Axel, 2 mei 1961.

¹⁹⁵⁷ Not. Cl. Axel, 2 mei 1961.

daaruit bleek dat de diakenen ongelijk hadden en dat de classis juist had gehandeld.¹⁹⁵⁸

De Classis Utrecht besloot op haar vergadering van 26 februari 1964 diakenen te laten afvaardigen door de kerkenraden. Blijkbaar moesten de kerkenraden hieraan wennen, want op de volgende vergadering was er geen enkele diaken aanwezig. Over de bijeenkomst van 10 september 1964 werd gesproken als een 'historische classis'. Toen waren er namelijk wel diakenen aanwezig. In de Classis Utrecht vaardigde overigens niet elke kerkenraad telkens een diaken af.¹⁹⁵⁹ De Classis Drachten constateerde in haar bijeenkomst van 8 november 1966 dat veel diakenen verstek lieten gaan.

Waar de ene kerk liever meer dan drie ambtsdragers wilde afvaardigen, bleek dat voor andere kerken een probleem. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Terneuzen vroeg bijvoorbeeld aan de Classis Axel of het bezwaarlijk was meer dan de voorgeschreven ambtsdragers af te vaardigen. De classis meende van niet en wenste dat deze ontwikkeling gestimuleerd werd. Wel legde zij er de nadruk op dat boventallige ambtsdragers geen keurstem hadden. De kerkenraden van de Gereformeerde Kerk van Hoek en de Gereformeerde Kerk van Zoutespui waren al tevreden als ze drie ambtsdragers konden afvaardigen. Zo vroeg de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Hoek in 1964 of het kerkrechtelijk mogelijk was een ouderling als hulpdiaken af te vaardigen en een diaken als hulpouderling. De classis zag geen enkel bezwaar. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zoutespui vroeg of zij op de classis ook wettig vertegenwoordigd was, als zij een incomplete afvaardiging had. De classis meende van wel, maar wilde de toestemming hiervoor alleen betrekken op noodsituaties.¹⁹⁶⁰ De classis sprak de kerkenraden op de afwezigheid van hun afgevaardigden aan.

De Classis Utrecht verzocht aan de permanente samenroepende kerk Utrecht-Oost voor bijeenkomsten van de classis waarin verkiezingen - bijvoorbeeld voor de particuliere synode - gehouden zouden worden twee boventallige ambtsdragers af te vaardigen, zodat deze met de werkzaamheden van het 'stembureau' belast zouden worden.¹⁹⁶¹

In de Classis Axel waren het in de periode van 1959 tot en met 1968 vooral de kerkenraden van de kleine Gereformeerde Kerk van Breskens en de Gereformeerde Kerk van Zoutespui die moeite hadden eerst twee, later drie afgevaardigden te vinden. In 1959 hadden de Gereformeerde Kerk van Breskens en de Gereformeerde Kerk van Zoutespui 138 respectievelijk 147 leden.¹⁹⁶² Gedurende de periode 1959 tot en met 1968 was de Classis Axel nooit compleet. Gebeurde het een enkele maal dat zowel de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Breskens als die van de Gereformeerde Kerk van Zoutespui drie ambtsdragers kon afvaardigen, dan ontbrak er wel één ambtsdrager in de afvaardiging van een andere kerkenraad.

¹⁹⁵⁸ Not. Cl. Axel, 21 november 1961.

¹⁹⁵⁹ Not. Cl. Utrecht, 3 juni 1964. De notulen vermelden: "De diakenen, die zolang geijverd hebben naar een betere plaats op de meerdere vergaderingen, dienen te worden opgewekt om de gelegenheid aan te grijpen zich op de meerdere vergaderingen te doen vertegenwoordigen."

¹⁹⁶⁰ Not. Cl. Axel, 5 mei 1964.

¹⁹⁶¹ Not. Cl. Utrecht, 26 februari 1964.

¹⁹⁶² *Jaarb. Geref. Kerken*, (1959), 288-289.

In de Classis Drachten was er sprake van een trouwe opkomst. De kerkenraad van Drachten verzocht zelfs in 1968, evenals de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Terneuzen, extra ambtsdragers te mogen afvaardigen.¹⁹⁶³ Volgens de classis was dit mogelijk, hoewel aan deze ambtsdragers geen keurstem, maar adviserende stem werd verleend. Slechts in een enkele vergadering ontbrak een ambtsdrager, waarvoor dan de secundus optrad. Tijdens een classicaal examen liet de classis gasten toe in de vergaderzaal.¹⁹⁶⁴ Absentie was een uitzondering. Een ter vergadering aanwezige predikant vroeg en verkreeg verlof de vergadering eerder te verlaten vanwege het leiden van een begrafenis.¹⁹⁶⁵

De Classis Utrecht was in de periode van 1959 tot en met 1968 slechts een aantal keren compleet. In het begin was het de kerkenraad van de kleine Gereformeerde Kerk van Benschop, later die van de kleine Gereformeerde Kerk van Oud-Loosdrecht, die moeite hadden om drie ambtsdragers af te vaardigen. Tweemaal kwam het voor dat een kerkenraad geheel ontbrak op de vergadering. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harmelen was er daar één van. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harmelen vond in 1967 dat hij ten onrechte beschuldigd was van verzuim. Hij meende correct te hebben gehandeld door de classis telefonisch te laten weten dat hij niet naar de classis kon vanwege het beroepingswerk. De classis meende toch dat het beroepingswerk geen acceptabele grond was voor absentie.¹⁹⁶⁶ Ook het geven van catechisatie was geen reden de bijeenkomsten van de classis te verzuimen. Dat ondervond een predikant die aan de Classis Utrecht een brief schreef. Daarin gaf hij aan dat hij afwezig zou zijn op de volgende bijeenkomst, omdat hij dan catechisatie moest geven. De classis was van mening dat de classicale werkzaamheden niet minder ambtelijke werkzaamheden waren dan het geven van catechisatie.¹⁹⁶⁷

1989-1998

Drie decennia later kwam het wel vaker voor dat predikanten, maar ook ouderlingen en diakenen de bijeenkomsten van de classis niet bijwoonden. Er was geen enkele vergadering in de periode van 1989 tot en met 1998 die compleet was. Sommige kerkenraden zonden in het geheel geen afvaardiging; het kwam ook voor dat men geen melding maakte van absentie.

De Classis Drachten had moeite met een kerkenraad van een Samen-op-Weggemeente die regelmatig zonder kennisgeving afwezig was. Bij navraag bleek deze kerkenraad de ene keer naar de hervormde classicale vergadering te gaan en de andere keer naar de gereformeerde classis. Na een gesprek hierover was de kerkenraad steeds aanwezig.

Kon in de eerste onderzoeksperiode het verzoek van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drachten aan de classis met meer dan drie ambtsdragers de vergadering bij te wonen vermeld worden, daarvan bleef weinig over in de tweede onderzoeksperiode. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drachten liet

¹⁹⁶³ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 10 september 1968.

¹⁹⁶⁴ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 14 februari 1967.

¹⁹⁶⁵ Not. Cl. Drachten, 10 mei 1960.

¹⁹⁶⁶ Not. Cl. Utrecht, 7 december 1967.

¹⁹⁶⁷ Not. Cl. Utrecht, 7 maart 1963.

zich een aantal malen door slechts een ouderling vertegenwoordigen, soms door een ouderling en een diaken of een predikant en een ouderling. De vanzelfsprekendheid per kerkenraad met drie ambtsdragers aanwezig te zijn was voorbij. Steeds vaker waren er twee ambtsdragers aanwezig. Ook predikanten waren in toenemende mate afwezig.

Onduidelijkheid bestond er bij de kerkenraden of de ambtsdragers die in het moderamen of breed moderamen zitting hadden, boventallig waren of niet. De preses van de Classis Drachten legde in 1995 uit, dat leden van het moderamen of breed moderamen tevens afgevaardigden zijn.¹⁹⁶⁸

Ook de Classis Utrecht kampte met absentie. Een predikant bracht in 1995 het bezoek aan de classis ter sprake, omdat hij de geringe aanwezigheid van predikanten als demotiverend ervoer. Hij legde de classis de vraag voor of hieraan iets kon worden gedaan.¹⁹⁶⁹ Het moderamen erkende het probleem en wilde zich erover buigen, maar merkte ook op dat er niet veel predikanten in de classis waren en dat een deel van de predikanten parttime werkte. Het moderamen had overigens reeds in 1993 een brief geschreven aan de kerkenraden van de Classis Utrecht over de geringe afvaardiging vanuit de kerkenraden.¹⁹⁷⁰ Eén van de kerkenraden bleek afwezig zonder kennisgeving. De notulen van 1993 vermelden: “De praeses toont zich daarmee weinig ingenomen, zij het niet met de afwezigheid, als wel dat men het niet tevoren gemeld heeft.”¹⁹⁷¹ In 1997 werd opnieuw geklaagd dat de kerkenraden zo weinig genegen waren met een (complete) afvaardiging de bijeenkomsten bij te wonen. Nog eens werd uitgesproken dat het tijdsbeslag meeviel en dat men worstelde met de vraag: “Hoe de kerken te overtuigen, dat men tegenover de meerdere vergaderingen verplichtingen heeft, zoals er ook rechten zijn, al realiseert men zich dikwijls niet dat de gemeente gebruik maakt van de mogelijkheden van het grote geheel.”¹⁹⁷² Een aantal weken later verstuurde het moderamen opnieuw een brief aan de kerkenraden van de Classis Utrecht, waarin zij werden uitgenodigd tot het bijwonen van de vergaderingen onder meer vanwege het te behalen quorum.¹⁹⁷³ Het moderamen legde uit dat het er alles aan deed niet alleen bestuurlijke zaken op de agenda te zetten, maar ook onderwerpen ter bezinning. Het gaf zijn zienswijze weer:

De klassicale vergadering als zodanig is ook bedoeld als een ontmoetingsplaats van gemeenten en wij moeten er wellicht ook in de toekomst voor waken dat gemeenten helemaal op zichzelf zullen staan en een geïsoleerde positie innemen. Bovendien is het goed om kennis te nemen van het reilen en zeilen van andere gemeenten in de regio.¹⁹⁷⁴

¹⁹⁶⁸ Not. Cl. Drachten, 12 september 1995.

¹⁹⁶⁹ Not. Cl. Utrecht, 21 september 1995.

¹⁹⁷⁰ Not. Cl. Utrecht. Brief van de Classis Utrecht van. 9 december 1993 aan de kerkenraden.

¹⁹⁷¹ Not. Cl. Utrecht, 9 december 1993.

¹⁹⁷² Not. Cl. Utrecht, 30 januari 1997.

¹⁹⁷³ Not. Cl. Utrecht. Uitgegaan stuk maart 1997.

¹⁹⁷⁴ Not. Cl. Utrecht. Uitgegaan stuk maart 1997.

Van de bijeenkomsten die na de geschreven brief gehouden werden, blijkt dat het quorum steeds werd gehaald en dat geen enkele kerkenraad meer afwezig was. Uit paragraaf 4.3.4.7. bleek reeds dat ook de gezamenlijke classicale vergadering toch bleef worstelen met haar imago.¹⁹⁷⁵

Van 1989 tot en met 1992, toen de Classis Utrecht nog uit de kerkenraden van zestien kerken bestond, was de opkomst laag, hoewel het quorum steeds werd gehaald. Zo waren er bijeenkomsten waar er van de zestien kerken slechts vier tot zeven kerkenraden drie ambtsdragers afvaardigden. Een enkele maal waren de afgevaardigden van vier kerkenraden afwezig.

De Classis Zeeuws-Vlaanderen kon in geen enkele bijeenkomst compleet zijn. Af en toe was het voor de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Breskens moeilijk drie ambtsdragers af te vaardigen. Het werd makkelijker voor deze kerkenraad, toen er een predikant kwam. Daarna was het de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Aardenburg die soms twee ambtsdragers, soms één ambtsdrager afvaardigde. Deze kerk had in 1989 128 leden.¹⁹⁷⁶ Wat onveranderd was in vergelijking met de periode 1959 tot en met 1968, is dat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Terneuzen het grootste gedeelte van de vergaderingen met meer dan drie ambtsdragers aanwezig was; meestal met vier, een enkele keer met vijf. Naast een predikant was er ook een pastoraal werker in die kerk werkzaam. Ook in deze classis was de vanzelfsprekendheid waarmee elke kerk drie ambtsdragers afvaardigde, voorbij, hoewel er in deze kleine classis toch sprake was van een zekere trouw. Het kwam slechts eenmaal voor dat een kerkenraad geen afvaardiging zond.

5.3.3. De werkzaamheden

Welke werkzaamheden verrichtten de Classes Drachten, Utrecht en Axel/Zeeuws-Vlaanderen in de perioden 1959 tot en met 1968 en van 1989 tot en met 1998? Op basis van de notulen in de onderzochte perioden kom ik tot de volgende indeling van deze subparagraaf: het classicaal examen, paragraaf 5.3.3.1.; de approbatie, paragraaf 5.3.3.2.; alleen kerkelijke zaken, paragraaf 5.3.3.3.; geen zaken van mindere of meerdere vergaderingen, paragraaf 5.3.3.4.; de consulent, paragraaf 5.3.3.5; de kerkvisitatie, paragraaf 5.3.3.6; de afvaardiging naar de particuliere synode, paragraaf 5.3.3.7; bezinning, paragraaf 5.3.3.8.; interkerkelijke contacten, paragraaf 5.3.3.9.; het ondertekeningsformulier, paragraaf 5.3.3.10.; de classis als appèlinstantie, paragraaf 5.3.3.11.; instituering en opheffing van een gereformeerde kerk, paragraaf 5.3.3.12.; de Classis Drachten en het diaconaat, paragraaf 5.3.3.13., en het missionaire werk, paragraaf 5.3.3.14.

¹⁹⁷⁵ Not. Gez. Cl. Utrecht, 17 september 1998.

¹⁹⁷⁶ *Jaarb. Geref. Kerken*, (1989), 350.

5.3.3.1. Het classicaal examen

In de Classis Drachten vonden er in de periode van 1959 tot en met 1968 veertien examens plaats. Tweemaal betrof het een preparatoir examen, tienmaal een peremptoir examen. In een andere bijeenkomst deed een kandidaat zowel het preparatoire als het peremptoire examen. In de Classis Utrecht vond elfmaal een examen plaats. Zeven keer betrof het een preparatoir en viermaal een peremptoir examen. Eén van die zeven preparatoire examens betrof een kandidaat die op grond van art. 6, singuliere gaven, werd onderzocht. De Classis Axel hield vijf examens: een preparatoir examen, twee peremptoire examens en eenmaal vond er een bijeenkomst plaats waarin de kandidaat zowel het preparatoir als het peremptoire examen moest ondergaan. In 1959 vonden er in de Classis Utrecht binnen een half jaar vijf preparatoire examens plaats: in de ene bijeenkomst¹⁹⁷⁷ waren er twee kandidaten en in de andere bijeenkomst¹⁹⁷⁸ drie kandidaten. Het voorstel in de eerste vergadering om de examens in twee afzonderlijke ruimten te houden, werd afgewezen omdat de vergadering zich dan moeilijk een oordeel kon vormen. In de tweede vergadering, toen er drie kandidaten aanwezig waren, vond het examen wel in drie groepen plaats, waarna in de voltallige vergadering over toelating werd beslist.

Merkwaardig was het voorstel van de deputaten ad examina van de Particuliere Synode van Utrecht in een bijeenkomst van de Classis Utrecht in 1962 om het onderzoek naar de kennis van het kerkrecht niet te laten plaatsvinden. Zij motiveerden dit voorstel door erop te wijzen dat de kandidaat op het zendingsterrein niet zoveel in aanraking zou komen met het Nederlandse kerkrecht en dat de neiging in synodale kring bestond om het aantal vakken tijdens het peremptoire examen te verminderen.¹⁹⁷⁹

In de periode van 1989 tot en met 1998, toen het onderscheid tussen het preparatoir en het peremptoir examen was weggefallen, examineerde de Classis Drachten vijfmaal, de Classis Zeeuws-Vlaanderen driemaal en de Classis Utrecht zevenmaal.

5.3.3.2. Approbatie

De classis heeft als taak de uitgebrachte beroepen te approberen. Ook twee of meer kerken kunnen in de classis contracta de stukken die nodig zijn voor het beroepingswerk nazien en approberen. Toch zal hiervan rapport moeten worden uitgebracht aan de classis, die uiteindelijk probeert. Indien de stukken ter vergadering aanwezig zijn, kunnen afgevaardigden van twee kerkenraden ter plaatse de stukken controleren. In de tweede onderzoeksperiode vond de controle van de stukken steeds vaker plaats door het moderamen, breed moderamen, of een deel van het moderamen, bijvoorbeeld door de preses en de scribe of door de preses en de actuarius. Uiteindelijk is hier ook de classis de eindverantwoordelijke.

¹⁹⁷⁷ Not. Cl. Utrecht, 25 maart 1959.

¹⁹⁷⁸ Not. Cl. Utrecht, 4 augustus 1959.

¹⁹⁷⁹ Not. Cl. Utrecht, 11 februari 1962.

Zo constateerde de Classis Drachten in 1960 dat de beroepingsbrief op een aantal punten diende te worden aangepast.¹⁹⁸⁰ Twee jaar later, bij de rapportage van de controle van de stukken van een beroepen predikant, bleek dat de pensioenregeling ontbrak.¹⁹⁸¹ In 1967 kwam dit nogmaals voor. De pensioenregeling bleek namelijk verouderd te zijn.¹⁹⁸²

De Classis Drachten besloot in 1991 tot wijziging van de huishoudelijke regeling:

Indien het in een classis samenkomst niet mogelijk is om tot het afgeven en in ontvangst nemen van het getuigenis van het vertrek alsmede van het verlenen van approbatie voor de dienaren des Woords over te gaan, geschiedt zij door het moderamen. Het moderamen brengt op de eerstvolgende classisvergadering verslag uit.¹⁹⁸³

Het besluit van een classis om approbatie te verlenen was, zo blijkt uit de stukken, niet louter een formaliteit.

5.3.3.3. Alleen kerkelijke zaken?

Art. 29.1 regelde dat kerkelijke vergaderingen 'geen andere dan kerkelijke zaken behandelen'. Hielden de classes zich aan dit voorschrift of kwamen er ook andere dan kerkelijke zaken op de agenda? Over het algemeen kan deze vraag bevestigend beantwoord worden. Wel valt een aantal opmerkelijke zaken aan te stippen.

De Classis Utrecht stond in de periode van 1959 tot en met 1968 stil bij het overlijden van koningin Wilhelmina in 1962, de moord op J. F. Kennedy, de president van de Verenigde Staten van Amerika, in 1963 en het overlijden van G. Brillenburg Wurth in 1963.¹⁹⁸⁴

De oproep van de Classis Axel aan andere classes in 1959 tot voortdurend gebed voor een vreedzame oplossing van geschillen in de wereld en bevrijding van onderdrukte volkeren werd niet overgenomen. De Classis Utrecht nam deze brief voor kennisgeving aan.¹⁹⁸⁵

De Classis Axel stuurde een telegram aan koningin Juliana vanwege haar 25-jarig huwelijk¹⁹⁸⁶ in 1962, een telegram aan prinses Irene vanwege haar verloving in 1964¹⁹⁸⁷ en een telegram aan prinses Beatrix en prins Claus vanwege de geboorte van prins Willem-Alexander in 1967.¹⁹⁸⁸

¹⁹⁸⁰ Not. Cl. Utrecht, 10 mei 1960.

¹⁹⁸¹ Not. Cl. Drachten, 14 mei 1963.

¹⁹⁸² Not. Cl. Drachten, 14 oktober 1967.

¹⁹⁸³ Not. Cl. Drachten, 13 februari 1991.

¹⁹⁸⁴ Dr. G. Brillenburg Wurth (1898-1963), predikant te Oost- en West-Souburg 1924, Rotterdam-Zuid (Katendrecht) 1930, emeritus 1945, hoogleraar Theologische Hogeschool 1946; *Gemeenten en predikanten*, 281; Not. Cl. Utrecht, 5 december 1962, 4 december 1963.

¹⁹⁸⁵ Not. Cl. Utrecht, 3 juni 1959.

¹⁹⁸⁶ Not. Cl. Axel, 8 mei 1962.

¹⁹⁸⁷ Not. Cl. Axel, 11 februari 1964.

¹⁹⁸⁸ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 2 mei 1967.

Op het verzoek van een predikant een uitspraak te doen in de kwestie Nieuw-Guinea ging de Classis Axel in 1962 niet in.¹⁹⁸⁹ Tijdens de rondvraag van de Classis Drachten in 1966 werd gevraagd deelneming te betuigen vanwege de moord op de premier van Zuid-Afrika, H. F. Verwoerd, op 6 september 1966.¹⁹⁹⁰ De classis antwoordde dat dit aan de deputaten voor de correspondentie met de Hoge Overheid toekwam en niet aan de classis, maar dat zij dit verzoek aan het deputaatschap kon melden.

Ook in de tweede onderzoeksperiode waren er diverse voorstellen die niet tot het eigenlijke takenpakket van de classis horen. Zo werd in 1992 tijdens de rondvraag van een vergadering van de Classis Zeeuws-Vlaanderen de vraag gesteld of de classis iets kon doen aan de nood die ontstaan was door oorlog in voormalig Joegoslavië.¹⁹⁹¹ In 1995 werd aan de Classis Zeeuws-Vlaanderen gemeld dat er een initiatief was te protesteren tegen de aangekondigde ontslaggolf van het personeel van een internationale fabriek in Terneuzen. De classis keurde bij acclamatie dit initiatief goed.¹⁹⁹²

5.3.3.4. Geen zaken van mindere of meerdere vergaderingen

Een afgevaardigde in de Classis Axel stelde in 1961 vragen over de brochure *Omdat wij gereformeerd zijn*, geschreven door H. Andrea.¹⁹⁹³ Een aantal gereformeerden pleit daarin voor de mogelijkheid dat een lid van een gereformeerde kerk zich als lid kan aansluiten bij de Partij van de Arbeid.¹⁹⁹⁴ De classis meende dat deze bespreking niet op haar weg lag, maar op de weg van de kerkenraden en riep hen op waakzaam te zijn.

In de volgende vergadering meende de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Terneuzen de classis te moeten aansporen haar verontrusting uit te spreken over het oecumenisch avondmaal gehouden bij een vergadering van de Wereldraad van Kerken.¹⁹⁹⁵ De classis was van oordeel dat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Terneuzen meer gegevens moest inwinnen en deze aan de overige kerkenraden moest doen toekomen.

De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Oostburg deed in 1961 het voorstel te komen tot een classicaal ruilrooster.¹⁹⁹⁶ De classis gaf dit onderwerp ter bespreking aan de kerkenraden, zodat in de volgende vergadering een rapportage kon plaatsvinden en een eventueel besluit kon worden genomen. De kerkenraden bespraken dit ontwerp in hun bijeenkomsten.¹⁹⁹⁷ De kerkenraden van de Gereformeerde Kerk van Terneuzen en de Gereformeerde Kerk van Zaamslag waren tegen dit ontwerp.

¹⁹⁸⁹ Not. Cl. Axel, 6 februari 1962.

¹⁹⁹⁰ Not. Cl. Drachten, 13 september 1966.

¹⁹⁹¹ Not. Gez. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 24 november 1992.

¹⁹⁹² Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 18 mei 1995.

¹⁹⁹³ H. Andrea, *Omdat wij gereformeerd zijn*, Amsterdam 1961.

¹⁹⁹⁴ Not. Cl. Axel, 2 mei 1961.

¹⁹⁹⁵ Not. Cl. Axel, 19 september 1961.

¹⁹⁹⁶ Not. Cl. Axel, 21 november 1961.

¹⁹⁹⁷ Not. Cl. Axel, 6 februari 1962.

De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Vleuten-de Meern deed in 1963 het voorstel aan de Classis Utrecht tot een classicale regeling voor de vacaturebeurten te komen.¹⁹⁹⁸ De classis meende dat dit niet op haar weg lag en adviseerde de kerkenraad contact te zoeken met andere kerken.

In 1964 deed de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Hoornsterzwaag een voorstel aan de Classis Drachten tot meer eenheid in liturgie te komen.¹⁹⁹⁹ De classis zag dit als een onterechte eis, omdat zij van mening was dat dit een zaak van de kerkenraad ter plaatse was.

In 1966 werd tijdens de rondvraag in de Classis Drachten naar het oordeel van de classis inzake de ambtstermijn van ouderlingen gevraagd.²⁰⁰⁰ De classis antwoordde dat over dit onderwerp verschillend werd gedacht. Het werd overgelaten aan het oordeel van de kerkenraden.

Verscheidene keren was de verdeeldheid over het houden van bid- en dankdag voor gewas en arbeid aan de orde geweest in de Classis Zeeuws-Vlaanderen. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Axel deed in 1968 het voorstel tot een classicale regeling te komen.²⁰⁰¹ De Classis Zeeuws-Vlaanderen meende dat de kerken dit onderling dienden te regelen. Hiermee werd bedoeld dat de classis van mening was dat de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Axel hierover eerst de andere kerkenraden had moeten raadplegen alvorens de kwestie bij de classis op de agenda te krijgen. De kwestie bleef onopgelost en er werd pas 25 jaar later een bevredigende oplossing gevonden, toen de classis in 1993 het besluit nam de landelijke regeling te volgen.²⁰⁰² Deze regeling hield in dat biddag plaatsvond op de tweede woensdag in maart en dankdag op de eerste woensdag in november. Toen bleek geen van de kerkenraden moeite te hebben met dit besluit.

Verskillende kerkenraden in de Classis Drachten uitten omstreeks 1992 hun zorg over de film *The last temptation of Christ*. De classis besloot dat de kerkenraden zelf actie konden ondernemen door een brief te schrijven aan de synode of aan de Interkerkelijke Omroep Nederland (IKON).²⁰⁰³

5.3.3.5. De consulent

1959-1968

De notulen zijn beknopt in hun gegevens over de consulenten. In de Classis Drachten en in de Classis Axel was in de periode van 1959 tot en met 1968 'De consulent' samen met 'De regeling voor de vacaturebeurten' een onderwerp, maar echte bijzonderheden werden niet vastgelegd.

In de Classis Drachten werd in 1961 de vraag gesteld of er een nadere omschrijving van het consulentschap bestond.²⁰⁰⁴ De Classis Drachten antwoordde dat deze niet bestond en dat de invulling van het consulentschap in

¹⁹⁹⁸ Not. Cl. Utrecht, 7 maart 1963.

¹⁹⁹⁹ Not. Cl. Drachten, 12 mei 1964.

²⁰⁰⁰ Not. Cl. Drachten, 13 september 1966.

²⁰⁰¹ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 7 mei 1968.

²⁰⁰² Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 23 februari 1993.

²⁰⁰³ Not. Cl. Drachten, 11 november 1992.

²⁰⁰⁴ Not. Cl. Drachten, 14 november 1961.

goed overleg tussen de consulent en de kerkenraad van de vacante kerk diende plaats te vinden.

De Gereformeerde Kerk van Breskens was in 1963 vacant en had recht op een consulent. De Classis Axel meende dat een beroep op de Classis Middelburg gedaan mocht worden.²⁰⁰⁵ In de volgende vergadering bleek dat het werk voor de ene consulent gedaan werd door twee predikanten uit de eigen classis.²⁰⁰⁶

In de Classis Utrecht kwam het in 1967 voor dat een predikant benoemd werd tot consulent, maar dat een emeritus-predikant de voorkomende pastorale werkzaamheden verrichtte.²⁰⁰⁷

Op een bijeenkomst in de Classis Zeeuws-Vlaanderen werd in 1989 de vraag gesteld of een hervormde predikant consulent mocht zijn van een gereformeerde kerk. De preses had inlichtingen ingewonnen bij het toenmalige Dienstencentrum van de Gereformeerde Kerken in Nederland in Leusden. Deze vraag bleek nieuw voor de medewerkers daar. Aangezien de classis geen antwoord ontving, besloot zij de kerkenraden hierover te raadplegen. Daarop nam zij het besluit dat een hervormde predikant consulent mocht zijn van een gereformeerde kerk.²⁰⁰⁸

1989-1998

De Classis Drachten besloot in 1990 op verzoek van een kerkenraad een predikant van een vrije-evangelische gemeente tot consulent te benoemen.²⁰⁰⁹ Dit besluit druiste tegen alle kerkordelijke voorschriften in; deze consulent kon immers niet namens de classis optreden in tegenstelling tot een hervormde of evangelisch-lutherse predikant die werkzaam was in één van de Samen op Wegkerken.

De notulen maken nauwelijks melding van rapportage van consulentes. Dit wil niet zeggen dat zij niet voorkwam. Tweemaal kwam ik rapportage van de consulent tegen in de notulen van de Classis Drachten en de Classis Zeeuws-Vlaanderen.²⁰¹⁰

De Classis Drachten ontdekte in 1998 voor de bevestiging dat een gefedereerde gemeente die een predikant had beroepen noch de gereformeerde noch de hervormde consulent had geraadpleegd.²⁰¹¹ De beroepingsbrief was evenmin ondertekend door de consulent(en).

5.3.3.6. Kerkvisitatie

1959-1968

Werd er elk jaar overeenkomstig art. 52 visitatie gehouden in de classes? Pogingen daartoe werden in ieder geval ondernomen, maar in een grote classis als Drachten of Utrecht konden twee predikanten de visitatie nauwelijks aan. De Classis Drachten werd daarom opgesplitst in een noordelijke en een zuidelijke ring. De visitatoren in

²⁰⁰⁵ Not. Cl. Axel, 17 september 1963.

²⁰⁰⁶ Not. Cl. Axel, 19 november 1963.

²⁰⁰⁷ Not. Cl. Utrecht, 19 april 1967.

²⁰⁰⁸ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 30 mei 1989, 27 september 1989 en 28 november 1989.

²⁰⁰⁹ Not. Cl. Drachten, 3 april 1990.

²⁰¹⁰ Not. Cl. Drachten, 10 februari 1994; Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 2 oktober 1996.

²⁰¹¹ Not. Cl. Drachten, 28 januari 1998.

de Classis Drachten wilden in 1961 tot een lagere frequentie van visitatie komen: eens per twee jaar.²⁰¹² De visitatoren meenden in 1966 één avond voor een kerkenraad te moeten uittrekken. De classis wees het voorstel tot een tweejaarlijkse frequentie te komen af met een beroep op art. 52. Vastgesteld werd dat in februari de genoemde visitatieformulieren ingeleverd dienden te worden en in mei het verslag van de gehouden visitatie aan de classis gepresenteerd zou worden. In de tussenliggende maanden kon de visitatie worden verricht. Ook deze nadere regeling bleek niet altijd uitvoerbaar. De bezinning op een doelmatige wijze van visiteren ging in de Classis Drachten voort.²⁰¹³

De Classis Utrecht werd onderverdeeld in drie rayons. In elk rayon werd visitatie verricht door twee predikanten en een ouderling. In 1962 werd in de Classis Utrecht nog eens bevestigd dat de visitatie elk jaar diende te gebeuren, maar vijf jaar later werd de frequentie verruimd naar eens in de drie jaar. Daarbij werd gebruik gemaakt van visitatieformulieren. Dat zijn formulieren die standaardvragen bevatten die beantwoord dienden te worden door elke kerkenraad. Elke kerkenraad gaf antwoord op dezelfde vragen. Ook elders werden visitatieformulieren gebruikt. De visitatoren vroegen ook of de kerkenraden een onderwerp besproken wilden hebben. Per jaar werd ook wel door de classis een bepaald thema aan de orde gesteld, zoals huisbezoek of evangelisatie. De classis voelde echter wel aan dat het zelfstandig bepalen van een thema niet als bevredigend werd ervaren. Voorafgaand aan het onderhoud met de kerkenraad overlegden de visitatoren daarover.

In de Classis Zeeuws-Vlaanderen werd vastgehouden aan de regeling dat de visitatie minstens één keer per jaar diende plaats te vinden. Het kwam wel eens voor dat de rapportage van de kerkvisitatie op zich liet wachten. De visitatoren moesten er dan in 1965 toe 'worden aangespoord krachtig hun werk voort te zetten'.²⁰¹⁴ De aansporing hielp niet erg: pas na negen maanden was het rapport klaar.

Uit de rapportage van de gehouden kerkvisitatie in de Classis Zeeuws-Vlaanderen in 1968 kwam naar voren dat de visitatoren van mening waren dat de predikanten te veel door het vergaderwerk en de organisatorische arbeid in beslag werden genomen. Daardoor werden de predikanten teveel aan het pastorale werk in de eigen kerk onttrokken.²⁰¹⁵

1989-1998

Was het in de periode van 1959 tot en met 1968 al moeilijk elk jaar alle kerken in het ressort van de classis te visiteren, in de periode van 1989 tot en met 1998 werd dit nog moeilijker. Hoewel nog steeds dezelfde kerkordelijke bepaling van kracht was, namelijk dat de visitatie elk jaar diende te geschieden, kwam daar in de praktijk weinig van terecht.

²⁰¹² Not. Cl. Drachten, 14 november 1961.

²⁰¹³ Not. Cl. Drachten, 8 november 1966.

²⁰¹⁴ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 9 november 1965.

²⁰¹⁵ Op de vraag of de classis met deze opmerking aan de slag ging, moeten we vanwege de beperking van de onderzoeksperiode het antwoord schuldig blijven; Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 9 november 1968.

De Classis Utrecht ervoer in 1989 het tweejaarlijks visiteren als een belasting en wilde graag komen tot een drie- tot vijfjaarlijkse frequentie. Toch werd vastgehouden aan de tweejaarlijkse frequentie. De visitatoren werden niet elk jaar opnieuw benoemd, maar hun termijn kon volgens de classis stilzwijgend worden verlengd.²⁰¹⁶ In 1991 bleek het moeilijk om visitatoren te vinden.²⁰¹⁷ Uit een brief van de classis aan de kerkenraden van 27 september 1992 of 1993 bleek dat er tweeënhalf of drieënhalf jaar lang geen visitaties hadden plaatsgevonden vanwege de classicale herindeling. Vanaf 1991 werd er in de Classis Utrecht gesproken over gezamenlijke visitatie aan gefedereerde gemeenten.²⁰¹⁸ Of ook kerkenraden van gereformeerde kerken gevisiteerd werden, valt niet uit de notulen op te maken.

De Classis Zeeuws-Vlaanderen benoemde elk jaar visitatoren. De visitatie vond echter niet elk jaar plaats. Als de visitatie plaatsvond, geschiedde dit overigens in twee gedeelten: in Oost- Zeeuws-Vlaanderen en in West-Zeeuws-Vlaanderen. Dat blijkt voor het eerst uit de notulen van de classis van 1991.²⁰¹⁹ De classis benoemde dan tweemaal twee visitatoren. De classis volgde vanaf 1996 de lijn van de Provinciale Synode van Zeeland om tot aan de toekomstige landelijke fusie van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederland, de hervormde wijze van visitatie toe te passen. Dat hield in dat er geen jaarlijkse visitatie plaatsvond, maar tenminste eenmaal in de vijf jaar, Ord. 11-3-11.

In de Classis Drachten vond in dit decennium driemaal visitatie plaats. Als gevolg van de bespreking van het rapport van de visitatie in 1996, besloot de classis in het vervolg om de drie jaar te visiteren en in de tussentijd iets te doen met de bevindingen van het rapport.²⁰²⁰ Tweemaal werd aan de classis het verzoek gericht tot buitengewone kerkvisitatie.

5.3.3.7. De afvaardiging naar de particuliere synode

Na de verkiezing van de afgevaardigden van de Classis Utrecht naar de Particuliere Synode van Utrecht in 1961 werd de uitslag bekend gemaakt van de verkiezing van primi-ouderlingen. Toen bleek dat in plaats van ouderlingen predikanten waren gekozen. De predikanten maakten daartegen bezwaar.²⁰²¹ Toen de predikanten echter als secundi-ouderlingen werden benoemd, maakten ze geen bezwaar.

De verkiezing van de afvaardiging naar de Particuliere Synode van Utrecht verliep ook later niet altijd tot tevredenheid. Aan het einde van een bijeenkomst van de Classis Utrecht in 1965 'blijkt een gevoel van onbehagen over de - ondanks het streven naar efficiency, dat deze vergadering kenmerkt - tijdrovende en gebrekkige wijze, waarop de leden van onze meerdere vergaderingen worden

²⁰¹⁶ Not. Cl. Utrecht, 30 november 1989.

²⁰¹⁷ Not. Cl. Utrecht, 29 mei 1991.

²⁰¹⁸ Not. Cl. Utrecht, 7 maart 1991, 28 mei 1991 en 26 maart 1992.

²⁰¹⁹ Zie ondermeer: Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 26 november 1991.

²⁰²⁰ Not. Cl. Drachten, 14 mei 1996.

²⁰²¹ Not. Cl. Utrecht, 11 januari 1961.

gekozen'.²⁰²² Dat gevoel van onbehagen bleef voortbestaan, want een paar jaar later klonk het voorstel de verkiezing van afgevaardigden te laten voorbereiden en de procedure te laten verkorten door het moderamen. Dit voorstel kon geen genade vinden in de ogen van de classis. Daarmee werd zij van haar gezag beroofd, was het oordeel van de Classis Utrecht.²⁰²³ Toch hielp ook deze ferme taal niet.

Een predikant belde in 1992 vanuit een vergadering van de Particuliere Synode Utrecht dat hij de enige aanwezige afgevaardigde ambtsdrager van de Classis Utrecht was.²⁰²⁴ De andere afgevaardigden waren niet op komen dagen. De notulen van de andere classes laten geen problemen met de afvaardiging naar de particuliere synode zien.

5.3.3.8. Bezinning

1959-1968

De classis hield zich overigens in de onderzochte jaren niet alleen met bestuurlijke zaken bezig: er kwam steeds meer ruimte voor bezinning. Reeds in hoofdstuk 3 werd duidelijk dat een aantal classes zo mogelijk jaarlijks een classicale zendingsdag hield. De Classis Drachten luisterde in 1962 naar een referaat van een medewerker van het Bureau 'Huwelijk en Gezin'. In een extra bijeenkomst van 11 april 1967 bezon zij zich op het onderwerp 'de vrouw in het ambt'²⁰²⁵ en tevens op de opheffing van de geldigheid van de binding aan de uitspraken van de Synode van Assen van 1926.²⁰²⁶ In de reguliere bijeenkomst van 9 mei 1967 ging ze verder met de bespreking van beide onderwerpen. In de tussenliggende tijd hadden de kerkenraden de mogelijkheid zich hierover te bezinnen.

In de Classis Utrecht werd in 1966 een lezing over het Centrum voor gereformeerd jeugdwerk en in 1967 een over de arbeid onder de schippers gehouden.²⁰²⁷

In de notulen van de Classis Axel kwam ik geen onderwerpen tegen waarop de classis zich bezon.

1989-1998

In de Classis Drachten groeide in de tweede onderzoeksperiode de wens een conferentie voor ambtsdragers te organiseren. In november 1993 werd daarom in de classis een drukbezochte conferentie voor ambtsdragers gehouden naar aanleiding van het boek van H. M. Kuitert, *Het algemeen betwijfeld christelijk geloof*.²⁰²⁸ Vier jaar later werd een conferentie voor ambtsdragers gehouden rondom het

²⁰²² Not. Cl. Utrecht, 4 maart 1965.

²⁰²³ Not. Cl. Utrecht, 12 december 1968.

²⁰²⁴ Not. Cl. Utrecht, 26 maart 1992.

²⁰²⁵ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Amsterdam 1967/1968, artt. 166, 172, 173, 364-368, 390, bijlagen XXXIa, XXXIb, LXVII.

²⁰²⁶ *L.c.*, bijlagen 48a, 48b en 67.

²⁰²⁷ Not. Cl. Utrecht, 2 juni 1966 en 2 maart 1967.

²⁰²⁸ H.M. Kuitert, *Het algemeen betwijfeld christelijk geloof. Een herziening*, Baarn 1992. Not. Cl. Drachten, 10 november 1993.

onderwerp 'pluraliteit en pluriformiteit'.²⁰²⁹ In 1990 sprak een predikant die afscheid nam van de Classis Drachten, de hoop uit dat er in de toekomst meer tijd aan bezinning zou worden besteed.²⁰³⁰ Bezinning binnen de Classis Drachten was er in 1995 op de vraag van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Frieschepalen-Siegerswoude: hoe te handelen met niet-bijdragende leden.²⁰³¹ Verder bezon de classis zich in 1997 op het onderwerp 'drugspreventie'; dit vanwege de betrokkenheid van de diaconie van de Samen-op-Weggemeente te Tijnje bij de werkgroep 'drugspreventie' van de burgerlijke gemeente Opsterland.²⁰³² Ook bezon de classis zich in 1998 op de vraag naar de wenselijkheid van het opdragen van kinderen in plaats van de kinderdoop²⁰³³ en op een brief van zes predikanten tot het nemen van maatregelen tegen C. J. den Heyer vanwege diens opvatting over de klassieke verzoeningsleer.²⁰³⁴

De Classis Zeeuws-Vlaanderen bezon zich in 1994 op het maken van een beleidsplan, op het onderwerp 'geboortelieden' en - zoals eerder vermeld - op het Samen-op-Wegproces en met name op het verschil tussen fusie en federatie.²⁰³⁵

De Classis Utrecht bezon zich in dezelfde onderzoeksperiode op de onderwerpen: 'opdragen van kinderen of dopen', 'doop en belijdenis', 'omgang met belijdenisgeschriften in onze kerkelijke traditie'.²⁰³⁶ Het was het resultaat van uitgesproken verwachtingen de agenda te splitsen in een zakelijk en een inhoudelijk gedeelte.²⁰³⁷

Alle drie de classes bespraken de ontwerp-kerkorde en de ontwerp-ordinanties van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland en het rapport 'Mensen en Structuren'.²⁰³⁸ Bezinning was er dan ook op het Samen-op-Wegproces aangaande de samenwerking met de hervormde classicale vergadering. In het bijzonder de Classis Utrecht bezon zich op haar functioneren. Naar aanleiding van een lezing over het Samen-op-Wegproces kwamen vragen aan de orde over de toekomst van de classis en over het nut van de classis. De secretaris van de Raad van Deputaten Samen op Weg, die de lezing verzorgde, antwoordde in 1989 dat de classis in de toekomst zeker nodig was. Een andere reactie uit de classis betrof de opmerking in 1989 dat de classis in de toekomst alleen bestuurbaar kon zijn, indien een sterk moderamen functioneerde dat grote, doch begrensde bevoegdheden had.²⁰³⁹ Een lid van het

²⁰²⁹ Not. Cl. Drachten, 11 februari 1997.

²⁰³⁰ Not. Cl. Drachten, 8 mei 1990.

²⁰³¹ Not. Cl. Drachten, 9 mei 1995.

²⁰³² Not. Cl. Drachten, 11 februari 1997.

²⁰³³ Not. Cl. Drachten, 28 januari 1998.

²⁰³⁴ Not. Cl. Drachten, 2 april 1998.

²⁰³⁵ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 25 januari 1994; Not. Gez. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 26 mei 1994 en 17 november 1994.

²⁰³⁶ Not. Cl. Utrecht, 9 september 1993, 11 mei 1994 en 25 april 1996.

²⁰³⁷ Not. Cl. Utrecht, 14 mei 1990.

²⁰³⁸ Mensen en structuren. Voorstel voor de vormgeving van de gezamenlijke bovenplaatselijke organisatie van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, opgesteld door de Commissie Structuurvragen in opdracht van het breed moderamen van de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk, deputaten Personeel, Financiën en Organisatie (PFO) van de Gereformeerde Kerken in Nederland en de synodale commissie van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, z.p. 1994/1995.

²⁰³⁹ Not. Cl. Utrecht, 16 november 1989.

moderamen hield in 1995 een inleiding over de classis als samenwerkingsverband. Daarin benadrukte hij 'de gezamenlijkheid van de kerken in het werk dat aan de classis is opgedragen en waarvoor de kerken de menskracht dienen te leveren'.²⁰⁴⁰ De andere twee classes bezonnen zich meer op het Samen-op-Wegproces als geheel.

De bezinning vond overigens niet alleen in de bijeenkomsten plaats, maar ook in het classicale ressort. Zo was er in de Classis Zeeuws-Vlaanderen een deputaatschap Gemeenteopbouw en Gemeentetoerusting. Hoewel er van elke gemeente een afgevaardigde in had moeten zitten, waren er maar drie leden. Toch wilde het deputaatschap een cursus opzetten voor ambtsdragers voor het pastoraat aan gemeenteleden die een partner of kind hebben verloren. Deze cursus ging echter niet door, toen bleek dat er in de classis geen behoefte aan een dergelijke cursus was. De Classis Drachten had in 1991 geen behoefte aan een dergelijk deputaatschap met de naam 'toerustingscommissie'.²⁰⁴¹

5.3.3.9. Interkerkelijke contacten

Op 31 juli 1945 had de Classis Axel ten aanzien van de Vrijmaking uitgesproken 'dat de geestelijke eenheid der gereformeerde kerken in de classis verbroken is en de grondslag voor verdere samspreking ontbreekt'.²⁰⁴² De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Axel vroeg in 1959 of het niet wenselijk zou zijn dat de classis contact zocht met de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt vanwege de gesprekken in de synoden over contacten met de vrijgemaakten.²⁰⁴³ De classis besloot daarop een commissie te benoemen. In 1963 besloot de classis haar uitspraak uit 1945 te herroepen. Daarvan werd mededeling gedaan aan de kerkenraden van de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt in de Classis Axel en de toenmalige predikanten van die kerken. De classis sprak 'de verwachting uit dat hierdoor binnen ons ressort een weg gebaad wordt tot verder contact en samspreking'.²⁰⁴⁴ Een jaar later (in 1964) stelde de classis vast dat de toenadering tot de vrijgemaakten niets had opgeleverd. De commissie toonde zich teleurgesteld. De enige manier om contact met de vrijgemaakten te krijgen, werd bereikt door vrijgemaakt te worden, aldus de commissie.²⁰⁴⁵

De Classis Axel besprak in 1962 de vraag of het uitnodigen van vrije- evangelischen en rooms-katholieken voor een gesprek gelijk stond aan erkenning van hun kerken. De classis kwam er niet uit. Wel bleek dat er op plaatselijk en regionaal niveau plezierige contacten met beide groepen waren ontstaan.²⁰⁴⁶ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Breskens wilde in 1964 gezamenlijke diensten met de hervormden en de vrije-evangelischen houden.²⁰⁴⁷ De classis

²⁰⁴⁰ Not. Cl. Utrecht, 14 december 1995.

²⁰⁴¹ Not. Cl. Drachten, 12 februari 1991.

²⁰⁴² Not. Cl. Axel, 17 september 1963.

²⁰⁴³ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Assen 1957/1958, artt. 453 en 454, bijlage CI; Not. Cl. Axel, 24 september 1959; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Assen 1959/1960, artt. 337, 427, 468, bijlage LXIV.

²⁰⁴⁴ Not. Cl. Axel, 17 september 1963.

²⁰⁴⁵ Not. Cl. Axel, 5 mei 1964.

²⁰⁴⁶ Not. Cl. Axel, 18 september 1962.

²⁰⁴⁷ Not. Cl. Axel, 11 februari 1964.

herinnerde de kerkenraad aan de uitspraak van de synode dat er eerst sprake diende te zijn van eenheid in geloof en belijdenis. Zij adviseerde de kerkenraad vanwege die reden voorlopig niets te ondernemen. In de bijeenkomst daarop gaven de kerkenraden van de gereformeerde kerken in West-Zeeuws-Vlaanderen te kennen kanselruil te laten plaatsvinden tussen de gereformeerde en de vrije-evangelische predikanten.²⁰⁴⁸ Daartoe werd aan de hand van een stencil besproken wat de vrije-evangelischen geloofden. De kerkenraad van Breskens verzocht het jaar daarop de toestemming van de classis gezamenlijke diensten met de Vrije Evangelische Gemeente te Breskens te houden. De Classis Zeeuws-Vlaanderen stond dit toe met die restrictie dat het alleen mocht gaan om gezamenlijke diensten met deze gemeente te Breskens.²⁰⁴⁹ De classis keurde in 1968 het verzoek van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Breskens het aantal gezamenlijke diensten met de Vrije Evangelische Gemeente te Breskens uit te breiden tot twaalf diensten per jaar goed.²⁰⁵⁰

Verder werd er op classicaal en provinciaal niveau in Zeeland gesproken over de mogelijkheid samen met andere kerken één of twee industriepastores te beroepen. Overleg hierover werd gevoerd met hervormden en rooms-katholieken. De classis besloot in 1966 dat twee predikanten een avond zouden beleggen met als thema 'Kerk en industrie'.²⁰⁵¹

Daarnaast probeerde de Classis Zeeuws-Vlaanderen in 1966 contacten te leggen met de verantwoordelijken van de recreatiesector in het recreatiegebied de Braakman.²⁰⁵² Deze weigerden echter met de classis en ook met andere kerken samen te werken. De classis betreurde deze houding. Zij besloot daarop 'topoverleg' te houden met de hervormde Classis IJzendijke en de deken van de kerkprovincie Zeeland van de Rooms-katholieke Kerk.

5.3.3.10. Het ondertekeningsformulier

De classes zagen er in deze jaren steeds op toe dat proponenten en predikanten het ondertekeningsformulier onderschreven. Wel kwam het regelmatig voor dat het boek waarin de predikanten hun handtekening plaatsten onder het ondertekeningsformulier voor dienaren des Woords, ter vergadering ontbrak. Dit gebeurde in de eerste periode, bijvoorbeeld in 1964, maar vooral in de tweede onderzoeksperiode.²⁰⁵³

Tijdens de kerkelijke rondvraag van een vergadering van de Classis Utrecht werd in 1966 de vraag opgeworpen of het 'nodig en gangbaar is aankomende kerkenraadsleden het daarvoor bestemde ondertekeningsformulier overeenkomstig art. 26.1 te laten tekenen'. Het bleek dat sommige kerken er mee gestopt waren. De Classis Utrecht had in 1996 het gebruik afgeschaft dat

²⁰⁴⁸ Not. Cl. Axel, 5 mei 1964.

²⁰⁴⁹ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 9 november 1965.

²⁰⁵⁰ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 9 november 1968.

²⁰⁵¹ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 1 februari 1966.

²⁰⁵² Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 1 februari 1966.

²⁰⁵³ Not. Cl. Axel, 15 september 1964: "Opnieuw is het ondertekeningsformulier niet aanwezig."

predikanten die de eerste maal na hun bevestiging de bijeenkomst van de classis bijwoonden, het in art. 26.3 bedoelde formulier moesten ondertekenen. Wel was de classis van mening dat het gebruik nog altijd zinvol was.²⁰⁵⁴

5.3.3.11. De classis als appèlinstantie

1959-1968

De Classis Drachten en de Classis Utrecht fungeerden in de onderzochte perioden ook metterdaad als appèlinstanties.²⁰⁵⁵ Een broeder ging in 1963 in beroep bij de Classis Utrecht tegen het besluit van de kerkenraad van zijn kerk omdat daar een ouderling bevestigd was wiens vrouw 'zich van kunstmiddelen bedient om hoofdhaar, aangezicht en lippen van meer, ja zelfs onnatuurlijke kleur te voorzien'.²⁰⁵⁶ Hij maakte bezwaar tegen het feit dat de kerkenraad deze ouderling had laten bevestigen. De Classis Utrecht gaf de zaak in handen van de visitatoren. Uit de rapportage tijdens de volgende bijeenkomst kwam naar voren dat de broeder niet eerst met het betreffende echtpaar had gesproken alvorens zijn bezwaar in te dienen. Hem werd verzocht dit alsnog te doen. Zo rapporteerden de kerkvisitatoren van de Classis Utrecht.²⁰⁵⁷

In 1964 kwam er een bezwaarschrift van een broeder die lid was van de Partij van de Arbeid binnen bij de Classis Utrecht.²⁰⁵⁸ Deze man was kandidaat-ouderling, maar zijn kandidatuur werd ingetrokken toen bekend werd dat hij lid van de Partij van de Arbeid was. De classis benoemde een commissie om dit te onderzoeken. Later nam zij het voorstel van de commissie over en sprak uit dat het lidmaatschap van de Partij van de Arbeid inderdaad een verhindering was ambtsdrager te zijn.

1989-1998

De Classis Drachten ontving in 1993 een bezwaarschrift van een lid van de Gereformeerde Kerk van Drachten die meende dat de verkoop van een kerkgebouw opgeschort diende te worden. De classis greep niet in, omdat zij van mening was dat de kerkenraad van Drachten juist had gehandeld.²⁰⁵⁹

In de Classis Utrecht werd in 1996 een discussie gevoerd over de aankoop van het voormalige Militair Hospitaal als Landelijk Dienstencentrum voor de Samenop-Wegkerken. Er werd gesproken over het indienen van een motie 'uit zorg voor de hoge kosten'. De vergadering bleek daarvoor niet te voelen. Bovendien werd erop gewezen dat de classis geen motie kon indienen, wel een bezwaarschrift. Hierop liet de classis de zaak rusten.²⁰⁶⁰

²⁰⁵⁴ Not. Cl. Utrecht, 14 december 1996.

²⁰⁵⁵ De notulen van de Classis Axel laten zien dat deze classis in de onderzochte periodes niet functioneerde als appèlinstantie.

²⁰⁵⁶ Not. Cl. Utrecht, 5 juni 1963.

²⁰⁵⁷ Not. Cl. Utrecht, 11 september 1963.

²⁰⁵⁸ Not. Cl. Utrecht, 10 september 1964 en 3 december 1964.

²⁰⁵⁹ Not. Cl. Drachten, 11 mei 1993.

²⁰⁶⁰ Not. Gez. Cl. Utrecht, 26 september 1996.

5.3.3.12. Instituering en opheffing

De Classis Drachten was de enige classis die in deze onderzoeksperiode betrokken was bij de instituering van een kerk, namelijk van de Gereformeerde Kerk van Bakkeveen. In hoofdstuk 3 wordt geschreven dat er in 1928 reeds sprake was van een mogelijke instituering. De Classis Drachten sprak de wenselijkheid van eventuele instituering in 1959 uit, mits er geen overwegende bezwaren bestonden'.²⁰⁶¹ Op de volgende vergadering verleende de classis haar medewerking en goedkeuring aan de instituering van de Gereformeerde Kerk in Bakkeveen. Zij droeg de regeling van de instelling van de ambten op aan de kerkenraad van Duurswoude.²⁰⁶²

De Classis Utrecht was betrokken bij een opheffing van een kerk, namelijk de Gereformeerde Kerk van Oud-Loosdrecht. De classis besloot in 1991 akkoord te gaan met het besluit van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Oud-Loosdrecht tot opheffing.²⁰⁶³

De Classis Axel/Zeeuws-Vlaanderen was niet betrokken bij de instituering of opheffing van een gereformeerde kerk.

5.3.3.13. De Classis Drachten en het diaconaat

De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drachten verzocht in 1959 de classis het gesprek aan te gaan over diaconale zaken in relatie tot de overheid.²⁰⁶⁴ De Classis Drachten besloot dat het gesprek hierover in de volgende bijeenkomst gehouden zou worden. Zij vroeg de kerkenraden de diakenen uit te nodigen, op de bijeenkomst te attenderen en hen aan te sporen aan de uitnodiging gehoor te geven. Op die bijeenkomst was een adviseur maatschappelijk werk van het Gereformeerd Centrum voor geestelijk en maatschappelijk werk in Friesland aanwezig.²⁰⁶⁵

Uit de notulen blijkt niet dat de andere twee classes actief waren op het gebied van het diaconaat.

5.3.3.14. Het missionaire werk

1959-1968

De Classis Drachten was actief in het evangelisatiewerk. In 1959 vond daar een bespreking plaats van het rapport over evangelisatie in de plaatsen Bakkeveen, Donkerbroek-Makkinga, Gorredijk, Hoornsterzwaag en Lippenhuizen-Hemrik.²⁰⁶⁶

²⁰⁶¹ Not. Cl. Drachten, 10 februari 1959.

²⁰⁶² Not. Cl. Drachten, 12 mei 1959. Zie ook: P. J. Minnema (red.), 25 Jaar Gereformeerde Kerk Bakkeveen 1959-1984.

²⁰⁶³ Not. Cl. Utrecht, 28 november 1991.

²⁰⁶⁴ Not. Cl. Drachten, 12 mei 1959.

²⁰⁶⁵ Not. Cl. Drachten, 8 september 1959.

²⁰⁶⁶ Not. Cl. Drachten, 10 februari 1959.

De Classis Drachten besloot in 1963 een vaste kracht voor het jeugdwerk te benoemen.²⁰⁶⁷ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drachten attendeerde de classis in 1964 op de mogelijkheid van evangelisatie in het recreatiegebied 'De Veenhoop'.²⁰⁶⁸

1989-1998

De Classis Zeeuws-Vlaanderen voelde zich in 1989 betrokken bij de Verenigde Protestantse Kerk in België. De verzoeken om financiële steun (bijvoorbeeld van de Protestantse Kerk in Oostende) werden gehonoreerd vanwege de situatie van noodlijdende Belgische kerken.²⁰⁶⁹

De Classis Drachten stelde in 1991 een agogisch werker aan voor het evangelisatiewerk in Makkinga.²⁰⁷⁰ Dit werk werd vanaf 1997 in drie jaar tijd weer afgebouwd.²⁰⁷¹ Daarnaast was er van 1985 tot 1996 in de Classis Drachten een predikant voor de evangelisatiearbeid werkzaam.²⁰⁷²

Aan de Classis Utrecht was door leden van Indonesische kerken in het ressort in 1996 betrokkenheid bij hun maandelijks diensten gevraagd. De classis constateerde dat derden reeds financiële steun verleenden. Daarom besloot de classis mentale steun te verlenen.²⁰⁷³ Wat daarmee bedoeld wordt, valt uit de notulen niet op te maken.

5.3.4. De werkwijze

Op welke wijze verrichtten de drie classes de hierboven beschreven werkzaamheden? Daarover gaat het in paragraaf 5.3.4. Na een aantal algemene opmerkingen in paragraaf 5.3.4.1. is de volgorde: de vergaderfrequentie, paragraaf 5.3.4.2.; de classis contracta, paragraaf 5.3.4.3.; de vergaderplaats, paragraaf 5.3.4.4.; de samenroepende kerk, paragraaf 5.3.4.5.; de 'aanroeping van de naam Gods' en de dankzegging', paragraaf 5.3.4.6.; de credentiebrieven, paragraaf 5.3.4.7.; het moderamen, paragraaf 5.3.4.8.; de maaltijd, paragraaf 5.3.4.9. en commissies en deputaten, paragraaf 5.3.4.10.

5.3.4.1. Algemene opmerkingen

Hoewel de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* een kader bood waarbinnen de classis nadere regelingen in de huishoudelijke regeling kon opstellen en vastleggen, bleek de praktijk weerbarstig. Aangeven hoe het dan wel moest, bleek ook niet zo eenvoudig te zijn. Een treffend voorbeeld hiervan: een predikant die in 1962 aan de Classis Utrecht had gevraagd om een schriftelijke uitnodiging met een agenda. De Classis Utrecht vond dit overbodig, omdat volgens de interpretatie van een

²⁰⁶⁷ Not. Cl. Utrecht, 14 mei 1963.

²⁰⁶⁸ Not. Cl. Drachten, 13 februari 1964.

²⁰⁶⁹ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 28 februari 1989.

²⁰⁷⁰ Not. Cl. Drachten, 14 mei 1991.

²⁰⁷¹ Not. Cl. Drachten, 11 februari 1997.

²⁰⁷² *Jaarb. Geref. Kerken*, (2002), 321.

²⁰⁷³ Not. Cl. Utrecht, 14 maart 1996.

meerderheid van de classis de aankondiging in het kerkblad voldoende was.²⁰⁷⁴ Drie jaar later bestond er nog steeds onvrede over de werkwijze van de Classis Utrecht. Er bestond een gevoel van onbehagen over de wijze waarop de afvaardiging naar de Particuliere Synode van Utrecht werd gekozen. Dit kostte, ondanks een streven naar efficiency, veel tijd en verliep gebrekkig. Een predikant laakte in 1965 bovendien het formele karakter van de vergadering en vroeg een meer inhoudelijke wijze van vergaderen. De classis vond dit een goede opmerking en benoemde een classicale commissie met de vraagsteller als voorzitter.²⁰⁷⁵ Een jaar later bleek dat er nog steeds geen commissierapport op de vergadertafel lag.²⁰⁷⁶ De voorzitter had verzuimd de commissieleden bijeen te roepen, zelfs nadat hij daarop verschillende malen was aangesproken. Toen uiteindelijk het rapport verscheen, werd het besproken in de kerkenraden met als doel dat de commissie de resultaten van de besprekingen zou verwerken in een eindrapport. De voorstellen van de kerkenraden waren besproken in de commissie. Eén commissielid had zich teruggetrokken en juist dit lid was degene die de post ontvangen had en alle brieven had laten liggen. Uiteindelijk werd pas twee jaar nadat de predikant de wens tot verandering van de classicale werkwijze te komen uitgesproken had, het rapport van de commissie gepresenteerd.²⁰⁷⁷ De classis nam het rapport over en besloot in maart 1967:

1. De kerken zenden gedurende een jaar, lopend van september tot september, dezelfde afgevaardigden;
2. door vrije verkiezing wordt een praeses aangewezen, die deze functie één jaar zal bekleden;
3. ieder jaar zal een buitengewone vergadering worden gehouden voor bezinning en algemene onderwerpen;
4. het moderamen draagt zorg voor een degelijke planning van de werkzaamheden.²⁰⁷⁸

Een vertrekend predikant sprak kort nadien de hoop uit dat de classis door de nieuwe initiatieven weer inhoud en betekenis voor de kerken zou krijgen.²⁰⁷⁹

In de Classis Drachten werd in 1963 een voorstel gedaan tot een 'vaste classis' te komen met een 'vaste roepende kerk', permanente ouderlingen en een preses voor langere tijd.²⁰⁸⁰ Dit voorstel, dat in de rondvraag aan de orde kwam, werd besproken in de volgende bijeenkomst. De predikant van de Gereformeerde Kerk van Drachtstercompagnie deed toen drie voorstellen: 1. Het moderamen dient vóór de classis te vergaderen en de ingekomen stukken te lezen 2. Er dient een vast moderamen te zijn en een vaste preses met singuliere gaven 3. Er dient meer werk door commissies verricht te worden. Hoewel iedereen het erover eens was dat er efficiënter gewerkt kon worden, nam de classis de voorstellen niet over,

²⁰⁷⁴ Not. Cl. Utrecht, 23 mei 1962.

²⁰⁷⁵ Not. Cl. Utrecht, 4 maart 1965.

²⁰⁷⁶ Not. Cl. Utrecht, 3 maart 1966.

²⁰⁷⁷ Not. Cl. Utrecht, 2 maart 1967.

²⁰⁷⁸ Not. Cl. Utrecht, 2 maart 1967.

²⁰⁷⁹ Not. Cl. Contracta Utrecht, 21 augustus 1967.

²⁰⁸⁰ Not. Cl. Drachten, 25 juni 1963.

omdat ze in strijd waren met de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*.²⁰⁸¹ De besprekingen leidden er wel toe dat er voortaan doeltreffender werd vergaderd en dat de stukken voor de agenda een week van tevoren aan de actuaire werden toegestuurd. Ook werden de notulen van toen af aan gestencild en voor elke nieuwe vergadering aan de kerkenraden toegezonden.

5.3.4.2. De vergaderfrequentie

1959-1968

De Classis Drachten vergaderde in de periode van 1959 tot en met 1968 tweeënvijftig keer. Dat is een gemiddelde van ruim vijf bijeenkomsten per jaar. In vier van de tien jaren kon zij volstaan met vier bijeenkomsten, wat het kerkordelijke minimum is. In 1960 kwam zij zelfs achtmaal bijeen, in 1967 zevenmaal. De reguliere vergaderdata vielen in de maanden februari, mei, september en november. De Classis Utrecht kon slechts in twee jaar volstaan met vier bijeenkomsten per jaar. In de periode van 1959 tot en met 1968 vergaderde zij vijfenvijftig maal. Dat is een gemiddelde van ruim vijf keer per jaar. Haar reguliere vergaderdata vielen in maart, juni, september en december. De Classis Axel vergaderde in dezelfde periode vierenveertig maal. Dat is een gemiddelde van ruim vier bijeenkomsten per jaar. Zij kon gedurende zeven jaren volstaan met vier bijeenkomsten per jaar. Haar reguliere vergaderdata waren februari, mei, september, november.

Het blijkt dat alle drie de classes tenminste vier keer per jaar bijeenkwamen en met een zekere regelmaat, namelijk eens in het kwartaal. Vooral de Classis Drachten en de Classis Utrecht hadden meer bijeenkomsten of zittingen nodig om hun taak te verrichten, vooral in verband met examens. Als zij hun taak niet rond krijgen in één bijeenkomst, belegden zij een voortgezette of een extra bijeenkomst. De Classis Axel daarentegen kon haar werk bijna altijd af in vier bijeenkomsten per jaar. Geen van de classes kwam onder het kerkordelijke minimum van vier keer per jaar.

In het jaar 1964 gingen de Classis Axel en de Classis Utrecht over van een dagvergadering naar een avondvergadering. De dagvergadering verhinderde vele bekwame ambtsdragers ooit een bijeenkomst van de classis bij te wonen. De preses van de Classis Utrecht merkte op 'dat alleen de gepensioneerden en kleine zelfstandigen de classis kunnen bijwonen'.²⁰⁸² De Classis Drachten vergaderde in de winter overdag en in de zomer gedurende de avond. Een examen werd gehouden tijdens een dagvergadering.²⁰⁸³ De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Drachten stelde drie jaar later voor voortaan op zaterdag te vergaderen. De classis besloot een gewone vergadering in de avond te laten plaatsvinden en een buitengewone vergadering overdag.²⁰⁸⁴

²⁰⁸¹ Not. Cl. Drachten, 25 juni en 10 september 1963.

²⁰⁸² Not. Cl. Utrecht, 3 juni 1964.

²⁰⁸³ Not. Cl. Drachten, 10 november 1964.

²⁰⁸⁴ Not. Cl. Drachten, 12 september 1967.

1989-1998

In drie jaren besloot de Classis Drachten tot extra bijeenkomsten. Vanwege de federatie met de hervormde classica vergadering paste de gereformeerde classis zich aan de hervormde frequentie aan van tenminste driemaal per jaar. De Classis Utrecht had alleen in 1989 behoefte aan een extra bijeenkomst. De reden daarvoor was een gezamenlijke bijeenkomst met de hervormde classica vergadering Utrecht. In de periode van 1995 tot en met 1998 kon worden volstaan met drie bijeenkomsten per jaar.

Het vergaderschema van de Classis Zeeuws-Vlaanderen was in de periode van 1989 tot en met 1998 enigszins wisselend. Eenmaal kon een bijeenkomst geen doorgang hebben vanwege een hevige storm in het begin van 1990.²⁰⁸⁵ In twee jaar vergaderde zij vijf keer, in 1993 slechts twee keer, in 1996 driemaal.

Hoewel het arbeidsveld en de werkwijze van de particuliere synode buiten dit onderzoek vallen, vermeld ik een actie van de Particuliere Synode van Utrecht in 1989 die gevolgen had voor de classes in haar ressort. Met het oog op het werk van deputaten 56.2 (voor het classicaal examen) stelde zij een vergaderrooster op voor de classes in haar ressort, zodat de classes niet op dezelfde avond zouden vergaderen.²⁰⁸⁶

5.3.4.3. De classis contracta

Van deze kerkordelijke mogelijkheid tussen twee reguliere bijeenkomsten van de classis in spoedeisende zaken af te handelen, werd door alle classes in de periode 1959-1968 gebruik gemaakt. In het ressort van de Classis Utrecht werd tienmaal een classis contracta gehouden. In het ressort van de Classis Drachten werd driemaal een classis contracta gehouden, waarvan één vanwege de nieuwbouw van een kerk in Opende.

In de periode van 1989 tot en met 1998 werd vier maal een classis contracta gehouden in het ressort van Zeeuws-Vlaanderen. De andere classes maakten hiervan geen gebruik. De gehouden classes contractae werden gevormd door de afgevaardigden van meer dan het kerkordelijk vereiste minimum van twee kerkenraden: eenmaal waren er afgevaardigden van twee of vijf kerkenraden, meestal van drie of vier kerkenraden.

5.3.4.4. De vergaderplaats

De bijeenkomsten van de Classis Drachten vonden in de periode van 1959 tot en met 1968 voor tachtig procent in Drachten plaats. Vanaf 1967 vonden de bijeenkomsten plaats in Beetsterzwaag. Eenmaal vergaderde de classis in Ureterp.

De Classis Utrecht vergaderde in de periode van 1959 tot en met 1968 steeds in Utrecht. De Classis Axel vergaderde slechts eenmaal in Axel, negen keer in Zaamslag, negentien keer in Schoondijke en veertien keer in Terneuzen.

²⁰⁸⁵ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 15 mei 1990.

²⁰⁸⁶ Not. Cl. Utrecht, 11 mei 1989.

Voor de Classis Drachten veranderde er in de periode van 1989 tot en met 1998 niets: de vergaderlocatie bleef Beetsterzwaag. Alleen in 1998 werden twee bijeenkomsten in Drachten gehouden. Dat had te maken met de samenwerking met de hervormde classicale vergadering Drachten. De Classis Utrecht vergaderde in de eerste jaren van de periode van 1989 tot en met 1998 afwisselend in Utrecht of Maartensdijk. Dat veranderde toen zij steeds vaker samen ging vergaderen met de Classicale Vergadering Utrecht van de Nederlandse Hervormde Kerk. De locatie werd toen Nieuwegein. De vergaderplaats van de Classis Zeeuws-Vlaanderen was steeds een andere. De gezamenlijke bijeenkomsten met de hervormde classicale vergadering vonden altijd plaats in Terneuzen.

5.3.4.5. De samenroepende kerk

Een meerdere vergadering - dus ook een classis - wordt samengeroepen door een roepende kerk. Dit heeft te maken met het gereformeerde systeem waarin de classis slechts bestaat zolang de kerkenraden samenzijn en ophoudt te bestaan als de kerken uiteengaan. De gereformeerde classis is geen permanent college. De samenroepende kerk roept de classis bijeen en verricht alles wat met de voorbereiding van deze vergadering te maken heeft.

Tot aan 1967/1968 verzorgde de samenroepende kerk de opening in alle drie de classes. Zij controleerde ook de credentiebrieven. Daarna - sinds de vaste jaarpreses aantrad - kreeg de samenroepende kerk steeds minder een rol van betekenis. Zeker gold dit voor de Classis Utrecht. De Classis Zeeuws-Vlaanderen hield de samenroepende kerk in zoverre nog in stand dat deze zich presenteerde in de bijeenkomst van de classis. Zij vertelde wat er leefde in haar gemeente. Zo werden de andere aanwezigen van de plaatselijke situatie op de hoogte gebracht. In de Classis Drachten werd vanaf 1994 de rol van de samenroepende kerk weer in ere hersteld door aan haar de kerkordelijke taak van het openen van de bijeenkomst terug te geven.²⁰⁸⁷ Dit besluit werd genomen met het oog op de vergroting van de betrokkenheid van de afgevaardigde ambtsdragers bij het werk van de classis.

5.3.4.6. De ‘aanroeping van de naam Gods’ en de dankzegging

Art. 34 van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* schreef voor dat de vergaderingen werden geopend en beëindigd ‘met aanroeping van de naam Gods’. Tijdens de rondvraag van een bijeenkomst van de Classis Utrecht werd in 1992 de vraag gesteld waarom geen gebed werd uitgesproken bij de sluiting van de vergadering. Het breed moderamen antwoordde dat er een sobere opening en sluiting werd gehouden en dat het aan de voorzitter werd overgelaten.²⁰⁸⁸ Wat met die sobere opening en sluiting werd bedoeld, valt uit de notulen niet op te maken.

²⁰⁸⁷ Not. Cl. Drachten, 13 september 1994.

²⁰⁸⁸ Not. Cl. Drachten, 19 mei 1992.

In de Classis Axel van 1959 tot en met 1968 bleef het de predikant van de samenroepende kerk die de opening verzorgde. Slechts een enkele maal opende de preses een reguliere vergadering.

Van 1989 tot en met 1994 opende telkens de preses de vergaderingen van de Classis Drachten. Vanaf 1995 werd de opening en de sluiting evenwel weer door de samenroepende kerk verzorgd. In toenemende mate geschiedde dit echter door een ouderling of diaken en bewust niet door een predikant. In de Classis Zeeuws-Vlaanderen was het de preses die in de periode van 1989 tot en met 1998 de bijeenkomsten opende. De preses, de assessor of een door de preses aangezochte predikant sprak het dankgebed uit.

5.3.4.7. De credentiebrief

Naast de toenemende absentie, die eerder beschreven is, groeide eveneens de onwetendheid of onvolledigheid met betrekking tot het correct invullen en werkelijk meenemen van de credentiebrief, zoals voorgeschreven is in art. 44. Bij de rapportages van de controle op de credentiebrieven bleek dit bijvoorbeeld in 1967 in de Classis Drachten.²⁰⁸⁹ Afgevaardigden van kerkenraden die verzuimd hadden de credentiebrieven aan hun afgevaardigden mee te geven, werden door de vergadering alsnog toegelaten na gedane belofte dat de afvaardigende kerkenraden de brieven later op zouden sturen.²⁰⁹⁰

5.3.4.8. Het moderamen

In de Classis Drachten nam het moderamen zitting achter de moderamentafel, nadat de bijeenkomst door de roepende kerk was geopend, de credentiebrieven waren nagezien, de agenda was vastgesteld en de vergadering was geconstitueerd. Het moderamen was aan het einde van de vorige bijeenkomst reeds vastgesteld door het noemen van de namen van de predikanten die bij toerbeurt aan de orde waren. Zoals uit hoofdstuk 3 bleek, was dit ook de werkwijze in de onderzoeksperiodes van 1892 tot en met 1901 en van 1922 tot en met 1931. Slechts een enkele keer wijzigde de samenstelling van het moderamen vanwege de afwezigheid van één van de leden. De vier leden van het moderamen, preses, assessor, eerste scribea en tweede scribea, waren tot en met 1968 overigens allen predikant. De preses heropende de vergadering alleen indien het om een voortgezette vergadering ging. De vergadering was dan immers de vorige keer reeds geopend door de roepende kerk en door de preses provisorisch gesloten. In alle andere gevallen opende de roepende kerk de vergadering in de persoon van haar predikant of consulent. Slechts eenmaal opende een ouderling van de roepende kerk de vergadering.

²⁰⁸⁹ Not. Cl. Drachten, 21 september 1967.

²⁰⁹⁰ Not. Cl. Drachten, 8 mei 1990, 13 februari 1991, 10 september 1991, 8 september 1992, 10 februari 1993, 9 september 1994, 8 februari 1995, 12 september 1995, 14 november 1995 en 9 september 1997; Not. Cl. Utrecht, 7 december 1967.

1959-1968

Opmerkelijk was de handeling van een predikant van de samenroepende kerk Utrecht-Oost in 1959. Toen bleek dat de moderamenleden wegens vakantie afwezig waren, benoemde hij volgens de notulen 'iure suo' de moderamenleden. Daarop nam het moderamen plaats achter de vergadertafel.²⁰⁹¹ De vergadering ging met de handelwijze van deze predikant akkoord.

Een predikant was slechts eenmaal preses, een enkele maal twee keer. Daarna was hij assessor of eerste scriba. De Classis Utrecht ging in 1967 over tot de benoeming van een preses voor het tijdvak van een jaar. Een jaar later was diens termijn om en diende een nieuwe 'jaarpreses' benoemd te worden. Het voorstel was de termijn van de 'jaarpreses' met een jaar te verlengen. Ondanks de opmerking dat de hand gelicht werd met de kerkorde door de benoeming van een preses voor het tijdvak van een jaar en zeker met een eventuele herbenoeming voor een jaar daaropvolgend, stemde de classis voor. De preses opende overigens alleen de voortgezette vergaderingen. In alle andere gevallen werd de opening verzorgd door de samenroepende kerk.

Het in paragraaf 5.3.4.1. genoemde rapport van de commissie voor de classicale herziening werd aangevuld. Zo besloot de Classis Utrecht in 1967 dat de scriba moest zorgen voor het persverslag. Kerkenraden dienden stukken aan de classis minstens vier weken van tevoren toe te sturen, zodat het moderamen drie weken voor de classis kon vergaderen en de concept-agenda kon opstellen. Op elke concept-agenda zou bij elk punt een korte beschrijving van de inhoud worden gegeven. De vereiste stukken van komende en gaande predikanten zouden in het vervolg door het moderamen worden nagezien.²⁰⁹²

In 1968 ontstond in de Classis Drachten de discussie over de zogenoemde 'jaarpreses'.²⁰⁹³ In de praktijk werd de behoefte gevoeld een preses aan te stellen die gedurende een jaar de bijeenkomsten zou leiden. Eerst werd in de Classis Drachten opgemerkt dat het instellen van een 'jaarpreses' zou stranden op basis van art. 48 van de Gereformeerde Kerkorde van 1959. Toch besloot de Classis Drachten niet alleen een preses aan te stellen voor het tijdvak van een jaar, maar ook een scriba voor eenzelfde periode, met als motivatie dat de kerkorde de gewoonte volgde. Indien de kerkorde werd aangepast, moest ook kerkordelijke ruimte gecreëerd worden voor ouderlingen en diakenen om als lid van het moderamen een vaste plaats in het moderamen te hebben. Daarbij werd ook nagedacht over het vervullen van het scribaat door een ouderling of een diaken.²⁰⁹⁴

1989-1998

De Classis Zeeuws-Vlaanderen nam in 1990 het besluit de voor ambtsdragers vreemde woorden te wijzigen. De volgende vervangingen vonden plaats: moderamen werd dagelijks bestuur, preses werd voorzitter, assessor werd

²⁰⁹¹ Not. Cl. Utrecht, 4 augustus 1959.

²⁰⁹² Not. Cl. Drachten, 21 september 1967.

²⁰⁹³ Not. Cl. Drachten, 10 september 1968.

²⁰⁹⁴ Not. Cl. Drachten, 10 september 1968.

algemeen-adjunct of vice-voorzitter, scriba werd secretaris en actuaire werd tweede secretaris. Tijdens sommige vergaderingen was slechts één predikant lid van het dagelijks bestuur.

Op een voorstel van een predikant dat niet het hele moderamen tegelijk zou aftreden, werd in 1992 besloten te komen tot een rooster van aftreden: de preses trad aan in september, de scriba in november, de assessor in februari, de actuaire in mei.²⁰⁹⁵ De benoeming gold voor een jaar. Vanaf 1994 gold de benoeming voor twee jaar met de mogelijkheid van herbenoeming.

Uit de notulen van de Classis Utrecht van 1993 blijkt dat ook niet-predikanten deel van het moderamen uitmaken.²⁰⁹⁶ Vanaf 1994 maken ook een ouderling en een diaken deel van het moderamen van de Classis Drachten uit.²⁰⁹⁷ In de Classis Axel maken reeds vanaf het begin van de tweede onderzoeksperiode (in 1989) niet-predikanten deel uit van het moderamen.²⁰⁹⁸ In de Classis Utrecht was de rol van de samenroepende kerk in deze periode eigenlijk uitgespeeld. De voorzitter opende.

Het moderamen van de Classis Drachten bestond tot 1994 uit een preses, scriba en assessor. De assessor was een gemeentelid uit één van de kerken uit de classis. Vanaf 1994 bestond het moderamen uit zes leden: preses, scriba, assessor-1 (predikant), assessor-2 (ouderling), assessor-3 (diaken) en een actuaire (gemeentelid). Het benoemen van een moderamen aan het einde van de vorige vergadering - zoals dat voorkwam in de periode van 1959 tot en met 1968 - was vervallen. Terwijl de Classis Drachten en de Classis Axel vermeldden welke personen het moderamen vormden, werd dit door de Classis Utrecht niet vermeld.

De vanzelfsprekendheid in het rouleren van ambtsdragers, met name ook van predikanten, om zitting te nemen in het moderamen was in deze classis voorbij. De Classis Utrecht schreef een brandbrief aan de gereformeerde predikanten, omdat aanvulling van het moderamen dringend nodig was.²⁰⁹⁹

5.3.4.9. De maaltijd

Tijdens een lunch van de Classis Axel vroegen sommige afgevaardigden zich af of het niet mogelijk was voor hetzelfde geld als voordien besteed werd een warme maaltijd te nuttigen. De classis nam een besluit waarvan de motivering enigszins vreemd aandoet. Zij besloot, met het oog op de volksgezondheid, te blijven bij de consumptie van soep en broodjes.²¹⁰⁰

²⁰⁹⁵ Not. Cl. Drachten, 8 september 1992.

²⁰⁹⁶ Not. Cl. Utrecht, 9 december 1993.

²⁰⁹⁷ Not. Cl. Drachten, 13 september 1994.

²⁰⁹⁸ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 29 februari 1989.

²⁰⁹⁹ Not. Gez. Cl. Utrecht, 17 september 1998.

²¹⁰⁰ Not. Cl. Axel, 2 mei 1961. De maaltijden verdwenen toen de dagvergadering plaats maakte voor de avondvergadering. Uit eigen ervaring ken ik het gebruik van het zogenaamde 'classicale broodje' dat halverwege de avond in de Classis Drachten werd geserveerd. Dit gebruik dateerde uit de tijd toen de vergaderingen wel eens tot middernacht duurden.

5.3.4.10. Commissies en deputaten

1959-1968

Het *Jaarboek ten dienste van de Gereformeerde Kerken in Nederland* vermeldde aanvankelijk de lijst van classicale deputaten. De classes leverden de gegevens aan. Tevens werd daarbij aangegeven welke de vergaderdata van de classes waren. Als voorbeeld treft de lezer in figuur 5.2. de lijst van deputaten van de Classis Drachten van 1959 aan.²¹⁰¹

Een zeer langdurige kwestie die de Classis Drachten genoopt heeft verscheidene commissies samen te stellen en opdrachten te geven, was die van de afgezette predikant van de Gereformeerde Kerk van Nijbeets.²¹⁰² Hoewel deze reeds in 1956 werd afgezet, sleepte de kwestie jaren voort en hield hij de Classis Drachten gedurende vele bijeenkomsten bezig; in ieder geval tot en met 1968.²¹⁰³

De notulen maken melding van commissies of deputaten ten behoeve van: evangelisatie, Kerk en Israël - vroeger 'Jodenzending' genaamd -, geestelijke verzorging van militairen, schippers- en zeevarendenpastoraat, hulpbehoevende diaconieën, collecteafdrachten, herziening quotatiecijfers, hulpbehoevende kerken, predikantstraktementen²¹⁰⁴, doofstommen, examina, de oprichting van een verpleeghuis voor chronisch zieken en grenswijziging. Het vertegenwoordigen van de classis bij het afscheid of de intrede van een predikant was ook een vorm van deputatie. De Classis Drachten drong er in 1963 op aan deze diensten 's avonds te laten plaatsvinden, zodat de deputaten, die veelal zelf moesten preken, de mogelijkheid hadden de diensten bij te wonen.

Figuur 5.2. Lijst van deputaten van de Classis Drachten in 1959

Deputaten Classis Drachten

Adres- en Archiefkerk: Drachten.

Archivaris: Ds. H. van Twillert.

Actuaris: Ds. E. de Vries.

Quaestor: S. H. IJtsma, H.B.S.-straat 14, Drachten. Postr. Quaestor 950282.²¹⁰⁵

Art. 11 (Classis) : Ds. E. Douma, J. Koopmans en S. H. IJtsma.

Art. 11 (Prov.) : Ds. H. v. d. Veen.

Art. 17: S. H. IJtsma, Sec.: L. Sytsma.

Art. 20: Ds. J. H. Slager.

Geest. verz. militairen: Ds. G. van Halsema. Sec.: Ds. B. Berends.

Geest. verz. zeevarenden (koopvaardij): Ds. F. M. Verveen.

Vergaderingen worden gehouden op de tweede dinsdag van febr., mei, sept. en nov.

²¹⁰¹ *Jaarb. Geref. Kerken*, (1959), 100-101

²¹⁰² M. J. Vermeer, [predikant Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt te Niezijl en Kommerzijl 1947-1949], Gereformeerd predikant Nijbeets 1950, buiten bediening 1956; *Gemeenten en predikanten*, 373.

²¹⁰³ Not. Cl. Drachten, 10 september 1968.

²¹⁰⁴ Later is deze commissie opgeheven vanwege de benoeming van deputaten ex art. 11.

²¹⁰⁵ Hiermee werd het rekeningnummer van de classis aangegeven.

Veel opdrachten werden uitgevoerd door commissies van de classis of deputaten. Toch kwam het geregeld voor dat ambtsdragers bedankten voor verstrekte opdrachten, hetgeen de Classis Utrecht in 1966 tot de uitspraak noopte: 'Het wordt over het algemeen betreurd, dat het de laatste tijd nog al eens is voorgekomen, dat door classis verstrekte opdrachten niet worden geaccepteerd. Ook het werk van kerkverband moet worden gedaan'.²¹⁰⁶

De Classis Zeeuws-Vlaanderen was in 1967 niet op de hoogte van de samenstelling en de activiteiten van de eigen deputaten voor de koopvaardij.²¹⁰⁷ Een predikant verzocht aan de Classis Axel met het oog op het veelvoud aan deputaatschappen de particuliere synode voor te stellen te komen tot het instellen van een coördinatiecommissie om te voorkomen dat diverse deputaatschappen langs elkaar heen zouden werken.²¹⁰⁸

1989-1998

In de tweede onderzoeksperiode werden er geen lijsten met classicale deputaten in het *Jaarboek ten dienste van de Gereformeerde Kerken in Nederland* afgedrukt.

Waren deputaten van de classis niet nodig of konden deze beter onder verantwoordelijkheid van de particuliere synode vallen? In de Classis Utrecht constateerden de deputaten Kerk en Israël in 1989: "In de praktijk blijkt dat de lijn van de provincie naar de plaatselijke kerken te lang is. Daarenboven heeft de classis eigen deputaten ingesteld om de plaatselijke kerken te dienen."²¹⁰⁹ Uit de notulen blijkt niet welke mening de Particuliere Synode Utrecht er op na hield. De deputaten Kerk en Israël in de Classis Zeeuws-Vlaanderen legden in 1993 daarentegen hun taak juist neer, omdat naar hun mening binnen de classis te weinig belangstelling voor hun werk was. De deputaten gingen ervan uit dat zij één keer per jaar verslag aan de classis zouden uitbrengen. Omdat zij niet werden uitgenodigd door de classis, gebeurde dit niet, ondanks de afspraak deputaten regelmatig voor de bijeenkomsten van de classis uit te nodigen.²¹¹⁰ Dit vormde voor de Classis Zeeuws-Vlaanderen de aanleiding de verslaglegging van de verschillende deputaten in het moderamen te bespreken.²¹¹¹

Toen de Classis Drachten in 1995 een brief van de algemeen secretaris²¹¹² van de generale synode uit Leusden kreeg met het verzoek een deputaatschap in te

²¹⁰⁶ Not. Cl. Utrecht, 30 juni 1966.

²¹⁰⁷ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 2 mei 1967.

²¹⁰⁸ Not. Cl. Axel, 21 november 1961.

²¹⁰⁹ Not. Cl. Utrecht, 30 november 1989.

²¹¹⁰ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 27 november 1990.

²¹¹¹ Not. Cl. Zeeuws-Vlaanderen, 12 oktober 1993.

²¹¹² Not. Cl. Drachten, 9 mei 1995. De algemeen secretaris was belast met de organisatorische, personele, financiële en administratieve aangelegenheden - in adviserende en coördinerende zin - van de gezamenlijke arbeid die uitgaat van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Daartoe gaf de algemeen secretaris leiding aan het algemeen secretariaat van de generale synode; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Haarlem 1973/1975, art. 370; P. van Oosterhoudt, 'Op weg naar een algemeen secretaris en een Dienstencentrum', in: L.C. van Drimmelen e.a. (red.), *Kerk in orde. Opstellen voor E. Hazelaar gelegenheid van zijn afscheid als algemeen secretaris van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Kampen 1987, 13-33.

stellen voor de controle op de collecten, legde zij dit verzoek naast zich neer met een beroep op de eigen verantwoordelijkheid van de kerken.

In de classes werd het, met name vanaf de periode 1989, moeilijker ambtsdragers te vinden voor de taken van de classis. Diverse deputaten kampten met onderbezetting. De Classis Utrecht voelde in 1990 de behoefte 'de kerkeraadsbemoening met de inhoudelijke zijde van het werk' te benadrukken. Te veel ging men er volgens het gevoelen van de leden van de classis van uit, dat na de benoeming van een classicale commissie de taak van de kerkenraad ophield.²¹¹³

In 1996 werd in de Classis Utrecht gewezen op de eenheid van de kerken. Het werk in de classis werd door de plaatselijke kerken meestal meer gezien 'als extra werk voor anderen dan als een dienst aan zichzelf en de eigen zusterkerken'. Bovendien vroeg de vraagsteller zich af of er rapportage plaatsvond in de kerkenraad van hetgeen in de classis besproken en besloten was. Hij meende dat een dergelijk bericht de betrokkenheid van de kerkenraden bij het werk van de classis zou kunnen vergroten.²¹¹⁴

5.4 Samenvatting van de praktijk

Over het algemeen hielden de classes zich in beide onderzoeksperiodes aan de kerkordelijke bepalingen die betrekking hebben op de classis. Ze waren daar redelijk consequent in. Van een spanningsveld blijkt nauwelijks sprake te zijn; zeker niet als het om de vele kleine bestuurlijke taken van de classis gaat. Dit neemt niet weg dat de identiteit van de gereformeerde classis veranderde. Er ontstond met name in de tweede onderzoeksperiode een ander classicaal type dan het kerkordelijke type. Zowel de onvrede met het neo-Dordtse type zoals dat in hoofdstuk 3 werd beschreven als de samenwerking c.q. federatie met de hervormde classicale vergaderingen in het Samen-op-Wegproces gaven hiertoe aanleiding. De gereformeerde classes wensten bovendien meer ruimte voor het geestelijke gesprek. De afgevaardigden uitten bij diverse gelegenheden hun verlangen naar inhoudelijke gesprekken. Het opereren van de gereformeerde classis als een puur bestuurlijk orgaan werd niet altijd als zinvol ervaren. De classis werd in toenemende mate als een platform voor bezinning en uitwisseling van ervaringen gezien. Men meende dat door het geestelijke gesprek de betrokkenheid bij het classicale werk en de presentie van de afgevaardigden in de classis zou vergroten. Vergelijking met de hervormde praktijk leert dat dit een illusie is.

Die onvrede met de gereformeerde classis heeft ook te maken met de volgende zaken: de kerkordelijk voorgeschreven jaarlijkse kerkvisitatie bleek niet haalbaar; kerkenraden van kleine gereformeerde kerken konden moeilijk drie ambtsdragers naar de classis afvaardigen; credentiebrieven werden niet of te laat opgestuurd; de absentie nam toe waarbij vastgesteld kan worden dat deze onder predikanten mede werd veroorzaakt door de toename van het aantal parttime predikanten voor wie het moeilijk was naast hun werkzaamheden ook een bovenplaatselijke functie te verrichten; het moderamen kreeg steeds meer taken toebedeeld ten nadele van

²¹¹³ Not. Cl. Utrecht, 28 november 1990.

²¹¹⁴ Not. Cl. Utrecht, 14 december 1996.

de samenroepende kerk en vacatures in het (breed) moderamen, deputaatschappen en commissies namen toe.

Het beeld van doorgaans incomplete classes voor wat de samenstelling betreft, moet bijgesteld worden. De Classis Drachten bijvoorbeeld kende in tegenstelling tot de andere twee classes een trouwe opkomst en discipline. Een predikant moest zelfs toestemming vragen de bijeenkomst te mogen verlaten om een begrafenis te leiden.

Dertien jaar na de invoering van de Hervormde Kerkorde van 1951 konden ook gereformeerde kerkenraden diakenen afvaardigen. De kerkenraden toonden aanvankelijk een zekere aarzeling om diakenen af te vaardigen. Nadat de classes de kerkenraden hiertoe aangespoord hadden, verschenen er steeds meer diakenen in de bijeenkomsten van de classis.

De praktijk zoals die gedeeltelijk in de eerste onderzoeksperiode voorkwam, namelijk dat de samenroepende kerk in de persoon van de predikant de vergadering opende, dat de credentiebrieven werden gecontroleerd en de agenda werd vastgesteld, dat het moderamen dat door de vorige classis was benoemd, achter de moderamentafel plaatsnam en de vergadering werd geconstitueerd, was grotendeels voorbij. De positie van het moderamen werd verstevigd ten nadele van de samenroepende kerk. De vraag dringt zich op of een moderamen met verregaande bevoegdheden ten koste van de samenroepende kerk conform de Gereformeerde Kerkorde van 1959 is. Op deze vraag moet een ontkennend antwoord worden gegeven. Deze ontwikkeling is echter een vrucht van de praktijk.

De moeite vacatures te vervullen inzake afvaardigingen, moderamina, deputaten en commissies had ook alles te maken met het gemis van zicht op het gezamenlijke belang van de kerken in een bepaald ressort. Het werk van de classis werd niet zozeer als werk voor het gezamenlijke belang ervaren; eerder zag men het als werken voor een ander. Het kerkverband dat sinds 1892 functioneerde, raakte daarmee uit het zicht. De omgekeerde redenering kan ook gevolgd worden: omdat het kerkverband uit het zicht raakte, voelde men zich minder betrokken bij het bovenplaatselijke werk en trok men zich terug in de plaatselijke kerk.

Wat eveneens opvalt, is de afwezigheid van het spanningsveld tussen de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk en het kerkverband. De notulen van de classes tonen aan dat dit spanningsveld geen enkele rol (van betekenis) speelde.

5.5. Samenvatting

In het herzieningsproces van de *Dordtse Kerkorde van 1619* dat uitmondde in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* is de keuze gemaakt voor een tussenweg tussen de nieuwe *Hervormde Kerkorde van 1951* en de kerkorde zoals andere gereformeerde kerken die onderhouden, te weten de *Dordtse Kerkorde van 1619* al dan niet in gewijzigde vorm.

Met de invoering van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* werd kerkordelijk vastgelegd dat de classis kerkelijk gezag kreeg haar door Christus verleend. Deze kerkordelijke verankering moet gezien worden tegen de achtergrond van de

kerkrechtelijke spanningen in de kwesties Netelenbos (1919), Geelkerken (1926) en Schilder (1944). Na het neo-Dordtse type ontstond dus een gereformeerde classis met een ander kerkordelijk fundament. Dit gereformeerde type kende echter ook beperkingen. De praktijk laat immers zien dat plaatselijke kerken en het kerkverband uit elkaar groeiden waar de classis aan betekenis inboette. De omgekeerde redenering kan overigens ook gevolgd worden: de classis boette aan betekenis in waar het accent eenzijdig gelegd werd op de plaatselijk kerk of op het kerkverband en deze daardoor uit elkaar groeiden. Mede dankzij het Samen-op-Wegproces zijn de classes van de Gereformeerde Kerken in Nederland echter steeds meer gaan lijken op de classicale vergaderingen van de Nederlandse Hervormde Kerk. Dat blijkt uit een aantal ontwikkelingen die in paragraaf 5.4. over de samenvatting van de praktijk is beschreven.

Hoewel sommige kerkenraden van kleine kerken te kennen gaven dat ze moeite hadden de afvaardiging rond te krijgen, was er in de eerste onderzoeksperiode toch sprake van een trouwe opkomst. Moest een predikant aanvankelijk nog toestemming vragen de bijeenkomst van de vergadering te verlaten om een begrafenis te leiden, later bleven predikanten en ook andere afgevaardigden om minder zwaarwegende redenen weg. De toename van het aantal parttime predikanten en de verzwaring van het predikantswerk speelden hierin zeker ook een rol, maar de toenemende absentie werd ook door het zonder reden wegblijven van ouderlingen en diakenen veroorzaakt. Dit had als gevolg dat het moeilijker voor de classes was ambtsdragers te vinden voor de vele deputaatschappen en commissies, voor het moderamen of breed moderamen of voor de afvaardiging naar de particuliere synode. Vooral de Classis Utrecht bleek daarmee grote moeite te hebben. Toch leden ook de andere classes aan groeiende absentie en er bleek niet altijd een secundus voorhanden te zijn die de afwezige primus kon vervangen. Daarnaast kwam het voor dat classes - indien er wel deputaten of voldoende commissieleden waren - soms nauwelijks van hun namen en functies op de hoogte waren. Er vond weinig of geen communicatie plaats en dat terwijl deze toch functioneerden onder verantwoordelijkheid van de classis.

Een groot verschil kan ook geconstateerd worden bij de ontwikkeling van de kerkvisitatie. De jaarlijkse frequentie was niet uitvoerbaar. Zowel in de eerste onderzoeksperiode als in de tweede is dit diverse malen aan de orde gesteld in de classes. Het kwam regelmatig voor dat er geen visitatieverslag verscheen. Ook kwam het voor dat het verslag in zo'n laat stadium aan de classis werd aangeboden, dat de classis al weer aan de volgende kerkvisitatieronde toe was.

De gereformeerde classis ging steeds meer op de hervormde classicale vergadering lijken. Het was voor de gereformeerde classis niet de laatste verandering. Met de komst van de Protestantse Kerk in Nederland onderging de gereformeerde classis een metamorfose, of beter gezegd: de gereformeerde classis hield op te bestaan. Het is de vraag wat daarvoor in de plaats kwam in de Protestantse Kerk in Nederland.

6. HET PROTESTANTSE TYPE

6.1. Inleiding

Welke klassicale typen werden ontworpen in de ontstaansgeschiedenis van en in de *Protestantse Kerkorde van 2004*? Op deze deelvraag probeer ik in hoofdstuk 6 een antwoord te vinden. Om tot die beantwoording te komen heb ik dit hoofdstuk 6 als volgt opgebouwd, waarbij ik probeer zoveel mogelijk helderheid te verschaffen over de veelheid aan werkgroepen die vaak gelijktijdig aan het werk waren. In paragraaf 6.2 wordt de ontstaansgeschiedenis van het Samen-op-Wegproces in grote lijnen beschreven. Een in 1974 door de gereformeerde en hervormde synode ingestelde Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden werkte aan een vergelijkende studie van de *Hervormde Kerkorde van 1951* en de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*. In 1976 presenteerde de werkgroep een eerste versie, die in 1978 werd opgevolgd door de 'Vergelijkende studie van de kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland en die van de Nederlandse Hervormde Kerk'.²¹¹⁵ Wat er in deze 'Vergelijkende Studie' over de classis en de klassicale vergadering is verwoord, staat beschreven in paragraaf 6.3.

De Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden ontwierp regelingen ten behoeve van samenwerkingsvormen op plaatselijk, classicaal, provinciaal en landelijk niveau die afweken van de ordinanties bij de *Hervormde Kerkorde van 1951* en van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*. Deze regelingen werden vanaf 1982 bijeengebracht in de zogenaamde *Tussenorde*. De bepalingen over de classis en de klassicale vergadering in deze *Tussenorde* worden in paragraaf 6.4 weergegeven.

In 1982 hield de Commissie Toekomstmodel²¹¹⁶, en vanaf 1983 tot en met 1990 de Werkgroep Toekomstige Vormgeving zich bezig met de toekomstige

²¹¹⁵ De werkgroep werd in 1997 opgeheven. In de drieëntwintig jaar van haar bestaan maakten van de werkgroep in alfabetische volgorde deel uit: H. Bartels, K. Blei, L. C. van Drimmelen, E. Hazelaar, J. Helderman, P. van den Heuvel, F. H. Landsman, J. G. Pekelharing, J. Plomp, G. Post, mevrouw J. A. van Ruler-Hamelink, mevrouw A. Scholten-Bruins Slot, P. Schravendeel, J. C. Seegers, G. Spilt, mevrouw G. A. Staal-Schaafsma, P. J. Verdam, H. B. Weijland, D. N. Wouters en J. Woutersen. Vanaf 1981 tot 1997 was L. C. van Drimmelen aan de werkgroep verbonden als kerkjuridisch medewerker. De verslagen werden tot 1993 gemaakt door mevrouw A. M. B. Kassies-Liscaljet. De Werkgroep KOA verzocht in haar vergadering van 21 juni 1994 de Raad van Deputaten Samen op Weg haar op te heffen, tenzij de Raad voor haar een taak zag; Not. Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden, 21 juni 1994. Uit een brief van de Raad van Deputaten Samen op Weg van 16 mei 1995 blijkt dat de werkgroep niet werd opgeheven, maar net als de Werkgroep Kernen van Belijden en de Werkgroep Toekomstige Vormgeving 'te slapen werd gelegd', zoals dat in de kringen van de Raad van Deputaten Samen op Weg heette. Vanaf 1996 maakten deel uit van de werkgroep: mevrouw A. van Andel, mevrouw S. H. H. Bloemert, C. van den Broeke, E. Groenenberg, P. van Loo, C. B. Roos (voorzitter), T. R. Seinstra en D. G. van Vliet. Als kerkjuridisch medewerker van de Raad van Deputaten Samen op Weg woonde L. C. van Drimmelen de vergaderingen bij. De werkgroep bestond officieel tot 2000 toen de Raad van Deputaten Samen op Weg werd opgeheven.

²¹¹⁶ Leden van deze commissie waren mevrouw A. E. J. Bunjes-van Blommestein, L. C. van Drimmelen, E. Hazelaar, J. Kroeze, J. J. van der Minne en J. Woutersen.

vormgeving van de nieuwe kerk. De Werkgroep Toekomstige Vormgeving²¹¹⁷, maakte vier schetsen: de 'Voorlopige Schets van 1984', de 'Schets van 1986', de 'Schets van 1988' en de 'Schets van 1989'. De subwerkgroep "Werkorde" van de Raad van Deputaten Samen op Weg kreeg de opdracht deze schetsen kerkordelijk te vertalen.²¹¹⁸ De 'Schets van 1989' is overigens nooit afgemaakt vanwege de koerswijziging aangaande de toekomstige (kerkordelijke) vormgeving van de nieuwe kerk door de Raad van Deputaten Samen op Weg in mei 1989.²¹¹⁹ De klassicale typen in de genoemde schetsen worden beschreven in paragraaf 6.5.

In 1990 stelde de Raad van Deputaten Samen op Weg de Commissie Classicale Herindeling in.²¹²⁰ Het 'Rapport 1990 van de Commissie "Classicale Herindeling" van de Raad van Deputaten Samen op Weg'²¹²¹ was gebaseerd op het 'Rapport van de Commissie "Classicale Grenzen" van de Raad van Deputaten Samen op Weg'²¹²² dat in 1986 als discussiestuk bij de 'Schets van 1986' was gevoegd.²¹²³ Het rapport was bijgewerkt na behandeling in de gemeenschappelijke vergadering van de synoden in 1986 en aangepast vanwege nieuw cijfermateriaal en na een nadere opdracht van de Raad van Deputaten Samen op Weg in 1989. Dit rapport wordt in paragraaf 6.6 beschreven.

²¹¹⁷ Leden van deze werkgroep die meewerkten aan de 'Voorlopige Schets van 1984' waren: C. P. van Andel, mevrouw A. E. J. van Blommenstein, L. C. van Drimmelen, E. Hazelaar, J. Kroeze, R. J. Mooi en H. B. Weijland. De leden van de werkgroep die aan de 'Schets van 1986' meewerkten, waren: G. D. J. Dingemans, L. C. van Drimmelen, E. Hazelaar, J. Hendriks, J. Kroeze, D. Lissenburg, R. J. Mooi, D. G. van Vliet en H. B. Weijland. De opstellers van de 'Schets van 1988' waren K. Blei, G. D. J. Dingemans, L. C. van Drimmelen, J. Hendriks, J. Kroeze, J. Monteban, H. Mudde, J. A. Roskam, D. G. van Vliet, H. B. Weijland en J. van Wijngaarden.

²¹¹⁸ Leden van deze subwerkgroep waren: A. van de Beek, G. D. J. Dingemans (voorzitter), L. C. van Drimmelen, E. Hazelaar, D. G. van Vliet en H. B. Weijland; *Verslag SoW. Kerken* (27-29 oktober 1988), 208.

²¹¹⁹ De Raad van Deputaten Samen op Weg (tot 1976 Interim Raad van Deputaten) was tot 1989 de motor van het Samen-op-Wegproces. De Raad liet zich bijstaan door een aantal werkgroepen zoals die voor Kernen van Belijden, Kerkordelijke Aangelegenheden, Samenwerking Plaatselijk Vlak, Organisatie en Financiën, Toekomstmodel, Toekomstige Vormgeving en Classicale Herindeling. De Raad van Deputaten Samen op Weg was een belangrijk adviesorgaan van de gezamenlijke vergadering van synoden. Na 1989 fungeerde de Raad als voortrekker, *troubleshooter* en *chambre de réflexion*; *Jaarb. Herv. Kerk* 2003/2004, 21. In de *Tussenorde* (2000) stond de taak van de Raad van Deputaten als volgt beschreven:

- a. de uitvoering van de opdrachten die door de gezamenlijke vergadering van synoden of de kleine synode aan de Raad van Deputaten worden gegeven en de coördinatie daarvan;
- b. advisering van de gezamenlijke vergadering van synoden, de kleine synode en het moderamen van beide inzake het in de preambule van deze conventie bedoelde proces van vereniging en het voorbereiden van de besluitvorming dienaangaande door de gezamenlijke vergadering van synoden of de kleine synode; *Tussenorde* (2000), 81.

²¹²⁰ Leden van deze commissie waren B. J. Aalbers, J. Bethlehem, J. Boneschansker, O. Bulthuis, L. C. van Drimmelen, G. Veldhuijzen en G. J. Wisgerhof.

²¹²¹ *Verslag SoW. Kerken* (25-27 oktober) 1990, 79-123.

²¹²² Leden van de Commissie Classicale Grenzen waren: B. J. Aalbers, J. Bethlehem, O. Bulthuis, L. C. van Drimmelen, G. Pettinga, N. J. M. Hoogendijk en G. A. Staal-Schaafsma; *Verslag SoW. Kerken* (13-15 november 1986), 183-209.

²¹²³ *Verslag SoW. Kerken* (25-27 oktober) 1990, 79.

In paragraaf 6.7 wordt een overzicht geboden van de artikelen in de *Protestantse Kerkorde van 2004*²¹²⁴ die betrekking hebben op de classicale vergadering en de algemene classicale vergadering. Een samenvatting van de reacties hierop van ambtelijke vergaderingen van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Nederlandse Hervormde Kerk wordt weergegeven in paragraaf 6.8. Vier kritische en bezinnende rapporten over de classicale vergadering en de algemene classicale vergadering worden eveneens in deze paragraaf beschreven. Het zijn de volgende notities: 'De Classicale Vergadering in de VPKN'. Rapport van de ad hoc werkgroep van de Raad van Deputaten SoW (1995-1997), geschreven door de Werkgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten Samen op Weg; 'De classis van A tot Z. Een kritische leeswijzer voor de behandeling van de ontwerp-ordinanties VPKN' (1998) geschreven door de Interregionale Werkgroep Kerkorde;²¹²⁵ 'De bestuurlijke organisatie in de toekomstige verenigde kerk. Notitie van het Interregionaal Moderamen voor het Interregionaal Beraad'²¹²⁶ (1999) en de 'Nota van de Projectgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten SoW'²¹²⁷ (1999-2000). Alleen het rapport van de Werkgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten Samen op Weg werd in de gezamenlijke vergadering van synoden besproken. Dat vond plaats in 1997. De andere rapporten werden besproken²¹²⁸ in de Werkgroep Kerkorde.²¹²⁹

In paragraaf 6.9 wordt de uiteindelijke tekst van de *Protestantse Kerkorde van 2004*, die vanaf 1 mei 2004 als kerkorde voor de Protestantse Kerk in Nederland geldt, weergegeven. In paragraaf 6.10 wordt een historische analyse en in paragraaf 6.11 een systematische analyse gegeven, waarna in paragraaf 6.12 een samenvatting volgt.

²¹²⁴ Hoewel de gezamenlijke vergadering van synoden de *Protestantse Kerkorde* in 2003 vaststelde, voeg ik er het jaartal 2004 aan toe om aan te geven dat deze kerkorde in 2004 van kracht wordt.

²¹²⁵ Deze Interregionale Werkgroep Kerkorde werd ingesteld door het Interregionaal Moderamen van de particuliere synoden van de Gereformeerde Kerken in Nederland en de provinciale kerkvergaderingen in de Nederlandse Hervormde Kerk. Leden van deze werkgroep waren J. Bruin, H. Dijkstra, L. O. Giethoorn, E. G. Groenenberg, T. D. R. Kansil, A. Kok en E. H. van der Weide.

²¹²⁶ B. Wallet, secretaris van de Raad van Deputaten Samen op Weg van 1991-2002 en voorzitter van de Werkgroep Kerkorde, verklaarde in een telefonisch interview d.d. 13 november 2003 dat dit moderamen werd samengesteld door de gezamenlijke hervormde provinciale kerkvergaderingen en gereformeerde particuliere synoden.

²¹²⁷ Leden van de projectgroep in alfabetische volgorde waren C. van den Broeke, J. Bruin, L. O. Giethoorn, D. den Hoedt, mevrouw L. Nelck, B. Wallet, B. Vastenburg en F. H. J. Steenwinkel.

²¹²⁸ Telefonisch interview met B. Wallet, d.d. 13 november 2003.

²¹²⁹ De Werkgroep Kerkorde werd in 1990 door de gezamenlijke synoden van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden ingesteld. De werkgroep was destijds als volgt samengesteld: W. Bleij, J. P. Boendermaker, L. C. van Drimmelen, P. van den Heuvel, S. E. Hof, G. G. de Kruijf, mevrouw M. M. Meerburg, J. Muis, E. Overeem, K. A. Schippers, B. Wallet, H. B. Weijland en mevrouw T. M. Willemze; *Verslag SoW. Kerken* (8-10 oktober) 1992, 101.

6.2. De ontstaansgeschiedenis van het Samen-op-Wegproces

De ontstaansgeschiedenis van het Samen-op-Wegproces beschrijf ik in drie fasen. Allereerst komen de kerkordelijke gesprekken die in de periode 1949 tot en met 1959 tussen de hervormde Commissie voor de Kerkorde en de gereformeerde deputaten voor de kerkorde werden gehouden, aan de orde, paragraaf 6.2.1. Daarna volgt de tweede fase waarmee ik de oproep van de zogenaamde Achttien bedoel, paragraaf 6.2.2. De derde fase is die van de houding van de landelijke kerk en de oproep van de jongeren in de jaren zestig van de twintigste eeuw, paragraaf 6.2.3.

6.2.1. Kerkordelijke gesprekken tussen 1949 en 1959

Het begin van Samen-op-Wegproces wordt meestal in verband gebracht met de op Pinksteren 1961 gedateerde oproep van de zogenaamde Achttien, een groep van negen hervormden en negen gereformeerden. Die groep bestond uit predikanten en een kerkelijk werker (wika). Er waren echter in een eerder stadium al contacten tussen de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland op officieel niveau.²¹³⁰ Deze contacten kunnen de eerste fase van Samen op Weg worden genoemd. D. N. Wouters typeert deze fase zelfs als de eerste generatie in de ontmoeting tussen hervormden en gereformeerden.²¹³¹ In de hoofdstukken 4 en 5 is beschreven dat tussen H. Berkhof, E. Emmen, G. C. van Niftrik, A. A. van Ruler van hervormde zijde en G. C. Berkouwer, D. Nauta en A. D. R. Polman van gereformeerde zijde gesprekken over de *Hervormde Kerkorde van 1951* plaatsvonden. Deze kerkordelijke gesprekken werden na 1949 een decennium lang vervolgd.²¹³²

De Synode van Leeuwarden 1955/1956 wees twee voorstellen uit deze kring van de hand.²¹³³ Deze voorstellen behelsden een aanbeveling om afgevaardigden naar elkaars vergaderingen te zenden en het gesprek tussen kerkenraden te stimuleren. De voorstellen gingen de gereformeerde synode te ver. Voor de hervormde synode was de houding van de gereformeerde synode een teleurstelling. In een reactie op 24 oktober 1956 aan de gereformeerde synode schreef zij:

²¹³⁰ In een aantal publicaties wordt deze fase wel genoemd: *Hervormd-gereformeerd gesprek*, 2^e dr., 's-Gravenhage 1965; D. N. Wouters, *Spreken over samen op weg* 's-Gravenhage 1984; C. P. van Andel, *Hervormden en gereformeerden onderweg* 's-Gravenhage 1973; B. Wallet, 'Hoofdlijnen uit de geschiedenis van de kerk in Nederland in het kader van het Samen op Weg-proces', in: B. Wallet e.a. (red.), *Werkboek Samen op Weg* Zoetermeer 1989, 1.9-1.21; F. Rozemond, 'Op weg naar De Achttien. Gereformeerden en hervormden vóór 1961', in: *Historisch Tijdschrift GKN*, o.r.v. J. van Gelderen e.a., 1 (2002), 3-16.

²¹³¹ Wouters, *Spreken*, 24.

²¹³² *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, 's-Gravenhage 1949/1950, art. 355; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Rotterdam 1952/1953, art. 319; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Leeuwarden 1955/1956, art. 214; *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Utrecht 1959/1960, art. 368.

²¹³³ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Leeuwarden 1955/1956, art. 214.

Dat wij blijven aandringen op samenwerking, zoals wij deden, komt voort uit het geloof, dat wij de gescheidenheid onzer kerken behoren te zien als een schuld tegenover de Here God en mede als een schuld tegenover het volk waartoe wij behoren. De taak ten aanzien van elkander heeft dan ook geen andere grond dan de belofte, dat Jezus Christus met Zijn gemeente is en dat wij Zijn toekomst tegengaan.²¹³⁴

De gesprekken gingen niettemin door, maar na een aantal keren verzochten de gedelegeerden aan beide synoden hen van hun opdracht te ontheffen. De bewegingsruimte was door de besluiten van de Synode van Leeuwarden van 1955/1956 te beperkt gevonden. Slechts de wederzijdse moderamina hielden sindsdien de contacten tussen de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland aan.²¹³⁵ Op 20 juni 1960 werd zodoende de eerste gezamenlijke vergadering van de moderamina van de beide synoden gehouden.²¹³⁶

6.2.2. De Achttien

Tegelijkertijd kwam toen vanuit het grondvlak van de kerk een beweging op gang. Achttien predikanten en kerkelijk werkers verklaarden met Pinksteren 1961 dat de scheiding van de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland niet langer geloofwaardig was.²¹³⁷ De betrokken personen waren werkzaam op het terrein van evangelisatie of apostolaat. Ik vermeld bij uitzondering in dit hoofdstuk hun biografische gegevens. De namen zijn: J. H. (Alderse) Baas,²¹³⁸ E. J. Beker,²¹³⁹ W. van Boeijen,²¹⁴⁰ L. A. C. van Ginkel,²¹⁴¹ M. Groenberg,²¹⁴² I. J. van Houte,²¹⁴³ G. P. Klijn,²¹⁴⁴ H. M. Kuitert, G.

²¹³⁴ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Assen 1957/1958, bijlage LXIVa.

²¹³⁵ *Acta Gen. Syn. Geref. Kerken*, Utrecht 1959/1960, art. 368.

²¹³⁶ Van Andel, *Hervormden en gereformeerden*, 18.

²¹³⁷ De Achttien, *Van Kerken tot Kerk. Hervormd-Gereformeerd Gesprek*, Amsterdam 1961 (*Carillon-reeks* 22), 10.

²¹³⁸ J. H. Alderse Baas (1914-2001), gereformeerd predikant te Wolvega (voor de evangelisatiearbeid) 1946, Hillegersberg-Terbregge 1952, 's-Gravenhage-West (voor de evangelisatiearbeid) 1958, Amsterdam 1966, Bussum 1976, emeritus 1979; *Jaarb. Geref. Kerken* 2002, 390.

²¹³⁹ Dr. E. J. Beker, hervormd predikant te Voorhout 1946, Workum 1951, Utrecht 1955, Amsterdam 1963, conrector Theologisch Seminarium 1965, kerkelijk hoogleraar Universiteit te Amsterdam 1974; *Jaarb. Herv. Kerk* 2002, 488.

²¹⁴⁰ W. van Boeijen (1915-1974), gereformeerd predikant te Vreeland en Nigtevecht 1945, Katwijk aan Zee 1947, Eindhoven 1951, Eindhoven (voor de evangelisatie en de arbeid onder militairen) 1955, Amsterdam-Zuid (voor de evangelisatiearbeid) 1960; *Gemeenten en predikanten*, 276.

²¹⁴¹ L. A. C. van Ginkel was eerst werker in kerkelijke arbeid (w.i.k.a.) in 1961 in Driebergen en vertrok daarna naar Australië. Hij werd in 1981 hervormd predikant te Doetinchem, emeritus 1986; *Jaarb. Herv. Kerk* 2002, 430.

²¹⁴² M. Groenberg, hervormd predikant te Oosterend (Texel) 1928, Vlaardingen 1932, Amsterdam 1943, Utrecht 1959, emeritus 1970; *Van Alphens Nieuw Kerkelijk Handboek. Tevens compleet predikantenboek omvattende alle protestantse kerken en gemeenten in Nederland, Suriname, de Antillen en de Nederlandse gemeenten in het buitenland*, o.r.v. de Bond van Nederlandse Predikanten, Gouda 1977, 228.

²¹⁴³ I. J. van Houte, hervormd predikant te Wapserveen 1950, Middelburg 1955, eervol ontheven 1961, Hilversum 1961; *Jaarb. Herv. Kerk* 2002, 495.

Lugtigheid,²¹⁴⁵ J. M. van Minnen,²¹⁴⁶ J. Monteban,²¹⁴⁷ T. Poot,²¹⁴⁸ F. J. Pop,²¹⁴⁹ E. Pijlman,²¹⁵⁰ P. L. Schoonheim,²¹⁵¹ J. H. Sillevs Smitt,²¹⁵² G. Toornvliet²¹⁵³ en J. M. Vlijm.²¹⁵⁴ Hun actie was een beweging los van kerkelijke vergaderingen. Het waren 'vrijgestelden', predikanten met speciale opdrachten en in mindere mate gemeentepredikanten, die op eigen initiatief handelden. Zij verklaarden dat de scheiding tussen de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland niet langer getolereerd kon worden:

Ondergetekenden, een willekeurige groep van hervormden en gereformeerden, hebben op een bijeenkomst van 24 april 1961 unaniem als hun oordeel uitgesproken, dat de gescheidenheid van de hervormde en gereformeerde kerken niet langer geduld kan worden. Bewogen door de verwachting van het Rijk Gods en de opdracht der

²¹⁴⁴ G. P. Klijn (1907-1970), hervormd predikant te Wester-Schelling 1937, Aalten 1940; *Jaarb. Herv. Kerk* 1940, 86; L. Dros, e.a. (red.), *Samen op Weg. Een lange strijd om vereniging*, Amsterdam 2004 (*Trouw Dossier* 29), 267.

²¹⁴⁵ G. Lugtigheid (1901-1973), gereformeerd predikant te Schoonoord 1928, Leens 1930, Amstelveen 1934, Zeist 1938, Zwolle 1945, Maarn 1956, emeritus 1966; *Gemeenten en predikanten*, 334.

²¹⁴⁶ Dr. J. M. van Minnen (1913-1997), gereformeerd hulppredikant te Rotterdam-Zuid (Katendrecht) (voor de zending onder de Chinezen in Nederland 1939, predikant te Rotterdam-Zuid (Katendrecht) (voor de zending onder de Chinezen in Nederland) 1944, Bussum (voor evangelisatie-arbeid) 1947, Utrecht (voor de arbeid onder studerende) 1952, Utrecht-Oost (voor de arbeid onder studerende) 1956, emeritus 1978; *Jaarboek Geref. Kerken* 1998, 556-558.

²¹⁴⁷ J. Monteban, hervormd predikant te Morra en Lioessens 1952, predikant voor buitengewone werkzaamheden Kerk in haar geheel (gemeente-apostolaat) 1957, predikant te Almelo 1961, 's-Hertogenbosch 1970, Zelhem 1974, emeritus 1987; *Jaarb. Herv. Kerk* 2002, 451.

²¹⁴⁸ T. Poot, hervormd predikant te Haaften 1953, Middelharnis 1958, predikant buitengewone werkzaamheden Kerk in haar geheel (werkzaamheden 'Kerk en Wereld' te Driebergen) 1961, Groningen 1966, Nieuw-Loosdrecht 1974, Zoetermeer 1980, emeritus 1988; *Jaarb. Herv. Kerk* 2002, 458.

²¹⁴⁹ F. J. Pop (1903-1967), hervormd predikant te Uitwijk 1928, Spijkenisse 1931, Neerbosch-Hees 1936, Delft 1939, 1961 Kerk en Wereld; *BLGNPV*, 410-412.

²¹⁵⁰ E. Pijlman (1915-2003), gereformeerd predikant te Lopik 1943, Schiebroek-Hilligersberg-Centrum (van februari 1948 tot februari 1950 legerpredikant in Indië) 1945, Schiebroek-Hilligersberg-Centrum (predikant van de Gereformeerde Kerken in Indonesië te Bandoeng) 1952, Rotterdam-Kralingen 1957, Wassenaar-Zuid 1961, Amsterdam (van september 1980 tot 31 december 1981 wetenschappelijk hoofdmedewerker Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit te Amsterdam) 1966, emeritus 1980; *Jaarb. Geref. Kerken* 2002, 358; Dros, *Samen*, 271.

²¹⁵¹ P. L. Schoonheim (1913-?), hervormd predikant te Gelselaar 1939, Aalten 1945, Leiden 1952, Gulpen-Vaals 1971, emeritus 1978; *Jaarb. Herv. Kerk* 2002, 464; Dros, *Samen*, 271.

²¹⁵² J. H. Sillevs Smitt (1897-1975), gereformeerd predikant te Laren (N.H.) 1923, Semarang (N.O.I.) 1926, vlootpredikant 1941, hoofdvlootpredikant 1945, emeritus 1946, gepensioneerd 1961; *Gemeenten en predikanten*, 360.

²¹⁵³ G. Toornvliet (1908-1981), gereformeerd predikant te Nieuwerkerk aan den IJssel 1935, Wolfhezen 1939, Groningen 1944, Leiden (voor de arbeid onder de studerende) 1947, Bloemendaal 1956, afgestaan voor het werk van Radio Bloemendaal 1961, in dienst van de Gereformeerde Kerken van Noord-Holland voor het Radio-evangelisatiewerk 1965, ontslag 1970, buiten bediening 1971; *Gemeenten en predikanten*, 369.

²¹⁵⁴ Dr. J. M. Vlijm (1917-1999), gereformeerd predikant te Ameide 1943, Utrecht (voor de missionaire dienst op Midden-Java/Indië) 1945, Rotterdam (voor de missionaire arbeid onder de Chinezen op Midden-Java) 1951, Voorburg (Z.H.) 1958, Leiden (voor de arbeid onder studerende) 1964, wetenschappelijk hoofdamtenaar Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit te Amsterdam 1977, emeritus 1982; *Jaarb. Geref. Kerken* 2000, 576.

kerk in de wereld, zijn zij er gezamenlijk van overtuigd, dat naar eenwording gestreefd moet worden. Zij hebben zich voorgenomen stappen te doen om deze eenwording krachtig te bevorderen. Daartoe benoemden zij uit hun midden een kleine werkgroep. Over enige tijd zullen verdere plannen bekendgemaakt worden. Reeds nu echter wordt toezending van adhaesie-betuigingen van hervormden en gereformeerden op hoge prijs gesteld.²¹⁵⁵

Gevolg van hun Pinksteroproep was een bijeenkomst op 26 mei 1962, toen 4.500 mensen zich in de Jaarbeurshallen te Utrecht verzamelden. Sprekers waren onder meer H. Berkhof over het onderwerp 'Deelnemen aan elkaars leven'²¹⁵⁶ en W. F. de Gaay Fortman over het onderwerp 'Van kerken tot kerk'.²¹⁵⁷ Door het congres werd een appèl aan ambtsdragers en gemeenteleden gedaan:

Wij roepen de leden van onze kerken op om, zonder te vergeten wat we in eigen kerk hebben ontvangen, de ander niet langer te zien in het licht van het verleden, maar van het Rijk Gods dat komt. Wij roepen u op tot gebed om gehoorzaamheid aan het evangelie van Jezus Christus en tot uw persoonlijke inzet ter overwinning van al wat in uw woonplaats de door Christus gewilde eenheid weerstaat. Wij roepen de kerkeraden van onze kerken op, plaatselijk tot ontmoeting en samenwerking te komen. Laat niet langer afzonderlijk gebeuren, wat gij samen kunt doen! Wij roepen u op tot het gezamenlijk aanvaarden van onze opdracht in de wereld en tot het gemeenschappelijk houden van kerkeradsvergaderingen, gemeenteavonden en - waar mogelijk - kerkdiensten, waarin ook het Heilig Avondmaal kan worden gevierd.

Wij roepen de synodes van onze kerken op, het bestaande overleg van hun organen krachtig voort te zetten en uit te breiden. Wij vragen u dringend, de plaatselijke gemeenten ruimte te laten of te bieden om de eenheid in Jezus Christus vorm te geven. Wij roepen u, leden, kerkeraden en synodes van onze kerken op tot verootmoediging vanwege het kwaad der kerkelijke gescheidenheid, dat in ons land zo groot is en tot gebed om elkander te vinden in de ene Naam, die ons verenigt. Moge ons en alle gelovigen, mede door aller inspanning en gebed, de eenheid geschonken worden, waarom Christus gebeden heeft, opdat de wereld gelove, dat God Hem gezonden heeft.²¹⁵⁸

Twee jaar later, op 30 mei 1964, kreeg dit congres een vervolg in een zestal regionale bijeenkomsten, waar eveneens duizenden mensen aanwezig waren.²¹⁵⁹ Twee thema's vormden de leidraad voor deze dag, 'Aanvaardt elkander' en 'Samen op weg'.²¹⁶⁰

²¹⁵⁵ De Achttien, *Van Kerken tot Kerk*, 9-10.

²¹⁵⁶ De Achttien, *Aanvaardt elkander*. *Tweede publikatie in de serie 'Van Kerken tot Kerk'*, Amsterdam 1962 (*Carillon-reeks* 26), 54-78.

²¹⁵⁷ *L.c.*, 37-53.

²¹⁵⁸ De Achttien, *Aanvaardt elkander*, 80-81.

²¹⁵⁹ De Achttien, *Nieuw land*. *Derde publikatie in de reeks 'Van Kerken tot Kerk'*, Amsterdam 1965 (*Carillon-reeks* 35), 92.

²¹⁶⁰ *L.c.*, *Nieuw land*, 92-127.

6.2.3. De landelijke kerk en de oproep van jongeren

De hervormde synode publiceerde in 1965 de handreiking *Hervormd-gereformeerd gesprek* voor het gesprek tussen hervormde en gereformeerde kerkenraden.²¹⁶¹ In dit geschrift wilde de synode een handreiking bieden aan ambtdragers en gemeenteleden die het hervormd-gereformeerde gesprek plaatselijk wilden onderhouden. De laatste regels van de publicatie spreken voor zichzelf:

Om Christus wil doen wij ... een dringend beroep op allen die in de beide kerken als ambtsdrager of als gemeentelid mede verantwoordelijkheid dragen voor het leven der kerk en de verkondiging van haar boodschap. Laten wij alles doen wat mogelijk is om te komen tot grotere samenwerking en uiteindelijke hereniging van de Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken. Wij mogen elkaar aanvaarden, omdat Christus ons allen heeft aanvaard en ons het ambt der verzoening in deze wereld heeft opgedragen.²¹⁶²

In 1966 volgde er een hervormd gespreksproject met als titel: *Kerk 66-2000*.²¹⁶³ Dat zou ook hervormde en gereformeerde jongeren in beweging brengen. Een verslag van deze plaatselijke gesprekken werd gebundeld in het rapport 'Samen op weg', dat aan de synoden werd aangeboden.

Een nieuwe fase werd ingeluid tijdens de bijeenkomsten van synodeleden van beide kerken in het najaar van 1969. Jongeren, verenigd in de actiegroep 'Synoodkreet', die de gescheidenheid niet langer aanvaardbaar vonden, presenteerden een actieplan: binnen tien jaar na 1970 zou het stapsgewijze proces van integratie van beide kerken voltooid moeten worden. De actie 'Samen op Weg' van de jongeren prijkte op de voorpagina's van de kerkelijke pers. De synoden riepen hierop een Werkgroep Samen op Weg in het leven. Op 19 februari 1971 kwam deze werkgroep voor het eerst bijeen.²¹⁶⁴ Als Interimraad kreeg deze de taak om plaatselijke en landelijke samenwerking te begeleiden en uitvoering aan besluiten van de beide synoden te geven.²¹⁶⁵

6.3. De classis en de classicale vergadering in de 'Vergelijkende Studie'

Op 15 en 16 juni 1973 kon in de Lucaskerk te Utrecht de eerste gezamenlijke bijeenkomst van de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk en de generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland plaatsvinden. Besproken werd onder meer een nota getiteld 'Samen op Weg. Nota over institutionaire aspecten van het samengaan van de Gereformeerde Kerken en de

²¹⁶¹ *Hervormd-gereformeerd gesprek*, 's-Gravenhage 1965.

²¹⁶² *L.c.*, 21-22.

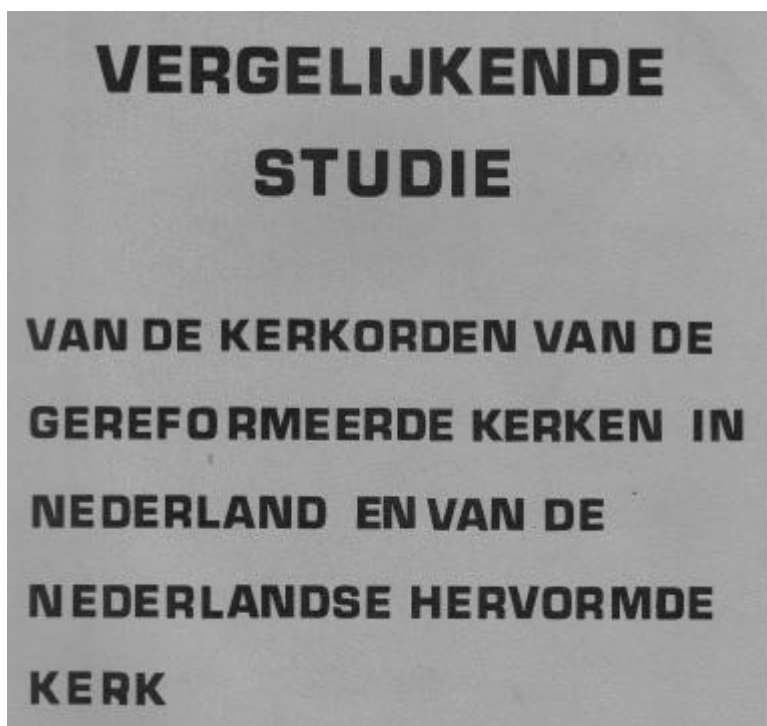
²¹⁶³ Van Andel, *Hervormden en gereformeerden*, 29.

²¹⁶⁴ *L.c.*, 32.

²¹⁶⁵ Namens de Nederlandse Hervormde Kerk zaten daarin: C. P. van Andel, P. J. Blaauw, mevrouw L. Dijkshoorn-Kromkamp, M. Groenenberg, J. Haitsma, J. A. Hebly, G. P. van Iterzon, F. H. Landsman, G. Post, mevrouw E. Streefland en J. Woutersen. De gereformeerde leden waren mevrouw C. van Dam, E. Hazelaar, mevrouw P. E. Jongsma-Tielemans, A. Kruyswijk, S. van der Linde, R. J. Mulder, B. Roolvink, H. L. Schippers, B. Wentsel en D. N. Wouters.

Nederlandse Hervormde Kerk voor de hervormd-gereformeerde generale synode 1973'.²¹⁶⁶ De gezamenlijke vergadering van synoden verzocht een 'Ontwerp-Statuut voor een gemeenschappelijke synode' aan beide synoden aan te bieden.²¹⁶⁷ De gereformeerde synode besloot op 30 januari 1974 en de hervormde synode op 19 februari 1974 om aan de Interimraad van deputaten drie subcommissies toe te voegen. Eén daarvan werd de subcommissie voor kerkordelijke aangelegenheden. Als opdracht kreeg zij mee: 'het maken van een vergelijkende studie van de beide kerkorden, inhoudelijk en structureel'.²¹⁶⁸

Figuur 6.1. Titelblad van de 'Vergelijkende Studie'

**VERGELIJKENDE
STUDIE**

**VAN DE KERKORDEN VAN DE
GEREFORMEERDE KERKEN IN
NEDERLAND EN VAN DE
NEDERLANDSE HERVORMDE
KERK**

In de 'Nota aan de interimraad resp. aan de gezamenlijke vergadering van de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk en de generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland' van september 1976 bood de commissie (werkgroep) aan de hier genoemde gremia een tweeledig werkstuk aan.²¹⁶⁹ Het eerste deel betrof een vergelijking van de *Hervormde Kerkorde van 1951* en de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*. Hierin werd een inventarisatie gemaakt van de

²¹⁶⁶ *Verslag SoW. Kerken 1973*, bijlage III, 17-25.

²¹⁶⁷ *L.c.*, 20.

²¹⁶⁸ *Verslag SoW. Kerken 1976*, bijlage 3, 1.

²¹⁶⁹ *L.c.*, 1-39.

verschillen en overeenkomsten van de *Hervormde Kerkorde van 1951* en de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*. Het tweede deel bevatte een kerkordemodel voor een nieuwe kerkelijke indeling en van een daarmee samenhangende taakstelling van de ambtelijke vergaderingen. In het voorgestelde presbyteriaal-synodale kerkordemodel was geen ruimte voor de provinciale bestuurslaag geschapen. De werkgroep motiveerde dit door erop te wijzen dat deze 'tussenvergadering' een zinvolle plaats gehad had in de 'staatkundige situatie van de tijd waarin het kerkrecht gestalte kreeg', maar zag 'geen directe noodzaak om voor een provinciale synode ruimte te reserveren'.²¹⁷⁰ De prioriteit van de werkgroep lag bij een korte verbindingslijn tussen het plaatselijk vlak en de synode. Dat zou bevorderd worden door het weglaten van deze tussenvergadering. Nog een stap verder ging de werkgroep door het niet uitsluiten van de mogelijkheid dat de kerkenraad spreekt en handelt 'temidden van en gedragen door een plaatselijke kerkvergadering (congregatie), de classis mutatis mutandis door een gewestelijke kerkvergadering, de synode door een landelijke kerkvergadering'.²¹⁷¹ Tenminste tien en ten hoogste vijftien gemeenten zouden een classis moeten vormen. De werkgroep was zich ervan bewust dat een dergelijke indeling niet altijd zou aansluiten bij de gewestvorming zoals die toen aan de orde was.²¹⁷² Zeker indien rekening gehouden zou worden met een ander uitgangspunt, namelijk de keuze dat er in het land niet meer dan twintig à drieëntwintig classes zouden worden gevormd.²¹⁷³

Een andere waarneming is, dat in dit kerkordemodel niet gesproken werd van de classicale vergadering, maar van de kerkenraad als de grondvergadering der kerk.²¹⁷⁴

Nieuw was, naast de afvaardiging van de kerkenraad naar de classis, de afvaardiging van ambtsdragers met een bijzondere opdracht. Een voorbeeld mag dit verduidelijken: de classicale werkgroep voor financieel beleid en beheer vaardigde een lid af naar de classis. Daarvan maakte het lid deel uit, nadat het in zijn (wijk)gemeente als ouderling of predikant met een bijzondere opdracht was bevestigd. De werkgroep wilde op een dergelijke wijze rekening houden met de diverse soorten kerkelijke arbeid: zending, evangelisatie, gemeentetoerusting, financieel beleid en beheer.²¹⁷⁵

De Interimraad werd in 1976 de Raad van Deputaten Samen op Weg.²¹⁷⁶ Deze Raad kreeg de bevoegdheid werkgroepen samen te stellen. Er functioneerden reeds werkgroepen als: 'Kernen van belijden', 'Samenwerking Plaatselijk Vlak' en 'Kerkordelijke Aangelegenheden'. Daarbij kwam de werkgroep 'Organisatie en Financiën'. De gezamenlijke vergadering van synoden van 1976 verzocht de beide synoden aan te bevelen dat zij de Werkgroep voor Kerkordelijke

²¹⁷⁰ L.c., 26.

²¹⁷¹ L.c., 26.

²¹⁷² L.c., 35.

²¹⁷³ L.c., 36.

²¹⁷⁴ L.c., 34.

²¹⁷⁵ *Verslag SoW. Kerken 1976*, 27.

²¹⁷⁶ L.c., 21.

Aangelegenheden zou uitnodigen voort te gaan met de 'Vergelijkende Studie'.²¹⁷⁷ Het door de werkgroep voorgestelde kerkordemodel werd niet door de synoden aanvaard. Het model riep te veel vragen op. De gezamenlijke vergadering van synoden verzocht de werkgroep in 1976 daarom een andere opzet te maken.

In de vergadering van de werkgroep van 9 december 1976 werden de gesprekken over en visies op de ecclesiologie van de verenigde kerk voortgezet.

Een lid van de werkgroep vroeg waarom de classis in de 'Vergelijkende Studie' ook 'basisvergadering' werd genoemd.²¹⁷⁸ Hij meent dat die term eerder op de kerkenraad van toepassing diende te zijn. Het antwoord van de werkgroep luidde dat in de classis de ambten in meervoud bijeen zijn en dat een kerkenraad geen bijeenkomst is van afgevaardigden. Een derde lid van de werkgroep kwam daar later op terug omdat hem niet duidelijk was geworden waarom de classis 'basisvergadering' genoemd zou moeten worden. De auteur van de 'Vergelijkende Studie' antwoordde daarop dat oorspronkelijk - waarmee de auteur: sinds de Synode van Emden van 1571 zal bedoelen - in en door de classis beslissingen genomen worden die voor de kerk wezenlijk zijn.²¹⁷⁹ Een lid van de werkgroep zag overigens graag eerherstel van de classis die z.i. in de plaats was gekomen van de bisschop. Ook meende hij dat het een aanwinst zou zijn indien de visitatie bij de provinciale kerkvergadering werd weggehaald en teruggebracht werd in het takenpakket van de classis. Voor hem ging de waarde van de classis boven die van de particuliere synode. Een ander lid meende echter dat de classes te groot zijn voor goede gesprekken. In de bijeenkomst van 6 oktober 1977 werd over de continuïteit van de classis gesproken. In de werkgroep werd de opmerking gemaakt dat er kerkenraden waren die de neiging hadden een jaar lang dezelfde ouderling of diaken naar de classis af te vaardigen. Dat leidde tot de discussie over de voordelen van de hervormde classicale vergadering en die van de gereformeerde classis.

Een lid van de werkgroep vroeg zich af wat voor classis de werkgroep voor ogen stond en voegde daaraan toe dat de Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden wilde streven naar een classis die als 'een samenwerkingsverband voor de daarbinnen samenwerkende kerken' kon functioneren.²¹⁸⁰ Een ander lid concludeerde dat de werkgroep in dat geval bij de gereformeerde classis uit zou komen. De werkgroep sprak over het feit dat organisatorische en financiële taken van de provinciale kerkvergaderingen niet zomaar naar de classicale vergadering overgebracht zouden kunnen worden. Anderen vielen hem daarin bij. Zij achtten het een verarming wanneer de provinciale bestuurslaag zou komen te vervallen.

De werkgroep wilde een maand later vasthouden aan een provinciale bestuurslaag waarvan het arbeidsveld niet op gespannen voet zou mogen staan met het arbeidsveld van de classis. Die conclusie betekende niet dat iedereen het

²¹⁷⁷ *L.c.*, 10.

²¹⁷⁸ Omdat het interne verslagen gaat, worden overigens de namen van personen die een opmerking in de bijeenkomsten van de werkgroep maakten niet weergegeven.

²¹⁷⁹ Not. Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden (KOA), 16 juni 1977 en 1 september 1977.

²¹⁸⁰ Not. Werkgroep KOA, 6 oktober 1977.

eens was over de functie van de classis. In de bijeenkomst van de werkgroep van 9 november 1977 verklaarde een lid van de werkgroep dat hij niet veel zag in versterking van de classis. Hij vroeg zich af 'of er meer "muziek" zat in een classis dan in een provincie'.²¹⁸¹ Hij herhaalde zijn opmerking in de bijeenkomst van 1 augustus 1978. De auteur van de 'Vergelijkende Studie' wees erop dat het accent meer op het geestelijke werk van de classis dan op het bestuurlijke diende te liggen. Het lid bleef weinig in eerherstel van de classis zien. Volgens hem was er onvoldoende menskracht in de classes binnen de Nederlandse Hervormde Kerk.²¹⁸²

Eind 1978 was de definitieve versie van de 'Vergelijkende Studie' gereed.²¹⁸³ De Raad van Deputaten Samen op Weg bood de gezamenlijke vergadering van synoden van 1979 niet opnieuw een kerkmodel. De Raad had voorrang gegeven aan het ontwerpen van een regeling voor samenwerking op plaatselijk vlak. De gezamenlijke vergadering van synoden verzocht de Raad van Deputaten Samen op Weg de 'Vergelijkende Studie' te bestuderen en deze mogelijk ten dienste van het Samen-op-Wegproces te laten komen.²¹⁸⁴ Daarnaast besloot zij onder meer de synoden te verzoeken te besluiten

- dat de provinciale kerkvergaderingen en de particuliere synoden samen met de hervormde classicale vergaderingen en de gereformeerde classes gevraagd zou worden de grenzen van de classes en particuliere of provinciale synoden op elkaar af stemmen;
- dat de Raad van Deputaten Samen op Weg zich nadrukkelijk zou bezinnen 'op de toekomstige vormgeving van hereniging van hervormden en gereformeerden in landelijk verband en bij de bezinning te betrekken de door de Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden verrichte vergelijkende studie van de beide kerkorden';
- dat de Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden de opdracht zou krijgen 'een geheel van additionele artikelen in een werkorde samen te brengen teneinde gegroeide vormen van samenwerking een kerkordelijke achtergrond te geven'.²¹⁸⁵

In 1981 ontving de werkgroep een brief van de Raad van Deputaten Samen op Weg waaruit duidelijk werd dat de classes de plaats van de provinciale kerkvergaderingen dienden in te nemen 'terwijl er toch allerlei constructies moeten worden ingebouwd om de Provinciale kerkvergaderingen te vervangen'.²¹⁸⁶ De werkgroep neigde desondanks naar twee bestuurslagen tussen landelijke kerk en plaatselijke gemeente, met dien verstande dat beide bestuurslagen van betekenis dienden te zijn. Wel concludeerde de werkgroep dat de functie van de classis verzaard zou moeten worden onder meer door de afvaardiging naar de generale

²¹⁸¹ Not. Werkgroep KOA, 9 november 1977.

²¹⁸² Not. Werkgroep KOA, 1 augustus 1978.

²¹⁸³ *Verslag SoW. Kerken* 1979, bijlage 1, 14-15.

²¹⁸⁴ *L.c.*, 33.

²¹⁸⁵ *L.c.*, 26-27 en bijlage 1, 36-37.

²¹⁸⁶ Not. Werkgroep KOA, 26 februari 1981.

synoden en de kerkvisitatie aan het takenpakket van de classicale vergadering toe te voegen. Die classis zou volgens de werkgroep conform de 'Vergelijkende Studie' meer op de gereformeerde classis dan op de hervormde classicale vergadering dienen te lijken.²¹⁸⁷ In de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* is de kerkvisitatie namelijk een taak van de classis. In die discussie speelde ook een mogelijke classicale herindeling een rol.

Een andere invalshoek in de bezinning op de classis nieuwe stijl vormde een brief van het breed moderamen van een hervormde classicale vergadering, met het verzoek om regelingen voor afvaardiging van federatieve gemeenten naar de hervormde classicale vergadering te maken en te zoeken naar een oplossing voor de ongelijke classicale grenzen.²¹⁸⁸ De werkgroep besloot eind 1981 'dat men in gefedereerde gemeenten naar wens moet kunnen afvaardigen en dat de wijsheid aan de classis is, en niet aan de werkgroep'.²¹⁸⁹

Ook voor de gezamenlijke vergadering van synoden van 1982 had de werkgroep geen nieuw kerkordemodel opgesteld, maar voorrang gegeven aan de 'kerkordelijke regeling van gegroeide vormen van samenwerking',²¹⁹⁰ later *Tussenorde* geheten. De gezamenlijke vergadering van synoden verzocht daarom de afzonderlijke synoden aan te bevelen de Raad van Deputaten Samen op Weg op te dragen zich nader te bezinnen op een kerkordemodel.²¹⁹¹ Deze Raad had inmiddels reeds een rapport opgesteld 'aangaande de opdracht tot bezinning op de toekomstige vormgeving van hereniging van hervormden en gereformeerden in landelijk verband'.²¹⁹² In 1984 moest er volgens de Raad van Deputaten Samen op Weg consensus over de ecclesiologie bestaan en er moest een intentieverklaring opgesteld worden. De kerkelijke vergaderingen moesten vervolgens in 1985 aangaande de voortgang van het proces van hereniging geconsulteerd worden; daartoe zouden zij de concept-'Verklaring van Overeenstemming' ontvangen. Uiteindelijk zou dan in 1986 de staat van hereniging en de 'Verklaring van Overeenstemming' vastgesteld kunnen worden.

In 1983 bleek dat de werkgroep vast bleef houden aan de gedachte van een ambtelijke vergadering op provinciaal niveau. Hoe stelde de werkgroep zich dat voor? De werkgroep dacht bij de term provinciale synode 'aan een kerkprovincie waarvan de aardrijkskundige grenzen niet samen hoeven te vallen met die van een staatkundige provincie'.²¹⁹³ Voorlopig bleef het voor de werkgroep minder duidelijk hoe de afvaardiging naar de generale synode plaats diende te vinden en ook of de classicale vergadering als beroepsinstantie niet te dicht op de gemeenten zou zitten en of de provinciale synode vaak genoeg bijeen zou komen.

Over de afvaardiging merkte de werkgroep in 1982 naar aanleiding van de gefedereerde Classis Peel en Kempenland-Eindhoven op dat het vreemd was dat in de kerken enerzijds geklaagd wordt over de omvang van de classicale

²¹⁸⁷ Not. Werkgroep KOA, 2 september 1981.

²¹⁸⁸ Not. Werkgroep KOA, 29 oktober 1979.

²¹⁸⁹ Not. Werkgroep KOA, 17 november 1981.

²¹⁹⁰ *Verslag SoW. Kerken* 1982, 208.

²¹⁹¹ *L.c.*, 209.

²¹⁹² *L.c.*, 113-120.

²¹⁹³ Not. Werkgroep KOA, 9 december 1983.

vergadering en anderzijds het als ongewenst wordt ervaren een breed moderamen in te stellen.²¹⁹⁴

Het classicale type in de 'Vergelijkende Studie'

Welk classicaal type komt naar voren uit de hierboven gegeven beschrijving? Allereerst dient opgemerkt worden dat de Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden geen afgerond classicaal type ontwierp. De 'Vergelijkende Studie' had aanvankelijk de functie van inventarisatie van de gereformeerde classis en de hervormde classicale vergadering. Dit gaf aanleiding tot bezinning op het ontwerp van het toekomstige classicaal type. Die bezinning ging verder toen in 1981 de 'Vergelijkende Studie' klaar was. Nog in 1983 blijkt de onduidelijkheid over de afbakening van het takenpakket van de classicale vergadering ten opzichte van de provinciale bestuurslaag. Moet de classicale vergadering nu wel of niet de afvaardiging naar de generale synode regelen en heeft zij als beroepsinstantie voldoende distantie ten opzichte van de gemeenten? In 1976 was het helder voor de werkgroep: er was geen ruimte voor de provinciale bestuurslaag. De classis moest de schakel worden tussen de synode en de kerkenraden. Zij werd ook 'gewestelijke kerkvergadering' genoemd. In datzelfde jaar werd ruimte gecreëerd voor het afvaardigen van ambtsdragers met bijzondere opdracht (zending, evangelisatie, gemeentetoerusting, financieel beleid en beheer). Twee jaar later - in de definitieve versie van de 'Vergelijkende Studie' - werd de classis aangeduid als 'basisvergadering'. Toen bleek ook dat er toch ruimte zou komen voor een provinciale bestuurslaag. De classis moest echter de verbindende schakel tussen de synode enerzijds en de kerkenraden anderzijds worden.

6.4. De classicale vergadering in de *Tussenorde*

Welk classicaal type werd in de *Tussenorde* ontworpen? In paragraaf 6.4.1. introduceer ik allereerst de *Tussenorde* zoals die in 1983 verscheen. Het classicaal type dat daarin werd ontworpen, komt in paragraaf 6.4.2. aan de orde. In de loop van de jaren werd de *Tussenorde* uitgebreid en aangepast. In paragraaf 6.4.3. geef ik het classicaal type weer zoals dat in de laatste uitgave, die van 2000, staat beschreven en tenslotte volgt in paragraaf 6.2.4. een korte paragraaf over de classicale financiën van dit type.

6.4.1. De *Tussenorde* (1983)²¹⁹⁵

De beide synoden hadden in 1979 besloten tot het doen ontwerpen van regelingen ten behoeve van samenwerkingsvormen op gemeentelijk, classicaal, provinciaal en synodaal niveau, waarin de ordinanties van de *Hervormde Kerkorde van 1951* en de

²¹⁹⁴ Not. Werkgroep KOA, 18 februari 1992.

²¹⁹⁵ De eerste druk van de *Tussenorde* verscheen in 1982. De tweede druk, die in 1983 verscheen, bevatte voorschriften voor een federatie van een hervormde classicale vergadering en een gereformeerde classis.

artikelen van de *Gereformeerde Kerkerode van 1959* niet voorzagen.²¹⁹⁶ Zij dienden bijeengebracht te worden in een *Tussenorde*. De *Tussenorde* liep overigens niet vooruit op de te ontwerpen kerkerode.²¹⁹⁷ In 1982 werd vastgesteld dat het voor een hervormde en een gereformeerde classis mogelijk moest zijn een brede interkerkelijke samenwerking (federatie) aan te gaan.²¹⁹⁸ In de tweede uitgave van de *Tussenorde* werden daarom 'Regels voor de classicale vergadering van classes die een brede interkerkelijke samenwerking zijn aangegaan' en een voorbeeld van een huishoudelijke regeling opgenomen.²¹⁹⁹ Daaraan vooraf ging een inleiding van zes pagina's over de classis.²²⁰⁰ Daarin werden de termen tussen 'classis' en 'classicale vergadering' aldus gedefinieerd:

Een classis is een kerkelijke gemeenschap uit een bepaalde regio en omvat de tot die kerkelijke gemeenschap behorende gemeenten; de classicale vergadering is de uit afgevaardigden van de kerkeraden van die gemeenten bestaande ambtelijke vergadering van die classis.²²⁰¹

Hiermee is voor aansluiting bij de terminologie van de *Hervormde Kerkerode van 1951* gekozen. De *Gereformeerde Kerkerode van 1959* kende immers dit onderscheid niet. De vier fasen van Samen op Weg waren ook op de classis van toepassing: overleg, samenwerking, federatie en vereniging. De laatste fase zal verderop in dit hoofdstuk aan de orde komen. Hieronder worden de eerste drie fasen beschreven. In geval van overleg behielden beide classicale vergaderingen hun eigen taken en werkwijze. Ook de samenstelling wijzigde niet. Kerkeraden van gefedereerde gemeenten, die geen onderscheid tussen hervormde en gereformeerde ambtsdragers kenden, konden naar een hervormde classicale vergadering gereformeerde ambtsdragers afvaardigen en naar een gereformeerde classis hervormde ambtsdragers.

Indien er sprake van samenwerking was, bleef de samenstelling van de classicale vergadering dezelfde als tijdens de overlegfase. Kerkeraden van gefedereerde gemeenten waren dan in de gemeenschappelijke classicale vergadering dubbel vertegenwoordigd. De beide classicale vergaderingen behielden hun eigen taken. Wel konden zij besluiten 'een of meer onderdelen van hun arbeid geheel of gedeeltelijk te verrichten onder gemeenschappelijke verantwoordelijkheid'.²²⁰² Ook de werkwijze bleef ongewijzigd. Alleen ten aanzien van de taken die onder gemeenschappelijke verantwoordelijkheid vielen, was het nodig afspraken over de werkwijze te maken.

Ingrijpender was de fase van federatie, die gevolgen voor de samenstelling, het arbeidsveld en de werkwijze had. De *Tussenorde* bood een stappenplan voor het proces van federatie:

²¹⁹⁶ *Verslag SoW. Kerken 1982*, 109.

²¹⁹⁷ Zie bijvoorbeeld de *Tussenorde* (2000), 8.

²¹⁹⁸ *Verslag SoW. Kerken 1982*, 206.

²¹⁹⁹ *Tussenorde*, 2^e dr., Driebergen 1983.

²²⁰⁰ *L.c.*, 27-32.

²²⁰¹ *L.c.*, 27.

²²⁰² *L.c.*, 29.

- de beide classicale vergaderingen stelden samen een ontwerp-besluit tot federatie op;
- dit besluit werd voorgelegd aan de hervormde, gereformeerde, gefedereerde en verenigde kerkeraden in ressorten van de beide classes, die er hun mening over kenbaar maakten;
- de beide classicale vergaderingen namen elk afzonderlijk het besluit tot federatie;
- samen stelden de beide classicale vergaderingen de nodige regelingen vast;
- het besluit tot federatie en de regelingen vormden samen de overeenkomst;
- deze overeenkomst werd ter goedkeuring voorgelegd aan de verschillende bevoegde kerkelijke organen (wat de Gereformeerde Kerken in Nederland betreft, waren dit de deputaten voor interkerkelijke samenwerking van de particuliere synode en wat de Nederlandse Hervormde Kerk betreft, was dit het breed moderamen van de provinciale kerkvergadering - de visitatoren provinciaal gehoord);
- na goedkeuring werd de overeenkomst van kracht en trad de federatie op een nader vast te stellen datum in werking.²²⁰³

6.4.2. De classicale vergadering in de *Tussenorde* (1983)

Ambtsdragers van hervormde (wijk)gemeenten, gereformeerde kerken en federatieve gemeenten werden naar een gefedereerde classicale vergadering afgevaardigd, art. 4. De afvaardiging werd per predikantsplaats geregeld, art. 5. Per predikantsplaats c.q. per in de gemeente dienstdoende predikant vaardigde elke kerkenraad een predikant, een ouderling, een diaken of in plaats van een ouderling een kerkvoogd c.q. lid van de commissie van beheer naar de classicale vergadering af. Naast elke afgevaardigde werd een plaatsvervanger benoemd.²²⁰⁴ Elke kerkenraad droeg er zorg voor dat zijn afgevaardigden in het bezit van een credentiebrief waren, op grond waarvan zij als stemhebbende leden van de classicale vergadering werden toegelaten, art. 6. Niet afgevaardigde ambtsdragers konden door de classicale vergadering als adviserende leden worden toegelaten, art. 5 lid 6. Andere adviseurs van de classicale vergadering waren de quaestores, een lid van elk orgaan van bijstand en de afgevaardigden naar de meerdere vergaderingen, voor zover zij geen deel van de classicale vergadering uitmaakten, art. 7. Het breed moderamen stelde een rooster op waarin werd aangegeven welke kerkenraden een diaken dan wel een kerkvoogd c.q. lid van de commissie van beheer moesten afvaardigen, art. 5 lid 2. Daarbij diende het breed moderamen er rekening mee te houden dat het aantal af te vaardigen diakenen het aantal af te vaardigen kerkvoogden c.q. leden van de commissie van beheer met niet meer dan één overtrof. De afgevaardigden naar de classicale vergadering brachten verslag aan de kerkenraad uit, art. 20.

De gefedereerde classicale vergadering verrichtte zowel de hervormde als gereformeerde taken. In het bijzonder had zij tot taak, art. 8 lid 1 sub a, b en c,

²²⁰³ L.c., 29.

²²⁰⁴ De mogelijkheid tot afvaardiging per (wijk)kerkenraad hield de werkgroep nog in studie.

- leiding te geven aan het leven en werk der beide classes op haar verschillende arbeidsvelden en ter hand nemen al wat het kerkelijk leven in de beide classes kon bevorderen;
- toe te zien dat de gemeenten haar roeping en taak nakwamen; advies en hulp te bieden aan de kerkeraden, in het bijzonder deze bij gebleken behoefte in staat te stellen een dienaar des Woords te beroepen; de grenzen tussen de plaatselijke gemeenten in de ressorten van de beide classes vast te stellen;
- uitspreken te jegens de meerdere vergaderingen wat er leefde in de gemeenten en ambtelijke vergaderingen in haar ressorten; consideraties te geven over de vragen van belijden en kerkorde haar door de meerdere vergaderingen voorgelegd; de verslagen te behandelen van haar afgevaardigden naar de meerdere vergaderingen.²²⁰⁵

Daarnaast had de classicale vergadering tot taak het opstellen van een regeling voor haar werkzaamheden en het aanwijzen van ambtsdragers tot kerkvisitator, artt. 9 en 10.

Oude beperkingen werden in de *Tussenorde* opgenomen, art. 8 lid 2 en 3:

- in de classicale vergaderingen werden geen andere zaken behandeld dan die in de kerkeraden niet konden worden afgedaan;
- de classicale vergadering werden geen zaken behandelen welke behoorden tot de taak van een meerdere vergadering.²²⁰⁶

Een aantal taken diende echter apart te worden uitgeoefend. Het betrof zogenaamde 'kerkeigen' taken:²²⁰⁷

²²⁰⁵ *L.c.*, 34.

²²⁰⁶ *L.c.*, 35.

²²⁰⁷ *L.c.*, 30-31. Voor de financiële verplichtingen werden met beide kerkgemeenschappen afzonderlijke regelingen getroffen. Onderscheid moest binnen de federatie voor het verrichten van vermogensrechtelijke handelingen worden gemaakt. Een gereformeerde classis had rechtspersoonlijkheid en werd vertegenwoordigd door twee daartoe door de classicale vergadering aangewezen gereformeerde leden. Voor de hervormde classis, die geen rechtspersoon was, trad de generale financiële raad van de Nederlandse Hervormde Kerk op, art. 19. De generale financiële raad bestond uit elf leden, Ord. 16-17-1 van de *Hervormde Kerkorde van 1951*. De generale financiële raad droeg zorg voor:

- a. het beheer en de administratie van en de beschikking over haar gelden, goederen en andere vermogensrechten, alsmede de beslissing over de besteding van haar gelden;
- b. de verantwoordelijkheid voor het nakomen van de op haar rustende vermogensrechtelijke verplichtingen;
- c. de zorg, voorzover daarin niet uit andere hoofde is of moet worden voorzien, voor de financiën benodigd voor de werkzaamheden van generale, provinciale en classicale kerkelijke lichamen en de met deze verbonden kerkelijke stichtingen;
- d. het verstrekken van bijdragen en subsidies voor andere kerkelijke doeleinden;
- e. de verwerving van gelden, benodigd voor het onder a., b., c. en d. genoemde;
- f. de vertegenwoordiging in en buiten rechte van de Nederlandse Hervormde Kerk in vermogensrechtelijke zaken', Ord. 16-16-1 van de *Hervormde Kerkorde van 1951*.

- naar de hervormde generale synode en de provinciale kerkvergadering werden hervormde ambtsdragers en naar de gereformeerde particuliere synode gereformeerde ambtsdragers afgevaardigd;
- het toezicht, zoals dat in de *Hervormde Kerkorde van 1951* was geregeld, bleef gehandhaafd. Voor toezicht dat betrekking had op gefedereerde gemeenten en classes, werden ook gereformeerde leden aangewezen.
- Het afnemen van het classicaal examen werd in artt. 5 lid 2 en 56 lid 2 van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* aangemerkt als een taak waarin de classis een actieve rol speelde (naast provinciale deputaten). In een gefedereerde classis diende het breed moderamen medewerking te verlenen aan kerkelijke examens, art. 14.

De classicale vergadering kwam tenminste eenmaal per kwartaal bijeen, art. 16. Bij de eerste vergadering in het kalenderjaar werden een preses, twee assessoren en een scriba aangewezen, art. 11. Zij fungeerden het hele kalenderjaar als moderamen en waren driemaal herkiesbaar.²²⁰⁸ Het breed moderamen bestond uit de leden van het normale moderamen met vijf andere leden uit de classicale vergadering, art. 13. Tenminste de preses of één van de assessoren was predikant. In het breed moderamen dienden tenminste twee predikanten, twee ouderlingen, een diaken en een kerkvoogd c.q. lid van een commissie van beheer zitting te hebben. Het moderamen bereidde de classicale vergadering voor en voerde haar besluiten uit, voor zover dat niet aan anderen was toegewezen, artt. 12 en 17 lid 1. Het breed moderamen kon met zaken van formele en administratieve aard belast worden, art. 14. Zowel het moderamen als het breed moderamen was verantwoording aan de classicale vergadering verschuldigd, art. 15.

De classicale vergadering kon commissies voor het uitvoeren van besluiten en uitbrengen van adviezen benoemen, art. 21. Deze commissies waren aan haar opdracht gebonden. Van haar handelingen brachten zij rapport aan de classicale vergadering uit. De besluiten van de classicale vergadering waren bindend, art. 18 lid 1.

Indien de omstandigheden er aanleiding toe gaven, gaf de classicale vergadering de leden de gelegenheid, met het oog op het bewaren van de christelijke saamhorigheid, elkaar onderling te vermanen, art. 17 lid 4.

Degene die een uitspraak of handeling van de classicale vergadering in strijd achtte met de *Hervormde Kerkorde van 1951* en de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* (met de daarbijbehorende *Tussenorde*), of met het welzijn van de kerk of indien hem, of haar onrecht was aangedaan, kon in appèl gaan bij de provinciale kerkvergadering en de particuliere synode waaronder de classes ressorteren, art. 18 lid 3. Afgezien van de mogelijkheid van appèl bood de *Tussenorde* de mogelijkheid van revisie van een door de classicale vergadering gedane uitspraak, art. 18 lid 4.

²²⁰⁸ Zo probeerde de *Tussenorde* zorg voor de continuïteit te dragen en tegelijk te waken voor hiërarchie.

6.4.3. De classicale vergadering in de *Tussenorde* (2000)

De *Tussenorde* werd in de loop van de jaren aangepast, omdat de kerkelijke praktijk om nieuwe of aangepaste regelingen vroeg. Op 26 juni 1996 vond er een herstart van de Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden plaats, nadat die in 1995 tijdelijk niet functioneerde omdat er geen werkzaamheden waren.²²⁰⁹ De werkgroep, die tot in het jaar 1997 functioneerde, kreeg als taak de *Tussenorde* aan te passen aan de omstandigheden van dat moment. Ter vergelijking leg ik naast de hierboven beschreven regeling van de classicale vergadering uit 1983 de wijzigingen zoals die te vinden zijn in de uitgave van de *Tussenorde* uit het jaar 2000. Wat bij de eerste oogopslag opvalt, is dat deze uitgave van de *Tussenorde* uitgebreider is dan de uitgave van 1983. De Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden participeerde namelijk vanaf 1986 als deelnemer aan het Samen-op-Wegproces.²²¹⁰ Op 25, 26 en 27 oktober 1990 vond de eerste gezamenlijke vergadering van de generale synoden van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Nederlandse Hervormde Kerk plaats.²²¹¹ Sinds 1990 kunnen evangelisch-lutherse ambtsdragers naar de classicale vergadering afgevaardigd worden. Dat is mogelijk indien een hervormde gemeente, een gereformeerde kerk en een evangelisch-lutherse gemeente een brede interkerkelijke samenwerking zijn aangegaan, art. 1.²²¹² Het aantal artikelen van de *Interimregeling classicale vergadering* was sinds 1983 met vier artikelen toegenomen: van eenentwintig naar vijfentwintig artikelen. Er waren enkele taalkundige wijzigingen aangebracht en voorts enkele inhoudelijke wijzigingen.

Een nieuw artikel bepaalde dat de gefedereerde classicale vergadering optrad als hervormde classicale vergadering en als gereformeerde classis, art. 4 lid 1. De afvaardiging per predikantsplaats had een wijziging ondergaan. De classicale vergadering van een gefedereerde classis kon besluiten dat de gemeenschappelijke kerkenraad van een gefedereerde gemeente zowel naar de hervormde classicale vergadering als naar de gereformeerde classis dezelfde drie ambtsdragers afvaardigde. Deze drie ambtsdragers hadden in de gefedereerde classicale vergadering elk één stem, art. 5 lid 1. Een derde deel van het aantal ouderlingen bestond uit kerkvoogden of leden van een commissie van beheer, art. 5 lid 3.

De voorschriften over de kerkvisitatoren waren enigszins aangepast, art. 9. De classicale vergadering wees ieder jaar ambtsdragers voor kerkvisitatie in gefedereerde gemeenten aan en zij benoemde hervormde ambtsdragers of gereformeerde ambtsdragers voor kerkvisitatie in respectievelijk hervormde gemeenten of gereformeerde kerken, art. 9 lid 1, 2 en 3.

²²⁰⁹ De Werkgroep KOA verzocht in haar vergadering van 21 juni 1994 de Raad van Deputaten Samen op Weg haar op te heffen, tenzij de Raad voor haar een taak zag. Uit een brief van de Raad van Deputaten Samen op Weg van 16 mei 1995 blijkt dat de werkgroep niet werd opgeheven, maar net als de Werkgroep Kernen van Belijden en de Werkgroep Toekomstige Vormgeving te slapen werd gelegd; Not. Werkgroep KOA, 21 juni 1994.

²²¹⁰ *Verslag SoW. Kerken* (13, 14 en 15 november) 1986, 232. Omdat in sommige jaren meerdere verslagen verschenen, worden in dat geval de data tussen haakjes vermeld.

²²¹¹ *Verslag SoW. Kerken* (25, 26 en 27 oktober) 1990.

²²¹² *Interimregeling afvaardiging naar de classicale vergadering, Tussenorde* (2000), 41.

Op art. 10 werd een aanvulling gegeven. Daarin werd het invoeren van een huishoudelijke regeling voor de classicale vergadering voorgeschreven, art. 10 lid 1. Deze mocht niets bepalen dat in strijd was met hetgeen door de beide generale synoden ten aanzien van brede interkerkelijke samenwerking was bepaald, art. 10 lid 2. Was dat wel het geval, dan verloor die bepaling van rechtswege haar kracht, art. 10 lid 2.

Een nadere bepaling in de vorming van het moderamen werd in art. 11 lid 4 gegeven. Het moderamen van de classicale vergadering bestond uit tenminste twee hervormde en twee gereformeerde leden. De hervormde leden vormden het moderamen van de hervormde classicale vergadering en de gereformeerde leden vormden het moderamen van de gereformeerde classis. Er werd niets voorgeschreven over een lutheraan die lid van het moderamen zou kunnen zijn. Dat had er mee te maken dat er slechts sprake was van een federatie van een gereformeerde classis en een hervormde classicale vergadering; de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederland kende immers geen classicale vergadering, zodat een hervormde classicale vergadering en een gereformeerde classis ook niet met een lutherse classicale vergadering konden samenwerken.

Nieuw was het voorschrift van art. 18 lid 3 over het vereiste quorum en het nemen van besluiten. Indien het quorum niet aanwezig was, kon een voorgesteld besluit worden genomen, ongeacht het aantal aanwezige leden, indien de classicale vergadering tenminste twee weken later bijeenkwam en de kerkenraden in die tijd kennis konden nemen van de tekst en de strekking van het voorgestelde besluit. Wie een uitspraak of handeling van de classicale vergadering in strijd achtte met de bepalingen van de *Hervormde Kerkorde van 1951* of de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* of hierdoor het welzijn van de kerk op een andere wijze geschaad achtte of meende dat hem daardoor onrecht was aangedaan, kon in beroep gaan bij het provinciaal college voor de behandeling van bezwaren en geschillen, art. 18 lid 4.

De *Tussenorde* (2000) bevatte drie artikelen over de wijziging, verlenging en de opzegging van de overeenkomst tot brede interkerkelijke samenwerking, artt. 23, 24 en 25. De bevoegdheid tot het wijzigen van de overeenkomst of de daartoe behorende afzonderlijke regelingen viel toe aan de hervormde classicale vergadering en de gereformeerde classis in onderling overleg, art. 23 lid 1. Bovendien moest het voorstel met de wijzigingen aan de (wijk)kerkenraden van de gefedereerde gemeenten, de gereformeerde kerken en de hervormde gemeenten worden voorgelegd. De wijzigingen traden in werking op het moment dat de kleine synode, na raadpleging van het breed moderamen van de betrokken provinciale synode of het breed moderamen van de provinciale kerkvergadering en de deputaten voor interkerkelijke samenwerking van de particuliere synode, haar goedkeuring verleende, artt. 23 lid 2 en 1 lid 3. De overeenkomst werd stilzwijgend verlengd indien de overeenkomst voor een bepaalde tijd werd aangegaan en deze tijd verstreken was zonder dat één van de partijen de overeenkomst tijdig had opgezegd, art. 24. Indien de overeenkomst werd opgezegd, diende een termijn van tenminste één jaar in acht te worden genomen, art. 25 lid 1. Het was echter mogelijk dat de hervormde classicale vergadering en de gereformeerde classis een andere regeling troffen. De overeenkomst diende nadere voorschriften te bevatten aangaande het nakomen van gezamenlijke

financiële verplichtingen op het moment van beëindiging van de brede interkerkelijke samenwerking.

6.4.4. De financiën van de classis in de *Tussenorde* (2000)

De gefedereerde classicale vergadering diende elk jaar de begroting en de jaarrekening van haar inkomsten en uitgaven aan het provinciaal college van advies ter beoordeling voor te leggen, art. 20. Het provinciaal college van advies inzake het beheer had tot taak 'de begeleiding en advisering inzake de zorg voor de gezamenlijke stoffelijke aangelegenheden van de gemeenten, classes en kerkprovincies/particuliere synoden die een brede interkerkelijke samenwerking zijn aangegaan'.²²¹³ Daarbij moet gedacht worden aan: de begroting en de jaarrekening, de deugdelijkheid van de controle van de financiële administratie, de financiële situatie van gemeenten voordat tot het voor gezamenlijke rekening beroepen van een predikant werd overgegaan, het beheer van en beschikken over onroerende goederen, waardepapieren en voorwerpen van oudheidkundige, historische of kunstwaarde, het verstrekken of aangaan van geldleningen, het aangaan van verplichtingen die niet in de begroting waren opgenomen, de inrichting en het bijhouden van registers van gemeenteleden en het beheer van archieven.²²¹⁴

6.4.5. Het classicale type in de *Tussenorde*

De *Tussenorde* was een onmisbare schakel in onze bezinning op het protestantse type zoals die in 2004 in werking was getreden. De *Tussenorde* liet zien hoe de hervormde classicale vergadering en de gereformeerde classis naar elkaar toe waren gegroeid. Een gefedereerde classicale vergadering verrichtte taken zoals deze eerder zowel door de hervormde classicale vergadering als de gereformeerde classis verricht waren. Er waren echter ook specifiek 'kerkeigen' taken. Aan de versie van 2000 valt af te lezen hoe ook de *Tussenorde* zich ontwikkelde onder invloed van ontwikkelingen in de praktijk. Ik noem als voorbeelden dat de gefedereerde classicale vergadering optrad als hervormde classicale vergadering en

²²¹³ Art. 3 lid 1 van de *Interimregeling voor het advies inzake het beheer; Tussenorde* (2000), 68.

²²¹⁴ Art. 3 lid 2 van de *Interimregeling voor het advies inzake het beheer; Tussenorde* (2000), 68. Het advies van het provinciaal college van advies inzake het beheer had een bindend karakter:

- in geval het overleg van het provinciaal college van advies met de kerkenraad over wijziging of aanvulling van de begroting of de jaarrekening niet tot overeenstemming leidde terwijl naar het oordeel van het college voor het geven van een bindend advies zwaarwegende financiële gronden aanwezig waren;
- indien het advies betrekking had op rechtshandelingen ten aanzien van vermogensbestanddelen die door een gemeente ter gezamenlijke verzorging waren ingebracht en als zodanig geregistreerd;
- in geval van meningsverschil tussen de kerkenraad en het college van diakenen indien na overleg het meningsverschil bleef bestaan. Art. 4 van de *Interimregeling voor het advies inzake het beheer; Tussenorde* (2000), 69.

als gereformeerde classis en dat de kerkenraad van een gefedereerde gemeente zowel naar de hervormde classicale vergadering als naar de gereformeerde classis dezelfde drie afgevaardigden kon benoemen. Tevens valt af te lezen dat de gefedereerde classicale vergadering elementen uit beide kerkorden had overgenomen, van de *Hervormde Kerkorde van 1951* bijvoorbeeld het onderscheid in terminologie tussen 'classis' en 'classicale vergadering', het breed moderamen en de afvaardiging van de ouderling-kerkvoogd. Uit de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* werden overgenomen het tenminste eens per kwartaal bijeenkomen en de afvaardiging van drie ambtsdragers.

Een hervormde classicale vergadering en een gereformeerde classis die samenwerkten of gefedereerd waren, maakten in de praktijk kennis met elkaar, leerden de voordelen en nadelen van elkaars classicale typen kennen en groeiden naar elkaar toe alvorens zij met een nieuw classicaal type werden geconfronteerd.

6.5. Toekomstige vormgeving van hereniging van hervormden en gereformeerden in landelijk verband

Vanaf 1982 werd gewerkt aan de toekomstige vormgeving van hereniging van hervormden en gereformeerden in landelijk verband. Ik beschrijf de geschiedenis van deze vormgeving in paragraaf 6.5. Allereerst komt in paragraaf 6.5.1. de Commissie Toekomstmodel aan de orde. Daarna volgt paragraaf 6.5.2. over de Werkgroep Toekomstige Vormgeving. Welke classicale typen werden ontworpen door deze commissie en deze werkgroep?

6.5.1. De Commissie Toekomstmodel

De gezamenlijke vergadering van synoden had op 12 oktober 1979 het volgende uitgesproken:

De synoden verzoeken de Raad van Deputaten met behulp van de daarvoor in aanmerking komende werkgroepen van de Raad zich nadrukkelijk te bezinnen op de toekomstige vormgeving van hereniging van hervormden en gereformeerden in landelijk verband en bij de bezinning te betrekken de door de werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden verrichtte vergelijkende studie van de beide kerkorden.²²¹⁵

De Raad van Deputaten Samen op Weg besloot daarop de Commissie Toekomstmodel in te stellen. De eerste bijeenkomst werd op 12 februari 1982 gehouden.

Een half jaar later verscheen het 'Rapport van de Raad van Deputaten Samen op Weg aangaande de opdracht tot bezinning op de toekomstige vormgeving van hereniging van hervormden en gereformeerden in landelijk verband' waarin gesteld werd dat de classes interclassicale samenwerkingsorganen op provinciaal

²²¹⁵ *Verslag SoW. Kerken 1982*, 110.

niveau moesten vormen voor zaken waarvoor de classis te klein en de synode te groot was.²²¹⁶ Het rapport meldde verder dat de tijd aangebroken was om te werken aan gefedereerde classes en dat een voorstel tot bepaling van de plaats en de functie van de classis gereed lag. Indien de gezamenlijke vergadering van synoden het rapport zou aannemen, dan konden classes gefedereerd worden en classicale grenzen daartoe op elkaar worden afgestemd.

De gezamenlijke vergadering van synoden beval de afzonderlijke synoden aan, regelingen te doen ontwerpen die het mogelijk maakten dat een gereformeerde en een hervormde classis een brede interkerkelijke samenwerking (federatie) konden aangaan.²²¹⁷ Diezelfde mogelijkheid zou voor een gereformeerde particuliere synode en een hervormde provinciale kerkvergadering moeten gelden.

6.5.2. De Werkgroep Toekomstige Vormgeving

De Werkgroep Toekomstige Vormgeving maakte vier schetsen. Ik onderzoek in deze paragraaf welke classicale typen werden ontworpen in de 'Voorlopige Schets van 1984', paragraaf 6.5.2.1.; de 'Schets van 1986', paragraaf 6.5.2.2.; de 'Schets van 1988', paragraaf 6.5.2.3. en de 'Schets van 1989', paragraaf 6.5.2.4.

6.5.2.1. De 'Voorlopige Schets van 1984'

In het voorjaar van 1983 stelde de Raad van Deputaten Samen op Weg de Werkgroep Toekomstige Vormgeving in. Het 'Rapport van de Raad van Deputaten Samen op Weg aangaande de opdracht tot bezinning op de toekomstige vormgeving van hereniging van hervormden en gereformeerden in landelijk verband' dat in feite geschreven was door de Commissie Toekomstmodel gaf de gezamenlijke vergadering van synoden daartoe aanleiding. De Raad van Deputaten Samen op Weg die in eerste instantie de opdracht ontving, delegerde de opdracht van de gezamenlijke vergadering van synoden aan de Werkgroep Toekomstige Vormgeving.²²¹⁸ De Raad verzocht de werkgroep bijzondere aandacht te geven aan onder meer de taak, plaats, omvang, samenstelling van classicale en provinciale vergaderingen.²²¹⁹

Op de gezamenlijke vergadering van synoden van 1984 kwam de Werkgroep Toekomstige Vormgeving van de Raad van Deputaten Samen op Weg met een 'Voorlopige schets van de toekomstige vormgeving der herenigde kerk' kortweg

²²¹⁶ Rapport van de Raad van Deputaten Samen op Weg aangaande opdracht tot bezinning op de toekomstige vormgeving van hereniging van hervormden en gereformeerden in landelijk verband; *L.c.*, 113-119.

²²¹⁷ *L.c.*, 206.

²²¹⁸ De 'opdracht' luidde: "Bezinning op een kerkorde-model, zoals opgedragen door de gemeenschappelijke vergadering van synoden van 1976 en 1979, dient door de Raad van Deputaten uitgevoerd te worden binnen het kader van de bredere bezinning op de toekomstige vormgeving van hereniging van de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland"; *Verslag SoW. Kerken 1982*, 209.

²²¹⁹ *L.c.*, 119

aangeduid als ‘Voorlopige Schets van 1984’.²²²⁰ Deze schets bood ruimte voor drie ambtelijke vergaderingen: (wijk)kerkenraad, classis en generale synode.²²²¹ Dat betekende dus dat de provinciale synode als bestuurlaag hier kwam te vervallen. In de ‘Voorlopige Schets 1984’ werd de classis voorgesteld als ‘de ambtelijke plaats waar de geesten en de éne Geest elkaar ontmoeten en *befragen*’.²²²² De classis kon ten behoeve van de gemeenten platformen en leerhuizen organiseren en aan de generale synode beleidsvoorstellen doen.²²²³ Iedere classicale vergadering kwam eens per kwartaal samen en werd gevormd door de afgevaardigden van vijfendertig tot vijfenveertig gemeenten. De werkgroep zag als hoofdtaak voor de classis: het bevorderen van kerkgemeenschap binnen haar ressort.²²²⁴ Daarbij werd nadrukkelijk het opzicht over de ambtsdragers en de kerkvisitatie genoemd. Dat laatste met de mogelijkheid van inschakeling van provinciale kerkvisitatoren. Een tweede belangrijke taak was het afvaardigen van twee ambtsdragers naar de generale synode. Zo werd de classis het ‘ambtelijk centrum’ tussen kerkenraad en generale synode. Als derde taak werd de ondersteuning van gemeenten door advies, bijstand of toezicht genoemd. Daarnaast maakte de ‘Voorlopige Schets 1984’ een lijst van andere taken

- medewerking en goedvinden bij het institueren en opheffen van gemeenten;
- tenminste eens per vijf jaar: bespreking van de “staat der kerk” t.a.v. de gemeenten in de classis, naar aanleiding van een rapport van classicale visitatoren;
- advies en hulp verlenen aan de gemeenten, o.m. bij het beroepen van predikanten en daarmee samenhangende onderwerpen;
- leiding geven aan het werk, dat de ‘classis’ als zodanig - binnen een eigen budget, ten laste van de gemeenten - op zich neemt;
- het zo mogelijk vaststellen van de geografische grenzen van de gemeenten;
- het jaarlijks doen opstellen van een samenvattend overzicht van het ledental en verloop en de financiële situatie van de gemeenten, waarvan de samenvatting - dus niet de gegevens per gemeente - tevens wordt verstrekt aan een daartoe aan te wijzen landelijk orgaan.²²²⁵

Elke classicale vergadering koos een moderamen voor een periode van een jaar.²²²⁶ De leden van het moderamen konden tot driemaal toe herbenoemd worden. In het moderamen waren alle drie de ambten aanwezig. De classis kon commissies of groepen instellen en een bureau.

²²²⁰ *Verslag SoW. Kerken 1984*, 235-243.

²²²¹ *L.c.*, 240.

²²²² *L.c.*, 236.

²²²³ *L.c.*, 236.

²²²⁴ *Verslag SoW. Kerken 1982*, 241.

²²²⁵ *L.c.*, 241-242.

²²²⁶ *Verslag SoW. Kerken 1984*, 242.

De commissie van rapport²²²⁷ reageerde met enige kritiek op de centrale functie van de classicale vergadering.²²²⁸ De classis zou volgens de commissie van rapport te ver van het grondvlak af komen te staan. Ook met de voorziene kerkvisitatie door de classicale vergadering was de commissie van rapport het niet eens. Zij wees naar de situatie in Noord-Brabant/Limburg, waar men vond dat de bestuurskracht van de provinciale synode zo zou worden aangetast en dat de classes zouden worden overvraagd.²²²⁹

Ondanks de door de Werkgroep Toekomstige Vormgeving gemaakte keuze voor drie ambtelijke vergaderingen, verdween in de 'Voorlopige Schets 1984' een bestuurslaag op provinciaal niveau niet. De werkgroep zag namelijk ondersteuning van de classicale vergadering als één van de taken van de provinciale synode.²²³⁰ De provinciale synode werd echter door de Werkgroep Toekomstige Vormgeving praktisch gezien als een (semi-)ambtelijke vergadering naast de andere drie ambtelijke vergaderingen ingevoerd. Er is immers sprake van het afvaardigen van ambtsdragers vanuit de classicale vergadering naar de provinciale synode.²²³¹ Als hoofdtaken van de provinciale synode werd genoemd; 'ondersteuning van het kerkelijk leven door hulp en bijstand in adviserende zin en in bepaalde gevallen in beslissende zin'.²²³² Een verbijzondering van de taken leverde het volgende op:

- toezien op het functioneren van de classes, o.m. via provinciale visitatoren; vaststellen van de grenzen der classes;
- advies en bijstand aan de 'classes', in bepaalde gevallen met beslissingen van bindende aard;
- appèl-orgaan t.a.v. bepaalde classicale beslissingen;
- bundeling van deskundigheid t.a.v. bepaalde werkgebieden;
- leiding van werk, dat door de P.S.²²³³ als zodanig - binnen een eigen budget, ten laste van de classes - wordt verricht.²²³⁴

De gezamenlijke vergadering van synoden beval in 1984 de afzonderlijke synoden aan de Raad van Deputaten Samen op Weg op te dragen 'de bezinning ten aanzien van de toekomstige vormgeving van hereniging voort te zetten met de hoofdlijnen van de "Voorlopige Schets" als uitgangspunt en onder verwerking van hetgeen in de gezamenlijke vergadering van synoden naar voren werd gebracht'.²²³⁵ Tevens

²²²⁷ De commissie van rapport is de 'commissie bestaande uit leden van de generale synode of van de gezamenlijke vergadering van synoden die de bespreking van een onderwerp door de synode voorbereidt'; Van Drimmelen, *ABC*, 28.

²²²⁸ *Verslag SoW. Kerken 1984*, 37.

²²²⁹ De provinciale synode is de 'ambtelijke vergadering die gevormd wordt door een (hervormde) provinciale kerkvergadering en een of twee (gereformeerde) particuliere synoden waar op provinciaal vlak een federatie is gevormd'; Van Drimmelen, *ABC*, 73.

²²³⁰ *Verslag SoW. Kerken 1984*, 240. De aanduiding 'provinciale synode' is minder gelukkig te noemen, omdat het aanleiding gaf tot misverstanden. Het ware beter geweest de toevoeging 'synode' te vermijden.

²²³¹ *L.c.*, 241.

²²³² *L.c.*, 242.

²²³³ Met de afkorting P. S. wordt de provinciale synode bedoeld.

²²³⁴ *L.c.*, 242.

²²³⁵ *L.c.*, 386.

kreeg de Raad van Deputaten Samen op Weg een vervolgopdracht inzake het op elkaar afstemmen van de classicale en provinciale grenzen.²²³⁶ Deze nieuwe studie over de toekomstige vereniging werd aan de gezamenlijke vergadering van synoden van 1986 aangeboden.

6.5.2.2. Het classicale type van 1984

Dit type laat zich kenmerken door een classis die wordt gezien als het ambtelijk centrum tussen de kerkenraden enerzijds en de generale synode anderzijds. Schimmig blijft de positie van een provinciaal synode die expliciet niet als ambtelijke vergadering werd opgesomd in de trits (wijk)kerkernaden, classes en generale synode, maar wel - als ondersteuning van de classicale vergadering - functioneerde als een (semi-)ambtelijke vergadering.

De classis was echter hét centrum 'waar de geesten en de éne Geest elkaar ontmoeten en *befragen*'.²²³⁷ De werkgroep formuleerde drie kerntaken voor de classis: 1. het bevorderen van de kerkgemeenschap in haar ressort (daarbij hoorden ook de taken van opzicht en kerkvisitatie), 2. het benoemen van de afvaardiging naar de generale synode en 3. het ondersteunen van gemeenten door advies, bijstand of toezicht.

6.5.2.3. De 'Schets van 1986'

In augustus 1986 verscheen de 'Schets van 1986', eveneens opgesteld door de Werkgroep Toekomstige Vormgeving.²²³⁸ Het jaar 1986 was om nog een andere reden een belangrijk jaar. De gezamenlijke vergadering van synoden besloot dat de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Nederlandse Hervormde Kerk zich in staat van vereniging bevonden.²²³⁹ Een nadere toelichting leert dat 'in staat van vereniging' betekent dat de beide kerken niet langer vrijblijvend tegenover elkaar staan en dat het proces op weg naar eenheid doorgaat. Deze wens tot eenheid zal niet aan hervormde gemeenten en gereformeerde kerken die deze wens niet delen worden opgedrongen. Gemeenten en kerken die wel samenwerken, kunnen zelf de aard en het tempo van het proces tot eenheid bepalen.

In de 'Schets van 1986' werd de gemeentevergadering 'de grondvergadering' van de kerk genoemd. De kerkenraad, de classis en de synode waren de brede

²²³⁶ L.c., 392.

²²³⁷ *Verslag SoW. Kerken* 1984, 236.

²²³⁸ De volledige titel is: Schets van 1986 voor de toekomstige vereniging van de herenigde (hervormde en gereformeerde kerk), samengesteld door de werkgroep Toekomstige Vormgeving SoW. Aangeboden aan de Raad van Deputaten Samen op Weg, ten behoeve van de Gemeenschappelijke vergadering van de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk en de generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, op 13-15 november 1982; *Verslag SoW. Kerken* (13-15 november) 1986, 145-181. De gezamenlijke vergadering van synoden van 1986 besprak de *Schets van 1986* en het Rapport van de Commissie "Classicale Grenzen", van de Raad van Deputaten Samen op Weg. Bestemd voor de gemeenschappelijke vergadering van synoden van 13-15 november 1986; *Verslag SoW. Kerken*, 13-15 november 1986, 183-209.

²²³⁹ L.c., 229-230.

vergaderingen. Dit was een afwijking van de in de Nederlandse Hervormde Kerk veelvuldig uitgesproken opvatting dat de classis de grondvergadering is. De opstellers van de 'Schets van 1986' gingen ervan uit dat het gezag van 'classis' en synode door delegatie van onder naar boven werd opgebouwd 'omdat in de plaatselijke viering rondom Woord en Sacrament het hart van de kerk ligt'.²²⁴⁰

De 'Schets van 1986' maakte een keuze voor een presbyteriaal-synodale kerkregering en zag een 'classis' samengesteld uit vijfendertig tot vijfenveertig gemeenten waarin de verhouding predikanten, ouderlingen en diakenen 1:1:1 zou moeten zijn.²²⁴¹

Rekening houdend met de pluriformiteit in de kerken meenden de opstellers van de 'Schets van 1986' dat de classicale vergadering de *koinonia* zou moeten trachten te bevorderen en wel van onder op, vanuit de gemeenten. Dáár zou de eenheid ervaren moeten worden. In de optiek van de 'Schets van 1986' was de classicale vergadering de ambtelijke vergadering 'waarin de eenheid en de katholiciteit van de herenigde kerk gestalte zal moeten krijgen'.²²⁴² De classicale vergadering nieuwe stijl trad op als 'regionale kerkenraad' voor de kerk en gemeenten in haar ressort. De classicale vergadering streefde daarbij naar de opbouw van de kerken en gemeenten in eenheid, gemeenschap en dienst door ontmoetingen van gemeenten te realiseren. Verder streefde zij naar het optreden namens de gezamenlijke gemeenten in zake het bovenplaatselijke werk. Daarnaast bemiddelde zij in conflicten en adviseerde zij de generale synode. De hoofdtaak voor de classicale vergadering nieuwe stijl was 'het bevorderen en doen functioneren van de kerkgemeenschap binnen haar ressort'.²²⁴³ Het opzicht over de ambtsdragers en de kerkvisitatie van de gemeenten waren taken van de classicale vergadering. Eventueel kon in provinciaal verband iets ten behoeve van de kerkvisitatie worden georganiseerd. Verder had de classis nieuwe stijl een taak op het terrein van toerusting, in de ondersteuning van de gemeenten door advies, bijstand of toezicht. Voor al deze taken kon de classicale vergadering organen van bijstand c.q. deputaatschappen instellen, waarin niet alleen ambtsdragers zitting hadden. Een tweede hoofdtaak van de classicale vergadering nieuwe stijl was het afvaardigen van twee ambtsdragers naar de generale synode. Hiermee werd voor de classicale vergadering gekozen als 'ambtelijk centrum' tussen enerzijds de kerkenraad van de plaatselijke gemeente en anderzijds de generale synode van de landelijke kerk.

Daarnaast had de classicale vergadering andere taken, zoals

- het verlenen van medewerking en goedkeuring bij het institueren en opheffen van gemeenten;
- het tenminste eenmaal per vijf jaar bespreken van het rapport van de classicale kerkvisitatoren over de gemeenten in de classis;

²²⁴⁰ L.c., 151.

²²⁴¹ L.c., 156-157 en 167-169.

²²⁴² L.c., 174.

²²⁴³ *Verslag SoW. Kerken* (13-15 november) 1986, 168.

- het advies en hulp verlenen aan gemeenten, in het bijzonder bij komst en vertrek van predikanten en andere werkers; daarmee hing samen het toezicht op het naleven van landelijke regelingen;
- het leiding geven aan het werk ten behoeve van gemeenten; daartoe diende de classicale vergadering te opereren binnen een bepaald eigen budget ten laste van de gemeenten;
- het vaststellen van de geografische grenzen van de gemeenten;
- het jaarlijks doen opstellen van een overzicht van de ledenadministratie en financiële situatie.

De classicale vergadering kwam tenminste elk kwartaal bijeen. De classicale vergadering nieuwe stijl had een moderamen dat voor een jaar met de mogelijkheid van driemaal herbenoeming werd gekozen. De verhouding tussen de ambten in het moderamen was evenredig verdeeld. De classis was een rechtspersoon en had een classicaal bureau.

Verviel daarmee de provinciale bestuurslaag? Nee, want de ‘Schets van 1986’ stelde dat een aantal classicale vergaderingen in een nieuw op te richten provinciale synode zouden samenwerken ten behoeve van interclassicale taken. Sommige taken zouden voor één classis niet of moeilijk uitvoerbaar zijn. De ‘classis’ werd een kerkelijk c.q. bestuurlijk centrum. De nieuwe classicale vergadering stelde een parttime secretaris aan die eerder bestuurlijk, bemiddelend, adviserend en begeleidend dan administratief zou functioneren. Als het om kleine ‘classes’ ging, konden bijvoorbeeld twee classes samen een parttime secretaris delen. De ‘Schets van 1986’ rekende voluit met een provinciale synode - die als zodanig ook werd aangeduid - die als hoofdtaak heeft [het faciliteren van] ‘het functioneren als samenwerkingsverband van de classes, ter ondersteuning van het kerkelijk leven door hulp en bijstand en eventueel voor het uitvoeren van werk, dat beter provinciaal dan classicaal kan worden verricht’.²²⁴⁴ Deze provinciale synode was een ambtelijke vergadering voor de in haar bijeenkomende classes en gemeenten, maar was geen afzonderlijke bestuurslaag tussen classes en generale synode ‘behoudens enkele specifieke kerkordelijke taken’.²²⁴⁵ Ook de Werkgroep Toekomstige Vormgeving zag een rol weggelegd voor een provinciale synode die blijkbaar een andere rol dan de (wijk)kerkenraden, de classicale vergadering en de generale synode toebedeeld kreeg.

6.5.2.4. Het classicale type van 1986

Dit type sloot aan bij de drie kerntaken van het classicaal type van 1984. Het combineerde de taken 1 en 3 van dat type met elkaar. De hoofdtaak van de classis werd het bevorderen en doen functioneren van de kerkgemeenschap binnen haar ressort. Daarbij moet gedacht worden aan het opzicht en de kerkvisitatie, maar ook aan de toerusting, ondersteuning door advies, bijstand of toezicht. De tweede hoofdtaak was het afvaardigen van ambtsdragers naar de generale synode. Voor de

²²⁴⁴ *L.c.*, 169-170.

²²⁴⁵ *L.c.*, 170.

provinciale synode bleef een rol weggelegd. Een aantal classicale vergaderingen moest in een nieuw op te richten provinciale synode samenwerken vanwege de uitvoering van een aantal interclassicale taken. De classis werd rechtspersoon. Dat sloot aan bij het gereformeerde type. Voor de hervormden was dit nieuw. De classis kreeg tevens een bureau met een parttime secretaris. Een classis moest bestaan uit vijftig tot vijfenveertig gemeenten.

6.5.2.5. De ‘Schets van 1988’

De gezamenlijke vergadering van synoden had in 1986 de afzonderlijke synoden de suggestie aangereikt te besluiten de ‘Schets van 1986’ voor te leggen aan een ‘reeks van bijeenkomsten met vertegenwoordigers van werkgroepen, organen en deputaatschappen’.²²⁴⁶ Het resultaat van deze besprekingen diende, samen met een herziene schets, aan de gezamenlijke vergadering van synoden van 1988 voorgelegd te worden. Een subwerkgroep van de Werkgroep Toekomstige Vormgeving diende zich in 1986 bezig te gaan houden met het ontwerpen van een zogenaamde ‘werkorde’ die de basis zou moeten vormen voor een nieuwe kerkorde.²²⁴⁷ Ook bevorderden de synoden het beleid om zowel het aantal als de grenzen van de classes van beide kerken gelijk te trekken.²²⁴⁸

Uit meer dan de helft van de reacties van landelijke en provinciale organen van de beide kerken op de ‘Schets van 1986’ bleek dat de classicale vergaderingen in de ‘Schets 1986’ te groot werden gevonden en derhalve de voorgestelde werkwijze onmogelijk.²²⁴⁹ In één provincie werden de voorgestelde classicale vergaderingen, vanwege menskracht en bewerktuiging, te klein gevonden. Kleine classicale vergaderingen zouden te weinig afstand tot gemeenten hebben. Tevens valt het op dat de meeste commentaren niet ingingen op het al dan niet blijven van de provinciale bestuurslaag, maar dat er pleidooien werden gevoerd voor een ondersteunende taak van de provincie op het gebied van toezicht, opzicht, vorming en toerusting en rechtspraak.²²⁵⁰ Een functie voor de classicale vergadering op dit gebied zagen de commentaren niet weggelegd. De kerkprovincie ‘als schakel in de ondersteuningsstructuur’ van de classicale vergaderingen werd zowel blijkens de reacties van landelijke en provinciale organen van de beide kerken onmisbaar geacht. De commentaren waren van mening dat de kerkprovinciale grenzen bij de staatkundige provinciale grenzen dienden aan te sluiten.

In 1988 verscheen de ‘Schets van 1988’.²²⁵¹ Dit was een herziening van de ‘Schets van 1986’, waarbij rekening werd gehouden met de reacties van landelijke en

²²⁴⁶ *Verslag SoW. Kerken* (13-15 november) 1986, 230 en 232.

²²⁴⁷ *L.c.*, 230.

²²⁴⁸ *L.c.*, 231.

²²⁴⁹ *Verslag SoW. Kerken* 1988, 193.

²²⁵⁰ *L.c.*, 191-196.

²²⁵¹ De volledige titel luidt: Schets van 1988 voor de toekomstige vormgeving van de herenigde kerk. Bestemd voor de gemeenschappelijke vergadering van synoden van 27-29 oktober 1988; *Verslag SoW. Kerken*, 1988, 161-185.

provinciale organen van zowel de Gereformeerde Kerken in Nederland als de Nederlandse Hervormde Kerk.²²⁵² De 'Schets van 1988' werd aan de gezamenlijke vergadering van synoden van 1988 aangeboden. In de 'Schets van 1988' werd een keuze gemaakt voor drie ambtelijke vergaderingen: de kerkenraad voor de gemeente, de classicale vergadering voor de classis en de generale synode voor de landelijke kerk. De 'Schets van 1988' tekende twee concentrische cirkels: het ene vlak besloeg de plaatselijke gemeente, het andere vlak de landelijke kerk. In dit stelsel van concentrische cirkels ontstond volgens de 'Schets 1988' een derde cirkel: die van de classicale kerk. Om een doelmatige organisatievorm te vinden voor deze classicale kerk tussen plaatselijke gemeente en de landelijke kerk keek de 'Schets van 1988' naar een hervormde centrale gemeente of een gereformeerde kerk met wijkkerkenraden. Omdat een centrale kerkenraad of een kerkenraad algemene zaken van een gemeente geen meerdere vergadering was ten opzichte van een wijkkerkenraad en de centrale kerkenraad of kerkenraad algemene zaken ook geen samenwerkingsorgaan van de wijkkerkenraden was, maar er een functionele taakverdeling plaatsvond, vond de 'Schets van 1988' hierin een uitgangspunt voor het classicale werk. De bevoegdheden en het arbeidsveld in het classicale werk moesten volgens de schets verspreid worden over enerzijds meerdere classicale vergaderingen en anderzijds een 'centrale' of 'algemene' classicale vergadering. Dit naar analogie dus van de verhouding wijkkerkenraden en centrale kerkenraad (hervormd) of kerkenraad algemene zaken (gereformeerd). Hooguit vijftien tot twintig classicale vergaderingen namen deel aan de algemene classicale vergadering. Elke classicale vergadering wees twee leden aan van de algemene classicale vergadering. Het aantal algemene classicale vergaderingen en daarmee regionale dienstencentra kon volgens de 'Schets van 1988' beperkt worden tot zes à acht. Er vond een agendascheiding plaats tussen de classicale vergadering enerzijds en de algemene classicale vergadering anderzijds. Ruwweg hoorde alles wat te maken heeft met ontmoeting, het zicht hebben op de plaatselijke gemeenten en de hele kerkgemeenschap tot het arbeidsveld van de classicale vergadering. De classicale vergadering vaardigde om die reden ambtsdragers naar de generale synode af, considereerde over voorstellen van de generale synode en visiteerde de gemeenten in haar classis. Zaken die enige afstand behoeften als toezicht en rechtspraak behoorden tot het arbeidsveld van de algemene classicale vergadering. Bepaalde vormen van dienstverlening konden het beste verricht worden door professionele krachten, die daarmee de classicale vergadering ondersteunden. Een dienstencentrum van professionele krachten kan - met het oog op de kwaliteit, de afstand en de financiën - beter door een algemene classicale vergadering dan door een classicale vergadering bestuurd worden.

De 'Schets van 1988' ging uit van een classis die uit ten hoogste vijftien à twintig gemeenten bestond. Elke (wijk)kerkenraad vaardigde twee ambtsdragers naar de classicale vergadering af. In de classicale vergadering ontmoetten dertig à veertig ambtsdragers elkaar. De verhouding van de predikanten, de ouderlingen, de ouderling-kerkvoogden en de diakenen was als 3:2:2:2. Een rooster maakte uit welke kerkenraden een predikant, een ouderling, een ouderling-kerkvoogd of een

²²⁵² *Verslag SoW. Kerken 1988, 191-196.*

diaken voor een tijdvak van twee jaar afvaardigden. Dat hield in dat elk jaar de helft van de leden van de classicale vergadering aftrad. Er was echter de mogelijkheid van herbenoeming. Naast een eerste afgevaardigde werd ook een plaatsvervanger aangewezen.

De classicale vergadering kwam viermaal per jaar bijeen; de algemene classicale vergadering tweemaal. Zowel de classicale vergadering als de algemene classicale vergadering had een moderamen en een breed moderamen. Daarnaast hadden zij beiden organen van bijstand. De algemene classicale vergadering benoemde bovendien onafhankelijke colleges voor opzicht, tucht en behandeling van bezwaren en geschillen. Dat was geen taak die aan de classicale vergadering toekwam.

De classis was geen rechtspersoon. Echter de classes die binnen het werkgebied van een dienstencentrum lagen, hadden gezamenlijk vanwege het aanstellen van professionele krachten, huisvesting en exploitatie van het dienstencentrum wel rechtspersoonlijkheid.

De 'Schets van 1988' zette de mogelijkheid van het aantal classes nog eens op een rij. Allereerst verwees de 'Schets van 1988' naar de 'Schets van 1986' en het Rapport van de Commissie "Classicale Grenzen" van de Raad van Deputaten Samen op Weg' dat als bijlage bij de 'Schets van 1986' was gevoegd. Het 'Rapport van de Commissie "Classicale Grenzen" van de Raad van Deputaten Samen op Weg' was bestemd als discussiestuk bij de voor de 'Schets van 1986' beoogde gespreksronde. Zowel de schets als het rapport gingen uit van vierenzeventig à zesenzeventig classes. Per classis kwam dat neer op ongeveer veertig gemeenten. Uit de reacties op de 'Schets van 1986' was gebleken dat de landelijke en provinciale organen van zowel de Gereformeerde Kerken in Nederland als de Nederlandse Hervormde Kerk de gedachte van de classicale vergadering als centrum van ontmoeting en dienstverlening van belang achtten, maar het aantal gemeenten per classis te groot achtte. Een tweede mogelijkheid was volgens de 'Schets van 1988' de keuze voor een classis van vijftien à twintig gemeenten, wat bij een afvaardiging van twee ambtsdragers per classicale vergadering zou leiden tot een generale synode van driehonderd ambtsdragers. Als derde mogelijkheid wees de 'Schets van 1988' op variabele classes, dat wil zeggen dat niet puur gerekend diende te worden op grond van het aantal gemeenten en ambtsdragers, maar dat men geografische en sociologische factoren mee liet wegen. In totaal zou men dan uitkomen op vijfenzeventig à honderd classes die elk bestaan uit vijfentwintig à veertig gemeenten. De generale synode zou in dat geval uit honderdvijftig à tweehonderd afgevaardigde ambtsdragers bestaan. Daarnaast zou er een landelijk dienstencentrum moeten komen.

In een toelichting op de 'Schets van 1988' door de voorzitter van de Werkgroep Toekomstige Vormgeving werd nog sterker dan voorheen de keuze bepleit voor drie niveaus van kerkelijke organisatie: de gemeente, de classis en de landelijke kerk.²²⁵³ In de 'Schets van 1988' lag bovendien nog meer dan in de voorgaande Schetsen het accent op de *koinonia*.

²²⁵³ Verslag SoW. Kerken 1988, 22.

Uiteindelijk deed de gezamenlijke vergadering van synoden in het najaar van 1988 de aanbeveling aan de afzonderlijke synoden dat de Raad van Deputaten Samen op Weg de 'Schets van 1988' diende bij te stellen en in 1989 een nieuwe versie aan haar diende voor te leggen.²²⁵⁴

6.5.2.6. Het classicale type van 1988

Dit type vormde een herziening van dat van 1986. Volgens reacties op de 'Schets van 1986' was het classicaal type van 1986 onwerkbaar. Nieuw ten opzichte van 1986 was dat de classis geen rechtspersoon was. De gezamenlijke classes die ten behoeve van een dienstencentrum samenwerkten kregen echter wel rechtspersoonlijkheid. De classes werden ook kleiner. Niet langer vijfendertig tot vijfenveertig gemeenten, maar vijftien tot twintig. Hoewel er volgens de 'Schets van 1988' slechts drie ambtelijke vergaderingen waren: de kerkenraad, de classis en de generale synode, bleek er een doelmatige organisatievorm nodig te zijn voor de classicale kerk. Het is overigens voor het eerst dat we de aanduiding 'classicale kerk' ontmoeten. Die doelmatigheid bestond uit een agendascheiding voor de classicale vergadering en de algemene classicale vergadering naar analogie van de verhouding tussen de hervormde Centrale Kerkenraad of de gereformeerde Kerkenraad Algemene Zaken en de wijkkerkenraden. De agenda van de classicale vergadering moest toegespitst zijn op ontmoeting, zicht hebben op de plaatselijke gemeenten en de hele kerkgemeenschap. De agenda van de algemene classicale vergadering was gericht op toezicht, rechtspraak en het dienstencentrum waar professionele moesten werken die beter in staat waren bepaalde vormen van dienstverlening aan te bieden. Opvallend is dat de aanduiding provinciale synode kwam te vervallen ten gunste van de aanduiding algemene classicale vergadering.

6.5.2.7. De 'Schets van 1989'

De 'Schets van 1989' die in concept gereed was gemaakt, was opgezet als discussiestuk voor de plaatselijke gemeenten.²²⁵⁵ De 'Schets van 1989' zag een kerk voor zich met drie geledingen: die van de gemeente, die van de classis en die van de kerk.²²⁵⁶ De classicale vergadering had 'een centrale plaats in de organisatie van de kerk'.²²⁵⁷ Bovendien was zij 'het aangewezen orgaan om zorg te dragen voor de inwendige samenhang van de kerk; de gemeenten ontmoeten er elkaar en de landelijke kerk, evenals de kerk er de gemeenten ontmoet'.²²⁵⁸ Dat was haar hoofdtaak: 'gestalte te geven aan de verantwoordelijkheid van de gemeenten voor elkaar en voor de hele kerk'. In principe hoorde daar ook de kerkvisitatie en het

²²⁵⁴ *L.c.*, 322. De voorzitter van deze gezamenlijke vergadering van synoden, B. Wallet, concludeerde dat de 'Schets van 1988' in de huidige vorm niet voldoende geschikt was om het gesprek in de kerkenraden en de classicale vergaderingen te kunnen dienen; *L.c.*, 33.

²²⁵⁵ Not. Werkgroep TV, 13 februari 1989.

²²⁵⁶ 'Schets van 1989', 18.

²²⁵⁷ *L.c.*, 20.

²²⁵⁸ *L.c.*, 20.

considereren van belangrijke door de generale synode te nemen besluiten bij. De 'Schets van 1989' wilde wel dat de kerkvisitatie zowel per kerkprovincie als landelijk werd gecoördineerd.

De 'Schets van 1989' stelde duidelijk dat alle in het gebied van een classis gelegen gemeenten zonder uitzondering tot de classis hoorden. Deze stelling diende tegen de achtergrond van de roep om aparte modulaire classes te worden verstaan.

Elke classische vergadering wees twee afgevaardigden naar de generale synode aan. De 'Schets van 1989' ging uit van vijftien à twintig gemeenten per classis. In een classische vergadering kwamen dertig à veertig ambtsdragers bijeen. In totaal ontstonden er in Nederland honderdvijftig classes. Indien elke classische vergadering twee ambtsdragers naar de generale synode afvaardigde, bestond de synode uit driehonderd ambtsdragers. Daarmee koos de 'Schets van 1989' voor een kleine classis en een grote synode. Uitgangspunt van de 'Schets van 1989' was immers ontmoeting. In de toelichting staat: 'De classische vergadering moet in een kring kunnen zitten zodat men elkaar in het gezicht kan kijken. En die kring moet niet te groot zijn'.²²⁵⁹ De kring moest ook weer niet te klein zijn. Indien er van elke kerkenraad minder dan twee afgevaardigden zouden zijn, dan zou het totaal aantal leden van de classische vergadering te gering zijn om te kunnen zeggen dat kerkenraden elkaar ontmoeten.²²⁶⁰ Een te grote classis had gevolgen voor de samenstelling van de synode. In de optiek van de 'Schets van 1989' was het geen bezwaar indien driehonderd ambtsdragers in de synode bijeenkwamen. Er werd gewezen naar synoden van buitenlandse kerken. Met een goede agenda en vergadertechniek moest het mogelijk zijn om driehonderd ambtsdragers te laten vergaderen en ruimte te scheppen voor ontmoeting.

Viermaal per jaar kwam de classische vergadering bijeen. Een moderamen bereidde deze bijeenkomsten voor en een breed moderamen handelde formele en spoedeisende zaken af.

In elke provincie werden zo'n twintig à vijfentwintig classes gevormd. In Nederland was er ruimte voor zes à acht kerkprovincies. De taak van de provinciale kerkvergadering zou moeten zijn 'het dragen van verantwoordelijkheid voor de dienstverlening aan de gemeenten en classes en ondersteuning van de activiteiten van de gemeenten en classes'.²²⁶¹ Daarmee functioneerde de provinciale kerkvergadering als 'bestuur van het dienstencentrum en als coördinator van classische activiteiten. De 'Schets van 1989' legde er de nadruk op dat de provinciale kerkvergadering geen meerdere vergadering ten opzichte van de classische vergadering was.

De 'Schets van 1989' ging er vanuit dat elke classische vergadering twee ambtsdragers naar de provinciale kerkvergadering zou afvaardigen. Uitgaande van twintig à vijfentwintig classes per kerkprovincie zouden in elke bijeenkomst van de provinciale kerkvergadering veertig à vijftig afgevaardigden samenkomen.²²⁶²

²²⁵⁹ *L.c.*, 23.

²²⁶⁰ *L.c.*, 23.

²²⁶¹ *L.c.*, 24.

²²⁶² *L.c.*, 24.

Ondanks de principiële keuze van de Werkgroep Toekomstige Vormgeving voor drie bestuursgeledingen: die van de gemeente, die van de classis en die van de kerk, werd in de 'Schets van 1989' een belangrijke rol voor de provinciale kerkvergadering weggelegd. De provinciale kerkvergadering was vanuit het oogpunt van de Werkgroep Toekomstige Vormgeving wel een ambtelijke, maar geen meerdere vergadering.

De vragen die de 'Schets van 1989' aan de gemeenten bedoelde te stellen, waren:

- Hoe denkt u over de opzet in drie geledingen: een plaatselijke, een regionaal-provinciale en een landelijke met daarin een plaats voor een kerkgemeente of kerspel en een kerkprovincie?²²⁶³
- Bent u het eens met de karakterisering van de classicale vergadering als ontmoetingsplaats voor de gemeenten en de kerk en met de daaruit voortvloeiende gevolgen wat betreft samenstelling, taak en werkwijze van de classicale vergadering?²²⁶⁴
- Wat vindt u van de getalsverhoudingen van hooguit 15 à 20 gemeenten per classis en ongeveer 300 synodeleden? Aan welke andere mogelijkheid geeft u met behoud van het uitgangspunt de voorkeur?²²⁶⁵
- Bent u het eens met het terugbrengen van het aantal provinciale kerkvergaderingen en particuliere synoden met hun bureaux tot 6 à 8 voor de ondersteuning van het leven en werken van de gemeenten?²²⁶⁶
- Vindt u de verhouding tussen classicale vergadering en de provinciale kerkvergadering in de schets juist aangegeven of bent u van mening dat de vierde bestuurslaag verkapt terugkomt?²²⁶⁷

Terwijl de werkgroep vanaf medio maart 1989 met de 'Schets van 1989' bezig was en het concept gereed had, schortte de Raad van Deputaten Samen op Weg de werkzaamheden van de werkgroep aan deze schets op. De Raad van Deputaten droeg hiervoor een aantal redenen aan. Allereerst bleek dat de *Tussenorde* afgerond was. Het was de Raad van Deputaten Samen op Weg namelijk door signalen uit de praktijk gebleken dat de *Tussenorde* ontoereikend was. Gemeenten die samenwerkten, groeiden naar eenheid waarvoor de *Tussenorde* geen mogelijkheden bood. De Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden van de Raad van Deputaten Samen op Weg had de Raad ongevraagd advies gegeven om te werken aan een 'samenhangend geheel van toekomstige kerkordelijke voorzieningen'.²²⁶⁸

De tweede aanleiding was de in 1986 totstandgekomen participatie van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden. Voor de Raad was het de vraag hoe de participatie van deze derde partner in het Samen-op-Wegproces voor de toekomst kerkordelijk vorm gegeven diende te worden.

De derde aanleiding vormde het 'Rapport van de subwerkgroep "Werkorde" van de Raad van Deputaten Samen op Weg'. Dit rapport werd in de synode van

²²⁶³ L.c., 19.

²²⁶⁴ L.c., 21.

²²⁶⁵ L.c., 23.

²²⁶⁶ L.c., 25.

²²⁶⁷ L.c., 25.

²²⁶⁸ *Verslag SoW. Kerken 1989/1990*, 141.

oktober 1988 behandeld.²²⁶⁹ Deze subwerkgroep maakte een kerkordelijke vertaling van hetgeen in de door de Werkgroep Toekomstige Vormgeving gemaakte 'Schets van 1986' en de 'Schets van 1988' werd gepresenteerd, waarbij vooral kerkordelijke lijnen werden uitgezet voor het gemeenschappelijk kerkrecht van de drie Samen-op-Wegpartners. Deze lijnen werden verwoord in een Statuut. In de afzonderlijke evangelisch-lutherse, gereformeerde en hervormde kerkorden werden bepalingen vastgelegd waardoor met het oog op het Samen-op-Wegproces bindend recht ontstond. Daarmee ontstond gemeenschappelijk kerkrecht dat in bepaalde situaties de kerkeigen bepalingen buiten werking stelde ten gunste van het Samen-op-Wegproces met het oog op de toekomstige kerk.²²⁷⁰ Het kerkordemodel dat hier werd gepresenteerd was een groeiemodel.

Tenslotte wees de Raad op de reactie van het moderamen van de hervormde synode op het 'Rapport van de subwerkgroep "Werkorde" van de Raad van Deputaten Samen op Weg' van 12 april 1989. De Raad was blij met de voorstellen van de subwerkgroep Kerkorde, maar zijn vreugde werd getemperd door het hervormde moderamen van de generale synode dat aanvankelijk een geserveerde houding aannam omdat het de tijd te kort vond om dit rapport te agenderen voor de bijeenkomst van de gezamenlijke vergadering van synoden in oktober 1988. Bovendien wilde het moderamen van de hervormde synode advies inwinnen van de hervormde kerkordecommissie (de Kommissie voor Kerkordelijke Aangelegenheden). Het hervormde moderamen gaf aan moeite te hebben met het door de subwerkgroep "Werkorde" van de Raad gepresenteerde kerkordelijke groeiemodel. Het moderamen gaf daarbij aan:

Het totstandkomen van gemeenschappelijk recht - met gebruikmaking van de constructie van een statuut danwel op een andere wijze - is mogelijk niet door te beginnen met een lege huls, maar door het ontwerpen (en opnemen) van een zodanig aantal basisartikelen in onderlinge samenhang, dat zicht gegeven wordt op het geheel.²²⁷¹

Bovendien gaf het moderamen te kennen dat het vastleggen van gemeenschappelijk recht in het door de subwerkgroep "Werkorde" beoogde Statuut een ondermijning van de zogenaamde Romeinse artikelen (de 'grondleggende artikelen' of wel 'de kerkorde in engere zin') van de *Hervormde Kerkorde van 1951* inhield. Dat was voor het moderamen onaanvaardbaar, omdat in de Romeinse artikelen de grondslagen van de Nederlandse Hervormde Kerk waren neergelegd.

In het 'Rapport inzake toekomstige kerkordelijke vormgeving van h(v)ereniging' van de Raad van 28 december 1989 staat beschreven dat de reactie van dit moderamen de kerkordelijke vormgeving van hereniging 'in roerig water' heeft gebracht.²²⁷² Deze reactie leidde bij de Raad van Deputaten Samen op Weg wel tot een andere koersbepaling inzake de toekomstige (kerkordelijke)

²²⁶⁹ *Verslag SoW. Kerken* (27-29 oktober) 1988, 34-38 en 197-211.

²²⁷⁰ *Verslag SoW. Kerken* 1989/1990, 142.

²²⁷¹ *L.c.*, 166.

²²⁷² *L.c.*, 144.

vormgeving van de kerk.²²⁷³ De Raad schortte het werk van de Werkgroep Toekomstige Vormgeving op. Dit besluit van de Raad van Deputaten Samen op Weg leidde tot persoonlijke spanningen in de werkgroep, omdat zowel de Raad van Deputaten Samen op Weg als de gezamenlijke vergadering van synoden van mening waren dat de *Hervormde Kerkorde van 1951* het uitgangspunt moest vormen voor de toekomstige vormgeving van de herenigde kerk en niet de vormgeving zoals die in de 'Schets van 1988' verwoord was.²²⁷⁴ Vier leden van de werkgroep zegden hun lidmaatschap op: G. D. J. Dingemans, J. Hendriks, J. Kroeze en J. Monteban. Twee leden van de subwerkgroep "Werkorde", A. van de Beek en E. Hazelaar, traden eveneens af.²²⁷⁵ Sommigen hadden zo' n tien jaar aan de toekomstige vormgeving van de nieuwe kerk gewerkt.²²⁷⁶ Inhoudelijk waren de bezwaren van de opgestapte leden vooral gericht tegen een koersbepaling waarin 'als beginpunt en hoofdlijn voor de bezinning op kerkordelijke vormgeving van hereniging, deze kerkorde teveel als doel en te weinig als middel wordt gezien'.²²⁷⁷ Met 'deze kerkorde' werd de *Hervormde Kerkorde van 1951* bedoeld. De afgetreden leden verwoordden in een brief van 6 juni 1989 aan de moderamina van de generale synoden van de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Nederlandse Hervormde Kerk dat zij het onaanvaardbaar vonden dat de moderamina van de generale synoden van de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland in 1989 het groeiproces naar een herenigde kerk onderbraken.²²⁷⁸ De Raad van Deputaten Samen op Weg daarentegen achtte het moment gekomen om niet langer verder te gaan in het spoor van schetsen met een beschouwend karakter, maar met rapporten waarin aanbevelingen concreet uitgedrukt zouden zijn in kerkordelijke regelgeving.²²⁷⁹

De gezamenlijke vergadering van synoden besloot op 14 februari 1990, nadat zij kennis had genomen van het rapport van de Raad van Deputaten Samen op Weg over de toekomstige kerkordelijke vormgeving van hereniging en/of vereniging en de gevoerde discussie had gehoord, de afzonderlijke synoden aan te bevelen om de moderamina van de afzonderlijke synoden op te dragen een commissie ad hoc in te stellen.²²⁸⁰ Zij werd samengesteld uit leden van de beide synoden, vertegenwoordigers van beide moderamina en vertegenwoordigers van de hervormde commissie voor kerkordelijke aangelegenheden en de gereformeerde deputaten voor de kerkorde.

²²⁷³ *L.c.*, 147, 148 en 179. Zie voor een uitvoerig artikel over dit onderwerp: K. de Kruijter, 'Over op een ander spoor. Een ingrijpende koerswijziging in het SoW-proces (1989 en 1990)', in: *HTGKN* n°. 2, jrg. 1 (2003), 2-14.

²²⁷⁴ *Verslag SoW. Kerken 1989/1990*, 174-175 en 182-186.

²²⁷⁵ *L.c.*, 182-184.

²²⁷⁶ Not. Werkgroep TV, 14 april 1989.

²²⁷⁷ *Verslag SoW. Kerken 1989/1990*, 148.

²²⁷⁸ *L.c.*, 182.

²²⁷⁹ *L.c.*, 148.

²²⁸⁰ *L.c.*, 194.

6.5.2.8. Het classicale type van 1989

Het type van 1989 vormde een bevestiging van dat van 1988. De classicale vergadering had een centrale plaats in de organisatie. De vergadering moest zorgdragen voor de inwendige samenhang van de kerk. Dit werd als volgt omschreven: 'gestalte geven aan de verantwoordelijkheid van de gemeenten voor elkaar en voor de hele kerk'. Daarbij hoorden ook het verrichten van kerkvisitatie en het considereren. De 'Schets van 1989' werkte de gevolgen van kleine classes uit voor het functioneren van de generale synode.

Opvallend is dat er niet wordt gesproken van algemene classicale vergadering, maar van provinciale kerkvergadering. De laatstgenoemde moest het bestuur van het dienstencentrum vormen en was coördinator van de classicale activiteiten.

Zoals hierboven is beschreven, was de 'Schets van 1989' niet af en daarmee het ontwerpen van het classicaal type van 1989 ook niet afgerond.

6.6. De classicale herindeling

Partieel gelijktijdig met het ontwerpen van de hierboven beschreven schetsen werd gewerkt aan een classicale herindeling, omdat de grenzen van de hervormde en gereformeerde classes niet altijd samenvielen.

Reeds in 1982 had de gezamenlijke vergadering van synoden de afzonderlijke synoden aanbevolen om de Raad van Deputaten Samen op Weg een studie te laten verrichten inzake het gelijktrekken van de classicale en provinciale grenzen:

De Raad van Deputaten krijgt de vervolg-opdracht de studie voort te zetten aangaande het op elkaar afstemmen van de grenzen van de classicale en provinciale c.q. particuliere ressorten in nauwe samenhang met de verdere bezinning op omvang, samenstelling, taak, plaats en bevoegdheden van de classicale vergaderingen en de provinciale c.q. particuliere vergaderingen bij voortgang van het herenigingsproces.²²⁸¹

Tegelijkertijd werd er een interimregeling voor federatieve samenwerking tussen een hervormde classicale vergadering en een gereformeerde classis opgesteld.²²⁸² Deze regeling functioneerde destijds moeizaam, omdat de noodzakelijk geachte grenswijzigingen slechts incidenteel toegepast konden worden. Een rapport werd noodzakelijk geacht omdat in de provinciale ressorten allerlei initiatieven werden ontplooid om de classes opnieuw in te delen. Ook werd duidelijk dat er op classicaal niveau veel classes moeilijk konden federeren zolang er niet besloten was tot classicale herindeling.

De Raad van Deputaten Samen op Weg stelde daarom in 1990 de Commissie Classicale Herindeling in. Het 'Rapport 1990 van de Commissie "Classicale Herindeling" van de Raad van Deputaten Samen op Weg'²²⁸³ was gebaseerd op het 'Rapport van de Commissie "Classicale Grenzen" van de Raad van Deputaten

²²⁸¹ *Verslag SoW. Kerken 1982*, 206.

²²⁸² *Interimregeling afvaardiging naar de classicale vergadering. Tussenorde*, 1983.

²²⁸³ *Verslag SoW. Kerken (25-27 oktober) 1990*, 79-123.

Samen op Weg' dat in 1986 als discussiestuk bij de 'Schets van 1986' was gevoegd.²²⁸⁴ Het rapport was bijgewerkt na behandeling in de gemeenschappelijke vergadering van de synoden in 1986 en aangepast vanwege nieuw cijfermateriaal en na een nadere opdracht van de Raad van Deputaten Samen op Weg in 1989. De gezamenlijke vergadering van synoden had in 1990 immers getoond moeite te hebben met de 'Schets van 1988'.²²⁸⁵

De opstellers van het 'Rapport Classicale Herindeling van 1990' zagen de volgende route voor zich:

- a. De beide kerkgemeenschappen komen gezamenlijk tot een besluit over het gewenste totaal aantal classes en de verdeling van dat aantal over de kerkprovincies. Zodra dit besluit is genomen wordt door de Generale Synoden aan de kerkprovincies gevraagd om hun gebied in te delen in het aantal classicale ressorten naar het aantal dat voor ieder provinciaal ressort voor de beide kerkgemeenschappen is bepaald.
- b. Indien de vaststelling van de definitieve wijzigingen van de aantallen en grenzen der classes meer tijd zou gaan vragen dan de herindeling binnen de provincies zou kosten, zouden voorlopig al door de provincies 'classicale ressorten ten dienste van SoW-aangelegenheden' kunnen worden gevormd en daarna, voor die ressorten, door de betrokken classes (interclassicale) SoW-commissies benoemd. Deze ressorten komen dan in aantal en grootte overeen met de toekomstige classicale ressorten.
- c. Op een overeengekomen datum wijzigen de beide kerkgemeenschappen kerkordelijk het aantal classes per kerkprovincie in de, in beide kerken voortaan geldende, aantallen (overeenkomstig de indeling van de classicale SoW-ressorten als stap b. nodig was) en bepaalt de synode van de Gereformeerde Kerken dat de afvaardiging naar de Generale Synode door de classes geschiedt.²²⁸⁶

Voor een (her)indeling in classes was het van belang voor ogen te hebben wat volgens het rapport de taak van de classis was. Het 'Rapport Classicale Herindeling van 1990' bevestigde daarom de functie van de bestaande classicale vergadering:

De classis is het ontmoetingspunt van de gemeenten met de kerkgemeenschap. In de classis ontmoeten de plaatselijk georganiseerde gemeenten elkaar. De classis is zowel vertegenwoordigster van de kerkgemeenschap bij de gemeenten als de vertegenwoordigster van de gemeenten bij de kerkgemeenschap.²²⁸⁷

Het 'Rapport Classicale Herindeling van 1990' kwam tot de volgende taakomschrijving:

- a. Het bevorderen van het leven en werken van de gemeenten in de classis op haar verschillende arbeidsterreinen. Het ter hand nemen van wat het kerkelijk leven in de classis kan bevorderen en van wat de gemeenten niet elk afzonderlijk doch beter op classicaal niveau tezamen kunnen behartigen.

²²⁸⁴ L.c., 79.

²²⁸⁵ L.c., 76.

²²⁸⁶ L.c., 87-88.

²²⁸⁷ L.c., 90. Dit uitgangspunt is later in art. VI lid 4 van de *Protestantse Kerkerde van 2004* verwoord.

- b. Het bevorderen dat de gemeenten haar roeping en taak nakomen en advies [!] en het bieden van hulp aan de kerkeraden, onder meer bij het beroepingswerk, en bij het werk van de visitatie, bij het over en weer 'uitlenen' van ambtsdragers enz. enz.
- c. Uitspreken tegenover de meerdere vergaderingen van wat er leeft in de gemeenten en ambtelijke vergaderingen binnen haar ressort.
- d. Het afvaardigen van ambtsdragers uit de classis naar de meerdere vergaderingen, t.w. de provinciale en de generale synode.
- e. Het behandelen van de verslagen van de afgevaardigden naar de meerdere vergaderingen en het bespreken van de agendapunten van de eerstvolgende bijeenkomsten van deze meerdere vergaderingen.²²⁸⁸

Uit de hierboven onder punt d. verwoordde taakomschrijving blijkt dat het 'Rapport Classicale Herindeling van 1990' de provinciale synode blijkbaar als een meerdere vergadering zag. Volgens het rapport zouden de classicale vergadering afgevaardigden naar de bijeenkomsten van de provinciale synode benoemen.

Het 'Rapport Classicale Herindeling van 1990' ging uit van een classicale vergadering die tenminste viermaal per jaar bijeenkwam. Een moderamen had de leiding van de classicale vergadering. Een breed moderamen en organen van bijstand functioneerden in de tijd tussen twee classicale vergaderingen in. Bij het bepalen van het arbeidsveld en de werkwijze van de classicale vergadering, hield het 'Rapport Classicale Herindeling van 1990' rekening met getalsmatige, sociologische, geografische, apostolaire en diakonale factoren om tot classicale herindeling te komen. Bij getalsmatige factoren moest rekening worden gehouden met het aantal predikanten, (wijk)gemeenten, belijdende leden, doopleden en met 'het totaal-aantal van degenen die onder de pastorale zorg van de kerk vallen in het ressort'.²²⁸⁹ Met sociologische factoren werd bedoeld op 'het aantal en het gewicht van de kerkelijke, geestelijke en maatschappelijke problemen in een gebied en de bereidheid van de gemeenten om daar samen mee bezig te zijn'.²²⁹⁰ Als voorbeeld wees het 'Rapport Classicale Herindeling van 1990' op het verschil in omvang en de eigenheid van enerzijds een stedelijk gebied als Rotterdam-Dordrecht en Zeeuws-Vlaanderen anderzijds.²²⁹¹ Een te grote nadruk op de eigenheid van een regio kon tot mammoet-classes enerzijds en mini-classes anderzijds leiden. Om die reden kwam het 'Rapport Classicale Herindeling van 1990' met een voorstel tot het vormen van zowel 'dubbelclasses' als 'subclasses'. Dubbelclasses waren classes 'die tweemaal zo groot zijn als de gemiddelde en die in alle opzichten dubbel tellen en in de afvaardiging naar de provinciale en generale synode een dubbele afvaardiging zenden'.²²⁹² Voor wat betreft de inhoudelijke functie van de classis als de ontmoeting van gemeenten, het elkaar helpen en bijstaan van gemeenten, werd een classis in subclasses ingedeeld. Voor de goede orde werd erop gewezen dat de subclassis niet samenviel met de hervormde ring.²²⁹³ Bij de geografische factoren moet gedacht worden aan

²²⁸⁸ *Verslag SoW. Kerken (25-27 oktober) 1990, 90-91.*

²²⁸⁹ *L.c.*, 93.

²²⁹⁰ *L.c.*, 94.

²²⁹¹ *L.c.*, 95.

²²⁹² *L.c.*, 95.

²²⁹³ *L.c.*, 95.

natuurlijke concentratiepunten in een regio, natuurlijke grenzen, staatkundige grenzen, (moeilijke) onderlinge bereikbaarheid, de omvang en de eigenheid van een gebied.²²⁹⁴ Uitgangspunt voor het 'Rapport Classicale Herindeling van 1990' om tot classicale herindeling te komen waren getalsmatige, sociologische en geografische criteria. Hiermee rekening houdend, wilde het 'Rapport Classicale Herindeling van 1990' tot vierenzeventig werkbare classes komen. Het verhogen of verlagen van dit aantal zou naar de inschatting van het rapport leiden tot onaanvaardbare vergroting of verkleining van de generale synode.

Op grond van haar bevindingen kwam de commissie tot het volgende voorstel (figuur 6.2.):²²⁹⁵

Figuur 6.2. Voorstel tot classicale herindeling in cijfers

Provincie	Grootte in 74 deel ²²⁹⁶	Aantal classes	
Gelderland	12,5	12	
Zuid-Holland	17,1	16	
Noord-Holland	7,6	7	
Zeeland	3,1	4	
Utrecht	5,9	6	
Friesland	7,6	7	
Overijssel	8,1	7	8
& Flevoland		1	
Groningen	4,5	5	
Noord-Brabant	3,9	4	5
& Limburg		1	
Drenthe	3,7	4	
	-----	---	
Totaal	74,0	74	

Het aantal classes voor de Waalse gemeenten, de Duitse kerken en de lutherse gemeenten werd nog open gelaten.

De gezamenlijke vergadering van synoden besloot in 1990 de classicale herindeling op 1 januari 1992 in werking te laten treden.²²⁹⁷ Vanaf die datum

²²⁹⁴ De geografische factoren hebben door de eeuwen heen in het proces van classicale (her)indeling een rol van betekenis gespeeld. Ik wijs op de indeling die in de laatste drie decennia van de zestiende eeuw, in het begin van de negentiende eeuw en halverwege de twintigste eeuw bij de totstandkoming van de *Hervormde Kerkorde van 1951* plaatsvond. Vervolgens waren apostolaire en diaconale factoren van belang. De kerk had volgens het rapport niet alleen met mensen, maar ook met samenlevingsverbanden van mensen te maken. Het verdiende dan ook aanbeveling zich van de burgerlijke grenzen rekenschap te geven.

²²⁹⁵ *Verslag SoW. Kerken* (25-27 oktober) 1990, 104.

²²⁹⁶ De 'Grootte in 74 deel' heeft te maken met het voorstel van een indeling in vierenzeventig classes.

²²⁹⁷ *Verslag SoW. Kerken* (25-27 oktober) 1990, 30.

functioneerden er in de Nederlandse Hervormde Kerk vijfenzeventig classes en in de Gereformeerde Kerken in Nederland zesenzeventig. Het verschil in aantal valt te verklaren door de Waalse gemeenten die in de Nederlandse Hervormde Kerk samen een classis vormen en de twee Duitse classes - de Classis Oost-Friesland en de Classis Graafschap Bentheim - in de Gereformeerde Kerken in Nederland.

Een steekproef naar het aantal gefedereerde classes in de jaren 1990, 1995, 2000 en 2003-2004 leverde het volgende beeld op. Als bron hanteerde ik hierbij het *Jaarboek Herv. Kerk* en *Jaarb. Geref. Kerken*. In het laatstgenoemde jaarboek - het eerstgenoemde jaarboek vermeldt geen gegevens betreffende 1990 en 1995 - kwam ik twee gefedereerde classes tegen: Zaandam en Maastricht.²²⁹⁸ In het jaarboek van 1995 trof ik drie gefedereerde classes aan: Zeist, Zaandam en Maastricht.²²⁹⁹ In 2000 waren er van de drieënzeventig hervormde classes tien gefedereerd.²³⁰⁰ Drie jaar later waren dat er vijftientig.²³⁰¹

6.7. De classicale vergadering en de algemene classicale vergadering in de *Kerkorde van de Verenigde Reformatorische Kerk in Nederland van 1992*, de *Ontwerp-Kerkorde van 1994* en de *Ontwerp-Ordinaties van 1997*

Welk classicaal type werd ontworpen in de *Kerkorde van de Verenigde Reformatorische Kerk in Nederland van 1992*, de *Ontwerp-Kerkorde van 1994* en de *Ontwerp-Ordinaties van 1997*? Na een aantal algemene opmerkingen in paragraaf 6.7.1. beschrijf ik de samenstelling van de classicale vergadering, paragraaf 6.7.2.; het arbeidsveld van de classicale vergadering, paragraaf 6.7.3.; de werkwijze van de classicale vergadering, paragraaf 6.7.4.; *Les Eglises Wallones* en *Die Evangelisch-altreformierte Kirche*, paragraaf 6.7.5.; de samenstelling van de algemene classicale vergadering, paragraaf 6.7.6., het arbeidsveld van de algemene classicale vergadering, paragraaf 6.7.7., en de werkwijze van de algemene classicale vergadering, paragraaf 6.7.8.

6.7.1. Algemene opmerkingen

Op 25 oktober 1990 besloot de gezamenlijke vergadering van synoden een werkgroep in te stellen, die als opdracht het ontwerpen 'van een samenhangend geheel van grondleggende artikelen voor het gezamenlijk kerk-zijn van de zich

²²⁹⁸ *Jaarb. Geref. Kerken* 1990, 252 en 366.

²²⁹⁹ *Jaarb. Geref. Kerken* 1995, 243, 283 en 392. Uit de gegevens van de Classes Enschede en Alkmaar is op te maken dat zij destijds gezamenlijke vergaderingen met de hervormde classicale vergaderingen hadden; *Jaarb. Geref. Kerken* 1995, 159 en 251.

²³⁰⁰ Het waren de classes Alkmaar, Doetinchem, Edam-Zaandam, Haarlem, Heerenveen, Hilversum, Hoorn-Enkhuizen, Maastricht, Peel en Kempeland-Eindhoven en Sneek; *Jaarboek Herv. Kerk* 2000, 385-420; *Jaarboek Geref. Kerken* 2000, 59-407.

²³⁰¹ Het waren de classes Alkmaar, Assen, Doetinchem, Edam-Zaandam, Enschede, Flevoland, Goes, Haarlem, Hardenberg, Heerenveen, Hilversum, Hoofddorp, Hoorn-Enkhuizen, Leiden, Limburg, Meppel, Ommen, Peel en Kempenland-Eindhoven, Sneek, Utrecht, Walcheren, West-Brabant, Winterswijk, Zeeuws-Vlaanderen en Zutphen; *Jaarboek Herv. Kerk* 2003-2004, 615-660; *Jaarboek Geref. Kerken* 2003-2004, 431-475.

h(v)erenigende kerken' conform de *Hervormde Kerkorde van 1951* kreeg.²³⁰² Aldus ontstond de Werkgroep Kerkorde. Deze werkgroep kwam voor het eerst op 7 januari 1991 bijeen en sloot haar werkzaamheden af in juni 2003.²³⁰³

Aanvankelijk waren vooral drie agendapunten van belang: het belijdende karakter van de kerkorde, de plaats en functie van het ambt en de verhouding tussen plaatselijke gemeente en landelijke kerk. In de verhouding tussen plaatselijke gemeente en landelijke kerk kwam ook de classis uitvoerig aan de orde. Niet iedereen in de werkgroep bleek overtuigd van de functie van de classicale vergadering. Een lid van de werkgroep verklaarde dat hij het belang van de classicale vergadering nooit goed had begrepen. Het lid vond de toenmalige classis 'nauwelijks zinvol, omdat de agenda is samengesteld uit zakelijke punten. Het stimuleren van de gemeenten hangt dus af van de agenda'.²³⁰⁴ Ook meende hij dat kerkenraden niet-ambtsdragers naar de classicale vergadering moesten kunnen afvaardigen.

De werkgroep beraadslaagde over de analogie van de hervormde centrale kerkenraad of de gereformeerde kerkenraad algemene zaken enerzijds en de classis anderzijds. De provinciale bestuurslaag zou moeten worden opgeheven, maar als dienstverlenend centrum gehandhaafd en beleidsmatig gebonden moeten worden aan de classicale vergadering naar analogie van de verhouding tussen de centrale kerkenraad en de wijkkerkenraden.²³⁰⁵ Sommigen neigden er toe de centrale kerkenraad of de kerkenraad algemene zaken de meerdere vergadering ten opzichte van de kerkenraad te laten zijn en de provinciale synode de meerdere vergadering van de classicale vergaderingen. In dat geval zouden er vijf bestuurslagen ontstaan. Opgemerkt werd dat er in het land veel kritiek was op de keuze voor drie bestuurslagen waartoe de provinciale bestuurslaag niet hoorde.²³⁰⁶ Er werd gewezen op het feit dat wijkkerkenraden niet samenwerkten in een algemene kerkenraad en dat een aantal classicale vergaderingen wel moet samenwerken in een algemene classicale vergadering. Bovendien had een algemene classicale vergadering geen rechtspersoonlijkheid en een (centrale) gemeente wel. De analogie heeft echter meer met een vaste werkverdeling tussen wijkkerkenraden en algemene kerkenraad te maken. Een dergelijke vaste werkverdeling was ook van toepassing op de classicale vergadering en de algemene classicale vergadering.

In diezelfde bijeenkomst werd de keuze gemaakt voor een definitieve naam voor het samenwerkingsverband van een aantal classicale vergaderingen.²³⁰⁷ In eerste instantie werd de term 'interclassicale vergadering' gehanteerd. Dit werd in 'algemene classicale vergadering' (acv) veranderd.

Het geheel werd in 1992 vastgelegd in de *Kerkorde van de Verenigde Reformatorische Kerk in Nederland van 1992*. De gezamenlijke vergaderingen van synoden besloten in oktober 1992 de *Kerkorde van de Verenigde Reformatorische Kerk in Nederland van*

²³⁰² *Verslag SoW. Kerken (25-27 oktober) 1990*, 77; *Verslag SoW. Kerken (8-10 oktober) 1992*, 115.

²³⁰³ Van deze werkgroep ontving ik geen toestemming zijn leden hier te noemen.

²³⁰⁴ Not. Werkgroep Kerkorde (KO), 17 juni 1991.

²³⁰⁵ Not. Werkgroep KO, 28 oktober 1991.

²³⁰⁶ Not. Werkgroep KO, 1 februari 1993.

²³⁰⁷ Not. Werkgroep KO, 1 februari 1993.

1992 van de Werkgroep Kerkorde te aanvaarden 'als basis voor het beraad in de kerken over de ecclesiologische uitgangspunten en de structuur voor de h(v)erenigde kerk'.²³⁰⁸ De voorschriften over de classicale vergadering in dit concept zagen er als volgt uit. Allereerst werd in art. VI.2 vastgesteld dat er vier ambtelijke vergaderingen in de Verenigde Reformatorische Kerk in Nederland zouden zijn: de kerkenraden, de classicale vergadering, de generale synode en voor de evangelisch-lutherse gemeenten gezamenlijk de evangelisch-lutherse synode. De Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden kende geen classis. Men zou kunnen stellen dat de evangelisch-lutherse synode deze functie vervulde. Om de lutherse traditie te bewaren, krijgt de evangelisch-lutherse synode enkele specifieke taken. De evangelisch-lutherse synode is overigens geen meerdere vergadering. Een provinciale synode of provinciale kerkvergadering treft men in deze opsomming niet aan. Wel werd in art. VI. 7 voorgeschreven dat classicale vergaderingen samen werken voor 'gezamenlijk te verrichten arbeid ten dienste van de gemeenten' in een regionaal verband. Dit werd in het in 1994/1995 verschenen rapport 'Mensen en structuren'²³⁰⁹ en in de *Ontwerp-ordinanties van 1997* aangeduid als de 'algemene classicale vergadering'. De kerkenraden van de tot de classis behorende gemeenten vaardigen ambtsdragers naar de classicale vergadering af, art. VI.3.

De classicale vergaderingen

- geven gestalte aan de verantwoordelijkheid van de gemeenten voor elkaar en voor de gehele kerk, alsmede aan de verantwoordelijkheid van de kerk voor de gemeenten, art. VI.4;
- werken voor gezamenlijk te verrichten arbeid ten dienste van de gemeenten samen in een regionaal verband volgens regels bij ordinantie gesteld, art. VI.7;
- laten zich bijstaan door organen van bijstand, art. VI.8;
- kunnen een breed moderamen instellen aan wie zij taken mogen delegeren, art. VI.9;

²³⁰⁸ *Verslag SoW. Kerken* (8-10 oktober) 1992, 212.

²³⁰⁹ *Mensen en Structuren*. Voorstel voor de vormgeving van de gezamenlijke bovenplaatselijke organisatie van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, opgesteld door de Commissie Structuurvragen in opdracht van het breed moderamen van de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk, deputaten Personeel, Financiën en Organisatie (PFO) van de Gereformeerde Kerken in Nederland en de synodale commissie van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden 1994/1995. Leden van de projectgroep van de Commissie Structuurvragen waren: R. E. van de Berg, R. Dekker, P. D. Eenshuistra, J. Hillmann, A. Meijerman, J. Traas, B. Wallet, mw. A. W. Wamsteker-Meijer, J. van Wijngaarden en A. Woltinge,. Daarnaast maakten de volgende personen met de projectgroep deel uit van de Commissie Structuurvragen: T. Albers, K. Blei, P. Boomsma, A. Dek, L. van Ettinger, Y. C. de Groot, P. J. C. Keizer, C. A. Lodder, P. B. G. Peerenboom, H. J. Steenvoort, D. van Vliet, mw. T. M. Willemze en mw P. J. Koetsier; *Verslag SoW. Kerken* (27-29 oktober) 1994, 173. Het was de taak van de Commissie Structuurvragen 'in opdracht van de daarvoor in de drie kerken aangewezen organen voorstellen' te ontwikkelen voor het verdere structureringsproces van de Samen op Wegkerken; *Verslag SoW. Kerken* (8-10 oktober) 1992, 121.

- kunnen ten behoeve van arbeid in de classis een predikant in algemene dienst beroepen of een functionarissen benoemen die aan de classis wordt verbonden, art. VI.10;
- behandelen alleen die zaken 'die naar de orde van de kerk tot het werk van de meerdere vergaderingen behoren, dan wel die in de mindere vergaderingen niet kunnen worden afgedaan', art. VI.11;
- dragen zorg voor de eigen financiële zaken, art. XIII.2;
- kunnen voorstellen tot wijziging of vaststelling van een ordinantie bij de generale synode indienen, art. XVII.3;
- considereren over ordinanties of wijziging in ordinanties in eerste lezing, art. XVII.4;
- kunnen voorstellen bij de generale synode indienen tot wijzigingen in de kerkorde, art. XVIII.2;
- considereren over wijzigingen in de kerkorde in eerste lezing, art. XVIII.3.

Hoewel in art. XVII reeds sprake was van ordinanties werden pas in 1994 de eerste teksten voor de ontwerp-ordinanties door de werkgroep gemaakt.²³¹⁰ Vervolgens vroeg de werkgroep om commentaar in een zestiental regionale bijeenkomsten. Deze bijeenkomsten waren bedoeld om leden van (wijk)kerkenraden en classicale vergaderingen bij te praten over de kerkordelijke ontwikkelingen. Het was dus niet de bedoeling dat de Werkgroep Kerkorde voorstellen die in deze bijeenkomsten werden gedaan, te verwerken. Acht commissies van de triosynode werden aan het werk gezet om de teksten door te lezen. Dit resulteerde in ongeveer vierhonderdvijftig wijzigingen.

De kerkelijke regels voor de toekomstige kerk bestonden evenals bij de *Hervormde Kerkorde 1951* uit een kerkorde in engere zin, genummerd met Romeinse cijfers, en een veertiental ordinanties.

De leiding in de toekomstige verenigde kerk wordt toevertrouwd aan vier ambtelijke vergaderingen: de kerkenraad, de classicale vergadering, de evangelisch-lutherse synode en de generale synode, art. VI, 2.

De gereformeerde particuliere synode, de hervormde provinciale kerkvergadering en de gefedereerde provinciale synode bestaan in de Protestantse Kerk in Nederland niet. Evenals bij de *Hervormde Kerkorde van 1951* wordt aan de classicale vergadering een sleutelpositie toegekend.

In 'Mensen en structuren' was de classicale vergadering reeds eerder als zodanig getypeerd:

In een classicale vergadering zien we het gezicht van het hele kerkverband. Op deze manier is de zelfstandigheid van de plaatselijke gemeente begrensd door de overtuiging, dat wij in ons presbyteriaal-synodaal kerktipe ook samen kerk zijn.²³¹¹

De classicale vergadering is een bovenplaatselijke ambtelijke vergadering, die tegelijkertijd dicht bij het grondvlakstaat. Zij is als grondvergadering van de kerk

²³¹⁰ Not. Werkgroep KO, 22 november 1999.

²³¹¹ Mensen en structuren, 17.

bedoeld om samen in gesprek en overleg het beleid en de besluitvorming van de kerk mee te bepalen.²³¹²

6.7.2. De samenstelling van de classicale vergadering

De samenstelling van de classicale vergadering bestaat uit afgevaardigde ambtsdragers die worden aangewezen door de (wijk)kerkenraden, Ord. 4-10-1. Iedere (wijk)kerkenraad vaardigt twee ambtsdragers af volgens een rooster dat gemaakt is door het breed-moderamen, Ord. 4-10-2 en 3. Per tien ambtsdragers bestaat de classicale vergadering uit drie predikanten, vijf ouderlingen, waarvan twee kerkrentmeesters en twee diakenen, Ord. 4-10-2. De (wijk)kerkenraden wijzen hiernaast ook een secundus aan die de primus kan vervangen, Ord. 4-10-3. De secundus voor de predikant is altijd een ouderling die tevens niet kerkrentmeester is of de consulent indien deze niet door een andere (wijk)kerkenraad is afgevaardigd. De classicale vergadering kan ambtsdragers die niet zijn afgevaardigd toelaten als adviserend lid. In haar huishoudelijke regeling bepaalt zij wie naast de afgevaardigden van de classicale vergadering naar de generale synode als adviseurs haar bijeenkomsten bijwonen, Ord. 4-10-5 en 6.

Nieuw overigens in deze kerkorde is een kerkordelijk vastgestelde termijn voor afgevaardigde ambtsdragers naar de classicale vergadering: vier jaar, Ord. 4-10-3. Hiermee correspondeert de gedachte dat de classicale vergadering een permanente vergadering is. Dat wil zeggen dat zodra de vergadering uiteengaat deze niet ophoudt te bestaan zoals dat in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* het geval was.

Ook nieuw is de afvaardiging van lutherse ambtsdragers naar de classicale vergadering, of ze nu uit een evangelisch-lutherse gemeente komen of uit een Samen-op-Weggemeente en hun lutherse inbreng meenemen.²³¹³

6.7.3. Het arbeidsveld van de classicale vergadering

Als algemene taak van de classicale vergadering staat in Ord. 4-11-1 voorgescreven:

²³¹² *L.c.*, 17.

²³¹³ Weliswaar is het voor het eerst dat de Lutheranen in Nederland deel uitmaken van een classicale vergadering, maar ruim 180 jaar geleden kwam het al eens bijna tot Lutherse classes. Ambtenaar Janssen maakte in 1816, in navolging van het Algemeen Reglement 1816 voor de Nederlandse Hervormde Kerk, een Algemeen Reglement voor de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden. Het Concept van 1816 voorziet in classicale vergaderingen. Zo luidt art. 3: "Het bestuur der Evangelisch Lutherse Kerk wordt Synodaal, Classikaal en Gemeentelijk uitgeoefend". In vier classen voorziet het Concept-Reglement: Amsterdam, 's-Gravenhage, Utrecht en Groningen, artt. 43 en 44. Bij het definitieve Algemeen Reglement van 1818/19 blijkt de Lutherse classis geschrapt te zijn: "Het bestuur der Evangelisch Lutherse Kerk wordt aan een Synode, eene Synodale commissie en plaatselijke kerkeraden aanbevolen", art. 3. Janssen heeft zich blijkbaar m.n. de kritiek van de Raad van State aangetrokken. Door het weglaten van de Lutherse classis in het definitieve Reglement bespaart Janssen geld - de classicale kosten moeten immers betaald worden uit "'s lands kas van Zijne Majesteit" - en versterkte hij het centraliserende karakter van dit Reglement voor de Evangelisch Lutherse Kerk; Estié, *Stichting* 99, 116, 212, 220-224.

het leiding geven aan het leven en werken van de classis op haar verschillende arbeidsvelden en het ter hand nemen van al wat het kerkelijk leven in de classis kan bevorderen;

het vaststellen van het beleidsplan terzake van het leven en werken van de classis;

het gestalte geven aan de verantwoordelijkheid van de gemeenten voor elkaar, onder meer door het stimuleren en zelf voeren van het kerkelijk gesprek en het op andere wijze bevorderen van de saamhorigheid van de gemeenten, alsmede het adviseren en het toerusten van de gemeenten, in dit alles recht doende aan de binnen de classis voorkomende kerkelijke verscheidenheid;

het erop toezien dat de gemeenten haar roeping en taak nakomen, het advies en hulp bieden aan de kerkenraden en in het bijzonder het deze bij gebleken behoefte in staat stellen een predikant te beroepen, het vaststellen van de grenzen tussen de plaatselijke gemeenten in het ressort van de classis;

het behandelen van de verslagen van de algemene classicale vergadering;

het aanwijzen van haar afgevaardigden naar de generale synode, het uitspreken jegens de generale synode van wat er leeft in de kerkenraden en de gemeenten die tot de classis behoren, het geven van consideraties over haar door de generale synode voorgelegde vragen van belijden en kerkorde, het behandelen van de verslagen van haar afgevaardigden naar de generale synode;

het verrichten van alles wat verder naar de orde van de kerk van haar wordt gevraagd.

Verspreid over de *Ontwerp-ordinanties van 1997* zijn de taken van de classicale vergadering weergegeven. De classicale vergadering

- benoemt ingeval een gravamen bij haar wordt ingediend uit haar midden een commissie van voorbereiding die de bezwaarde hoort, Ord. 1-6-4;
- beslist of er voldoende reden is het gravamen door te zenden naar de generale synode, teneinde te komen tot een eindoordeel van de kerk, Ord. 1-6-5;
- zendt het bezwaar ter behandeling door naar het betreffende college voor de behandeling van bezwaren en geschillen indien zij van oordeel is dat het ingediende bezwaar niet als een gravamen kan worden aangemerkt, Ord. 1-6-8;
- maakt een regeling voor gemeenteleden die ingeschreven waren in het register van een protestantse gemeente en verhuizen naar een plaats waarin geen protestantse gemeente is, Ord. 2-5-1a;
- verleent medewerking en 'goedvinden' aan de wijziging van de aanduiding en de naam van een gemeente, Ord. 2-11-2;
- stelt de grenzen van de gemeenten vast en wijzigt deze, Ord. 2-11-3;
- verleent medewerking en 'goedvinden' aan de vereniging van twee of meer gemeenten tot een protestantse gemeente, Ord. 2-12-3;
- kan een gemeente voor wie het niet mogelijk is door vereniging met een andere gemeente een protestantse gemeente te vormen op haar verzoek aanmerken als protestantse gemeente, Ord. 2-12-5;
- kan besluiten de grenzen van de naast elkaar bestaande gemeenten te wijzigen, Ord. 2-12-6;

- kan overgaan tot de vorming van respectievelijk een hervormde gemeente, een gereformeerde kerk of een evangelisch-lutherse gemeente naast de protestantse gemeente, Ord. 2-12-8, 2-13;
- voegt twee of meer aangrenzende gemeenten dan wel twee of meer gemeenten die in eenzelfde gebied gelegen zijn op verzoek van de kerkenraden van de betrokken gemeenten samen tot een nieuwe gemeente, Ord. 2-14-1;
- kan in bijzondere omstandigheden, indien gebleken is dat een gemeente geen mogelijkheid meer heeft om zelfstandig te blijven bestaan deze samenvoegen met een andere gemeente, Ord. 2-14-2;
- besluit op verzoek van de kerkenraden van twee of meer gemeenten dat die een combinatie van gemeenten vormen, Ord. 2-15-2;²³¹⁴
- kan in bijzondere omstandigheden, indien is gebleken dat een gemeente geen mogelijkheid meer heeft om zelfstandig te blijven bestaan deze samenbrengen in een combinatie met een of meer andere gemeenten, Ord. 2-15-4;
- oordeelt over het verzoek van een of meer betrokken kerkenraden de combinatie van gemeenten te beëindigen, Ord. 2-15-8;
- verleent medewerking en 'goedvinden' aan de vaststelling en de wijziging van het aantal wijkgemeenten, Ord. 2-16-6;
- keurt een besluit goed van een algemene kerkenraad tot vorming van een wijkgemeente van bijzondere aard, Ord. 2-16-8;
- brengt twee of meer gemeenten - op verzoek van de kerkenraden van de betrokken gemeenten en nadat de predikanten daarover zijn gehoord en de leden van de betreffende gemeenten de gelegenheid hebben gekregen hun oordeel daaromtrent kenbaar te maken – samen in een streekgemeente, Ord. 2-17-5;
- kan in bijzondere omstandigheden, indien gebleken is dat een gemeente geen mogelijkheid meer heeft om zelfstandig te blijven bestaan deze samenbrengen in een streekgemeente met een of meer andere in de classis gelegen gemeenten, Ord. 2-17-6;
- oordeelt of een voor een streekgemeente geldende regeling kan worden gewijzigd dan wel een streekgemeente kan worden opgeheven, Ord. 2-17-7;
- is bevoegd in het kader van een op gemeenten in bijzondere missionaire, diaconale en pastorale omstandigheden in grootstedelijke gebieden gericht beleid voorzieningen te treffen voor het leven en werken als wijkgemeente, Ord. 2-18;
- wint alvorens een besluit te nemen inzake de vereniging, vorming of samenvoeging van gemeenten; de vorming van een gemeente met wijkgemeenten; het samenbrengen van gemeenten in een combinatie van gemeenten of in een streekgemeenten en de opheffing van een combinatie of streekgemeente het advies in van het regionale college voor de

²³¹⁴ "In een combinatie van gemeenten is de predikant verbonden aan de combinatie (van gemeenten)," Ord. 2-15-1.

behandeling van beheerszaken, in daarvoor in aanmerking komende gevallen van de evangelisch-lutherse synode en indien een van de betrokken gemeenten behoort tot een andere classis van de betrokken classicale vergadering, Ord. 2-19-2;

- kan leden van de kerk in een bediening bestellen, Ord. 3-14-3;²³¹⁵
- kan een predikant in algemene dienst beroepen om verbonden te worden aan de classis, Ord. 3-18-2;
- kan op verzoek van een aantal kerkenraden of wijkkerkenraden betrokken gemeenten samenbrengen in een ringverband. Ook een gemeente of wijkgemeente die behoort tot een aangrenzende classis kan in dit ringverband opgenomen worden, Ord. 4-13-1;²³¹⁶
- vaardigt twee ambtsdragers (en twee secundi) uit de classis naar de generale synode af, Ord. 4-20-2 en 4;
- benoemt de leden van het regionaal college voor de visitatie, Ord. 10-3-1;
- draagt een voorzitter voor het regionaal college voor de visitatie bij de algemene classicale vergadering voor, Ord. 10-3-2;
- heeft het opzicht over de ambtsdragers en over hen die in een bediening zijn gesteld, alsmede over degenen die de bevoegdheid hebben voor te gaan in de eredienst, Ord. 10-7-2;
- dient aanbevelingen in bij de algemene classicale vergadering voor leden van het regionaal college voor het opzicht, Ord. 10-8-2;
- heeft met de generale synode het opzicht over de prediking en het onderwijs van hen die geroepen zijn tot de verkondiging en de catechese, alsmede over de opleiding en vorming van predikanten, Ord. 10-13-2, 10-14-1 en 10-15;
- benoemt de leden van de classicale commissie voor de financiële zaken, Ord. 11-9-1 en 2;
- stelt een instructie voor de taak en bevoegdheden van de quaestor vast, Ord. 11-9-2;
- neemt geen beslissingen waaraan voor de classis financiële gevolgen verbonden zijn, welke niet bij vastgestelde begroting zijn voorzien dan na overleg met de classicale commissie voor de financiële zaken, Ord. 11-9-4;

²³¹⁵ “Een bediening betreft arbeid in een gemeente, een classis, de evangelisch-lutherse gemeenten tezamen of in de kerk als geheel ten behoeve van

- de kerkmuziek;
- de missionaire arbeid;
- het jeugd- en jongerenwerk;
- de vorming, de toerusting en de catechese;
- de pastorale arbeid;
- de diaconale arbeid;
- de gemeenteopbouw,

of waar de orde van de kerk dit aangeeft,” Ord. 4-14-2.

²³¹⁶ “De in een ringverband samenwerkende gemeenten komen bijeen tot onderlinge opbouw, onder meer door zich gezamenlijk te bezinnen op in deze gemeenten levende vragen met betrekking tot het leven en werken van de kerk en de gemeenten,” Ord. 4-13-2.

- stelt de begroting van de classis vast nadat de algemene classicale vergadering de begroting heeft vastgesteld van het regionale dienstencentrum, Ord. 11-11-3;
- is bevoegd voor de dekking van de financiering van haar eigen arbeid en van haar financiële bijdrage aan de arbeid van de algemene classicale vergadering een quotum te heffen van de tot de classis behorende gemeenten en diaconieën, Ord. 11-11-3;
- stelt de jaarrekening van de classis vast, Ord. 11-11-5;
- legt elk jaar vóór 15 december de begroting voor het komende kalenderjaar met het beleidsplan en vóór 15 juni de jaarrekening over het laatstverlopen kalenderjaar met het rapport van de gehouden controle aan het regionale college voor de behandeling van beheerszaken voor, Ord. 11-12-1;
- is bevoegd tot het aangaan van een overeenkomst met financiële gevolgen met een lid van de classicale commissie voor de financiële zaken en het oprichten van of het deelnemen aan een stichting. De classicale vergadering dient hiervoor overigens eerst toestemming van het regionale college te ontvangen, Ord. 11-12-4;
- dient aanbevelingen in bij de algemene classicale vergadering voor leden van het regionaal college voor de behandeling van beheerszaken, Ord. 11-21-2;
- dient aanbevelingen in bij de algemene classicale vergadering voor leden van het regionaal college voor de behandeling van bezwaren en geschillen, Ord. 12-2-2;
- heeft het recht van consideratie, Ord. 14-5-2.

6.7.4. De werkwijze van de classicale vergadering

Om haar taken uit te voeren, komt de classicale vergadering minstens vier keer per jaar samen, Ord. 4-12-1. Daarnaast komt de classicale vergadering bijeen in een buitengewone bijeenkomst op verzoek van tenminste vijf kerkenraden uit de classis of op verzoek van de generale synode. Aan deze verzoeken moet binnen zes weken gehoor worden gegeven, Ord. 4-12-1. Tijdens de eerste vergadering in het kalenderjaar kiezen de afgevaardigde ambtsdragers onder leiding van de oudste aanwezige afgevaardigde predikant tenminste een preses, scriba en assessor die gezamenlijk het moderamen vormen, Ord. 4-12-2. Het moderamen heeft tot taak

- het voorbereiden, samenroepen en leiden van de bijeenkomsten van de classicale vergadering en haar breed moderamen;
- het opmaken van een aan de kerkenraden toe te zenden verslag van de bijeenkomsten van de classicale vergadering;
- het uitvoeren van de besluiten van de classicale vergadering en haar breed moderamen waarvoor geen anderen aangewezen zijn;
- het afdoen van zaken van formele en administratieve aard en van zaken die geen uitstel gedogen;

- het regelmatig rapport van zijn werkzaamheden uitbrengen aan het breed moderamen.

De preses of de assessor dient een predikant te zijn. Daarnaast kiest de classicale vergadering een breed moderamen voor een jaar en wel zodanig dat per tien ambtsdragers er drie predikanten, vijf ouderlingen, waarvan twee kerkrentmeester en twee diakenen zijn, Ord. 4-12-4. Voor elk lid wordt er tevens een secundus gekozen. Het breed moderamen heeft in het algemeen tot taak

- 'het in naam van en in verantwoording aan de classicale vergadering leiding geven aan en coördineren van alle arbeid van de organen van bijstand van de classicale vergadering;
- het regelen van de waarneming van het werk van de predikant in die tot de classis behorende gemeenten en wijkgemeenten waaraan geen predikant verbonden is, met inbegrip van het aanwijzen van een consulent voor elk van die gemeenten, voorzover een en ander niet opgedragen is aan een ringverband;
- het verrichten van wat naar de orde van de kerk aan de classicale vergadering is opgedragen, voorzover dat hem door de classicale vergadering wordt gedelegeerd;
- het jaarlijks verslag uitbrengen van zijn werkzaamheden aan de classicale vergadering', Ord. 4-12-5.

Globaal gesproken komen zaken die betrekking hebben op de gemeenten op de agenda van de classicale vergadering en zaken die betrekking hebben op personen op de agenda van het breed moderamen.

De classicale vergadering en het breed moderamen kunnen commissies instellen die werken 'in opdracht van, onder verantwoordelijkheid van en in verantwoording' aan de benoemende instanties, Ord. 4-12-6. Te denken valt aan commissies op het gebied van Kerk en Israël, Zending en Werelddiakonaat, Evangelisatie. Ze heten geen 'orgaan van bijstand' zoals in de *Hervormde Kerkorde van 1951* noch 'deputaten' zoals in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*.

Om haar werkwijze te regelen maakt de classicale vergadering een huishoudelijke regeling, Ord. 4-12-7. Daarin worden tenminste geregeld

- het bijeenroepen van de classicale vergadering en haar breed moderamen;
- de agendering;
- het quorum;
- de wijze van besluiten;
- de voorbereiding en de wijze van de verkiezing van de leden van het moderamen en het breed moderamen;
- de voorzieningen voor de archieven;
- controle van alle financiële handelingen door of namens de classicale vergadering uitgevoerd.

6.7.5. Les Eglises Wallones en Die Evangelisch-altreformierte Kirche

In de *Réunion Wallone* komen de Waalse gemeenten samen, Ord. 4-15-1. Deze *Réunion Wallone* heeft een *Commission Wallone* die als een breed moderamen van deze classicale vergadering functioneert, Ord. 4-15-2. De *Réunion Wallone* werkt met een aantal classicale vergaderingen samen in één van de algemene classicale vergaderingen.

De synode van de *Evangelisch-altreformierte Kirche* in Nedersachsen heeft de rechten van een classicale vergadering, Ord. 4-16-1.²³¹⁷ Deze synode werkt met een aantal classicale vergaderingen samen in één van de algemene classicale vergaderingen, Ord. 4-16-2.

6.7.6. De samenstelling van de algemene classicale vergadering

De classicale vergaderingen die samenwerken in een algemene classicale vergadering wijzen de leden van een algemene classicale vergadering aan, Ord. 4-14-1 en 2. Elke classicale vergadering wijst - volgens een door het moderamen van de algemene classicale vergadering op te stellen rooster - uit haar midden twee leden aan voor een tijdvak van vier jaar. Het moderamen van de algemene classicale vergadering zal hierbij rekening moeten houden met de verdeling van ambten: per tien ambtsdragers ten naasten bij twee diakenen, drie ouderlingen die geen kerkrentmeester zijn, twee ouderling-kerkrentmeesters en drie predikanten. De evangelisch-lutherse synode kan één of twee leden aanwijzen die wonen in het ressort van de algemene classicale vergadering. Dit is een zogenaamde 'kanbepaling'. De evangelisch-lutherse synode hoeft geen leden aan te wijzen. Het is een mogelijkheid. Voor elk lid wordt tevens een secundus aangewezen.

6.7.7. Het arbeidsveld van de algemene classicale vergadering

In de algemene classicale vergadering werkt een aantal classicale vergaderingen samen voor arbeid inzake de dienstverlening ten behoeve van de opbouw van de gemeenten, de kerkvisitatie, het opzicht, de behandeling van beheerszaken en de behandeling van bezwaren en geschillen, Ord. 4-14-1. Uit Ord. 4-14 valt een aantal andere taken voor de algemene classicale vergadering te ontleen:

- het benoemen van leden van een regionale commissie als bestuur van het regionaal dienstencentrum;

²³¹⁷ In deze synode komen samen de Evangelisch-altreformierte Gemeinden in Ost-Friesland en in de Grafschaft Bentheim alsmede de Niederländisch-reformierte Gemeinde Wuppertal-Elberfeld, Ord. 4-16-1. Deze gemeenten werden door de Synode van Utrecht van 1923 tijdelijk in het verband der Gereformeerde Kerken in Nederland opgenomen; *Acta Syn. Geref. Kerken 1923*, artt. 56 en 71, bijlage X.

- het aanwijzen van de voorzitter en de secretaris van een regionale commissie;
- het aanhoren van het rapport van een regionale commissie;
- het benoemen van leden van de regionale colleges;
- het aanwijzen van de voorzitter van elk regionaal college;
- het aanhoren van de voorzitter van elk regionaal college;
- het onderhouden - ten behoeve van haar arbeid - van een regionaal dienstencentrum;
- het uitbrengen van verslag aan de classicale vergaderingen die het regionaal verband vormen.

Daarnaast blijkt uit Ord. 10-8-3 dat de algemene classicale vergadering aan het regionaal college voor het opzicht voor een periode van vier jaar een adviserend lid toevoegt die meester in de rechten is.

Ord. 11-11-3 schrijft voor dat de algemene classicale vergadering de begroting van het regionaal dienstencentrum vaststelt.

6.7.8. De werkwijze van de algemene classicale vergadering

In de eerste bijeenkomst in een kalenderjaar van de algemene classicale vergadering kiest zij - onder leiding van de oudste aanwezige predikant - uit haar midden een moderamen. Hierin dienen tenminste een preses, een scriba en een assessor zitting te hebben. Een nader voorschrift regelt dat de preses of de assessor uit de predikanten gekozen dient te worden. 'Uit haar midden' betekent dat de algemene classicale vergadering geen boventallige preses, scriba of assessor mag benoemen. Ze dienen uit de leden benoemd te worden. Het moderamen heeft tot taak

- het voorbereiden, samenroepen en leiden van de bijeenkomsten van de algemene classicale vergadering;
- het uitvoeren van die besluiten van de algemene classicale vergadering waarvoor geen anderen aangewezen zijn;
- het afdoen van zaken van formele en administratieve aard en zaken die geen uitstel gedogen, Ord. 4-14-3.

De algemene classicale vergadering stelt een huishoudelijke regeling op waarin ten minste worden geregeld: 'het bijeenroepen van haar vergaderingen, de agendering, het quorum, de wijze van besluiten, de voorzieningen die getroffen worden voor de archieven, en de controle van alle financiële handelingen door of namens haar uitgevoerd', Ord. 4-14-3.

De algemene classicale vergadering laat zich ten behoeve van haar arbeid bijstaan door:

- de regionale commissie voor de dienstverlening ten behoeve van de opbouw van de gemeenten;

- het regionale college voor de visitatie;
- het regionale college voor het opzicht;
- het regionale college voor de behandeling van beheerszaken;
- het regionale college voor de behandeling van bezwaren en geschillen, Ord. 4-14-4.

De algemene classicale vergadering benoemt de leden van de regionale commissie voor een periode van vier jaar. Zij kunnen eenmaal voor een aansluitende periode van vier jaar worden herbenoemd. De algemene classicale vergadering wijst de voorzitter en de secretaris van deze commissie aan. Zes leden van de commissie worden benoemd uit de algemene classicale vergadering. Van de andere leden komt er telkens één uit elk van de classes die behoren tot haar werkgebied. Deze commissie heeft een beleidsvoorbereidende en een beleidsuitvoerende taak. Zij werkt in opdracht van, onder verantwoordelijkheid van en in verantwoording aan de algemene classicale vergadering en zij legt periodiek en schriftelijk verantwoording af aan de algemene classicale vergadering. De commissie heeft de bevoegdheid subcommissies in te stellen die werken onder haar verantwoordelijkheid, Ord. 4-14-5.

De algemene classicale vergadering benoemt de leden van de regionale colleges voor een periode van vier jaar. Dit voorschrift geldt overigens zolang de orde van de kerk niets anders voorschrijft. De leden van de regionale colleges kunnen eenmaal voor een aansluitende periode van vier jaar worden herbenoemd. De algemene classicale vergadering wijst tevens de voorzitters van de regionale colleges aan. Elk regionaal college brengt periodiek verslag uit van zijn werkzaamheden aan de algemene classicale vergadering, Ord. 4-14-6.

6.7.9. Het classicale type van 1992-1997

Dit type dat werd ontworpen in de kerkordelijke bepalingen van de genoemde jaren kan als volgt worden gekarakteriseerd. Prototype voor dit classicaal type was het hervormde type. De Werkgroep Kerkorde moest immers een nieuwe kerkorde ontwerpen naar voorbeeld van de *Hervormde Kerkorde van 1951*. Hoewel er daarmee een abrupt einde was gekomen aan het werk van de Werkgroep Toekomstige Vormgeving, vinden we als het om de classicale vergadering gaat toch een aantal elementen uit de in paragraaf 6.5. beschreven schetsen terug. De classicale vergadering speelde een beeldbepalende rol in de kerkorganisatie als schakel tussen de kerkenraden enerzijds en de synode anderzijds. Deze rol werd versterkt door het ontbreken van de provinciale kerkvergadering of provinciale synode als meerdere vergadering. Wel dienden classicale vergaderingen met elkaar samen te werken. Er werd een interclassicaal samenwerkingsverband gecreëerd dat eerst als interclassicale vergadering en later als algemene classicale vergadering werd aangeduid. De eerste in art. VI.4 genoemde classicale taak is te herleiden op het classicaal type van 1989: het gestalte geven aan de verantwoordelijkheid van de gemeenten voor elkaar en voor de gehele kerk. Ten opzichte van 1989 is er één

verschil: er werd aan de vorige zin toegevoegd: alsmede aan de verantwoordelijkheid van de kerk voor de gemeenten.

6.8. Reacties op de *Ontwerp-kerkorde van 1994* en de *Ontwerp-ordinanties van 1997*

Welke waren de consideraties en de reacties op de *Ontwerp-kerkorde van 1994* en de *Ontwerp-ordinanties van 1997*? In paragraaf 6.8.1. geef ik eerst de consideraties en reacties weer van de ambtelijke vergaderingen op de *Ontwerp-kerkorde van 1994*, paragraaf 6.8.1.1. en de *Ontwerp-ordinanties van 1997*, paragraaf 6.8.1.2. Daarna geef ik de reacties op de *Ontwerp-kerkorde van 1994* en de *Ontwerp-ordinanties van 1997* van een aantal kerkelijke groeperingen weer, paragraaf 6.8.2. Hun reacties verwerkten zij in notities. Ik onderzoek welke klassicale typen daarin werden ontworpen. Achtereenvolgens komen hieronder aan de orde: 'De Classicale Vergadering in de VPKN', paragraaf 6.8.2.; 'De Classis van A tot Z', paragraaf 6.8.3.; 'De bestuurlijke organisatie in de toekomstige verenigde kerk', paragraaf 6.8.4. en de 'Nota van de Projectgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten SoW', paragraaf 6.8.5.

6.8.1. Consideraties en reacties van de ambtelijke vergaderingen op de *Ontwerp-kerkorde van 1994* en de *Ontwerp-ordinanties van 1997*

6.8.1.1. Consideraties en reacties op de *Ontwerp-kerkorde van 1994*

De gezamenlijke vergadering van synoden besloot in 1993 een ontwerp voor de kerkorde der Verenigde Protestantse Kerk in Nederland aan de afzonderlijke synoden voor te leggen ter behandeling en ter vaststelling in eerste lezing.²³¹⁸ De ambtelijke vergaderingen kregen de mogelijkheid hierover te considereren of hierop te reageren. Ook verschenen er enkele rapporten die zich kritisch uitlieten over de classis, de classicale vergadering en de algemene classicale vergadering in de toekomstige verenigde kerk. Zoals in het begin van dit hoofdstuk 6 werd weergegeven, betrof het de volgende rapporten: 'De Classicale Vergadering in de VPKN'. Rapport van de ad hoc werkgroep van de Raad van Deputaten SoW (1995-1997), geschreven door de Werkgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten Samen op Weg; 'De classis van A tot Z. Een kritische leeswijzer voor de behandeling van de ontwerp-ordinanties VPKN' (1998), geschreven door de Interregionale Werkgroep Kerkorde; 'De bestuurlijke organisatie in de toekomstige verenigde kerk. Notitie van het Interregionaal Moderamen voor het

²³¹⁸ Dat houdt een 'voorlopige vaststelling of wijziging van de kerkorde of een ordinantie' in. Daarna worden 'voorafgaande aan de definitieve vaststelling of wijziging' (de tweede lezing) de mindere vergaderingen geraadpleegd; Van Drimmelen, *ABC*, 37. De Synode van Aalten van 1993 van de Gereformeerde Kerken in Nederland bijvoorbeeld besloot de kerkorde voor de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland in eerste lezing vast te stellen en de kerkorde voor te leggen aan de mindere vergaderingen; *Verslag SoW. Kerken* 1993, 383.; *Acta Syn. Geref. Kerken* 1993, art. 59.

Interregionaal Beraad' (1999) en de 'Nota van de Projectgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten SoW' (1999-2000). Deze paragraaf gaat over de consideraties en de reacties van de ambtelijke vergaderingen op de *Ontwerp-kerkorde van 1994* en de *Ontwerp-ordinanties van 1997*.²³¹⁹

De gezamenlijke vergadering van synoden legde in 1997 de afzonderlijke synoden het ontwerp voor de kerkorde van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland ter behandeling en ter vaststelling in tweede lezing voor.²³²⁰ Dat houdt op grond van art. XXVIII van de *Hervormde Kerkorde van 1951* in dat elke classicale vergadering een tweede afgevaardigde naar de generale synode benoemt voor een zogenaamde 'verdubbelde synode'. In de bijeenkomst van deze synode vindt de behandeling en vaststelling van de wijziging van de kerkorde in tweede lezing plaats. Art. 62.2 van de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* schrijft voor dat de generale synode die de uiteindelijk het definitieve besluit neemt tot wijziging van de kerkorde een andere is dan de generale synode die de voorlopige beslissing nam. Een definitief besluit tot wijziging van de kerkorde behoeft een meerderheid van twee derden der uitgebrachte stemmen. In de kerkorde van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden staat niets voorgeschreven over een synodebesluit ten aanzien van de kerkorde in tweede lezing.

Ik geef nu een samenvatting van de reacties. Omwille van de privacy - omdat de betreffende stukken niet openbaar zijn, ben ik helaas gedwongen geen namen te noemen - worden de namen van de ambtelijke vergaderingen die reageerden hieronder niet vermeld.

De Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden

De Commissie Voorlichting van de synode van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden moest haar oordeel en advies over de *Ontwerp-kerkorde van 1994* aan de synode geven.²³²¹ Tevens rubriceerde zij de reacties van de kerkenraden van evangelisch-lutherse gemeenten op de *Ontwerp-kerkorde van 1994*. Over de verhouding tussen de plaatselijke gemeente en de landelijke kerk merkte de commissie op:

Natuurlijk zal het in de verenigde kerk vanwege de grootte nodig zijn om tussen de gemeenten en de Generale Synode een extra niveau te hebben. Dat is voor onze kleine kerk nieuw. De commissie vermag (...) niet in te zien hoe deze classicale

²³¹⁹ Er bestaat een verschil tussen consideraties en reacties. De kerkenraden van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden en de kerkenraden, classes en particuliere synoden van de Gereformeerde Kerken in Nederland geven blijk van hun gevoelen op de voorstellen tot kerkordewijziging. De classicale vergaderingen van de Nederlandse Hervormde Kerk considereren. Een consideratie is een 'overweging ... met betrekking tot een door de generale synode voorgenomen wijziging van de kerkorde of de ordinanties, nadat de kerkenraden uit de classis zich daar een mening over hebben kunnen vormen'; Van Drimmelen, *ABC*, 30.

²³²⁰ *Verslag SoW. Kerken* (13-15 november) 1997, 309.

²³²¹ De Synode van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden stelde in haar vergadering van 7 mei 1994 de Commissie Voorlichting in. Leden van deze commissie waren in alfabetische volgorde: W. Bleij, J. P. Boendermaker, S. E. Hof, A. K. van der Meij, F. W. R. Nuboer en T. R. Seinstra; *Verslag van de Commissie Voorlichting van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden aan de synode der Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden; Verslag SoW. Kerken II*, 25-27 januari 1996, 1.

vergadering voor de zelfstandigheid van de gemeenten bedreigend kan zijn. Vergelijkt men de toezichhoudende taak van de Synodale Commissie met die van de classicale vergadering dan zullen vele van de taken van de Synodale Commissie door de classis worden uitgeoefend. In wezen verandert er niets aan de positie en de zelfstandigheid van de gemeenten! De classis is nodig en zal dienen als een scharnierpunt in de kerk en als een ontmoetingspunt van de gemeenten, ook van de lutherse, een plek ook waar het geloofsgesprek gevoerd kan worden.²³²²

De reacties van kerkenraden van lutherse gemeenten kunnen als volgt samengevat worden. Er werd met het oog op de toename van het werk en de te geringe menskracht geweest op de te zware belasting voor afgevaardigden naar de classicale vergadering. Bovendien werd gevreesd dat in de classicale vergadering te weinig aandacht voor lutherse aangelegenheden zou zijn. Om die reden werd er een pleidooi gevoerd voor het bestaan van aparte lutherse classes. Een ander voorstel betrof de keuzevrijheid die een kerkenraad zou moeten hebben om te beslissen over het al dan niet behoren tot een classis. Onzekerheid bestond er bij de kerkenraden van de lutherse gemeenten over de status van de evangelisch-lutherse synode mede met het oog op de bevoegdheden van de classicale vergadering.

De Gereformeerde Kerken in Nederland

De reacties van de gereformeerde classes betroffen het verdwijnen van de particuliere synode, de introductie van de algemene classicale vergadering en het omgaan met de veelkleurigheid van gemeenten en meningen in de classis.

Er waren nogal wat vragen en bezwaren bij het verdwijnen van de particuliere synode en het invoeren van de algemene classicale vergadering.²³²³ De naam en de bevoegdheden van de algemene classicale vergadering werd als verwarrend en onduidelijk ervaren.²³²⁴ Dat gaf voeding aan de gedachte dat de algemene classicale vergadering in de praktijk een vierde bestuurslaag zou worden.²³²⁵

Ook werden er voorstellen gedaan voor het bestaan van aparte gereformeerde, hervormde en verenigde classes.²³²⁶ Deze voorstellen impliceerden dat alleen de verenigde gemeenten elkaar in de verenigde classis zouden ontmoeten. Met het oog op de pluriformiteit in een classis werden er voorstellen gedaan tot de acceptatie van de bestaande pluriformiteit²³²⁷ of tot het instellen van subclasses waarin gelijkgestemde gemeenten elkaar zouden kunnen ontmoeten.²³²⁸

²³²² Verslag van de Commissie Voorlichting van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden aan de synode der Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden; *Verslag SoW. Kerken II*, 25-27 januari 1996, 7-8.

²³²³ Overzicht reacties GKN; *Verslag SoW. Kerken II* (25-27 januari) 1996, 105-107.

²³²⁴ *L.c.*, 107.

²³²⁵ *L.c.*, 107.

²³²⁶ Overzicht van de reacties van kerkelijke vergaderingen (GKN) op de Concept-Kerkorde VPKN; *Verslag SoW. Kerken II* (25-27 januari) 1996, 97.

²³²⁷ Overzicht reacties GKN; *Verslag SoW. Kerken II* (25-27 januari) 1996, 97.

²³²⁸ *L.c.*, 99.

De Nederlandse Hervormde Kerk

De reacties van de hervormde classicale vergaderingen weken niet sterk van die van de gereformeerde classes af. Ook de hervormde classicale vergadering hadden in het algemeen nogal wat vragen over en bezwaren tegen het verdwijnen van de provinciale kerkvergadering en de invoering van de algemene classicale vergadering. Twee classicale vergaderingen verwarden de provinciale kerkvergadering met de algemene classicale vergadering alsof de laatste de eerste zou vervangen. Bij deze classicale vergaderingen was het beeld ontstaan dat de provinciale kerkvergadering zou worden afgeschaft, maar dat via de achterdeur de algemene classicale vergadering zou worden binnengehaald.²³²⁹ Zij en zeven andere classicale vergaderingen pleitten voor een terugkeer van de provinciale kerkvergadering.²³³⁰ De genoemde verwarring was ook bij andere classicale vergaderingen te signaleren die vreesden voor een extra, vierde bestuurslaag (de algemene classicale vergadering). Ook hadden zij vragen omdat ze zich een algemene classicale vergadering moeilijk konden voorstellen.²³³¹ Vier classicale vergaderingen waren tegen de functie van de algemene classicale vergadering.²³³² Een classicale vergadering stelde voor een meerdere, ambtelijke vergadering - analoog aan de provinciale kerkvergadering - in te stellen.²³³³

Drieëntwintig classicale vergaderingen (waarvan sommigen met minderheid) waren vóór het bestaan van aparte classes.²³³⁴ Er zou dan eenmaal per jaar een gezamenlijke bijeenkomst moeten zijn voor respectievelijk de gereformeerde classis, de hervormde classicale vergadering en de verenigde classicale vergadering.²³³⁵ Eén classicale vergadering sprak zich in meerderheid uit tegen het vormen van aparte gereformeerde, hervormde en verenigde classes.

Een classicale vergadering stelde het instellen van 'deelclasses' voor. Een andere classicale vergadering moest volgens haar de bevoegdheid toebedeeld krijgen om tot vorming van een hervormde en een gereformeerde deelclassis over te gaan.²³³⁶

²³²⁹ Overzicht consideraties van de hervormde classicale vergaderingen met betrekking tot het voorstel tot wijziging van de Hervormde Kerkorde (in engere zin), i.c. tot vaststelling van de kerkorde van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland; *Verslag SoW. Kerken II* (25-27 januari) 1996, 163.

²³³⁰ Overzicht consideraties NHK; *Verslag SoW. Kerken II* (25-27 januari) 1996, 180-181, 186. Bijlage bij overzicht consideraties van de hervormde classicale vergaderingen met betrekking tot het voorstel tot wijziging van de Hervormde Kerkorde (in engere zin), i.c. tot vaststelling van de Kerkorde van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland betreffende voorstellen en opmerkingen die minder dan 1/3 van het aantal uitgebrachte stemmen verkregen; *Verslag SoW. Kerken II* (25-27 januari) 1996, 30-35.

²³³¹ Overzicht consideraties NHK; *Verslag SoW. Kerken II* (25-27 januari) 1996, 177-180.

²³³² *L.c.*, 178, 179.

²³³³ *L.c.*, 178.

²³³⁴ *L.c.*, 160-162.

²³³⁵ *L.c.*, 167. Bijlage bij overzicht consideraties van de hervormde classicale vergaderingen met betrekking tot het voorstel tot wijziging van de Hervormde Kerkorde (in engere zin), i.c. tot vaststelling van de Kerkorde van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland betreffende voorstellen en opmerkingen die minder dan 1/3 van het aantal uitgebrachte stemmen verkregen; *Verslag SoW. Kerken II* (25-27 januari) 1996, 30-35. Op de vraag hoe deze gezamenlijk te houden classicale vergadering vorm zou moeten krijgen, valt geen antwoord te geven.

²³³⁶ Overzicht consideraties NHK; *Verslag SoW. Kerken II* (25-27 januari) 1996, 181.

Drie klassicale vergaderingen verwoordden haar moeite met het verdwijnen van de hervormde klassicale vergaderingen.²³³⁷ Hoewel zij het bestaan van verschillende klassicale vergaderingen onverenigbaar achtten met het wezen van de kerk als lichaam van Christus, pleitten zij toch daarvoor omdat zij het Samen-op-Wegproces niet begeerden en derhalve de naam van de nieuwe kerk, haar belijdenis en haar structuur geheel verwierpen.

6.8.1.2. Consideraties en reacties op de *Ontwerp-ordinanties van 1997*

In haar vergadering van 24 tot en met 27 januari 1997 besloot de gezamenlijke vergadering van synoden de afzonderlijke synoden ter behandeling en vaststelling in eerste lezing de *Ontwerp-ordinanties van 1997* voor te leggen.²³³⁸ De reacties op Ord. 4 en Ord. 11 die over de klassicale vergadering gaan, worden hieronder per kerk beschreven.

De Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden (21 april 1999)

Grotendeels uitten kerkenraden van de lutherse gemeenten dezelfde kritiek op de *Ontwerp-ordinanties van 1997* als op de *Ontwerp-kerkorde van 1994*. Ook nu tekenden zij bezwaar aan tegen de toename van de werkzaamheden voor afgevaardigde lutherse ambtsdragers naar de klassicale vergadering en waren zij bezorgd over de bemensing van de vele voor hen onbekende kerkelijke organen.²³³⁹ Daarnaast waren zij bevreesd voor het verdwijnen van de zelfstandigheid van de lutherse gemeenten.²³⁴⁰ De klassicale vergadering zou in hun ogen een te grote, overheersende rol gaan spelen. Ook toonden de kerkenraden hun moeite met het financiële toezicht.²³⁴¹ Ze waren bang dat deze bevoogding veel geld en tijd zou gaan kosten.

Vier kerkenraden pleitte naar analogie van de Waalse classis voor een aparte lutherse classis.²³⁴²

Eén kerkenraad vond de *Ontwerp-ordinanties van 1997* overigens een goed ontwerp.

De Nederlandse Hervormde Kerk (november 1999)

Eén klassicale vergadering waardeerde de zelfstandigheid van de plaatselijke gemeente en de eigen verantwoordelijkheid van de kerkenraad.²³⁴³ Wel vroeg ze zich af of de *Ontwerp-ordinanties van 1997* niet te veel naar congregationalisme²³⁴⁴

²³³⁷ *L.c.*, 160.

²³³⁸ *Verslag SoW. Kerken (22-25 januari) 1997 III*, 1053. In juni 2003 besloot de gezamenlijke vergadering van synoden de *Ontwerp-Ordinanties* in tweede lezing vast te stellen.

²³³⁹ Rapportage aan de Synode van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederland met betrekking tot de commentaren van de kerkenraden op de *Ontwerp-ordinanties van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland*, 2, 14.

²³⁴⁰ *L.c.*, 12.

²³⁴¹ *L.c.*, 23.

²³⁴² *L.c.*, 14.

²³⁴³ Consideraties van de Nederlandse Hervormde Kerk, 2.

²³⁴⁴ Bedoeld zal zijn: independentisme.

neigden, 'waarin over de wezenlijke zaken niet meer met elkaar gesproken wordt, omdat iedere kerkenraad doet wat goed is in eigen ogen'.²³⁴⁵

Eén classicale vergadering vreesde voor het niet kunnen bemensen van de classicale vergadering en de algemene classicale vergadering.²³⁴⁶ Daarom vreesde zij voor de onhaalbaarheid van de voorgestelde organisatiestructuur van de toekomstige kerk. Een andere classicale vergadering echter meende dat de voorgestelde organisatiestructuur juist een besparing van menskracht zou opleveren.²³⁴⁷

Eén classicale vergadering voorzag een onevenredig grote verzwaring van de werklust van ambtsdragers, waardoor deze aan het eigenlijke ambtswerk niet meer zouden toekomen.²³⁴⁸ Deze zorg werd gedeeld door negen classicale vergaderingen.²³⁴⁹ Eén classicale vergadering vermeldde een minderheidsstandpunt: het breed moderamen van de algemene classicale vergadering zou het bestuur van het regionaal dienstencentrum moeten zijn.²³⁵⁰ Op deze wijze zou duidelijk worden dat de aansturing van het regionaal dienstencentrum een taak van de algemene classicale vergadering is. Vier classicale vergaderingen deden, met het oog op het zware takenpakket, de suggestie dat de classicale vergadering door het regionaal dienstencentrum zou worden ondersteund.²³⁵¹ De classicale vergaderingen die samenwerken in een algemene classicale vergadering moeten een vrijgestelde functionaris kunnen aanstellen die werkzaamheden voor de classicale vergadering verricht, meenden twee classicale vergaderingen.²³⁵² In één classis leefde echter de zorg dat professionals van de dienstencentra de dienst zouden uitmaken ten koste van de ambtelijke vergaderingen.²³⁵³ Een evenwichtige verdeling tussen de taken van de classicale vergadering en haar breed moderamen kon beter geregeld worden, vonden drie classicale vergaderingen. Zij meenden dat aangelegenheden van gemeenten die een bestuurlijk delicaat karakter hebben tot de taak van het breed moderamen zouden moeten behoren.²³⁵⁴ De classicale vergadering moet zelf de bevoegdheid hebben tot het al dan niet instellen van een breed moderamen, was de mening van één classicale vergadering.²³⁵⁵ Zij vond het opmerkelijk dat de classicale vergadering enerzijds werd opgewarderd in de Ontwerp-kerkorde van 1994 en anderzijds uitgehold in de Ontwerp-ordinanties van 1997, door het toebedelen van taken aan het breed moderamen en de regionale colleges. Eén classicale vergadering ervoer het breed moderamen als een extra bestuurslaag. Het functioneren ervan zou ten koste gaan van de bevoegdheden van de classicale vergadering. Dat was ook de mening van een andere classicale vergadering.²³⁵⁶ Eén classicale vergadering liet

²³⁴⁵ *L.c.*, 2.

²³⁴⁶ *L.c.*, 20.

²³⁴⁷ *L.c.*, 20.

²³⁴⁸ *L.c.*, 136.

²³⁴⁹ *L.c.*, 201-202.

²³⁵⁰ *L.c.*, 202.

²³⁵¹ *L.c.*, 202-203.

²³⁵² *L.c.*, 210-211.

²³⁵³ *L.c.*, 137.

²³⁵⁴ *L.c.*, 207-208.

²³⁵⁵ *L.c.*, 212.

²³⁵⁶ *L.c.*, 212.

weten dat de meerderheid van haar vergadering vóór het bestaan van aparte hervormde classes was.²³⁵⁷

Het ontbreken van voorschriften voor het instellen van een diaconaal classicaal orgaan van bijstand ervoeren zeven classicale vergaderingen als een gemis.²³⁵⁸ Vier classicale vergaderingen wezen op het belang van een missionaire commissie.²³⁵⁹ De preses en/of de scriba van de classicale vergadering zou(den) boventalig uit de ambtsdragers van het ressort kunnen worden aangewezen, vonden elf classicale vergaderingen.²³⁶⁰

Eén classicale vergadering deelde mee dat er in de overgangsbepalingen nadere voorschriften over het ringverband opgenomen dienen te worden.²³⁶¹ Zij ging er vanuit dat de spanning van gescheidenheid die het ringverband met zich meebracht niet permanent hoorde te zijn. Negentien classicale vergaderingen vonden de bepalingen over het ringverband te vaag en te vrijblijvend.²³⁶² Het ringverband zou niet alleen voor een groep gelijkgezinde gemeenten moeten gelden, maar voor alle gemeenten. Veel classicale vergaderingen verwoordden daarmee niet alleen hun zorg om de mogelijke blokvorming van gelijkgezinde gemeenten, maar ook het verlies van de hervormde ring. Vier classicale vergaderingen stelden voor dat het ringverband het recht zou toekomen een consulent ten behoeve van een tot het ringverband behorende gemeente bij het breed moderamen van de classicale vergadering voor te dragen.²³⁶³ Volgens één classicale vergadering werd hiermee voorkomen dat de taak van de classicale vergadering als grondvergadering van de kerk verder zou worden uitgehold.²³⁶⁴

Veel opmerkingen en vragen van de classicale vergaderingen betroffen de algemene classicale vergadering.²³⁶⁵ Er werden teveel taken toebedeeld aan de algemene classicale vergadering in plaats van aan de classicale vergaderingen.²³⁶⁶ Eén classicale vergadering bleef ervoor pleiten de provinciale kerkvergadering te behouden. Deze functioneerde volgens haar goed. Er werd zelfs gesproken over de algemene classicale vergadering als de 'PKV-nieuwe stijl'.²³⁶⁷ Daarnaast hadden ook vier andere classicale vergaderingen zorgen over de status en het takenpakket van de algemene classicale vergadering.²³⁶⁸ Eén classicale vergadering benadrukte echter dat de positie van de algemene classicale vergadering met het oog op het onderhouden van het regionaal dienstencentrum versterkt moest worden.²³⁶⁹ Eén classicale vergadering pleitte voor een agendascheiding tussen de classicale vergadering en de algemene classicale vergadering.²³⁷⁰ Zes classicale vergaderingen

²³⁵⁷ *L.c.*, 217.

²³⁵⁸ *L.c.*, 204 en 214.

²³⁵⁹ *L.c.*, 214.

²³⁶⁰ *L.c.*, 209-210.

²³⁶¹ *L.c.*, 217.

²³⁶² *L.c.*, 217-220 en 224-225.

²³⁶³ *L.c.*, 225-226.

²³⁶⁴ *L.c.*, 226.

²³⁶⁵ *L.c.*, 229-245.

²³⁶⁶ *L.c.*, 229.

²³⁶⁷ *L.c.*, 230.

²³⁶⁸ *L.c.*, 229-230.

²³⁶⁹ *L.c.*, 230.

²³⁷⁰ *L.c.*, 231.

deden het voorstel dat ook andere ambtsdragers dan zij die afgevaardigd zijn naar de classicale vergadering tot lid van de algemene classicale vergadering zouden kunnen worden aangewezen.²³⁷¹ Ook de preses en de scriba van de algemene classicale vergadering zouden uit de niet-afgevaardigde ambtsdragers naar de classicale vergadering kunnen worden benoemd.²³⁷² Het zou daarbij mogelijk moeten zijn een vrijgestelde scriba van de algemene classicale vergadering aan te wijzen, meenden acht classicale vergaderingen.²³⁷³ De algemene classicale vergadering zou de mogelijkheid moeten hebben een breed moderamen in te stellen, vonden zeven classicale vergaderingen.²³⁷⁴ Dit breed moderamen zou leiding moeten geven aan het regionaal dienstencentrum. Een uitzondering hierop vormde de mening van een classicale vergadering die voorstelde het breed moderamen mede deel uit te laten maken van de regionale commissie voor de dienstverlening.²³⁷⁵ De algemene classicale vergadering zou zich moeten laten bijstaan door een regionale commissie voor diaconaal (en missionair) werk, stelden tien classicale vergaderingen.²³⁷⁶ Een ander voorstel, van acht classicale vergaderingen, betrof het opsplitsen van het regionaal college voor beheerszaken in twee kamers: één kamer voor niet-diaconale zaken en één kamer voor diaconale zaken.²³⁷⁷

De artikelen over de Réunion Wallone en de evangelisch-lutherse synode moeten vervallen, meenden vier classicale vergaderingen.²³⁷⁸ Zij wensten geen uitzonderingsposities in de Ontwerp-ordinanties van 1997 aan te treffen. De Waalse Classis zelf merkte op dat het haar uit Ord. 4 niet duidelijk werd waarom er een voorschrift aan de Waalse gemeenten zou moeten worden gewijd.²³⁷⁹ Zij nam met erkentelijkheid kennis van de bijzondere regelingen van Ord. 4, die op haar betrekking hadden. Wel vroeg zij zich af of er een basis aanwezig was voor het samenwerken van de Waalse Classis met een algemene classicale vergadering. Indien dit onvermijdelijk was, wenste zij met het oog op de in Nederland verspreide gemeenten samenwerking met een algemene classicale vergadering in het midden van het land. Het gebruik van de Franse taal zou echter een wezenlijke belemmering voor samenwerking opleveren, zo meende zij. Ten aanzien van de behandeling van beheerszaken achtte zij een afzonderlijk college voor de Waalse gemeenten gerechtvaardigd.²³⁸⁰

Nogal wat classicale vergaderingen stelden vragen over of hadden opmerkingen bij de voorschriften over de classicale commissie voor financiële zaken.²³⁸¹ Twee classicale vergaderingen vroegen zich af hoe het regionaal dienstencentrum zou worden gefinancierd.²³⁸² Vier andere classicale vergaderingen

²³⁷¹ *L.c.*, 234-235.

²³⁷² *L.c.*, 235-237.

²³⁷³ *L.c.*, 235-237.

²³⁷⁴ *L.c.*, 238-239.

²³⁷⁵ *L.c.*, 239.

²³⁷⁶ *L.c.*, 241.

²³⁷⁷ *L.c.*, 241.

²³⁷⁸ *L.c.*, 247.

²³⁷⁹ *L.c.*, 249.

²³⁸⁰ *L.c.*, 250.

²³⁸¹ *L.c.*, 123-125.

²³⁸² *L.c.*, 121-129.

waren bezorgd dat de diaconale gelden voor het werk van de classicale vergaderingen en de algemene classicale vergadering zouden worden aangewend.²³⁸³ Drie classicale vergaderingen vroegen zich af of het heffen van een quotum tot nieuwe lastenverzwaring zou leiden.²³⁸⁴ Eén classicale vergadering stelde voor dat in Ord. 11 een nieuw artikel zou worden opgenomen. Dit artikel zou als titel moeten hebben 'De financiële zaken van de ACV':

1. De ACV laat zich voor de verzorging van de financiële zaken van het regionaal verband van classes bijstaan door de regionale commissie voor facilitaire zaken. De ACV en deze commissie kunnen zich laten bijstaan door een quaestor van wie taak en bevoegdheden worden omschreven in een door de ACV vast te stellen instructie.
2. De ACV stelt een regeling op voor het beheer van haar financiële zaken.
3. Het regionaal verband van classes heeft rechtspersoonlijkheid. Het wordt in en buiten rechte vertegenwoordigd door de preses en de scriba van de ACV tezamen of hun door het BM van de ACV daartoe aangewezen plaatsvervangers tezamen.²³⁸⁵

In de optiek van één classicale vergadering werd de algemene classicale vergadering bijna een vierde bestuurslaag. Dat werd volgens haar nog eens versterkt doordat de algemene classicale vergadering rechtspersoonlijkheid heeft.

In het hervormde en lutherse kerkrecht is er minder bovenplaatselijk toezicht nodig op de plaatselijke gemeenten, meende een classicale vergadering.²³⁸⁶ Eén classicale vergadering waardeerde het voorgestelde als een poging het juiste midden te vinden. Een andere classicale vergadering echter vond de regelingen inzake bovenplaatselijke goedkeuring te zwaar aangezet.²³⁸⁷ Een classicale vergadering typeerde de kritiek van de kerkenraden in haar ressort met drie woorden: consequent-zijn, betutteling en kosten.

De Gereformeerde Kerken in Nederland (maart 2000)

Twee gereformeerde classes vreesden voor bureaucratie in de nieuwe kerk.²³⁸⁸ Een andere classis constateerde met name dat er professioneler en formeler gewerkt moet worden.²³⁸⁹ Acht classes meenden dat de classicale vergadering te veel een massabijeenkomst zou worden die de bezinning en het onderling gesprek zou bemoeilijken.²³⁹⁰ Daarentegen wilde een andere classis juist de afvaardiging uitbreiden. Zij stelde voor dat elke (wijk)kerkenraad drie ambtsdragers zou afvaardigen: een predikant, een diaken en een ouderling.²³⁹¹ Van het totale aantal ouderlingen in de classis diende eenderde deel uit ouderling-kerkrentmeesters te bestaan. Vier classes (waarvan één in minderheid) wezen erop dat om tot een

²³⁸³ L.c., 130.

²³⁸⁴ L.c., 71-130.

²³⁸⁵ L.c., 132.

²³⁸⁶ L.c., 71.

²³⁸⁷ L.c., 72.

²³⁸⁸ Reacties van de Gereformeerde Kerken in Nederland, 247-248.

²³⁸⁹ L.c., 247.

²³⁹⁰ L.c., 247, 290, 300-302.

²³⁹¹ L.c., 303.

goede afvaardiging te komen, ambtsdragers herkiesbaar²³⁹² zouden moeten zijn.²³⁹³ Twee classes vonden een periode van vier jaar te lang voor afgevaardigde ambtsdragers.²³⁹⁴ Een termijn van twee jaar zou beter zijn. In plaats van tenminste viermaal per jaar, stelden twee classes voor tenminste tweemaal per jaar bijeen te komen.²³⁹⁵ In een classicale vergadering met negentig personen zou het veel voorbereiding vergen een conferentieachtige vergadering in goede banen te leiden. Er zou ook aandacht voor een goed vergaderklimaat moeten zijn. De classicale vergadering zou door beroepskrachten moeten worden ondersteund.²³⁹⁶

Drie classes vroegen zich af of de nieuwe classis wel alle taken aan zou kunnen.²³⁹⁷ Een zwaarder takenpakket vraagt van de afgevaardigden meer tijd, inzet en bekwaamheid. Zal de classis nieuwe stijl naar behoren functioneren? Het in Ord. 4., die over de ambtelijke vergaderingen handelt, voorgeschreven arbeidsveld van de classicale vergadering was te hoog gegrepen, meende een classis.²³⁹⁸ Een aantal classes behorende tot één particuliere synode onderstreepte de noodzaak van een krachtig moderamen in de nieuwe classicale vergadering dat op professionele ondersteuning moest kunnen terugvallen. Een classis gaf te kennen dat in een vroeg stadium afspraken over deze professionele ondersteuning zouden moeten worden gemaakt.²³⁹⁹ Daarentegen vond een andere classis het arbeidsveld niet te ambitieus afgebakend.²⁴⁰⁰

Eén classis stelde voor een vrijgestelde predikant tot scriba te benoemen.²⁴⁰¹ Deze predikant mocht niet ambtshalve werkzaam zijn in of namens een of meer gemeenten binnen het ressort van de classis. De classis meende dat op deze wijze zowel de professionaliteit als de continuïteit gewaarborgd was. Van ondersteuning door het regionaal dienstencentrum verwachtte de classis niet veel heil, omdat er teveel afstand tot de gemeenten zou zijn en de gemeenten het dienstencentrum wantrouwden. Daarnaast achtte de classis het een vreemde zaak als een door de classicale vergaderingen aangestuurd dienstencentrum zich op zijn beurt bemoeide met zaken binnen een classis.

Een minderheid in een classis miste het ministerie van predikanten en kwam met een toevoeging bij art. 11 (over het arbeidsveld):

Het samenbrengen van de predikanten van de classicale vergadering in een of meer werkgemeenschappen, die regelmatig bijeenkomen, een bestuur kiezen en als taak hebben: bezinning, studie, onderlinge opbouw van het geestelijke leven, uitwisseling van ervaringen en zo mogelijk samenwerking. In deze werkgemeenschappen worden

²³⁹² Herkiesbaarheid is 'de mogelijkheid voor ouderlingen en diakenen om na afloop van hun ambtstermijn opnieuw in hetzelfde ambt verkozen te worden voor een aansluitende termijn'; Van Drimmelen, *ABC*, 48.

²³⁹³ *Reacties van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, 304.

²³⁹⁴ *L.c.*, 306.

²³⁹⁵ *L.c.*, 312.

²³⁹⁶ *L.c.*, 290.

²³⁹⁷ *L.c.*, 290.

²³⁹⁸ *L.c.*, 308.

²³⁹⁹ *L.c.*, 309.

²⁴⁰⁰ *L.c.*, 309.

²⁴⁰¹ *L.c.*, 313.

ook de consulentenschappen besproken waarna het breed moderamen van de classis deze vaststelt.²⁴⁰²

Eén classis ervoer het wegvallen van de classicale examens - een taak van een gereformeerde classis - als achteruitgang.²⁴⁰³ Voor het classicale examen kwam het colloquium in de plaats. Dit colloquium is een gesprek met de kandidaat over 'het ambt van de predikant in het geheel van het leven en werken van de kerk', Ord. 13-17-2.²⁴⁰⁴

Diverse classes wezen op de mogelijkheid de preses en de scriba boventallig uit de ambtsdragers van het ressort van de classis aan te wijzen.²⁴⁰⁵

In twee classes leefde respectievelijk de pijn dat de ruimte voor de wederzijdse herkenning tussen gemeenten zo klein was en de vrees dat de ringverbanden²⁴⁰⁶ kerkverdelend zullen werken.²⁴⁰⁷ Met de benaming 'ringverband' voor de gemeenschap van gelijkgezinde gemeenten had een classis moeite.²⁴⁰⁸ De classis wilde dat er voor deze gemeenschap een nieuwe werkvorm zou worden bedacht, zodat de hervormde ringen zouden kunnen blijven functioneren. Eén classis vond aan de ene kant dat het ringverband niet nodig was omdat er een nieuwe bestuurslaag dreigde te ontstaan, maar aan de andere kant vond ze het gewenst dat gemeenten van gereformeerde bondssignatuur participeerden in de te verenigen

²⁴⁰² L.c., 309.

²⁴⁰³ L.c., 310.

²⁴⁰⁴ De tekst in Ord. 13-19-2 van de *Protestantse Kerkorde van 2004* is uitgebreid ten opzichte van de hierboven genoemde Ord. 13-17-2. Het gesprek gaat daar over 'de roeping van betrokkene en het ambt van de predikant in het geheel van het leven en werken van de kerk'.

²⁴⁰⁵ *Reacties Gereformeerde Kerken in Nederland*, 312. Zie ook paragraaf 6.8.3.

²⁴⁰⁶ Op verzoek van een aantal (wijk)kerkenraden kan de classicale vergadering betrokken gemeenten samenbrengen in een ringverband. Daarin kan ook worden opgenomen de (wijk)gemeente die behoort tot een aangrenzende classis 'wanneer daarom wordt verzocht door haar kerkenraad of wijkkerkenraad en met goedvinden van de betrokken classicale vergadering', Ord. 413-1 van de *Ontwerp-ordinanties van 1997*. Het ringverband is ingesteld met het oog op de binnen de classis voorkomende modaliteiten. Gelijkgzinde gemeenten kunnen elkaar in het ringverband ontmoeten. Daarmee wordt voorkomen dat dergelijke gemeenten in een isolement zouden kunnen raken; *Toelichtingen bij de ontwerp-ordinanties behorende bij de ontwerp-kerk orde van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland*, 65-66.

Het ringverband werkt aan de onderlinge opbouw van de gelijkgezinde gemeenten 'onder meer door zich gezamenlijk te bezinnen op in deze gemeenten levende vragen met betrekking tot het leven en werken van de kerk en de gemeenten', Ord. 4-13-2. Het ringverband mag zijn overwegingen aangaande vragen van belijdenis en kerkorde, die door de generale synode ter consideratie aan de classicale vergadering zijn voorgelegd, ter bespreking in de classicale vergadering brengen, Ord. 4-13-2. Het ringverband regelt de waarneming van de tot het ringverband behorende vacante (wijk)gemeenten, Ord. 4-13-2. Het ringverband wijst een consultant aan voor elk van de (wijk)gemeenten. Jaarlijks brengt het ringverband verslag van zijn werkzaamheden aan de classicale vergadering uit, Ord. 4-13-2. Ten behoeve van zijn werkwijze stelt het ringverband een huishoudelijke regeling op over zijn samenstelling, het bijeenroepen van zijn vergadering, de leiding van zijn vergaderingen, de agendering, de wijze van besluitvorming en de verdeling van de gemaakte kosten over de betreffende (wijk)gemeenten, Ord. 4-13-3. In Ord. 4-17 van de *Protestantse Kerkorde van 2004* is (op één uitzondering na) een gelijkkluidende tekst over het functioneren van het ringverband opgenomen. De uitzondering betreft het niet noemen van de wijze van besluitvorming door het ringverband in zijn huishoudelijke regeling, Ord. 4-17-3.

²⁴⁰⁷ L.c., 317 en 319.

²⁴⁰⁸ L.c., 318.

kerk.²⁴⁰⁹ Eén classis vroeg zich af of het aanwijzen van een consulent door een ringverband niet een uitholling van de functie van de classicale vergadering als grondvergadering was.²⁴¹⁰ Een andere classis vreesde dat het ringverband een classis naast een classis wordt.²⁴¹¹

Net als bij de consideraties en reacties op de *Ontwerp-kerkorde van 1994*²⁴¹² uitten diverse classes hun zorg over de algemene classicale vergadering. Eén classis was van mening dat de leden van de algemene classicale vergadering te veel functies krijgen.²⁴¹³ Een andere classis meende dat - behoudens de zorg over de bemensing - de voorschriften over de algemene classicale vergadering geen bezwaren opriepen.²⁴¹⁴ Een aantal kerkenraden van kerken die tot deze classis behoren, stelde echter voor de algemene classicale vergadering alle bestuurlijke en beleidsmatige taken toe te bedelen en de classicale vergadering als ontmoetingscentrum te laten functioneren.²⁴¹⁵ Door de afgevaardigden vanuit de classicale vergadering naar de algemene classicale vergadering zou de classicale vergadering betrokken zijn bij het bestuurlijke en beleidsmatige werk van de algemene classicale vergadering.

Eén classis meende dat met de algemene classicale vergadering in de vorm zoals die in de ordinanties was voorgeschreven geen goede bestuursvorm tot stand zou komen.²⁴¹⁶ Zij vreesde voor de problemen in de relatie tussen de classicale vergadering en de algemene classicale vergadering én tussen de algemene classicale vergadering en het regionaal dienstencentrum. Ook had zij haar zorg over de bemensing van de algemene classicale vergadering. Een deel van de classis meende dat het mogelijk moest zijn de algemene classicale vergadering overbodig te maken door de regionale dienstencentra landelijk aan te sturen. Eén classis stemde in met de consideraties die de particuliere synode waartoe zij behoorde had ingestuurd.²⁴¹⁷ De vraag die daarin gesteld werd, was of de algemene classicale vergadering nu een ambtelijke vergadering is of niet. Als samenwerkingsverband van classicale vergaderingen was zij wel een ambtelijke vergadering, meende een classis, maar de algemene classicale vergadering wordt niet in art. VI lid 2 opgesomd. Eén classis stelde zich de vraag: "Hoe krijgen we voldoende bestuurskracht en continuïteit in de algemene classicale vergadering?"²⁴¹⁸ Zij was bezorgd over de opeenstapeling van functies voor sommige ambtsdragers. Daarom stelde zij voor dat ook ambtsdragers uit het ressort van de algemene classicale vergadering die niet naar de classicale vergadering afgevaardigd waren desondanks tot lid van de algemene classicale vergadering zouden kunnen worden aangewezen. Drie andere classes deden soortgelijke voorstellen.²⁴¹⁹ Ook zouden

²⁴⁰⁹ L.c., 319.

²⁴¹⁰ L.c., 318.

²⁴¹¹ L.c., 320.

²⁴¹² Zie paragraaf 6.8.1.1.

²⁴¹³ L.c., 291.

²⁴¹⁴ L.c., 292.

²⁴¹⁵ L.c., 292.

²⁴¹⁶ L.c., 293.

²⁴¹⁷ L.c., 296-297.

²⁴¹⁸ L.c., 324.

²⁴¹⁹ L.c., 324.

de preses en de scriba boventallig uit de niet-afgevaardigde ambtsdragers uit het ressort van de algemene classicale vergadering moeten worden aangewezen.²⁴²⁰ Verder vreesde één classis dat de algemene classicale vergadering een bestuur op afstand zou zijn dat bij het regionaal dienstencentrum weinig zou hebben in te brengen.²⁴²¹ Naar analogie van de kleine synode, die als bestuur van het landelijk dienstencentrum functioneert, deed de classis het voorstel dat de algemene classicale vergadering een breed moderamen zou hebben dat als bestuur van het regionaal dienstencentrum zou functioneren.

Beperkt in aantal waren de reacties van de gereformeerde classes op de voorschriften over de financiële zaken van de classis zoals die in Ord. 11 waren verwoord. Twee classes meenden dat de algemene classicale vergadering het recht zou moeten hebben haar eigen begroting vast te stellen en daarvoor gelden zou moeten werven.²⁴²² Bij ordinantie zou moeten worden aangegeven hoe de geldwerving tussen de classicale vergadering, de regio en de synode is geregeld. De geldwerving zou via de generale raad voor facilitaire zaken moeten verlopen. Daartoe dienden de landelijke en de classicale taken gesplitst te worden. Dit zou tot uitdrukking moeten komen in een quotum dat uit een landelijk en een classicaal deel zou moeten bestaan. Eén classis vond het verwarrend dat er zowel van een penningmeester als van een quaestor sprake was.²⁴²³ Een classis vroeg zich af hoe het regionaal dienstencentrum zou worden gefinancierd.²⁴²⁴ De onduidelijkheid die hierover bestond, werd als een manco ervaren. Eén classis wilde dat in de Ontwerp-ordinanties van 1997 een bepaling zou worden toegevoegd waarin voorgeschreven zou worden hoe het quotum zou worden berekend.²⁴²⁵ Eén classis wilde dat geschillen over financiële zaken van de classis niet aan het regionaal, maar aan het generaal college voor de behandeling van beheerszaken zouden worden voorgelegd.²⁴²⁶

Drie gereformeerde classes verklaarden zich tegen Ord. 11 omdat deze de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk aantastte. Zij vreesden voor de hoge kosten en de geringschatting van deskundige vrijwilligers in de classis.²⁴²⁷ Eén classis echter verklaarde zich geheel met de inhoud van Ord. 11 te kunnen verenigen.²⁴²⁸

6.8.2. 'De Classicale Vergadering in de VPKN'

Terwijl het proces van consideraties en reacties over de *Ontwerp-Kerkorde van 1994* en de *Ontwerp-ordinanties van 1997* plaatsvond, ontstond een viertal rapporten, die hoewel ze nooit de kerkelijke vergadering officieel bereikten, toch wel circuleerden

²⁴²⁰ L.c., 326.

²⁴²¹ L.c., 325.

²⁴²² L.c., 575 en 578.

²⁴²³ L.c., 576.

²⁴²⁴ L.c., 579.

²⁴²⁵ L.c., 579.

²⁴²⁶ L.c., 580.

²⁴²⁷ L.c., 504-507.

²⁴²⁸ L.c., 504.

in de kring van de Werkgroep Kerkorde. Voor de volledigheid zijn ze hier opgenomen. De eerste van die rapporten betreft de nota 'De Classicale Vergadering in de VPKN' geschreven door de Werkgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten Samen op Weg.

De Raad van Deputaten Samen op Weg stelde in 1995 een Werkgroep Classicale Vergadering in, nadat de kleine synode de aandacht van de Raad van Deputaten Samen op Weg had gevestigd op het belang van de classicale vergadering in de nieuwe kerk.²⁴²⁹ De eerste bijeenkomst vond plaats op 5 oktober 1995. In totaal kwam de werkgroep zevenmaal bijeen.

Ten behoeve van de werkgroep schreef één van de leden in april 1995 een notitie over de opzet van de werkgroep. Hieronder worden de belangrijkste opmerkingen weergegeven:

- de classicale vergadering heeft in de presbyteriaal-synodale kerkinrichting een scharnierfunctie ontvangen tussen de plaatselijke gemeente en de kerk in haar landelijke verschijningsvorm;
- de concept-kerkorde met de daarbij behorende ordinanties leggen, overeenkomstig de gereformeerde traditie, een sterk accent op de classicale vergadering als grondvergadering, zodat het kerkelijk leven zich kan ontplooiën naar de aard van het beleid en belijden. De agenda van de classicale vergadering wordt aanmerkelijk uitgebreid;
- het rapport 'Mensen en Structuren'²⁴³⁰ geeft in navolging van de CKO²⁴³¹ de classis het gewicht dat haar toekomt. Er is in de opzet van de structuur van de bovenplaatselijke organisatie van het kerkewerk rekening gehouden met de eisen van de markt in een regio, met kapitaalbewegingen en budget. Deze beheersaspecten zijn noodzakelijk voor een goede beleidsvoering en dienstbaar aan de functie die de classis heeft;
- er zal over nagedacht moeten worden hoe de classicale vergadering de haar toegemeten plaats kan innemen. Er is onvoldoende bezinning geweest over het functioneren van deze grondvergadering. In hoeverre de gemeenschap binnen de verenigde kerk gestalte krijgt, zal mede afhangen van de plaats die de classicale vergadering weet te verkrijgen;
- op de wijze waarop de classicale vergadering nu functioneert, wordt veel kritiek geleverd. Gefedereerde classes blijken te groot om het gesprek te voeren. Men beperkt zich tot de regelgeving. De verschillen in vergadercultuur tussen hervormd en gereformeerd stagneren verdieping en voortgang. Een handreiking is zeer gewenst.²⁴³²

Uit de hierboven bij het vierde aandachtspunt genoemde opmerking blijkt dat er onvoldoende bezinning heeft plaatsgevonden op de classis. In de eerste bijeenkomst van de werkgroep werd erkend dat de classes aanvankelijk veel hebben betekend voor de eenheid van de kerk, maar dat de geluiden over de gereformeerde classes en de hervormde classicale vergaderingen niet altijd even

²⁴²⁹ Class. Verg. in de VPKN'; *Verslag SoW. Kerken* (30-31 mei) 1997, 167.

²⁴³⁰ Zie paragraaf 6.7.1.

²⁴³¹ De afkorting 'CKO' staat hier voor concept-kerkorde.

²⁴³² Class. verg. in de VPKN; *Verslag SoW. Kerken* (30-31 mei) 1997, 168.

positief zijn. In de classicale vergadering is er te weinig te doen waar de kerkenraden belang bij hebben. Bovendien ervaren velen de classicale vergadering als een te groot gezelschap. Daarnaast worden - ook in volgende bijeenkomsten - andere oorzaken genoemd die een goed functioneren van de classicale vergadering (kunnen) belemmeren: een te pragmatisch mensbeeld, de tijdgeest, de verschuiving van de bijeenkomsten van de classicale vergadering van overdag naar de avond, een minder aantal beschikbare ambtsdragers, het toenemende independentisme, de toename van het aantal parttime predikanten. Ook wordt een toename van pluriformiteit gesignaleerd. Daar zouden de classes een rol in kunnen spelen. De leden van de werkgroep en velen daarbuiten zagen - althans volgens de notulen - de resultaten van de bezinning op het functioneren van de classicale vergadering door iedereen tegemoet.

De voorzitter formuleerde de doelstelling van de werkgroep als volgt: "Bezinning op de vraag hoe de classicale vergadering kan functioneren als grondvergadering en hoe er gestalte kan worden gegeven aan deze gemeenschap."²⁴³³

Aan de hand van het onderscheid: samenstelling, arbeidsveld en werkwijze van de classicale vergadering komt de werkgroep tot bezinning op de classis. Dat die onontbeerlijk is bleek al uit het hierboven bij aandachtspunt vier genoemde opmerking. Gesteld werd: "Als de classicale vergadering mislukt, mislukt de VPKN"²⁴³⁴ en: "Een slecht functionerende classis draagt het risico in zich dat dit op plaatselijk vlak het congregationalisme versterkt en het op bovenplaatselijk vlak de functionarissen verstevigt."²⁴³⁵

Uit het eindrapport van de werkgroep valt verwondering te lezen over het feit dat de Werkgroep Kerkorde gekozen heeft voor en is terugggevallen op de classicale vergadering als scharnierfunctie in de kerkelijke structuur. Het verwonderde de Werkgroep Classicale Vergadering vooral omdat de classis geen gunstige pers heeft: bijeenkomsten worden slecht bezocht, zijn weinig inspirerend, hebben geen bestuurskracht, hebben de verantwoordelijkheid van gemeenten ten opzichte van elkaar niet waargemaakt en geven niet de indruk van stimulerende bijeenkomsten. Ook het pleidooi van Ph. J. Hoedemaker voor de classis als kerkelijke gemeenschap en de *Hervormde Kerkorde van 1951* hebben niet gebracht wat van de classicale vergadering werd verwacht. De Werkgroep Classicale Vergadering signaleerde dat er bewust geen andere kerkelijke vormen zijn gezocht omdat de functie van de classis anders verder zou worden uitgehold. Zo krijgen de classis en de kerk vernieuwing en impulsen, door van de praktijk te leren 'en naar een duidelijke taakstelling te zoeken die past bij dit platform tussen plaatselijke gemeente en landelijke kerk'.²⁴³⁶

²⁴³³ Not. Werkgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten Samen op Weg (CV), 5 oktober 1995.

²⁴³⁴ Not. Werkgroep CV, 18 juni 1996.

²⁴³⁵ Not. Werkgroep CV, 18 juni 1996.

²⁴³⁶ Class. verg. in de VPKN; *Verslag SoW. Kerken* (30-31 mei) 1997, 174.

De werkgroep bood in het rapport tevens een aantal voorstellen die volgens hem in de praktijk toepasbaar zouden kunnen zijn.²⁴³⁷ Hieronder worden ze kort aangestipt:

- verdeel de verantwoordelijkheid voor de gemeenten over de leden van het breed moderamen van de classicale vergadering;
- houdt een regio(zon)dag;
- de classicale vergadering dient te voorkomen dat er afzonderlijke classes voor modalitaire minderheden ontstaan;
- de classicale vergadering moet de kerkelijke rondvraag voornamelijk vanwege de kleine gemeenten op de agenda blijven zetten;
- de classicale vergadering dient administratieve en technische onderwerpen altijd aan het breed moderamen over te laten;
- de classicale vergadering zou - indien mogelijk - beurtelings in de gemeenten samen moeten komen;
- de classicale vergadering moet ervoor zorgen dat kerkenraden acht weken van te voren de agenda voor haar vergadering ontvangen.

Daarnaast gaf de werkgroep de volgende punten ter overweging mee:²⁴³⁸

- de classicale vergadering dient oog te hebben voor goed leiderschap;
- de voorzitter dient een korte en heldere toelichting te geven op de vergaderstukken;
- de classicale vergadering dient de (nieuwe) afgevaardigden aan de classicale vergadering voor te stellen en de namen te noemen van de absenten;
- de classicale vergadering dient jaarlijks een bijeenkomst te houden die twee dagdelen duurt waarin de mogelijkheid is van een koffietafel.

De commissie van rapport van de gezamenlijke vergadering van synoden was na het bestuderen van het rapport van mening dat het niet als een bezinnend en handreikend stuk te kwalificeren viel.²⁴³⁹ Wel bevatte het rapport volgens haar een informatief overzicht van de taken van de classicale vergadering en haar moderamen. Een aantal van de tips die in het rapport werden voorgesteld, vond zij beschamend voor de kerk als geheel. De commissie vroeg zich af hoe reëel het was, het functioneren van de classis in de eenentwintigste eeuw op besluiten van de Synode van Dordrecht van 1619 te gronden, zoals de werkgroep volgens haar had gedaan. Volgens haar was het een gemiste kans dat de werkgroep het niet had aangedurfd een blik op de toekomst te werpen. Voor de commissie was het nog maar de vraag of de classis werkelijk een scharnierfunctie zou hebben. Niettemin stelde de commissie aan de gezamenlijke synoden voor het rapport te aanvaarden als eerste van een aantal notities over de classis.²⁴⁴⁰

²⁴³⁷ *L.c.*, 182-183.

²⁴³⁸ *L.c.*, 183-184.

²⁴³⁹ *Verslag SoW. Kerken* (30-31 mei) 1997, 189.

²⁴⁴⁰ *L.c.*, 192.

De gezamenlijke vergadering van synoden besloot het rapport te aanvaarden als een handreiking voor de gefedereerde en hervormde classicale vergaderingen én voor de gereformeerde classes.²⁴⁴¹ Het rapport werd aan de kerkenraden, de classicale vergaderingen en de provinciale synoden, provinciale kerkvergaderingen en particuliere synoden toegezonden met als doel om in de bijeenkomsten in Samen-op-Wegverband hier aandacht aan te besteden. Verder werd er niets meer over dit rapport vernomen.²⁴⁴²

6.8.3. 'De Classis van A tot Z'

Een Interregionale Werkgroep Kerkorde bood in 1998 onder verantwoordelijkheid van het Interregionaal Moderamen van de particuliere synoden van de Gereformeerde Kerken in Nederland en de provinciale kerkvergaderingen in de Nederlandse Hervormde Kerk een kritische leeswijzer aan voor de behandeling van de *Ontwerp-ordinanties van 1997* van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland. Met deze kritische leeswijzer getiteld 'De classis van A tot Z' wilde de Interregionale Werkgroep Kerkorde de *Ontwerp-ordinanties van 1997* toetsen op hun uitvoerbaarheid. Zij was van mening 'dat de voorstellen die door de landelijke Werkgroep Kerkorde zijn ontwikkeld niet of nauwelijks zijn gefundeerd op een gedegen analyse van het functioneren van de bestaande structuur op het tussenniveau van onze kerken, waarbij sterke en zwakke kanten zichtbaar worden gemaakt'.²⁴⁴³ De Interregionale Werkgroep Kerkorde dacht daarbij ook aan het wegvallen van de provinciale bestuurslaag. Volgens haar nam de Werkgroep Kerkorde het ideaal van de classicale vergadering als de grondvergadering der kerk tot uitgangspunt en miste de werkgroep daarmee zicht op de werkelijkheid. Zij ging er vanuit dat de situatie waarbinnen de classicale vergaderingen in de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland zouden moeten opereren, ingewikkeld zou zijn, omdat de meerdere vergaderingen zouden moeten fuseren terwijl plaatselijk een hervormde gemeente, een lutherse gemeente, een protestantse gemeente en een gereformeerde kerk naast elkaar kunnen bestaan. Daarnaast hield de Interregionale Werkgroep Kerkorde rekening met een dalend ledental dat gevolgen zou hebben voor de menskracht en bestuurskracht inzake het bovenplaatselijke werk. Zorg bestond er over de kwaliteit van en deskundigheid in de classis. De Interregionale Werkgroep Kerkorde meende dat de voorgestelde organisatie ingewikkeld en ondoorzichtig is.

Na overwegingen kwam de Interregionale Werkgroep Kerkorde met vijftientig suggesties. De vijftientigste suggestie, suggestie Y, luidt: "Laten we ervoor waken dat we straks niet in een kerk wakker worden, waarvan we tot onze schrik ontdekken dat het onze kerk niet meer is."²⁴⁴⁴ In het kort geef ik de meest in het oog springende suggesties hieronder weer:

²⁴⁴¹ *L.c.*, 246.

²⁴⁴² Telefonisch interview met B. Wallet d.d. 13 november 2003.

²⁴⁴³ *Classis van A tot Z*, 3.

²⁴⁴⁴ *L.c.*, 14.

- afgevaardigden naar de classicale vergadering moeten eenmaal terstond herkiesbaar zijn;
- met het oog op de opeenstapeling van functies moet de mogelijkheid worden geboden dat afgevaardigde ouderlingen, diakenen of ouderlingkerkrentmeesters een opdracht voor het bovenplaatselijke werk krijgen en derhalve van het plaatselijke kerkenwerk worden vrijgesteld;
- de classicale vergadering dient duidelijke wensen ten aanzien van de bestuurlijke ondersteuning van de classis tijdig onder de aandacht van het regionaal dienstencentrum te brengen en hierover goede afspraken te maken;
- classicale besluiten die een bestuurlijk delicaat karakter dragen, moeten door het breed moderamen van de classicale vergadering genomen kunnen worden;
- de preses en de scribe van de classicale vergadering kunnen boventallig uit de ambtsdragers uit het ressort van de classis aangewezen worden;
- het aanwijzen van een consulent door het ringverband is een uitholling van de functie van de classicale vergadering als grondvergadering. Daarom stelt de Interregionale Werkgroep Kerkorde voor dat het ringverband het recht heeft een consulent bij het breed moderamen van de classicale vergadering voor te dragen, maar de beslissing dient bij het breed moderamen van de classicale vergadering te liggen;
- in de algemene classicale vergadering kunnen ambtsdragers zitting hebben die geen afgevaardigde naar de classicale vergadering zijn;
- een algemene classicale vergadering bestaat voor minimaal de helft uit de leden van de classicale vergaderingen in haar ressort en voor het overige deel uit ambtsdragers uit het ressort van de algemene classicale vergadering;
- de preses en de scribe van de algemene classicale vergadering kunnen boventallig uit de ambtsdragers uit het ressort van de algemene classicale vergadering worden aangewezen;
- laat de algemene classicale vergadering een breed moderamen vormen en geef dit breed moderamen taken die kerkordelijk aan de classicale vergadering zijn opgedragen. Het breed moderamen vormt het bestuur van het regionaal dienstencentrum;
- de preses van de algemene classicale vergadering wordt voor een periode van vier jaar benoemd en hij blijft aan als zijn termijn als afgevaardigde naar de generale synode is verstreken;
- alle taken van de classicale vergadering op het gebied van de vorming van protestantse gemeenten, de vorming van nieuwe gemeenten, de samenvoeging van gemeenten, de combinatie van gemeenten, de gemeenten met wijkgemeenten, streekgemeenten, gemeenten in bijzondere missionaire, diaconale en pastorale omstandigheden in grootstedelijke gebieden en de vermogensrechtelijke aspecten die hiermee samenhangen, moeten aan het breed moderamen van de classicale vergadering gedelegeerd worden;

- er moet goed worden nagedacht over de belofte dat geen enkele gemeente wordt gedwongen Samen op te Weg te gaan in verband met mogelijke gevolgen voor de bestuurbaarheid van de kerk worden;
- per classis kunnen er minimaal vier visitatoren worden benoemd;
- er moeten ideeën ontwikkeld worden voor de relatie tussen het regionaal college voor de kerkvisitatie en de algemene classicale vergadering;
- geef de algemene classicale vergadering de bevoegdheid zowel haar eigen begroting vast te stellen als daarvoor gelden te verwerven. De geldwerving voor het werk op classicaal, regionaal en landelijk niveau moet in goed overleg tussen diverse vergaderingen en kerkelijke lichamen worden gevoerd. De geldwerving moet feitelijk door de generale raad voor facilitaire zaken worden uitgevoerd. Er moet een quotum worden vastgesteld dat uit een landelijk en een regionaal/classicaal deel bestaat.

Met deze suggesties hoopte de Interregionale Werkgroep Kerkorde het gesprek ‘over de vraag naar de beste denkbare structuren op het zogenaamde tussenniveau van onze toekomstige kerk’ te kunnen bevorderen.²⁴⁴⁵ Volgens de werkgroep was hiervoor tot dan toe te weinig aandacht geweest. Het rapport werd volgens B. Wallet niet in de gezamenlijke vergadering van synoden besproken, maar wel in de Werkgroep Kerkorde.²⁴⁴⁶

6.8.4. ‘De bestuurlijke organisatie in de toekomstige verenigde kerk’

Op 13 januari 1999 verscheen het rapport ‘De bestuurlijke organisatie in de toekomstige verenigde kerk. Notitie van het Interregionaal Moderamen voor het Interregionaal Beraad’. Dit was een rapport van het Interregionaal Moderamen ten behoeve van het Interregionaal Beraad. De aanleiding tot het schrijven hiervan was de ‘breed bestaande verontrusting en bezorgdheid met betrekking tot de bestuurlijke organisatie in de toekomstige verenigde kerk’.²⁴⁴⁷ Het Interregionaal Moderamen beschreef de problematiek die volgens haar uit de *Ontwerp-ordinanties van 1997* bleek. Ik citeer:²⁴⁴⁸

1. Een belangrijke oorzaak van de verontrusting ligt in de constatering dat de classes ten enenmale niet geëquipeerd zijn om de vele taken te volbrengen die hen in de toekomstige verenigde kerk worden toebedeeld.
2. Op basis van wat er nu bekend is heeft het geen enkele zin om de gedachte te koesteren dat dat onder de nieuwe kerkorde wel het geval zal zijn. Er wordt immers geen structurele wijziging in de opzet van het classicaal bestuur voorgesteld. Hetzelfde beperkte aantal personen (breed moderamen) met daarbinnen enkele kernfiguren (moderamen) zal belast zijn met het volledige scala van alle geplande taken en, net als nu bij de veel bescheidener taakomvang, uitsluitend in hun vrije tijd en ook, voor

²⁴⁴⁵ *L.c.*, 14.

²⁴⁴⁶ Telefonisch interview met B. Wallet d.d. 13 november 2003. Zie paragraaf 6.10 voor het antwoord op de vraag wat er met dit rapport werd gedaan.

²⁴⁴⁷ Bestuurlijke org. 1.

²⁴⁴⁸ *L.c.*, 1-2.

verreweg de meesten van deze personen, naast hoofdfuncties, die steeds méér aandacht en inspanning vragen.

3. We gaan na of er redenen zijn voor de breed bestaande bezorgdheid en verontrusting en we wenden ons daartoe tot een onverdachte bron, te weten het rapport 'De classicale vergadering in de VPKN', opgesteld door een werkgroep van de Raad van Deputaten Samen op Weg en uitgebracht in de triosynode van mei 1997.

4. In dit rapport aan de triosynode wordt besproken dat de classes als zeer belangrijke taak het 'kerkelijke gesprek' moeten gaan ontwikkelen en 'de zorg van de gemeenten voor elkaar'. Alleen het reeds op gang brengen en verstandig begeleiden van dit proces, waarbij van ieder lid van het breed moderamen van de classes voorts wordt verwacht dat hij/zij enkele gemeenten onder zijn/haar persoonlijke hoede zal nemen, betekent een verveelvoudiging van de taak van het classicale bestuur. Weliswaar zou kunnen worden betoogd dat deze (kern)taak in essentie altijd al bestond, maar in de beschreven structurele vorm is hij nieuw.

5. Voorts komen daar nog als kerktaken bij:

- de behandeling van gravamina in eerste aanleg
- het opzicht over de verkondiging en de catechese
- het opzicht over de belijdenis en wandel in eerste aanleg

6. Terecht constateert de synodale commissie van rapport dan ook ten behoeve van diezelfde vergadering van de triosynode: 'deze notitie (is) te zien als eerste van een aantal notities, die moeten dienen ter bezinning op een aantal vragen, onder meer de vraag of de gedachte van de classicale vergadering als de grondvergadering der kerk voldoende leeft en hoe de classicale vergadering in de haar toegedachte omvang, haar breed moderamen en de algemene classicale vergadering in de praktijk zullen functioneren.

9. Ter oplossing van de onvermijdelijk te verwachten problemen mag, althans op basis van de concept-ordinanties, niet op de ACV worden gerekend. De ACV draagt in het ontwerp (slechts) zorg voor de totstandkoming van de regionale commissie voor de dienstverlening en van de vier regionale colleges. Voor al deze organen geldt dat ze zelfstandig hun eigen werkzaamheden bepalen en uitvoeren binnen de kerkorde. Inhoudelijke taken worden in feite niet aan de ACV opgedragen. Dat versterkt de conclusie dat alle taken voor rekening komen van die paar personen die het classicale bestuur vormen en die ook nog geacht worden lid van een kerkeraad te zijn.

12. We komen op dit onderwerp terug, maar de bezorgdheid hierover heeft, op zijn minst gedeeltelijk ook te maken met het feit dat we bezig zijn de classicale besturen op te zadelen met een veel te omvangrijk takenpakket. Dit geeft voedsel aan de niet onterechte gedachte dat de functionarissen dan wel zullen worden belast met alle taken die de bestuurders van de classes noodgedwongen moeten 'laten liggen'.

13. We maken ons daarom met deze notitie tevens tot tolk van de vele hardwerkende classicale bestuurders, die een dergelijke ontwikkeling niet voorstaan maar die bij de geplande omvangrijke uitbreiding van de taak helaas zullen moeten afhaken.²⁴⁴⁹

Uit dit citaat blijkt bezorgdheid, zelfs verontrusting over de classicale vergadering en de algemene classicale vergadering. Het Interregionaal Moderamen probeerde dit te verhelpen door voorstellen te doen, die met name betrekking hadden op de taakverdeling over de classicale vergadering en de algemene classicale vergadering. Daarnaast stemde het Interregionaal Moderamen in met de decentralisatie en door zo het primaat van de classis te stellen. Desondanks pleitte het Interregionaal

²⁴⁴⁹ L.c., 1-2.

Moderamen ervoor een aantal taken niet aan de classicale vergadering, maar juist aan de algemene classicale vergadering op te dragen. Daartoe maakte het Interregionaal Moderamen onderscheid tussen kerntaken en (begeleidende) bestuurlijke taken. Als kerntaken zag het Interregionaal Moderamen: 'het leiding geven aan leven en werken van de classis en alle daar direct mee samenhangende werkzaamheden, zoals het begeleiden van de gemeenten tot dat doel'.²⁴⁵⁰ Deze kerntaken zouden volgens het Interregionaal Moderamen aan de classicale vergadering toekomen. Deze staat volgens de opvatting van het Interregionaal Moderamen dichterbij de gemeenten dan de algemene classicale vergadering. De (begeleidende) bestuurlijke taken - 'al datgene dat organisatorisch moet gebeuren om de uitvoering van de kerntaken ongestoord te doen plaatsvinden of verstoringen daarin op te heffen' - zouden door de algemene classicale vergadering verricht dienen te worden.²⁴⁵¹ Daartoe behoorden conflictoplossing en alles wat met kerkorde en financiën te maken had. Deze agendascheiding leverde in de optiek van het Interregionaal Moderamen aanzienlijke voordelen op. In ieder geval wordt het gevaar van overbelasting van de classicale vergadering weggenomen en kan zij zich op haar kerntaken concentreren. Andere voordelen zouden zijn: een betere mogelijkheid tot landelijk overleg met negen algemene classicale vergaderingen dan met vijfenzeventig classicale vergaderingen, een eenvoudigere communicatie- en overlegstructuur, de waarborg van schaarse deskundigheid op het terrein van kerkorde, personeelsbeleid en financiën, een betere objectieve beoordeling.

Het Interregionaal Moderamen kwam tot de conclusie dat het voor de (begeleidende) bestuurlijke taken raadzaam is dat de negen algemene classicale vergaderingen een parttime scriba konden aanstellen.

Dit rapport werd niet in de gezamenlijke vergadering van synoden besproken, maar wel in de Werkgroep Kerkorde.²⁴⁵²

6.8.5. 'Nota van de Projectgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten SoW'

De Raad van Deputaten Samen op Weg stelde in 1999 een Projectgroep Classicale Vergadering in. De eerste bijeenkomst vond plaats op 15 november. Voor de zomer van 2001 diende er een rapport gepresenteerd te worden aan de Raad van Deputaten Samen op Weg. Uitgangspunt voor deze eerste bijeenkomst was een nieuwe interne notitie 'Projectgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten SoW' van juni 1999, geschreven door B. Wallet. Voornamelijk de eerste vraag van de notitie bleek een leidraad te zijn voor de projectgroep: "Aan welke voorwaarden moet worden voldaan om de classicale vergadering de rol te laten spelen die haar is toebedacht? Als de classicale vergadering het scharnier is van de presbyteriaal-synodale kerkinrichting, wat mogen gemeenten en synode

²⁴⁵⁰ L.c., 3.

²⁴⁵¹ L.c., 3.

²⁴⁵² Telefonisch interview met B. Wallet d.d. 13 november 2003. Zie paragraaf 6.10 voor het antwoord op de vraag wat er met dit rapport werd gedaan.

dan van de classis verwachten en welke deskundigheid verlangt dat van de classis?"²⁴⁵³ De projectgroep had signalen uit het hele land opgevangen dat er behoefte was aan nadere studie op deelonderwerpen en aan een program tot steun en opbouw. De projectgroep stelde zich ten doel concrete voorstellen te ontwikkelen 'met het oog op een zo goed mogelijk functioneren van de classicale vergadering nieuwe stijl, rekening houdende met de feitelijke omstandigheden en omgeving, waarin deze vergadering in de verenigde kerk moet opereren. Daarin wordt zowel aandacht besteed aan de bestuurlijke als aan de ontmoetingsaspecten van de taakstelling van de classis nieuwe stijl'.²⁴⁵⁴

De voorstellen van de projectgroep zouden betrekking kunnen hebben op drie niveaus, de inhoud van de voorstellen in de Ontwerp-ordinanties van 1997; de organisatie en concrete uitvoering van de taken door de classis en de begeleiding in de procesontwikkeling van de bestaande kerkeigen praktijk naar de gezamenlijke nieuwe situatie.

Naast genoemde notitie werd ook intensief gesproken over de notities 'De classis van A tot Z', 'Samenstelling, arbeidsveld en werkwijze classicale vergadering', 'Het kerkelijk gesprek in de classicale vergadering', 'Concept 1 Organisatie en uitvoering werkzaamheden classis nieuwe stijl', 'Bestuurskracht classicale vergadering', 'Ringverbanden', 'Visitatie' en 'De classicale vergadering als grondvergadering'. Niet helder voor de leden bleken aanvankelijk definitie en onderscheid te zijn van de termen classicale vergadering en classis. Verder bleek er ook verschil van mening te zijn over het spanningsveld tussen de classis als feit en wens. Sommigen wezen op de mogelijkheid van twaalf middenniveaus omdat de provinciale grenzen hun eigen dynamiek hebben. Zo kan het gezicht van de kerk op provinciaal niveau herkenbaar gemaakt worden. Zij zagen het niet gebeuren dat vierenzeventig classicale vergaderingen een goede relatie met één generale synode onderhouden. In hun optiek zouden de bestaande classes een soort ring kunnen vormen voor het kerkelijk gesprek. Anderen hielden vast aan de oude gedachte van de Synode van Emden van 1571 en aan het pleidooi van Hoedemaker aan het einde van de negentiende eeuw voor eerherstel van de classes. Herhaald werd: "Als het niet lukt met de classicale vergadering, dan rolt de VPKN uiteen."²⁴⁵⁵

In het najaar van 2001 verscheen het eindrapport. In de inleiding werd nog eens benadrukt dat de classicale vergadering al gedurende langere tijd een zorgpunt was en dat signalen uit het land deze zorg versterkten.²⁴⁵⁶ De nota bevat de volgende inhoudsopgave:

Hoofdstuk 1 Inleiding

Hoofdstuk 2 Samenstelling, arbeidsveld en werkwijze classicale vergadering

Hoofdstuk 3 Bestuurskracht

Hoofdstuk 4 Het kerkelijk gesprek

a. Het kerkelijk gesprek in de classicale vergadering

b. De vormgeving van het kerkelijk gesprek in de classis

²⁴⁵³ Nota van de Projectgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten SoW, 2.

²⁴⁵⁴ Nota Projectgroep Class. Verg., 3.

²⁴⁵⁵ Not. Werkgroep PCV, 26 april 2000.

²⁴⁵⁶ Nota Projectgroep Class. Verg., 2.

Hoofdstuk 5 Visitatie

Hoofdstuk 6 Organisatie en uitvoering werkzaamheden classicale vergadering

Hoofdstuk 7 Conclusies en aanbevelingen

Bijlage 1 Notitie over het woord “Grondvergadering”

Bijlage 2 Ringverbanden

Ten aanzien van de hierboven genoemde ‘Bijlage 1’ wil ik nog het volgende aan de orde stellen. In paragraaf 2.7.3. kwam reeds de aanduiding ‘grondvergadering’ ter sprake. In hoofdstuk 6 is de grondvergadering reeds een aantal malen genoemd op basis van notulen of andere bronnen. Volgens Th. L. Haitjema - in 1951 - betekende de aanduiding ‘grondvergadering’ dat de grond van het gezag van de classicale vergadering gelegen was in de ambtelijke autoriteit van de afgevaardigde ambtsdragers.²⁴⁵⁷ Consequent doorgeredeneerd zou dan m.i. ook de generale synode als grondvergadering kunnen worden aangeduid. P. van den Heuvel legde in 2001 uit dat in de classicale vergadering ‘het kerk-zijn in zijn bredere verbanden voor het eerst tot uitdrukking komt’.²⁴⁵⁸ In het kerkelijk spraakgebruik is de oorspronkelijke betekenis naar de achtergrond verdrongen en ingevuld op een wijze zoals door onder andere door Haitjema en Van den Heuvel is gedaan.

In de indertijd door mij geschreven ‘Notitie over het woord “Grondvergadering” die als Bijlage 1 in ‘Nota van de Projectgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten SoW’ werd opgenomen, legde ik uit dat de aanduiding ‘grondvergadering’ uit het staatsrecht kwam en toegepast werd op de classicale vergadering. Zij koos de afgevaardigden naar de generale synode en was derhalve een kiescollege. Dat is naar mijn mening de oorspronkelijke betekenis van de aanduiding ‘grondvergadering’ in het hervormde kerkrecht.

Uit hoofdstuk 7 ‘Conclusies en aanbevelingen’ blijkt dat de projectgroep van mening was dat de classicale vergadering nieuwe stijl veel problemen zal ontmoeten. Als argumenten droeg de projectgroep daarvoor aan:

- de ingewikkelde bestuurlijke context waarmee de classicale vergadering te maken krijgt, zowel plaatselijk als bovenplaatselijk. Het netwerk van de communicatielijnen tussen classis, kerkvisitatoren en algemene classicale vergadering vond de projectgroep ingewikkeld;
- de slijtage in de bestuurskracht waaraan de kerken in toenemende mate lijden;
- de zorg over het slagen van het kerkelijk gesprek omdat niet voldoende erkend wordt dat er een plurale kerk bestaat;

²⁴⁵⁷ Haitjema, *Hervormd kerkrecht*, 192.

²⁴⁵⁸ Van den Heuvel, *Herv. kerkorde*, 153. De heer Van den Heuvel correspondeerde met mij hierover en wees mij op een aantal relevante publicaties. K. A. Beversluis, ‘De organisatie der Ned. herv. Kerk’, in: O. Noordmans e.a., *De kerk aan het werk. Practische aanwijzingen voor het kerkelijk leven*, Assen 1934, 34-35; J. H. Gunning, JHzn., *Herinneringen uit mijn leven*, Amsterdam [1940], 159; A. J. Bronkhorst, *Op weg naar een nieuwe kerkorde*, Amsterdam 1945, 21; *Handleiding ten dienste van kerkvoogden*, z.p. 1960, 7; P. H. Muller, *Ambt en dienst. Een handreiking aan de hervormde ouderlingen*, z.p. 1965, 79.

- dat er veel investeringen en flankerende maatregelen nodig zouden zijn om te zorgen dat vijftienzeventig classicale vergaderingen hun taak kunnen uitoefenen.²⁴⁵⁹

De projectgroep deed aanbevelingen om een bijdrage te leveren aan het beter functioneren van de classicale vergadering in de verenigde kerk. Allereerst werd de aanbeveling gedaan om de taakverdeling tussen de classicale en de algemene classicale vergadering te herzien. Taken ten aanzien van gemeenten, die verspreid over de *Ontwerp-ordinanties van 1997* aan de classicale vergadering worden toebedeeld, moeten aan de algemene classicale vergadering toebedeeld worden. Dat impliceerde dat de algemene classicale vergadering ook een ambtelijke vergadering, maar geen meerdere vergadering zou worden. En ook dat derhalve de tekst van artikel VI van de *Ontwerp-kerkorde van 1994* aangepast zou dienen te worden. De algemene classicale vergadering zou het beste functioneren indien zij een breed moderamen kon instellen en een vrijgestelde scriba aanstellen. Dit voorstel is niet overgenomen door de Werkgroep Kerkorde. De algemene classicale vergadering kan geen breed moderamen instellen, Ord. 4-19. Indien de suggestie van een vrijgestelde scriba voor de algemene classicale vergadering niet zou worden overgenomen, adviseerde de projectgroep een nieuwe functie in te stellen, die van de bestuursadviseur. Ook dit voorstel is niet door de Werkgroep Kerkorde overgenomen, Ord. 4-19.

Ten tweede voorzag de projectgroep problemen op het gebied van de kerkvisitatie. Voornamelijk vanwege het wegvallen van de scriba van de provinciale kerkvergadering c.q. de secretaris-provinciaal van de provinciale synode in de verenigde kerk pleitte de projectgroep voor een geheel of gedeeltelijk vrijgestelde voorzitter van het regionale college van kerkvisitatoren.

Wat, ten derde, de zorg op het gebied van de slijtage van bestuurskracht betreft, achtte de projectgroep het wenselijk dat er middelen zouden worden aangewend terzake van toerusting en praktische ondersteuning van de moderamina van classicale vergaderingen. Gezien de vacatures die in de nieuwe situatie zouden kunnen ontstaan, adviseerde de projectgroep om eventueel oud ambtsdragers af te vaardigen. Ook werd gedacht aan het opnieuw bestuderen van de omvang en het aantal classes 'uit het oogpunt van de kwaliteit van bestuur en de mogelijkheden van deskundigheidsbevordering'.²⁴⁶⁰

Ten vierde pleitte de projectgroep voor een helder onderscheid tussen het kerkelijk en het geloofsgesprek, hoewel zij beiden het karakter hebben van een conciliair beraad. Het doel van het kerkelijk gesprek was voor haar 'de onderlinge verbondenheid van de verschillende gemeenten als kerk zichtbaar te maken en te verdiepen'.²⁴⁶¹ Het geloofsgesprek echter is volgens de inschatting van de projectgroep een beraad van individuele kerkleden, gericht op persoonlijke geloofsverdieping. De gedachte van zogenaamde subclassicale verbanden zoals voorgesteld door de synode in januari 2000 werd door de projectgroep als een belemmering gezien voor het voeren van het kerkelijk gesprek. Bij het kerkelijk

²⁴⁵⁹ Nota Projectgroep Class. Verg., 43-44.

²⁴⁶⁰ L.c., 46.

²⁴⁶¹ L.c., 46.

gesprek dient het ten diepste te gaan om de *koinonia* en minder om 'de verantwoordelijkheid van de gemeenten voor elkaar' zoals geformuleerd in Ord. 11-1. De projectgroep adviseerde dat de triosynode het landelijk dienstencentrum en de regionale dienstencentra zou opdragen een project kerkelijk gesprek te ontwikkelen. Daarbij kan volgens de projectgroep de classisconsulent²⁴⁶² een bepaalde rol spelen.

Ten vijfde deed de projectgroep de aanbeveling dat na vaststelling van de kerkorde in tweede lezing een projectgroep met deskundigen uit het land en de regio's zou worden ingesteld die de overgang naar de nieuwe situatie zou kunnen begeleiden.

Dit rapport is niet door de gezamenlijke vergadering van synoden, maar wel in het moderamen van de triosynode besproken en daarna aan de Werkgroep Kerkorde toegestuurd.²⁴⁶³

6.9. De klassicale vergadering en de algemene klassicale vergadering in de Protestantse Kerkorde van 2004

Welk classicaal type werd ontworpen in de *Protestantse Kerkorde van 2004*? In paragraaf 6.9.1. introduceer ik deze kerkorde en schets het classicale type dat daarin beschreven is. Achtereenvolgens komen in deze paragraaf aan de orde: de samenstelling van de klassicale vergadering, 6.9.1.1.; het arbeidsveld van de klassicale vergadering, 6.9.1.2.; de werkwijze van de klassicale vergadering, 6.9.1.3.; de financiële zaken van de classis, 6.9.1.4.; de samenstelling van de algemene klassicale vergadering, 6.9.1.5.; het arbeidsveld van de algemene klassicale vergadering, 6.9.1.6., en de werkwijze van de algemene klassicale vergadering, 6.9.1.7. Ik geef overigens hierbij alleen de verschillen aan ten opzichte van het classicaal type zoals dat werd ontworpen in de *Kerkorde van de Verenigde Reformatorische Kerk in Nederland van 1992*, de *Ontwerp-kerk orde van 1994* en de *Ontwerp-ordinanties van 1997*. In paragraaf 6.9.2. leg ik de relatie uit tussen de classis en de regionale raad van advies.

²⁴⁶² De huidige 'classisconsulent' werd in het rapport Mensen en Structuren 'regioconsulent' genoemd. Deze consulent is "het eerste aanspreekpunt voor de gemeenten in een aantal classes. Hij is 'het gezicht van het rdc [regionaal dienstencentrum]'. Hij is breed georiënteerd op het taakgebied van gemeenteopbouw en kent de samenhang in problematiek in een gemeente en de regio grondig. Veel vragen kan hij onmiddellijk beantwoorden, maar ook weet hij welke kwaliteiten het rdc kan aanbieden om verder te ondersteunen. Hij is ook degene die gemeenten stimuleert om gebruik te maken van de diensten van het rdc en als zodanig doet hij 'acquisitie' voor het rdc. Aangenomen wordt dat een gebied van een regioconsulent ongeveer 2 classes omvat, dwz. 60 à 70 gemeenten en dat bij een rdc 4 à 5 regioconsulenten zullen werken. De regioconsulent woont als adviseur de vergaderingen bij van de classes die onder zijn ressort vallen."; Mensen en structuren, 24. In de kerkprovincie Zeeland heeft op dit moment elke classis een vaste classisconsulent.

²⁴⁶³ Telefonisch interview met B. Wallet d.d. 13 november 2003. Zie paragraaf 6.10 voor het antwoord op de vraag wat er met dit rapport werd gedaan.

6.9.1. De *Protestantse Kerkorde van 2004*

Nadat de consideraties over en de reacties op de *Ontwerp-kerkorde van 1994* en de *Ontwerp-ordinanties van 1997* bestudeerd waren en een aantal wijzigingen was doorgevoerd, stelde de gezamenlijke vergadering van synoden in 2003 de *Protestantse Kerkorde van 2004* vast.

Vooral de functie van de algemene classicale vergadering zorgde voor verwarring. Ook uit de consideraties en reacties blijkt dat het verdwijnen van de provinciale bestuurslaag en de opkomst van de algemene classicale vergadering niet goed begrepen werden.²⁴⁶⁴

De bespreking van de 'Nota van de Projectgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten SoW' leidde eind 2000 in de Werkgroep Kerkorde tot een discussie over de vraag wat een classis is, ook in relatie tot de algemene classicale vergadering.²⁴⁶⁵ De Projectgroep Classicale Vergadering had in haar nota gesteld dat de classis een gemeenschap van gemeenten is en dat de classicale vergadering het orgaan is dat aan de classis leiding geeft. Een aantal leden vond deze omschrijving tekort doen aan het gegeven dat de classis niet alleen een samenwerkingsverband is, maar ook gestalte van de kerk. Een lid gaf te kennen dat dit laatste werd doorbroken door het kerkordelijke principe dat de kerk uit al de gemeenten bestaat. In zijn optiek is de classis een grondvergadering en deze heeft als zelfstandig onderdeel van de kerk rechtspersoonlijkheid. Een ander lid voegde hieraan toe dat het de kerk als geheel is die de classes instelt.

De kritiek op het zware takenpakket van de classicale vergadering zoals geleverd in de consideraties en reacties werd door de Werkgroep Kerkorde ontzenuwd met een verwijzing naar het arbeidsveld van de classicale vergadering in de *Hervormde Kerkorde van 1951*.²⁴⁶⁶ Volgens de werkgroep heeft de hervormde classicale vergadering meer taken te verrichten dan de toekomstige protestantse classicale vergadering. Tevens werd er op gewezen dat de structuur van de Nederlandse Hervormde Kerk evenmin helder of logisch is.

Binnen de werkgroep bleek er aanvankelijk geen overeenstemming over de status van de algemene classicale vergadering te bestaan.²⁴⁶⁷ Al eerder was uiteengezet dat de algemene classicale vergadering bedacht was met het oog op het verkrijgen van een transparante, platte organisatie.²⁴⁶⁸ De één meende dat de algemene classicale vergadering geen ambtelijke vergadering zou zijn, omdat zij anders met de hervormde kerkprovincie zou corresponderen. De ander was van mening dat de algemene classicale vergadering wel een ambtelijke vergadering zou zijn, maar geen meerdere vergadering.²⁴⁶⁹ Volgens deze mening is de algemene classicale vergadering ten opzichte van de gemeenten wel een meerdere vergadering, maar niet ten opzichte van de classis. Weer een ander lid voegde hieraan toe dat een samenwerkingsverband van ambtelijke vergaderingen de status

²⁴⁶⁴ Zie paragrafen 6.8.1.1. en 6.8.1.2.

²⁴⁶⁵ Not. Werkgroep KO, 2 oktober 2000. Zie ook paragraaf 6.8.5.

²⁴⁶⁶ Not. Werkgroep KO, 18 september 2000.

²⁴⁶⁷ Not. Werkgroep KO, 2 oktober 2000.

²⁴⁶⁸ Not. Werkgroep KO, 18 september 2000.

²⁴⁶⁹ Not. Werkgroep KO, 2 oktober 2000.

van ambtelijke vergadering heeft. In het voorjaar van 2001 kwam in de Werkgroep Kerkorde de gedachte op om van de algemene classicale vergadering af te zien, maar de werkgroep zag geen mogelijkheid meer om dat te concretiseren.²⁴⁷⁰ Anderen meenden dat er destijds voor drie bestuurslagen gekozen was, waarbij de algemene classicale vergadering op het classicale niveau werd geplaatst.

Onduidelijkheid bestond er in de werkgroep over de geldstromen van de classis.²⁴⁷¹ De vraag was: hoe komt een classis aan geld? Dat was voor de werkgroep in 2000 nog niet duidelijk. Het geld dat regionaal beschikbaar is, valt toe aan het regionaal dienstencentrum. Een lid vroeg zich af waarom in dit geval wel aan de classis rechtspersoonlijkheid en niet aan de algemene classicale vergadering wordt toegekend. Geantwoord werd dat het toekennen van rechtspersoonlijkheid de invoering van een vierde bestuurslaag zou betekenen.

Gewezen werd op het probleem van de rechtspersoonlijkheid in de *Ontwerp-ordinanties van 1997* en op het feit dat Ord. 4 vanuit de ambtelijke vergaderingen is opgezet terwijl Ord. 11 vanuit de gemeenten en niet vanuit de rechtspersoon is geconcipeerd.²⁴⁷² Misverstanden zijn volgens een lid van de werkgroep in de Protestantse Kerk in Nederland niet ondenkbaar. Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek, dat over rechtspersonen handelt, denkt niet vanuit de ambtelijke vergadering, maar vanuit de rechtspersoon.

Het voorschrift in Ord. 4-16 van de *Ontwerp-ordinanties van 1997* dat de synode van de Evangelisch-altreformatie Kirche de status van classicale vergadering heeft, is in de *Protestantse Kerkorde van 2004* niet opgenomen. Deze synode heeft gemeend niet mee te zullen gaan in de Protestantse Kerk in Nederland die op 1 mei 2004 een feit werd. Wel is er een associatieovereenkomst met de Protestantse Kerk in Nederland gesloten, Ord. 14-5. Dit houdt in dat de synode van de Evangelisch-altreformatie Kirche in Nedersachsen de bevoegdheid heeft twee ambtsdragers af te vaardigen naar de synode van de Protestantse Kerk in Nederland. Deze twee afgevaardigden hebben stemrecht. De Protestantse Kerk in Nederland heeft een met stemrecht afgevaardigde in de synode van de Evangelisch-altreformatie Kerk. De associatieovereenkomst is kerkordelijk een novum voor de kerken die zijn samengegaan in de Protestantse Kerk in Nederland.²⁴⁷³ De Waalse gemeenten zijn overigens wel meegegaan in de Protestantse Kerk in Nederland, Ord. 4-21.

In de subparagrafen 6.9.1.2 tot en met 6.9.1.8 worden alleen de wijzigingen ten opzichte van de *Ontwerp-kerkorde van 1994* en de *Ontwerp-ordinanties van 1997* met betrekking tot de classicale vergadering en de algemene classicale vergadering weergegeven.

²⁴⁷⁰ Not. Werkgroep KO, 9 april en 14 mei 2001.

²⁴⁷¹ Not. Werkgroep KO, 18 september 2000.

²⁴⁷² Not. Werkgroep KO, 28 mei 2001.

²⁴⁷³ P. van den Heuvel (red.), *De toelichting op de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland*, Zoetermeer 2004, 317-318.

6.9.1.1. De samenstelling van de classicale vergadering

Uit de predikanten met bijzondere opdracht en predikanten in algemene dienst die aan een tot de classis behorende gemeente of aan de classis verbonden zijn, dan wel lid zijn van een tot de classis behorende gemeente, wijst de classicale vergadering zelf twee leden aan, Ord. 4-14-1. Dit is een nadere precisering van Ord. 4-10-5 en 6 van de *Ontwerp-ordinanties van 1997* waarin alleen aan de classicale vergadering de mogelijkheid werd geboden niet-afgevaardigde ambtsdragers toe te laten als adviserende leden, maar geen aantallen werden genoemd.

Nieuw ten op zichte van Ord. 4-10-2 van de *Ontwerp-ordinanties van 1997* is de uitzonderingsbepaling dat indien een gemeente minder dan driehonderd leden heeft, heeft de kerkenraad de mogelijkheid één in plaats van twee ambtsdragers af te vaardigen, Ord. 4-14-2 en Ord. 4-6-4.

Per tien ambtsdragers bestaat de classicale vergadering ten naaste bij uit drie predikanten, vier ouderlingen, van wie er twee kerkrentmeesters zijn, en drie diakenen, Ord. 4-14-3.²⁴⁷⁴ In Ord. 4-10-2 van de *Ontwerp-ordinanties van 1997* was deze verdeling voor wat betreft het aantal ouderlingen en diakenen anders voorgeschreven, namelijk drie ouderlingen die geen kerkrentmeesters zijn, twee ouderling-kerkrentmeesters en twee diakenen.

6.9.1.2. Het arbeidsveld van de classicale vergadering

Voor de opstellers van de *Ontwerp-kerkorde van 1994* is de leidende gedachte geweest dat de classicale vergadering een sleutelpositie heeft. De algemene taken van de classicale vergadering stonden in Ord. 4-11-1 voorgeschreven. Op sommige punten is deze taakomschrijving gelijk gebleven, maar op andere punten - met name de betrokkenheid bij de algemene classicale vergadering en het regionaal dienstencentrum - is de taakomschrijving gewijzigd. Daarom geef ik hieronder de algemene taken van de classicale vergadering geheel weer, Ord. 4-15-1. De classicale vergadering

- geeft leiding aan het leven en werken van de classis op haar verschillende arbeidsvelden en het ter hand nemen van al wat het kerkelijk leven in de classis kan bevorderen;
- stelt het beleidsplan terzake van het leven en werken van de classis vast en werkt mee aan het totstandkomen van het activiteitenplan betreffende de dienstverlening ten behoeve van de opbouw van de gemeenten;
- geeft gestalte aan de verantwoordelijkheid van de gemeenten voor elkaar, onder meer door het stimuleren en zelf voeren van het kerkelijk gesprek en het op andere wijze bevorderen van de saamhorigheid van de gemeenten;
- bevordert de saamhorigheid en de gezamenlijke bezinning van de predikanten door hen samen te brengen in werkgemeenschappen;

²⁴⁷⁴ Uitgaande van een evenredige vertegenwoordiging van de ambten is deze verdeling aanvechtbaar. Een ideale oplossing zal echter niet gevonden worden.

- ziet erop toe dat de gemeenten haar roeping en taak nakomen, biedt advies en hulp bieden aan de kerkenraden, stelt de grenzen tussen de plaatselijke gemeenten in het ressort van de classis vast;
- behandelt de verslagen van de algemene classicale vergadering, spreekt uit jegens de generale synode van wat er leeft in de kerkenraden en de gemeenten die tot de classis behoren, geeft consideraties over haar door de generale synode voorgelegde vragen van belijden en kerkorde, behandelt de verslagen van haar afgevaardigden naar de generale synode;
- verricht alles wat verder naar de orde van de kerk van haar wordt gevraagd en - met inachtneming van het overigens in de ordinanties bepaalde - in samenwerking met andere classicale vergaderingen in de algemene classicale vergadering betreffende
 - ◆ het adviseren en het toerusten van gemeenten;
 - ◆ de kerkvisitatie;
 - ◆ het opzicht;
 - ◆ de behandeling van beheerszaken en
 - ◆ de behandeling van bezwaren en geschillen.

Het arbeidsveld van de classicale vergadering zoals dat hierboven in algemene bewoordingen is weergegeven, wordt in de *Protestantse Kerkorde van 2004* nader gespecificeerd. Nieuw ten opzichte van de *Ontwerp-ordinanties van 1997* is de volgende taak. De classicale vergadering

- stelt een regeling op voor het aanwijzen van gemeenten waartoe overgeschreven leden zullen behoren 'indien er in een plaats van vestiging meer dan één protestantse gemeente respectievelijk hervormde gemeente respectievelijk gereformeerde kerk respectievelijk evangelisch-lutherse gemeente is'; ook hier geldt het voorschrift dat indien betrokkenen binnen een maand geen voorkeur kenbaar maken, zij worden ingeschreven in de door de classicale vergadering aangewezen gemeente, Ord. 2-5-1d.

6.9.1.3. De werkwijze van de classicale vergadering en de taken van het moderamen en het breed moderamen

De classicale vergadering dient minstens drie keer per jaar samen te komen, Ord. 4-16-1. In Ord. 4-12-1 van de *Ontwerp-ordinanties van 1997* was dit voorschrift 'ten minste vier maal per jaar'.

Nieuw ten opzichte van Ord. 4-12-2 van de *Ontwerp-ordinanties van 1997* is het voorschrift dat de preses en de scriba boventallig kunnen worden gekozen uit de ambtsdragers, Ord. 4-16-3. Een wijziging ten opzichte van de bepaling van Ord. 4-12-2 van de *Ontwerp-ordinanties van 1997* - waarin staat dat 'in elk geval de preses of de assessor uit de predikanten wordt gekozen' - is het voorschrift dat 'in elk geval een predikant deel uitmaakt van het moderamen', Ord. 4-016-2 van de *Protestantse Kerkorde van 2004*.

Aanvullingen ten opzichte van de *Ontwerp-ordinanties van 1997* zijn er ook te vinden in het takenpakket van het breed moderamen van de classicale vergadering. Het breed moderamen

- keurt het besluit goed van de streekkerkenraad dat een gemeente, die deel van een streekgemeente uitmaakt, wordt aangemerkt als huisgemeente, Ord. 2-17-4c;²⁴⁷⁵
- stemt in met de afwijking van de normale bepaling dat de ambtstermijn van ouderlingen en diakenen na tweemaal vier jaar niet verlengd worden, Ord. 3-7-1;
- vergewist zich van de gevolgde procedure inzake de bediening van een kerkelijk werker, Ord. 3-13-3 en 4;
- verleent medewerking en goedkeuring aan het besluit van de kerkenraad van een gemeente met minder dan driehonderd leden om een kleiner aantal ambtsdragers vast te stellen, Ord. 4-6-4;
- bepaalt op welke wijze de in de ordinanties genoemde taken van een kerkenraad kunnen worden verricht wanneer de helft van het aantal ambtsdragers ontbreekt of buiten functie is; het breed moderamen van de classicale vergadering overlegt hiervoor met de nog functionerende ambtsdragers en in voorkomende gevallen met de evangelisch-lutherse synode, Ord. 4-6-5.

Om haar werkwijze te regelen maakt de classicale vergadering een huishoudelijke regeling, Ord. 4-16-8. Daarin worden tenminste geregeld het bijeenroepen van de classicale vergadering en van het breed moderamen, de agendering, de voorbereiding en de wijze van verkiezing van leden van zowel het moderamen als het breed moderamen, de voorziening van het classicaal archief en de controle van de financiële handelingen door of namens de classicale vergadering uitgevoerd.

6.9.1.4. De financiële zaken van de classis

Ten opzichte van de *Ontwerp-ordinanties van 1997* zijn er enkele tekstuele of inhoudelijke wijzigingen in de tekst van de *Protestantse Kerkorde van 2004* aangebracht.

Nieuw is de bepaling van Ord. 11-11-1 waarin aan de classicale vergadering de bevoegdheid wordt gegeven haar vergader- en administratiekosten, die van het breed moderamen, de organen van bijstand en de werkgemeenschappen van predikanten om te slaan over de tot de classis behorende gemeenten. Er vindt echter geen quotumheffing ten aanzien van andere activiteiten in de classis plaats. Dit is een wijziging ten opzichte van de *Ontwerp-ordinanties van 1997*.

Een penningmeester, die als adviserend lid de bijeenkomsten van de classicale vergadering, het moderamen en het breed moderamen kan bijwonen, wordt de

²⁴⁷⁵ "Een huisgemeente is een tot een streekgemeente behorende gemeente die niet in staat is alle in de orde van de kerk aangegeven taken van een gemeente te verrichten", Ord. 2-17-4a.

verzorging van de classicale financiën toevertrouwd, Ord. 11-11-2. Elk jaar legt de penningmeester een ontwerpbegroting van de kosten voor het komende jaar in de laatste bijeenkomst van het jaar aan de classicale vergadering voor, Ord. 11-11-3. In Ord. 11-11-2 van de *Ontwerp-ordinanties van 1997* werd deze taak aan de classicale commissie voor de financiële zaken toevertrouwd. Vóór 1 mei van elk jaar legt de penningmeester de ontwerpjaarrekening over het laatstverlopen kalenderjaar aan de classicale vergadering voor, Ord. 11-11-4. In Ord. 11-11-4 van de *Ontwerp-ordinanties van 1997* werd deze taak aan de classicale commissie voor de financiële zaken toebedeeld. In de jaarrekening zijn de inkomsten en uitgaven van het ringverband opgenomen. De classicale vergadering stelt de jaarrekening vast en verleent de penningmeester decharge van het door hem of haar gevoerde beleid.

Voor de verzorging van de vermogensrechtelijke aangelegenheden van de classis laat de classicale vergadering zich door een 'financiële commissie van de classicale vergadering'²⁴⁷⁶ bijstaan, Ord. 11-12-1 en 11-12-3.

6.9.1.5. De samenstelling van de algemene classicale vergadering

Het moderamen van de algemene classicale vergadering houdt bij de verdeling van ambtsdragers met het volgende rekening: per tien ambtsdragers mogen er ongeveer drie diakenen, twee ouderlingen die geen kerkrentmeester zijn, twee ouderling-kerkrentmeesters en drie predikanten zijn, Ord. 4-19-2. Ten opzichte van de *Ontwerp-ordinanties van 1997* is deze verdeling gewijzigd. Daarin was immers sprake van twee diakenen, drie ouderlingen die geen kerkrentmeester zijn, twee ouderling-kerkrentmeesters en drie predikanten.

6.9.1.6. Het arbeidsveld van de algemene classicale vergadering

In vergelijking met de *Ontwerp-ordinanties van 1997* valt uit Ord. 4-19 en uit Ord. 4-20 een aantal nieuwe taken voor de algemene classicale vergadering af te leiden. De algemene classicale vergadering

- werkt mee aan het totstandkomen van het door de generale synode vast te stellen beleidsplan dat op de dienstenorganisatie betrekking heeft, Ord. 4-19-1;
- stelt het activiteitenplan aangaande de dienstverlening ten behoeve van de opbouw van de gemeenten vast, nadat zij de classicale vergaderingen hierover heeft gehoord; de algemene classicale vergadering dient hierbij binnen het door de generale synode vastgestelde beleid betreffende de dienstenorganisatie te blijven, Ord. 4-19-1;

²⁴⁷⁶ De aanduiding 'financiële commissie van de classicale vergadering' in Ord. 11-12 van de *Protestantse Kerkorde van 2004* kwam in de plaats van de 'classicale commissie voor de financiële zaken' Ord. 11-9 van de *Ontwerp-ordinanties van 1997*.

- benoemt de leden van de regionale raad van advies voor de dienstverlening uit de leden van de kerk die wonen in het ressort van de algemene classicale vergadering; benoemt de leden, nadat de classicale vergaderingen de gelegenheid hebben gekregen aanbevelingen te doen; de benoeming vindt plaats voor een periode van vier jaar; daarna kunnen de leden worden herbenoemd, Ord. 4-19-6;
- wijst de voorzitter en de secretaris van de regionale raad van advies aan, Ord. 4-19-6;
- maakt gebruik van een regionaal dienstencentrum dat door de generale synode, voor het werk in het ressort van de algemene classicale vergadering, wordt onderhouden, Ord. 4-19-8;
- brengt verslag uit aan de classicale vergaderingen die het regionaal verband vormen, Ord. 4-19-9.
- maakt een huishoudelijke regeling voor haar wijze van werken; daarin dient tenminste opgenomen te worden: de wijze van bijeenroepen van de algemene classicale vergadering, de agendering, het archiefbeheer en de controle van alle financiële handelingen die door de algemene classicale vergadering of namens haar worden uitgevoerd, Ord. 4-19-5. Ten opzichte van Ord. 4-14-3 is hierin een verandering aangebracht. In de huishoudelijke regeling hoeft geen voorschrift over het quorum te worden opgenomen.

Ook in andere ordinanties worden aan de algemene classicale vergadering taken toebedeeld. De algemene classicale vergadering

- vraagt opheldering aan het regionaal college voor het opzicht indien dit college naar haar oordeel inzake zijn functioneren in gebreke blijft; de algemene classicale vergadering kan besluiten zich tot de kleine synode te wenden, die bevoegd is het generale college voor het opzicht op te dragen een zaak alsnog ter hand te nemen en daarover een besluit te nemen, Ord. 10-7-5;
- kan samen met één of meer algemene classicale vergaderingen de generale synode verzoeken voor deze regionale vergadering één regionaal college voor het opzicht in te stellen, Ord. 10-8-2;
- kan met één of meer andere algemene classicale vergaderingen de generale synode verzoeken voor deze regionale vergaderingen één regionaal college voor de behandeling van bezwaren en geschillen in te stellen, Ord. 12-2-2.

6.9.1.7. De werkwijze van de algemene classicale vergadering

Een nieuwe bepaling ten opzichte van de *Ontwerp-ordinanties van 1997* is dat de preses en de scriba in afwijking van Ord. 4-19-3 ook boventallig gekozen mogen worden uit de ambtsdragers die wonen in het ressort van de algemene classicale vergadering, Ord. 4-19-4. Zij hebben in dat geval echter geen stemrecht, maar adviserende stem.

6.9.2. De regionale raad van advies

Er is in de *Protestantse Kerkorde van 2004* een nieuw kerkelijk lichaam opgenomen dat als naam heeft 'de regionale raad van advies', Ord. 4-19-7. De raad is een adviesorgaan van de algemene classicale vergadering en het regionaal dienstencentrum op het gebied van de dienstverlening aan de gemeenten. De raad heeft de bevoegdheid subcommissies in te stellen. Deze werken onder zijn verantwoordelijkheid. Op zijn beurt functioneert de regionale raad van advies in opdracht van, onder verantwoordelijkheid van en in verantwoording aan de algemene classicale vergadering.

6.9.3. Het protestantse type

Dit protestantse type is een bevestiging van het classicaal type 1992-1997. Het bevat slechts een aantal kleine wijzigingen inzake de samenstelling, het arbeidsveld en de werkwijze van de classicale vergadering. Soms waren deze wijzigingen het gevolg van een andere - lees: geringere - rol die weggelegd werd voor de algemene classicale vergadering. De hoofdlijnen van het classicale type zijn niet gewijzigd en gaan dus indirect terug op het hervormde type met dit verschil dat de classicale vergadering de schakel vormt tussen enerzijds de kerkenraden en anderzijds de generale synode. Er is geen aparte provinciale bestuurslaag. Wel is er een algemene classicale vergadering. Het protestantse type komt een prominente rol toe in de Protestantse Kerk in Nederland.

Tot 1 mei 2009 kunnen er echter nog een aparte 'hervormde' classicale vergadering en een 'gereformeerde' classis afzonderlijk opereren.²⁴⁷⁷ Zij doen dit echter op grond van de *Protestantse Kerkorde van 2004* en verrichten derhalve alleen die taken die daarin vermeld staan. Vandaar dat de aanduidingen 'hervormde' en 'gereformeerde' tussen aanhalingstekens staan. Uiterlijk vanaf 1 mei 2009 worden deze vergaderingen geacht hun bevoegdheden en taken over te dragen aan de respectievelijke protestantse classicale vergadering.

6.10. Historische analyse

In het traject van voorbereiding van de 'Vergelijkende Studie' werd reeds in 1976 uitgesproken dat er in het toekomstige kerkordemodel geen ruimte zou zijn voor een provinciale bestuurslaag. Die gedachte werd bevestigd in de uiteindelijke versie van de 'Vergelijkende Studie' in 1978. Wel gaven de Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden en de Werkgroep Toekomstige Vormgeving de provinciale synode steeds een rol als ambtelijke vergadering. Voor de werkgroep zelf was het niet altijd helder wat nu precies de functie en de positie van de provinciale synode moest zijn. Die onhelderheid bleef tot en met de 'Voorlopige

²⁴⁷⁷ Overgangsbepaling 196 van de *Protestantse Kerkorde van 2004*, 228.

Schets van 1984'. De provinciale synode was echter geen meerdere vergadering. De Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden legde prioriteit bij een korte verbindingslijn tussen het plaatselijke vlak en de landelijke kerk. De klassicale vergadering werd de schakel tussen de synode enerzijds en de kerkenraden anderzijds. Dat blijkt zowel uit de eerste versie van de 'Vergelijkende Studie' uit 1976 (gewestelijke vergadering), de definitieve versie van de 'Vergelijkende Studie' uit 1978 (basisvergadering), de 'Voorlopige Schets van 1984' (ambtelijk centrum), de 'Schets van 1986', de 'Schets van 1988', de 'Schets van 1989', de *Ontwerpkerkorde van 1994*, de *Ontwerp-ordinanties van 1997* en de *Protestantse Kerkorde van 2004*.

Hoewel het *Concept van 1809* om staatkundige redenen geen provinciale synode kende en de classis daarom het bestuursniveau tussen kerkenraden en generale synode vormde en de 'Vergelijkende Studie' de provinciale synode niet helemaal afschafte, is de gelijkenis met de 'Vergelijkende Studie' opvallend: de klassicale vergadering vormt het bestuurlijk middenniveau tussen enerzijds de kerkenraden en anderzijds de generale synode. Uit de stukken valt op te maken dat dit gegeven onbekend was of geen rol speelde bij deze werkgroep en andere werkgroepen.

De werkgroep gaf in 1981 te kennen dat de toekomstige klassicale vergadering meer op de gereformeerde classis dan op de hervormde klassicale vergadering zou moeten lijken. Het is echter enigszins anders gelopen. Hoewel zich in 1989/1990 problemen voordeden inzake de vormgeving van de zich te verenigen kerken en besloten werd dat de *Hervormde Kerkorde van 1951* het uitgangspunt voor een nieuwe kerkorde werd, had dit geen ingrijpende gevolgen voor de klassicale vergadering. De keuze voor het hervormde kerkordemodel impliceerde dat de hervormde klassicale vergadering model zou staan voor het nieuwe klassicale type. Hoewel het op dat moment nog niet zo zichtbaar was in de gereformeerde praktijk blijkt uit de onderzoeksperiode van 1989 tot en met 1998 dat de gereformeerde classis steeds meer ging lijken op de hervormde klassicale vergadering. Dat geldt zeker voor een gereformeerde classis en een hervormde klassicale vergadering die samenwerkten of reeds gefedereerd waren. Doordat zij mede opereerden onder de *Tussenorde*, leerden zij elkaars type kennen. De schetsen die de Commissie Toekomstmodel in 1982 en de Werkgroep Toekomstige Vormgeving in 1984, 1986, 1988 en 1989 maakten over de toekomstige vormgeving en waarin de nadruk werd gelegd op het aspect van *koinonia* in de classis, raakten daarmee echter wel op de achtergrond. Daarmee verdween veel van wat gezien werd als een geboekte vooruitgang in de procesontwikkeling van de 'classicale vergadering nieuwe stijl' waaraan door een aantal mensen vanuit de wetenschappelijke discipline die 'praktische theologie' heet, was gewerkt.

Eén belangrijk aspect dat wel in de *Ontwerpkerkorde van 1994*, de *Ontwerp-ordinanties van 1997* en de *Protestantse Kerkorde van 2004* is opgenomen, is de reeds in 1982 aangegeven interclassicale samenwerking, hetgeen in de 'Schets van 1988' resulteerde in de introductie van de 'centrale klassicale vergadering' of 'algemene klassicale vergadering'. Met de invoering van wat uiteindelijk 'algemene klassicale vergadering' zou heten, werd een functionele taakverdeling tussen de klassicale vergadering en de algemene klassicale vergadering gecreëerd. De klassicale vergadering is er voor ontmoeting en dient het zicht te houden op de plaatselijke

gemeenten en de kerkgemeenschap. De algemene classicale vergadering behartigt zaken die enige afstand behoeven zoals toezicht en rechtspraak. De 'Schets van 1989' wijzigde deze aanduiding in 'provinciale kerkvergadering'. Deze moest als bestuur van het dienstencentrum en als coördinator van classicale activiteiten fungeren. In de *Ontwerp-kerkorde van 1994* en de *Ontwerp-ordinanties van 1997* werd de algemene classicale vergadering het bestuur van het dienstencentrum. In de *Protestantse Kerkorde van 2004* is deze functie voor de algemene classicale vergadering komen te vervallen en werd haar rol gemarginaliseerd. Wat wel in de geest van de 'Schets van 1989' terechtkwam in de *Protestantse Kerkorde van 2004* was het idee dat de classicale vergadering gestalte geeft aan de verantwoordelijkheid van de gemeenten voor elkaar en voor de hele kerk. De *Protestantse Kerkorde van 2004* breidde dit idee uit door eraan toe te voegen dat de classicale vergadering ook gestalte geeft aan de verantwoordelijkheid van de kerk voor de gemeenten. Zo ontstond er iets van wat reeds in de 'Schets van 1988' de 'classicale kerk' werd genoemd.

Een belangrijke classicale taak van het gereformeerde type betrof het afnemen van examens. Deze taak vinden we ook terug in het Dordtse en het Neo-Dordtse type, maar ook in de Friese typen (1722 en 1806), het Walcherse type (1779), het Utrechtse type (1793) en het type zoals dat in het *Concept van 1809* werd vormgegeven. Uit paragraaf 6.8.1.2. blijkt dat slechts één gereformeerde classis aangaf het wegvallen van deze classicale taak als een achteruitgang te ervaren. De andere gereformeerde classes hadden blijkbaar een classicaal takenpakket zonder het afnemen van examens stilzwijgend aanvaard.

De classicale vergadering zoals die in de *Ontwerp-kerkorde van 1994* en de *Ontwerp-ordinanties van 1997* was weergegeven, riep bij een aantal werkgroepen forse kritiek op en/of de behoefte zich te verdiepen in de betekenis en de toekomst van de classis. Kort samengevat komt dat op het volgende neer. Het rapport van de Werkgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten bood naast een kort historisch overzicht vooral praktische handreikingen voor het welslagen van de bijeenkomsten van de classicale vergadering. De nota's 'De Classis van A tot Z' en 'De bestuurlijke organisatie in de toekomstige verenigde kerk' bevatten vooral suggesties om de kerkordeartikelen aan te scherpen, te wijzigen of aan te vullen vanuit vergadertechnische invalshoek. De 'Nota van de Projectgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten SoW' concentreerde zich vooral op de gehele functie van de classicale vergadering, waarbij met name is gekeken naar de functie van conciliair beraad. Wat heeft nu de Werkgroep Kerkorde met deze kritiek gedaan? De drie laatst hierboven genoemde rapporten zijn besproken in de bijeenkomsten van de werkgroep en niet in de gezamenlijke vergadering van synoden. De voorzitter van de Werkgroep Kerkorde gaf aan dat het moeilijk meetbaar is wat het directe effect van deze rapporten is geweest.²⁴⁷⁸ Toch hebben de rapporten een bijdrage geleverd aan de bezinning op de classicale vergadering en de algemene classicale vergadering en daardoor mogelijk aan de wijziging van de kerkordeteksten.

²⁴⁷⁸ Telefonisch interview met B. Wallet d.d. 13 november 2003.

6.11. Systematische analyse

Wie de *Protestantse Kerkorde van 2004* in handen heeft, beseft dat hier zoals bij elke nieuwe kerkorde een geschiedenis aan vooraf is gegaan. Dit geldt zeker ook als het over de classicale vergadering in de Protestantse Kerk in Nederland gaat.

Als gevolg van een reeds in 1976 gemaakte keuze voor het wegvallen van de hervormde provinciale kerkvergadering en de gereformeerde particuliere synode als bestuurslaag kwam het accent op de classicale vergadering te liggen. Een gedegen studie van de classicale vergadering had in de lijn van de verwachting gelegen. In de reeds genoemde schetsen werd echter daartoe wel een poging ondernomen. Dat werk werd onderbroken door de in 1990 gemaakte keuze voor het hervormde type. Hiermee werd de belofte verbroken dat de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland van elkaars organisatiestructuur zouden leren. Deze belofte was vastgelegd in de Verklaring van Overeenstemming van 1986 en door de gezamenlijke vergadering van synoden in 1986 aanvaard. Het kan dan ook niet anders of de protestantse classicale vergadering biedt een weinig vernieuwende aanblik. Er is te weinig gekeken naar de goede en slechte aspecten van zowel het hervormde als het gereformeerde type.

Ondanks de bezinning in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw op de classicale vergadering voor de toekomst, is - in tegenstelling tot de in 1981 door de Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden uitgesproken wens dat de toekomstige classicale vergadering meer op de gereformeerde classis dan op de hervormde classicale vergadering zou moeten lijken - vanaf 1990 gekozen voor het model van de hervormde classicale vergadering. De hervormden wilden er op die wijze voor zorgen dat de hele Nederlandse Hervormde Kerk - inclusief de Gereformeerde Bond - mee zou gaan in de nieuw te vormen kerk. Nu, na 1 mei 2004, weten we dat dit niet gelukt is. Een deel van de Nederlandse Hervormde Kerk c.q. Gereformeerde Bond is uitgetreden. De hervormde lidmaten voor wie de Protestantse Kerk in Nederland geen optie was, hebben elkaar gevonden in de Hersteld Hervormde Kerk. Aan gereformeerde zijde heeft zich eveneens een scheuring voorgedaan. Zeven gereformeerde kerken braken met het kerkverband. Overgangsbepaling 196 van de *Protestantse Kerkorde van 2004* leert ons dat uiterlijk tot 1 mei 2009 er op hetzelfde grondgebied een aparte hervormde classis en een aparte gereformeerde classis naast elkaar kunnen opereren. Zij vormen een verbijzondering van het protestantse type.

Wat verder opvalt, is dat er sinds 1990 geen nieuwe maatschappelijke, juridische of sociologische inzichten geïncorporeerd zijn. Hoewel de kerk een organisatie is die zich moeilijk laat vergelijken met maatschappelijke organisaties - zij is immers *sui generis* - zijn er ook overeenkomsten. Daarom is het bijvoorbeeld een gemiste kans dat welke kerkelijke commissie of werkgroep dan ook in de afgelopen jaren met name op het gebied van regionalisering geen studie van niet-kerkelijke en maatschappelijke organisaties als de Koninklijke Nederlandse Voetbalbond (KNVB) of de Algemene Nederlandse Wielrijdersbond (ANWB) heeft gemaakt. Uit het bronnenmateriaal blijkt evenmin dat de burgerlijke gemeenten en provincies in het gemeenterecht en

het provincierecht is bestudeerd en met name niet interregionale vormen van samenwerking.²⁴⁷⁹

Het protestantse type is geënt op het hervormde type. Dat zou wel eens in kunnen houden dat ook voor de Protestantse Kerk in Nederland de vraag gesteld moet worden of de classicale vergadering wel tot haar recht komt. In theorie is het helder: zij heeft een sleutelpositie, een schakelfunctie tussen het grondvlak en de landelijke kerk. Hoe wordt dit echter in de praktijk beleefd als we denken aan de gebruikelijke absentie, de geringe betrokkenheid, de vrijblijvendheid van het inhoudelijke gedeelte van de agenda en het niet beantwoorden aan het ideaal van het kerkelijk gesprek in de hervormde classicale vergaderingen? Daarbij komt dat het de vraag is of de algemene classicale vergadering tot haar recht komt, haar plaats zal krijgen en haar nut kan bewijzen in en voor de Protestantse Kerk in Nederland. Die vraag zal echter pas over een aantal jaren beantwoord kunnen worden.

6.12. Samenvatting

Uit het voorafgaande blijkt dat er in de afgelopen decennia op diverse kerkelijke niveau's met volharding aan de organisatie van een nieuwe, verenigde kerk en dus ook aan de classicale structuur is gewerkt. De hoeveelheid verslagen, notulen, rapporten en schetsen die werkgroepen, commissies, raden, ambtelijke vergaderingen, functionarissen, ambtsdragers en betrokken gemeenteleden produceerden is indrukwekkend.

Toch was de zorg groot over de classicale vergadering in de aanloop tot de Protestantse Kerk in Nederland. Ook al heeft de Werkgroep Kerkorde suggesties naar aanleiding van consideraties, reacties en rapporten overgenomen, velen in de kerkelijke organen vreesden voor de grote onbekende algemene classicale vergadering en haar relatie tot het regionaal dienstencentrum. Sommigen (met name

²⁴⁷⁹ Een exacte vergelijking tussen de classis en de burgerlijke gemeente is niet te trekken. Het kerkrecht kan echter zijn voordeel doen met het bestuderen van het staatsrecht. Ik denk hierbij aan het in 2000 verschenen proefschrift van J. R. Hulst, *De bestuurlijke vormgeving van regionale beleidsvoering. Een vergelijkende studie op het terrein van de volkshuisvesting*, Delft 2000 (*Binnenlands Bestuur in Verandering* 6). Hulst onderzocht vier modellen van intergemeentelijke samenwerking op het gebied van volkshuisvesting: het model van vrijwillige samenwerking, het model van verplichte samenwerking, het model waarbij de provincie als regionale beleidsvoerder optreedt en het model van voorwaardelijke delegatie. Onder het laatstgenoemde model wordt verstaan 'dat delegatie plaats vindt van provinciale taken en bevoegdheden aan een regionaal samenwerkingsverband in ruil voor regionale beleidsvoering inzake daarmee samenhangende gemeentelijke taken'; Hulst, *Bestuurlijke vormgeving*, 55. Hulst komt tot de conclusie dat het model waarbij de provincie als regionale beleidsvoerder optreedt, in vergelijking met de andere drie genoemde modellen het beste functioneert. Ondanks de regel van decentralisatie in het binnenlands bestuur sinds de jaren tachtig van de twintigste eeuw stelt Hulst dat het vraagstuk van regionale beleidsvoering enigerlei vorm van centralisatie behoeft; Hulst, *Bestuurlijke vormgeving*, 198. Hieruit kan de kerk lessen trekken. Is het bijvoorbeeld mogelijk dat een aantal classicale vergaderingen in een algemene classicale vergadering samenwerkt? Functioneert deze algemene classicale vergadering beter met een betrokken groep ambtsdragers dan met een groep functionele krachten? De studie van Hulst nodigt uit tot verdere studie op het gebied van het bestuurlijk tussenniveau in de Protestantse Kerk in Nederland, te weten de classicale vergadering, haar breed moderamen en de algemene classicale vergadering.

aan hervormde zijde), konden het verdwijnen van de provinciale bestuurslaag ten gunste van de algemene classicale vergadering niet accepteren. Ook de vergelijking met de wijkkerkenraad enerzijds en de algemene kerkenraad anderzijds die de 'Schets van 1988' voor het eerst maakte als analogie voor de verhouding tussen de classicale vergadering en de algemene classicale vergadering was moeilijk uit te leggen aan diegenen die hoog op gaven van de (professionele) kwaliteit van de provinciale kerkvergadering. Uit de paragrafen 6.3. en 6.4. werd duidelijk dat reeds in 1976 voorstellen voor het wegvallen van de provinciale bestuurslaag werden gedaan. Hieraan moet toegevoegd worden dat niet allen het verdwijnen van de provinciale bestuurslaag betreurden. Sommigen hadden de noodzaak van deze bestuurslaag nooit ingezien en waren van mening dat deze gemist kon worden. Bovendien zou hierdoor de relatie tussen de regionale kerk en de landelijke kerk versterkt worden.

Anderen betreurden het dat de functie van de classicale vergadering door het breed moderamen van de classicale vergadering en het ringverband wordt uitgehold. Tegelijk wordt duidelijk dat er zorg is over de verzwaring van het takenpakket van de classicale vergadering en de steeds geringere beschikbare menskracht.

Daarbij komt de vraag of in de classicale vergadering werkelijk het gesprek tussen de modaliteiten zal plaatsvinden. Deze vraag klemmt temeer als er in de classis één of meerdere ringverbanden zijn.

In 1990 heeft de gezamenlijke vergadering van synoden besloten dat de *Hervormde Kerkorde van 1951* model moest staan voor de kerkorde van de verenigde kerk. Hoewel dit met name in de Werkgroep Toekomstige Vormgeving tot grote beroering leidde, heeft dit weinig gevolgen gehad voor de classicale vergadering nieuwe stijl. Het protestantse type blijkt toch elementen over te hebben genomen uit deze door de werkgroep gemaakte schetsen. Ik noem de algemene classicale vergadering, een dienstencentrum met professionals en het vervallen van de provinciale bestuurslaag. Ondanks de bezinning die voorheen en nadien heeft plaatsgevonden, het type van de toekomstige classicale vergadering was de hervormde classicale vergadering. Dat werd duidelijk uitgewerkt in de *Ontwerp-ordinanties van 1997* en nadien in de *Protestantse Kerkorde van 2004*. Aangezien de gereformeerde classis - die vanaf 1959 het neo-Dordtse type al min of meer hadden losgelaten - in de periode 1989 tot en met 1998 steeds meer op de hervormde classicale vergadering gingen lijken, was dat echter geen probleem.

Vele malen werd de classicale vergadering getypeerd als de grondvergadering van de Kerk. Hoezeer de betekenis en het gebruik hiervan ook door canonisten wordt toegelicht en verdedigd en door anderen als voor vanzelfsprekend wordt gehouden, oorspronkelijk was de betekenis een andere, namelijk die van kiescollege. De betekenis is dus in de loop van de tijd verschoven.

Uit de reacties en consideraties van de ambtelijke vergaderingen en uit rapporten vallen zowel tendensen naar als vrees voor de (relatieve) zelfstandigheid van de plaatselijke kerk (congregationeel-independentistisch stelsel) en enige vorm van het episcopaal-hiërarchische stelsel waar te nemen. De classicale vergadering in de Protestantse Kerk in Nederland wordt een sleutelpositie toebedeeld als schakel tussen de kerkenraden enerzijds en de generale synode anderzijds. Bij uitstek is zij daarmee het boegbeeld van het presbyteriaal-synodale stelsel. Deze typering biedt

evenwel geen garantie dat de classicale vergadering in de Protestantse Kerk in Nederland daadwerkelijk optimaal opereert.

7. SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING

Samenvatting

In het voorafgaande heb ik getracht een antwoord te geven op de vraag: welke classicale typen werden ontworpen in kerkorden, dan wel ontstonden er in de praktijk, vanaf de Synode van Emden van 1571 tot en met de *Protestantse Kerkorde van 2004*; hoe die typen de volgende en elkaar hebben beïnvloed en wat daarbij de staatkundige, maatschappelijke en kerkelijke context was. In dit hoofdstuk wordt een antwoord gegeven op de hierboven herhaalde centrale vraag die uitgesplitst was in de volgende zes deelvragen die in de zes voorafgaande hoofdstukken werden behandeld:

1. Welke classicale typen werden ontworpen, dan wel ontstonden er in de praktijk, tot aan van het *Algemeen Reglement van 1816*?
2. Welke classicale typen werden ontworpen in het *Algemeen Reglement van 1816* en het *Algemeen Reglement van 1852*? Ontstond er in de praktijk een ander classicaal type en, zo ja, welk?
3. Welk classicaal type werd ontworpen in de *Dordtse Kerkorde van 1619* zoals die aanvankelijk bij de afgescheidenen en dolerenden, maar met name in de Gereformeerde Kerken in Nederland sinds 1892 werd toegepast? Ontstond er in de praktijk een ander classicaal type en, zo ja, welk?
4. Welk classicaal type werd ontworpen in de *Hervormde Kerkorde van 1951*? Ontstond er in de praktijk een ander classicaal type en, zo ja, welk?
5. Welk classicaal type werd ontworpen in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959*? Ontstond er in de praktijk een ander classicaal type en, zo ja, welk?
6. Welke classicale typen werden ontworpen in de ontstaansgeschiedenis van en in de *Protestantse Kerkorde van 2004*?

Na de samenvatting volgt er een slotbeschouwing in dit hoofdstuk.

Hoofdstuk 1. Classicale typen tot 1816

De oorsprong van de kerkelijke figuur 'classis' moet in Zwitserland worden gezocht. De Synode van Lausanne van 1537 deelde Vaud in zes classes in. Deze classes hadden het karakter van predikantenbijeekomsten, zoals die ook onder de namen *Prophezey* in Zürich, *Convocaß* in Straatsburg, *Vénéralle Compagnie* in Genève, *coetus* in Emden, *coetus* in Londen en *colloque* in Frankrijk voorkwamen. Predikanten kwamen bijeen om gezamenlijk tucht uit te oefenen, te waken over de zuiverheid van de geloofsleer en aanstaande predikanten te examineren. Deze predikantensamenkomsten beschouwen we als classicale prototypen.

De classis volgens het Emdense type kreeg een ander karakter dan dit type van Vaud. Met het afwijzen van het bisschopsambt enerzijds en de nadruk op de autonomie van de gemeente anderzijds moest een nieuwe instantie gevonden worden aan wie de bovenplaatselijke taken konden worden toevertrouwd. Sommige Duitse kerken vertrouwden die taken toe aan het ambt van superintendent. Het Convent van Wezel van 1568 en de Synode van Emden van 1571 besloten echter tot invoering van de classis aan wie regionale taken werden

toebedeeld. We kunnen na de bovengenoemde prototypen spreken van het Emdense classicale type. Met name de Synode van Emden van 1571 ontwierp een classicaal type en legde deze vast in haar synodale acta. Vanaf dat moment functioneerden er classes in de Nederlanden. Onder invloed van deze besluiten voerde de Synode van Nîmes in 1572 classes in in de presbyteriaal-synodale kerk in Frankrijk. De Nederlandse synoden van Dordrecht van 1574, Dordrecht van 1578, Middelburg van 1581 en 's-Gravenhage van 1586 hebben de classis sinds de Synode van Emden van 1571 ontwikkeld, totdat de Synode van Dordrecht van 1618/1619 de classis kerkordelijk haar definitieve vorm gaf. Zo ontstond het Dordtse classicale type dat als basis het Emdense type had.

Dit Dordtse type zag er als volgt uit. De classis kwam viermaal per jaar bijeen. Over de volgende vergaderplaats dienden de afgevaardigden elke keer voor het sluiten van de bijeenkomst een afspraak te maken. Na het openingsgebed werd er een preses gekozen. Het waren alleen de predikanten - en niet de ouderlingen - die voor deze functie in aanmerking kwamen. Daarnaast werd er een scriba benoemd. Nergens stond echter voorgeschreven dat de scriba predikant moest zijn. Ook een ouderling zou deze functie hebben kunnen uitoefenen. In de praktijk fungeerden alleen de predikanten als scriba's. Ouderlingen - voorzover aanwezig in de bijeenkomsten van de classis - hadden niet zoveel in te brengen. Zij konden zich soms moeilijk losmaken van hun dagelijks werk. Het bijwonen van de samenkomsten van de classis betekende ook loon- en inkomstenderving. Er moesten sinds het Convent van Wezel van 1568 en de Synode van Emden van 1571 nu eenmaal ouderlingen door de kerkenraden naar de bijeenkomsten van de classis afgevaardigd worden. De functies van kerkvisitator, deputaat of lid van het moderamen werden echter steevast toebedeeld aan de predikanten. Met recht kan dit Dordtse type dus predikantenclassis worden genoemd. Na de verkiezing van de preses en de scriba werden de acta van de laatstgehouden bijeenkomst van de classis gelezen. Nauwkeurig werd nagegaan of de opdrachten die de vorige classis aan de deputaten had verstrekt, waren uitgevoerd. Art. XLI bood een agenda voor de classis. Het bood tevens de preses een handleiding bij het leiden van de bijeenkomst van de classis. Hij moest vragen of de kerkenraden vergaderden, de armen en de scholen werden bezocht, de kerkenraadsvergaderingen werden gehouden en of de kerken zich in omstandigheden bevonden waarbij de kerkenraden het oordeel of de hulp van de classis behoeften. Als deze vragen waren beantwoord en besproken, hield één van de predikanten of proponenten die in de vorige classis daartoe was aangewezen, een preek, die nadien werd besproken. Voor het sluiten van de bijeenkomst van de classis werd de afvaardiging naar de particuliere synode benoemd. Vervolgens werd er *censura morum* gehouden. Dit ging specifiek over hen die iets strafwaardigs in de vergadering hadden gedaan of de mindere vergadering hadden verzuimd. Elke kerkenraad vaardigde één predikant en één ouderling naar de classis af. Diakenen werden niet afgevaardigd, omdat zij geen deel van de kerkenraad uitmaakten. Als er aan een kerk meerdere predikanten waren verbonden, mochten alle predikanten worden afgevaardigd en zij hadden dan allen stemrecht. Hoewel het gevaar van hiërarchie aanwezig was, kon op deze wijze van de deskundigheid en de ervaring van predikanten uit de steden gebruik gemaakt worden. Het arbeidsveld van de

classis was omvangrijk. De classis bewaakte de zuivere geloofsleer en de kerkelijke organisatie. Zij adviseerde kerkenraden, examineerde kandidaten en proponenten, probeerde het door de kerkenraad en de diaconie op een predikant uitgebrachte beroep, stelde de afvaardiging naar de particuliere synode samen en verrichtte kerkvisitatie.

Na 1619 kwam er tot aan 1816 geen nationale synode meer bijeen. De ontwikkelingen in kerk en samenleving gingen in die periode gewoon door. De *Dordtse Kerkorde van 1619* was alleen in de gewesten Overijssel, Utrecht en Gelderland (op een aantal wijzigingen na) ingevoerd. De invloed van de classis groeide na 1619. Dit was het gevolg van het feit dat er twee eeuwen lang geen nationale synode werd gehouden en in Zeeland na 1638 ook geen provinciale synode.

Uit het *Compendium der Kerkelijke wetten van 1722*, de *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, het *Utrechtsch classicaal handboekje van 1793* en het *Wetboek van 1806* kan een doorgaande ontwikkeling worden afgelezen. Daaruit komt naar voren dat het Dordtse type niet functioneerde in de praktijk van Friesland, Utrecht en Zeeland. De vier hierboven genoemde geschriften laten zien dat de classes behoefte hadden aan nadere voorschriften waarin de *Dordtse Kerkorde van 1619* niet voorzag. De genoemde boeken bevatten voorschriften die tot in detail het functioneren van de classis regelden.

Zo blijkt bijvoorbeeld dat er meer bevoegdheden aan de preses, de scriba en de assessor werden toevertrouwd en dat zij langer in functie waren dan de *Dordtse Kerkorde van 1619* voor wenselijk en mogelijk hield. De preses, de scriba en de assessor waren vaak tevens degenen die kerkvisitatie verrichtten en tot deputaten werden benoemd om bepaalde zaken af te handelen. De classes werden ingedeeld in ringen of lokaten. Deze stelden een regeling op inzake de waarneming van vacaturebeurten in vacante gemeenten en een regeling die zorgde voor een evenwichtige verdeling van de classicaale taken en het rouleren van deze taken over de predikanten. Het Dordtse type functioneerde dus niet in Friesland, Utrecht en Zeeland. Er ontstonden andere typen: de Friese, Utrechtse en Walcherse typen, die de hierboven genoemde kenmerken gemeen hadden.

De classes vormden een belangrijke schakel in het kerkelijk leven van de zestiende, zeventiende, achttiende en vroege negentiende eeuw: in haar betrokkenheid op predikanten en gemeenten, in haar contacten met de overheid en de provinciale synoden - zo die werden gehouden. Dat gold dus zowel voor de Friese, Utrechtse als voor de Zeeuwse typen. Ook in het gewest Utrecht dus, waar de *Dordtse Kerkorde van 1619* werd ingevoerd, ontstond een ander dan het Dordtse type, namelijk het Utrechtse type.

Vooraf de rol van de vooraanstaande Classis Walcheren is indrukwekkend. Niet alleen was zij naast haar reguliere classicaale taken betrokken bij het werk van de Verenigde Oost-indische Compagnie en de West-indische Compagnie, maar ook zorgde zij ervoor dat gemeenten buiten de Nederlanden gelegen konden profiteren van de diensten van een predikant uit haar ressort. Een typerende omschrijving gaf J. F. G. Goeters aan de classis toen hij haar in 1968 ter gelegenheid van het vierhonderdjarige bestaan van het Convent van Wezel van 1568 een instituut van en voor de toekomst noemde. De classis is onmisbaar

gebleken in het proces van calvinisering, maar ook in het begeleiden, toerusten en adviseren van gemeenten, predikanten en kerkenraden. Die rol moest de classis ook wel spelen, omdat er twee eeuwen lang geen nationale synode en in Zeeland sinds 1638 geen provinciale synode meer bijeenkwam. Terecht heeft A. Th. van Deursen de Hollandse kerk dan ook getypeerd als een 'samenstel van classicale verbanden'.

De Friese, Utrechtse en Zeeuwse overheden beperkten de bevoegdheden en de invloed van de classis. Dat blijkt uit de classicale handboeken als het gaat om het mogen houden van een synode (Friesland), het afnemen van examens (Utrecht) en het beroepingswerk (Zeeland). Ondanks die greep die de overheden wensten te houden op de classes, bleven deze invloedrijk. Dat zou door een centrale overheid in 1816 ingrijpend veranderen.

Hoofdstuk 2. Het bestuurtype in de Hervormde Kerk

Met de verklaring van de Nationale Vergadering op 5 augustus 1796 dat er in Nederland van geen bevoorrechte noch heersende kerk sprake kon zijn, werd de scheiding van Kerk en Staat een feit. Deze scheiding kon niet zonder gevolgen blijven voor de kerkelijke organisatie. De staatskundige ontwikkeling verliep sindsdien grillig en dat had uiteraard gevolgen voor de Gereformeerde Kerk. Koning Willem I, die een eenheid van zijn koninkrijk wilde maken, beoogde dat ideaal ook voor de kerk. Hij wilde één kerkorde die zou gelden voor zijn gehele koninkrijk. Daarmee zou het einde ingeluid worden van een praktijk waarbij bijna elke provincie een eigen kerkorde had. Bij de landelijke kerk in 1816 paste niet langer een sterk gedecentraliseerde bestuursvorm zoals die eertijds wel aansloot bij de kerk in de Republiek. Ambtenaar J. D. Janssen was de belangrijke architect van de nieuwe kerkelijke organisatie die vanaf 1816 geldig werd. Kenmerk van dit reglement is dus ook dat het niet door predikanten en/of theologen was opgesteld. Welke typen werden ontworpen in het *Algemeen Reglement van 1816* en het *Algemeen Reglement van 1852*? Ontstond er in de praktijk een ander classicaal type en, zo ja, welk?

H. H. Donker Curtius stemde in 1815 - toen hij reageerde op het door Janssen gemaakte Ontwerp van 1815 - toe dat de Dordtse classis voor bestuur en administratie niet deugde en dat er als zodanig ook nooit iets goeds van te maken viel. Volgens hem functioneerde ze slecht. Het is echter aan Donker Curtius te danken dat er toch classes werden ingevoerd, want J. D. Janssen had deze aanvankelijk niet opgenomen in zijn Ontwerp van 1815. Donker Curtius meende namelijk dat de predikanten in een isolement zouden verkeren, indien er geen classes zouden zijn. Een soort classis was volgens hem nodig voor de vorming van de predikanten, tot nut voor de gemeenten, het beheer van de weduwenfondsen en het doen van nominaties voor leden van het classicaal bestuur. A. Ypey en I. J. Dermout bevestigden dit in 1827. Zij waren van mening dat de classes niet goed hadden gefunctioneerd. Het sombere beeld van de classis dat Donker Curtius, Ypey en Dermout schetsen, is echter niet gebleken uit ons onderzoek, waarvan in hoofdstuk 1 verslag is gedaan. Hun visie moet echter verstaan worden tegen de achtergrond van het staatskundige en kerkelijke eenheidsstreven van de

negentiende eeuw, dat een ander type dan de in hoofdstuk 1 genoemde typen noodzakelijk maakte.

Intussen was de classis in 1816 haar invloedrijke rol kwijtgeraakt. Op 7 januari van dat jaar voerde koning Willem I het *Algemeen Reglement van 1816* in. Bestudering van het *Compendium der Kerkelijke wetten van 1722*, de *Wetten der classicaale vergadering in Walcheren van 1779*, het *Utrechtsch classicaal handboekje van 1793* en het *Wetboek van 1806* toont aan dat de overgang van de *Dordtse Kerkorde van 1619* naar het *Algemeen Reglement van 1816*, dat door koning Willem I werd ingevoerd, minder abrupt is dan vaak verondersteld wordt. Met de invoering van het *Algemeen Reglement van 1816* werd een nieuw classicaal type ontwikkeld dat ik als 'bestuurstype' wil aanduiden. Dit type hield zich niet met geloofszaken bezig, maar had een puur bestuurlijk karakter. Het zag er als volgt uit. De rol van de classicale vergadering werd ontmanteld ten gunste van het classicaal bestuur. Dit bestuur bestond uit een beperkt aantal leden. De preses, de scriba en de assessor van het classicaal bestuur kregen grotere bevoegdheden dan in de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Echter, de classicale wetboeken laten zien dat een beperkt aantal predikanten in de voorafgaande eeuwen reeds grote bevoegdheden en daarmee sociaal aanzien had. Afhankelijk van de grootte van de classis hadden er in elk classicaal bestuur, naast de preses, de assessor en de scriba, twee, drie of vier gecommiteerde predikanten en een (oud)ouderling - die overigens jaarlijks moest aftreden - zitting. De (oud)ouderlingen hadden meestal een vooraanstaande functie in de samenleving. De (oud)ouderling kreeg dus een vaste plek in het classicaal bestuur. Dat is een duidelijk verschil ten opzichte van het Dordtse type en de classicale typen die uit de classicale handboeken en de Friese wetboeken naar voren komen. De taak van de classicale vergadering beperkte zich tot het stemmen over de kandidatenlijst voor de functie van preses, scriba, assessor en de gecommiteerden om tot een voordracht te komen aan het provinciaal kerkbestuur. De scriba werd voor een periode van drie jaar benoemd. Een dergelijke bepaling zou in de *Dordtse Kerkorde van 1619*, waarin de nadruk op vermindering van hiërarchie lag, onmogelijk zijn geweest. Na de classicale vergadering vond er een classicale maaltijd plaats, die voor de predikanten en de ouderlingen een mogelijkheid schiep elkaar jaarlijks op de laatste woensdag van juni in de hoofdplaats van de classis te ontmoeten. De predikanten werden overigens niet door hun kerkenraden naar de classicale vergadering afgevaardigd. Zij waren ambtshalve lid van de classicale vergadering. Zodra zij werden verbonden aan een gemeente in de classis, werd hun een acte van lidmaatschap overhandigd. De kerkenraad had de keuze een ouderling of een oud-ouderling af te vaardigen. In het algemeen kan gezegd worden dat het classicaal bestuur goed zorgde voor de belangen van de gemeenten in zijn ressort en toezicht hield op de gemeenten, de kerkenraden en predikanten.

Uit de handelingen van de classikale besturen Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke van 1816 tot en met 1825 blijkt dat deze besturen hun taak nauwgezet en met groot geduld uitoefenden. Daarbij werden ze geholpen door of konden ze terugvallen op de uitvoerige reglementenbundel en de ministeriële beschikkingen. Het kerkordelijke type werd zonder meer toegepast. Er ontstonden in de praktijk geen nieuwe classicale typen.

In 1843 trok koning Willem II zich terug uit kerkelijke aangelegenheden. De aan hem toebedeelde kerkelijke bevoegdheden kwamen met uitzondering van beheerszaken voortaan toe aan de hervormde synode. De Synode van 1846 besloot over te gaan tot herziening van de kerkelijke reglementen.

Het *Concept van 1847* bepaalde dat predikanten en ouderlingen niet langer tegelijk lid van het classicaal bestuur en het provinciaal kerkbestuur mochten zijn en pleitte voor een verruiming van de taken van de classicale vergadering. De commissie die dit concept opstelde, erkende het gebrekkig functioneren van de classicale vergadering in de praktijk. Dit concept werd onbruikbaar door de grondwetsherziening van 1848. De scheiding van Kerk en Staat noopte tot een andere kerkelijke organisatie. De kerk moest immers loskomen van de staat. Daarom verscheen een nieuw concept. Dit *Concept van 1848* kan men ten opzichte van het *Algemeen Reglement van 1816* revolutionair noemen. De grondwetsherziening van 1848 en de veranderingen in de verhouding Kerk en Staat maakten het mogelijk tot ingrijpende veranderingen in de kerkelijke organisatie te komen. Daarmee veranderde ook het classicale type. De naam 'klassikale bestuur' werd in het *Concept van 1848* gewijzigd in 'klassikale commissie van bestuur'. Deze wijziging was noodzakelijk, omdat de classicale vergadering als bestuurscollege werd aangewezen. Het *Concept van 1848* schreef voor dat de kerkenraden niet langer een oud-ouderling, maar een dienstdoende ouderling naar de classicale vergadering moesten afvaardigen en dat geen oud-ouderling lid van het classicaal bestuur mocht zijn. Indien aan een gemeente meerdere predikanten waren verbonden, mocht de kerkenraad van die gemeente ook meer ouderlingen afvaardigen, mits het aantal ouderlingen het aantal predikanten niet overtrof. De Synode van 1849 besloot echter het *Concept van 1848* niet aan te nemen en te werken aan een nieuw concept. Dit proces mondde uit in het *Algemeen Reglement van 1852*.

Dit reglement laat ten opzichte van het *Algemeen Reglement van 1816* een aantal opvallende wijzigingen zien. De classicale vergadering, die jaarlijks op de laatste woensdag van juni bijeen bleef komen, koos voortaan zelf de leden van het classicaal bestuur. Ook had de classicale vergadering het beperkte recht van consideratie; zij ontving jaarlijks van het classicaal bestuur een verslag van diens werkzaamheden. Zij mocht zich bezinnen op welke wijze zij het godsdienstig en kerkelijk leven in de classis het beste kon bevorderen. Het aantal ouderlingen nam toe en ook het aanzien van de ouderlingen nam enigszins toe. Dat was een logische ontwikkeling, gezien het wegvallen van de staatssteun. Er werd daarvoor in de plaats steun gezocht bij invloedrijke mensen die als ouderling in het classicaal bestuur konden functioneren. Het classicaal bestuur kwam minder vaak bijeen. Belangrijke wijzigingen waren verder dat een lid van het provinciaal kerkbestuur geen lid van het classicaal bestuur kon zijn en vice versa. Met deze wijzigingen werd geprobeerd belangenverstrengeling te voorkomen. De rol van de classicale vergadering was dus in 1852 ten opzichte van 1816 toegenomen. Feit was wel dat het classicaal bestuur hét bestuursorgaan van de classis bleef en dat het opereerde als een administratief college van een centraal geleide kerkelijke organisatie, dat zich niet met de geloofsleer bezighield.

Uit de handelingen van de classicale besturen en vergaderingen Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke van 1852 tot en met 1861 blijkt dat men het kerkordelijke type toepaste. Er ontstond in de praktijk geen ander classicaal type.

Hoewel de handelingen van zowel de classicale besturen als de classicale vergaderingen Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke van 1816 tot en met 1825 en van 1852 tot en met 1861 dit niet zo doen vermoeden, schikten niet allen zich in de opgelegde kerkelijke reglementen en kerkorganisatie. Er viel kritiek te beluisteren zowel bij hen die in de Hervormde Kerk bleven als bij hen die deze kerk hadden verlaten en mee waren gegaan met de Afscheiding in 1834 of de Doleantie in 1886. Zij verlangden terug naar het ideaal van Dordt.

Hoofdstuk 3. Het neo-Dordtse type

De afgescheidenen konden het na de Afscheiding in 1834 niet eens worden over de invoering van een kerkorde. Gevolg hiervan was een kerkordelijke strijd. Hoewel de Synode van Amsterdam van 1840 verklaarde dat de *Dordtse Kerkorde van 1619* geldig was, met verwerping van het patronaatsrecht van de overheid en met terzijdestelling van alle eigengemaakte kerkordes, ging de strijd over de kerkorde gewoon door. Pas na de Synode van Zwolle van 1854 werd niet langer over de kerkorde gestreden. De *Dordtse Kerkorde van 1619* was dé kerkorde van de Christelijk Afscheidene Gereformeerde Kerk tot 1869 en van de Christelijke Gereformeerde Kerk tot 1892, hoewel steeds weer bleek dat een zeventiende-eeuwse kerkorde niet zondermeer van toepassing bleek te zijn op de kerkelijke situatie van de negentiende eeuw. De dolerenden kozen in hun verlangen naar een presbyteriaal-synodale kerkregering van meet af aan voor de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Onder leiding van A. Kuiper en F. L. Rutgers werd gestreden voor het zogenaamde doleantiekerkrecht, volgens hetwelk plaatselijke kerken gezamenlijk zich verenigen in een confederatief kerkverband. Het gezag van de meerdere vergaderingen (waaronder de classis) gold in hun visie uit kracht van de vrijwillige toetreding tot het kerkverband. Kuiper liet zich in zijn visie hierop leiden door het voorbeeld van Londen en de lokale afdelingen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, Rutgers door zijn eenzijdig gebleken interpretatie van de visie van de zeventiende-eeuwse theoloog Voetius.

De Christelijke Gereformeerde Kerk en de Nederduitse Gereformeerde Kerken verenigden zich in 1892. De naam van dit kerkverband werd 'Gereformeerde Kerken in Nederland'. De Gereformeerde Kerken in Nederland kozen in 1892/93 voor de *Dordtse Kerkorde van 1619*. Met deze keuze gaven zij uitdrukking aan hun verlangen naar terugkeer van de ambtelijke vergaderingen. Het Dordtse type werd in de Gereformeerde Kerken in Nederland gehanteerd en ook strikter toegepast dan eertijds, zozeer dat de aanduiding 'neo-Dordtse type' niet misstaat. Met de terugkeer naar de Dordtse classis was er niet langer sprake van een classicaal bestuur en een gemarginaliseerde classicale vergadering.

Ook de Gereformeerde Kerken in Nederlanden ontdekten vrij spoedig na 1892 dat een bijna driehonderd jaar oude kerkorde niet geheel bruikbaar was. Sommige voorschriften waren verouderd en andere voorschriften gaven aanleiding tot misverstand. In 1905 verscheen - na ruim een decennium van kerkordelijke bezinning - de herziene *Dordtse Kerkorde van 1619*. Nieuw daarin was

het expliciet opnemen van de consulent in art. IV. De verkiezing van een nieuwe dienaar des Woords vond voortaan plaats door de kerkenraad en de diakenen 'met advies van de Classe of van den hiertoe door de Classe aangewezen consulent, waar zulks tot nog toe gebruik is geweest'. Verder werd het voorschrift geschrapt dat tijdens de bijeenkomsten van de classes één van de predikanten of proponenten een zogenaamde 'classicale preek' hield. Het voorschrift had tot doel elkaar bij de geloofsleer te bepalen. Daarnaast was er een ander doel. Dit voorschrift was niet langer relevant, omdat het oorspronkelijk ook bedoeld was om gebrekkig opgeleide predikanten aan te scherpen. Toen het opleidingsniveau en de examens voor predikanten beter werden, raakte dit voorschrift overbodig. De *Utrechtse Kerkerde van 1837* en de *Brabantse Kerkerde van 1843* hadden het voorschrift over de classicale preek niet opgenomen.

In de praktijk werd er geen ander classicaal type dan het neo-Dordtse type gecreëerd. Zowel in de *Dordtse Kerkerde van 1619* zoals die sinds 1892 werd onderhouden als in de praktijk was er sprake van een neo-Dordts type. Het Dordtse ideaal werd nog meer dan in de zeventiende en achttiende eeuw trouw nageleefd. De Synode van Middelburg had ervoor gezorgd dat de classes in 1933 rechtspersoonlijkheid kregen, art. LXXXIV. Ook deze ontwikkeling op het gebied van de stoffelijke aangelegenheden van de classis markeert een kentering - onder invloed van kerkelijke en maatschappelijke tendenzen - ten opzichte van het Dordtse type. De kerkscheuring in 1926 had immers tot het inzicht geleid dat de *Dordtse Kerkerde van 1619* onvoldoende (kerk)juridische waarborgen zou kunnen bieden voor behoud van vermogen en bezittingen in geval van een nieuwe kerkscheuring. Een nieuwe kerkscheuring deed zich voor in 1944. Art. LXXXIV kon niet voorkomen dat juridisch gezien strijd ontstond over de bezittingen en het vermogen. Het resultaat van deze (kerk)juridische strijd viel niet altijd uit in het voordeel van de Gereformeerde Kerken in Nederland.

De notulen van de classes laten zowel in de periode 1892 tot en met 1901 als in de periode 1922 tot en met 1931 de classis als een hecht verband zien. Absenteïsme werd bijvoorbeeld afgekeurd. Sommige predikanten die het werk in de eigen kerk lieten prevaleren boven de bijeenkomsten van de classis werden hierop aangesproken.

Hoewel meer dan in de zeventiende en achttiende eeuw het spanningsveld van de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk en de bevoegdheid van de classis als meerdere vergadering een rol speelde, bleek dit in de praktijk minder nadrukkelijk aanwezig te zijn dan op grond van ontwikkelingen in het kerkelijk leven verwacht mag worden. Een aantal voorbeelden uit de classicale notulen onderstrepen dat de nadruk lag op de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Zeist was het oneens met het besluit van de Classis Utrecht in alle kerken te laten collecteren voor Hongaarse studenten. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Ureterp durfde de bevoegdheid van de particuliere synode ten opzichte van classis en kerkenraad in twijfel te trekken. Daarentegen aanvaardde de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Harkema-Opeinde evenwel de zeven adviezen die de Classis Drachten hem in de 'kwestie Van Leeuwen' meegaf. Aangelegenheden die niet tot het arbeidsveld van

de classes behoorden, werden door de classes naar andere ambtelijke vergaderingen verwezen.

Naast een typering als 'neo-Dordts type' is ook de aanduiding predikantenclassis verantwoord. Op grond van de praktijk vallen immers de bijeenkomsten van de classis te karakteriseren als die van een predikantenclassis. Ouderlingen speelden slechts een geringe rol in de classis en protesteerden daar blijkbaar ook niet tegen. Ten opzichte van de ontwikkelingen in de Nederlandse Hervormde Kerk ten tijde van het *Algemeen Reglement van 1816* en met name het *Algemeen Reglement van 1852* vervulden de ouderlingen in de Gereformeerde Kerken in Nederland een marginale rol. In het classicaal bestuur van de Nederlandse Hervormde Kerk had één (oud)ouderling immers een vaste plek. Uit de notulen van de onderzochte gereformeerde classes blijkt dat een ouderling niet als deputaat of kerkvisitator werd benoemd. Ook maakten ouderlingen geen deel uit van het moderamen tenzij er sprake was van een noodsituatie door een tekort aan predikanten zoals in de Classis Axel. De ouderlingen werden door hun kerkenraden beurtelings afgevaardigd. Predikanten waren echter telkens aanwezig bij samenkomsten van de classis.

Ook had de classis missionaire aspecten. De classes besteedden veel energie aan het missionaire werk. Via evangelisatie probeerden de classes tot instituering van nieuwe kerken te komen. De Classis Utrecht hield zich met name bezig met zendingswerk in Batavia.

Hoofdstuk 4 Het hervormde type

Niet alleen bij de afgescheidenen en de dolerenden, maar ook bij velen van hen die in de negentiende eeuw in de Nederlandse Hervormde Kerk bleven, ontstond weerstand tegen de leervrijheid en de reglementenbundel. Met name vanaf het einde van de negentiende eeuw groeide het aantal voorstellen tot reorganisatie van de Hervormde Kerk. Ph. J. Hoedemaker pleitte in 1888 voor eerherstel van het Dordtse type, omdat hij de classicale besturen verwierp. In 1901 meende hij dat de taken op het terrein van het vermaan en de tucht aan de classis moesten worden toebedeeld. De classis zou weer geestelijke zaken moeten behartigen, zo meende hij. Hij verlangde daarbij niet terug naar het ideaal van Dordt, zoals de afgescheidenen en de dolerenden dat deden. De classis moest namelijk volgens hem niet teveel taken behartigen. Zij moest zich vooral concentreren op geestelijke en kerkelijke zaken. Andere taken moest zij aan deputaten, vaste commissies of bestuurscolleges overlaten - overigens onder verantwoordelijkheid van de Kerk zelf. Ook andere reorganisatievoorstellen in de eerste vier decennia van de twintigste eeuw kenmerkten zich door eerherstel van de classicale vergadering als ambtelijke vergadering. De bestuurlijke taken moesten toebedeeld worden aan een (algemene) classicale commissie. Niet langer zou er dus sprake zijn van een 'classicaal bestuur'. Dit sloot dus aan bij de gedachte van het *Concept van 1848*, waarin de leiding van de classis niet toekwam aan de 'klassikale commissie van bestuur', maar aan de classicale vergadering.

J. H. Gunning liet in 1900/1 van zich horen. Hij vond dat de classes het recht moesten krijgen zich weer tot de synode te mogen wenden. De Classicale Vergadering Amsterdam meende in 1902 dat de classicale besturen vervangen

dienden te worden door classische commissies ('*classes contractae*') en dat het eigenlijke bestuur toebedeeld moest worden aan de classische vergadering ('*classes plenae*'). De commissie van rapport van de synode antwoordde hierop dat de classische vergadering geen regeermacht diende te hebben. In 1905 verscheen een concept dat een gewijzigd Algemeen Reglement bevatte. Daarin werd een pleidooi gevoerd voor een beperkte uitbreiding van de bevoegdheden van de classische vergaderingen voornamelijk de behartiging van geestelijke belangen, de tuchtuitoefening over predikanten en de bespreking van de jaarverslagen van de classische commissie. In deze commissies - ter vervanging van het classicaal bestuur - zaten evenveel dienstdoende ouderlingen als predikanten. De figuur van de oud-ouderling was hiermee verdwenen.

Deze reorganisatievoorstellen liepen op synodaal niveau steeds vast. Pas in 1929 verscheen een nieuw voorstel: het *Ontwerp van 1929* dat - in een poging het belijdende karakter van de kerkorde te herstellen - niet zozeer op de *Dordtse Kerkorde van 1619* teruggreep, maar op het *Concept van 1809*. Bovendien waren de opstellers van het *Ontwerp van 1929* van mening dat het *Concept van 1809* beter dan de *Dordtse Kerkorde van 1619* aansloot bij de staatsrechtelijke situatie van die tijd. In dit *Ontwerp van 1929* werd de classische vergadering weer een ambtelijke vergadering. Zij oefende bestuur en opzicht uit over de gemeenten in de classis. Deze classische vergaderingen kregen een omvangrijker takenpakket ten opzichte van het *Algemeen Reglement van 1816* en het *Algemeen Reglement van 1852*. De leiding van de classis was in handen van een algemene classische commissie. De classische vergadering stelde vier commissies in op het terrein van respectievelijk rechtspraak, zending, examen en diaconale belangen. Voor de Nederlandse Hervormde Kerk was de activiteit op het gebied van kerkelijke zending nieuw. Zij kwam in de plaats van genootschapzending.

Het *Ontwerp van 1933*, opgesteld door 'Kerkopbouw', verschilde in zoverre van het *Ontwerp van 1929* dat er minder bevoegdheden aan de classische vergadering werden toebedeeld. Er werd onderscheid gemaakt tussen de 'gewone' classische vergadering in maart en de 'breede' classische vergadering in oktober. Nieuw was de afvaardiging van huisgemeenten naar de classische vergadering. In het zogenaamde Akkoord van 1936 werd geprobeerd te komen tot overeenstemming. Daarin werd vastgelegd dat niet de classische vergaderingen, maar - conform het *Ontwerp van 1933* - de provinciale synoden de afgevaardigden naar de generale synode benoemden.

Het *Ontwerp van 1938* nam het idee van een 'breede' classische vergadering over van het *Ontwerp van 1933*. De algemene classische commissie kwam de leiding in de classis toe zoals dat in het *Ontwerp van 1929* was vastgelegd. De vijf bijzondere commissies, te weten de commissie voor uit- en inwendige zending; de commissie voor de diaconale belangen; de commissie voor het examen; de commissie voor de huisgemeenten en de commissie voor beheerszaken, werden eveneens van het *Ontwerp van 1933* overgenomen. Het *Ontwerp van 1938* bepaalde dat de classische vergadering in de classische hoofdplaats gehouden diende te worden. Uit het Akkoord van 1936 werd de benoeming van de afgevaardigden naar de generale synode door de provinciale synode geregeld en was er voor de classische vergadering een rol weggelegd in tuchtzaken.

Het in de hongerwinter 1944-1945 door H. M. J. Wagenaar opgestelde 'Bouwplan Wagenaar' schetste een classicaal type waarin weer voluit sprake kon zijn van afvaardiging van dienstdoende predikanten op gelijke voet met andere ambtsdragers door de kerkenraden. Daartoe behoorden ook de ouderling-quaestor, de later in de *Hervormde Kerkorde van 1951* genoemde ouderling-kerkvoogd. Ook diakenen werden afgevaardigd. Dat was een novum in de geschiedenis van de classis. Naast het moderamen werd een breed moderamen ingesteld. Dit kan gezien worden als een restant van het oude classicaal bestuur. Dit classicale type kreeg enerzijds het karakter van een ambtelijke vergadering. Anderzijds werd er een soort classicaal bestuur in de vorm van een breed moderamen aangehouden. Deze aanduiding 'breed moderamen' was ook terminologisch gezien nieuw en was - evenals de afvaardiging van ouderling-kerkvoogden en diakenen - overgenomen van het Bouwplan Wagenaar.

Het hervormde type leek sterk op het *Ontwerp van 1933*, zij het dat de afvaardiging naar de generale synode door de classicale vergadering overgenomen werd van het *Ontwerp van 1929*. Dit type kenmerkte zich daardoor, dat de classicale vergadering considereerde over vragen van kerkorde en belijden; de classicale vergadering uitsprak naar de meerdere vergaderingen van hetgeen er in de gemeenten en kerkenraden in de classis leefde; in de bijeenkomsten van de classicale vergadering verslag werd gedaan van de bijeenkomsten van de provinciale kerkvergadering en de generale synode en het geestelijk gesprek in de bijeenkomsten van de classicale vergaderingen werd gevoerd.

Hoewel er in de praktijk niet echt een ander classicaal type ontstond, moet op grond van het onderzoek wel geconcludeerd worden dat het hervormde type in de praktijk niet helemaal functioneerde. In de periode 1951 tot en met 1960 werd dit al vrij snel duidelijk door de geringe opkomst en het ontbreken van ouderling-kerkvoogden en diakenen. Daardoor werd het quorum bij vergaderingen niet altijd gehaald. In de periode van 1989 tot en met 1998 nam de absentie, met name in de Classicale Vergadering Utrecht, alleen maar toe. Dat leidde mede tot een verhoging van de werkdruk bij ambtsdragers en gemeenteleden die een classicale taak op zich hadden genomen. De vraag of het geestelijke gesprek werkelijk gevoerd werd, valt moeilijk te beantwoorden. De in bijlage 2 opgenomen lijst met onderwerpen is stille getuige van het feit dat de classicale vergaderingen in ieder geval pogingen ondernamen om het geestelijke gesprek van de grond te krijgen. De classicale idealen van het hervormde kerkordelijke type waren wellicht te hoog gegrepen. Er werd meer van de classicale vergaderingen verwacht dan zij in de praktijk waar konden maken.

Waarin de classicale vergaderingen wel tot een naleving van het kerkordelijke ideaal kwamen, was op het terrein van het apostolaat. Dit gold de periode 1951 tot en met 1960. De Classicale Vergaderingen Leeuwarden, Utrecht en IJzendijke waren betrokken bij aangelegenheden op het gebied van het onderwijs, het maatschappelijk werk, de gezondheidszorg, het industriepastoraat en het recreatiepastoraat. Reeds in de jaren vijftig van de twintigste eeuw konden de eerste voorzichtige contacten worden gelegd tussen de hervormde Classicale Vergadering IJzendijke, de gereformeerde Classis Axel en vertegenwoordigers van

de Vrije-Evangelisch gemeenten in Zeeuws-Vlaanderen. De apostolaire opdracht, maar ook de geografische ligging en de kerkelijke situatie van Zeeuws-Vlaanderen nodigden daartoe uit. De hervormde classicale vergadering van die periode kan gekarakteriseerd worden als een 'apostolair type'. Deze typering geldt overigens niet voor de tweede onderzoeksperiode, 1989 tot en met 1998. Het apostolaire élan was toen reeds verdwenen uit de praktijk.

Hoofdstuk 5 Het gereformeerde type

De *Gereformeerde Kerkorde van 1959* ontstond omdat de *Dordtse Kerkorde van 1619* niet langer functioneerde in de twintigste eeuw; ook niet na de herziening in 1905. De *Gereformeerde Kerkorde van 1959* was evenwel geen nieuwe kerkorde, maar een herziene kerkorde.

Vanwege de kwesties Netelenbos in 1919, Geelkerken in 1926 en Schilder in 1944 over de bevoegdheden van de meerdere vergaderingen werd in de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* bepaald dat niet alleen de kerkenraad, maar ook de meerdere vergadering 'elk naar hun eigen aard, kerkelijk gezag hebben haar door Christus verleend'. Hiermee probeerde de *Gereformeerde Kerkorde van 1959* duidelijkheid te scheppen in het sinds door Kuyper en Rutgers geïntroduceerde doleantiekerkrecht en het spanningsveld van de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk en het kerkverband. Daarmee kreeg de gereformeerde classis kerkordelijk meer gewicht dan in de *Dordtse Kerkorde van 1619*. In de praktijk bleek dit spanningsveld geen enkele rol te spelen.

Na het neo-Dordtse type ontstond dus een gereformeerd type dat een ander kerkordelijk fundament had. Daarmee bedoel ik niet slechts een andere kerkorde, maar ook een andere kerkordelijke verankering zoals hierboven uiteen is gezet. Dit gereformeerde type kende ook beperkingen. De praktijk laat immers zien dat de classis aan betekenis inboette waar plaatselijke kerken en het kerkverband uit elkaar groeiden en dat de plaatselijke kerken en het kerkverband uit elkaar groeiden waar de classis aan betekenis inboette.

In de tweede onderzoeksperiode van 1989 tot en met 1998 was de typische gereformeerde werkwijze overeenkomstig het neo-Dordtse type van de classis aan het verdwijnen. Die werkwijze bestond uit het openen van de classis door de samenroepende kerk in de persoon van de predikant, het controleren van de credentiebrieven, het vaststellen van de agenda, het constitueren van de vergadering en het plaatsnemen achter de moderamentafel door het moderamen dat door de vorige classis was benoemd. De positie van het moderamen werd in toenemende mate verstevigd. De rol van de samenroepende kerk was bijna uitgespeeld. In de Classis Zeeuws-Vlaanderen werd het instituut van de samenroepende kerk in de tweede onderzoeksperiode nieuw leven ingeblazen, doordat de samenroepende kerk zich mocht presenteren aan de andere afgevaardigden. Naast het moderamen stelden de classes in de tweede onderzoeksperiode - naar analogie van de hervormde classicale vergadering en ter voorbereiding op de werkwijze in de Protestantse Kerk in Nederland - een breed moderamen in.

De praktijk ontwikkelde zich in de periode 1989 tot en met 1998 en kwam daarmee steeds verder af te staan van het gereformeerde type. De positie van het

moderamen werd verstevigd ten nadele van de samenroepende kerk en van de classis contracta. Het moderamen handelde immers spoedeisende zaken af, zoals approbatie van een beroep op een predikant uitgebracht. Met de invoering van een breed moderamen in de jaren negentig van de twintigste eeuw werd een nieuw classicaal type geschapen. Voordeel was echter wel dat de agenda van de classis minder zwaar werd belast. Deputaatschappen en commissies die werkten onder verantwoordelijkheid van en in verantwoording aan de classis zweefden soms in de classicale organisatiestructuur. De classis was dan nauwelijks op de hoogte van het bestaan, het functioneren of de bemensing ervan. In de periode 1989 tot en met 1998 bleek het gereformeerde type gebrekkig te functioneren. Het niet kunnen vervullen van vacatures in het moderamen, het breed moderamen, de deputaatschappen en commissies bleken problemen te vormen die steeds grotere proporties aannamen. Het vanzelfsprekende rouleren zoals dat in het verleden gewerkt had, was voorbij. Dit liep parallel met de toenemende absentie van de afgevaardigde ambtsdragers en de toegenomen moeite van kerkenraden ambtsdragers af te vaardigen. De afgevaardigde ambtsdragers gaven te kennen geen genoegen te nemen met een puur bestuurlijk type van de classis. Zij verlangden bezinning, ontmoeting en bemoediging voor het kerkelijk leven ter plaatse en voor de classis als geheel. Hoewel ook gezegd moet worden dat het werk van de classis niet zozeer als werk voor het gezamenlijke belang werd ervaren; eerder zag men het als werken voor een ander. Het kerkverband dat sinds 1892 functioneerde, raakte daarmee uit het zicht. De omgekeerde redenering kan ook gevolgd worden: omdat het kerkverband uit het zicht raakte, voelde men zich minder betrokken bij het bovenplaatselijke werk en trok men zich terug in de eigen kerk.

Door ontwikkelingen in de praktijk en het Samen-op-Wegproces gingen de classes van de Gereformeerde Kerken in Nederland steeds meer lijken op de classicale vergaderingen van de Nederlandse Hervormde Kerk.

Kortom, het gereformeerde type van de classis functioneerde nauwelijks in de periode 1989 tot en met 1998. Het werd steeds minder een weerspiegeling van het Neo-Dordtse type zoals het in hoofdstuk 3 werd beschreven. Er ontstond een ander type, zowel in de theorie als in de praktijk. De gereformeerde classes kregen steeds meer het karakter van de hervormde classicale vergadering. Het Samen-op-Wegproces en de onvrede met het kerkordelijke type hebben daar aan bijgedragen.

Hoofdstuk 6 Het protestantse type

Na de oproep van de zogenaamde 'Achtien' met Pinksteren 1961, kwam in 1973 de eerste gezamenlijke vergadering van synoden bijeen. De Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden van de Raad van Deputaten Samen op Weg lanceerde reeds in 1976 het plan in de toekomstige kerk geen ruimte te laten voor de provinciale synode als bestuurslaag of meerdere vergadering. Wel kreeg de provinciale synode een plek in de kerk door haar ondersteunende taak ten aanzien van de classes in de kerkprovincie. Dat hield in dat de classicale vergadering het bestuurlijk middenniveau werd tussen enerzijds de kerkenraden en anderzijds de generale synode. De werkgroep legde het accent op een korte verbindingslijn tussen het plaatselijke vlak en de landelijke kerk. In 1981 gaf de werkgroep te

kennen dat de toekomstige classicale vergadering meer op de gereformeerde classis dan op de hervormde classicale vergadering zou moeten lijken. De gezamenlijke vergadering van synoden besloot in 1990 echter anders en hield weinig tot geen rekening met de schetsen van de toekomstige kerk zoals die door de Commissie Toekomstmodel in 1982 en de Werkgroep Toekomstige Vorming van de Raad van Deputaten Samen op Weg in 1984, 1986, 1988 en 1989 waren ontworpen. De gezamenlijke vergadering van synoden koos in 1990 voor het hervormde kerkordetype en daarmee voor de vormgeving van de hervormde classicale vergadering als type voor de latere protestantse classicale vergadering.

Reeds in 1982 had de Commissie Toekomstmodel van de Raad van Deputaten Samen op Weg gewezen op mogelijkheid van interclassicale samenwerking. Dit resulteerde in de 'Schets van 1988' in de introductie van de zogenaamde 'centrale classicale vergadering' of de 'algemene classicale vergadering'. In de *Protestantse Kerkorde van 2004* is uiteindelijk voor de laatste aanduiding gekozen. Met de invoering van de algemene classicale vergadering is gekozen voor een functionele taakverdeling tussen de algemene classicale vergadering enerzijds en de classicale vergadering anderzijds. De algemene classicale vergadering is het aangewezen kerkelijk lichaam om die zaken te behartigen die van enige afstand bekeken moeten worden. De classicale vergadering is er met name voor ontmoeting en zij dient het zicht te houden op de plaatselijke gemeenten en de kerkgemeenschap. Zij geeft immers in haar leidinggevende functie aan het leven en werken van de classis 'gestalte aan de verantwoordelijkheid van de gemeenten voor elkaar en voor de gehele kerk, alsmede aan de verantwoordelijkheid van de kerk voor de gemeenten', art. VI.4. In Ord. 4-15 van de *Protestantse Kerkorde van 2004* blijkt dat de door de gezamenlijke synoden in 1990 gemaakte keuze voor het hervormde kerkordetype voor wat betreft de classicale vergadering niet zo'n ingrijpende breuk met de hierboven genoemde schetsen betekende. In Ord. 4-15 komt de aanduiding *koinonia* niet als zodanig voor, maar indirect wel. Het voorschrift luidt dat de classicale vergadering onder meer tot taak heeft 'het gestalte geven aan de verantwoordelijkheid van de gemeenten voor elkaar, onder meer door het stimuleren en zelf voeren van het kerkelijk gesprek en het op andere wijze bevorderen van de saamhorigheid van de gemeenten'. Hierin vinden we iets terug van het karakter van het classicale type zoals dat in de 'Schets van 1988' werd ontworpen.

Op de introductie van de algemene classicale vergadering kwamen veel reacties uit de ambtelijke vergaderingen die uitgenodigd waren om te considereren over of te reageren op de *Ontwerp-kerkorde van 1994* en de *Ontwerp-ordinanties van 1997*, alvorens de *Protestantse Kerkorde van 2004* in juni 2003 in tweede lezing werd vastgesteld. Ook een aantal kerkelijke werkgroepen voelde zich geroepen of ontving een opdracht op de classicale vergadering te reflecteren. De resultaten van deze reflecties waren achtereenvolgens 'De Classicale Vergadering in de VPKN - Nota van de Raad van Deputaten Samen op Weg' uit 1997, geschreven door de Werkgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten SoW; 'De Classis van A tot Z' uit 1998, geschreven door de Interregionale Werkgroep Kerkorde; 'De bestuurlijke organisatie in de toekomstige verenigde kerk' uit 1999, geschreven door het Interregionaal Moderamen en 'de Nota van de Projectgroep Classicale

Vergadering van de Raad van Deputaten SoW' uit 2001. Het eerstgenoemde rapport werd in de gezamenlijke vergadering van synoden in 1997 besproken en werd - zij het met kritiek - het eerste van een serie rapporten die ter bezinning op de classicale vergadering moesten dienen. Het is een merkwaardig gegeven dat aan de classicale vergadering een sleutelpositie wordt toegekend, maar dat vervolgens nadere bezinning op het classicale type nog moest plaatsvinden, alsof er geen schetsen door de Commissie Toekomstmodel in 1982 en de Werkgroep Toekomstige Vormgeving in 1984, 1986, 1988 en 1990 waren gemaakt, die voldoende stof tot kritische reflectie op de classicale vergadering konden bieden. De drie laatstgenoemde rapporten werden niet in de gezamenlijke vergadering van synoden besproken, maar wel in de Werkgroep Kerkorde. Uit de notulen van die laatstgenoemde werkgroep blijkt dat deze geen studie heeft gemaakt van de vruchten van onderzoek naar interregionale vormen van samenwerking in het gemeenterecht of andere dan kerkelijke organisaties in Nederland met een complexe structuur, zoals bijvoorbeeld de ANWB of de KNVB.

Het protestantse type zoals dat uit hoofdstuk 6 naar voren komt, biedt een weinig vernieuwde aanblik. Was het in 1981 gereformeerde type hét voorbeeld voor de protestantse classicale vergadering, sinds 1990 stond het hervormde type model.

Wat was er nu nieuw voor zowel de gereformeerde classis als de hervormde classicale vergadering? Voor de gereformeerden was het nieuw dat het afnemen van examens niet tot het takenpakket van de protestantse classicale vergadering zou behoren. Hiermee verdween een oude taak van de classis die, zoals we in de paragrafen 1.1.2.3. en 1.1.2.6. zagen, reeds tot het takenpakket van de prototypen van Vaud (sinds 1537) en Emden (sinds 1544) hoorde. De hervormden moesten afscheid nemen van de provinciale kerkvergadering en diens scriba. Nieuw is daardoor de korte verbindinglijn tussen de plaatselijke gemeenten c.q. de kerkenraden en de landelijke kerk c.q. de generale synode. Het *Concept van 1809* kende echter om staatkundige redenen eveneens geen provinciale bestuurslaag. Nieuw is ook de algemene classicale vergadering, hoewel het onderscheid tussen de classicale vergadering en de algemene classicale vergadering reeds in de 'Schets van 1988' werd genoemd. Voor de gereformeerden was het nieuw dat een kerkenraad een ouderling-kerkrentmeester kan afvaardigen naar de classicale vergadering en verder - voor gereformeerde classes die tot 1 mei 2004 zonder breed moderamen opereerden - dat veel zaken afgehandeld worden door het breed moderamen van de classicale vergadering.

Voor de hervormden zal het wenselijk zijn dat veel zaken niet door het breed moderamen en/of de scriba van de provinciale kerkvergadering behartigd worden, maar tot het werkkterrein van het breed moderamen van de classicale vergadering behoren.

Voor de hervormden is er qua type weinig veranderd, voor de gereformeerden wel. Desondanks leerden de notulen dat de onderzochte gereformeerde classes in de periode 1989 tot en met 1998 geruisloos en moeiteloos hebben voorgesorteerd op het protestantse type. Daarmee veranderde het puur bestuurlijke karakter van het gereformeerde type. Het hervormde type kwam er - in de aanloop tot het

protestantse type - voor in de plaats. Voordeel daarvan was dat een aantal specifiek gereformeerde classicale taken - kerkvisitatie en rechtspraak - door de hervormde provinciale kerkvergadering c.q. gefedereerde provinciale synode werden uitgevoerd, waardoor er meer ruimte was voor het voeren van het geestelijk gesprek en meer oog kwam voor het apostolaire aspect van de classicale vergadering. De notulen van de hervormde classicale vergadering lieten zien dat er aan het hervormde type ook nadelen zaten: de absentie was groot, de betrokkenheid gering en het geestelijk gesprek werd gehouden, maar kwam niet helemaal tot zijn recht. Aangezien het gereformeerde type - dat sinds 1959 niet zozeer qua werkwijze, maar wel wat zijn karakter betreft anders was dan het neo-Dordtse type - in de periode 1989 tot en met 1998 steeds meer op de hervormde classicale vergadering ging lijken, was de kloof tussen het hervormde ideaal en de classicale werkelijkheid blijkbaar geen probleem.

Het is overigens de vraag of een vernieuwde aanblik noodzakelijk is voor het welslagen van de protestantse classicale vergadering. De hooggespannen verwachtingen ten aanzien van de classicale vergadering in de Protestantse Kerk in Nederland waren echter niet helemaal terecht en getuigden meer van idealisme dan van realisme. Vanwege de ervaringen met de hervormde classicale vergadering, naar welk type de protestantse classicale vergadering is gecreëerd en de ervaringen met de gereformeerde classis, is de zorg over het welslagen van de protestantse classicale vergadering begrijpelijk. Neemt de hoge absentie in de classicale vergadering abrupt af, komt het kerkelijk gesprek tot stand en is er voldoende bestuurskracht aanwezig om de taken te vervullen? Zijn de plaatselijke gemeenten, de gemeenteleden en de ambtsdragers in de classis nauwer betrokken bij het functioneren van de classicale vergadering? Op deze vragen moet met het oog op het hervormde, gereformeerde en gefedereerde type een bevestigend antwoord in twijfel worden getrokken.

Twee architecten van de *Ontwerp-kerkorde van 1994*, L. C. van Drimmelen en B. Wallet, verklaarden in 1996 dat, met het mislukken van de protestantse classicale vergadering, de Protestantse Kerk in Nederland zal mislukken. Met die stelling schetsten zij de sleutelpositie van de classicale vergadering in de Protestantse Kerk in Nederland die het boegbeeld zal moeten worden van deze presbyteriaal-synodale kerk. De classicale vergadering werd eenvoudigweg tot norm verheven. Dit ideaal biedt op voorhand echter geen enkele garantie dat het protestantse type in de praktijk optimaal tot zijn recht zal komen. Of een mislukte protestantse classicale vergadering automatisch tot het mislukken van de Protestantse Kerk in Nederland leidt, is overigens nog maar de vraag. De classis hoort immers niet tot het wezen, maar tot het welwezen van een presbyteriaal-synodale kerk als de Protestantse Kerk in Nederland. Goed functionerende classicale vergaderingen kunnen echter een wezenlijke bijdrage leveren aan het functioneren van de Protestantse Kerk in Nederland. Op de vraag of de classicale vergadering in de *Protestantse Kerkorde van 2004* toekomst heeft, kan een bevestigend antwoord worden gegeven. Het antwoord op de vraag of de classicale vergadering ook in de praktijk toekomst heeft, zal pas over een aantal jaren gegeven kunnen worden.

Slotbeschouwing

We zagen hoe het Emdense type van 1571 zich ontwikkelde tot het Dordtse type van 1619. Dit Dordtse type bleek in de praktijk van de achttiende eeuw niet te functioneren. Allereerst niet omdat de *Dordtse Kerkorde van 1619* slechts in een paar gewesten was ingevoerd. Ten tweede niet omdat de gewestelijke overheden greep wilden houden op de kerkelijke praktijk. Ten derde niet omdat de classes in de praktijk behoefte hadden aan nadere regelgeving. Toch grepen de afgescheidenen en dolerenden in de negentiende eeuw terug op het ideaal van Dordt, ook classicaal gezien. Toch maakten zij in hun idealisering van Dordt een herinterpretatie van de *Dordtse Kerkorde van 1619*: het neo-Dordtse type ontstond, dat strikter dan het Dordtse type werd toegepast. Het neo-Dordtse type laat zich eveneens kenmerken door veranderende en scheidende opvattingen over de bevoegdheid van de meerdere vergaderingen, waaronder de classis. De classes opereerden in de praktijk als hechte gemeenschappen. De afgescheidenen en dolerenden, die elkaar in 1892 vonden in de Gereformeerde Kerken in Nederland, braken in hun idealisering van Dordt radicaal met het door Koning Willem I ingevoerde *Algemeen Reglement van 1816*. Het ontstaan van dit reglement was vooral te danken aan de behoefte aan een nationale kerk voorbij het particularisme van de gewesten. Hiermee werd het kerkelijk leven geschoeid op de staatkundige leest van het koninkrijk. De herziening van dit reglement in 1852 was eveneens het gevolg van ontwikkelingen in de politiek en de samenleving: de scheiding van Kerk en Staat en de grondwetsherziening in 1848. Deze reglementen waren ook in de Nederlandse Hervormde Kerk omstreden. De classicale vergadering was gemarginaliseerd ten gunste van het kleinere classicaal bestuur. Reorganisatievoorstellen tot eerherstel van de classicale vergadering als ambtelijke vergadering kenmerkten het einde van de negentiende en de eerste vier decennia van de twintigste eeuw. Het eindresultaat van een langdurige kerkelijke strijd was de *Hervormde Kerkorde van 1951*. Het hervormde classicale type was tot stand gekomen met veel geestdrift. De verwachtingen waren aanvankelijk hooggespannen. In de praktijk bleken de nieuwe classicale vergaderingen de verwachtingen niet helemaal waar te kunnen maken. Toch was er een nieuw aspect aan dit hervormde type dat wel van de grond kwam: het apostolaat. Het neo-Dordtse type had overigens meer een missionair karakter.

Onder invloed van het ontstaan van de *Hervormde Kerkorde van 1951*, het inzicht dat de *Dordtse Kerkorde van 1619* niet meer aansloot bij het kerkelijk leven, en dankzij kerkelijke ontwikkelingen (de gevolgen van de Vrijmaking in 1944), kwamen de gereformeerden tot herziening van de laatstgenoemde kerkorde. In 1959 werd de Gereformeerde Kerkorde ingevoerd. Het gereformeerde classicaal type was sterk geënt op het neo-Dordtse type en de classes toonden in de praktijk hechte gemeenschappen te zijn. De bevoegdheid van de meerdere vergadering was ditmaal kerkordelijk verankerd. Toch toonden zich in de eerste onderzoeksperiode (1959 tot en met 1968) reeds de eerste ontwikkeling en daarmee afwijking van het gereformeerde type: de behoefte aan een jaarpreses. Onder invloed van het Samen-op-Wegproces ging het gereformeerde type steeds meer op het hervormde type lijken. De gereformeerden sorteerden daarmee bijna geruisloos voor op het protestantse type dat sterk geworteld is in het hervormde

type. Dit hervormde type kwam tot stand - na 135 jaar bestuurtype ten tijde van het Algemeen Reglement - door apostolaire idealen en het verlangen naar en de hoop op een classicale vergadering als een ambtelijke vergadering. Het protestantse type kenmerkt zich wel door idealen, maar deze zijn niet ingegeven door staatkundige of maatschappelijke ontwikkelingen.

Sinds de Reformatie heeft er geen tijdloos classicaal type bestaan. Een geschiedenis van de classis leert ons dat classicale typen elkaar opvolgden, van elkaar leerden, soms ook radicaal van karakter veranderden, al dan niet door staatkundige, kerkelijke en/of maatschappelijke tendensen. Daarbij is er een voortdurend spanningsveld zichtbaar tussen idee en werkelijkheid. Het blijkt ook dat steeds weer wordt gezocht naar een classicaal type dat past bij de tijd waarin men kerk was en is. De ontwikkelingen in de praktijk zorgden ervoor dat de overgang naar een ander type niet altijd schoksgewijs, maar evenmin steeds vloeiend verliep. Soms was er sprake van continuïteit tussen opeenvolgende classicale typen, soms eerder van discontinuïteit.

Een geschiedenis van de classis dwingt ons bovendien om de classicale vergadering te blijven plaatsen op de agenda van zowel de kerk als de theologische discipline die kerkrecht heet. Wanneer zij onze aandacht blijft houden, kan een bijdrage worden geleverd aan het voorkomen dat idee en werkelijkheid te ver uit elkaar komen te liggen. Op die manier wordt eraan gewerkt dat er niet alleen een geschiedenis van de classis bestaat, maar dat er voor haar toekomst is, ook in de Protestantse Kerk in Nederland.

7. SUMMARY AND CONCLUDING REMARKS

Summary

In the previous chapters I have tried to answer the following question: which classical models were either created in church orders, or came about in practice, from the 1571 Synod of Emden through to the *Protestant Church Order of 2004*. Additionally, I have tried to describe how these models influenced successive models and each other, as well as depicting the political, social and religious context. This chapter aims to answer the central question repeated above in the following six sub-questions which were dealt with in the six previous chapters:

1. Which classical models were either designed or came into existence in practice up till the *General Regulations of 1816*?
2. Which classical models were designed in the *General Regulations of 1816* and the *General Regulations of 1852*? Did another classical model come about in practice, and if so, which?
3. Which classical model was designed in the *Dort Church Order of 1619*, as it was initially applied by the seceded and the 'dolerende' congregations, but in particular by the Reformed Churches in the Netherlands since 1892? Did another classical model come about in practice, and if so, which?
4. Which classical model was designed in the *Netherlands Church Order of 1951*? Did another classical model come about in practice, and if so, which?
5. Which classical model was designed in the *Reformed Churches Church Order of 1959*. Did another classical model come about in practice, and if so, which?
6. Which classical models were designed during the evolutionary history and the realisation of the *Protestant Church Order of 2004*?

The summary in this chapter is followed by concluding remarks.

Chapter 1. Classical models until 1816

The origins of the religious concept of 'classis' can be found in Switzerland. The 1537 Synod of Lausanne separated the region of Vaud into six classes. These had the form of ministers' assemblies, like they also occurred under the names of *Prophezey* in Zurich, *Convocaß* in Strassburg, *Vénérable Compagnie* in Geneva, *coetus* in Emden, *coetus* in London en *colloque* in France. Ministers convened to exercise communal discipline, guard the purity of religious doctrine, as well as examine future ministers. These ministers' assemblies are considered classical prototypes.

The classis according to the Emden model was different in character from the Vaud model. By negating the office of bishop on the one side, and by emphasizing the autonomy of the congregation on the other, a new body had to be found to which the regional tasks could be entrusted. Several German churches

entrusted these tasks to the office of superintendent. The 1568 Convent of Wesel and the 1571 Synod of Emden decided upon the introduction of the classis to delegate regional tasks. Following the aforementioned prototypes, the Emden classical model originated. The 1571 Synod of Emden in particular designed a classical model and recorded it in its synodal acta. From that moment in time, the system of classes was also operational in the Netherlands. In the wake of these decisions, the Synod of Nîmes introduced the classis system into the presbyterian-synodal church in France. The 1574 and 1578 Synods of Dort, as well as that of Middelburg of 1581 and The Hague of 1586, developed the classis following the 1571 Synod of Emden, until the 1618/1619 Synod of Dort established the classis' final church orderly outline. Hence the Dort classical model originated, with the Emden model as its basis.

This Dort model could be characterized as follows. Classis convened four times a year. The following assembly place was to be decided upon by the delegates before closing the assembly. A president was chosen after opening prayers. Only ministers were eligible for this position, not the elders. Additionally, a clerk was appointed. It was not stipulated anywhere that the clerk should be a minister. Elders could also be appointed clerk. In reality, however, only ministers were chosen as clerks. Elders were of lesser importance during classis assemblies, if they were there at all. They could not free themselves from their daily duties. Attending classis assemblies also meant loss of wages and income. Ever since the 1568 Convent of Wesel and the 1571 Synod of Emden, it was compulsory for consistories to deputise elders to classis assemblies. However, the positions of church visitor, deputy or member of the synodal board were always taken up by ministers. By right, this Dort model can be called a ministers' classis. After choosing the president and the clerk, the acta of the previous assembly were read. It was thoroughly checked whether the assignments given by classis during the previous assembly had all been executed. Article XLI provided an agenda for classis. It also offered the president a manual in presiding classis. He needed to check whether the consistories with the deacons convened, whether the needy and the schools were visited, whether consistory meetings were held, as well as whether the churches were perhaps in need of judgement or help from classis. When all these issues had been answered and dealt with, one of the ministers or proponents appointed during previous classis held a sermon, which was subsequently discussed. Before closing the classis assembly, the delegation to the particular synod was appointed. Afterwards, *censura morum* were held. These dealt in particular with those who had done something punishable during assembly or were absent in a minor assembly. Each consistory delegated one minister and one elder to the classis. Deacons were not sent, since they were not part of the consistory. If a consistory was served by more than one minister of the Word, all ministers could be delegated and all had a right to vote. In this way, the expertise and experience of city ministers could fully be employed, even though it provided the danger of hierarchy. The classis' scope was extensive. It ensured the soundness of doctrine and ecclesiastic organisation. It advised the consistories, examined candidates and proponents, approbed calls to the office of minister of

the Word by the consistory with the deacons, as well as assemble the delegation to the particular synod. Finally, it also performed church visitations.

Between 1619 and 1816 no national synod convened. However, developments in church and society kept moving on. The *Dort Church Order of 1619* had only been introduced in the provinces of Overijssel, Utrecht and Gelderland, barring a number of changes. The influence of classis increased after 1619. This was due to the fact that there had not been a national synod for two centuries. In Zeeland there had not even been a regional synod after 1638.

A continuous development can be seen from the *Compendium der Kerkelijke wetten van 1722*, the *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, the *Utrechtsch classicaal handboekje van 1793* en the *Wetboek van 1806*. It shows that the Dort model did not function properly in Friesland, Utrecht and Zeeland's practice. The four texts mentioned above show that the classes needed further regulations, which were not included in the *Dort Church Order of 1619*. The abovementioned books contained instructions concerning the functioning of classis in detail.

For example, more powers were entrusted to the president, the clerk and the assessor. They also were in office longer than the *Dort Church Order of 1619* considered to be desirable and possible. Even more, the president, the clerk and the assessor often performed church visitation, and were deputised to deal with specific matters. The classes were divided into rings or locates. These made arrangements concerning the temporary substitution in vacant congregations, as well as a proportional distribution of classical tasks and rotating these tasks among the ministers. The Dort model did not function in the provinces of Friesland, Utrecht and Zeeland. Instead, other models emerged: the Friesland, Utrecht and Walcheren models, which all had the aforementioned characteristics in common.

The classes formed an significant link in the chain of ecclesiastical life of the sixteenth, seventeenth, eighteenth and early nineteenth century: in its involvement with ministers and congregations, in its contacts with the government and the regional synods - if and when these were held. This applied to the Friesland, Utrecht and Walcheren models. Even in Utrecht, where the *Dort Church Order of 1619* had been introduced, another model developed, namely the Utrecht model. The role of the prominent Classis of Walcheren is especially impressive. Apart from its regular classical tasks, it was not only involved in the work of the United East India Company and the West India Company, it also enabled congregations situated outside the Netherlands to benefit from the services of ministers in its jurisdiction.

In 1968, on the occasion of the fourth centenary of the 1568 Convent of Wesel, J. F. G. Goeters provided a characteristic description of the classis when he called it an institution from as well as for the future. Classis has proved indispensable in the process of calvinisation, as well as in counselling, teaching and advising congregations, ministers, and consistories. The classis had to take up these tasks, since no national synod had convened in two centuries, and there had not even been a regional synod in Zeeland since 1638. The Dutch church was therefore entirely correctly typified by A. Th. van Deursen as a 'composition of classical relationships'.

The Friesland, Utrecht and Zeeland authorities all restricted the power and influence of the classis. The classical handbooks provide proof for this regarding the possibility to convene a synod (Friesland), the taking examinations (Utrecht) as well as the calling of new ministers (Zeeland). Despite the dominance the authorities wished to maintain over the classes, these remained influential. This would change significantly in 1816, when a centralised government was introduced.

Chapter 2. The administrative model of the Netherlands Reformed Church

The separation of Church and State came into effect with the declaration made by the National Assembly of August 5th 1796, which stated that there could neither be a privileged nor a prevailing church in the Netherlands. Obviously, this separation had certain implications for the ecclesiastical organisation. The political development had since progressed in an irregular manner, with obvious consequences for the Netherlands Reformed Church. King Willem I, who wished to create unity in his kingdom, also aspired that ideal for the church. He envisaged a single church order which would be observed throughout his kingdom. This would mean the end of an era in which nearly every province had its own church order. The highly decentralised type of administration, well suited to the former church in the Republic, would no longer be fitting for the nationwide church of 1816. Civil servant J. D. Janssen became the prime architect for the new ecclesiastical organisation which came into force in 1816. One of the characteristics of this order was therefore that it had not been designed by ministers and/or theologians. Which models were created in the *General Regulations of 1816* and the *General Regulations of 1852*? Did another classical model emerge in practice, and if so, which?

In his response to the Design of 1815, designed by Janssen, H. H. Donker Curtius agreed to the fact that the Dort classis was not suitable for government and administration, and that nothing good could ever become of it. He considered it to be malfunctioning. However, we have Donker Curtius to thank for the introduction of the classes, since J. D. Janssen initially did not introduce them in his Design of 1815. Donker Curtius was of the opinion that the ministers would be isolated if there were not any classes. Some sort of classis would be required in order to educate the ministers, and for the general benefit of congregations, as well as guarding the widows' pension funds and appointing members for the classis administration. This was confirmed by A. Ipey and I. J. Dermout in 1827. They were of the opinion that the classes had not been functioning properly. The bleak picture of classis painted by Donker Curtius, Ipey and Dermout did not become apparent in our research, as can be read in chapter 1. However, their vision should be regarded against the background of the political and ecclesiastical search for unity of the nineteenth century, which required a different model to those mentioned in chapter 1.

In the meantime, the classis had lost its influential position in 1816. On the seventh of January of that year, King Willem I introduced the *General Regulations of 1816*. On examination of the *Compendium der Kerkelijke wetten van 1722*, the *Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren van 1779*, the *Utrechtsch classicaal handboekje van*

1793 and the *Wetboek van 1806*, it became apparent that the transition from the *Dort Church Order of 1619* to the *General Regulations of 1816*, introduced by Willem I, was less abrupt than previously assumed. The introduction of the *General Regulations of 1816* meant the development of a new classical model which I would typecast as the 'administrative model'. This model did not concern itself with matters of the faith, yet had an entirely administrative character. It was organised as follows: the role of the classical assembly was dismantled in favour of the classical administration. This administration was formed by a limited number of members. In this classical administration, the president, the clerk as well as the assessor were given a larger amount of authority, which in turn meant an increase in social status. Depending on the size of the classis, each classical administration seated two, three or four commissioned ministers and a (former) elder - who had to step down each year -, apart from the president, the assessor and the clerk. (Former) elders generally had a prominent position in society. They were therefore offered a permanent berth in the classical administration. This meant a significant difference from the Dort model and the classical models sketched in the classical manuals as well as the Friesland statutory Codes. The classical assembly's task was limited to voting on the candidates' lists for the positions of president, clerk, assessor and commissioned members in order to offer a list of suitable nominees to the provincial administration. A clerk was appointed for a period of three years. Such a stipulation would have been impossible in the *Dort Church Order of 1619*, where the avoidance of hierarchy was emphasized. The classical assembly was (usually) followed by a classical meal, to be held in the classical capital on the final Wednesday in June, providing the ministers and the elders with the possibility to meet once a year. By the way, the ministers were not delegated by their own consistory; they were members of the classical assembly by virtue of their office. As soon as they were serving a community within the classis, they were given an act of membership. Additionally, the consistory could either delegate an elder or a former elder. It can be said in general that the classical administration took great care of the communities' interests in its jurisdiction, as well as supervise the communities, the consistories and the ministers.

It can be deducted from the 1816-1825 minutes of the classical administrations of Leeuwarden, Utrecht and IJzendijke that these administrations performed their duties with the utmost precision and with great patience. They were assisted and backed by an extensive code book and ministerial dispositions. The church orderly model was applied just like that. No new classical models developed in practice.

In 1843, King Willem II retired from ecclesiastical affairs. The ecclesiastical authorities formerly granted to him were transferred to the reformed synod, with the exception of governing aspects. The Synod of 1846 decided to revise the ecclesiastical regulations.

The *Concept of 1847* stipulated that ministers and elders could no longer be members of the classical administration as well as the provincial church administration at the same time. Additionally, it argued in favour of an increase of the classical assembly's duties. The committee that formulated this concept acknowledged the inadequate operation of the classical assembly in practice. However, this concept became obsolete because of constitutional changes in

1848. The separation of Church and State required a different ecclesiastical organisation, seeing that the church needed to break away from the state. This is the main reason for the new *Concept of 1848*, which could be called revolutionary against the *General Regulations of 1816*. The constitutional changes of 1848 as well as the changes in the relation between Church and State enabled radical changes within the ecclesiastical organisation. This in turn changed the classical model. The name 'classical administration' was changed into 'classical committee of administration' in the *Concept of 1848*. This alteration was necessary, since the classical assembly was appointed governing body. *The Concept of 1848* ordered the consistories to no longer delegate a former elder, but a serving elder to the classical assembly. Furthermore, no former elder could be a member of the classical administration. When a community was served by more than one minister, its consistory was entitled to delegated more elders, provided the number did not exceed the number of ministers delegated. The Synod of 1849 decided against accepting the *Concept of 1848* and instead worked on a new concept. This process resulted in the *General Regulations of 1852*.

These regulations features a number of significant alterations compared to the *General Regulations of 1816*. The classical assembly, still annually scheduled for the final Wednesday in June, from now on chose its own members for the classical administration. Additionally, the classical assembly had limited right of consideration; each year it received a report of the classical assembly's activities. It could reflect on the manner in which it could improve both the religious and the ecclesiastical way of life in the classis. The number of elders increased, as did their standing in the community. This was quite a logical development, considering the withdrawal of state support. Instead, support was requested from influential members of the community by appointing them elders in the classical administration. The classical assembly convened at greater intervals. An additional significant change was the fact that a member of the provincial ecclesiastical administration could not be member of the classical administration and vice versa. This change was introduced to avoid conflicts of interest. Compared to 1816, the authority of the classical assembly in 1852 had therefore increased. The fact remained that the classical administration persisted in being the significant governing body of the classis, operating as an administrative body of a centrally regulated ecclesiastical organisation which did not concern itself with ecclesiastical doctrine.

It can be deduced from the 1852-1861 minutes of the classical administrations and classical assemblies of Leeuwarden, Utrecht and IJzendijke that they adopted the church orderly model. No new classical model developed in practice.

Even though the minutes of the classical administrations and classical assemblies of Leeuwarden, Utrecht and IJzendijke from 1816 until 1825 as well as 1852 until 1861 seem to indicate otherwise, not everybody went along with the imposed ecclesiastical regulations and organisation. Criticism was to be heard from those who remained inside the Reformed Church, as well as from those who had left with the Secession in 1834 or the 'Doleantie' in 1886. They longed to go back to the Dort ideal.

Chapter 3. The neo-Dort model

Following the Secession in 1834, the seceded congregations could not agree upon the introduction of a church order, resulting in a church orderly battlefield. Although the 1840 Synod of Amsterdam declared the *Dort Church Order of 1619* valid, while dismissing the patronage of government and laying aside all self-determined church orders, the battle over the church order continued just the same. It was not until the 1854 Synod of Zwolle that it was no longer a fighting issue. The *Dort Church Order of 1619* remained the only church order for the Christian Seceded Reformed Church until 1869, and for the Christian Reformed Church until 1892, although it became increasingly apparent that a seventeenth century church order could not always be applied to the ecclesiastical situation of the nineteenth century. In their longing for a presbyterian-synodal ecclesiastical administration, the 'dolerenden' chose the *Dort Church Order of 1619* from their foundation onward. Led by A. Kuypers and F. L. Rutgers, battles were fought for the so-called 'doleantie' church order, which enabled local congregations to unite in a confederate church association. In their opinion, the authority of the major assemblies (e.g. the classis) was justified because of the voluntary entry to the association. Kuypers was influenced in his thinking by London's example as well as the local branches of the Society for the General Good; Rutgers was influenced by his - later to be found one-sided - interpretation of seventeenth century theologian Voetius' vision.

The Christian Reformed Church united with the Dutch Reformed Churches ('Nederduitsch Gereformeerde Kerk') in 1892. This association was to be called the 'Reformed Churches in the Netherlands'. In 1892/93, the Reformed Churches in the Netherlands chose the *Dort Church Order of 1619* as their church order. This choice expressed their wish to return to the official assemblies. The Dort model was used and applied more stringently than ever before, justifying the name of 'neo-Dort model'. With the return towards the Dort classis, there no longer was a classical administration nor a marginalised classical assembly.

However, the Reformed Churches in the Netherlands also discovered rather soon after 1892 that a threehundred-year-old church order was not entirely applicable. Some of the regulations had become obsolete while others gave rise to misunderstandings. After more than a decade of church orderly contemplation, a revised *Dort Church Order of 1619* was published in 1905. One addition was the explicit inclusion of the counsellor in article IV. From now on, appointing a new minister of the Word became the responsibility of the consistory with the deacons, 'on the advice of Classis or of its deputised counsellor, whenever this was customary beforehand'. Furthermore, the rule was stricken that during classis one of the ministers or proponents had to hold a so-called 'classical sermon'. This rule was originally meant to concentrate one another's attention on the church doctrines, yet it also served another purpose. It was originally meant to educate less well-educated ministers. However, with rising levels of education and examination for ministers, this rule was no longer relevant and became obsolete. Both the 1837 *Utrecht Church Order* and the 1843 *Brabant Church Order* omitted the rule on classical sermons.

No other classical model than the neo-Dort model was created in practice. Both in the *Dort Church Order of 1619* as it was observed since 1892 and in general practice, the neo-Dort model was actually in use. The Dort ideal was diligently observed, even more so than during the seventeenth and eighteenth centuries. The Middelburg Synod had incorporated the classes in 1933, article LXXXIV. This development concerning the material affairs of the classis - influenced by ecclesiastical as well as social trends - also marked a change compared to the Dort model. After all, the 1926 schism had led to the view that the *Dort Church Order of 1619* was unable to offer sufficient (ecclesiastical) judicial security in order to keep property and possessions in case of a further schism. This schism became a reality in 1944. Article LXXXIV could not avert a judicial struggle over property and possessions. The results of this struggle were not always in favour of the Reformed Churches in the Netherlands.

The classes' minutes of both the period from 1892 up till 1901 and the period from 1922 up till 1931 depict the classis as a close-knit unity. For example, absenteeism was condemned. Several ministers who let the work in their own church prevail over classis assemblies were reprimanded.

Even though the tension between the local church's independence and the authority of the classis as a major assembly played a greater part than in the seventeenth and eighteenth centuries, this was less significant in practice than was to be expected based on developments in ecclesiastical life. A number of examples from the classical minutes demonstrate that the emphasis lied on the independence of the local church. The consistory with the deacons of the Reformed Church in Zeist disagreed with the Utrecht Classis' decision to organise a collection for Hungarian students in each of its churches. The consistory with the deacons of the Reformed Church in Ureterp dared to question the authority of the particular synod as opposed to the classis and the consistory. On the other hand, the consistory with the deacons of the Reformed Church in Harkema-Opeinde accepted the seven pieces of advice given to them by the Classis of Drachten concerning the 'Van Leeuwen issue'. Matters which did not belong within the scope of the classes were consigned to other official assemblies.

Apart from the designation of 'neo-Dort model', the name of 'ministers' classis' is equally justified. Based on practice, classis assemblies could be characterized as those of a ministers' classis. Elders played only a minor part in classis, apparently to their own consent. Set against the developments in the Netherlands Reformed Church in the days of the *General Regulations of 1816*, and especially at the time of the *General Regulations of 1852*, the elders in the Reformed Churches in the Netherlands played an insignificant part. After all, during the time of the Netherlands Reformed Church, there was always a designated position within the classical administration for at least one (former) elder. From the examined minutes of reformed classes we can deduct that elders were not appointed deputy or church visitor. Furthermore, elders were not part of the board, unless there was an emergency because of lacking ministers, as was the case in the Axel Classis. The elders were delegated in rotation by their consistories, unlike ministers, who were always present during classis assemblies.

Another aspect of the classis was the mission. Classes put a great amount of energy in missionary work. Through evangelisation, classes tried to establish new churches. The Classis of Utrecht was mainly concerned with missionary work in Batavia.

Chapter 4. The Netherlands Reformed Church model

It was not only among seceded congregations or the 'dolerenden', but also among many who remained within the Netherlands Reformed Church in the nineteenth century, that resistance arose against the freedom of doctrine and the book of regulations. The number of propositions to reorganise the Netherlands Reformed Church was on the increase, especially from the end of the nineteenth century. Ph. J. Hoedemaker argued in favour of rehabilitating the Dort model in 1888, since he rejected the classical assemblies. In 1901, however, he was of the opinion that duties regarding admonition and discipline should be assigned to classis. Likewise, classis should be put in charge of ecclesiastical matters once more. Unlike the seceders and non-conformists, he did not long back to the Dort ideal. The classis needed to restrict its authority. It should focus mainly on spiritual and ecclesiastical matters. Other duties should be delegated to deputies, permanent committees or administrative boards, while responsibility remained with the Church itself. Other reorganisation propositions during the first four decades of the twentieth century were also marked by rehabilitation of the classical assembly as official assembly. Administrative tasks should be appointed to a (general) classical committee. It would therefore no longer be a matter of 'classical administration'. This was a confirmation of the ideas in the *Concept of 1848*, in which classis was not ruled by the 'classical administrative committee', but by the classical assembly.

J. H. Gunning made himself heard in 1900/01, by claiming that the classes should be given the right to turn towards the synod once again. In 1902, the Classical Assembly of Amsterdam was of the opinion that the classical administrations needed to be replaced by classical committees ('classes contractae'), and that the actual governing should be assigned to the classical assembly ('classes plenae'). The synod's report committee reacted by claiming that the classical assembly should not be given administrative powers. A concept which contained an altered version of the General Regulations was issued in 1905. It pleaded the case for a limited increase in the classical assemblies' authority regarding the protection of ecclesiastical interests, disciplining ministers as well as discussing the classical committee's annual reports. These committees contained the same number of serving elders as ministers - replacing the classical administration. From now on, former elders no longer featured in the classis.

All these reorganisational propositions would always reach a deadlock on a synodal level. It was not until 1929 that a new proposition appeared: the *1929 Design*, which in its efforts to restore the confessional character of the church order did not revert to the *Dort Church Order of 1619*, yet to the *1809 Concept*. Moreover, the authors of the *1929 Design* were of the opinion that the *1809 Concept* was more in keeping with the constitutional situation of the time than the *Dort Church Order of 1619*. This *1929 Design* changed the classical assembly into an

official assembly yet again. It supervised and governed the communities in the classis. These classical assemblies were given a broader range of duties compared to the *General Regulations of 1816* and the *General Regulations of 1852*. A general classical committee presided over the classis. The classical assembly established four committees regarding jurisdiction, missionary work, examinations and diaconal interests. The activities regarding religious missionary work were new to the Netherlands Reformed Church, replacing missionary fellowship.

The *1933 Design*, formulated by 'Kerkopbouw' (church growth), differed from the *1929 Design* to the extent that less authority was given to the classical assembly. A distinction was made between the 'ordinary' classical assembly in March and the 'enlarged' classical assembly in October. Delegating private congregations to the classical assembly proved a novelty. The 1936 Agreement tried to reach a compromise. It stipulated that the classical assemblies would no longer delegate members to the general synod; this would now be done by the regional synod, in accordance with the *1933 Design*.

The *1938 Design* adopted the notion of an 'enlarged' classical assembly from the *1933 Design*. The classis was put in charge of the general classical committee, in accordance with (stipulations in) the *1929 Design*. The five special committees were also adopted from the *1933 Design*, namely the committee for internal and external missionary work, the committee for diaconal matters, the examination committee, the private congregations' committee and the financial management committee. The *1938 Design* stipulated that classical assemblies were to be held in the principal classical city. The appointment of delegates to the general synod by the provincial synod was taken from the 1936 Agreement, which also offered the classical assembly a role in disciplinary matters.

The 'Development Plan Wagenaar', which was formulated by H. M. J. Wagenaar during the 1944-1945 hunger winter, depicted a classical model which fully enabled serving ministers and other office bearers to be delegated on equal terms by their consistories. The elder-questor (treasurer), later to be called elder-churchwarder in the *Netherlands Reformed Church Order of 1951*, could also be delegated, as could the deacons. This was a first in the history of the classis. Besides the board, an enlarged board was established. This can be considered a remnant from the old classical administration. On the one side, this classical model had the character of an official assembly, while on the other side, a kind of classical administration was kept in the form of an enlarged board. In a terminological respect, the notion of an 'enlarged board' was a novelty, and as such, like the delegation of elder-churchwardens and deacons, had been taken from the Development Plan Wagenaar.

The Netherlands reformed model bore great likeness to the *1933 Design*, albeit that the delegation by the classical assembly to the general synod was taken from the *1929 Design*. This model was characterized by the fact that classical assembly considered matters of church order and confession, and that it also recounted to the major assemblies the issues which were topical in the congregations and consistories of the classis. Additionally, accounts of provincial assemblies and general synods were given in the classical assembly, while there was also room for spiritual discussion.

Even though a genuinely different classical model did not originate, it should be concluded on the basis of research that the Netherlands reformed model did not fully function in practice. This quickly became apparent during the period between 1951 and 1960, because of low attendency and absent elder-churchwardens and deacons. This meant that they did not always make the quorum. Absenteeism was even on the increase over the period of 1989 until 1998, especially in the Classical Assembly of Utrecht. This resulted in an increasing work load for office bearers and community members who had taken up classical duties. It is difficult to establish whether spiritual discussions were held at all. The list of subjects included in appendix 2 bear silent witness to the fact that the classical assemblies did indeed try to reintroduce spiritual discussion. The classical ideals of the Netherlands reformed church orderly model were possibly aiming too high. The classical assemblies could not live up to their expectations in practice.

The one area in which classical assemblies did establish observance of the church orderly ideal was in the field of the apostolate, specifically over the period of 1951 until 1960. The Classical Assemblies of Leeuwarden, Utrecht and IJzendijke were involved in matters concerning education, social work, health care, as well as industrial and recreational pastoral care. The first hesitant contacts were made between the Netherlands reformed Classical Assembly of IJzendijke, the reformed Classis of Axel, and deputies from the Free Evangelical Congregations in Zeeuws-Vlaanderen as early as the fifties of the twentieth century. This process was induced by the apostolical mission as well as the geographic position and the religious situation in Zeeuws-Vlaanderen. The Netherlands reformed classical assembly of this period can be characterized as the 'missionary model'. By the way, this characterisation does not apply to the second research period of 1989 until 1998. In practice, any missionary fervour had disappeared by then.

Chapter 5 The Reformed Churches in the Netherland model

The *Reformed Churches in the Netherlands Church Order of 1959* was established because the *Dort Church Order of 1619* no longer functioned in the twentieth century; not even after the revision of 1905. However, the *Reformed Churches in the Netherlands Church Order of 1959* was not a new church order but a revised order.

Because of the various issues of Netelenbos in 1919, Geelkerken in 1926 and Schilder in 1944 concerning the authority of major assemblies, the *Reformed Churches in the Netherlands Church Order of 1959* stipulated that not only the consistory with the deacons but also the major assembly was endowed with religious authority, given to them through Christ, each to their own character. This was the way in which the *Reformed Churches in the Netherlands Church Order of 1959* tried to create clarity in the 'doleantie' church law introduced by Kuyper and Rutgers as well as in the field of tension between the independence of the local church and the church association. Thus, the reformed classis increased its authority where the church order was concerned compared to the *Dort Church Order of 1619*. The field of tension proved insignificant in practice.

The neo-Dort model was followed by a reformed model which had different church orderly foundations. This is not merely a different church order, yet a

different churchorderly embedding, as was explained above. This reformed model also had its limitations. Experience showed that the classis gradually lost its authority where local churches and the church association grew apart, and that wherever the classis lost its authority, local churches and the church association would grow apart.

During the second period of research, from 1989 until 1998, the typically reformed working method of the classis in keeping with the neo-Dort model was gradually disappearing. This method consisted of the opening of the classis by the minister of the organising church, checking the credential letters, establishing the meeting's agenda and installing the assembly. Finally, the board appointed by the last classis would take place behind the board's table. The board's position was increasingly strengthened, while the role of the organising church was diminishing quickly. The institution of the calling church was regenerated in the Classis of Zeeuws-Vlaanderen during the second period of research by allowing the organising church to present itself to the other delegates. Apart from the board, the classes established an enlarged board during the second period of research, in correspondence with the Netherlands reformed classical assembly and in preparation of the working method of the Protestant Church in the Netherlands.

The working practice developed during the period from 1989 until 1998, steering it further and further away from the reformed model. The board's position was strengthened at the expense of the calling church and the classis contracta. After all, the board handled urgent matters, like the approbation of calling a minister. A new classical model was created with the introduction of an enlarged board in the nineties of the twentieth century. One of its advantages was the fact that the classical agenda became less overloaded. Delegate committees as well as committees operating under the responsibility of and accountable to the classis were sometimes adrift in the classical organisational structure. Classis would sometimes hardly know about their existence or functioning, nor who was appointed in them.

The Reformed Churches in the Netherlands model was malfunctioning during the period from 1989 until 1998. Matters like not being able to fill vacancies in the board, the enlarged board, the delegate committees and other committees would prove to induce increasingly significant problems. The natural circulation which was so successful in the past was over. This went hand in hand with increasing absenteeism of delegated officials and the growing difficulty consistories had of finding suitable delegates. The delegated officials made it clear that they would not stand for a purely administrative model of classis. They desired contemplation, fellowship and encouragement for the local ecclesiastical life as well as for the classis as a whole. It should also be stated that the work of the classis was not considered to be work for a common interest; it was mainly seen as working for someone else. Hence, the church confederation as it had been functioning since 1892 disappeared from view. The reverse argumentation could also be argued: since the church confederation disappeared from view, people were less involved in non-local work, while retreating inside their own church. The classes of the Reformed Churches in the Netherlands became more and more similar to the

classical assemblies of the Netherlands Reformed Church, because of developments in practice and the process of Together on the Way. In short, the reformed classical model did not function from 1989 until 1998. It bore less and less resemblance to the Neo-Dort model like it was described in chapter 3. Another model was created, both in theory and in practice. The reformed classes were starting to resemble the character of the Netherlands reformed classical assembly. The process of Together on the Way as well as the discontentment with the church orderly model contributed to this.

Chapter 6 The protestant model

Following the appeal of the so-called 'Eighteen', at Whitsuntide 1961, the first collective assembly of synods convened in 1973. As early as 1976, the Working Group Church Orderly Matters from the Board of Deputies Together on the Way had launched the plan that in the future church there would be no room for the provincial synod as a layer of administration or a superior assembly. With its supporting role regarding the classis in the ecclesiastical province, the provincial synod did receive a task in the church. This meant that the classical assembly became the administrative middle ground between the consistories on the one hand and the general synod on the other. The Working Group accentuated the short lines of communication between the local congregation and the national church. In 1981, it also indicated that future classical assemblies should bear more resemblance to the reformed classis than to the Netherlands reformed classical assembly. However, the joint synodal assembly decided otherwise, by paying hardly any attention to the drafts of the future church as they had been designed by the 1982 Future Model Committee, as well as the Working Group Future Formation of the Board of Deputies Together on the Way in 1984, 1986, 1988 and 1989. The joint assembly of synods opted for the Netherlands reformed model, and with it, for the design of the Netherlands reformed classical assembly as a model for future protestant classical assemblies.

Already in 1982, the Future Model Committee of the Board of Deputies Together on the Way had pointed out the possibility of interclassical cooperation, resulting in the '1988 Sketch' which introduced the so-called 'centralised classical assembly' or 'general classical assembly'. The latter name was eventually chosen in the *Protestant Church Order of 2004*. With the introduction of the general classical assembly, the choice was made for a functional division of duties between the general classical assembly on the one hand, and the classical assembly on the other. The general classical assembly is the obvious ecclesiastical body for handling those cases which need to be looked at with a certain (professional) distance. The classical assembly mainly serves the purpose of initiating fellowship. Furthermore, it should keep sight of local congregations as well as the ecclesiastical community. After all, in its leading role concerning the life and work of the classis, it should 'give shape to the congregations' responsibility towards each other and to the church as a whole, as well as to the responsibility of the church towards the congregations', article VI.4. From Ordinance 4-15 of the *Protestant Church Order of 2004*, it becomes apparent that the choice the collective synods made in 1990 for the Netherlands reformed church orderly model

concerning the classical assembly did not mean a radical change with the sketches mentioned above. Ord. 4-15 does not use the term *koinonia* as such, but it is implied indirectly. The article reads that the classical assembly is among other things responsible for 'giving shape to the congregations' responsibility towards each other, e.g. by stimulating and generating spiritual discussion, as well as improving congregational fellowship'. This mirrors some of the characteristics of the classical model described in the '1988 Sketch'.

There were a great number of reactions from the official assemblies which were invited to the general classical assembly in order to consider or react to the *Draft Church Order of 1994* as well as the *Draft Ordinances of 1997*, before the *Protestant Church Order of 2004* was established on second reading in June 2003. A number of church working groups also volunteered or were asked to reflect on the classical assembly, resulting in several reflective reports; 'The Classical Assembly in the United Protestant Churches in the Netherlands - A report by the Board of Deputies Together on the Way', published in 1997 by the Working Group Classical Assembly of the Board of Deputies Together on the Way; 'The Classis from A to Z', published in 1998 by the Interregional Working Group Church Order; 'The administrative organisation in the future united church', published in 1999 by the Interregional Board, and 'The report by the Project Group Classical Assembly of the Board of Deputies Together on the Way', published in 2001. The first report was discussed in the collective synodal assembly of 1997, where it - somewhat controversially - became the first in a series of reports serving as material for reflection during classical assembly. It is rather curious that the classical assembly was already handed a key position while further reflection on the classical order was still necessary. It was as if the sketches made by the Future Model Committee in 1982 as well as those of the Working Group Future Formation of the Board of Deputies Together on the Way in 1984, 1986, 1988 and 1989 had not been written at all. They would have served perfectly well for critical reflection during classical assembly. The last three reports were not discussed during the collective synodal assembly, but they were discussed in the Working Group Church Order. However, the minutes from this working group show that they did not benefit from the fruits of the research into interregional types of cooperation concerning civil law or other secular organisations in the Netherlands with a complex structure, like the ANWB. (automobile association) or the KNVB. (soccer association).

The protestant model as it is portrayed in chapter 6 does not offer any significant innovation. Whereas in 1981 the reformed model was the ultimate example for the protestant classical assembly, from 1990 onward the Netherlands reformed model was the norm.

Exactly what was new for both the reformed classis and the Netherlands reformed classical assembly? The reformed classis was not used to the fact that taking exams would not be the responsibility of the protestant classical assembly. This meant the disappearance of an old classical task which had been their responsibility since the prototypes of Vaud (since 1537) and Emden (since 1544), as was described in paragraphs 1.1.2.3 and 1.1.2.6. The Netherlands reformed classis had to part with

the provincial assembly and its clerk. This reduced the distance between local congregations and the national church, as well as consistories and the general synod. However, for political reasons the *Concept of 1809* did not have a provincial administrative layer either. Another novelty is the general classical assembly, even though the division between the classical assembly and the general classical assembly was already introduced in the '1988 Sketch'. The reformed classis is new to the fact that a consistory can delegate an elder-financial steward to the classical assembly, and furthermore - for those reformed classes which until May 1st 2004 did not know an enlarged board - that many matters will now be dealt with by the enlarged board of the classical assembly.

The Netherlands reformed classis will need to get used to the fact that many matters will no longer be handled by the enlarged board of the provincial assembly and/or the provincial assembly's clerk, but will now be part of the duties of the enlarged board of the classical assembly. Not much has changed for the Netherlands reformed classis as far as the church order model is concerned, unlike for the reformed classis. Nevertheless, the minutes from reformed classes in this research indicate that they have made a successful and effortless transition to the protestant model over the period of 1989 until 1998. This put an end to the purely administrative character of the reformed model - even before the introduction of the protestant model - by implementing the Netherlands reformed model. A great advantage of this was that a number of previously specifically reformed classical tasks - church visitation and jurisdiction - would now be performed by the Netherlands reformed provincial assembly or federated provincial synod, providing more time for spiritual discussion and more attention to the missionary aspect of the classical assembly. The Netherlands reformed classical assembly's minutes showed that their model also had disadvantages: a large number of absentees, hardly any involvement, and spiritual discussion without any depth. Ever since 1959, the reformed model had a distinctly different character from the neo-Dort model, albeit not so much in the way it worked. However, the reformed model increasingly resembled the Netherlands reformed classical assembly during the period of 1989 until 1998, bridging the gap between the Netherlands reformed ideal and classical reality.

By the way, it is questionable whether a renewed perspective is necessary for the success of the protestant classical assembly. The high expectations concerning the classical assembly of the Protestant Church in the Netherlands were not entirely justified, and were a sign of idealism rather than realism. Based on former experience with the Netherlands reformed classical assembly on which the protestant classical assembly is modelled, as well as the experience with the reformed classis, some concern for the success of the protestant classical assembly is understandable. Will high absenteeism in the classical assembly diminish at once; will spiritual discussion actually come about; and will there be enough administrative manpower to fulfil all duties? Will local congregations, church members and office-bearers in the classis be more closely involved in the functioning of the classical assembly? Based on previous experience with the Netherlands reformed model, as well as the reformed and the federated model, it is doubtful whether these questions can be answered affirmatively.

In 1996, two of the architects of the *Draft Church Order of 1994*, L. C. van Drimmelen and B. Wallet, claimed that if the protestant classical assembly would fail, the Protestant Church in the Netherlands will also come to nothing. This statement demonstrated the key position of the classical assembly in the Protestant Church in the Netherlands which is destined to be the figure-head of this presbyterian-synodal church. The classical assembly was simply made the standard. However, this ideal is by no means a guarantee for the protestant model to fully succeed in practice. Nonetheless, whether a failed protestant classical assembly would automatically lead to the failure of the Protestant Church in the Netherlands remains to be seen. After all, classis does not constitute the essence, but merely the well-being of a presbyterian-synodal church like the Protestant Church in the Netherlands. Properly running classical assemblies can nevertheless provide an essential contribution to the functioning of the Protestant Church in the Netherlands. The question whether the classical assembly has a future in the *Protestant Church Order of 2004* can therefore be answered affirmatively. The answer to the question whether the classical assembly will maintain its role in the future can only be answered in a few years' time.

Concluding remarks

We have seen how the Emden model of 1571 developed into the Dort model of 1619. This Dort model proved inadequate in eighteenth century practice. Firstly, because *the Dort Church Order of 1619* had only been introduced in a couple of regions. Secondly, because the regional authorities wanted to maintain control over ecclesiastical practice. Thirdly, because in practice, the classes were in need of further regulations. Nevertheless, the seceders and the 'dolerenden' went back to the Dort ideal, also from a classical point of view. They even moulded their idealisation of the Dort model into a reinterpretation of the *Dort Church Order of 1619*: the neo-Dort model was created, and it was applied more stringently than the previous model. The neo-Dort model can also be typified by altering and separating opinions on the authority of major assemblies, such as classis. In practice, classes operated as close-knit communities. In their idealisation of Dort, both the seceders and the 'dolerenden', who found one another in 1892 in the Reformed Churches in the Netherlands, completely broke away from the *General Regulations of 1816*, which had been introduced by King Willem I. The creation of this order was mostly due to the general need for a national church beyond the particularism of the regions. This meant that ecclesiastical life was now mirroring the political situation of the kingdom. The revision of the order in 1852 was also due to developments in politics and society: the separation of Church and State as well as the constitutional changes of 1848. These regulations were also contested within the Netherlands Reformed Church. The classical assembly had been marginalised in favour of the minor classical administration. Propositions to reorganise and rehabilitate the classical assembly as an official assembly would mark the end of the nineteenth century, as well as the first four decades of the twentieth century. The end result of a prolonged ecclesiastical battle was the *Netherlands Reformed Church Order of 1951*. The Netherlands reformed classical

model had been created with a great deal of passion. There were high expectations to begin with, yet the new classical assemblies did not entirely live up to the expectations in practice. Still, there was one new aspect to this Netherlands reformed model that did become a success: the mission. The neo-Dort model, however, had a more significant missionary character.

Influenced by the creation of the *Netherlands Reformed Church Order of 1951* and the insight that the *Dort Church Order of 1619* no longer connected to ecclesiastical life in practice, and also due to developments within the church (consequences of the Liberation in 1944), the reformed church decided to revise the Dort order. This led to the introduction of the *Reformed Church Order of 1959*. The reformed classical model bore great likeness to the neo-Dort model, and the classes proved to be close communities. The authority of the major assembly had now been firmly embedded in the church order. However, during the first period of research (1959 until 1968), the first signs of development and therefore deviation from the reformed model were becoming visible: the need for an annual president. The reformed model increasingly started to resemble the Netherlands reformed model, due to the influence of the Together on the Way Process. This meant that the reformed church fluently crossed over towards the protestant model, which has strong roots in the Netherlands reformed model. This model came about because of missionary ideals as well as the longing and hoping for a classical assembly as an official assembly, after 135 years in an administrative model during the time of the General Regulations. The protestant model is also characterised by ideals, although these have not been induced by political or social developments.

There had not been a permanent classical model. The history of the classis shows us a succession of classical models, which influenced each other, which could radically change character, sometimes caused by political, ecclesiastical and/or social trends. The tension between ideas and reality is continuously present. Also, there is an ongoing search for the classical model which matches the character of the present church. Various developments in practice meant that the transition into another model neither always went smoothly, nor always in leaps and bounds. Sometimes there was continuity in successive classical models, whereas other times there was discontinuity.

Furthermore, a history of the classis forces us to keep placing the classical assembly on the agenda of both the church and the theological discipline of church law. As long as it succeeds to maintain our attention, a contribution can be made towards preventing ideas and reality from drifting too far apart. This would contribute to the fact that there will not only be a history of the classis, but that there will also be a future for it in the Protestant Church in the Netherlands.

BIJLAGE 1

Afgevaardigden naar de hervormde classicale vergaderingen

Tabel 1. Afgevaardigde ambtsdragers naar de Classicale Vergadering Leeuwarden van 1951 tot en met 1960

	Predikanten	Ouderlingen	Diakenen	Kerkvoogden	Totaal
februari 1951	36	43	5	3	87
mei 1951	33	35	4	2	74
september 1951	32	41	5	3	81
februari 1952	35	53	2	2	92
maart 1952 ²⁴⁸⁰	30	32	4	1	67
mei 1952	35	30	3	0	68
juli 1952 ²⁴⁸¹	?	?	?	?	38
september 1952	26	29	3	2	60
februari 1953	32	52	3	2	89
juni 1953	26	20	2	1	49
september 1953	33	40	3	3	79
februari 1954	?	?	?	?	89
mei 1954	37	44	2	1	84
september 1954	33	27	1	4	65
oktober 1954	31	36	3	3	73
februari 1955	39	53	2	4	98
mei 1955	?	?	?	?	68
september 1955	31	36	0	2	69
oktober 1955	30	26	1	2	59
februari 1956	36	43	4	2	85
mei 1956	26	34	4	2	66
september 1956 ²⁴⁸²	?	?	?	?	72
februari 1957	43	44	3	2	92
mei 1957	31	30	1	2	64
september 1957 ²⁴⁸³	27	25	?	1	53
oktober 1957 ²⁴⁸⁴	32	31	5	3	71

²⁴⁸⁰ Deze vergadering werd gehouden vanwege het gesprek met het moderamen van de synode.

²⁴⁸¹ Dit betrof een buitengewone vergadering. Het ging met name over de nieuwe regeling voor de predikantstraktementen. Naast het aantal afgevaardigden was er een groot aantal gasten aanwezig, namelijk zesendertig. Het merendeel daarvan was kerkvoogd.

²⁴⁸² In de avondzitting kwamen er nog zes extra afgevaardigden bij. Deze bijeenkomst begon namelijk om 15:00 uur en werd voortgezet.

²⁴⁸³ Wel waren er in deze bijeenkomst twaalf gasten. In de avondzitting waren er vijfentachtig stemgerechtigden.

²⁴⁸⁴ Daarnaast waren er tien gasten. Deze bijeenkomst was een buitengewone classis die belegd werd op verzoek van het moderamen van de generale synode dat een werkbezoek aan Friesland bracht. Het doel van het werkbezoek was: 'wil de synode dienend werk verrichten, dan zal zij op de hoogte moeten zijn van wat er leeft in het grondvlak, bij de gemeenten'. De preses van de synode deed een appèl op de Classis Leeuwarden die volgens hem allerlei verschillen vertoonde. Hij vroeg of er ook harmonie was. Er werden belemmerende factoren genoemd: de ontvolking en de kleine plattelandsgemeenten. De vraag werd gesteld of er een classis Drachten gevormd kon worden. De preses van de synode merkte op 'dat er te weinig samenwerking is van de gemeenten met de Stichting Zuid-Oost Friesland'.

februari 1958	37	50	3	1	91
mei 1958	29	3	?	?	52
oktober 1958 ²⁴⁸⁵	32	25	3	1	61
november 1958 ²⁴⁸⁶	28	26	3	8	65
februari 1959	33	46	1	1	81
mei 1959	32	17	1	3	53
september 1959	33	35	1	2	71
februari 1960	39	31	4	12	86
mei 1960 ²⁴⁸⁷	28	18	3	8	57
september 1960	31	24	7	9	71

Tabel 2. Afgevaardigde ambtsdragers naar de Classicale Vergadering Leeuwarden van 1989 tot en met 1992²⁴⁸⁸

	Predikanten	Ouderlingen	Diakenen	Kerkvoogden	Totaal
januari 1989	17	34	13	13	77
mei 1989	21	29	15	13	78
september 1989	17	31	15	10	73
januari 1990	18	24	5	10	57
mei 1990	15	28	13	5	61
september 1990	21	36	12	12	81
januari 1991	26	33	14	14	87
mei 1991	17	25	12	11	65
oktober 1991	23	26	11	14	74
februari 1992 ²⁴⁸⁹	17	22	12	15	66
mei 1992 ²⁴⁹⁰	12	14	5	5	36

²⁴⁸⁵ In de middagzitting waren meer afgevaardigden aanwezig.

²⁴⁸⁶ Deze bijeenkomst was uitgeschreven op verzoek van de Provinciale Kerkvergadering Friesland. Er werden discussiegroepen gevormd die spraken over kerk en samenleving en over het provinciale kerkenwerk. Ook werd een rollenspel gehouden over wat er gebeurt als in een dorp de kerk uitging. Vele problemen kwamen aan de orde. Maar: 'soms blijken in discussies ook antwoorden gegeven te kunnen worden. De dag is geslaagd...'

²⁴⁸⁷ De nieuwe preses sprak bij de sluiting zijn teleurstelling uit over de lage opkomst.

²⁴⁸⁸ Van de periode 1989 tot en met 1998 zijn slechts van de jaren 1989 tot en met 1992 cijfers van de afvaardiging bekend.

²⁴⁸⁹ Negen predikanten waren met kennisgeving afwezig.

²⁴⁹⁰ Op deze bijeenkomst waren nog een paar belangstellenden uit de oude classis.

Tabel 3. Afgevaardigde ambtsdragers naar de Classicale Vergadering Utrecht van 1951 tot en met 1960

	Predikanten	Ouderlingen	Kerkvoogden	Diakenen	Totaal
feb 1951 ^{2491 a}	25	36	0	5	66
mei 1951 ²⁴⁹²	18	25	0	5	48
september 1951	20	26	0	2	48
april 1952	23	23	0	3	49
mei 1952	21	24	0	2	47
september 1952	21	29	0	1	51
mei 1953	26	23	0	2	51
september 1953	30	23	0	2	55
mei 1954	22	21	2	5	50
september 1954	20	21	2	3	46
mei 1955	30	30	1	4	65
september 1955	27	25	0	3	55
mei 1956	22	21	1	4	48
september 1956	31	23	4	2	60
mei 1957	27	25	1	2	55
september 1957	18	9	1	2	30
februari 1958	29	30	1	4	64
mei 1958	26	17	1	1	43
september 1958	22	22	1	1	46
januari 1959 ²⁴⁹³	27	s a m e n		26	53
mei 1959	21	24	0	24	47
september 1959	19	23	0	1	43
februari 1960	25	23	2	5	55
juni 1960 ²⁴⁹⁴	22		s a m e n	23	45
oktober 1960 ²⁴⁹⁵	21		s a m e n	29	50

²⁴⁹¹ Deze vergadering werd belegd overeenkomstig de overgangsbepalingen. De vijf diakenen kwamen uit de stad Utrecht. Er waren geen diakenen uit andere gemeenten aanwezig.

²⁴⁹² Zes kerkenraden waren afwezig. Vanaf 1952 was de Hervormde Gemeente te Montfoort op een enkele uitzondering na niet vertegenwoordigd. De preses betreunde dit dermate dat de classicale vergadering besloot alle kerkenraden aan te schrijven en hun de reden van hun aanwezigheid te vragen. Een predikant klaagde over de voortdurende afwezigheid van Montfoort en vroeg of er niets aan te doen was. Het breed moderamen gaf aan dat ze het zou bekijken.

²⁴⁹³ Het aantal ouderlingen, ouderling-kerkvoogden en diakenen was zesentwintig. Deze vergadering was een buitengewone vergadering omdat het moderamen van de generale synode aanwezig was.

²⁴⁹⁴ Het aantal ouderlingen, ouderling-kerkvoogden en diakenen was drieëntwintig.

²⁴⁹⁵ Het aantal ouderlingen, ouderling-kerkvoogden en diakenen bedroeg negenentwintig.

Tabel 4. Afgevaardigde ambtsdragers naar de Classicale Vergadering Utrecht van 1989 tot en met 1998

	Predikanten	Ouderlingen	Diakenen	Kerkvoogden	Totaal
januari 1989	10	15	6	2	37
mei 1989	9	14	7	2	37
september 1989 ²⁴⁹⁶	9	15	4	5	36
november 1989	?	?	?	?	?
januari 1990	16	8	4	7	36
september 1990	?	?	?	?	41
januari 1991	?	?	?	?	44
mei 1991	10	9	3	9	31
oktober 1991	8	10	3	8	29
januari 1992	10	11	3	8	32
mei 1992	?	?	?	?	32
september 1992 ²⁴⁹⁷	11	12	1	4	28
mei 1993	?	?	?	?	37
mei 1994	?	?	?	?	23
januari 1994	?	?	?	?	43
mei 1995	?	?	?	?	24
mei 1998	?	?	?	?	30

²⁴⁹⁶ Een afgevaardigde maakte bij de rondvraag melding van het feit dat er op dezelfde avond er een bijeenkomst van de Centrale Kerkenraad van Utrecht werd gehouden. Daardoor waren er volgens haar weinig afgevaardigden aanwezig. Zij vroeg het moderamen hiermee in het vervolg rekening te houden.

²⁴⁹⁷ Uit de rapportage van de presentie blijkt dat het quorum van drieëndertig afgevaardigden niet werd gehaald. De scriba vermeldde dat er buiten de vacatures om dertig predikanten aanwezig zouden kunnen zijn. Na een lange discussie besloot de classicale vergadering de bijeenkomst door te laten gaan onder de restrictie dat er geen besluiten genomen konden worden. De voorlopige besluiten zouden in de januari-bijeenkomst bekrachtigd worden.

Tabel 5. Afgevaardigde ambtsdragers naar de Classicale Vergadering IJzendijke van 1951 tot en met 1960

	Predikanten	Ouderlingen	Diakenen	Kerkvoogden	Totaal
februari 1951 ²⁴⁹⁸	20	s a m e n	23	1	44
februari 1952	20	19	5	0	44
mei 1952	22	19	2	1	44
september 1952	22	16	4	2	44
november 1952	23	16	5	1	45
februari 1953	21	17	4	1	43
juni 1953	15	14	4	1	34
september 1953	21	14	3	1	39
december 1953	21	16	4	1	42
februari 1954	19	17	5	3	44
juni 1954	18	19	5	1	43
september 1954	18	10	2	2	32
december 1954	17	15	3	2	37
februari 1955	18	15	4	3	40
mei 1955	20	14	5	2	41
september 1955 ²⁴⁹⁹	17	13	3	1	34
januari 1956	?	?	?	?	38
mei 1956	?	?	?	?	32
februari 1957	17	15	5	2	39
mei 1957	11	17	4	1	33
september 1957	19	13	2	3	37
januari 1958 ²⁵⁰⁰	14	13	3	2	32
april 1958	18	21	4	2	45
mei 1958 ²⁵⁰¹	15	10	1	10	36
september 1958	16	13	1	4	34
november 1958	15	9	1	2	27
februari 1959	18	15	3	3	39
mei 1959	17	14	3	2	36
september 1959	16	15	1	2	34
januari 1960	15	12	5	4	36

²⁴⁹⁸ Het totaal aantal ouderlingen en diakenen bedroeg drieëntwintig.

²⁴⁹⁹ De preses van deze vergadering betreunde het dat sommigen meenden het einde van de vergadering (16:30 uur) niet mee te kunnen maken en eerder vertrokken.

²⁵⁰⁰ De overvloedige sneeuwval was de oorzaak van de vertraagde aankomst van vele afgevaardigden. Deze bijeenkomst was een buitengewone vergadering wegens het bezoek van het moderamen van de Provinciale Kerkvergadering Zeeland en het moderamen van de generale synode. De preses memoreerde in zijn openingswoord de eigensoortige problemen van deze classis. "Door het brede water van de Schelde is er weinig contact met de rest van Zeeland... Een vaste oeververbinding over de Schelde zou ook van groot belang zijn". Verder noemde hij de verschillen in kerkelijk klimaat. De eerste reguliere classis na de invoering van de nieuwe kerkorde was een teleurstelling voor de preses: twintig van de vijftig afgevaardigden bleken niet aanwezig te zijn. Slechts een enkeling had zich afgemeld.

²⁵⁰¹ Ongenoeven werd uitgesproken over het zonder opgave van redenen wegblijven van predikanten. Later kwam dat ongenoeven weer terug. Het absentisme van velen werd geweten aan een gebrek aan discipline in de kerk. Dat gebrek aan discipline bleek opnieuw na de middagpauze. De buitengewone vergadering werd in Sas van Gent gehouden. De scriba notuleerde: "Er schijnen machtige verleidingen te bestaan in Sas van Gent. Bij 't begin van de middagvergadering althans moet de vraag gesteld worden 'komen er nog meer uit de café's?' De laatste afgedwaalde komt ongeveer een half uur na de heropening binnen."

mei 1960	14	12	2	3	31

Tabel 6. Afgevaardigden naar de Classicale Vergadering IJzendinge van 1989 tot en met 1998²⁵⁰²

	Predikanten	Ouderlingen	Diakenen	Kerkvoogden	Totaal
januari 1989	11	15	6	1	33
mei 1989	10	12	4	4	30
september 1989	8	11	4	2	25
februari 1990	7	12	4	3	26
mei 1990	10	15	4	2	31
september 1990 ²⁵⁰³	8	s a m e n	21		29
januari 1991 ²⁵⁰⁴	9	s a m e n	19		28
mei 1991	7	10	3	4	24
september 1991	8	8	4	3	23
januari 1992	7	8	4	5	24
mei 1992	?	?	?	?	32
september 1992	?	?	?	?	18
januari 1993	?	?	?	?	27
mei 1993	?	?	?	?	22
september 1993 ²⁵⁰⁵	?	?	?	?	24
januari 1994	?	?	?	?	22
mei 1994 ²⁵⁰⁶	?	?	?	?	22
september 1994	?	?	?	?	24
januari 1995	?	?	?	?	23
maart 1995	?	?	?	?	22
september 1995	?	?	?	?	20
januari 1996	?	?	?	?	23
mei 1996	?	?	?	?	21
september 1996	?	?	?	?	15
januari 1997 ²⁵⁰⁷	?	?	?	?	25
mei 1997 ²⁵⁰⁸	?	?	?	?	22
september 1997 ²⁵⁰⁹	?	?	?	?	21
november 1997 ²⁵¹⁰	?	?	?	?	18
januari 1998 ²⁵¹¹	?	?	?	?	24
mei 1998 ²⁵¹²	?	?	?	?	24
september 1998 ²⁵¹³	?	?	?	?	23
november 1998 ²⁵¹⁴	?	?	?	?	23

²⁵⁰² Van de vergaderingen van november 1992, november 1994 en mei 1995 zijn geen gegevens beschikbaar.

²⁵⁰³ Het totaal aantal ouderlingen, ouderling-kerkvoogden en diakenen bedroeg eenentwintig. Daarnaast waren er dertien gasten, die op de lezing afkwamen.

²⁵⁰⁴ Het totaal aantal ouderlingen, ouderling-kerkvoogden en diakenen bedroeg negentien.

²⁵⁰⁵ Dit betrof een gezamenlijke classicale vergadering.

²⁵⁰⁶ Dit betrof een gezamenlijke classicale vergadering.

²⁵⁰⁷ Dit was de eerste vergadering van de gefedereerde Classis IJzendinge/Zeeuws-Vlaanderen. Er waren naast de vijfentwintig hervormde afgevaardigden, eenentwintig gereformeerde afgevaardigden.

²⁵⁰⁸ Er waren daarnaast zestien gereformeerde afgevaardigden.

²⁵⁰⁹ Er waren daarnaast vijftien gereformeerde afgevaardigden.

²⁵¹⁰ Er was een gelijk aantal gereformeerde afgevaardigden, namelijk achttien.

²⁵¹¹ Er waren achttien gereformeerde afgevaardigden.

²⁵¹² Er waren achttien gereformeerde afgevaardigden.

²⁵¹³ Er waren twaalf gereformeerde afgevaardigden.

²⁵¹⁴ Er waren achttien gereformeerde afgevaardigden.

BIJLAGE 2

Onderwerpen van bezinning in de hervormde classicale vergaderingen (1951-1960 en 1989-1998)

De Classis Leeuwarden 1951-1960

- Het beginsel van liturgie.²⁵¹⁵
- Hoe brengen we ambtsdragers en gemeenteleden in onze dorpsgemeenten tot actieve deelname aan het kerkelijk leven?²⁵¹⁶
- De plaats van het lied, het orgelspel en het kerkkoor in de kerkdienst.²⁵¹⁷
- De leer aangaande de heilige Schrift.²⁵¹⁸
- Een hervormde visie op het officieel schrijven van de gezamenlijke bisschoppen vanwege het processieverbod;²⁵¹⁹
- De verzorging en huisvesting van ouden van dagen.²⁵²⁰
- Over het werk der Vereniging Kinderzorg en de Stichting Boeienoord te Assen.²⁵²¹
- Het herderlijk schrijven *Christen zijn in de Nederlandse samenleving*²⁵²²
- De kerk en het atoomwapen.²⁵²³
- De houding van gemeentepredikanten tegenover de politiek?²⁵²⁴
- De kerk staat aan de dijk; door een werker in kerkelijke arbeid (wika), landelijk leider van het Open Deurwerk.²⁵²⁵
- De kwestie Nieuw Guinea.²⁵²⁶
- Het jeugd- en jongerenwerk.²⁵²⁷
- De totstandkoming van een bureau voor huwelijksmoeilijkheden.²⁵²⁸
- Het platteland in de crisis.²⁵²⁹
- Het kerkelijk gesprek.²⁵³⁰
- De historiciteit van de heilsfeiten.²⁵³¹
- De Kerk en het jonge gezin.²⁵³²
- De richtingenstrijd.²⁵³³

²⁵¹⁵ Not. CV. Leeuwarden, 11 februari 1953.

²⁵¹⁶ Not. CV. Leeuwarden, 2 juni 1953.

²⁵¹⁷ Not. CV. Leeuwarden, 3 februari 1954. Vanwege dit verhaal waren ook organisten uitgenodigd.

²⁵¹⁸ Not. CV. Leeuwarden, 25 mei 1954. Dit leerstuk werd immers in 'Fundamenten en perspectieven' gemist

²⁵¹⁹ Not. CV. Leeuwarden, 5 oktober 1954.

²⁵²⁰ Not. CV. Leeuwarden, 9 februari 1955. Deze spreekbeurt was aanleiding tot een voorstel om het breed moderamen een onderzoek te doen instellen naar de behoefte aan een hervormd tehuis.

²⁵²¹ Not. CV. Leeuwarden, 25 mei 1955.

²⁵²² Not. CV. Leeuwarden, 12 oktober 1955.

²⁵²³ Not. CV. Leeuwarden, 21 september 1955.

²⁵²⁴ Not. CV. Leeuwarden, 29 februari 1956.

²⁵²⁵ Not. CV. Leeuwarden, 2 mei 1956.

²⁵²⁶ Not. CV. Leeuwarden, 19 september 1956.

²⁵²⁷ Not. CV. Leeuwarden, 20 februari 1957. De spreker hield niet alleen een verhaal, maar zette de vergadering aan het werk in kleine groepjes.

²⁵²⁸ Not. CV. Leeuwarden, 20 februari 1957.

²⁵²⁹ Not. CV. Leeuwarden, 13 mei 1957. De spreker hield zijn verhaal in het Fries.

²⁵³⁰ Not. CV. Leeuwarden, 26 september 1957.

²⁵³¹ Not. CV. Leeuwarden, 5 februari 1958.

²⁵³² Not. CV. Leeuwarden, 29 mei 1958.

- De sectie Internationale Hulpverlening van de Algemene Diakonale Raad;²⁵³⁴
- De moeilijkheden en mogelijkheden van het huisbezoek; door twee ouderlingen en drie predikanten in vijf korte toespraken.²⁵³⁵
- De vorm en inhoud van het huisbezoek.²⁵³⁶
- De atoombewapening.²⁵³⁷
- Het Evangelie en de sport.²⁵³⁸
- Voorstellen tot revisie van de Gezangenbundel.²⁵³⁹
- De financiële regelingen in de Nederlandse Hervormde Kerk.²⁵⁴⁰

De Classis Leeuwarden 1989-1998

- Alternatieve geneeswijzen.²⁵⁴¹
- De kerk als tegencultuur.²⁵⁴²
- Hulpverlening aan Roemenië.²⁵⁴³
- Kerk en Israël, met name vanwege de kerkordewijziging.²⁵⁴⁴
- Zending en zendingsopdracht.²⁵⁴⁵
- World Servants.²⁵⁴⁶
- Zendingswerk in Brazilië.²⁵⁴⁷
- De proeven voor het nieuwe gezamenlijke Dienstboek.²⁵⁴⁸
- Spiritualiteit.²⁵⁴⁹
- Gevangenispastoraat.²⁵⁵⁰
- Kerk en islam²⁵⁵¹
- Het beroepingswerk.²⁵⁵²
- Van mens tot mens.²⁵⁵³
- Kerk en New Age.²⁵⁵⁴

²⁵³³ Not. CV. Leeuwarden, 2 oktober 1958.

²⁵³⁴ Not. CV. Leeuwarden, 4 februari 1959.

²⁵³⁵ Not. CV. Leeuwarden, 4 februari 1959. Dit leverde de opmerking bij de rondvraag op dat indien het over pastoraat gaat dat alle kerkenraadsleden uitgenodigd dienen te worden. De preses antwoordde dat de resultaten in het verleden hiermee teleurstellend waren.

²⁵³⁶ Not. CV. Leeuwarden, 14 mei 1959.

²⁵³⁷ Not. CV. Leeuwarden, 30 september 1959.

²⁵³⁸ Not. CV. Leeuwarden, 10 februari 1960.

²⁵³⁹ Not. CV. Leeuwarden, 18 mei 1960.

²⁵⁴⁰ Not. CV. Leeuwarden, 28 september 1960.

²⁵⁴¹ Not. CV. Leeuwarden, 26 januari 1989.

²⁵⁴² Not. CV. Leeuwarden, 11 mei 1989.

²⁵⁴³ Not. CV. Leeuwarden, 28 september 1989.

²⁵⁴⁴ Not. CV. Leeuwarden, 17 januari 1990.

²⁵⁴⁵ Not. CV. Leeuwarden, 17 mei 1990.

²⁵⁴⁶ Not. CV. Leeuwarden, 27 september 1990. World Servants is een 'christelijke organisatie die huizen, scholen en klinieken bouwt met hulp van teams van jongeren en volwassenen uit Nederland'; www.worldservants.nl.

²⁵⁴⁷ Not. CV. Leeuwarden, 17 januari 1991.

²⁵⁴⁸ Not. CV. Leeuwarden, 23 mei 1991.

²⁵⁴⁹ Not. CV. Leeuwarden, 10 oktober 1991.

²⁵⁵⁰ Not. CV. Leeuwarden, 20 februari 1992.

²⁵⁵¹ Not. CV. Leeuwarden, 21 mei 1992.

²⁵⁵² Not. CV. Leeuwarden, 24 september 1992.

²⁵⁵³ Not. CV. Leeuwarden, 4 februari 1993.

²⁵⁵⁴ Not. CV. Leeuwarden, 4 februari 1993.

- Psychiatrisch ziekenhuis te Franeker.²⁵⁵⁵
- De nieuwe kerkorde.²⁵⁵⁶
- Jongeren en de kerk.²⁵⁵⁷
- Het veranderende karakter van de zondag.²⁵⁵⁸
- Het vormingscentrum in het voormalige klooster 'De Karmel' te Drachten.²⁵⁵⁹
- Kerk en Israël.²⁵⁶⁰
- Het Lichtpunt in Kollumerzwaag.²⁵⁶¹
- Ervaringen als pastoraat-therapeut.²⁵⁶²
- Het boek *Zin en onzin over God. Een kritische beschouwing van gangbare godsvoorstelling* van C. J. Labuschagne.²⁵⁶³
- Provinciale dienstverlening, nu en in de toekomst.²⁵⁶⁴
- Fietsen naar Israël.²⁵⁶⁵
- Vernieuwen en doorgaan; door de preses van de hervormde generale synode.²⁵⁶⁶
- Jeugd en Kerk in Friesland.²⁵⁶⁷

De Classis Utrecht 1951-1960

- De nieuwe kerkorde in de praktijk.²⁵⁶⁸
- Het synodale geschrift over het oorlogsvraagstuk: *Hoe dienen wij de vrede?*²⁵⁶⁹
- Het pastoraat in verband met de doop.²⁵⁷⁰
- De door de generale synode toegezonden stukken: *Kerkelijk gebruik van de nieuwe bijbelvertaling en De betekenis van de openbare geloofsbelijdenis*.²⁵⁷¹
- Het synodale rapport *De vrouw in het ambt*.²⁵⁷²
- Het pastoraat in verband met het avondmaal.²⁵⁷³
- Het processieverbod.²⁵⁷⁴
- De familie van de belijdenis der kerk.²⁵⁷⁵

²⁵⁵⁵ Not. CV. Leeuwarden, 12 mei 1992.

²⁵⁵⁶ Not. CV. Leeuwarden, 30 september 1993, 19 mei 1994, 29 september 1994, 24 september 1998.

²⁵⁵⁷ Not. CV. Leeuwarden, 19 mei 1994.

²⁵⁵⁸ Not. CV. Leeuwarden, 29 september 1994.

²⁵⁵⁹ Not. CV. Leeuwarden, 6 april 1995.

²⁵⁶⁰ Not. CV. Leeuwarden, 25 januari 1996.

²⁵⁶¹ Not. CV. Leeuwarden, 30 mei 1996. Het Lichtpunt in Kollumerzwaag is een 'stichting die vanuit christelijke levensovertuiging hulp biedt aan mensen die dat nodig hebben'; www.lichtpunt.info.

²⁵⁶² Not. CV. Leeuwarden, 26 september 1996.

²⁵⁶³ C. J. Labuschagne, *Zin en onzin over God. Een kritische beschouwing van gangbare godsvoorstelling*, Zoetermeer 1994; Not. CV. Leeuwarden, 23 januari 1997.

²⁵⁶⁴ Not. CV. Leeuwarden, 29 mei 1997.

²⁵⁶⁵ Not. CV. Leeuwarden, 25 september 1997.

²⁵⁶⁶ Not. CV. Leeuwarden, 29 januari 1998.

²⁵⁶⁷ Not. CV. Leeuwarden, 28 mei 1998.

²⁵⁶⁸ Not. CV. Utrecht, 25 mei 1951.

²⁵⁶⁹ Not. CV. Utrecht, 26 september 1951.

²⁵⁷⁰ Not. CV. Utrecht, 28 mei 1952.

²⁵⁷¹ Not. CV. Utrecht, 24 september 1952.

²⁵⁷² Not. CV. Utrecht, 27 mei 1953 en 25 mei 1955. De bespreking van dit geschrift leidde in 1958 tot het houden van een buitengewone vergadering.

²⁵⁷³ Not. CV. Utrecht, 23 september 1953.

²⁵⁷⁴ Not. CV. Utrecht, 25 mei 1954.

²⁵⁷⁵ Not. CV. Utrecht, 25 mei 1954.

- Het werk van de Stichting voor Diakonaal Maatschappelijk werk in de kerkprovincie Utrecht.²⁵⁷⁶
- Over het synodale geschrift *De leer aangaande de heilige Schrift*.²⁵⁷⁷
- De verklaring van de Wereldraad van Kerken aangaande de internationale situatie.²⁵⁷⁸
- Het synodale rapport *Christen zijn in de samenleving*.²⁵⁷⁹
- De kwestie Ambon.
- De kwestie Nieuw Guinea.²⁵⁸⁰
- Een lezing door de secretaris van de Raad voor Kerk en Gezin, een lid van de medische commissie van de Raad voor de Zending en de directeur van Vereniging Kinderzorg Utrecht.²⁵⁸¹
- Kerkbouw in 1959.²⁵⁸²
- De kwestie P. Smits over de verzoening.²⁵⁸³
- De verhoging van de bijdragen voor de generale kas.²⁵⁸⁴

De Classis Utrecht 1989-1998

- Gemeente zijn in de mondiale samenleving.²⁵⁸⁵
- Naar een nieuwe verhouding van Kerk en Israël; door een lid van de Hervormde Raad voor de verhouding van Kerk en Israël en een lid van het Overlegorgaan Joden en Christenen (OJEC).²⁵⁸⁶
- Stand van zaken in Samen op weg. Crisis? Mogelijkheden en perspectief.²⁵⁸⁷
- Borg staan rondom de doop; door een lid van het rectorium van het Theologisch Seminarium vanwege de Nederlandse Hervormde Kerk.²⁵⁸⁸
- Landelijke situatie Samen-op-Weg.²⁵⁸⁹
- De opleiding van predikanten.²⁵⁹⁰
- Kerk en Islam; door predikant voor buitengewone werkzaamheden voor de kerk in haar geheel (relatie moslims-christenen) en een imam van de Utrechtse Islamitische gemeenschap.²⁵⁹¹

²⁵⁷⁶ Not. CV. Utrecht, 23 september 1954.

²⁵⁷⁷ Not. CV. Utrecht, 23 september 1954.

²⁵⁷⁸ Not. CV. Utrecht, 21 september 1955.

²⁵⁷⁹ Not. CV. Utrecht, 21 september 1955.

²⁵⁸⁰ Not. CV. Utrecht, 26 september 1956.

²⁵⁸¹ Not. CV. Utrecht, 16 september 1958.

²⁵⁸² Not. CV. Utrecht, 20 mei 1959.

²⁵⁸³ Not. CV. Utrecht, 7 juni 1960.

²⁵⁸⁴ Not. CV. Utrecht, 7 oktober 1960.

²⁵⁸⁵ Not. CV. Utrecht, 29 mei 1989. Onderwerpen die vanwege het boekje aan de orde kwamen waren achtereenvolgens: kerk en overheid, mondiale horizon, gemeente in de wereld, gemeente zijn en gemeenschap, schakelrol klassicale vergadering - plaatselijke gemeente en mondiale communicatie. In het gesprek kwam die schakelrol van de klassicale vergadering ter sprake ook met het oog op aan de ene kant de mondiale samenwerking en aan de andere kant de plaatselijke gemeente.

²⁵⁸⁶ Not. CV. Utrecht, 11 september 1989.

²⁵⁸⁷ Not. CV. Utrecht, 16 november 1989.

²⁵⁸⁸ Not. CV. Utrecht, 29 januari 1990.

²⁵⁸⁹ Not. CV. Utrecht, 14 mei 1990.

²⁵⁹⁰ Not. CV. Utrecht, 17 september 1990.

²⁵⁹¹ Not. CV. Utrecht, 28 mei 1991.

- Het geding over de opstanding. Over de lichamelijke verrijzenis van Christus vanwege uitlatingen van F. O. van Gennep.²⁵⁹²
- Kerstening als kerkenwerk door de secretaris van de Raad voor de zaken van overheid en samenleving (ROS).²⁵⁹³
- Het Samen op Wegproces binnen de Classis Utrecht.²⁵⁹⁴
- Het werk van de Provinciale Kerkvergadering.²⁵⁹⁵
- Doop en Belijdenis; door een lid van het Samenwerkingsorgaan voor de Eredienst.²⁵⁹⁶
- De kerkorde.²⁵⁹⁷
- De omgang met de belijdenisgeschriften van onze kerkelijke traditie.²⁵⁹⁸
- De Konkordie van Leuvenberg.²⁵⁹⁹
- Verzoening met het oog op de conferentie in Graz, Oostenrijk.²⁶⁰⁰
- Het synodale rapport *Vernieuwing en doorgaer*.²⁶⁰¹
- Het ambt in een veranderende maatschappij en kerk.²⁶⁰²

De Classis IJzendijke 1951-1960

- Ambten in onderlinge verhouding.²⁶⁰³
- De relatie van het breed moderamen van de provinciale kerkvergadering en de classicale vergadering; door de scribe Provinciale Kerkvergadering Zeeland.²⁶⁰⁴
- Woord en Geest.²⁶⁰⁵
- Geestesuitingen.²⁶⁰⁶
- Het synodale geschrift: *De leer aangaande de Heilige Schrift*.²⁶⁰⁷
- De Heilige Schrift en de vrouw in het ambt.²⁶⁰⁸
- Christen-zijn in de Nederlandse samenleving.²⁶⁰⁹
- Jeugd en kerk.²⁶¹⁰

²⁵⁹² Not. CV. Utrecht, 29 oktober 1991; F. O. van Gennep, *Waarlijk opgestaan! Een discussie over de opstanding van Jezus Christus*, Baarn 1989.

²⁵⁹³ Not. CV. Utrecht, 20 januari 1992.

²⁵⁹⁴ Not. CV. Utrecht, 11 mei 1993.

²⁵⁹⁵ Not. CV. Utrecht, 22 september 1993. Hierbij waren de stafleden van de Provinciale Kerkvergadering Utrecht aanwezig

²⁵⁹⁶ Not. CV. Utrecht, 26 mei 1994.

²⁵⁹⁷ Not. CV. Utrecht, 19 september 1994. Ingeleid door drie predikanten: één uit het 'midden' van de kerk, een vrijzinnig hervormde predikant en een gereformeerde bondspredikant. Een aantal bijeenkomsten van de Classis Utrecht werd in z'n geheel aan de bespreking van de ontwerp kerkorde en bijbehorende ordinanties gewijd. Steeds vaker waren deze onderwerp van gesprek in diverse bijeenkomsten van de Classis Utrecht.

²⁵⁹⁸ Not. CV. Utrecht, 25 april 1996.

²⁵⁹⁹ Not. CV. Utrecht, 26 september 1996.

²⁶⁰⁰ Not. CV. Utrecht, 24 april 1997.

²⁶⁰¹ Not. CV. Utrecht, 18 september 1997.

²⁶⁰² Not. CV. Utrecht, 29 januari 1998.

²⁶⁰³ Not. CV. IJzendijke, 1 februari 1952.

²⁶⁰⁴ Not. CV. IJzendijke, 26 mei 1952.

²⁶⁰⁵ Not. CV. IJzendijke, 24 september 1953.

²⁶⁰⁶ Not. CV. IJzendijke, 10 december 1953.

²⁶⁰⁷ Not. CV. IJzendijke, 3 juni 1954.

²⁶⁰⁸ Not. CV. IJzendijke, 9 december 1954.

²⁶⁰⁹ Not. CV. IJzendijke, 12 mei 1955.

²⁶¹⁰ Not. CV. IJzendijke, 26 januari 1956.

- De kwestie Nieuw-Guinea.²⁶¹¹
- De veranderende situatie op het platteland.²⁶¹²
- Godsdienstonderwijs op de landbouwscholen.²⁶¹³
- Maatschappelijk werk.²⁶¹⁴
- Hervormde Vrouwendienst.²⁶¹⁵
- De medische zending in het diaconaat van onze kerk.²⁶¹⁶
- Jeugd en kerkdiensten.²⁶¹⁷
- Protestantse minderheden in het roomse zuiden.²⁶¹⁸
- De functie van het gezin; door de secretaris van de Raad voor Kerk en Gezin.²⁶¹⁹
- Het rapport over Kerk en recreatie van de Provinciale Kerkvergadering Zeeland.²⁶²⁰

De Classis IJzendijke 1989-1998

- Missionaire toerusting van de gemeente.²⁶²¹
- De nieuwe kerk en kerkorde én de hervormde kerkorde.²⁶²²
- De lichamelijke opstanding, naar aanleiding van de uitlatingen van F. O. van Gennep.²⁶²³
- Het beroepingswerk.²⁶²⁴
- Pastorale zorg in het verpleeghuis;²⁶²⁵
- Artsen zonder grenzen; door assessor en zijn vrouw die arts zijn.²⁶²⁶
- Vluchtelingenwerk in Zeeuws-vlaanderen.²⁶²⁷
- Samen-op-Weg, méér dan een federatie.²⁶²⁸
- Geboorteleden.²⁶²⁹

²⁶¹¹ Not. CV. IJzendijke, 27 september 1956.

²⁶¹² Not. CV. IJzendijke, 14 februari 1957.

²⁶¹³ Not. CV. IJzendijke, 16 mei 1957.

²⁶¹⁴ Not. CV. IJzendijke, 24 februari 1959.

²⁶¹⁵ Not. CV. IJzendijke, 23 september 1959.

²⁶¹⁶ Not. CV. IJzendijke, 23 september 1959.

²⁶¹⁷ Not. CV. IJzendijke, 24 mei 1960.

²⁶¹⁸ Not. CV. IJzendijke, 24 mei 1960.

²⁶¹⁹ Not. CV. IJzendijke, 22 mei 1958.

²⁶²⁰ Not. CV. IJzendijke, 23 september 1958. Deze bijzondere vergadering werd gehouden op dinsdag 25 november 1958. De classicale vergadering besloot hier een extra bijeenkomst aan te wijden.

²⁶²¹ Not. CV. IJzendijke, 26 januari 1989.

²⁶²² Not. CV. IJzendijke, 15 februari 1990.

²⁶²³ Not. CV. IJzendijke, 15 februari 1990. Zie noot 2592.

²⁶²⁴ Not. CV. IJzendijke, 16 mei 1991. De scriba hield een rondje gemeenten. Zo kwam het onderwerp 'parttime predikantsplaatsen' ter sprake. Zeeuws-Vlaanderen bleek voor velen ver weg te liggen. Bovendien kunnen predikanten moeilijk van een half traktement rondkomen. Even eventueel werkende partner moet in Zeeuws-Vlaanderen ook werk kunnen vinden. Het breed moderamen sprak z'n zorg hierover uit. Een relativerende opmerking werd ook ten gehore gebracht: Wij moeten oppassen voor het idee van een 'duivelseiland'. "Wij zijn te vergelijken met Noord-Groningen, delen van Friesland en delen tussen de grote rivieren. Oppassen voor een minderwaardigheidscomplex."

²⁶²⁵ Not. CV. IJzendijke, 3 januari 1992. De scriba hield deze inleiding. Als geestelijk verzorger vond zij de band met de kerk belangrijk. Vandaar haar werkzaamheden in de classis.

²⁶²⁶ Not. CV. IJzendijke, 21 mei 1992.

²⁶²⁷ Not. CV. IJzendijke, 24 september 1992.

²⁶²⁸ Not. CV. IJzendijke, 24 november 1992.

- Federatievorming en over federeren alsof het fusie is.²⁶³⁰
- Het Industripastoraat.²⁶³¹
- Vraagstuk van kleine gemeenten.²⁶³²
- De werkwijze van de classicale vergadering in de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland.²⁶³³
- De Ontwerp-kerkorde en bijbehorende ordinanties behorende bij de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland.²⁶³⁴
- Vergrijzing van de gemeenten: probleem of uitdaging?²⁶³⁵

²⁶²⁹ Not. CV. IJzendijke, 26 mei 1994.

²⁶³⁰ Not. CV. IJzendijke, 17 november 1994.

²⁶³¹ Not. CV. IJzendijke, 23 mei 1996.

²⁶³² Not. CV. IJzendijke, 25 september 1997.

²⁶³³ Not. CV. IJzendijke, 27 november 1997.

²⁶³⁴ Not. CV. IJzendijke, 29 januari 1998. Daaruit vloeide een gesprek over de classicale vergadering en de ring voort.

²⁶³⁵ Not. CV. IJzendijke, 28 mei 1998.

BRONNEN

Lijst van mondelinge bronnen

Gesprekken

Drs. L. C. van Drimmelen, gesprekken gedurende oktober 1996-december 2003

Ds. B. Wallet, telefonisch onderhoud d.d. 13 november 2003

Lijst van elektronische bronnen

Websites

www.kerkorde.nl

www.kerkrecht.nl

www.kirchenrecht.ch

www.kirchenrecht.net

www.lichtpunt.nl

www.pkn.nl

www.sowkerken.nl

www.tresoar.nl

www.utrechtsarchief.nl

www.worldservants.nl

www.zeeuwsarchief.nl

Lijst van ongepubliceerde bronnen

Eigen bezit van C. van den Broeke

De bestuurlijke organisatie in de toekomstige verenigde kerk. Notitie van het Interregionaal Moderamen voor het Interregionaal Beraad d.d. 26 januari 1999.

Broeke, L. van den, *Stilstaan bij de doop*. De plaats van doopleden in de kerk.

Onuitgegeven doctoraalscriptie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, Amsterdam 1993.

De Classicale Vergadering in de VPKN. Nota van de Raad van Deputaten Samen op Weg, [1997].

De classis van A tot Z. Een kritische leeswijzer voor de behandeling van de ontwerp-ordinanties VPKN, aangeboden door de Interregionale Werkgroep Kerkorde onder verantwoordelijkheid van het Interregionaal Moderamen van Particuliere Synoden GKN en Provinciale Kerkvergaderingen NHK [1998].

50 Jaar Gereformeerde Kerk te Aardenburg. 16 September 1928 tot 16 september 1978.

Mensen en structuren. Voorstel voor de vormgeving van de gezamenlijke bovenplaatselijke organisatie van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, opgesteld door de Commissie Structuurvragen in opdracht van het breed moderamen van de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk, deputaten Personeel, Financiën en Organisatie (PFO) van de Gereformeerde Kerken in Nederland en de synodale commissie van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden [1994/1995].

Minnema, P. J. (red.), *25 Jaar Gereformeerde Kerk Bakkeveen 1959-1984*, Bakkeveen 1984.

- Notulen van de Projectgroep van de Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten Samen op Weg [2001].
- Notulen van de Werkgroep Samenwerking Plaatselijk Vlak van de Raad van Deputaten Samen op Weg.
- Synopsis ordinum ecclesiarum, uitg. door W. van 't Spijker, z.p. z.j.
- Vergelijkende Studie van de Kerkorden van de Gereformeerde Kerken in Nederland en van de Nederlandse Hervormde Kerk, samengesteld door de werkgroep Kerkordelijke aangelegenheden van de Raad van Deputaten Samen op Weg [1978].
- Archief van de Classis Drachten van de Gereformeerde Kerken in Nederland, in beheer bij de actuaarius
 Notulen Classis Drachten van 1989 tot en met 1998.
- Archief van de Classis Leeuwarden van de Nederlandse Hervormde Kerk, in beheer bij de scriba
 Notulen Classicale Vergadering Leeuwarden van 1952 tot en met 1960 en van 1989 tot en met 1998.
- Archief van de Classis Utrecht van de Gereformeerde Kerken in Nederland, in beheer bij de actuaarius
 Notulen Classis Utrecht van 1989 tot en met 1998.
- Archief van de Classis IJzendinge van 1989 tot en met 1998, in beheer bij de scriba
 Notulen Classicale Vergadering IJzendinge van 1989 tot en met 1998.
- Archief van de Classis Zeeuws-Vlaanderen van de Gereformeerde Kerken in Nederland, in beheer bij de actuaarius
 Notulen Classis Zeeuws-Vlaanderen van 1989 tot en met 1998.
- Eigen bezit L. C. van Drimmelen
 Barnard, Tj., De wissel verlegd. Een onderzoek naar het denken over de tuchtmaat der meerdere vergaderingen binnen de Gereformeerde Kerken in Nederland tussen 1880 en 1940.
- Onuitgegeven doctoraalscriptie, Leiden 1994. Consideraties van de Nederlandse Hervormde Kerk.
- Notulen van de Raad van Deputaten Samen op Weg.
- Notulen van de Werkgroep Classicale Vergadering van de Raad van Deputaten Samen op Weg.
- Notulen van de Werkgroep Kerkorde.
- Notulen van de Werkgroep Kerkordelijke Aangelegenheden van de Raad van Deputaten Samen op Weg.
- Notulen van de Werkgroep Toekomstige Vormgeving van de Raad van Deputaten Samen op Weg.
- Rapportage aan de Synode van de Evangelische-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden met betrekking tot de commentaren van de kerkenraden op de Ontwerp-Ordinaties van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland.
- Reacties van de Gereformeerde Kerken in Nederland.
- Schets van 1989.

Gemeentearchief Smallingerland

Archief van de Classis Drachten van de Gereformeerde Kerken in Nederland
Notulen van de Classis Drachten van 1893 tot en met 1901, van 1922 tot en met 1931 en van 1959 tot en met 1968.

Landelijk Dienstencentrum van de Samen-op-Wegkerken
Notulen van de Werkgroep Kerkorde.

Tresoar

Archief van de Classis Leeuwarden

Handelingen van de Klassikale Vergadering Leeuwarden van 1816 tot en met 1825 en van 1852 tot en met 1861.

Handelingen van het Klassikaal Bestuur Leeuwarden van 1816 tot en met 1825 en van 1852 tot en met 1861.

Notulen Classicale Vergadering Leeuwarden van 1951 tot en met 1952.

Inventaris van de archieven van de hervormde Classes van Franeker (1816-1852 Harlingen genoemd) 1587-1951 en van Bolsward-Workum 1600-1816, bew. door T. J. Noudin ten Cate e.a., z.p. z.j.

Inventaris van de archieven van de hervormde Classis Leeuwarden 1640-1976, door D. P. de Vries en S. de Haan, Leeuwarden 1971.

Utrechts Archief

Archief van de Classis Utrecht van de Nederlandse Hervormde Kerk

Acta van de Classis Ultrajectinae van 1619 tot en met 1628.

Handelingen van de Klassikale Vergadering Utrecht van 1816 tot en met 1825 en van 1852 tot en met 1861.

Handelingen van het Klassikaal Bestuur van 1816 tot en met 1825 en van 1852 tot en met 1861.

Notulen van de Classicale Vergadering Utrecht van 1951 tot en met 1960 en van 1989 tot en met 1996.

Notulen van het breed moderamen van de Classicale Vergadering Utrecht van 1959 tot en met 1960 en van 1989 tot en met 1991.

Inventarissen van de archieven van de hervormde classes Utrecht, Amersfoort, en Rhenen-Wijk 1619-1951 (1971), door H. L. Ph. Leeuwenberg, J. H. M. Putman en C. Dekker, Utrecht 1979.

Archief van de Classis Utrecht van de Gereformeerde Kerken in Nederland

Notulen van de Classis Utrecht van 1892 tot en met 1901 en van 1922 tot en met 1931.

Notulen van de Classis Utrecht van 1959 tot en met 1968.

Inventaris van het archief van zendende kerken, uitg. door het Rijksarchief Utrecht, Utrecht 1997.

Zeeuws Archief

Archief van de Classis Walcheren

Acta van de Classis Walcheren van 1602 tot en met 1623.

Archief van de Classis IJzendijke van de Nederlandse Hervormde Kerk

Handelingen van de Klassikale Vergadering IJzendijke van 1816 tot en met 1825 en van 1852 tot en met 1861.

Handelingen van het Klassikaal Bestuur van IJzendijke van 1816 tot en met 1825 en van 1852 tot en met 1861.

Notulen van de Classicale Vergadering IJzendijke van 1951 tot en met 1960.

Notulen van het breed moderamen van de Classicale Vergadering IJzendijke van 1951 tot en met 1960.

Archief van de Classis Axel/Zeeuws-Vlaanderen van de Gereformeerde Kerken in Nederland

Notulen van de Classis Axel/Zeeuws-Vlaanderen van 1892 tot en met 1901, van 1922 tot en met 1931 en van 1959 tot en met 1968.

Catalogus van de historisch-topografische atlas van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen IV, bew. door W. S. Urger, Middelburg 1957.

Inventaris van de archieven der Classis Middelburg, bew. door J. Grooten, Middelburg 1970/1971.

Inventarissen van de archieven der Hervormde Gemeente te IJzendijke 1604-1974, bew. door A. F. Francke, Middelburg 1983.

Naamlijst der predikanten van Zeeland 1572-1938 I, bew. door W. M. C. de Regt, z.p. z.j.

Plaatsingslijst van het Archief van de Classis Zeeuws-Vlaanderen van de gereformeerde kerken in Nederland (1888) 1892-1988, door A. Q. van Boven en H. E. M. Mettes, Middelburg 1991.

Zelandia Illustrata IV, n°. 408 en 922.

Lijst van gepubliceerde bronnen

- Acta der provinciale en particuliere Synoden, gehouden in de Noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572-1620*, verzameld en uitg. door J. Reitsma en S. D. van Veen, 8 dln., Groningen 1892-1899.
- Acta van het consistorie van de Nederlandse gemeente te Londen 1569-1585*, uitg. door A. J. Jelsma en O. Boersma, 's-Gravenhage 1993 (RGP., kl.s.69).
- Acta van de Generale Synoden der Gereformeerde Kerken in Nederland, 1888-... Van 1888-1892: Nederduitsche Gereformeerde Kerken.*
- Acta van de Nederlandsche synoden der zestiende eeuw*, verzameld en uitg. door F. L. Rutgers, 's-Gravenhage 1889 (*Werken der Marnix-Vereeniging*, II/3).
- Acta van het synodaal convent (1887) en van de voorlopige synoden van de Nederduitsche Gereformeerde kerken (1888-1892)*, Kampen-Leusden 1985.
- Adres aan de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, over de formulieren, de academische opleiding der predikanten, het onderwijs en het kerkbestuur*, Leiden 1842
- Adres aan de edelmogende heeren Staten-Generaal, Tweede Kamer, ingediend door Afgescheidene gereformeerden*, Amsterdam 1838.
- Adres ingediend aan Zijne Majesteit den Koning en opwekking der gemeente tot de heiliging van eenen algemeenen dank-, vast- en bededag*, door de synode der Christelijke Gereformeerde Kerk onder het kruis in Nederland, 's Gravenhage 1836.
- Die Akten der Synode der Niederländischen Kirchen zu Emden vom 4.-13. Oktober 1571. Im lateinischen Grundtext mitsamt den alten niederländischen, französischen und deutschen Übersetzungen*, hrsg. von J. F. G. Goeters (*Beiträge zur Geschichte und Lehre der Reformierten Kirche*, XXXIV), Neukirchen 1971.
- Archiefstukken betreffende de Afscheiding van 1834. Voorgeschiedenis (1822-1834)* 4 dln., bew. door F. L. Bos, Kampen 1939-1946
- De archieven van de Nederlandsche Hervormde Kerk in korte overzichten*, uitg. door de Commissie voor de Archieven van de Nederlandse Hervormde Kerk, 2 dln., Leiden 1960.
- Atlas zur Kirchengeschichte. Die christlichen Kirchen in Geschichte und Gegenwart*, hrsg. von H. Jedin, K. S. Latourette und J. Martin, Freiburg im Breisgau 1970.
- Aymon, J., *Tous les synodes nationaux des églises réformées de France*, 2 tom., La Haye 1710.
- Bekennnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*, herausgegeben von W. Niesel, 2. Auf., Zürich 1938.
- Die Beschlüsse des Weseler Konvents von 1568*, herausgegeben von J. F. G. Goeters, Düsseldorf 1968 (*Schriftenreihe des Vereins für Rheinische Kirchengeschichte* 30).
- Bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, inhoudende alle besluiten, resolutien, dispositien, decisien, reglementen, instructien 1813-1820 I*, bew. door C. C. E. d'Engelbronnen, Gorinchem 1852.
- Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, o.r.v. D. Nauta e.a., 5 dln. Kampen 1978-...
- Biografisch Woordenboek van Nederland 1*, o.r.v. J. Charité, 's-Gravenhage 1979.
- Biographisch woordenboek van protestantse godgeleerden in Nederland*, o.r.v. J. P. de Bie en J. Loosjes e.a., 6 dln., 's Gravenhage [1903]-1949.
- Centraal Weekblad voor de gereformeerde kerken in Nederland, 1971-...; voortz. van: Centraal Weekblad ten dienste van de gereformeerde kerken in Nederland.*

- Classicale Acta 1573-1600. Particuliere synode Zuid-Holland, I: Classis Dordrecht 1573-1600*, bew. door J.P. van Dooren, 's-Gravenhage 1980 (RGP, kl.s., 49).
- Classicale Acta 1573-1620. Particuliere synode Zuid-Holland, II: Classis Dordrecht 1601-1620, Classis Breda 1616-1620*, bew. door J. Roelevink, 's-Gravenhage 1991, 's-Gravenhage 1991 (RGP, kl.s., 68).
- Classicale Acta 1573-1620 Particuliere synode Zuid-Holland, III: Classis Rotterdam en Schieland 1580-1620*, bew. door J. Bouterse, 's-Gravenhage 1991 (RGP, kl.s., 69).
- Classicale Acta 1573-1620 Provinciale synode Zeeland, IV: Classis Walcheren 1602-1620, Classis Zuid-Beveland 1579-1591*, bew. door J. Bouterse, Den Haag 1995 (RGP, kl.s., 79).
- Classicale Acta 1573-1620 Provinciale synode Zuid-Holland, V: Classis Leiden 1585-1620, Classis Woerden 1617-1620*, bew. door M. Kok, Den Haag 1996 (RGP, kl.s., 88).
- Classicale Acta 1573-1620 Provinciale synode Overijssel, VI: Classis Deventer 1601-1620, Classis Kampen 1596-1601 en 1618-1620, Classis Steenwijk/Vollenhove 1601-1620*, bew. door J. van Gelderen, C. Ravensbergen en J. van den Berg, Den Haag 2000 (RGP, kl.s., 90).
- Classicale Acta 1573-1620 Provinciale synode Zuid-Holland, VII: Classis Delft en Delfland 1572-1620*, bew. door P. H. A. M. Abels en A. Ph. F. Wouters, Den Haag 2001 (RGP, kl.s., 93).
- De Commissie voor de Kerkorde (1945-1950). Bouwplan, agendastukken en notulen van de vergaderingen ter voorbereiding van de nieuwe kerkorde (1951) van de Nederlandse Hervormde Kerk*, bew. door W. Balke en H. Oostenbrink-Evers, Zoetermeer 1993.
- De Commissie voor de Werkorde (1942-1944) oorspronkelijk ingesteld als de Commissie voor beginselen van een kerkorde*, [uitg. door] W. Balke en H. Oostenbrink-Evers, Zoetermeer 1995.
- Compendium der Kerkelijke Wetten van Vriesland geëxtraheert uit 's lands en sijnodale resolutien*, uitg. door G. Nauta, [Leeuwarden] 1722.
- Concept kerkorde van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland in eerste lezing met de toelichting van de werkgroep kerkorde*, z.p. 1994 (Bijlage bij: Kerkinformatie, maart 1994)
- Concept en modellen bij de kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Leusden 1996.
- Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*, uitg. door G. Geerts en T. den Boon, 3 dln., 13e dr., Utrecht/Antwerpen 1999.
- Discipline de l'Église Réformée de France. Annotée et précédée d'une introduction historique*, par F. Méjan, Paris 1947.
- Documenta Reformatoria. Teksten uit de geschiedenis van Kerk en Theologie in de Nederlanden sedert de Hervorming* o.r.v. J. N. Bakhuizen van den Brink, W. F. Dankbaar, W. J. Kooiman, e.a., 2 dln., Kampen 1960-1962.
- Documenten Nederlandse Hervormde Kerk. Verklaringen, kanselafkondigingen, boodschappen, herderlijke brieven en rapporten, uitgevaardigd door of namens de generale synode der Nederlandse Hervormde Kerk in de jaren 1945-1955*, 's Gravenhage z.j.
- De Dordrechtsche kerkordening van het jaar 1619, zooals dezelve met de noodzakelijkste verandering tot eene algemeene kerkeordening is aangenomen door de chr. Afscheiden gemeente in Noord-Brabant*, Delft 1843.
- De drie formulieren van eenigheid, met de kerkorde, gelijk die voor de Gereformeerde Kerken dezer landen zijn vastgesteld in haar laatstgehouden Nationale Synode. Voor kerklijk en huislijk gebruik uitgegeven door A. Kuyper*, Amsterdam 1883.
- Dros, L. e.a. (red.), *Samen op Weg. Een lange strijd om vereniging*, Amsterdam 2004 (*Trouw Dossier* 29).

- Die evangelischen Kirchenordnungen des 16ten Jahrhunderts*, hrsg. von A. L. Richter, 2 Bde., Leipzig 1899.
- Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*, hrsg. von E. Sehling. Fortgeführt vom Institut für evangelisches Kirchenrecht der Evangelischen Kirche in Deutschland zu Göttingen, Leipzig 1902.
- Études et documents inédits sur la Réformation en Suisse Romande*, Lausanne 1936 (Extrait de *la Revue de théologie et de philosophie* n°. 89 (1933), 249-273 en n°. 99 (1936), 97-135).
- Fockema Andreae's verwijzend & verklarend juridisch woordenboek*, uitg. door N. E. Algra e.a., 12e dr., Groningen 2001.
- Friesch Dagblad*, 1903-...
- Gelderens, J. van en R. H. Veldman (red.), *Schisma 1944 in geschriften. Bibliografie over de geschillen in de Gereformeerde Kerken in Nederland (1936-1952)*, Kampen 1994.
- Gemeenten en predikanten van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Publikatie ter gelegenheid van 100 jaar Gereformeerde Kerken in Nederland*, Leusden 1992.
- Generale regelingen behorende bij de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland*, Zoetermeer 2003.
- Gereformeerd Kerkboek*, uitg. door de Gereformeerde Kerken in Nederland, Leeuwarden 1994.
- Gereformeerde Kerken in Nederland 17 juni 1992*, uitg. door het algemeen secretariaat van de Gereformeerde Kerken in Nederland, z.p. 1992.
- Gids van Afscheidingsarchieven 1834-1892*, o.r.v. P. van Beek, Leusden 1991.
- Grondwetten van Nederland. Teksten der achtereenvolgende staatsregelingen en grondwetten sedert 1795, met verschillende andere staatsstukken, historische toelichtingen en eenige tabellen*, uitg. door G. W. Bannier, Zwolle 1936.
- Haas, Joh. de, *Gedenkt uw voorgangers IV*, Haarlem 1989.
- Handboek 2003 van de Gereformeerde Kerken [Vrijgemaakt] in Nederland*, o.r.v. J. H. Kuiper, Bedum 2003.
- Handboek voor de classicale vergaderingen van de Protestantse Kerk in Nederland*, Utrecht 2004.
- Handelingen en verslagen van de Algemene Synoden van de Christelijk Afscheidene Gereformeerde Kerk (1836-1869)*, Houten/Utrecht 1984.
- Handelingen van de Synoden der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland 1872-1892*, 2dln., Kampen-Leusden 1988.
- De Heraut van de gereformeerde kerken in Nederland 1887-1913*, o.r.v. A. Kuyper. Voort. van *De Heraut 1877-1887*.
- Herminjard, A. L., *Correspondance des réformateurs dans le pays de langue française recueil et publ. avec d'autres lettres relatives à la Réforme et des notes historiques et biographiques*, 4 tom., Genève 1878-1897.
- Honderdvijftig jaar gemeenten en predikanten van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Jubileumuitgave met bibliografie*, uitg. door het bureau van de generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, Leusden 1984.
- Hovy, L., C. Streefkerk en E. J. H. Schrage (red.), "Zoo is 't dat wij daarin nader willende voorzien". *Prolegomena voor een Ceylonees plakkaatboek*, Amsterdam 1985 (*Juridische Reeks Vrije Universiteit 2*).

- Inventaris van het archief van de archivaris en de Commissie voor de Archieven van de Nederlandse Hervormde Kerk (1842) 1903-1984 (1985), Zoetermeer [1995].*
- Inventaris van het archief van de hervormde Classis van Sneek 1583-1591, bew. door R. de Beer, Ljouwert/Leeuwarden 1976 (Monumenta Frisica 23).*
- Jaarboek (ten dienste) van de Gereformeerde Kerken in Nederland, jg. 1 (1917)-...*
- Jaarboek voor de Ned. Hervormde Kerk, jg. 1-27, 1916-1943.*
- Jaarboek 2001 van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland, o.r.v. G. P. M. van der Linden e.a., Amsterdam 2001.*
- Kalendarium. Geschiedenis van de Lage Landen in jaartallen, 9^e dr., Utrecht 1999.*
- Kerk in Nederland 1945-1984. Teksten gekozen en ingeleid door C. Augustijn, Delft 1984.*
- Een kerk in opbouw. Classisboek Bolsward-Workum 1600-1633. Transcriptie met inleiding verklarende aantekeningen, registers en literatuurlijst, door J. J. Kalma, Ljouwert 1981.*
- Een kerk in opbouw. Classisboek Sneek 1583-1624. Transcriptie met inleiding verklarende aantekeningen, registers en literatuurlijst, door J. J. Kalma, Ljouwert 1978.*
- Kerkelijk handboekje bevattende de bepalingen der Nederlandsche synoden en andere stukken van betekenis voor de regeering der kerken, uitgegeven door P. Biesterveld en H. H. Kuyper, Kampen 1905.*
- Kerkelijk wetboek. De reglementen en verordeningen der Nederlandsche Hervormde Kerk, met aantekeningen, uitg. door J. Douwes en H. O. Feith, 2^e dr., Groningen 1899.*
- Kerkelijke wetten voor de hervormden in het Koninkrijk der Nederlanden, verzameld en met aantekeningen voorzien door C. Hooijer, Zaltbommel 1846.*
- Kerkinformatie. Officieel orgaan van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, 1994-...; voortz. van: Kerkinformatie van de gereformeerde kerken in Nederland, 1971-1993.*
- Kerkorde der Nederlandse Hervormde Kerk, 1951-...*
- Kerkorde en ordinanties van de Protestantse Kerk in Nederland inclusief de overgangsbepalingen, Zoetermeer 2003.*
- Kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland, vastgesteld door de generale synode van Assen met de door volgende synoden daarin aangebrachte wijzigingen, aangevuld met uitvoeringsbepalingen, 1987-....*
- Kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland, vastgesteld door de generale synode van Assen (1957) met de door volgende synoden daarin aangebrachte wijzigingen, aangevuld met een aantal annexe bepalingen, voorts onder toevoeging van een reeks bijlagen en een aanhangsel, uitgegeven op last van de generale synode van Sneek (1969) van deze kerken, z.p. 1972.*
- Kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland, vastgesteld door de generale synode van Assen (1957) met de door volgende synoden daarin aangebrachte wijzigingen, aangevuld met uitvoeringsbepalingen, enige bijlagen en een aantal concepten en modellen, z.p. 1977.*
- Kerkorde van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland, Leusden 1997 (Bijlage bij: Kerkinformatie, januari 1998).*
- Kerkorde van de Verenigde Reformatorische Kerk in Nederland, uitg. door de werkgroep kerkorde, ingesteld door de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk, de generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland en de synode van de Evangelisch Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, Driebergen 1992.*

Kerkenordening van de Gereformeerde Kerken in Nederland, gelijk deze laatstelijk op de Generale Synode te Utrecht in 1905 is herzien, benevens de daaraan verbonden besluiten van de Generale Synoden van Amsterdam (1892), Dordrecht (1893), Middelburg (1896), Groningen (1899), Arnhem (1902), Utrecht (1905), Amsterdam (1908), Zwolle (1911), 's-Gravenhage (1914), Rotterdam (1917), Leeuwarden (1920) en Utrecht (1923), benevens de Zendingsorde en onderscheidene bijlagen, verzameld door J.C. de Moor en Joh. Jansen, 4^e dr., Wageningen 1925.

Kerkenordening der Gereformeerde Kerken in Nederland, o.r.v. Joh. Jansen en D. Pol, 6^e druk, Wageningen 1946.

Kerkeördening en dienste van de gemeente Jezus Christi in Nederland. In orde gebracht door de opzieners dier gemeente in de nationale synode gehouden te Utrecht den 28sten september en volgende dagen, anno 1837, 's Gravenhage 1837.

Klein Plakkaatboek van Nederland. Verzameling van ordonnantiën en plakkatens betreffende regeeringsvorm, kerk en rechtspraak (14e eeuw tot 1749), bew. door A.S. de Blécourt en N. Japikse, Den Haag 1919.

Levensberichten van Zeeuwsen. Zijnde een vervolg op P. de La Rue, *Geletterd, staatkundig en heldhaftig Zeeland*, uitg. door F. Nagtglas 2, Middelburg 1893.

Lexicon latinitatis nederlandicae mediae aevi. Woordenboek van het middeleeuws Latijn van de Noordelijke Nederlanden, comp. J. W. Fuchs, O. Weijsers en M. Gumbert II, Leiden 1981, C438.

Livre Synodal contenant les articles résolus dans les synodes des Eglises wallones des Pays-bas, publié par la Commission de l'histoire des Eglises wallones, 2 tom., La Haye 1896-1904.

Micron, M., *De Christelike Ordinancien der Nederlandscher Ghemeinten te Londen (1554)*, uitg. door W. F. Dankbaar, 's-Gravenhage 1956 (*Kerkhistorische studiën* behorende bij het NedAKVII).

Middelnederlandsch woordenboek, bew. door E. Verwijs en J. Verdam, 's Gravenhage 1889.

Naamlijst der Friese hervormde predikanten (1880-1959), bew. door J. J. Kalma, Leeuwarden 1959.

Het nakijken waard. Een praktijkgids voor het plaatselijk kerkelijk werk, uitg. door de generale deputaten Gemeenteopbouw van de Gereformeerde Kerken in Nederland, Leusden 1983.

De Nationale Synode te Middelburg in 1581. Calvinisme in opbouw in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, o.r.v. J. P. van Dooren, Middelburg 1981 (*Werken uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 1).

Nederland's Patriciaat, 1^e jrg., 's-Gravenhage 1910.

Nederlandse Wetgeving. Studenteneditie, o.r.v. J. M. M. Maeijer en M. Scheltema, Deventer 1984.

Nieuw Kerkelijk Handboek, benevens naamlijsten van predikanten in de provincie Friesland sedert de Reformatie, verz. door M. W. L. van Alphen jr., Gouda 1911.

Nieuw Kerkelijk Handboek, benevens naamlijst van predikanten in de provincie Noord-Holland sedert de Reformatie, verz. Door M. W. L. van Alphen jr., Gouda 1910.

Nieuw Kerkelijk Handboek, benevens naamlijsten van predikanten in de provincie Utrecht sedert de Reformatie, verz. door M. W. L. van Alphen jr., Gouda 1910.

Notulen van de algemene kerkelijke vergaderingen van de Gereformeerde Kerk onder het kruis (1844-1869), Utrecht 1982.

- Ontwerp voor een kerkorde der Nederlandsche Hervormde Kerk*, z.p. [1947].
- Ontwerp-kerkorde van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland (Bijlage bij Ontwerp-ordinanties behorende bij de Ontwerp-kerkorde van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland, Zoetermeer 1997).*
- Ontwerp van een nieuw Algemeen Reglement voor de Nederlandse Hervormde Kerk*, z.p. z.j.
- Ontwerp van een nieuw Algemeen Reglement en eenige organieke reglementen voor de Ned. Hervormde Kerk*, opgesteld namens de vereeniging Kerkopbouw, Baarn 1933.
- Ontwerp van een nieuw Algemeen Reglement en eenige organieke reglementen voor de Nederlandse Hervormde Kerk*, z.p. z.j.
- Ontwerp-ordinanties behorende bij de Ontwerp-kerkorde van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland*, Utrecht 1997.
- Ordeningen voor de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden*, z.p. 1998.
- Oude kerkenordeningen der Nederlandsche Hervormde gemeenten (1563-1638) en het Concept-Reglement op de organisatie van het hervormd kerkgenootschap in het Koninkrijk Holland (1809)*, verzameld en met inleidingen voorzien door C. Hooijer, Zaltbommel 1865.
- Ouderlingenblad. Maandblad ten dienste van hen, die de gereformeerde kerken in het ambt dienen*, 1922-...
- De post-acta of de nahandelingen van de nationale synode van Dordrecht in 1618 en 1619 gehouden*, uitg. door H. H. Kuiper, Amsterdam 1899.
- Reformatiorica. Teksten uit de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme*, o.r.v. C. Augustijn e.a., Zoetermeer 1996.
- Registres de la Compagnie des pasteurs de Genève au temps de Calvin 1546-1553 I*, ed. J. F. Bergier, Genève 1964.
- Reglementen, vervaardigd door het Algemeen Christelijke Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk en goedgekeurd door Zijne Majesteit den Koning 's Gravenhage* 1816.
- Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden 1853*, n°.102, 's-Gravenhage 1853
- Toelichtingen bij de Ontwerp-ordinanties behorende bij de Ontwerp-kerkorde van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland*, Utrecht 1997.
- Tussenorde ten dienste van de samenwerking van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland, de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden*, Utrecht 2000.
- Utrechtsch classicaal handboekje of voornaame hoofdsakelijke inhoud der classialia van de classis van Utrecht van 1619 tot 1791. I. Uijt het Classicaal Repertorium van 1619-1719. II. Uijt de Classicaale Aanvullingen van 1720-1789 en uijt de Classicaale Handelingen selve meede, ook tot 1791, en verder ook uijt de Orders in het houden der Classis, en uijt de Agenda Deputatorum en het Quaestors Reglement, tot III. Een verder Classicaal Repertorium zaamgesteld en opgemaakt en op verzoek van de Classis van Utrecht, om dit ten nutte van de geheele Classis te doen strekken, aan de Classis van Utrecht geschonken*, uitg. C. de Kruyff, z.p. 1793.
- Van Alphens nieuw kerkelijk handboek. Tevens compleet predikantenboek omvattende alle protestantse kerken en gemeenten in Nederland, de Antillen en de Nederlandse gemeenten in het buitenland met bijlagen betreffende emeriti-predikanten, prot. geestelijke verzorgers bij inrichtingen van justitie*,

krijgsmachtpredikanten enz., o.r.v. de Bond van Nederlandse Predikanten, Hilversum 1982.

Verslagen van de gezamenlijke synoden van de Samen-op-Wegkerken, 1973-...

Verzameling Nederlandse wetgevingen 2002-2003, o.r.v. Th. G. Drupsteen e.a., Den Haag 2002.

De Walcherse Artikelen. Bijvoegzel tot het bovenstaende Formulier van Onderteijckeninge der Predickanten. Opgesteld en hier ingevoegt volgens Resolutien des E. Classis in dato van den 3 Sept. en 5 Nov. 1693, in: Kerkelijk handboekje bevattende de bepalingen der Nederlandsche synoden en andere stukken van betekenis voor de regeering der kerken, uitgegeven door P. Biesterveld en H. H. Kuyper, Kampen 1905.

Weekblad van het regt. Verzameling van regtszaken, bouwstoffen voor wetgeving, mengelwerk, n°. 674, 8^e jrg. (1847).

Weekblad van het recht. Rechtskundig Nieuws- en Advertentie-blad, n°. 5571, 50^e jrg. (1888).

Weekblad voor privaatrecht, notariaat en registratie, 1975-...; voortz. van: Weekblad voor privaatrecht, notaris-ambt en registratie.

Wet van den 28sten november 1818, houdende bepalingen tot aanwijzing der plaats, waar de behoeftigen in den algemeenen onderstand deelen kunnen, Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden 1818, Brussel 1818.

Wetboek en Kerken-orde. Alsmede manier van procederen voor kerkenraden, klassen, en synode, voor de Herformde Kerk in Vriesland, Franeker 1806.

Wetboek van canoniek recht. Latijns-Nederlandse Uitgave, in opdracht van de Belgische en de Nederlandse Bisschoppenconferentie, 2e dr., Brussel/Baarn/Kevelaer 1996

Wetten der classicaale vergaderinge in Walcheren voor dezen, door last der gemelde classis, uit verscheiden synodaale en classicaale besluiten byéénvergaderd; van tyd tot tyd overgezien; en nu wederom vermeerderd, en aangevuld uit de handelingen der classis, Middelburg 1779.

Woord en dienst. Opinieblad voor alle SoW-kerken, 1995-...; voortz. van: Woord en dienst. Veertiendaags orgaan voor het Hervormde kerkewerk, 1951-1994.

Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht, 1955-...

Literatuurlijst

- Aa, A. J., van der, *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt*, Haarlem 1852. Voortgezet door K. J. R. van Harderwijk en C. D. J. Schotel, 8 dln., Amsterdam 1969.
- Aalbers, B. J., 'Eenheid na honderd jaar scheiding ...', in: *Ouderlingenblad* 80^e jrg., n°. 926 (2003), 5-9.
- Abels, P. H. A. M. e.a. (red.), *De kerk in de kop. Bouwstenen tot de kerkgeschiedenis van Noord-West Overijssel*, Delft 1995, (WVNK 7).
- Abels, P. H. A. M. en A. Ph. F. Wouters, *Nieuw en ongezien. Kerk en samenleving in de classis Delft en Delfland 1572-1621*, Delft 1994 (WVNK 2).
- Abma, G. en J. de Bruijn (red.), *Hoedemaker herdacht*, Baarn 1989.
- De Achttien, *Van Kerken tot Kerk. Hervormd-Gereformeerd Gesprek*, Amsterdam 1961 (*Carillonreeks* 22).
- De Achttien, *Aanvaardt elkander. Tweede publikatie in de serie 'Van Kerken tot Kerk'*, Amsterdam 1962 (*Carillonreeks* 26).
- De Achttien, *Nieuw land. Derde publikatie in de reeks 'Van Kerken tot Kerk'*, Amsterdam 1965 (*Carillonreeks* 35).
- Adams, S., e.a., *The Dutch in crisis*, Leiden 1988.
- Als Bavinck nu maar eens kleur bekende. Aantekeningen van H. Bavinck over de zaak-Netelenbos, het Schriftgezag en de situatie van de Gereformeerde Kerken (november 1919)*, bezorgd door G. Harinck, C. van der Kooi en J. Vree, Amsterdam 1994.
- Ambonezen in Nederland. Rapport van de commissie ingesteld bij besluit van de minister van maatschappelijk werk d.d. 24 september 1957* nr. U 2598, 's Gravenhage 1959.
- Andel, C. P. van., *Hervormden en gereformeerden onderweg*, 's Gravenhage 1973.
- Andrea, H., *Omdat wij gereformeerd zijn*, Amsterdam 1961.
- Anrich, G., *Strassburg und die calvinistische Kirchenverfassung*, Tübingen 1928.
- Apeldoorn, L. J. van, 'Het voortbestaan der parochies na de reformatie', in: *Christendom en Historie*, Kampen 1931, 22-63.
- Augustijn, C. en J. Vree, *Abraham Kuyper: vast en veranderlijk. De ontwikkeling van zijn denken*, Zoetermeer 1998.
- Augustijn, C., 'Classis', in : *OERI*, 361-362.
- Baan, J. van den, *Het legaat van A. Porrenaar. Geschiedkundige bijdrage voor de diaconen der hervormde gemeenten, zoowel vroeger als thans tot Zeeland behorende*, Middelburg 1873.
- Bachiene, W. A., *Kerkelyke geographie der Vereenigde Nederlanden*, 4 dln., Amsterdam 1768-1773.
- Bähler, L. A., *Het christelijk barbarendom in Europa*, z.p. 1903.
- Baker, J. Wayne, 'Zurich academy', in: *OER* IV, 316-317.
- Bakker, W., e.a. (red.), *De Afscheiding van 1834 en haar geschiedenis*, Kampen 1984.
- Bakker, W., 'Structuur, karakter en functioneren van de Kerkorde als probleem in het proces van Samen op Weg', in: *GTT* 85 (1985), 65-83.
- Bakker, W., e.a. (red.), *De Doleantie van 1886 en haar geschiedenis*, Kampen 1986
- Balke, W., *Gunning en Hoedemaker samen op weg*, 's-Gravenhage 1985.
- Balke, W., *Heel het Woord en heel de Kerk. Schetsen uit de geschiedenis van de vaderlandse kerk*, Kampen 1992.

- Balke, W., e.a. (red.), *De kerk op orde? Vijftig jaar hervormd leven met de kerkorde van 1951*, Zoetermeer 2001.
- Barnard, Tj., 'De wissel verlegd. Over het gereformeerde kerkrecht rond de kwestie-Geelkerken', in: G. Harinck (red.), *De kwestie-Geelkerken. Een terugblik na 75 jaar*, Barneveld 2001 (*Ad Chartasreeks* 5), 147-159.
- Bartels, H., *Tien jaren strijd om een belijdende kerk. De Nederlandsche Hervormde Kerk van 1929 tot 1939*, Den Haag 1946.
- Barth, K., *Die Ordnung der Gemeinde. Zur dogmatischen Grundlegung des Kirchenrechts*, München 1955 (*Kirchliche Dogmatik* IV/2).
- Baur, J., *Gott, Recht und weltliches Regiment im Werke Calvins*, Bonn 1965 (*Schriften zur Rechtslehre und Politik* 44).
- Belder, R. M. (red.), *In dienst van de Kerk. 75 jaar Vereniging van Kerkvoogdijen in de Nederlandse Hervormde Kerk 1920-1995*, z.p. [1995].
- Berg, A. J. van den, 'H. C. Rutgers (1880-1964)', in: *JGNP* 2, 128-149.
- Bergsma, W., *Tussen Gideonsbende en publieke kerk. Een studie over het gereformeerd protestantisme in Friesland 1580-1650*, Hilversum/Leeuwarden 1999.
- Berkhof, H. e.a., *Geschiedenis der Kerk*, 8^e dr., Nijkerk 1973.
- Berlis, A. e.a. (red.), *De Oud-Katholieke Kerk van Nederland. Leer en leven*, Zoetermeer 2000.
- Beverluis, K. A., 'De organisatie der Ned. herv. Kerk', in: O. Noordmans e.a. (red.), *De kerk aan het werk. Practische aanwijzingen voor het kerkelijk leven*, Assen 1934.
- Bijsterveld, S. C. van, 'Church and State in the Netherlands in 1998', in: R. Torfs (ed.), *European Journal for Church and State Research=Revue Européenne des Relations Églises-État* 6 (1999), Leuven 1999, 149-159.
- Blankestijn, C., *Kerkvoogden in verzet. De Leersumsche quaestie 1920-1940*, Zoetermeer 1998.
- Boddaert, P., *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden. Behelzende eene beschrijving van Zeeland*, Amsterdam 1751.
- Boersma, O., *Vluchtig voorbeeld. De Nederlandse, Franse en Italiaanse vluchtelingenkerken in Londen 1568-1585*, Kampen 1994.
- Bohatec, J., *Calvin und das Recht*, Feudingen 1934.
- Bolkestein, M. H., 'De Kerkorde der Nederlandse Hervormde Kerk na dertig jaren', in: *KT* 33 n° 1 (1982), 12-31.
- Boom, H. ten e.a. (red.), *Geloof, opbouw en strijd. De geschiedenis van de classis Rotterdam*, Delft 2001, (*WVNK* 3).
- Boom, H. ten Boom e.a. (red.), *Utrechters entre-deux. Stad en sticht in de eeuw van de reformatie 1520-1620*, Delft 1992 (*WVNK* 4).
- Booma, J. G. J. van, *Onderzoek in protestantse kerkelijke archieven in Nederland. Handleiding tevens beknopte gegevens over de geschiedenis van de kerkelijke instellingen, over het kerkelijk archiefrecht en het kerkelijk archiefbeheer*, 's-Gravenhage 1994.
- Boomsma, P., 'Blokades en twijfels', in: *Ouderlingenblad* 80^e jrg. n°. 926 (2003), 11-14.
- Bos, D., *In dienst van het Koninkrijk. Beroepsontwikkeling van hervormde predikanten in negentiende-eeuws Nederland*, Amsterdam 1999.
- Bos, F. L., 'De structuur van de Acta der Emdensche Synode van 1571', in: *GTT* 36 (1935), 399-342 en 441-471.
- Bos, F. L., *De orde der Kerk toegelicht met kerkelijke besluiten uit vier eeuwen*, 's-Gravenhage 1950.
- Bos, F. L., *Kruisdominees. Figuren uit de Gereformeerde Kerk onder 't kruis*, Kampen 1953.
- Bos, F. L., *Kruisdragers. Nieuwe verhalen uit afgescheiden kringen*, Kampen z.j.

- Bos, F. L., *De practijken en besluiten der jongste Generale Synoden van de Gereformeerde Kerken in Nederland aan het geldende Gereformeerde kerkrecht getoetst*, z.p. z.j.
- Bouma, H., *De kerkorde, regel voor vrede in de kerk*, Ermelo 1988 (*Woord en wereld* 8, uitg. door H. J. J. Feenstra e.a.).
- Bouma, H., 'Van wederkeer (1834/1886) tot Vereniging (1892)', in: D. Deddens en M. te Velde (red.), *Vereniging in wederkeer. Opstellen over de Vereniging van 1892*, Barneveld 1992, 9-29.
- Bouwman, H., *De crisis der jeugd. Eenige bladzijden uit de geschiedenis van de kerken der Afscheiding* Kampen 1914.
- Bouwman, H., *Gereformeerd Kerkrecht. Het recht der Kerken in de praktijk*, 2 dln., Kampen 1928-1934.
- Bouwman, M., *Voetius over het gezag der Synoden*, Amsterdam 1937.
- Bouwman, M., *De Gereformeerde opvatting omtrent den Schriftuurlijke grondslag der kerkregering* Referaat voor de vijf- en twintigste wetenschappelijke samenkomst der Vrije Universiteit op 10 juli 1940, Assen 1940.
- Bouwman, M., *Tweeërlei Kerkrecht? Het zoogenaamde oude kerkrecht noch oud, noch gereformeerd*, Amsterdam 1940.
- Bouwisma, W. J., *Johannes Calvijn. De man en zijn tijd*, Alphen aan den Rijn 1991.
- Brasz, H. A., *Veranderingen in het Nederlands communalisme. De gemeentebesturen als element in het Nederlandse stelsel van sociale beheersing* Arnhem 1960.
- Bredt, J. V., *Die Verfassung der reformierten Kirche in Cleve-Jülich-Berg-Mark*, Ansbach 1938 (*Beiträge zur Geschichte und Lehre der Reformierten Kirche* 2).
- Bremmer, R. H., 'De "nationale" synode van Dordrecht (1574)', in: *NedTT* juli (1976), 182-206.
- Bremmer, R. H., *Uit de geboortegeschiedenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Den Haag 1977.
- Bremmer, R. H., *Gereformeerde kerk in de storm*, Enschede 1979.
- Brink, W. P. en R. R. de Ridder, *Manual of Christian Reformed Church Governement*, Grand Rapids 1979.
- Brinkman, M. E. en A. W. J. Houtepen (red.), *Geen Kerk zonder bisschop? Over de plaats van het ambt in de orde van de kerk*, Utrecht 1997, (IIMO Research Publication 46).
- Broeyer, F. G. M., 'H. J. Royaards (1794-1854) en de kerkgeschiedenis van zijn vaderstad Utrecht', in: J. H. van de Bank e.a. (red.), *Theologie en kerk in het tijdperk van de Camera Obscura. Studies over het Nederlandse protestantisme in de eerste helft van de negentiende eeuw*, Utrecht 1993 (*Utrechtse theologische reeks* 18), 137-156.
- Broeyer, F. G. M., 'H. J. Royaards, de vakbroeder van N. C. Kist', in: A. de Groot en O. J. de Jong red., *Vier eeuwen theologie in Utrecht*, Zoetermeer 2001, 174-184.
- Bronkhorst, A. J., *Op weg naar een nieuwe kerkorde*, Amsterdam 1945.
- Bronkhorst, A. J., *Schrift en kerkorde. Een bijdrage tot het onderzoek naar de mogelijkheid van een "schriftuurlijke kerkorde"*, Den Haag 1947.
- Bronkhorst, A. J., *Inleiding tot het Nederlandse Hervormde Kerkrecht*, 's-Gravenhage 1951.
- Bronkhorst, A. J., *Grondlijnen ener bijbelse kerkorde*, 2^e dr., z.p. z.j.
- Brouwer, A. M., *De kerkorganisatie der eerste eeuw en wij*, Baarn [1937].
- Brouwer, L. Meyer, *Noodige waarschuwing en heilzame raad aan mijn gemeente*, Groningen 1833.
- Brown, R., *The Churches the Apostels left behind*, New York 1984.
- Bruin, J., *Kerkvernieuwing. Een praktisch-ecclesiologisch onderzoek naar de betekenis van 'Gemeenteopbouw' voor de Nederlandse Hervormde Kerk*, Zoetermeer 1992.

- Bruin, J., 'Teamverband en kerkorde', in: *Praktische theologie. Nederlands tijdschrift voor pastorale wetenschappen* 31^e jrg. n°. 2 (2004), 187-209.
- Bruin, R. E. de en G. J. Schutte (red.), *Drie protestantse conservatieven uit de 19e eeuw. Willem Bilderdijk (1756-1831), Willem Broers (1766-1858) en George Willem Vreede (1809-1880)*, Amsterdam 1994 (*Serta Historica* VI).
- Bruijn, J. de (red.), *Een land nog niet in kaart gebracht. Aspecten van het protestants-christelijk leven in Nederland in de jaren 1880-1940*, Amsterdam 1987.
- Bruijn, J. de (red.), *Bepaald gebied. Aspecten van het protestants-christelijk leven in Nederland in de jaren 1880-1940*, Baarn 1989.
- Bruijn, J. de, e.a. (red.), *Geen heersende kerk, geen heersende staat. De verhouding tussen kerken en staat 1796-1996*, Zoetermeer 1998.
- Bruijn, J. de, P. N. Holtrop en B. Woelderink, *Een lastige erfenis? Kerkelijke archieven van de twintigste eeuw. Lezingen gehouden op 21 en 22 maart 1997*, Zoetermeer 1998.
- Bruin, M. P. de, 'Ds. A. Littooy en het kerkerlijk A.B.C. in Middelburg', in: *JGGK* 1, Kampen 1987, 37-56.
- Brunner, E., *Das Mißverständnis der Kirche*, 2^e Aufl., Zürich 1951.
- Brunotte, H., *Bekennnis und Kirchenverfassung. Aufsätze und Kirchenverfassung*, Göttingen 1977 (*Arbeiten zur kirchlichen Zeitgeschichte* B/3).
- Buizer, C. M., *Een aanslag op de gewetensvrijheid in de gereformeerde kerken: (Het rapport aan de Classis Middelburg inzake de quaestie Ds. J. B. Netelenbos). Met een wederantwoord op de Herautartikelen over het gravamen tegen artt. 27-30 der geloofsbelijdenis*, Amsterdam [1918].
- Burger, B. e.a., *Schets van het Nederlandse gemeenterecht*, 3^e dr., 's-Gravenhage 1983.
- Campanhausen, H. Fr. von, 'Das Problem der Ordnung im Urchristentum und in der alten Kirche', in: H. Fr. Von Campanhausen, *Tradition und Leben. Kräfte der Kirchengeschichte*, Tübingen 1960, 157-179.
- Cock, H. de, *Verdediging van de ware Gereformeerde leer en van de ware Gereformeerden, bestreden en ten toon gesteld door twee zoogenaamde Gereformeerde leeraars, of de schaapskooi van Christus aangestast door twee wolven*, Groningen 1833.
- Coenen, L., *Gemeinde und Synode. Eine kritische Untersuchung ihrer Beziehungen in den reformierten Kirchen der Niederlande seit 1816*, Göttingen 1952.
- Coertzen, P., *Church and order. A reformed perspective*, Leuven 1998 (*Canon Law Monograph Series* 1).
- Coertzen, P., 'Presbyterial Church Government. Ius Divinum, Ius Ecclesiasticum or Ius Humanum?', in: W. van 't Spijker (hrsg.), *Calvin: Erbe und Auftrag. Festschrift für Wilhelm Heinrich Neuser zum 65. Geburtstag* Kampen 1991.
- Colijn, H., *Saevis Tranquillus in Undis*, Amsterdam 1934.
- Cornelius, C. A., *Die Gründung der calvinischen Kirchenverfassung in Genf*, München 1892.
- Courvoisier, J., *La notion d'Eglise chez Bucer dans son développement*, Paris 1933 (*Études d'histoire et de philosophie religieuses publiées par la faculté de théologie protestante de l'université de Strasbourg* 28).
- Cuperus, S., *Kerkelijk leven der Hervormden in Friesland tijdens de Republiek I*, Leeuwarden 1916.
- Dalton, H., *Johannes à Lasco. Bijdrage tot de Hervormingsgeschiedenis van Polen, van Duitsland en van Engeland*, Utrecht 1885.
- Deddens, D. en J. Kamphuis, *Afscheiding - Wederkeer. Opstellen over de Afscheiding van 1834*, 2e dr., Haarlem 1984.
- Deddens, D., 'Het Doleantiekerkrecht en de Afscheidenen', in: D. Deddens e.a. (red.),

- Doleantie-Wederkeer. Opstellen over de Doleantie*, Haarlem 1986, 57-150.
- Deddens, D., 'De Gereformeerde Kerken in Nederland: een bond van kerken, geen kerk', in: D. Deddens en M. te Velde (red.), *Vereniging in wederkeer. Opstellen over de Vereniging van 1892*, Barneveld 1992, 45-86.
- Deddens, D., 'Het manuscript "Kerkrechtelijke studiën". Greijdanus over gereformeerd kerkrecht', in: G. Harinck (red.), *Leven en werk van prof. dr. Seakle Greijdanus*, Barneveld 1998 (*Ad Chartas-reeks* 3), 233-261.
- Deddens, D., 'Schilder en het kerkrecht', in: J. Bruin en G. Harinck (red.), *Geen duimbreed! Facetten van leven en werk van prof. dr. K. Schilder 1890-1952*, Baarn 1990, 179-190.
- Dekker, G. en G. Heitink, *Samen op de goede weg? Een pleidooi voor een eigentijdse kerk*, Baarn 2002.
- Delleman, Th. en M. A. Krop, *Hervormd-Gereformeerd Gesprek*, Aalten 1954.
- Delsperger, R., 'Megander', in: *RGG* 5, 989.
- Deursen, A. Th. van, *De hartslag van het leven. Studies over de Republiek der Verenigde Nederlanden*, Amsterdam 1996.
- Deursen, A. Th. van, *Bavianen en slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Van Oldenbarnevelt*, Franeker 1998.
- Dingemans, G. D. J., *Een huis om in te wonen. Schetsen en bouwstenen voor een Kerk en een Kerkorde van de toekomst, 's-Gravenhage 1987 (Praktisch Theologische Handreiking 55)*.
- Dingemans, G. D. J., *De stem van de Roepende. Pneumatologie*, Kampen 2000.
- Dinten, W. van, *Met gevoel voor realiteit. Over herkennen van betekenis bij organiseren*, Delft 2002.
- Does, J. C. van der, *Kruisgezinden en separatisten*, 2^e dr., Franeker [1940].
- Dombois, H., *Ordnung und Unordnung in der Kirche. Kirchenrechtliche Abhandlungen und Vorträge*, Kassel 1957.
- Dombois, H., *Das recht der Gnade. Ökumenisches Kirchenrechts I*, 2^e Aufl., Bielefeld [1969], (*Forschungen und Berichte der evangelischen Studiengemeinschaft* 20).
- Dombois, H., *Das Recht der Gnade. Ökumenisches Kirchenrecht II. Grundlagen und Grundfragen der Kirchenverfassung in ihrer Geschichte*, Bielefeld 1974.
- Dombois, H., 'Grundlage und Grundzüge der Kirchenrechtslehre', in: G. Pricht und E. Rudolph (hrsg.), *Theologie - was ist das?*, Stuttgart/Berlin 1977, 261-275.
- Dombois, H., *Das Recht der Gnade. Ökumenisches Kirchenrecht III. Verfassung und Verantwortung*, Bielefeld 1983.
- Dongen, J. C. van, *De Nieuwe Kerkorde en wij gemeenteleden, 's-Gravenhage 1951*.
- Dooren, J. P. van, *Kisten en kasten. 350 jaar kerkelijke archiefdienst*, Den Haag 1976.
- Dooren, J. P. van, 'Der Weseler Konvent 1568. Neue Forschungsergebnisse', in: *Monatshefte für Evangelische Kirchengeschichte des Rheinlandes* 31 (1982), 41-55.
- Doornbos, K., *De synode van Dordrecht 1618-1619 getoetst aan het recht der Kerk*, Amsterdam 1967.
- Doornmalen, S. E. M. e.a. (red.), *Geloven tussen de rivieren. Verkenningen in de Gelderse kerkgeschiedenis*, Delft 1999 (*WVVK* 11).
- Douma, W. H., 'Van Samen op weg samen op de terugweg?', in: *Trouw*, 16 juni 1995.
- Dop, J. A., *Eliza's Knights*, Alblasterdam 1981.
- Doumerge, E., *Jean Calvin. Les hommes et les choses de sons temps*, 7 vol., Lausanne-Neuilly 1899-1927.
- Douwes, P. A. C., *Armenkerk. De Hervormde diaconie te Rotterdam in de negentiende eeuw*, Rotterdam 1977.

- Drimmelen, L. C. van, 'Is kerkrecht belangrijk?', in: *Ouderlingenblad* 65^e jrg. n°. 757 (1987), 20-22.
- Drimmelen, L. C. van, 'Kerk of kerken?', in: L. C. van Drimmelen e.a., *Kerk in orde. Opstellen voor E. Hazelaar ter gelegenheid van zijn afscheid als algemeen secretaris van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Kampen 1987, 68-76.
- Drimmelen, L. C. van, 'Mondige vreemdelingen', in: M. Bons-Storm en L. A. Hoedemaker (red.), *Omwegen door de woestijn. Reflecties over de theologie van prof. Dr. G. D. J. Dingemans bij zijn afscheid als kerkelijk hoogleraar*, Kampen 1993, 31-42.
- Drimmelen, L. C. van, 'De classis in de ontwerp-kerkorde', in: *Ouderlingenblad* 72^e jrg. n°. 833 (1994), 10-13.
- Drimmelen, L. C. van, 'De rechtspositie van de predikant', in: D. Th. Kuiper e.a. (red.) *Predikant in Nederland (1800 tot heden)*, Kampen 1997 (JGNP 5), 51-74.
- Drimmelen, L. C. en T. J. van der Ploeg (red.), *Kerk en recht*, Utrecht 2004 (*Overheid-Particulier Initiatief Reeks 4*).
- Duke, A., *Reformation and revolt in low countries*, London 1990.
- Endedijk, H. C., *De Gereformeerde Kerken in Nederland*, 2 dln., Kampen 1990/1992
- Erlar, A., *Kirchenrecht*, Frankfurt am Main 1948.
- Estíe, P., *De stichting van een kerkgenootschap. Ontstaan en aanvaarding van het Algemeen Reglement van 1818 voor het bestuur der Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden*, Amsterdam 1982.
- Ette, A. J. H. van, *Onze ministers sinds 1798*, Alphen aan den Rijn 1948.
- Fabius, D. P. D., *Het reglement van '52. Historisch-juridische studie over het Hervormd Kerkbestuur*, Amsterdam 1888.
- Félice, P. de, *Les Protestants d'autrefois. Les conseils ecclésiastiques consistories, colloques, synodes*, Paris 1899.
- Florijn, H., *De Ledeboerianen. Een onderzoek naar de plaats, invloed en denkbeelden van hun voorgangers tot 1907*, Houten 1991.
- Friedrich, O., *Einführung in das Kirchenrecht*, Göttingen 1978.
- Frost, H., *Strukturprobleme evangelischen Kirchenverfassung Rechtsvergleichenden Untersuchungen zum Verfassungsrecht der deutsche evangelischen Landeskirchen*, Göttingen 1972.
- Gaay Fortman, N. A. de, *De wettige kerkorde van 1618-1619*. Rapport uitgebracht aan de Classikale Vergadering van Middelburg, gehouden den 25 juni 1884, Middelburg 1885.
- Gäbler, U., *Huldrych Zwingli. Leben und Werk*, München 1983.
- Geiger, M., *Wesen und Aufgabe kirchlicher Ordnung*, Zollikon-Zürich 1954.
- Gelder, J. van, A. van 't Riet en F. Rozemond, *Cruut-hof. Opstellen voor Kees de Kruijter*, Kampen 2001.
- Gennep, F. O. van, *Waarlijk opgestaan! Een discussie over de opstanding van Jezus Christus*, Baarn 1989.
- Gerding, M. A. W. ea. (red.), *'In alle onwetenschap, bijsterije unde wildicheyt'. De reformatie in Drenthe in de zestiende en zeventiende eeuw*, Delft 1998 (WVVK 10).
- Gereformeerd kerkelijk congres. *Het juk der tweede hiërarchie*. Drie referaten, op den 11den Januari 1887 in "Frascati" voorgedragen door F. L. Rutgers, A. F. de Savornin Lohman en A. Kuyper, Amsterdam 1887.

- Geschiere, A., G. F. Kerkhof en A. A. van Schelven, *Rapport aan de classis Middelburg inzake de kwestie Ds. J. B. Netelenbos*, Middelburg 1918.
- Gier, K. de, *Toelichting op de Dordtse Kerkorde. In vraag en antwoord*, Houten/Utrecht 5^e dr. 1994.
- Gier, K. de, *De Dordtse Kerkorde. Een praktische verklaring*, 2^e dr., Houten 1995.
- Gier, K. de, *De geschiedenis en de kenmerken van het gereformeerd kerkrecht*, Houten 1997.
- Giethoorn, L., 'Handreiking voor consideraties', in: *Kerkinformatie* n°. 102 (2003), 8-9.
- Ginkel, A. van, *De ouderling Oorsprong en ontwikkeling van het ambt van ouderling en de functie daarvan in de Gereformeerde Kerk der Nederlanden in de 16e en 17e eeuw*, Amsterdam 1975.
- Goetze, R., *Wie Luther Kirchengenossenschaft übte. Eine kritische Untersuchung von Luthers Bannsprüchen und ihrer exegetischen Grundlegung aus der Sicht unserer Zeit*, Berlin 1959 (*Theologische Aufgaben*).
- Graaf, J. van der (red.), *Beproefde trouw. Vijfzeventig jaar Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk*, Kampen [1981].
- Graaf, J. van der, *Delen of helen? Hervormd kerkelijk leven in en met de Gereformeerde Bond, 1906-1951*, Kampen 1978.
- Graaf, J. van der, *Delen of helen? Kroniek van hervormd kerkelijk leven in en met de Gereformeerde Bond, 1951-1981*, Kampen 2002.
- Graham, W. Fred., 'Presbyterianism', in: *OER* III, 338-341.
- Greaves, R. L., 'Congregationalism', in: *OERI*, 410-411.
- Grijddanus, S., 'Over vragen van Gereformeerde kerkverband. Voetius over het gezag der Synoden', in: *De Reformatie* jrg. 17 n°. 42 (1937).
- Grijddanus, S., 'Nieuw kerkrecht', in: *De Reformatie*, jrg. 18 n°. 33 (1938).
- Grijddanus, S., 'Het nieuwe kerkrecht in de praktijk', in: *De Reformatie* jrg. 18 n°. 29 (1938).
- Grijddanus, S., 'De quaestie van het nieuwe kerkrecht', I-VI, in: *De Reformatie* jrg. 19 n°. 1-6 (1938).
- Grijddanus, S., 'Het wezen der meerdere kerkelijke vergaderingen volgens Voetius', I-VIII, in: *De Reformatie* jrg. 18 n°. 31-39 (1938).
- Grijddanus, S., *Over gereformeerd kerkrecht*, z.p. z.j.
- Grijddanus, S., *De nadere verklaring van 'de Generale Synode' over hare aldoorgaande continuatie en handelingen*, z.p. 1943.
- Grijddanus, S., 'Over Gereformeerd Kerkrecht', in: *De Wachter*, jrg. 41 n°. 12-15 en 18-21 (1943).
- Grijddanus, S., *Schriftbeginselen van kerkrecht inzake meerdere vergaderingen*, Enschede 1946.
- Grethlein, G. (hrsg.), *Evangelisches Kirchenrecht in Bayern*, München 1994.
- Groen van Prinsterer, G., *De maatregelen tegen de Afscheidenen aan het staatsregt getoetst*, Leiden 1837.
- Groenewoud, H. G., 'Iets over de betekenis van het Convent van Wezel (1568) voor de voorbereiding en constituering van het kerkverband der Nederlandsche Gereformeerde Kerk', in: *Onder Eigen Vaandel. Drie-maandelijksch tijdschrift* 16 (1941), 287-302.
- Groenhuis, G., *De predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor ± 1700*, Groningen 1977 (*Historische Studie* XXXIII)
- Groot, A. de en P. L. Schram (red.), *Aspecten van de Afscheiding*, Franeker 1984.
- Groot, B. de, 'De kwestie-Staal te Drachten (1934-1941)', in: *JGKK* 1, Kampen 1987, 88-109.

- Guillaume Farel, 1489-1565: *biographie nouvelle. Écrite d'après les documents originaux par une groupe d'historiens, professeurs et pasteurs de Suisse, de France et d'Italie. Ornée d'un portrait en couleurs et de vingt-cinq planches hors texte*, Neuchâtel/Paris 1930.
- Gunning, J. H., *De zelfstandigheid der Gemeente*, Amsterdam 1884.
- Gunning, J. H., *De Opbouw der Kerk op haren grondslag*, Nijmegen 1900.
- Gunning, J. H. *Niet bij elkaar houden, maar uit den grond opbouwen*, z.p. 1901.
- Gunning J. H., Jhzn., *Herinneringen uit mijn leven*, Amsterdam [1940], 159.
- Haitjema, Th. L., *Calvijn en de oorsprongen van het Ned. geref. kerkrecht*, Amsterdam 1925 (*Christendom en Historie. Lustrumbundel uitg. door het Gezelschap van christelijke historici*).
- Haitjema, Th. L., *Nederlands hervormd kerkrecht*, Nijkerk 1951.
- Hamans, P. U. F. M., *Geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland. I. Van missionering tot herstel van de hiërarchie in 1853*, Brugge 1992.
- Hamman, G., 'Neuchâtel', in: *TRE* 24, 296-299.
- Handleiding ten dienste van de kerkvoogden*, z.p. 1960.
- Hardenberg, L., 'Het eigen recht van de kerken. Een onderzoek naar herkomst en betekenis van art.2. Boek 2 BW', in: *WPNR* 5519 (1980), 353-358.
- Harmannij, K., *Wegwijs in de kerkorde*, Barneveld 1990
- Harinck, G., *De Reformatie. Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven 1920-1940*, Baarn 1993 (*Passage* 9).
- Harnack, A., *Entstehung und Entwicklung der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts in den zwei ersten Jahrhunderten*, Leipzig 1910.
- Hartogh, G. M., 'De Doleantie en de ambten van ouderlingen en diaken', in: *GTT* 37 (1936), 24-57.
- Hartogh, G. M., 'Eenige opmerkingen over den grondslag van het kerkrecht', in: *GTT* 41 (1940), 204-227.
- Heering, J. P. e.a. (red.), *Leidse Lezingen. De Kerk verbouwen. Dingemans' ecclesiologie kritisch bekeken*, Nijkerk 1989.
- Heineken, W., *De staat en het kerkbestuur der Nederlandsch-hervormden sedert het herstel onafhankelijkheid*, Leiden 1868.
- Heitink, G. en K. A. Schippers, 'Afvaardiging naar de classis', in: *Ouderlingenblad* 72^e jrg. n 841 (1995), 17.
- Heitink, G. en A. Romein, 'Kerk in breder verband', in: *Ouderlingenblad* 77^e jrg. n 896 (2000), 28-32.
- Heitink, G., *Biografie van de dominee*, Baarn 2001.
- Henderson, G. D., 'Scottish Church Order', in: *Schrift en kerk. Een bundel opstellen aangeboden aan prof. Dr. Th.L. Haitjema*, Nijkerk 1953, 187-195.
- Hendriks, J., *Gemeente als herberg. Een concrete utopie*, 4^e dr., Kampen 2001.
- Heringa, J. Ezn., *Kerkelijke raadvrager en raadgever I*, Utrecht 1819.
- Hervormd gereformeerd gesprek*, uitg. door het moderamen van de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk, 2^e dr., 's Gravenhage 1965.
- Heussi, K., *Kompendium der Kirchengeschichte*, 16^e Aufl., Tübingen 1981.
- Heuvel, M. van den e.a., *Geloof en orde. Aspecten van de nieuwe Kerkorde*, Gorinchem 1993.
- Heuvel, P. van den, *De hervormde kerkorde. Een praktische toelichting*, 2^e dr., Zoetermeer 2001.
- Heuvel, P. van den, 'Kerken en kerkverband', in: *Ouderlingenblad* 79^e jrg. n°. 908 (2001), 16-20.
- Heuvel, P. van den (red.), *De toelichting op de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland*,

- Zoetermeer 2004.
- Hildebrandt, W., *Das Gemeindeprinzip der christlichen Kirche. Die Lehre von der Gemeinde als der Verfassungsform der Kirche*, Zürich 1951.
- Hoedt, D. den, 'Zorgen om de classis', in: *Woord & dienst*, 7 december 2002, 3.
- Hoedemaker, Ph. J., *Ter classicale vergadering Sneek 1888*.
- Hoedemaker, Ph. J., *Aan Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman. Heel de Kerk en heel het volk. Een protest tegen het optreden der gereformeerden als partij, en een woord van afscheid aan de Conf. Vereeniging* z.p. 1897.
- Hoedemaker, Ph. J., *Ontwerp tot reorganisatie der Hervormde Kerk naar de beginselen der Presbyteriale Kerkregeering*, Amsterdam 1901.
- Hoedemaker, Ph. J., *Advies in zake de reorganisatie van het kerkbestuur*, Amsterdam 1903.
- Hoedemaker, Ph. J., *De Kerk en het moderne staatsrecht. Eerste stuk: De Kerk naar goddelijk recht*, Amsterdam 1904.
- Hof, W. J. op 't e.a. (red.), *Belijdenis en verbond. Ecclesiologie in de gereformeerde traditie*, Zoetermeer 2003.
- Hofman, T. M., *Eenich Achterdencken. Spanning tussen Kerk en Staat in het gewest Holland tussen 1570 en 1620*, Heerenveen 1997.
- Hoffmann, H. E. von, *Das Kirchenverfassungsrecht der niederländischen Reformierten bis zur Beginne der Dordrechten Nationalsynode von 1618/9*, Leipzig 1902.
- Hollestelle, L. M., (red.) e.a., *Werken met Zeeuwse bronnen. Tekst en uitleg bij het lezen van archiefstukken*, Amsterdam 1998, (*Kartons voor geschiedenis en letterkunde* 3).
- Hoogenhout, H., 'Op weg naar de Protestantse Kerk in Nederland', in: *Ouderlingenblad* 80^e jrg. n°. 926 (2003), 25-29.
- Hooijer, C., *Alphabetisch register op de wetten en besluiten, vervat in de verzameling der kerkelijke wetten*, Zaltbommel 1848.
- Hullu, J. de, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Hervormde gemeente van den Vlaamschen Olijfberg nabij Oudenaarde 1805-1814*, Oostburg [1939].
- Hullu, J. de, *Uit de geschiedenis van de consistoriale kerk van Sluis 1803-1816* (Overgedrukt uit *Archief*, Uitg. door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1939), Middelburg 1939.
- Hulsbergen, S. J. M., 'De verhouding van Zeeland tot de protestanten in Vlaanderen van de XVIe tot de XIXe eeuw', in: M. P. de Bruijn (red.), *Zeeuws tijdschrift* jrg. 34 n°. 1 (1984), 15-22.
- Hulst, J. R., *De bestuurlijke vormgeving van regionale beleidsvoering*, Delft 2000 (*Binnenlands Bestuur in verandering* 6).
- Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*, ed. J. W. Baum, E. Cunitz et E. Reuss, Braunschweig 1871, X1.
- Jacobs, D., *De Verhouding tusschen de Plaatselijke en de Algemene Kerk in de eerste drie eeuwen. Een onderzoek mede ter belichting van den hedendaagschen kerkelijken strijd*, Leiden 1927.
- Jansen, Joh., *De kerkenordering. Van de tucht*, z.p. [1913].
- Jansen, Joh., *De kerkenordering van de Gereformeerde Kerken in Nederland verklaard en toegelicht*, dl. I, Nijverdal [1917].
- Jansen, Joh., *Korte verklaring van de kerkorde*, 1^e dr., Kampen 1923.
- Jansen, Joh., *Korte verklaring van de kerkorde*, 2^e dr., Kampen 1937.
- Jansen, Joh., *Korte verklaring van de kerkorde*, 3^e dr., Kampen 1952.

- Jansen, J., *De bevoegdheid der meerdere vergaderingen*, Kampen [1924] (*Schild en pijl* 9-10).
- Jansen, Joh., *De beginselen van ons gereformeerde kerkrecht in de zaak Geelkerken*, Zutphen 1926.
- Jansen, Joh., *Oud of nieuw kerkrecht?*, z.p. 1938.
- Janssen, A., *Gathered at Albany. A History of a Classis*, Grand Rapids 1995, (*The Historical Series of the Reformed Church in America* 25).
- Janssen, G., *De feitelijke toedracht. Tien jaren kerkstrijd*, Groningen 1948.
- Janssen, H. Q., *De synode te Emden in 1571*, z.p. 1871 (*Voor driehonderd jaren*, 3e jrg n°. 3).
- Jong, J. de, *De Voorbereiding en de Constituering van het Kerkverband der Nederlandsche Gereformeerde Kerken in de zestiende eeuw. Historische Studiën over het convent te Wezel (1568) en de Synode te Emden (1571)*, Amsterdam 1910.
- Jong, J. de, *Verklaring van de Kerkenordening van de Nationale Synode van Dordrecht van 1618-1619. Collegevoordrachten van Prof. dr. F. L. Rutgers over Gereformeerd Kerkrecht*, bewerkt en uitgegeven door Dr. J. de Jong, Rotterdam 1918.
- Jong, O. J. de, 'Die Emdersynode vor dem Hintergrund der westeuropäischen Reformationsgeschichte', in: *Jahrbuch der Gesellschaft für niedersächsische Kirchengeschichte* 68 (1970), 9-24.
- Jong, O. J. de, *Nederlandse Kerkgeschiedenis*, 3^e dr., Nijkerk 1985.
- Jong, P. de, 'Aflazen lost niets op', in: *Ouderlingenblad* 80^e jrg. n°. 926 (2003), 20-24.
- Jonge van Ellemeet, B.M. de, 'De organisatie der Utrechtse gereformeerde kerken voor de invoering der Dordtse Kerkenorde', in: *NedAK XXXVI* 1, 's-Gravenhage 1948, 247-263.
- Joor, J., *De adelaar en het lam. Onrust, opruiing en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de inlijving bij het Franse keizerrijk (1806-1813)*, Amsterdam 2000.
- Joose, L. J., 'Scoone dingen sijn swaere dingen'. *Een onderzoek naar de motieven en activiteiten in de Nederlanden tot verbreiding van de gereformeerde religie gedurende de eerste helft van de zeventiende eeuw*, Leiden 1992.
- Jürgens, H. P., *Johannes a Lasco in Ostfriesland*, Tübingen 2002 (*Spätmittelalter und Reformation. Neu Reihe* 18).
- Kaajan, H., *De doleantie en haar kerkrechtelijke beginselen*, Utrecht 1935.
- Kaajan, H. J. Ph. G., 'Kerkstrijd in het Sticht. Het ontstaan en de geschiedenis van het Hersteld Verband in Utrecht en Tienhoven (1926-1946)', in: *JGGK* 6, 130-166.
- Kamphuis, J., *Verkenningen III. Opstellen over Kerk en Kerkrecht*, Goes 1966.
- Kamphuis, J., *Op zoek naar de belijdende volkskerk. Notities over het kerkrechtelijk denken van dr. Ph. J. Hoedemaker, inzonderheid met betrekking tot zijn oppositie tegen het z.g. "Doleantiekerkrecht" van dr. A. Kuyper en dr. F. L. Rutgers*, Groningen 1967.
- Keizer, G., *De Afscheiding van 1834. Haar aanleiding, naar authentieke brieven en bescheiden beschreven*, Kampen 1934.
- Keulen, D. van, *Bijbel en dogmatiek. Schriftbeschouwing en schriftgebruik in het dogmatisch werk van A. Kuyper, H. Bavinck en G. C. Berkouwer*, Kampen 2003.
- Kerk in perspectief*. Rapport van de commissie gemeentestructuur ingesteld door generale deputaten voor de evangelisatie van de Gereformeerde Kerken in Nederland aangeboden aan de generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, 6^e dr., z.p. 1980.
- Kerk in zuiver perspectief?* Rapport van de commissie gemeentestructuur ingesteld door generale deputaten voor de evangelisatie van de Gereformeerde Kerken in Nederland, 2^e dr., z.p. 1971.

- Keuning, D. en D. J. Eppink, *Management en organisatie. Theorie en toepassing*, 7^e dr., Houten 2000.
- Keuning, D., *Organiseren en leiding geven*, 5^e dr., Houten 2001.
- Klein, Th., 'Het vergadergewicht van classes', in: *Friesch Dagblad*, 11 oktober 1997.
- Kleyn, H. G., *Feiten of verzinsels? Beschouwing der rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken contra Jhr. Mr. F. de Savornin Lohman en Dr. F. L. Rutgers*, Dordrecht 1886.
- Kleyn, H. G., *Algemeene kerk en plaatselijke gemeente. Proeve van historisch onderzoek naar de verhouding van beiden ten opzicht van de inwendige en van de stoffelijke belangen; naar aanleiding van de Rechtsbevoegdheid onzer Plaatselijke Kerken van Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman en Dr. F. L. Rutgers*, Dordrecht 1888.
- Kluiser, J. H., *De soevereine en independente Staat Zeeland*, Middelburg 1998.
- Knappert, L. en A. A. Beekman, *Geschiedkundige atlas van Nederland. De Gereformeerde Kerk onder de Republiek omstreeks het midden der 18^e eeuw*, 's Gravenhage 1927.
- Knetsch, F. R. J., 'Kerkordelijke bepalingen v.d. Ned. synoden "onder het kruis" (1563-1564)', in: *Feestbundel uitgegeven ter gelegenheid van het 80-jarig bestaan kerkhistorisch gezelschap SSS*, J. Fabius (red.), Leiden 1982.
- Knottenbelt, W. C., *De kerkvisitatie en eenige andere kerkelijke zaken, naar aanleiding van Dr. A. Kuiper's Kerkvisitatie te Utrecht in 1868, geschiedkundig toegelicht*, Leiden 1869.
- Koetsveld, C. E. van, *Schetsen uit de pastorij van Mastland. Ernst en luim uit het leven van de Nederlandschen dorpsleeraar*, 8^e dr., Schoonhoven 1884.
- Koffeman, L. J., *Gestalte en gehalte. Oecumenisch-theologische en kerkrechtelijke implicaties van het visitekaartje van de VPKN*, Kampen 1994 (*Kamper oraties* 3).
- Koffeman, L. J., *Relatief en rekbaar? Bovenplaatselijke facetten van de Kerk bij Abraham Kuiper. Rede uitgesproken op de 142^e dies natalis van de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen op 6 december 1996*, Kampen 1996, (*Kamper oraties* 10).
- Koffeman, L. J., 'Exclusiviteit en variatie inzake de kerkelijke gemeente', in: J. B. G. Jonkers en J. Bruinsma-de Beer, *Gemeente gewogen. Theologen in gesprek over de kerkelijke gemeente*, Kampen 2000, 68-86.
- Koffeman, L. J. en H. Witte (ed.), *Of all times and of all places. Protestants and Catholics on the Church Local and Universal*, Zoetermeer 2001, (*IIMO Research Publications* 56).
- Koffeman, L. J., 'Waarheid en recht vallen niet automatisch samen', in: *Centraal Weekblad*, 3 januari 2003, 8.
- Koole, J. L., 'Seputaginta', in: *CEVI*, 145-147.
- Koopmans, T., *Compendium van het staatsrecht*, 9^e dr., Deventer 2002.
- Kromsigt, P. J., *Een honderdjarig protest of de juridische, ethische en ethisch-juridische weg tot kerkherstel*, Amsterdam 1916.
- Kronenburg, J., *Episcopus Oecumenicus. Bouwstenen voor een theologie van het bisschopsambt in een verenigde reformatorische kerk*, Zoetermeer 2003 (*IMO Research Publications* 62).
- Kruijter, C. J. de, 'De erfenis niet geweigerd. Ds. Jan Bernard Netelenbos (1879-1934)', in: *JGGK* jrg. 6, Kampen 1992, 83-129.
- Kruijter, K. de, 'Over op een ander spoor. Een ingrijpende koerswijziging in het SoW-proces (1989 en 1990)', in: *HTGKN* n°. 2, jrg. 1 (2003), 2-14.
- Kuiper, D. Th., *De voormannen. Een sociaal-wetenschappelijke studie over ideologie, konflikt en kerngroepvorming binnen de gereformeerde wereld in Nederland tussen 1820 en 1930*, Kampen 1972.

- Kuiper, D. Th., 'Gefnuikte vernieuwing. De "beweging der jongeren" in de Gereformeerde Kerken in Nederland in de periode 1910-1930', in: *JGJK* jrg. 1, Kampen 1987, 57-87.
- Kuiper, R. en W. Bouwman (red.), *Vuur en vlam. Aspecten van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944-1969*, Amsterdam z.j.
- Kuitert, H. M., *Het algemeen betwijfeld christelijk geloof. Een herziening*, Baarn 1992.
- Kuyper, A., *Disquisitio historico-theologica exhibens Joannis Calvini et Joannis à Lasco de ecclesia sententiarum inter se compositionem*, Den Haag 1862.
- Kuyper, A., *Confidentie. Schrijven aan den Weled. Heer J. H. van der Linden*, Amsterdam 1873.
- Kuyper, A., *Wat moeten wij doen: het stemrecht ons zelve houden of de kerkeraad machtigen? Vraag bij de uitvoering van art. 23 toegelicht*, Culemborg 1867.
- Kuyper, A., *Eenvormigheid, de vloek van het moderne leven*, Amsterdam 1869.
- Kuyper, A., *Gewortelt en gegrond. De kerk als organisme en instituut*, Amsterdam 1870.
- Kuyper, A., *Vrijmaking der kerk*, Amsterdam 1873.
- Kuyper, A., *Tractaat van de Reformatie der Kerken. Aan de zonen de reformatie hier te lande op Luther's vierde Eeuwfeest aangeboden*, Amsterdam 1883.
- Kuyper, A., *Ons Program*, 2e dr., Hilversum 1907.
- Kuyper, A., *Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid* III, 2e dr., Kampen 1909.
- Kuyper, H. H., 'Afzetting van een kerkenraad', in: *De Heraut* n°. 2363 (1923).
- Kuyper, H., Kerkrecht. Dictaat van prof. H. H. Kuyper voor de cursus 1932-1933, z.p. z.j.
- Kuyper, H. H., 'Napleiten I-XIII', in: *De Heraut* n°. 2830-2842 (1932).
- Kuyper, H. H., 'Het oude Kerkrecht der Christelijke Gereformeerde Kerk', in: *De Heraut* n°. 3166 (1938).
- Landau, P., 'Evangelische Kirchenrechtswissenschaft im 19. Jahrhundert', in: *ZevK* 48/1 (2003), hrsg. von A. Frhr. von Campanhausen, 1-16.
- Langman, H. J., *Kuyper en de volkskerk. Een dogmatisch-ecclesiologische studie*, Kampen 1950.
- Lasco, J. à, *Opera tam edita quam inedita*, A. Kuyper (ed.), 2 dln., Amsterdam's Gravenhage 1866.
- Lechler, G. V., *Geschichte der Presbyterial Synodalverfassung seit der Reformation*, Leiden 1854.
- Leeuwen, N. D. van (zie ook: Voxesylvis), *Het Bijbelsch-Akkadisch-Schumerisch zondvloedverhaal*, Amsterdam 1920.
- Leeuwen, N. D. van, *Gravamina*, Amsterdam [1926].
- Leeuwen, N. D. van, *Mijn gravamen*, Amsterdam [1926].
- Leeuwen, P. A. van, *Het kerkbegrip in de theologie van Abraham Kuyper*, Franeker 1946.
- Leeuwenberg, H. L. Ph., *Kerk in zicht. Gids voor lokaal kerkhistorisch onderzoek in de provincie Utrecht*, Utrecht 2000 (Trajecten door Utrecht 3).
- Lieburg, F. A. van, *Profeten en hun vaderland. De geografische herkomst van de gereformeerde predikanten in Nederland van 1572 tot 1816*, Zoetermeer 1996 (Bijlage I: Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816. Bijlage II: Repertorium van Nederlandse hervormde gemeenten tot 1816).
- Lindeboom, J., 'Het voorlopig karakter der synode te Emden', in: *NedAK* 35 (1946/47), 1-14.
- Lingbeek, C. A., *Schets van de Geschiedenis der Reorganisatiebeweging in de Nederlandsche Hervormde Kerk*, Wageningen 1925.
- Locher, G. W., *Die Zwinglische Reformation im Rahmen der europäischen Kirchengeschichte*, Göttingen 1979.

- Locher, G. W., *Zwingli's thought. New perspectives*, Leiden 1981 (*Studies in the history of christian thought*, ed. H. A. Oberman, XXV).
- Lohman, A. F. de, *Over het hoogste gezag*. Redevoering bij de aanvaarding van het professoraat aan de Vrije Universiteit te Amsterdam uitgesproken den 6den juni 1884, Utrecht 1884.
- Lohman, A. F. de Savornin en F. L. Rutgers, *De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken*, 1e dr. Utrecht 1886.
- Lohman, A. F. de Savornin en F. L. Rutgers, *De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken. 2e en veel vermeerderde uitgave met volledige repliek aan Ds. César Segers, Dr. Kleyn, Prof. Gooszen enz.*, 2e dr., Amsterdam 1887.
- Lohman, A. F. de Savornin, *De hoogste vrijheid*. Rede gehouden bij het overdragen van het rectoraat der Vrije Universiteit den 20sten oktober 1887, Amsterdam 1887.
- Lomberg, E. (hrsg.), *1571 Emder Synode 1971. Beiträge zur Geschichte und zum 400jährigen Jubiläum*, Neukirchen 1973.
- Lonkhuyzen, J. van, *Gereformeerd ook in uw kerkrecht*, Chigago 1923.
- Lonkhuyzen, J., van, *Een ernstige fout. Het besluit der generale synode te Assen inzake de afzetting van een of meer kerkeraden. Gewogen en te licht bevonden*, Chicago 1926.
- Lonkhuyzen, J. van, 'Iets over geref. Kerkrecht', in: *GTT* 31, (1930-1931), 353-361.
- Lonkhuyzen, J., van, 'Onderscheid in geref. Kerkrecht', in: *GTT* 31, (1930-1931), 417-431.
- Lonkhuyzen, J. van, 'De tucht oefeningen van de generale synoden der Fransche Geref. Kerken over de mindere vergaderingen', in: *GTT* 31 (1930-1931) 459-478.
- Lonkhuyzen, J., van, 'Een belangrijk boek, een nieuw geval en een reeks onhoudbare argumenten, benevens een inleiding', in: *GTT* 32 (1931-1932), 401-425, 449-463.
- Lonkhuyzen, J., van, 'In eigen rechte lijn', in: *GTT* 32 (1931-1932), 257-288.
- Lonkhuyzen, J., van, 'Debat niet mogelijk', in: *GTT* 33 (1932-1933), 529-543.
- Lonkhuyzen, J., van, 'Geen "napleiten" maar tijdig waarschuwen', in: *GTT* 33 (1932-1933), 182-212.
- Lonkhuyzen, J., van, 'Apollonius' uitspraak is geen bewijs', in: *GTT* 38 (1937), 19-40.
- Lonkhuyzen, J., 'Dr. M. Bouwman' s dissertatie nader getoetst', in: *GTT* 38 (1937), 513-531 en 569-620.
- Lonkhuyzen, J., van, 'Goed onderscheiden!', in: *GTT* 40 (1939), 466-473.
- Lonkhuyzen, J., van, *Is het nieuwe kerkrecht niet een ernstige dwaling?*, Franeker 1939.
- Loon, J. C. A., *Het Algemeen Reglement van 1816*, Wageningen 1942.
- Luttikhuis, B. A. M., *Een grensgeval. Oorsprong en functie van het territoriale beginsel in het gereformeerde kerkrecht*, Gorinchem 1992.
- Luttikhuis, B., 'De territoriale gemeente: een historische schets', in: *Praktische theologie. Nederlands tijdschrift voor pastorale wetenschappen*, 30e jrg. n°. 2 (2003), 134-147.
- Mamef, G., *Antwerpen in de tijd van de Reformatie. Ondergronds protestantisme in een handelsmetropool 1550-1577*, Antwerp/Amsterdam 1996.
- Marion, E., *La Réformation au Pays de Vaud*, Vevey 1936.
- Maris, J. W., H. G. L. Peels en H. J. Selderhuis (red.), *Om de Kerk. Opstellen aangeboden aan prof dr W. van 't Spijker bij zijn afscheid als hoogleraar aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn*, Leiden 1997.
- Matthies, E., 'De "Achtien" voorlopers van Samen op Weg', in: *Kerkinformatie* n°. 1 (1994), 14-15.

- Maurer, W., *Die Kirche und ihr Recht. Gesammelte Aufsätze zum evangelischen Kirchenrecht*, Tübingen 1976 (*Jus Ecclesiasticum* 23, herausgegeben von G. Müller und G. Seebass).
- Meer, B. van, *De Synode van Emden, 's-Gravenhage* 1892.
- Meeter, D. J., *Meeting each other in doctrine, liturgy & government*, Grand Rapids, (*The Historical Series of the Reformed Church in America* 24).
- Mehlhausen, J., 'Landeskirchen', in: *TRE* 20, 427.
- Meij, W. van der, *125 jaar Algemeen College van Toezicht. Een terugblik op het beheer der kerkelijke goederen en fondsen van de hervormde gemeenten in Nederland en het toezicht daarop in de jaren 1870 tot 1996*, Zoetermeer 1995.
- Meiners, E., *Oostvrieschlands kerkelyke geschiedenisse of een historische en oordeelkundig verhaal van het gene nopens het kerkelyke in Oostvrieschlandt, en byzonder te Emden, is voorgevallen, zedert den tydt der Hervorminge, of de jaren 1519 en 1520 tot op den huidigen dag*, 2 dln., Groningen 1738-1739.
- Meulink, H., *Na vijftig jaren. Herinneringen uit een halve eeuw predikantsleven*, z.p. [1950].
- [Molenaar, D.], *Adres aan alle mijne hervormde geloofsgeenoten*, Amsterdam 1827.
- Moor, H. de, *Equipping the Saints. A church political study of the controversies surrounding ecclesiastical office in the Christian Reformed Church in North America 1857-1982*, Kampen 1986.
- Moreau, G., 'Les synodes des Eglises wallones des Pays-bas en 1563', in: *NedAK* 47 (1965), 1-11.
- Muller, P. H., *Ambt en dienst. Een handreiking aan de hervormde ouderling* z.p. 1965.
- Munier, 'Voorbode van de PKN in 1816?', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* o.r.v. A. Ph. F. Wouters, jrg. 7 n°. 1 (2004).
- Nasson, B., *De Boerenoorlog 1899-1902*, Hilversum 1999.
- Nauta, D., *De Nederlandsche Gereformeerden en het Independentisme in de zeventiende eeuw. Inaugurale oratie Vrije Universiteit*, Amsterdam 1936.
- Nauta, D., 'Het kerkverband als wezenlijk element voor het bestaan eener Gereformeerde kerk', in: *GTT* 47 (1947), 129-139.
- Nauta, D., 'Dr. A. Kuyper over het synodale systeem der Franse Kerken', in: *GTT* 48 (1948), 1-8.
- Nauta, D., 'Wezel (1568) en Emden (1571)', in: *NedAK* XXXVI (1949), 220-246.
- Nauta, D., 'Classicale handboekjes', in: *CE* II, 220.
- Nauta, D., 'Classis', in: *CE* II, Kampen 1957, 220.
- Nauta, D., 'Tien jaren uit de geschiedenis van Emden als centrum van Gereformeerde activiteit', in: *GTT* 57 (1957), 128-136.
- Nauta, D., *De verbindende kracht van de belijdenisgeschriften. Verhandeling over de formulierkwesitie in de negentiende eeuw in Nederland*, Kampen 1969.
- Nauta, D. e.a. (red.), *De Synode van Emden oktober 1571. Een bundel opstellen ter gelegenheid van de vierhondjarige herdenking*, Kampen 1971.
- Nauta, D., *Verklaring van de kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Kampen 1971.
- Nauta, D. (ed.), *Twee geschriften uit de begintijd van de Gereformeerde Kerk in Nederland*, Amsterdam 1974.
- Nauta, D. en J. P. van Dooren (red.), *De Nationale Synode van Dordrecht 1578. Gereformeerden uit de Noordelijke en de Zuidelijke bijeen*, Amsterdam 1978.
- Netelenbos, J. B., *Ben ik gereformeerd? Een woord naar aanleiding van de tegen mij gevoerde kerkelijke procedure*, Baarn 1920.

- Niesel, W., *Das Evangelium und die Kirchen. Ein Lehrbuch der Symbolik*, 2^e Aufl., Neukirchen 1960.
- Nijenhuis, W., 'De Synode te Emden 1571', in: *Kerk en Theologie* 23 no. 1 (1972), 34-54.
- Nijkamp, M., *De kerk op orde. Congregationalisme. De derde weg in de kerk van de toekomst*, 's-Gravenhage 1991.
- Noordzij, H., *Handboek van de Reformatie. De Nederlandse kerkhervorming in de zestiende eeuw*, Kampen 2003.
- Noordmans, O., 'Om de rechte orde der kerk', in: J.M. Hasselaar e.a. (red.) *Verzamelde werken* V, Kampen 1978.
- Ondeugdelijke basis voor een Verenigde Protestantse Kerk in Nederland. Met het oog op raadpleging van gemeenten en classes inzake een nieuwe kerkorde*, uitg. vanwege de Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk, Huizen 1994.
- Oosten, L. H., *Bewaar uw kerk. Pleidooi voor een éerlijk verzet tegen Samen op Weg ten tegen het verlaten van de Nederlandse Hervormde Kerk*, Ede 1996.
- Oostenbrink-Evers, H., 'De kerkrechtelijke ontwikkelingen binnen de Nederlandse Hervormde Kerk tijdens de Tweede Wereldoorlog', in: *JGNP* 3, 106-133.
- Oostenbrink-Evers, H., *Beginselen en achtergrond van de kerkorde van 1951 van de Nederlandse Hervormde Kerk. Een kerkrechtelijk onderzoek naar de structuur van de Nederlandse Hervormde Kerk, zoals die werd ontworpen door de Commissie voor beginselen van Kerkorde (1942-1944) en de Commissie voor de Kerkorde (1945-1947)*, Zoetermeer 2000.
- Oosterhoff, F. G., *Leicester and the Netherlands 1586-1587*, Utrecht 1988.
- Oosterzee, H. M. C., *De Ned. Herv. Kerk in hare inrichting en bestuur. Handboek van het kerkrecht, ten gebuike van leden der vergaderingen van kerkelijk bestuur*, Schiedam 1861.
- Oosterzee, H. M. C., *De Nederlandsche Hervormde Kerk in haren uitwendigen toestand. Handboek der kerkelijke geographie*, Schiedam 1865.
- Oosterzee, H. M. C., *De Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk en de leervrijheid. Volledige verzameling van officieële bescheiden deswegens uit de synodale handelingen 1816-1864*, Schiedam 1865.
- Oosterzee, H. M. C., *Bijdrage ter reorganisatie van het bestuur in de Ned. Herv. Kerk*, Amsterdam 1873.
- Ouden, W. H. den, *Kerk onder patriottenbewind. Kerkelijke financiën en de Bataafse Republiek 1795-1801*, Zoetermeer 1994.
- Overeem, E., *Prof. Herman Ridderbos en het Gereformeerd Weekblad [1945-1982]*, Kampen 1998.
- Paas, S., *Kerk en gezag bij Presbyteriaanse en Separatistische Engelse Puriteinen 1570-1593*, Zoetermeer 1996.
- Pannier, J., *Les origines de la confession de foi et la discipline des églises réformées de France. Étude historique*, Paris 1936 (*Études d'histoire et de philosophie religieuses publiées par la faculté de théologie protestante de l'université de Strasbourg* 32).
- Pape, C. W., *Het leven en werken van J. D. Janssen*, 's-Hertogenbosch 1855.
- Paspoort, Z., *Beschrijving van Zeeland. Zijnde het negende en tiende deel van de Tegenwoordigen staat der Vereenigde Nederlanden*, Middelburg 1820.
- Pichal, E., *De geschiedenis van het protestantisme in Vlaanderen*, Antwerpen/Amsterdam 1975.
- Pirson, D., *Das Bekenntnis im Recht der Kirche*, Bern 2001 (*Schweizerisches Jahrbuch für Kirchenrecht=Annuaire suisse de droit ecclésial* 2000, hrsg. von J. Frey u.a.), 13-31.

- Plaisier, B. en L. Giethoorn (red.), *Verenigd. Op de drempel van de Protestantse Kerk in Nederland*, Zoetermeer 2003.
- Plöchl, W. M., *Geschichte des Kirchenrechts*, 5 Bde., Wien-München 1953-1969.
- Ploeg, T. J. van der e.a., *Van vereniging coöperatie en stichting*, 2^e dr., Arnhem 1991.
- Plomp, J., *Beginselen van reformatorisch kerkrecht*, Kampen 1967 (*Kamper Cahiers* 4).
- Plomp, J., *Presbyteriaal-episcopaal?*, Kampen 1967.
- Plomp, J., *De Synode. Lang zal ze leven!*, Kampen 1982 (*Kamper Cahiers* 48).
- Plomp, J., *Een kerk in Beweging De Gereformeerde Kerken in Nederland na de tweede wereldoorlog*, Kampen 1987.
- Plomp, J., 'De presbyteriaal-synodale kerkorde. Tegoed en tekort', in: *Ouderlingenblad* 65^e jrg. n°. 757 (1987), 16-19.
- Pont, J. W., *De Lutherse Kerk in Nederland*, Baarn 1908.
- Pont, J. W., *Geschiedenis van het lutheranisme in de Nederlanden tot 1618*, Haarlem 1911.
- Post, J. J. H., *Een sikkel in een vreemde oogst? De juridische verhouding tussen hervormde gemeenten en de Nederlands[e] Hervormde Kerk in het bijzonder bij kerkfusie*, Heerenveen 2003.
- Prakke, H. J., *Kerkgang om nieuws [De kerkespraak]. Praejournalische nieuwsvoorziening ten plattelande*, Assen 1955 (*Publicistische publicaties* 2).
- Prins, J. J., *Korte schets van het hedendaagsche kerkregt der Nederlandsche Hervormde Kerk, ten gebruike bij de academische lessen*, Leiden 1859.
- Prins, J. J., *Het kerkrecht der Nederlandsche Hervormde Kerk historisch-critisch beschreven*, Leiden 1870.
- Prins, T. J. en E. van den Berg, *Niet om te twisten. Risico's en uitdagingen voor Vrije Evangelische Gemeenten*. Een bundel opstellen voor Martin Nijkamp ter gelegenheid van zijn 65^e verjaardag en zijn afscheid van het seminarium van de bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland, Gorinchem 1995.
- Prinsterer, G. Groen van, *De maatregelen tegen de Afscheidenen aan het staatsregt getoetst*, Leiden 1837.
- Raaf, A. de, 'De instituering van de Gereformeerde Kerk van Brussel (1891-1896) begeleid door Kuyper zelf', in: *JGGK* 2, 69-96.
- Rasker, A. J., *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795. Geschiedenis, theologische ontwikkelingen en de verhouding tot haar zusterkerken in de negentiende en twintigste eeuw*, 6^e dr., Kampen 2000.
- Reddingius, G. Benthem, *Brieven over de tegenwoordige verdeeldheden en bewegingen in de Hervormde Kerk*, Groningen 1833.
- Renes, T., *Provincierecht in kort bestek*, IJmuiden 1983.
- Richard, W., *Untersuchungen zur Genesis der reformierten Kirchenterminologie der Westschweiz und Frankreichs*, Bern 1959 (*Romanica Helvetica* 57).
- Richter, A. L., *Geschichte der evangelischen Kirchenverfassung in Deutschland*, Leipzig 1851.
- Richter, A. L., *Die evangelischen Kirchenordnungen des sechzehnten Jahrhunderts. Urkunde und Regesten zur Geschichte des Rechts und der Verfassung der evangelische Kirche in Deutschland*, Leipzig 1871.
- Ridderbos, H. N., 'De synode naar huis', in: G. C. Berkouwer en H. N. Ridderbos (red.), *Gereformeerd Weekblad voor de opbouw van het gereformeerde leven* 13^e jrg., n°. 46 (1958).
- Ridderbos, J., *Strijd op twee fronten. Schilder en de gereformeerde 'elite' in de jaren 1933-1945 tussen aanpassing, collaboratie en verzet op kerkelijk en politiek terrein*, 2 dln., Kampen 1995.
- Rieker, K., *Grundsätze reformierten Kirchenverfassung*, Leipzig 1899.
- Riepma, H. H., *Hervormd Kerkrecht*, Assen 1940.

- Robbers, G., 'Warum Kirchenrecht?', in: *ZevK* 49 Band 1 (2004), 215-220.
- Roeleveld, L., *Gereformeerde kerken in het privaatrecht*, z.p. 1958.
- Romein, A., 'Samen op Weg, een uitgeblust vuur?', in: *Ouderlingenblad* jrg. 79 n°. 912 (2001), 4-8.
- Romein, A., 'SoW: de finale in zicht', in: *Ouderlingenblad* 80^e jrg. n°. 926 (2003), 2-4.
- Romein, A. en R. Vissinga, 'Het bovenplaatselijke werk', in: *Ouderlingenblad* 81^e jrg. n°. 939 (2004), 26-30.
- Romein, A., 'De kerk en haar gemeenten', in: *Ouderlingenblad* 82^e jrg n°. 941 (2004), 4-6.
- Rooden, Peter van, *Religieuze regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland 1570-1990*, Amsterdam 1996.
- Rooze-Stouthamer, C., *Hervorming in Zeeland (ca. 1520-1572)*, Goes 1996.
- Royaards, H. J., *Hedendaagsch kerkregt bij de Hervormden in Nederland. Een handboek voor akademische lessen; alsmede ten gebruike van predikanten en leden van kerkelijke vergaderingen*, 2 dln., Utrecht 1834-1837.
- Rozemond, F., 'SoW-aanjager heeft taak er op zitten', in: *Kerkinformatie* n°. 88 (2001), 9.
- Rozemond, F., 'Op weg naar De Achttien. Gereformeerden en hervormden vóór 1961', in: *Historisch Tijdschrift GKN*, o.r.v. J. van Gelderen e.a., jrg. 1 n°. 1 (2002), 3-16.
- Ruchat, A., *Historie de la Réformation de la Suisse où l'on voit tout ce qui s'est passé de plus remarquable, depuis l'An 1516 jusqu'en l'An 1556, dans les Eglises de XIII Cantons, & des Etats Confederez, qui composent avec eux le L. Corps Helvetique*, Genève 1727-1728.
- Ruler, A. A. van, *De belijdende kerk in de nieuwe kerkorde*, Nijkerk 1948.
- Rullmann, J. C., *De strijd voor kerkherstel in de Nederlandsch Hervormde Kerk der XIXe eeuw*, 3e dr., Kampen 1928.
- Rullmann, J. C., *De Afscheiding in der Nederlandsch Hervormde Kerk der XIXe eeuw*, 4e dr., Kampen 1930.
- Rullmann, J. C., *De Doleantie in de Nederlandsch Hervormde Kerk der XIXe eeuw*, 4^e dr., Kampen 1936.
- Runia, K., 'Verder met hervormde kerkorde?', in: *CW*, 19 oktober 1990.
- Rutgers, F. L., *Het kerkverband der Nederlandsche Gereformeerde kerken gelijk dat gekend wordt uit de handelingen van den Amsterdamschen kerkeraad in de aanvang der 17e eeuw*, Amsterdam 1882.
- Rutgers, F. L., *De hiërarchie in haar kerkbedervend karakter*. Referaat op het Gereformeerd kerkelijk congres op 11 Jan. 1887, Amsterdam 1887.
- Rutgers, F. L., *De geldigheid van de oude Kerkenordening*, Amsterdam 1890.
- Rutgers, F. L., *Het Kerkrecht, in zoverre het de kerk met het recht in verband brengt*, Amsterdam 1894.
- Rutgers, F. L., *Calvijs invloed op de Reformatie in de Nederlanden*, Leiden 1901.
- Rutgers, F. L., *Kerkelijke Adviezen*, 2 dln., Kampen 1921-1922.
- Rutgers, H. C., *Kerkelijke deputaten. Hun werkring en bevoegdheid inzonderheid gelijk deze gekend worden uit de Handelingen der zuid-hollandsche synoden en deputaten*, Kampen [1910].
- Samen kerk zijn in de nabije toekomst 2*. Tweede reeks van een hervormd/gereformeerde oriëntatie. Handreiking ten dienste van de samenwerking van Hervormde gemeenten en Gereformeerde Kerken VII, Kampen/'s-Gravenhage 1984.
- Samen op Weg en verder: een verenigde kerk in 2004* (Bijlage bij *Kerkinformatie* n°. 93 (2002)).
- Santing-Wub, A. H., *Kerken in geding. De burgerlijke rechter en kerkelijke geschillen*, z.p. 2002 (CRBS-dissertatiereeks [9]).

- Scheers, G. Ph., *Philippus Jacobus Hoedemaker*, Wageningen 1939.
- Schelven, A. A. van, *De Nederduitse vluchtelingenkerken der XVI eeuw in Engeland en Duitsland in hunne betekenis voor de Reformatie in de Nederlanden*, 's Gravenhage 1908.
- Schilder, K., 'Rechtszekerheid', in: *De Reformatie* 18^e jrg n°. 43 (1938).
- Schilder, K., 'Respect voor meerdere vergaderingen', I-II, in: *De Reformatie* 18e jrg. n°. 44-45 (1938).
- Schilder, K., *Verzamelde werken 1940-1041*, bezorgd door G. Harinck, Barneveld 1995.
- Scholten, P., *Algemeen Deel*, bew. door G. J. Scholten, 3e dr., Zwolle 1974 (*Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht*).
- Schoneman, A., *Église et organisation ecclésiale*, Paris 1949.
- Schoon, D. J., *De Oud-Katholieke Kerk*, Kampen 1999.
- Schotsman, N., *Eere-zuil, ter nagedachtenis van de voor twee hondert jaren te Dordrecht gehoudende Nationale Synode opgerecht*, Leiden 1819.
- Schravendeel, P., *Op stap. Kijk op de nieuwe kerkorde*, z.p. [1994] (Bijlage bij: *Credo*, uitg. door het Confessioneel Gereformeerd Beraad 1994).
- Schravendeel, P. (red.), *Wet in uitvoering. Gereformeerd commentaar bij de Concept-Ordinanties bij de Concept-Kerkorde van de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland*, z.p. z.j.
- Schüle, C., *Die Grundlage des reformierten Kirchenrechtes*, 2e Aufl., Basel 1926.
- Schulman, J., *Handboek van de Nederlandse munten van 1795 tot 1975. Suriname, Curaçao en Nederlandse Antillen van 1941 tot 1975*, 5e dr., Amsterdam 1975.
- Schutte, G. J., *Het calvinistisch Nederland. Mythe en werkelijkheid*, Hilversum 2000.
- Schutte, G. J. (red.), *Het Indisch Sion. De Gereformeerde kerk onder de Verenigde Oost-Indische Compagnie*, Hilversum 2002 (*Serta Historica VII. Voordrachten van leden van het Gezelschap van Christelijke Historici in Nederland*).
- Schutte, G. J. en J. Vree (red.), *Om de toekomst van het protestantse Nederland. De gevolgen van de grondwetsherziening van 1848 voor kerk, staat en maatschappij*, Zoetermeer 1998, (JGNP 6).
- Schweizer, E., *Church order in the New Testament*, 3e dr., London 1979.
- Segers, E. César, *De rechtsbevoegdheid der bijzondere gemeenten van de Nederlandsche Hervormde Kerk of der plaatselijke kerken*, Leiden 1886.
- Sehling, E., *Geschichte der protestantischen Kirchenverfassung* 2e Aufl., Leipzig-Berlin 1914, (*Grundriss der Geschichtswissenschaft zur Einführung in das Studium der deutschen Geschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, II/8).
- Slotemaker de Bruïne, J. R., *Nederlandsch Hervormd Kerkrecht*, 2^e dr., 's Gravenhage [1939].
- Smid, M., 'Laski', in: *TRE* 20, 448-451.
- Smits, C., *De Afscheiding van 1834. Vierde deel: Provincie Utrecht*, Dordrecht 1980.
- Snel J. D. e.a. (red.), *En God bleef toch in Mokum. Amsterdamse kerkgeschiedenis in de negentiende en twintigste eeuw*, Delft 2000 (WVVK 12).
- Sohm, R., *Kirchenrecht I. Die geschichtlichen Grundlagen*, 2^e Aufl., Leipzig 1970.
- Speelman, H. A., *Calvijn en de zelfstandigheid van de kerk*, Kampen 1994.
- Speelman, H. A., *De vaderlandse kerk. 'Samen op Weg' en het kerkbegrip bij Calvijn*, Kampen 1995.
- Spijker, W. van 't, 'Stromingen onder de reformatorisch gezinden te Emden', in: D. Nauta e.a. (red.), *De Synode van Emden 1571-1971*, Kampen 1971.
- Spijker, W. van 't, *Goddelijk recht en kerkelijke orde bij M. Bucer*, Kampen 1972.
- Spijker, W. van 't, *De kerkorde van Dordrecht (1578)*, in: D. Nauta en J. P. van Dooren, *De nationale synode van Dordrecht. Gereformeerden uit de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden bijeen*, Amsterdam 1978.

- Spijker, W. van 't en L. C. van Drimmelen (red.), *Inleiding tot de studie van het kerkrecht*, Kampen [1988].
- Spijker, W. van 't, *De Kerk. Wezen, weg en werk van de kerk naar reformatorische opvatting*, Kampen 1990.
- Spijker, W. van 't, R. Bisschop en W. J. op 't Hof, *Het puritanisme. Geschiedenis, theologie en invloed*, Zoetermeer 2001.
- Staalduine, Th. J. S. van, *Om de lijn der Afscheiding. Prof. dr. G. M. den Hartogh en de Vrijmaking van 1944*, Heerenveen 2004.
- Stam, C., 'Herziening van de Kerkorde', in: C. Stam (red.), *Zeeuwse Kerkbode. Weekblad van de Gereformeerde Kerken in Zeeland* 10e jrg. n° 42 (1955).
- Stam, C., 'De laatste etappe', in: C. Stam (red.), *Zeeuwse Kerkbode. Weekblad van de Gereformeerde Kerken in Zeeland* 11e jrg. n° 42 (1956).
- Stegeman, D. N. en E. Meijers (red.), *Kuyppers Kloof. Oude kwesties en een nieuwe kerk*, (Michsjol, jrg. 13 n° 1 2004).
- Stein, A., *Evangelisches Kirchenrecht. Ein Lernbuch*, Neuwied/Darmstadt 1980.
- Steunenberg, W., 'Vulgata', in: *CE VI*, 553-555.
- Streiter, *Das Superintendentenam. Ursprung, geschichtliche Entwicklung und heutige Rechtsgestalt des mittleren Ephoralamtes in den deutschen evangelischen Landeskirchen*, Köln 1973.
- Sunshine, G. S., 'Synods', in: *OER IV*, 135-137.
- 'Synodelid Spoelstra ontevreden over behandeling classes', in: *Centraal Weekblad*, 10 november 2000.
- Tirion, I., *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden. Behelzende eene beschrijving van Zeeland*, Amsterdam 1751.
- Tukker, C.A., *De classis Dordrecht van 1573-1609. Bijdrage tot de kennis van in- en extern leven van de gereformeerde kerk in de periode van haar organiseren*, Leiden 1965.
- Tuuk, G. van der, *Compendium of kort begrip van het handboek voor hervormde predikanten en kerkeraadsliden, houdende zakelijk al de wetten en verordeningen op de inrigting en het bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk sedert 1813 tot 1934*, Leeuwarden 1836.
- Tuuk, G. van der, *Handboek voor hervormde predikanten en kerkeraadsliden, of Volledige verzameling van wetten en verordeningen op de inrigting en het bestuur der Hervormde Kerk verzameld*, 4 dln., Leeuwarden 1820-1843.
- Van Apeldoorn's inleiding tot de studie van het Nederlandse recht*, bew. door P. van Dijk, 18^e dr., Zwolle 1985.
- Veen, P. en H. A. M. Wilke (red.), *Zicht op macht*, Assen 1983.
- Veen, S. D. van, *Voor tweehonderd jaren. Schetsen van het leven onzer gereformeerde vaders*, 2^e dr., Utrecht 1905.
- Veenhof, C., *Om de 'Unica catholica'. Een beschouwing over de positie van de bezwaarden onder en over de synodocratie*, Goes 1949.
- Veenhof, C., *Kerkgemeenschap en kerkorde. Kort overzicht van de strijd gevoerd in de Afscheiden Kerken tussen 1836 en 1840 over de Kerkgemeenschap en Kerkorde*, Amsterdam 1974.
- Velde, M. te, 'Vernieuwing en conflict in de jaren dertig', in: D. Deddens en M. te Velde (red.), *Vrijmaking-Wederkeer. Vijftig jaar Vrijmaking in beeld gebracht 1944-1994*, Barneveld 1994, 25-38.
- Velde, M. te, 'Kerkstrijd in oorlogstijd', in: D. Deddens en M. te Velde (red.), *Vrijmaking-Wederkeer. Vijftig jaar Vrijmaking in beeld gebracht 1944-1994*, Barneveld 1994, 39-64.

- Velde, M. te, 'Kerkverband en rechtspersoonlijkheid', in: J. W. Maris, H. G. L. Peels en H. J. Selderhuis (red.), *Om de Kerk. Theologische opstellen, aangeboden aan prof. dr. W. van 't Spijker bij zijn afscheid als hoogleraar aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn*, Leiden 1997, 176-208.
- Verboom, W., *Om het verbond. Een persoonlijk getuigenis in het zicht van de Protestantse Kerk in Nederland*, Zoetermeer 2003.
- Verhage-van Kooten, *Recht door de gemeente. Juridische gids voor het pastoraat*, Zoetermeer 2002.
- Versteeg, Th. A., *De kerken en het privaatrecht*, Amsterdam 1959.
- Vertegenwoordiging en rechtspersoon. De rechtspersoon*, uitg. door J. M. M. Maeijer, 8^e dr., Deventer [1940¹] 1997, (*Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht*).
- Visser, A. J., 'Iets over leven en werk van prof. Haitjema', in: M. H. Bolkestein e.a. (red.), *Schrift en kerk. Een bundel opstellen van vrienden en leerlingen aangeboden aan prof. Dr. Th. L. Haitjema op 10 november 1953*, Nijkerk 1953.
- Visser, C. Ch. G., *De Lutheranen in Nederland tussen katholicisme en calvinisme van 1566 tot heden*, Amsterdam 1983.
- Visser, J. Th. de, *Kerk en Staat III*, Leiden 1927.
- Voetius, G., *Politica Ecclesiastica*, 4 part., Amstelodami 1663-1676.
- Voetius, G., *Gisberti Voetii Tractatus selecti de politica ecclesiastica*, F. L. Rutgers (ed.), 2 dln., Amsterdam 1885-1886.
- Voigt, A., *Kirchenrecht*, Neuwied am Rhein/Berlin-Spandau 1961.
- Volger, W., *De leer der Nederlandsche Hervormde Kerk (1816-1852)*, Franeker 1946.
- Voor de goede orde. Om een bijbels en confessioneel verantwoorde kerkorde*, uitg. vanwege de Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk, Heerenveen 1997.
- Vooren, G. A. C., *Het Sint-Antoniusziekenhuis te Oostburg 1886-1986. Kroniek van een eeuw bejaarden- en ziekenzorg in West Zeeuwsch-Vlaanderen*, [Oostburg] 1986.
- Vos, G. J., *De tegenwoordige Inrichting der Vaderlandsche Kerk beschreven en naar de beginselen der Gereformeerde Kerkenordering beoordeeld*, Dordrecht 1884.
- Vos, G. J., *Het keerpunt in de jongste geschiedenis van kerk en straat. De eerste bladzijde der tweede afscheiding*, Dordrecht 1887.
- Vos, G. J., *Geschiedenis der Vaderlandsche Kerk van 630 tot 1842*, 2^e dr., Dordrecht 1888.
- Vos, G. J., *Hoe men zich in de Nederlandsche Hervormde Kerk heeft te gedragen. Systematische uiteenzetting van het tegenwoordig Nederlandsch-hervormd kerkrecht*, Utrecht 1896 (*Serie Handboeken behandelende de praktische theologie*).
- Voxesylvis [Leeuwen, N. D. van], *Om der waarheid wil. Een wetenschappelijk vertoog over Genesis 1-3 naar aanleiding van de zaak Geelkerken*, Amsterdam [1926].
- Vree, J., *De Groninger godgeleerden. De oorsprong en de eerste periode van hun optreden (1820-1834)*, Kampen 1984.
- Vree, J., 'Het Berigt van J. Heringa Ezn. en diens nederlaag in de hervormde synode van 1835', in: *NedAK* 72-2 (1992), 166-194.
- Vree, J., "'In kerk, huis, school en staat het Christendom". P. Hofstede de Groot en de opvoeding van de Nederlandse natie (1834-1861)', in: J. de Bruijn red. (e.a.), *Geen heersende kerk, geen heersende staat. De verhouding tussen kerken en staat 1796-1996*, Zoetermeer 1998.
- Vree, J., 'H. de Cock en de Groninger vrienden (II)', in: *JGGK* 5, 17-56.
- Vree, J., 'De herziening van het hervormde Algemeen Reglement (1846-1952)', in: *JGNP* 6, 22-63.

- Vree, J., 'Veertig kerken voor een nieuwe wereld. Hervormde kerkbouw in het Noorden (1830-1870)', in: *JGNP* 10, 47-92
- Vroon, A., *Carel Willem Pape 1788-1872. Een Brabants predikant en kerkbestuurder*, Tilburg 1992 (*Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland* 91)
- Vries, J. P. de e.a. (red.), *Een vrije kerk/een vrije staat*, Barneveld 1988.
- Vuilleumier, H., *Histoire de l'Église réformée du pays de Vaud sous le régime bernois*, 4 tom., Lausanne 1927.
- Walf, K., *Vragen rondom het nieuwe kerkelijk recht*, Hilversum 1988.
- Wallet, B., e.a. (red.), *Werkboek voor Samen op Weg*, 's Gravenhage 1989.
- Wallet, B., 'Hervormde twijfel over draagvlak Samen op Weg', in: *Kerkinformatie* n°. 16 (1995), 7-8.
- Wallet, B., 'De kerkorde en de gemeente', in: *Ouderlingenblad* 81^e jrg. n°. 938 (2004), 2-12.
- Wandel, L. Palmer, 'Church discipline', in: *OERI* 1, 327-329.
- Wassenaar, J. D. Th. Wassenaar, "'Eene zoo schoone inrigting'. De Ring in terugblik en vooruitzicht", in: *Predikant en Samenleving*, mei 2004 81^e jrg. nr. 3, 14-16.
- Water, W. te, *Kort verhaal der Reformatie van Zeeland in de zestiende eeuw. Benevens eenige verhandelingen dienende tot ophelderinge van de historie der kerk-hervorminge aldaar, voltooid en uitg. door J. W. te Water*, Middelburg 1766.
- Water, J. W. te, *Levens-berigt van Jona Willem te Water, te Leyden overleden den 19 October des jaars 1822, door hem zelve vervaardigd en door deszelfs erfgenamen woordelijk gevolgd en in het licht gegeven*, z. p. 1823.
- Weerda, J. R., *Der Emdrer Kirchenrat und seine Gemeinde*, Göttingen 1944.
- Weerda, J. R., *Nach Gottes Wort reformierte Kirche. Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrem Recht*, München 1964 (*Theologische Bucherei. Neudrucke und Berichte aus dem 20 Jahrhundert* 23).
- Wendel, F., *l'Église de Strasbourg. Sa constitution et son organisation 1532-1535*, Paris 1942.
- Weseler Konvent 1568-1968. Eine Jubiläumsschrift*, Düsseldorf 1968 (*Schriftenreihe des Vereins für Rheinische Kirchengeschichte* 29).
- Weijland, H. B., "A en B". *Een onderzoek naar de geografische gemeente als bijdrage in het beraad over een oecumenisch beleid*, Kampen 1984.
- Wielenga, J. D., *De Classis Walcheren en de zending van 1603-1675* Middelburg 1915 (Overgedrukt uit: *Archief*, uitg. door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1915).
- Wijk, H. D., *Hoofdstukken van administratief recht*, bew. door W. Konijnenbelt e.a., 10e dr., 's-Gravenhage 1997.
- Winzeler, P. C., *Le droit ecclésial protestant en Suisse. Principes et questions fondamentales*, Bern 2001, (*Schweizerisches Jahrbuch für Kirchenrecht=Annuaire suisse de droit ecclésial* 2000, 101-110).
- Wit, J. R. de, *Jus divinum. The Westminster Assembly and the divine right of church government*, Kampen 1969.
- Wolthuis, L. J. en J. Vree (red.), *De Vereniging van 1892 en haar geschiedenis*, Kampen 1992.
- Wolf, E., *Ordnung der Kirche. Lehr- und Handbuch des Kirchenrecht auf ökumenischer Basis*, Frankfurt am Main 1961.
- Wolff, I. de, *De plaats van het kerkverband in Schrift en historie*, Enschede [1952].
- Wortelker, K., *Evangelisches Kirchenrecht - - Recht? Evangelisches Kirchenrecht als Frage nach der Norm*, Hamburg-Bergstedt 1960.

- Wouters, A. Ph. F. en P. H. A. M. Abels, *Nieuw en ongezien. Kerk en samenleving in de classis Delft en Delfland 1572-1621*, Delft 1994 (WVVK 1).
- Wouters, D. N., *Spreken over samen op weg*, 's Gravenhage 1984.
- Yearbook 1993, Christian Reformed Church in North-America*, Grand Rapids 1993.
- Ypey, A. en I. J. Dermout, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*, 4 dln., Breda 1827.
- Zeijdner, W. A., *De Hervormde Kerk op de Tweesprong: Kerk of genootschap?*, Rotterdam 1938.

Lijst van persoonsnamen

- Aalbers, B. J., 425.
Aalders, W. J., 321.
Abels, P. H. A. M., 39, 68.
Abresch, F. L., 146.
Addink, J. W. J., 316.
Albers, T., 466.
D'Alphonse, F. J. B. Baron, 121, 129.
Andel, A. van, 424.
Andel, C. P. van, 425, 427, 431.
Andrea, H., 400.
Aris, B. J., 314.
Augustijn, C., 88.
- Baas, J. H. (Alderse), 428.
Bachiene, W. A., 84, 85, 88, 89, 100-102, 104.
Bakker, J., 244.
Bakker, K., 246.
Bartels, H., 303, 317, 320.
Battéké, G., 199.
Bavinck, H., 231, 236, 273, 286.
Beatrix, prinses, 399.
Beker, E. J., 428.
Bekker, B., 89.
Berends, B., 419.
Berg, R. E., 466.
Berkhof, H., 427, 430.
Berkouwer, G. C., 273, 427.
Bethlehem, J., 425.
Beusekom, W. A. van, 190.
Blaauw, P. J., 431.
Blécourt, A. S. de, 76, 79, 143, 317.
Blei, K., 426, 478.
Bleij, W., 426, 478.
Bloemert, S. H. H., 424.
Blommenstein, A. E. J. van, 425.
Boeijen, W. van, 428.
Boendermaker, J. P., 426, 478.
Boersma, O., 53, 58.
Boeschoten, C. van, 185.
Bogerman, J., 80.
Boissevain, W. Th., 308.
Boneschansker, J., 425.
Boomsma, P., 466.
Bosse, P. Ph. van den, 200.
Bouma, L., 243.
Bouwman, H., 25, 36, 87, 228, 252, 272, 273, 290, 291, 293.
- Bouwman, M., 224, 226, 227, 232, 233, 238, 293.
Breukelaar, W., 273.
Breunese, B. D., 300, 301.
Brillenburg Wurth, G., 399.
Brinkman, G., 88.
Brinkman, H., 244.
Broeke, C. van den, 424, 426.
Broers, W., 133.
Brom-Borgers, C. W. J. van den
Bronsveld, A. W., 102, 300.
Brouwer, A. M., 67, 308, 310.
Brouwer, J. Meyer, 209.
Bruin, J., 328, 426.
Bruin, P. J. de, 376.
Bruins, J. A., 302.
Bruine, J. R. Slotemaker de, 301, 302, 306, 371.
Bulthuis, O., 425.
Bunjes-van Blommestein, A. E. J., 424.
- Calvijn, J., 56, 224.
Cannegieter, T., 300.
Capadose, A., 159.
Capellen, G. A. G. P. van der, 123, 127.
Chavannes, C. G., 303.
Claus, prins, 399.
Cock, H. de, 208, 209.
Colijn, H., 233, 234.
Corput, H. van den, 74.
Costa, I. da, 297, 309.
Coster, J. de, 90.
Cramer, F. H., 154.
Cramer, J., 129, 130.
Curtius, H. H. Donker, 131-134, 204, 519, 537.
- Dam, C. van, 431.
Dam, L. J. van, 160.
Davelaar, G., 246.
Deinse, A. van, 133.
Dek, A., 466.
Dekker, R., 466.
Delprat, D., 122, 129, 130, 133.
Dermout, I. J., 122, 123, 126, 128-130, 519, 537.
Deursen, A. Th. van, 48, 68.
Dibbits, L., 197.
Diest, J. H. van, 151.
Dieu, D. de,

Dijkshoorn-Kromkamp, L., 431.
Dijkstra, H., 426.
Dingemans, G. D. J., 66, 67, 425, 459.
Dooren, J. P. van, 39, 50, 62, 64, 69, 73.
Doorn, C. G. Balbian van, 198.
Douma, E., 419.
Dresselhuys, J. ab Utrecht, 166.
Driel, O. Repelaer van, 136.
Drijfhout, A., 94.
Drimmelen, L. C. van, 36-38, 40, 531,
549, 565, 566.

Ebersbach, C. H., 129, 130.
Eck, C. Fransen van, 133.
Edling, Ph. H., 302.
Eenhuistra, P. D., 466.
Ellens, W., 302.
Emma, regentes, 231.
Emmen, E., 329, 427.
Enno II, Graaf, 51, 52.
Es, W. A. van, 238.
Ettinger, L. van, 466.
Evenhuis R. B., 307, 314.

Fabius, D. P. D., 45, 160, 161, 200, 201.
Fabius, G. H., 198.
Farel, G., 54, 56.
Farnese, A. hertog, 89.
Ferf, H. Nieubuur, 148.
Flier, A., 214.
Flier, G. J. van der, 301.
Fortman, W. F. de Gaay, 430.
Franssen, H., 236.

Gameren, J. Rau van, 166.
Geelkerken, J. G., 46, 227, 230, 232,
234, 239, 273, 274, 290, 293, 380,
422, 527, 544.
Gennep, A. van, 135.
Gennep, F. O. van, 562, 563.
Gerritsma, W. E., 275.
Gevers, M. B. H. W., 159.
Giethoorn, L. O., 37, 426.
Ginkel, A. van, 103, 118.
Ginkel, L. A. C. van, 428.
Gispén, W. H., 273.
Goedhard, J. G. W., 308.
Goeters, J. F. G., 48, 58.
Gooszen, M. A., 302, 303.
Goudappel, J. E., 271-273, 288.
Govertzoon, J., 103.

Gravemeijer, K. H. E., 321, 322.
Gravezande, A. 's, 90-93, 95-101, 122.
Greijdanus, S., 232, 238, 293.
Grieken, M. van, 303.
Groenenberg, E. G., 424, 426.
Groenenberg, M., 428, 431.
Groot, K. A. Azn. de, 302, 303.
Groot, P. Hofstede de, 191, 208.
Groot, Y. C. de, 466.
Gruijter, J. R., 189.
Gunning, J. H., 300, 499, 524, 542.

Haan, D. de, Eilerts, 310.
Haar, B. van de, 152.
Haitjema, Th. L., 60, 303, 304, 307, 314,
321, 325, 499.
Haitsma, J., 431.
Halsema, G. van, 419.
Hambroinck, W. H. van, 135, 304.
Hania, J., 236.
Hartogh, G. M. den, 238, 328, 374.
Hasselt, J. F. B. van, 308.
Hazelaar, E., 459.
Hebly, J. A., 431.
Heeringa, T., 149.
Heikens, G., 149.
Heineken, W., 45, 136, 208.
Helderman, J., 424.
Helmichius, W., 76.
Hendriks, J., 459.
Hendriksen, J. Both, 122.
Hendriksz., D., 133.
Henkemans, L. J. Blanson, 301, 302,
306, 371.
Heringa, K., 181.
Heuvel, P. van den, 60, 66, 67, 329, 330,
499.
Heyblom, A., 184.
Heyer, C. J. den, 406.
Hillman, J., 466.
Hoedt, D. den, 38, 426.
Hoedemaker, Ph. J., 491, 498, 524, 542.
Hoek, W. A., 308.
Hoets, J., 90.
Hof, S. E., 426, 478.
Hoffmann, H. E. von, 35, 52, 57, 58, 66,
67.
Hogendorp, D., 159.
Hogendorp, G. K., 134.
Hondius, P., 99.
Hoog, I. M. J., 302.

- Hoog, T., 122.
Hoogendijk, N. J. M., 425.
Hooijer, C., 60, 67, 80, 61, 77, 78, 80,
117, 124-128, 137, 138, 139-143, 147,
150, 151, 153, 155, 158, 163, 181,
183, 186, 187, 192, 208, 229.
Houte, I. J. van, 428.
Houtzagers, J. H., 221.
Hovius, J., 376.
Hulsbergen, S. J. M., 100.
Hulsebos, G. A., 303.
Hulst, J. R., 513.
- IJpma, B., 148, 149.
IJtsma, S. H., 419.
Immink, H. D. G. A., 197.
Immink, J. R., 150, 151.
Itterzon, G. P. van, 160, 307, 431.
- Jansen, C., 129.
Jansen, Joh., 35, 36, 40, 50, 60, 81, 82,
84, 218, 227, 228, 229, 232, 237, 238,
255, 271, 280, 288, 291, 293, 379,
381, 293.
Janssen, J. A., 196, 198, 199.
Janssen, J. D., 123, 124, 130-133, 135,
204, 519, 537.
Jansen, R., 189.
Jong, O. de, 67.
Jong, R. W. de, 249.
Jongebreur, M., 307.
Jongeneel, J. P., 156, 205.
Jongh, Z. de, 133.
Jongsma-Tieleman, P. E., 431.
- Kaajan, H., 248.
Kaajan, H. J. Ph. G., 272.
Kammen, S.
Kansil, T. D. R., 426.
Kapteyn, K. J., 249.
Kassies-Liscaljet, A. M. B., 424.
Keiser, J. G. Busch, 302.
Keizer, P. J. C., 466.
Kemp, C. M. van der, 159.
Kemp, J. C. van der, 122.
Kennedy, J. F., 399.
Keulen, J. G. Thin van, 122.
Kist, N. C., 160, 166.
Klaarhamer, J. P., 246.
Klaarhamer, P. J. W., 249.
Kleyn, H. G., 118, 225, 228, 229.
- Klijn, G. P., 428, 429.
Knetsch, F. R. J., 49.
Kniphhausen, 129, 130.
Koetsier, P. J., 466.
Koffeman, L. J., 37, 39.
Kohnstamm, Ph., 308, 310.
Kok, A., 426.
Kooistra, M., 252.
Koopmans, D. P., 275.
Koopmans, J., 419.
Koopmans, R., 129, 130.
Korff, F. W. A., 308, 321.
Koster, S. J., 248.
Kraaijeveld, P.
Krieger, W. L., 133.
Kroeze, G., 186.
Kroeze, J., 424, 425, 459.
Kromsig, P. J., 300.
Kruijff, G. G. de, 426.
Kruyswijk, A., 431.
Kuiper, D. Th., 233, 234, 273.
Kuiper, J. H., 244.
Kuitert, H. M., 381, 405, 428.
Kuyper, A., 39, 58, 203, 207, 217-219,
221-224, 230, 232, 233, 273, 292,
293, 297, 298, 522, 527, 540, 544.
Kuyper, H. H., 40, 62, 227, 228, 238,
272, 273, 293.
- Landsman, F. H., 424, 431.
Langman, H. J., 223, 224.
Lasco, J. à, 52, 53, 57, 58, 123, 224.
Leenmans jr., H. A., 302.
Leeuw, C. van der, 133.
Leeuw, G. van der, 308, 314.
Leeuwen, N. D. van, 271, 273-276, 279,
293.
Leeuwen, P. A. van, 223.
Lekkerkerker, A. F. N., 328.
Linde, S. van der, 431.
Lissenburg, D., 425.
Lobrij, N., 133.
Locher, H. C. S., 304.
Lodder, C. A., 466.
Lohman, A. F. de Savornin, 221-223,
225, 227, 228, 298.
Lonkhuyzen, J. van, 40, 232, 293.
Loo, P. van, 424.
Loon, J. C. A. van, 45, 121, 128, 131-
136, 145.
Loup, M. Macalester, 189, 190.

Lugtigheid, G., 429.
 Lunenburg, J. H. van Lijnden, 135.
 Luttkhuis, B. A. M., 67, 68.

Manen, H. van, 185, 186.
 Maris, J. C., 376.
 Maurits, prins, 48, 89.
 Meerburg, G. F. Gezelle, 210, 212.
 Meerburg, M. M., 426.
 Megander, K., 54.
 Meij, A. K. van der, 278.
 Meijerman, A., 466.
 Mentz, R. Rodenburgh, 197, 198.
 Meulen, K. van der, 247.
 Meyster, F. C. de, 377.
 Minne, J. J. van der, 424.
 Minnen, J. M. van, 429.
 Modderman, H. J. H., 166.
 Moded, H., 76.
 Molenaar, D., 158.
 Mollerus, J. H., 123, 129, 130.
 Monteban, J., 425, 429, 459.
 Mooi, R. J., 425.
 Moorrees, B., 159.
 Moot, G., 184, 185.
 Mounier, P. J. J., 163.
 Mudde, H., 425.
 Muis, J., 426.
 Mulder, R. J., 431.
 Mulderije, H., 314.

Napoleon, keizer, 120, 121, 129, 130.
 Napoleon, koning Lodewijk, 120, 121, 128.

Nauta, D., 36, 44, 50, 52, 54-58, 64, 71, 74, 77, 80, 160, 208, 226, 232, 238, 297, 327, 374, 375, 382, 384, 386, 388, 389, , 427.

Nauta, G., 48.
 Nelck, L., 426.
 Netelenbos, J. B., 227, 228, 273, 380, 422, 527, 544.
 Nieuwenhuys, F. G., 161.
 Nieuwland, S. B. Jantzon, 122.
 Niftrik, G. C. van, 427.
 Noë, J. K., 189.
 Nooij, A. V. de
 Noorduin, C., 214.
 Noordmans, O., 308, 310, 314, 316, 325, 499.
 Nuboer, F. W. R., 478.

Oberman, G. W., 308, 309.
 Oldenburg, A. Gravin van, 52.
 Ommen, C. T. van, 213.
 Oordt, H. F. van JWzn., 161.
 Oorthuys, G., 307, 320.
 Oosterzee, H. M. C., 229.
 Os., W. van, 129, 130.
 Overeem, E., 378, 426.

Paassen, C. J. van, 310.
 Post, G. O., 153.
 Pareau, L. G., 163, 164.
 Peerenboom, P. B. G., 466.
 Pekelharing, J. G., 424.
 Pettinga, G., 425.
 Pijlman, E., 429.
 Plomp, J., 58, 424.
 Pol, W. H. van de, 310.
 Polman, A. D. R., 427.
 Poot, T., 429.
 Pop, F. J., 429.
 Porrenaer, A., 99.
 Post, G., 424, 431.
 Praamsma, L., 129, 327, 374.
 Prins, H. H., 229.
 Prinsterer, G. Groen van, 159, 298.

Reddingius, G. Benthem, 133, 208, 209.
 Ridderbos, H. N., 378.
 Riemens, J., 303, 304, 307.
 Riet, W. van, 198.
 Rigter, C. A., 211, 213.
 Robais, J. van, 90.
 Roëll, H. A., 89.
 Roëll, W. F., 133.
 Romenij, M. B., 151.
 Ronkel, P. S. van, 185, 186.
 Roolvink, B., 431.
 Roos, C. B., 424.
 Rosenthal, J. T. H. Nedermeyer Ridder van, 201.
 Roskam, J. A., 425.
 Royaards, H. J., 187, 229.
 Ruijs, A. L., 249.
 Runia, J., 256.
 Ruitenschild, G., 160.
 Ruler, A. A. van, 324, 427.
 Ruler-Hamelink, J. A. van, 424.
 Rutgers, A., 122, 123.

Rutgers, F. L., 50, 62, 64, 74, 207, 217,
 220-230, 232, 233, 236, 288, 292,
 293, 522, 527, 540, 544

Schilder, K., 46, 230, 234, 239, 288, 293,
 380, 385, 422, 527, 544.

Schippers, H. L., 431.
 Schippers, K. A., 426.
 Schippers, R., 426.
 Scholte, H. P., 210, 218.
 Scholten-Bruins Slot, A., 424.
 Scholten, P., 310, 314, 317, 321, 329.
 Schoonheim, P. L., 429.
 Schotsman, N., 158.
 Schravendeel, P., 424.
 Schultze, J. B., 56, 57.
 Seegers, J. C., 424.
 Sehling, E., 424, 478.
 Seinstra, T. R., 424, 478.
 Semmelink, J. H., 321.
 Serton, M. E., 308.
 Sevenster, G., 321.
 Severijn, J., 324.
 Slager, J. H., 419.
 Singendonck, J. A. van, 159.
 Smit, A., 149.
 Smitt, J. H. Sillevius, 429.
 Smits, P., 561.
 Soeterwoude, P. J. Elout van, 159.
 Spilt, G., 424.
 Spijker, W. van 't, 50, 57, 64, 71, 73-75,
 238.
 Sprenkel, S. F. H. J. Berkelbach van der,
 321, 326.
 Staal, G., 281, 282.
 Staal-Schaafsma, G. A., 424, 425.
 Stam, C., 378.
 Steenmeijer, J., 163.
 Steenwinkel, F. H. J., 426.
 Steenvoort, H. J., 466.
 Streefland, E., 431.
 Stuart, M., 129, 130.
 Sybesma, G., 283, 284.
 Sytsma, L., 419.

Tammens, F. T., 316.
 Thorbecke, J. R., 201.
 Tonsbeek, H. G., 303.
 Toornvliet, G., 429.
 Traas, J., 466.
 Troijen, G. van, 199.

Tukker, C. A., 67.
 Tuuk, G. van der, 229.
 Twillert, H. van, 419.

Uitman, J. E., 314, 315.

Vastenburger, B., 426.
 Veen, S. D. van, 87.
 Velzen, S. K. Thoden van, 185, 197.
 Veen, H. v.d., 419.
 Veldhuijzen, G., 425.
 Verdam, P. J., 424.
 Verhoeven, H. P. Timmers, 163.
 Vermeer, M. J., 419.
 Verveen, F. M., 419.
 Verweij, A. Bzn.
 Verwoerd, H. F., 399.
 Viervant, H. Husly, 122.
 Vijgeboom, J. W., 149.
 Visser, H. W. C. A., 128, 131.
 Visser, J. Th. de, 45, 76, 123, 128-130,
 135, 202, 203.
 Vixsebockse, G., 324.
 Vlak, J., 89.
 Vliet, D. G. van, 424, 425, 466.
 Vlijm, J. M., 429.
 Voetius, G., 40, 223-227, 229, 232, 233,
 293, 522, 540.
 Volger, W., 45.
 Vos, G. J. Azn., 101, 297, 300, 302.
 Vree, J., 45, 161, 192, 197, 208, 244.
 Vries, E. de, 419.
 Vrolijk, G., 197.

Wagenaar, C. G., 310, 315.
 Wagenaar, G. H., 310.
 Wagenaar, H. M. J., 322-325, 526, 543.
 Wageningen, G. van, 258.
 Wallet, B., 37, 426, 427, 455, 466, 493,
 495, 497, 501, 511, 531, 549, 565.
 Wamsteker-Meijer, A. W., 466.
 Wassenaar, J. D. Th., 329.
 Water, J. W. te, 84, 85, 88-93, 95-101,
 120-123, 129, 130.
 Water, W. te, 84, 85, 88, 89.
 Weide, E. H. van der, 426.
 Weijland, H. B., 67, 424-426.
 Wentsel, B., 431.
 Wesseldijk, H. J. F., 325, 326.
 Wessels, J., 273.
 Wetter, J. F., 196.

Weyland, G. J., 302, 303.
Wiersinga, H., 381.
Wijngaarden, J. van, 425, 426.
Wijnmalen, G. P., 193, 194, 199.
Wijsmuller, G. J. Brandt, 196.
Wilhelmina, koningin, 254, 399.
Willem-Alexander, prins, 399.
Willem I, koning, 121, 130, 131, 135,
149, 151, 159, 161, 201, 204, 519-
521, 532, 537, 538.
Willem III, koning, 179, 204.
Willemze, T. M., 426, 466.
Winkel, A. B. te, 304.
Winkel, K. H. ter, 184.
Wisgerhof, G. J., 425.
Woelderink, J. G., 316, 317.
Woerden, A. L. van, 191.
Woltinge, A., 466.
Wor, J. S., 166.
Wouters, D. N., 424, 427, 431.
Wouters, A. Ph. F., 39, 68.
Woutersen, J., 424, 431.
Wurth, G. Brillenburg, 399.

Ypey, A., 122, 123, 126, 128-130, 519,
537.

Zaag, E. C. van der, 180.
Zee, G. van der, 307.
Zeydner, W. A., 309, 324, 325.
Zwet, L. S., 316.
Zwingli, H., 53, 54.